

ISSN 2021-9752

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

O'zbek haqida ballada

*Qiyosi go'quning mahri bir darya,
O'rshasa o'ziga o'rshaydi O'zbek
Boshqa millatlarini bilmadim, ammo,
Dunyoda bolam deb yashaydi O'zbek!*

*O'nta bo'lsa o'rni boshqa uningchun,
O'g'lim otashimdan yaralgan uchqun.
Qisim faritlardan chehrasi gulgun,
Qoshlari qalam deb yashaydi O'zbek!*

*Bir qo'lda balanchak, bir qo'lda Qur'on,
Bir alkada ketmon, birida tymon.
Barchaga barobar oqibsimon,
Yashmasin olam deb yashaydi O'zbek!*

*Bobolari qaysi yigitlardan kam,
Momolari hushro'y guzdan oshsa ham.
Zurriyodlari bo'lsa bitta uyga jam,
To'shak yetmay to'nin to'shaydi O'zbek!*

*Ehtirom etganga ehromlari bor,
Kekskayyanga bo'yin egmaydi zinhor.
Beshik to'la jaffi islomlari bor,
Tosh o'tmas qo'rg'onga o'rshaydi O'zbek!*

*Qiyosin topdingmi aytgin Muhammad?
O'rshasa o'ziga o'rshaydi O'zbek
Yomon sher yozsang ham batingdan o'fih,
Kam bo'lma bolam deb yashaydi O'zbek!*

Muhammad NASUF

DOLZARB MAVZU

Oqiljon MAVLONOV,
*O'zbekiston tumanidagi 16-maktab ona tili va
 adabiyot fani faxriy o'qituvchisi*

NAVOIY MA'NAVIY OLAMIGA YO'L

(adabiyot muallimlari e'tiboriga taqdim)

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarni taxayyul mulkining sultoni Navoiy ma'naviy olamini anglashga yetaklash maqsadida ularga ayrim adabiy-tasavvufiy timsollar haqida nazariy ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *so'fiy, maqomat, murid, nafs, may.*

Annotation: in this article, in order to guide readers to the understanding of the spiritual world of the Sultan of the Takhayyul estate, Navoi provides theoretical information about some of the literary and mystical symbols.

Key words: *sufi, status, murid, nafs, may.*

Аннотация: в данной статье с целью помочь ученикам понять духовный мир султана воображаемого царства Навои, предоставляется теоретическая информация о некоторых литературных и суфийских символах.

Ключевые слова: *суфий, макам, мурид, нафс, май.*

O'quvchilarni taxayyul mulkining sultoni Navoiy ma'naviy olamini anglashga yetaklash maqsadida ularga ayrim adabiy-tasavvufiy timsollar haqida nazariy ma'lumot berish zaruriyati yuzaga keladi.

Voqean, avvalo, shuni ta'kidlash zarurki so'fiy (orif, shayx)lar maqsad (maqomat)laridan mutasavvuf (shoir) ijodkorlar murodini farqlash kerak.

So'fiylar uchun tariqat (tasavvuf) zikr-u samo, vajd-u hol, kashf-u karomat bo'lsa, mutasavvuf shoirlar uchun shuuriy mushohada, taxayyul ayshi, inson zotini komil ko'rish orzusi, sirli ilohiy olamni tasavvurda yaratib ideal go'zallik ishqida yonish vositasi.

Demak, so'fiylar tasavvuf (tariqat)da yuksak g'oyalarning amaliy-ijtimoiy tatbig'ini ko'rgan bo'lsalar, mutasavvuf ijodkorlar esa tariqat (tasavvuf)da taxayyulning ideal nazariy-g'oyaviy (e'tiqodiy) tagzaminini topdilar.

Bizgacha yetib kelgan muoshir va mutarasm mutasavvuf (tasavvufni e'tiqod qilib olgan, lekin tariqat amaliyotini o'tamagan, rasman so'fiy bo'lmagan) ijodkor shoirlar ijodida bir qator so'fiyona timsollar o'z aksini topgan. Ana shunday ijodkor (tasavvufchi)lar so'zlarning o'z lug'aviy va shar'iy ma'nosidan tashqari ulardan farq qiladigan so'fiyona ma'no tuslarini ham kashf qilganlar. So'zlarning bunday tasavvufiy ma'nosi ularning ilk lug'aviy ma'nosiga hech qanday putur yetkazmaydi. Bu yangi istilohiy ma'no tufayli so'zlarning yangi mazmun qirralari ochilgan va kengaygan. Xuddi shu ma'noda mumtoz adabiyotda bir qator so'z va obrazlarning so'fiy (tasavvuf) ona mazmuni, ramziy vazifasi yuzaga kelgan. Buni to'g'ri tushunish va matnda to'g'ri hal qilish asarning polifonikligini ta'minlaydi. Asarni ham majoziy (dunyoviy), ham haqiqiy (ilohiy) mazmunda anglashga yo'l ochadi. So'fiylarni ana shu Asl ma'no asrorini sir tutish, uni ahli omdan saqlash fikri o'ylantirgan va bunga ma'lum darajada muvaffaqiyat bilan erishgan. Bugungi maqolamizda o'quvchilarga ana shunday tasavvufiy-

adabiy timsollardan ayrimlari to'g'risida muxtasar nazariy bilim berishni niyatlaganmiz.

1. Pir – ilmi holni egallagan, ma'rifat va irfon sohibi. Laduniy hissiyot va ilohiy karomatlari bor fozil inson. Olam va oxirat ishlaridan ogoh, oshiq (solik)ni maqom va maqomatlarga munosib bo'lishga o'rgatuvchi komil zot. Din, fiqh, falsafa, xullas, ilmi qoldan ilmi holgacha batafsil xabardor orif ustoz. Ya'ni murshid, o'zagi – irshod.

So'fiylik, ya'ni tariqatga pirsiz kirish ta'qiqlangan. Ustoz ko'rmagan shogird (murid) har maqom (suluk)ga yo'rg'alar deyishadi.

Ey ko'ngil, tan taxtasin bu qari yo'q girdobdin lstayang sohilga chiqmoq, bilki bu oson emas.

Piru iste'dodu tavfiq o'lmasa bo'lmas bu ish, Kimdururkim, bag'ri bu hasratdin qon emas.

She'riyatda soqiy, mayfurush, bodafurush, jur'akash, kohin, rohib, mug', qad, murshid, otashparast, orif, piru dayr, piru mug'on, shayx, ruhoni, qalavuz, so'fiy, oshiq ismlari bilan tilga olinuvchi Ilohiy husn oshig'i.

2. Murid – tariqat yo'liga kirgan solik. Suluk tutgan oshiq. Husni mutlaq jamolining shaydosi. Maqom va maqomatlarni, hol ilmini riyozat bilan egallab bo'lsa-da, o'z maqsadiga yetishni istovchi irfon talabgori. Murid so'zining o'zagi – murod.

Tariqatga siyosatlig' murshid kerak

Ul murshidga e'tiqodliq murid kerak.

Xizmat qilib Pir rizosin topmoq kerak

Bundoq oshiq haqdin ulush olur emish.
 (A.Yassaviy)

She'riyatda: mug'bachcha, tarso, soqiybachcha, tarsobachcha, mayxora, solik, savdoyi, devona, suluk, shaydo, murid, oshiq, faqir, junun kabi nomlar bilan tilga olinuvchi timsol.

3. Nafs – o'zlik, ruh, zot, u etti turli. Tasavvufda eng yomon dushman. Moddiy ne'matlarga, dunyo ashyolariga bo'lgan hissiy va hirsiiy intilishni

ifodalovchi obraz. U oshiqlik yo'lidagi eng katta to'siq. Payg'ambarimiz "Roja'no minal jihadil asroriy ilol jihodil akbar" ("kichik kurashdan katta jangga qaytmoqdamiz"), – deganlarida ana shu Nafsga qarshi kurashni nazarda tutganlar. Yana bir nomi: nafs shar – gunohga yetaklovchi nafs deb ataladi. Oshiq shu ag'yor tufayli olam jihozlariga ko'ngil qo'yib kamolotdan va haq marhamatidan benasib qoladi. Axloqiy maqom va martabalarini egallash yo'lidagi eng buyuk g'ov:

Besha sherni gar zabun qilsang, shijoatdin emas,
Nafs itin qilsang zabun, olamda yo'q sendek shujo...

Bo'lib nafsingga tobi', band etarsan tushsa dushmani,

Senga yo'q nafsdek dushman, qila olsang ani qil band...

Yoki: Nafski ul ayshi mudom istagay
Senga gunoh, o'ziga kom istagay...

Adabiyotda – zolim, it, yomon qush, raqib, ag'yor, dushman, g'araz, kin so'zlari bilan eslanuvchi obraz.

4. Tan – oshiq ruhining g'ilofi (futlyar). Nafs itining bo'yinbog'i. Navoiy bobomiz "Suhr o'lsa, xumor ham bo'lur davronda" deganlaridek Tan tuproqdan yaralgani (to'rt unsur) uchun soddalik bilan Nafs-u shar tuzog'iga tushib o'z ehtiyoji va xumor (qumsash)ini qondirish yo'lida har qanday gunohdan ham qaytmaydigan timsol.

Tanimga choklar ochdi, ne ayb gar o'lsam,
Ki ruh bulbulining loyiqi emas bu qafas.

Navoiy va tasavvuf falsafasiga ko'ra to'rt unsurdan

vujudga kelgan inson tanasining shakllanishida Tangrining beqiyos mo'jizasi va san'atkorligi mujassamlashgan. Chunki tabiatan suv olovga dushman bo'lib yaratilgan, shamol esa tuproqqa zid bo'lib yaratilgan bo'lsada, Robbining qudrati bilan ana shu bir-biriga zid to'rt unsur inson vujudida bir butun holda birlashadi. "Hayrat ul abrorda" odam xilqatining yaratilishi haqida: "Uning gavda tuzilishiga tartib berayotganda to'rt gavharni (o't, suv, havo, yer) bir-biriga qo'shib yaratdi. Bunday ikki javhar (o't, havo) eng yuqori sifatli, qolgan ikki gavhar (suv, yer) esa quyi sifatli edi. Bu to'rt bir-biriga zid narsalar o'zaro shunday tenglashdilar, bularning qo'shilishidan bir butunlik yuzaga keldi", – deyiladi:

Vaz'ini ul damki murattab qilib
To'rt javohirni murakkab qilib.
Ikki unga gavhari ulviy najod,
Ikki yana javhari sifliy nihod,
O'yla taodulki bo'lib to'rt zid,
Barcha tarakkub yuzidin muttahid.

Yoxud:

Ko'nglin oni mahzani irfon qilib,
Ul tilsim ichra o'zin pinhon qilib,
Rozi maxfiy ganj o'lub bu turfa jism
Sun'idin ul ganj hifziga tilsim.

Darhaqiqat, inson xilqatidagi ana shu to'rt unsur odam sajiyasining yuzaga kelishida juda muhim belgi bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotda: jism, tan, gavda, jismi vayrona, tan uyi, ro'zg'or, tan taxtasi, murda, vujud xokistari, o'zlik imorati, qafas, bog', vatan, tan mamlakati, badan mulki,

qo'rg'on, podshohlik, yurt kabi nomlarga ega timsol.

5. Jon (ruh) – tan saltanatining ilohiy sultoni. Riyozat va foniylar dunyo uchun solikning oliy imkoni. Ko'ngil mulkining nuri. Kulliy olamning zuhuri. Vujud tobdonidan ko'ngil maydoniga tajalli beruvchi samand. Jilvagohi g'arib va sof dil bo'lgan Ilohiy juzv. Kull (umum) ning juz' (kasrat) sifatida ayonlashuvi. Jahon mir'otidagi eng g'arib va eng anissiz oshiq. Shu bois suluk tutgan oshiq o'z sirlarini faqat ko'ngilga yozadi, tilga chiqqani – elga chiqqani.

Ko'nglimdin o'zga mahrami asror topmadim,

Jonimdin o'zga yoru vafodor topmadim. (Bobur.)

Jon (ruh) o'z mahrami asroridan qadar va qazo tufayli ayru bo'lgan G'arib (oshiq). Shuning uchun unga bu foniylar dunyoda o'zga el (boshqa jonlar) rafiq ham, shafiq ham bo'la olmaydi. U Kull (Yori azal)ning yodi bilan yashaydi. Shu bois bu moddiy dunyo Jon uchun G'urbat (xona)dir.

G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish...

F. Atorning "Mantiq ut-tayr" va Navoiyning "Lison ut-tayr" asarlaridagi "Qush" majoziy timsoli ham mabdal Nurning juzvi bo'lgan ana shu ruhiy pargola (bo'lak) ning ramziy obrazidir:

Jon qushi chu mantiqi roz aylagay,

Tangri hamdi birla og'oz aylagay.

"Jon qushi (ruh) o'z sir (riyozat)larini bayon qilishga kirishar ekan, uni yaratuvchiga madh o'qish bilan boshlaydi", – kalimasi jonning bu foniylar dunyodagi g'arib sarguzashtlaridan hikoya qiluvchi asarning debochasidir.

Shuning uchun so'fiylikda har bir solik o'z joni (juz') ni Kull dargohiga pok yetkazish g'amida bo'ladi.

Ruh (jon) im yaratib erding latofat (nur) birla... (Bobur)

Adabiyotda: ruh, so'z, ruhi ravon, jon, juzv, ko'ngil qushi, tan qushi, qush, jon qushi, bulbul, ruh to'tisi, parvona, nur, tomchi, qatra, jur'a, qultum, may kabi nomlarga ega obraz.

6. Dunyo (olam) – oshiqning kamolot yo'lidagi ag'yorlaridan biri. O'z ashyo (majoziy jihoz)lari bilan oshiqni chalg'ituvchi, ma'naviy olamidan ayiruvchi to'siq. Ko'hna va qadimiy bo'lishiga qaramay o'z tajribalarini xalq (borliq) dan yashiruvchi kajraftor, dunparvar, g'addor va riyokor dushman timsoli. U solikka bir qo'li bilan asal bersa, ikkinchisi bilan zaxar tutuvchi xudbin.

Charx erur shu'badasanj, ey ko'ngul,

Topma firebi bila ranj, ey ko'ngul.

Shod ani bil dahrdakim, g'am yemas,

Dahr ishi chun g'am yegali arzimasi.

Olam foni uchun ranju mashaqqat chekmangiz
Mol uchun g'am yemangiz, fikri manol aylamangiz.

Jahon tarkini qilmay chunki tinmoq mumkin
ermasdir,

Navoiy, qil meni ozod o'rtab yo'qu borimni....

She'riyatda: dom, domgoh, dahr, dahridun, g'addor dunyo, kajraftor falak, olami foni, xuffosh, ochun, charxi falak, charx, qadah, jom, olam uyi, kavn, buqalamun, jahon, moado, mosivo, hijob nomlariga ega timsol.

7. Ko'ngil (dil) – o'zlik saltanatining xoqoni, oshiq ma'naviy ko'zi. Insonni kamolot va to'g'ri yo'lga boshlovchi, ruhiyatida azaliy hamda abadiy tiriklik talabi pinhon bo'lgan Nur durji. Tan ro'zg'orining xojasi. Solik ilmi qolni egallab bo'lgach, Ko'ngil o'zicha aqlga bo'ysunmagan holda ish yuritadi. U inson qalbidagi Ilohiy xamirturushni saqlovchi huqqa, u Nurdan yaralgani uchun ham Ruhi a'zamga intiladi. Xalqdag: "Ko'nglim sezib turgan edi", "Ko'ngli chopdi-da", "Ko'nglimdagidek bo'libdi", "Ko'nglingning ko'chasiga qara", "Ko'nglim pok yoki g'ash", "Ko'ngliga yo'l topishdi"... kabi iboralar uning o'z holicha ish yuritishidan darak beruvchi shahodatlaridir.

Ba'zan inson qiyin ahvolga tushib qolganda ham aqlga emas, ko'ngilga ishonadi. Ko'ngil boshlagan yo'lga yuradi. So'nggi hukmni ko'ngil aytadi... tasavvufda ham shunday, ma'lum maqomatlardan so'ng tana faqat Ko'ngil inon- ixtiyoriga topshiriladi. U irfon xazinasi, tajalli mir'oti.

Kerak o'z chobuki qotilvash majnunshiorimkim,

Buzuq ko'nglimdin o'zga yerda javloni samand etmas....

Ya'ni: "Menga ul chaqqon, qotiltabat va majnunvash chavandozim kerak. Chunki uning takovori (majoziy ot emas) buzug' ko'nglimdin o'zga yerda javlon (tajalli, zuhurlanish) eta olmaydi"...

Inson Ko'nglidagina partav berib zuhurlanuvchi va huzurlanuvchi bu tulpor, tajalli samani – Ilohiy pargoladir:

Ko'ngil erur bulbuli bo'stoni roz,

Quds haramida bo'lib jilvasoz.

Royihayi jannati a'lo ham ul,

Partavi misbohi tajallo ham ul.

Xullas, Haqiqatni idrok qilgan Ko'ngil ma'rifat va irfon nuriga ham manzil, ham manba bo'la oladi.

Ko'ngil tasavvufda Ka'badan ham ortiq va mo'tabar Sajdagoh hisoblanadi. U So'fiylarning qiblasi. U Xoliqning jilvalanuvchi, tajalli ko'rsatuvchi Ka'basi.

Ka'baki olamning o'lib qiblasi,

Qadri yo'q andoqki, ko'ngil Ka'basi.

Kim bu haloyiqqa erur sajdagoh,
Ul biri holiqqa erur jilvagoh. (Navoiy)

Yoxud:

Haq yo'lida ikki Ka'ba bo'lmish hosil,
Biri – Ka'bai suvrat esa, biri Ka'bai – dil,
Sen sayla va dillarni ziyorat ayla,
Ming Ka'badan ortiqroq emishdir bir dil.

(A.Ansoriy)

Shu bois tasavvuf maslagidagi solik (murid) Ko'ngilni “arshi muallo” – eng buyuk yuksaklik, Xudo makon tutgan ziyoratgoh, Baytul haram deb anglagan. U yerga intilib, riyozat chekib maqomatlarni egallab, uni kashf etishga intilgan.

So'fiy (murshid) esa Ko'ngilni “Olami kubro”, ya'ni eng katta olam, butun borliq (Kull) deb nomlagan. Har bir bo'lakda butun sifoti bo'lganidek, bu dunyo (moddiylik) – juzv ham Kullning tajallosi, mir'oti:

Solik ani “arshi muallo” dedi,

So'fiy ani “olami kubro” dedi.

Demak, kimga ana shu Olami kubroni anglash (tasavvuf, so'fiylik) sari yo'l ochilsa, endi u dil (ko'ngil) ahliga aylanadi. Ruhi a'zamning dil rozi (sirlari)dan ogoh bo'ladi:

Kimga bu olam sari ochilsa yo'l,

Olam aro ahli dil ul bo'ldi, ul.

Bunday orif inson dunyoning o'tkinchi (majoziy) ekanligini anglab, o'zgalarga ozor bermaslik (chunki u ham Ruhi a'zam bo'lagi, mazhari, juzvi)ka intilib, mehribonlik, (ra'fat) shafqat shevasini tutadi. Olam uyidagi xalifalik mavqeyi va martabasiga munosib bo'ladi:

Ulki, yetib mahzani ra'fat anga,

Bo'ldi bu olamda xilofat anga.

Shunday fozil inson butun olamni dasturxon (yoki tirnoq) kabi ko'rib his qilib turadi. Butun olamni bir qora nuqta, bir qora ko'zda jam ko'ra oladi. O'zi (ruh, jon) kulba (gavda)da-yu shuur taxayyuli olam kezadi. U Olami kubro farzandiga aylanadi... “Safar dar vatan (vujud)” maqomida sayr qilinadi. Bunday inson ko'ngil Ko'zi ochiq, ma'rifatli va irfonli shaxsdir. U faqirlikda yashasa ham, uning uchun bu foni hayot taxti safodir. U maqomi faqr soliki:

Taxti safo bo'ldi aning maskani,

So'fiy sohibdil ani bil, ani...

Bunday ko'ngil sohibi, Pir poklik va kamolot, fozil kishilar mamlakatining qo'rg'onidir...

Adabiyotda – dil, jom, yurak, ruh, qadah, jon, paymona, tajallo, jilvagoh, uy, ko'ngil uyi, siniq safol, xoja, sulton, arshi muallo, olami kubro singari kunyalarga musharraf timsollar.

8. Aql – insonning o'zligini anglashga boshlovchi do'sti. U ilm, irfon hamda ma'rifat xazinalarini yig'ib hofiza (xotira)ga topshiruvchi ulfati beminnat, Yaratganning sir-asroridan, oyat-mo'jizalaridan, sura-shahodatlaridan xabardor qilib Nafs tuzog'idan saqlab qoluvchi qalqon. U farishtalar nuri asaridandir. Odam boshqa maxluqlardan insoniylik shamoyili hamda aql toji – ongi bilan o'zgacha imtiyozga ega masnu' (yaratilgan)dir:

Taniga sharafdin duvvoj aylading,

Boshni ham sazavori toj (aql) aylading...

Aql – tangri sifatlarining mazharidir. Soni' (Yaratuvchi) odamni mana shunday mumtoz qilib yaratgan. Kalomiy ta'limotda tafakkur Aql katta ahamiyat kasb etadi. Chunki o'zini tanib olgan kishi, o'z egasi (Robbi)ni ham tanib olishga muvaffaq bo'ladi:

Dedi: har ishniki, qildi odamizod,

Tafakkur birla bildi odamizod...

Biroq tasavvufga ko'ra aqliy bilim oddiy haqiqatni bilib olish yo'lida hijob (parda)dir. Bu da'vo unga ishqni to'la anglamasligi bois yuklangan. Ammo u baribir Ishq savdosida ojiz. Misoli go'dak, ishqni mukammal kashf va shuhud eta olmaydi:

Aqlkim barcha xirad ahliga edi ustod,

Bo'ldi ishq abjadi ta'limida tifi maktab.

Demak, aql “ishq abjadi”ni bilishda “tifi” – maktab bolasi deyilmoqda.

Yoki: Qaydaki ishq o'ti bo'lib shu'lakash,

Aql o'lub ul o't uza xoshakvash...

Aql Haq ishq-muhabbatini anglashda ojiz. So'fiylar tavsiya etgan yo'l – ekstatik, (joziba) ya'ni zavq-shavq, ehtiros – hayajon. Buni esa aql emas, Ko'ngil boshqaradi...

Aql ilmi kalom, dalillar, mantiq va falsafaga suyanuvchi mutakallimdir. Ko'ngil esa jazaba, hol, ishroq, vahbiy va voridod bilimlar, kashfu shuhud,

irfon, ilhom va farosat, intuitsiya (laduniy ilm), sukra va sahv, karomati kovhiy va karomati ilmiya kabi ilohiy ma'rifatga tayanuvchi ilmi hol sohibi. Shu bois so'fiylar Aql ilmi holni, Ishq mazhabini bilishda o'jiz deb topganlar. Abu Ali ibn Sino so'fiylar fikrlashi (taxayyuli) haqida: "Haqiqiy so'fiy tariqasi o'z egasini Xudo zotini tanib olishga erishtiradi. Lekin bu aqliy qiyosga asoslangan Aqliy tariqat emas, balki nafs (ruh) ko'zgusida aks etadigan nur (ishroq) orqali bo'ladi", – deydi. Shu bois tasavvuf ahli ko'proq Aqlga emas, Ko'ngilga o'z inon-ixtiyorini ishonib topshiradilar...

Ababiyotda: aql, ong, tafakkur ma'nolarida keluvchi ba'zan qadah, paymona kabilar timsoli.

9. Ishq - tomchini gavharga, oshiqni la'lga aylantiruvchi otash. Solikni durga aylantiruvchi kimyo. Navoiy iborasi bilan aytganda "Ishqsiz – eshak, dardsiz – kesak"...

Qaysi ko'ngilniki, makon etdi ishq,
O'tdin ani la'lga kon etdi ishq.

Jahon bozorining g'avgo'si va dunyoda bor hamma narsalarning savdaxonasidagi shovqin-suron (savdoyilik) – Ishq tufayli:

Ishq bir o'tdirki, anining shu'lasidin bir sharar,
Tushsa, gardun pardasiga o'rtar andog'kim xarir.

Asl so'z – ishq haqidagi so'zdir. Ko'ngildagi hayot nash'asi bo'lsa, bu – ishqning o'zidir. Ishq so'fiyni zohiddan farqlovchi eng muhim va eng zarur sifat. Ishq oshiqning dini va mazhabi, tariqati hamda e'tiqodi:

Ishq diniga munkir bo'lsa zohidi xudbin,
Ey sanam, liqo ko'rsat, gabrni musulmon qil.

(Amiriy.)

Soliklar Ishq tufayli tirik va boqiydirlar. Ishq so'fiylarning tariqat yo'lidagi mayog'i:

Ishq erur durru ko'ngul durj anga,
Balki quyosh ishq ko'ngul burj anga...

So'fiylar ishq tufayli junbushga keladilar, ko'ngli zavqqa to'ladi. Haqning jamoliga vosil bo'lish orzusida yashaydilar. Ishq tufayli hayotlari nurli va shavqli o'tadi. Ular shu ishq tufayli jo'shib, yonib, sevib sevilib umr o'tkazadilar...

Ishq insonni ma'rifatga olib boradigan qudrat, insonni moddiy asosdan poklovchi, xoli etuvchi olov. U tufayli tanda tafrid (yolg'izlanish) va tajrid (poklanish) yuz beradi.

Ishq kamolot kaliti va iksiri a'zam, ishq mis vujudimizni oltinga aylantiruvchi kimyo:

Ki insonni ko'nglin etti gulshani ishq,
Bu gulshanning harimi mahzani ishq...

Tasavvufdagi hol, sukra va sahv maqomlari ishqiy taxayyul tufayligina his etiladi. Shuning uchun so'fiylarning din-u mazhabi Ishq-u Muhabbatdir:

Qil, Nodira, muyassar shuuri junun jahonda,
Ishq-u muhabbat o'ldi oshiqqa dinu mazhab...

(Nodira)

Agar ishq bo'lmaganida soliklar allaqachon bu foni dunyodan voz kechar edilar:

Bo'lmasa ishq ikki jahon bo'lmasun,
Ikki jahon demakim, jon bo'lmasun,
Ishqsiz ul tanki aning joni yo'q,
Husnni netsun kishikim, oni yo'q.

Ishq borasida bundanda ortiq so'z aytmoqqa imkon yo'q...

Adabiyotda: olov, o't, kimyo, harorat, tong yorug'i, quyosh, uchqun, partav, nur, tajalli kabi nomlar bilan eslanuvchi timsol.

10. O'zlik – olam uyidagi xalifalik martabasini anglash, ko'ngil ya'nikim botin ko'zining ochilishi. U "man araf" – o'zlikni tanish iborasi ila mashhur jarayon. Insonlikning sharaf to'niga, maxluqlikning aql tojiga loyiq bo'lish. O'zlik (ma'naviyat)ni topish, O'zlik (nafs)ni yo'qotish bilan amalga oshadi. U fano – yo'qlik ham deyiladi. Yashab turib "bo'lmaslik", hech kimga ozor bermaslik. Ba'zan uni "o'lim" ham deyiladi. Bu jismonan o'lim emas, nafsoniy o'limdir.

Ikisidan garchi oshiq o'lmaki lozim kelur,
Biri ul o'lmaki, bo'lg'ay zimnida yuz ming hayot...

Ma'naviy tirilish, irfoniylar tug'ilish. Yangi pok ruh tug'diruvchi o'lim. Boqiylikka yetaklovchi o'lim. O'zlikni anglash – o'zlik imorati, tan ro'zg'orining sof ruhga moslab qayta qurilishi:

Junun vodiysiga moyil ko'urman joni zorimni,
Tilarmen bir yo'li buzmoq buzilgan ro'zg'orimni...

Foni bo'lib axloqi hamidani egallash:

Foni mutlaq o'lmayin solik,
Anga yo'qdir umidi maqsadi kull.

Foni yash bo'lib, irfonga to'lgan oshiqqina naqdi fano – Kullga birlashadi:

Kimki o'zlik imoratin buzdi,
Bo'ldi naqdi fano aning muzdi.
Ul imoratni buzmayin solik,
Bo'la olmas bu naqdga molik.

Bu jarayon suratdan ma'niga ko'chish. Kamolat yo'lidagi mardlik va erlikning xos ishi, bu o'zlikdan kechib O'zlikni topish ilmi:

Avomdin, demakim, o'zni qutqaray, er esang,
O'zingdin o'zni qutulmoqqa jahd qilg'il xos...

Bu ishq dinida o'zlikni anglab oriflik kasb etish riyozat va o'voraliklar bilan qo'lga kiritiladi:

El netib topgay menikim, men o'zimni topmamon
Bo'ylakim ishqun junun sahrasida ovoramen...

Demak, o'zlikni topish ishqun junun ma'rifatiga va madaniyatiga molik bo'lish bilan qo'lga olinuvchi (harb) kurash.

Adabiyotda: fano, foni, fanovash, boqiy, baqolik, kull, vahdat, "Man araf", vojibul vujud, tavhid, haqiqat, birlik, analhaqlik singari jarayonlar bilan tilga olinuvchi timsoliy holat.

Gar vasling umidi bo'lmasa,
Vaslingga yetmak navidi bo'lmasa.

O'zga bo'lmas, o'zni bilmaklik manga,
Balki mushkuldur tirilmaklik manga. (Bobur.)

11. Faqr (ochlik) – bu tasavvufdagi yetakchi g'oya. U tariqatning faqr maqomati. Dunyo noz-ne'matlaridan kechish, moddiy muhtojlikdan ustun kelib ma'naviy boyish, ruhni yuksaltirish. Inson bilimi Tangri ilmi oldida dengizdan tomchi, insoniyat yig'ayotgan barcha bilimlar Haq asrorining tafsirchalari xolos. Shu ma'noda Inson Yaratuvchi oldida benihoya kambag'al, ma'naviy qashshoq – faqrdir. Faqrlik ma'naviyatga aloqadar tushuncha bo'lib, u "ma'naviy ochlik"dir. Alloh ma'rifatiga tashnalik, bu tashnalikni faqat va faqat fano bazmida mayi ilohiy ila to'ydiriladi, Nafs otini ma'naviyat egarlab olsagina soliklar o'z arkonidan bahra topadi.

Bu ochlik irfon va Haq jamoli ila to'ydiriladi. Yunus Emro "Haqni tuygan kishilar, Haq ila to'q", – deydi. "Haq ila to'q zot"lar uchun "Jahona Haq to'lig'dir". "Tabiatdagi har bir narsa o'z bo'yi, rangi va takrorlanmas xususiyatlariga ega ekan, demak, ular Haqning yo fe'li, yo sifati yoxud zotidan shahodatdur".

Har chiz, ki rangi bo'yi xasti dorad,
Yo fe'li Haq ast, yo sifat, yo zot ast...(A.Jomiy.)

Bu oddiy haqiqatni ma'naviy to'yingan kishigina anglab yetadi. Bu ochlik ko'pincha may (haqiqatni anglash, ilohiy ma'rifat) sipqorish orqali to'ydiriladi. U mayni esa soqiy (pir) ulashadi:

Faqr erur(o'zi) bir lavz-u sharhi yozilur yuz ming kitob...

Ne uchunkim xush kelur ayturda it nobi aning.

Yoki:

Ketur soqiy, ul mayiki subhi alast,
Aning nash'asidin ko'ngil erdi mast.
Maykim, qilur kuysalar jom aro,
O'zi mastu kayfiyati mayparast...

Xullas, adabiyotda bu ochlik, faqr, faqr eli, g'arib, savdoyi, majnun, junun, solik, oshiq, so'fiy, mayparast, rind, subhiy, xammor, xammorlig', jur'akash, xarobotiy nomlariga ega obraz.

12. May – oshiqning, faqrning ma'naviy ovqati. Ilohiy nurni idrok qilish. Olam sirlarini anglab yetishdan olingan zavq va kadar, taxayyuliy ayshlar quvonchi. Ilohiy ma'rifat va lazzatdan, fanolik va vahdatning taxayyuliy qovishuvlaridan tananing junbushga

kelishi. Zotsizlik zotidan olingan Ilohiy zavq. Tajalli va partavni, zuhurlanish va mazharni hissiy – holiy anglash nashidasi. Shuuriy va xayolot tufayli olingan fayz, abadiy tiriklikni qalban his qilish sevinchi – kadar.

Ma'rifat va irfon egallash tufayli qalbning poklanishidan ko'ngilda tug'ilgan quvonchlar aksi, laduniy hissiyot va suhbatlar (sukra, sahv) ramzi. Tangrining cheksiz qudratini, oyat-mo'jizalarini anglash va tushunish tufayli yuzaga kelgan kechinmalar, baqolik (hulul) maqomida "kezish"dan hosil bo'lgan ruhiy vaziyat. Hol tufayli Ilohiy husnni mushohada qilish, g'oyib sinoatidan tug'ilgan ilhom hayojoni. Tangri sifat – subitiyasini tajallo ettiruvchi mir'ot (ko'zgu) :

...Sen gumon qilgandin o'zga jomu may mavjud erur,

Bilmayin naf'iy etma bu mayxona ahlin, zohido.

Yoxud: Ketur, soqiy, boda og'zima quy,

Demakim, o'lubon bu mir'ot uchun.

Ne mir'ot, balki quyosheki fayz,

Anga om erur barcha zarrot uchun...

Yoxud : Gul vaqti muyassar o'lsa gulfom qadah,

Andin so'ng tutsa bir gulandom qadah.

Man' aylasa barcha ahli islom qadah,

Kofirmen agar oshom qilmasam qadah.

She'riyatda may – din, tariqat, irfoniy bilimlar: Jom – qadah esa shariat, shar'iy hukmlar ma'nosida ham qo'llanadi:

... Jom ast shariat, haqiqat boda,

Chun jom shikastiy, ba yaqin badmastiy.

"Jom shariat, may haqiqat (to'g'ri yo'l) dir. Qadahni sindirganingdan bilindiki, o'ta mastsan", – deydi Abulqosim Bobur bir ruboiysida.

Adabiyotda majoziy (alkogol ichimliklar) va Haqiqiy May (haqiqat yo'li) qat'iy farqlanadi. Buni ayniqsa, rindona she'rlar yaqqol ifodalaydi:

....Mastoni jomi ishq tu budand jonu dil,

Zon beshtar ki bodavu angur buvad va tok...

... "Hali (majoziy) may, uzum va tok paydo bo'lmasdanoq – jon (ruh) va dil (jilvagoh) Sening ishqing (haqiqiy may) jomidin mast (ogoh) edi".

Rindlarning ma'naviy ozuqasi May. Ular faqat Tangrining g'ami davlati (o'yi, yodi, vahdat) bilan band:

Rindemu oshiqemu jahonso'z joma chok,

Bo davlati tu ey fikri jahon chi bok....

"Rindlarmiz, oshiqqlarmiz, jahonni kuydiruvchi va yoqa vayronlarmiz. Sening g'aming davlati bilan ekanmiz, jahon (boylik, mol-dunyo) fikrining nima hojati bor?"

Rindlarni, so'fiylarni mast qiluvchi yagona May bu tavhid ishqidir.

She'riyatda : boda, sharob, mul, xamr, roh, sahabo, gulob, chog'ir, bo'za, mayi nob, ayoq ismlari ila tilga olinuvchi obraz.

Gulnora GULYAMOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti
filologiya fanlari nomzodi, professor
gulyagulyamova87@gmail.com

HUQUQNING MAVJUDLIGI TIL TUFAYLIDIR

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiy til, uning jamiyatdagi o'rni hamda davlat tilining inson hayotidagi ijtimoiy ahamiyati haqida so'z boradi. Bundan tashqari, yaratilayotgan hujjatlarning lingvistik xususiyatlari, xususan, huquqiy matnni mantiqiy va mazmunli bayon qilishda lisoniy birliklarning vazifasi, fikrni yozma ravishda ifodalash talablari, bu borada yo'l qo'yilayotgan xatolar ochib beriladi. Shuningdek, maqolada ta'lim tizimida yozma tilga e'tiborni kuchaytirish, o'quvchilarda fikrni mantiqiy izchillikda bayon etish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *davlat tili, davlat tilida ish yuritish, akademik yozuv, fikrlashuv, muloqot, termin, fikr mahsuli, yozma nutq madaniyati, tili me'yorlari, nutqiy savodxonlik, lingvistik omil, professional yozma nutq, esse.*

Аннотация: в данной статье внимание уделяется литературному языку, его роли в обществе и социальная значимость государственного языка в жизнедеятельности человека. Кроме того, раскрываются лингвистические особенности создаваемых документов, в частности, функциям языковых единиц при логико-содержательном изложении юридического текста, требованиям к письменному выражению мысли, допускаемых ошибках. В статье также говорится о необходимости повышения внимания к письменной речи в системе образования, формировании у студентов навыков изложения мысли в логической последовательности.

Ключевые слова: *государственный язык, делопроизводство на государственном языке, академическое письмо, мышление, общение, термин, продукт мысли, культура письменной речи, языковые нормы, речевая грамотность, лингвистический фактор, профессиональная письменная речь, эссе.*

Annotation: this article focuses on the literary language, its role in society and the social significance of the state language in human life. In addition, the article reveals the linguistic features of the documents being created, in particular, the functions of language units in the logical and meaningful presentation of a legal text, the requirements for written expression of thought, and the mistakes made. The article also talks about the need to increase attention to written speech in the education system and to develop students' skills in expressing their thoughts in a logical sequence.

Key words: *state language, office work in the state language, academic writing, thinking, communication, term, product of thought, culture of written speech, language norms, speech literacy, linguistic factor, professional written speech, essay.*

Davlat tili tushunchasi, albatta, davlat mustaqilligidan kelib chiqadi, chunki millatning millat deb tan olinishidagi 4 ta asosiy omillardan biri tildir. Millat, jamiyat hayoti, taraqqiyoti, tarixi, istiqboli, eng avvalo, tilda aks etadi. Tilning jamiyat va insoniyat hayotida tutgan o'rni nihoyat darajada beqiyosdir. Til – inson taqdirini shakllantiradigan manba. Buyuk alloma, mutafakkir, so'z mulkining sultoni Hazrat Mir Alisher Navoiyning ta'biri bilan aytganda: *"Ko'ngil xazinasining qulfi tildir. Ul xazinaning kalitidin so'z bil"*.

Xalqimiz hayotida ilk ulug' tarixiy voqea – O'zbekiston Respublikasining "Davlat tili to'g'risida"gi Qonunining qabul qilinishi bo'ldi. Davlat tili maqomini olgan o'zbek tili tufayli qonunlarning muayyan samarasi jamiyatimizning barcha jabhalarida namoyon bo'lmoqda, ayniqsa, ish yuritish jarayoni davlat tiliga o'tkazildi, qonunlarimiz milliy tus oldi, Konstitutsiyamiz ona tilimizda yaratildi. Darhaqiqat, tilda millat g'ururi yashaydi. Davlat ishlarini tartibga solish, ish yuritish va hujjatlarni bir xil shaklda olib borish maqsadida hududning tub aholisi manfaatlaridan kelib chiqib, davlat tili belgilanadi.

So'nggi yillarda yurtimizda barcha soha va tarmoqlar kabi ona tilimiz obro'-e'tiborini yanada oshirish borasida diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Davlatimiz tomonidan tilimiz mavqeyi, nufuzini yanada ko'tarishga oid qator tarixiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Muhtaram Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi, Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi, shuningdek, qator davlat hujjatlarida unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash bilan birga, ularning davlat tilini puxta bilishi, o'rganishi uchun shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratilgan. Bu borada Prezidentimiz tomonidan imzolangan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son Farmon muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur farmon ijrosi asosida 2020-2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi ishlab chiqildi, davlat tiliga oid qator davlat hujjatlari qabul

qilindi.

Har qanday o'zaro fikrlashuv va muloqot, shu jumladan, barcha huquqiy munosabatlar ham til orqali amalga oshiriladi, namoyon bo'ladi. Huquqqa oid har qanday tushuncha, hodisa, munosabat leksikada, ya'ni so'z, ibora, atama va terminlarda o'z ifodasini topadi. Istalgan huquqqa oid fikrning voqeligi, mavjudligi aynan tilda namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasining milliy davlatchiligi tarixiy tajriba, qadriyatlari asosida taraqqiy etib, huquqiy demokratik davlat qurish tomon jadal bormoqda. Huquqiy davlat qurish, fuqarolik jamiyati yaratishning asosiy tamoyillaridan biri bu qonun ustuvorligini ta'minlash, insonlarning huquqiy manfaatlarini himoya qilishdir. Fuqarolarning qonunga qat'iy rioya qilishining asosiy omili esa qonunlarning aniq, puxta, tushunarli bo'lishidadir, ya'ni qonunlar tili sodda va ravon bo'lishi, huquqiy terminlar ilmiy-amaliy jihatdan bir tartibga solingan bo'lib, yuridik til talablariga javob berishi, ular mazmun-mohiyatiga ko'ra adolatli kuchga ega bo'lib, xalq uchun aniq, tushunarli bo'lmog'i lozim. Yaratilayotgan hujjatlar tili darslik tili kabi puxta, ravon, tushunarli bo'lishi – davr talabi.

Fikr mahsulini yozma ravishda bayon etish nutq shaklining murakkab turi hisoblanadi. Agar yuridik fikr aniq va ravon tilda yozilmasa, jumlarlar sayoz va g'aliz bo'ladi. Shu bois yurist o'zining yozma nutqini takomillashtirmasa, u o'z maqsadiga erisha olmaydi. Demak, yozma nutq madaniyatini puxta bilish, uning ko'nikma va malakalariga ega bo'lish, tafakkur mahsulini matnga to'laqonli va talab darajada tushira olish yuristlar uchun o'ta muhim talablardan biri.

O'z faoliyatida professional yozma nutq birliklaridan o'rinni foydalana olmaydigan, o'zbek adabiy tili me'yorlari asosida matn tuza olmaydigan, imloviy va punktuatsiya qoidalarini puxta o'zlashtirmagan yuristlarimiz, afsuski, hozir ham yo'q emas. Ba'zi hollarda yuridik sohada jumla va matn tuzish, yuridik leksika, ayniqsa, terminni ishlatish o'zni, tarjimachilik sohasidagi ayrim kamchiliklar ham yaqqol ko'zga tashlanib qolmoqda. Hanuzgacha ba'zi yuridik matnlar boshqa tildan so'zma-so'z tarjima qilish usuli bilan tuzilmoqda, natijada bunday hujjatlarda qonunchilik uslubi talablariga rioya qilish, ijtimoiy ta'sirchanlik yetishmayapti. Buning asosiy sabablari yuridik matnni mantiqiy-mazmuniy yoritishda til birliklarining uslubiy vazifasini bilmaslik, hatto defis va tireni farqlay olamaslik, yuridik yozma nutqning lug'aviy va terminologik me'yorlarini puxta bilmaslik, gaplar orasidagi izchillikning yo'qligi kabilardir. Natijada, ayrim yuridik jumlarlar g'aliz tuzilmoqda, matnlarda fikr noaniqligi, chalkashligiga yo'l qo'yilmoqda. Shuning uchun matn tayyorlayotgan yurist mazmun va mohiyatni to'laqonli yoritish uchun yuridik tilning yozma konstruksiyalaridan to'g'ri foydalanishi shart.

Yurist o'z faoliyati davomida inson taqdiri bilan to'qnashadi, qonunga itoat qilib, inson taqdiriga

bog'liq holat, vaziyatlarni hal qiladi. Bunda yuristning nutq madaniyati, ayniqsa, yozma nutqning ahamiyati beqiyos. Qonun tilida noto'g'ri qo'llanilgan birgina tinish belgisi ham salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Masalan: 1. *O'lim yo'q, shafqat.* 2. *O'lim, yo'q shafqat.* Bu holatda birgina vergul o'rnini almashtirish inson taqdirini hal qilyapti. Shu bois, yurisprudensiyada, ayniqsa, qonun ijodkorligida, eng avvalo, adabiy til normalariga qat'iy amal qilish, matnni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish, leksikani ifoda qolipiga, ifoda shakliga to'g'ri tushirish eng asosiy talablardandir. Afsuski, ushbu qoidalarga doimo ham amal qilinmayapti, gap tuzishda morfologik, stilistik talablar, shuningdek, matnlarda adabiy tilning faqat yozma shakli uchun xos bo'lgan imlo va tinish belgilariga oid me'yorlarning buzilish holatlari, ayniqsa, protsessual hujjatlarda uchrab turibdi. Jumladan: *avf etish; davo arizasi; ma'suliyat; guvohni ko'rsatmalari; ANIQLADIM: ni* (gap tushum kelishigi qo'shimchasini olgan so'z bilan tugagan).

Yurist o'z faoliyatida kasbiy yozma nutq imkoniyatlaridan ongli foydalana olishi lozim. Buning uchun u muntazam ravishda yozma nutq ko'nikmalarini takomillashtirish, matnlarda so'z qo'llash qobiliyatini rivojlantirish malakalarini oshirib borishi zarur. Yozma nutq ko'nikmalari yuristning savodli yozishi, fikrni nutq sharoitiga mos ravishda yozma ifodalashiga yordam beradi.

Respublikamizda malakali, jahon andozalariga to'liq javob beradigan yetuk kadr tayyorlash masalasi davlat siyosatining ustuvor maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ana shu maqsadlarga erishishda kadr tayyorlash ishida kasbiy mahorat bilan birga mutaxassislarning nutqiy savodxonligi ham muhim ahamiyat kasb etadi, albatta. Mutaxassislarning (shu jumladan, yuristlarning ham) o'z kasb xususiyatlarini bilishlari nechog'lik zarur bo'lsa, ularning davlat tiliga oid bilimlarni talab darajada o'zlashtirishlari ham o'ta muhimdir. Chunki biz erkin, huquqiy, demokratik davlat qurmoqdamiz. Bu oliy maqsadga erishish uchun, eng avval, xalqning huquqiy ongi, saviyasini shakllantirish lozim. Jamiyatning har sohadagi faoliyati, demokratik tamoyillar insonlar ongiga to'g'ri yetib borishi kerak. Bu esa har jihatdan qabul qilinayotgan qonunlarimizning tili, mazmun-mohiyati, ularning xalqqa to'g'ri yetkazilishiga bog'liqdir. Chunki qonun – jamiyatni tartibga solib turuvchi vosita, u inson manfaatlarini va ehtiyojlariga xizmat qiladi. Qonunning mazmuni, mohiyati, sifati, nufuzi esa o'z navbatida til qoidalariga bog'liq. Qonunning ustuvorligi ham aynan uning davlat tili me'yorlari asosida tuzilishi bilan belgilanadi. Bu me'yorlarga to'liq javob bermaydigan qonun mazmunan va mantiqan tushunarsiz bo'ladi. Shu bois, necha bor ta'kidlanganidek, qonun tili qanchalik ravon, aniq, sodda, lo'nda, xalq tiliga yaqin tuzilsa, u ommaga tez va oson yetib boradi va o'zining ijtimoiy ta'sirchanligini oshiradi. Demak, har

bir qonun qimmatini, eng avvalo, til hal qiladi. Ya'ni qabul qilinayotgan qonun va qonunchilik hujjatlarining qanchalik kishilar ongi, tafakkuriga tezroq yetib borishi, jamiyatda huquqiy madaniyatga to'laonli ega bo'lish har jihatdan yozma nutqqa bog'liq.

Buning uchun yurist kadrlar o'zbek adabiy tilining leksik-grammatik, imloviy imkoniyatlaridan ko'ra mohirona foydalana olish qobiliyatiga ega bo'lishi, yuridik matn tuzish tartib-qoidalarini bilishi, og'zaki fikrni qog'ozga to'g'ri tushira olishi, ya'ni yozma sharhlar, izohlar, mulohazalarni talab darajada yoza olish ko'nikmasiga ega bo'lishi zarur, chunki jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat, madaniy-ma'naviy turmush, taraqqiyot, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni aholi ongiga singdirish yurist-kadrlarning savodxonligiga har tomonlama bog'liqdir.

Shu sababli, zamon talabiga ko'ra, Toshkent davlat yuridik universiteti o'quv rejasiga "Davlat tilida ish yuritish / Akademik yozuv" o'quv moduli asosiy fan sifatida kiritilgan. Universitetda tahsil olayotgan har bir talaba kelajakda ma'lum bir sohada faoliyat yuritir ekan, albatta, o'zaro munosabatlarni shakllantiruvchi turli rasmiy hujjatlarga duch keladi. Bunda fikrni mantiqiy izchillikda ifodalab, yozma bayon etish yuridik tilning muhim talabidir. Ushbu modul orqali talaba soha terminologiyasi, yuridik til qonun-qoidalarini, xususiyatlarini puxta o'rganadi, amaliy mashqlar yordamida ish yuritish, hujjatchilik, ilmiy uslub qoidalarini, huquqiy matnlarni sharhlash va tahrir qilish, matndagi asosiy muammoni topish va uni hal etish usul va qoidalarini o'zlashtiradi. Shuningdek, modul mavzulari huquq sohasiga oid badiiy asarlarda yoritilgan muammolarni topish va hal etish, huquqiy esse yozish kabi masalalarni ham qamrab olgan.

Adolat mezonini qonun ekan, u o'z mohiyati, mazmuni bilan oddiy xalq manfaatini ifodalash, aholi o'rtasida huquqiy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yimg'i, jamiyatdagi munosabatlarni nazorat qilishga xizmat qilmog'i lozim. Buning uchun jamiyatga o'z fikrini ona tilida ham yozma, ham og'zaki ravon, aniq va lo'nda ifoda eta oladigan, ya'ni orfografiyaning asosiy qoidalarini, imloviy me'yorlarni puxta biladigan, rasmiy uslubda yuridik matn tuza oladigan, yozma nutqda termin qo'llash talablarini tushuna oladigan, lingvistik omillarga og'ishmay rioya qiladigan mutaxassis kerak. Shunday ekan, oliy ma'lumotga ega bo'lgan kadrlar ishga qabul qilinayotganda, albatta, sohaga oid bo'lgan yozma ish, hech bo'lmaganda, diktant yozsin. Ana shu talabni an'anaga aylantirish darkor.

Milliy huquqshunoslik maktabini taraqqiy ettirish davlatimiz siyosatiga aylangan masala ekan, ana shu maktabni rivojlantirish kadrlarning nutqiy savodxonligiga har tomonlama bog'liq. Buning uchun "Yuristning yozma nutqi" fani huquq yo'nalishidagi barcha o'quv muassasalarida alohida modul sifatida, davlat tilida ish yuritish sohasi esa barcha korxona va tashkilotlarda maxsus kurs yoki fakultativ mashg'ulotlar tarzida o'tilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Shuningdek, yo'nalishidan qat'i nazar barcha oliy o'quv yurtlarining yuqori kurslari yoki magistratura mutaxassisligida professional yozma nutq ko'nikmalariga oid fanlarni o'quv rejasiga kiritish bo'lajak kadrlar tayyorlash sifatini ta'minlaydi.

Shunday ekan, bo'lajak yuristning nutq madaniyati, yozma nutq ko'nikmalarini zarur darajada puxta bilishi davr talabidir, chunki til va nutq yuristning tafakkur yuritish, fikr bayon qilish qurolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кўчимов Ш.Н. Ўзбекистон Республикасида қонунчилик техникаси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси, 1996.
2. Юридик атамалар қомусий луғати. – Т.: Адолат, 2003. 431-bet.
3. Гулямова Г. Ўзбек юридик терминологиясининг истиқлол даври тараққиёти. Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 2005. 17-bet.
4. Mahmudov N.M., Ko'chimov SH.N., Sharipova N.Y. Yuridik terminlarning ruscha-o'zbekcha lug'ati. – Т.: Zamin nashri, 2021. 4-87-betlar. 49-bet.
5. Ўзбекистон Республикаси Кодекслари. – Т.: Адолат, 2014.
6. Gulyamova G. Relationships of legal terms. European of Research and Reflection in Educational Sciences. Vol. 7. № 11/ 2019. – P. 166-174-bet.
7. Маҳмудов Н., Мадвалиев А., Маҳкамов Н., Аминов А. Ўзбек тилида иш юритиш. – Т.: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 2023. 220-bet.

Abduxalil ATAMATOV,
*Mehnat va ijtimoiy munosabatlar akademiyasi
o'quv ishlari bo'yicha birinchi prorektor,
pedagogika fanlari doktori DSc, dotsent*

TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION YONDASHUV

Annotatsiya: mazkur maqolada ta'lim tizimida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish zarurati professional ta'lim va oliy ta'limning yaqin hamkorligi va integratsiyasi zaruriyatini nazariy asoslari ochib berilgan. Shuningdek, ta'lim uzluksizligi, ta'lim sifati, bozor iqtisodiyotining raqobatbardosh mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlarini yangi ta'lim tizimini shakllantirish zarurati keltirgan.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, kompetensiya, ta'lim dasturlari, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar.*

Аннотация: в данной статье раскрыты теоретические основы необходимости повышения инновационной деятельности и эффективности образования, а также необходимость сотрудничества и интеграции профессионального и высшего образования. Также рассмотрены проблемы непрерывности образования, качества образования и потребности рынка и экономики в конкурентоспособных специалистах, что требует формирования и развития образовательной системы.

Ключевые слова: *инновации, компетенции, образовательные программы, компетентностный подход.*

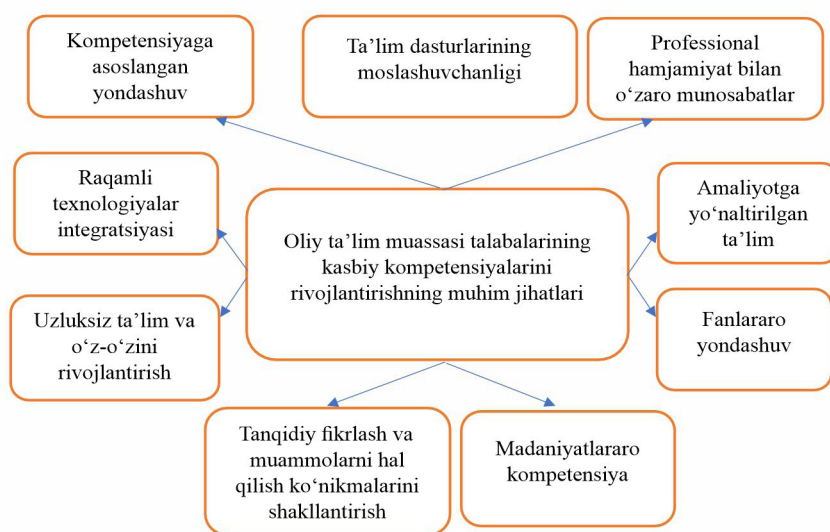
Annotation: this article reveals the theoretical foundations of the need to enhance innovative activity and the effectiveness of education, as well as the necessity for cooperation and integration between vocational and higher education. It also addresses the issues of the continuity of education, the quality of education, and the demand of the labor market and economy for competitive specialists, which requires the formation and development of the education system.

Key words: *innovation, competencies, educational programs, competency-based approach.*

Ta'lim tizimida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish zarurati professional ta'lim va oliy ta'limning yaqin hamkorligi va integratsiyasi zaruriyatini yuzaga keltirdi; umumiy maqsadlar – ta'lim uzluksizligi, ta'lim sifati, bozor iqtisodiyotining raqobatbardosh mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlarini yangi ta'lim tizimini shakllantirish zarurati. Biroq, ushbu tizimda monitoring (ayniqsa, talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil soatlar monitoringi),

odatda, uning tarkibiy qismlarining o'zaro ta'siri va integratsiyasini hisobga olmasdan amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning hozirgi holati innovatsiyalarni faol joriy etish va o'quv jarayoniga ilg'or texnologiyalardan foydalanish bilan tavsiflanadi. Hozirgi vaqtda talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim jihatlari. (1-rasm)

1-rasm. Oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim jihatlari

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv: talabalarni o'qitish va baholash analitik fikrlash, muloqot, jamoaviy ish, raqamli savodxonlik va muammoli ta'lim kabi asosiy kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga asoslangan.

Tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish: o'quv dasturlarida talabalarining tanqidiy fikrlash, ma'lumotni baholash va murakkab topshiriqlarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga ko'proq e'tibor beriladi.

Ta'lim dasturlarining moslashuvchanligi: zamonaviy ta'lim dasturlari mehnat bozoridagi o'zgarishlarga, shu jumladan, yangi kasblarning paydo bo'lishiga va mutaxassislariga qo'yiladigan talablarning o'zgarishiga moslashuvchan bo'lishga harakat qiladi.

Ta'limning interfaol metodlari: talabalarining ijtimoiy, kommunikativ va tashkiliy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun guruhviy loyihalari, keys-stadi, rolli o'yinlar va munozaralar kabi faol va interaktiv o'qitish metodlaridan foydalanish.

Raqamli texnologiyalar integratsiyasi: onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, hamkorlikda ishlash platformalari kabi raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish.

Uzluksiz ta'lim va o'z-o'zini rivojlantirish: talabalarni bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab turishga, o'z-o'zini tarbiyalash va o'zini hurmat qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, professional tadbirlarda va tarmoqlarda ishtirok etishga undash.

Fanlararo yondashuv: talabalarga turli xil bilim sohalari o'rtasidagi aloqalarni ko'rish va murakkab muammolar va topshiriqlarga innovatsion yechimlarni topish imkonini beradigan turli fanlardan bilim va ko'nikmalarni birlashtirish.

Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim: o'quv dasturiga amaliy mashg'ulotlar, amaliyot va loyihalarni kiritish orqali nazariyaning amaliyot bilan aloqasini mustahkamlash. Bu talabalarga muvaffaqiyatli kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan tajriba va ko'nikmalarni egallashga imkon beradi.

Professional hamjamiyat bilan o'zaro munosabatlar: tajriba almashish, amaliy qo'llab-quvvatlash va hamkorlik qilish maqsadida kasbiy soha vakillari, shu jumladan, ish beruvchilar, ekspertlar va bitiruvchilar bilan aloqalarni mustahkamlash.

Madaniyatlararo kompetensiya: chet tillarini o'rganish, xalqaro almashinuv va loyihalarda ishtirok etish, shuningdek, o'quv dasturlariga madaniyatlararo jihatlarini kiritish orqali talabalarining madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantirish.

Hozirgi davrdagi ijtimoiy rivojlanish dinamikasi bugungi kunda mavjud bo'lgan ta'lim berish tizimini jiddiy ravishda qayta ko'rib chiqishni va qayta baholashni talab qiladi. So'nggi o'n yilliklar davomida ishlab chiqarish, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar texnologiyalarida

ro'y bergan o'zgarishlar kadrlar resurslariga bo'lgan yangicha talablarni keltirib chiqardi. Bugungi kunlarda mutaxassisning muvaffaqiyatli kasbiy va ijtimoiy karyerasi yangi texnologiyalarni egallashga, mehnat qilishning yangicha sharoitlariga moslashishga, yangi tushdagi kasbiy vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan sifat darajasigacha o'z kasbiy darajasini doimiy "oshirib"ga tayyorgarligi mumkin emasdir.

Shubhasizki, hozirgi davr bosqichlaridagi kasbiy ta'lim tizimining bosh vazifasini o'z kasbini erkin ravishda egallagan va mehnat bozorida muvaffaqiyat bilan raqobatlasha oladigan bitiruvchi-mutaxassislarni tayyorlash sifatida ta'riflash mumkin. Talab kuchli bo'lgan va raqobatbardosh bo'lgan kadrlarni tayyorlash quyidagilarni ko'zda tutadi:

- ta'lim oluvchining qobiliyatlarini, motivlarini, qadriyatlik yo'nalishlarini, mustaqil ta'lim olishning potensial imkoniyatlarini hisobga olish bilan ta'lim oluvchi shaxsining har tomonlama uyg'un rivojlanishi uchun yangi mazmundagi o'qitish tizimini shakllantirish;
- ta'lim oluvchilar tomonidan kasbiy ta'limning davlat ta'lim standartlari talablariga va ish beruvchi buyurtmachilari bo'lgan korxonalarning talab-ehtiyojlariga mos keladigan yuqori kasbiy bilimlar va ko'nikmalarni egallash;
- kasbiy ta'lim mazmunining integratsiyalashuvini ta'minlash, xalqaro standartlarga erishish;
- o'qitishning moslashuvchanligini, variativligini va uzluksizligini ta'minlash;
- ta'lim dasturlari mazmuniga faoliyatli yondashuv;
- yuqori kasbiy kompetentlikni shakllantirish.

Yangicha iqtisodiy sharoitlarda ham ishlovchilar, ham ish beruvchilarning malaka talablariga bo'lgan munosabatlari o'zgaradi: natijada ishlovchi mutaxassislar o'qish zarurligini tushunib yetadilar, ish beruvchilar esa o'rgatish lozimligini anglab yetadilar.

Shaxs nuqtayi nazaridan "Tayanch ma'lumot olish" endilikda ishlovchilarning bozor sharoitlaridagi ijtimoiy himoyalanganligini kafolatlay olmaydi, buning o'rniga yangicha yondashuv – "Hayot davomida ta'lim olish" yuzaga keladi. Mana shu yerdan o'qitish mazmunini tuzishga yagona yondashuvlar asosida "kishining butun umri mobaynida ta'lim olishining yagona tizimi"ni yaratish zarurati kelib chiqadi.

Bu talablarni bajarish o'qitish jarayonini o'zgartirish bo'yicha katta hajmdagi ishlar amalga oshirilishini, ta'lim muassasasining ma'muriyati va o'qituvchilari tomonidan innovatsion yondashuvlarni joriy qilish zarurligining anglab yetilishini talab qiladi.

Kompetentlik yondashuv kasbiy ta'lim texnologiyasi nazariyasi va amaliyotida haligacha yechilmay kelayotgan ta'lim jarayonidagi mavjud muammolarni hal qilishga mo'ljallangan. Ta'limning vazifasi – bu ta'lim oluvchilarda ta'lim olishga talabni dolzarblashtirish va rivojlanuvchi kasbiy ta'lim tizimida mutaxassislarni tayyorlashning yuqori sifatini ta'minlashdir. Kompetentlik

yondashuv aynan mana shunday imkoniyatlarga ega sanaladi.

O'z mohiyatiga ko'ra kompetentlik yondashuv mutaxassislarni tayyorlash – bu bitiruvchilar tomonidan

ularning o'z bo'lg'usi ish joylaridagi funksiyalarni muvaffaqiyatli bajarishlari uchun zarur bo'ladigan qobiliyatlar va ko'nikmalarning egallanishi ekanligini ko'zda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Meskon M.X., Albert M., Xedouri F. Основы менеджмента. – М.: Дело, 1998.- 799 s.
2. Osenka fizicheskogo i nervno-psicheskogo razvitiya detey rannego i doskolnogo vozrasta / Sost. N.A. Notkina, L.I. Kazmina, N.N. Boyno-vich.- SPb.: Aksident, 1999.- 32 s.
3. Sh.E. Kurbonov, E.Seytxalilov. Ta'lim sifatini boshqarish: "Turon-Iqbol": 2006. 592-bet.
4. Valiyeva F.R. Metodologicheskiye osnovy obespecheniya sistemnosti i preemstvennosti v protsesse podgotovki spetsialistov. Dissertatsiya doktora filosofskix (PhD) pedagogicheskix nauk. – T., 2020. – 48 b
5. Valieva F. R. The importance of educational content in preparation of competative personnels. 2 nd International Conference BRIDGE TO SCIENCE: RESEARCH WORKS San Francisco, USA February 28, 2018 121-122 list http://doi.org/10.15350/L_2/3
6. Kurbonov Sh. Razvitiye informatsionnogo prostranstva sistemy nepreryvnogo obrazovaniya (Metodicheskaya razrabotka). Tashkent, TGIV, 1998, 3,35 p.l

Ibodatxon RUSTAMOVA,

*Farg'ona davlat universiteti professori v.b.,
filologiya fanlari faktori (DSc)
ibodatrustamovna@gmail. com*

Erhan GIRAY,

*Turkiya mamlakati, Artvin Koruh
universiteti doktori
erhangiray@artvin.edu.tr*

BADIIY ASAR SYUJET TURLARIDA RITM

Annotatsiya: maqolada badiiy asar syujet turlarida ritm masalasi Abdulla Qahhorning nasriy asarlari misolida tahlil etiladi. Badiiy asar syujet turlaridagi ritmning o'ziga xosligi adibning nasriy asarlari misolida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: *syujet, syujet turlari, xronikal, assotsiativ, retrospektiv, konsentirik.*

Аннотация: в статье анализируется вопрос ритма в сюжетных типах художественного произведения на примере прозаических произведений Абдуллы Каххара. Свойство ритмики в сюжетных типах литературного произведения интерпретируется на примере прозы эпохи писателя.

Ключевые слова: *сюжет, тип сюжета, хронический, ассоциативный, репрессивный, концентрический.*

Annotation: the article analyzes the issue of rhythm in the plot types of the artistic age using the example of the prose works of Abdullah Kahhar. The peculiarity of rhythm in the types of plots of an artistic work is interpreted using the example of the writer's prose centuries.

Key words: plot, plot types, chronic, associative, repressive, concentric.

Kirish. Ritm badiiy asardagi muhim nazariy masalalardan biri sanaladi. Shuning uchun jahon adabiyotshunosligida bu nazariy muammo atroflicha o'rganilgan. F.Shelling "Ritm tabiat va san'atning hayratomuz siriga mansub narsadir", deb ta'rif bergan. Ritm masalasi jahon adabiyotida o'rganilgan bo'lib, o'zbek adabiyotida ham bu masalaga ayrim maqolalarda

munosabat bildirilgan.

H.Karimovning "Ritm – asar yuragi (nasr ritmiga doir)" [1:1] maqolasi ana shunday maqolalar sirasiga kiradi. Maqola muallifi ritm masalasida qilingan tadqiqotlarga e'tibor qaratib, V.Meylax, Y.Etkind, Y.Volkov, N.Fortunatov, V.Kolopova va boshqalarning izlanishlarida klassik adabiyot misolida

tadqiq etilganligini e'tirof etadi. Yuqoridagilardan tashqari, L.Chicherinning "Obraz ritmi" (1973) va M. Girshmanning "Badiiy nasrda ritm" (1982) risolalari ham aynan shu muammoga qaratilgan bo'lib, L.Chicherinning risolasining nomi garchi, "Obraz ritmi" deb yuritilsa ham ritm masalasiga juda kam to'xtalgan bo'lib, ritm nazariyasi bilan bog'liq jihatlar yoritilmagan. "Bizningcha, nasrdagi ritmni asar garmoniyasidan qidirish lozim, asardagi har bir vaziyatning umumiy birligi, har bir holatni, har bir hodisaning silsilasidan, xarakterlarning xatti-harakati, gapirish manerasi, ularning asarda bajargan ishi, qilgan harakatining mantiqiy asosining uyg'unligidan, shuningdek, xarakter faoliyati, uning tutgan ishi saviyasi, bilimi, psixologiyasiga mos yoki mos emasligidan, xullas, yozuvchi mahoratini belgilaydigan badiiy komponentlar kompleksidan qidirish darkor" [2: 333].

Jumladan, I.Boyчук "Prozada ritm tahlili" risolasida, ritm va ritmika masalalari, nasriy asarlarda ritmning tahlil qilish usullari kabilarga to'xtalgan bo'lsa, A.Arustamova [3:15] o'z tadqiqotida ritmning asar kompozitsiyasidagi ko'rinishiga e'tibor qaratgan. Ritmik birliklar doirasida ko'p elementlilik kuzatilganligini ta'kidlab, ritmik birlik monologik nutqda o'ziga xos bo'lib, individual ritmga ega bo'lishini uqtiradi. Psixologik holatni ifoda etishda qahramon va muallif o'rtasidagi farqni ifodalashda o'ziga xos mikroritmlar yaratilishi haqida ham u risolada so'z yuritadi. A.Chicherin "Obraz ritmi" risolasida: "Turli personajlarning bir-biriga qiyoslaganda romanning ko'p ritmli ko'zga tashlanadi. Sharl Bovari o'z ritmi bilan namoyon bo'ladi. Sharlning sarosimali, tartibsiz harakatlari Emmaning bosiq, maqsadli harakatlariga juda o'rinli qarama-qarshi qo'yiladi" [2: 333]. Yuqoridagi fikrdan ma'lum bo'lishicha, A.Chicherin obrazlarning ritmik holatlariga asosiy e'tiborini qaratgan. "Demak, ritm masalasi o'zbek adabiyotida ham ozmi-ko'pmi turli ko'rinishda ishlangan. Biroq mazkur masalani alohida olib, yoritib berilgan maxsus ish yo'q" [1:7]. Biroq muallif o'z maqolasida A.Qodiriyning "O'tgan kunlar" va Oybekning "Qutlug' qon" romanlarining ritmi xususida so'z yuritib, ritmning nazariy masalalariga to'xtalib o'tmaydi, obraz xususiyatlaridan kelib chiqib asar ohangini belgilash bilan cheklanadi.

Asosiy qism. Har qanday badiiy asarning o'ziga xos ritmi mavjud bo'lib, u syujet davomida asar g'oyasi, mazmuni va so'zlarning leksik ma'nosi, qahramonlar ruhiy holatiga bog'liq holda o'zgaradi. Kuzatishlarimizdan shu narsa ma'lum bo'ldiki, o'zbek prozasida ritm va uning o'ziga xos jihatlari mukammal o'rganilmagan. Biroq yozuvchi ijodini o'rganish jarayonida ritmning ahamiyati masalasida U.To'laganovanning "Yozuvchi uslubi namoyon bo'lishida ritmning o'rni" maqolasini

bu sohaning o'rganishdagi dastlabki qadamlardan biri sifatida qarash mumkin. Maqolada yozuvchi Tog'ay Murod asarlaridagi ritm masalasiga to'xtalib o'tgan. "Tog'ay Murod ijod jarayonida fikrni aniq, izchil ifodalashga, misralardagi bo'g'inlar tengligi, o'lchamlilik, uzluksizlik, davomiylik, ichki uyg'unikka erishishga, qofiyalar, saj' kabi ritmni hosil qiluvchi vositalarga ahamiyat bergan" [4: 54].

Xronikal syujetda ritm. Badiiy voqelik bayonini bir maromda ifodalaydigan xronikal syujetda deyarli bir xil ritm kuzatiladi. Syujetning bu ko'rinishi asosan avtobiografik asarlarda yetakchilik qiladi. Adibning "O'tmishdan ertaklar" qissasidagi voqealar dramtizmga boy bo'lsa-da, muallif uni bir maromda, emotsional holatlarga berilmasdan, avtobiografik qissa talablaridan kelib chiqib shakllantiradi. Chunki voqea-hodisalarning shiddatli va tez o'zgaruvchanligi xronikal syujetda u qadar sezilmaydi. Masalan: "Bundan o'ttiz yil burun/ men u kishining yigirma ikki tomlik to'plamini qo'limdan qo'ymasdan o'qib chiqdim.// Shunda alomat bir hodisa yuz berdi:/ shu bilan muhtaram ustod menga go'yo / muborak ko'zoynaklarini berdilar-u:/ "Mana buni taqib, / o'z xalqing o'tmishiga nazar sol!" dedi" [5: 188]. Berilgan matnda bir xil ohang kuzatilib, emotsional-ekspressiv so'zlar ishtirok etmaydi.

Retprospektiv syujetda ritm. Bu syujetda voqea-hodisalarni orqaga qaytarish holati kuzatiladi. Natijada ritm voqea-hodisalar mazmuni va obrazlar ruhiy holatiga bog'liq holda o'zgarib boradi. Ular ba'zan bir xil ohangda o'qilsa, ba'zan o'zgaradi. Shuningdek, matnda aynan shu syujet ko'rinishida ritmik o'zgarishlar tez-tez kuzatiladi. "Bir kuni uyimizga dadamning ovchi jiyani keldi.// U Pastqo'riqda ov qilib yurgan ekan, / o'qi tugab, biznikiga o'q yasagani kelibdi.// Men onamning "o'qqa yaqin borma"/ deb hayhaylab turishiga qaramay, /ovchining o'q yasashini tomosha qilib turdim.// Mehmon miltiq dorida pichasini yoqib, / usti qizil va ichi oq pistondan/ bittasini yoqib ko'rsatdi. //Piston qarsillaganda, /men cho'chib tushdim, /keyin zavq qilib iring'ishladim." [5: 191].

Assotsiativ syujetda ritm. Assotsiativ syujetda ham ritm asar ishtirokchilari holati va roviyning tutgan pozitsiyasiga qarab belgilanadi. Bu syujetda voqea-hodisalar asar ishtirokchilari o'y-xayollari asosida bayon etiladi. Ishtirokchilar ruhiy holati, voqea-hodisalar mazmun-mohiyatiga qarab ritm bu syujetda ham o'zgarib boradi. A.Qahhor bu syujetdan juda kam foydalangan. Uning "O'tmishdan ertaklar" qissasidagi voqealar yosh Abdulla xotiralarida beriladi.. Masalan: "Umarali o'sha kuni kechqurun istimaladi, /ertasiga kuni bo'yi ko'zini ochmasidan istimada yonib yotdi;/ uchinchi kuni betoqat bo'lib, / inqillab o'zini u yoqqa-

bu yoqqa tashladi; /ba'zan qizargan ko'zlarini katta ochib goh dadamga, goh ayamga javdirab qarardi. // Farzand dog'ida kuya-kuya jizg'anak bo'lib qolgan/ va hozir Umaralining har bir inqillashi yuragiga cho'g'day tegayotgan ayam,/ nazarimda, tin olgani ham qo'rqrar,/ harakatlari, gaplaridan savdoyi odamga o'xshar edi" [5: 275]. 5,6,3,4,5,4,4,8,2,5 ko'rinishida berilgan sonlar nisbatida o'ziga xos farqlar mavjud bo'lib, voqealarning mazmunidan kelib chiqib, assotsiativ syujetda ritmning o'zgarishi kuzatiladi. 8-2 tarzidagi sonlar nisbatining turoqlar o'rtasida mavjudligi fikrimizni isbotlaydi.

Konsentrik syujetda asar voqea-hodisalari roviy tomonidan yoki asarning biror ishtirokchisi tomonidan tahlil qilinadi. Bunda ham avvalgi syujet ko'rinishlaridagi singari ritm asar mazmuni va ishtirokchilarning ruhiy holati bilan bog'liq jarayon sifatida o'zgaradi, bu jarayon ishtirokchilarning psixofiziologik holati bilan bog'liq bo'ladi. Hikoya matni bilan tanish bo'lmagan kitobxonga "Xo'rozqandni ko'tarib olishdi" jumlasini, albatta, tushunarsiz bo'lganidek, majoziy ma'noda qo'llanilgan so'zlarning asl ma'nosi kontekstda ma'lum bo'ladi.

Roviy nutqida ham ritm hosil qiluvchi shakliy vositalarning u yoki bu ko'rinishini uchramiz. Assotsiativ syujet jarayonida ritm hosil qiluvchi vositalar turli darajada ishtirok etadi. Bu syujetda ham ritm asar qahramonlarining ruhiy holati va roviyning tutgan pozitsiyasiga qarab belgilanadi. Hodisalar asar ishtirokchilari o'y-xayollari asosida berilganligi uchun ham, ularning ruhiy holati voqea-hodisalarning mazmun-mohiyatiga qarab o'zgarib boradi. A.Qahhor o'z ijodida bu syujetdan juda kam foydalangan. Uning "O'tmishdan ertaklar" asarida tasvirlangan voqea-

hodisalarga muallif o'z munosabatini bildirgan o'rinlar mavjud. Qissa avtobiografik xarakterda bo'lganligi uchun roviy bayoni yetakchilik qiladi, bayon ritmi asosan bir xil tarzda ifodalanadi. Asar ishtirokchilarning ruhiy holatini aks ettirishda so'z takrori, so'z va tovush tushishi, orttirilishi, duduqlanish kabilar matnda kuzatiladi. Ba'zan tovushlarni cho'zib yoki buzib talaffuz etish bilan bog'liq fonetik hodisalar yuz beradi.

"Sarob" romanidagi quyidagi matnda Saidiyning ruhiy holatini ifodalash uchun muallif o'z izohini keltiradi: Saidiy o'rnidan turib // chiroqni yoqdi, // nari-beri yurdi, // yana o'tirdi, // ko'zini yumdi. // Uning ko'ngli bir butun bo'lib pichirladi. (3,2,2,2,2, 5). Bu o'rinda roviy nutqidagi o'ziga xos o'zgarishlar katta va kichik pauzalarning ko'payishi, kirish so'z, tinish belgilarining ishtiroki asosida amalga oshirildi. Shuningdek, romanda: "Saidiy tashqariga chiqdi. // Tashqarida bo'ron qutirar, / ko'z ochgani qo'ymayotgan/ mayda qor osmondan tushayotibdimi. // yerdan ko'tarilayotibdimi/ bilib bo'lmas edi. // Saidiy zinadan tushayotib yiqiladi: / o'rnidan turib /ho'l qo'li bilan/ temir panjarani ushlagan edi, / panjara qo'lga yopishdi, / zo'r bilan qo'lini ajratib oldida, / tizzadan qor kechib / ko'cha eshigi tomonga yo'naldi". Matnda turoqlanish shakli quyidagicha bo'ladi: 3,3,3,4,2,3,4,2,3,4,3,3,4; Biz yuqorida ritmning syujet turlaridagi ko'rinishiga misollar keltirdik va o'z munosabatimizni bildirdik.

Xulosa. Demak, syujet turlarida ritm o'ziga xos ravishda talqin etiladi. Ular badiiy asar ritmini belgilashda muhimlik kasb etadi. Shuningdek, o'zbek nasrining ritmik xususiyatlari hali o'rganilmagan nazariy muammo sanalib, o'rganilishi dolzarb bo'lgan muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov H. Ritm – asar yuragi. (nasr ritmiga doir) www.literature.uz
2. Чичерин. А. Ритм образа. – Москва: Сов. писател, 1980.
3. Арустамова А. Ритм прозы И. Тургенева. – Екатеринбург, 1984.
4. To'laganova U. Yozuvchi uslubi namoyon bo'lishida ritmning o'rni // Til va adabiyot ta'limi. 2007-yil, 3-son.
5. Abdulla Qahhor. Asarlar. Besh jildlik. Ikkinchi jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.

Munavvara QURBONOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
O'zbek tilshunosligi kafedrasida professori,
filologiya fanlari doktori
munavvara2013@yandex.ru

INKLYUZIV LUG'AT DASTURI VA UNING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI

Annotatsiya: maqolada o'zlashma so'zlar talaffuzining to'g'ri ifodalanishida inklyuziv lug'atlarning zarurati xususida so'z yuritilgan bo'lib, bu boradagi muammolarning amaliy yechimida elektron platforma ko'rinishidagi lingvistik dasturlarning o'rni va ahamiyati bayon etilgan. Mazkur yo'nalish bo'yicha yaratilgan terminologik lug'at audioilovasi va uning vazifaviy imkoniyatlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashma so'z, audiolug'at, medialingvistika, kompyuter leksikografiyasi, nutq sintezatori, inklyuziv ta'lim, og'zaki nutq korpusi.

Аннотация: в статье рассматривается актуальность создания инклюзивных словарей для корректной передачи произношения заимствованных слов. Особое внимание уделяется значению лингвистических программ, реализованных в формате электронных платформ, как эффективному инструменту для практического решения существующих проблем в данной сфере. Также представлена информация об аудиоприложении терминологического словаря, разработанного в рамках данного направления, и подробно раскрыты его функциональные возможности.

Ключевые слова: заимствованное слово, аудиословарь, медиалингвистика, компьютерная лексикография, речевой синтезатор, инклюзивное образование, корпус устной речи.

Annotation: the article explores the importance of developing inclusive dictionaries to ensure the accurate pronunciation of borrowed words. It highlights the vital role of linguistic software, particularly electronic platforms, as practical and effective solutions to existing challenges in this area. Furthermore, the article presents a terminology dictionary audio application created within this framework and offers a detailed overview of its functional features and capabilities.

Key words: borrowed word, audio dictionary, media linguistics, computer lexicography, speech synthesizer, inclusive education, spoken language corpus.

Bugungi kunda tilning boy ifodaviy imkoniyatlaridan samarali foydalangan holda aholi nutq madaniyatini yuksaltirish davlatimiz siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylandi. Nutq madaniyatining asosiy belgilaridan biri to'g'ri talaffuzdir. Bu boradagi muammoli jihatlar o'zbek tiliga o'zlashgan rus-baynalmilal birliklarning nutqi ifodasida yorqin aks etadi.

Pedagogik faoliyatdagi kuzatuvlarimizga ko'ra, o'zlashma so'zlar ifodasidagi nutqiy xatolar ayrim talabalar talaffuzida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Shu jihatdan bosma matn ko'rinishidagi o'quv-ilmiy adabiyotlarni ovozlashtirgan holda fan sohalari bo'yicha audiokitob tayyorlash borasidagi ishlarni yanada keng ko'lamda amalga oshirish, ayniqsa, sifatli audiolug'atlar kontentini shakllantirish, ularni mobil ilova, elektron platformalar orqali foydalanuvchilar e'tiboriga havola qilish o'zbek medialingvistikasi hamda kompyuter leksikografiyasidagi dolzarb vazifalardan biridir. Mazkur masala yuzasidan amalga oshiriladigan tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 20-oktabrda qabul qilingan "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-6084-

son Farmonida dasturiy mahsulotlarning o'zbekcha ilovalari va elektron lug'at dasturlarini yaratish borasida belgilangan vazifalar ijrosining ta'minlanishiga muayyan darajada xizmat qiladi.

Ma'lumki, hozirgi vaqtda mamlakatimizda axborot-resurs markazlari fondini elektron manbalar bilan ta'minlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu tariqa ko'rish bo'yicha nogironligi bo'lgan axborot iste'molchilarining o'zbek tilidagi kitob mahsulotlaridan mustaqil foydalanishi uchun qulaylik yaratish imkoniyati ham muayyan darajada ortib bormoqda. Chunki keyingi yillarda ilmiy, ijtimoiy loyihalar doirasida sun'iy intellekt [8] hamda RH voice texnologiyalari [11] asosida milliy tilimizda qayd etilgan elektron matnni adabiy talaffuz me'yorlariga muvofiq tarzda ovozlashtirishga xizmat qiluvchi lokal kompyuter dasturi va mobil ilova [10] ko'rinishidagi nutq sintezatorlarining dastlabki versiyalari ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etila boshlandi. Ushbu avtomatlashtirilgan ovoz sintezatorlari ko'rish bo'yicha nogironligi mavjud shaxslar uchun mo'ljallangan bo'lsa-da, aksariyat o'zlashma so'zlar talaffuzini ham o'zbek tilining o'ziga xos fonetik qonuniyatlari, orfoepik me'yorlariga mos holda ifoda etadi. Ular

vositasida o'zlashma so'z talaffuzi to'g'ri ifodalanishi uchun dasturlarning audioma'lumotlar bazasini sun'iy ovozga asos bo'lgan tabiiy ovoz (ayni mahsulotlarni tayyorlashda suxandon vazifasini bajargan inson ovozi) yordamida muntazam ravishda boyitib borish, shu asosda nutq sintezatorlarining yangi talqinlarini yaratish lozim bo'ladi. Chunki bu turdagi dasturning takomillashgan versiyasi ham muayyan tilga xoslangani uchun ixtiyoriy o'zlashma so'z, ayniqsa, sohaviy terminlar talaffuzini to'laonli aks ettira olmaydi.

Ko'rish bo'yicha nogironligi bor shaxslar tomonidan o'zbek tilidagi badiiy asarlar, ayrim o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyotlarning audiokitob shaklidagi nusxalari, shuningdek, radiospektakllarning tinglanishi uchun to'siqsiz muhit yaratish maqsadida maxsus platforma ham ishlab chiqilgan [5]. Ushbu onlayn platformadan foydalanish maqsadida ro'yxatdan o'tish uchun shaxsning ko'rish bo'yicha nogironligini tasdiqlovchi hujjat, ya'ni Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi xulosasining elektron nusxasi talab etiladi. Keng kitobxonlar ommasi uchun mo'ljallangan "Mutolaa" platformasiga esa, asosan, badiiy va ilmiy-ommabop materiallarning ovoqli ifodalari joylashtiriladi [6]. "ZiyoNet" portali [1] va ba'zi ta'lim tashkilotlari, xususan, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti [3], Samarqand davlat chet tillari instituti [2] hamda Toshkent davlat yuridik universiteti [4] axborot-resurs markazlari audiokitob shaklidagi o'quv adabiyotlari bilan ham muayyan darajada ta'minlangan. Biroq mazkur platformalarda audiolug'at shaklidagi mediamanbalar mavjud emas.

Yuqoridagilarni e'tiborga olgan holda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida qo'shimcha ta'lim ehtiyojlari mavjud o'quvchilar, talabalar hamda tadqiqotchilar uchun mo'ljallangan loyihalarni muvofiqlashtirish, o'quv-ilmiy faoliyatda barchaga teng imkoniyat yaratish maqsadida tashkil etilgan Inklyuziv ta'lim ilmiy-amaliy laboratoriyasi faoliyati doirasida zamonaviy tilshunoslik terminlari audiolug'ati yaratildi.

Mazkur lug'at audiokontentini tayyorlashda filologiya fanlari doktori, professor Durdona Xudoyberganova muallifligidagi "Lingvokulturologiya terminlarining qisqacha izohli lug'ati" materiallaridan foydalanildi. Lug'atda lingvokulturologiya sohasiga oid 100 dan ortiq terminning izohi berilgan. Terminlarning aksariyati o'zbek tilidagi lingvistikaga oid o'quv-uslubiy hamda ilmiy adabiyotlardan olingan. Shuningdek, lug'atga hali o'zbek tilshunosligi terminologiyasidan o'rin olmagan, lekin lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalarini ifodalovchi ayrim terminlar ham kiritilgan. Lingvokulturologiya etnolingvistika, aksiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, madaniyatshunoslik, psixolingvistika, neyrolingvistika, pragmalolingvistika, sotsiolingvistika kabi fanlarga yondosh soha sanaladi. Bu sohalarga oid qator terminlar lingvokulturologiyaga

doir tadqiqotlarda ham o'z aksini topadi. Shu jihatdan lug'atda mazkur sohalarga oid ayrim terminlar izohlari ham qayd etilgan. Lug'at maqolalari, asosan, izohlanayotgan termin va uning izohidan iborat. Unda ko'p ma'noli terminlarning har biri alohida izohlangan. Ba'zi terminlarning lug'at maqolasida ilmiy izoh bilan bir qatorda, uning etimologiyasi ham berilgan. Ayrim terminlarni izohlashda esa, uni fanda birinchi marta qo'llagan tadqiqotchining ism-familiyasi ko'rsatilgan. Lug'atdan o'rin olgan sinonim terminlar "aynan" pometasi bilan asosiy terminga havola qilingan. Izohlanayotgan terminga aloqador, uning ma'nosini yanada yaqinlashtiruvchi terminlar lug'atda "qarang" pometasi bilan berilgan. Lug'at materiallarini tayyorlashda nafaqat o'zbek olimlari, balki dunyo tilshunoslari tomonidan yaratilgan leksikografik manbalar, o'quv-uslubiy qo'llanma va darsliklar, monografiyalar, dissertatsiya ishlariga ham asoslanilgan bo'lib [7], bu holat tadqiqotchilarga lingvistik terminlar ma'nolarini o'zlashtirish, ularni amaliyotga to'g'ri tatbiq etish imkonini beradi.

Lug'atning audioformatdagi talqinida zarur o'rinlarda o'ziga xos metodik yondashuvlar asosida undagi materiallarni tinglab tushunishga qulay bo'lgan audiodeskripsiyalar (ovoqli tavsiflar) berilgan. Eshitish orqali ma'lumot olish borasida aniqlikni ta'minlash maqsadida bosma va elektron matnlardan farqli ravishda lug'at "So'zboshi"si ovoqli ifodasida muayyan manbaga ketma-ket havola berilgan o'rinlarda takror bo'lsa ham, tadqiqot nomi, uning nashr etilgan joyi va vaqti haqidagi qaydlar to'liq aks ettirilgan. Ovoqli ifodadagi texnik tafovut orqali tinglovchilarga har bir termin va unga berilgan izohni bir-biridan ajratib olish imkoniyati taqdim etilgan.

Laboratoriya faoliyati doirasida ushbu inklyuziv lug'atni keng jamoatchilik o'rtasida ommalashtirish maqsadida uning mobil ilovasi ham ishlab chiqilib, Google Play platformasiga joylashtirildi [9]. Mobil ilova audiokontentiga har bir termin izohi bilan birga, boshqa terminlardan ajratilgan holda kiritilgan. Bu esa o'z navbatida foydalanuvchilarga lug'at materiallarining kerakli qismini topishni osonlashtiradi. Ushbu dastur yordamida audioformatdagi har bir termin va uning izohini tinglash jarayonida ma'lumotlarni besh soniya orqaga qaytarish yoki aksincha, besh soniya oldinga o'tkazish mumkin. Har bir termin va uning izohi ovoqli ifodasining necha soniya yoxud necha daqiqadan iborat ekani haqida axborot olish, ularni eshitish asnosida ijro davomiyligiga ko'ra nechanchi soniya yoki daqiqaga kelinganini kuzatib borish imkoniyati mavjud. Shuningdek, unda dastur mualliflari haqida ma'lumot olish, ilovani boshqa foydalanuvchilarga ulashish va uni baholash, fikr-mulohaza bildirish uchun ham alohida bo'limlar ajratilgan. Mobil ilova "Kotlin" va "Java" dasturlash tillarida yaratilgan bo'lib, u android operatsion tizimidagi qurilmalar bilan ishlaydi.

Ushbu mediamahsulot materiallaridan oliy ta'lim tashkilotlarining filologiya fakultetlarida tahsil oluvchi talabalar va magistrantlar uchun ma'ruza, amaliy hamda seminar mashg'ulotlarini tashkil etishda foydalanish mumkin. Dastur ta'lim tizimida lingvomadaniyatshunoslik terminlari tavsifini o'rganish, suxandon, notiq va jurnalistlar nutqida o'zlashma terminlar to'g'ri talaffuzi ko'nikmasini rivojlantirish, xorijliklarga o'zbek tilini o'qitish, og'zaki nutq korpuslarini shakllantirish, ovozni

aniqlash dasturlari lingvistik ta'minotini yaratishda zaruriy vosita vazifasini o'tashi bilan ham nihoyatda muhim ahamiyatga egadir. Mazkur audioilova antropotsentrik tilshunoslik, kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi, o'zbek terminologiyasi va leksikografiyasiga oid o'quv-ilmiy manbalar ta'minoti masalasiga inklyuziv yondashuv asosida ishlab chiqilgan dastlabki dasturiy mahsulot bo'lib, tadqiqotchilarning lug'at materiallaridan foydalanishi uchun qulay interfeys hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://audio.ziyonet.uz/book/5383>
2. https://arm.samdchti.uz/library/catalog/audio_darslik
3. <https://elibrary.tdpu.uz/multimedia/audio-darsliklar/otm-lar-uchun-audio-darsliklar>
4. <https://library-tsul.uz/ru/category/yuridik-adabiyotlar/>
5. <https://play.google.com/store/apps/details?id=uz.kitobplus.app>
6. <https://play.google.com/store/apps/details?id=uz.mutolaa.commercial.mutolaa>
7. Худойберганава Д. Лингвокултурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Турон замин зиё, 2015. – 44 б.
8. Qurbonova M., Maqsudov B., Isoyev E. UzNutq Sintezator. <https://www.uznutq.com/>
9. Qurbonova M., Xudoyberganova D., Abdurasulova D., Mirnosirova D., Islomov Sh. https://play.google.com/store/apps/details?id=uz.hamroev.lingvokulturologiya&pcampaignid=web_share
10. Yakovleva O. "Sevinch" nutq sintezatori "Islom ovozi". https://play.google.com/store/apps/details?id=com.github.olga_yakovleva.rhvoice.android&hl=ru&gl=USplatformasi
11. Yakovleva O. "Sevinch" nutq sintezatori "Islom ovozi". <https://rhvoice.ru/uz-voices/#islom>

TILSHUNOSLIK

Erkin MUSURMANOV,
Samarqand davlat chet tillari instituti professori,
filologiya fanlari doktori
e-mail: erkinrabbimovich@gmail.com;

Жанат АЙМҲАМБЕТ,
Qozog'iston L.N. Gumilyov nomidagi Yevroosiyo universiteti
professori, filologiya fanlari doktori
mail: zhanataias@gmail.com

TURKIY VA XITOIY XALQLARI EPIK QAHRAMONLARI: UYG'UNLIK VA O'ZIGA XOSLIK

Annotatsiya: turkiy folklorda "Alpomish" (Алпамыс), "Go'ro'g'li" turkumidagi dostonlarning ko'p jihatlari bir-biriga yaqin bo'lib, ularni o'zaro va qo'shni, jumladan, xitoy xalq eposlari bilan qiyosiy tarzda o'rganish maqsadga muvofiq. O'zbek folklori epik qahramonlariga, ayniqsa, "xitoy Herakli" nomini olgan osmon mergani Xou Yi ko'p jihati bilan o'xshashdir. Uning o'q otishdagi mahorati Alpomishni, yovuz yirtqichlarni o'ldirishi O'g'uzxonni, manguqlik unsuri uchun olib borgan harakatlari Afrosiyob badiiy obrazini yodga soladi. Keltirilgan maqolamizda shunday uyg'unlik va o'ziga xoslik haqida o'z fikr-mulohazalarimizni bildirganmiz.

Kalit so'zlar: epos, epik qahramon, Alpomish, mergan Xou Yi, qiyosiy tahlil.

Аннотация: в тюркском фольклоре существуют эпосы серии "Алпамыш" (Alpamis), "Гоороглу" (Gooroglu) и мифы, в которых наличие эпических образов, ставших символами древности и художественного совершенства произведений, несомненно, остаются фактором, подпитывающим национальную гордость тюркских народов. Многие аспекты этих эпосов близки друг к другу, и желательно изучать их в сравнительном аспекте друг с другом и с эпосами соседних народов, включая китайские народные эпосы. Эпические герои тюркского фольклора во многом схожи с китайскими эпическими героями, особенно с небесным снайпером Хоу И, который носит имя "китайский Геракл". Мастерство Хоу И в стрельбе напоминает Алпамыша, уничтожение свирепых хищников образа Огуза, действия в обретении элемента вечной жизни образа Афрасиаба. В нашей статье мы приводим научные воззрения касающихся гармонии и оригинальности вышеупомянутых эпических образов присутствующих в тюркских и китайских эпосах.

Ключевые слова: эпос, эпический герой, Алпамыш, стрелок Хоу И, сравнительный анализ.

Annotation: in Turkic folklore, there are epics of the Alpamis, Gooroglu series and myths in which the presence of epic images that have become symbols of antiquity and artistic perfection of works undoubtedly remain a factor fueling the national pride of the Turkic peoples. Many aspects of these epics are close to each other, and it is advisable to study them in a comparative aspect with each other and with the epics of neighboring peoples, including Chinese folk epics. The epic heroes of Turkic folklore are in many ways similar to Chinese epic heroes, especially the heavenly sniper Hou Yi, who goes by the name "Chinese Hercules." Hou Yi's shooting skills are reminiscent of Alpamysh, the destruction of the ferocious predators of the Oguz image, and the actions in gaining the element of eternal life of the Afrasiab image. In our article, we present scientific views on the harmony and originality of the aforementioned epic images present in the Turkic and Chinese epics.

Key words: epic, epic hero, Alpamish, shooter Hou Yi, comparative analysis.

Turkiy, jumladan, o'zbek va qozoq xalq doston qahramonlari adabiyotshunoslikda qo'shni xalqlar personajlari bilan qiyosiy o'rganilgan, "Alpomish" (qozoqlarda Алпамыс, qirg'izlarda Алпамыш, qoraqalpoqlarda Alpamis, boshqirdlarda Алпамыша, oltoyliklarda Алып-Manash) va "Odisseya" dostonlari

o'rtasidagi o'xshash jihatlari haqida o'z vaqtida V. Jirmunskiy o'z fikr-mulohazalarini keltirib o'tgan edi [1, 333]. Bu dostonlar syujeti katta ehtimol bilan, qadimgi turkiy xalqlar mifologiyasiga borib taqaladi. Alpomish haqidagi eng arxaik tasavvurlar Oltoy xalq ertagi "Alip-Manash"da qayd etilgan deb taxmin qilinadi.

Asarda qahramon shomon xususiyatlariga ega bo'lib, u suyuqlisini olib kelish uchun ulkan suv ortidagi yetib bo'lmaz o'zga dunyo – o'liklar saltanati deb taxmin qilingan [2] o'lkaga safar uyushtiradi.

Qadim davrlardan Alpomish haqidagi doston Turkiston xalqlari orasida juda mashhur bo'lgan. O'zbek baxshilari o'z tinglovchilarining xalq qahramoniga bo'lgan qiziqishlariga javoban, shajaraviy silsila tamoyillariga ko'ra Alpomishning o'g'li Yodgor haqida doston yaratdilar. Qozoq oqinlari xuddi shu shajara asosida Yodgorning o'g'illari va Alpomishning nabiralari Alatay va Japarkulning qahramonliklarini kuyladilar.

Qozoq xalq dostonlarida Alpomishning afsonaviy vatani Boysun mamlakati (qozoqcha Jideli-Baysyn), xalqning azaliy orzusidagi "Buxoro" ortidagi mamlakat deb tushunilgan. Oddiy xalq ommasi ana shu ertaknamo utopiyadan najot izlagan va bu baxtli mamlakatga yo'l topgan xalq donishmandi Asan-Qayg'i yoki pahlavon Utegen kabi obrazlarni yaratgan. Turkiy epik qahramonlarning ayrim vakillari, keltirganimizdek, xitoy folklorida o'z variantiga ega.

Xitoy epik qahramoni Mergani Xou Yi haqida xitoy asotirlarda keltirilishicha, qadimgi davrlarda odamlarga doimiy kulfatlarni keltiruvchi yovvoyi hayvonlar yashagan. Osmon imperatori maxluqlarni yo'q qilish uchun yerga mergan Xou Yini yuboradi. Mergan go'zal xotini Chane (嫦娥)ni yoniga olib yerga tushadi va turkiy mifologik qahramon O'g'uzxon kabi ko'plab yovuz maxluqlarga qiron keltiradi. Osmon hukmdorining topshirig'i bajarilganda, falokat yuz beribdi – samo egasining o'nta erka quyosh o'g'li ko'kda paydo bo'libdi va atrofga o't sochishibdi, butun jonivorlarning hayoti xavf ostida qolibdi. Mergan oldin ularni insofga chaqiribdi, biroq quyoshlarning injiqlilari borgan sari kuchayibdi, yerga yaqinlashib, tabiatga qiron yeltirishibdi. Bunga chiday olmagan mergan Yi o'zining qudratli yoyi bilan quyoshlarni nishonga olib birin-ketin urib tushiribdi. Oxiri bitta qolgan quyosh yalinib-yolvorgach, uni kechiribdi. Quyosh boshqa sheriklari kabi samoviy tartibni buzabdi va kun yorituvchisi sifatida fazoda qolibdi.

To'qqiz o'g'lini yo'qotgan ko'k imperatori mergan Xou Yi va uning xotiniga osmon saltanatiga qaytib ko'tarilishga ruxsat bermabdi va mangu umrlarini odamlarniki kabi o'tkinchi qilib qo'yibdi. Shundan keyin mergan Yi xotini bilan yerda muqim yashay boshlabdi. Kunlar, yillar o'tgach, Chane osmon saltanatini sog'inibdi. O'limdan qo'rqqan Chane eridan G'arb ma'budasi Sivangmudan tiriklik suvini so'rab olishni iltimos qilibdi.

Mergan katta qiyinchiliklar evaziga mangu suvini qo'lga kiritadi. Uni tegishli vaqtda ichish lozimligini

1-rasm. Osmonga uchayotgan Chane va uni g'amgin nigohi bilan kuzatib qo'yayotgan eri – mergan Xou Yi.

o'ylab muddat kutadi va ungacha bir ko'ngilsizlik yuz bermasligi uchun uni xotinining ko'zidan yashiradi. Biroq tiriklik suvini istab topgan xotin, sehirli ichimlikni oy taqvimi bo'yicha 8 oyning 15 kuni bir o'zi ichib qo'yadi, ajib yengillikni his qilib, oyga qarab ko'tarila boshlaydi. Xotinining ko'kka qarab uchayotganligini ko'rgan mergan nima yuz berganini tushunib yetibdi. Qudratli yoyi bilan sevgilisini urib tushirishni xayoliga ham keltirmay, uni g'amgin nigohlari bilan kuzatib qo'ydi, umrbod ayrilayotganligidan qattiq xafa bo'libdi **(1-rasm)**. Oyga yetib borgan Chane Guanxan saroyida yolg'iz yashay boshlabdi. Unga oyda dolchin donlarini havonchada talqon qilayotgan kichkina quyuncha sherik bo'libdi [4, 20-21].

Xitoy epik qahramoni mergan Yi nafaqat Alpomishni, balki turkiy xalqlar mifologik qahramoni Afrosiyobni (qadimgi Turonning afsonaviy xoqoni Alp Er To'ng'a) yoki qadimgi Shumer xalqi epik qahramoni Gilgameshni (Bilgameshni) ham yodga soladi. "Avesto"da Frangrasyan nomi bilan keltirilgan Afrosiyob Xvarno (kuch-qudrat, hayot kuchi timsoli)ni qo'lga kiritmoq

uchun uch marta Vorukasha ummonining tubiga sho'ng'iydi, lekin maqsadiga erisholmaydi. Qiziq tomoni shundaki, qadimgi shumer mifologiyasining bosh epik qahramoni Gilgamish ham Afrosiyob ishini takrorlaydi. *"Utnapishti (suv toshqini davrida odam va hayvonlardan bir juftlarini kemasiga o'tqazib, manguilikka erishgan ma'bud – mualliflar) Gilgamishga O'lim dengizi tubida kishining umri uzaytiradigan chechak o'sishini aytadi. Gilgamish oyoqlariga ikki og'ir tosh bog'lab, dengiz tubiga tushadi va baxt gulini sohilga olib chiqadi. U oddiy suvda yuvinib olmoq niyatida bir ko'l yonida to'xtaydi. Shunda inidan sudralib chiqqan ilon gulni o'g'irlaydi va uni yutib yuboradi. Ilon eski terisini tashlab, qaytadan yasharadi, sehrli gulsiz qolgan Gilgamish esa ona shahriga qaytadi. O'zi bir vaqtlari tiklagan Uruk kentining ulkan devorlarini ko'rib Gilgamishning ruhi yana yuksaladi"* [5, 427].

Xitoy mifologiyasidagi mergan Yi ham manguilik unsurini qo'lga kiritish uchun ko'p qiyinchiliklarni boshidan kechiradi va maqsadiga erishadi. Undan foydalanmoqchi bo'lganda xotinining xiyonati qurboniga aylanadi. Afrosiyob suvga sho'ng'ib manguilik unsuriga erisha olmasa, Gilgamishning ezgulik chechagini ilon o'g'irlasa, mergan Yi ishongan xotini fitnasi bilan manguilik suvidan ayriladi.

Buryat va mo'g'ul xalqlarida mergan Yi syujetining yanada arxaik varianti saqlanib qolingani. Unda keltirilishicha, qadim zamonda bir mergan yashagan ekan. Bir vaqt kelib yer yuziga yetti quyosh chiqibdi, olamni jazirama issiq egallabdi. Shunda Erka mergan qasam ichibdi: "Agar men yetti quyoshni yetti o'qim bilan otib tushirolmam, bosh barmog'imni kesaman, erlikni yig'ishtirib, tiniq suvni ichmayman, o'tgan yilgi o'simlikni yemayman, qora o'rada yashayman!" Erka mergan olti o'qi bilan olti quyoshni urib tushiribdi. Yettinchisini endi otmoqchi bo'lib turganda oldidan olashaqshaq uchib o'tibdi va shu sabab yettinchi quyosh omon qolibdi. Erka mergan qahri kelib qushning ketidan quvib ketibdi, biroq oti oqsab olashaqshaqni qo'ldan chiqaribdi... G'azabi kelgan Erka mergan yoyi bilan otining oyog'ini yaralabdi. Ot tovushqonga aylanibdi, yaralangan ikki old oyoqlari kalta bo'lib qolibdi. Erka mergan qasam ichgandek, tiniq suvni ichmaydigan, o'tgan yilgi o'tni yemaydigan bo'lib, boyboqqa aylanibdi va qora o'rada yashay boshlabdi [6, 500-501].

Mergan Yining vafoti haqidagi mifda aytilishicha, mergan Panmen ismli shogirdini usta kamonchi qilib yetishtiribdi. Biroq ustozini qari, o'zini esa yosh bilgan Panmenning Yiga g'ayirligi kelibdi va ustozini o'ldirish rejasini tuzibdi. Yelkasigi katta sadoq osib olgan Panmen uni ustozinikidan ko'p bo'lgan o'qlar bilan to'ldiribdi. Bir kuni mashqlardan Yi bilan birga uyga qaytayotgan

Panmen to'satdan osmonga o'q uzibdi. Ustoz ham uning ketidan o'q uzib, paykonini urib tushiribdi. Bu holat Mergan Yining o'qlari tugaguncha davom etibdi. Panmen ortib qolgan o'qlaridan birini olib, ustoz tomon uzibdi. O'q to'g'ri merganning og'ziga kirib, uni qulatibdi. Ustozini o'lgan deb o'ylagan Panmen uning yoniga yaqinlashganda, mergan Yi hech narsa bo'lmagandek o'rnidan turib: "Meni o'ldirishga biroz shoshilding", – debdi va og'zidan o'qning siniq uchini tupurib tashlayotib, – "Men senga qanday qilib og'iz bilan o'qlarni tutib olishni va tishlab sindirishni o'rgatishga ulgurmagandim". "Meni kechiring, ustoz!" – pushaymon bo'libdi shogird. – "Meni hasad itoatiga olgan ekan ..."

Mergan "Xiyonatchi hech qachon usta mergan bo'lolmaydi" – deb, uning o'q-yoyini sindirib tashlabdi.

Biroq ustozining uyida yashashga qolgan Panmen bundan foydalanib, boshqa xizmatkorlarni yo'ldan uribdi, ov vaqtida g'aflatda qolgan Yining orqasidan to'qmoq bilan urishib, uni shikor eti uchun qaynab turgan qozonga tashlashibdi. Shunday qilib Ko'kosti elini turli balo-qazolardan saqlab qolgan qahramon halok bo'libdi [7, 24]. Bu fojia qirg'iz eposi qahramoni Manasning o'limini yodga soladi.

Mergan Yi va Panmen, "Mahobhorat"dagi Arjun va Ekalavya, "Alpomish" dostonidagi Alpomish va Shakaman mergan bilan bog'liq voqealarni qiyoslash mumkin. Bunda ustoz va shogirdlik munosabatlaridan tashqari ezgulik va yovuzlik yoki boshqacha qilib aytganda, In va Yang munosabatlari o'z aksini topgan. "Mahobhorat"dagi Ekalavya kamon otish mahoratida aslida Arjundan ham o'zib ketadi. Biroq uning nasabi "oriy" bo'lmaganligi, balki "varvar" (turklar ajdodlari) eli vakili bo'lganligi uchun u asarda bosh qahramon sifatida ko'rilmaydi [8, 230]. Arjunning esa uning merganligiga g'ayirligi keladi.

Baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'li varianti "Alpomish" dostonidagi Shakaman mergan Panmen kabi xoinidir, birinchisi g'ozni otish istagi uchun qo'ng'irotdan elining yo'q bo'lishiga ham rozi bo'lsa, keyingisi manguilik suvini qo'lga kiritish uchun ustoziga xiyonat qiladi. Mergan Yining kamondan o'q uzishidagi mahorati ko'p jihatdan o'zbek dostoni qahramoni Alpomishni eslatadi. Alpomish yosh bo'lishiga qaramasdan o'zida yetilib kelayotgan ulkan kuch-qudratni namoyon qiladi, bobosi Alpinbiydan qolgan o'n to'rt botmon parli yoydan o'q uzib, Asqar tog'ining cho'qqisini uchirib yuboradi.

Xou Yi odamlarni suv maxluqi Xebo, odamxo'r buqa Yaoyuy, dahshatli to'ng'iz Fensi, ulkan bo'g'ma ilon Dafendan xalos qilish hodisasi qadimgi "O'g'uznoma" bosh qahramoni jasoratlari bilan uyg'un.

Bu syujetning varianti "O'g'uznoma" da keltiriladi: *"Bu chog'ga bu yerda bir ulug' o'rmon bor edi..."*

O'sha o'rmon ichida katta bir qiat (karkidon) bor edi. Yilqilarni, kishilarni yer edi. Juda katta yomon bir maxluq edi. Qiynoq va mashaqqatlar keltirib el-u yurtni azob-uqubatga botirgan edi. O'g'uz qog'on botir, xokisor, bir er kishi edi. Bu qiatni ovlamoq istadi. Kunlardan bir kun ovga chiqdi. Cho'qmor olib, yoy-o'q olib otlandi. Yana qilich bilan qalqon olib bir bug'uni ovladi. Ushbu bug'uni tol chivig'i (novdasi) bilan, Daraxtga bog'ladi va ketdi. Shundan so'ng tong otdi. Tong erta bilan keldi. Qiat bug'uni yeb qo'yganligini ko'rdi. Yana bir ayiqni tutib keltirdi. Oltin belbog'i bilan o'sha daraxtga bog'ladi va ketdi. Shundan so'ng yana tong otdi, tong erta yana keldi. Ko'rdikim qiat ayiqni ham yeb qo'yibdi.

O'zi o'sha daraxtning tagida kutib turdi. Qiat keldi va boshi bilan O'g'uzning qalqoniga urildi. O'g'uz cho'qmor bilan qiatning boshiga urdi. Uni o'ldirdi. Qilich bilan boshini kesib olib ketdi. Yana kelib ko'rdiki, bir shunqor qiatning ichak-chavog'ini yemoqda ekan. Yoydan o'q otib shunqorni o'ldirdi, boshini kesib oldi. Undan keyin shunqorning nishonasi, mana bu deb ko'rsatdi. (Qiat)

bug'uni yedi, ayiqni yedi (uni) cho'qmorim uni o'ldirdi" [10]. Bu syujetlar qadimgi shumerlarning "Bilgamish" ("Gilgamish") dostonidagi "Bilgamishning osmon ho'kizi bilan jangi"ni eslatadi. "Bilgamishning pahlavonligiga qoyil qolgan Ma'buda Innin unga sevgi izhor etadi, biroq rad javobini oladi. Innin bundan g'azablanadi va otasidan yordam so'raydi. Otasi xudo Anu unga qarshi samoviy ho'kizni yuboradi. U shunchalik bahaybatli ediki, Frot daryosining suvini bir simirishda ichib qo'yadi, dami bilan yerni yoradi. Bilgamish Enkidu bilan birgalikda samoviy ho'kizni o'ldiradi" [11, 200-201].

Tadqiqotimiz natijasida, epik qahramonlar o'rtasidagi o'xshashliklar nafaqat qardosh turkiy xalqlar folklorida, balki qo'shni bo'lgan xitoy xalq eposlari, miflari personajlari orasida ham mavjud bo'lganligi ma'lum bo'ldi. Bunday uyg'unlik qadimgi Turon xalqlari bilan Xitoy hududidagi xalqlarning qadimdan madaniy-adabiy aloqada bo'lib kelganligi, bu munosabatlar turli sayyor epik syujet va obrazlarning paydo bo'lishi, mental evrilishlar ta'sirida bir adabiyotdan ikkinchisiga ko'chib o'tganligi oydinlashdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. Изд-во: Наука. Л.: 1974. — 333 с.
2. Басилов В.Н. Когда сформировался эпос "Алпамыс"? (мурожаат санаси: 03.03.2025) http://rasul.template.uz/sites/default/files/basilov_statya.pdf яна Создал КондратьевЪ"1.ПМ._2.Алпамыс батыр, ПМ Казахстана, №237, 1998 год.
3. Мусурманов Э.Р. (叶尔肯, 马 崔 玲 (马翠玲, 国家公派汉语教师). Хитой фольклори (афсона ва эртақлар): ўқув-услугий қўлланма. — Самарқанд: 2014. — 110 б.
4. Юань Кэ. Мифы Древнего Китая: Наука; —Москва; 1965.— 496 с.
5. Сказание о Гильгамеше. Муравьёва Т. 100 Великих мифов и легенд. — Москва: Вече, 2006.—472 с.
6. Неклюдов С. Ю. Тенгри // Мифы народов мира. — М.: Большая российская энциклопедия, 1994. — Т. 2. — С. 500—501. ISBN 5-85270-072-9.
7. Мэн-цзы // Сер. Чжуцзы цзичэн. Т.1, ч.2. —Пекин 1956. — 498 с.
8. Кумарасвами А., Нобель М. Мифы буддизма и индуизма. Litres, 2017. — 330 с.
9. Цюй Юань. Лисао. В. М. Алексеев. Цюй Юань в переводах И. Гитовича, (Воспроизводится по изданию: Китайская классическая проза в переводах акад. В. М. Алексеева / М.: ГИХЛ, 1959) [Электронный ресурс]: URL http://www.lib.ru/POECHIN/UAN/uan1_1.txt_with-bigpictures.html (время обращения: 22. 04. 2020).
10. Ўғузнома. (Нашрга тайёрловчи: Бахтиёр Исабек). [Электрон ресурс]: URL <http://www.eadabiyot.uz/uzbek/qadimiy/165-oguznoma.html> (мурожаат вақти: 08.11.2017).
11. Афанасьева В.К. Гильгамеш и Энкиду. Эпические образы в искусстве. — М.: Наука, 1979. — 219 с.
12. 木兰诗 (кит.). Энциклопедия Байду. Baidu. Дата обращения 12 октября 2017: The Global Intercultural Communication Reader / Molefi Kete Asante, Yoshitaka Miike, Jing Yin. — Routledge, 2013. — P. 295. — 600 p.
13. Диодор. Историческая библиотека. Часть седьмая, В. Санкт-Петербург, при ИМПАН., 1774. — 108 с.

Feruzaxon RAXIMOVA,

¹ PhD student, *Rennessanse University of Tashkent*,
Uzbekistan, rferuzaxon@webster.edu

ANTONIM TUSHUNCHASINING LINGVISTIK MOHIYATI VA TASNIFI

“Antonyms in English” kitobi asosida

Annotatsiya: ushbu maqolada antonimlik (antonymy) tushunchasi va uning lingvistik tizimdagi oʻrni chuqur tahlil qilinadi. Antonim juftliklarning semantik, pragmatik va psixolingvistik jihatlari, ularning til tizimida qanday shakllanishi hamda nutqiy kontekstda qanday qoʻllanishi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, antonimlik nafaqat soʻzlar oʻrtasidagi qarama-qarshilik, balki inson tafakkuri va madaniy kontekst bilan ham bogʻliq. Ushbu maqola antonimiyaning nazariy va amaliy jihatlari oʻrganayotgan tadqiqotchilar uchun muhim manba boʻlib xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: *antonimlik, semantika, pragmatika, psixolingvistika, antonim juftliklar, antonimiya turlari, lingvistik tahlil, kognitiv yondashuv.*

Аннотация: в данной статье проводится глубокий анализ понятия антонимии и её роли в языковой системе. Рассматриваются семантические, прагматические и психолингвистические аспекты антонимических пар, их формирование в языке и использование в речевом контексте. Результаты исследования показывают, что антонимия представляет собой не только лексическую противоположность, но и тесно связана с человеческим мышлением и культурным контекстом. Эта статья является важным источником для исследователей, изучающих теоретические и практические аспекты антонимии.

Ключевые слова: *антонимия, семантика, прагматика, психолингвистика, антонимические пары, виды антонимии, лингвистический анализ, когнитивный подход.*

Annotation: this article provides an in-depth analysis of the concept of antonymy and its role in the linguistic system. It explores the semantic, pragmatic, and psycholinguistic aspects of antonym pairs, their formation within the language system, and their application in discourse. The findings indicate that antonymy is not merely a lexical opposition but is also closely linked to human cognition and cultural context. This article serves as a valuable resource for researchers studying the theoretical and practical aspects of antonymy.

Key words: *antonymy, semantics, pragmatics, psycholinguistics, antonym pairs, types of antonymy, linguistic analysis, cognitive approach.*

Antonymy – bu leksik-semantik munosabat boʻlib, u faqat ikki soʻz oʻrtasida yuzaga keladi va ular orasida aniq qarama-qarshilik mavjud boʻladi. Leksik-semantik munosabatlarning eng muhim jihatlardan biri shundaki, antonimlar oʻzaro bogʻliq boʻlsa ham, har bir antonim oʻzining individual semantik maydoniga ega. Bu munosabatlar tildagi antonimiyaga oid tushunchalarni chuqurroq oʻrganish uchun muhim asos yaratadi (Murphy, 2003). Antonimiya va sinonimiya oʻrtasidagi farq shundaki, sinonimlar koʻproq erkin almashtiriladi, antonimlar esa aniq bir semantik munosabatni bildiradi. Masalan, *fast-quick* soʻzlari sinonimlar boʻlsa, *fast-slow* antonimlar hisoblanadi. Bu farq antonim juftliklarning aniq mantiqiy va semantik asosga ega ekanligini koʻrsatadi (Lyons, 1977). Koʻpincha antonim juftliklar semantik jihatdan ikkita qutbli holatni aks ettiradi. Masalan, *hot-cold* va *rich-poor* juftliklari ikki qarama-qarshi holatni ifodalaydi va ular orasida aniq ziddiyat mavjud. Bunday antonimlar maʼlum bir oʻlchovga ega boʻlib, ular orasidagi oraliq holatlar ham boʻlishi mumkin (Paradis, 2010). Bundan tashqari, antonimlik lingvistik tizimning universal xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Dunyoning turli tillarida antonimiyaga oid hodisalar kuzatiladi, bu esa inson tafakkurida antonimlarning muhim rol oʻynashini koʻrsatadi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, antonimlar

miyada tezroq qayta ishlanadi va semantik jihatdan muhim munosabatlarni shakllantiradi (Jones et al., 2012). Antonimiya koʻp hollarda lingvistik kontekstga bogʻliq boʻladi. Masalan, *light-dark* antonim juftligi odatda yorugʻlik va qorongʻilikni ifodalash uchun ishlatiladi, *light-heavy* juftligi esa vazn tushunchasini aks ettiradi. Demak, antonimlarning kontekstual ishlatilishi ularning semantik munosabatlariga taʼsir qilishi mumkin (Murphy & Paradis, 2010).

Antonimiya turlari. Antonimiya turli koʻrinishlarga ega boʻlib, bu qarama-qarshilik munosabatlarining turlicha namoyon boʻlishiga sabab boʻladi. Ingliz tilida antonimlar semantik jihatdan bir necha asosiy toifalarga boʻlinadi. Ushbu tasnif antonimlarning tildagi funksiyasini chuqurroq tushunishga yordam beradi va ularning lingvistik tizimdagi oʻrnini belgilaydi (Murphy, 2003).

1. Komplementar antonimlar (Complementaries)

Komplementar antonimlar bir-birini inkor etuvchi va uchinchi oraliq holatga ega boʻlmagan antonim juftliklaridir. Bu turdagi antonimlarda bir soʻzning mavjudligi, ikkinchisining mavjud emasligini anglatadi. Masalan, *alive-dead* (tirik-oʻlik) yoki *true-false* (toʻgʻri-notoʻgʻri) kabi antonim juftliklari mavjud. Ushbu antonimlar lingvistik jihatdan juda qatʼiy boʻlib, semantik jihatdan absolyut kategoriya sifatida namoyon boʻladi (Lyons, 1977).

Ba'zi hollarda, komplementar antonimlar kontekstga qarab o'zaro bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, married-unmarried (turmush qurgan-turmush qurmagan) antonim juftligi oilaviy holatga bog'liq bo'lsa-da, pregnant-not pregnant (homilador-homilador emas) juftligi biologik holatni aks ettiradi. Ushbu antonimlar haqiqat yoki yolg'on munosabatlari bilan bog'liq bo'lib, gapning ma'nosini o'zgartirishga xizmat qiladi (Jones et al., 2012).

2. Kontrar antonimlar (Contraries)

Kontrar antonimlar semantik jihatdan qarama-qarshi bo'lib, ular orasida ma'lum oraliq qiymatlar mavjud bo'ladi. Bunday antonimlar odatda sifat so'zlari orasida uchraydi va muayyan xususiyatlarning darajaviy o'zgarishini ifodalaydi. Masalan, hot-cold (issiq-sovuq), big-small (katta-kichik), rich-poor (boy-kambag'al) kabi antonim juftliklari mavjud. Ushbu antonimlar ikki qarama-qarshi nuqtani ifodalasa ham, ular orasida oraliq holatlar bo'lishi mumkin (Paradis, 2010). Kontrar antonimlar ko'pincha kontekstga bog'liq bo'ladi. Masalan, fast-slow (tez-sekin) juftligi transport vositalariga nisbatan ishlatilganda, harakat tezligini ifodalashi mumkin, lekin strong-weak (kuchli-kuchsiz) juftligi insonning jismoniy yoki ruhiy holatini aks ettiradi. Ushbu antonimlar pragmatik va semantik jihatdan moslashuvchan bo'lib, turli nutqiy vaziyatlarda farqli talqin qilinishi mumkin (Murphy & Paradis, 2010).

3. Reversiv antonimlar (Reversives)

Reversiv antonimlar harakat yoki jarayonning qarama-qarshi yo'nalishlarini ifodalovchi juftliklardir. Bular dinamik antonimlar bo'lib, ular orasidagi munosabat reversiv, ya'ni o'zaro teskari bog'liqlik asosida shakllanadi. Masalan, enter-exit (kirish-chiqish), rise-fall (ko'tarilish-tushish), open-close (ochish-yopish) kabi antonimlar mavjud. Ushbu antonimlar harakatning yo'nalishini ifodalaydi va ular orasida mantiqiy bog'liqlik mavjud (Jones et al., 2012). Ba'zan reversiv antonimlar bir-biri bilan mustahkam bog'liq bo'lsa-da, ularning ishlatilishi kontekstga qarab farqlanadi. Masalan, push-pull (itarish-tortish) juftligi jismoniy harakatga nisbatan ishlatilsa, give-take (berish-olish) antonimlari ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda ko'proq qo'llaniladi. Ushbu turdagi antonimlar pragmatik tahlil uchun muhim bo'lib, harakat va jarayonlarning lingvistik jihatdan qanday ifodalanishini ko'rsatadi (Paradis, 2010).

4. Konvers antonimlar (Converses)

Konvers antonimlar o'zaro bog'liq bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi antonim juftliklardir. Bu antonimlar bir-birisiz mavjud bo'la olmaydi va ular o'rtasidagi bog'liqlik ijtimoiy, iqtisodiy yoki semantik kontekstga asoslangan bo'ladi. Masalan, buy-sell (sotib olish - sotish), teacher-student (o'qituvchi - talaba), lend-borrow (qarz berish - qarz olish) kabi antonimlar mavjud (Murphy, 2003). Konvers antonimlarning muhim jihati shundaki, ular bir xil voqea yoki harakatning ikkita qarama-qarshi tomonini ifodalaydi. Masalan, employer-employee (ish beruvchi - ishchi) antonim juftligi mehnat munosabatlarini ifodalasa, parent-child (ota-ona - farzand) antonim juftligi oilaviy munosabatlarni aks ettiradi. Ushbu antonimlar pragmatik tahlilda muhim rol o'ynaydi, chunki ular tilshunoslik va ijtimoiy munosabatlarning o'zaro bog'liqligini tushunishga yordam beradi (Jones et al., 2012).

Antonimiya tushunchasi turli semantik toifalarga bo'linib, til tizimida muhim rol o'ynaydi. Komplementar antonimlar mutlaq inkoriy munosabatni bildirsa, kontrar antonimlar o'zgaruvchanlik xususiyatiga ega. Reversiv antonimlar harakat va jarayonlarning qarama-qarshi yo'nalishini ifodalasa, konvers antonimlar o'zaro bog'liq munosabatlarni aks ettiradi. Ushbu toifalar antonimiyani turli jihatlarini ochib beradi va uning til tizimidagi ahamiyatini chuqurroq anglashga imkon yaratadi.

Antonim kanonikligi (Canonicity). Antonim kanonikligi deganda, tilda eng keng tarqalgan va odamlar ongida mustahkam o'rnatilgan antonim juftliklari tushuniladi. Ushbu antonimlar tabiiy ravishda juftlik holatida qabul qilinadi va nutq jarayonida tez-tez uchraydi. Masalan, big-small (katta-kichik), good-bad (yaxshi-yomon), hot-cold (issiq-sovuq) kabi antonimlar nafaqat oddiy nutqda, balki yozma matnlarda, ilmiy tadqiqotlarda va adabiyotda ham keng qo'llaniladi (Jones et al., 2012).

Bu antonim juftliklar Corpus of Contemporary American English (COCA) va boshqa lingvistik korpuslar orqali tahlil qilinganda, ular ko'pincha parallel sintaktik tuzilmalarda uchrashi aniqlangan. Masalan:

The contrast between good and bad is obvious. (Yaxshi va yomon o'rtasidagi farq yaqqol ko'rinib turibdi.)

She prefers big cities over small towns. (U katta shaharlarga kichik shaharchalarga qaraganda ko'proq afzallik beradi.)

Bunday antonimlar lingvistik jihatdan muhim ahamiyatga ega, chunki ular kognitiv jarayonlar davomida inson miyasida avtomatik tarzda juftlik holida kodlanadi. Paradis (2010) fikricha, kanonik antonimlar o'zaro semantik jihatdan bog'liq bo'lib, ular til tizimining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi.

Bundan tashqari, antonim kanonikligi so'zlarning metaforik va kontekstual qo'llanilishiga ham ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, black-white (qora-oq) antonim juftligi faqat ranglarni ifodalash bilan cheklanmay, turli abstrakt tushunchalarni ham anglatishi mumkin:

The world is not just black and white; there are shades of gray in between. (Dunyo faqat qora va oq ranglardan iborat emas, orada ko'plab kulrang tuslar bor.)

Shunday qilib, kanonik antonimlar nafaqat semantik tizimning bir qismi sifatida, balki pragmatik va kognitiv jarayonlar nuqtayi nazaridan ham muhim tahlil obyekti bo'lib xizmat qiladi.

Antonimiya va Pragmatika.

Antonimiya faqat leksik-semantik hodisa bo'lib qolmay, balki pragmatik jihatdan ham muhim o'ringa ega. Pragmatika nuqtayi nazaridan antonimlar turli kontekstlarda sinonimlar singari ishlatilishi yoki mutlaq qarama-qarshilikni ifodalashi mumkin (Murphy, 2003).

Ba'zi antonim juftliklar leksik jihatdan qarama-qarshi bo'lsa ham, real nutqiy vaziyatda ularning antonimlik darajasi pasayishi mumkin. Masalan:

happy-sad (baxtli-g'amgin) juftligi odatda universal antonimlar hisoblanadi, chunki bu ikki so'z odatda hissiyotlarning teskari holatini bildiradi.

Biroq, happy-afraid (baxtli-qo'rqqoq) juftligi antonim

sifatida ishlatilmaydi, chunki afraid hissiy holatni emas, balki hissiyotning sababini bildiradi.

Shuningdek, antonimlar ba'zan ijtimoiy yoki muloqot kontekstida o'zining an'anaviy antonimlik xususiyatini yo'qotishi mumkin. Masalan:

How was the movie?

Not bad. (Ma'qul.)

Bu yerda not bad iborasi lingvistik jihatdan good (yaxshi) ning antonimi bo'lishi kerak edi, lekin pragmatik jihatdan u neytral yoki hatto ijobiy baho sifatida qabul qilinadi.

Korpus lingvistikasidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, antonimlarning ishlatilish chastotasi ularning pragmatik qabul qilinishiga bog'liq. Misol uchun, COCA ma'lumotlar bazasida love-hate antonimlari turli kontekstlarda ishlatilgan:

There is a thin line between love and hate. (Sevgi va nafrat orasidagi chegara juda ingichka.)

Ushbu misol antonimlarning metaforik va pragmatik tahlil uchun ham muhim ekanligini ko'rsatadi.

Antonimiyaga nazariy yondashuvlar.

Antonimiya lingvistik tadqiqotlarda turli nazariy yondashuvlar asosida o'rganiladi. Antonyms in English kitobida ushbu fenomen uchta asosiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan:

1. Strukturalistik yondashuv (Structuralist Approach).

Strukturalizm nazariyasi antonimiyani til tizimining tabiiy qismi sifatida tushuntiradi. Ferdinand de Saussure va John Lyons kabi lingvistlarning ishlariga asoslanib, bu yondashuv antonimlikni til tizimidagi boshqa semantik munosabatlar bilan bog'laydi. Strukturalistik modelga ko'ra, antonimlar tizimli ravishda tashkil topgan va ular boshqa semantik kategoriyalar bilan o'zaro bog'liq (Lyons, 1977).

2. Kognitiv yondashuv (Cognitive Approach). Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, antonimlar inson ongida qanday shakllanishini va miyaning ularni qanday qayta ishlashini o'rganish muhimdir (Murphy, 2003). Ushbu nazariya antonimlarni faqat semantik jihatdan emas, balki psixolingvistik nuqtai nazardan ham o'rganadi. Paradis (2010) ta'kidlaydiki, antonimlar inson tajribasi va idrokiga bog'liq bo'lib, ular kundalik nutqda qanday ishlatilishiga qarab shakllanadi. Masalan, high-low (baland-past) antonim juftligi vizual tajriba asosida shakllanadi, success-failure (muvaffaqiyat-muvaffaqiyatsizlik) esa ijtimoiy tajribaga asoslanadi.

3. Pragmatik yondashuv (Pragmatic Approach).

Pragmatik yondashuv antonimiyaning real nutqiy muhitda qanday ishlashiga e'tibor qaratadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, antonimlar nafaqat tilda mavjud bo'lgan statik birliklar, balki dinamik nutq jarayonining bir qismi sifatida o'rganilishi kerak (Murphy & Paradis, 2010).

Bu nazariya kontekst va pragmatik vaziyatni inobatga olgan holda antonimlarning qanday ishlatilishini tahlil qiladi. Misol uchun:

She is not rich, but she is not exactly poor either. (U boy emas, lekin u unchalik kambag'al ham emas.)

Bu misolda rich-poor (boy-kambag'al) antonim juftligi an'anaviy ma'nosida ishlatilmagan, balki kontekstga bog'liq holda oraliq tushunchani ifodalash uchun xizmat qilgan.

Xulosa. Antonimiya til tizimining muhim leksik-semantik hodisalaridan biri bo'lib, u so'zlar o'rtasidagi ma'no qarama-qarshiligini ifodalaydi. Antonimlar nafaqat lingvistik birlik sifatida, balki nutqiy muloqot, madaniy kontekst va inson tafakkuri bilan chambarchas bog'liq jarayon sifatida ham o'rganiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, antonimiyaga turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ularni semantik, pragmatik va psixolingvistik jihatlardan tahlil qilish mumkin. Leksik-semantik jihatdan antonimlar turli turlarga bo'linadi: komplementar, kontrar, reversiv va konvers antonimlar. Ushbu turlarning har biri turli kontekstlarda va turli ma'no munosabatlarida qo'llaniladi. Masalan, big-small kabi kanonik antonimlar keng tarqalgan va odamlar ongida mustahkam o'rnatilgan bo'lsa, ba'zi antonim juftliklari esa kontekstga bog'liq ravishda pragmatik xususiyat kasb etishi mumkin. Antonimiya shuningdek, pragmatika va kognitiv lingvistika doirasida ham muhim o'rin tutadi. Ba'zi antonim juftliklari faqat lug'aviy jihatdan qarama-qarshi bo'lib qolmay, balki ularning mantiqiy va psixologik tushunilishi ham nutqiy vaziyatga bog'liq bo'ladi. Kognitiv yondashuvga ko'ra, antonimlar inson ongida mantiqiy va hissiy qarama-qarshiliklarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Pragmatik jihatdan esa antonimlar ba'zan sinonimlarga o'xshash ma'noda ham qo'llanilishi mumkin, bu esa ularning universal emasligini ko'rsatadi. Umuman olganda, antonimiyaga bo'lgan yondashuvlar uning turli kontekstlardagi ishlatilishini tushunishga yordam beradi. Bu hodisa faqat leksik birlik sifatida emas, balki til tizimining tabiiy qismi va inson miyasida axborotni qayta ishlash jarayonining tarkibiy qismi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
2. Jones, S., Murphy, M. L., Paradis, C., & Willners, C. (2012). *Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity*. Cambridge University Press.
3. Lyons, J. (1977). *Semantics (Vol. 1 & 2)*. Cambridge University Press.
4. Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms*. Cambridge University Press.
5. Paradis, C. (2010). "Good and Bad Opposites: Using Textual and Experimental Data to Measure Antonym Canonicity". *The Mental Lexicon*, 5(3), 380 – 430.
6. Saussure, F. de (1916). *Course in General Linguistics*. McGraw-Hill.
7. Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics at Work*. John Benjamins Publishing.
8. van der Auwera, J., & Gast, V. (2011). *Categories and Prototypes: The Organization of Semantic Memory*. Cambridge University Press.
9. Widdowson, H. G. (2007). *Discourse Analysis*. Oxford University Press.
10. Corpus of Contemporary American English (COCA). (n.d.). Retrieved from <https://www.english-corpora.org/coca/>

Shahnoza ZIYAMUXAMEDOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti
Shahnozaziyo@mail.ru

O'ZBEK TILIDA AFFIKSAL OMONIMIYA

Annotatsiya: omonimiya hodisasi, ya'ni shaklan (fonetik jihatdan) bir xillik, mazmunan har xillik faqat leksik birliklar doirasidagina uchraydi, deb bo'lmaydi. So'zlarning strukturasi tekshirilgan ekan, omonimlarning boshqa ko'rinishlarini – omoforma va omomorfemalarni uchratish mumkin. Chunki til birliklari turli ma'nolarni ifodalaydi, turli grammatik shakllarda ishlatilgan ekan, fonetik tomondan tasodifan duch kelib qolishi (to'liq holda, ba'zan qisman) yoki turli o'zgarishlarning ma'lum bir nuqtasidagina shakl jihatdan bir xil bo'lib qolishi tabiiy.

Kalit so'zlar: *affiks, omoaffiks, affiksali omonimiya, morfema, so'z va shakl yasovchi qo'shimchalar, so'zshakl, omograf.*

Аннотация: нельзя сказать, что явление омонимии, то есть сходства по форме (фонетического) и разнообразия по содержанию, встречается только в пределах лексических единиц. При рассмотрении структуры слов можно встретить и другие формы омонимов — омоформы и оморморфемы. Поскольку языковые единицы выражают разные значения и употребляются в разных грамматических формах, естественно, что они могут совпадать фонетически (полностью, иногда частично) или оставаться идентичными по форме лишь в определенный момент в процессе различных изменений.

Ключевые слова: *аффикс, омоаффикс, аффиксальная омонимия, морфема, слово- и формообразующие аффиксы, словоформа, омограф.*

Annotation: it cannot be said that the phenomenon of homonymy, i.e. similarity in form (phonetic) and diversity in content, occurs only within lexical units. When examining the structure of words, one can also encounter other forms of homonyms - homoforms and homomorphemes. Since linguistic units express different meanings and are used in different grammatical forms, it is natural that they can coincide phonetically (completely, sometimes partially) or remain identical in form only at a certain point in the process of various changes.

Key words: *affix, homoaffix, affixal homonymy, morpheme, word- and form-building affixes, word form, homograph.*

Affikslardagi omonimlikni belgilashda, avvalo, o'zbek tilining sinxronik holatlarini farqlash kerak. Hozirgi zamon o'zbek tilida affiksali omonimlar tilning sinxronik holati asosida belgilanishi lozim, chunki diaxronik planda barcha affiksali morfemalarning har jihatdan o'zgarishi tabiiy. U yoki bu davrda o'zaro omonim bo'lgan affikslar tilning hozirgi holatida omonim bo'lmay qolishi yoki buning aksi ham bo'lishi mumkin.

O'zbek tilining affikslaridagi omonimiya hodisasi ma'no va vazifasiga ko'ra tamomila bir-biridan farq qiluvchi affikslarning shaklan bir xilligiga asoslanadi. Masalan, -m, (-im) affiksi hayot-im, ona-m so'zlarida egalik affiksi sifatida, yig'im, to'plam so'zlarida ot yasovchi sifatida, yozdim, gapirdim so'zlarida tuslovchi affiks sifatida qo'llanadi. Ya'ni bir-biridan tubdan farq qiluvchi 3 xil vazifa bajaradi, 2 xil ma'no anglatadi. -oq affiksi sanoq, yotoq, qo'rqqoq, boriboq kabi so'zlarda ham turli xil ma'nolarni ifodalaydi. Eng so'nggi so'zda u yuklama bo'lib kelgan, undan oldingi so'zda sifat yasovchi, yotoq so'zida o'rin-joy oti yasovchi, sanoq so'zida ot yasovchidir. Affikslardagi omonimiya hodisasi so'z yasovchi bilan so'z yasovchining shaklan mos kelib qolishi asosida, so'z yasovchilar bilan forma yasovchilarning shaklan mos kelib qolishi asosida va forma yasovchilar bilan forma yasovchilarning shaklan mos kelib qolishi asosida vujudga keladi. Affikslardagi omonimiya hodisasi ularning urg'uli-urg'usiz bo'lishi

bilan bog'liq holda ham sodir bo'ladi: -cha urg'uli bo'lganda kichraytirish-erkalash ma'nosini ifodalasa, urg'usiz bo'lganda, taxmin, qiyoslash kabi ma'nolarni; -dir urg'uli bo'lganda, daraja ko'rsatkichi, urg'usiz holatda, modallik ifodalaydi; -chi urg'uli holatda yuklama, urg'usiz holatda so'z yasovchi (-ma urg'usiz holatda so'z yasovchi -qaynatma sho'rva kabi); urg'uli holatda forma yasovchi bo'lib keladi, o'zbek tilida -gi, -lik, -gina kabi ko'pgina affikslar ham omonim affikslar sifatida qaraladi. Masalan, supurgi, kulgi, kuzgi, sevgi kabi so'zlardagi -gi affiksi bir holatda narsa oti, keyingi holatda mavhum ot, undan keyingi holatda esa (kuzgi) sifat yasab kelgan; toshkentlik, ko'ylaklik, ozodlik, sovcilik kabi so'zlardagi -lik affiksi ham 4 xil ma'no anglatgan bo'lib, har xil so'zlar yasagan; birgina, bolagina so'zlaridagi -gina affiksi bir holatda yuklama bo'lib, ikkinchi holatda erkalash-kichraytirish ko'rsatkichidir. O'zbek tilida omonim affikslar turli yo'llar bilan vujudga keladi:

a) affiks morfemalarda hech qanday genetik bo'lmagan holda, tasodifiy ravishda shaklan o'xshash, bir xil bo'lib qolish natijasida: oqish— belgining kamligi; boqish— harakat nomi; yugurishdi — ko'plik;

b) ayrim affikslarning birikib bir affiks holiga kelishi yoki qisqarib, uning yakka bir affiksga aylanib qolishi natijasida: -ma (-m-a— bosma) qo'shma affiksi - ma bo'lishsizlik affiksi bilan, kitobcha (-cha chog'— choq affiksining qisqargani) so'zidagi -cha affiksi o'zbekcha

so'zidagi -cha affiksi bilan ana shunday holatda omonim bo'lib qolganda;

d) ko'p ma'noli affiksning turli ma'nolari orasidagi bog'lanishning yo'qolib ketishi, ular ma'nosining bir-biridan uzoqlashib, farqlanib ketishi natijasida: men so'zidan kelib chiqqan -m (ko'zim so'zida) egalik affiksi bilan, -m (bordim) shaxs-son ko'rsatkichining omonimik munosabati ana shu uzoqlashish asosida yuzaga kelgan;

e) o'zbek tiliga o'zlashayotgan ayrim affikslar orasidagi shakliy o'xshashlik asosida: avantyuristka, yo'lka kabilar.

O'zbek tilidagi omonim affikslarga xos bo'lgan quyidagi belgi-xususiyatlarni ko'rsatish mumkin:

1. O'zbek tilida o'zaro omonimlik hosil qilayotgan har bir affiks bir-biri bilan ham talaffuz, ham yozilish jihatdan bir xil bo'lishi kerak. Agar omonimik guruhga kiruvchi affikslar bir-biridan yo aytilish, yo yozilish jihatdan farqlansa, affiks omonimlar ichida ham, xuddi leksik omonimlardagi singari, omografik va omofonik holatlarni ajratishga to'g'ri keladi. Bunday holat, odatda, ergash morfemalarning jarangli va jarangsiz fonetik variantlari, ayrim affikslarning ma'lum pozitsiyadagi talaffuzi, shuningdek, morfologik ko'rsatkichlarning urg'uda farqlanishi natijasida kelib chiqadi. Masalan, ot yasovchi $-ma^1$ (boshqar+ma) ko'rsatkichi bilan forma yasovchi $-ma^2$ (fe'llardagi inkor ko'rsatkichi: bor+ma) affikslari o'zaro omograf ko'rsatkichlardir: ular urg'uga ko'ra har xil talaffuz qilinsa ham, bir xil yoziladi. Biroq ot yasovchi $-ma^1$ va sifat yasovchi $-ma^2$ (qaynat+ma) affikslari bir-biriga nisbatan omonim elementlar hisoblanadi.

2. Har bir omonim affiks so'z-shakl tarkibida o'z vazifasi bilan, grammatik ma'nosi bilan qatnashadi. Albatta, bu ma'nolarning har biri o'ziga xos bo'ladi. Agar shaklan bir xil bo'lgan affikslar ifodalayotgan ma'nolar qandaydir umumiy bir ma'no doirasida o'zaro bog'lansa, affiks polisemiya haqida gapirish kerak bo'ladi. Hozirgi zamon o'zbek tilidagi $-li$ ko'rsatkichi polisemantik affikslardandir, chunki bu so'z yasovchi (sifat yasovchi) affiksning egalik, o'rin-joyga munosabat, mo'llik, yaroqlilik kabi ma'nolari bir umumiy ma'no – egalik ma'nosi bilan bog'lanadi. Bunday holatlarda, avvalo, morfologik va sintaktik hodisalarni farqlash kerak. Aks holda bu ayrim ko'rsatkichlarning omonimik holatlarini noto'g'ri belgilash yoki omonimlik xususiyatiga ega bo'lmagan morfologik ko'rsatkichlarni omonim affikslar sifatida talqin qilishga olib kelishi mumkin.

3. Bajarayotgan funksiyasiga ko'ra bir guruh doirasiga kiruvchi affikslar ham o'zaro omonimik holatni yuzaga keltirish mumkin.

Hozirgi zamon o'zbek tilida vazifasi jihatidan bir xil bo'lgan affikslarda omonimlik holati:

1) Ikki so'z yasovchi affiks o'rtasida ($-chi^1$ – shaxs oti yasovchi: $o'quv+chi$, $ish+chi$; $-chi^2$ – narsa-predmet ma'nosidagi ot yasovchi: $tom+chi$, $suyun+chi$);

2) Ikki shakl yasovchi affiks o'rtasida ($-(i)sh^1$ – sifat turkumidagi belgini kamaytirish ko'rsatkichi: $oq+ish$; $-(i)sh^2$ – fe'llardagi nisbat ko'rsatkichi: $tani+sh+di$);

3) Ikki so'z o'zgartiruvchi affiks o'rtasida ($-m^1$ – fe'llardagi 1 shaxs, birlik sonni ko'rsatuvchi egalik qo'shimcha: $yozi+m$; $-m^2$ – otlardagi 1 shaxs birlik sonni ko'rsatuvchi egalik qo'shimcha: $ruchka+m$).

Shu bilan birga, bajargan vazifasiga ko'ra har xil guruhga kiruvchi affikslar ham o'zaro omonim bo'la oladi.

Masalan:

1) So'z yasovchi va shakl yasovchi affiks o'rtasida ($-loq^1$ – joy nomini bildiruvchi ot yasovchi: $o't+loq$, $tosh+loq$; $-loq^2$ – otlarning kichraytish-erkalash ma'nosidagi "subyektiv baho" formasini ifodalovchi affiks: $toy+loq$, $bo'ta+loq$);

2) So'z yasovchi va so'z o'zgartiruvchi affiks o'rtasida ($-i^1$ – shaxsning xususiyatini ko'rsatuvchi sifat yasovchi: $buzuq+i$; $-i^2$ – egalik qo'shimchalarining III shaxs birlikdagi ko'rsatkichi: $kitob+i$);

3) Shakl yasovchi va so'z o'zgartiruvchi affiks o'rtasida ($-ka^1$ – otlardagi kichraytish affiksi: $yo'l+ka$; $-ka^2$ – jo'nalish kelishigi qo'shimchasining fonetik varianti: $terak+ka$).

4) Affiks omonimiya bir so'z turkumini yasovchi affikslar o'rtasida ham, har xil so'z turkumini yasovchi affikslar o'rtasida ham bo'lishi mumkin. Jumladan, o'zbek tilida "o'quvchi shaxs" ma'nosini ifodalovchi ot yasovchi ($gazet+xon$) – xon^1 , otlardagi "subyektiv baho" ko'rsatkichi ($Salima+xon$) – xon^2 ko'rsatkichlarini bir so'z turkumi doirasidagi affiks omonimlarga misol qilib ko'rsatish mumkin [7:40].

Demak, tilning hozirgi holatida aytilishi va yozilishi jihatidan bir xil bo'lgan affikslar bajaradigan vazifasi va turkumiga ko'ra bir guruh doirasiga kirsa ham, ammo o'zi qatnashayotgan so'zshakl tarkibidagi o'rni va ifodalovchi ma'nosiga ko'ra farqlansa, ularni omonim affiks hisoblash mumkin bo'ladi. Lekin affiks morfemalarning omonimlik holatini belgilashda yuqorida ko'rsatilgan asosiy mezonlardan tashqari, boshqa yordamchi belgilarga ham suyaniladiki, bular o'sha affiks morfemalarning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti, qo'llanish doirasi, ekspressiv-stilistik xususiyatlari kabilar bilan bog'liq.

Omonimiya hodisasini, xususan, affiks omonimiyani teng qiymatli birliklar doirasida olib qaragan ma'qul.

O'z navbatida bunday cheklash quyidagi holatlarni istisno qilmaydi. Aksincha, bunda sodda affiks bilan qo'shma affiksning, affikslar tizmasining duch kelishi, o'zbek tili elementi bilan o'zlashgan affiks birlikning shakliy moslik yuzaga keltirishi, adabiy til doirasida qo'llanuvchi affiks bilan u yoki bu shevaga xos bo'lgan morfologik ko'rsatkichning shakliy tenglik hosil qilishi, affikslarning ko'p variantlilikiga ahamiyat berish maqsadga muvofiq bo'ladi [8:81].

Haqiqatan, ba'zan u yoki bu sodda affiks ikki

affiksning qo'shilmasidan iborat bo'lgan bironta shu shakldagi boshqa sostavli yo qo'shma affiks bilan formal teng kelib qolishi mumkin. Masalan, -la+-r formasi ko'plik qo'shimchasi -lar affiksiga shaklan teng bo'lib, tuzilishiga ko'ra sodda affiks bo'lsa, -la+-r esa fe'l yasovchi -la va sifatosh ko'rsatkichi -r komponentlaridan tashkil topgan. Shuningdek, affiksali omonimik holatni chegaralash masalasi u yoki bu tildan o'zlashgan affikslarning o'zbek tilidagi affiksali morfemalar bilan omonimlik hosil qilishini ham inkor etmaydi. O'zbek tilida esa bunday o'zlashtirish natijasida yuzaga kelgan, son jihatdan kengaygan omonimik qatorlar borligi ma'lum. Masalan, fe'l yasovchi -an (kuch+an) affiksining omonimik jufti arab tilidan o'zlashgan ravish yasovchi -an (taxminan) ko'rsatkichidir.

Bundan tashqari, affiksali omonimik qatorni belgilashda o'zbek adabiy tili va dialektlarining o'ziga xos bo'lgan affiksali birliklari qorishtirilmasligi, balki bu o'zaro aloqador doiralar ma'lum darajada farqlanishi kerak; shu ma'noda hozirgi o'zbek adabiy tiliga u yoki bu shevaga xos bo'lgan affiksali omonimik formalarni chegaralash zarur. Chunki biror shevaning o'zidagina uchraydigan ayrim affikslar adabiy tilga xos bo'lmisligi yoki buning aksi ham bo'lishi yoxud shu formalar ham adabiy tilda, ham shevada uchragani holda, boshqa-boshqa ma'no va funksiyada qo'llanishi mumkin. Masalan, so'zlashuv nutqida Toshkent shevasida -a formasi ko'plikni anglatasa (biza-bizlar), Xorazm shevalarida jo'nalish kelishigi qo'shimchasini ko'rsatadi (atama-otamga) kabi.

Lekin shunga qaramay, konkret shevalardagi affiksali omonimlar haqida gapirganda bu formalarni bir omonimik qatorga kiritish mumkin emas. Biroq shu formalar shevalarda birday ishlatilsa, bir xil ma'no va funksiyada qo'llansa, adabiy tilda ham shu xususiyatlarga ega bo'lsa, shundagina ularni bir omonimik qatorda qayd etish mumkin bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, affiksali omonimik qatorni belgilashda asosiy ikkita prinsip – semantik va formal prinsipga asoslanish kerak.

Affiksali omonimlarni formal prinsip nuqtayi nazaridan o'rganish omoaffikslarning kelib chiqish holatlari, aytilishi va yozilishi bilan bog'liq bo'lgan ko'rinishlari, tuzilishi kabilarni atroflicha yoritishga imkon bersa, semantik

prinsip asosida yondashish esa affiksali omonimiya bilan affiksali polisemiyaning, affiksali ko'p funksiyalilik hodisalarining chegarasini aniqlash, ularning funksional-semantik jihatdan turlarini tekshirishda muhim rol o'ynaydi [8:81].

O'zbek tilida bir xil funksiyali affikslar o'rtasidagi omonimik munosabat ko'proq so'z yasovchi qo'shimchalar doirasida uchraydi. Shakl yasovchi affikslar doirasida shaklan teng kelish holatlari esa so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalarga nisbatan ko'p hisoblanadi. So'z o'zgartiruvchilar o'rtasida omonimik munosabat kam uchraydi. Bir xil funksiyali qo'shimchalarning shaklan duch kelishi holatlarini so'z turkumlari bo'yicha (har bir so'z turkumini alohida-alohida) olib qarganda esa so'z yasovchilar o'rtasidagi omonimik munosabat asosan, ot turkumi (sifat va fe'lda kamroq) uchraydi. Shuni aytish kerakki, bir xil funksiyali affikslarning bir turkum doirasida shaklan duch kelishi juda kam bo'lib, borlari ham ko'proq ot turkumiga mansub ayrim so'z yasovchilargagina xos. Shakl yasovchilar doirasida esa bu hol deyarli kuzatilmadi. Shuningdek, bir xil funksiya va bir xil turkum doirasidagi affiksali omonimik holatlar uncha ko'p emas. Borlari asosan ikkita ko'rsatkich o'rtasidagi omonimik munosabatdir.

Funksiya jihatdan bir xil bo'lgan affikslarning omonimik qatorlarni yuzaga keltirishi odatda, turkum jihatdan turlicha bo'lgan qo'shimchalar o'rtasida uchraydi. Bir xil omonimik munosabatda har xil turkumga oid so'z yasovchilarning shaklan duch kelishi birinchi o'rinda turadi. Hamda ular asosan, ot va sifat, ot va fe'l turkumlari doirasida uchraydi. Shakl yasovchi va so'z o'zgartiruvchi affikslarning turli turkum doirasida omonim bo'lish hollari esa sanoqli so'zlardagina uchraydi.

Funksiyasi jihatdan farqli qo'shimchalarning omonimik qatorlarni yuzaga keltirishi o'zbek tili affiksali omonimiyasi uchun asosiy xususiyat sanalib, asosan, so'z yasovchilar bilan shakl yasovchilar o'rtasida kuzatiladi.

Shuni aytish kerakki, ot, sifat, fe'l turkumlari doirasida va ular o'rtasida affikslarning shaklan duch kelish hollarining boshqa turkumlarga nisbatan ko'pligi ularda turli qo'shimchalarning ortiqqligi bilan emas, balki bu turkum ko'rsatkichlarining (ayniqsa, so'z yasovchilarning) ko'p variantiligi bilan ham izohlanadi [5:127].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аъламова М.Т. Ўзбек тилида оморфемалар. ТошДУ илм. асарлар тўплами, 203-сон, 1964.
2. O'zbek tili grammatikasi. 1-qism, "Morfologiya", O'Zf n, – T., 1975.
3. G'ulomov A. Fe'l, – T., 1959.
4. Hojiyev A. Fe'l. "FAN" n, – T., 1973.
5. Jo'raboyeva M.A. O'zbek tilidagi affiksali omonimik qatorlarni yoppasiga o'rganish natijalari. "O'zbek stilistikasi masalalari", 486-chiqishi, – T., 1975.
6. Hojiyev A. "So'z yasalishi". Hozirgi o'zbek adabiy tili – T.: "O'qituvchi", 1980.
7. Jo'raboyeva M.A. O'zbek tilida affiksali omonimiya. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 1970, 3-son.
8. Jo'raboyeva M.A. Affiksali omonimlarni belgilashning formal va semantik prinsiplariga doir. "O'zbek tilshunosligi masalalari", 475-chiqishi, – T., 1975.

Dilrabo XAKIMOVA,
Renessans ta'lim universiteti katta o'qituvchisi
E-Mail:hakimova1971@list.ru

KONCHILIK TERMINLARINING TARAQQIYOTIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada konchilik terminologiyasining rivojlanishida o'zlashgan qatlamdagi so'zlar tahlil qilinadi. Konchilik sohasida ishlatiladigan turli terminlar, asosan, sanoat taraqqiyoti va xalqaro aloqalar natijasida o'zlashgan so'zlardan tashkil topgan. Maqolada o'zlashgan so'zlarning kelib chiqishi, ularning konchilik sohasidagi ma'lumot va amaliyotga qanday ta'sir qilgani, shuningdek, bu terminlarning milliy tilga integratsiyalashuvi va uning terminologik tizimidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Ushbu jarayonning tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ahamiyati, o'zlashgan so'zlarning til strukturasi va semantikasiga qo'shgan hissi, shuningdek, bu so'zlarning professional kommunikatsiya va bilim almashishdagi roli yoritilgan. Maqola konchilik terminologiyasining globalizatsiya jarayonidagi o'zgarishlarini hamda tilning rivojlanishidagi yangi tendensiyalarni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *geologik terminologiya, konchilik, metallurgiya terminologiyasi, texnik, ilmiy va iqtisodiy atamalar.*

Аннотация: в данной статье анализируется роль заимствованных слов в развитии горнодобывающей терминологии. Термины, используемые в горнодобывающей промышленности, в большинстве своем имеют иностранное происхождение, что обусловлено промышленным прогрессом и международными связями. В статье рассматриваются источники этих заимствованных слов, их влияние на горное дело с точки зрения знаний и практики, а также их интеграция в национальный язык и систему терминов. Подчеркивается значение данного процесса с лингвистической и культурологической точек зрения, его вклад в структуру языка и семантику, а также роль заимствований в профессиональной коммуникации и обмене знаниями. Кроме того, в статье освещаются изменения в горнодобывающей терминологии в условиях глобализации и современные тенденции ее развития.

Ключевые слова: *геологическая терминология, горное дело, металлургическая терминология, технические, научные.*

Annotation: this article analyzes the role of borrowed words in the development of mining terminology. The various terms used in the mining industry are primarily derived from borrowed words, resulting from industrial progress and international relations. The article examines the origin of these borrowed words, how they have impacted the field of mining in terms of knowledge and practice, and their integration into the national language and terminology system. The significance of this process from the perspectives of linguistics and cultural studies, the contribution of borrowed words to the language structure and semantics, and their role in professional communication and knowledge exchange are discussed. The article also highlights the changes in mining terminology during the process of globalization and the emerging trends in language development.

Key words: *geological terminology, mining, metallurgy terminology, technical, scientific, and economic terms.*

XIX asrning 70-yillaridan boshlab, o'zbek terminologiyasining rivojlanishi yangi bosqichga o'tdi. Ushbu davrda rus tilining o'zbek tili leksikasiga, xususan, terminologiyasiga ta'siri sezilarli darajada kuchayib, o'zbek tili orqali G'arbiy Yevropa tillaridan olingan o'zlashmalar muhim o'rin tutdi. Bu jarayon o'zbek tilining ilmiy va texnik salohiyatini oshirishda, yangi tushunchalar va ularga xos atamalarni joriy etishda katta ahamiyatga ega bo'ldi. Biroq o'zbek tili terminologiyasidagi o'zlashmalar va ularga xorijiy tillarning ta'siri masalasi hali to'liq ilmiy jihatdan chuqur tadqiq qilinmagan. Tilshunoslar O. Usmonov va Sh. Hamidovlarning 1981-yilda "Fan" nashriyotida chop etilgan "O'zbek tili leksikasi tarixidan materiallar (XIX asrning oxiri - XX asrning boshlari)" nomli asarida o'zbek tili leksikasining o'zlashgan qatlamlari tahlil qilingan. Ushbu asarda atishma (otishma), axtarish (tintuv), ariq (kanal), ashula oyini (konsert), basma (bosma, nashr etilgan), bash vazir (bosh vazir), barja (yuk kema),

prizident (prezident), pratokol (bayonnoma), sayuz (ittifoq), iliktir (elektr), ikiskursiya (sayohat), fonograf, samavar va sod//sud (sud) kabi o'zlashgan so'zlar misol sifatida keltirilgan¹. Ushbu o'zlashmalar o'zbek tilining fonetik tizimiga moslashtirilgan bo'lib, ular o'ziga xos fonetik o'zgarishlarga uchragan, bu esa o'zbek tilining o'zlashtiruvchi xususiyatlarini va uning yangi terminologik birliklarni qabul qilish qobiliyatini ko'rsatadi. Sho'ro davrida, o'zbek tili terminologiyasining yangi ilmiy va texnik tushunchalar bilan boyish jarayoni jadal ravishda amalga oshdi. Bu jarayonning asosiy xususiyati, yangi tushunchalarni ifodalovchi ko'plab o'zlashmalar va terminlarning o'zbek tiliga kirib kelishida namoyon bo'ldi. O'zbek tili rus tili va boshqa tillardan olingan ilmiy va texnik atamalar bilan to'ldirilgan holda, o'zining terminologik tizimini rivojlantirdi. Bu hol, ayniqsa, tabiiy fanlar va ilmiy-texnik sohalar terminologiyasida aniq sezildi. Shu bilan birga, baynalmilal ilmiy atamalarining

¹ Usmonov O., Sh. Hamidov Sh. O'zbek tili leksikasi tarixidan materiallar (XIX asrning oxiri - XX asrning boshlari). - Toshkent: Fan, 1981

o'zbek tiliga kirib kelishi orqali, o'zbek tilining ilmiy imkoniyatlarini kengaytirib, ilmiy jarayonlarda universal til imkoniyatlarini yaratdi. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek tili terminologiyasining shakllanishida rus tili va boshqa baynalmilal tillardan olingan o'zlashmalar asosiy rol o'ynadi. Bu o'zlashmalar, o'zbek tilining ilmiy, texnik va ijtimoiy sohalarda foydalaniladigan atamalar tizimini shakllantirishda muhim o'rin tutdi. O'zlashtirilgan atamalar yordamida, o'zbek tili global ilmiy va texnik hamkorlikda ishtirok etish imkoniyatlarini oshirdi. Bu jarayon, nafaqat o'zbek tili leksikasini boyitish, balki uning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi, natijada o'zbek tili ilm-fan va texnologiyalarni ifodalovchi yangi atamalarni qabul qilishga qodir bo'ldi. O'zlashgan so'zlar tillar orasidagi muloqotni yengillashtiradi, yangi ilmiy va texnologik yutuqlarni uzatishda yordam beradi. Konchilik sohasida o'zlashgan so'zlar ko'pincha texnik va ilmiy sohalarga tegishli atamalarni o'z ichiga oladi. Shu bois, konchilikda o'zlashgan qatlamdagi so'zlar o'ziga xos ahamiyatga ega.

O'zbekistonda konchilik sohasining shakllanishi va rivojlanishining ilk bosqichlari, xususan, xorijiy olimlar va sanoatchilar bilan hamkorlik qilish, konchilik terminologiyasida xorijiy tillardan olingan so'zlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ushbu jarayon bugungi kunga qadar davom etib, sohadagi ilmiy va ishlab chiqarish faoliyatining yanada murakkablashishiga xizmat qildi. Konchilik terminologiyasi, o'z navbatida, tog'-kon sanoati bilan shug'ullanish tarixining turli bosqichlarida asta-sekin rivojlanib borgan. Bu sohadagi terminlarning shakllanishiga ilmiy izlanishlar, xorijiy tillardan so'z o'zlashuvi, ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi va xalqaro hamkorlikning kuchli ta'siri seziladi. Konchilik ta'limining rivojlanishida 1773-yilda tashkil etilgan Berg kolleji va 1765-yilda Germaniyaning Frayberg kon akademiyasining ilmiy aloqalari muhim rol o'ynagan. Fridrix Anton fon Xeynitsh ushbu akademianing asoschilaridan biri sifatida, Jorj Agrikola esa 1556-yilda "De Re Metallica" asarida birinchi marta konchilik va metallurgiya jarayonlarini tizimli ravishda bayon qilgan. M.V. Lomonosov 1763-yilda nashr etilgan "Metallurgiya elementlari" asarida Agrikola g'oyalarini davom ettirib, konchilik terminlarini ilmiy asosda tasniflagan. Jozef Besson esa 1742-yilda tog' - kon ishlari texnikalari va terminlari bilan bog'liq muhim ilmiy ishlarni yaratgan. Fransuz mutaxassisi Anri Sentsimon 1802-yilda sanoat va texnologiyaning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini tahlil qilib, tog'-kon sanoatidagi terminologiyaning ishlab chiqarish jarayonlari bilan bog'liqligini yoritgan. Bu g'oyalar keyinchalik Yevropadagi sanoat terminologiyasining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Nemis olimlari ham konchilik terminologiyasining shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'lgan. Masalan, Volfgang Kempel (1789) konchilik atamalarining birinchi tizimli lug'atini yaratgan, Karl fon Gumboldt (1820) esa geologik tadqiqotlar orqali terminlarni standartlashtirishga katta hissa qo'shgan. Texnologik taraqqiyot va xalqaro aloqalar natijasida konchilik terminlari ham xalqaro tus oldi.

Fransuz, nemis va ingliz tillaridan olingan bir qator terminlar bugungi kunda keng qo'llanilmoqda. Fransuz tilidan olingan terminlarga misol sifatida: *métal* (metall), *mineral* (foydali qazilma), *alliage* (qotishma) keltirilishi mumkin. Nemis tilidan olingan terminlarga: *Bergbau* (konchilik), *Schacht* (shaxta), *Wolfram* (volfram) kabi so'zlar kiradi. Ingliz tilidan esa: *mine* (kon), *ore* (ruda), *smelting* (eritish) kabi atamalar qo'llaniladi.

Konchilik sohasidagi uskunalar ham xalqaro atamalarga ega. Masalan, *berceau hydraulique* (gidravlik beshik) fransuz tilidan, *plunger* (gidravlik piston) esa nemis tilidan kirib kelgan. Konchilik sohasi, an'anaviy ravishda, yer osti boyliklarini o'zlashtirish va texnogen ta'sirlar yordamida foydali qazilmalarni qazib olish va dastlabki qayta ishlashni o'z ichiga olgan faoliyat sifatida rivojlanib kelgan. Shu bilan birga, konchilik terminologiyasi ilmiy va ishlab chiqarish faoliyatining maxsus tushunchalarini ifodalab, o'ziga xos termin tizimlarini yaratdi. Ushbu terminlar uchta asosiy sohani qamrab oladi:

Geologik terminologiya — yer osti boyliklarini o'zlashtirish obyektlarining nomlanishi;

Konchilik terminologiyasi — foydali qazilmalarni qazib olish bilan bog'liq tushunchalar;

Metallurgiya terminologiyasi — qazib olingan xomashyoni qayta ishlash jarayoniga tegishli atamalar.

Konchilik terminologiyasining shakllanishida umumiy internatsionalizatsiya tendensiyasi kuzatiladi. Boshqa tillardan olingan terminlar boshlang'ich nominatsiyaviy bo'shliqlarni to'ldirishda muhim o'rin tutgan. Terminologiyaga ta'sir ko'rsatgan ichki va tashqi omillar quyidagilardan iborat:

Ishlab chiqarishning rivojlanishi;

Ilmiy bilimlar hajmining oshishi;

Xorijiy texnologiyalardan foydalanish;

Tarjimonlik faoliyati va boshqa omillar.

O'zbekiston konchilik sanoati xorijiy mutaxassislar ishtirokida rivojlangani sababli, turli ishlab chiqarish jarayonlari va geologik-konchilik sharoitlarini tavsiflashda xorijiy tillardan olingan terminlar keng qo'llanilgan. Metallurgiya sohasida ham xorijiy tillardan olingan terminlar keng qo'llanadi. Masalan, rudani boyitish va qayta ishlashga oid atamalar quyidagilardir:

gerd, vashgerd, gidrovashgerd, plangerd — ushbu terminlarda nemis tilidan kelib chiqqan *gerd* (nem. *Geraet* – qurilma, uskuna) asosiy tarkibiy qism sifatida ishlatiladi.

Metallurgiya ishlab chiqarish jarayonida nemis va fransuz tillaridan olingan bir qator atamalar ham mavjud. Masalan:

shikhta (nem. *Schicht*) – metall qotishmalar uchun rudali aralashma.

shlak (frans. *mâchefer*) – eritilgan qotishmalar yuzasida hosil bo'ladigan qoplama.

Bundan tashqari, nemis va fransuz tillaridan olingan bir qator terminlar metallurgiya jarayonlari va mahsulotlar nominatsiyasida ham uchraydi:

shteyn (frans. *Matte*) – rangli metallar va temir sulfid qotishmasi.

shlix (nem. *Schlich*) – og'ir metallar kontsentrati.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, konchilik va metallurgiya terminologiyasida nemis tilidan olingan terminlar umumiy hajm jihatidan ko'p bo'lmasa-da, ular muhim o'rin tutadi. Ushbu terminlar o'zbek tiliga xalqaro ilmiy va ishlab chiqarish aloqalari orqali kirib kelgan va O'zbekiston konchilik sohasining rivojiga xorijiy mutaxassislarining katta hissa qo'shganligini tasdiqlaydi. Ushbu terminlar konchilik, texnologik jarayonlar va ishlab chiqarish tizimlarini tavsiflashda asosiy va muhim rol o'ynaydi, shuningdek, ko'p bo'g'inli so'z birikmalari va murakkab terminlarning asosiy qismini tashkil etadi.

Konchilik terminologiyasida o'zlashgan so'zlarning bir qator turlari mavjud. Ular asosan, *texnik, ilmiy va iqtisodiy* jarayonlarni ifodalovchi so'zlar bo'lib, quyidagi shakllarda mavjud:

1. Texnologik so'zlar – Bu turdagi o'zlashgan so'zlar konchilikda ishlatiladigan asbob-uskunalar, texnologiyalar va jarayonlarni ifodalovchi atamalarini o'z ichiga oladi. Masalan, ingliz tilidan kirgan "drill" (burg'u) so'zi o'zbek tilida o'zgarimas shaklda ishlatiladi. Ushbu so'z yerosti qazish ishlarida asosiy asboblardan birini ifodalashda qo'llaniladi.

2. Ilmiy va texnik atamalar – Konchilikda ishlatiladigan ilmiy so'zlar ham ko'pincha ingliz yoki boshqa tillardan olingan. Misol uchun, "mineral" (mineral) so'zi o'zbek tilida konchilikda yerosti boyliklarini anglatadi. Bu so'z o'zbek tiliga ingliz tilidan kirgan, lekin konchilik ilm-fanida o'ziga xos ma'no kasb etgan.

3. Operatsion va ish jarayonlarini ifodalovchi so'zlar – Konchilikning turli jarayonlarini ifodalovchi so'zlar ham o'zlashgan atamalar orasida keng tarqalgan. Masalan, "excavator" (ekskavator) va "loader" (yuklagich) kabi so'zlar o'zbek tilida keng qo'llaniladi va konchilikda ishlatiladigan texnikalarni ifodalashda o'ziga xos ma'no anglatadi.

Konchilik sohasidagi o'zlashgan so'zlar nafaqat fonetik jihatdan, balki ma'noda ham o'zgarishlarga uchragan. O'zlashgan so'zlarning ba'zi turlari dastlab boshqa sohalarda ishlatilgan bo'lsa-da, konchilikda yangi ma'no kasb etgan. Masalan, inglizcha "pump" (pompa) so'zi dastlab mexanizmni ifodalash uchun ishlatilgan bo'lsa, konchilikda

bu atama yerosti suvlarini yoki gazlarni chiqarish jarayonini ifodalashda ishlatiladi. Bundan tashqari, "cave" (g'or) so'zi ham o'zgarishga uchragan. Ingliz tilidan olingan bu so'z konchilikda yerosti tunnelini yoki konchilik joylarini ifodalash uchun ishlatiladi. O'zbek tilida esa bu so'z umumiy ma'noda "g'or" deb ataladi, ammo konchilikda o'ziga xos bir ma'no kasb etgan. O'zlashgan so'zlar konchilik terminologiyasida nafaqat ilmiy va texnik ahamiyatga ega, balki ijtimoiy va madaniy nuqtayi nazardan ham muhim rol o'ynaydi. Konchilik sohasida o'zlashgan so'zlar, umuman, tilning texnologik rivojiga va global ilmiy aloqalarga ta'sir ko'rsatadi. Xususan, konchilik sohasida ishlatiladigan o'zlashgan so'zlar, ilmiy hamkorlikni kuchaytiradi va turli tillardagi mutaxassislar o'rtasida umumiy tushunishni ta'minlaydi. Konchilikda yangi texnologiyalar va metodologiyalarni joriy etishda o'zlashgan so'zlarning roli juda katta, chunki bu so'zlar orqali konchilik mutaxassislari o'z bilim va tajribalarini tezda boshqalar bilan ulashadilar.

Konchilik terminologiyasida o'zlashgan qatlamdagi so'zlar, tilshunoslik, ilmiy tadqiqotlar va texnologik rivojlanish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning rivojlanishida jahon tilshunosligidagi o'zaro aloqalar katta rol o'ynaydi. O'zlashgan so'zlar konchilik sohasidagi yangi texnologiyalar, ilmiy yutuqlar va xalqaro hamkorliklarni aks ettiradi. Bu jarayon, konchilik ilm-fanining rivojiga xizmat qilib, tilshunoslik va konchilikning o'ziga xos o'zgarishini kuzatishda muhim ahamiyatga ega. Konchilik terminologiyasidagi o'zlashgan so'zlar, tilning ijtimoiy va texnologik rivojiga ta'sir ko'rsatib, yangi ilmiy va texnik yutuqlarni o'z ichiga olgan keng miqyosdagi so'z boyligini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida o'zbek terminologiyasining rivojlanishi, rus tili va G'arbiy Yevropa tillaridan olingan o'zlashmalar asosida amalga oshgan bo'lib, bu jarayon o'zbek tilining ilmiy va texnik sohalarda yangi atamalarini qabul qilishi va global bilim almashinuvida faol ishtirok etish imkoniyatlarini yaratgan. Bu hol o'zbek tili rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, hozirgi kunda ham o'zlashtirilgan so'zlarning va terminlarning tahlili o'zbek tili fanidagi ilg'or tadqiqotlar uchun zaruriy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Голованова Е.И. Немецкие заимствования в горнозаводской терминологии Урала (XVIII в.) // Гуманитарный вектор. Серия «Педагогика, психология». 2011. № 4. С.61-66.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука. 1977. 243 с.
3. Крокер Э. 300 лет немецко-российского сотрудничества в горном деле Э.Крокер, В.Крокер // Горный вестник. 2000. С.72 - 92. Йўлдошев Б. Ўзбек ономастикаси масалалари. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2011. Б.22-26. Йўлдошев Б. Ўзбек ономастикаси масалалари. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2012. Б.22-26.
4. Языковая номинация. – Москва, Наука, 1977. -С.7-206.
5. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қаптамлари. – Т.: Фан, 1985. Б. 6-21, 116-125.
6. D.Y. Hakimova Terminologiya sohasining tarixi va dolzarb muammolari xususida ijtimoiy - gumanitar fanlarning dolzarb muammolari - № 3 (4) - 2024 ISSN: C.381÷ 386
7. D.Y. Hakimova, Konchilik atamaları va ularning taraqqiyoti xususida "Sharq Renessansi: Tarix, ta'lim va tarbiyaning nazariy va amaliy ahamiyati" mavzusidagi Respublika ilmiy konferensiya to'plami.
8. D.Y. Hakimova, Konchilik leksikasi va konchilik terminlari masalasi O'zMU xabarlari 2024 1/7/1 C.381– 386.

Durdona QADAMBOYEVA,
Urganch davlat universiteti
1-kurs magistranti

Maqsud SHARIPOV,
Urganch davlat universiteti
Kompyuter ilmlari kafedrası dotsenti

Xushnudbek ADINAYEV,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
Urganch filiali o'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i

PUNKTUATSIYANING GAPDAGI MA'NOGA TA'SIRI

Annotatsiya: ushbu maqolada punktuatsiyaning matn ma'nosiga ta'siri tahlil qilinadi. Nuqta, vergul, tire, qavs kabi tinish belgilarining noto'g'ri qo'llanilishi matn tushunarligini pasaytirishi va ma'no buzilishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, turli til va uslubiy qatlamlarda punktuatsiyaning o'rni va ahamiyati ko'rib chiqiladi. Maqolada misollar asosida punktuatsiya qoidalarining to'g'ri qo'llanilishi matnning aniq va ifodali bo'lishiga qanday hissa qo'shishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *puntuatsiya, tinish belgilari, matn tahlili, ma'no, ifodalilik, sintaktik tuzilma, yozuv qoidaları.*

Аннотация: в данной статье анализируется влияние пунктуации на смысл текста. Неправильное использование знаков препинания, таких как точка, запятая, тире и скобки, может снизить ясность текста и привести к искажению смысла. Также рассматриваются роль и значение пунктуации в различных языковых и стилистических регистрах. На основе примеров в статье показано, как правильное применение правил пунктуации способствует ясности и выразительности текста.

Ключевые слова: *пунктуация, знаки препинания, анализ текста, смысл, выразительность, синтаксическая структура, правила письма.*

Annotation: this article analyzes the impact of punctuation on text meaning. Incorrect usage of punctuation marks such as periods, commas, dashes, and brackets can reduce text clarity and lead to semantic distortion. It also examines the role and significance of punctuation across different linguistic and stylistic registers. Using examples, the article demonstrates how the correct application of punctuation rules contributes to the clarity and expressiveness of a text.

Key words: *punctuation, punctuation marks, text analysis, meaning, expressiveness, syntactic structure, writing rules.*

Kirish. Til kishilarning fikr almashish vositasi bo'lib, uning aniq va to'g'ri qo'llanilishi muloqotning samaradorligini oshiradi. Yozma nutqda punktuatsiya muhim rol o'ynaydi, chunki u fikrning aniq ifodalanishini ta'minlaydi. Tinish belgilari jumlar o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlab, matnni yaxlit va tushunarli qiladi. Shuningdek, punktuatsiyaning noto'g'ri qo'llanilishi matn ma'nosini o'zgartirib yuborishi yoki tushunarsiz qilib qo'yishi mumkin. Ushbu maqolada punktuatsiya va uning ma'noga ta'siri tahlil qilinadi. Tinish belgilari jumla tuzilishiga, matnning ifodaliligiga va muloqot jarayonidagi ta'sirchanlikka qanday hissa qo'shishi haqida fikr yuritiladi. Bundan tashqari, noto'g'ri punktuatsiya sabab yuzaga keladigan semantik xatolarga ham e'tibor qaratiladi.

Puntuatsiyaning asosiy vazifalari

Puntuatsiya yozma nutqda bir nechta asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Jumlalarani aniq ajratish va bog'lash – tinish belgilari matnni oson o'qiladigan va tushunarli shaklga keltiradi.

2. Ma'noni to'g'ri yetkazish – ba'zi hollarda bir xil so'zlar har xil punktuatsiya bilan turlicha ma'nolarni anglatishi mumkin.

3. Nutqning ifodaliligini oshirish – tinish belgilari hissiyot va urg'ularni to'g'ri ifodalashga yordam beradi.

4. Matnning mantiqiy tuzilishini belgilash – punktuatsiya matnni strukturalashga va mantiqiy bog'liqlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Masalan, quyidagi jumlada nuqta va vergulning o'rni ma'noga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqamiz:

“Agar u kelmasa, biz kutamiz”

“Agar u kelmasa biz, kutamiz”

Birinchi jumlada “biz kutamiz” degan aniq ma'no bor. Ikkinchi jumlada esa vergul noto'g'ri joylashganligi sababli jumlaning ma'nosi noaniq bo'lib qoladi.

Puntuatsiya noto'g'ri qo'llanilganda yuzaga keladigan xatolar.

Tinish belgilari noto'g'ri qo'llanganda, jumla tushunarli bo'lmay qolishi yoki mutlaqo boshqa ma'noni anglatishi mumkin. Bu ayniqsa rasmiy hujjatlar, ilmiy matnlar yoki adabiy asarlarda katta muammo tug'diradi. Quyida ba'zi

keng tarqalgan xatolar tahlil qilinadi:

1. Vergulning noto'g'ri ishlatilishi

Vergul – eng ko'p ishlatiladigan tinish belgilaridan biri bo'lib, uning noto'g'ri ishlatilishi matn ma'nosini sezilarli darajada o'zgartirib yuborishi mumkin.

To'g'ri: "Ota, men sizni yaxshi ko'raman."

Noto'g'ri: "Ota men, sizni yaxshi ko'raman."

Ikkinchi jumlada vergul noto'g'ri joylashgani sababli, matnni o'qigan kishi noto'g'ri tushunishi mumkin.

2. Nuqtaning noto'g'ri qo'llanilishi

Ba'zan nuqtaning noto'g'ri qo'llanilishi fikrni bo'laklab yoki uni noaniq qilib qo'yadi.

To'g'ri:

"Bugun men uyda bo'laman, lekin ertaga albatta kelaman."

Noto'g'ri:

"Bugun men uyda bo'laman. Lekin ertaga albatta kelaman."

Bu holatda nuqta o'rniga vergul ishlatilishi kerak, chunki ikkita jumla bir-biriga bog'liq.

3. Ko'p nuqtaning noto'g'ri ishlatilishi

Ko'p nuqta ko'pincha fikrning davom etishini yoki biron-bir sir saqlanayotganini ifodalash uchun ishlatiladi. Biroq uni ortiqcha qo'llash matnning ohangini tushunish qiyinlashtirishi mumkin.

To'g'ri:

"Men bilaman... lekin aytolmayman."

Noto'g'ri:

"Men bilaman..... lekin aytolmayman....."

Ko'p nuqtani ortiqcha ishlatish matnni tartibsiz ko'rsatadi va tushunarligini kamaytiradi.

Tinash belgilarining uslubiy ahamiyati

Tinash belgilari nafaqat grammatik, balki uslubiy jihatdan ham muhim rol o'ynaydi. Ular matn ohangini belgilab, uning rasmiy yoki norasmiy ekanini ko'rsatadi.

1. Ilmiy va rasmiy matnlarda punktuatsiya

Ilmiy va rasmiy matnlarda tinash belgilarining to'g'ri ishlatilishi muhim, chunki bu matnning tushunarli va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, rasmiy hujjatlarda vergullar noto'g'ri qo'yilsa, mazmun o'zgarishi mumkin:

"Shartnoma shartlariga ko'ra, to'lov muddati uch oy."

"Shartnoma, shartlariga ko'ra to'lov muddati uch oy."

Ikkinchi jumlada tinash belgilarining noto'g'ri qo'llanilishi matnni tushunarsiz qilgan.

2. Adabiy matnlarda punktuatsiya

Adabiy asarlarda tinash belgilari ifodalilik va emotsional ta'sirni oshirish uchun ishlatiladi. Masalan, tirnoq va tire dialoglarni ajratish, ko'p nuqta esa to'xtab qolgan fikrni ifodalash uchun ishlatiladi:

"Sen bunday qilmasliging kerak edi!" – dedi u jahl bilan.

"Men... bilmayman..." – deya xijolat bo'ldi.

Bunday usul o'quvchiga hissiyotlarni yaxshiroq yetkazishga yordam beradi.

Punktuatsiya yozma nutqning ajralmas qismi bo'lib, uning to'g'ri ishlatilishi matnning aniq, tushunarli va

ifodali bo'lishini ta'minlaydi. Tinash belgilari noto'g'ri qo'llanganda esa jumlaning ma'nosi buzilishi yoki tushunarsiz bo'lib qolishi mumkin. Ayniqsa, rasmiy va ilmiy matnlarda punktuatsiyaning to'g'ri qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy matnlarda esa tinash belgilari matnning uslubiy jihatdan to'g'ri shakllanishiga yordam beradi. Shu sababli, yozma nutqda punktuatsiya qoidalariga e'tibor qaratish zarur. Yaxshi punktuatsiya muloqot samaradorligini oshirish bilan birga, matnning ifodaliligini ham kuchaytiradi.

Punktuatsiyaning ma'noga ta'siri

Til inson muloqotining eng muhim vositalaridan biri bo'lib, uning to'g'ri va tushunarli bo'lishida punktuatsiya muhim rol o'ynaydi. Punktuatsiya – bu yozma nutqni shakllantirishga xizmat qiluvchi tinash belgilari tizimi bo'lib, u fikrning aniq va tushunarli yetkazilishiga yordam beradi. Tinash belgilari jumlaning ma'nosini o'zgartirishi, so'zlarning o'zaro bog'liqligini aniqlashtirishi va o'qish jarayonini yengillashtirishi mumkin. Agar tinash belgilari noto'g'ri ishlatilsa yoki umuman qo'llanmasa, matn tushunarsiz yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

Misol tariqasida quyidagi jumlaning ko'rib chiqamiz:

"Kelinglar, ovqatlanamiz!" va "Kelinglar ovqatlanamiz!"

Birinchii jumlada chaqiriq, ya'ni odamlarni ovqatlanishga taklif qilish ma'nosi bor. Ikkinchi jumlada esa tinash belgisi noto'g'ri ishlatilgani sababli, noto'g'ri tushuncha paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli, vergul kabi oddiy tinash belgilarining ham ma'no yaratish va tushunishni osonlashtirishda roli katta.

Boshqa bir misolga e'tibor qaratamiz:

"Sen, do'stim, yaxshi insonsan." va "Sen do'stim yaxshi insonsan."

Birinchii jumlada "do'stim" so'zi murojaat sifatida qo'llangan, ikkinchi jumlada esa "sen do'stim" – ya'ni do'st deb qaralgan kishiga nisbatan fikr bildirilyapti. Bu yerda vergulning borligi yoki yo'qligi jumlaning to'liq ma'nosini o'zgartirib yuboradi.

Punktuatsiya faqatgina grammatika yoki stilistikani to'g'ri qo'llash uchun emas, balki nutqning emotsional tusini ham belgilash uchun kerak. Masalan, undov belgisi matnga hissiyot qo'shadi:

"Bu qanday ajoyib hodisa!"

Undov belgisi matnni hissiy jihatdan boyitib, hayrat, quvonch yoki boshqa tuyg'ularni ifodalash imkonini beradi. Agar shu jumlaning odatiy tinash belgilari bilan yozsak – "Bu qanday ajoyib hodisa." – jumla odatiy, hech qanday emotsional urg'usiz ko'rinadi.

Shuningdek, nuqta va vergul matnning o'qilish tezligiga ham ta'sir qiladi. Masalan, uzun jumlalarda vergullarni to'g'ri qo'llash o'quvchiga ma'lumotni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Aks holda, matn o'qish uchun og'ir va tushunarsiz bo'lishi mumkin.

Punktuatsiya qoidalarining noto'g'ri ishlatilishi ba'zan juda kulgili yoki jiddiy tushunmovchiliklarga olib kelishi

mumkin. Masalan, ingliz tilida mashhur bo'lgan bir misol mavjud:

"Let's eat, grandma!" (Keling, buvijon, ovqatlanamiz!)

Agar vergul qo'yilmasa:

"Let's eat grandma!" (Keling, buvijonni yeymiz!)

Ko'rinib turibdiki, oddiy bir vergul jumlaning butun ma'nosini o'zgartirib, hatto dahshatli mazmun hosil qilishi mumkin.

Bundan tashqari, ikki nuqta va chiziqcha ham fikrni aniqroq tushuntirish uchun ishlatiladi. Masalan:

"Mening eng sevimli taomlarim: palov, manti, sho'rva va somsa."

Bu yerda ikki nuqta keltirilayotgan taomlar ro'yxatini bildirayotganini aniq ko'rsatib turibdi. Agar ikki nuqta

ishlatilmaganida, jumla chalkash bo'lishi mumkin edi. Tinish belgilarining o'rnini noto'g'ri qo'llash hatto tarixda muhim xatolarga olib kelgan. Masalan, ba'zi hujjatlarda vergul noto'g'ri qo'yilishi yoki qo'yilmasligi sababli huquqiy jihatdan noto'g'ri qarorlar qabul qilingan holatlar bo'lgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, punktuatsiya yozma nutqning to'g'ri va aniq yetkazilishida muhim ahamiyatga ega. U nafaqat grammatika qoidalariga asoslangan, balki matnning ma'nosi va emotsional tusini belgilovchi vositadir. Shu sababli, yozuvchilarning punktuatsiya qoidalariga rioya qilishi o'quvchilarga matnni aniq tushunish va o'z fikrlarini ravon ifodalash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Yozma nutqda punktuatsiyaning roli. – Til va adabiyot ilmiy jurnali, 2021. №2.
2. Yusupov A. O'zbek tilida tinish belgilarining nutqdagi ahamiyati. – O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 2020. №3.
3. Saidakbarov S. O'zbek tilining imlo va punktuatsiya qoidalar. – Toshkent: Fan, 2015.
4. M. S. Sharipov, H. S. Adinaev, and E. R. Kuriyozov, "Rule-Based Punctuation Algorithm for the Uzbek Language," in *International Conference of Young Specialists on Micro/Nanotechnologies and Electron Devices, EDM, 2024*, pp. 2410 – 2414. doi: 10.1109/EDM61683.2024.10615061.
5. Normurodov B. O'zbek tilining grammatikasi va stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2018.
6. D. Hardt, "Comma checking in Danish," 2001.
7. U. Salaev, E. Kuriyozov, and C. Gomez-Rodríguez, "SimRelUz: Similarity and Relatedness scores as a Semantic Evaluation Dataset for Uzbek Language," in 1st Annual Meeting of the ELRA/ISCA Special Interest Group on Under-Resourced Languages, SIGUL 2022 - held in conjunction with the International Conference on Language Resources and Evaluation, LREC 2022 - Proceedings, 2022, pp. 199 – 206. [Online]. Available: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85138700420&partnerID=40&md5=bf476cd74317f06577dd0548c5c600d6>
8. A. M. Abdurashetona and I. O. Ismailovich, "Methods of Tagging Part of Speech of Uzbek Language," in *Proceedings - 6th International Conference on Computer Science and Engineering, UBMK 2021, 2021*, pp. 82 – 85. doi: 10.1109/UBMK52708.2021.9558900.
9. A. M. Abdurashetona and U. Mokhiyakon, "Software Features and Linguistic Features of Uzbek Synonymizer," in *Proceedings - 7th International Conference on Computer Science and Engineering, UBMK 2022, 2022*, pp. 171 – 175. doi: 10.1109/UBMK55850.2022.9919447.
10. B. Mengliyev, S. Shahabitdinova, S. Khamroeva, S. Gulyamova, and A. Botirova, "The morphological analysis and synthesis of word forms in the linguistic analyzer," *Journal of Language and Linguistic Studies*, vol. 17, no. 1, pp. 558 – 564, 2021, [Online]. Available: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85103797274&partnerID=40&md5=8a4052419f721c3c734f8fe1c48984ec>
11. K. Madatov, S. Bekchanov, and J. Vivic, "Dataset of Karakalpak language stop words," *Data Brief*, vol. 48, 2023, doi: 10.1016/j.dib.2023.109111.
12. M. Sharipov, J. Mattiev, J. Sobirov, and R. Baltayev, 'Creating a Morphological and Syntactic Tagged Corpus for the Uzbek Language', *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 3315, pp. 93–98, 2022.

UO'K 378.147.31

Sohibjon MISIROV,

*Namangan davlat chet tillari universiteti dotsenti,
 pedagogika fanlari doktori*

Orzixon MAMAZIYOYEVA,

*Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
 e-mail: mamasodiqovsardorbek311@gmail.com*

INGLIZ TILI DARSLARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning ahamiyati va pedagoglarning roli, shuningdek, ingliz tili darslarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda grammatikaning o'rni, yuqori sinf o'quvchilari til ko'nikmalarini puxta egallashlari va amaliyotda qo'llay olishlari uchun turli metodlardan foydalanish kabi mavzular batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: *pedagog, grammatika, real muhit, qiziqish, o'qitish usuli.*

Аннотация: в этой статье подробно рассматриваются такие темы, как важность развития лингвистической компетентности и роль педагогов, а также роль грамматики в развитии лингвистической компетентности на уроках английского языка, использование различных методов, чтобы старшеклассники могли овладеть языковыми навыками и применить их на практике.

Ключевые слова: *педагог, грамматика, реальная среда, интерес, метод обучения.*

Annotation: this article details topics such as the importance of the development of linguistic competence and the role of educators as well as the role of grammar in the development of linguistic competence in English lessons, the use of various techniques so that upperclassmen can master language skills and apply them in practice.

Key words: *educator, grammatics, real environment, interest, teaching method.*

Kirish. Bugungi kunda yosh avlodga zamonaviy ta'lim berishda lingvistik kompetensiyaning ahamiyati ta'lim jarayonida har bir fan mashg'ulotlarida muhim o'rin tutmoqda. Til o'rganish jarayonida pedagoglar lingvistik kompetensiyaning ahamiyatini anglashi va uni dars jarayonida amaliy qo'llay olishi esa til o'rganuvchilar uchun qulaylik yaratadi. Til ko'nikmalarini rivojlantirishda grammatikani yaxshi o'zlashtirish muhim hisoblanib, til o'rganish jarayonidagi keyingi bosqichlar uchun fundament bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari yuqori sinf o'quvchilarining ingliz tilini qiziqish bilan o'rganishni davom ettirishlari uchun o'quvchilarning o'rganish usuli va fiziologik - psixologik ruhiyatini hisobga olgan holda turli xil metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Lingvistik kompetensiya termini fanga ilk bor Noam Chomskiy tomonidan olib kirilgan va tilshunoslikda o'ziga xos inqilob yasagan [2]. Lingvistik kompetensiya tushunchasi haqida S.T.Hornbury, A.Priyantox [3] va A.L.Lopez [7] kabilarning ilmiy tadqiqot asarlarida fikrlar yuritilgan, maqolani yozish davomida ularning nashrlardagi ma'lumotlaridan foydalanildi.

Pedagoglarni ta'lim jarayonida turli xil mashqlardan foydalanish haqidagi ma'lumotlar E.T.Erkayevning

dissertatsion tadqiqot ishlarida uchraydi[9]. Ushbu ilmiy manbalarga maqola davomida o'z munosabatimizni bildirdik va atroflicha o'rganib chiqdik.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola umum qabul qilingan pedagogik metodlar - kuzatuvchanlik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, aniqlash tamoyillari asosida yoritilgan bo'lib, yuqori sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyati va metodlari o'rganib chiqilgan.

Tahlil va natijalar. Ma'lum bir tilni o'rganish va o'rgatish juda qiziqarli va murakkab jarayon hisoblanadi. Bu jarayon davomida pedagogning roli juda muhim deb hisoblayman. Bolalarni, ayniqsa, balog'at yoshidagi yuqori sinf o'quvchilarining til ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni fanga qiziqтира olish o'qituvchidan yuksak mahorat talab qiladi. Shu sababli lingvistik kompetensiya tushunchasi boshqa davlatlar qatori bizning ta'lim tizimimizga ham keng tatbiq qilinmoqda.

Lingvistik kompetensiya terminiga ilk bor Noam Chomskiy tomonidan asos soligan. Mazkur olimning olg'a surgan nazariyasiga ko'ra, *lingvistik kompetensiya - "ideal so'zlovchi - tinglovchi"* o'zining nutq jamoasida ishlatiladigan tilda gapirish qobiliyatini to'liq egallagan, "muayyan tilning so'zlovchisi, har bir

kishi asosiy grammatikani o'zlashtirgan" bo'lishi kerak, ya'ni bular bilimni qay darajada ekanligini ko'rsatib beradi [2].

Shu o'rinda kompetensiya, ya'ni qobiliyat – til sohiblarning o'z tilining lingvistik tizimini, xususan, grammatikasini bilish bo'lsa, ifoda (gap) tilning amaliyotdagi ko'rinishi hisoblanadi. Bundan ko'rinib turibdiki, ma'lum bir tilni o'rganishdan oldin o'z tilining tuzilishini puxta egallashi lozim ekanligini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, til kompetensiyasini o'rganish gap tuzilmalarini yaratish va tuzish imkonini beradi, muloqot jarayoni bu tuzilmalardan tashqari vaziyatlar sodir bo'lishi mumkin. Shu sababli pedagog dars davomida o'quvchilarni real muhitga olib kirishi va kutilgan vaziyatlar yaratishi lozim. Bu orqali lisoniy kompetensiyani va ifodani parallel ravishda o'zlashtirib, chegaradan tashqari muloqotda ham so'zlovchi o'z til qobiliyatlarini ko'rsata oladi.

Lingvistik kompetensiyani tadqiq qilar ekanmiz, uning yondosh sohasi bo'lmish grammatik kompetensiya yuzasidan bir qator olimlar o'z tadqiqotlarida turli xil bahs va munozaralar yuritgan. Ular yuritgan fikrlar turlicha, masalan, Wahyuni D, Ihsan, D.R.Hayati ilmiy ishlarida nutq ishtirokchisi (so'zlovchi) larning lingvistik (grammatik) kompetentligi bilan nutqiy qobiliyat o'rtasida kuchli lisoniy-muloqot aloqasi borligi aniqlangan; [4] Z.Akbari tadqiqotlarida grammatika og'zaki nutqqa xalaqit bermasligini, uning faoliyatiga to'sqinlik qilmasligi qayd etilgan [5].

Shu o'rinda aytib o'tishim kerakki, bolalar bilan ishlash davomidagi kuzatuvlarim natijasiga tayanib aytadigan bo'lsam, asosiy grammatik qonun - qoidalarini o'zlashtirgan o'quvchilar uchun tilni o'zlashtirish jarayoni tez va osonlik bilan kechadi. Bundan tashqari, ularda o'rganilayotgan til grammatikasi va o'z ona tili grammatikasini qiyoslagan holda o'rganish o'quvchilar uchun juda qiziq va samarali usul hisoblanadi. Nutqiy qobiliyat, ya'ni muloqot haqida so'z yuritganda ham grammatikaning o'rni muhim hisoblanadi. Bilamizki, ingliz tili o'zining zamonlari murakkabligi bilan bizga ma'lum, muloqot davomida zamonlar moslashuviga rioya qilmaslik ham so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida turli xil tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu orqali, "grammatika lingvistik kompetensiyaning asosiy bo'g'ini" degan fikrdan yiroq bo'lishimiz zarur, chunki gap asosiy grammatik hodisalar: morfologik, sintaktik, fonetik, leksik kabi bilimlari nazarda tutilyaptiki, bular gapirish, yozish, tinglash va o'qish jarayonlarida muhim sanaladi. Ammo kichik grammatik xatolar, imlo qoidalari kabilar masalan, o'qib tushunish jarayonida qadrlanmaydi. A.L.Lopez o'zining korrelyatsiyaga oid ilmiy ishlarida o'quvchilarning

o'qigan narsasini tushunish ko'nikmalarini prognozlash uchun grammatik kompetensiyaning o'zi yetarli emas, degan xulosaga kelgan; ta'lim oluvchiga bog'liq bo'lgan omillar - matn, o'qish maqsadi o'qilgan matnni muvaffaqiyatli tushunishning bosh kalitidir, degan mulohazani ilgari surgan.

Lingvistik kompetensiya xorijiy til amaliyotida tilning barcha sathlariga oid bilimlarni o'z ichiga oladi va bu orqali o'qish, tinglab tushunish, og'zaki va yozma nutq kabi mahoratlarni kundalik hayotda qo'llay olishga asos bo'ladi. Shu sababli ham o'rta ta'lim maktablari darsliklaridagi har bir mashq yoki topshiriqlar lingvistik kompetensiyani takomillashtirishga qaratilgan. Ingliz tilini o'qitishda to'rtta prinsip mavjud bo'lib, ular soha o'rganuvchilarining lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda va shakllantirishda bevosita faol ishtirok etadi. Bu prinsiplar bir-biri bilan bog'liq bo'lib, qo'yilgan o'quv – metodik maqsadga erishishda dasturulamal vazifasini bajaradi hamda chet tili o'quv jarayonida qo'llaniladigan metodlar, vositalar va usullarning vazifasiga qarab tanlanadi va tatbiq qilinadi. Ular lingvistik, didaktik-pedagogik, psixologik va metodik prinsiplar kabi guruhlariga bo'linadi.

Har bir pedagog ta'lim berar ekan, ta'lim jarayoni samarali kechishi uchun turli xil metodlardan foydalanadi. Bu metodlar lingvistik kompetensiyani yana ham rivojlantiradi. O'quvchilarga ingliz tilini o'qitishdagi metodlarni va ularning lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyatini aniqlab olish, eng muhimi, ta'lim oluvchilarning mazkur metodlar vositasida egallagan malakalarini qay darajada bo'lishi mumkinligini tavsiflash muhim ilmiy- amaliy ahamiyatga ega, deb hisobladik.

Jahon sivilizatsiyasi tarixida shaxs tafakkuri shakllanadigan muayyan ona tilidan tashqari xorijiy tillarni o'rganish keng tatbiq qilingan. Zero, xalqlar orasida turli munosabatlarni o'rnatish dastlab ularning tillarini bilishni taqozo qiladi. Chet til jahon tajribasidan ma'lumki, turli davrlarda turli xil metodlardan foydalangan holda o'rgatilgan. Xususan, XIX asrning to'rtinchi hamda XX asrning birinchi choragigacha chet til tarjima metodi orqali o'rgatilgan. Yevropa chet til o'qitish metodikasining reformasi bo'lgandan so'ng to'g'ri (direct) metod ishlab chiqildi. Shu davrdan boshlab, har qanday chet tilda nutq faoliyati o'rgatila boshlandi. Buning natijasida ko'plab yangi metodlar tavsiya etildi. Zamonaviylashtirilgan ongli-qiyosiy metoddan Rossiyada keng foydalanilgan. Keyinchalik audiolingval metod AQSH mutaxassislari tomonidan ommalashtirildi, audiovizual metod Fransiyada keng tatbiq qilindi. O'tgan asrning 80– yillaridan boshlab Yevropada, yanada aniqrog'i Buyuk Britaniyada

hozirgi paytda ommalashgan kommunikativ metodlar inglizabon mamlakatlar mutaxassislari va boshqalar tomonidan keng qo'llanilmoqda. Ta'lim jarayonida bu metodlardan foydalanish til ko'nikmalarini yana oson va puxta egallab olishlari uchun xizmat qiladi.

E.T.Erkinov tadqiqotiga ko'ra til mashqlari retseptiv va reproduktiv turlarga bo'linishi aytib o'tilgan [7]. Nutq mashqlari deganda esa til mashqlaridan keyingi bosqich, ya'ni eshitish, gapirish, o'qishga doir bo'lgan mashqlar tushuniladi; ma'lum bir ma'lumotni bilishga doir mashqlar, tinglovchiga matnni qayta aytib berish, xat yozish, ob-havo ma'lumotlarini aytish yoki yozish kabilarni misol qilishimiz mumkin. Yuqoridagilar orqali ko'rishimiz mumkinki, har bir berilayotgan mashq lisoniy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Maktab darsliklaridagi har bir berilayotgan mashqlar buning isboti bo'la oladi. Yuqori 9-sinf o'quvchilarining ingliz tili kitobini misol tariqasida oladigan bo'lsak, birinchi mavzu: *"It's a challenge"* mavzusidagi lingvistik kompetensiyalarni bosqichma-bosqich rivojlantiruvchi mashqlarni ko'radigan bo'lsak, workbook qismining 4-5-6-betlardagi mashqlar til materiallariga doir mashqlar (fonetik, grammatik, leksik), 7-8-betlardagi mashqlar esa nutq mashqlariga doir mashqlar (o'qish, yozish) berilgan. Bu mashqlarni pedagog amaliyotga turli xil metod va prinsiplarni qo'llagan holda qo'llasa ko'zlangan natijaga erishish mumkin.

Mashqlar haqida so'z yuritayotgan ekanmiz, ularni

amaliyotga tatbiq qilish jarayonida pedagog sinfdagi o'quvchilarning bilimi va salohiyatiga ko'ra yondashishi lozim, ya'ni, lingvistik kompetensiyaga xizmat qiluvchi prinsiplarning tarkibiy qismlarini mashqlar bilan bog'lash zarur. Berilayotgan mashqlarning qiyin yoki osonlik darajasini, o'quvchilarning individual - psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda mashqlarni olib borish kerak. Til va nutq mashqlarining asosiy maqsadi asosan, lingvistik kompetensiyaning qismi kommunikativ faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi.

Xulosa. Ingliz tili darslarini mazmunli va samarali tashkil qilish va o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish hozirgi kunda dolzarb mavzu hisoblanadi. Hozirgi kunda ingliz tili darslarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirish uchun davlatimiz tomonidan bir qator amaliy ishlar olib borilmoqda. Malakali ingliz tili mutaxassislari tayyorlovchi markazlarda va oliygohlarda lingvistik kompetensiyani rivojlantiruvchi metodlar, usullar va tilning asosiy aspekti o'qish, yozish, eshitish va gapirish ko'nikmalarini egallashga asoslangan ta'lim shakli olib borilmoqda. Bundan tashqari, malakali mutaxassislar moddiy rag'batlantirilmoqda. Bu ham o'z navbatida, yoshlarni tilni puxta egallashga motivatsiya bo'lib xizmat qiladi. IELTS xalqaro imtihonidan C1 va undan yuqori ball olgan pedagoglarga 50% ustama to'lanayotgani bunga misol bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barman B. The lingusitic Philosophy of Noam Chomsky. Philosiphy and Progress, 2014,51(1-2),103-122.
2. Chomskiy N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1965.
3. Priyanto A. The Correlation Between English Grammar Competence and Speaking Fluency of Eleventh Grade Students in SMAN 1 Sidoarjo. RETAIN, 2013,1(1),1-6;
4. Karimkhani F, The relationship between EFL leaners' writing performance with their grammar knowledge, writing, strategy use and self - esteem, Advances in Asian Social Science (AASS),7(2),2016, 1189-1196.
5. Lopez A L. To what extent does grammar knowledge account for competence in FL reading comprehension in university students. RESLA, 21,2008, 181-200.
6. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) o'quvchilari uchun darslik. "O'qituvchi" nashriyot - matbaa ijodiy uyi. – T., 2012. 429-bet.
7. Erkayev E.T. Bo'lajak chet til muallimi ta'limida qo'llaniladigan tarjima mashqlarining lingvodidaktik tasnifi. Pedagogika fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T., 2008.11-bet.

Камола АМАНУЛЛАЕВА,
PhD., доцент в ISFT институте
Самаркандском филиале

РОЛЬ ПАРЕМИЙ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ И ИХ ЗНАЧИМОСТЬ В ЯЗЫКЕ

Аннотация: статья посвящена роли паремий в формировании лингвокультурной и межкультурной компетенции обучающихся в процессе изучения иностранных языков. Рассматриваются особенности пословиц как носителей народной мудрости, отражающих мировоззрение, ценности и культурные установки разных народов. На основе сопоставительного анализа английских, русских и узбекских паремий выявляются как универсальные, так и культурно-специфические черты, характерные для каждой из представленных языковых традиций. Особое внимание уделяется синтаксико-семантическим особенностям пословиц, их образовательному и воспитательному потенциалу. Подчеркивается значимость включения паремий в процесс преподавания иностранного языка как эффективного средства развития речевой, социокультурной и креативной компетентности обучающихся.

Ключевые слова: паремии, пословицы, лингвокультурная компетенция, межкультурная коммуникация, обучение иностранным языкам, английский язык, сопоставительный анализ, народная мудрость, синтаксис, культурные ценности.

Annotation: this article explores the role of proverbs in the development of learners' linguistic and intercultural competence during foreign language acquisition. Proverbs are examined as carriers of folk wisdom that reflect the worldview, values, and cultural norms of different peoples. Through a comparative analysis of English, Russian, and Uzbek proverbs, the study identifies both universal and culturally specific features characteristic of each linguistic tradition. Particular attention is given to the syntactic and semantic aspects of proverbs, as well as their educational and moral potential. The article highlights the importance of incorporating proverbs into the language teaching process as an effective means of enhancing learners' communicative, sociocultural, and creative competence.

Key words: *paremias, proverbs, linguistic and cultural competence, intercultural communication, foreign language teaching, English language, comparative analysis, folk wisdom, syntax, cultural values.*

Annotatsiya: maqola paremiyalarning lingvistik va madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishdagi rolga bag'ishlangan. Chet tillarini o'rganish jarayonida talabalar maqollarning tashuvchisi sifatida xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Turli xalqlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va madaniy munosabatlarini aks ettiruvchi xalq donoligiga asoslangan ingliz, rus va o'zbek paremiyalarining qiyosiy tahlili universal va kulni ochib beradi. Taqdim etilgan til an'alarining har biriga xos bo'lgan turno-o'ziga xos xususiyatlarga ega. Maxsus e'tibor maqollarning sintaktik va semantik xususiyatlariga, ularning ta'lim va tarbiyaviy salohiyatiga beriladi. Paremiyalarni chet tilini o'qitish jarayoniga samarali kiritish muhimligi ta'kidlangan va talabalarining nutqi, ijtimoiy-madaniy va ijodiy kompetentsiyasini rivojlantirish vositalariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *paremiyalar, maqollar, lingvistik-madaniy kompetensiya, madaniyatlararo aloqa, chet tillarini o'rganish, ingliz tili, qiyosiy tahlil, xalq donoligi, sintaksis, madaniy qadriyatlar.*

В условиях стремительно развивающейся глобализации владение иностранными языками приобретает всё большую значимость. Умение свободно выражаться на разных языках становится одним из ключевых навыков современного человека, открывающим широкие возможности как в профессиональной деятельности, так и в сфере межкультурного взаимодействия. Одним из важных компонентов процесса изучения иностранного языка является обращение к паремиям – пословицам, поговоркам и устойчивым выражениям. Эти элементы речи представляют собой неотъемлемую часть национальной языковой картины мира, особенно в английском языке, который играет центральную роль в современной образовательной системе. Паремии представляют собой краткие, устойчивые высказывания, отражающие коллективный опыт, нормы и ценности общества. Они выполняют множество функций: воспитательную, прагматическую, когнитивную и культурную. В языке они

служат не только для украшения речи, но и для передачи глубинных смыслов и менталитетных установок. [1; 24]. Изучение иностранного языка включает в себя не только овладение его лексико-грамматическим строем, но и формирование новой языковой личности. Этот процесс предполагает освоение иной картины мира, в рамках которой паремии становятся эффективным средством постижения менталитета носителей языка. Обращаясь к пословицам и поговоркам, обучающиеся получают возможность воспринимать реальность сквозь призму другой культуры. Паремии ярко отражают особенности национального мышления и восприятия мира, представляя собой ценный объект исследования как для лингвистов, так и для преподавателей иностранных языков. [2; 239]. Их активное включение в образовательный процесс способствует развитию лингвокультурной компетенции, расширяя представления обучающихся о социокультурных характеристиках изучаемого языка.

Изучение паремий играет важную роль в подготовке обучающихся к успешному межкультурному взаимодействию. Кроме того, знание паремий родного языка способствует сохранению и передаче культурного наследия, сформированного поколениями предков. В современном мире, под воздействием глобализации и доминирования западной культуры, молодежь всё чаще утрачивает связь с традициями собственного народа, в том числе с народной мудростью, заключенной в пословицах и поговорках. Между тем паремии представляют собой неотъемлемую часть духовной культуры каждого этноса. Они воплощают особенности национального сознания, образа жизни, исторического развития и ценностных установок.

Посредством паремий общество транслирует жизненные ориентиры, обеспечивая культурную преемственность и укрепляя связь между поколениями. Характерными примерами паремий, в которых отражается народная мудрость, являются такие устойчивые выражения русского языка, как «Молчание – золото» и «Не говори гоп, пока не перепрыгнешь». Эти пословицы, прошедшие испытание временем, передают коллективный опыт и мировоззрение народа. В контексте изучения иностранных языков, в частности английского, паремии имеют особую значимость, поскольку позволяют обучающимся усваивать не только словарный состав языка, но и культурные смыслы, заложенные в выражениях. Одни и те же идеи могут по-разному интерпретироваться в различных языках через разные образы и ассоциативные ряды, что особенно важно для формирования межкультурной компетенции обучающихся. Например, английская пословица *“Actions speak louder than words”* имеет соответствия во многих языках мира, в том числе в узбекском и русском. Тем не менее, ее культурное наполнение и особенности употребления могут значительно различаться. Эта паремия акцентирует важность поступков по сравнению с речью, отражая ориентированность англоязычного общества на практичность и результат.

Следует отметить, что английские паремии нередко выражают не только типичные жизненные ситуации, но и эмоциональные состояния, одновременно являясь носителями историко-культурного опыта англоязычного мира. Многие из них вышли за пределы национальной культуры и получили международное признание. Например, пословица *“Every cloud has a silver lining”*, близкая по смыслу к русскому выражению «Нет худа без добра», распространена во множестве культур и символизирует позитивное восприятие трудностей и стремление находить светлую сторону даже в сложных обстоятельствах.

Один из ярких примеров – пословица *“Don’t count your chickens before they hatch”* («Не считай цыплят до того, как они вылупятся»), которая предостерегает от преждевременных ожиданий и поспешных выводов, особенно в условиях неопределенности. Коммуникативный

аспект освоения паремий проявляется в их способности способствовать расширению словарного запаса и повышению выразительности и аутентичности иноязычного общения. Знакомство с национально маркированными устойчивыми выражениями позволяет обучающимся легче воспринимать их в речи и использовать в собственных высказываниях, что положительно влияет на беглость, точность и естественность речевого взаимодействия. Кроме того, работа с паремиями способствует развитию креативного мышления и аналитических навыков. Обучающиеся учатся интерпретировать различные жизненные ситуации, устанавливать аналогии между языками и культурами, а также применять полученные знания в самых разнообразных контекстах общения. Примером может служить английская пословица *“You’re always welcome here. You’re welcome here anytime”* («Ты всегда желанный гость здесь») говорят о постоянной готовности хозяев принимать гостей и выражают их гостеприимство. Фразы: *“Come on in, the door’s open”* («Заходите, дверь открыта»); *“Our door is always open”* («Наши двери всегда открыты») – символизируют готовность принять гостей в любое время, свидетельствуя о дружелюбии хозяев. Паремия *“The more, the merrier”* («Чем больше, тем веселее») отражает радость хозяев от прихода множества гостей, подчеркивая их желание делиться радостью и гостеприимством. Как видим, эти пословицы и выражения отражают важность приглашения и встречи гостей в английской культуре, где гостеприимство и комфорт гостей имеют особое значение. [3; 10].

Паремия подчеркивает важность уважения к культурным традициям и нормам поведения в условиях межкультурного взаимодействия. Одним из наглядных примеров служит пословица *“Don’t judge a book by its cover”* («Не суди книгу по обложке»), которая призывает избегать поверхностных суждений, основанных исключительно на внешнем впечатлении, и формировать более объективное и взвешенное отношение к людям и явлениям. Таким образом, паремии выполняют не только языковую функцию, но и несут в себе культурно-воспитательный потенциал, способствуя всестороннему развитию обучающихся как в лингвистическом, так и в межкультурном аспекте.

Паремия *“Better late than never”* («Лучше поздно, чем никогда») подчеркивает важность осуществления действия независимо от времени его выполнения, акцентируя внимание на ценности самого поступка. Еще одна широко распространенная английская пословица – *“The early bird catches the worm”* («Кто рано встает, тому Бог подает») – представляет собой мотивационное высказывание, подчёркивающее значимость своевременных, целенаправленных действий и активности. Подобные примеры свидетельствуют о том, что паремии действительно являются неотъемлемым элементом любой национальной культуры.

Наличие аналогичных выражений в разных языках подтверждает универсальность определенных жиз-

ненных принципов, зафиксированных в пословицах, и делает их изучение особенно ценным в контексте формирования лингвокультурной компетентности. Лингвокультурная компетенция включает в себя не только овладение грамматическим и лексическим материалом, но и осознание культурных, исторических и социальных реалий, характерных для носителей изучаемого языка. С этой точки зрения, паремии представляют собой эффективное средство углубленного освоения языка и культуры в образовательной среде.

Кроме того, анализ синтаксических и лексических особенностей пословиц предоставляет возможность изучать структуру языка. Например, слова в пословицах можно классифицировать по их функции в предложении, выделяя повествовательные, повелительные и вопросительные конструкции. Пословицы часто демонстрируют эти функции в компактной и выразительной форме. В английских пословицах часто встречается четкое грамматическое построение, где субъект выражен конкретным существительным или местоимением. Например, в пословице "Who keeps company with the wolf will learn to howl" («Тот, кто дружит с волком, научится выть как волк») видно, что субъект выражен через слово "who", подчеркивая индивидуальность. В то время как в русском аналоге часто используется безличная форма, что свидетельствует о различиях в синтаксических и культурных установках: в английском языке акцент делается на индивидууме, а в русском – на обобщенности. Аналогичное синтаксическое построение наблюдается и в пословице "He that promises too much means nothing" («Кто много обещает, тот ничего не значит»), где местоимение "he" может быть заменено на более обобщенную форму

«кто» в русском языке, что указывает на различия в степени конкретности выражения мысли. Эти различия в синтаксических и лексических конструкциях отражают культурные установки: англоязычные общества, как правило, акцентируют внимание на индивидуализме и личной ответственности, в то время как русскоязычные традиции склонны к использованию универсальных понятий и безличных форм.

Это контрастное различие ярко проявляется и в паремиях, что делает их ценным материалом для межкультурного анализа. Таким образом, сопоставительное изучение пословиц и поговорок не только способствует расширению языковой картины мира, но и формирует уникальное мировоззрение, основанное на философии, заключенной в народной мудрости. Паремии становятся своего рода культурной философией – отражением образа мыслей и эмоционального восприятия мира конкретным народом. Важно отметить, что «философия в поговорках» не может быть воспринята исключительно как точное отражение объективной реальности. При создании такой философии необходимо учитывать воображение, эмоции и ценности, присущие конкретной культуре и языковой традиции. Эти субъективные аспекты находят свое отражение в пословицах и поговорках. Каждая культура имеет свой уникальный способ восприятия мира, который проявляется через особенности языка. Именно поэтому различные культуры могут по-разному воспринимать одно и то же явление. В английских пословицах можно обнаружить схожие представления о том, как различные культуры воспринимают удачу. Как правило, удача воспринимается как нечто временное и непредсказуемое.

Тематика: труд и настойчивость

Язык	Паремия	Перевод / значение	Комментарий
Узбекский	Меҳнат қилган оч қолмас.	Кто трудится – не останется голодным.	Упор на трудолюбие как на гарантию выживания.
Английский	No pain, no gain.	Без боли нет результата.	Акцент на усилие как необходимое условие успеха.

Вывод: все две культуры высоко ценят труд, в узбекской – на практической необходимости, а в английской – на результате и усилии.

Тематика: мудрость и опыт

Язык	Паремия	Перевод / значение	Комментарий
Узбекский	Катта кўрганини қил.	Делай, как делали старшие.	Уважение к опыту, к старшему поколению.
Английский	Experience is the best teacher.	Опыт – лучший учитель.	Акцент на личный, эмпирический опыт.

Вывод: в английской культуре опыт часто воспринимается как индивидуальный, тогда как в японской и узбекской – как передаваемое знание от старшего поколения.

Единство и сообщество

Язык	Паремия	Перевод / значение	Комментарий
Узбекский	Эл бирлашса – тош ёнар.	Если народ объединится – и камень сдвинется.	Коллективизм, сила в единстве.
Английский	United we stand, divided we fall.	Вместе мы сильны, порознь – погибнем.	Единство ради цели, особенно в трудностях.

Вывод: все две культуры ценят коллективизм, но в английском это может быть ситуативно (например, в кризис), в узбекском – выражение национального духа.

Концептуальные различия и сходства

Сходства: идеи труда, терпения, мудрости, важности сообщества – универсальны.

Различия: английские паремии часто прагматичны и результат-ориентированы. Узбекские – связаны с моральными установками, традициями, авторитетом старших. Исходя из вышеизложенного, можно заключить, что пословицы играют значительную роль в языке, поскольку они помогают формировать мировоззрение и сохранять коллективные знания и ценности. Анализируя пословицы, можно выявить, как они охватывают различные аспекты человеческой жизни. На основе этих знаний мы строим своё восприятие реальности,

устанавливаем нормы поведения и развиваем ценности, которые способствуют достижению поставленных целей. [1; 24].

Таким образом, паремии представляют собой не только важный инструмент для изучения языка, но и для формирования лингвокультурной компетенции. Они служат эффективным средством для более глубокого понимания культуры народа, обогащают словарный запас и развивают креативность. Примеры английских паремий подчёркивают их практическую значимость и актуальность в современном образовательном процессе. Изучение паремий помогает не только овладеть языком, но и приобрести более глубокое понимание культурных различий, что является важным аспектом межкультурной коммуникации в нашем многоязычном и многокультурном мире.

Использованная литература:

1. Бунеева Н.Л. Прагматические аспекты пословиц английского языка: автореф. дис. канд. филол. наук /Н.Л. Бунеева; Моск. гос. линг. ун-т. М.: 24 с.
- 2.Замалетдинов Р.Р. Татарская культура в языковом отражении / М.: Гуманит. издат. центр ВЛАДОС; Казань: Магариф. 239 с.
3. Yesemurat Kalniyazov. Classification of promises about hospitality. ForeignLinguistics and Linguodidactics. <https://inscience.uz/index.php/foreign-linguistics>
4. Фролова О.А. Роль паремий в формировании лингвокультурной компетенции при изучении иностранных языков в условиях современного образовательного пространстве. Philological sciences, linguistics. 2023. P.81–88
5. Amanullaeva Kamola Muminovna. National concepts and their literary representation in Haruki Murakami's novel "IQ84" Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) № 9(25), 2017. <https://sciencescholar.us/journal/index.php/ijhs/article/view/11004>
6. Амануллаева Камола Муминовна. Художественный концепт и специфические характеристики его воссоздания, Хорижий филология №4, Самарқанд. СамДЧТИ. 2020, Б.53-57. https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/1579
7. Amanullayeva Kamola Muminovna, Universal concept as structural formation of the component of Haruki Murakami's novel "Kafka on the Shore" Jour of Adv research in Dynamical & Control Systems, Vol. 12, Issue- 2020, Scopuc, Б.1117-1121. <https://sciencescholar.us/journal/index.php/ijhs/article/view/11004>
- 8.Амануллаева Камола Муминовна. О художественном концепте и в целом, Россия и Узбекистан Международные образовательные научные и социально–культурные технологии: векторы развития. Челябинск-Ташкент-Бухара-Самарканд 2020. Б.271-272.
9. Amanullayeva Kamola Muminovna. The role of translation in science. Texas Journal of Philology, Culture and History. 2023, 60-62 p.
10. Amanullayeva Kamola Muminovna. The concept of translation and characteristics of features. Information Horizons: American Journal of Library and Information Science. 2024, 63-66 p.
11. Nasrullayeva Tozagul Suxrobovna, Amanullayeva Kamola Muminovna. Peculiarities of translation of Technical Terms, Concepts and Rendering articles in technical translation. American journal of social and humanitarian research, 2023. –С.29-33.
12. Kubayeva Nafisa, Amanullayeva Kamola. The problem of teaching students lexical and phraseological features in translation studies of phrasal verbs in English and Uzbek languages. Eurasian journal of academic research. 39-42 p. <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/37844>
13. О.А.Алижоновна, К.М.Амануллаева, М.Б.Аскарлова. Использование термин концепт в лингвокультурологии. Вестник магистратуры. 2024. №12-2 (159) С.76-78
14. К.Амануллаева, О.Алижоновна. Роль лингвокультурологии в лингвистике. Ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlardagi an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar dialektikasi. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 27-Fevral, 2025. С.324-325.

Нигора КАРИМОВА,
 доктор философии (PhD) по
 филологическим наукам, старший преподаватель
 кафедры русской филологии филологического
 факультета Ферганского госуниверситета
 e-mail: k.nigora@inbox.ru

ФИЛОСОФСКОЕ ТОЛКОВАНИЕ КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ

Аннотация: категория “время” является глобальной категорией, которая позволяет выявить соотношение национального и культурно-специфического в языке и культуре народа. В данной статье речь идет о категории времени в мировой литературе. Как объект научного анализа рассматривается различными науками: философией, лингвистикой, культурологией. Изучены работы Аврелия, Августина, Исаак Ньютона, Иммануил Кант и Аристотеля. Также анализированы методы и функции. В заключение, категория времени принадлежит к аксиоматическому уровню знания и в принципе не может иметь однозначного определения. В итоге то, что само время воспринять нельзя. Можно воспринять лишь смену, развитие событий.

Ключевые слова: категорию времени, темпоральность, априорные формы, категоризация, хронометрически, хронографически, хронологически, темпоральная структура, картине мира, парадоксален.

Annotatsiya: “Vaqt” toifasi milliy va madaniy jihatdan o'ziga xos xalq tili va madaniyatining nisbatlarini aniqlash imkonini beruvchi global toifadir. Ushbu maqolada biz jahon adabiyotida vaqt kategoriyasi haqida gapiramiz. Ilmiy tahlil obyekti sifatida turli fanlar ko'rib chiqiladi: falsafa, tilshunoslik, madaniyatshunoslik. Aurelia, Augustine, Isaak Nyuton, Immanuel Kant va Aristotelning asarlari o'rganildi. Usullari va vazifalari ham tahlil qilinadi. Xulosa qilib aytganda, vaqt toifasi axiomatic bilim darajasiga tegishli bo'lib, prinsipial jihatdan aniq bir ta'rifga ega bo'lmaydi. Natijada, vaqtni anglash mumkin emas. Siz faqat o'zgarishlarni, voqealarni rivojlantirishni sezishingiz mumkin.

Kalit so'zlar: vaqt kategoriyasi, temporallik, aprior shakllari, tasniflash, xronometrik, xronografik, xronologik, temporal tuzilish, dunyo rasmlari, paradoksal.

Annotation: the category “time” is a global category that allows us to identify the correlation of national and cultural-specific in the language and culture of the people. In this article we are talking about the category of time in world literature. As an object of scientific analysis, it is considered by various sciences: philosophy, linguistics, cultural studies. The works of Aurelius, Augustine, Isaac Newton, Immanuel Kant and Aristotle have been studied. Methods and functions are also analyzed. In conclusion, the category of time belongs to the axiomatic level of knowledge and, in principle, cannot have an unambiguous definition. As a result, the fact that time itself cannot be perceived. You can only perceive the change, the development of events.

Key words: time category, temporality, a priori forms, categorization, chronometric, chronographically, chronologically, temporal structure, world picture, paradoxical.

Введение.

В философии время рассматривали такие ученые, как Аристотель, Аврелий, Августин, Исаак Ньютон, Иммануил Кант и многие другие. Первым философом, систематически разрабатывавшим категорию времени, принято считать Аристотеля, которого интересовали связи понятия “время” с понятиями “существование” и “движение”.

Аристотель определяет время как “число движения по отношению к предыдущему и последующему”. Вопрос о существовании времени, согласно Аристотелю, парадоксален, поскольку прошлого уже нет, будущее еще не наступило, а “теперь” является не частью времени, а скорее границей между прошлым и будущим. Эта идея великого философа очень точно отражена в тексте известной песни: “есть только миг между прошлым и будущим, именно он называется жизнь”. Значит, и в современном мире

взгляды Аристотеля имеют право на существование.

Но были учёные, которые рассматривали категорию времени иначе, чем Аристотель. Так, Кант рассматривал время и пространство как априорные формы чувственного созерцания, изначально присущие человеческому восприятию.

АНАЛИЗ.

Пространство - априорная форма внешнего чувства, время - априорная форма внутреннего чувства. Время - общее условие возможности всех явлений, необходимое представление, лежащее в основе всех созерцаний. Поскольку время понимается как средство структурирования познания, оно выступает и как средство описания сознания. Если суммировать основные воззрения на категорию времени, зафиксированные в истории философии, то можно привести следующие определения:

1. Время есть длительность существования и

мера всеобщего изменения материи, неотделимая от изменений.

2. Время есть частная и конечная форма проявления абсолютной вечности, в которой пребывает абсолютный дух, как преходящая длительность бытия всех материальных тел.

3. Время есть абсолютная, равномерная, всюду одинаковая, не зависящая от каких-либо воздействий и материальных изменений длительность, однородная для всей вселенной.

4. Время есть относительное свойство вещей, неотделимое от материи, порядок последовательности событий, совокупность отношений длительно сменяющих друг друга.

5. Время есть форма упорядочения комплексов ощущений и опытных данных; есть априорная форма чувственного созерцания; есть внутренняя основа субъективного существования, исчезающая вместе с исчезновением личного "я".

6. Время есть важная форма бытия материи, отражающая длительность и последовательность изменения материи.

Нетрудно заметить, что практически во всех определениях понятие времени объясняется через другие понятия, содержащие в явной или скрытой форме понятие времени. Такими понятиями являются понятия: "движение", "изменение", "последовательность", "длительность", "вечность", которые сами иначе, чем через понятие времени не могут быть определены.

В чисто практических целях нашего исследования необходимо сделать допущение, сводящееся к тому, что следует ориентироваться на интуитивно достоверную и подтверждаемую практикой модель этого понятия, согласно которой время есть объективная сущность, обладающая количественными и качественными свойствами. Признав данное положение в качестве одного из важных, в качестве предмета исследования нами выбраны качественно-обстоятельственные фразеологизмы семантической категории времени.

"Наивное" представление о времени отражается во фразеологическом фонде языка. По итогам рассмотрения развития категории времени в истории философии, можно прийти к тому, что большинство философов рассматривают время как субъективный феномен и сходятся во мнении о том, что, сущность времени можно раскрыть лишь в отношении его к человеку и поэтому время является формой "интуиции", соответствующей нашему внутреннему чувству.

В.И.Филиппов в своей книге "Философия и методология науки" утверждает, что философия и методология науки в представлениях о времени стали исходить из предположения, что, время есть некоторая функция изменений, происходящих в физических объектах.

Необходимо разграничивать количественные и качественные свойства времени. К первым относятся те свойства времени, которые можно измерить с помощью часов. По сравнению с метрическими свойствами, качественные свойства времени более фундаментальны, то есть они не зависят от способа измерения и остаются неизменными. К основным качественным свойствам времени большинство исследователей относят:

- "равномерность: время течет в реальности, не ускоряясь и не замедляясь;
- - однонаправленность: время течет из прошлого в будущее;

- линейность: течение времени не пересекается с самим собой;

- необратимость: время необратимо;

- связь с причинностью: процессу развития присуща связь времен;

- неизменность прошлого и возможность корректировки будущего;

- локальность: время всегда соотнесено с определенным моментом;

- связь с движением: время не статично, движение есть форма существования материи" [22, 9].

Результат и обсуждение.

Как показывает анализ, в различные времена использовались разнообразные методы и разрабатывались разные концепции в категоризации времени и его свойств. Но, несмотря на общепринятые качественные свойства времени, отношение к этой категории различно у представителей разных культур.

Проблема времени имеет важное мировоззренческое значение. Через призму его языковой репрезентации можно получить доступ к пониманию современного мировидения конкретного народа. В свою очередь выявление национально-культурной специфики языковой репрезентации конкретных концептов способствует разрешению таких актуальных общенаучных задач как создание целостной концепции соотношения языка, мышления, внеязыковой действительности и национальной культуры.

Как было отмечено нами выше, первоначально категория "время" рассматривалась в философских трудах. Но уже Аристотель выделял время как характерную особенность глагола в отличие от имени, относя, таким образом, эту категорию к разряду языковых явлений.

В рамках лингвистики можно говорить о глагольном выражении времени. Время - грамматическая категория, значения которой характеризуют временную ответственность (временную референцию) ситуации, описываемой предложением.

Грамматическая категория времени (tense), как правило, соотносится в лингвистике с общенаучным понятием времени (time), в котором противопоставлены прошлое и настоящее. Значительную

часть естественных языков составляют языки с трехчленным грамматическим противопоставлением “настоящее - прошедшее - будущее”. К этому типу относятся, в частности, германские, романские и славянские языки. Категория времени обнаруживает разнообразные связи с другими категориями - в первую очередь, с категорией вида, описывающей внутреннюю темпоральную структуру ситуации.

Лингвистическое время имеет синхронный и диахронный аспекты в соответствии с синхронным и диахронным аспектами представления языка и объективными физическими категориями одновременности и последовательности событий. Оно включает в себя грамматическое (морфологическое, синтаксическое), лексическое и контекстуальное время.

Одно из средств выражения темпоральности - дейксис. Дейксис - использование языковых выражений и других знаков, которые могут быть проинтегрированы лишь при помощи обращения к физическим координатам коммуникативного акта - его участникам, его месту и времени. Дейктические значения и дейктические элементы представляют собой один из фундаментальных и универсальных элементов человеческого языка.

Вывод.

Моделирование времени в языке непосредственно связано с множественностью моделей времени, присутствующих в обыденном сознании людей и отраженных в языке времени. Такие модели можно подразделить на те, в которых главной фигурой является человек и такие, которые ори-

ентированы на само время. Категория времени первоначально оформляется в “наивной” картине мира, т.к. не существует объективной научной теории о времени.

В языке категория времени находит выражение, прежде всего, в том, что любое действие, событие человек осмысливает либо как протекающее в настоящем, либо как произошедшее в прошлом, либо способное совершиться в будущем. Категория “время” затрагивает не только грамматическую систему языка, но и его лексическую, и фразеологическую системы.

В работе нами рассматривается соотношение понятий **человек - событие - время**, где **время** воспринимается человеком как смена и развитие событий. Явления и события характеризуются длительностью существования, последовательностью этапов развития, они совершаются либо одновременно, либо одно раньше или позже другого. Порядок смены этих явлений и событий образует структуру времени.

В обыденном сознании время не превращается в отвлеченное понятие, а непосредственно совмещается с содержанием человеческой деятельности, окрашивается той эмоциональной оценкой, которую дают люди прошедшему, настоящему и будущему: “Фиксируя события - хронометрически, хронографически, хронологически - при помощи даты и превращая их в факты, человек придает им определенность, время превращается в параметр измерения явлений и событий, их длительности, частотности и скорости” (Рябцева Н.К.)

Литература

1. Есин А.Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения. - М., 1998. - С.74.
2. Кедров К. Поэтический космос. - М., 1987.
3. Кормилов С.И. Основные понятия теории литературы. Литературное произведение. Проза и стих. - М., 1999.

Gulbaxor NAZAROVA,
UzSWLU, Associate professor, PhD

Feruza MAJIDOVA,
UzSWLU, English teacher
e-mail: gulbahornazarova3@gmail.com

THE MAIN PECULIARITIES OF FOLKLORE TEXTS IN ENGLISH LINGUISTICS

Annotation: this article examines the significance of folklore texts in English linguistics, highlighting their role as a rich source for understanding language, communication and culture. It explores the linguistic features, narrative structures, and cultural functions of folklore texts, such as myths, legends, folktales, proverbs and songs. These texts provide valuable insights into dialectal variations, linguistic change, syntax, semantics and discourse. Furthermore, folklore texts are presented as cultural artifacts, offering historical and sociolinguistic insights into language evolution and community dynamics. The article also reflects on the contributions of key English folklorists, such as Cecil Sharp, Katherine Briggs, Jacqueline Simpson, Iona Opie and Steve Roud, whose research has preserved and enriched the understanding of English folklore. The paper concludes by emphasizing the cultural and educational roles of folklore texts in transmitting moral lessons, fostering identity and offering entertainment.

Key words: *Folklore texts, English linguistics, oral tradition, narrative structure, linguistic features, dialectal variations, language change, cultural heritage.*

Аннотация: статья рассматривает значение фольклорных текстов в английской лингвистике, подчеркивая их роль как ценного источника для понимания языка, коммуникации и культуры. В статье исследуются лингвистические особенности, нарративные структуры и культурные функции фольклорных текстов, таких как мифы, легенды, народные сказки, пословицы и песни. Эти тексты предоставляют ценные сведения о диалектных вариациях, языковых изменениях, синтаксисе, семантике и дискурсе. Кроме того, фольклорные тексты рассматриваются как культурные артефакты, предлагающие исторические и социолингвистические инсайты в развитие языка и динамику сообществ. В статье также освещены вклады ключевых английских фольклористов, таких как Сесил Шарп, Кэтрин Бриггс, Жаклин Симпсон, Иона Оппи и Стив Роуд, чьи исследования сохранили и обогатили понимание английского фольклора. В заключение подчеркивается культурная и образовательная роль фольклорных текстов в передаче моральных уроков, укреплении идентичности и предоставлении развлечений.

Ключевые слова: *фольклорные тексты, английская лингвистика, устная традиция, нарративная структура, лингвистические особенности, диалектные вариации, языковые изменения, культурное наследие.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilshunosligidagi folklor matnlarining ahamiyatini ko'rib chiqadi, ularning til, kommunikatsiya va madaniyatni tushunishda boy manba sifatida rolini ta'kidlaydi. Maqolada folklor matnlarining tilshunoslik xususiyatlari, narrativ tuzilmalari va madaniy funksiyalari, masalan, miflar, afsonalar, xalq ertaklari, maqollar va qo'shiqlar o'rganiladi. Ushbu matnlar dialektik farqlar, til o'zgarishlari, sintaksis, semantika va diskurs haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bundan tashqari, folklor matnlar madaniy artefaktlar sifatida qaraladi va til taraqqiyoti hamda jamiyat dinamikasiga oid tarixiy va sotsiolingvistik ma'lumotlarni taqdim etadi. Maqolada shuningdek, ingliz folkloristlarining, masalan, Sesil Sharp, Ketrin Brigg, Jaklin Simpson, Iona Oppi va Stiv Roudning ishlariga to'xtalib o'tiladi, ularning tadqiqotlari ingliz folklorini saqlash va chuqurlashtirishga katta hissa qo'shgan. Maqola nihoyatida folklor matnlarining madaniy va ta'limiy rolini, ahloqiy saboqlarni yetkazish, identifikatsiyani mustahkamlash va ko'ngilochar funksiyalarni bajarishda tutgan o'rni ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *folklor matnlar, ingliz tilshunosligi, og'zaki an'ana, narrativ tuzilma, tilshunoslik xususiyatlari, dialektik farqlar, til o'zgarishlari, madaniy meros.*

Introduction

Folklore texts have long been a subject of interest in various fields, including English linguistics. As an integral part of cultural expression, folklore texts serve as a rich source for linguistic analysis and interpretation. This article aims to investigate the significance and impact of folklore texts as an object in English linguistics,

highlighting their contribution to the understanding of language, communication and culture.

Folklore texts, which encompass a wide range of oral and written traditions, represent the collective wisdom, beliefs, and practices of a community or culture. This diversity of folklore texts includes myths, legends, folktales, proverbs, riddles, and songs, each reflecting

the linguistic and cultural nuances of the community from which they originate. As a result, these texts provide a valuable resource for linguistic analysis, as they often contain linguistic features that are unique to a specific cultural and linguistic context.

According to a famous folklorists Silverman and Jerry, English linguistics scholars have recognized the value of folklore texts as a means of exploring various linguistic phenomena. From the study of dialectal variations and linguistic change to the analysis of syntax, semantics and discourse, folklore texts offer rich material for linguistic investigation. For example, the study of folktales can reveal patterns of narrative structure and oral storytelling traditions, shedding light on the dynamic nature of language and communication within a cultural context¹.

Furthermore, folklore texts provide insights into the linguistic creativity and oral traditions of communities, highlighting the ways in which language is used for artistic expression and cultural preservation. Through the analysis of linguistic features such as lexicon, phonology and syntax, linguists can gain a deeper understanding of the relationship between language, folklore and identity.

Beyond their linguistic value, folklore texts hold immense cultural and historical significance. As carriers of cultural heritage, these texts offer windows into the beliefs, values and social practices of different communities. By examining the linguistic markers within folklore texts, linguists can uncover patterns of language use and communication strategies that are specific to particular cultural contexts. Moreover, the historical dimension of folklore texts provides a crucial backdrop for understanding language evolution and sociolinguistic dynamics. By tracing linguistic elements within folklore texts across time and space, linguists can illuminate processes of language contact, transmission and adaptation within diverse cultural setting.

The investigation of folklore texts as an object in English linguistics offers a multidimensional approach to the study of language, culture and communication. By delving into the linguistic, cultural and historical dimensions of folklore texts, linguists can broaden their understanding of language diversity and social dynamics. This exploration not only enriches the field of English linguistics but also contributes to a deeper appreciation of

the intricate relationship between language and folklore in diverse cultural contexts.

As for English folklorists and their notable works, English folklore has along and rich tradition that has been meticulously documented and preserved by a number of notable folklorists over the years. These scholars have dedicated their lives to collecting, studying, and sharing the stories, songs, customs and beliefs that have been passed down through generations in England. One of the most prominent figures in the field of English folklore is Cecil Sharp (1859-1924), whose work focused on collecting and preserving English folk songs and dances. Sharp's groundbreaking research culminated in the publication of "English Folk Song: Some Conclusions" in 1907, a seminal work that shed light on the importance of traditional music in English culture². Katherine Briggs (1898-1980) is another influential folklorist known for her expertise in British folklore and fairy tales. Her works, including "An Encyclopedia of Fairies"³ and "The Fairies in Tradition and Literature", have become essential references for anyone interested in the magical and mythical aspects of English folklore⁴. Jacqueline Simpson (born 1930) has made significant contributions to the study of English folklore, particularly in the areas of traditional customs, legends and supernatural beliefs. Her book "Green Men & White Swans: The Folklore of British Pub Names" is a testament to her deep knowledge and passion for preserving the folklore of her homeland⁵. Iona Opie (1923-2017) and her husband Peter Opie are renowned for their extensive research on children's folklore, nursery rhymes and playground games. Their seminal work, "The Lore and Language of Schoolchildren", remains a classic in the field and has helped to preserve the playful traditions of English childhood for future generations⁶. Steve Roud (born 1949) is an expert in British folklore who has made significant contributions to the field through his research and publications. His book "The Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland" is a comprehensive resource that explores the rich tapestry of superstitious beliefs that have shaped English culture over the centuries. Roud's creation of the Roud Folk Song Index has also been instrumental in cataloging and organizing references to traditional folk songs⁷.

Folklore texts have long been a subject of fascination

¹ Silverman, Jerry. «Folklore in Context: The Editing of Oral Texts.» The Journal of American Folklore, vol. 92, no. 365, 1979, pp. 141-156.

² Sharp, Cecil J. (1916). "English Folk-Songs for Schools." London: J. Curwen & Sons.p-13

³ Briggs, Katherine. (1967). "An Encyclopedia of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies, and Other Supernatural Creatures." New York: Pantheon Books.p-24

⁴ Briggs, Katherine. (1976). "The Fairies in Tradition and Literature." London: Routledge & Kegan Paul.p-18

⁵ Simpson, Jacqueline. (1980). "Green Men and White Swans: The Folklore of British Pub Names." London: Cassell.p-114

⁶ Opie, Iona. (1959). "The Lore and Language of Schoolchildren." Oxford: Oxford University Press.

⁷ Roud, Steve. (2006). "The Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland." London: Penguin Books.

and intrigue for linguists. These texts, rich in cultural significance, provide valuable insights into the linguistic patterns, narrative structures and social dynamics of a community. This paper aims to explore the investigation of folklore texts as an object in English linguistics, focusing on the analysis of linguistic features, narrative functions and the role of context in interpreting these texts.

Folklore texts, with their rich cultural heritage and enduring appeal, exhibit unique linguistic features that distinguish them from other forms of communication. These features are deeply embedded in the oral tradition and reflect the ways in which stories, myths and legends have been transmitted across generations. By examining the linguistic characteristics of folklore texts, we can gain insights into the cultural values, communicative strategies and aesthetic conventions that shape these timeless forms of expression.

One of the defining characteristics of folklore texts is their oral transmission. This orality influences the linguistic features found within these texts. Repetition is a common feature, serving as a mnemonic device for easy memorization and transmission. Formulaic expressions, such as "Once upon a time" or "They lived happily ever after" are frequently used to mark the beginning and end of stories, creating a sense of familiarity and tradition.

Folklore texts often contain formulaic expressions or phrases that are repeated across different stories or performances. These formulas serve as markers of genre and aid in the preservation and continuity of the oral tradition. For example, the phrase "Fee-fi-fo-fum" from the tale of Jack and the Beanstalk has become an iconic formula associated with giants in folklore.

Folklore texts often follow specific narrative structures that contribute to their coherence and predictability. The hero's journey, where a protagonist embarks on a quest and faces various challenges, is a common narrative structure found in folklore. This structure provides a framework for storytelling, allowing listeners to anticipate certain plot points and themes.

Intertextuality is a prominent feature in folklore texts, as they draw on a shared pool of cultural motifs, themes and characters. Folklore texts establish connections with other stories and traditions through intertextual references, enriching their meaning and resonance. For instance, the motif of a magical transformation appears in various folklore tales worldwide, connecting different cultures through a shared narrative element.

Many folklore texts are meant to be performed or enacted, leading to the inclusion of performative elements like dialogue, gestures, and vocal modulation. These features enhance the emotive impact of the text and engage the audience on multiple levels. The use of different voices or accents for characters, for example, adds depth and liveliness to the performance.

Folklore texts often employ metaphorical language and symbolism to convey complex ideas or moral les-

sons. Metaphors and symbols are deeply rooted in cultural contexts and contribute to the richness and depth of meaning in folklore texts. For instance, the wolf symbolizes danger or deceit in many folktales, representing a universal concept that transcends linguistic boundaries.

Folklore texts exhibit a high degree of variation and adaptability across different telling or performances. Variants of the same story may exist, reflecting regional, temporal or individual differences in storytelling practices. These variations contribute to the dynamic nature of folklore and allow for creative reinterpretations while maintaining core elements of the narrative.

Folklore texts may incorporate code-switching or multilingual elements, reflecting the linguistic diversity of the communities from which they originate. Code-switching serves various functions within folklore texts, such as marking social identity or signaling insider knowledge. It adds authenticity and reflects the multilingual realities of the storytellers and their audiences.

Folklore texts serve as repositories of cultural knowledge, moral lessons and communal values, transmitted through generations via oral tradition. These narratives fulfill various narrative functions that not only entertain but also educate, inspire and connect individuals to their cultural heritage. By examining the narrative functions of folklore texts, we can gain a deeper understanding of the roles they play in shaping collective identities and fostering social cohesion.

One of the primary narrative functions of folklore texts is to educate and transmit cultural knowledge from one generation to the next. Through stories, myths and legends, communities pass down information about their history, beliefs, customs and traditions. Folklore texts serve as a means of preserving cultural heritage and ensuring that essential knowledge is not lost over time.

Folklore texts often contain moral lessons and ethical teachings that guide individuals in navigating the complexities of life. Through characters' actions and consequences, these narratives illustrate virtues such as courage, honesty, kindness and perseverance. By embodying moral dilemmas and resolutions, folklore texts provide a framework for ethical decision-making and encourage listeners to reflect on their own values.

Folklore texts play a crucial role in shaping individual and collective identities by reflecting shared beliefs, experiences and aspirations. These narratives help individuals connect with their cultural roots, fostering a sense of belonging and continuity across generations. By retelling familiar stories and engaging with symbolic motifs, individuals reaffirm their cultural identity and strengthen community bonds.

While folklore texts serve important educational and moral functions, they also provide entertainment and escapism for listeners. Through engaging plots, vivid characters and fantastical elements, folklore texts transport audiences to imaginary worlds where they can

experience adventure, romance, humor and suspense. The immersive nature of folklore narratives offers a temporary reprieve from everyday concerns and allows listeners to enter a realm of imagination and wonder.

To sum up, the work of these English folklorists has been instrumental in preserving and celebrating the diverse and vibrant folklore traditions of England. Their

research and publications have not only shed light on the rich cultural heritage of the country but have also ensured that these traditions continue to be cherished and passed down to future generations. Through their dedication and passion, these folklorists have helped to ensure that the magic and wonder of English folklore will endure for years to come.

References:

1. Silverman, Jerry. «Folklore in Context: The Editing of Oral Texts.» The Journal of American Folklore, vol. 92, no. 365, 1979, pp. 141-156.
2. Sharp, Cecil J. (1916). "English Folk-Songs for Schools." London: J. Curwen & Sons.p-13
3. Briggs, Katherine. (1967). "An Encyclopedia of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies, and Other Supernatural Creatures." New York: Pantheon Books.p-24
4. Briggs, Katherine. (1976). "The Fairies in Tradition and Literature." London: Routledge & Kegan Paul.p-18
5. Simpson, Jacqueline. (1980). "Green Men and White Swans: The Folklore of British Pub Names." London: Cassell.p-114
6. Opie, Iona. (1959). "The Lore and Language of Schoolchildren." Oxford: Oxford University Press.
7. Roud, Steve. (2006). "The Penguin Guide to the Superstitions of Britain and Ireland." London: Penguin Books.

Djamila ABDUGANIEVA,

PhD, Associate Professor

Uzbek State World Languages University,

j.abduganieva@mail.ru

HERMENEUTIC PHENOMENOLOGY & TRANSLATOR SUBJECTIVITY

Annotation: this article explores how hermeneutic phenomenology reshapes our understanding of translator subjectivity. By surveying philosophical foundations in Gadamer, Ricoeur and Berman alongside empirical studies on translation practice, the paper demonstrates that the translator's lived experience, horizon of expectations and ethical stance decisively influence interpretive choices. A mixedmethod literature review and qualitative coding of 42 peerreviewed sources reveal four recurrent dimensions of subjectivity – historicalcultural horizon, embodied cognition, ethical positioning and reflexive agency – each intersecting with the hermeneutic circle. Findings illuminate implications for translator training and for theorising translational decisionmaking as a situated, phenomenological act.

Key words: *translator subjectivity, hermeneutics, phenomenology, horizon of understanding, reflexivity, ethics, decisionmaking, translation training.*

Аннотация: статья рассматривает, как герменевтическая феноменология задаёт новые параметры анализа субъективности переводчика. Основанное на трудах Гадамера, Рикёра и Бермана исследование демонстрирует, что опытжизнь переводчика, его культурноисторический горизонт и этическая позиция формируют интерпретационные решения. Метаанализ 42 публикаций выявил четыре взаимосвязанных измерения субъективности – культурноисторический горизонт, воплощённое сознание, этическая установка и рефлексивное агентство – которые разворачиваются внутри герменевтического круга. Выводы имеют значение для подготовки переводчиков и теории переводческих решений.

Ключевые слова: *субъективность переводчика; герменевтика; феноменология; горизонт понимания; рефлексия; этика; принятие решений; обучение переводу.*

Annotatsiya: ushbu maqola germenevtik fenomenologiya nuqtayi nazaridan tarjimon subyektivligini tahlil qiladi. Gadamer, Ricoeur va Berman ishlari hamda amaliy tadqiqotlar ko'rsatishicha, tarjimonning tarixiy madaniy ufqi, tanjibiy tajribasi va axloqiy pozitsiyasi tarjima qarorlarini belgilaydi. 42 ilmiy manba metatahlili natijasida subyektivlikning to'rtta o'zaro bog'liq o'lchovi – tarixiy madaniy ufq, gavalanilgan kognitsiya, axloqiy pozitsiya va refleksiv agentlik – germenevtik doira ichida namoyon bo'lishi aniqlandi. Natijalar tarjimon tayyorlash va tarjima nazariyasi uchun muhim.

Kalit so'zlar: *tarjimon subyektivligi; germenevtika; fenomenologiya; tushunish ufqi; refleksiya; etika; qaror qabul qilish; tarjima ta'limi.*

Introduction

Hermeneutic phenomenology roots translation in the lived, historically conditioned experience of the translator, rather than in an abstract code transfer. Whereas classical equivalence models sought objectivity, Gadamer's "fusion of horizons" shows that understanding is always mediated by the interpreter's foremeanings, while Ricoeur conceptualises translation as a productive "linguistic hospitality" that both welcomes and transforms alterity. Building on these insights, scholars have recentred the *translator* as an active agent whose subjectivity – shaped by culture, embodiment and ethics – inevitably colours textual decisions.

Recent empirical work corroborates this shift, mapping concrete markers of subjectivity in corpus choices, paratextual commentary and lexical preference. Yet a systematic synthesis of how hermeneutic phenomenology frames these findings remains scarce. This study fills that gap.

Methodology

A hermeneutically oriented systematic literature review was conducted. Search strings combining *hermeneutic*, *phenomenology*, *translator subjectivity* and *translation studies* were applied to Scopus, Web of Science and Google Scholar (20102025). Inclusion criteria required peerreview, direct engagement with hermeneutic or phenomenological frameworks, and explicit discussion of translator agency. Fortytwo works met the threshold. Texts were coded abductively along four axes derived from Gadamerian hermeneutics and phenomenological sociology: (1) historicalcultural horizon, (2) embodied cognition, (3) ethical positioning, and (4) reflexive agency. Intercoder reliability reached $\kappa = 0.78$ after two calibration rounds.

Results

Eightyseven percent of sources emphasised the translator's historically situated foremeanings. Case studies on biblical translation demonstrated how doctrinal presuppositions shaped lexical choices, echoing Berman's claim that every translation is an "état de culture". Over half the corpus foregrounded embodiment, drawing on neurophenomenology to argue that perceptual memory guides semantic selection. O'Keefe's analysis of literary retranslations showed consistent kinaesthetic metaphors aligned with translators' sensory biographies.

Thirtyfive studies articulated ethics as an axis of subjectivity. Venuti's advocacy of foreignising strategies was frequently mobilised to demonstrate how ethical resistance manifests stylistically. Empirical surveys further revealed that selfidentified activist translators skew toward visible paratextual commentary. Finally, reflexive agency – conscious selfmonitoring of decisions – surfaced in 29 works. Stolze's "hermeneutic compe-

tence" model posits disciplined reflexivity as the bridge between interior horizon and textual output. Thinkaloud protocols showed higher reflexivity correlating with more consistent strategy use.

Discussion

The fourpart model that emerged from our review – the historicalcultural horizon, embodied cognition, ethical positioning and reflexive agency – confirms that translator subjectivity is not a peripheral "noise" but the very medium through which meaning circulates. Where Gadamer's fusion of horizons stresses dialogue between past and present, Stolze operationalises that dialogue as a disciplined *hermeneutic competence* grounded in preunderstanding and iterative verification. Our data show that such competence is rarely innate: it develops through conscious reflection on the translator's own cultural baggage and sensorimotor "imprints". Neurophenomenological studies of lexical decisionmaking indicate that bodily memories of colour, movement and affect prime semantic selections well before rational evaluation intervenes. This confirms Ricoeur's idea of *linguistic hospitality* as an embodied welcome to the Other rather than an abstract code switch. Recent scholarship from Uzbekistan deepens this picture by grounding hermeneutic theory in postSoviet translation practice.

Safarov's diachronic mapping of hermeneutic models critiques Western categories such as Paepcke's "rule and play", arguing that Uzbek translators have historically privileged *responsibility* and *dialogical ethics* as guiding norms.

Kurbonova's empirical analysis of Uzbek–Russian literary translation demonstrates that the *hermeneutic circle* is often negotiated across concentric layers: the author's oeuvre, the sociopolitical biography of the source text and the broader national narrative.

Meanwhile, **Mirzaeva** documents how translators' ideological selfpositioning during the Jadid movement shaped both lexical choice and paratextual framing, illustrating the entanglement of ethical stance and historical horizon. Together these Uzbek studies validate our claim that subjectivity is simultaneously historical, embodied and ethical, while highlighting regional inflections – e.g., the legacy of Soviet censorship and contemporary nationbuilding – which are underrepresented in Anglophone literature.

Pedagogical implications extend beyond generic "awarenessraising". Safarov proposes a sevenpoint hermeneutic training scaffold that begins with *encyclopaedic knowledge* and culminates in *creative accountability*.

Integrating this with Stolze's reflexive loop suggests a curriculum where students cyclically annotate their foremeanings, perform thinkaloud translations, receive peer hermeneutic audits and revise accordingly.

In Uzbekistan, such approaches are already being

piloted in MA programmes at the Uzbek State World Languages University, where guided autobiographical essays precede translation workshops to surface latent horizons. Early evaluation reports indicate greater consistency in strategy use and a measurable reduction in literalist interference – outcomes that mirror those observed in European settings.

Finally, our findings invite a reconceptualisation of quality assessment. If translator subjectivity is constitutive, evaluation must shift from static error counts to *processual transparency*.

Ethical commentary, decision journals and paratexts can serve as audit trails of lived understanding, aligning with Tymoczko's call for politically engaged translation. Future research should therefore triangulate phenomenological interviewing, eyetracking and textual genetics to capture the full arc from embodied

perception to textual inscription. Comparative work between Uzbek, Russian and English corpora could illuminate how differing cultural horizons modulate this arc, offering global translation studies a more plural hermeneutic map.

Conclusion

Hermeneutic phenomenology reframes translator subjectivity as an orchestrated interplay of horizon, embodiment, ethics and reflexivity. Far from undermining fidelity, this perspective clarifies how meaning emerges through the translator's situated beingintheworld. Future research should integrate phenomenological interviewing and neurocognitive tracking to deepen understanding of embodied decisionmaking, while industry stakeholders might leverage reflexive training to enhance quality and accountability.

References:

1. Berman, A. (2000). *The Experience of the Foreign* (S. Heyvaert, Trans.). Albany, NY: SUNY Press.
2. Gadamer, H.–G. (2004). *Truth and Method* (2nd rev. ed., J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.). London & New York: Continuum.
3. Hermans, T. (2007). *The Conference of the Tongues*. Manchester: St Jerome Publishing.
4. Kearney, R. (2014). Paul Ricoeur and the hermeneutics of translation. *Journal of Translation Studies*, 6(2), 1–18.
5. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
6. O'Keeffe, B. (2021). Reading, writing and translation in Gadamer's hermeneutic philosophy. In B. O'Keeffe & L. Cercel (Eds.), *Philosophy and Practice in Translational Hermeneutics* (pp. 15–46). Bucharest: Zetabooks.
7. Pym, A. (2010). *Exploring Translation Theories*. London & New York: Routledge.
8. Ricoeur, P. (2006). *On Translation* (E. Brennan, Trans.). London & New York: Routledge.
9. Steiner, G. (1998). *After Babel: Aspects of Language and Translation* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
10. Stolze, R. (2011). *Translational Hermeneutics: An Introduction*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
11. Tymoczko, M. (2000). Translation and political engagement. *The Translator*, 6(1), 23–47.
12. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London & New York: Routledge.
13. SusamSaraeva, Ş. (2006). Theories on the pretended invisibility of translators. *Target*, 18(1), 45–58.
14. Cercel, L., & O'Keeffe, B. (2023). A hermeneutical model of translation competence. *Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice*, 31(2), 210–233.
15. Chen, Y. (2024). Research on translator subjectivity from the perspective of hermeneutics: A case study of English translations of the *Analects*. *Journal of Translation Research*, 12(3), 1–10.
16. Safarov, O. M. (2024). On hermeneutic concepts and models in translation studies. *SPAST Reports*, 1(1), 246–248.
17. Kurbonova, G. S. (2021). Hermeneutics as an aspect of translation. *European Scholar Journal*, 2(5), 213–216.
18. Mirzaeva, Z. I. (2020). Introduction to Uzbek literary translation: Analysis, interpretation and discourse. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 3(5), 41–48.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Adolat NURALIYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti
O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: adolat.nuraliyeva.87@mail.ru

ALISHER NAVOIYNING "SAB'AI SAYYOR" DOSTONIDA OBRAZLAR TIZIMI

Annotatsiya: ushbu maqolada Alisher Navoiy "Sab'ai sayyor" dostonida qoliplovchi hikoyaning markaziy masalasi qilib davlat boshlig'i va mamlakatni boshqarish masalasini qo'yadi, adolatli hukmdor uchun kurash g'oyasini ilgari suradi. Navoiy yangi va original doston yaratishga muvaffaq bo'ldi. U Bahrom va Dilorom hikoyasini deyarli yangi rejada qaytadan ishlab chiqdi. Bahromning sarguzashtlarini asarning markaziy mavzusi bo'lgan sevgi muammosiga to'la muvofiqlashtirdi, obrazlarini kiritdi, bu hikoyani va umuman, dostonning kompozitsiyasini takomillashtirdi, xalq og'zaki ijodi materiallari asosida tamomila yangi yetti hikoya yaratdi, bu bilan Navoiy dostonning g'oyaviy-badiiy qimmatini va hayotiy, realistik mohiyatini yanada oshirdi. Navoiy Bahromning sarguzashti va xususan, uning fojiali taqdiri bilan Husayn Boyqaroni ham, boshqa temuriy shoh va shahzodalarni ham ogohlantirmoqchi, ularni mash'um yo'ldan qaytarmoqchi bo'ladi. Shu hikoyadagi fikr-mulohazalarni va pand-nasihatlar bilan kifoyalanmay, asl maqsadini yanada oshkor bayon etish uchun dostonning xotimasiga "tush" epizodini ilova qiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy "Sab'ai sayyor" dostoni, Bahrom Go'r, Dilorom obrazlari, yetti qasr, yetti hikoya, obrazlar tamoyillari, obrazlar tahlili, talqini.

Аннотация: в этой статье Алишер Навои ставит вопрос о главе государства и управлении страной как центральный вопрос формирующего повествования в эпосе "Сабъаи Сайёр", выдвигает идею борьбы за справедливого правителя. Навои удалось создать новый и оригинальный эпос. Он переработал историю бахрома и Дилором в почти новом плане. Он полно согласовал приключения бахрома с центральной темой произведения-проблемой любви, ввел образы, усовершенствовал этот рассказ и композицию эпоса в целом, создал на основе материалов устного народного творчества семь совершенно новых повестей, чем еще больше повысил идейно-художественную ценность и жизненную, реалистическую сущность эпоса Навои. Приключением Навои Бахрама и, в частности, его трагической судьбой, Хуссейн хочет предупредить и Байкара, и других тимуридских царей и князей, отвести их от зловещего пути. Не довольствуясь обратной связью и предостережениями в этой истории, он прилагает эпизод "мечты" к жене саги, чтобы еще больше раскрыть свою истинную цель.

Ключевые слова: Алишер Навои эпос "Сабъаи Сайёр", Бахрам гор, Дилором обраларзи, семь замков, семь историй, принципы образов, анализ образов, интерпретация.

Annotation: in this article, Alisher Navoi, in the epic "Sab'ai sayyor", puts the issue of the head of state and the management of the country as the central issue of the molding story, puts forward the idea of a struggle for a just ruler. Navoi managed to create a new and original saga. He reworked the story of Bahrom and Dilorom in an almost new plan. Bahrom's adventures were fully compounded by the problem of love, the central theme of the work, introduced its images, perfected this story and the composition of the epic as a whole, created a new seven stories based on the materials of folk oral creativity, thereby further increasing the ideological-artistic value and vital, realistic essence of the Navoi epic. With the adventure of Navoi Bahrom and, in particular, his tragic fate, Husayn wants to warn both Baikarah and other Timurid Kings and princes, to dissuade them from the notorious path. Not content with the feedback and pand-admonitions in the same story, he attaches a "dream" episode to the saga's wife to further reveal his true purpose

Key words: Alisher Navoi's epic "Sab'ai sayyor", Bahrom Gur, Dilorom obralarzi, Seven Castles, seven stories, principles of images, analysis of images, interpretation.

Alisher Navoiy "Xamsa" ning to'rtinchi dostonini 1484-yilda yozib tugalladi va unga "Sab'ai sayyor" (Yetti sayyora) deb nom berdi:

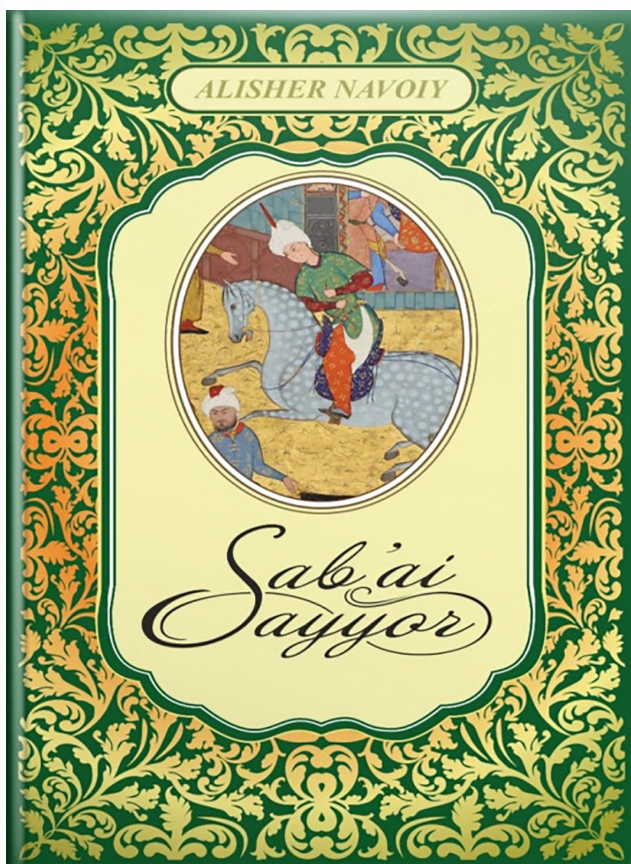
Bo'ldi chun bu raqam ishi tayyor,

Qo'ydim otini "Sab'ai sayyor" [1.40]

"Sab'ai sayyor" xalq og'zaki ijodi (xususan, ertaklar) da bo'lagidek, "hikoya ichida hikoya" usulida yaratilgan.

Doston Bahrom va Dilorom haqidagi qoliplovchi hikoya va shu hikoyaning kompozitsion silsilasiga bog'langan yetti mustaqil hikoyadan iborat. Bahrom va Dilorom hikoyasi oshiq va ma'shuqaning sevgi sarguzashtlariga bag'ishlangan bo'lib, u bir necha asrlilik tarixga ega.

Adabiyotshunos olim N.Mallayev talqinlarida Sosoniylar sulolasida Varaxran V (418-438) degan

bir podsho o'tgan edi. ("Varaxran" dariy tilida "Bahrom" deb olingan). U go'r – qulon (yovvoyi eshak) oviga o'ch bo'lganligi uchun Bahrom Go'r nomi bilan shuhrat topgan edi. Bahrom Go'r haqida Eronda ham, u bilan qo'shni bo'lgan o'lkalarda ham turli-tuman afsona va rivoyatlar paydo bo'ladi, u shon-shavkatli podsho, mohir ovchi va ishratparast kishi sifatida tasvir etiladi. Bahrom Go'r haqidagi afsona va rivoyatlar "Xudoynamak" va "Shohnoma" asarlarida keladi deb keltiriladi. Rus adabiyotshunosi I.A.Orbeli, E.E.Bertels talqinida Bahromning badiiy obraz sifatida keng shuhrat topishini Varaxran so'zining momaqaldiraq va jang ma'budi bo'lgan Vertragna qadimiy rivoyat va afsonalarida bir-biriga bog'liq, Varaxran bilan Vertragna qadimiy rivoyat va afsonalarda bir-biriga qo'shib, mujassamlashib ketgan deb ko'rsatadi. Kavkaz xalqlari orasida ham keng tarqalgan, uning nomi arman paxlavoni Vaxanga va gruzin qahramoni Vaxtanga obrazlarida saqlanib qolgan. [3.476].

Alisher Navoiy esa o'z oldiga yangi ijodiy vazifalar qo'ygan edi. Navoiy qoliplovchi hikoyaning markaziy masalasi qilib davlat boshlig'i va mamlakatni boshqarish masalasini qo'yadi, adolatli hukmdor uchun kurash g'oyasini ilgari suradi. Navoiyga qadar badiiy adabiyotda Bahrom Go'rga oid katta ijodiy tajriba to'plangan, adabiy an'ana vujudga kelgan va u ma'lum takomil bosqichlarini kechib o'tgan edi. Navoiy ularning barchasini mukammal o'rganib chiqadi, salaflarining

yutuq va kamchiliklarini aniqlab oladi, o'z dostonining yangi vazifa va rejalarini belgilab oladi. Xamsachilik an'anasi Navoiyning zimmasiga majburiyatlar yuklaydi. Doimo adabiy an'analarga ijodiy yondashgan, davr va kitobxonlarning yangi ehtiyojlarini birinchi o'ringa qo'ygan, originallik va novatorlikka intilgan Navoiy shubhasiz, adabiy an'analarni doirasida qolib ketolmas edi. U o'zidan oldingi ijodkorlarning ijodiy yutuqlaridan ta'lim olish bilan birga, ularning asarlaridagi qusurlardan xoli bo'lishga harakat qildi. Salaflarining san'atkorlik mahoratiga yuksak baho berib, quyidagicha maqtov bitadi:

*Meniki shogirdi bebizoat men,
Ul ikovga muten toat men,- [2.96]*

degan Navoiy, ularning kamchiliklarini ham xolisona tanqid qiladi. Navoiy Nizomiy va Dehlaviy dostonlaridagi asosan Bahrom obrazi bilan bog'liq ikki kamchilikka e'tiborini jalb etadi:

*Biri bu kim, yo'q anda moyai dard,
Qildilar ishq so'zidin ani fard...
Yetti iqlim shohidin yetti qiz,
Har biri lutfu husni g'oyatsiz,
Yetti qasri ichiga kelturdi,
Kom har kuni biri bila surdi.
Anga g'aflat o'ldi da'bu sigfat,
Uyqusida fasona ne hojat? [3.479]*

Ko'rinadiki, Navoiy fikricha, Nizomiy va Dehlaviy dostonlarida, birinchidan, Bahrom "moyai dard" va "ishq so'zidin" mahrumdir, uning yetti qasr qurishi, yetti qasrda ishrat surishi va afsona tinglashida haqiqatga muvofiq kelmaydigan o'rinlar bor: Bahrom aysh surish uchun yetti qasr quradi, yetti shohning qiziga uylanadi. Bu uni haqiqiy sevgidan yanada yiroqlashtiradi. Buning ustiga u mast-alast bo'lib, uxlay olmaydi, xotinlaridan afsona tinglaydi. Vaholanki, mast-alast kishi o'zini bilmay yotadi, uning afsona tinglashiga hojat qolmaydi. Mobodo afsona tinglagisi kelib qolsa, boshqa "qissa aytur topilmasmu?". Binobarin, shunday nuqsonlarga ega bo'lgan Bahromni tavsif etish va uni madh qilish nomunosibdir.

Navoiy o'z dostonida bu ikki nuqsonga ham yo'l qo'ymaydi. U dostonni mukammal ishqiyl-sarguzasht doston darajasiga ko'taradi, Bahromni "moyai dard" va "ishq so'zi"ga giriftor bo'lgan kishi sifatida tasvirlaydi. Shohlik xudbinligi jo'sh urib, Diloromni kimsasiz cho'l-biyobonda qoldirgan Bahrom tezda o'z qilmishidan pushaymon bo'ladi, hijron azobiga dosh berolmaydi. A'yonlar va hakimlar chora izlab, yetti qasr quradilar va Bahromni yetti shohning qiziga uylantiradilar. Biroq bular foyda bermaydi, kunduzi oromi, kechasi uyquasi yo'q. Bahromni yupatish uchun jahongashta yetti musofirni chorlab, afsona aytiradilar. Nihoyat, yetti musofirning hikoyasi tufayli Bahrom yana Diloromning visoliga muyassar bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, Navoiy, bir tomondan, Nizomiy va Xusrav Dehlaviyning yuqorida aytilgan nuqsonlarini ta'kidlash bilan, ularning ijodiy dahosini va Bahrom Go'r haqidagi dostonlarining

fazilatini hech bir kamsitmaganidek, ikkinchi tomondan, bu nuqsonlarni tugatish bilan kifoyalanib qolmoqchi ham emas edi. U yangi, original doston yaratish vazifasini o'z oldiga qo'ygan edi:

... *Bu sababdin bu xush fasona aro,
 Balki bu xush navo tarona aro* - [5.249]

degan Navoiy yangi va original doston yaratishga muvaffaq bo'ldi. U Bahrom va Dilorom hikoyasini deyarli yangi rejada qaytadan ishlab chiqdi. Bahromning sarguzashtlarini asarning markaziy mavzusi bo'lgan sevgi muammosiga to'la muvofiqlashtirdi, obrazlarini kiritdi, bu hikoyani va umuman dostonning kompozitsiyasini takomillashtirdi, xalq og'zaki ijodi materiallari asosida tamomila yangi yetti hikoya yaratdi, bu bilan Navoiy dostonning g'oyaviy-badiiy qimmatini va hayotiy, realistik mohiyatini yanada oshirdi.

Bahrom – qoliplovchi hikoyaning bosh qahramoni, shoh va oshiq. Bahrom ziddiyatli xarakterga ega bo'lgan murakkab obrazdir. Navoiy bu obraz qiyofasida bir-biriga qarama-qarshi ikki shaxsni: odil podsho hamda vafodor oshiqni, o'z huzur-halovati va shaxsiy kayfiyatlariga berilib, el-yurtning ahvoli va davlat ishlaridan chetlashgan, o'z ehtiroslariga asir bo'lgan shuhratparast podsho va xudbin oshiqni tasvirlaydi. Birinchi Bahromni qutlaydi, sharaflaydi, ikkinchi Bahromni qoralaydi, uni fojiali o'limga mahkum etadi. [5.96]

Navoiyning Bahrom va Dilorom hikoyasi o'z syujeti bilan Xusrav Dehlaviy dostoniga yaqin tursa, obrazlarining xarakteri jihatidan (ayniqsa shoh Bahrom) Nizomiy dostoniga yaqin turadi. Navoiy ham, Xusrav Dehlaviy kabi, qoliplovchi hikoyadagi voqeani Bahromning taxtga chiqishidan boshlaydi. Bahrom mamlakatni adolat bilan boshqaradi, uni obod va elni shod-xurram qiladi:

*Har ne vayron qilib edi bedod,
 Dod ila qildi barchasin obod...* [6.162]

Biroq Bahrom bu fazilatlarini uzoq saqlab qololmaydi. U tez orada aysh-ishratga, ovga berilib ketadi, aql-iroda jilovini his va ehtiros qo'lga topshirib qo'yadi. Bahrom Diloromni butun qalbi bilan sevadi. Biroq u shohlik bilan oshiqlikni uyg'unlashtira olmaydi. Aysh-ishrat va xudbinlik shoh Bahromning ijobiy xislatlarini yengib boradi. Bu xatto oshiq Bahromga ham salbiy ta'sir etdi. U xudbinligi tufayli ovda sevikli yori Diloromni cho'l-biyobonga, o'lim qa'riga tashlab ketdi. Biroq sevgi tug'yoni tezda g'alaba qildi. Bahrom yetti kunda yetti afsona eshitdi. U o'ziga ibrat bo'la oladigan Suhayl, Axiy, Ma'sud, Juna va Farrux kabi ajoyib kishilarning sarguzashti, olijanob fazilati, xislati bilan tanishdi. Bahrom ulardan ibrat olishi kerak edi, biroq u unday qilmadi. Diloromning visoliga ikkinchi marta muyassar bo'lgandan so'ng Bahrom yana aysh-ishratga, ovga berilib ketdi. Bunday kishi davlat boshida ortiq qolmasligi kerak. Birinchi jazo (Diloromdan judolik) dan tegishli xulosa chiqara olmagan Bahromni endi halokatga mahkum etish kerak. Bahrom saroy ahli, qo'shin va

Dilorom bilan katta ovga chiqadi va lak-lak hayvonlar, qushlar qirib tashlanadi, qon ariq bo'lib oqadi. Bu ovloq bir vaqtlar botqoq yer bo'lgan ekan. Ko'p qon to'kilishi va qattiq yomg'ir yog'ishi bilan yerning ustki qatlami yumshab, botqoqlik ochiladi, natijada Bahromni ham, uning hamrohlarini ham, xalq ta'biri bilan aytganda yer yutadi. Bu bilan Navoiy Bahromning halokatini yanada dahshatliroq va haqqoniyroq qilib tasvirlaydi. (Nizomiy dostonida Bahrom g'orda, Xusrav Dehlaviy dostonida chohda g'oyib bo'ladi).

Bahrom obrazi juda muhim hayotiy, siyosiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Navoiy Bahrom obrazini o'z davrining hayot sharoitlari, voqealari nuqtayi nazaridan yaratadi. Nizomiy va Dehlaviyning kamchiliklari haqida so'zlaydi:

*Bo'lsa tarix alarg'a gar matlub,
 Anda so'z bog'lamoq emasdur xub* [7.101]

Navoiy tamomila ijodiy to'qima obraz yaratish vazifasini o'z oldiga qo'ygan edi. Navoiy ijobiy Bahrom (Bahrom shohligining dastlabki davri) obrazi orqali o'z davridagi hukmdorlarni mamlakatni insof va adolat bilan boshqarishga yo'llasa, salbiy Bahrom obrazi orqali temuriy shoh va shahzodalarga xos bo'lgan xudbinlik, ishratparastlik, asabiylik kabi xislatlarni achchiq tanqid qiladi. Bahrom ayrim jihatlarini bilan Husayn Boyqaroni eslatadi. Bu Navoiyning dostonidan kutgan yetakchi maqsadi edi. U adolatli, ideal hukmdor obrazini Bahromda emas (garchi uning dastlabki faoliyatida buning kurtaklari ko'rinsa-da), balki "Saddi Iskandariy" da Iskandar obrazida, "Sab'ai sayyor" da Farrux, Juna, Suhayl kabi obrazlarda mujassamlashtiradi. [6.158]

Navoiy Bahromning sarguzashti va xususan, uning fojiali taqdiri bilan Husayn Boyqaroni ham, boshqa temuriy shoh va shahzodalarni ham ogohlantirmoqchi, ularni mash'um yo'ldan qaytarmoqchi bo'ladi. Shu hikoyadagi fikr-mulohazalarni va pand-nasihatlarini bilan kifoyalanmay, asl maqsadini yanada oshkor bayon etish uchun dostonning xotimasiga "tush" epizodini ilova qiladi. Bu epizodda tasvirlanishicha, Navoiy tushida Bahromni ko'rgan emish. Bahrom unga o'z sarguzashtlarini eslatib o'tadi, so'ngra Husayn Boyqaro haqida gapirib, uning saltanati, harbiy shijoati, obodonchilik ishlaridagi faoliyati va boshqa jihatlarini ta'riflaydi. Shundan keyin u o'zining ayrim xatti-harakatlari va fe'l-atvoridagi nuqsonlar (ishratparastlik, xudbinlik va boshqalar) dan afsus-nadomat chekib, Husayn Boyqaroda ham shunday nuqsonlar borligini aytadi va unga nasihat qiladi:

....*Ki jahon kimsaga vafo qilmas,
 Shahlig' tarkiga kiro qilmas,
 Shahki ming yil oning hayotudur,
 G'araz o'lganda yaxshi otidur.* [3.480]

Mislsiz katta jur'at bilan aytilgan bu so'zlar Navoiyning dostonidan kuzatgan asosiy amaliy maqsadi edi. "Tush" epizodi faqat Bahrom obrazinigina emas, balki butun dostonning ham realistik qimmatini oshiradi. Bahrom obrazi kamolotining asosiy mohiyati ham

shundadir.

“Sab’ai sayyor” dostonining muhim obrazlaridan biri Diloromdir. Dilorom husn-latofatda tengi yo’q ayol, iste’dodli san’atkordir. Diloromning oliyjanob qalbi, musaffo xulq-atvori uning husniga husn qo’shadi. Dilorom – sadoqatli yor. U Bahromni sidqi dil bilan sevadi, sevgisiga bir umr sodiq qoladi. Biroq Dilorom – erksiz, tutqun ayol. U go’daklik chog’idayoq Xitoydagi ikki xonning urushi tufayli asira bo’ladi. Bu asirani Xojaga – savdogarga sotadilar. Xitoy xoqonining Bahromga to’laydigan bir yillik xiroji badaliga uni Bahromga sotadi.

Navoiy salafkari kabi, Diloromning husn-latofati, san’ati va ma’naviy go’zalligini ta’riflash bilan feodal o’rta asrining reaksiya qarashi va urf-odatlariga qarshi chiqib, xotin-qizlarga nisbatan gumanizm g’oyalari ilgari surib, ularning sha’ni va insoniy haq-huquqlarini himoya qiladi. Shu bilan birga, Navoiy Diloromning kulfatli hayot yo’liga (uning asira bo’lishi, Xojaning uni goh farzand, goh kanizak tutishi, uning sotilishi, Bahromning qahriga yo’liqishi), mash’um fojiasiga kengroq o’rin berib, bu obrazning realistlik mohiyati va qimmatini oshirishga muvaffaq bo’ladi. [5.96] Diloromning fojiasi minglab Diloromlarning fojiasi edi. Diloromning o’z taqdiriga passiv qarashi, uning itoatkorlik kayfiyati (o’zini aybli hisoblab, Bahrom dargohiga qaytmoqchi bo’lishi) va zaif tomonlari u yashagan muhitning oqibati edi, feodal zulmi va haqsizlikka qarshi isyonkorlik ruhini esa Navoiy “Sab’ai sayyor” hikoyalardagi Malluning qizi va Mehr obrazlarida mujassamlashtiradi. Bu obrazlar shoirning ko’proq fantastik tafakkuri va romantik qalami bilan bunyod bo’lgan obrazlardir. [6.150]

Bahrom va Dilorom hikoyasida bir necha boshqa obrazlar ham bor. Ular yordamchi obrazlar bo’lib, ba’zan ularning faoliyati hikoyadagi voqealarning rivoji uchun vosita sifatida xizmat qiladi. Moniy va Xitoy savdogari shunday obrazlardandir. Savdogarning Diloromga munosabatidagi ziddiyat: bir tomondan, unga otalarcha mehri, ikkinchi tomondan, uni bir kanizak sifatida sotib yuborishi – shu toifadagi kishilarning ma’naviyatiga

xos ziddiyatdir. “Sab’ai sayyor” dostonining qoliplovchi hikoyasi Bahrom Go’r adabiy an’analarini rivojida qo’yilgan yangi va katta bir qadam bo’lib, u Bahrom Go’r hikoyasini hayotga yanada yaqinlashtiradi, uni realistlik an’analar bilan boyitib, g’oyaviy-badiiy qimmatini yanada oshiradi. “Sab’ai sayyor” Bahrom Go’r haqidagi takomillashgan yangi hikoya hamda xalq og’zaki ijodiy materiallari asosida yaratilgan xilma-xil voqea va sarguzashtlarni, obraz va xarakterlarni o’z ichiga olgan ajoyib yetti hikoyadan iboratdir. Navoiyning bu ezgu orzusi amalga oshib, necha asrlardan buyon uning dostoni xalqqa sevimli, barcha ko’ngillarga yoqimli va aksari ijodkorlarga namuna bo’lib kelmoqda. Aytish lozimki, Navoiy dostoni shu mavzudagi oldingi dostonlardan bir necha o’ziga xos jihati bilan ajralib turadi.

Yetti sayyor tilidan aytilgan Navoiy hikoyalari tamomila yangi hikoyalar bo’lib, ular xalq og’zaki ijodiy materiallari asosida yaratilgan. Ular sevgi va vafo, do’stlik va sadoqat, himmat va saxovat, mardlik va qahramonlik, donishmandlik va ijodkorlik kabi xislatlarga bag’ishlanadi. Hikoyalarda real hayotiy voqealardan tortib, fantastik manzaralarga qadar, oddiy turmush hodisalaridan toki kishini hayratga soluvchi xayoliy sarguzashtlargacha o’z ifodasini topgan. Navoiy har bir hikoyaning mazmuni bilan shartli tashqi belgilarni (qasrlarning tusi, hikoyachi va tinglovchining libosi va boshqalar) bir-biriga uyg’unlashtirib, ularning o’zaro bog’liqligini ta’minlaydi.

Navoiyning bu dostoni ham, uning boshqa asarlari kabi, kitobxonlarga manzur bo’lib kelmoqda. Bu doston o’zining ravon uslubi, rangdor tili va kishini qoyil qoldiradigan chuqur ma’noli tashbehlari, istioralari va hikmatli misralari bilangina emas, balki favqulodda mahorat bilan ishlangan kompozitsiyasi bilan ham o’quvchini hayratda qoldiradi. Qolaversa, bu doston “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun” dostonlari kabi “afsona”larga emas, balki konkret tarixiy shaxslarga asoslanib yozilganini alohida e’tirof etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy A. Mukammal asarlar to’plami. Yigirma tomlik. 10-tom (Сабаи сайёр). – Toshkent: Fan, 1993. 28-40-b.
2. Алишер Навоий. Сабаи сайёр. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. – Тошкент, 2011. 7- жилд.
3. Mallayev N. O’zbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik. 2-jild. – T.: Fan, 1965. 475-481-b.
4. Boltaboyev H. Mumtoz so’z qadri. Adabiy-ilmiy maqolalar. – T.: Adolat, 2004. 244-251-b.
5. E.E. Bertels // Navoiy. K.5. – T.: “Tafakkur qanoti” 2015. 150-169-b.
6. Asadov M. O’zbek adabiyoti tarixi va yangi o’zbek adabiyoti (Alisher Navoiy hayoti va ijodi). – T.: Fan va ta’lim, 2023. 95-105-b.

Mahfuza TO'YCHIYEVA,

*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori
mahfuza.t.u.@mail.ru*

Shahlo NARALIYEVA,

*Jumabek Axmeto'g'li Tashenev universiteti dotsenti
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
naralieva_s@mail.ru*

NORMUROD NORQOBILOVNING “OQBO'YIN” ASARINI O'RGANISHGA TAVSIYA

Annotatsiya: maqolada 7-sinf “Adabiyot” darsligida berilgan Normurod Norqobilovning “Oqbo'yin” asarini o'rganishda kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalanishni tavsiya qilinadi. Chunki badiiy asarni tahlil qilish jarayonida o'quvchilarning kitobni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ijodkorlikni rivojlantiradi. Bolalar birgalikda ishlash davomida o'z fikrlarini erkin ifoda etishni va yangicha yondashuvlarni taklif qilishni o'rganadilar.

Kalit so'zlar: *qissa, darslik, texnologiya, hamkorlik, ijodkorlik, tabiat.*

Аннотация: в статье рекомендуется использование технологии совместного обучения в малых группах при изучении произведения Нормурода Норкобилова “Окбуйин”, представленного в учебнике “Литература” для 7-го класса. Это обусловлено тем, что в процессе анализа художественного произведения повышается интерес учащихся к изучению книги и развивается их творческий потенциал. В ходе совместной работы дети учатся свободно выражать свои мысли и предлагать новые подходы.

Ключевые слова: *повесть, учебник, технология, сотрудничество, творчество, природа.*

Annotation: the article recommends using collaborative learning technology in small groups when studying Normurod Norqobilov's work “Oqbo'yin” (White Neck), presented in the 7th-grade “Literature” textbook. This approach enhances students' interest in studying the book during the process of analyzing the literary work and develops their creativity. Through collaborative work, children learn to freely express their opinions and propose new approaches.

Key words: *story, textbook, technology, collaboration, creativity, nature.*

Kirish. 7-sinf “Adabiyot” darsligining 1-fasli “Inson, tabiat, o'zlik” deb nomlangan bo'lib, Normurod Norqobilovning “Oqbo'yin” asari bilan boshlanadi. Hayvonlar haqidagi asarlari bilan yozuvchini o'zbek adabiyotining Ernest Seton Thompsoni deb atash mumkin. Chunki adib “Temur g'ori”, “Ikki daryo oralig'ida”, “Tamaddun izlari” nomli ekspeditsiya yo'nalishidagi ko'rsatuvlar tayyorlash jarayonida O'zbekistonning bir qancha tog'-adirlari, qirlari, daldashtlarini kezib chiqdi. Bu orqali hayvonot olamini o'rgandi. Bu ekspeditsiya keyinchalik “Changalzor iti”, “Oqbo'yin”, “Tog' odami”, “Paxmoq”, “Ovul oralagan bo'ri” nomli qissalarida o'z aksini topdi.

Hikoya aksar bolalar yaxshi ko'radigan jonivor – inson tomonidan qo'lga o'rgatilgan ilk hayvonlardan biri bo'lmish it haqida. Shu sababli ham asarni o'rganishda kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalanishni tavsiya qilinadi.

Asosiy qism. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi – o'quvchilarning bilim olish jarayonida bir-biriga yordam berishi va fikr almashishi orqali ta'lim olishni ta'minlashga mo'ljallangan usuldir. Bu texnologiya, ayniqsa, bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda samara beradi. Uning asosiy tamoyili – har bir o'quvchi muayyan topshiriqlarni bajarishda faollik ko'rsatishi va natijada umumiy maqsadga erishishdir.

Badiiy asarni tahlil qilish jarayonida hamkorlikda o'qitish texnologiyasidan foydalanish samarali bo'lib, o'quvchilarning kitobni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Texnologiyaning afzalliklaridan yana biri ijodkorlikning rivojlanishidir. Bolalar birgalikda ishlash davomida o'z fikrlarini erkin ifoda etishni va yangicha yondashuvlarni taklif qilishni o'rganadilar. Tanqidiy fikrlashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Boshqalar bilan muloqot qilib, o'z fikrlarini asoslashga va boshqalarning g'oyalarini tanqidiy tahlil qilishga odatlanadilar. Jamoa bo'lib ishlash orqali o'quvchilarda mas'uliyat hissi va o'zaro hurmat shakllanadi.

Bunda hikoya uyga vazifa sifatida o'qishga berilgan bo'lishi kerak. 7-sinf “Adabiyot” dasturida berilgan “Oqbo'yin” asarini o'rganish maqsadida sinfdagi kichik guruh uchun o'qituvchi yangi mavzuni ham besh kichik o'quv muammosiga bo'ladi va har bir kichik guruhga kichik muammoni hal qilish vazifasi topshiriladi. Endi bu jarayonni bosqichma-bosqich ko'rib chiqamiz.

1. O'quvchilar soniga qarab 5 yoki 6 kishilik guruh tuziladi.
2. Asar matni qismlarga bo'linib, qog'oz variantda chiqartirilgan holatda o'quvchilarga tarqatiladi.
3. Har bir guruhdan o'ziga berilgan parchani diqqat bilan o'qishi talab qilinadi. Chunki beriladigan topshiriqlar bevosita asar matni bilan bog'liqdir.
4. Asarda keltirilgan qahramonlar nomi o'qituvchi

tomonidan og'zaki aytiladi, o'quvchilar esa belgilangan ma'lum muddat ichida o'zlariga berilgan matndan kelib chiqqan holda unga tavsif yozishlari kerak. Har bir jamoada bitta vakil javoblarni o'qib eshittiradi, o'qituvchi javoblarni tinglab, xulosalarni chiqarishga yordam beradi, so'ngra o'quvchilar bergan javoblariga qarab rag'batlantiradi. Bunda kirish mashg'uloti sifatida hikoya haqida dastlabki tasavvumi hosil qilish uchun foydalanish mumkin. Keyingi bosqichda esa o'quvchilar matn ichidan kalit so'zlarni yozib oladilar. O'qituvchi esa matnni barcha guruhlardan yig'ib oladi. O'quvchilar esa kalit so'zlarga qarab asar voqeasini ketma-ket bayon qiladilar. Mashg'ulot davomida "Oqbo'yin" asari yuzasidan quyidagi savollar berilishi mumkin:

Oqbo'yin, Oqto'sh, Malla uch xil qilib tasvirlangan. Bir ota-onadan tug'ilgan uch jonzot nima uchun bir-biridan keskin farq qiladi?

Nima uchun Oqbo'yin Mallani yengsa ham, "Shunga qaramay, ko'nglining bir cheti hanuz xira yedi. Zafar zavqidan to'la bahramand bo'lishga nimadir xalaqit berardi" deyiladi?

Oqbo'yinga ta'rif bering. Bunda Oqbo'yin va Malla munosabatidan kelib chiqib yozing.

Oqbo'yin-To'rtko'z, Oqbo'yin-Yoldor munosabatlarida qaysi jihatlari ochilishiga e'tibor bering.

Oqbo'yinni xatti-harakatida onasining ta'sirini izohlang. Rasul boshidanoq Oqbo'yinga ayricha mehr qo'yg'anligining sababini toping.

"Malla talvasada turib qoldi. Zora qaytib ketsa degan umidda Malla yer tirnab jon-jahdi bilan hurdi". Jumladan kelib chiqib Malla tabiatini baholang.

"Malla qishloqdan uzilgan qorani uzoqdanoq payqadi. Ovoziga hayrat *indi*". "*Indi*" so'zining ma'nosini ayting. Shu jumladan, indi so'zining sinonimlarini qo'yib ko'ring. Farqi bo'lsa izohlang.

Salom do'xtir bilan Rasul suhbatidan kelib chiqib bolaga tavsif bering.

Malla bilan olishuvdagi Oqbo'yin bilan Rasul bilan o'ynashadigan Oqbo'yinni solishtiring. Farqdagi keskinlikni izohlang.

Yozuvchi bir o'rinda Oqbo'yinni "Qo'rquv bilmas yuragiga qiziqish oraladi" deb yozadi. Lekin Olapar haqida "*eslasa eti junjikadi...*" Bu qo'rquv emasmi? Fikringizni izohlang.

"Qor hididan bo'lak hidni *tuymay*, norozi g'ingshidi" gapidagi *tuymay* so'zining ma'nosini izohlang. Sinonimlari bilan almashtirib qo'llab ko'ring. Ma'no tovlanishlari haqida gapiring.

O'qituvchi muammoni hal qilish uchun 10 daqiqa vaqt berilishini, undan so'ng javoblar tinglanib kichik guruh a'zolariga baho qo'yilishini e'lon qiladi. Barcha kichik guruhlariga o'z oldilaridagi o'quv muammosini yechishga birdan kirishadilar. Ikki nafar bola esa, o'rtoqlarining muammo

yechimiga qaratilgan fikrlarini qog'ozga tushirib borishadi. Bu jarayonda o'quvchilar fikriga munosabat bildirilmaydi, saralanmaydi. Ular nima deyishsa, qog'ozga tushirilaveradi. Bu jarayon g'oyat qizg'in bo'lib yetti daqiqagacha davom etishi mumkin. So'ng bildirilgan fikrlardan muammoga tizimli va mantiqiy yechim tayyorlanadi. Bu ishga uch daqiqagacha vaqt ketadi. Har bir kichik guruh nomidan faqat bir o'quvchi javob beradi. Boshqa kichik guruhdagilar ham ishlarini to'xtatib, uni tinglaydilar. Bir kichik guruh nomidan berilgan javob o'sha guruhdagilar tomonidan to'ldirilmaydi. Boshqa guruhdagilardan birortasi qo'shimcha qilishi mumkin. O'qituvchi guruh nomidan javob bergan o'sha bir o'quvchini baholaydi va bu baho kichik guruhdagi barcha o'quvchilarga ham qo'yiladi. Shuning uchun guruhdagi o'quvchilar o'zlari bilgan barcha narsani javob beradigan o'quvchiga o'rgatishlari kerak bo'ladi. Aks holda ularning bahosi pasayib ketishi mumkin.

O'qituvchi har bir guruh vakili javobini tinglaydi, izohlaydi, kamchiligini to'ldiradi, so'ng baho qo'yadi. Har bir guruh javobini boshqa guruhdagilar ham tinglashadi. Shu tariqa sinfdagi barcha o'quvchilar yangi mavzu yuzasidan muayyan tasavvurga ega bo'ladilar. To'g'ri, bu yo'sinda uyushtirilgan saboqda izchillik, mantiqiylik, ilmiylik, tushunarlilik, tarbiyaviylik va boshqa bir qator ta'lim tamoyillari buzilishi mumkin. Lekin eng muhimi, yangi mavzuni o'quvchilarning o'zlari o'tishidir. Negaki, bolalar o'zlari o'qituvchidan oldin qandaydir yangi mavzuni o'zlashtirishlari mumkinligini anglab yetadilar, o'zlariga ishonch paydo bo'ladi. Muhimi, ular nafaqat o'qituvchi bilan, balki bir-birlari bilan ham hamkorlik qilishga, bir-birlariga yordam berishga va shu asnoda yangi bilimni o'zlashtirishga erishadilar. Agar an'anaviy ta'lim usulida a'lochi o'quvchilar yolg'iz o'zlari a'lochi bo'lishga intilsalar, interfaol usulda hammaning a'lochi bo'lishiga tirishadilar. Negaki sinfdoshining besh olishi unga ham aniq foyda keltiradi.

Xulosa. Hamkorlikdagi o'quv faoliyatining maqsadi o'zlashtiriladigan faoliyat va birgalikdagi harakatlar, munosabat hamda muloqotning boshqarish mexanizmini yaratishdir. Hamkorlikdagi faoliyatning mahsuli o'quvchilarda ilgari surilgan yangi g'oyalar va o'zlashtirilayotgan faoliyatning mohiyatiga bog'liq maqsadlar hamda sheriklikdagi shaxs pozitsiyasini boshqarish istaklarining yuzaga kelishidir. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi yordamida o'quvchilar badiiy asarni nafaqat o'rganadilar, balki undagi yashiringan ma'no va mazmunni tushunishga harakat qiladilar. Bu usul ular uchun darslarni qiziqarli, mazmunli va unutilmas qiladi. Ushbu texnologiyani qo'llash orqali o'qituvchi nafaqat o'quvchilarning ta'lim sifati, balki tarbiyaviy jihatlari ham yuqori darajaga ko'tarishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adabiyot [Matn]: 7-sinf uchun darslik / Z. I. Mirzayeva, K. Q. Djalilov. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. 30-bet.
2. Husanboyeva Q. va b. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. 152-bet.

Shahodat NOROVA,
 Nizomiy nomidagi TDPU katta o'qituvchisi,
 f.f.f.d, PhD.
 e-mail:geraklistich11@mael.com

ASQAD MUXTORNING “CHINOR” ROMANI TILIDAGI PARANTEZ BIRLIKLAR LINGVOPOETIKASI

Annotatsiya: mazkur maqolada Asqad Muxtorning “Chinor” romani tilidagi sintaktik vosita hisoblangan parantezaning qo'llanilishi, ushbu vosita orqali asar mazmun-mohiyatini ochib berishda yozuvchining foydalanish mahorati haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *badiiy matn, sintaktik, paranteza, subyektiv-modal, pozitsion tamoyil, mikrosintaksis.*

Аннотация: в данной статье описывается использование скобок как синтаксического средства в языке романа Аскада Мухтара “Чинор”, а также мастерство писателя в использовании этого средства для раскрытия сути произведения.

Ключевые слова: *художественный текст, синтаксис, скобка, субъектно-модальный, позиционный принцип, микросинтаксис.*

Annotation: this article describes the use of parentheses as a syntactic tool in the novel “Chinor” by Asqad Muxhtar, and the writer's skill in using this tool to reveal the essence of the work.

Key words: *literary text, syntactic, parentheses, subjective-modal, positional principle, microsyntax.*

Parantezalar badiiy matnda ko'proq umumiy nutqqa qo'shimcha izohlar kiritish uchun ishlatiladi. Romanda muallif yoki qahramon nutqida qo'llanilgan parantezalar gapda aytilayotgan asosiy fikrga qo'shimcha izohlar berish uchun qo'llanilganini kuzatishimiz mumkin. Qavs bilan ajratilgan parantezalarda fikriy alohidalik aniq sezilib turadi, chunki qavs tinish belgisining o'zi bevosita shunga ishora qiladi. Masalan, quyidagi parchada ikki xil fikr chizig'i bitta jumla tarkibida berilganligini sezish qiyin emas:

Uchinchi kuni kechasi Madumar boshliq kimlardir kelib, (Ochil bu latta-puttaga o'ralgan, yara-chaqa, eti suyagiga yopishgan odamlarni tanimadi ham), birpas indamay turib, yana ketishdi, achinishyaptimi, g'azabmi – bilib bo'lmasdi.

Ya'ni asosiy jumlaning mazmunidan anglashiladiki, tunda Madumar boshliq bir necha kishi kelib ketishadi. Birpas indamay turib ketishadi. Parantezada bir hududda latta-puttaga o'rangan, eti suyagiga yopishgan, yarali-chaqali insonlar yotganidan xabar beriladi. Bu ikki alohida fikrni bir jumlagi joylashdan asosiy maqsad shundaki, kelib-ketuvchi kishilar nega kelganligi, nega birpas jim turganliklarini yanada aniqroq ifodalash zarurati mavjud edi. Parantezada berilgan fikr bayon qilinmaganda edi, asosiy jumlaning ma'nosi yetarli darajada ochiqlanmay qolgan bo'lar edi. Yoki kengroq matn tuzishga ehtiyoj sezilgan bo'lar edi.

Badiiy nutqdagi parantez birliklarning semantik-grammatik va lingvopoetik xususiyatlarini tadqiq etish mikrosintaksis (gap) va makrosintaksis (matn) sohalaridagi muayyan muammolarga aniqlik kiritish imkonini beradi. Badiiy matnda parantez birliklarning leksik-semantik va lingvopoetik xususiyatlarini o'rganish tilshunoslikning

lingvopoetika, matn tilshunosligi, matn sintaksisi kabi sohalaridagi bir qator muammolarni hal qilishga yordam beradi. O'zbek tilshunosligida parantezalar bo'yicha dissertatsion tadqiqot olib borgan D.Jamoliddinova tilshunos A.Meslarning “Проблема парентезных конструкций и возможные пути её адекватного решения” nomli maqolasiga bildirgan munosabatida quyidagilarni ta'kidlaydi: “Turli tilshunosliklarda parantezalarni xilma-xil jihatlardan tadqiq etishga bag'ishlangan juda katta miqdordagi ilmiy ishlarni tahlil etar ekan, A.Mesler bu muammoga oid keyingi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda ko'zga tashlanayotgan asosiy yo'nalishlarni quyidagicha tasniflaydi: “parantez konstruksiyalarning jumlaning asosiy qismi bilan aloqasining xarakteri tahlili va bu aloqaning leksik-semantik va grammatik vositalarini belgilash; parantez konstruksiyalarning ikki funksional tipini, ya'ni subyektiv-modal (kirish) va obyektiv-izohlovchi (kiritma) tiplarini aniqlash; parantezani uslub belgilovchilik vazifasi nuqtayi nazaridan o'rganish; parantezaning pozitsion tamoyil asosidagi tahlili; jumlani ikki kommunikativ yo'nalishga bo'laklash sabablari va tabiatini aniqlash maqsadida paranteza hodisasini ontologik jihatdan o'rganish; parantetik kiritmalarning ayrim tiplarini nisbatan keng lisoniy kontekstda tahlil etish; parantezani notekis nutq semiotikasi aspektida tadqiq etish”¹.

Bu hodisa tilshunos M.Yo'ldoshevning Q.Yadgarov bilan birgalikda yaratgan “Badiiy matnning lisoniy tahlili” fanidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish” deb nomlangan o'quv qo'llanmasida parantetik birliklarning lingvopoetik ahamiyatiga to'xtaladi: “Paranteza badiiy asarda muallif va qahramonlar nutqida kelishi mumkin. Aytilmoqchi bo'lgan fikrga aloqador izohlar, qo'shimcha

¹ Мецлер А.А. Проблема парентезных конструкций и возможные пути её адекватного решения / Прагматико-функциональное исследование языков. – Кишинев: Штиинца, 1987. С. 126-127.

ma'lumotlar qavs ichida berib boriladi. Intonatsion, grafik va sintaktik jihatdan mustaqil bo'lgan kiritma konstruksiyalar asarda nutqning to'la anglanishi uchun zaruriy informatsiyalarni berish, tinglovchi yoki kitobxon uchun noaniq bo'lgan o'rinlarga aniqlik kiritish, izohlash, eslatish, his-tuyg'ularni ifodalash kabi maqsadlarda qo'llaniladi. Asar qahramoni bilan kitobxon o'rtasida o'ziga xos "sirdoshlik" illyuziyasini yaratadi. Qahramon "aytmasa bo'lmaydigan" gapini qavs ichida berish orqali go'yo kitobxonning qulog'iga pichirlayotganday muhit yaratadi. Bu esa kitobxonning qahramonga nisbatan ishonchini orttiradi va yaqinlashtiradi. Paranteza funksiyasiga ko'ra turlicha bo'ladi. Ayrimlari kitobxonni "parda ortidagi sir" dan ogoh qilishga xoslangan bo'lsa, ayrimlari yangi informatsiyaga tayyorlash vazifasini bajaradi. Ayrim parantezalarda voqelikka nisbatan muallif yoki qahramonning ijobiy munosabati ifodalangan bo'lsa, ayrimlarida kinoya va kesatiq yuklangan bo'ladi. Paranteza matnni shakllantirish xususiyatiga ega².

Orif aka shuncha yo'llar, shuncha ellar kezib, na o'z yurtimizda, na Yevropa mamlakatlarida Shivilg'onday go'zal tog' qishlog'ini uchratoldi. Sobiq Ko'yki tumanida ("Sobiq"! Negadir uni "sobiq" qilib qo'yishibdi!) har bir kichkina qishloqning ham o'ziga xos chiroyi, o'ziga xos fazilati bor.

Mazkur parchada paranteza qahramonning ichki nutqini ham parallel aks ettirishga xizmat qilgan. Agar mazkur paranteza qo'llanilmaganda edi *Ko'yki tumani* birikmasidan oldin *sobiq* so'zi e'tiborni tortmagan bo'lar edi. Qahramonning ichki nutqida *nega sobiq* deb yozilganiga e'tirozi va isyoni seziladi. Busiz qahramonning ichki dunyosida kechayotgan g'alayonlarni, voqelikka munosabatini ham aniq ilg'ab bo'lmas edi.

Muallif qahramonlar ruhiyatini shu qadar jonli tasvirlaydiki, uning aql-u xayolidan o'tayotgan fikrlar bilan birga qalb tug'yonini ham yaxlit holda ifodalay oladi. Kitobxonga bu, ya'ni qahramonning o'y-xayoli bilan birga ichki kechinmalarini ham his qilish qiyinchilik tug'dirmaydi.

– *Men sevgimdan uyalmayman, Saidjon aka, o'tinaman, qoling. Meni bilmaydi deysizmi, ko'rib bilib turibman – tengi yo'q usta mutaxassissiz. Qani endi, men ham shunday bo'lsam. Siz qilgan ishni hamma ham qilolmaydi. Biroq... – Siz xato tushunibsiz, popuk... – Saidning yo'g'on ovozi eshitildi. (Ularning gaplashib o'tirgani mayli-yu, mana shunaqa "popuk-mopugi" yuragidan o'tib ketadi Yo'ldoshning.) – Xato tushunibsiz.*

Parchadan ma'lum bo'ladiki, Said va Yo'ldosh suhbatlashib o'tirganda, Saidning Azizaga qaratilgan nutqiga Yo'ldoshning munosabati paranteza shaklida berilgan. Bunda ikki kishining suhbatiga aralashmasdan kuzatib o'tirgan uchinchi shaxsning ichki kechinmasini ham bir paytning o'zida anglash imkoni yaratilgan.

Shuningdek, "Chinor" romanida qiziq bir holat kuzatiladi. Ba'zi o'rinlarda parantez birlik sifatida muallif o'zining ham fikrlarini matnga kiritadi:

Faqat cholgina (jamoada Qayipbergen akani "Chol" deyishardi) Komilaning "erkakchalish qiliqlari"ni yoqtirmaydi, yigit bo'lsa kallakesar bo'lardi, deb yuradi. Komila ham jamoasi uchun har qanday qaltis ishga tayyor.

Bu tarzda parantez ichidagi qaydlar o'quvchiga kerakli ma'lumotlarni qamrab oladi. Dabdurustdan qarshisiga chiqqan ism yoki laqab parcha ichida izohlanadi. Natijada mazkur so'z va iboralarning ma'nosi kitobxon uchun oydinlashadi. Bunda badiiyat u qadar sezilmaydi. Biroq kitobxonga ko'mak ma'nosida parantezaning informativlik vazifasi qo'l keladi. Romanda informativ vazifa bajarishga xoslangan bunday parantezalar ko'p uchraydi. Hatto voqealar bo'lib o'tgan sana, qandaydir iqtibosning muallifi kabilar ham ana shunday informativ funksiyaga ega parantezalarda beriladi.

(1931–1960) konchi do'stlarini halokatdan qutqarish yo'lida qahramonlarcha halok bo'ldi. Yoki:

"Buni faqat ikki kishi kashf etadi. Uchinchisi, kim bo'lsa ham, oshiqcha..." (Qayerdanligi yodimda yo'q.)

– *Agar men yozuvchi bo'lsam, butun umrimni bittagina kitob yozishga sarflardim. (Mana bunisi endi, azizlarim, menga tegishli. Butun umrni bitta kitobga sarflash? Bu qanaqa kitob ekan?) – U qanday kitob, bobo?*

"Chinor" romanida parantezalar bo'yicha kuzatiladigan o'ziga xos usullardan biri yozuvchining o'zi voqealar rivojida asardan tashqaridagi shaxs sifatida ishtirok etishidir. Qahramonlardan biri Orif akaning bir gapi bor: *"Agar men yozuvchi bo'lsam, butun umrimni bittagina kitob yozishga sarflardim"*. Uni tinglayotgan bolakay *"qanday kitob"* deb so'raydi. Bu dialogik nutq bir qarashda tushunarli, sodda va aniq. Biroq paranteza ichida berilgan *"mana bu gap menga tegishli"* jumlasini butunlay murakkablashtirib beriladi. Bu yerda yozuvchi asar voqeligiga butunlay tashqaridan kirib keladi va kitobxonni chalgitadi. Paranteza orqali berilgan fikr kimning fikri ekanligini kitobxon dastlab tushunishga qiyinaladi. Biroq jumlaning davomida ayni fikrning yozuvchiga aloqadorligini anglaydi. Bunda paranteza metatekstual xususiyatga ega bo'ladi. Matn usti yoki asarga bevosita bog'lanmagan bir fikrning asar ichida paydo bo'lishi mazkur matnni murakkablashtiruvchi vosita hisoblanadi. Yozuvchining ideali, orzusi ifodalangan mazkur paranteza asar syujetiga bog'liq bo'lmasa ham, alohida estetik qimmatga ega. Yozuvchining o'ziga xos uslubi, samimiyati, o'quvchisiga ishonishi va u bilan fikrlashishi, unga o'z sirlarini oshkor qilishi hamma asarda ham kuzatilavermaydigan badiiy tafakkur mahsuli hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, badiiy nutqda paranteza deb ataluvchi hodisaning ham alohida o'рни bor. Qavs ichida berilgan gaplarning yoki kiritma konstruksiyalarning bir qator vazifalari bo'lib, shulardan asosiysi gapdagi fikrga qo'shimcha tariqasida yo'l-yo'lakay yangi fikr yoki qo'shimcha ma'lumotlarni ifodalashdan iboratdir. Shuningdek, bu kabi birliklar badiiy matnning

² Ёўлдошев М., Ядгаров Қ. "Бадий матннинг лисоний таҳлили" фанидан амалий машғулотларни ташкил этиш. – Тошкент, 2007. Б. 69.

sintaktik va struktural jihatidan murakkablashuvini ta'minlaydi. Asqad Muxtorning "Chinor" romanida

parantezalar ko'p qo'llanadi va ular umumiy badiiy niyatning tugal ifodalanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Йулдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик тахлили асослари. – Тошкент, 2007. 98-б.
2. Шодиева Д. Муҳаммад Юсуф шеърияти лингвопоэтикаси. – Тошкент, 2007. 98- б.
3. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. – М.: Наука, 2006. 384-с.
4. Мецлер А.А. Проблема парентезных конструкций и возможные пути её адекватного решения / Прагматико-функциональное исследование языков. – Кишинев: Штиинца, 1987. С. 126-127.
5. Йулдошев М., Ядгаров Қ. "Бадий матнинг лисоний тахлили" фанидан амалий машғулотларни ташкил этиш. – Тошкент, 2007. 69-б.

Rayxona TILLAYEVA,

Namangan davlat pedagogika instituti

Filologiya kafedrası mudiri,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent.

e-mail: rayxona_tillayeva_05@mail.ru

O'ZBEK BADIY ASARLARINI QIYOSIY METOD ASOSIDA TAHLIL QILISH: ADABIY TAFAKKUR TARAQQIYOTIDAGI IFODALAR

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek badiiy asarlarini qiyosiy metod asosida tahlil qilishning nazariy va amaliy jihatlari yoritiladi. Qiyosiy metod, adabiyotshunoslikda asarlarning bir-biri bilan solishtirilib, ularning mazmuni, shakli, obrazlari va uslubi tahlil qilinishiga asoslanadi. Maqola, o'zbek adabiyotining turli davrlari, jumladan, klassik va zamonaviy yozuvchilarning asarlarini solishtirib, adabiy tafakkur taraqqiyotining ifodalarini o'rganadi. Qiyosiy tahlil orqali asarlardagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanib, milliy adabiyotning estetik va g'oyaviy jihatlari ko'rsatiladi. Shuningdek, maqolada o'zbek va jahon adabiyotlari o'rtasidagi aloqalar hamda adabiy jarayonlarning o'zaro ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: *O'zbek adabiyoti, badiiy tahlil, qiyosiy metod, adabiy tafakkur, obraz, g'oya, uslub, klassik adabiyot, zamonaviy adabiyot, milliy adabiyot, jahon adabiyoti, adabiyotshunoslik, estetik yondashuv.*

Аннотация: в статье рассматриваются теоретические и практические аспекты анализа произведений узбекского искусства на основе сравнительного метода. Сравнительный метод в литературоведении основан на сравнении произведений между собой, анализе их содержания, формы, образного строя и стиля. В статье сравниваются произведения разных периодов узбекской литературы, в том числе классиков и современных писателей, рассматриваются проявления развития литературной мысли. Путем сравнительного анализа выявляются сходства и различия произведений, подчеркиваются эстетические и идеологические аспекты национальной литературы. В статье также освещаются связи узбекской и мировой литературы, взаимодействие литературных процессов.

Ключевые слова: *Узбекская литература, художественный анализ, сравнительный метод, литературная мысль, образ, идея, стиль, классическая литература, современная литература, национальная литература, мировая литература, литературоведение, эстетический подход.*

Annotation: this article discusses the theoretical and practical aspects of analyzing Uzbek literary works using the comparative method. The comparative method is based on the comparison of works with each other in literary studies and the analysis of their content, form, images, and style. The article compares the works of different periods of Uzbek literature, including classical and modern writers, and studies the expressions of the development of literary thought. Through comparative analysis, similarities and differences in the works are identified, and the aesthetic and ideological aspects of national literature are shown. The article also discusses the connections between Uzbek and world literatures and the interaction of literary processes.

Key words: *Uzbek literature, artistic analysis, comparative method, literary thought, image, idea, style, classical literature, modern literature, national literature, world literature, literary studies, aesthetic approach.*

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborot oqimi kuchaygan davrda adabiy tafakkur ham yangicha mezonlar asosida o'rganilmoqda. O'zbekiston

mustaqillikka erishganidan so'ng milliy adabiyotga bo'lgan yondashuv, uni baholash mezonlari sezilarli darajada o'zgardi. Endilikda adabiy asarlarni faqat

g'oyaviy emas, balki uslubiy, struktural, falsafiy va madaniy kontekstda tahlil qilish zaruriyati ortdi. Aynan mana shunday jarayonda qiyosiy adabiy tahlil metodi zamonaviy adabiyotshunoslikda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Qiyosiy tahlil, bir tomondan, adabiy asarning ichki zaminini ochib bersa, boshqa tomondan, uni boshqa muhitdagi adabiy hodisalar bilan bog'lash, umumlashtirish imkonini yaratadi. Bugun o'quvchi yoki tadqiqotchi uchun adabiy asarni keng qamrovda tushunish, uni boshqa millat vakillari yozgan asarlar bilan solishtirish orqali badiiy tafakkur miqyosini aniqlash juda muhim. Ayniqsa, o'zbek badiiy adabiyotining milliy o'ziga xosligini aniqlash va uni jahon adabiyoti kontekstida o'rganish qiyosiy metod orqali samarali amalga oshiriladi. Bu maqolada o'zbek adabiyotining mumtoz, jadid va zamonaviy bosqichlariga mansub asarlar boshqa xalqlar adabiyoti bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu tahlillar orqali o'zbek adiblarining badiiy mahorati, g'oya va obrazlar yaratishdagi yangiligi, xalq ruhiyatini ifodalash uslublari yoritiladi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda nafaqat adabiy tanqidchilar, balki yosh o'quvchilar va yozuvchilar ham asarlardagi estetik qadriyatlar va obrazlar orqasida turgan ijtimoiy-falsafiy fikrlarni anglashga ehtiyoj sezmoqdalar.

Asosiy qism. 1. Alisher Navoiy va Dante Aligeri: Majnun va Beatrixning obrazlari

Alisher Navoiy va Dante Aligeri asarlaridagi obrazlarni qiyoslash orqali ikki turli madaniyatdagi muhabbat va inson tafakkuri tahlil qilinadi.

Alisher Navoiy "Xamsa" asarida Majnunni muhabbatning cheksiz kuchini ifodalovchi obraz sifatida tasvirlaydi. Navoiyning Majnuni sevgi yo'lida iztiroblarga to'lib, butun borlig'i bilan Bejaning sevgisini izlaydi. Majnunning iztiroblari va muhabbati milliy ruhni aks ettiradi, uning his-tuyg'ulari xalqning o'ziga xos xarakterini va ma'naviy qiyofasini ifodalaydi.

Dante Aligeri "Divina Commedia" asarida Beatrixni ilohiy muhabbatning ifodasi sifatida ko'rsatadi. Beatrix Dante uchun muhabbatning oliy jihatini anglatadi va u butun asar davomida Dantega ma'naviy yo'l ko'rsatadi. Beatrix obrazida g'arb adabiyotining ilohiy sevgi haqidagi tasavvurlari aks etadi. [1, 94] Qiyosiy tahlil natijasida Navoiy va Dante asarlaridagi muhabbat tasvirlari bir-biriga yaqin bo'lishiga qaramay, Navoiy Majnunni xalqning ma'naviy yuksalishi uchun kurashayotgan bir kishi sifatida tasvirlaydi, Dante esa Beatrix orqali dunyoqarashining yuksakligi va ilohiy muhabbatni aks ettiradi.

2. Abdulla Qodiriy va Chingiz Aytmatov: ijtimoiy va ma'naviy izlanishlar

Abdulla Qodiriy va Chingiz Aytmatovning asarlari ham o'ziga xos ijtimoiy va ma'naviy izlanishlar bilan ajralib turadi.

Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanida milliy istiqlol va ma'naviyatga bo'lgan ehtiyojni aks ettiradi.

Uning asaridagi obrazlar o'z vataniga sodiq bo'lish va erkinlikka intilish ruhida shakllanadi. G'afur va Zaynab obrazlari o'rtasidagi konflikt hamma narsadan yuqori bo'lgan milliy ma'naviyatni aks ettiradi.

Chingiz Aytmatovning "O'tgiran yurak" romanida odamzodning ma'naviyati, erkinlik va insonparvarlik g'oyalari ko'rsatiladi. Aytmatovning asaridagi **Yerga tushgan qo'ng'ir** hayvonlari va ularning o'zaro munosabatlari orqali Aytmatov insoniyatning ichki azoblari va uning harakatlarining tafakkurini o'rganadi. [2,45] Qiyosiy tahlilda Qodiriy va Aytmatovning asarlari ijtimoiy-siyosiy kurashni tasvirlashda o'xshash, biroq Qodiriyning asaridagi milliy g'oya Aytmatovning asarida odamning ichki olami, uning azoblari orqali ko'rsatilgan.

3. Said Ahmad va Huda Sha'aravi: Ayollarning adabiy va ijtimoiy roli.

Said Ahmad va **Huda Sha'aravi**ning asarlari orqali ayollarning adabiyotdagi o'rni va ijtimoiy pozitsiyasi o'rganiladi. **Said Ahmad**ning "Yurtimiz" romanida o'zbek ayolining jamiyatdagi o'rni va uning ijtimoiy faolligi ko'rsatiladi. Ahmad asarida ayolning jamiyatda teng huquqli bo'lishi va mustaqil fikrlashi orqali o'zining maqsadlariga erishishi tasvirlanadi. U ayollarning tarbiyasi, jamiyatdagi roli va huquqlarini muhim masala sifatida ko'taradi.

Huda Sha'aravi "Hayot va ijod" asarida Misr ayolining ijtimoiy pozitsiyasini ko'rsatadi. Sha'aravi o'z asarida ayollarning jamiyatda erkin bo'lishi, ularning o'z huquqlarini talab qilishlari kerakligini ta'kidlaydi. U ayolni ijtimoiy harakatlar markazida ko'rsatadi va uning o'z shaxsini anglashini istaydi. [3, 125] Qiyosiy tahlil qilishda, Ahmad va Sha'aravi ayollarni ijtimoiy jihatdan o'zgarishlarni istagan va erkinlik uchun kurashayotgan shaxslar sifatida tasvirlaydi, ammo Sha'aravi asarida ayollarning erkinligini faqat o'z huquqlari bilan bog'laydi, Ahmad esa ayolning jamiyatda o'z o'rnini topishiga katta ahamiyat bera di.

Xulosa. Badiiy adabiyot inson qalbi, ruhiyati, tafakkuri bilan bevosita bog'liq. Asarni o'qish – bu o'qish emas, balki **ichki tafakkur, tuyg'u va estetik dunyo bilan muloqot**dir. Badiiy tahlil esa – bu muloqotni anglash, tushunish, teranlashtirish vositasi. Ayniqsa, bugungi yoshlar uchun adabiy asarlarni yuzaki o'qish emas, balki **uning ichki mohiyati, estetik strukturali, g'oya va obrazlar dunyosini tushunish** nihoyatda muhim. Bu ularni nafaqat o'qimishli, balki tafakkurli, badiiy didi yetuk shaxslarga aylantiradi. Qiyosiy adabiy tahlil esa o'quvchiga **"men va boshqa", "milliy va umuminsoniy", "hozirgi va o'tmish"** oralig'ida fikrlash, solishtirish, baholash madaniyatini shakllantiradi. Masalan, Alisher Navoiyning Majnuni bilan Dante obrazini qiyoslash orqali o'quvchi shunchaki muhabbat emas, **muhabbat orqali yetuklikka erishish falsafasini** anglaydi. Yoki Muhammad Yusuf she'riyati bilan Visotskiyning iztirobli ovozi solishtirib, **xalq**

ruhiyatining har xil milliy ifodalarini ko'radi.

Badiiy tahlil o'quvchini inson qalbidagi murakkab kechinmalarni his qilishga, adabiy estetikani anglashga, adabiyot orqali hayotga yangicha

qarashga o'rgatadi. Bu esa zamonaviy ta'lim va tarbiyada eng muhim jihatlardan biridir. Shunday ekan, adabiyot nafaqat go'zallik, balki **ma'naviy kamolot maktabi** bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Esmonov, M. (2009). Navoiy va Dante Aligeri: muhabbat va ma'naviyat. – Toshkent: Fan.
2. Niyozov, A. (2011). Abdulla Qodiriy va Chingiz Aytmatov: ijtimoiy va ma'naviy izlanishlar. – Toshkent: Adabiyot.
3. Akramova, G. (2013). Said Ahmad va Huda Sha'aravi: ayollarning adabiy va ijtimoiy roli. – Toshkent: Ijtimoiy fikr.
4. Mavlonov, F. (2019). – Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Quronov Dilmurod. *Hozirgi o'zbek adabiyoti*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. (Zamonaviy o'zbek adabiyotidagi tahliliy metodlar haqida.)
6. Yo'ldosh Eshbek. *Adabiy tanqid nazariyasi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
7. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI //O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSH FILOLOG OLIMLAR JAMIYATI.C.439. https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439.
8. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue 11 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C
9. <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>
10. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

Dildora ALIQULOVA,
Filologiya fanlari bo'yicha (PhD) falsafa doktori
Turon universiteti v.b dotsenti
Qarshi, O'zbekiston
e-mail: Aliqulovadildora92@gmail.com

SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA OSHIQ- MA'SHUQ VA RAQIB OBRAZLARINING TAHLILI

Annotatsiya: mazkur maqolada Sharq va G'arb adabiyotidagi "oshiq–ma'shuq–raqib" obrazlari tizimi qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida tadqiq etilgan. O'zbek mumtoz adabiyotidan Alisher Navoiy, zamonaviy adabiyotdan Abdulla Qodiriy va Abdulla Qahhor asarlari misolida Sharq an'analari tahlil qilingan. G'arb adabiyotidan esa Balzak, Dyuma va Flober romanlari asosida oshiqlik drammatizmi yoritilgan. Maqola adabiy obrazlarning ijtimoiy, psixologik va estetik talqinini ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *oshiq obrazi, ma'shuq timsoli, raqib motivi, poetik struktura, sharq mumtoz adabiyoti, badiiy tahlil.*

Аннотация: в данной статье исследуется система образов «влюблённый – возлюбленная – соперник» в восточной и западной литературе на основе сравнительно-аналитического подхода. Традиции Востока проанализированы на примере произведений классика узбекской литературы Алишера Навои, а также современных писателей Абдуллы Кадыри и Абдуллы Каххара. В западной литературе драматизм любовных отношений раскрывается на материале романов Бальзака, Дюма и Флобера. Статья направлена на выявление социальных, психологических и эстетических интерпретаций литературных образов.

Ключевые слова: *образ влюблённого, символ возлюбленной, мотив соперничества, поэтическая структура, восточная классическая литература, литературный анализ.*

Annotation: this article presents a comparative-analytical study of the system of "lover–beloved–rival" images in Eastern and Western literature. The traditions of the East are analyzed through the works of Alisher Navoi from classical Uzbek literature, as well as the writings of Abdulla Qodiriy and Abdulla Qahhor from modern literature. In Western literature, the dramatization of romantic relationships is explored based on the novels of Balzac, Dumas, and Flaubert. The article aims to reveal the social, psychological, and aesthetic interpretations of literary characters.

Key words: *lover image, symbol of the beloved, motif of the rival, poetic structure, classical Eastern literature, literary analysis.*

Adabiyot insoniyat ruhiy olamining in'ikosi bo'lib, unda muhim ijtimoiy-madaniy hodisalar, shaxsiy kechinmalar, ma'naviy qadriyatlar ifodasini topadi. Ayniqsa, sevgi mavzusi – oshiqlik, sadoqat, fidoyilik hamda u bilan bog'liq raqobat, azob va sinovlar adabiy ijodning ajralmas komponenti hisoblanadi. Oshiqlik syujeti doirasidagi "oshiq–ma'shuq–raqib" obrazlar tizimi Sharq va G'arb adabiyotida turlicha talqin qilinadi. Bu obrazlar orqali mualliflar insoniy mohiyat, jamiyat bilan shaxs o'rtasidagi ziddiyat, ruhiy halovat va ichki drammatizmi ochib berishga intilganlar.

O'zbek adabiyotshunosligida bu masalaga doir qimmatli ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Jumladan, adabiyotshunos olimi M. Qodirova ta'kidlaganidek, "Oshiq obrazi asar estetik tizimining markazida turib, u orqali boshqa obrazlar bilan ziddiyat va uyg'unlik hosil qilinadi" [Qodirova, 2003]. Shuningdek, E. Begmatov "Sharq adabiyotida raqib obrazi ko'proq jamiyat, an'ana va ijtimoiy to'siq obrazlari orqali beriladi, bu G'arb adabiyotida esa shaxsiy qarama-qarshiliklarga asoslanadi", deb qayd etadi.

Adabiyotshunos I. G'ofurovning ta'kidlashicha, "Muhabbat obrazlari orqali asarda insoniy fazilatlar jamlanadi, raqiblar esa bu fazilatlarining qarama-qarshi

qutbini tashkil etadi". Bu qarash A.N.Veselovskiyning "Syujetlar arxetipi" haqidagi nazariyasi bilan hamohang: u sevgi syujeti doirasida raqib mavjudligini majburiy element sifatida ko'radi.

Sharq adabiyotida oshiqlik timsollari, xususan, Layli va Majnun, Farhod va Shirin, Otabek va Kumush kabi juftliklar orqali ilohiy sevgi, ma'naviy yuksaklik, sabr va fidoyilik singari tushunchalar targ'ib qilinadi. Bu obrazlar tasavvufiy-ma'naviy mohiyat kasb etgan. G'arb adabiyotida esa sevgi syujeti ko'proq realistik, psixologik va ba'zida tragik tus olgan. Masalan, Balzakning "E'tirof" romanidagi Rastinyak, Dyumaning "Uch mushketyor" asaridagi D'Artanyan, Floberning "Madam Bovari" romanidagi Ema kabi obrazlar sevgi, sadoqat va jamiyat bosimi o'rtasidagi ziddiyatni aks ettiradi.

Sharq adabiyotida oshiq, ma'shuq va raqib obrazlari muhabbat tushunchasi ko'pincha ilohiylik, tasavvufiy tafakkur bilan uzviy bog'liq bo'lib, undagi oshiqlar ma'naviy kamolot sari intiluvchi obrazlar sifatida tasvirlanadi. Buning yorqin namunasi sifatida Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni alohida o'rin tutadi.

Majnun obrazi – ilohiy oshiq timsoli: Majnun obrazida nafaqat insoniy, balki tasavvufiy oshiq timsoli mujassam.

U butun borlig'i bilan Layliga oshiq bo'ladi, ammo aslida bu ishq uni ilohiy muhabbat sari boshlaydi: "Majnun bir lazzat ila dardin toti, / Dard aro topdi o'zin, dard ototi" (Navoiy).

Layli obrazi – ma'naviy ma'shuqa timsoli: Layli – zohiran go'zal ayol, botinan esa oshiqqa ruhiy yetuklik sari yo'l ko'rsatuvchi timsol. U an'anaviy ma'shuqalar singari sokin, ammo oshiqqa yetishish mushkul bo'lgan obrazdir. Bu esa oshiqqa sabr, fidoyilik va sadoqatni sinovdan o'tkazish imkonini beradi.

Raqib obrazlari – jamiyat va urf-odatlar: Sharq adabiyotida raqib ko'pincha konkret inson emas, balki ijtimoiy va urf-odat to'siqlari sifatida tasvirlanadi. Jumladan, Laylining boshqa kishiga uzatilishi, Majnuning jamiyat tomonidan telbaga chiqarilishi bu obrazni belgilaydi.

Yana bir misol sifatida Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanida Otabek – oshiq, Kumush – ma'shuq, Zaynab – raqib obrazlarida oshqlik fojiaiy talqinda yoritiladi. Zaynabning rashki, Kumushning vafoti orqali raqib obrazining dramatik kuchi kuchaytiriladi.

Abdulla Qahhorning "Sarob" asarida esa zamonaviy oshiq-ma'shuq-raqib tizimi yangicha talqinda beriladi. Saidiy – oshiq, Munisxon – ma'shuq, raqib esa ijtimoiy-siyosiy tuzum sifatida ko'rsatiladi. Bu yerda raqib obrazining ramziy talqini kuchli: "Saidiyda ichidan yemirilgan jamiyatga qarshi kurashishga ham, uning vakiliga aylanishga ham rag'bat yo'q" ("Sarob" romanidan).

G'arb adabiyotida oshiq, ma'shuq va raqib obrazlari turli zamon va maktablarda xilma-xil talqin etilgan. Romantizmda ular idealistik tus olgan bo'lsa, realizmda hayotiylik, dramatism kuchliroq. Bu borada fransuz adabiyoti muhim o'rin tutadi.

Onore de Balzak – "Evgeniya Grande" Charlz – oshiq, Evgeniya – ma'shuq, raqib esa boylik va Charlzning manfaatparastligi. Charlz Evgeniyaga muhabbat izhor etadi, ammo so'ng uni boylik uchun tark etadi. Bu yerda raqib obrazini G'arb kapitalistik qadriyatlarini ifodalaydi. Aleksandr Dyuma – "Kameliya ayoli" Arman – oshiq, Margarita – ma'shuq, raqib – jamiyat bosimi va Arman otasi. Margarita o'z muhabbatini qurbon qiladi. "Men unga sadoqatli bo'lishni istadim, ammo atrofimdagi dunyo

bunga yo'l qo'ymadi" (Dyuma). Gyustav Flober – "Madam Bovari" Emma Bovari – oshqlikni izlovchi ma'shuqa, Rodolf va Leon – oshiqlar, raqib esa jamiyatning oddiyligi va ayol orzularining buzilishi. Flober Emma obrazi orqali sevgi va real hayot o'rtasidagi fojiani ko'rsatadi.

Adabiyotshunos J. Polanning fikricha: "Fransuz realizmda muhabbat – bu ideal emas, balki hayotiy iztirob, insoniy tanlovlar va ijtimoiy bosimlar o'rtasidagi kurashdir" deya ta'rif beradi [Polan:1964].

Sharq va G'arb adabiyotida "oshiq-ma'shuq-raqib" obrazlari adabiy-estetik tafakkurning muhim poetik tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Bu obrazlar vositasida mualliflar insoniy tuyg'ular, ruhiy kechinmalar, jamiyatdagi ijtimoiy to'qnashuvlar va axloqiy qadriyatlar haqida chuqur falsafiy mushohadalar yuritadilar.

Sharq adabiyotida ushbu obrazlar ko'proq ramziy va ruhoniy talqinga ega bo'lib, ular orqali inson ilohiy kamolot sari yo'naltiriladi. Xususan, tasavvufiy tafakkur asosida shakllangan oshqlik timsollari – Majnun, Farhod, Otabek singari qahramonlar jamiyatdan yiroq, lekin ma'naviy jihatdan yuksak fazilatlar sohibi sifatida ko'rsatiladi. Ularning raqiblari esa odatda, tashqi kuch – jamiyat, urf-odat, taqdir yoki raqib inson shaklida namoyon bo'ladi.

G'arb adabiyotida esa bu obrazlar ko'proq psixologik va ijtimoiy kontekstda tasvirlanadi. Realistik maktab vakillari bo'lgan Balzak, Dyuma, Flober asarlarida oshiq-ma'shuq o'rtasidagi ziddiyatlar, raqibning bevosita yoki bilvosita kuchi hayotiylik bilan tasvirlanadi. Bunda sevgi tushunchasi ideallashtirilmasdan, aksincha, insoniy qarama-qarshiliklar, ijtimoiy bosimlar va shaxsiy manfaatlar bilan murakkablashtirilgan. Aynan shu jihatlar G'arb adabiyotining ushbu mavzuga bo'lgan yondashuvini farqlantirib turadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, "oshiq-ma'shuq-raqib" obrazlari adabiyotda universal struktura bo'lib, u har bir xalqning madaniyati, dunyoqarashi, tarixiy sharoiti asosida o'ziga xos talqinga ega bo'ladi. Bu obrazlar orqali adabiy matn faqat syujet darajasida emas, balki chuqur falsafiy va ma'naviy qatlamlar asosida shakllanadi. Maqolada tahlil qilingan asarlar bu poetik uchlikning har xil davr va makonlardagi talqinlarini yoritib, ularning zamonaviy adabiy jarayonlardagi izchil rivojlanishini ham namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova M., Obrazlar poetikasi. – Toshkent: Fan, 2003.
2. G'ofurov I. Badiiy obraz va ma'naviyat. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Veselovskiy A. N. Istoricheskaya poetika. – Moskva: Nauka, 1989.
4. Sirojiddinov Sh. "Adabiyot nazariyasi asoslari". – T., 1985.
5. Alisher Navoiy. "Layli va Majnun" dostoni.
6. Qodiriy A. "O'tkan kunlar". – T., 1969.
7. Qahhor A. "Sarob". – T., 1971.
8. Balzac H. "Eugénie Grandet", 1833.
9. Dumas A. "La Dame aux Camélias", 1848.
10. Flaubert G. "Madame Bovary", 1856.
11. Polan J. "Le Roman français au XIXe siècle". – Paris, 1964.

Yulduz NURJANOVA,
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, p.f.f.d (PhD)

ADABIYOT DARSLARIDA XALQ MAQOLLARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: mazkur maqolada xalq og'zaki ijodi janrlaridan biri maqollar va ularning mavzu jihatdan boy va xilma-xilligi, shuningdek, adabiyot darslarida xalq maqollaridan foydalanishning amaliy ahamiyati katta ekanligi, o'quvchi ma'naviy yetuk shaxs sifatida rivojlanishi uchun bobolardan qolgan, davr sinovidan o'tgan maqollar ma'nosini teran anglashi va ularni o'z nutqida samarali qo'llay bilishi lozimligi borasida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: folklor va yozma adabiyot, xalq og'zaki ijodi, janr, antiteza, she'riyat, vatan, do'stlik, mehnat, ilm-hunar, ahillik, donolik.

Аннотация: в статье рассматривается один из жанров устного народного творчества – пословицы, их тематическое богатство и разнообразие, а также большое практическое значение использования народных пословиц на уроках литературы. Для того чтобы ученик развивался как духовно зрелая личность, он должен глубоко понимать смысл пословиц, оставленных ему предками и выдержавших испытание временем, и уметь эффективно использовать их в своей речи.

Ключевые слова: фольклор и письменная литература, устное народное творчество, жанр, антитеза, поэзия, родина, дружба, труд, наука и ремесло, гармония, мудрость.

Annotation: this article discusses proverbs, one of the genres of folk oral literature, and their thematic richness and diversity, as well as the great practical importance of using folk proverbs in literature lessons, and the need for a student to develop as a spiritually mature person to deeply understand the meaning of proverbs left by ancestors and that have stood the test of time and be able to effectively use them in his speech.

Key words: folklore and written literature, folk oral literature, genre, antithesis, poetry, homeland, friendship, labor, science and craft, harmony, wisdom.

Kirish. Xalq og'zaki ijodining o'quvchilarga birinchilardan bo'lib o'rgatiladigan janri bu maqollardir. Xalq maqollari yashash qoidalaridir. Ularni umumta'lim maktabida ham kasb-hunar kollejlarda, litseylarda ham oliy ta'limda ham o'qitish, uqtirish lozim. Qolgan janrlarni keyin o'qitish, vaziyat taqozosiga ko'ra o'rgatish mumkin. Masalan, laparni, termanni, topishmoqni ayrim doston va ertaklarni biron-bir bilmasa ham yashashi mumkin, ammo donishmand ota-bobolarimizdan qolgan maqol va matallarni bilish, ularning mag'zini chaqa olish shart. Zero, maqollar necha ming yillardan buyon hayot sinovidan o'tib barcha avlodlarga hayotda qanday yashashni o'rgatib kelmoqda.

Maqol – xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli gap. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan.

Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va

xilma-xil. Vatan, mehnat, ilm-hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda, shuningdek, salbiy xislatlar xususida rang-barang maqollar yaratilgan. Maqol uchun mazmun va shaklning dialektik birligi, ko'p hollarda qofiyadoshlik, ba'zan ko'p ma'nolilik, majoziy ma'nolarga boylik kabi xususiyatlar xarakterli. Maqolda antiteza hodisasi ko'p uchraydi (masalan, "Kattaga hurmatda bo'l, kichikka izzatda bo'l" va b.).

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Turkiy xalqlarning maqollaridan namunalar dastlab Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan. Bu maqollarning bir qanchasi hozir ham o'zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi. Masalan, Koshg'ariy asarida "Kishi olasi ichtin, yilqi olasi tashtin"; "Odam olasi ichida, mol olasi tashida" kabi.

Maqol ba'zan masal, zarbulmasal, naql, hikmat, hikmatli so'z, tanbeh, mashoyixlar so'zi, donishmandlar so'zi, otalar so'zi kabi nomlar bilan ham yuritiladi. Maqollarning ijtimoiy-siyosiy va tarbiyaviy ahamiyati g'oyat katta. Matalda narsa tasviri, uning xarakteristikasi beriladi, maqolda esa to'la tugallangan

fikr-xulosa ifodalanadi¹.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyot darslarida xalq maqollaridan foydalanishning amaliy ahamiyati katta. O'quvchi ma'naviy yetuk shaxs sifatida rivojlanishi uchun bobolardan qolgan, davr sinovidan o'tgan maqollar ma'nosini teran anglashi va ularni o'z nutqida samarali qo'llay bilishi ham lozim:

etish maqsadida, o'z xususiyatlari bilan mos keladigan tabiatdagi turli narsalar (hayvonlar, o'simliklar, mevalar, uy jihozlari, kiyim-kechaklar, ish qurollari) dan ustalik bilan foydalaniladi. Shu sabab, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan boy madaniy merosni saqlab qolish va ularni keyingi avlodga yetkazish uchun innovatsion tavsiyalar e'tiborga molik, ya'ni bunday tavsiyalar

No	Pora haqida maqollar	Poraxo'r haqida maqollar
1	Pora do'zax eshigini ochar.	Poraxo'r – boyimas, O'g'ri – koyinmas.
2	Pora kanda bo'lmasa, parokanda bo'lasan.	Poraxo'r besh qo'lini og'ziga tiqar.
3	Qoziga borsang, qozi pulini tugib bor.	Poraxo'rning tavbasidan qo'rq, Mug'ombirning – yig'isidan.
4	Qoziga bora berma, pora ber.	Poraxo'rning qo'li to'rtta, Ko'zi – beshta.

Mazkur maqollar bir mavzu doirasida o'rganilsa, pora olish va pora berish og'ir gunoh, shuningdek, katta jinoyat ekanligini o'quvchi anglab yetadi. Shuningdek, o'qituvchi mazkur mavzudagi maqollarni tahlil qilar ekan, jinoyat kodeksidan ham mavzuga tegishli moddalardan namuna keltirib, qonunchilikning naqadar insonparvar va xalqchil ekanligini ham tushuntirib ketishi, jinoyat, poraxo'rlik tushunchalariga izohli lug'atlardan iqtiboslar keltirilsa, darsning samaradorligi yuqori bo'ladi. Qolaversa, o'qituvchi dars mobaynida o'quvchilarda ayrim xalq maqollari davr o'tishi bilan eskirishi, o'z ahamiyatini yo'qotishi mumkinligini ham aytib o'tishi lozim. Masalan, "Quruq qoshiq og'iz yirtar". Bu maqol poraxo'rlikka undaydi. Yoki "O'g'ri bo'l, insofi bilan bo'l". Adabiyotni, ayniqsa, qadimiy tarixga ega bo'lgan folklor namunalari o'qitishda uning bugungi hayot bilan muvofiqligiga alohida e'tibor berish kerak.

Tahlil va natijalar. Ajdodlarimizning qadimdan og'izdan-og'izga ko'chib, to shu kungacha yetib kelgan va o'z mazmun-mohiyatini yo'qotmagan hikmatli so'zlari va maqollarini o'quvchi qalbiga singdirish, ularning hayot yo'llari uchun muhimdir, shuningdek, yaxshi fazilatlarini shakllantirish uchun xizmat qiladi, yomon fazilatlaridan voz kechishga chaqiradi.

"O'z qadrini bilgan – so'z qadrini biladi" degan gap xalqimiz orasida tez-tez quloqqa chalinadi, negaki, maqollar yordamida aytilgan gap kishilar qalbiga tezroq yetadi va bir zumda xulosa chiqarishga xizmat qiladi.

Hammamizga ma'lumki, maqollarimiz jamiyatdagi munosabatlar, hodisa va holatlarni soddaroq ifoda

ona tili va adabiyot darslarini uzviylikda tashkil etish uchun ham qulay variantdir. Bunda dars yoki to'garak mashg'ulotlarida slaydlar yoki rangli rasmlar bilan murojaat qilish juda samarali natija beradi. Buni nafaqat ona tilimizda, balki xorij tili bilan hamkorlikda tashkil etish ham mumkin:

1. Maqtangan pand yeydi, Kamtarin (qand; sugar). 2. Osmon (quyosh; sun) bilan go'zal, Inson odobi bilan.

O'qituvchi har bir darsni o'ziga xos ijod mahsuli sifatida o'quvchiga taqdim etmog'i, ularni mana shu jarayonning faol, zukko ishtirokchilariga aylantirmog'i lozim. Har bir ona tili va adabiyot darslari o'quvchiga bilim berish bilan birga, uni kamol toptirishga, ona tilimizga bo'lgan cheksiz mehr-muhabbatni tarbiyalashga qaratilishi lozim. Zero, ona tiliga bo'lgan muhabbat mana shu xalqqa, Vatanga bo'lgan muhabbatdir.

Biz o'quvchini ijodkorlikka, mustaqil fikrlashga o'rgatmas ekanmiz, mustaqil O'zbekistonning "o'ziga xos, o'ziga mos" yo'ldan borishiga sabab bo'ladigan, milliy urf-odatlarimiz va milliy qadriyatlarimiz ruhida tarbiyalanayotgan yoshlarimizga to'g'ri ta'lim-tarbiya bera olmaymiz. Bu borada xalq maqollaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xalq og'zaki ijodi namunalari zamonaviy o'zbek adabiyotida ham o'z aksini topib borayotganini ham o'quvchilarga ma'lum qilish lozim: Asl shoir faqat iste'dodi bilan chegaralanib qolmasdan, mumtoz san'atkorlar merosidan, xalq og'zaki ijodiyoti, tarix, din va falsafadan ham yetarlicha xabardor bo'lishi lozim.

¹ Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Тошкент, 2001.45-Б.

“Dunyodagi har qaysi xalq va elatning o‘ziga xos og‘zaki ijodiyoti bor. Bu ijodiyot o‘sha xalq yoki millatning bebaho tafakkur xazinasi, milliy his-tuyg‘ularining sarchashmasi, hofiza va xotira manbaidir”².

Xulosa va takliflar. Folklor va yozma adabiyot munosabati benihoya keng bo‘lib, bu muammo milliy adabiyotning shakllanish va rivojlanishida xalq og‘zaki ijodining roli, unga xos tasviriy vositalar, badiiy shakllardan foydalanishning muhim tomonlari, folklorizmlarning yuzaga kelishi kabi masalalarni qamrab oladi.

O‘zbek she‘riyatida folklorizmlardan badiiy matn

² Ashurova G.N. Abdulla Oripov she‘riyatida an‘ana va badiiy: Filol. fan d-ri...diss.avtoref. – Toshkent, 2008. 49-b.

qurishda, uning ritmini shakllantirishda, g‘oyaviyligini oshirishda, xalqchilligi va ta’sirchanligini kuchaytirishda eng muhim vosita sifatida foydalanilgan. Folklor ta’siri ijodkorning xalq og‘zaki ijodiga xos syujet motivlaridan, epik obrazlardan, badiiy shakl va ifoda vositalarini asarlarida qo‘llashi folklor materiallariga murojaat qilishi undan ijodiy o‘rganishidir. Shoir va adiblar folkloridan uning mavzu va g‘oyalarida, syujet va obrazlaridan, badiiy til vositalaridan, sodda ifoda uslubidan ijodiy foydalanib, o‘z asarlarining xalqchil bo‘lishiga intiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Тошкент, 2001.
2. Ashurova G.N. Abdulla Oripov she‘riyatida an‘ana va badiiy: Filol. fan d-ri...diss.avtoref. – Toshkent, 2008.
3. О.Мадаев, Т.Собитова, Халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: “Шарқ”, 2001.
4. Йўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишнинг илмий-назарий асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1996 йил.

Shoxsanam YIGITALIYEVA,
Qo‘qon DU f.f.b.f.d (PhD)
Dildora BOSHMONOVA,
Qo‘qon DU f.f.b.f.d (PhD)

“YAXSHILIK” KONSEPTINI BADIY MATN ASOSIDA MODELLASHTIRISH

Annotatsiya: tilda har qanday tushunchaning konseptual tuzilmalarini aniqlashda milliy tafakkur va madaniy ong asosida belgilangan tuzilmalarni aniqlash kognitivlik shartlaridan hisoblanadi. Shunday bo‘lsa-da, ijodkor badiiy idrokida konsept doirasida yuzaga keladigan tasvirlar yuqoridagi tuzilmalardan farqlanishi mumkin, chunki bunda individual tasavvur, badiiy kreativlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: *kognitiv lingvistika, konsept, konseptosfera, modellash, konseptuallashtirish, olamning lisoniy manzarasi.*

Аннотация: при выявлении концептуальных структур любого понятия в языке одним из когнитивных условий считается выявление структур, определяемых национальным мышлением и культурным сознанием. Однако образы, возникающие в рамках концепции в творческом художественном восприятии, могут отличаться от вышеприведенных структур, поскольку в этом большую роль играет индивидуальное воображение и художественное творчество.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, концепт, концептосфера, моделирование, концептуализация, языковая картина мира.*

Annotation: in determining the conceptual structures of any concept in the language, the identification of structures determined on the basis of national thought and cultural consciousness is considered one of the cognitive conditions. However, in creative artistic perception, the images that emerge within the framework of the concept may differ from the above structures, since individual imagination and artistic creativity play an important role in this.

Key words: *cognitive linguistics, concept, conceptsphere, modeling, conceptualization, linguistic picture of the world.*

Kirish. Konseptual-metaforik va konseptual metonimik modellash – bu tilshunoslik, psixologiya va boshqa sohalarida tushuncha va tasavvurlarni ifodalash uchun ishlatiladigan nazariyalardir. Ular, asosan, til orqali fikrlarimizni qanday tashkil etishimiz

va ifodalashimizga ta’sir qiladi.

Konseptual-metaforik va konseptual metonimik modellash til va fikrlarni qanday tashkil etishimizda muhim ahamiyat kasb etadi. Ular bizning mantiqiy fikrlashimizni, tushunishimizni va qanday ifodalashimizni

shakllantiradi. Bu nazariyalar yordamida tilshunoslar va tadqiqotchilar inson fikrlashining asosiy mexanizmlarini o'rganadilar.

Asosiy qism. Shundan kelib chiqib, biz ijodkorning “yaxshilik” konseptiga badiiy tafakkur nuqtayi nazaridan yondashuvini quyida tahlil qilishga kirishamiz. Kuzatuvlarimiz natijasida konsepsiyaning milliy-madaniy ong darajasida yaratilgan kodlari o'zgarishi mumkinligini aniqladik. Dastlab O'tkir Hoshimovning yaxshilik borasidagi konseptual talqinlarini ko'rib chiqamiz. Masalan, avvalgi boblarda yaxshilik bilan bog'liq tasavvurlar doirasida kuzatilmagan **“Yaxshilikdan yomonlik izlashning jazosi – yomonlikdir”** (Yaxshilikdan shubhalanish, u haqda yomon gumonda bo'lish yaxshilikka olib kelmasligi) 1-modeli quyidagi misolda namoyon bo'ladi: “Boyagi odam yo'lda ketayotib, Iso meni baribir aldadi, o'rgatgan duosi yolg'on, deb o'ylabdi. Qarasa, yerda bir bo'lak suyak yotganmish. Duo kuchini sinash uchun o'qigan ekan, suyak bir zumda bahaybat sheriga aylanibdi-da, uni parchalab tashlabdi... Yaxshilikdan yomonlik izlashning jazosi shu bo'lsa kerak...” [1.87]

O'tkir Hoshimovning “Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asarida “Suqrot savoli” deb nomlangan qatrada yaxshilik so'zida kinoyaviy yo'sinda “yomonlik” (xiyonat) tushunchasi, ya'ni **“Yaxshilikning kinoyasi – yomonlik”** 2-modeli ifoda etilgan: “Ulug' olim Suqrot ko'chada ketayotsa, bir nomard orqasidan kelib, kuragiga pichoq uribdi. Suqrot xotirjam burilib qarab, so'rabdi: Men senga qachon “yaxshilik” qiluvdim, birodar? Buyuk faylasuf savolida qanchalar iztirob borligini xiyonatga yo'liqqan odam biladi!”

Yozuvchining yaxshilik va yomonlik dualizmi haqidagi quyidagi fikrlaridan o'z vaqtida qilinmagan har qanday yaxshilik, ya'ni kechikib qilingan yaxshilik aslida yomonlikka aylanishi mumkinligi haqidagi mazmunni anglash mumkin. Bu o'rinda **“Kechikkan yaxshilik – yomonlik sababchisi”** 3-konseptual modeli shakllanadi: “O'z fursatida qilinmagan yaxshilik yomonlikka yo'l ochishi mumkin”.

“Tebranma dunyo” qatrasida mehr yaxshilik, qahr esa yomonlik nishonasi ekanligi haqidagi kod namoyon bo'ladi: “Mehr – yaxshilik, qahr esa yomonlik belgisi. Shunaqa-ku, mabodo teskarisi bo'lsa-chi?” Shunisi xarakterliki, bu qarash mutlaq haqiqat emas, negaki, biz yaxshilik deb o'ylagan narsa aslida yomonlik bo'lishi mumkin. Haddan ortiq mehr ham yomonlikka yo'l ochishi mumkin (masalan, bola tarbiyasida). Konseptual mazmunning bunday ziddiyatli holatiga matnning 2-jumlasidagi “Shunaqa-ku, mabodo teskarisi bo'lsa-chi?” so'roq gapi ishora qiladi. Bu fikrni yozuvchi “Ertasiga esa u boshqa odamni o'ldirdi... Sizning

mehringiz yaxshilikka xizmat qildimi, yomonlikkami? Dunyoda soat kapgiridek tebranib turadigan haqiqatlar ham bo'ladi...” tarzida davom ettirar ekan, yuqoridagi boblarimizda bayon etganimiz yaxshilik konseptual tuzilmalari orasida eng ko'p qayd etilgan va yaxshilik ifodasining muqobili bo'lgan *mehr, mehribonlik* tushunchalari konsept tushunchasiga zid holda hamma vaqt ham uning natijasi kutilganidek bo'lavermasligi mumkinligi haqidagi fikr ilgari suriladi. Bu o'rinda 4-konseptual model **“Yaxshilik – xizmatkor”** shaklida (yaxshilikka ham, yomonlikka ham: bu o'rinda oqibat mutlaqo obyektiv xarakterda) bo'ladi.

“Mantiqsiz mantiq” qatrasida ham yozuvchi **“Yaxshilik ta'madan mutlaqo holi”** 5-konseptual modelni yaratgan ekan, jumalalarda garchi mantiqiy nomuvofiqlik bo'lmasa-da, negadir qatrani “Mantiqsiz mantiq” deb nomlaydi. Aslida yozuvchi birinchi jumlaning 2-jumla bilan mantiqan asoslab bermoqchi bo'ladi. “O'ng qo'ling berganini chap qo'ling bilmasin, degan gap bor. Aslida, bironvga yaxshilik qilib, javobini kutish ta'magirlilik”dir.

“Xotira” nomli qatrasida yozuvchi yaratgan “Yaxshilik unutilmasligi shart” 6-modeli milliy-diniy qadriyatlarimizga zid hisoblanadi. Ya'ni qadriyatlar qilingan yaxshilikni butunlay unutishlikni uqtirib keladi. Bu borada yozuvchi qarashlari birmuncha ziddiyatli, ya'ni yaxshilikni eslab, yomonlikni unutadiganlarga ko'proq xayrixohlik seziladi.

Yozuvchi A.Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida yaxshilikni bilmagan “haromzoda” deb ayblangan o'rinlar uchraydi: “Begim, garchi achchiqlansangiz ham, aytishga majburman, sizda vijdon, insof, rahm, va'da, vafo, yaxshilikni bilish, boring-ki, odamgarchilikdan hech gap yo'q emish. Bil'aks siz: hiylakor bir tulki, og'zi qon bir bo'ri, rahmsiz bir jallod, uyatsiz bir yigit! [2.179] Ko'z o'nglari qorong'ulanib bir necha vaqt serraygancha qoldi. Yana “Yaxshilikni bilmagan haromzoda”, – deb qo'ydi. Boya bu xatdan xabarsiz edi”. (A.Qodiriy, “O'tkan kunlar”).

Quyidagi misolda **“Yaxshilikning qaytimi – yaxshilik yoki yomonlikdir”** 7-modeli kuzatiladi: “Yomonlikka yaxshilik bilan javob bersang, bir hissa savob olasan. Yaxshilikka yomonlik bilan javob bersang, o'n hissa gunohga botasan. Negaki, bu dunyoda yomonlikka yaxshilik qiladiganlardan ko'ra yaxshilikka yomonlik qiladiganlar o'n hissa ko'p”; “O'nta yaxshiligingga bitta yaxshilik qaytsa, xursand bo'l. Shuyam qaytmasligi mumkin edi. O'nta yaxshiligingga bironta yaxshilik qaytmasa ham, xursand bo'l, chunki yaxshilikka yomonlik qaytishi ham mumkin edi”. T.Malikning “Falak” qissasidan bu model doirasida quyidagi matnni keltirish mumkin: “Ko'zim ochiqligida

orzu-havasim ushalsa, degan yolg'iz umid bilan yashayapman. Yaxshilik yerda qolmaydi, o'g'lim. Bizga ko'rsatgan lutf-u karamingiz, Xudo xohlasa, o'n chandon bo'lib o'zingizga qaytadi". [3.50] O'lmas Umarbekovning "Odam bo'lish qiyin" asarida bu xususda shunday jumlar uchraydi: "Husanxon akang tilla odam, tilla. Ko'rdingmi, o'g'lim, yaxshilik qilsang yaxshilik qaytadi. Hech kim seni unutmaydi". [4.38]

Chingiz Aytmatovning "Oq kema" asarida **"Yaxshilik qilishga qodirlik"** 8-modelini ko'rish mumkin: "Ko'pni ko'rgan kishilar kekxa Mo'minni – Mo'min chaqqon deb atashardi. Bu atrofda uni hamma tanirdi, u ham hammani bilardi. U ochiq ko'ngilligi, hatto sal-pal biladigan odamiga ham biron yaxshilik qilishga tayyorligi, har kimning xizmatiga hozir-u nozirliqi, hammaga sadoqati va xushmuomalaligi tufayli shunday laqab olgandi". [5.164]

"Yaxshilikni qabul qiluvchining axloqsizligi – uyat" 9-konseptual model Ch.Aytmatovning quyidagi fikrlariga muvofiq keladi: "Sen unga yaxshilik qilasan, u senga yomonlik qaytaradi. Uyalmaydi ham, uyalishni xayoliga keltirmaydi ham. Xuddi shunday bo'lishi lozimdek". (Ch.Aytmatov, "Oq kema")

Yozuvchi N.Eshonqul "Maymun yetaklagan odam" asarida yaxshilikni farqlash nihoyatda mushkulligi,

ko'pincha odamlarning bu boradagi mezonlari bir-biridan keskin farqlanishi, u haqdagi tasavvurlar turlichaligini **"Yaxshilik – bu nuqtayi nazar"** 10-model misolida ko'rish mumkin: "Bu hayotda nima yaxshilig-u nima yomonlik, hech qachon farqlab bo'lmaydi, yaxshilik – ayni paytda kimlargadir yomonlik, yomonlik esa ayni paytda kimlargadir yaxshilik bo'lib tuyuladi, mening umrimda anglagan xulosam shu, dedi. – Yo'q, – dedim men unga salmoq bilan, mening xulosam hammaning xulosasi bo'lishi kerak, degan ohangda gapirishidan g'ashim kelib. – Bular mutlaqo qarama-qarshi tushunchalar. Yomonlik yaxshilik bo'lishi sira ham mumkin emas, nimaiki hurlikka, erkka, ezgulikka zid bo'lsa, u yomonlikdir, – dedim" [6.120]; "Men bu yerda qaysi biri yomonlik, qaysi biri yaxshilik, hech farqlay olmayman. Umrim davomida ham buni farqlay olmadim" (N.Eshonqul, "Maymun yetaklagan odam").

Xulosa qilib aytganda, yaxshilik milliy-madaniy konseptual tuzilmasida ijodkorlarning badiiy tasavvuridagi konseptual modellari xalq jonli tili timsoli bo'lgan maqollarning konseptual modellari birmuncha farq qiladi. Bu holat har bir ijodkor dunyoqarashi bilan bog'liq tarzda uning tasavvurida shakllangan yaxshilik konsepsiyasining kognitiv tasvirlari ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ҳошимов Ў. Дафтар ҳошиясидаги битиклар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. 87-б.
2. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. Roman. – Toshkent: O'zME, 2018. 179-bet.
3. Тоҳир Малик. Фалак (қисса). 2008 /www.ziyouz.com кутубхонаси. Б.50.
4. Умарбеков Ў. Одам бўлиш қийин. Роман – Тошкент: Шарқ, 2007. Б.38.
5. Aytmatov Ch. Oq kema. Qissa. – Toshkent, 2018.164- bet.
6. Назар Эшонкул. Маймун етаклаган одам. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. Б.120.

Shahlo KARIMOVA,
Oriental universiteti dotsenti, f.f.f.d,
shkarimova1984@gmail.com

MUSHTARAK JASORAT YOXUD MA'RIFAT YO'LBOSHCHILARI

Annotatsiya: mazkur maqolada ilk bor o'zbek jamoatchiligiga uyg'ur ma'rifatparvarlaridan biri jadid, dramaturg, mohir pedagog, muarrix, xattot Abduqodir Domulla faoliyati tanishtiriladi. Ishonchli Shinjong uyg'ur manbalari asosida Domlanning ibratli umr yo'li va xalq ma'rifati, erki uchun olib borgan jasoratli odimlari yoritiladi. Yangi maorif, o'qitishning zamonaviy usullariga qo'shgan hissasi va mohir pedagog sifatida millatning ilmi bo'lishidagi xatti-harakatlari, darsliklari haqida ma'lumot beriladi.

Kalit so'zlar: uyg'ur, jadidchilik, tarix va zamon, pedagog, millat tayanchi, ma'rifat, ilm-fan, yangicha qarash, hur fikrlilik, do'st-u yor, davr va qahramon.

Аннотация: в статье впервые узбекская общественность знакомится с творчеством одного из уйгурских просветителей, молодого человека, драматурга, искусного педагога, историка и каллиграфа Абдукадыра Домуллы. На основе достоверных источников из Синьцзян-Уйгурского региона освещается образцовый жизненный путь Домлы и смелые шаги, которые он предпринял ради просвещения и свободы народа. Будет предоставлена информация о его вкладе в новое образование, современные методы обучения, а также о его действиях и учебниках, направленных на подготовку нации квалифицированных педагогов.

Ключевые слова: уйгуры, джадидизм, история и время, педагог, опора нации, просвещение, наука, новая перспектива, свободомыслие, друг и союзник, эпоха и герой.

Annotation: this article introduces the Uzbek public for the first time to the activities of one of the Uyghur enlighteners, Jadid, playwright, skilled teacher, historian, and calligrapher Abdukadir Domulla. Based on reliable Xinjiang Uyghur sources, Domulla's exemplary life path and courageous steps taken for the enlightenment of the people and their freedom are highlighted. Information is provided about his contribution to new enlightenment, modern methods of teaching, and his actions and textbooks in the education of the nation as a skilled teacher.

Key words: Uyghur, Jadidism, history and time, teacher, support of the nation, enlightenment, science, new perspective, freethinking, friend, era and hero.

XIX asr oxiri XX asr boshida Turkistonda vujudga kelgan va uning hayotida muhim ahamiyat kasb etgan ijtimoiy-siyosiy, ma'rifiy harakat bo'lgan jadidchilar tom ma'noda yurt taraqqiysi, og'riqli dardida yongan vatanparvar, ma'rifatparvar shaxslarni tarix sahnasida bir maqsad yo'lida kengashga chorladi. Behbudiy, Munavvarqori, Fitrat, A.Avloniy, A.Zohiriy, O.Mahmudov¹ kabi keng bilimlar egasi va bu bilimlarini vatan rivoji yo'lida sarflashga intilgan, o'rni kelsa, ushbu jarayonlarni moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlashda o'z hissasini mablag'ini ayamagan siymolar jadidchilik harakatining yorqin namoyandalari bo'ldilar.² Jadidchilik "Millat va Vatanning hayot-mamot masalasi kun tartibiga qo'yilgani haqida bong urdi...ona Turkiston ko'ksidagi maorif, matbuot, teatr nihollariga hayot baxsh etdi." "Jadidchilikning fenomeni shundaki, – deb yozadi professor D.Alimova. – Keyingi uch asr ichida bu oqim birinchi bo'lib, milliy davlatchilik qurishga urindi, mustaqil Turkiston uchun kurashdi va milliy mustaqillik g'oyasiga asos soldi, ...taraqqiyparvar shaxslar, balki fikrlovchi yoshlarni, ziyolilarni o'z ortidan ergashtira oldi."³

O'zbek jadidlari qatorida shu davrda yashab ijod etgan, ma'lum payt Turkistonda yashab ketgan uyg'ur ziyolilari

ham o'z eliga qaytgach, bu yerda ko'rgan va bilgan zamona o'zgarishlarini, yangicha o'qitish usullarini o'z hududlariga borib joriy qilishda faol bo'lishgan. Shunday ziyoli ma'rifatparvarlardan biri Abduqodir Domulladir. Mashhur madaniyat targ'ibotchisi va shoir Abduqodir domla hijriy 1271-yil 1855-1854-yillari Qoshg'arga yaqin bo'lgan manzilda Abdulvoris ismli ma'rifatparvar kishining oilasida dunyoga kelgan. Boshlang'ich ma'lumotni Mashhaddagi mashhur Hazrati Sulton madrasasida olgan. 15 yoshga yetganda Qoshg'ar shahridagi mashhur bilim yurti "Xonliq" madrasasida mashhur mudarrislardan ilm o'rgangan, keyin turli sabablar tufayli Buxoroga borib o'z xarajati bilan u yerdagi Abdulazizxon madrasasiga o'qishga kirgan. Bu jarayonda u zamonasi uchun umumiy odatga aylangan Islom aqidalarini puxta o'rganish bilan cheklanib qolmay ilmi tajvid, aqid, adabiyot, tarix, jug'rofiya ilmiy mantiq, hisob kabi darslarni ham pishiq o'rgangan, arab, urdu, fors tillarini puxta egallagan. O'qish jarayonida Hofiz, Shayx Sa'diy, So'fi Olloyor, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Huvaydo, Fuzuliy, Navoiy, Mashrab kabi shoirlarning asarlari bilan yaqindan tanishgan. Ularning asarlaridagi ilg'or g'oya va yuksak darajadagi badiiyat shoirida dastlabki qadimdagi adabiyotga bo'lgan havas o'tini uyg'otgan.

¹ Unutilmas siymolar. Jadidchilik harakatining namoyandalari. – Toshkent: Akademiya, 1999. 23-bet.

² Qosimov B va mual.jamoasi. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: "O'zbekiston". 23-bet.

³ Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – T.: "Universitet", 1999. 42-bet.

Shoir Buxoroda bir muddat o'qib, o'qishni tugatgandan keyin, Samarqand, Ufa qatorlik joylarga safar qilib, bu yerlarda bir muddat mudarrislik qilgan. Bu manzillarda "Aqoyidi zaruriya", "Ibodati islomiyat" kabi kitoblarni yozgan. Bu kitoblarda o'z vaqtida Ufada nashr qilingan bo'lib, shu davrdagi madrasalarda darslik yetishmasligida kamchilik holatini oldini olgan. Abduqodir domla keyin Toshkent, Xo'jand, Qozon, Istanbul kabi joylarda sayohatda bo'lib, 1907-yil Vataniga qaytib kelgan.

Bu vaqt Qoshg'arda yangicha fan, maorif bilan eski usuldagi maorif o'rtasida keskin to'qnashuv yuz berib, zo'r darajadagi islohot yo'lga qo'yilayotgan edi. Abduqodir domla yangicha fanniy maorifni jon dili bilan qo'llab, uning taraqqiyotiga yaqindan ko'ngillik bo'ldi. U ilgari an'anaviy o'qitish usuliga ijodiy vorislik qilgan holda o'qitish usuli, o'qitish mazmuni, darslik material kabi jihatlarida bir yurish islohotlarni olib borib, o'zi yo'lga qo'yilayotgan ehtiyoji va umumiy yuzlanishiga loyiq lashtirdi. Bu fursatlarda u "Sarf-nahv" (morfologiya va sintaksis), "Tahsil hisob" ("Hisob ilmi"), "Jo'g'rofiya ilmi", "Aqoyidi javhariya"da ("Negizlik aqoidlar"), "Mutolayi hidoyati" ("Boshlang'ich o'qitishlik"), "Bidoyati sarf", ("Morfologiyadan dastlabki asos"), "Hidoyati nahv", ("Sintaksisdan o'qitishlik"), "Ta'limi sibyon" ("Go'daklarga tarbiya"), "Fasoyat-ul atfol" ("O'smirlarga nasihat") kabi kitoblarni yozadi va ularni shu davrdagi ilg'or matbaalardan bo'lgan "Matbayi xurshid", "Matbayi nur" nomlik matbaalarda bostiradi.

Abduqodir domla maorifning oldidagi zaruriy muhim ishlardan bo'lgan darslik material tuzish ishlari bilan mashg'ul bo'lib qolmasdan, balki yana bevosita madrasalarda mudarrislik qilib, darslik materiallarining amaliy qo'llanuvchanligini bevosita sinovdan o'tkazdi. Maorifdagi islohot g'oyasi ma'rifatparvar ijodkorning dong'ini har tarafa taratdi, oddiy xalq ichida mashhur qildi. Abduqodir Domla va uning atrofidagi yangilik tarqatuvchi, yangilikka intiluvchi bir qism taraqqiyparvar zotlar johillik, nodonlik, xurofotlik va mutaasiblikning bosimiga uchraydi. Abduqodir Domla bilan Misrda ilmiy suhbatda bo'lgan tatar xalqining buyuk tarix olimi Zokir Qodiriy 1951-yil ayni chog'da olib borilgan ilmiy suhbatda olgan taassurotni bayon qilib Abduqodir Domla islom dunyosida tengdosh oz topiladigan yetishgan zo'r mutafakkir va muslih islohotchi mujohid kurashchan buyuk olim edi⁴ deb baho bergan.

Zamonasidagi ilg'or fikrlashga ega savdogar, boylar bilan zich hamkorlashib, ularning iqtisodiy jihatdagi qo'llashni qo'lga kiritib, ilg'or fikrlashga ega Abduqodir Domla Germaniya, Fransiya, Turkiya, Misr kabi davlatlardagi o'qishga 52 nafar yoshlarni chiqaradi. Ular keyingi vaqtdagi ilg'or fikrga ega ziyolilarning vakiliga aylanadi. O'zi ham yoshlarga bo'lgan tarbiyani bo'shashtirmay izchil ravishda yaxshi tutib, ham diniy, ham yangicha dunyoviy ilmlardan xabardor bo'lgan bir qism ilg'or ziyolilarning yetishib chiqishiga munosib hissa qo'shadi. Abduqodir Domlanning qo'llashi, madad berishi orqasida shu chog'larda Qoshg'ardagi ilm dargohlari yana ham kuchaydi. Yetim-yesirlarning, ishsizlarning bu holatga kirib giriftor bo'lishining sabablarini ma'rifatsizlik va yo'qsizlikdan izlab, ularni bu holatdan qutultirishning yo'llari ustida izlandi. U yig'ilgan o'sha, zakot, boylarning sadaqa joriyalari, ehsonlari va nazirlardan kelgan pullarni tul-xotin, yetim bo'lgan ojiz yag'irlarga ulashib berib, ularning yaxshi kunga erishishlariga yordam beradi. Ularga ilm o'rgatishning zarurligini his qilib, Qoshg'arda "Matla' ul hidoyati" nomli maktab ta'asis qilib va yetim-yesirlarning ilm o'rganishlari uchun afzal yaxshi sharoit hozirlab beradi.

Turkistondagi jadidlar singari Abduqodir domla elning ozodligi va hurligini har narsadan ustun qo'yar ekan, unga erishuv – olib boradigan yo'l ilm-ma'rifat deb bildi. Eski o'qitish usulini qattiq tanqid qildi, yangicha o'qitishga asoslangan maorif zaruriyatini chuqur his qildi, ham zamonaviy ilmlardan, ham diniy bilimlardan yaxshi xabardor zamonasining ilg'or fikrli ziyolilarning hurmatini qozonadi.

Abduqodir Domla boshliq 30 ga yaqin kishilar tuhmat va yolg'onlar ichida 40 kun turmaga tashlanadi. 1924-yil o'z uyida boshqalar tarafidan yollangan qotil tomonidan maxfiy ravishda o'ldirilgan. Abduqodir Domlanning vafoti haqidagi xabar chaqmoq tezligida butkul Qashqar va shahar atrofidagi qishloqlarga tarqaldi. Marhumning vafotidan keyin xalq va uning yaqin do'stlari uning vafotiga atab ko'plab marsiyalarni yozadi. Marsiyalarda jinoyatkor jamiyatni, munofiq, Vatan sotqini, pul uchun vijdonini sotgan vijdonsiz kimsalarni qattiq aybladi. Marhumning bevaqt o'limiga bo'lgan achinishni ifodaladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ma'naviyat, madaniyat yo'lidagi jasorat chinakam jasoratdir. Millatining ma'rifati, ilmi uchun jon fido qilgan kishilarning hamisha ruhi uyg'oq va xotirasi abadiy bo'lib qoladi.

4. 1989 Шинжонг ўзбек адиблари. Нашрга тайёрловчи: Қодир Акбар. Шинжонг халқ нашриёти. 1989 й., 114 – 140 бетлар.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маматохунов У. Уйғур адабиёти классиклари. – Тошкент, 1960.
2. Мугинов А. Описание уйгурских рукописей инс-та народов Азии. – М., 1962 (Muginov A. Description of Uyghur manuscripts of the Institute of Asian Peoples - M., 1962).
3. Уйғур адабиётининг қисқача тарихи. Алмута, 1983.
4. 1989 Шинжонг ўзбек адиблари. Нашрга тайёрловчи: Қодир Акбар. Шинжонг халқ нашриёти. 1989 й., 114 – 140 бетлар.
5. Хўрматжон Фикрат., Қодир Акбар. Ўзбек адабиёти тарихи. Урумчи: Шинжонг халқ нашриёти, 2005. (уйғур тилида) (Hurmatjon Fikrat., Qodir Akbar. History of Uzbek literature. Urumchi: Xinjiang People's Publishing House, 2005. (in Uyghur)

Parda ALIMOV,
Termiz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent

O'ZBEK DRAMATURGIYASINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI (XX-XXI ASRLAR)

Annotatsiya: XX asrning boshlarida O'zbekistonda yangi adabiy yondashuvlar va shakllar paydo bo'ldi. Bu davrda o'zbek dramaturgiyasi yangi bir bosqichga o'tdi, chunki dramaturgiyaning yangi shakllari va janrlari tobora kengroq tarqalgan. Bu davrda G'arbiy va Sharqiy adabiyotlarning aralashuvi, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar, shuningdek, yangi madaniy va estetik qarashlar dramaturgiyaning o'ziga xos xususiyatlariga ta'sir ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: *texnologiyalar, globalizatsiya, zamonaviy, jamiyat, romantik, ijtimoiy, milliy va madaniy.*

Аннотация: в начале XX века в Узбекистане появились новые литературные подходы и формы. В этот период узбекская драматургия вступает в новый этап, все большее распространение получают новые формы и жанры драматургии. В этот период смешение западной и восточной литератур, социальные и политические изменения, а также новые культурные и эстетические взгляды оказали влияние на специфические особенности драматургии.

Ключевые слова: *технология, глобализация, современный, общество, романтический, социальный, национальный и культурный.*

Annotation: at the beginning of the 20th century, new literary approaches and forms emerged in Uzbekistan. During this period, Uzbek dramaturgy entered a new stage, as new forms and genres of dramaturgy became more widespread. During this period, the mixture of Western and Eastern literature, social and political changes, as well as new cultural and aesthetic views influenced the specific features of dramaturgy.

Key words: *technologies, globalization, modern, society, romantic, social, national and cultural.*

Kirish. O'zbek dramaturgiyasi XX asrning boshlaridan boshlab yangi bosqichga qadam qo'ydi. O'zbekistonning tarixiy-ijtimoiy rivojlanishi, adabiyot va san'atning zamonaviy muammolari, madaniyat va tilning o'zgarishlari o'zbek dramaturgiyasining shakllanishiga ta'sir ko'rsatdi. XX-XXI asrlarda o'zbek dramaturgiyasi turli davrlar, muhitlar, madaniyatlar va adabiy ta'sirlar bilan boyidi. O'zbek dramaturgiyasining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish, uning rivojlanish jarayonini va zamonaviy o'zbek dramaturgiyasining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga imkon yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va metod. O'zbek dramaturgiyasining asosiy xususiyati – realist dramatik shakllarning rivojlanishi va xalq hayotining muhim masalalariga qaratilgan asarlarning yaratilishidir. Shu davrda o'zbek dramaturgiyasining klassik vakillari, jumladan, Abdulla Qahhor, Hamid Olimjon, Oybek kabi adiblar o'z asarlarida zamon va xalq muammolarini ko'rsata boshladilar. Ular xalqni jamiyatdagi o'zgarishlarga tayyorlash, milliy mustaqillik va erkinlik uchun kurashning ijtimoiy va ma'naviy qiyinchiliklarini tasvirlashga intildilar.

Muhokama. XX asrning boshlanishi va o'zbek dramaturgiyasining shakllanishi davrida bir qator asarlar yaratilgan bo'lib, ular o'zbek teatr san'ati va dramaturgiyasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Bu davrda o'zbek dramaturgiyasining shakllanishida milliy, ma'naviy va ijtimoiy masalalar, xalq hayoti va ijtimoiy tizimlar o'z ifodasini topdi. Quyidagi asarlar o'zbek dramaturgiyasining dastlabki shakllanishida muhim o'rin tutadi:

Abdulla Qahhorning "Yoshlar" asari XX asrning 30-yillarida yozilgan va o'zbek dramaturgiyasida ilk realizm namunasidir. Bu

asar yangi jamiyat qurish yo'lida yoshlarning o'zgarishi, ijtimoiy masalalar, yoshlarning ma'naviyati va shaxsiy kurashlarini o'zida aks ettiradi. "Yoshlar" asari, ayniqsa, sovet davrining yoshlar uchun qanday ideologik va ma'naviy yo'nalishlar yaratganini ko'rsatadi. Hamid Olimjon "Ishq" dramasi o'zbek dramaturgiyasida romantik, ijtimoiy masalalarni o'z ichiga olgan asarlardan biridir. Bu asar XIX asr o'zbek adabiyotining tasviri bo'lib, romantik janrning ijtimoiy hayotga bo'lgan ta'sirini ko'rsatadi. Asar, shuningdek, insonning ruhiy holati, muhabbat va majburiyatlar o'rtasidagi kurashni ochib beradi.

Oybekning "Maftun" dramasi XX asrning 40-yillarida yozilgan. Bu asar o'zbek dramaturgiyasining o'ziga xos shakllanishining muhim bosqichini tashkil etadi. Asarda zamonaviy ijtimoiy, siyosiy va shaxsiy muammolar, ayol va erkak o'rtasidagi munosabatlar tasvirlangan. "Maftun" asari o'zbek dramaturgiyasining klassik namunalaridan biridir va O'zbekistonning adabiy jarayonidagi yangi bosqichni belgilaydi.

Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanining dramaturgik versiyasi bo'lib, o'zbek dramaturgiyasining boshlang'ich bosqichida ijtimoiy va oilaviy masalalarni ochib berdi. Ushbu asar o'zbek jamiyatining o'tmishini va o'zgarishlarini ifodalovchi muhim asar sifatida tanilgan.

Fitratning "Farangist" dramasi XX asr boshlaridagi o'zbek dramaturgiyasining birinchi namunalari sifatida e'tirof etilgan. Asarda milliy va g'arbiy qadriyatlar o'rtasidagi farq va qarama-qarshiliklar o'rganiladi. U xalqning g'arbiy madaniyatga bo'lgan qiziqishini va milliy mustaqillikni anglash zaruratini tasvirlaydi. Bu asarlar XX asrning boshlarida o'zbek dramaturgiyasining shakllanishi va rivojlanishining asosiy bosqichlarini aks ettiradi.

Ular o'zbek adabiyotining modernizatsiyasini va ijtimoiy-siyosiy masalalarni teatr va drama orqali ifodalashni o'rganadi. Bu asarlar nafaqat o'zbek teatr san'ati uchun, balki butun o'zbek adabiyoti uchun ham muhim qadriyatlarni o'rnatgan.

XXI asrga kelib, o'zbek dramaturgiyasi yanada boyib, zamonaviy dunyoqarashlarni o'zida aks ettirgan asarlar yaratildi. Yangi texnologiyalar, globalizatsiya va zamonaviy jamiyatdagi o'zgarishlar o'zbek dramaturgiyasiga ta'sir ko'rsatdi. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasi o'zining yangi janrlar va uslublari bilan ajralib turadi. Dramaturglar, jumladan, Erkin Vohidov, Azimov To'liqin, Xurshid Davron va boshqalar, yangi va qiziqarli dramatik uslublarni orqali zamonamizning muhim masalalarini o'rgandilar.

O'zbek dramaturgiyasida psixologik drama, absurdizm, surrealizm va boshqa eksperimental uslublarni paydo bo'ldi. Shuningdek, ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar, oilaviy va shaxsiy munosabatlarning rivoji, o'zbek xalqining milliy va madaniy qadriyatlari kabi mavzularni ko'rsatishning o'ziga xos usullari yaratilgan.

XXI asrda o'zbek dramaturgiyasi sezilarli o'zgarishlar va yangiliklar bilan boyidi. Bu davrda o'zbek dramaturgiyasining o'ziga xos xususiyatlari, yondashuvlari va janrlariga yangiliklar kirib, yangi estetik qidiruvlar paydo bo'ldi. Globalizatsiya, ijtimoiy o'zgarishlar va zamonaviy jamiyatdagi yangi qadriyatlar o'zbek dramaturgiyasining shakllanishiga va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi. XXI asrdagi o'zbek dramaturgiyasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Natijalar. XXI asrda o'zbek dramaturgiyasida eksperimental yondashuvlar va yangi uslublarni tobora keng tarqaldi. Dramaturglar teatrning an'anaviy shakllaridan chetga chiqib, yangi estetik qidiruvlarga o'tdilar. Ular absurdizm, surrealizm, psixologik drama kabi yangi teatr shakllarini o'zlashtirdilar. Bundan tashqari, teatr sahnalarida ko'plab interaktiv elementlar, multimedia va texnologiyalar qo'llanilmoqda. Bu teatrni nafaqat estetik, balki texnologik nuqtai nazardan ham yangilaydi. Bunday o'zgarishlar zamonaviy o'zbek dramaturgiyasining dinamikligini va innovatsion xususiyatlarini ta'kidlaydi.

XXI asrda o'zbek dramaturgiyasida milliy va global masalalar o'rtasidagi bog'liqlikning izlanishi kuzatiladi. Globalizatsiya va o'zgaruvchan dunyoqarashlar dramaturglar uchun milliy qadriyatlarni va global ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni

birlashtirishga imkon yaratdi. Teatrda o'zbek xalqining milliy qadriyatlari, an'analari va urf-odatlarini o'z ifodasini topgan bo'lsa-da, global muammolar (masalan, migratsiya, ijtimoiy tengsizlik, ekologik masalalar) ham muhim mavzular sifatida ko'rib chiqildi.

Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasining asosiy xususiyatlari:

Ijtimoiy mavzular: XXI asrda o'zbek dramaturgiyasida ijtimoiy masalalar, jamiyatning o'zgarishlari va inson hayotining murakkab masalalari ko'proq tasvirlangan. Hozirgi o'zbek dramaturgiyasi, albatta, ijtimoiy faollikni, inson huquqlarini himoya qilishni va adolatni ta'minlashni o'ziga asos qilib olgan.

Milliy va global masalalar: O'zbek dramaturgiyasida milliy va global masalalar o'rtasidagi uyg'unlikni izlashga katta e'tibor qaratilgan. Teatrda, ayniqsa, o'zbek xalqining milliy qadriyatlari va G'arbiy madaniyat bilan bog'lanish muammolari markazga chiqarilgan.

Eksperimental va zamonaviy yondashuvlar: O'zbek dramaturgiyasi XX-XXI asrda eksperimental yondashuvlar, yangi uslublarni va shakllarni boyidi. Zamonaviy teatr, psixologik drama va absurdizmni qo'llash orqali yangi ijodiy qidiruvlarni amalga oshirdi.

Xulosa. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasining asosiy xususiyatlarini ko'rsatishda yuqorida keltirilgan asarlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu asarlar psixologik drama, eksperimental yondashuvlar, postmodernizm va milliy-ijtimoiy masalalar kabi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Zamonaviy dramaturglar o'z asarlarida insonning ichki dunyosini, shaxsiy kurashlarni va jamiyatdagi o'zgarishlarni tasvirlashga katta e'tibor qaratganlar. Bu asarlar o'zbek dramaturgiyasining yangi bosqichini va uning zamonaviy masalalarga bo'lgan yondashuvini aks ettiradi.

XX-XXI asrlarda o'zbek dramaturgiyasi o'zining tarixiy va ijtimoiy kontekstiga mos ravishda rivojlanib, yangi shakllar, janrlar va yondashuvlarni yaratdi. O'zbek dramaturgiyasining o'ziga xos xususiyatlari ijtimoiy, ma'naviy va siyosiy o'zgarishlar, xalqning milliy qadriyatlari va zamonaviy dunyoqarashlarning uyg'unligida yotadi. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasida eksperiment va yangilikka intilish, xalq hayotining turli qirralarini tasvirlash, shuningdek, global va milliy masalalarni birlashtirish asosiy xususiyatlardan biridir. Bu rivojlanish jarayonida dramaturglar, yozuvchilar va sahna san'ati vakillari o'z asarlari orqali zamonamizning muhim va o'ziga xos masalalariga e'tibor qaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Словарь литературоведческих терминов / Редакторы-составители: Л.И.Тимофеев, С.В.Тураев. – М.: Просвещение, 1974. С. 175.
2. Гинзбург Л. О лирике. – М. Л., 1964. С. 44-62; Гринберг Л. Три грани лирики. Современная баллада, ода и элегия. Издание второе. – М.: Художественная литература, 1985. С. 142-254; Пospelов Г.Н. Лирика среди литературных родов. – М.: Изд. Московского университета, 1976. С. 62-85.
3. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. Роды и жанры литературы. – М.: Наука, 1964. С. 173-237.
4. Шукуров Н., Хотамов Н., Холматов Ш., Махмудов М. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: Ўқитувчи, 1979. Б. 181.
5. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Маданият ва санъат институтлари талабалари учун дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 1995. Б. 209.
6. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: "Akademnashr", 2013. 120-bet.
7. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: "O'qituvchi" NM1U, 2005. 173-bet.
8. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. 88-bet.
9. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(12), e2676. <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i12.2676>.

Gulnora AVEZOVA,
dotsent, f.f.n., QDU

ONG OQIMI UNSURLARINING ASAR BADIY YAXLITLIGIGA TA'SIRI

Annotatsiya: ushbu maqolada “ong oqimi”ning insonni anglash hamda estetik qamrov imkoniyatlarini yanada kengaytirish, uning ruhiyati haqidagi tasavvurlarni boyitish bilan bog‘liq jarayonlarning ayrim jihatlarini T.Rustamning “Kapalaklar o‘yini” romani misolida tadqiq qilgan. Ayni paytda ong oqimi unsurlarining asar badiiy yaxlitligiga ta’siri masalasida ham mushohada yuritgan va bir qancha fikrlarni ilgari surgan.

Kalit so‘zlar: *ong oqimi, badiiy yaxlitlik, xarakter, assotsiatsiya, modern adabiyot, ramziylik, grotesk, taassurot.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются некоторые аспекты процессов «потока сознания», связанные с пониманием человека, а также с расширением возможностей эстетического освещения, обогащением представлений о его психике, в примере романа Т. Рустама «Игра бабочек». При этом автор заметил влияние элементов сознания на художественную целостность произведения и выдвинул ряд идей.

Ключевые слова: *поток сознания, художественная целостность, характер, ассоциация, модернизм, символизм, гротеск, впечатление.*

Annotation: this article examines some aspects of the «stream of consciousness» processes associated with understanding a person, as well as expanding the possibilities of aesthetic illumination, enriching ideas about his psyche, in the example of T. Rustam’s novel «The Game of Butterflies». At the same time, the author noticed the influence of the elements of consciousness on the artistic integrity of the work and put forward a number of ideas.

Key words: *stream of consciousness, artistic integrity, character, association, modernism, symbolism, grotesque, impression.*

Kirish. Qahramon ruhiyatida kechuvchi holatlarni badiiy tasvirlashga intilgan adiblarning uslublariga nisbatan “ong oqimi” shartli atamasi qo‘llaniladi. Ma’lumki, bu atama XIX asrning oxiridayoq U.Jeymsning inson ongida daryo oqimiga monandlikni ko‘rish bilan bog‘liqlik asosida mukammallasha boshlagan edi. Jahon adabiyotining mashhur yozuvchilari inson ongidagi his-tuyg‘ular, o‘y-fikrlar, kutilmaganda paydo bo‘luvchi assotsiatsiyalarning bir-biri bilan betartib almashib turishi, mazkur holatni mantiqan izohlash mushkulligiga e’tibor qaratishgan. Bunday izlanishlar keyinchalik syurrealizm, ya’ni yangi romanchilik namoyandalari izlanishlarida davom ettirildi. Inson ongidagi jarayonlar voqelik bilan bog‘lab tasvirlandi. Natijada ong oqimi badiiy idrok etish vositalaridan biri sifatida ham talqin etila boshlandi. Bundan ko‘zlangan maqsad inson ruhiyatiga yanada chuqurroq kirib borish, uning qorong‘i puchmoqlariga nazar solishdir. Bu usul inson ruhiyatida kechuvchi jarayonlarni tasvirlash, xatti-harakatlarini turli yo‘llar bilan ijtimoiy va ruhiy jihatdan asoslashga intilgan yangi adabiyotda, ayniqsa, yorqin namoyon bo‘ldi. Mazkur eksperimentlar uchun xarakterli xususiyat an’anaviy eposga xos rivoya strukturasi buzilishi hamda xarakter butunligiga munosabatning o‘zgarishidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Milliy nasrimizning hozirgi bosqichi, xususan, romanchiligimizda yangilanish, odatiy an’anaviy yo‘ldan birmuncha o‘zgacharoq, o‘tgan asr boshlarida G‘arbda paydo bo‘lgan “modernistik adabiyot” deb ataluvchi adabiy oqimga monand sifatlar namoyon bo‘layotganligi XX asrning 90-yillaridayoq tadqiqotchilar diqqatini jalb qilgan edi [5:162]. Badiiy nasrning tasvir maydoni kengayishi, chuqurlashishi, murakkablashishi, xarakter yaratishning yangicha usullariga faol murojaat etilishi, o‘ziga xos shakllarning vujudga kelishi, insonni atroficha o‘rganish, uning ruhiyatini tahlil etish romanning asosiy sifat belgisi va badiiylik mezoniga aylanganligi singari belgilar ilgari tizim sifatida ko‘zga tashlanmagandi. Yozuvchining bayon tarzi, hikoyachi tiplari, syujet tuzilishi, uning tarkibidagi unsurlar o‘rni va roli o‘zgarishi, konflikt strukturasi va ko‘rinishlari xilma-xillashuvi, qahramonning o‘z tasavvurlari asosida vujudga kelgan personajga aylanishi, kitobxon uning tafakkuri bilan muloqotga kirishishi kabi o‘nlab belgi-xususiyatlar romanchilikda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar polifonik tafakkur tizimi bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. So‘nggi yillar

romanchiligida qalam tebratayotgan ayrim ijodkorlar rivoyada oddiy tasvir yo'lidan borishmayapti. Ular yaratgan asarlarda biz ko'nikkan an'anaviy syujet, kompozitsiya qurilishlari, xronologik mutanosiblik asosida hikoya qilinadigan voqea-hodisalar silsilasi uchramaydi. An'anaviy tasvir usullari emas, balki ong oqimi aks ettirilib, shunga mos tasviriylik yo'llari tanlanadi. Ayni paytda, yaqin o'tmish jamiyatining inqirozi sabablarini anglagan o'zbek adiblari yaratgan romanlarda jamiyat va inson munosabatlariga nisbatan norozilik ruhi yorqin namoyon bo'ldi. Bu esa ijtimoiy-tanqidiy pafosning o'tkirlashuvi: ijtimoiy adolatsizlik, shaxsning toptalishi, shovinizm, inson erkinining bo'g'ilishi, ma'naviy inqirozning kuchayish sabablari kabi masalalarga e'tibor qaratishning ortishiga olib keldi. Yangilangan obrazlar va ifoda tarzi inson tafakkuri va ko'nglida kechayotgan davr ruhiga monand nidolarni aks ettirdi. Muallif qalbi, uning ichki "men"i ifodasini obyektiv voqelikdan ustuvorroq deb bildi. Buning natijasi o'laroq, ifodalash tasvirlashdan, intuitsiya esa mantiqdan ustun sanala boshladi. Abstraksiyalash, umumlashma obrazlar yaratish, ramziylik, fantastika, groteskning roli ortdi. Shuning uchun ham zamonaviy romanlarda murakkab hayotiy muammoning o'zi emas, balki u tug'dirgan taassurot, iztirob va alamlar o'z ifodasini topdi.

Tahlil va natijalar. "..., Gulnozning yonoqlarini yuvib tushgan ko'zyoshi ko'ksingni ho'l qilgan chog'da ham uni sen aniq his etding, aks holda qizga qo'shilib, ho'ngrab yuborishing tayin edi, xullas, o'zing bu paytda yupanchga muhtoj, o'zing dardingga malham topolmay halak esang-da, ozroq yupanch bo'lar. Harna malham o'rnini bosar, degan ilinjida qizning ko'ksingga qo'yilgan boshini ohista silab, so'ng beixtiyor yuzingni tekkizding, va dimog'ing xuddi boya ko'zlari charos, qoshlari payvasta dilbar juvondan ufurganga o'xshash xushbo'y atirni tuydi, ammo, ko'zlari charos, qoshlari payvasta dilbar juvonnikidan farqli o'laroq, tuyqus qutqu solgan qo'rquvga omixta emas edi u, achchiq alam bilan to'kilgan rosmama ko'zyoshining, xiyol sho'r, achimsiq ta'mi kelardi undan, buni sen o'z dimog'ingda tuyding, chunki qizning yupanch ilinjida yelkangga qo'yilmish boshiga beixtiyor yuz bosgan chog'ing uning ko'zyoshi nam qilgan soch tolalarini lablaring bir lahza ohista o'z og'ushiga olgan edi, achchiq alam bilan to'kilgan rosmama ko'zyoshining xiyol sho'r, achimsiq ta'mi kelsa-da, bu atir yaxshigina elitdi seni, bir on, bir lahzaga emas, xiyla oshiqroq muddatga, achchiq alam-la to'kilgan rosmama ko'zyoshining xiyol sho'r, achimsiq ta'mi bilan emas, uni dimog'ing tuygach, shuurni chulg'amish totli taassurotlar girdobi bilan, girdobning tinimsiz gir aylangan halqalari

baayni nurga yo'g'rilgan, biri biridan zarrin, biri biridan serjilo, ayniqsa, shuurga dangalroq nur taratayotgan, birisi, zarrin, serjilo zarralari zabtliroq yoyilayotgan, shunchaki, o'tkinchi ehtiros nash'asila xayolda tug'ilgan, xayolning zo'ri bilan zarrin jilo taratayotgan girdobning xalqasi emas, bamisli Hulkar... yo'q, Noiba... yo'q, yo'q, Hulkar... yo'g'-ey, Noiba, ha, Noibaning... yo Hulkarningmi? Hulkar... Noiba... Noiba... Hulkar... e-ey-y, ishqilib, ikkovidan birining-da, unisi bo'lmasa bunisi, bunisi bo'lmasa unisining quloqlaridagi baldoq, faqat biriniki shapaloqday, ikkinchisiniki esa shapaloqdan picha kattaroq, biri aslo o'tkinchi ehtiros nash'asi-la xayoldan tug'ilgan, o'tkinchi extirosga bandi bo'lgan xayolning mahsuli emas, balki chindan ham mavjud, hatto qo'l bilan tutsa ham bo'ladi uni, mabodo, egasi yig'lab, yupanch ilinjida boshini yelkangga qo'ysa, ko'zyoshining xiyol sho'r, achimsiq ta'mini tuyish ham mumkin, agar u chindan ham yupanch ilinjida boshini yelkangga qo'ysa va sen, yupatmoq bahona, qizning yelkangga qo'yilmish boshiga beixtiyor yuz bossang, lablaring uning ko'zyoshi nam qilgan soch tolalarini bir lahza ohista o'z og'ushiga olsa, lekin, ming afsuski, yig'lamaydi u, mabodo, biror kor-hol yuz berib shunday bo'lgan taqdirda ham u boshini s e n i n g yelkangga qo'ymaydi, s e n d a n yupanch izlamaydi, s e n i n g yelkang va yupanchingga muhtoj emas u, ha, muhtoj emas, mabodo, yig'lasa, boshini bemalol yelkasiga qo'yishi mumkin bo'lgan o'z yupanchig'i bor uning, ha, o'ziniki, istasa, yupatmoq bahona uning sochlariga hayiqmay yuz bosishi mumkin bu yupanchiq, istasa, hech qanday bahonasiz ham shunday qilishi mumkin, bunga to'la haqqi bor uning, dimog'i ko'z yoshining xiyol sho'r, achimsiqmi, yo faqat sho'r yoki faqat achimsiqmi, yo mutlaqo sho'r ham, achimsiq ham emasmi – buni sen bilmaysan, bundan sen bexabarsan, bilganing – faqat ko'rganing, ko'rganing esa – uning ozib-yozib bir yig'lagani, yo'q, yig'laganidan ham battar bo'lgani, duvdud to'kilmish ko'z yoshlari yonoqlarini yuvib, boshini yupanchig'ining yelkasiga qo'ygani, yupanchig'i esa, rang-quti o'chgan, ko'zlari besaranjom, silamoq uchun qo'lini uning boshiga yaqin keltirib, so'ng fikridan qaytib tuyqus pastga tushirgani va uning boshini yupatgan kabi o'zining bu yelkasidan u yelkasiga olish bilangina kifoyalangani, boshini yupanchig'i yupatgan kabi o'zining bu yelkasidan olib, u yelkasiga qo'ygan chog'da quloqlaridagi shapaloqdan sallof sukunatni buzib, bezovta silkingani va uning yelkalari, ha, baldoqlari hayhotday hovliga cho'kkan odatga xilof sukunatni buzib, bezovta silkingani va yelkalari, ha, baldoqlardan dadil, lekin unsiz silkinayotgan nozik yelkalari, qo'llari, ha, yolg'iz o'ziga tegishli emasligi ma'lum bo'lgan yupanchig'ining baquvvat belidan bemajolgina

quchgan va yelkalariga monand titrayotgan novasta dilbar juvonnikidan qolishmaydigan, biroq tuyqus qutqu solgan qo'rquvga omixta hang-manglik emas, da'atan yog'ilgan malomat boisini anglab, bo'yniga olganlik alomati zohir... [1:59]

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi parchada qahramon ruhiyatida ro'y berayotgan holatlar ong oqimi yo'nalishida sistemaga solinmagan holda bayon qilinadi. Bu esa, muallif oldiga qo'ygan g'oyani, ya'ni, insonlar tabiatidagi illatlar, ulardagi nomukammallik, o'y-xayollaridagi qarama-qarshi fikrlarini yalang'och holda ochib berishga xizmat qiladi. Inson tabiatidagi ochiq aytishga lozim topilmaydigan va hatto zuhurida ham tan olishga o'zi ham botinmaydigan holatlarini muallif obrazning uzundan uzun ichki tartibsiz monologi orqali ifoda etadi. Bundan ko'rinadiki, qahramonlar faoliyati va voqelikni tasvirlash orqali muallif o'z g'oyasini ilgari surmaydi, balki voqelik zamirida yotgan katta falsafiy haqiqatni qahramonlar hayotida kechayotgan nohaqliklarni, ularning ichki monologlari orqali ko'rsatib berishga intiladi. Zero, Anri Bergson (1859-1941) ong o'z imkoniyati bilan olamni to'la tushunishga qobil emasligini, inson faqatgina intuitsiya bilan haqiqatni topishi mumkinligini ta'kidlaydi [3:28]. Demak, "Kapalaklar o'yini" qahramonlari o'z o'y-xayollari, ong oqimi misol o'z zuhuridagi fikrlarida hayotni teran tahlil

qilib, borliq va inson muammosini anglatishga harakat qilishadi, shuningdek, voqelikdagi illatlarni sinchiklab kuzatadi va shafqatsiz fosh qilishga intilishadi. Biroq ko'rinadiki, maqsad va intilishlarini amalga oshira olmagach yoki to'siqlarga duch kelgach, tushkunlik kayfiyatiga tushadi, natijada qahramon muammoning yechimini topa olmagach, jamiyatga nisbatan norozilik kayfiyati paydo bo'ladi.

"Nega? – deb qichqirgan ko'zlari yoshlanib, jazavali bir tarzda va yelkasidagi movut kamzulni yulib otgan. – Nima uchun?"

"Nima uchun?"

Bu ovoz o'shanda tun bag'rini parchalab, olis-olislarda ham aks - sado bergan, deb o'zicha taxmin qiladi Badal. Tag'in ko'z oldiga keltiradiki, uni shiftga termulgan ko'yi bedor yotgan shumshuk ham eshitgan va yuziga ko'rpani tortib, takrorlagan: "Axir, aytmovmidim, unga, a? Aytmovmidima?" [1:102].

Bugungi mustaqillik jarayoni va unda yuz berayotgan voqealar oqimi roman janriga yangi mohiyat inkishof etmoqda va shunga yarasha o'zgacha uslubiy-shakliy izlanishlarni hayotiy zaruratga aylantirmoqda. Romanchilikning bu ruhiy ehtiyojni amalga oshirishdan ko'zlagan asosiy maqsadi kitobxonda yangicha badiiy tafakkurni shakllantirish hamda yanada barqarorlashtirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T.Rustam. Kapalaklar o'yini. – T. 2000-y.
2. Авезова Г. Роман композициясининг жанрий-услубий хусусиятлари. – Т.: "Фан". 2011.
3. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. – Минск: Харвест, 1999.
4. Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: "Маънавият". 2000.
5. Жўраев Т. Онг оқими ва тасвирийлик: Филол.фанлари номзоди... дисс. – Тошкент, 1994.
6. Қуронов С. Ифода ва ифодавийлик. – Т.: "Akademnashr". 2013.
7. Умуров Ҳ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002.

Мухнора АЗИЗОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета,
Абдугапир КОСИМОВ,
д.ф.н., профессор Ферганского государственного университета

О ГЕНЕЗИСЕ ОБРАЗА ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ В ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: в статье рассматриваются особенности формирования образа творческой личности в русской и французской литературе XIX-XX веков. Анализируются основные подходы к изображению художника в романтической и реалистической традициях, прослеживаются исторические изменения концепции творца в различных литературных направлениях. Особое внимание уделяется сравнительному исследованию русского и французского романтизма, специфике изображения художника в произведениях русских и французских авторов.

Ключевые слова: *творец, романтизм, реализм, литература, искусство, художник.*

Annotatsiya: maqolada XIX-XX asr rus va fransuz adabiyotlarida ijodiy shaxs obrazini shakllantirish xususiyatlari muhokama qilinadi. Rassomni romantik va realistik an'analarda tasvirlashning asosiy yondashuvlari tahlil qilinadi, ijodkor konsepsiyasining turli adabiy yo'nalishdagi tarixiy o'zgarishlari kuzatiladi. Rus va fransuz romantizmini qiyosiy o'rganishga, rus va fransuz mualliflari asarlarida rassom obrazining o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: *ijodkor, romantizm, realizm, adabiyot, san'at, rassom.*

Annotation: the article examines the peculiarities of the formation of the image of a creative personality in Russian and French literature of the XIX-XX centuries. The main approaches to the depiction of the artist in the romantic and realistic traditions are analyzed, historical changes in the concept of the creator in various literary directions are traced. Russian and French Romanticism are particularly studied, as well as the specifics of the artist's portrayal in the works of Russian and French authors.

Key words: *creator, romanticism, realism, literature, art, artist.*

Исследование образа творческой личности в мировой литературе представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий глубокого анализа различных культурных, исторических и философских аспектов. Исторические корни формирования этого образа уходят своими истоками в мифологию, особенно античную, которая создала четкую концепцию «творца» как созидателя. Однако нельзя игнорировать и христианское влияние с его концепцией богоподобия, неразрывно связанной с творческими способностями человека.

В литературных произведениях о творческих личностях часто создается собирательный образ, где способность творить рассматривается как божественный дар, предназначенный для использования в социально-нравственных целях. В научной литературе отмечается парадокс: человек как субъект истории характеризуется способностью к творческой деятельности, но эта способность не всегда сопровождается соответствующим стремлением.

В русской литературе начала XIX века романтизм доминировал в восприятии искусства и его творцов. Литературный журнал «Вестник Европы» (1883) подчеркивал важность произведений о творцах изящных искусств для общества. Аналогичные взгляды были распространены среди критиков того времени. Романтическое направление в литературе было частью более широкого эстетического движения, охватившего все виды искусства в Европе.

Л.Г. Малышева отмечает масштабное распространение общественного интереса к «изящной деятельности»,

что стимулировало создание особой группы произведений о героях-творцах. Это явление затронуло как русскую литературу, так и творчество немецких романтиков. В.И. Карлгоф одним из первых представил романтическое восприятие образа творца в повести «Живописец» (1829), где показал превращение военного в художника, наполненное гармонией и счастьем.

Однако в другой повести «Портрет» Карлгоф создал совершенно иную концепцию творца – личности, чье творчество сопровождается нравственными страданиями. Н.А. Полевой в своей повести «Живописец» (1833) также представил сложный образ творца через героя Аркадия, столкнувшегося с духовно-социальным конфликтом в Петербурге. Полевой четко разграничивает понятия «художник» (истинный творец) и «живописец» (ремесленник).

Е.А. Луткова видит в такой трактовке влияние немецкого романтизма на русскую литературу. Аркадий в произведении Полевого предстает как гений, избранный Богом для несения прекрасного в мир. Его конфликт с реальностью проявляется через противостояние высокому идеалу искусства и бытовому пониманию живописи как простого копирования предметов.

К началу 1840-х годов литературная дискуссия о творческой личности приобрела новые черты, связанные с пониманием ее как результата сложного психологического и нравственного разлада с окружающей средой. Формируются определенные характеристики героя-творца: благородство помыслов, нравственная чистота, стремление делиться своим восприятием прекрасного.

В XX веке тематика творческой личности трансформируется под влиянием критического реализма. Появляются образы творцов, отчужденных от общества по инициативе самого общества. Особенно ярко это проявляется в произведениях 1950-х годов, где творцы испытывают глубокие морально-нравственные страдания как результат самоотчуждения и непонимания своего «Я».

В советский период творческая личность стала рассматриваться неразрывно с историческим контекстом. Художники, писатели и композиторы посвящали себя служению искусству, но в условиях господства социалистической идеологии. Борис Лавренев в повести «Гравюра на дереве» (1928) создал удивительный образ творца, раскрывающийся только в конце произведения. Главный герой, Федор Кудрин, отказавшийся от карьеры художника ради партийной работы, сталкивается с трагическим выбором между искусством и социальной реальностью.

Сходные мотивы можно найти в зарубежной литературе, например, в рассказе Эдгара По «Овальный портрет», где художник жертвует жизнью любимой ради создания идеального портрета. Этот пример демонстрирует экфрасис – описание произведения искусства в литературном тексте.

Французский романтизм имел свои особенности, обусловленные влиянием Великой французской революции. Он развивался медленнее, чем в других странах, и достиг расцвета к середине XIX века. Интерес к творческой личности во Франции проявился достаточно сдержанно. Среди немногих примеров можно выделить произведения Ж. де Сталь («Коринна и Италия»), Ш. Нодье («Живописец из Зальцбурга»), А. де Виньи («Чаттертон») и Ж. Санд («Консуэло»).

А.В. Карельский объясняет эту особенность «головокружительной быстротой и бурностью социально-политических перемен», которые мало способствовали идее суверенности личности. В романе Ж. де Сталь «Коринна и Италия» главная героиня скорее предстает как красивая, талантливая женщина, чем как настоящий творец. Особый интерес представляет параллель между образом Коринны и самой Италией.

Ш. Нодье в повести «Живописец из Зальцбурга» со-

здал образ творца, полностью отчужденного от земных радостей, погруженного в самосозерцание и страдания. Преобладают символы смерти и угасания. Текст перенасыщен сценами рыданий и жизненного угасания, отмечается полная зависимость от внешних обстоятельств.

Ж. Санд в романе «Консуэло» пытается соединить этическое и эстетическое в образе главной героини, хотя она больше сосредоточена на личностном развитии персонажа, чем на его творческой природе. Консуэло наделена талантом, но ее развитие как личности происходит через познание мира любви и освоение социальных ролей.

Во французской литературе середины XIX века отмечается явление биографической мифологии образа творца. Из совокупности творчества автора, его образа жизни и репутации формируется биографическая легенда, которая затем интерпретируется в последующие эпохи. Примером может служить произведение Стендаля «Письма о прославленном композиторе Йозефе Гайдне», основанное на книге Дж. Карпани, но при этом создающее свой миф о творце.

Стендаль описывает Гайдна как человека, преодолевающего нищету и трудности исключительно ради искусства, находя в нем высшее счастье. Этот образ демонстрирует типичный для романтизма подход к творцу как к личности, посвятившей себя искусству вопреки всем трудностям.

Сравнительный анализ русского и французского романтизма показывает как общие черты, так и существенные различия в формировании концепции образа творца. Общим является отказ от канонов классицизма и представление художника как неординарной личности, часто находящейся в конфликте с обществом. Однако в русской литературе больше внимания уделяется онтологическим проблемам искусства, роли вдохновения и внутреннему миру творца.

Таким образом, исследование образа творческой личности в литературе демонстрирует сложное переплетение различных культурных, исторических и философских факторов, формирующих уникальные концепции творца в разных литературных традициях и эпохах.

Использованная литература:

1. Гашева Н. В., Лаевская О. А. Концепция творческой личности и способы ее художественного воплощения в романах В. Каверина «Перед зеркалом», С. Фицджеральда «Ночь нежна» и Р. Сильвестра «Вторая древнейшая профессия» [Электронный ресурс]. URL: <https://fitzgerald.narod.ru/critics-rus/gashevalaev.html> (дата обращения: 20.12.2024).
2. Карлгоф В. К. Живописец истинное происшествие // Искусство и художник в русской прозе первой половины XIX века: Сб. произведений / Сост. и автор комментариев А. А. Карпов. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – С. 256.
3. Луткова Е. А. Герои и поэтика первых русских повестей о живописи: В. И. Карлгоф и Н. А. Полевой // Журнал Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. – 2007. – № 1. – С. 1–10. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru> (дата обращения: 20.12.2024).
4. Малышева Л. Г. Эволюция образа художника в немецкой новелле XIX века // Вестник Томского государственного педагогического университета (Tomsk State Pedagogical University). – 2012. – № 3. – С. 15–22.
5. Таврина А. М. Образ героя-творца в русской романтической прозе 30-х годов XIX века // Журнал Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – № 4. – С. 10–18. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru> (дата обращения: 20.12.2024).
6. Морозова Н. Г. Экфрасис в прозе русского романтизма: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2006. – 2 с.

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Shaxnoza QUDRATOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
qudratovashaxnoza768@gmail.com

Mavluda SAITQULOVA,
TAFU 4-kurs talabasi
saytqulovamavluda@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI DARSDAN TASHQARI TARBIYAVIY TADBIRLARDA JAMOADA ISHLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya: ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalariga qaratilgan shakl, metod, usul va vositalarni o'rganishga bag'ishlangan ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, guruh bilan ishlash, ko'nikma, interfaol metodlar, dars sifatlarini oshirish, innovatsion texnologiyalar, kreativ qobiliyat, jamoa turlari.

Аннотация: в данной статье представлена информация, посвященная изучению форм, методов, приемов и средств, направленных на инновационные технологии развития навыков работы в коллективе учащихся начальных классов.

Ключевые слова: воспитание, групповая работа, навыки, интерактивные методы, повышение качества урока, инновационные технологии, творческие способности, командные типы.

Annotation: this article presents information devoted to the study of forms, methods, methods and tools aimed at innovative technologies for the development of teamwork skills for elementary students.

Key words: education, working with a group, skills, interactive methods, improving the quality of lessons, innovative technologies, types of teams.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmonlari, zamonaviy fanlarni o'qitishning metodologik asosi sifatida xizmat qiladi.

Ta'limni modernizatsiyalashtirish ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish bilan hal bo'lib qolmaydi. Tahsil oluvchi shaxsining mustaqil fikri, tashabbuskorlik, javobgarlikni his etish, kabi sifatlar bilan bog'liq funksiyalari darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar vositasida amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabrda murojaatnomasida "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim", - deydi. "Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun

bir qancha keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi albatta zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi." Prezident ta'lim sifatini oshirishni mamlakatning asosiy vazifalaridan biri deb hisoblaydi. Zero har qanday tahsil oluvchi o'ziga va faqat o'zigagina xos takrorlanmas tabiati, xarakter xususiyatini faollashtirish va namoyish etishga intiladi. Shuning uchun biz pedagoglar bunday narsalarga katta ahamiyat berishimiz lozim. Ularga yo'l-yo'riq ko'rsatib, kelajakda barchaga foydasi tegadigan qilib tarbiyalash maqsadga muvofiqdir. O'qituvchilarni roli va pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tadbir va darslarda faollashtirish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda quyidagi o'qitish texnologiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

Adaptiv o'qitish texnologiyalari maqsadi – o'quvchilarga mustaqil ishlash, o'z-o'zini nazorat qilish usullariga, tadqiqot faoliyati, mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish, muayyan maqsadga yo'naltirilgan bilim olishlari va ushbu asosda o'quvchining ijodiy fikrlashini shakllantirishga qaratilgan

bugungi kunda ilg'or texnologiyalardan va ta'limda yaxshi qo'l kelayotgan metodlardan biri.

Integrallashgan o'qitish texnologiyalari maqsadi – o'quvchilarning o'qishga nisbatan qiziqishini rag'batlantirish, qiziqishini yanada oshirish, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish, integrallashgan bilimlarini boyitish. Bilimlarni to'liq o'zlashtirishga yo'naltirilgan zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan biri. Maqsadi – barcha o'quvchilarni bilim, ko'nikmalarni o'zlashtirishda hamda ularni qo'llashda yuqori natijalarga erishishga o'rgatishdan iborat.

Muammoli o'qitish texnologiyasi maqsadi – o'quvchilarning intellektual faolligini rag'batlantirish, fikrlash jarayonini, aqlning individual xususiyatlarini rivojlantirish; o'quvchilarning ichki o'quv motivlarini, aqliy faoliyat usullarini, ularning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish; muammoning yechimini mustaqil izlash ko'nikmalarini hosil qilishdir. Shu bilan birga o'quvchilarda nostandart ijodiy fikrlashni shakllantirishdan iborat bo'lib hisoblanadi. Bugunda jahon ta'lim tizimida ijodiy jarayonni katta sondagi, turli yangi g'oyalarni izlash, ijodiy fikrlash va uni rivojlantirishning intellektual qurollari uslublaridan foydalanishning qo'llab-quvvatlanishi avj olmoqda. Hozirgi kunda bunday uslublarning bir qanchasini

ko'rib o'tishimiz hamda qolaversa, darslarda ham qo'llab borishimiz mumkin. Sababi yoshlarga keng qamrovli imkoniyatlardan to'g'ri foydalanishda ularga ko'mak bo'lishdir. Shu sababli, 1-4 sinf o'quvchilarini jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish bugungi kunda tarbiyalanishi maslahat beriladigan kategoriya bo'lmay, balki tarbiyalanishi shart va zarur bo'lgan kategoriyadir. Chunki har bir shaxs bugungi kunda jamoa fikrini, ruhiyatini hurmat qilmasa, o'quvchilar jamoasi talablariga bo'ysunmasa turli jiddiy ijtimoiy nizo va inqirozlarni keltirib chiqarishi mumkin. Albatta bu holatlar tabiiy holdir, agarda bu haqida ma'lumot va tushuncha berib o'tilmasa, shunday holatlar ham yuz berishi mumkin.

Darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar, jamoaviy musobaqalar vositasida o'quvchilarda jamoada ishlash ko'nikmalarini takomillashtirish texnologiyalari (jamoaviy musobaqa – bu jamoani tashkil etish va tarbiyalash metodi bo'lib, bolalar tabiatining o'ziga xos xususiyatlariga javob beradi, uning natijalarini baholash va taqqoslash asosida maktab o'quvchilarining ijtimoiy foydali mehnat faoliyatini faollashtiradi va stimullashtiradi) bevosita boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligiga ham bog'liq bo'lib bu kompetensiyalar biror sohani chuqur bilish, ko'p narsalardan xabardorlik,

¹ Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi.

o'z mutaxassisligi bo'yicha muhim e'tiborga molik motivatsion, gnostik, metodologik, metodik, informatsion, kommunikativ, refleksiv, prognostik, konstruktiv, tadqiqot, texnologik, korreksion turlaridan iboratdir.

Belgilangan pedagogik maqsadga yo'naltirilganlik. Har bir shaxs hamisha ma'lum ijtimoiy guruhlar doirasida faoliyat ko'rsatadi. Bu uning oilasi, mehnat jamoasi, ko'cha-kuydagi norasmiy guruhdagi do'stlari davrasi, o'quv jamoasi va hokazolardir. Tarbiyaviy tadbirlar vositasida o'quvchilarda jamoada ishlash ko'nikmalarini takomillashtirishda ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- ijtimoiy sohasida kechayotgan ta'lim tizimidagi islohotlar haqida pedagoglar, o'quvchi-yoshlar, otalar va keng jamoatchilikning uzviy ma'lumotga ega

bo'lishlarini ta'minlash;

- hududiy imkoniyatlardan kelib chiqib, qadimiy qadamjolariga sayohatlar uyushtirish orqali o'quvchilarning estetik madaniyatini, ularning tashkilotchilik qobiliyatlarini, shaxslararo munosabatda insonparvarlik ko'nikmalarini shakllantirish;

- jamoa ijtimoiy birlik ekanligi to'g'risidagi qarashlar, tushunchalar, Sharq mutafakkirlarining ma'naviy merosi bilan o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini boyitish;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarini jamoaviy ijodiy ish bilan shug'ullanishlari, sog'lom fikrni tarkib toptirish uchun munosib shart-sharoitlar yaratish;

- o'quvchi jamoada ishlash ko'nikmalarini takomillashtirishda, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy hayotida faol qatnashishlari uchun "Tanlov, olimpiada, debat va ko'rgazmalar" tashkil etish muhimligini hisobga olish.

Xulosa qilib shuni aytish lozimki, mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarni darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda faol qatnashtirib, ularning o'z iste'dodlarini namoyish etish lozim. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyaviy tadbirlarda innovatsion texnologiyalar yordamida jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, nafaqat ularning akademik yutuqlarini oshiradi, balki ijtimoiy va emotsional rivojlanishlariga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayon, o'quvchilarga kelajakdagi hayotda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5039-son "Ma'naviyat va ijodni qo'llab-quvvatlash maqsadli jamg'armasini tashkil etish to'g'risida" gi Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2021-yil 26-mart.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2020-yil 6-noyabr.

3. Mahmudjonovna, A. M. (2024). Ma'rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta'lim-tarbiya asosi. Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 2(2), 60-66.

4. Qudratova, S., & Tilovboyeva, S. (2024). Boshlang'ich ta'limda tahsil oluvchi talabalarga zamonaviy bilimlar berish. Modern Science and Research, 3(12), 378-382.

Ra'no DEYKANOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
ranodeykanova@gmail.com

*Daraxtdan meva olaman desang,
uni nihollik davridan parvarish qil.*
O'zbek xalq maqoli

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TARBIYA FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH USULLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada ta'lim-tarbiya masalalari, mutafakkirlarning qarashlari, yosh avlodning ongiga singdirishda tarbiya usullarini bilish, hayotda ulardan to'g'ri foydalanish pedagogik ta'lim jarayonida o'qituvchining pedagogik mahoratidagi muhim xususiyatlardan biri ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlari: *metod, ta'lim-tarbiya, zamonaviy texnologiyalar, odob - axloq, tarbiya, insonparvarlik, umuminsoniy qadriyatlar, milliy qadriyat, milliy tafakkur, qadriyat.*

Аннотация: в статье раскрывается, что правильное использование педагогических проблем, взглядов мыслителей и методов воспитания, заложенных в сознании подрастающего поколения, является одной из важных характеристик педагогического мастерства учителя в процессе педагогического образования.

Ключевые слова: *метод, образование, современные технологии, этика, воспитание, гуманность, общечеловеческие ценности, национальные ценности, национальное мышление, ценность.*

Annotation: this article discusses educational issues, the views of thinkers, and the methods of upbringing instilled in the minds of the younger generation. Their correct use in life is one of the important features of the teacher's pedagogical skills in the process of pedagogical education.

Key words: *method, education, modern technologies, ethics, upbringing, humanity, universal values, national values, national thinking, values.*

Yoshlikda olingan bilim toshga o'yilgan naqsh kabidir, degan maqol bejizga aytilmagan. Chunki aynan yoshlik davrida o'rganilgan har qanday bilim va ko'nikma hayotdagi barcha yutuqlarning kaliti bo'lib xizmat qiladi. Qadimdan olim va donishmandlar yurti hisoblangan zaminimiz yoshlarining ilm-fan, texnika, san'at, sport sohasida qo'lga kiritayotgan yutuqlari yildan- yilga ortib bormoqda. Bu borada esa, davlatimiz tomonidan yaratib berilayotgan keng imkoniyatlar poydevor vazifasini o'tamoqda.

Ta'limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanadi. Shunday ekan, ta'lim-tarbiya maqsadi mos va mutanosib bo'lishi kerak. Ilmiy adabiyotlarda ta'limning maqsadi imkoniyatlaridan to'g'ri, aniq, o'rinli foydalanish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g'oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma'naviy boyitishdan iboratligi ta'kidlangan. Ta'limiy maqsad asosida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, og'zaki va yozma savodxonlikni oshirish, mantiqiy tafakkurni rivojlantirish orqali ularning muloqot madaniyati takomillashtiriladi. Tarbiyaviy maqsad asosida esa ma'naviy, g'oyaviy, nafosat tarbiyasi beriladi. Til o'rganish jarayonida xalqning madaniy-axloqiy qadriyatlariga yaqinlashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Ulug' donishmandlardan biri "... kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit", degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi. Bu prezidentimizning kelajagimiz, kelajak avlodimiz haqida qayg'urib, yurtimizning barcha farzandlari – mening farzandlarim, ular bizlardan ko'ra kuchli, bilimli va albatta baxtli bo'lishlari kerak, degan g'oyasi zamirida donishmandlarcha siyosat yotganini ko'rsatadi.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Dars mashg'ulotlarida o'yin-topshiriqlarni takrorlash yoki mustahkamlash darslarida foydalanilsa ijobiy natija beradi. O'yin-topshiriqning qaysi bir turini tanlash darsning turiga, sinf o'quvchilarining o'yin-topshiriqlarni bajarishga o'rgatilganlik darajasi, ularning bilim saviyasi, mustaqil ijodiy ishlash imkoniyatlari, o'rganilganlarni xotirada tez tiklay olishi, ijodkorlikning qay darajada

shakllanganiga ham bog'liq bo'lishi kerak.

Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglash va shu fikrni og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon eta olishga o'rgatish masalasiga e'tibor qaratilgan bo'lib, mustaqil fikrlaydigan, nutq madaniyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish asosiy o'rin egallaydi. Millatning turmush tarzi, madaniy yaratuvchanligi uning boy tarixiy merosi asosida o'rganiladi.

Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi.

Umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik yoshlarimizni to'g'ri yashab, o'z o'rnini topishga, yon-atrofga oqilona munosabatda bo'lishga, tug'ilib o'sgan diyorini muqaddas deb bilishga hamda do'stlikning qadriga yetishga o'rgatadi. Milliy qadriyatlar esa shu millat, shu yurt xalqlari tomonidan tarixdan e'zozlab kelinayotgan, inson ma'naviyatini boyitishga xizmat qiladigan qadriyatlardir. Yurtimiz hududida azaldan ta'lim va tarbiyaga bir-biridan ajralmas uzviy bog'liq tushunchalar sifatida qaralgan. Bunga albatta, o'ziga xos ijtimoiy, siyosiy va tarixiy shart-sharoitlar sabab bo'lgan. Asrlar mobaynida shakllangan ustoz-shogird tizimi, ta'lim-tarbiya ishlari milliy ma'naviyatimiz bilan hamohang holda olib borishi natijasida, u axloq-odob normalari bilan boyitildi va bugungi kun ko'rsatib turgandek tarixda o'zini oqladi.

"Millatning o'zligini anglashi tarixni bilishdan boshlanadi". Ushbu haqiqatni anglash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilishi zarurligi ta'kidlangan edi. Jamiyatda kechayotgan ijtimoiy, xususan ta'lim sohasidagi islohotlarning samaradorligi uning fuqarolari ega bo'lgan ma'naviyatga bog'liq. Shu bois mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatimizda jamiyat rivojlanishining ma'naviy-axloqiy negizlari aniq belgilab olindi.

Bular:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;

– vatanparvarlik.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tiklash masalasining kun tartibiga qo'yish zaruriyatining yuzaga kelganligi munosabati bilan tub o'zgarishlar yuz berdi. Ta'lim-tarbiyaning milliy ma'naviy negizlari to'g'risida gapirilganda oilaning roli nihoyatda muhim ekanligini unutmaslik darkor. Sababi, inson dastlab oilada birinchi bor ta'lim va tarbiya asoslari bilan tanishadi. Asrlar mobaynida shakllanib kelgan urf-odatlarimiz, qadriyatlarimizdan xabar topadi. Eng muhim qadriyat inson omili hisoblanadi. Hayot insonga bir marta beriladi. Shuning uchun ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarda uni mazmunli, o'zgalar va o'zining hayoti ma'nosini anglagan holda o'tkazish kerakligi haqida ko'plab rivoyat, hikmat va pand-nasihatlar mavjud. Bundan tashqari ta'lim muassasasida o'quvchilarga qadriyat sifatida munosabatda bo'lish ham dolzarb ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Zero, ta'lim tamoyillarida eng muhim, asosiy tamoyillardan biri ta'limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish bo'lib, uning asosiy mohiyati o'quvchi shaxsiga insoniy munosabatda bo'lishni, ta'lim jarayonini erkinlashtirishni talab etadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyada yana bir eng qimmatli qadriyat erkinlikdir. Bu esa o'z navbatida o'quvchi shaxsida mas'uliyatni his etish, ongli intizomga rioya etish ko'nikmalarini tarbiyalaydi. Shundan ko'rishimiz mumkinki, ta'lim-tarbiya tizimida milliy-ma'naviy qadriyatlarga tayanish yuqorida ta'kidlangan jihatlar orqali o'z tarixini bilish, anglash va g'ururlanish hissini yoshlar ongida shakllantiradi. Milliy qadriyatlar xalqning kundalik hayoti va turmush tarzida o'ziga xos mezon vazifasini o'taydi.

Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, boshlang'ich ta'limda yaratilgan imkoniyatlar yildan yilga yaxshilanib bormoqda. Albatta bunda muhtaram yurtboshimizning o'rni katta va beqiyosdir. Hozirda ishlab chiqilayotgan o'quv dasturlar hamda kitobxon ko'rik tanlovlari hozirgi yoshlarimiz ta'lim olishiga keng yo'l ochmoqda. Yoshlarimiz o'zini xohlagan yo'nalishida sinab ko'rishlari uchun barcha chora-tadbirlar ko'rilmog'da. Yildan yilga yangilanishlar va zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi natijasida yoshlarimizga turli metodlar orqali sinf-darslari tashkil qilinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.M. Mirziyoyevning "O'qituvchilar va murabbiylar kuni"ga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil, 30-sentabr.
2. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Muloqot jurnali, № 5, 1998-yil
3. Jahongir Burhan Burhanovich. O'zbekistonda ilm-fan holati, taraqqiyot yo'nalishlari (1980-2010-yillar). Monografiya. "Qaqnus media" nashriyoti, – Toshkent., 2020. 58-bet.
4. Mahmudjonovna A. M. (2024). Ma'rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta'lim-tarbiya asosi. Pedagogical Cluster – journal of pedagogical developments, 2(2), 60-66.
5. Qudratova, S., & Tilovboyeva, S. (2024). Boshlang'ich ta'limda tahsil oluvchi talabalarga zamonaviy bilimlar berish. Modern Science and Research, 3(12), 378-382.

Mahliyo TO'XTABOYEVA,
Qo'qon DPI doktaranti

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING TIL KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA CLIL TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida chet tili orqali til kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari keltirilgan. Maqolaning saviyasi shu mavzuda xorijlik va mahalliy olimlarning tadqiqot ishlari ham yoritilgani bilan belgilanadi.

Kalit so'zlar: CLIL, xalqaro pedagog, kommunikativ ko'nikmalar, integratsiya, kompetensiya.

Аннотация: в статье представлены научно-теоретические основы формирования языковых компетенций у учащихся младших классов посредством иностранного языка. Качество статьи определяется тем, что в ней также освещаются исследования зарубежных и отечественных ученых по данной теме.

Ключевые слова: CLIL, международный педагог, коммуникативные навыки, интеграция, компетентность.

Annotation: this article presents the scientific and theoretical foundations of the formation of language competencies in primary school students through a foreign language. The level of the article is determined by the fact that it also covers the research work of foreign and local scientists on this topic.

Key words: CLIL, international pedagogue, communicative skills, integration, competence.

Kirish. Content Learning Integrated Language (CLIL) konsepsiyasi 1994-yilda Yevropa Komissiyasi bilan hamkorlikda kiritilgan. Finlyandiya va Niderlandiya ekspertlari boshchiligidagi Yevropa darajasidagi muhokamalardan so'ng asosiy e'tibor davlatning moliyaviy ko'magida til o'rganishni umumta'lim maktablari va kollejlari qanday kiritishga qaratildi. O'sha paytda CLILni amalga oshirish ham siyosiy, ham tarbiyaviy ahamiyatga ega edi. Siyosiy nuqtayi nazardan, xalqaro maydonda o'z nufuziga ega bo'lish belgilangan jahon tillarini yuqori darajada bilishni talab qiladigan istiqbolga asoslangan edi. Masalan, Kanadada ikki tilli tashabbuslar ta'limning asosiy maqsadiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.[1.62]

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ta'lim ko'nikmalari – bu ularning bilim asoslarini chuqur o'zlashtirish hamda o'zlashtirganlaridan amaliy faoliyatda foydalanish ko'nikmalari majmuidir[2.84]. Shu jihatdan boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ta'lim ko'nikmalarini tarkib toptirishda lingvodidaktikaning quyidagi imkoniyatlaridan foydalanish kutilgan samarani beradi: 1) boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili ko'nikmasini tarkib toptirish bilan ularning mustaqil fikrlash va mustaqil harakat qilish ko'nikmalarini rivojlantirish; 2) boshlang'ich sinf o'quvchilarining xorijiy tillarni o'rganish ko'nikmasini rivojlantirish bilan ularni mustaqil faoliyatga tayyorlik ko'nikmalarini rivojlantirish; 3) til odobi ko'nikmasi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ta'lim asosida ularning amaliy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish; 4) xorijiy tillarni o'zlashtirish ko'nikmasi vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ta'lim asosida ta'limning keyingi turlariga tayyorlik ko'nikmalarini rivojlantirish. Bu imkoniyatlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil ta'lim asosida til odobi, til o'rganish yondashuvi, mustaqil va amaliy faoliyatlarga tayyorlik ko'nikmalarini kutilgan

darajada tarkib toptirish omillarini beradi. Chunki lingvodidaktika mustaqil ta'limning til va faoliyat bilan bog'liq bo'lgan odoblari vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarini faoliyatga tayyorlashning keng imkoniyatlariga egadir. Shu sababli xorijiy mamlakatlarda, jumladan, Rossiya Federatsiyasi boshlang'ich ta'lim bosqichida lingvodidaktika imkoniyatlari vositasida o'quvchilarning til madaniyati hamda mustaqil faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish bilan ularni faoliyatga tayyorlash mexanizmlaridan oqilona foydalanilib kelinayotganligini eslatib o'tish joiz. Bu kabi tajribalar mamlakatimiz boshlang'ich ta'limiga ham joriy etilishi o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyati ko'nikmasini bugungi kun talablari asosida rivojlantirish jarayonini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Milliy xususiyatga ega bo'lgan tilshunoslik uchun to'g'ridan to'g'ri parallellikni jalb qilish mumkin emas, ammo ular o'rtasida chuqur o'xshashlik mavjud.

Shuni ta'kidlash kerakki, buyuk nemis tilshunosi Vilgelm fon Xumboldt tilni dunyoning manzarasini o'ziga xos ko'rish sifatida xalqning ma'lum bir ruhiy energiyasi deb hisoblagan. Binobarin, tilshunoslik shaxsini chuqur milliy hodisa sifatida talqin qilish va ma'lum bir til – o'ziga xos tilshunoslik (masalan, rus - rus tilining o'ziga xos xususiyati) bilan bog'liq holda ko'rib chiqish mumkin.

Chet tilini o'rganishga kelsak, "tilshunoslik shaxsiyati" tushunchasi bilan bir

qatorda, boshqa madaniyat vakillari bilan o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyatining yig'indisi sifatida tushuniladigan lingvodidaktik kategoriyani "ikkinchi darajali lingvistik shaxs" deb hisoblash kerak. Bunday holda, ona va xorijiy tillardan foydalanish parallel ravishda amalga oshiriladi[3.43].

Til o'rgatishda o'quvchilarning hayotiy tajribalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi nazariy

umumlashtirishni o'quvchi qiluvchi dalillarni to'plash, berilgan bilimlarni hayotga tatbiq etishda o'quvchilarning hayotiy tajribasi va nutq amaliyotiga tayanadi. Til malakalarini o'rganish natijasida o'quvchilarning nutq faoliyati sifati o'zgaradi, ongilligi oshadi. Ye.R.Yadrovskaya ta'kidlaganidek, "O'qitishning mohiyati ham o'quvchilarni tushunchalar bilan qurollantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishdan iborat. Voqelikdagi narsa va hodisalar to'g'risidagi tushunchalar har bir kishining ongida bolalikdan boshlab to umrining oxirigacha takomillashib boradi. Shu bois o'quvchilarda boshlang'ich sinflardan boshlab adabiy tushunchalarni shakllantirish – sinfda va sinfdan tashqari o'qish darslarining asosiy vazifalaridan biri.

Globallashuv tendensiyasi ingliz tilining ahamiyatini kuchaytirdi. Ingliz tilini o'rganish dunyoda tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda, chunki u xalqaro muloqot uchun keng tarqalgan tildir. 2019-yil holatiga ko'ra, dunyo bo'ylab ingliz tilini o'rganuvchilar soni 1,5 milliardga yetdi va ularning soni yanada oshishi kutilmoqda. Ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) va ikkinchi til sifatida ingliz tilini (ESL) ikki xil o'rganuvchilar mavjud. Ikkalasini farqlash uchun, EFL foydalanuvchilari odatda ingliz tilidan biznes yoki zavqlanish uchun foydalanadilar, ESL talabalari esa har kuni ingliz tilidan foydalanadilar. Ingliz tilidagi ta'lim sifatini oshirish uchun turli xil ta'lim modellari ishlab chiqilgan: kontentga asoslangan ta'lim (CBI), maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), ingliz tili o'qitish vositasi sifatida (EMI) va CLIL. Ushbu modellardan CLIL so'nggi paytlarda mashhurlikka erishdi va tilni o'rgatish va o'rganishning eng samarali usullaridan biri bo'lib chiqdi. CLIL ikki yo'naltirilgan ta'lim usuli bo'lib, unda talabalar bir vaqtning o'zida tilni ham, mavzu mazmunini ham o'rganadilar. Ushbu maqolaning maqsadi CLILni ishlab chiqish va qo'llash bo'yicha joriy adabiyotlarning qisqacha mazmunini taqdim etishdir. Ushbu maqola til o'qituvchilarining til ta'limi sifatini oshirish uchun ushbu usulni qo'llashni ko'rib chiqish uchun asosiy yo'l-yo'riq beradi. Koch, Yüksel va Altun (2021) fikriga ko'ra, CLIL tilni o'rganish maqsadida tarkibni birlashtirish usulidir. Tarkib fan, tarix, adabiyot va boshqalar kabi har qanday tildan tashqari fanlar bo'lishi mumkin.

Ushbu o'qitish usuli 1960-yillarda Kanadada amaliyotga tatbiq etilgan va Yevropada so'nggi 20 yil ichida ommalashib bormoqda. CLIL til o'rgatishning innovatsion usuli hisoblanadi. Ushbu ta'lim usuli bir vaqtning o'zida o'quvchilarning til ko'nikmalarini va aniq bilimlarini rivojlantirish uchun til va mazmunni birlashtiradi. CLIL usulining o'zagida 4Cs ya'ni tarkib, bilish, aloqa va madaniyatni o'zida birlashtiruvchi ramkalardan iborat. Birinchidan, talabalar til darsining mazmunini o'rganadilar.

Ikkinchidan, CLIL kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi: "O'quvchilarga tarkibni o'z talqinini yaratishga imkon berish uchun uni lingvistik talablar uchun tahlil qilish kerak". Uchinchidan, muloqot tilni boshqa kontekstda o'rganishdir. Nihoyat, yuqorida aytib o'tilganidek, madaniyatni bilish xorijiy tilda rivojlanishning muhim tarkibiy qismidir. Diab, Abdel-Haq, and Aly (2018) CLIL ning chet tillarini o'rganishdagi samaradorligini o'rganishdi.

Biz pedagoglar sifatida o'z ishiga mas'uliyat bilan yondashadigan, boshqalar bilan hamkorlik qila oladigan, o'z fikrini ifoda eta oladigan yoshlarni tarbiyalashimiz zarur. CLILni amalga oshirishning muhim sabablaridan biri bu o'qituvchilarga bugungi talabalarni hozirgi va kelajakdagi ish dunyosiga tayyorlashda yordam berishdir. Yoshlar ijtimoiylashuv jarayonida duch kelishi mumkin bo'lgan turli qiyinchiliklarga tayyor bo'lishlari kerak. Ular qachon va qanday ishlashlari nuqtayi nazaridan mustaqil va moslashuvchan bo'lishi ijtimoiy zaruratga aylanib bormoqda. [4.38]

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, CLIL – bu darslarga mazmunni integratsiyalash orqali tilni o'rgatish usuli. Talabalar bir vaqtning o'zida nafaqat tilni, balki boshqa fan bilimlarini ham o'rganishadi. Bu usul samarali va vaqtini tejaydi, chunki u talabalarga til va fan sohasidagi bilimlarni olish imkonini beradi. Bundan tashqari, CLIL yangi tilni o'rganishning yanada tabiiy usulini taqdim etadi. CLIL dasturini o'z zimmasiga olgan talabalar tilni o'rganishning an'anaviy usuliga qaraganda tilni yaxshi bilishadi. CLIL shuningdek, mazmun, idrok, muloqot va madaniyat bo'lgan to'rtta kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu ta'lim usulini amalga oshirishda malakali o'qituvchilar va o'quv resurslarining yetishmasligi kabi ba'zi to'siqlar mavjud. Darhaqiqat, akademik fan bo'yicha tajribaga ega bo'lgan til o'qituvchilarini topish qiyinroq. Bundan tashqari, til o'rgatish va fan mazmunini uyg'unlashtirgan o'quv materiallarini ishlab chiqish asosiy vazifa bo'ladi. Biroq, uzoq muddatda CLILning keng tarqalishi butun dunyo bo'ylab til o'rgatish va o'rganishni yaxshilashga yordam berishi kutilmoqda. Til o'rganish jarayonida o'qituvchining yosh o'quvchilarda ilmiy dunyo asoslarini shakllantirishga metodik yondashuvi, o'quvchilar ijtimoiy hodisa sifatida o'rganadigan til haqidagi bilimlar majmuasi, o'quvchilarni bilish yo'llari: o'rganish, til o'rganish uchun asos bo'luvchi materialning tarbiyaviy, g'oyaviy-siyosiy va badiiy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Chunki, u ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilarda dunyoqarash asoslarini shakllantirish ko'p qirrali jarayon bo'lib, u butun ta'lim tizimida hal etiladi, maktabda va maktabdan tashqarida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Filosofskiy slovar [Tekst]/ pod red. I.T.Frolova. – 6-ye izd., pererab. i dop. –M.: Politizdat, 1991. 62-bet.
2. Jabborova O., Saparbayerova D. Boshlang'ich ta'limda mustaqil ta'limni tashkil etish metodikasi. – Toshkent, 2023
3. Ta'lim taraqqiyoti. – T.: Sharq, 1999. 43-bet.
4. G'ulomov A., Nematov Sh. Ona tili ta'limi mazmuni – T.: O'qituvchi, 1995. 38-bet.

Gulxayyo G'ANIYEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

EDU MEDIA VOSITALARI ORQALI FANLARARO INTEGRATSIYANI AMALGA OSHIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida edu media vositalari yordamida fanlararo integratsiyani amalga oshirish masalasi yoritilgan. XXI asrda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning bilimini mustahkamlash va tafakkurini rivojlantirishda muhim vositaga aylanmoqda.

Maqolada edu media vositalarining (interaktiv taqdimotlar, video darslar, raqamli platformalar, virtual laboratoriyalar va boshqalar) xususiyatlari, ularning fanlararo yondashuvdagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, matematika, ona tili, tabiiy fanlar va axborot texnologiyalari kabi fanlarni o'zaro bog'lab o'qitish orqali o'quvchilarda kompleks fikrlash va real hayotiy muammolarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: edu media vositalari, fanlararo integratsiya, raqamli texnologiyalar, interaktiv ta'lim, o'quvchilarda tafakkurni rivojlantirish.

Аннотация: в данной статье рассматривается проблема реализации межпредметной интеграции с использованием edu media-средств в современной системе образования. Во времена XXI века широкое внедрение цифровых технологий в образовательный процесс становится важным инструментом для повышения интереса учащихся к предметам, закрепления знаний и развития их мышления.

В статье анализируются особенности edu media-средств (интерактивные презентации, видеоуроки, цифровые платформы, виртуальные лаборатории и др.) и их роль в реализации межпредметного подхода. Кроме того, рассматриваются пути формирования у учащихся комплексного мышления и навыков анализа жизненных ситуаций за счет интегрированного преподавания таких предметов, как математика, родной язык, естественные науки и информационные технологии.

Ключевые слова: средства, межпредметная интеграция, цифровые технологии, интерактивное обучение, развитие мышления учащихся.

Annotation: this article addresses the issue of implementing interdisciplinary integration through the use of edu media tools in the modern education system. In the 21st century, the widespread adoption of digital technologies in the educational process has become an important instrument for increasing students' interest in subjects, reinforcing their knowledge, and developing their thinking skills.

The article analyzes the features of edu media tools (interactive presentations, video lessons, digital platforms, virtual laboratories, etc.) and their role in facilitating an interdisciplinary approach. It also explores ways to develop students' complex thinking and problem-solving skills through the integrated teaching of subjects such as mathematics, native language, natural sciences, and information technology.

Key words: edu media tools, interdisciplinary integration, digital technologies, interactive learning, development of students' thinking.

Kirish. XXI asrda ta'lim jarayoni raqamli transformatsiyalarga yuz tutmoqda. Raqamli texnologiyalar va edu media vositalarining keng joriy etilishi nafaqat darslarni qiziqarli va interaktiv qilish, balki fanlararo bog'liqlikni ta'minlash orqali o'quvchilarning tafakkurini kengaytirishga ham xizmat qilmoqda. Fanlararo integratsiya esa o'z navbatida, bilimlar orasidagi uzviylikni anglatadi va real hayotda uchraydigan muammolarni kompleks yondashuv asosida hal qilishga yordam beradi.

Tahlil va xulosa. Edu media vositalari — bu o'quv jarayonida foydalaniladigan interaktiv, audio, vizual va raqamli texnologiyalarni o'z ichiga olgan vositalardir. Bularga quyidagilar kiradi:

Interaktiv taqdimotlar (PowerPoint, Canva, Prezi va boshqalar)

Video darslar (YouTube, EduTube, Khan Academy)
Raqamli platformalar (Google Classroom, Moodle, ZiyonNet)

Virtual laboratoriyalar va simulyatorlar
Mobil ilovalar va o'yinlar (Quizizz, Kahoot, Wordwall).
Fanlararo integratsiyaning mohiyati.

Fanlararo integratsiya — bu turli fanlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni ta'minlash orqali ta'lim jarayonini yaxlit va hayotiy mazmunga ega shaklda olib borishdir. Masalan, tabiatshunoslik darsida olingan ma'lumotlar matematika yoki informatika darsida mustahkamlanishi mumkin.

Edu media orqali fanlararo integratsiyani amalga oshirish usullari.

Interaktiv taqdimotlardan foydalanish: matematika darsida fizikaga oid misollar orqali fanlararo bog'liqlikni ochib berish.

Fanlararo aloqadorlikning asosiy jihatlari:

Jihat	Tavsifi
Mazmuniy aloqadorlik	Fanlar o'rtasidagi tushuncha va mavzular bir-birini to'ldiradi (masalan: biologiyada o'rganilgan hujayra tuzilishi kimyodagi modda almashinuvi bilan bog'liq).
Metodik aloqadorlik	Fanlar o'rtasida o'qitish usullarida o'xshashlik mavjud bo'ladi (masalan: tajriba asosida o'rgatish biologiyada ham, fizika darsida ham ishlatiladi).
Didaktik aloqadorlik	O'quvchilarning fikrlash, kuzatish, solishtirish, umumlashtirish kabi faoliyatlarini barcha fanlarda uyg'un rivojlantirish.

Video darslar orqali mavzularni uyg'unlashtirish: bir vaqtning o'zida ona tili va biologiyaga oid video orqali atamalarining lug'aviy va ilmiy tahlili.

Virtual tajribalar: tabiiy fanlar darslarida kimyoviy reaksiya yoki biologik jarayonlarni virtual muhitda kuzatish orqali tushunchalarni mustahkamlash.

Multimedia loyihalari: o'quvchilar mustaqil ravishda bir necha fandan bilim talab qiladigan videorolik yoki loyiha tayyorlaydi.

Amaliy natijalar va samaradorlik.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, edu media vositalari yordamida tashkil etilgan fanlararo darslar:

O'quvchilarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi;

Fanga bo'lgan qiziqishni oshiradi;

Mustaqil fikrlash va axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi;

Jamoadi ishlash, loyihaviy yondashuv asosida fikr almashish imkonini beradi.

Fanlararo aloqadorlik – bu turli o'quv fanlari o'rtasida mazmuniy, metodik va didaktik bog'liqlikni ta'minlaydigan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuv o'quvchilarga bilimlarni bir-biriga bog'liq holda o'zlashtirishga, ularni kompleks fikrlashga va real hayotdagi holatlar bilan bog'lashga yordam beradi.

Fanlararo aloqadorlik nega muhim?

Bilimlarni real hayotga bog'lash imkonini beradi.

O'quvchilarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni shakllantiradi.

Fanni yakkama-yakka emas, tizimli o'rganishga olib keladi.

O'quv jarayonini qiziqarli, mantiqan bog'langan holga keltiradi.

Misol: matematika + geografiya – aholi zichligi bo'yicha xaritalarni hisoblash

Ona tili + tarix – tarixiy matnlar asosida matn tahlili qilish

Biologiya + informatika – genetik axborotni raqamli modellash

Fanlararo integratsiya – ijtimoiy tafakkurni shakllantirish uchun qulay muhit yaratadi. Chunki u o'quvchini turli fanlar (tarix, ona tili, huquq, geografiya, adabiyot, san'at) orqali jamiyat va inson o'rtasidagi aloqalarni tushunishga olib boradi.

Xulosa. Edu media vositalaridan foydalanish orqali fanlararo integratsiyani ta'lim jarayoniga tatbiq etish – bu bugungi zamonaviy ta'limning talabidir. Bunday yondashuv orqali biz nafaqat zamonaviy, balki amaliy va hayotga yaqin bilimlarni o'rgatishga erishamiz. Kelajak ta'limi texnologiyalarga asoslangan va fanlararo bog'liqlikka tayangan holda rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aniyeva G.I. Formation of 3rd class student's imagination and concepts about nature. // Miasto Przyszlosci SJIF:6.567 Vol.39 09(2023). -P. 27-29. Impact Factor: 9.2.

2. G'aniyeva G.I. Formation of Media Literacy in teaching natural science in primary grades. // International Journal on Integrated Education Vol.6 No.9(2023) <https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/2720-6874-P.16-19>. Impac Factor: 7.6 SJIF factor: 5.587.

3. G'aniyeva G.I. The role of international research in teaching Natural sciences in primary grades. // International Journal on Integrated Education Vol.6 No.9 (2023) <https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/2620-3502> <https://sjifactor.com/passport.php?id=20542> -P.12-15. Impact factor: UIF=8.4 SJIF=7.1.

4. G'aniyeva G.I. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlardan sinfdan tashqari ishlarni takomillashtirishda mediata'limning o'rni // Vol.3No.09 (2023) EJMNS: Eurasian Journal of Social Science, Philosophy and Culture. -B. 18-22. Impact Factor: UIF=8.3 SJIF=5.995.

5. G'aniyeva G.I. Роль медиаобразования повышении медиаграмотности учащихся начальных //Research Focus. Vol.3No.09 (2023) EJMNS. -C. 11-12. Impact Factor: UIF=8.3 SJIF=4.597.

6. G'aniyeva G.I. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlar bilan integratsiyalashgan media ta'limning tuzilishi // Eurasian Journal of Medical and Natural sciences.Vol.3No.09(2023) EJMNS. -B.7-12. ImpactFactor: UIF=8.3 SJIF=5.995.

7. G'aniyeva G.I. The state of media education in the teaching of natural sciences in primary school // GALAXY International interdisciplinary research journal Tom-2, In Volume 9, Issue 10 Oct., 2021.-B.23-25. Impact Factor: SJIF=7.472.

8. G'aniyeva G.I. Boshlang'ich sinf o'quvchisining atrof-muhitni o'rganish jarayoni// Экономика и социум. ISSN 2225-1545 №9(112), 2023. -C. 114-116.

9. Mahmudov Yu.G', G'aniyeva G.I. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarning o'qitilishida multimedia vositalarining afzalliklari // Finland Academic Research (FARS) International Journal of Education, Social Science and Humanities. (FIJESH). (SJIF)=7.502 Impact Factor. Volume-11. Issue -11. 2023. -B.967-969.

Shaxobiddin ABDULLAYEV,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM Samarqand kampusi,
Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrasida o'qituvchisi,
shaxob1999@gmail.com

YOSHLAR ORASIDA RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VOSITALARINING TIL MADANIYATIGA TA'SIRI

Annotatsiya: zamonaviy davrda raqamli kommunikatsiya vositalari, ayniqsa, yoshlar o'rtasida o'zaro aloqalarni osonlashtirish va tezlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va boshqa raqamli platformalar yoshlar uchun yangi muloqot imkoniyatlarini taqdim etmoqda. Biroq, bu vositalarning til madaniyatiga ta'siri ko'plab muammolar va savollarni keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada raqamli kommunikatsiya vositalarining yoshlar orasidagi til madaniyatiga qanday ta'sir ko'rsatishi, bu jarayonda yuzaga keladigan o'zgarishlar va muammolar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: til, madaniyat, raqamli platformalar, zamonaviy texnologiyalar, qisqartmalar, akademik yozuvlar, iboralar, ijtimoiy tarmoqlar.

Аннотация: в современную эпоху цифровые средства коммуникации играют важную роль в облегчении и ускорении общения, особенно среди молодежи. Интернет, социальные сети, мобильные приложения и другие цифровые платформы предоставляют новые возможности общения для молодежи. Однако влияние этих средств на языковую культуру порождает множество проблем и вопросов. В данной статье представлена информация о том, как цифровые средства коммуникации влияют на языковую культуру среди молодежи, об изменениях и проблемах, которые возникают в этом процессе.

Ключевые слова: язык, культура, цифровые платформы, современные технологии, сокращения, академическое письмо, фразы, социальные сети.

Annotation: in the modern era, digital communication tools play an important role in facilitating and accelerating communication, especially among young people. The Internet, social networks, mobile applications and other digital platforms provide new communication opportunities for young people. However, the impact of these tools on language culture raises many problems and questions. This article provides information on how digital communication tools affect language culture among young people, the changes and problems that arise in this process.

Key words: language, culture, digital platforms, modern technologies, abbreviations, academic writing, phrases, social networks.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda raqamli kommunikatsiya vositalarining roli har qachongidan ham muhimroq bo'lib bormoqda. Bugungi kunda internet va mobil texnologiyalarining rivojlanishi, odamlar o'rtasidagi muloqotni yanada osonlashtiradi va tezlashtiradi. Raqamli kommunikatsiya vositalari, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, video konferensiyalar va boshqa platformalar, insonlarning bir-biri bilan aloqada bo'lish usullarini tubdan o'zgartirib yubordi. Ushbu vositalar nafaqat shaxsiy muloqotda, balki ish, ta'lim va boshqa sohalarda ham keng qo'llanilmoqda. Raqamli kommunikatsiya vositalarining tarqalishi, odamlar o'rtasida axborot almashish jarayonini sezilarli darajada osonlashtirdi. Endi biz bir joyda bo'lmasak ham, dunyoning turli burchaklarida joylashgan insonlar bilan real vaqt rejimida muloqot qilish imkoniyatiga egamiz. Bu, o'z navbatida, global miqyosda fikr almashish va madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi bilan birga, ba'zi muammolar ham yuzaga kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi

Yoshlar orasida raqamli kommunikatsiya vositalarining

til madaniyatiga ta'siri hozirgi kunda dolzarb mavzulardan biridir. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar yoshlarning til madaniyatini qanday shakllantirishi, o'zgartirishi va yangi tendensiyalarni keltirib chiqarishi haqida ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Qodirovning ilmiy ishlarida raqamli kommunikatsiya vositalarining yoshlar orasida til madaniyatiga ta'siri keng tahlil qilinadi. U raqamli platformalarda tez-tez uchraydigan yangi terminlar va qisqartmalar, shuningdek, yozish uslubidagi o'zgarishlar haqida fikr yuritadi. Raqamli kommunikatsiya vositalarining tezkorligi va qulayligi yoshlarni an'anaviy til qoidalaridan chetlashishga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, til madaniyatining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.[1]

Murodov yoshlar orasida raqamli aloqa vositalarining axborot almashish jarayonidagi o'rnini o'rganadi, ijtimoiy tarmoqlarda va tezkor xabarlar almashish platformalarida ishlatiladigan til va uslublarni tahlil qilib, bu jarayonlarning til madaniyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Yoshlar orasida tez-tez ishlatiladigan emojilar, GIFlar va boshqa vizual elementlar muloqot jarayonini osonlashtirsa-da,

an'anaviy yozma tilga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. [2] Rahmonov esa ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar til madaniyatiga ta'sirini o'rganadi. U ijtimoiy tarmoqlarda ishlatiladigan qisqartmalar va slanglarning tilga qanday ta'sir qilayotganini tahlil qiladi. Yoshlarning muloqot uslublaridagi o'zgarishlar va yangi til shakllarining paydo bo'lishi, ularning til madaniyatini qanday o'zgartirayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, muallif bu o'zgarishlarning ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday ahamiyatga ega ekanligini ham ta'kidlaydi. [3] Yoshlar orasida raqamli kommunikatsiya vositalarining til madaniyatiga ta'siri haqida olib borilgan tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar tilni o'zgartirishi, yangi ifoda shakllarini keltirib chiqarishi va an'anaviy til madaniyatiga tahdid solishi mumkin. Biroq, bu jarayonlar bir vaqtning o'zida yangi imkoniyatlar va kreativlikni ham taqdim etadi. Yoshlar o'rtasida raqamli kommunikatsiya vositalarining ta'sirini chuqurroq o'rganish, kelajakda til madaniyatining rivojlanishiga yordam berishi mumkin.

Muhokama. Raqamli kommunikatsiya vositalarining tarqalishi bilan birga, tilning o'zgarishlari ham sezilarli darajada kuchaymoqda. Yoshlar orasida tez-tez ishlatiladigan qisqartmalar, emojilar, GIF-lar va boshqa vizual elementlar muloqot jarayonini osonlashtiradi. Biroq, bu yangi til shakllari an'anaviy til madaniyatiga zid kelishi mumkin. Masalan, "lol", "brb", "omg" kabi qisqartmalar yoshlar o'rtasida keng tarqalgan bo'lsa-da, bu iboralar rasmiy muloqotda yoki akademik yozuvlarda ishlatilishi mutlaqo maqbul emas. Bu holat yoshlar o'rtasida til madaniyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli kommunikatsiya vositalari tilning leksik va sintaktik tuzilishiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Yoshlar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlarda va chatlarda tez-tez ishlatiladigan yangi so'zlar va iboralar paydo bo'lmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, tilni boyitishi mumkin, biroq, boshqa tomondan, an'anaviy til qoidalarining buzilishiga olib kelishi ham mumkin. Yoshlar o'rtasida yangi so'zlar va iboralar o'zaro muloqotda tez-tez ishlatilsa-da, bu ularning yozma til madaniyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash qiyin. [4]

Raqamli kommunikatsiya vositalarining yana bir muhim

jihati – bu tilning ijtimoiy kontekstdagi o'zgarishidir. Yoshlar o'rtasida tilning ijtimoiy mavzular bilan bog'liq o'zgarishlari, masalan, gender, irq, madaniyat va boshqa ijtimoiy masalalar bilan bog'liq muhokamalarni kuchaytiradi. Ijtimoiy tarmoqlarda o'z fikrlarini ifoda etish imkoniyati yoshlarni o'z til madaniyatini rivojlantirishga undaydi. Biroq, bu jarayon, ba'zida, tilni noto'g'ri tushunish yoki noto'g'ri ishlatish bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. [5]

Natija. Yoshlar orasida raqamli kommunikatsiya vositalarining til madaniyatiga ta'sirini o'rganish, shuningdek, ta'lim tizimiga ham bog'liq. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari yoshlarni raqamli kommunikatsiya vositalaridan foydalanishga to'g'ri yo'naltirishlari kerak. Bu, o'z navbatida, yoshlarning til madaniyatini saqlab qolish va rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar zamonaviy texnologiyalardan foydalanib, yoshlarning til madaniyatini yaxshilashga qaratilgan darslar o'tkazishlari zarur. Bu jarayonda, raqamli vositalardan foydalanish orqali, an'anaviy til qoidalarini o'rgatish va yoshlarni muloqotda o'z fikrlarini to'g'ri ifoda etishga undash muhimdir. [6]

Yoshlar orasida raqamli kommunikatsiya vositalarining til madaniyatiga ta'siri, shuningdek, madaniy almashuv jarayonlari bilan ham bog'liq. Raqamli platformalar orqali turli madaniyatlar o'rtasida muloqot qilish imkoniyati, yoshlarning til madaniyatini kengaytirishi mumkin. Biroq, bu jarayon, ba'zan, madaniy o'ziga xoslikni yo'qotishga olib kelishi mumkin. Yoshlar o'z madaniyatlaridan voz kechmasliklari va o'z til madaniyatlarini saqlab qolishlari muhimdir. [7]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli kommunikatsiya vositalari yoshlar orasida til madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bu ta'sir, bir tomondan, yangi imkoniyatlar va o'zgarishlar keltirsa, boshqa tomondan, an'anaviy til madaniyatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Yoshlar, raqamli vositalardan foydalanishda, o'z til madaniyatlarini saqlab qolish va rivojlantirishga e'tibor berishlari zarur. Ta'lim tizimi va o'qituvchilar, bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Raqamli kommunikatsiya vositalarining til madaniyatiga ta'sirini o'rganish va bu jarayonni to'g'ri yo'naltirish, yoshlarning til madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov A. (2020). "Raqamli kommunikatsiya va yoshlar: Til madaniyati masalalari." O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Murodov S. (2021). "Yoshlar va raqamli kommunikatsiya: Axborot almashish va til madaniyati." O'zbekiston Milliy Universiteti.
3. Rahmonov D. (2022). "Ijtimoiy tarmoqlar va til madaniyati: Yoshlar nuqtai nazaridan." Toshkent Davlat Sharqshunoslik Instituti.
4. Xolmatov E. (2023). "Raqamli kommunikatsiya vositalarining tilga ta'siri: Yoshlar misolida." Samarqand Davlat Universiteti.
5. Karimova, N. (2021). "Yoshlar va raqamli aloqa: Til madaniyati va uning o'zgarishi." Andijon davlat universiteti.
6. Tashkentov R. (2022). "Raqamli kommunikatsiya va yoshlar: Til madaniyati muammolari." Buxoro davlat universiteti.
7. Abdullayeva G. (2023). "Yoshlar orasida raqamli kommunikatsiya vositalarining ta'siri: Til va madaniyat." Farg'ona davlat universiteti.

Машхура ХАФИЗОВА,

Доцент кафедры педагогики и психологии

Самаркандского государственного медицинского университета,

кандидат педагогических наук.

Эл. почта: mashxuraaminovna1967@gmail.com

ГЕЙМИФИКАЦИЯ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ ОБРАЗОВАНИЯ: ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: в условиях цифровизации геймификация становится мощным инструментом для повышения мотивации и вовлеченности учащихся, особенно при изучении языков. В данной статье рассматривается эффективность геймификации в обучении русскому языку как иностранному (РКИ) и как родному.

Ключевые слова: *геймификация, баллы, уровни, бейджи, рейтинги, таблицы лидеров, виртуальные награды, квесты, симуляции, викторины.*

Annotatsiya: raqamlashtirish sharoitida o'yin o'tkazish o'quvchilarning, ayniqsa, til o'rganishdagi motivatsiyasi va faolligini oshirish uchun kuchli vositaga aylanmoqda. Ushbu maqola rus tilini chet tili (RFL) va ona tili sifatida o'rgatishda gamifikatsiyaning samaradorligini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *o'yin, ballar, darajalar, nishonlar, reytinglar, peshqadamlar jadvali, virtual mukofotlar, kvestlar, simulyatsiyalar, viktorinalar.*

Annotation: in the context of digitalization, gamification is becoming a powerful tool for increasing motivation and engagement of students, especially when learning languages. This article examines the effectiveness of gamification in teaching Russian as a foreign language (RFL) and as a native language.

Key words: *gamification, points, levels, badges, ratings, leaderboards, virtual awards, quests, simulations, quizzes.*

Введение. В приведённой статье рассматривается применение новой методики на уроках литературы в старших классах. Главными целями являются: определить разницу между геймификацией и игрой, выявить положительные стороны данной методики, а также способы ее применения. Ключевые слова: педагогика, цифровые технологии, геймификация, игра, онлайн-квест. XXI век — эра стремительного развития технологий, изменения происходят во всех сферах общества. И образовательная не является исключением. Многих известных педагогов, учёных во все времена волновали вопросы развития педагогики. Еще К. Д. Ушинский считал одной из задач педагогов: «открытие средств к образованию в человеке такого характера, который противостоял бы напору всех случайностей жизни, спасал бы человека от их вредного, растлевающего влияния и давал бы ему возможность извлекать отовсюду только добрые результаты» [4, т. 8, с. 18].

Именно поэтому каждый учитель должен уметь находить «средства» для мотивации, вовлечения в общественную и трудовую деятельность учащихся. В данной статье мы поговорим о новой методике преподавания, а также ее применении в старших классах на уроках литературы. Термин «геймификация» появился давно, однако распространение своё получил только в 2010 году, после публикации книги Г. Зихерманна «Игровой маркетинг: вдохновляйте

клиентов на лояльность с помощью вознаграждений, испытаний и конкурсов». В России данное понятие появилось чуть позже, в 2012 году, когда профессор К. Вербх познакомит учащихся с курсом «Gamification». Он продолжил идею Г. Зихерманна и дал следующее понятие феномена геймификации: «...процесс использования игровых механик и игрового мышления для решения неигровых проблем и вовлечение людей в какой-либо процесс». [3, с. 23]

Современные технологии активно трансформируют образовательный процесс, внедряя инновационные методы обучения. Одним из таких методов является геймификация — применение игровых элементов в неигровых контекстах, в том числе в образовании.

Понятие геймификации и ее основные элементы

Геймификация в образовании предполагает использование:

Игровых механик (баллы, уровни, бейджи).

Соревновательных элементов (рейтинги, таблицы лидеров).

Интерактивных заданий (квесты, симуляции, викторины).

Вознаграждений (виртуальные награды, открытие нового контента).

Эти элементы повышают вовлеченность, делая процесс обучения более динамичным и увлекательным.

Преимущества геймификации в изучении русского языка

1. Повышение мотивации

Игровые элементы стимулируют интерес учащихся, особенно в условиях дистанционного обучения. Например:

Приложение «Duolingo» использует систему ежедневных streak-ов (серий), что мотивирует пользователей заниматься регулярно.

Платформы вроде «Quizlet» и «Kahoot!» превращают запоминание слов в соревновательные викторины.

2. Улучшение запоминания лексики и грамматики

Игры, основанные на повторении (например, «кроссворды», «словесные головоломки»), помогают закрепить новые слова. Интерактивные упражнения с мгновенной обратной связью (как в «Skyeng») ускоряют усвоение правил.

3. Развитие коммуникативных навыков

Многопользовательские игры и симуляции (например, «Minecraft» с обучением на русском) создают естественную языковую среду, где учащиеся применяют язык в реальных ситуациях.

4. Адаптивность и персонализация

Цифровые платформы («Lingualeo», «Babadum») подстраивают сложность заданий под уровень ученика, используя алгоритмы ИИ. Это делает обучение более эффективным.

Примеры успешного применения геймификации в РКИ

«Верни слова» (мобильное приложение с мини-играми для запоминания русской лексики).

«Gramota.ru» (онлайн-платформа с интерактивными диктантами и викторинами).

«Русский язык: 5 звезд» (игровой курс для детей с системой достижений).

Потенциальные проблемы и ограничения

Несмотря на преимущества, геймификация имеет некоторые риски:

Чрезмерное увлечение игровыми элементами в ущерб академической строгости.

Технические ограничения (не у всех учащихся есть доступ к стабильному интернету).

Необходимость баланса между развлечением и обучением.

Заключение. Геймификация в цифровом образовании доказала свою эффективность в изучении русского языка, повышая мотивацию, улучшая запоминание и развивая коммуникативные навыки. Однако ее внедрение требует продуманного подхода, сочетающего игровые методы с фундаментальными принципами преподавания. В будущем развитие ИИ и VR может открыть новые возможности для геймифицированного обучения.

Подведём итоги:

геймификация — современный и уникальный подход, позволяющий вовлекать в работу всех детей;

все задания понятны, визуализированы, отсутствует исключение участников из процесса обучения; использование мобильных устройств направлено на достижение цели урока;

практическая реализация модели возможна различными технологиями и средствами (игровыми платформами, ролевыми онлайн-играми, образовательными квестами и др.);

дидактический потенциал цифровых ресурсов геймификации обеспечивается за счёт организации самостоятельной работы учащихся, элемента соревнования и проектирования игрового пространства [3, с. 63].

Таким образом, геймификация позволяет приблизить обучение к реальному познанию, повысить уровень интеллектуального аспекта, особенно на уроках литературы. Современная педагогика начинает выходить на новые экспериментальный и практико-преобразовательный уровни, которые в свою очередь смогут обеспечить её новыми полезными и развивающими методиками.

Литература

1. Вербх К., Хантер Д. Вовлекай и властвуй. Игровое мышление на службе бизнеса. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 224 с.
2. Детердинг С., Сикарт М., Накке Л., О'Хара К., Диксон Д. Геймификация: использование элементов игрового дизайна в неигровых контекстах. Нью-Йорк: ACM Press, 2011. С.2425–2428. URL-АДРЕС: <http://doi.org/10.1145/1979742.1979575>
3. Караваев Н. Л., Соболева Е. В. Совершенствование методологии геймификации учебного процесса в цифровой образовательной среде. Киров: Вятский государственный университет, 2019. 105 с.
4. Ушинский К. Д. Собрание сочинений в 11 т. — М., 1951.
5. Deterding, S. (2011). Gamification: Toward a Definition. CHI 2011.
6. Зиновкина М. М. (2020). Геймификация в образовании: теория и практика. — Москва: Юрайт.
7. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction.
8. Малышева, Д. С. Геймификация на уроках литературы в старших классах / Д. С. Малышева. — Текст : непосредственный // Педагогическое мастерство : материалы XXIV Междунар. науч. конф. (г. Казань, март 2022 г.). — Казань : Молодой ученый, 2022. — С. 37-44. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/428/17026/> (дата обращения: 17.04.2025).

Nasiba NASRULLAYEVA,
Associate Professor of the Department
of Pedagogy and Social Humanities,
University of Economics and Pedagogy,
NTM «Samarkand Campus», PhD
e-mail: nasibanasrulloeva@gmail.com

A COMPLICATED LINGUISTIC PHENOMENON OF COMPUTER AND THE INTERNET JARGONS

Annotation: the article explores the linguistic peculiarities of computer and Internet jargons. One of the actual problems is the investigation of the Internet and computer jargons, analysis of computer and Internet jargons within the Uzbek and English languages in comparative way, which is considered to be the first step in Uzbek linguistics.

Key words: terminology, linguistic phenomenon, terminology, jargon, slang, internet, language, professional.

Аннотация: в статье исследуются лингвистические особенности компьютерного и интернет-жаргона. Одной из актуальных проблем является исследование Интернета и компьютерных жаргонов, сравнительный анализ компьютерных и интернет-жаргонов в узбекском и английском языках, что считается первым шагом в узбекской лингвистике.

Ключевые слова: терминология, лингвистический феномен, жаргон, жаргонизм, интернет, компьютер, технология, язык, профессиональный

Annotatsiya: ushbu maqolada kompyuter va Internet jargonlarining lingvistik xususiyatlari o'rganilgan. O'zbek va ingliz tillaridagi Internet va kompyuter jargonlarini o'rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish dolzarb muammolardan biri bo'lib, bu o'zbek tilshunosligida birinchi qadam hisoblanadi.

Kalit so'zlar: terminologiya, lingvistik hodisa, jargon, internet, kompyuter, texnologiya, til, professional.

INTRODUCTION

Language as a social phenomenon is manifested in the process of continuous development and different transformations that have always attracted linguists. The rapid development of science, the media, high technologies will have an impact on the expansion of the nomenclature of the older sectors and the emergence of new industries. However, the development of the nominative function of the language is reflected in the expansion and renovation of the names of concepts, as well as in the modification of the nomenclature. The bulk of the new units are formed by word-processing tools. Understanding speech is not only as a source of knowledge, but also as a rule for making certain rules and schemes allow us to identify the effects of the various principles (analogy, associative processes, etc.) that form the basis of these rules.

One of the problems of functional lexicology is that certain elements of the social experience of the linguists require lexical recording. The world is not directly reflected in the language, it is reflected in the mind, and the mind reinforces, records, encodes it in the conventional signs. In recent times, many studies on linguistics around the World Wide Web and computer users have emerged in linguistics. Linguists have begun to talk about the beginning of the formation of social computer language, "its development is in two directions. First of all, a lot of new words are coming out to describe things and events on the Internet, that is, creating terminological lexicons used by computer

professionals, and secondly, there is an increase in the number of users around the world, using specific vocabulary and word-processing tools for online communication. Through his native language". The lexical content of the second communicative aspect of the computer language differs from that of the former and has its own peculiarities.

MATERIAL AND METHOD

It is well known that the development of the Internet and computer technologies, as well as the development of other areas of human activity, have the potential influence on the emergence of new lexical units in language. According to M.M. Bakhtin, the activities of people in all areas are related to the use of language, and the Internet is no exception.

D.Saidkadirova: "The global computer network stores unlimited information and data. The Internet is a diverse database. It is enough to have access to the data warehouse to use this data. This is what attracts Internet users". The current state of computer and Internet development has activated many processes in the language, first of all, affecting its lexical system, which led to the creation of a special terminological system that represents a diverse professional understanding. Such concepts were known only to experts at first, but later became known as PC and Internet users. Nevertheless, they use jargons to explain terms. This is what makes computers and Internet jargons today. The rapidly growing jargons of computer and Internet users has remained the focus of linguists.

S.Yu.Tyurina explains the rise of the internet and computer jargons: "With the advent of personal computers in the mid-1980s and the publication of PC World's popular magazine since 1988, everything went downside: English terms and abbreviations. The English word-for-word form filled the pages of magazines and spoilt the speech of experts. The revised English terms have become the basis of the so-called "computer jargon" that has attracted the attention of many researchers. It is also noted that technical terms are gradually turning into some emotionally-expressive, often ironic jargons". Certain features of word and word formation in the computer and on the Internet are greatly influenced by the differences between word game and seriousness, high-level expression in new words, globalization and virtualization of communication (such as hacking language), computer and Extra linguistic (nonlinguistic) characteristics of Internet jargon technical capabilities of modern computer networks, character of information technologies, general socio-political and socio-psychological context.

RESULT AND DISCUSSION

The emergence of the Internet has led to changes in the language serving the area. English linguist David Crystal calls the emergence of the Internet one of the most important factors that has led to revolutionary changes in language.

The names are only for the world, so when they are separated from everything else, it is often confusing to people who are not aware of it. Computer professionals feel like part of a closed community because they know this special language. There are many vulgar words in this vocabulary. T.G. Nikitina describes jargon as: "A kind of public speech characterized by distinctive vocabulary and phraseology, opposed to (often expressively redefined) by the national language" and the specific use of word-means. Yu.M. Skrebnev refers to jargon, the words of professional and social groups in the neutral field of literary language that are informal and interchangeable with the humor of words. In his view, formal and even neutral words are called by the creators of jargon as superficial and even superficial. The use of jargon requires a certain disobedience to linguistic behavior.

The jargon is a relatively open social or professional group discourse that differs from the literary language by the composition of words and expressions. Jargon is a vocabulary specific to a particular profession or activity. Computer jargon is a rich vocabulary of individuals (professional programmers and some users) who have become professionally interested in computer technology and it has become their lifestyles (and sometimes life-forms). The main function of the jargon is to express belonging to a relatively independent social group using specific words, forms and turnovers. The term jargon is sometimes used to denote distorted,

inaccurate speech. It is a conditional language that can only be understood in a particular environment, where there are many artificial and sometimes conditional words and phrases.

There is, however, a tendency for jargon to go out of professional or social circles, on the one hand, and to a great extent, the increasing discrepancy between literary and jargon, and on the other hand, to the democratization and vulgarization of social life. Jargon (or social dialect, dialect) is "the type of national language used in verbal communication of a relatively stable social group that unites individuals by their occupation, status, interests and age". The linguistic essence of the jargon is also the metaphorization of word meanings in order to play a word game to create expressive, emotionally colored linguistic means. If we look at the definitions given to jargon in modern scientific linguistics, it is argued that a jargon is a type of social discourse that differs from the national language with its specific vocabulary and phraseology.

The modern Russian Dictionary defines it as "the language of any social group that has many and only specific words, including artificial and sometimes conditional words." S.Ojegov and According to A.Shvedova's "Explanatory Dictionary of the Russian Language", it is "a group speech, united by any social or other common interest that has many words and expressions that are different from the common language, including artificial and sometimes conditional".

From the notion of jargon in modern linguistics, it is important to note that in all descriptions, jargon is expressed in the discourse of a particular social group, united by their common interest in age. Jargon is a set of features of speech that occurs between people who have a common interest and who spend their time in similar professional and domestic environments; it is the nonsense, mobility of other language tools, and a large field of language tools that can change in a short period of time. Jargon is a rich source of lexical resources of modern language.

L.P. Crisin differentiates three types of jargons: professional, group and youth. Professional languages are lexical systems specific to any occupation, profession, production in addition to the existing language form. "Professional jargon, by its social and communicative status, differs from other subsystems of the national language: carriers of these jargons also know another subsystem - special language, literary language and dialect. They use professional jargon in professional environments, for free professional communication, and for official communication - they use special language, and for non-professional communication, they use literary language, and rarely use local dialects or common language".

Professional languages cannot be the language in the fullest sense of the word. The linguistic part

of them is limited to specialized vocabulary, partly word formation, and does not reach the vocabulary and grammar structure. One of the features of professional speech words is that they do not compress terminological equivalents, but are present in the same conditions as their analogs. The acquisition of a profession is inextricably linked to the study of a professional vocabulary. According to Chrisin, "some professional expressions serve as symbols of a profession". As Chrisin has repeatedly pointed out in his work, the uniqueness of professional jargon is to say that metaphorical re-interpretation of commonly used words and phrases are a form of meaning. Indeed, metaphorically refined, vivid expressions and persistent expressions are one of the most characteristic features of professional jargon.

CONCLUSION

In all scientific definitions, jargon is interpreted as speech, not language. Language is a system of characters (orthographic, grammatical, lexical, etc.) belonging to a particular social community. Language

is the most important part of speech activity, but not exactly the same. Speech is the use of language by specific language users, so the speech is individual. On the one hand, computer jargon is a type of professional jargon that is used by professionals during work, but on the other hand, most of the computer users are young people who use computers for their studies, work and interests. Computer and Internet jargon is a complex linguistic phenomenon that allows for different vocabulary, linguistic groups, interactions, phonetics, morphology and semantics, and the use of professional and general vocabulary, English and Uzbek realities. It is also important to note that computers and the Internet are an element of the subculture of high status social group.

When it comes to computer jargon, these concepts help to communicate with people of the same profession - whether programmers or computer users for any purpose. At the same time, they are used as synonyms for professional terms, differing in its emotional coloring.

Literature

1. Заботкина Е.Н. Новая лексика современного английского языка. – Москва, ВШ. 1999, 126 с.
2. Ходакова А.Г. Системная семантика термина (на материале англоязычных терминов интернета). Автореф... кан. филол.наук. – Тула, 2010. -Б. 12.
3. Бахтин, М. М. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х гг. / ред.: С. Г. Бачаров, Л. А. Гоготилишвили ; Ин-т мировой лит. – М., 1997. – С. 159.
4. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тиларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол. фанлари номзоди...дис.. – Тошкент, 2017. С.10.
5. Тюрина С.Ю. О языке и юморе «программеров».лингвистический аспект компьютерного сленга «Вестник ИГЭУ» Вып. 4. 2005 г. – Б.1-4.
6. Gate, B. Business @ the Speed of Thought. N. – Y., 2000. – P. 64. 440 p.
7. Никитина Т.Г. Толковый словарь молодежного сленга: Слова, непонятные взрослым. – М.: Астрель: АСТ, 2003. – С. 4. 736 с.
8. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. – М., 2000. С. 66-72.
9. Лихолитов П.В. Компьютерный жаргон / Русская речь. 1997. №3. Толковый словарь русского языка. – Москва: Азъ.1992.
10. Крысин Л.П. Социолнгвистические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. С.326.
11. Бондалетов В.Д. Социальная лингвистика. – М.: Просвещение, 1987. С.71.
12. Марочкин А.И. Лексико-фразеологические особенности молодежного жаргона: (На материале речи молодежи г.Воронежа). Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Воронеж, 1998.
13. Крысин Л.П. Социолнгвистические аспекты изучения современного русского языка. – М.: Наука, 1989. С.69.
14. Скворцов Л. И. Культура языка – достояние социалистической культуры: Кн. Для внеклассного чтения. – М.: Просвещение,1980. С.22.

TADQIQOTLAR

Nafisa RAXMANOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti katta o'qituvchisi

SHARQ ADABIYOTIDAGI XAMSANAVISLIKNING IKKI XIL AN'ANASI

Annotatsiya: Alisher Navoiyning "Xamsa"si yaratilgunicha, Musulmon Sharqi adabiyotida turkum dostonlar yozishning ikki xil an'anasi mavjud edi. Birinchisi xamsatayn an'anasi bo'lsa, ikkinchisi XIV asrdan boshlangan beshta dostonidan iborat turkum asarlar yozish an'anasidir. Ikkinchi an'ananing paydo bo'lishiga Nizomiy "Xamsa"sidagi dostonlarining syujeti eskirgan, endi takrardan qochib yangi syujetli dostonlar yaratish kerak degan fikr sabab bo'ldi. Ushbu maqolada ikkinchi yo'nalish vakillarining xamsanavislikka qo'shgan hissasi haqida so'z ketadi.

Kalit so'zlar: xamsanavislik an'anasi, dostonlar turkumi, xamsa, panj ganj.

Аннотация: до создания «Хамсы» Алишера Навои в литературе мусульманского Востока существовали две различные традиции написания эпических поэм. Первая — традиция «Хамсатайн», а вторая — традиция написания цикла из пяти эпосов, начавшаяся в XIV веке. Возникновение второй традиции было обусловлено идеей о том, что сюжеты эпосов Низами в «Хамсе» устарели, и теперь необходимо было создавать эпосы с новыми сюжетами, избегая повторов. В статье рассматривается вклад представителей второго направления в традицию написания хамсы.

Ключевые слова: традиция написания хамсы, эпические серии, хамса, пандж гандж.

Annotation: before the creation of Alisher Navoi's Khamsa, there were two different traditions of writing epic poems in the literature of the Muslim East. The first is the tradition of Khamsatain, and the second is the tradition of writing a cycle of five epics, which began in the 14th century. The emergence of the second tradition was due to the idea that the plots of Nizami's epics in Khamsa were outdated, and now it was necessary to create epics with new plots, avoiding repetitions. The article examines the contribution of representatives of the second direction to the tradition of writing khamsa.

Key words: tradition of writing khamsa, epic series, khamsa, panj ganj.

Besh kitobdan iborat asar yozish an'anasi insoniyat madaniyati tarixida qadimdan mavjud. Masalan, Konfutsiyning "Vujing" ta'limoti, birinchi ilohiy kitob "Tavrot" va qadimgi hind eposi "Panchatantra" beshta kitobdan iborat edi. Arab tilida "besh qismdan iborat butunlik, beshlik" ma'nosini beradigan **xamsa** atamasi mumtoz adabiyotda quyidagi ma'nolarda ham qo'llangan: a) Islomning beshta rukni: imon, ro'za, haj, namoz, zakot; b) besh hissiyot; c) Sharq falsafasining asosi bo'lgan besh unsur: olov, tuproq (metall), havo, suv va yog'och; d) Insonning beshta tashqi a'zosi: bosh,

ikki qo'l va oyoqlari; f) Nizomiy panjasi, ya'ni Musulmon sharqi adabiyotidagi xamsanavislik an'anasi.

Olimlarning e'tiroficha, xamsachilikning vatani Hindistondir. Besh kitobdan iborat "Panchatantra" ("Besh kitob") yaratilgach, unga taqlid qilib ba'zi shoir va yozuvchilar besh bo'lim yoki besh jildan iborat asar yozishni an'anaga aylantirdilar. Bu an'ana avval fors adabiyotiga, keyin turkiy adabiyotga o'zlashib, "Xamsa" nomi bilan ommalashdi.

Nizomiygacha Somoniylar va G'aznaviylar davrida "Shohnoma" yozish urf bo'lgan. Nizomiy Ganjaviy besh dostonidan iborat dostonlar turkumini o'ttiz yil davomida yaratdi. "Eski xazinalarni qayta jonlantirib, ularga yangi ma'nolarni joylashtirgani" va **ganj** so'zini ko'p qo'llagani uchun Nizomiydan so'ng uning dostonlari yaxlit kitob holida ko'chirilib, dastlab "Panj ganj", keyinchalik "Xamsa" nomi bilan atalgan. Birinchi doston, ya'ni "Maxzan ul-asror" g'aznalik shoir Sanoiyning "Hadiqat ul-haqiqat" (Haqiqatlar bog'i) dostoni ta'sirida yozilgan. "Xamsa" ning ikkinchi dostoni "Xusrav va Shirin", to'rtinchi dostoni "Haft paykar" va beshinchi dostoni "Iskandarnoma" Firdavsiyning "Shohnoma" si asosida yozilgan. Uchinchi dostoni "Layli va Majnun" esa VII asrda yashagan arab shoiri Qays ibn Mullavahning muhabbatidan hikoya qiladi.

Hindistonda yashab ijod qilgan shoir Xusrav Dehlaviy 1299 – 1302-yillarda Nizomiy dostonlariga

javoban “Matla’ ul-anvor”, “Shirin va Xusrav”, “Majnun va Layli”, “Oyinai Iskandariy” va “Hasht bihisht” dostonlarini yaratib, Nizomiy “Xamsa” siga tatabbu’ – nazira bag’ishlash an’anasini, ya’ni xamsanavislikni boshlab berdi. Nizomiyni o’ziga ustoz deb bilgan Dehlaviy beshta dostonning mavzu, kompozitsiya, syujet va vazn unsurlarini asos sifatida qabul qildi, “undagi asosiy g’oyalar, odamsevarlik xislatlarini o’z davri qadriyatlari, g’oyalari bilan hamohang tarzda rivojlantirdi” [3 ; 280]. Shu bois bu ikki asar XIV – XV asrlarda “xamsatayn” – “ikki xamsa” nomi bilan mashhur bo’ldi. Xamsanavislik an’anasining umumiy qoidalari shakllandi, ular quyidagilardan iborat edi:

- beshta mustaqil masnaviydan iborat bo’lishi;
- ilk dostonning yagona syujetga ega bo’lmashligi va turli mavzularga bag’ishlangan yigirmata maqolat va ularga ilova yigirmata hikoyatdan iborat bo’lishi;
- qolgan dostonlarning mavzusi (Xusrav – Shirin – Farhod, Layli – Majnun, Shoh Bahrom, Iskandar Zulqarnayn) belgilanganligi;
- to’rtinchi dostonda asosiy syujetdan tashqari yettita mustaqil hikoyatning mavjud bo’lishi;
- har bir doston aruzning muayyan vaznlarida yozilishi;
- har bir dostonning hamd va na’t bilan boshlanishi va h..

Sakkiz asrga yaqin vaqt davomida fors-tojik va turkiy adabiyotda uch yuzdan oshiq shoir Nizomiy beshligiga javob yozishga harakat qildi. Fors-tojik adabiyotida xamsanavislik rivojini o’rgangan Kaskaning bergan ma’lumotiga ko’ra, oltmishdan oshiq shoir buning

uddasidan chiqqan: saljuqiylar davrida Nizomiy Ganjaviy, mo’g’ullar davrida Amir Xusrav Dehlaviy, Hoju Kirmoniy, Amir Husayniy Hiraviy, Imod Fakih Kirmoniy va boshqa shoirlar; temuriylar davrida 10 nafar shoir; safaviylar (1501-1736) davrida 35 shoir; kajarlar davrida (1794-1925) 9 ta shoir “Xamsa” yaratgan. Fors tilidagi beshliklarning bir qismi Eron va Xurosonda; bir qismi Hindistonda yozilgan [2;742-743].

Nizomiy va Dehlaviyning fors tilida yaratgan “Xamsa”sidan ilhomlangan turkiy shoirlar XIV asrdan boshlab ularni tarjima qilishga, nazira va javoblar yozishga kirishdilar. Turk olimi Nail Tuman Turkiya kutubxonalarida saqlanayotgan qo’lyozmalarni o’rganib, XIV-XVIII asrlarda yashab ijod qilgan, turkiy beshlik yozgan 27 nafar shoirning ismini aniqlashga muvaffaq bo’lgan. Bular quyidagilardir: Ahmadiy (1413-yilda vafot etgan), Orif, Shayyod Hamza, Alisher Navoiy, Qayg’usiz Abdol, Hamdulloh Hamdiy, Behishti Ahmad Sinon Chalabiy, Chokariy Sinon Chalabiy, Ahmad Ridvon, Lam’iy Mahmud Chalabiy, Hamidzoda Jaliliy, Fuzuliy, Toshlijali Yahyo, Shamsiddin Sivasiy, Karamanli Fig’oni, Ravoniy, fathulla Orif Chalabiy, Qora Fazliy, Halifa Omidiy, Gelibo’luli Mustafa Ali, Fikriy Dervish Chalabiy, Hayotiy, Kalkandelenli Mu’idiy, Navizoda Atoiy, Nargisiy, Sobit, Shubhizoda Fayziy.

Alisher Navoiyning “Xamsa”si yaratilgunicha Musulmon Sharqi adabiyotida turkum dostonlar yozishning ikki xil an’anasi mavjud edi. Birinchisi Nizomiy Ganjaviy va Xusrav Dehlaviy xamsalari an’anasi (Navoiy ta’biri bilan aytganda, xamsatayn an’anasi) bo’lsa, ikkinchisi XIV asrdan boshlangan

beshta dostonidan iborat turkum asarlar – beshlik an'anasidir. Ikkinchi an'ananing paydo bo'lishiga Nizomiy "Xamsa" sidagi "Xusrav va Shirin", "Layli va Majnun", "Haft paykar" dostonlarining syujeti eskirgan, endi takrordan qochib yangi syujetli dostonlar yaratish kerak degan fikr sabab bo'ldi.

XIV asr o'rtalariga kelib fors-tojik adabiyotida, XVI asrning boshida esa turkiy adabiyotda xamsataynlik an'anasidan uzoqlashish holatlari uchray boshladi. Farqlanish nafaqat mavzuda, balki vazn va dostonlar sonida ham kuzatildi. Dehlaviydan keyin forsig'o'y shoir Xoju Kirmoniy; turk shoiri Hamdulloh Hamdiy "Xamsa" dostonlari mavzulari va she'riy o'lchovlarini o'zgartirdilar, xamsanavislikka yangi mavzu va vaznlarning kirib kelishiga sababchi bo'ldilar. Xoju Kirmoniy boshlab bergan an'anani keyinchalik Jamoliy Tabreziy, Kavkabi, Ashraf Marog'i, Kotibiy (XV asr) o'z beshliklari bilan rivojlantirdi.

1. Mavzuda farqlanish. Hoju Kirmoniyning 1332 – 1345 – yillar oralig'ida yaratgan "Xamsa"si mavzusiga ko'ra Nizomiydan tubdan farq qilgan: "Humoy va Humoyun", "Gul va Navro'z", "Ravzat ul-anvor", "Kamolnoma", "Gavharnoma". Abdurahmon Jomiy va Yahyobey Toshlijoli beshligi uchta falsafiy doston va ikkita ishqiy dostonidan iborat bo'lgan. Diniy va tasavvufiy mavzularda yaratilgan beshliklar tarkibida "Soqiynoma", "Shahrangiz", "Mavlid", "Qiyofatnoma" kabi masnaviylarni uchratish mumkin. Akademik Botirxon Valixojayev, shu bois, Nizomiy asos solgan, g'oyaviy-badiiy jihatdan yaxlit dostonlar turkumini "Xamsa", istalgan mavzuda yozilgan beshta dostonidan iborat turkum asarlarni "Panj ganj" deb atashni taklif qilgan edi. [1 ;17]

2. Vaznda farqlanish. "Xamsa" tarkibiga yangi syujetlarning olib kirilishi she'riy o'lchovning ham o'zgarishiga olib keldi. Turk shoiri Hamdulloh Hamdiy "Layli va Majnun" dostonini shu tipdagi dostonlar yaratiladigan hazaji musaddasi axrabi maqbuzi mahzuf vaznida emas, balki hazaji musaddasi mahzufda yaratdi. Kirmoniyning "Humo va Humoyun" dostoni muta'qarib bahrida yozilgan, XI asrda yaratilgan ishqiy dostonlar, Firdavsiyning "Shohnoma"si shu vaznda yozilganini hisobga olsak, Kirmoniyning maqsadi

ayonlashadi. Muallifning so'fiyona qarashlarini aks ettiradigan "Kamolnoma" dostoni esa xafif bahrida yaratilgan. Jomiyning "Subhat ul-abror" dostoni ramali musaddasi maxbuni mahzuf vaznida bitilgan. Hazrat Navoiyning e'tirof etishicha, fors adabiyotida Jomiydan keyin hech kim bu vaznda doston yaratmagan [4,79].

3. Masnaviylar miqdorida farqlanish. Nizomiy "Xamsa"si tarkibidagi dostonlarni yangilash istagi tufayli xamsatayn tipiga kirmaydigan beshliklar – panj ganjlar (Qosimiy Gunobodiy, Yahyobey Toshlijoli, Lom'i Atoiy, Nav'izoda, Binish Kashmariy, Zamiriy Isfahoniy, Hidoyatullo Ra'iy, Mir Savbadorxon) qatoriga olti – sitta (Fazliy Chalabiy, Xokiy Balxiy, Hidoyat Tabaristoniy), yetti – sab'a (Abdurahmon Jomiy, Badriddin Kashmiriy, Zuloliy Xonsariy), o'n-o'n beshta dostonidan iborat turkumlar (Said Hasan binni Fathulloh, Mir Qamariddin Sayid Minnat Mashhadiy, Abdibek Sheroziy) qo'shildi. Masalan, Shoh Tahmasp davrida yashagan Abdibek Sheroziy jami o'n beshta masnaviyni o'z ichiga olgan uchta "Xamsa" yaratgan. Turk shoiri Lam'i Mahmud Chalabiy esa ikkita "Xamsa" yozgan shoir sifatida e'tirof etiladi. Masnaviylar soniga qarab, mualliflar "sohib-i xamsa", "sohib-i sitta", "sohib-i sab'a" deb atalganlar.

4. "Xamsa" tarkibiga kirgan asarlarning janrga ko'ra farqlanishi. Usmonli turk adabiyotida xamsanavislik an'anasiga munosabat o'zgacha bo'lgan. Unda to'rtta masnaviy va bitta devonni ham xamsa deb qabul qilish holati kuzatiladi. XIV asrning oxiri - XV asrning birinchi yarmida yashagan Qayg'usiz Abdalning "Devon"i, "Masnaviyi Bobo Qayg'usiz", "Masnaviyi soniy", "Masnaviyi salis" va "Guliston" kabi asarlari turk tilida yaratilgan ilk diniy - tasavvufiy "Xamsa" hisoblanadi [2 ;759]. Shuningdek, Nargisiyning (XVII asr) nasriy hikoyatlardan tashkil topgan beshta asari ham "Xamsa" deb nomlangan [2 ;748].

Salkam sakkiz asr davom etgan xamsanavislik an'anasi rivoji fors - tojik, o'zbek va turk adabiyoti tarixida bir xil oqimda kechmadi. Fors va o'zbek shoirlari Nizomiy an'analarga sodiq qolishga, mavzuni qisman o'zgartirib, tarxi toza doston yozishga harakat qilgan bo'lsalar, turk shoirlari mavzular takroridan qochib, yangi mavzularga murojaat qildilar, diniy-tasavvufiy masnaviylar yaratish yo'lidani bordilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Валихўжаев Б. "Хамса" ёзиш аънарасига Алишер Навоийнинг муносабати. "Ўзбек тили ва адабиёти" журнали, 1990 - йил, 1-сон. Б. 16-21.
2. Kazan, Shevkiye. Klassik turk edebiyatinda Hamse gelenegi va Kaygusiz Abdal'in Hamsesi.//Eski turk edebiyati arastirmalari dergisi, cilt:6 Sayi:4 Aralik 2023, ss.740-764.
3. Муҳиддинов М.Қ., Тоҳиров С.Қ. Улкан аънаа, "Темурийлар даврида яратилган "Хамса" ларнинг компаративистик тадқиқи ва уларнинг шарқ адабиёти тараққиётидаги ўрни" мавзuidaги халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. 6-7 - ноябрь 2020. Б. 279-283.
4. Sirojiddinov SH., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. Darslik. – Toshkent, 2020.

Sarvinoz SHARIPOVA,

SamDChTI

Ingliz tili tarixi va grammatikasi
kafedrası o'qituvchisi

Shoxista ISTAMOVA,

SamDChTI

Ingliz tili tarixi va grammatikasi
kafedrası o'qituvchisi

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA GUMANIZM G'OYALARINING TALQINI

Annotatsiya: Alisher Navoiy (1441-1501) – temuriylar davrining mashhur shoiri, faylasufi va davlat arbobidir. U o'zbek tilining otasi va turkiy adabiyotning asoschisi sifatida e'tirof etilgan. Shuningdek, Navoiy o'zining adabiy yorqinligidan tashqari, chuqur insonparvar mutafakkir ham edi. Uning asarlarida adolat, rahm-shafqat, axloqiy benuqsonlik, inson qadr-qimmati talqin etilganligi sababli, uni o'rta asrlar islom olamining eng buyuk gumanist yozuvchilaridan biriga aylantiradi.

Kalit so'zlar: gumanizm, insonparvarlik, inson qadr-qimmati, adolat, falsafa, jamiyat, turkiy adabiyot, axloqiy benuqsonlik.

Annotation: Alisher Navoi (1441–1501) was a renowned poet, philosopher, and statesman of the Timurid era. He is widely regarded as the father of the Uzbek language and a pioneer of Turkic literature. However, beyond his literary brilliance, Navoi was also a deeply humanistic thinker. His works emphasize justice, compassion, moral integrity, and the dignity of human beings, making him one of the greatest humanist writers of the medieval Islamic world.

Key words: humanism, humanitarianism, human dignity, justice, philosophy, society, Turkic literature, moral integrity.

Аннотация: Алишер Навои (1441–1501) был известным поэтом, философом и государственным деятелем эпохи Тимуридов. Его широко считают отцом узбекского языка и пионером тюркской литературы. Однако, помимо своего литературного гения, Навои был также глубоко гуманистическим мыслителем. Его произведения подчеркивают справедливость, сострадание, моральную целостность и достоинство человека, что делает его одним из величайших гуманистических писателей средневекового исламского мира.

Ключевые слова: гуманизм, гуманитаризм, человеческое достоинство, справедливость, философия, общество, тюркская литература, моральная целостность.

KIRISH.

Gumanizm – insoniyatning axloqiy va intellektual rivojlanishini, erkinligini, hamda uning qadriyatlarini yuqori baholovchi va ularga asoslangan falsafiy yo'nalishdir. Gumanizm g'oyasi o'zida insonning erkinligi, huquqlari va qadriyatlarini himoya qilishni nazarda tutadi. U tarixan Yevropada, asosan, Uyg'onish davrida paydo bo'lib, insonning o'zi va uning dunyodagi o'rnini haqida yangi qarashlarni shakllantirgan.

Navoiygacha fors tili Markaziy Osiyoda hukmron adabiy til edi. Biroq u chig'atoy (eski o'zbek) tilini nafis adabiy vosita darajasiga ko'tarib, turkiy tillarning fors yoki arab tillari kabi ifodali va murakkab bo'lishi mumkinligini isbotladi. Uning chig'atoy tilida yozilgan she'riyati o'zbek adabiy an'alarining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Navoiy o'zining mashhur "Muhakamat ul-lug'atayn" ("Ikki til muhakamasi") risolasida fors va turkiy tillarni solishtirib, turkiy tilning fors tilidan ko'ra ko'proq ifoda imkoniyatlari borligini ta'kidlagan. Uning ijodi chig'atoy tilining nufuzli adabiy til sifatida shakllanishiga yordam berdi va turkiy dunyoning keyingi shoirlariga ta'sir qildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Navoiy adabiyotidagi mavzular:

Gumanizm va axloq

Navoiy asarlari chuqur insonparvarlik, adolat, odob-axloq, mehr-muruvvatga urg'u beradi. U ko'pincha hukmdorlarning mas'uliyati va axloqiy boshqaruv zarurligi haqida yozgan.

Ishq va tasavvuf

Uning she'riyatida so'fiylik falsafasi kuchli ta'sir ko'rsatib, ishqni ham insoniy tuyg'u, ham ilohiy ma'rifat

yo'li sifatida tasvirlaydi. U ko'pincha ruhiy o'zgarishlarni muhokama qilish uchun sevgi metaforalaridan foydalangan.

Ijtimoiy adolat va donolik

Navoiy ijtimoiy tengsizlikni, ochko'zlikni, poraxo'rlikni tanqid qilgan. U hukmdorlar o'z xalqiga xizmat qilishi kerak va haqiqiy buyuklik kuchdan emas, donolikdan keladi, deb hisoblagan.

NATIJALAR.

Alisher Navoiy asarlarida gumanizm g'oyasi o'ziga xos tarzda talqin etilgan. Uning asarlarida gumanizm g'oyasi, ya'ni insoniyatning yuksak ma'naviy qadriyatlari, adolat erkinligi va inson huquqlari hamda ularni ulug'lashga katta e'tibor berilgan. Navoiyning asarlarida gumanizm g'oyasi asosan ikki asosiy yo'nalishda ifodalangan:

1. Insonning o'zini va boshqalarni hurmat qilishi:

Navoiy o'z asarlarida insonni yuqori ma'naviyatga ega mavjudot sifatida ifodalaydi. Unga ko'ra, o'zini rivojlantirish, bilimga erishish va o'zgalar bilan yaxshi munosabatda bo'lish – insonning oliy maqsadidir. Navoiy insonning ruhiy yuksalishi hamda uning axloqiy fazilatlarini doimiy ravishda ulug'laydi.

2. Adolat va kenglik g'oyasi:

Navoiy o'z asarlarida adolatni, tenglikni va inson huquqlarini ta'kidlab, jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizliklarga qarshi kurashadi. Uning fikricha, har bir inson teng huquqlarga ega bo'lib, adolatli jamiyatda yashash huquqiga egadir.

Navoiy asarlarida gumanizm g'oyasi talqini faqat tarixiy, axloqiy va ijtimoiy jihatlariga qaratilgan bo'lib, uning asrlarida insonning ruhiy, aqliy va madaniy rivojlanishiga katta ahamiyat berilgan. Ushbu g'oyalar "Xamsa", "Mahbub ul-qulub" va boshqa sarlarida namoyon bo'ladi. Gumanizm g'oyalari, shuningdek, uning falsafaning asosini tashkil etgan va ularni yashirish yoki so'ndirishga qarshi doimo kurashgan.

Navoiy asarlaridagi insonparvarlik jamiyat farovonligi uchun chuqur qayg'urishi, axloqiy yetakchilikni targ'ib etishi, bilim va ezgulik orqali shaxsning yuksaklikka erishish imkoniyatlariga ishonchi bilan ifodalanadi. U adabiyotni odamlarni tarbiyalash, odob-axloqni targ'ib qilish, hukmdorlarni adolat va insofqa yo'naltirish vositasi deb bilgan.

MUHOKAMA.

Navoiyning insonparvarligi uning she'riyat va nasrida bir qancha asosiy mavzular orqali tahlil qilinadi:

1. Adolat va axloqiy yetakchilik

Navoiy asarlaridagi asosiy insonparvarlik

g'oyalaridan biri adolatli va dono hukmdorlarning ahamiyatidir. U o'zining mashhur "Mahbub ul-qulub" ("Qalblarning mahbubi") asarida hukmdor zolim emas, o'z xalqiga xizmatkor bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. U ijtimoiy farovonlikdan ko'ra shaxsiy manfaatni birinchi o'ringa qo'yadigan poraxo'r rahbarlarni tanqid qilib, hukumat adolat va rahm-shafqatga asoslanishi kerakligini ta'kidlaydi.

Navoiy hukmdorlar donolik va mehribonlik bilan ish tutsagina adolatli jamiyat bo'ladi, deb hisoblagan. U rahbarlarni xalq dardiga quloq solishga, adolat bilan hukmronlik qilishga undadi. Uning adolatga urg'u berishi har bir shaxs, maqomidan qat'i nazar, hurmat va ehtiromga loyiq, degan insonparvarlik g'oyasiga mos keladi.

2. Bilim va ta'limning ahamiyati

Navoiy ta'lim-tarbiya va aqliy taraqqiyotning kuchli targ'ibotchisi edi. U bilim z-o'zini takomillashtirish va jamiyat taraqqiyotining kaliti deb hisoblagan. U o'z asarlarida ko'pincha allomalar, shoirlar, mutafakkirlarni ulug'laydi, ularning yaxshi dunyoni shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi.

U o'zining mashhur dostonlaridan biri bo'lgan "Farhod va Shirin" asarida bosh qahramon Farhodni ideal inson siymosi – ziyoli, mehnatkash va rahm-shafqatli qilib ko'rsatadi. Bu Navoiyning chinakam buyuklik boylik yoki qudratdan emas, donishmandlik va axloqiy poklikdan keladi, degan ishonchini aks ettiradi.

3. Mehr-shafqat va ijtimoiy mas'uliyat

Navoiyning insonparvarligi kam ta'minlanganlar haqida qayg'urishida ham yaqqol namoyon bo'ladi. U kambag'allarning iztiroblari, xayriyaning ahamiyati, ijtimoiy adolat zarurligi haqida ko'p yozgan. U boy va qudratli kishilar muhtojlarga yordam berishga majbur, deb hisoblardi.

U "Mahbub ul-qulub" asarida baxillik va xudbinlikni tanqid qiladi, odamlarni saxovat va muruvvatga chorlaydi. Uning she'riyati ko'pincha boylik va hokimiyatning o'tkinchi tabiatini ta'kidlab, o'quvchilarga eng muhimi, boshqalarga qanday munosabatda bo'lish ekanligini eslatib turadi.

4. Sevgi va bag'rikenglik

Navoiy she'riyati nafaqat ishqiy muhabbat, balki insoniyatga muhabbat mavzulari bilan ham to'ladir. U sevgi odamlar o'rtasidagi kelishmovchiliklarni bartaraf eta oladigan birlashtiruvchi kuch deb hisoblardi. Uning tasavvuf va so'fiylik ruhida she'riyatida ko'pincha bag'rikenglik, tushunish, barcha insonlar sevgi va rahm-shafqat orqali bog'langanligi haqidagi g'oyalar targ'ib qilinadi.

Navoiy o'zining lirik she'rlarida ko'pincha ishqni ma'naviy ma'rifat yo'li sifatida ta'riflaydi, odamlarni moddiy farqlardan tashqari ko'rishga, barcha shaxslardagi umumiy insoniylikni tan olishga da'vat etadi.

Alisher Navoiy asarlari Turkiya, Eron va Hindiston

shoiralarini ilhomlantirgan bo'lsa, bugungi kunda ham O'zbekistonda va boshqa turkiyzabon mintaqalarda ulug'lanadi. Uning turkiy tilning go'zalligiga urg'u berishi o'zbek milliy o'zligini shakllantirishga yordam berdi.

XULOSA.

Alisher Navoiy asarlarida adolat, tarbiya, mehr-oqibat, mehr-muhabbatga urg'u berilgan chuqur insonparvarlik qarashlari aks ettirilgan. Uning g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, yetakchilik, axloq va ijtimoiy mas'uliyat bo'yicha qimmatli saboqlarni taqdim etadi. Markaziy Osiyo tarixidagi eng buyuk adabiyot namoyandalardan biri sifatida Navoiy merosi dunyo olimlari, shoirlari va mutafakkirlarini ilhomlantirishda davom etmoqda.

Alisher Navoiy adabiyoti Markaziy Osiyo va turkiy merosning eng katta xazinalaridan biri bo'lib qolmoqda. Uning she'riyat, til va falsafaga qo'shgan hissasi jahon adabiyotida o'chmas iz qoldirdi. Navoiy o'z asarlari orqali adolat, bilim, muhabbat, inson qadr-qimmatini himoya qilib, uni nafaqat adabiyot uchun, balki kelajak avlodlar uchun ham ma'naviy-axloqiy yo'lboshchi ham qildi.

Uning bilim kuchiga, mehr-oqibat va adolatga bo'lgan ishonchi uni nafaqat adabiy timsolga, balki inson qadr-qimmatini va axloqiy pokligining abadiy himoyachisiga ham aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hazoyin ul-ma'ni (To'rt devon) – Toshkent: Fan nashriyoti, 1959-1970.
2. Muhokamat ul-lug'atayn – Toshkent: Fan, 1960, 2011.
3. Majolis un-nafois – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1983.
4. Mahbub ul-qulub – Toshkent: O'zFA nashriyoti, 1998.

Vasila KARIMOVA,
Qo'qon DU, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent
e-mail: vasilavahobovna@gmail.com

TURLI TILLARDA JINS VA GENDER TUSHUNCHALARINING IFODALANISHI VA SEMANTIK MUNOSABATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bu tushunchalarning semantik xususiyatlari, sinonim va antonim munosabatlari hamda ularning turli tillarda aks etishi tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning denotativ va konnotativ ma'nolari tahlil qilinib, turli tillardagi ifodalanishi va metaforik qo'llanishi misollar asosida ko'rib chiqiladi. Jins va gender tushunchalarining madaniy va ijtimoiy kontekstda qanday farq qilishi ham muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: *jins, gender, lingvistika, semantika, denotativ ma'no, konnotativ ma'no, til va madaniyat.*

Аннотация: в данной статье анализируются семантические особенности этих понятий, их синонимические и антонимические отношения, а также их отражение в различных языках. Кроме того, рассматриваются их денотативные и коннотативные значения, выражение в разных языках и метафорическое использование на основе примеров. Также обсуждается различие между понятиями пола и гендера в культурном и социальном контексте.

Ключевые слова: *пол, гендер, лингвистика, семантика, денотативное значение, коннотативное значение, язык и культура.*

Annotation: this article analyzes the semantic features of these concepts, their synonymic and antonymic relationships, as well as their representation in different languages. Additionally, their denotative and connotative meanings are examined, along with their expression in various languages and metaphorical usage based on examples. The distinction between sex and gender in cultural and social contexts is also discussed.

Key words: *sex, gender, linguistics, semantics, denotative meaning, connotative meaning, language and culture.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida til nafaqat aloqa vositasi, balki inson tafakkuri, jamiyat madaniyati va ijtimoiy munosabatlarning ifodachisi sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Shunday omillardan biri bu — jins va gender tushunchalarining til tizimidagi ifodalanishidir. Tilshunoslikda jins (sex) va gender (gender) tushunchalari tobora keng ko'lamda o'rganilmoqda. Jins — biologik xususiyatlarga asoslangan erkak va ayollikni anglatadi. Gender esa ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarning natijasi sifatida shakllanadi. Har bir til jins va gender tushunchalarini o'ziga xos grammatik, leksik va semantik vositalar orqali ifodalaydi. Ushbu maqolada turli tillarda jins va gender tushunchalarining qanday ifodalanishi, ularning semantik munosabatlari va madaniy stereotiplar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi.

Jins va gender tushunchalari lingvistik, sotsiologik va madaniy nuqtayi nazardan turlicha izohlanadi. Erkaklar va ayollarning gender salohiyatini rivojlantirishni qayta ko'rib chiqishga yangicha yondashuvlar munosabati bilan ularning oila va jamiyatdagi maqsadlari to'g'risida yangi tushuncha yangilandi.

“Jins” so'zi biologik farqlarni ifodalash uchun ishlatilsa, “Gender” ijtimoiy va madaniy jihatlariga urg'u beradi. “Jins”, odatda, tug'ma xususiyatlarni bildirsa, “Gender” esa jamiyat tomonidan shakllantirilgan rollarni o'z ichiga oladi.

Metodologiya. Tadqiqotda lingvistik tahlil, semantik munosabatlarni aniqlash va misollar orqali dalillash usullari qo'llanildi.

Lingvistik tahlil orqali jins va gender tushunchalarining

turli tillarda qanday aks etishi o'rganildi. Semantik munosabatlarni aniqlash orqali jins va gender tushunchalarining denotativ va konnotativ ma'nolari o'rtasidagi farqlari aniqlangan. Turli tillarda jins va genderni oid metaforalar, sinonimlar, antonimlar va iboralar orqali misollar keltirilgan.

Bu usullar jins va gender tushunchalarining lingvistik va sotsiologik tahlilini o'tkazish uchun mos keladi.

Natijalar. Jins va gender tushunchalarining semantik munosabatlari o'rganilganda “jins” (biologik farq) va “gender” (ijtimoiy va madaniy konstruksiya) tushunchalari ba'zan sinonim sifatida qo'llanilishi, ammo ularning asosiy farqi konnotativ va denotativ jihatlarida ekani namoyon bo'ldi.

Denotativ ma'no: “Jins” so'zi biologik xususiyatlarni anglatadi (erkak yoki ayol bo'lish), “gender” esa jamiyat tomonidan shakllangan rol va xulq-atvorni ifodalaydi.

Konnotativ ma'no: “Gender” tushunchasi jamiyat, madaniyat va stereotiplarga bog'liq bo'lib, erkaklik va ayollik haqidagi qarashlarni shakllantiradi.

Yuqoridagi tushunchalar turli tillarda turlicha namoyon bo'ladi:

Ingliz tilida: “Sex” va “Gender” aniq ajratilgan bo'lib, “sex” biologik tushunchani, “gender” esa ijtimoiy va madaniy jihatni anglatadi.

Fransuz tilida: “Sexe” va “Genre” so'zlari ushbu farqni ifodalaydi.

Rus tilida: “Pol” (jins) so'zi ikkala tushunchani ham o'z ichiga olishi mumkin.

O'zbek tilida: “Jins” kengroq ma'noda, umumiy

tushuncha sifatida ko'proq ishlatiladi, "gender" esa nisbatan yangi tushuncha bo'lib, ko'proq sotsiologik ma'noda qo'llangan yangi termin sifatida qo'llanilmoqda.

Muhokama. Ushbu tushunchalar metaforik jihatdan ham farqlanadi. Masalan, turli tillarda erkaklik va ayollik atrofidagi metaforik obrazlar quyidagicha bo'lishi mumkin: Jins" tushunchasi ko'pincha tabiat va biologik tizimlarga bog'lanadi. Masalan, "erkaklik kuchi" yoki "ayollik nozikligi" kabi iboralar mavjud. "Gender" esa madaniy ramzlar bilan bog'liq, masalan, "gender shaffofligi" yoki "gender rollari o'rtasidagi devorlar" kabi metaforalar ishlatiladi.

Ingliz tilida: "Strong as a man" (erkakdek kuchli), "Soft as a woman" (ayoldek muloyim) kabi ifodalar gender stereotiplarini aks ettiradi.

O'zbek tilida: "Birovning erkato'i", "Onaning ko'zi" kabi iboralar ayollarga xoslikni bildiradi, "Askar yigit", "Botir yigit" esa erkaklikni tasvirlaydi.

Rus tilida: "Слабая как женщина" (ayoldek zaif), "Смелый как мужчина" (erkakdek jasur).

Fransuz tilida: "Fort comme un homme" (erkakdek kuchli), "Douce comme une femme" (ayoldek mayin).

Ispan tilida: "Fuerte como un hombre" (erkakdek kuchli), "Dulce como una mujer" (ayoldek yoqimli).

Nemis tilida: "Stark wie ein Mann" (erkakdek kuchli), "Sanft wie eine Frau" (ayoldek yumshoq).

Shuningdek, turli jamiyatlarda genderni bog'liq cheklovchi va motivatsion ma'nolar ham mavjud. Masalan, qadimgi Yunon falsafasida ayollar irratsional va hissiyotga beriluvchan deb hisoblangan. Islom madaniyatida esa ayollarning oilaviy va ijtimoiy mavqeyi aniq belgilangan bo'lsa-da, ularning ta'lim va ilm-fan sohalaridagi o'rniga ham urg'u berilgan. Zamonaviy g'arb jamiyatiga ko'ra gender rollari tobora o'zgarib, erkak va ayol kasblari, vazifalari bo'yicha chegaralar kengaymoqda. Bundan tashqari, lingvistik jihatdan jins va gender tushunchalarining antonimlari quyidagicha bo'lishi mumkin:

"Erkak" ↔ "Ayol"

"Masculine" ↔ "Feminine"

"Forte" (kuchli) ↔ "Douce" (yumshoq, mayin)
 – fransuz tilida gender stereotiplarini aks ettiruvchi antonimlar.

Ushbu dalillar jins va gender atamalarining nafaqat lingvistik, balki madaniy kontekstda ham muhim ekanligini ko'rsatadi.

Dunyo tillari grammatik jinsga ega bo'lgan va ega bo'lmagan tillarga bo'linadi. Grammatik jins – bu til tizimida otlarning, zamirlarning yoki sifatning erkak, ayol yoki neytral jinslarga bo'linishi demakdir.

1. Grammatik jinsga ega tillar:

Bu tillarda otlar jinsga ko'ra tasniflanadi. Masalan:

Rus tili: otlar erkak (стол), ayol (мама), yoki neytral (окно) jinsga bo'linadi. Zamirlar ham jinsga moslashadi: он (u – erkak), она (u – ayol).

Fransuz tili: "le" – erkak jins, "la" – ayol jins. Masalan: le garçon (o'g'il bola), la fille (qiz bola).

Nemis tili: erkak (der), ayol (die) va neytral (das) jins mavjud. Bu jinslar otlarga, artikllarga va sifatlarga ta'sir qiladi.

2. Grammatik jinsga ega bo'lmagan tillar:

Ingliz tilida otlar grammatik jinsga ega emas, biroq zamirlar (he, she, it) orqali jins ifodalanadi. So'nggi yillarda jinsiy neytral zamirlar (they, them) ham keng qo'llanmoqda.

O'zbek tili grammatik jinsga ega bo'lmagan tillardan biridir. Bu tilda "u" zamiri erkak yoki ayolga nisbatan ishlatiladi, lekin otlarning o'zi jinsni anglatmaydi. Shunga qaramay, ba'zi leksik birliklarda jins semantik tarzda anglashiladi: otachi – erkak shifokor, hamshira – ayol tibbiy xodim.

Xulosa. Jins va gender tushunchalari lingvistik jihatdan sinonim bo'lishi mumkin, ammo ularning ma'no doirasi farqlanadi. Har bir til va madaniyat ushbu tushunchalarni o'ziga xos tarzda aks ettiradi, bu esa ularning konnotativ va denotativ xususiyatlarini chuqurroq o'rganishni talab qiladi.

Shu sababli, jins va genderni til va jamiyatdagi roli faqat lingvistik tadqiqot doirasida emas, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda ham muhim ahamiyatga ega. Kelajakda gender tushunchalarining jamiyatdagi o'zgarishlarga mos ravishda rivojlanishi, yangi lingvistik birliklarning paydo bo'lishi va gender neytral til shakllanishi bo'yicha tadqiqotlar yanada dolzarb bo'lishi mumkin. Bu esa gender barqarorligiga erishishda tilning ahamiyatini kengroq tushunishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlarni to'g'risidagi"gi PF-5850-son Farmoni. Manba: <http://lex.uz/dost/4561730>
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Baxtiyor oila. – Toshkent: "Hilol-Nashr", 2013.
3. Usmanova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019.
4. Axmedov B.R. Paralingvistik vositalarning genlerologik va pragmatik tadqiqi. Fil.fan.fal.dokt.(PhD). – Andijon, 2021.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб пособие для студ. высш.учеб. заведений. – М.: Издательский центр "Академия", 2001.
6. А.В.Петровский [и др.]. Психология развивающейся личности. – М.: Педагогика, 1987.
7. Подласый И.П. Педагогика: Новый курс: учеб.для студ.высш. учеб.заведений: в 2 кн./ М.: ВЛАДОС, 2001. -Кн.2.
8. Чодороу Н. Воспроизводство материнства. Психоанализ и социология тендера. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2006.

Yoqutxon ERKABOYEVA,
O'zJOKU Media nazariyasi va amaliyoti
kafedrasida katta o'qituvchisi

AQSH ZAMONAVIY MEDIASIDA GONZO JURNALISTIKANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: gonzo jurnalistikasi AQSH da adabiyot va jurnalistika chorrahasida vujudga kelgan “yangi jurnalistika”ning ajralmas tarkibiy qismi sanaladi. Maqolada AQSH publitsistikasida gonzo-jurnalistikasining shakllanishiga poydevor bo'lgan yo'nalish tadqiq etilgan, o'ziga xosligi, bugungi kundagi faoliyati tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: gonzo, yangi jurnalistika, Xanter Tompson, makkreykerlik, muqobil, adabiy jarayon.

Аннотация: гонзо-журналистика считается неотъемлемой частью «новой журналистики», возникшей на стыке литературы и журналистики в США. В статье рассматривается направления и становления гонзо-журналистики в медиа США, анализируется его возникновение, уникальность и современная деятельность.

Ключевые слова: гонзо, “новая журналистика”, Хантер Томпсон, альтернатива, литературный процесс.

Annotation: gonzo journalism is considered an integral part of the “new journalism” that arose at the intersection of literature and journalism in the United States. The article examines the history of the “new journalism” movement, which laid the foundation for the formation of gonzo journalism in US journalism, and analyzes its emergence, uniqueness and modern activities.

Key words: gonzo, new journalism, Hunter Thompson, alternative, literary process.

Jurnalistikaning turli davrlarida axborotni noodatiy shaklda yetkazish, unda muallif o'z dastxatini ifodalash uchun subyektiv yondashuvga harakatlar bo'lgan. Biroq faqat XX asrning o'rtalariga kelibgina bir nechta amerikalik jurnalistlarning sa'y-harakati tufayli sohada alohida yangi bir yo'nalish – gonzo-jurnalistikaga asos solindi. Bugungi kunda klassik jurnalistika qonunlar, diniy-ma'rifiy, professional axloqiy me'yorlar bilan chegaralangan bir vaqtda gonzo-jurnalistika kommunikatorga o'zining ijodiy potentsiali, muayyan mavzuga munosabati, nuqtayi nazar, his-tuyg'ularini auditoriya bilan yaqindan o'rtoqlashish imkonini beradi.

AQSH matbuotida gonzo-jurnalistika o'tgan asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan bo'lsa, Yevropa OAVda internet-jurnalistikasining taraqqiy etishi hamda blogerlik faoliyatining ommalashishi bilan bu yo'nalishga e'tibor qaratila boshlandi. Bu o'z navbatida ko'plab norasmiy internet nashrlarida gonzo-jurnalistikaga nisbatan tendensiyalar rivojlanib borayotganligida o'z aksini topmoqda. Ayni paytda jahondagi ayrim jiddiy OAV xabarlarini sarlavhasida ham ko'p bo'lmagan, gonzo leksikoniga xos birliklar qo'llanilayotganiga guvoh bo'lib qolamiz (“Donald Tramp Xillariy Klintonni “shayton” deb atadi”) (Доналд Трамп называет Хиллари Клинтон “дьяволом”) ¹, “Gevin Esler ahmoqlarga qarshi” (Гевин Эслер против идиотов) ², “Ledi Gaga –maxluqlar onasi” (Леди Гага – мат-чудовище) ³. Bundan tashqari, ko'plab ko'ngilochar teledasturlar, elektron nashrlar va sport sharhlarida uslub elementlari ko'zga tashlanadi. Masalan, AQSHda musiqa va pop-madaniyatga oid xabarlarni yoritishga ixtisoslashgan

“Rolling Stone”, “The Atlantic” jurnallari, “Vice” layfstayl-jurnali, Angliyaning “Spiked”, Rossiyaning “This is media”, “Snob.ru”, “Gazeta.ru”, “Jivoy Jurnal” kabi internet nashrlari, Vice mediakompaniyasining YouTube videoxostingidagi yangiliklar kanalida gonzo uslubidagi materiallar, videoreportajlar, hujjatli filmlar berib boriladi.

Fikrimizga misol sifatida, Amerikadagi yosh media-tashkilotlar orasida yetakchi “Vice” raqamli tarmoq kompaniyasini keltirishimiz mumkin.

Vice – bu veb-sayt, internet telekanal, bepul jurnal, kino ishlab chiqarish kompaniyasi, musiqiy yorliq, kitob nashriyoti, shuningdek, reklama, marketing va ivent-kompaniya. Media tarmoqning 34 davlatda idorasi faoliyat yuritadi. Ushbu raqamli tarmoq nashri yoshlar auditoriyasi uchun qiziq bo'lgan barcha mavzular: siyosat, moda, tatuirovkalar, ekstremal sport, musiqa, sarguzasht kabi mavzularni yoritadi.

Vice media global tarmoqda gonzo-jurnalistikaning zamonaviy ko'rinishi: immersion-jurnalistika uslubida xabar, videoreportaj, Vice mediakompaniyasining faoliyatini umumiy miqyosda olib tahlil qilsak, xabarlarda emotsionallik, ijodkorning “men”i, leksikonlarni qo'llashda erkinlik, mavzuni ochib berishda muallifning tajribasiga asoslanish mavjud.

2017-yilda Vicening Yu-tub kanalida e'fira uzatilgan reportajda muxbir Tomas Morton Qirg'izistonda avloddan avlodga o'tib kelayotgan kelin olib qochish marosimida bevosita o'zi ishtirok etib barcha jarayonlarni batafsil yoritadi. Tomas Morton bo'lajak kuyov va uning do'stlari qizni olib qochishni rejalashtirganidan to to'ygacha bo'lgan voqealarni o'zi hamda qahramonlarning

¹ cnn.com/2016/08/01/politics/donald-trump-hillary-clinton-devil-election-2016_

² www.spiked-online.com/2019/05/07/gavin-esler-vs-the-idiot/

³ www.dailybreak.com/break/reasons-why-lady-gaga-is-a-celebrity-we-dont-deserve

emotsiyalari orqali tomoshabinga ko'rsatib beradi. Shuningdek, qirg'iz millati milliy an'ana deb qaraydigan bu marosim qanchadan qancha qizlarning bevaqt o'z joniga qasd qilishiga sabab bo'layotganini ham ular ota - onalarining hikoyalari orqali yetkazadi.

Yoki muxbir Fernando Lusenaning "Limadagi soxta dollarlar: qalbakilashtirilishda dunyo yetakchisi" reportajini o'rgansak. AQSh valyutasini qalbakilashtirishda Peru dunyo davlatlari bo'yicha birinchi o'rinda turadi. AQSH maxfiy xizmati bergan ma'lumotga ko'ra 2015-yilda Qo'shma shtatlarda 16 milliondan ortiq soxta pullar aniqlangan. Shuningdek, Peru politsiya xizmati xodimlari tomonidan ham millionlab noqonuniy soxta yevrolar aniqlangan. Reportajda keltirilishicha, Peruda ishlab chiqariladigan soxta dollarlar qo'lda tayyorlanadi va sifati yuqori darajada. Mana shuning uchun ham mamlakat butun dunyoda noqonuniy valyuta savdosida liderlik qiladi. Qiziq jihati, jinoyatchilar uchun qalbaki xorij valyutasini tayyorlash kokain yetishtirishdan ko'ra ancha arzonra tushar ekan. Fernando Lusena ushbu jinoyat ishini o'rganish davomida voqealarni bevosita o'z tajribasi asosida ochib beradi. Ya'ni reportyor qalbaki valyuta tayyorlovchi jinoyatchi bilan ko'rishadi, undan qalbaki dollarlarni sotib oladi. Shundan so'ng odamlar soxta valyutani aslidan farqlay olishlarini bilish uchun qovoqxonalardan birida tekshirib ko'radi. Natijada esa fuqarolar ko'rinishidan haqiqiysidan farq qilmaydigan pullarni osongina ajratib olishlariga guvoh bo'ladi. Reportyor ushbu jinoyat bilan bog'liq barcha jarayonlar: soxta valyutani sotib olishdan to uni qanday soxtalashtirishgacha bo'lgan barcha voqealarga bevosita o'zi ishtirok etadi va tomoshabinlar ham reportyor bilan birga jarayonlarni ichkaridan turib kuzatadi.

Vice News yangiliklar kanalida efigra uzatilgan muxbir Saymon Ostrovskiyning yaponiyalik o'quvchi qizlarning jinsiy ekspluatatsiya qurboniga aylanayotgani haqidagi reportaji ham voqealar rivoji jurnalistning tajribasi asosida ochib berilgan gonzo uslubidagi reportajlardan yana biri hisoblanadi. Unda reportyor Saymon Ostrovskiy tomoshabinlar diqqatini Tokio markazidagi eng sershovqin rayonlardan biri Akixabaroga qaratadi. Reportaj mavzusi yapon o'smir qizlarining jinsiy ekspluatatsiya qurboniga aylanayotgani haqida. Mazkur reportajda Tokiodagi, mahalliy xalq tilida "maktab o'quvchi qizlari markazi" deb nom olgan Akixabaro tumanida maktab libosidagi o'smir qizlarning katta yoshdagi erkak mijozlarga bir soatlik turli xizmatlarni taklif qilishi haqida so'z boradi. Vice muxbiri Saymon Ostrovskiy reportaj davomida voyaga yetmagan qizlarning jinsiy ekspluatatsiya qurboniga aylanayotganiga sabab bo'lgan omillarni mutaxassisdan intervyu olish, mavzuga doir faktlarni keltirish orqali yetkazib beribgina qolmay, ana shu jarayonni ichkaridan turib yoritish uchun o'z tajribasi misolida vaziyatni yanada yaqqolroq ko'rsatadi. Reportyor 3 ming ien

(30 dollar) evaziga yarim soatlik xizmatni taklif qilgan o'smir qiz bilan suhbat quradi va qachondan buyon, nima sababdan bu ish bilan shug'ullanayotganligini bilishga harakat qiladi. Saymon Ostrovskiyning o'z tajribasi asosida mavzuga chuqurroq yondashuvi, voqelikni reportyor "men"i orqali tomoshabinga yetkazilishi reportajning ishonchliligini ta'minlash bilan birga ekspluatatsiya qurboniga aylangan yapon o'smir qizlarining hayotini boshqa rakursdan ham ko'rsatadi.

Mazkur reportajda gonzo xos quyidagi jihatlarni ko'rishimiz mumkin: muxbir mavzuni voqea joyidan yoriyapti, voqeani "men"i, shaxsiy tajribasi orqali tomoshabinga yetkazyapti, voqelikka oid faktlarni keltirish bilan bir qatorda o'zining ham subyektiv munosabatini ifodalayapti.

Vice muxbirlari faoliyatida jurnalistikaning axloqiy me'yorlarini buzish holatlari ham juda ko'p kuzatiladi. Garchi muxbirlar hali nomdor, yirik kanallarning obyektiga tushib ulgurmagan joylardan reportajlar tayyorlab efigra uzatsa-da, ularda etika me'yorlari, auditoriyaning ruhiy holatini hisobga olish masalalariga e'tibor qaratilmaydi. Masalan, muxbir Medyan Darex muallifligi ostida tayyorlangan 42 daqiqalik "Islom davlati" deb nomlangan film-reportajda qonli sahnalar ochiq-oshkor namoyish etiladi. Muxbir bu filmni suratga olishda Suriyadagi ISHID jangarilari rahbarlari bilan birga ikki hafta mobaynida barcha harakatlarda ishtirok etadi. Tan olish kerak, reportajda har doimgi stereotiplardan qochilgan. Vayron bo'lgan mamlakatdagi asl holat, tinch aholining urush sabab jar yoqasiga kelib qolgan hayoti tasvirlarda, muxbirning sharhlarida yaxshi ochib berilgan. Shuningdek, jangarilar bilan intervyular uyushtirish ham hali mashhur dunyo kanallari uddalay olmagan ish hisoblanadi. Ammo reportajdagi daxshatli tasvirlar, ko'chalarda tanasi har yoqqa sochilib yotgan yoki jangarilar tomonidan o'ldirilib, osib qo'yilgan odamning ayanchli holatini boricha ko'rgan har qanday tomoshabin og'ir ruhiy zo'riqishga uchrashi turgan gap.

Ana shunday etika masalalari bilan bog'liq yana bir misol britaniyalik yoshlar orasida sintetik giyohvand moddalarga qaramlar soni ortib borayotgani haqidagi reportajda ham ko'zga tashlanadi. Avval Britaniya hukumati tomonidan sintetik giyohvand moddalarni belgilangan miqdorda sotishga ruhsat berilgan qonun ko'ngilxushlik uchun bu moddani qabul qilayotgan va natijada unga qaram bo'lib qolayotgan talabalarning soni ortib borayotgani sabab bekor qilinadi. Vice muxbiri Ben Ferguyson ana shunday yoshlar bilan uchrashish, vaziyatni ichkaridan tadqiq etish uchun Manchester shahriga yo'l oladi. Ushbu videoreportajda inson sha'ni va uning obro'siga putur yetkazilgan bir nechta lavhalar bor. Masalan, dorining humori tutib, o'zini har qayoqqa urayotgan bemorning yuzi intervyuda berkitilmaydi, uning lomkaga tushib qiynalayotgani, dorini chekayotgani bilan bog'liq sahnalar batafsil, ochiq ko'rsatiladi. Bu yerda jurnalistika talablariga

javob bermaydigan ikkita xatolikni kuzatish mumkin: biri insonni obro'sizlantirish bo'lsa, ikkinchi xatolik auditoriyaga deviant xulqni oshkora targ'ib qilish.

Aynan mana shunday katta xatoliklar sabab Vice jurnalistlarining faoliyati, auditoriyaga yetkazayotgan axboroti ko'plab boshqa jurnalistlarning tanqidlariga uchraydi. Masalan, New York Times gazetasi media-tanqidchisi Devid Karr jurnal xodimlarini "boshiga ov shlyapasini kiyib olib axlat titib yuradiganlar"ga o'xshatadi. Tanqidchiga ko'ra, Vice xodimlari axborotni yetkazishda auditoriya oldida mas'uliyatni his qilmaydi, jurnalistikadagi barcha axloq me'yorlarini qo'pol ravishda buzadi.

Mana shu joyida gonzo uslubining jurnalistika

prinsiplariga xos bo'lmagan jihati: mavzuda faktlarni keltirish bilan bir qatorda, o'zining shaxsiy munosabati, kayfiyatini ham bildirgani sabab ko'plab jurnalistlar uslubni jiddiy qabul qilmaydi. Jurnalist biror xabarni yoritayotganda neytral bo'lishi, shaxsiy nuqtayi nafari bilan o'quvchilarni mustaqil xulosa chiqarishdan chalg'itmasligi kerak, degan tushunchani ilgari suradilar. So'nggi xulosani o'quvchining o'ziga havola etish kerak, degan fikr to'g'ri, albatta. Ammo jurnalist biror voqelikka nisbatan o'zining munosabatini bildirmasa uning jurnalistlik pozitsiyasi qayerda qoladi? Gonzo uslubida jurnalist pozitsiyasi birinchi darajaga qo'yilgani uchun ham uslub ko'plab tortishuv va bahs-munozaralarga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Вульф Т. "Новая журналистика и Антология новой журналистики". – М.: RoyalLib.com, 2008.
2. Kiernan M. "Hunter S. Thompson and gonzo journalism as literature". – Cheney, Washington. Spring, 2015.
3. Dr. Hirst M. "What is Gonzo? The etymology of an urban legend". School of Journalism & Communication, University of Queensland (2004).
4. Саттаров А. "Тенденции гонзо-журналистики в современных российских СМИ"// LiveJournalURL: 30.05.2015.
5. Кириленко И.С. "Гонзо журналистика как лекарство от сетевого однообразия". – М.: ИНТЕРНЕТНАУКА №6, 2016. Ст.296.
6. Winston M. "The Gonzo Text – The Literary Journalism of Hunter Thompson". PhD (2013).
7. Meinert M. "Buy the Ticket, Take the Ride: Hunter S. Thompson's Gonzo Journalist in the Movies" (2010).
8. Vågsdalen F. "Hunter S. Thompson and Gonzo Journalism". (Vår 2008). Universitetet i Agder, Kristiansand.
9. Коновалова Ж.Г. // "НОВЫЙ ЖУРНАЛИЗМ" В США: ПРОБЛЕМА ФАКТА И ДОМЫСЛА// Гуманитарные науки 2012. № 12.
10. Захаров Ю. Гонзо-журналистика в современном мире" // Медиаскоп. – М.: Электронное научное издание. 2009. 8 февраля. №4.-45.

Internet manbalari:

11. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
12. http://librebook.me/romovyi_dnevnik.
13. <https://dmgusev.livejournal.com/1151906.html>

G.S.KELDIYOROVA,
 O'zbekiston Milliy Universiteti
 filologiya fanlari nomzodi
 dotsent
 Kgs_1223@mail.ru

BADIIY DISKURSDA MADANIY MARKERLANGAN ALLYUZIYALARNING O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqolada madaniy kodlarni ifodalashda badiiy matnga kiruvchi va uning tuzilishini shakllantirishda va ahamiyatli ma'nolarni hosil qilishda allyuziv birliklar muhim o'ringa egaligi, allyuziv nomlar badiiy asar matnidagi nomlar obrazlar xarakterlarining o'ziga xosligini ifodalashi vazifasini amalga oshirishi, shuningdek, Erkin Vohidov ijodida allyuziv birliklarning qo'llanilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: madaniy kod, antroponimiya, allyuziya, talmeh, antropotsentrik, toponimlar.

Annotation: in this article, the important role of allusive units in expressing cultural codes included in the literary text and forming its structure, as well as in the formation of significant meanings, allusive names perform the task of expressing the peculiarity of the characteristics of the images of names in the text of a literary work, as well as the use of allusive units in the work of Erkin Vakhidov, are highlighted.

Key words: cultural code, anthroponymy, allusion, talmeh, anthropocentric, toponyms.

Аннотация: в данной статье освещается важная роль аллюзивных единиц в выражении культурных кодов, входящих в художественный текст и формировании его структуры, а также в формировании значимых значений, аллюзивные имена выполняют задачу выражения своеобразия характеров образов имен в тексте художественного произведения, а также использование аллюзивных единиц в творчестве Эркина Вахидова.

Ключевые слова: культурный код, антропонимия, аллюзия, талмех, антропоцентрический, топонимы.

So'nggi yillarda tilshunoslikning tizimli-strukturaviy paradigmasining o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan antroponimiya muammolariga qiziqish ortdi. Bu esa tilni inson bilan, uning ma'naviy va amaliy faoliyati bilan chambarchas bog'lab o'rganishga qaratilgan antropotsentrik qarashni nazarda tutadi. Antroponimiya uni yaratgan xalqning tili va madaniyatini o'rganish uchun bitmas-tuganmas manbadir.

Lingvomadaniy kodlar tizimi tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Madaniy kodlar - har bir madaniyatning o'ziga xos ijtimoiy amaliyot usullari, qadriyatlar to'plami va til jamoasida ishlab chiqilgan me'yoriy va baholash tizimidir. Bu muayyan madaniy ma'nolar va qadriyatlarni ifodalaydigan realiyalar to'plamidir [8:101].

Lingvistik tadqiqotlarning yangi paradigmalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi allyuziyani, birinchidan, matn yaratilishidan oldingi madaniyat bilan assotsiatsiyalarni keltirib chiqaradigan intertekstual aloqalarni faollashtirish vositasi sifatida, ikkinchidan, konseptual tartib hodisasi sifatida, atrofdagi dunyoni konseptuallashtirishga xizmat qiladigan va turli xil tushunchalar tizimlari o'rtasidagi assotsiativ munosabatlarni topishga asoslangan inson tafakkurining vositalaridan biri sifatida ko'rib chiqishga imkon berdi.

Allyuziyalar madaniy jihatdan markerlangan bo'lib, bu esa til birligi ma'nosining u yoki bu lingvomadaniy hamjamiyatning madaniy kodlari bilan bog'liqligi bilan oldindan belgilanganligini nazarda tutadi. Madaniy markerlanganlik til belgisining xususiyati bo'lib, uning

lingvomadaniy kodga mansubligini ko'rsatadi [7:41]. Allyuziyalar madaniy kodni turli jihatlardan, adabiy yoki tarixi kontekstlarda namoyon qilishda muhim rol o'ynaydi.

"O'zbek badiiy matnlarida intertekstuallikning allyuziya, epigraf, sarlavha, iqtibos, parodiya, reminissensiya kabi turlari ko'p uchrashi ma'lum bo'ldi. Nasriy matnlarda epigraf, iqtibos, allyuziya kabi intertekstlar yetakchilik qilsa, she'riy matnlarda allyuziya, sarlavha, parodiya, reminissensiya kabi turlari faol qo'llanadi [9:18].

Badiiy matnga kiruvchi va uning tuzilishini shakllantirishda va ahamiyatli ma'nolarni hosil qilishda allyuziv birliklar muhim rol o'ynaydi. Allyuziv nomlar badiiy asar matnidagi nomlar obrazlar xarakterlarining o'ziga xosligini ifodalashi vazifasini amalga oshiradi.

Allyuziya (lot. allusio – ishora, hazil) - barchaga tanish deb hisoblangan real siyosiy, maishiy, tarixiy yoki adabiy faktga ishora qilishga asoslangan stilistik usul hisoblanadi. Mohiyatiga ko'ra, Sharq mumtoz she'riyatida keng qo'llanilgan talmeh san'atiga o'xshab ketadi. Lekin farqli tomoni, talmehda asosan mashhur tarixiy va badiiy faktlarga ishora qilinadi, allyuziya esa mumtoz badiiy matnlarda ham, zamonaviy matnlarda ham faol qo'llaniladigan usul bo'lib, ijodkor o'z zamonasidagi siyosiy, maishiy yoki badiiy faktlarga ishora qilishi ham mumkin. Ya'ni allyuziyada nazarda tutilgan ishora doirasi kengroq bo'ladi.

Allyuziv nom tayyor lingvistik formula shaklida ham, keyinchalik

qo'llanishi uchun pretsedent yaratuvchi yangi, avval noma'lum bo'lgan belgi o'zgarishlari sifatida ham xizmat qilishi mumkin.

Allyuziv antroponim madaniy-tarixiy ma'lumotlarni saqlaydigan belgi-ramz bo'lib, o'quvchi ongida assotsiativ aloqalarni yangilab, qo'shimcha madaniy-tarixiy ma'lumotlarni jalb qilgan holda matnlarda qo'shimcha semantik qatlamlarni hosil qiladi.

Allyuziv antroponimlarni idrok etish va ular tomonidan amalga oshirilgan belgilarni implikasiya darajalari bo'yicha joylashtirish jarayoni har bir retsiyent uchun individual bo'lib, bu shaxsiy tajriba va tafakkur, xotira va ruhiyatning o'ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi.

Yozuvchining til shaxsini o'rganish shuni ko'rsatadiki, muallif tomonidan to'plangan va ishlatilgan nomlarning butun tizimi orqali aks ettirilgan bilimlarni aks ettiradi. Badiiy asarlar dunyo, jamiyat, madaniyat haqidagi g'oyalarni aks ettiradi va allyuziv birliklarni o'rganishga antropotsentrik yondashish bilan muallifning til xususiyatlari o'ziga xos tarzda ochib beriladi. Allyuziv nomlar o'quvchini muallifning o'zi bilan matn yaratuvchisi sifatida muloqotga olib keladi va muallifning qahramonga nisbatan pozitsiyasini ifodalaydi.

XX asr o'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan bo'lgan Erkin Vohidov o'zbekning yuksak milliy ruhiyatini o'z she'riyati orqali tanitgan, o'zbek adabiyotida o'ziga xos maktab yaratgan katta shoir.

Badiiy matnda engko'p qo'llanadigan allyuziya bilan bog'lik uslubiy figuralardan biri - allyuziv antroponimlardir.

Istadim sayr aylamakni men g'azal bo'stonida,
Kulmangiz, ne bor senga, deb, **Mir Alisher** yonida.

Erkin Vohidov g'azal bo'stonida sayr etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan, shu boisg'azallari bilan Navoiy yonida bo'lishni maqsad qilgan.

Adabiyotimizda katta voqelik bo'lgan – Yoshlik devonill debochasidagi ushbu baytda ulug' Navoiy ijodidan faxrlanish tuyg'usini ko'ramiz. Erkin Vohidov Alisher Navoiyning ijodidan ta'sirlanib, uning asarlaridan ilhomlanib, asarlarida mutafakkir shoir siymosini yaratgan ijodkordir.

Hazrat Navoiy asarlari bizga iymon-e'tiqod, or-nomus, vafo-sadoqat, hayo-yu iffat, ishq-u oshiqlikdan saboq beradi. Modomiki, ajdodlari ma'rifatga oshno el farzandlari ulardan bebahra ekan, bu katta fojia. Shu bois hazrat Navoiy hikmatlaridan ta'lim olmoq bizning burchimizdir deb yozadi.

O'zbek **Navoiy**ni o qimay qo'ysa,
Aldangani, alla bo'lgani shudir.
Yulg'ich aziz bo'lib, bilgich xor bo'lsa,
Paytavaning salla bo'lgani shudir [6;235].

Jahon adabiyoti namoyandalaridan yana ko'plab shoirlarning nomlarini uning she'rlarida ko'rish mumkin.

Tarixing bitmakka, xalqim,
Mingta **Firdavsiy** kerak,

Chunki bir bor chekkan ohing

Mingta doston o'zbekim...

Menga **Pushkin** bir jahonu

Menga **Bayron** bir jahon,

Lek **Navoiy**dek bobom bor,

Ko'ksim osmon o'zbekim [3;292-293].

Adabiyotshunos olim Ibrohim G'afurov ta'kidlaganidek: "Ishqning tili Sharqda otashin loflar tilidir. Erkin Vohidov o'z g'azallarida shu til elementlaridan ham ustalik bilan foydalanadi va o'quvchisini o'z qahramonlari dardiga sherik qila biladi." [1:81].

Ey munaqqid, sen g'azalni ko'hna deb kamsitmagil,
Sevgi ham **Odam Atodan** qolgan inson qonida [2:114].

E.Vohidov g'azalni himoya qilish va buni izohlash uchun Odam Ato va Momo Havo haqidagi rivoyatga ishora qiladi

E.Vohidov she'rlarida ikki oshiqning beg'ubor sevgisi va sevishtanlarning fojiali taqdiri nihoyatda mahzunlik bilan kuylangan sevgi-muhabbat timsollari hisoblangan Farhod va Shirin, Layli, Majnun, Qays, Laylo kabi an'anaviy obrazlar ham uchraydi. Bir o'rinda lirik qahramon o'zini Farhod va Majnunlarga qiyoslasa, boshqa bir misralarda oshiqlikda ulardan ustunligini, sevgani Shirin, Laylidan ham ortiqqligini tasvirlaydi:

Gar sog'inchim sharhin aytсам

Yondirar **Farhod** o'zin,

Yo ochay **Majnunga** dardim,

Ul-ku mendan sog'rog' [2:194].

O'yladim shu tong, necha yil dashtu sahrolar kezib,

Taklifi sayr aylamabdir ne uchun **Qays Layliga!**

Toponimlar geografik obyektning atqali oti bo'lib, keng ma'noda bu atama gidronimlar, oykonimlar, urbanonimlar, oronimlar va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Har qanday atqali ot kabi toponim ham referentning individual belgisi bilan bog'liq bo'lib, nom va obyektning denotativ aloqasi asosida individual obyektga birlashtirilgan. Denotativ deganda otning (ham atqali, ham turdosh otning) mazmuni sifatida birlik konsepti tushuniladi. Bu nomlar kognitiv ma'nosining bir turi bo'lib, yakkalikni ifodalashda ularga xosdir.

Asar tilidagi toponimlarni tahlil etish, avvalo, uzoq o'tmishda mavjud bo'lgan, shuningdek, hozirda ham keng qo'llaniladigan nomlarning ma'naviy xususiyatlarini ochishda ahamiyatli.

Erkin Vohidov ona xalqi – O'zbekimga qasida bag'ishlaydi. Unda o'zbekning Pomiru Tyanshonga tengdoshll, Ming asrlar ichra pinhon bo'lgan tarixi ko'z oldimizda namoyon bo'ladi:

Tarixingdir ming asrlar

Ichra pinhon, o'zbekim,

Senga tengdosh **Pomiru**

Oqsoch **Tiyonshon**, o'zbekim.

Pomir - O'rta Osiyodagi yirik tog'li o'lka, Tyan Shan esa Markaziy Osiyodagi eng baland va uzoq masofaga cho'zilgan tog' tizmalari.

Zahiriddin Muhammad Boburning Afg'oniston, keyin Hindistonda yashashga majbur bo'lganligi haqidagi tarixiy faktga ishora qilgan "O'zbekim" qasidasidagi Afg'on toponimi Hind (Hindiston) toponimibilانبirgaqo'llangan:

Yig'ladi furqatda **Furqat** ham muqimlikda **Muqiyim**,
Nolishingdan **Hindu Afg'on** qildi afg'on, o'zbekim
[4:123]

Erkin Vohidovning "Sirdaryo o'landi" she'rida Vatan taqdiri haqidagi fikrlari o'ziga xos misralarda ifodalangan. She'rda Sirdaryoning ta'rifi, shuningdek, uning kelajagito'g'risida qayg'uradi.

Osmono'par **Tiyonshon**ning qorisan,
Ko'hna **Jayxun** yo'ldoshisan, yorisan,
Ona vodiy hayotisan, borisan,
Quvonchisan, alamisan, zorisan,
Oqib turgin, qurib qolma, onajon [5:194].

Toponimlar etnik guruh madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, milliy xususiyatning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi.

Allyuziya asarning intertekstualligini oshirish, uning semantik, hissiy-estetik jihatini yaratishning umume'tirof etilgan vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Allyuziyalarning qo'llanilishi bilan o'quvchilarda ko'rish va hissiy jihatdan sezilarli obrazlar yaratiladi, ular predmetli-mantiqiy

mazmunni bezaydi. Bunday obrazlarni tashkil etish vositalarini o'rganish lingvostilistikaning vazifalari doirasiga kiradi va alohida yozuvchilar tili uslubini ham, turli funksional uslublarni ham tahlil qilishda tadqiq predmeti bo'lib xizmat qiladi.

Allyuziv birliklar tilda matn birikuvi, nutq izchilligi va mazmundorligini ta'minlash, o'xshatish va qiyoslashlar orqali matnda ifodalilikni oshirishda katta o'rin tutadi.

Yozuvchining individual uslubi uning so'z tanlashdagi va qo'llashdagi mahorati orqali yaqqol ko'rinadi. Tilshunosligimizda ijodkor badiiy nutqining o'ziga xosligi, uning til vositalaridan foydalanishi kabi jihatlar haqida gap ketganda, Erkin Vohidov she'rlari misolida hozirgi tilimiz imkoniyatlari, uning nozik ma'no qirralarini namoyish eta olgan, bu imkoniyatlar turli vositalar, jumladan, so'zni mohirona qo'llash, yangi birliklar hosil qilish, xalq tilidan ijodiy foydalanish va boshqalar uning she'rlarida o'z aksini topgan.

Allyuziya asarning intertekstualligini oshirish, uning semantik, hissiy-estetik jihatini yaratishning umume'tirof etilgan vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Allyuziyalarning qo'llanilishi bilan o'quvchilarda ko'rish va hissiy jihatdan sezilarli obrazlar yaratiladi, ular predmetli-mantiqiy mazmunni bezaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afurov.I. Yam-yashil daraxt. – T.:G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1976.
2. Vohidov E. Ishq savdosi. Saylanma.1-jild. – T.: Sharq, 2000
3. Vohidov E. Iztirob. –Toshkent: O'zbekiston, 1992.
4. Vohidov E. Kuy avjida uzilmasin tor. – T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 1991.
5. Vohidov E. She'r dunyosi. Saylanma. 2-jild. – T.: Sharq, 2000.
6. Vohidov E. Umrin daryosi. Saylanma. 3- jild. – T.: Sharq, 2001
7. Иванова С. В. // Когнитивные и семантические аспекты единиц языка и речи. – Уфа: РИЦ БашГУ, 2007.
8. Маслова В.А., Пименова М.В. Коды культуры в пространстве языка. СПб., 2015. 152 с. (Сер.: Концептуальный и лингвальный миры; вып. 9).
9. Хомидова М.Ф. Вадий матн перцепциясида интертекстуаллик.филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Т., 2021

Qayum BAYMIROV,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

TABIAT VA ILM-U FAN UYG'UNLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada tabiat va ilm-fannining bog'liqligi hamda uzluksiz ta'lim jarayoni va undagi ta'lim mazmunining kelgusi taraqqiyoti haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: *tabiat va ilm-fan, uzluksiz ta'lim jarayoni, atamalar.*

Annotation: this article discusses the relationship between nature and science, as well as the future development of the content of education in the continuous education process.

Key words: *nature and science, continuous education process, terminology.*

Аннотация: в данной статье обсуждается связь природы и науки, а также развитие содержания образования в процессе непрерывного образования.

Ключевые слова: *природа и наука, процесс непрерывного образования, термины.*

Mamlakatimizning amaldagi uzluksiz ta'lim jarayoni va undagi ta'lim mazmunining kelgusi taraqqiyoti haqida fikr bildirish, uzluksiz ta'limning maqsad va vazifalarini anglab yetishga doim undab kelishi – bor haqiqat. Pedagogika fanining asosiy tushunchalari orqali javob topish juda muhim bo'lgan muhim masalalarga e'tibor bersak, uzluksiz ta'lim jarayonida sodir bo'ladigan asosiy harakat – o'qish barobarida sodir bo'ladiga oqibat – kasb-hunarlar o'rganish bo'lganligi isbot talab etmaydi. Fikrimizcha, uzluksiz ta'lim jarayonida aslida tabiat bilan jamiyat uyg'unlashishi va uni ilmiy o'rganish asnosida inson aql-zakosi va xulosalari taraqqiy etishi bilan fan sohalari (tabiat va jamiyatga xos) yuksala borgan, degan fikrga kelish mumkin. Fikrimizda, yana bir aniqlik talab etadigan uzluksiz ta'lim va uning mazmuni haqida fikr yuritish zarurligi bugungi kunda dolzarb muammoning masalaga aylangan hosilasi dunyoqarash (manfaat) shakllanishi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Ushbu jumla, yo fikrning aytilishi uzluksiz ta'lim, aynan doimiy ravishda jiddiy ilmiy ahamiyatli fan tarmog'i sifatida qaralgan pedagogika fanining asl maqsadi va vazifalariga bugungi kun nuqtayi nazari bilan yanada teranroq qarash, jiddiyroq ilmiy izlanish muhim o'rin tutmoqda. Masalaga chin ma'noda ta'lim jarayoni mohiyati bilan e'tibor qaratilsa, bugun jahonda sodir bo'layotgan uzluksiz ta'lim jarayonida malakali kadrlar tayyorlash bosqichlarida izchillik bilan bir-biriga bog'liq malakalar tizimini yuzaga keltirish jiddiy mas'uliyat yuklaydigan, amaliyotga bevosita bog'liq ishlarni, kadrlar tayyorlash ramkasi – talabiga mos sodir etilishini ta'minlash mas'uliyatini yanada oshirishni ta'lim sohasiga oid me'yorlarda talabchanlik asosida barpo etishni taqozo qiladi.

Uzluksiz ta'lim jarayonida qo'llaniladigan ta'lim bosqichlari alohida ta'lim turi sifatida amalda shaxsga, tabiatga va ta'lim boshqaruviga uyg'unlashishi o'ta jiddiy masala sifatida qaralishini kun tartibiga qo'ymoqda. Umuman, uzluksiz ta'lim jarayoni va mamlakatdagi taraqqiyoti davlat namunasidagi ta'lim olganlik haqida diplom olish yo'lga qo'yilgani hamda oliy ta'lim turlari va shakllari joriy etilganligini jiddiy o'rganish zaruriyatini keltirib chiqaradi. Mazkur fikrlar inson va fan o'rtasida

uyg'unlashishiga fan tarmoqlaridan kelib chiqib shakllantirilgan o'quv fanlari o'qitilishiga nisbatan qo'llanishiga oid ham aniq talablar izlash lozimligini keltirib chiqaradi. O'quvchilarning ta'lim jarayonida shakllanadigan bilimi, ko'nikma va malakalari davriylik, zamonasozlik va maqtanchoqlik kabi shaxsning ichki qo'zg'alishlariga olib kelmasligi shart. Boisi, o'rganish doim uzviylik bilan sodir bo'lishining ta'minlanishi bu – ta'lim standartlarining asosiy va yetakchi g'oyasi hisoblanadi. Shu o'rinda aytish mumkinki, yaratish insonga xos emas, inson kashf qilishi, ishlab chiqishi yoki yangi qarash, boshqacha nuqtayi nazar bilan mavjud vosita va ishlanmalarga yangiliklar, o'zgartirishlar kiritishi mumkinligiga shaxs ishonib shakllanishi muhim o'ringa ega, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xullas, pedagogika fanining aniq maqsad va vazifalaridan kelib chiqib, uzluksiz ta'lim mazmunini yangi dunyoqarash bilan tahlil etmasdan, qolaversa, alohida falsafiy fan sifatida qaraladigan pedagogikaga urg'u berish bilan puch va kambag'al, chalg'itadigan, hech qanday ilmiy – anglab yetilgan asosga ega bo'lmagan tushunchasini jamoatchilikka taqdim etish, fikrimizcha ilmiy asosga ega emas, lozim bo'lsa, aytish mumkinki, bunga ehtiyoj ham yo'q hisob. Shu joyda ta'kidlash o'rinli, bugungi kunda pedagogika fanida qo'llanilayotgan ayrim biologik, aniqrog'i, "sanogen" va "patogen" atamasi pedagogik, yoki ijtimoiy sohadagi fan tarmoqlarining masalasi, muammosi bo'lmasa kerak, deb hisoblaymiz. Bu kabi atamalar biologiya fanining asosiy tushunchalari bo'lib, sog'lom turmush tarzi, kasalliklarning oldini olish, tashxislash va davolashga oid asosiy bilimlar ekanligi manbalarda ko'rsatilgan. Atamalar mazmunidan kelib chiqib, pedagogik tadqiqotlarda ilgari surilgan shu kabi nuqtayi nazarlar chuqur ilmiy tahlil talab bo'lganligi sababli pedagogika fanidagi atama yoki asosiy tushuncha deb ilgari surilishini jonli va ta'sirchan tahlillardan kelib chiqib, shuningdek, pedagogika fanida qo'llaniladigan boshqa asosiy atamalar majmuasiga yanada jiddiy mas'uliyat bilan e'tibor qaratish juda-juda o'rinli holat bo'lardi, deb tushunamiz. Aytish mumkinki, pedagogika fani rivojida qo'llaniladigan ilmiy atamalar mohiyati

va mazmunini qattiq talablar bilan o'zlashtirish va har qanday ilmiy ATAMAni oddiy "topilma" sifatida ilgari surilmaslik katta amaliy natija hamda oqibatlariga olib keladi deb hisoblaymiz, shu bilan birga bu holatlarni olimlarimiz tomonidan qo'llab-quvvatlanishini istardik.

Darhaqiqat, shaxs shakllanishiga bevosita kuchli aloqador bo'lgan tabiiy muhit doimiy ravishda unga ta'sir qilayotganligi tabiatan unchalik sezilmaydi, aniqrog'ini aytganda, shaxs ulg'ayishi o'z-o'zidan bo'layotgandek tuyuladi. Biroq shaxs shakllanishi chuqur tahlil etilganda, arziyas bo'lib ko'ringan, shaxsni harakatga keltirgan turmush tarzi – atrof-muhit bilan bog'lanadi. Bunda jiddiy e'tibor qaratadigan holat shaxsni chalg'itmasdan uzluksiz ta'lim jarayoniga bog'liq holda o'suvchanlik bilan mantiqiy ta'sirli hamda jiddiy manfaatdorlik o'z-o'zidan harakatga kelishini anglab yetish zaruriyati mavjud bo'ladi. Bu masala tabiiy ravishda o'z holda emas, qat'iy xulosa bilan aytish mumkinki, buning hosilasini inson omilida shakllantiradigan birinchi ta'sir etuvchi kuch – tabiat va ilm-u fan – fizika-matematika fani yetakchi hamda bosh mezon bo'lishi bugun, erta va domiy kelajak uchun jiddiy yechim bo'lishi, shuningdek, uning ilmiy yechilishi muhim o'ringa ega bo'lgan. Ishonch bilan aytish mumkinki, fizika-matematikani mukammal bilish hamda amaliy hayotda qo'llashning yuksalishi komil ishonch bilan aytish mumkinki, doim ilg'or va yetakchi poydevor sifatida qabul qilinish shart bo'lgan.

Ta'lim jarayoniga oid ilmiy izlanishlar mohiyatan oddiylashtirib, avvalo, pedagogika fanida qo'llaniladigan ilmiy-tadqiqot usullari: kuzatish-xulosaga olib kelish, suhbat-ishonch hosil qilish, hujjatlashtirish-birinchi ta'sir etuvchi kuch – tabiat ilm-u fan ta'sirlari bilan uyg'unlashgan holda amaliy innovatsion g'oyalar – modullar shakllanishi shart bo'ladi. Shaxsda dunyo-qarash, fikr-g'oya va amaliy munosabatlar shakllanishi o'ta muhim ahamiyatga ega. Tahlillar asosida ilmiy jihatdan e'tibor qaratilsa, yaqin o'tgan davrlarda teatr, san'at, adabiyot va musiqa shaxs shakllanishida muhim o'rinda tutgan, shuningdek, jismoniy tarbiya va sportning o'rnini alohida aytish mumkin, oqibatda esa, jami intilishlar kitob o'qish bilan natijaga erishish faraz (gipoteza)ini oshirgan. Bugungi takomillashgan axborot texnologiyalari va internet tizimi o'zgacha ta'sir va tartibot bilan tabiat ilm-u fani modullari shakllanishi pedagogika fani sohasiga oid ilmiy izlanishlarda muhim o'ringa ega bo'lishini hayotning o'zi kun tartibiga olib kelmoqda. Ta'lim jarayoni tarixiga mas'uliyat bilan qarashlar va mamlakatimiz uzluksiz ta'lim tizimi bo'yicha ilgari surilayotgan va joriy etilayotgan me'yoriy hujjatlar mohiyatidan kelib chiqib, quyidagi fikrlarni

ilgari surmoqchimiz. Jumladan:

- uzluksiz ta'lim tizimini shaffof va ta'sirli shakllantirish uchun amaldagi ta'lim mazmuni: o'quv reja, dastur, predmet va adabiyotlarni chuqur ilmiy asosda o'rganish zaruriyati borligi uchun sohani yanada chuqur tahlil etish;

- ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari surgan holda, ilk ma'rifat o'chog'i hisoblangan maktabgacha va boshlang'ich ta'lim mazmuni (bolajonlar nimani o'qib o'rganayotgani)ni ilmiy tahlil etish va asoslantirilgan ilmiy xulosalar tayyorlashga haqiqiy ma'rifatparvarlik mas'ulkanlari – ijodiy uyushmalar ishtirokini yanada mas'uliyat bilan ta'minlash;

- maktabgacha va boshlang'ich ta'limni pedagogik ta'lim sohasi deb belgilash va kelgusida mazkur sohaga kadrlar tayyorlashni davlat grantlari asosida amalga oshirish hamda talabgorlar tanlovini qonun hujjatlari asosida alohida, sohada ishlashga qobiliyati bor, biologik-fiziologik jihatdan sog'lom shaxslar tanlanishini qat'iy hisobga olish;

- umumiy o'rta ta'limning keyingi bosqichlarida ta'lim mazmunini aniq maqsadli kasbiy ta'lim – muhandislik texnologiyasini shakllantiradigan qonuniy tizimni joriy etish.

Umumiy o'rta ta'limda shaxslarni bir xil darslar bilan ushlab turish emas, maqsadli malakalar moduliga oid bilim va ko'nikma asosida yo'naltirish, shunga mos kofolat beradigan ta'lim mazmuni (o'quv fani, reja, dastur va adabiyotlar – bugungi kunda zamonaviy xalqaro atama sifatida – modul, platforma) tayyorlash ham farz, ham qarz hisoblanadi.

Chunonchi, ilmiy va amaliy izlanib shakllantiriladigan Uchinchi Renessans asosini ham, ikkilanmasdan aytish mumkinki, kelajak avlodlar uchun barpo etilgan uzluksiz ta'lim jarayoni va undagi mukammal ta'lim mazmuni – o'quv reja, o'quv dasturi, o'quv predmeti va o'quv adabiyotlari bilan ta'minlab beradi. Aytish mumkinki, yangi Renessans umummilliy g'oya sifatida qo'llanishi va oqibatda, fan tarmoqlari taraqqiyoti bilan dunyo miqyosida yuksak qadrlanadigan tub burilishga olib kelishi ayni haqiqat.

Darhaqiqat, uzluksiz ta'lim va uning ijobiy yechimi – dars jarayonida doim bo'rtib – alohida ajralib tursa, yoshlarimizni harakatlantiruvchi kuch – ilmiy izlanishlar ham amaliy yechimlar asosida yetkazib berilsa, albatta, natijalarimiz niyatlarimizga mos va xos bo'lishi, yuksak mas'uliyat hamda yorqin manfaatlar bilan mamlakatimiz amaliyoti – abadiy mahsuldor kelajak avlod shakllanishiga, yuksak va sermahsul harakatlar shakllanishida bosh kuch bo'lib xizmat qilaveradi.

Nilufar NAMAZOVA,
O'zbekiston xalqaro
islom akademiyasi dotsenti

XX ASR 20-YILLARIDA MATBUOTNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada XX asrning 20-yillarida O'zbekiston matbuotida matbuot masalalarining qanday yoritilgani tahlil qilinadi. Jumladan, yangi tuzumni targ'ib etish, ishchi-dehqon muxbirlari harakatini yo'lga qo'yish, matbuot orqali xalq bilan aloqa o'rnatish va jurnalist kadrlar tayyorlash borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *ishchi-dehqon muxbirlari, mafkuraviy vosita, sovet matbuoti, jadidlar, siyosiy targ'ibot.*

Аннотация: в статье рассматривается освещение вопросов печати в узбекской прессе 1920-х годов. Особое внимание уделяется использованию прессы для распространения идеологии нового строя, организации движения рабочих и крестьян-корреспондентов, установлению связи с народом через газету, а также подготовке новых журналистских кадров.

Ключевые слова: *рабоче-крестьянские корреспонденты, идеологическое средство, советская пресса, джаиды, политическая пропаганда.*

Annotation: this article analyzes how issues related to the press were covered in Uzbek media during the 1920s. It highlights the use of the press for promoting the ideology of the new Soviet regime, the development of the worker-peasant correspondent movement, establishing communication with the masses through journalism, and training new journalists.

Key words: *worker-peasant correspondents, deological tool, Soviet press, Jadids, political propaganda.*

Turkistonda milliy matbuot (1906) chop etila boshlagandan keyin unda gazeta nima, gazeta o'qishning xalqqa qanday foydalari bor, degan savollarga javoban Mahmujxo'ja Behbudiy, Ashurali Zohiriy, Obidjon Mahmudov, Hoji Muin singari o'nlab jadidlarning maqolalari bosildi. Ularda xalqni gazeta o'qishga targ'ib qilishga katta e'tibor qaratildi. Agar 10-yillarda gazeta nima ekanligi xalqqa tushuntirilgan bo'lsa, 20-yillarga kelib, jurnalistikaga oid ilk nazariy adabiyotlar yaratildi. Endi matbuot tizimi ancha rivojlandi. Matbuot masalalari gazetalarning yetakchi mavzusiga aylandi. Chunki yangi tuzilgan sho'ro hukumati o'z mafkurasini yoyishda matbuotdan unumli foydalanishga kirishdi. Buning uchun yangi jurnalist kadrlarini tayyorlash lozim edi. Matbuotda aynan mana shu masala keng yoritildi. Qolaversa, yangi tuzumni olqishlaydigan, unga sodiq kishilarni tarbiyalash uchun "mafkuraviy to'g'ri" materiallar chop etish matbuotda yil sayin e'tiborga olina bordi.

1925-yilda "Qizil O'zbekiston" gazetasining tashabbusi bilan "Toshmuzofot uyezd, shahar prokurorligi, sud, militsiya, qidirish bo'limi boshliqlari, tergovchilar, xalq qozilari va boshqa ma'muriyat idoralari" xodimlari chaqirilib majlis o'tkaziladi. Majlisda Komil Aliyev doklad qiladi. Gazetani xalqqa yaqinlashtirish kerakligi, firqa butun kuchni "yuzni qishloqqa" shiori bilan qishloqqa qaratayotgani, Rusiyada yer islohoti bo'lib, boylardan yerni kambag'allarga olib berilgani, O'zbekistonda bu hali amalga oshmagani, qishloqda sinfiy tashkilot yo'q deyarlik, buning uchun sinfiy

kurash ochib chin inqilob yasash kerakligi va yersuv islohotini amalga oshirish lozimligi, buning uchun xalqqa yaqinlashish kerakligi aytiladi. "Xalqdan, ishchi-dehqonlardan uzoq turamiz, buning orqasidan dehqonlar bizdan qochmakdalar". Gazetada qishloqda bo'lgan "yaramasliqlar, o'g'irliqlar, jinoyatlar, qonundan tashqari ish ko'rishlar, qishloq ishchilarimizning o'z ishiga sovuq qarashlari to'g'risida yozilar ekan, tekshirilmay qolib ketaberadir, ishchi-dehqon muxbiri berkinib yotqon sirlarni ochar ekan, biz albatta, bosamiz"¹, deyildi. Gazetada bosilgan har bir xabar tekshirilmay qolib ketaverar ekan, u vaqtda muxbirning ham, gazetaning ham obro'si tushadi. Natijasini ikki ko'z bilan kutib turgan xalqda esa umidsizlik uyg'onadi. Sud va ma'muriy idoralar bunga ahamiyat berishlari so'raladi. Komil Alimov majlisda: "Yuqorida aytdikki, gazetamiz hujum ostida, muxbirlarimiz kaltak yemakda, deb... Mana shunday hujumlar bo'lib turar ekan bunga sud ham ma'muriyat idoralari tegishlik diqqatlarini jalb qilmag'onlar", deydi. Gazetaga ishchi-muxbirlardan yuzlab xatlar kelayotgani, lekin bu xatlar tegishli tashkilotlar tomonidan tekshirilmasdan, qolib ketayotgani aytiladi. "Agarda 25 nchi yilda gazetada bosilib o'tgan shunday jinoiy xabarlarni yig'saq, bir kitob bo'ladir", deyildi. Yig'ilishda bundan keyin gazetada bosilgan jinoiy xabarlarning natijalarini bilish va ko'pchilikka ko'rsatish uchun "idoramizda har bir jinoiy xabar uchun ish (delo) bo'ladir, ham bu ishimizda muvaffaqiyat bo'ladir, qishloqlarda bo'lg'on yashirin sirlarni ochib beradig'on muxbirlarimizni tarbiyalashimiz

¹ Gazeta va adliya ma'muriyat idoralari orasida munosabat" // "Qizil O'zbekiston" gazetasi, 1925-yil, 29-iyul.

ham mudofaa qilishimiz lozimkim, buni allaqachonlar Rusiyada boshladilar, biz ham boshlaylik, degan qarorga kelindi.

“Matbuot va uning xizmati” sarlavhali maqolada²: “Matbuot orqali omma bilan firqa o’rtasidagi aloqa ikki yo’l bilan yuzga chiqariladi: gazeta doirasiga firqa va sho’ro hukumatining umumiy davlat va ijtimoiy tuzilish ishlariga faol suratda yordam ko’rsatadurg’on o’qug’uvchilar tabaqasini tashkil qilish yo’li bilan; 2) ishchi-dehqon muxbirlarining harakatini tashkil qilish yo’li bilan... “Ishchi-dehqon muxbirlari harakati matbuot orqali yuzaga chiqariladurg’on firqa bilan omma o’rtasidagi aloqaning eng quvvatlik va ko’b tarmoqlarg’a ajraladurg’on usulidir. Ishchi-dehqon muxbirlari ishchilar o’rtasida yashab to’g’ridan-to’g’ri ular bilan birga ishlaydilar. Ular tashkiliy jihatdan gazeta idoralariga bog’liq bo’lib, gazeta idoralarining rahbarligi ostida ishlab ... ishchilar jamiyati, va qishloqning holati ruhiyasini, ehtiyojlarini, manfaatlarini zavud-mashinani, sho’ro va firqa idoralarining ahvollarini, kamchiliklarini bilib, ko’rib, tadrijiy suratda matbuotga va uning orqali firqag’a shu ahvollar to’g’risida ma’lumot beradilar”, deyildi.

Butun mamlakat bo’ylab ishchi-dehqon muxbirlarini tayyorlashga e’tibor qaratildi. Bu ishda “Qizil O’zbekiston” gazetasi bosh-qosh bo’ldi. Gazetada ishchi-dehqon muxbirlariga qanday yozish to’g’risida yo’l-yo’riqlar berib borilgan. “Qizil O’zbekiston” gazetasi redaksiyasi mehnatkashlarga “Ochiq xat” bilan murojaat qilib gazeta sahifasida “Muxbirlarga tarbiya” nomli maxsus rubrika tashkil qilinajagini va bu rubrika ostida muxbirlar harakatini chinakamiga tashkil qilish va rivojlantirish bilan bog’liq bo’lgan turli xal masalalarga maqolalar berib turilajagini ma’lum qildi. Redaksiyaning bu sohada qanchalik faol ish olib borganini shundan ham bilsa bo’ladiki, 1925-yildan 6-sentyabridan to 14-oktyabrgacha bo’lgan qisqa muddat ichida gazetada muxbirlar harakatining aktual masalalariga bag’ishlangan 15 ga yaqin maqola bosildi.

RKP(b) Markaziy Komitetining Tashkilot byurosi 1925-yil iyun oyida “Ishchi-qishloq muxbirlar harakati”

to’g’risida, VKP(b) Markaziy Komiteti 1926- yilda “Partiyaning ishchi-qishloq muxbirlari harakati sohasidagi navbatdagi vazifalari to’g’risida” degan maxsus qarorlar qabul qildi. Ziyoy Said bu davr haqida shunday yozadi: “Hozir O’zbekistonda umuman olg’onda 6950 ta muxbir bor. (faqat yerliklarga). Bular ishchi-dehqon, qizil askar, komsomul va xotin-qiz xabarchilari deb yuritiladilar. Ilgari bularning sonlari juda oz edi. Masalan: 24-25 nchi yillargacha bularning sonlari boshda 5, 10, 20 va keyingi yillarda 150 dan oshmag’on edi... 25-26 yillarda joylarda muxbirlar harakati o’sishga qadam qo’ydi. Ayniqsa, qishloqda xotin-qiz muxbirlari ham maydong’a ko’rina boshladilar. Mana shu yildan boshlab markaziy gazeta qoshida alohida muxbirlar byurosi tuzilib, unga muxbirlarning ariq hisobini berish, ularning son ham sifat tomonig’a yaxshi ahamiyat berish va shuningdek, muxbirlarning sonini ko’proq ishchi-batroq va xotin-qizlar hisobig’a o’sdirish kabi muhim vazifalar yuklatiladi. Bu harakat markaziy gazeta atrofida yetishib qolmasdan o’krug’ gazetalariga qadar borib yetdi. Firqa komsomul tashkilotlari ham rahbarlik ishiga ahamiyat berishga tutinadilar. Bu ishga adliya va ma’muriy idoralarning diqqatlari jalb etiladi”³.

1925-yillarda matbuot kunini o’tkazishga katta e’tibor qaratildi. 5-may birinchi bolshevik gazetasi “Pravda” chiqqan kun butun mamlakatda matbuot kuni deb e’lon qilindi. VKP(b) Markazqo’mining tavsiyalari ishlab chiqildi. Unga ko’ra firqa qo’mitalari huzurida komissiyalar tuzilib, korxona va muassasalar klublarida matbuot kuniga bag’ishlangan kechalar o’tkazilib, gazetalar ko’rgazmalarini, devoriy gazetalar o’rtasida musobaqalar, konsertlar tashkil qilur, “muxbirlar harakatiga taalluqli pyesalar, muxbirlar yozg’onlaridan muhimlari o’qilur”, “ishchi klublarida muxbirlar va devoriy gazetalar ustidan tashviqot sudlari o’tkazilur”, gazetalarini qishloqlarda tarqatish haqida majlislar o’tkazilur.⁴, deb belgilandi. Shunday qilib, 20-yillarda matbuotni rivojlantirishga katta e’tibor qaratildi. Bu matbuot sotsializm qurilishini tezlashtirishi lozim edi. Aslida totalitar tuzumning muhim quroliga aylandi.

² “Qizil O’zbekiston” gazetasi, 1925-yil, 2-avgust.

³ Ziyoy Said. Burung’i vaqtli matbuot tarixiga materiallar. - Samarqand: O’zbekiston Davlat nashriyoti. 1927. 96-bet.

⁴ “Matbuot kuni qanday o’tkazilishi kerak?” // “Turkiston gazetasi”, 1926-yil, 27-aprel.

Gulhayo RAHMONOVA,
*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
 Toshkent axborot texnologiyalari
 universiteti o'qituvchisi*

ISAJON SULTONNING “BOQIY DARBADAR” ASARIDAGI TASVIRIY VOSITALAR VA BADIY TIL

Annotatsiya: ushbu maqolada Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asarining badiiy til tahlili hamda unda qo'llanilgan turli xildagi tasviriy vositalar tahlil qilinadi. Aksimoron, personifikatsiya, epitet, istiora, metonimiya va kinoya kabi badiiy tasviriy ifodalar muallif poetikasida qanday ishlatilgani, keltirilgan iqtiboslar asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *tasviriy vosita, badiiy til, aksimoron, istiora, epitet, kinoya, personifikatsiya, metonimiya.*

Аннотация: в данной статье анализируются изобразительные средства и художественный язык произведения Исаджона Султона «Вечный скиталец». На основе цитат из произведения раскрывается использование таких художественных приемов, как оксюморон, персонификация, эпитет, метафора, метонимия и ирония.

Ключевые слова: *художественно-выразительные средства, художественный язык, оксюморон, метафора, эпитет, ирония, персонификация, метонимия.*

Annotation: this article analyses the figurative devices and artistic language in Isajon Sulton's work “Eternal Wanderer”. Using direct quotations from the text, the study reveals the usage of oxymoron, personification, epithet, metaphor, metonymy, and irony in the author's poetic expression.

Key words: *Isajon Sulton, figurative language, artistic style, oxymoron, metaphor, epithet, irony, personification, metonymy.*

Kirish. Adabiy asar tili – bu yozuvchining badiiy olami, ruhiy kechinmalari va estetik idealining aksidir. Har bir ijodkor o'zining ma'naviy dunyosini ifoda etishda o'ziga xos tilda, uslubda va badiiy vositalarda so'z yuritadi. O'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri – Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asari bugungi kunda badiiy yondashuv, tilning estetik imkoniyatlari va tasviriy vositalarning xilma-xilligi nuqtayi nazaridan chuqur tadqiq etishga munosib asardir. Mazkur maqolada Isajon Sultonning ushbu asarida qo'llangan tasviriy vositalar – aksimoron, personifikatsiya, metonimiya, epitet, istiora va kinoya kabi badiiy til elementlari tahlil qilinadi. Asarning g'oyaviy-estetik mazmuni aynan shu vositalar orqali yanada chuqur ifodalanadi. Bunday vositalarning zamirida shoirning ruhiy holati, jamiyatga munosabati va badiiy-estetik qarashlari mujassam. Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, u “Boqiy darbadar” singari murakkab asarni tahlil qilish orqali o'zbek adabiy tilining badiiy imkoniyatlarini ochib beradi, tasviriy vositalarning san'atdagi ahamiyatini yoritadi.

Tadqiqot metodologiyasi va natijalari

Ushbu tadqiqotda adabiy tilshunoslik, stilistika va badiiy tahlil metodlariga asoslaniladi. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asari lingvopoetik yondashuv asosida o'rganilib, undagi tasviriy vositalar kontekstual tahlil orqali ochib beriladi. Har bir tasviriy vosita muallif nutqi doirasida semantik va emotsional yuklamasi bilan tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotda adabiy tilshunoslik,

stilistika va badiiy tahlil metodlariga asoslaniladi. Har bir badiiy tasviriy vosita muallif nutqi doirasida semantik va emotsional yuklamasi bilan tahlil qilinadi. Asardan keltirilgan iqtiboslar tahlil jarayonida asosiy material sifatida xizmat qiladi.

1. Aksimoron (zid ma'noli birikmalar). Aksimoron vositasi asarda ruhiy parokandalik, ichki ziddiyat va dualistik qarashlarni ifodalash uchun keng ishlatiladi: “Qorong'ulikda porlaydigan mungli nur...” bu yerda “qorong'ulik” va “nur” zid ma'noli so'zlardir. Shoir qorong'ulik – g'am, mung esa porlaydigan umid timsolida keltirilib, o'ziga xos ruhiy ziddiyatni aks ettiradi. Yana boshqa o'rinda, “Tinchlik ichra chinqirgan yuragim...” – tashqi osoyishtalik va ichki azob uyg'unligi yuksak darajada tasvirlanadi. Boshqa o'rinda “Shodon sukunat...” – sukunat va shodlik zidligi orqali ziddiyatli ruhiy holat ifodalanadi.

2. Istiora (metafora) Istiora orqali abstrakt tushunchalar obrazli va emotsional tus oladi: > “Yuragimda tong nidosi yangradi.” Bu yerda “tong nidosi” – bu umid, uyg'onish, yangilanish obrazidir. Yurak – ichki dunyo, qalb timsoli. Bu istiora orqali shoir o'zining ruhiy yangilanish holatini bildiradi. Shuningdek, “Ko'nglimda g'amlar oqib yotgan bir daryo bor.” – g'amlar daryo timsolida tasvirlangan. “

3. Epitetlar poetik tilga nafislik va obrazlilik bag'ishlaydi: > “So'lg'in osmon, jimjit qadamlar, mungli ko'zlar...” Bu epitetlar orqali muallif ichki bo'shliq, yolg'izlik va hayotiy tushkunlikni tasvirlaydi.

“Xiralashgan xotiralar...” – noaniq xotiralar. “Zahri siniq jilmayish...” – tashqi jilmayishda ichki og‘riq yashiringanligini o‘ziga xos uslubda bayon qiladi. Muallif qo‘llagan har bir epitet ruhiy kayfiyatni ochib berishga xizmat qilmoqda.

4. Personifikatsiya (Jonlashtirish). Muallif tabiat hodisalarini inson xususiyatlari bilan ifodalaydi: > “Shamol yig‘lardi, go‘yo u ham darbadarday edi...” Bu misolda shamolga insoniy xususiyat – yig‘lash beriladi. Bu orqali shoir o‘z holatini tabiiy obrazlar orqali ifodalaydi, o‘zini shamol bilan tenglashtiradi, shamolga hissiy holat beriladi. “Soat ham zerikib, urishni unutdi.” – jonsiz narsaning his qilish qobiliyati orqali ta’sir kuchaytiriladi. “Devordagi surat menga tikilib turardi.” – bu misolda rasmga tirik mavjudot xususiyatlari ya’ni tikilish harakati berilishi orqali asarning badiiy ahamiyati yanada oshirilgan.

5. Metonimiya orqali ma’nolar o‘rin almashadi, timsollar yaratiladi: > “U daraxt soyasida o‘tirardi, xotiralar bilan birga.” “Xotiralar bilan birga o‘tirish” – bu yerda xotiralar odam o‘rniga qo‘yilgan. Ya’ni, aslida yolg‘iz o‘tiradi, lekin muallif xotiralarni obraz sifatida keltirgan. “Ko‘zlarim bugun ham o‘sha xatni o‘qiydi.” – ko‘zlar obrazli subyektga aylangan. “Yurak jim bo‘lsa ham, qog‘oz qichqirmoqda.” – ichki tuyg‘ular tashqi belgiga ko‘chirilgan.

5. Kinoya (ironiya). Isajon Sulton kinoyadan achchiq tanqid va falsafiy mazmunni yetkazishda foydalanadi: > “Yolg‘izlikni topganimda, nihoyat odamlar orasida bo‘ldim.” Bu jumla ironik ohangga ega. Shoir jamiyatdagi yolg‘izlikni odamlar bilan birga bo‘lish orqali anglaganini kinoya bilan bildiradi. Bu esa jamiyatdagi begonalik hissini ochib beradi. “Men eng baxtli kunlarimda yig‘lashni o‘rgandim.” – tashqi baxt ichidagi ichki g‘amni ifodalashga xizmat qiladi. Boshqa o‘rinda esa, “ular meni unutmagan, faqat eslashmaydi.” – kinoyaviy shaklda befarqlik tanqid qilinadi.

Muhokama. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asari o‘zbek adabiyotidagi yangicha poetik tafakkurning yorqin namunasidir. Asarda qo‘llangan tasviriy vositalar muallifning ichki iztirobini, jamiyatdagi ziddiyatlarni va umuminsoniy ma’naviy holatni teran ochib beradi. Har bir badiiy ifoda – istiora, epitet, personifikatsiya yoki aksimoron – shoir tilida oddiy bezak emas, balki chuqur g‘oya va tuyg‘ularni yetkazish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Xususan, aksimoronlar orqali ruhiy paradoksal holatlar yoritilgan: ichki tinchlik va iztirob, quvonch va g‘am bir-biriga zid shaklda uyg‘unlashgan. Istioralar esa abstrakt tushunchalarni konkret obrazlar orqali anglatadi, shoirning ichki kechinmalari tabiat, nur, tun kabi obrazlarda gavdalanadi. Epitetlar esa poetik tilda emotsional ohang va stilistik boylik yaratadi.

Personifikatsiya orqali esa muallif atrofdagi jonli va jonsiz narsalarni insonga xos xususiyatlar bilan tasvirlab, ular orqali o‘z ruhiy holatini tushuntiradi. Metonimiyalar orqali g‘oya tushunchalar va timsollar o‘rtasidagi ichki bog‘liqlik orqali beriladi. Kinoyaviy jumlar orqali esa shoir jamiyatdagi soxtalik, yolg‘on baxt va yolg‘izlikni chuqur ifodalaydi. Bu tasviriy vositalar shoirning faqat til boyligidan emas, balki falsafiy-ruhiy teranligidan dalolat beradi.

Xulosa. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asari badiiy tilning, ayniqsa tasviriy vositalarning imkoniyatlarini to‘liq namoyon etgan adabiy namuna hisoblanadi. Asarda qo‘llangan aksimoron, personifikatsiya, istiora, epitet, metonimiya va kinoya vositalari orqali muallif o‘z ruhiy holatini, jamiyatga bo‘lgan munosabatini va umuminsoniy kechinmalarni o‘ziga xos tarzda ifodalaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Isajon Sulton poetik til vositalaridan nafaqat estetik maqsadda, balki falsafiy va ruhiy ifoda uchun ham faol foydalangan. Bu esa uni zamonaviy o‘zbek adabiyotidagi yetuk va noyob adiblar qatoriga qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Isajon Sulton. Boqiy darbadar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyoti, 2021.
2. G‘oyibov A. Adabiy til va badiiy tasvir. – Toshkent: O‘zMU, 2019.
3. Rasulova M. Badiiy asarda tasviriy vositalar tahlili. – Samarqand, 2020.
4. www.kitob.uz – O‘zbekiston yozuvchilari va asarlari haqida axborot.
5. www.ziyouz.uz – O‘zbek adabiyoti va tarjimalari sayti.

Shahnoza BOZOROVA,
QarMII akademik litseyi o'qituvchisi
Guljon0707@gmail.com

BADIIY MATNDA ALLYUZIV NOMLARNING VAZIFALARI

Annotatsiya: bu maqolada allyuziv nomlar haqidagi ilmiy-nazariy mulohazalar, allyuziv nomlarning badiiy matndagi vazifalari xususida so'z yuritildi. Badiiy matnning mohiyatini anglab yetishda, badiiyligini oshirishda allyuziv nomlarning ahamiyati haqida fikrlar keltirildi.

Kalit so'zlar: *allyuziv nom, badiiy matn, allyuziya, adabiy fakt, ijtimoiy-tarixiy fakt.*

Аннотация: в статье рассматриваются научные и теоретические соображения относительно аллюзивных имен и функций аллюзивных имен в художественных текстах. Были высказаны соображения о важности иносказательных названий для понимания сути литературного текста и повышения его художественного качества.

Ключевые слова: *аллюзивное имя, литературный текст, аллюзия, литературный факт, социально-исторический факт.*

Annotation: this article discusses scientific and theoretical considerations about allusive names, the functions of allusive names in literary texts. Considerations were made about the importance of allusive names in understanding the essence of a literary text and enhancing its artistic quality.

Key words: *allusive name, literary text, allusion, literary fact, socio-historical fact.*

Onomastikada *onim* deganda o'zi nomlagan obyektни boshqa predmetlardan farqlash uchun xizmat qiluvchi so'z tushuniladi. Ularni individuallashtirish va identifikatsiya qilish, jumladan, antroponim, toponim, zoonim, fitonim, anemona, xromonim, astronim, kosmonim, teonim, ideonim va boshqa turli turkumlarga ajratish mumkin.

Badiiy matnda onomastik birliklar intertekstuallik, appelyativlik, etalonlik, ekspressivlik, ramziylik, nominativlik, assotsiativlik, metaforik obrazlilik, assotsiativ obrazlilik, onomastik metafora, intensiv nom, so'zlovchi nom va allyuzivlik kabi vazifalarni bajaradi. Bu maqolada onomastik birliklarning allyuzivlik vazifasi haqidagi mulohazalarni keltiramiz.

O'zbek tiliga oid manbalarda *allyuziya* va *allyuziv nom* terminlari qo'llanilib, ularga izohlar keltirilgan. Jumladan, "Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati"da: "*Allyuziya* (lot. *allusio* – ishora, hazil) – barchaga tanish deb hisoblangan real siyosiy, maishiy, tarixiy yoki adabiy faktga ishora qilishga asoslangan stilistik usul. Mohiyatan sharq mumtoz she'riyatida keng qo'llanilgan *talmeh* san'atiga yaqin keladi. Farqli jihati shuki, *talmeh*da ko'proq mashhur tarixiy va badiiy faktlarga ishora qilinsa, *allyuziy*da ijodkor o'z zamonasidagi siyosiy, maishiy yoki badiiy faktlarga ishora qilishi ham mumkin. Ya'ni *allyuziy*da ishora obyektining doirasi kengroq"¹.

D.Xudoyberganova allyuziv nomga quyidagicha ta'rif beradi: "Allyuziv matnda allyuziya ko'rsatkichi vazifasida keluvchi onomastik birlik, assotsiativ tarzda idrok qilinuvchi pretsedent matnning tarkibiy qismi; ikki madaniy-semiotik

maydonni tutashtiruvchi vosita"². Olima allyuziv nomni allyuziya ko'rsatkichlarining bir turi sifatida ta'kidlaydi, u odatda, mashhur nomlar, jumlar yoki matnlar, ya'ni pretsedent birliklardan iborat bo'lishi, shuningdek, allyuziya ishtirok etgan matnda eksplitsit matndan tashqari yana bir boshqa – implitsit matn ham mavjud bo'ladi, uning mazmuni matn o'quvchilarining zaxiraviy bilimlari vositasida qayta tiklanadi³.

Quyidagi she'riy matnda qo'llangan *Muqanna*, *Bobur* antroponimlari va *Panipat* toponimi o'quvchilarning ushbu shaxslar hayoti va ular yashagan davr tarixi bilan tanish bo'lishini taqozo etadi:

*Tunlar qulog'imga chalinar elas,
Tulporlar kishnashi, otlar gurrosi.*

Balki Muqanna bu – tinib-tinchimas,

Balki Panipatda Bobur urhosi. (A.Oripov. "Genetika")

Keltirilgan baytlarning birinchisi allyuziv nomlarning filologik, ikkinchisi esa ijtimoiy-tarixiy faktlarga ishora qilib kelishiga misol bo'ladi⁴.

D.Andaniyozova ta'kidlashicha, "onomastik birliklar allyuziv nom sifatida qo'llanganida yozuvchining badiiy maqsadi birmuncha aniq ifodalanadi. Tilshunoslikda allyuziv nomlar muammosi bo'yicha shu kungacha ko'plab tadqiqotlar yaratilgan. Shunday bo'lsa-da, bu masala hamon tadqiqotchilar diqqatini o'ziga jalb qilib kelmoqda"⁵. Olima fikricha, "o'zbek adabiyotini kuzatish shundan dalolat beradiki, allyuziv nomlar, ayniqsa, she'riyatda muhim o'rinni egallaydi. She'riy matnda qo'llangan allyuziv nomlar tahlili muayyan ijodkor asarlari onomastik ko'lami haqida yaxlit

¹ Курунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013. B. 27.

² Худойберганова Д. Лингвокультуроология терминларининг кискача изоҳли луғати. – Toshkent: "Turonzaminziyo", 2015. B. 19.

³ Бу ҳақда қаранг: Худойберганова Д. Прецедент номларнинг антропоцентриқ талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. – Toshkent, 2015. № 2. B. 42.

⁴ Худойберганова Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентриқ талқини. Фил. фан. док.диссер. – Toshkent, 2015.

⁵ Анданиязова Д. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Toshkent, 2017. 24 - б.

tasavvur hosil qilish imkonini beradi”⁶. Buni E.Vohidov she’rlarida shoirlar nomi hamda badiiy asar personajlari nomlaridan turli badiiy maqsadlarda mahorat bilan foydalanганиni ko’rish mumkinligini aytadi va E.Vohidovning “Rubobim tori ikkidur” she’ridagi *Layli va Majnun* allyuziv nomlar, “O’zbekiston” faxriyasidagi **ijtimoiy-tarixiy fakt** mazmuniga ishora qiluvchi: *To’maris, Kayxisrav, Spitamen, Maroqand, Shiroq, Iskandar, Beruniy, Farg’oni, Saydona, Ho’qand, Kampanella, Maskov, Osiyoxon*; **filologik fakt** mazmuniga ishora qiluvchi: *Alisher, Alpomish, Go’ro’g’li, Barchin, Zebuniso, Nodirabegim, Dilshodi Barno, Anbar Otin, Pushkin* kabi nomlar orqali yoritib beriladi. Allyuziv nomlar ushbu matnning g’oyaviy-badiiy mazmunini nihoyatda boyitganligini, asardagi har bir nom bilan bog’liq axborotlar ongingizda gavdalanaverishini, ijodkorning muayyan allyuziv nomga murojaat qilishi uning dunyoqarashi, nomlar haqidagi bilimi namoyon bo’lishini ta’kidlaydi.

“Allyuziv nomlar qo’llangan matnlar filologik, ijtimoiy-tarixiy va madaniy faktlar haqidagi axborotni o’zida saqlaydi... Muayyan xalqning adabiy-badiiy asarlarida qo’llangan allyuziv nomlar ma’lum ma’noda o’sha xalq tomonidan egallangan madaniyat va intellekt haqida tasavvur hosil qiladi”⁷.

Bilamizki, mashhur voqea-hodisani eslashda ko’pincha tegishli nomdan foydalanish bejiz emas, bu esa zaruriy ma’noni oz sonli belgilovchilar orqali, “tejamkorlik jihatdan ifodalash imkonini beradi. Bitta onim ko’pincha ko’plab assotsiatsiyalar uchun boshlang’ich nuqta bo’lib xizmat qiladi va ishoraga aylanadi. Ayni matndagi allyuziv nomlar ma’lumot oluvchini (o’quvchini) bir nechta mumkin bo’lgan assotsiatsiyalarni qayta qurishga, u yoki bu tanlovni qilishga va uni ma’lum bir kontekstga bog’lashga majbur qiladi.

Allyuziv nomlar onomastik birliklarning turli turlaridan hosil qilinishi mumkin. Ular matnda ijodkorning maqsadi ko’ra antroponim, toponim, bibliionim, zoonim, etnonim, teonim va boshqa birlik bo’lishi mumkin. Masalan, E.Vohidovning “O’zbekim” qasidasidagi allyuziv nomlar buni isbotlaydi. Asarda *Pomir, Tiyonshon* oronimlari; *Al-Beruniy, Al-Xorazmiy, Al-Forob, Chingiz, Botu, Muqanna, Mirzo Ulug’bek Ko’ragoniy, Mir Alisher, Mirzo Bobur, Shoh Mashrab, Nodira, Furqat, Muqiyim, Firdavsiy, Pushkin,*

Bayron antroponimlari; *Rum, O’zbekiston* toponimlari, *Hind, Afg’on* etnonimlari, *O’rxun xati* ktematonimi, **sarbadorlar** harakati, **zardusht – zartushtiylik (otashparastlik), buddiy – buddaviylik** kabi din nomlari keltirilgan. Bu allyuziv nomlar asarni turli adabiy, ijtimoiy-tarixiy, madaniy va boshqa faktlar bilan bog’lashga sabab bo’lgan. Shuningdek, allyuziv nomlar oldidan keltirilgan aniqlovchilar allyuziv nomni yanada tez anglashga sabab bo’ladi. Masalan, “*Senga tengdosh Pomiru Oqsoch Tiyonshon, o’zbekim*”, “*So’ldi mahzun Nodira*”, “*Yig’ladi furqatda Furqat, Ham muqimlikda Muqimiy*”, “*Sen na zardusht, sen na buddiy, Senga na otash, sanam*” kabi.

Demak, allyuziya, odatda, matndagi ma’lum bir matn va boshqalar o’rtasidagi aloqani ko’rsatadigan yoki ma’lum tarixiy, madaniy, biografik yoki boshqa faktlarga ishora qiluvchi elementlar sifatida tushuniladi. Bundan xulosa qilib aytish mumkinki, onomastik birliklar yozuvchi matnlarida matnlararo ishora sifatida ishlatilib, ularda quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin: 1) mashhur tarixiy shaxsga ishora qiluvchi nom; 2) adabiy (folklor) personajga ishora qiluvchi o’ziga xos nom; 3) xos ismga (syujetiga) tegishli allyuziv nom; 4) mifologik obraz (syujet)ga xos allyuziv nom; 5) ma’lum voqeaga ishora qiluvchi nom; 6) diniy faktga ishora qiluvchi nom va boshqalar.

Bunday nomlar qatnashgan matnlarda katta hajmli axborotni ixcham shaklda ifodalash imkoniyati mavjud bo’ladi. Shu jihatiga ko’ra onomastik birliklarning funksional turlaridan biri bo’lgan allyuziv nomlar intertekstuallik, iqtibos, pretsedent matn bilan yaqindir.

Yuqorida keltirilgan misollardan ma’lum bo’ladiki, muayyan xalqning adabiy-badiiy asarlarida qo’llangan allyuziv nomlar ma’lum ma’noda o’sha xalq hayotida ro’y bergan muhim ijtimoiy-tarixiy voqealar, xalq tomonidan egallangan madaniyat va intellekt haqida tasavvur hosil qiladi. Shu boisdan ham o’zbek onomastikasidagi allyuziv nomlarni to’plash va ularning matndagi turli vazifalarini yoritib berish katta ahamiyatga ega. Shuningdek, asarlarda qo’llangan allyuziv nomlar, eng avvalo, o’sha ijodkor dunyoqarashining boyligi, nom qo’llash salohiyati, dunyoviy va milliy madaniyatdan nechog’li xabardor ekanligi haqida ma’lumot beradi.

⁶ Анданиязова Д. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2017. 24 - б.

⁷ Худойберганава Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини. Фил. фан. док.диссер. – Тошкент, 2015.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Курунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2013. Б. 27.
2. Худойберганава Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: “Turonzaminziyo”, 2015. Б. 19.
3. Худойберганава Д. Прецедент номларнинг антропоцентрик талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2015. № 2. Б. 42.
4. Худойберганава Д. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини. Фил. фан. док.диссер. – Тошкент, 2015.
5. Анданиязова Д. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Тошкент, 2017.

Latofat ZIYATOVA,
Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi
ziyatovalatofat@gmail.com

XALQ DOSTONLARIDAGI ATOQLI OTLARNING LINGVOFOLKLORISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada xalq dostonlaridagi atoqli otlarning lingvofolkloristik xususiyatlari xususida bahs boradi. Ma'lumki, folklor asarlarda o'zbek xalqi va tiliga xos atoqli otlarning barcha tiplari faol qo'llangan. Mazkur onomastik birliklarni o'rganish o'zbek xalqining yashash tarzi, urf-odatlar, an'analari mahsuli sifatida xalqimizning tarixi, tili, madaniyati hamda etnografiyasi haqida boy ma'lumotlarni berishi bilan birga tilshunoslikka oid manbalarni boyitadi.

Kalit so'zlar: *lingvofolkloristika, xalq og'zaki ijodi, folklor onomastikasi, Maston, ktematonim, Yortiboy.*

Аннотация: в статье рассматриваются лингвистические и фольклорные особенности дворянских имен в народных эпосах. Известно, что в фольклорных произведениях активно используются все типы имен собственных, характерные для узбекского народа и языка. Изучение этих ономастических единиц, как продукта образа жизни, обычаев и традиций узбекского народа, не только дает богатую информацию об истории, языке, культуре и этнографии нашего народа, но и обогащает языковые ресурсы.

Ключевые слова: *лингвистика, фольклор, фольклорная ономастика, Масмон, ктематоним, Йортибой.*

Annotation: this article discusses the linguistic and folkloristic features of proper names in folk epics. It is known that all types of proper names characteristic of the Uzbek people and language are actively used in folklore works. The study of these onomastic units, as a product of the lifestyle, customs, and traditions of the Uzbek people, provides rich information about the history, language, culture, and ethnography of our people, and enriches linguistic sources.

Key words: *linguistics, folklore, folklore onomastics, Maston, ktematonym, Yortiboy.*

Bugungi kunga qadar o'zbek tilshunosligida bevosita folklor asarlaridagi onomastik birliklarni o'rganish bo'yicha Sh.Shoadburahmonov, U.Tursunov, X.Doniyorov, I.Xudoynazarov, Q.Oloyorov, R.Rasulov, S.Yo'ldoshev, S.Tursunov, I.Yormatova, A.Rahimov, G.Jumanazarova, X.Abdurahmonov, M.Sadridinova, B.Soatov, B.Jo'rayeva, J.Abdullayev, M.Saitboyeva, M.Saparniyozova, R.Anorboyev, F.Hayitova, M.Jumaniyozova, M.Yakubbekova, D.Abatovlarning tadqiqotlarini qayd etish o'rindir. Mazkur tadqiqotlar folklor onomastikasi materiallarini tadqiq etishda qimmatbaho manba vazifasini o'taydi. Jumladan, so'nggi tadqiqotlardan biri, D.Abatov ishida Qashqadaryo xalq dostonlari onomastik birliklari tahlilga tortilgan. D.Abatovning fikricha, xalq dostonlari onomastikasida kishi nomlari (antroponimlar) alohida guruhni tashkil etadi va ular o'ziga xos lug'aviy-ma'noviy xususiyatlarga ham egadir. Dostonlar matnida qo'llangan antroponimlar birinchi galda, odatdagi nomlar kabi biror shaxsni boshqasidan farqlab, ajratib ko'rsatish vazifasini bajaradi. Shuningdek, ular voqealar silsilasi bilan turli etnografik, tarixiy, tarixiy-lingvistik va stilistik ma'nolarni ham o'zida mujassamlashtirgan bo'ladi. Nomlarda doston syujeti bilan bog'liq davr, xalqlarning urf-odatlar, yashash tarzi, tildagi eski unsurlarning ifodalanishini ham anglab yetish qiyinchilik tug'dirmaydi. Ayrim hollarda doston qahramonlarini mukammalroq ta'riflash maqsadida tarixiy shaxslar nomlari yoki ularning taxallus va laqablari keltiriladi, ular shu hudud bilan bog'liq voqealarni anglatishda muhim rol o'ynaydi¹. Xususan, Qashqadaryo dostonlari tilida qo'llangan

antroponimlardan Bobur, Shayboniy, Temurlang, Hazrati Ali, Bibi Maryam, Bahovuddin, Imomi A'zam, Muhammad (s.a.v.), Iso, Muso, Mustafo, Hotam, Sulaymon, Yusuf, Ya'qub kabilarni bunga misol sifatida keltirish mumkin.

A.Nurmonov shunday yozadi: "Badiiy adabiyotda qahramonlarning xarakteriga mos ism tanlashga harakat qilinadi. Masalan, "Tohir va Zuhro" dostonida Tohir – pokiza, nuqsansiz; Zuhro – nurli, ko'rkam; niyati qora bo'lgan qahramonga esa Qorabotir deb ot qo'yiladi. Ko'rinadiki, ism insonning o'z zurriyotiga bo'lgan orzu-niyatining deyochoasi, badiiy asarlarda esa qahramon xarakteriga ishoradir. Demak, ismda gap ko'p. Ismning tilsimini ochish, ma'nolarini belgilab berish katta amaliy ahamiyatga ega"².

Shuningdek, xalq og'zaki ijodining bebaho durdonasi "Alpomish" dostonida ajdodlarimizning o'ziga xos ism qo'yish tamoyili aks etgan. Boybo'ta Do'stqorayev "Alpomish" matnining jilolari" nomli maqolasida dostonidagi ismlarga alohida to'xtaladi: "O'g'il bolalarga katta niyat bilan ulug', ulkan narsa yoki kuchli mavjudotlarning otlari qo'yilgan. Yoxud yosh jonivorlarni anglatuvchi ismlarni tanlashgan. Negaki har qanday jonzo'tning kichigi "shirin", yoqimli ko'rinadi. Dostonda *Olpinbiy*, *Dobonbiy*, *Boybo'ri*, *Boysari* degan turkiy nomlar uchraydi. *Olpinbiy* asli bahodir, polvon degan ma'noni anglatuvchi "alp" va katta ma'nosini beruvchi qo'shimcha "mon"dan tashkil topgan, "Alpmon" so'ziga qo'shilgan "biy" esa, turkiy qavmlarda "qozi" yoxud "oqsoqol" ma'nolarini bildirgan"³. Olim doston qahramonlaridan *Dobonbiy*, *Ko'kaman*, *Alpomish* ismlarining ma'nosini shu tarzda izohlaydi: "Dobonbiy "dev"

¹ Abatov D. Qashqadaryo xalq dostonlari onomastikasi (Qora baxshi Umurov, Umir shoir Safarov, Qodir baxshi Rahimov dostonlari misolida). Fil.fan.b.fal.dok. (PhD) disser.avtore. – Qarshi, 2024. 24-b.

² Бу ҳақда қаранг: Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б. 286.

³ Дўстқораев Б. «Алпомиш» матнининг жилolari // «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2011 йил, 1-сон.

va “mon” o‘zaklaridan tarkib topgan. “Ulkan dev” degani. “Ko‘kaman” so‘zida ham shunday holatni ko‘rish mumkin. “Ko‘ka” so‘zi ko‘ksdan olingan bo‘lib, «ko‘krak, yurak» ma’nolarini bildiradi. Ko‘kaman (ko‘kamon) “yuragi katta” degani. Alpomish so‘zini ham “alp”, “mon” va “mish” kabi o‘zak hamda qo‘shimchalarga bo‘lish mumkin⁴. Yoki maqolada Yortiboy ismi haqida: “Unda qandaydir nuqson mavjud. Shuning uchun uning ismi “yarim”, degan ma’noni bildiradi”. Demak, xalq og‘zaki ijodi namunalarida qahramon ismlariga muayyan badiiy maqsad yuklatilishi an’anaviy jarayondir.

Antroponimlarning til lug‘at tizimidagi o‘rni mavzusida tadqiqot olib borgan tilshunos I.Xudoynazarov o‘zbek xalq dostonlaridagi ayrim qahramon ismlarining tanlanishi bilan bog‘liq fikrlarini quyidagicha: “Atoqli otlarga matn maqsadidan kelib chiqib okkazonal ma’no yuklanadi. Natijada maqsadli tag ma’noli matn yuzaga keladi. Masalan: *Dingboy, Qing‘irboy, Chalaboy, Quvnoqboy, Yortiboy, Kuymasboy, Toymasboy, Daqqi, Dumaloq, Baxiloy, Kallaboy, Bo‘lakboy, Qanorboy* kabilarda xuddi shunday tag ma’no yotadi”⁵. Bu xalq og‘zaki ijodi namunalarida keng tarqalgan usul bo‘lib, odatda, ijobiy qahramonlar ismiga ijobiy, salbiy qahramonlar ismiga esa salbiy ma’no yuklanadi. Jumladan, “Rustamxon” dostonida Maston kampir onimini uchratamiz. Ushbu nom, ya’ni Maston “ayyor”, “jodugar” mazmunni ifodalaydi. Dostonni o‘qigan kishi Maston kampirning kirdikorlaridan “ismi jismi”ga mosligi anglab oladi.

O‘zbek tilshunosligida B.Yunusova xalq dostonlarining lingvofolkloristik jihati tadqiq qilingan. Tadqiqot ishida “Alpomish”dagi onomastik birliklarni o‘rganish borasida ayrim ishlarga munosabat bildirgan. Dostondagi *qo‘ng‘iro‘t, qalmoq* etnonimlari, *Hakimbek, Barchin, Boybo‘ri* va *Boysari, Toychaxon (Toychixon), Ultontoz, Qultoy, Kayqubot, Ko‘kaldosh, Ko‘kqashqa, Boyqashqa, Toyqashqa, Yartiboy, Suqsuroy, Bodom* antroponimlari haqida qimmatli ma’lumotlar bergan. Shuningdek, dostonidagi toponimlarni leksik-semantik jihatdan: 1. *Xoronomlar* – mamlakat, o‘lka, viloyatlarning atoqli nomlari. 2. *Oronomlar* – tog‘, qir, tepa, cho‘qqi, dovon va boshqalarning atoqli nomlari. 3. *Gidronimlar* – suv obyekti va inshootlarining atoqli nomlari. 4. *Agroonimlar* – vodiylar, dalalar, yer uchastkalarining atoqli nomlari kabi

guruhlariga bo‘lib, *Boysun, Boysin-Qo‘ng‘iro‘t, Anbartog‘, Asqartog‘, Boboxon tog‘i, Ziltog‘, Boysuntov, Bolqon, Ajinag‘or, Kashalg‘or, Bo‘zbiya joylovi – Oq ot yaylovi, Ko‘kko‘l jaylovi – Ko‘kko‘l bo‘yidagi yaylov, Buvracho‘l, Xiyracho‘l, Chilvircho‘l, Ko‘kqamishko‘l, Oydinko‘l, Oqko‘l, Achchiqko‘l, Korsonko‘l, Xomushko‘l, Qovg‘ali ko‘l, Hovdakko‘l, Oqsuv daryo, Sadafdaryo, Sirdaryo, Murodtepa*⁶ kabi toponimik birliklar hamda boshqa onomastik birliklar haqida mulohazalar keltirilgan.

F.Rajabov “Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi” maqolasida “Mifotopofolkloronimlar – afsona, rivoyat, ertak, doston va boshqa asarlarda uchraydigan xayoliy joy nomlaridir. Masalan, *Asqar tog‘, Eram bog‘i, Ko‘hi Qof, Tur tog‘i*”⁷ va boshqalar deb misol keltiradi. Maqola muallifi mifotopofolkloronimlarning nomlanish motivi haqida to‘xtalib, “Qadimgi ajdodlarimiz mifologiyasida tosh kultiga sig‘inish an’anasi keng yoyilganligi sababli tog‘lar, ayniqsa, ularning baland cho‘qqilari o‘rta olam, ya’ni Yer bilan yuqori olam – ko‘kni birlashtirib turuvchi ramziy vosita, ya’ni “hayot daraxti”ning transformatsion ko‘rinishlaridan biri, deb qaralgan. “Alpomish” va boshqa dostonlarda qo‘llangan. Jumladan, *Asqartog‘* oronimi *buyuk, ulug‘ tog‘* ma’nolarini anglatadi, uning tasvirida mifologik makon talqini ustuvorlik qiladi”⁸. Yoki boshqa folklor janrlarda qo‘llanilgan *Jambil, Susambil* nomlari esa Go‘ro‘g‘li turkumidagi epik yurt *Chambil* nomiga qiyoslangan. *Susambil* nomi azaldan o‘zbek tilida epik yurt (toponim) va ertak (ktematonim) nomi maqomida mavjud. *Jambil* nomi ham ertaklarda zikr qilingan toponimdir. Xalq og‘zaki ijodida *Shiroq, To‘maris, Sindbod* pretsedent nomlar sifatida ko‘pchilikka ma’lum. Va ular folklor asarlar bilan o‘quvchiga tanish. Shuning uchun bu kabi nomlarni yozma badiiy adabiyotda emas, folklor manba asosida o‘rganish asoslidir. Masalan, *Sindbod onomastik* birlik bo‘lish bilan birga o‘ziga xos lingvofolkloristik xususiyatlarga egadir.

Xulosa qilib aytganda, folklor asarlarni lingvofolkloristika sohasi asosida tadqiq qilish, xususan, folklor asarlardagi onomastik birliklarni to‘plash, o‘rganish, tasniflash va xalq og‘zaki ijodi nuqtayi nazariga ko‘ra tadqiq qilish nafaqat folklor sohasida, balki, tilshunoslikda ham qimmatli ma’lumotlarga ega bo‘lishga sabab bo‘ladi.

⁴ Дўстқораев Б. «Алпомиш» матнининг жилолари // «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2011 йил, 1-сон.

⁵ Худойназаров И. Антропонимларнинг тил-луғат тизимидаги ўрни ва уларнинг семантик-услубий хусусиятлари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1998. – Б.81.

⁶ Yunusova B. “Alpomish” dostoni onomastik birliklarining leksik-semantik va uslubiy tadqiqi. Fil.fan.b.fal.dok. (PhD) disser.avtore. – Namangan, 2021. 27-b.

⁷ Rajabov F. Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024-yil 5-son. 27-29-betlar.

⁸ Rajabov F. Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024-yil 5-son. 27-29-betlar

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abatov D. Qashqadaryo xalq dostonlari onomastikasi (Qora baxshi Umirov, Umir shoir Safarov, Qodir baxshi Rahimov dostonlari misolida). Fil.fan.b.fal.dok. (PhD) disser.avtore. – Qarshi, 2024. 24-b.
2. Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилд. – Тошкент: Академнашр, 2012. – Б. 286.
3. Дўстқораев Б. «Алпомиш» матнининг жилолари // «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси. 2011 йил, 1-сон.
4. Худойназаров И. Антропонимларнинг тил-луғат тизимидаги ўрни ва уларнинг семантик-услубий хусусиятлари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1998. – Б.81.
5. Yunusova B. “Alpomish” dostoni onomastik birliklarining leksik-semantik va uslubiy tadqiqi. Fil.fan.b.fal.dok. (PhD) disser. avtore. – Namangan, 2021. 27-b.
6. Rajabov F. Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi. Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024-yil 5-son. 27-29-betlar.

Sohiba GAZIBEKOVA,
TDYU qoshidagi akademik litsey bosh o'qituvchisi,
sohibagazibekova@gmail.com

XAYRIDDIN SULTON ASARLARIDA ISTE'MOL DARAJASI CHEKLANGAN LEKSIK BIRLIKLARNING QO'LLANISHI

Annotatsiya: maqolada iste'mol darajasi cheklangan leksik birliklarning badiiy matndagi o'rni, lingvopoetik vosita sifatidagi ahamiyati Xayriddin Sulton asarlari misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetik tahlil, badiiy matn, umumxalq tili, tarixiy matn, makon va zamon mutanosibligi, tarixiy so'z, so'z qo'llash mahorati, ifodalilik.

Аннотация: в статье на примере творчества Хайриiddина Султана освещается роль лексических единиц с ограниченным уровнем употребления в художественном тексте, их значение как лингвопоэтического инструмента.

Ключевые слова: лингвопоэтический анализ, художественный текст, универсальный язык, исторический текст, соотношение пространства и времени, историческое слово, словарные навыки, выразительность.

Annotation: the article discusses the role of lexical units with a limited level of consumption in a literary text and their significance as a linguopoetic tool using the example of the works of Hayriddin Sultan.

Key words: linguopoetic analysis, literary text, national language, historical text, spatial and temporal coherence, historical word, word usage skills, expressiveness.

Ma'lumki, tilshunoslikda tilni undan foydalanuvchi shaxsning nutqiy faoliyati, ruhiyati, ijtimoiy holati, yoshi, jinsi kabilar bilan bog'liq holda tadqiq etish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Bugungi kunda mustaqil sohaga aylanib ulgurgan lingvopoetika yo'nalishida asosiy e'tibor til birliklarining badiiy matnda muallifning turli badiiy niyatini yoritishga xizmat qiluvchi bebaho vositaga aylanishi hamda o'ziga xos poetik qonuniyatlarni namoyon qilishi masalasi tadqiqiga e'tibor qaratiladi. Shu bois lingvopoetik tadqiqotlar, jumladan, muayyan ijodkorning badiiy til mahoratini tadqiq etish doirasida amalga oshirilayotgan izlanishlar soha rivojida alohida ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotlarga bo'lgan ehtiyoj lingvopoetikaga oid izlanishlarning maqsadi va vazifalarini ham belgilaydi hamda lingvopoetikaning dolzarb muammolari doirasida baholanadi.

O'zbek tilshunosligida badiiy matnning lingvopoetik tadqiqi, muayyan bir ijodkorning tildan foydalanish mahorati kabi masalalar maxsus o'rganilgan. Bu borada

I.Mirzayev, A.Nurmonov, N.Mahmudov, M.Yaqubbekova hamda M.Yo'ldoshevlarning tadqiqotlari ilmiy-nazariy jihatdan muhim ahamiyatga ega¹. So'nggi yillarda D.Jamoliddinova, D.Andaniyazova, Sh.Toshxo'jayeva, T.Allayorov, J.Matnazarov, J.Yo'ldashevlarning tadqiqotlarida til birliklarining badiiy matnni shakllantirishdagi o'rni, bir qator o'zbek ijodkorlarining asarlari, xalq og'zaki ijodi namunalarining lingvopoetik xususiyatlari ochib berilgan².

Badiiy matnning lingvopoetik tahliliga doir ishlarda nafaol lug'at tarkibiga kiruvchi leksik qatlamlar, jumladan, tarixiylikiga ko'ra iste'mol darajasi cheklangan leksik birliklarning qo'llanish xususiyatlari bugunga qadar to'liq o'rganilmagan. Ayniqsa, badiiy matndagi eskirgan so'zlarning o'ziga xosligini o'rganish, lingvopoetik ahamiyatini baholash ahamiyatlidir. Sababi, bu kabi leksik birliklar ijodkorlarga tarixiy voqea va hodisalarning real tasvirini namoyon etish, badiiy asarga tarixiy ruh berish uchun foydalanadilar.

¹ Мирзаев И. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1992; Нурмонов А. Тилшunoslikning adabiyot bilan munosabati // Tanlangan asarlar. 3 jildli. – Toshkent: Akademnashr, 2012; Mahmudov N. O'zbek she'riyatidagi uxshatishlarning lingvopoetikasi // Uzbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1985. – № 6. – B. 48-51; Yaqubbekova M. Uzbek xalq kushiklarining lingvopoetik xususiyatlari: Filol. fan. b'ycha fals. d-ri (PhD) diss. – Toshkent, 2005; Yo'ldoshev M. Ch'lonning badiiy til mahorati: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2000.

² Jamoliddinova D. Badiiy nutqda parantez birliklarining semantik-grammatik va lingvopoetik xususiyatlari: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2005; Andaniyazova D. Badiiy matnda onomastik birliklar lingvopoetikasi: Filol. fan. b'ycha fals. d-ri (PhD) diss avtoref. – Toshkent, 2017; Toshx'jayeva Sh. Erkin A'zam asarlari lingvopoetikasi: Filol. fan. b'ycha fals. d-ri (PhD) diss avtoref. – Farfona, 2017; Alla'rov T. Uzbek tilidagi buyruk va s'rok konstruktsiyalarining lingvopoetik xususiyatlari: Filol. fan. b'ycha fals. d-ri (PhD) diss. – Toshkent, 2020; Matnazarov J. Matnazar Abdulhakim she'riati lingvopoetikasi: Filol. fan. b'ycha fals. d-ri (PhD) diss. avtoref. – Urganch, 2022.

Ma'lumki, badiiy matnning lingvopoetik tahlilida muayyan matn tilining umumxalq tili, uning turli ko'rinishlari va adabiy tilga bo'lgan munosabatini ham e'tiborga olish muhim tamoyillardan biri hisoblanadi. Avvalo, bu kabi tahlillarda badiiy matnning ikki turini farqlash kerak:

- 1) zamonaviy matn (bugun yaratilgan matnlar)
- 2) tarixiy matn (o'tmishda yaratilgan matnlar)

Zamonaviy matnning ham o'z navbatida ikki turini kuzatish mumkin, ya'ni:

- a) bugungi kun mavzusidagi zamonaviy matn,
- b) tarixiy mavzudagi zamonaviy matn³.

Xayriddin Sulton qalamiga mansub ko'pgina asarlar tarixiy mavzudagi zamonaviy matndir. Ta'kidlash kerakki, ijodkorning "Boburiynoma" ma'rifiy romani ham tarixiy dalillarni tartib bilan keltirish, ilmiy manbalarga tayanish orqali essenamo hikoyalash yo'lidan borilgan va asar tarixiy mavzudagi zamonaviy matnning o'ziga xos jihatlarni namoyon qilishi, iste'mol darajasi cheklangan leksik birliklarning ko'pligi bilan xarakterlanadi. Ma'lumki, tarixiy matnlarning lingvopoetik tahlilida turli lug'atlarga ehtiyoj seziladi. Sababi, tarixiy matnlardagi so'zlar eskirgan, hozirgi kunda til egalari tamonidan iste'mol doirasi chegaralangan bo'ladi. Tarixiy mavzudagi zamonaviy matnlarda ham kitobxon bilan xuddi shu muammo yuzaga chiqadi, ammo ijodkor tomonidan qo'shimcha izohlar, sharhlar, yoki matn ichida yonma-yon sinonimlar berib boriladi. Xayriddin Sultonning "Boburiynoma" romanida ham bu kabi iste'mol darajasi cheklangan so'zlar izohi berib borilgan. Bu esa o'quvchiga yengillik, asarni oson tushunishga imkon yaratadi. Ijodkor asarlarida, asosan, eskirgan so'zlarni ikki xil usulda qo'llagan.

1. Matn ichida iste'mol darajasi cheklangan so'zning izohini yonma-yon berish. Masalan: *Donishmand saltanat sohibi Bobur hijriy to'qqiz yuz o'ttiz ikkinchi yilda maxsus farmon chiqardi. Bu farmonga binoan kishilardan, shahar va qishloqlar, ko'cha va guzarlardan olinadigan soliq-tamg'a puli bekor qilinadi. Nazmiy yo'sinda bitilgan, iqtisodiy muammolar tahliliga bag'ishlangan risolasi "Mubayyin"da esa u mulkdor guruhlarining beva -bechora, mqashshoq-notavonlarga doimiy ravishda ko'mak berib turishlarini amr qilgan. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bu bilan Bobur mazkur buyruqqa qonun tusini bergan ekan.* ("Boburiynoma", 163-bet)

Yana bir misol:

Tafsilot shundayki, peshin namozidan so'ng jome masjid imomi bilan suhbat qurdik, u kishining iltifoti ila Jamol hoji ismli muazzin yigit bizni uzangich (lift)

da minor tepasiga olib chiqdi va yuqorida zikr etilmish ma'lumotlarni so'zlab berdi. ("Boburiynoma", 94-bet).

Ijodkorning ayrim iste'mol darajasi cheklangan leksik birliklarning matn ichida tushunarli bo'lishi uchun hozirgi zamonaviy tildagi muqobili bilan yonma-yon berishini, yaxlit matndagi tushunarsiz leksik birlik yonidagi izohi bilan birga sintezlashgan tarzda qo'llashini individual uslub sifatida baholash mumkin. Albatta, bu jarayon lingvopoetikadagi yagona maqsad – estetik ta'sir qilish maqsadiga bo'ysundiriladi.

2. Iste'mol darajasi cheklangan so'zlarning izohini har bir sahifa ostida berib borish. Masalan: **cherik** – **qo'shin**, **burong'or** va **jovong'or** – **qo'shinning o'ng** va **chap qanotlari**, **o'ron** – **parol**, **kalit so'z**, **yovuq** – **yaqin**, **vofir** – **ko'p**, **mo'l**, **vorasta** – **ozod**, **erkin** kabi. Masalan: *Ustozi so'qqabosh, vorasta ko'ngil odam bo'lib. Umri muttasil safarlarda o'tardi. U ba'zan ikki-uch yillab benom-u nishon ketar, safardan qaytgach, masjid xonaqosiga tutash hujrasida mutolaadan bosh kotarmay allanarsalar yozgani yozgan edi.* ("Boburiynoma", 303-bet).

Quyidagi matnda **o'ron** so'zi **kalit so'z**, **parol** mazmunini ifodalashi matn ostida qayd etilgan. Manbalardan ma'lumki, Bobur o'sha davrlarda har bir qavmning o'z o'roni bo'lishi to'g'risida ma'lumot berib, ba'zi qavmlar "*durdona*", boshqa qavm "*to'qboy*", yana bir qavm esa "*lulu*" so'zini o'ron sifatida tanlashganini bayon etadi. Urush chog'ida esa o'ron ikki so'zdan iborat bo'lib, birinchi aytilgan o'ronga shartli javob tarzida o'ron belgilangan. Bobur Andijonga yurishi chog'ida "*Toshkand*" va "*Sayram*" so'zlari o'ron sifatida tanlangan. Andijon qo'rg'oni yaqinida tun payti xonning qo'shini "*Toshkand*" deb o'ronni aytganida, Boburning oldingi safda turgan beklaridan biri shoshib qolib "*Sayram*" o'rniga "*Toshkand*" deb javob qaytargan. Natijada o'rtada anglashilmovchilik tug'ilib, ikki tomon bir-birini o'qqa tutgan⁴. Ushbu umumiy bir matnda **o'ron** so'zining uch karra takrori voqealarning kutilmaganda keskinlashishiga urg'u beradi va o'ziga xos estetik qimmat kasb etadi: **O'ronni ayting!** – *deb, amr qildi soqchiboshi pinak buzmay. Qosimbek sarosimalanib, yon-atrofiga alangladi. Navkarlar ham taraddudlanib, bir-birlariga qarab olishdi. Bundan xavotirga tushgan soqchiboshi o'q-yoyini to'g'rilab:*

O'ronni ayting! – *deb battar dag'dag'a qildi. – O'ron!* ("Boburiynoma", 94-bet).

Aytish joizki, tarixiy mavzudagi zamonaviy matnlarning lingvopoetik tahlilini umumxalq tili va adabiy til tarixisiz alohida ajratib o'rganib bo'lmaydi. Ayniqsa, bunday matnlarda yonma-yon keltirilgan

³ Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi: O'zbekiston Respublikasi FA, Fan 2008, – B. 154.

⁴ Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: Sharq, 2014

izohlar asar ravonligini ta'minlashda ahamiyatli jihatdir. Xayriddin Sulton bunday yuksak bir tarixiy mavzuga qo'l urish, makon va zamon mutanosibligini nazardan qochirmaslik uchun bu kabi tarixiylikiga ko'ra iste'mol darajasi cheklangan leksik birliklardan foydalanishi tabiiy holdir. Shunday ekan ijodkorning mahorati bu kabi leksik birliklarni qay darajada ishlata olishiga ham bog'liq bo'ladi. Ijodkorning badiiy til doirasida tabiiy

til imkoniyatlaridan foydalangan holda o'zgacha bir ifodalarni yarata olishi orqali tarixiy asarlarning ham oson o'qilishiga erishiladi. Bunday paytda yozuvchi o'zining ma'lum bir voqealar oqimida ishtirok etayotgan qahramonining qaysidir yashirin, individual xususiyatini ifodalashni ko'zda tutadi va yashirin ijodiy qirrasini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзаев И. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. – Ташкент, 1992.
2. Нурмонов А. Тилшуносликнинг адабиёт билан муносабати // Танланган асарлар. 3 жилдли – Тошкент: Академнашр, 2012.
3. Маҳмудов Н. Ойбек шеъриятидаги ўхшатишларнинг лингвопоэтикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1985. – № 6. – Б. 48-51.
4. Якуббекова М. Ўзбек халқ қўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) дисс. – Тошкент, 2005.
5. Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2000.
6. Жамолиддинова Д. Бадий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2005.
7. Анданиёзова Д. Бадий матнда ономастик бирликлар лингвопоэтикаси: Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) дисс автореф. – Тошкент, 2017;
8. Тошхўжаева Ш. Эркин Аъзам асарлари лингвопоэтикаси: Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) дисс. автореф. – Фаргона, 2017.
9. Аллаёров Т. Ўзбек тилидаги буйруқ ва сўроқ конструкцияларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) дисс. – Тошкент, 2020.
10. Матназаров Ж. Матназар Абдулҳаким шеърияти лингвопоэтикаси: Филол. фан. бўйича фалс. д-ри (PhD) дисс. автореф. – Урганч, 2022.
11. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi: O'zbekistan Respublikasi FA, Fan 2008, 154-bet.

Dilorom XAYRULLAYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili nazariy aspektlari №2 kafedrasida katta o'qituvchisi
khayrullayeva84@mail.ru

AKT VOSITASIDA O'QISH KO'NIKMASINI TAKOMILLASHTIRISHDA MATNNING TARKIBIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: hozirgi zamonda internet tarmog'idagi ma'lumotlar bilan ishlash deyarli barcha soha vakillarini qamrab olgan. Xususan, chet tilini o'qitishda ham talabalar internet matnlarini tushinishda bir qancha qiyinchiliklarga duch kelishmoqda va o'qish kompetensiyani takomillashtirish dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Ushbu maqolada matn xususiyatlari, uning bog'liqligi, butunligi, situativligi kabi xarakteristikalar turli xil Rossiya olimlari talqinida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *matn, akademik maqsad, moslashuvchanlik, bog'liqlik, situativlik, yaxlitlik.*

Аннотация: в настоящее время работа с информацией в Интернете охватила практически все отрасли. В частности, даже при обучении иностранным языкам студенты сталкиваются с рядом трудностей при понимании интернет-текстов, и повышение читательской грамотности становится одной из актуальных проблем. В статье анализируются такие характеристики текста, как его связность, целостность и ситуативность, в интерпретации различных российских ученых.

Ключевые слова: *текст, академическая цель, гибкость, релевантность, ситуативность, целостность.*

Annotation: nowadays, working with information on the Internet has covered almost all branches. In particular, even when teaching foreign languages, students face a number of difficulties in understanding Internet texts, and improving reading literacy becomes one of the urgent problems. The article analyzes such characteristics of the text as its coherence, integrity and situationality in the interpretation of various Russian scholars.

Key words: *text, academic purpose, flexibility, relevance, situationality, integrity.*

Kirish. Bosma ommaviy axborot vositalari va global internet orqali chet tilidagi axborotlarning o'sib borayotgan oqimi muhandislik va texnologiya sohasidagi mutaxassislarini o'z kasbiy faoliyatiga qiziqish muammosi bo'yicha ma'lumotlarni topish, chiqarish va ulardan foydalanish uchun ko'plab chet tilidagi matnlarni tezda ko'rish zarurligiga olib keladi.

Bugungi kunda zamonaviy aloqa vositalariga ega bo'lgan turli xil soha mutaxassislari ingliz tilini bilishga qiziqadigan eng ko'p sonli guruhlardan biri hisoblanadi. Ular ko'pincha yozma matn orqali professional muloqotga kirishadilar va yuqorida ta'kidlanganidek, ingliz tilida ma'lumot olish uchun ko'plab xorijiy tildagi texnik hujjatlarni o'qish zarurligiga duch keladilar. Shu jumladan, filologik OTM talabalariga chet tilida akademik maqsadga qaratilgan o'qish kompetensiyasini o'rgatish uchun o'z metodikamizni yaratish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Internetdagi axborotning ko'pi chet tilida bo'lishi odatiy holga aylangan chunki ingliz tili texnologiyalar, umumjahon ilm-fan va dasturlash tili sifatida qabul qilingan. C. B. Spiridonova bunday turdagi didaktik materiallar, o'qishga o'rgatish uchun yetarli material ekanligini aniqladi. Mazmun va lingvistik parametr jihatidan bu tabiiy pragmatik kommunikativ vaziyatning

bir qismi bo'lgan haqiqiy nutqdir, "Bu matnning izchilligini, kommunikativ muammoning lingvistik yechimini va matnning tarkibiy xususiyatlarini belgilaydi" [7: 11].

Shunga asosanib, til o'rgatuvchi universitetda akademik maqsadga yo'naltirilgan o'qishni o'rgatish uchun o'z metodikamizni yaratish uchun internetdan autentik matnlardan foydalanish mumkin deb hisoblaymiz.

Asosiy qism. O'qishga nisbatan "moslashuvchanlik" ta'rifini nutq faoliyatining bir turi sifatida ko'rib chiqamiz.

Kompyuter texnologiyalarni axborot kommunikatsion texnologiyalar vositasida o'qib tushunish jarayoniga tatbiq qilishda 3 ta asosiy modelni taklif etish mumkin.

- 1) Ma'lumot qidirish va o'qish;
- 2) Ma'lumotga baho berish;
- 3) Ma'lumotni o'zlashtirish uchun o'qish.

1. Ma'lumot qidirish va o'qish davomida o'quvchilar o'zlarini qiziqtirgan mavzular bo'yicha ma'lumotlarni qidiradilar.

2. So'ngra ma'lumotni o'qish va baho berish bosqichida, ular matn qiymati va matn ma'nosini farqlay olishi, mavzu bo'yicha olingan ma'lumotni, uning ilmiy yangiligi, muhimligi, dolzarbligi, o'ziga xosligi yangiligi, ahamiyati, dolzarbligi, o'ziga xosligini anglay olish va kelajakdagi faoliyat davomida qo'llash maqsadida

o'zlarining bilimlari bilan taqqoslashni o'rganishlari zarur.

3. Biz taqdim etgan modeldagi yakuniy bosqich T. S. Serovaga ko'ra, ma'lumotni o'zlashtirish uchun o'qishdir. Serova fikriga ko'ra ma'lumotni o'qishda mazmunni qayta ishlash, muallif tomonidan uzatilayotgan fikrlar orqali o'z bilimlarini yanada oshirish, o'zidagi ma'lumotlarning sifati va hajmini yangi ma'lumot bilan boyitishni, olingan original axborot orqali o'z tajribasiga ega bo'lish, professional faoliyatni rejalashtirish va tashkil etish uchun axborot asosini shakllantirishni o'z ichiga oladi [6].

O'qish ko'nikmasining lingvistik xarakteristikasi A. Y. Babaylova, A. A. Veyze, T. M. Vendeland, T. M. Dridze, G. V. Kolshanskiy, V. A. Kuxarenko, A. A. Leontev, L. N. Murzin, R. G. Xaritonova, A. C. Shtern kabi olimlar ishida alohida ajratib ko'rsatilgan. Ular matnning asosiy lingvistik xususiyatlarini bog'liqlik, yaxlitlik(butunlik), uzluksizlik, pragmatik munosabat, tugallanganlik va informativlik deb ataydilar.

"Matnning konstitutiv xususiyatlari" (T. G. Agapitova tomonidan berilgan atama) bu xususiyatlar, avvalo, lingvistik bo'lgan universitet talabalariga moslashuvchan akademik maqsadda o'qishni o'rgatish uchun matnlarni tanlashda hisobga olinadi [1].

Bog'liqlikni quyidagicha tushuntirib berish mumkin. Ikki matn tarkibiy qismi agar ular umumiy qismga ega bo'lsa bir-biriga bog'liq, kamida bitta yoki boshqa matn komponentiga bog'liq bo'lmagan komponent mavjud emas va shuning uchun butun bir matn qismlari bir-biriga bog'liqdir.

T. G. Agapitova tilshunoslikda matnning bog'liqligi sintagmatik va semantik hodisa sifatida taqdim etilganligini ta'kidlaydi. Sintagmatik hodisa sifatida "Bog'lanish qismlar va butunlar o'rtasidagi munosabatlar bo'lib, gaplarning qat'iy qoida tartibida bog'lanishidir" [1: 69]. Matn semantik bog'liqligining optimal belgisi, uning fikricha, "matn bir butun bo'lib tegishli bo'lgan voqelik predmetini aks ettiruvchi referent orqali bog'lanishning mavjudligidir". Alohida komponentlarni bog'lashga hizmat qiluvchi vositalar formal va semantik bo'lishi mumkin" [1: 69].

L. N. Murzin, bir xil belgili xususiyatga ega bo'lgan har qanday matn ikki tomonlama ekanligini ta'kidlaydi. Shu munosabat bilan u ikki turdagi konsepsiya tushunchasini kiritadi: 1) ichki, semantik va qo'shimcha bog'liqlik; 2) tashqi, matnning asosiy tomonini qamrab oladi va birinchi navbatda tovush yoki harfdir [4].

Odatda matnda har ikki turdagi bog'liqlik mavjud. Lekin ular bir-biriga nisbatan mustaqildir. L. N. Murzinning so'zlariga ko'ra, "Intrabog'liqlik bu agar matnda yashirin mazmun bo'lsa matnning fonetik yoki boshqa tekst tarkibini aniq ifoda eta olmasligi mumkin. Ekstrabog'liqlik esa matnning leksik va grammatik mazmunidan qat'iy nazar matnni ritmik tashkil etishda

yoki tovush takrorlanishida (qofiyalar - keng ma'noda) intrabog'liqlik bilan parallel ravishda amalga oshirilishi mumkin" [4: 11].

Demak, tilshunoslarning bog'lanish tabiatiga oid turli nuqtayi nazarlarini ko'rib chiqib, "bog'liqlik"ni matnning tarkibiy (strukturaviy) xossasi deb xulosa qilishimiz mumkin.

Butunlik (yaxlitlik) matnning boshqa jihatini ifodalaydi. Matn ona tilida gapiruvchi uchun butun deb qabul qilinadi. Agar matn boshqacha qabul qilinsa, u buziladi va u boshqa matn deb hisoblanmaydi. Agar yaxlitlik bo'lmasa, matn yo'q, aniqrog'i, taklif etilgan so'z birikmasini matn deb bo'lmaydi.

Misol uchun, biz notanish tilda matn eshitsak, ongimiz alohida so'zlarni yoki hatto jumalarni ilg'ab oladi, biz tovushlar oqimini, uning ohangini, ritmini eshitamiz va undagi tanish hodisalarni ya'ni alohida ovoz birikmalarini alohida anglaymiz, lekin biz bularning barchasini ajralmas narsa sifatida ya'ni matn sifatida tushunolmaymiz. Buning sababi shundaki, biz idrok qilgan narsa lingvistik bo'lmagan haqiqat yoki aniqrog'i vaziyat deb atalmaydi. Situativlik, vaziyat bilan korrelyatsiya - konkret yoki abstrakt, real yoki xayoliy - matn yaxlitligining zaruriy shartidir.

L. N. Murzin shunday deydi: "biz tilni uning alohida tarkibiy qismlari emas, balki matn ortidagi vaziyatni ko'ra boshlaganimizda o'zlashtiramiz" [4: 14]. Pragmatizm (situativlik) matnni tilning boshqa har qanday mazmuniy birligidan ajratib turadi. Biror morfema, so'z, ibora, hatto gapning o'zi ham ayrim abstrakt birliklar singari situativlikdan mahrum bo'lib, ular faqat matnda mazmunga bo'ladi.

Matnning situativligi tufayli yaxlitlik mazmuniy kategoriyadir (bog'liqlikning shakliy xususiyatidan farqli ravishda), har qanday holatda ham situativlik vaziyatga mos qo'yilgan matn mazmuniga qaratiladi.

Situativlik haqida gapirganda, matnga qaysi uslubga tegishli ekanligini eslatib o'tish kerak. Texnik matnni o'rganishda uni ilmiy-texnik quyi sohaga tegishli ilmiy matn turi deb hisoblaymiz, chunki u o'zining barcha asosiy xususiyatlariga ega bo'lib, keyinchalik batafsil muhokama qilinadi.

Matnning yaxlitligi, T. M. Dridzening fikriga ko'ra, kommunikativ birlik sifatida, asosan, undagi barcha elementlar (so'zlar, iboralar, alohida bayonotlar) xabarining maqsadiga, asosiy konsepsiyaga va muallifning maqsadiga bog'liq [3].

Xulosa. Matnning asosiy g'oyasining joylashishi bevosita matnning qanday tushunilishi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Matn mazmunini tushunish uchun eng qulay joy matn boshida joylashishi, ammo qulay bo'lmagan joy-matn oxirida va eng noqulayi -o'rtada joylashadi [2].

Demak, matnning uzviyligi va yaxlitligini ko'rib chiqib,

ayrim jihatdan bu ikki xususiyatning bir-biriga qarama-qarshi ekanligini ta'kidlashimiz mumkin, lekin shu bilan birga ular bir-birini to'ldiradilar chunki birinchi navbatda, ular tufayli matn til tizimining bir qismiga aylangan.

Bog'liqlik avvalambor matnning silliqiligi bilan shartlangan bo'lib, boshqa til birligi kabi silliqilik xususiyatiga xosdir. Butunlik esa matnni mos paradigmatic hodisa orqali ifodalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Агапитова Т.Г. Дидактические основы обучения иноязычному информативному чтению как средства формирования профессиональной культуры специалиста по иностранным языкам. - Пермь: Изд-во ПТУ, 2003. – 171 с
2. Бабайлова А.Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку / Под ред. А.А. Леонтьева. - Саратов, 1987.
3. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология: Учебное пособие для факультетов журналистики и филолог, фак-ов ун-тов / Под ред. проф. А.А. Леонтьева. - М.: Высшая школа, 1980. - 224 с.
4. Мурзин Л.Н., Штерн А.С. Текст и его восприятие. - Свердловск: Изд-во УГУ, 1991.-172 с.
5. Раскопина Л.П. Гибкое иноязычное чтение (на материале немецкого языка): Учебно-метод. пособие. - Пермь: Изд-во ПГТУ, 2000.
6. Серова Т.С. Психологические и лингводидактические аспекты обучения профессионально-ориентированному иноязычному чтению в вузе. - Свердловск: Изд-во УГУ, 1988. - 232 с.
7. Спиридонова С.В. Особенности обучения профессионально-ориентированному иноязычному чтению с использованием ресурсов телекоммуникационной сети Internet (на материале английского языка): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Воронеж, 2000. 18 с.

Iroda HOTAMOVA,

Navoiy davlat universiteti Ingliz tili amaliy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Xatamova@nspi.uz

<https://orcid.org/0009-0003-7103-0266>

TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKT VA INNOVATSION YONDASHUV TARIXI

Annotatsiya: bugungi zamonaviy til o'rgatish jarayonida sun'iy intellektning alohida o'rni mavjud. Biz sun'iy intellektni ta'limga integratsiyalashimizdan oldin uning rivojlanish tarixini chuqur bilib olishimiz maqsadga muvofiq bo'ladi, zotan o'tmish kelajakning poydevoridir.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, kognitiv modellar, ilk tizimlar, modellardagi kamchiliklar, mashinalar, idrok etish*

Annotation: in today's modern language teaching process, artificial intelligence holds a special place. Before integrating artificial intelligence into education, it is appropriate to gain a deep understanding of its development history, as the past is the foundation of the future.

Key words: *artificial intelligence, cognitive models, early systems, model limitations, machines, perception.*

Аннотация: в современном процессе обучения языкам искусственный интеллект занимает особое место. Прежде чем интегрировать искусственный интеллект в образование, целесообразно глубоко изучить историю его развития, ведь прошлое — основа будущего.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, когнитивные модели, ранние системы, недостатки моделей, машины, восприятие.*

1200-yillardayoq, sun'iy odam va uning aqlini yaratish uchun urinishlar bo'lgan. O'tmishdagi eng mashhur olim S.N.Pavlovning ta'kidlashicha [1. 176] "Ixtirochi Raymond Lullius turli tushunchalarni, tabiiy hodisalarni, subyektlar va obyektlarning ramzlarini anglatuvchi harflar bilan belgilangan va turli ranglarga bo'yalgan doiralardan tashkil topgan mashinani ishlab chiqqan".

Keyinchalik esa juda ko'plab bunday ilmiy ixtirolar yaratila boshlandi va olimlar sun'iy intellekt borasida olib borilayotgan tadqiqotlarni shartli ravishda uch bosqichga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq ekanligini e'tirof

etishadi.

Birinchi bosqich 1956–1970-yillarda olimlar evristik yondashuv, ya'ni mutaxassislarning tajribasiga asoslangan qidiruv nazariyasini shakllantirishga intildilar. Ushbu davrda tadqiqotlar, asosan, faoliyat yoki intellekt darajasini modellashtirishga qaratilgan edi. Q.A. Bekmurotov o'zining [2.10] "Sun'iy intellekt" nomli asarida bu bosqichni quyidagicha tavsiflaydi: "Bu davrda aqli mashinalar yordamida masala yechuvchilarni yaratish bilan bog'liq muammolarni hal qilishga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot vositasi sifatida elektron hisoblash

mashinalari (EHM) xizmat qilgan. Shuningdek, sun'iy intellekt salohiyatini tekshirish maqsadida turli o'yinlar, boshqotirmalar, oddiy musiqa asarlari va matematik masalalar ishlab chiqilgan."

Birinchi bosqichda sun'iy intellekt (SI) atamasi ilk bor 1956-yilning yozida bo'lib o'tgan Dartmut konferensiyasi davomida Jon Makkarti tomonidan kiritilgan. Ushbu konferensiya Jon Makkarti va Marvin Minsk tomonidan birgalikda tashkil etilgan. V. Illingworth ta'kidlaganidek, [3.89] shu davrda Gerbert Saymon va Allen Nyuell "Mantiqiy Teoretik" (Logic Theorist) dasturini ishlab chiqqan edilar. Makkarti, Minsk, Saymon va Nyuell sun'iy intellektning asoschi olimlari sifatida tan olinadilar".

Dartmut konferensiyasidan avval ham intellekt mohiyatini o'rganishga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar olib borilgan edi. Biroq bu tadqiqotlar odamlarda namoyon bo'ladigan intellektni tushunishga yo'naltirilgan edi. Faqat kompyuter paydo bo'lgandan keyingina mashinalarning aqlli xatti-harakatlarini modellashtirish yo'nalishida tadqiqotlar boshlangan.

Dartmut o'zining ilk sun'iy intellektida asosiy oltita quyidagi yo'nalishlarni ishlab chiqadi:[4. 9]

Bilimga asoslangan tizimlar.

Tabiiy tilni tushunish.

Namunalarni aniqlash.

Intellektual kompyuter yordamida o'qitish.

Nutqni aniqlash.

Inson kognitiv modellarini yaratish.

Yuqoridagi komponentlarning barchasi hozirgi sun'iy intellektning ilk o'zagi hisoblanib, bular o'z o'rnida bosqichma-bosqich rivojlantirilgan.

Dastlabki sun'iy intellekt tadqiqotlari tabiiy tilni tushunuvchi tizimlarni yaratishga qaratilgan edi. HEARSAY birinchi nutqni tushunish tizimi bo'lib, 1960-yillarning oxirida Carnegie Mellon universitetida ishlab chiqilgan. U sun'iy intellektning foydalanuvchilar bilan tabiiy til orqali muloqot qila oladigan kompyuter tizimlarini ishlab chiqish bo'yicha uzoq muddatli maqsadlaridan biri yo'lidagi dastlabki urinishlardan biri hisoblanadi.

1996-2000-yillarda sun'iy intellekt sohasida integrallashgan va gibrid tizimlar ishlab chiqildi va shakllandi. Ushbu tizimlarning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Bilimlar bazasi – tizimda mavjud bilimlarni saqlash va ulardan foydalanish.

Bilimlarni avtomatik olish – tajribalar va ma'lumotlarga asoslangan holda bilimlarni shakllantirish.

Deduktiv, abduktiv va noaniqlikka asoslangan mantiqiy xulosalash – turli fikrlash mexanizmlaridan foydalangan holda qaror qabul qilish.

Muammoli-yo'naltirilgan muloqot tili – tizim va foydalanuvchi o'rtasida samarali muloqot o'rnatish.

Statik va dinamik axborotlarni qayta ishlash – turli turdagi ma'lumotlar bilan ishlash va ularni tahlil qilish.

O'zbek olimi Q.A.Bekmurotov ushbu davrni shunday

izohlaydi [5.21] "1990-yillardan boshlab esa sun'iy intellekt tadqiqotlarida ikkita asosiy yo'nalish ustunlik qildi"

1. Integratsiyalashuv (o'zaro birlashuv) – turli sun'iy intellekt modellarining birlashtirilishi.

2. Detsentralizatsiya (markazlashgan tizimdan markazlashmagan tizimga o'tish) – markaziy boshqaruvdan voz kechib, mustaqil ishlaydigan tizimlar yaratish.

Sun'iy intellekt (SI) – bu barcha turdagi mashina intellektini o'z ichiga oluvchi umumiy atama. Biroq, SI tadqiqotlari va amaliyotlari turli yo'nalishlarga bo'linadi. Ushbu yo'nalishlar ba'zan bir-biri bilan kesishadi, ammo har biri alohida muhim soha hisoblanadi.

1. Umumiy sun'iy intellekt (AGI – Artificial General Intelligence)

Bu turdagi SI tizimlari atrof-muhitdan o'rganish va ma'lumotlarni turli sohalarda qo'llash qobiliyatiga ega. Masalan, Google kompaniyasiga tegishli DeepMind neyron tarmog'i inson kabi video o'yinlarni o'ynashni o'rgangan. Bunday tizimlar turli topshiriqlarga moslashuvchan va universal yondashuv bilan ishlaydi.

2. Mashina idrok etishi

So'nggi yillarda sensorlar, kameralar, mikrofonlar, akselerometrlar, GPS, radar va boshqa texnologiyalarning rivojlanishi mashina idrokini kuchaytirdi. Bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Yuz va obyektlarni aniqlash – kompyuter ko'rish texnologiyalaridan foydalanib, real dunyo obyektlarini tanish.

Nutqni aniqlash – inson ovozi tushunish va unga mos javob berish.

Atrof-muhitni tushunish – sensorlar orqali ma'lumot yig'ish va unga mos harakat qilish.

3. Robototexnika. Robot qurilmalar sanoat, tibbiyot va boshqa ko'plab sohalarda keng qo'llanmoqda:

Zavod robotlari – ishlab chiqarishda avtomatlashtirilgan jarayonlarni bajarish.

Tibbiy robotlar – jarrohlik amaliyotlarida yoki bemorlarni parvarish qilishda qo'llanadi.

Dronlar – murakkab xaritalash va monitoring vazifalarini bajara oladigan uchuvchi qurilmalar.

Tabiiy tilni qayta ishlash (NLP – Natural Language Processing)

Bu texnologiya mashinalarga inson tilini o'qish, tushunish va sharhlash imkonini beradi. NLP quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Matnni tahlil qilish – til grammatikasi va sintaksisini tushunish.

Semantik qayta ishlash – gapning ma'nosini tushunish va izohlash.

Nutqni qayta ishlash – ovozli buyruqlarni tushunish va ularga javob berish.

Chatbotlar va virtual yordamchilar – inson bilan tabiiy muloqot qilish qobiliyatiga ega tizimlar.

Xulosa qiladigan bo'lsak, sun'iy intellekt taraqqiyoti o'zining chuqur tarixiy ildizlariga ega bo'lib, dastlabki

g'oyalar antik davrlardan boshlab shakllangan. XX asrning o'rtalarida esa bu soha mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlana boshladi. Dastlab evristik yondashuvlar, bilimga asoslangan tizimlar, tabiiy tilni tushunish va inson kognitiv modellarini yaratish asosiy tadqiqot obyekti bo'ldi. Keyingi bosqichlarda integrallashgan va

gibrid tizimlar paydo bo'lib, mashina idroki, robototexnika va tabiiy tilni qayta ishlash kabi kompleks yo'nalishlar shakllandi. Bugungi kunda sun'iy intellekt ta'lim sohasida innovatsion vosita sifatida faol integratsiyalanmoqda va kognitiv jarayonlarni optimallashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Павлов С. Н. Системы искусственного интеллекта: учеб. пособие. В 2-х частях. / С. Н. Павлов. – Томск: Эль Контент, 2011. - Ч. 1. ISBN 978-5-4332-0013- 576 с.
2. Q.A.Bekmurotov. Sun'iy intellekt. – Toshkent, 2019. 10-bet.
3. Valerie Illingworth, Dictionary of Computing (OUP, 1991) p89.
4. J.S. Edwards, Building Knowledge Based Systems (London, Pitman, 1991) p.5.
5. Q.A.Bekmurotov. Sun'iy intellekt. – Toshkent, 2019. 21-bet.

Nilufar BOYNAZAROVA,

*Termiz davlat pedagogika instituti,
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi*

ONA TILINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK MUAMMOLAR

Annotatsiya: ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishdagi pedagogik muammolar mavzusi, o'quv jarayonida o'quvchilarning so'zlash va yozish ko'nikmalarini shakllantirishda yuzaga keladigan qator qiyinchiliklarni o'rganadi. Mazkur muammo, ayniqsa, o'quvchilarning nutq madaniyatini to'g'ri va samarali rivojlantirishda yuzaga keladigan pedagogik yondashuvlar, metodlar va vositalarning yetishmovchiligi bilan bog'liqdir. O'quvchilarga nutq madaniyatini o'rgatishda qiyinchiliklar til va nutqni tushunish, uni estetik va mantiqiy jihatdan to'g'ri ifodalash, shuningdek, nutqning turli janrlari bo'yicha o'qitish jarayonidagi muammolarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ona tili, nutq madaniyati, o'quvchilar, pedagogik muammolar, nutq ko'nikmalari, kommunikativ salohiyat, o'qitish metodlari.

Аннотация: тема педагогических проблем развития речевой культуры учащихся при обучении родному языку рассматривает ряд трудностей, возникающих при формировании навыков говорения и письма учащихся в процессе обучения. Эта проблема, в частности, связана с отсутствием педагогических подходов, методов и средств, необходимых для правильного и эффективного развития речевой культуры учащихся. Трудности в обучении студентов культуре речи включают в себя проблемы понимания языка и речи, ее эстетического и логического выражения, а также проблемы в обучении различным жанрам речи.

Ключевые слова: родной язык, культура речи, учащиеся, педагогические проблемы, речевые навыки, коммуникативный потенциал.

Annotation: the topic of pedagogical problems in the development of students' speech culture in teaching their native language studies a number of difficulties that arise in the formation of students' speaking and writing skills during the educational process. This problem is especially associated with the lack of pedagogical approaches, methods and tools that arise in the correct and effective development of students' speech culture. Difficulties in teaching students' speech culture include problems in understanding language and speech, its aesthetic and logical correct expression, as well as problems in the process of teaching various genres of speech.

Key words: mother tongue, speech culture, students, pedagogical problems, speech skills, communicative potential, teaching methods.

Kirish. Ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishdagi pedagogik muammolar mavzusi, ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutq madaniyatini to'g'ri shakllantirishda yuzaga keladigan

qiyinchiliklar va pedagogik yechimlarni o'rganadi. Bu mavzu, nutqni rivojlantirishda mavjud bo'lgan turli pedagogik muammolarni, metodologik yondashuvlarni, o'quvchilarning kommunikativ salohiyatini oshirishga

qaratilgan samarali vositalarni va usullarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Quyida bu mavzuda yuzaga keladigan asosiy pedagogik muammolarni ko'rib chiqamiz:

Nutq madaniyatining to'g'ri shakllantirilmasligi: o'quvchilarda nutq madaniyati, ya'ni so'zlashda adabiyot qoidalariga rioya qilish, mantiqiy ifodalanish va tilni estetik jihatdan to'g'ri ishlatish ko'nikmalari to'liq rivojlanmayapti. Bu esa ularning kommunikativ salohiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.¹

Metodlar va o'rganilish darajasi. O'quvchilar orasida nutq madaniyati bo'yicha farqlarni qidagilarda ko'rishimiz mumkin. O'quvchilarning turli ijtimoiy, madaniy, va psixologik holatlari o'rtasida katta farqlar mavjud bo'lishi mumkin. Har bir o'quvchining nutq madaniyatini rivojlantirish uchun individual yondashuvlarni talab qiladi, bu esa o'qituvchidan ko'proq vaqt va resurslarni talab etadi.

Til va madaniyat o'rtasidagi aloqani yetarlicha o'rgatmaslik: nutq madaniyati faqat tilni bilish emas, balki madaniyatni tushunish va uning jamiyatdagi o'rni haqida ma'lumotga ega bo'lishni ham talab qiladi. Ba'zan ona tilini o'qitishda tilning madaniy va ijtimoiy konteksti yetarlicha o'rgatilmaydi.

Texnologiyaning cheklangan roli: zamonaviy texnologiyalarning ona tilini o'qitishda foydalanilishi hali to'liq rivojlanmagan. Virtual o'qitish vositalari, onlayn resurslar va interaktiv dasturlarni samarali qo'llashda muammolar mavjud. O'qitish metodlarini yangilash va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish. O'quvchilarga individual yondashuvlarni qo'llash.

Tahlil va natijalar. O'quvchilarga ijtimoiy muloqotda qatnashish, so'zlashda ishtirok etish, turli nutq vaziyatlarida o'z fikrlarini aniq ifodalashni o'rgatish zarur. Muloqot va prezentatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishda rolli o'yinlar, kichik guruh ishlari va taqdimotlar samarali vosita bo'lishi mumkin.

Ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishdagi pedagogik muammolarni hal qilish, nafaqat o'quvchilarning til bilimi, balki ularning ijtimoiy va kommunikativ salohiyatini ham oshiradi. Bunday yondashuv, o'quvchilarni zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli muloqot qiladigan, fikrlarini aniq va mantiqiy tarzda ifodalovchi shaxslar sifatida shakllantiradi.

Ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda bir qator pedagogik muammolar mavjud. Ushbu muammolarni tahlil qilish orqali, ta'lim jarayonida o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishning samarali yondashuvlarini aniqlash mumkin. Quyidagi tahlillarni ko'rib chiqamiz:

Nutq madaniyatining nazariy asoslari yetarlicha tushunilmasligi: o'quvchilarning nutq madaniyati faqat til qoidalarini va grammatikani o'zlashtirish bilan cheklanib qolmaydi. Ularning so'zlash, yozish, tinglash va o'qish ko'nikmalarini to'g'ri rivojlantirish uchun keng qamrovli yondashuvlar talab etiladi. Ammo ko'plab o'quvchilar bu tushunchalarni faqat grammatika va imlo sifatida qabul qiladilar, bu esa nutq madaniyati rivojlanishining cheklanganligini ko'rsatadi.

O'quvchilarning nutq madaniyatiga nisbatan qiziqishining pastligi: ba'zi o'quvchilarda nutq madaniyatiga bo'lgan qiziqish yetishmaydi. Ular, asosan, ona tili darslariga o'rganish uchun majburiyat sifatida qarashadi, natijada nutq madaniyati o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiya va qiziqish pasayadi. Bu muammo, o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda pedagogik muvaffaqiyatni kamaytiradi.

O'qituvchilarning pedagogik metodikasi: o'qituvchilar nutq madaniyatini rivojlantirish uchun samarali metodlarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ko'pincha, o'qituvchilar an'anaviy metodlarni ishlatishga moyil, bu esa o'quvchilarni nutqini ko'proq interaktiv, ijodiy va mantiqiy jihatdan rivojlantirishga yo'naltiradigan zamonaviy usullarga olib kelmaydi. Bunday holda, o'quvchilarni nutq madaniyati sohasida zamonaviy bilimlar bilan tanishtirishning samarali yo'llari aniqlanmaydi.

Texnologiyalarning yetarli darajada integratsiyalashmaganligi: hozirgi kunda texnologiyalar nutq madaniyatini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Biroq, ko'plab ta'lim muassasalarida texnologiyalarning yetarlicha samarali integratsiyasi amalga oshirilmayapti. Mobil ilovalar, interaktiv platformalar va virtual o'qitish vositalari kabi texnologiyalar o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda muhim rol o'ynashi mumkin, lekin ular yetarli darajada qo'llanilmayapti.

Shaxsiy farqlar va individual yondashuv: o'quvchilarning nutq madaniyati bo'yicha individual farqlari, ularning ijtimoiy, madaniy va psixologik jihatlari o'qituvchilarning yondashuvlarini murakkablashtiradi. Har bir o'quvchining nutq madaniyati rivojlanishi uchun alohida usullar va yondashuvlar talab qilinadi. Bu, o'qituvchilar uchun qo'shimcha ish va vaqt talab qilishi mumkin.

Nutq madaniyatini o'qitishning samaradorligi: o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda samarali pedagogik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash va individual yondashuvlar o'quvchilarning nutq madaniyati bo'yicha ko'nikmalarini

¹ Qodirov S. "O'quvchilarni nutq madaniyatiga o'rgatish: nazariy va amaliy asoslar" 2015.

sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilarning nutq madaniyatiga bo'lgan qiziqishining oshishi, ularning kommunikativ salohiyatini kuchaytiradi.

Motivatsiyaning oshishi: nutq madaniyatini o'rgatishda o'quvchilarga yaratadigan sharoitlar va o'zaro muloqotning rivojlanishiga turtki berish, ular orasida muloqotga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Nutq madaniyati bo'yicha o'quvchilarga rag'batlantiruvchi metodlar qo'llash ularning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Innovatsion metodlarni qo'llash: zamonaviy o'qitish metodlari, masalan, rolli o'yinlar, debatlar, guruh ishlari va boshqa interaktiv yondashuvlar o'quvchilarning nutq madaniyatini yanada samarali rivojlantirishga yordam beradi. Bu metodlar orqali o'quvchilar faqatgina tilni to'g'ri ishlatishni o'rganmaydi, balki o'z fikrlarini mantiqiy va aniq ifodalash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Texnologiyaning ta'lim jarayoniga integratsiyasi: texnologiyalarni ta'lim jarayoniga kiritish o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishda katta yordam beradi. Video darslar, onlayn ta'lim platformalari va

interaktiv o'qitish vositalari o'quvchilarga o'zlarining nutq madaniyatini sinovdan o'tkazish va yaxshilash imkoniyatini beradi.

Individual yondashuv va psixologik yordam: o'quvchilarga individual yondashuvlar qo'llanilishi, ularning o'ziga xos ehtiyojlarini inobatga olish, nutq madaniyati bo'yicha ularga mos o'qitish usullarini taqdim etish samarali natijalarga olib keladi. Psixologik yordam, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, nutq madaniyati sohasida muvaffaqiyatli o'sishiga turtki beradi.

Xulosa. Ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini rivojlantirishdagi pedagogik muammolarni hal qilish uchun innovatsion metodlar, texnologiyalarni joriy etish va individual yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Nutq madaniyatini shakllantirishda o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ta'lim jarayonini interaktiv va ijodiy tarzda olib borish orqali, o'quvchilar nafaqat tilni to'g'ri va ravon ishlatishni, balki samarali kommunikatsiya ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar. Bu, o'z navbatida, ularning ijtimoiy va professional muvaffaqiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldosheva D.N. Ona tili ta'limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013.68-b.
2. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2001.221-b.
3. Mirzaqulov T. Grammatika o'qitishning lingvistik asoslari. –T.: O'qituvchi, 1994.56-b.
4. Shabbazova D.R., Ona tili o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma –T.: Metodist nashryoti, 2023.
5. Aminova S. Ona tili darslarida noan'anaviy usullar// Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 1995.№ 1.17-18-b.
6. Mambetova L.M. "Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari".2024.
7. Saidova F. "Ona tili o'qitish metodikasi".2012.
8. Qodirov, S. "O'quvchilarni nutq madaniyatiga o'rgatish: nazariy va amaliy asoslar".2015.
9. Mansurov A. "O'qitish jarayonida nutq madaniyatini rivojlantirish".2010.
10. Shamsiyeva R. "Nutq madaniyati va uning o'qitilish metodikasi".2016.
11. Islomov M. "Ona tili va nutq madaniyati".2017.
12. Abduvaliyev I. "O'quvchilarda nutq madaniyatini rivojlantirish" 2020.
13. O'rmonov A. "Ona tilini o'qitishda pedagogik texnologiyalar" 2014.
14. Dzhuraev R. "O'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishda kommunikativ pedagogik yondashuv" 2019.

Gulbahor PARDAYEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti,
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi
e-mail: pardayevagulbahor8@gmail.com

Madrahim SARIYEV,
Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika
instituti magistranti

ONA TILI DARSLARIDA NUTQIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Annotatsiya: Ona tili darslarida til o'qitishdagi zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslanib, didaktik vositalar va interfaol ta'lim metodlaridan maqsadli foydalanish o'quvchilarda nutqiy kompetensiya tarkibiy elementlari: tinglash, so'zlash, o'qish va yozish kabi nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali natijalar berishi yoritilgan. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarning nutqini o'stirish, ularga to'g'ri talaffuz me'yorlarini o'rgatib borish, so'z boyligini kengaytirish har bir ona tili o'qituvchisining bosh vazifasidir

Kalit so'zlar: *integrativ, kompetensiyaviy, modul, kommunikativ yondashuvlar, o'qish, so'zlash.*

Аннотация: на основе современных педагогических подходов к обучению языку на уроках родного языка целенаправленное использование дидактических средств и интерактивных методов обучения позволяет дать эффективные результаты в развитии структурных элементов речевой компетентности учащихся: аудирования, говорения, чтения и письма. Основная задача каждого учителя родного языка – развивать речь учащихся на занятиях по родному языку, обучать их нормам правильного произношения, расширять их словарный запас.

Ключевые слова: *интегративный, компетентностный, модульный, коммуникативный подходы; навыки чтения.*

Annotation: targeted use of didactic tools and interactive teaching methods based on modern pedagogical approaches to language teaching in native language classes allows to achieve effective results in the development of structural elements of students' speech competence: listening, speaking, reading and writing. The main task of every native language teacher is to develop students' speech, to teach the rules of correct pronunciation, and to expand their vocabulary in native language classes.

Key words: *integrative, competence, modular, communicative approaches; reading.*

Kirish. So'nggi yillarda respublikamizda til o'qitish tizimini yangicha innovatsion sifat bosqichiga olib chiqishga oid islohotlar umumiy o'rta ta'lim ona tili darslarida o'quvchilarga nutqiy kompetensiya komponentlarini egallashga doir ilmiy-nazariy bilimlarni chuqur o'rganish, erkin, kreativ, ilmiy va mantiqiy fikrlash hamda atrof-muhitga ongli munosabatni rivojlantirish, og'zaki va yozma savodxonligini mustaqil ifodalay olishlari uchun zarur imkoniyatlar bermoqda. Ta'limga kompetensiyaviy, integrativ va kommunikativ yondashuv o'quvchilarda ilmiy tafakkur potensialining o'sishi, kasbiy kompetentlikning faollashuvi, izlanuvchan, yangilikka intilgan, harakatchan, tashabbuskor, o'zining professional maqsadlarini aniq anglaydigan, yetuk, barkamol shaxs bo'lib yetishishiga ijobiy, samarali ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarning ilg'or o'qitish uslublari ommalashmoqda. Ona tili ta'limi har bir millatning taraqqiyot darajasini belgilab beruvchi

muhim omildir, agar barcha sohada ilmiy renessansni amalga oshirmoqchi bo'lsak, buni ona tili ta'limini takomillashtirishdan boshlash kerak.

Metodlar va o'rganilish darajasi. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturida "Ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy (kommunikativ) kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchida til qurilishiga oid o'zlashtiriladigan amaliy bilimlarni (fonetika (orfoepiya), leksika, so'z tarkibi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish"ni nazarda tutadi. O'quvchilarda ushbu malaka talablarini rivojlantirish va takomillashtirishda esa ona tili o'qituvchisining o'rni beqiyosdir. Bu xususida psixolog olim E.G'oziyev shunday deydi: "O'quvchining to'g'ri mantiqiy fikrlashini rivojlantirish borasida ona tili

va adabiyot o'qituvchisining roli juda muhimdir. U hamma vaqt o'quvchilarni to'g'ri jumla tuzishga, ravon mulohaza qilishga, fikr yuritishga, yozish o'rgatib boradi". Demak, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida ona tili o'qituvchisi kontekstli o'qitish va zamonaviy yondashuvlar asosida o'quvchilarga mazmunan va grammatik jihatdan to'g'ri jumla tuzishni, mustaqil fikr yuritishni hamda o'z fikr-mulohazalarini og'zaki hamda yozma bayon qilishda olingan bilimlarni amalda qo'llay olishni o'rgatib boradi.

Ona tili nafaqat barcha fanlarni o'zlashtirishda, balki umuman, jamiyatda insonlarning o'zaro munosabatga kirishishida – muloqotning shakllanishida ham ahamiyatlidir. Ona tili darslarida milliy til - ona tilini o'qitishda har bir sinfda o'quvchilar egallashi ko'zda tutilgan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt lisoniy ko'nikmasini, ya'ni nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha talab etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yori rivojlantirilib boriladi.

Tahlil va natijalar. Umumta'lim maktablarida ona tili, o'zbek tili bo'yicha amalda bo'lgan dasturlarning mazmuni va asosiy yo'nalishlari 1950-yillarning o'rtalarida shakllangan bo'lib, shundan beri ular ayrim o'zgarishlar, to'ldirishlar bilan bugunga qadar kun tartibidan tushgani yo'q. Shu asosda darsliklar yaratildi, ular takror-takror davr sinovidan o'tdi. Bir tomondan qaraganda bu boradagi ishlar takomillashib, mukammallashib borganga o'xshab ko'rinadi. Biroq ijtimoiy hayotimizda keyingi chorak asrdan ko'proq o'tgan vaqt mobaynida siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, ma'rifiy jihatdan keskin o'zgarishlar ro'y berdi; milliy dunyoqarashimizda, shu bilan bog'liq shaxs tarbiyasiga munosabat masalasida yangilanishlar kuzatildi; mustaqillik mafkurasi jamiyatning har bir a'zosi, har bir sohasi, har bir ko'rinishi oldiga yangicha talablarni qo'ydi.

Jamiyatimizda ulkan o'zgarishlar ro'y berdi va ro'y bermoqda. Shunday o'zgarishlar sirasida o'zbek tilshunosligi va uning tadriji bilan bog'liq yangilanishlar ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Jumladan, o'zbek tilshunosligida tilni umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab xarakteridagi tizim; nutqni esa alohidalik, hodisa, voqelik, oqibat sifatida o'rganuvchi substansial tilshunoslik yo'nalishi shakllandi, rivojlandi, ulkan yutuqlarni qo'lga kiritdi. Biroq bu yangilanishlarning barchasi ta'lim tizimi bosqichlarida saralanib, birdek qabul qilingani yo'q. Jumladan, o'zbek substansial tilshunosligining yuzaga kelishi uchun poydevor vazifasini o'tagan an'anaviy tilshunoslik yutuqlari oliy ta'lim dastur-u darsliklarida ham, o'rta maxsus ta'lim tizimida ham, maktab programmasida ham yangi yo'nalish yutuqlari bilan qorishib ketdi. Bir-birini rad etuvchi nazariy bilimlar

maktab darsliklarida ko'plab uchrashi ham achinarli holdir.

Atrofimizga nazar tashlasak, ilg'or davlatlarning ko'pida ona tilidan ta'lim mazmuni tubdan yangilandi. "Ta'lim mazmuni sirasida o'quvchilarga taqdim etilayotgan bilimlar ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondira olishi, ularni ijodkorlikka, bunyodkorlikka undashi lozim"ligi belgilandi. O'quvchilarda ijodkorlikni, mustaqil fikrlash ko'nikmasini shakllantirish, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, ravon ifodalashga o'rgatish uchun ona tili ta'limining mazmunini tubdan yangilash, o'quv materiallarini zamon ehtiyojiga moslash talab qilindi. Buni amalga oshirishda, tabiiyki, ta'lim vositalari muhim ahamiyatga ega.

Bugungi kunga qadar bir qator maktab "Ona tili" darsliklari yaratildi, lekin ulardagi o'quv materiallarning hammasi ham talabga javob beradimi, degan savol atrofida mulohaza yuritishga to'g'ri keladi. Hamid Ne'matov va Asqar G'ulomov kabi olimlarimiz ona tili ta'limining bugungi holatini, uni yaxshilashda nimalar qilish kerakligini, o'quvchilarga nimalarni o'rgatish lozimligini jiddiy tahlil orqali o'rinli asoslagan edilar. Raqobatbardosh, malakali kadrlarni tarbiyalash ona tili ta'limi oldida turgan dolzarb vazifa bo'lib, uni amalga oshirish umumiy o'rta ta'limning asosiy vositasi bo'lgan darsliklar, ulardan o'rin olgan o'quv materiallarining saviyasiga ko'proq bog'liqdir. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, bugungi kun ona tili ta'limi maqsadi darslarda asosiy ta'lim vositasi faqat darslik bo'lishini taqozo etmaydi. O'qituvchi ham, o'quvchilar ham belgilangan mavzular mohiyati bilan bog'liq tarzda, odatda, "Axborot banki" materiallari (lug'atlar, ma'lumotnomalar, qomuslar, qaydlar va h.lar)ga tez-tez murojaat etishlari lozim. Afsuski, ona tili ta'limi mazmuni yangilanganiga qariyb yigirma yildan oshgan bo'lsa-da, maktab o'qituvchilarimizning aksariyati hamon faqatgina darslik materiallaridan foydalanishmoqda.

Umumiy o'rta ta'limda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari tizimli va uzluksiz ravishda o'qitishning dastlabki bosqichlaridan boshlab rejaga muvofiq til sathlariga oid grammatik qoidalar va ularni mustahkamlashga doir mashq va topshiriqlar asosida rivojlantirilib boriladi. Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalari ham rivojlantirilib boriladi. Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan axborot asrida til o'qitish tizimida ham zamonaviy yondashuvlar, interfaol metodlar va zamonaviy didaktik vositalardan foydalangan holda o'quvchilarda tinglash, so'zlash, o'qish va yozish nutqiy ko'nikmalarni kompleks rivojlantirish bugungi davr talabidir. Shu nuqtayi nazardan amaliyotda o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

O'quvchilarning og'zaki nutqini o'stirish, lug'atini yangi so'zlar bilan boyitish, so'zlardan nutqida to'g'ri va o'rinli foydalanishga o'rgatish maqsad qilib olingan. Har bir o'qituvchi 1-4-sinf ona tili fanidan yaratilgan multimedia ilovalari metodik qo'llanmalardan ta'lim sifatini oshirishda o'rinli va maqsadli foydalanishi zarur. Ayniqsa, ona tili darslarida matn ustida ishlashga va ularning xususiyatlari haqidagi mavjud bilimlarini yanada boyitishga alohida e'tibor qaratish lozim. O'quvchilarda nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdan maqsad ulardagi so'zlash, fikrlash, muloqot qilish, munosabat bildirish, mushohada qilish, ifodali o'qish ko'nikmalarini takomillashtirish, mustaqil ravishda matn tuzish va yozish malakalarini tizimli shakllantirish va o'stirish, leksik va sintaktik birliklarni qo'llashda mantiqiy yondashuvga asoslanishni o'rgatishdan iborat. Sermazmun og'zaki nutq, ibratomuz maqol va hikoyalar o'qish, har bir narsadan hikmat qidirish g'oyasi yo'g'rilgan badiiy

adabiyot namunalarini tinglash ta'sirida mahsuldor yozma nutq yaratiladi. Shuning uchun o'qish, tinglash va yozish o'quvchilarni bilimlarni mustahkam egallashga va komillikka yetaklovchi unsurlardir. Til ta'limida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarda nutqini o'stirishga yo'naltirilgan hamkorlikda olib boriluvchi amaliy faol mashg'ulotdir.

Xulosa. Ona tili darslarida o'quvchilarga nutqiy kompetensiya tarkibiy elementlarining funksional mazmunini singdirish va amalda qo'llashga o'rgatish ularning jamiyatda kommunikativ aloqaga kirishlarida, og'zaki va yozma muloqot jarayonlarida faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda ona tiliga oid kompetensiyalarni shakllantirish davr talabidir. O'quvchilar ona tili faniga oid savodxonlikni oshirish bilan birgalikda ularda fanga oid bilimlarni rivojlantirish, yurtimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni yuksak salohiyatga ega bo'lishiga ko'maklashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yo'ldosheva D.N. Ona tili ta'limi maqsadining tadrijiy taraqqiyoti. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013.168-b.
2. G'ulomov A., Qodirov M. Ona tili o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2001.221-b.
3. Mirzaqulov T. Grammatika o'qitishning lingvistik asoslari. –T.: O'qituvchi, 1994.56-b.
4. Shabbazova D.R.Ona tili o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma –T.: metodist nashryoti, 2023.
5. Aminova S. Ona tili darslarida noan'anaviy usullar // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 1995.№1.17-18-b.
6. Mambetova L.M.“Ona tili darslarida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari”, 2024.

Sirojiddin TEMIROV,
Axborot kommunikatsiya texnologiyalari
va aloqa harbiy instituti o'qituvchisi
sirojiddintemirov925@gmail.com

BO'LAJAK OFITSERLARNING HARBIY TERMINOLOGIK KOMPETENSIYASINI EKSPERT TIZIMI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH (Ingliz tilini o'qitish misolida)

Annotatsiya: ushbu maqola, bo'lajak ofitserlarning harbiy terminologik kompetensiyasini takomillashtirishda ingliz tilini o'qitish jarayonida ekspert tizimlaridan foydalanish usullarini ko'rib chiqadi. Harbiy sohada tilni bilish va terminologiyani to'g'ri qo'llash muhim ahamiyatga ega. Maqola, ekspert tizimlari yordamida ingliz tilidagi harbiy atamalarni o'rgatishning samaradorligini tahlil qiladi va bu yondashuvning bo'lajak ofitserlarning terminologik kompetensiyasini oshirishga qanday ta'sir qilishini o'rganadi.

Kalit so'zlar: harbiy terminologiya, ofitserlar, ingliz tili, ekspert tizimi, terminologik kompetensiya, o'quv jarayoni, metodologiya, ta'lim innovatsiyalari, o'qitish samaradorligi.

Annotation: this article examines the methods of using expert systems in the process of teaching English to improve the military terminological competence of future officers. In the military field, knowing the language and using terminology correctly is of significant importance. The article analyzes the effectiveness of teaching military terminology in English using expert systems and explores how this approach influences the enhancement of future officers' terminological competence.

Key words: military terminology, officers, English language, expert system, terminological competence, learning process, methodology, educational innovations, teaching effectiveness.

Аннотация: данная статья рассматривает методы использования экспертных систем в процессе обучения английскому языку с целью улучшения военно-терминологической компетенции будущих офицеров. В военной сфере знание языка и правильное использование терминологии имеет большое значение. Статья анализирует эффективность обучения военной терминологии на английском языке с использованием экспертных систем и исследует, как этот подход влияет на повышение терминологической компетенции будущих офицеров.

Ключевые слова: военная терминология, офицеры, английский язык, экспертная система, терминологическая компетенция, учебный процесс, методология, образовательные инновации, эффективность обучения.

Kirish. Harbiy ta'limning bugungi kunda ahamiyati katta va uzluksiz ravishda rivojlanib borayotgan soha sifatida, milliy xavfsizlikni ta'minlashda, mamlakat mudofaasini kuchaytirishda, shuningdek, xalqaro munosabatlar va harbiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy harbiy ta'lim nafaqat texnik va jismoniy tayyorgarlikni, balki til va kommunikatsiya kompetensiyasini ham o'z ichiga oladi. Harbiy til, xususan, ingliz tili, global miqyosda o'zaro tushunishni ta'minlashda, xalqaro harbiy mashg'ulotlar, konferensiyalar va operatsiyalarni muvaffaqiyatli o'tkazishda muhim o'rin tutadi.

Bo'lajak ofitserlar uchun ingliz tilini mukammal o'zlashtirish va harbiy terminologiyani to'g'ri qo'llash, ularning professional faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir. Ingliz tili, dunyo bo'ylab harbiy aloqalarda standart til sifatida ishlatiladi, shuning uchun uning terminologik asoslarini puxta o'rganish ofitserning kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi. Harbiy terminologik kompetensiya esa harbiy atamalarni to'g'ri

tushunish va ulardan samarali foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Ushbu maqolaning maqsadi – bo'lajak ofitserlarning ingliz tilidagi harbiy terminologik kompetensiyasini ekspert tizimlari yordamida takomillashtirishning samaradorligini o'rganishdir. Maqolada ekspert tizimlarining ta'lim jarayoniga integratsiyasining afzalliklari, ularning ta'lim metodologiyasidagi roli va samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, bu tizimlarning harbiy tilni o'rgatishdagi o'rni, bo'lajak ofitserlarning terminologik kompetensiyasini oshirishdagi imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Harbiy terminologik kompetensiya va uning ahamiyati

Terminologik kompetensiya — bu tilshunoslikda, ayniqsa maxsus sohalarda, muayyan so'zlar va atamalarni to'g'ri va samarali qo'llay olish qobiliyatidir. Bu kompetensiya tilni to'g'ri tushunish, so'zlashuvda va yozishda aniq, maqsadga muvofiq atamalarni ishlatish, hamda mavzuni tahlil qilishda to'g'ri va izchil

usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Harbiy terminologik kompetensiya, ayniqsa, harbiy xizmatdagi xodimlar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ular tez-tez murakkab va noaniq vaziyatlarga duch keladilar, shu bois atamalarni aniq tushunish va ulardan to'g'ri foydalanish zarur.

Harbiy terminologiyaning tuzilishi va o'ziga xos xususiyatlari. Harbiy terminologiya – bu harbiy faoliyatga oid tushunchalar, jarayonlar, qurilmalar, operatsiyalar va boshqa ko'plab harbiy sohalariga oid maxsus atamalarning to'plamidir. Harbiy til o'zining aniq va qat'iy tuzilishi bilan ajralib turadi, chunki bu til xususiy, texnik va murakkab konseptlarga asoslanadi. Harbiy terminologiya bir nechta sohalaridan iborat bo'lib, ularga strategiya, taktika, qurollar, jismoniy tayyorgarlik, axborot xavfsizligi, xalqaro qonunlar va boshqa muhim qismlar kiradi. Harbiy terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlari shundaki, u yuqori darajadagi aniqlikni talab qiladi, chunki bu tilda qo'llaniladigan so'zlar va atamalar biror operatsiya yoki vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan maxsus bilim va tushunchalarni ifodalaydi. [1:56]

Ekspert tizimining ta'limda qo'llanilishi. Ekspert tizimlari — bu bilimlarga asoslangan, murakkab qarorlarni qabul qilishda yordam beradigan kompyuter tizimlaridir. Ta'limda ekspert tizimlari kursantlarga yuqori malakali bilimlarni yetkazishda va ularni turli vaziyatlarda samarali ishlatishda yordam beradi. Bu tizimlar kursantlarning individual ehtiyojlariga mos ravishda qo'llanilishi mumkin, chunki ular o'rganilayotgan materialni tezda tahlil qilish va o'rganuvchilarning bilim darajasini aniqlash imkoniyatini beradi. Harbiy ta'limda ekspert tizimlari harbiy terminologiya, strategiya va taktika kabi murakkab sohalarida o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlashda, shuningdek, bo'lajak ofitserlarga real vaqt rejimida qarorlar qabul qilish va harbiy vazifalarni bajarishda yordam beradi. Shuning uchun ekspert tizimlari ta'lim metodologiyasida individual kursantlarning ehtiyojlariga javob berish, o'quv jarayonini moslashtirish va samarali tushunishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. [2:45]

Ekspert tizimlarining afzalliklari va kamchiliklari. Ekspert tizimlarining asosiy afzalliklaridan biri shundaki, ular murakkab va maxsus bilimlarni o'rgatishda yuqori samaradorlikni ko'rsatadi. Tizimlar kursantlarning bilimi va ko'nikmalarini o'zlashtirish jarayonida tahlil qilib, individual o'rganish yo'llarini yaratadi. Bu kursantlarga o'z o'qish tezligini va samaradorligini oshirish imkonini beradi. Ekspert tizimlari shuningdek, o'quv jarayonida xatoliklarni kamaytirish va kursantlarga to'g'ri javoblar taqdim etish orqali yanada aniqlikni ta'minlaydi. Biroq, ekspert tizimlarining kamchiliklari ham mavjud.

Ingliz tilini o'qitishda ekspert tizimining roli. Ingliz tilidagi harbiy terminologiyani o'rgatish jarayonida yangi usullar, ayniqsa, texnologiyalarning rivojlanishi bilan, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam

beradi. Ekspert tizimlari bu usullarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bunday tizimlar, kursantlarga real vaqt rejimida harbiy atamalarni o'rgatishda va ularni turli vaziyatlarda qanday ishlatishni tushunishda yordam beradi. Interaktiv mashqlar, simulyatsiyalar, ko'rgazmali materiallar yordamida, kursantlar nafaqat harbiy atamalarni, balki ularning kontekstda to'g'ri ishlatilishini ham o'rganadilar. Ekspert tizimlari, shuningdek, harbiy sohalarida ingliz tilidagi maxsus terminologiyani o'rgatish uchun masalalar va ssenariylarni yaratishga imkon beradi, bu esa kursantlarga o'rganilayotgan materialni yanada yaxshiroq va tezda o'zlashtirishga yordam beradi. [3:112]

Bo'lajak ofitserlar uchun ingliz tilini o'qitishdagi ekspert tizimining imkoniyatlari. Bo'lajak ofitserlar uchun ingliz tilini o'qitishdagi ekspert tizimlari ularga harbiy terminologiyani o'rganishda katta yordam beradi. Ushbu tizimlar nafaqat so'z boyligini oshirishga, balki harbiy atamalarni kontekstga mos ravishda ishlatish qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. Ekspert tizimlari, masalan, turli xil harbiy operatsiyalarni yoki strategik vaziyatlarni simulyatsiya qilib, kursantlarga bu vaziyatlarda qanday tilni ishlatish kerakligini o'rgatadi. Shuningdek, bu tizimlar ofitserlarga ingliz tilidagi rasmiy va norasmiy aloqalarda qanday xulq-atvorni ko'rsatishni, shuningdek, yuqori darajadagi professional muloqotlarni amalga oshirishni o'rgatadi.

Tahlil va eksperimentlar. Ekspert tizimining bo'lajak ofitserlarga ta'siri, asosan, ularning harbiy terminologiya bo'yicha bilimlarini oshirish va o'rganish samaradorligini yaxshilashda namoyon bo'ladi. Eksperimentlar orqali ekspert tizimlarining bo'lajak ofitserlarga qanday ta'sir qilishini o'rganish, tizimlarning kursantlar tomonidan qabul qilinishini, ularga qanday yordam berishini va kursantlarning o'zlashtirish darajasini o'lchash imkonini beradi. Kursantlarning ekspert tizimlaridan foydalangandan keyin o'zlashtirgan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyati baholandi. Misol uchun, bo'lajak ofitserlar turli harbiy ssenariylar va vaziyatlarda ingliz tilidagi harbiy atamalarni qo'llash orqali o'zlarining bilim darajalarini sinovdan o'tkazadilar. Natijalar bo'yicha, ekspert tizimlari yordamida o'rgatish, nafaqat tilni o'rganish jarayonini samarali qiladi, balki kursantlarning harbiy terminologiyani real vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'quv jarayonida ekspert tizimining samaradorligini baholash. Ekspert tizimining samaradorligini baholash uchun kursantlarning bilim darajasi va tizimni qo'llash jarayonidagi muvaffaqiyatlari tahlil qilindi. Tahlil jarayonida, kursantlarga ingliz tilidagi harbiy atamalarni o'rgatishda ekspert tizimlari qanday yordam berishi, tizim orqali taqdim etilgan mashqlarni bajarganidan keyin kursantlarning tushunish darajasi qanday o'zgarishi o'lchandi. Eksperimentlar orqali ekspert tizimlari yordamida o'qitish kursantlarning bilimlarini mustahkamlashda samarali ekanligi

aniqlangan. Kursantlarning avvalgi va ekspert tizimi yordamida o'rganishdan keyingi bilim darajalarini solishtirish, tizimning samaradorligini aniq ko'rsatdi. Kursantlarning xatolarini tezda aniqlash va ularni to'g'ri tushuntirish imkoniyati tizimning o'quv jarayonidagi ahamiyatini oshirdi.[4:78]

Natijalar va tahlillar. Eksperimentlar va tahlillar natijasida ekspert tizimlarining ingliz tilini o'qitishda bo'lajak ofitserlarga yuqori samaradorlik ko'rsatgani aniqlandi. Kursantlarning harbiy terminologiya bo'yicha bilim darajasi aniq oshdi, va ular terminlarni kontekstda ishlatish bo'yicha yanada yuqori ko'nikmalarga ega bo'ldilar.

muhitini yaratish mumkin bo'ladi. Ayniqsa, harbiy til – bu aniqlik, aniqlanish va tezkorlikni talab qiladigan soha bo'lganligi sababli, ekspert tizimlari orqali o'quvchilar har bir terminning mazmunini to'g'ri tushunib, uni professional faoliyatda puxta qo'llash imkoniga ega bo'ladi.

Ekspert tizimlarining yordami bilan kursantlar xatolarini tezda anglaydi, ularni to'g'rilash imkoniga ega bo'ladi va bu orqali bilimlari mustahkamlanadi. Simulyatsiya va interaktiv mashg'ulotlar yordamida ularning amaliy tayyorgarligi kuchayadi, bu esa ularni zamonaviy harbiy xizmatga tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, tizimlar orqali o'rganish

Baholash mezonlari	Ekspert tizimidan oldin	Ekspert tizimi yordamida	Farq
Bilim darajasi	O'rta	Yuqori	+30%
Harbiy atamalarni o'zlashtirish	60%	85%	+25%
Xatolarni aniqlash tezligi	Sekin	Tezkor	+40%
Bilimlarni mustahkamlash samaradorligi	O'rta	Yuqori	+35%
Shaxsiylashtirilgan yondashuv	Yo'q	Mavjud	+100%

1-jadval. Ekspert tizimidan foydalanishning samaradorligini aniqlash.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar va eksperimentlar shuni ko'rsatdiki, ekspert tizimlari bo'lajak ofitserlarning ingliz tilidagi harbiy terminologik kompetensiyasini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Ushbu tizimlar kursantlarning nafaqat so'z boyligini kengaytiradi, balki ularning terminlarni kontekstda to'g'ri qo'llash, real harbiy ssenariylarda mustaqil fikrlash va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini ham sezilarli darajada oshiradi. Ta'lim jarayoniga ekspert tizimlarini integratsiya qilish orqali kursantlarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan, interaktiv va samarali o'quv

kursantlarga o'zlashtirish tezligiga qarab mos o'quv materiallarini taqdim etadi, bu esa ta'limning sifatini yanada oshiradi.

Umuman olganda, ingliz tilidagi harbiy terminologiyani o'rgatishda ekspert tizimlaridan foydalanish, bo'lajak ofitserlarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, muloqot kompetensiyasini rivojlantirish va xalqaro miqyosdagi harbiy hamkorlikda faol ishtirok etish imkoniyatini yaratadi. Bu esa nafaqat individual darajada, balki mamlakatning umumiy harbiy salohiyatini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. [5:89]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, P., & Green, D. The Role of Expert Systems in Military Training. International Journal of Military Education, 18(2), 56-73-betlar. 2021.
2. Abduqahhorov, S. Harbiy ta'lim va uning metodologiyasi: Innovatsion yondashuvlar va metodikalar. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, 35(2), 45-59-betlar. 2020.
3. Khan, A., & White, R. Advances in Technological Tools for Language Learning: Expert Systems in Military Training. Defense Technology Review, 31(4), 112-130-betlar. 2020.
4. To'raqulov, M. O'zbek tilida harbiy terminologiya va uning o'qitish metodikasi. Fan va texnologiyalar akademiyasi, 12(4), 78-92-betlar. 2019.
5. Peterson, C., & Thompson, S. Military Terminology and Language Training: A Global Approach. Journal of Defense Education, 22(3), 89-104-betlar. 2019.

Zulxumar QALBAEVA,
Ózbekstan Ilimlar akademiyasi
Qaraqalpaqstan bólimi gumanitar ilimler

QARAQALPAQ TILINDE JOQARÍ BILIMLENDIRIWDEGI JIYI QOLLANÍLATUĞÍN SÍRTTAN KIRGEN TERMINLER

Anotacia: maqalamızda joqarı bilimlendiriw terminleri haqqında sóz etemiz. Ásirese joqarı bilimlendiriwdegi jiyi qollanılátuğın sırttan kirgen terminler jóninde aytıp ótiledi. Sırttan kirgen terminlerge misallar keltirilip, olardıń qaysı tilden kirip keliw tariyxı túsindiriledi. Qaraqalpaq tili terminologiyasınıń bayıp bariwı sırttan kirgen terminlerdiń tilimizde óz ornın tabıwı menen de tikkeley baylanıslı. Maqalada misallar teoriyalıq pikirlerimizdi dálillewge xızmet etedi.

Gilt sózler: *termin, sózlik, misal, bilimlendiriw, ónimli.*

Annotation: in our article, we will talk about the best educational terms. Ásirese is told about the terms that are used to educate children. Examples of terms that have entered the back are given, and the history of the language from which they came is explained. Most of the terminology of the Karakalpak language is closely related to the origin of the terms that have entered our language. Examples in the article serve to prove our theoretical ideas.

Key words: *term, sentence, example, education, a lot.*

Аннотация: в нашей статье мы поговорим о лучших образовательных терминах. Особенно рассказывают о терминах, которые используются для обучения детей. Приводятся примеры терминов, вошедших в оборот, и объясняется история языка, из которого они произошли. Большая часть терминологии каракалпакского языка тесно связана с происхождением терминов, вошедших в наш язык. Примеры в статье служат подтверждением наших теоретических идей.

Ключевые слова: *термин, словарь, пример, образование, много.*

Qaraqalpaq tiliniń sózlik qorı sonıń ishinde terminologiyalıq sózlik qorınıń bayıwı óz-ózinen júz bergen qubılıs emes. Ishki hám sırtqı tásirlerdiń nátiyjesinde tilimiz birqansha bayıdı. Búgingi kúnde de bul process dawam etpekte. Degen menen, sırttan kirgen sózlerdiń barlıgın da tilimizge ózlestirip alıw múmkin emes. Ayırım terminler qalay bolsa solay tilimizge ózgerissiz sol qálpinde kirip kelmekte, al ayırım terminler tilimizdiń ózine tán elementlerin qabıl etiw arqalı tilimizge ózlestirilmekte. Pedagogikada ásirese joqarı bilimlendiriwdegi rawajlanıw hám ózgerisler ondağı qollanılátuğın termin sózlerdiń qalıplesiwine yaki kirip keliwine de túrtki bolıp kiyatır. Shet el texnika-texnologiyasınıń jedel rawajlanıwı biziń elimizge hám tilimizge óz tásin tiygizbey qoymadı.

Ilim hám texnikadağı rawajlanıw joqarı bilimlendiriw sistemasında da óz kórinisin taptı. Bul process terminologiyağa da óz tásin tiygizip kelmekte. Jańa túsiniqlerdiń kirip keliwi, basqa tillerden basqa terminlerdiń de kirip keliwi degeni. Maqalamızda bul haqqında misallar arqalı túsindiriwge háreket etemiz.

Diplom – grekshe – eki bólekke bólip búklengen hújjet. Joqarı yaki orta arnawlı oqıw orınların

pitirgenligi yaki qánigelikke iye bolğanlıgın tastıyıqlawshı hújjet. *Birinshi basqışta attestaciyaдан ótetuğın oqıtıwshınıń tómendegi iskerligi úyreniledi: – oqıw pánleri boyınsha qánigelik sınav nátiyjeleri (iyelegen **diplomı** boyınsha tayarlıgı, tálim baǵdarı yamasa qánigeligi boyınsha MBS yamasa mámleketlik talaplar tiykarındağı test, jazba jumıslar, dóretiwshilik jumıslardı orınlawı h.t.b.* (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikası / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 470-bet.).

Dissertaciya – latinsha – izertlew, pikirlew mánisinde. Ashıq dodalawğa qoyılátuğın ilimiy dáreje yaki qánigelik alıw maqsetinde jazılátuğın ilimiy jumıslar. *J.A.Orınbaev, Ó.Álewov, T.Ótebaevlar doktorlıq **dissertaciýaların**, Q.Qosnazarov, B.Sultamuratov, Sh.Nepesova, A.Pazılov, T.Saparbaev, Q.Seytmuratov, A.Tlegenov, T.Jiemuratov, U.Seytjanova, P.Berdanova, A.Nawrızbayeva, A.Urumbaeva, R.Nurjanova hám basqada kóplegen ilimpazlar kandidatlıq **dissertaciýaların** tabıslı jaqlap shıǵıp Qaraqalpaqstanda pedagogika iliminiń rawajlanıwına ózleriniń salmaqılı úleslerin qostı.* (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova.

Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 32-33-betler.).

Zachyot – laboratoriyalıq, ámeliy, esap-kitap isler, kurs jumısların orınlaw, sonday-aq bilimlerdi ózlestiriwdi baqlaw forması. 1944-jıldan 1 den 5 ke deyin san menen jazba qoyılatuğın bes ballı bahalaw sisteması qollanıldı. 1932-jılı imtixan, 1959-jılı joqarı klasslarğa sınaq (**zachet**) kiritildi. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 261-bet.). Bul termin joqarı bilimlendiriwde de qollanılp kelmekte.

Indukciya – latinsha – keltiriw, oyatiw, qozğaw. Jekelikten ulıwmalıqqa qaray izertlew metodı. Xorezmiy geodeziya, matematika, geografiya, astronomiya hám basqa ilim tarawlarında izertlew metodların qollanıw ilimiy-ámeliy jumıslar alıp bardı. Birinshilerden bolıp **indukciya** hám dedukciya metodların qolladı, qosıw, alıw, kóbeytiw, bóliw qağıydaların jarattı. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 170-bet.).

Innovaciya – inglisshe – jańalıq kiritiw mánisinde. Ilimiy jumıs barısında jańalıq kiritiw, jańalıq alıp keliw. 1970—1975-jılları izleniwge izertlewge uqıplı, dóretiwshilikte pıdayı, jańalıqqa janı qumar bir qatar novator muğallimler tálim-tárbiya jumısların shólkemlestiriwdiń zamanagóy eń jaqsı jańa túrlerin tabıwda, pedagogikalıq **innovaciyalardı** jaratıwda baslama kóterip shıqtı. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 212-213-betler.).

Institut – latinsha – ornatiw, shólkem mánisinde. Túrli qánigelikke maslasqan oqıw ornınıń atı, sonday-aq ilimiy izertlew ornı. 1995 jılı AQShtıń Boston qalasında TRIZ ilim-izertlew **institutı** shólkemlestirildi. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 248-bet.). Joqarı bilim beriw mákemelerinde innovaciya – bul ilim. Sonıń ushın da universitet hám **institutlarda** tálim beretuğın hár bir ustaz oqıtıwshı bolıwı menen bir qatarda ilimpaz, alim bolıwı tiyis. (M.Сулейманова, «Еркин Қарақалпақстан» №16 – 156 (21194) 2025-жыл, 8-февраль, шемби, 3-бет.).

Kafedra – grekshe, otırğısh, stul mánisinde. Oqıtıw yamasa sóylep shığıw ushın arnalğan orın. Házirgi waqıtta bir-birine baylanısı bar pánlerdiń jıyındısınan ibarat joqarı oqıw ornınıń bir bólimi. Házirgi kúnde **oligofrenopedagogika** hám

logopediya, **defektologiya**nın **klinikalıq tiykarları** hám **surdopedagogika kafedraları** qosılıp, arnawlı pedagogika hám defektologiya **kafedralarına** aylandırıldı. Bul **kafedralar** pedagogika hám defektologiya fakul'teti quramında jumıs islemekte. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 488-bet.).

Kategoriya – grekshe, kórsetpe, dáلیل, túsinik, tastıyıqlaw mánilerin bildiredi. Basqa ilimler sıyaqlı pedagogika ilimide ulıwma túsiniklerge (**kategoriyalarğa**) iye. Ilimde ulıwma, baslı hám tiykarğı túsiniklerdi **kategoriyalar** dep ataw qabıl etilgen. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 27-bet.).

Kognitiv – latinsha – bilim, biliw. Studentlerdiń oylaw qáiletin rawajlandırıwshı metodlardıń biri. Pedagog-ilimpazlar tárepinen tálim alıwshılardıń **informaciyalıq mádeniyatın qalıplestiriwde kognitiv** (bilim hám kónlikpeler), **emocional-qádriyatlı** (qatnasıqlar, baha beriw kónlikpelerine iye bolıw) hámde **ámeliy-háreket** (bilim hám kónlikpelerdi maqsetke muwapıq paydalana alıw) sıyaqlı komponentlerdi qalıplestiriwdi usınıs etedi. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 445-bet.).

Konspekt – latinsha – ulıwmalastırıwshı qısqaasha mağlıwmat, joqarı bilimlendiriwde jiwi qollanıladı. Mısalı: **Arnawlı ádebiyatlar menen islewde joba dúziwdi, tezis islewdi hám konspekti** alıwdı talap etedi. Bunı muğallım anıq mısallar menen sabaqta kórsetedi. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 174-bet.).

Kredit – latinsha – isenim, isenedi mánisinde, joqarı bilimlendiriwde oqıw kólemine ólshewdi rásmiylestiriw birligi sıpatında. Respublikamızda 2007-2008 oqıw jılınan baslap inklyuziv tálim sistemasın jolğa qoyıw bağdarında Aziya rawajlanıw banki **kreditı** tiykarında bir qansha jumıslar alıp barılmaqta. (A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova. Úzliksiz tálim pedagogikasi / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023. – 501-502-betler.).

Kurator – latinsha - ğamxorlıq qılıw, táshwishleniw mánisinde. Joqarı bilimlendiriwde topar basshısı. Degen menen, búgingi kúnde joqarı bilimlendiride ónimsiz qollanılp, óz ornın basqa terminge (**tyutor**) bosatıp bergen. Al “kurator” terminini basqa da

tarawlarda qollanilip  z ornin joytpastan kelmekte.

Joqarida k rip sh gilgan terminler h m olar ga keltirilgen m sallar pedagogikada i h m joqari bilimlendiriwdegi terminologiyani  rawajlanıwınan derek beredi. Sırttan kirgen terminler  z t sinigini  turaqlılı ı h m awdarmalap bolmaytu ınlı ı menen  zgeshelenedi. Tilimizge ayırımların awdarmalap alğanımız benen barlıq terminlerdi  de d l m nisi  sol q lpinde saqlap qalıw m mkin emes. Sonlıqtan sırttan kirgen terminlerdi   zgerissiz tilimizge qabıl etiliwini  t repedarımız. Bul arqalı s zlik qorımızdı , terminologiyamızı  k n sayın rawajlanıp, bayıp bariwini  g wası bolıp otırmız.  sirese so  ı jılları texnika-texnologiyani , ilim h m innovaciyanı  rawajlanıwı pedagogikada, sonı  ishinde joqari bilimlendiriwde  z k rinisi  tappaqta. Ja a t sinikler – bul ja a terminler degeni. Terminler haqqında ı t mendege pikirler bolsa s zimizdi ele de tastıyıqlaydı:

Terminlerdi  payda bolıwı h m rawajlanıwı, olardı  turaqlasıwı h zirgi k n talabına,  debiy tildi  nızamlılıqlarına say iske asadı. Bul terminler j miyetlik

turmısta ke  qollanilıp atır. Qaraqalpaq tilini  s zlik quramında bunday terminler  dewir k p sanda ushırasıwı menen birge, olar ulıwma terminologiyanı bayıtıw a sebepshi bolıp otır. Qaraqalpaq tilini  h zirgi rawajlanıw ja dayında onı  s zlik quramını  belgili bir toparın quraytu ın terminologiyani  tolıqtırılıwında, rawajlanıwında orıs tilinen awısqa terminler belgili orındı iyeleydi. Onı  terminler sistemasında q liplesken podsistema d rejesine k teriliwinde,  lbette bul awısqa terminlerdi  orını girewli. Orıs tili arqalı qaraqalpaq tiline kirip kelgen s zlerdi  k bisi – internacionallıq terminler. Sonlıqtan da olardı  k pshiligi tariyxıy sh  ısı k zqarasınan barlı ı orıs tilinen emes, al basqa indoevropa tillerinen orıs tiline awısıp, qaraqalpaq tiline  tken.¹ Shınında da basqa tillerden  zlesken terminler tilimizde  z ornına iye. Olar tilimizdi  m lim d rejede bayıwı ushın xızmet etip kelmekte. Anaw yamınaw t sinikti d l beriwde sırttan kirgen terminlerdi  tutqa n orını k ndelikli  mirimizde de, bilimlendiriw tarawında da  lken  hmiyetke iye.

¹ E.Berdimuratov. Qaraqalpaq tili terminleri. N kis, “Bilim” – 1999. 144-145-betler.

Paydalanıl an  debiyatlar

1. A.K.Pazılov, Q.S.Seytmuratov, Z.K.Kurbaniyazova.  zliksiz t lim pedagogikası / Sabaqlıq / – Tashkent: «Yosh avlod matbaa», 2023.
2. E.Berdimuratov. Qaraqalpaq tili terminleri. – N kis: “Bilim”, 1999.
3. K.M mbetov. “Erte d wirdegi qaraqalpaq  debiyatı” Joqari oqıw orınlarına arnal an sabaqlıq. – N kis: “Qaraqalpaqstan”, 2020-jıl.

Sadoqat XAKIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tili nazariy aspektlar kafedrası o'qituvchisi
sadoqat.xakimova@mail.ru

RANG KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi rang komponentli frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Frazeologizmlarning sinonimiya, antonimiya va polisemik xususiyatlari kontekst asosida o'rganilib, ularning obrazlilik darajasi, emotsional ifoda imkoniyatlari va milliy-madaniy asoslari yoritiladi. Tahlil jarayonida qiyosiy-tipologik va lingvosemantik metodlar qo'llanilib, o'zbek va ingliz tilidagi maqol va iboralar misolida frazeologik birliklarning o'zaro mosligi va farqlari aniqlanadi. Maqola madaniyatlararo til o'rganish va tarjima jarayonida rang komponentli frazeologizmlarning o'rni va ahamiyatini tushunishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, rang komponenti frazeologik birliklar, sinonimiya, antonimiya, polisemik birliklar, o'zbek tili, ingliz tili, semantika, madaniy tafakkur, rang ifodasi, lingvosemantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik.

Annotation: this article analyzes the semantic features of phraseological units with color components in Uzbek and English. The synonymic, antonymic, and polysemous properties of these idioms are studied in context, highlighting their degree of imagery, emotional expression, and national-cultural foundations. Comparative-typological and linguistic-semantic methods are used to identify similarities and differences between Uzbek and English proverbs and idiomatic expressions. The article serves as an important source for understanding the role and significance of color-based idioms in cross-cultural language learning and translation.

Key words: phraseological unit, phraseological unit with color component, synonymy, antonymy, polysemous units, Uzbek language, English language, semantics, cultural thinking, emotional expression, color representation, linguistic-semantic analysis, comparative linguistics.

Аннотация: в данной статье анализируются семантические особенности фразеологических единиц с цветовым компонентом в узбекском и английском языках. Исследуются синонимичные, антонимичные и полисемантические свойства фразеологизмов в контексте, освещается степень их образности, эмоциональной выразительности и национально-культурной основы. Сопоставительно-типологический и лингвosemantический методы позволяют выявить сходства и различия между узбекскими и английскими пословицами и устойчивыми выражениями. Статья представляет собой важный источник для понимания роли и значения цветowych фразеологизмов в межкультурном изучении языков и процессе перевода.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразеологическая единица с цветовой компонент, синонимия, антонимия, полисемия, узбекский язык, английский язык, семантика, культурное мышление, эмоциональное выражение, цветовой обозначение, лингвosemantический анализ, сопоставительное языкознание.

Kirish. Tilning obrazlilik va ifodaviylik darajasi ko'p jihatdan undagi frazeologik birliklarning mavjudligi va ularning faol ishlatilishiga bog'liq. Frazeologizmlar xalq tafakkuri, tarixiy xotirasi, mentaliteti va milliy madaniyatining yorqin aksidir. Ayniqsa, rang ifodalovchi komponentlarga ega bo'lgan frazeologik birliklar tilning beqiyos boyligini ko'rsatadi. Ranglar inson ongida turlicha assotsiatsiyalar uyg'otib, emotsional-psixologik holatlarni, ijtimoiy munosabatlarni ifodalashda katta rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada rang komponentli frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari, ularning sinonimiya, antonimiya, polisemik qirralari va madaniy-ma'naviy asoslari o'rganiladi.

Metodika. Maqolani yozishda qiyosiy-tipologik, lingvosemantik, komponent tahlil usullari qo'llanildi. Frazeologik birlik (FB)lar o'zbek va ingliz tillarida tanlab olindi. Har bir ibora ko'rib chiqilib, uning asosiy

va ikkilamchi ma'nolari aniqlanib, sinonimik, antonimik yoki ko'p ma'nolilik belgilariga ega ekanligi tahlil qilindi. Maqolada biz FBlarining semantik tabiyatini chuqur o'rgangan olim SH.Rahmatullayevning o'zbek tilidagi ilmiy izlanishlarini ingliz va o'zbek tillarida mavjud rang komponentli FB larga nisbatan talqin etdik.

FBlarda sinonimiya masalasini o'rgangan olimlar, xususan, H.Л.Каменецкайте "Синонимы в английской фразеологии" kitobi va "Характер синонимии глагольных фразеологических единиц разного типа (идиоматических и неидиоматических) в современном английском языке" ilmiy izlanishlari, A.В.Кунин "Фразеология современного английского языка" kitobi, G.E.Xakimova "Zoonimik komponentli frazeologik birliklarning strukturaviy va semantik xususiyatlari (ingliz tili materiali asosida)" dissertatsiya ishi shular jumlasidandir. "Sinonimiya til birliklari orasida semantik mikro sistemalardan biridir", deydi, "O'zbek tilining

frazeologik lug'ati"da professor Shavkat Rahmatullayev.

Muhokama. Sinonimiya tildagi so'zlar, qo'shimchalarda bo'lgani kabi iboralar orasida ham mavjud. Sinonim iboralar deyish uchun iboralar bir ma'noni anglatishi va o'z navbatida har biri o'ziga xos ma'no qirrasiga ega bo'lishi lozim. "Sinonimiya til birliklari orasida semantik mikro sistemalardan biridir" [1,5]. Quyida biz professor Shavkat Rahmatullayevning frazeologik sinonimiya haqidagi ilmiy dalillarni o'zbek va ingliz tilidagi rang ishtirokidagi FBlarga nisbatan talqin etishga e'tiborimizni qaratamiz. Sinonimlar odatda bir yoki bir necha jihatdan farqlanadi. Avvalo sinonim iboralar orasida ma'no qirralaridagi farq mavjudligi haqida. Masalan, *dili siyoh* iborasi *dili xufton* iborasiga sinonim, ayni bir ma'noni anglatadi– nihoyatda xafa[2;1-612-613]. Ammo bu iboralardagi o'ziga xoslik shunda namoyon bo'ladiki, ikkinchi iborada qattiq ranjiganlik kuchliroq ifodalanadi.

O'zbek tilidagi maqollarda ham sinonimlik mavjud – *gadoga oq xalta ham bir, ko'k xalta ham; qassobga oq qo'y ham bir, qora qo'y ham bir* [3;191,204]. Har ikki maqol ko'proq ko'chma ma'noda ishlatiladi. Ularning shakli farqli bo'lsada, ma'nosi aynan bir xil. Shunga ko'ra, birinchi maqol iste'molda kamdan kam qollaniladi. O'zbek tilidagi matallar ichida *tagi qora qoraligicha qolar* [3;152]; *qorani yuvgan bilan oq bo'lmas* [3;158] kabi sinonimlar ham uchraydiki, birinchi matal asosan insonning nasl-nasabiga ko'chma ma'noda ishora qilsa, ikkinchi matal voqeaga nisbatan ishlatiladi.

Ingliz tilidagi sinonim iboralarga misol, *blot on the escutcheon* [4] – ibora ko'pincha axloqiy jihatdan noto'g'ri yoki nomussiz deb hisoblangan xatti-harakatlar tufayli kimdir sharmanda bo'lgan yoki oila obro'siga putur etkazganligini anglatadi; *Black sheep of the family* [5;48] – ibora har doim ham axloqiy noto'g'ri ishlarni anglatmasa-da, bu tanlovi yoki turmush tarzi oilaning u bilan bog'liq umidlari yoki oila an'alaridan farq qiladigan odamni sharmandalik sababchisi deb qaraganda ishlatiladi. Ikkala ibora ham oilaviy me'yorlardan voz kechishni ifodalasada, *blot on the escutcheon* sharmandalikni ta'kidlaydi, *Black sheep of the family* esa boshqacha yoki mos kelmasligini anglatadi. *A bolt from the blue* [5;54] kutilmagan yoki hayratlanarli narsani anglatadi, ahmoq; *out of the clear blue sky* [6] kutilmagan vaziyat. Bu o'rinda birinchi ibora ko'pincha hayratlanarli yoki dramatik ajablanishni anglatga, ikkinchi ibora odatda neytral yoki biroz hayratlanarli hodisani nazarda tutadi. Bu iboralar vaziyatga ko'ra bir biriga sinonim bo'la oladi. "Frazeologik sinonimlarni belgilashda ular orasida boshqa-boshqa obrazlarning yotishi ham hisobga olinadi"[1;5]. Sinonim iboralar orasida ba'zan nozik, ba'zan keskin farqlar obrazlar yotadi.

Frazeologik birliklarda sinonimiya hodisasi, ikki o'rganilayotgan tillardagi ranglar bilan bog'liq iboralarda muvofiqlik yoki tarjimada mosligi haqida gap ketganda

quyidagi misloni keltirish mumkin. O'zbek tilida: *qora kunlar* – og'ir kunlar, musibatli davr; ingliz tilida: *to be in the red* – to be in debt, to have financial difficulties, ya'ni qarzda bo'lmoq, moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelmoq.

Bunday iboralar bir xil semantik mazmunni anglatadi, ammo obrazli tasvirlar bilan farqlanadi. Rang komponenti (masalan, "qora", "red") iboraga emotsional rang-baranglik baxsh etadi.

Antonimiya til birliklari orasidagi semantik munosabat asosida belgilanadigan hodisalardan bo'lib, iboralarda ham so'zlardagi darajada uchraydi. "Antonimiyani belgilash, bir tomondan, iboralarning lug'aviy ma'nosini chuqurroq anglashga olib kelsa, ikkinchi tomondan polisememiyada bir iboraning ma'nolarini o'zaro farqlashda yordamlashadi, uchinchi tomondan, sinonimlarni belgilashda ham foyda keltiradi" [1;11]. Antonimlarni ajratishda iboralar tarkibidagi leksik komponentlar boshqa-boshqa so'zlar bilan ifodalangan bo'lishi birlamchi jarayondir. Misollar, ko'ngli yorishdi va dili xufton bo'ldi iboralarida antonimlik mavjud. Bundan tashqari *tagi qora qoraligicha qora* – kishi yoki narsaning asl mohiyati o'zgarmasligini bildiradi; ibora odatda kimningdir yomon xulq-atvori, salbiy xususiyatlari yoki ichki mohiyati haqida gapirganda ishlatiladi, ya'ni odam yoki narsaning ichki tabiati qanday bo'lsa, shundayligicha qoladi degan ma'noda ishlatiladi. Yuqoridagi ibora *tikandan gul ochildi* [7] – kutilmagan joydan yaxshi natijalar chiqishi yoki aslida umid qilinmagan kishidan yaxshi fazilatlar, yaxshiliklar namoyon bo'lishi mumkinligini ifodalaydi. Shuningdek, *kesakdan o't chiqibdi* [2; II-355]– asosan, insonlarning imkoniyatlarini kam baholaganda yoki asl sifatlariga xos bo'lmagan fazilatlar namoyon bo'lganida yaxshi tomonlarga intilish borligini anglash uchun ishlatiladi. Bu kabi misollarni maqollarda ham uchratish mumkin, *gadoga oq xalta ham bir, ko'k xalta ham* maqol kambag'al yoki muhtoj inson uchun barcha narsalar bir xil ko'rinishi va ularning ahamiyati sezilmaydi, degan ma'noni bildiradi. *Boyga har narsaning qadri boshqa* – boy va moddiy jihatdan yetarli odamlarning turli narsalarga nisbatan qadr va ahamiyat berishini ifodalaydi (so'zlashuv nutqidan olindi). Boy odam o'z mulki yoki imkoniyatlarini qadrlaydi, har bir narsaga alohida e'tibor qiladi va ularning farqini sezadi. Demak, maqollarda antonimlik tarkibidagi so'zlar asosida ham kuzatilar ekan.

Ingliz tilida ham antonimlikka xos misollar mavjud. *The devil is not so black as he is painted* [8;130]– kimningdir yoki biror narsaning odamlar aytganidek yomon emasligini anglatadigan maqol bilan *all that glitters is not gold* [8;214]– tashqi ko'rinishda qimmatli yoki yaxshi ko'rinadigan narsalar ko'ringandek bo'lmashligi mumkin; *a wolf in sheep's clothing* [6] – ko'rinishidan zararsiz yoki yaxshi, lekin aslida xavfli yoki yovuz kimsa; *looks can be deceiving* [6] – tashqi ko'rinish aldamchi bo'lishi mumkin, xususan, yaxshilik

haqidagi maqol va iboralari kabi. Lekin maqol va ibora tarkibidagi so'zlarning yolg'iz holda hech qanday antonimligi kuzatilmaydi. Balki, antonimiya maqol va iboradan yaxlitligicha anglashiladigan lug'aviy ma'no asosida belgilanadi.

Rang komponentli frazeologik birliklarda antonimiyaga asoslangan qarama-qarshi ma'nolar ham uchraydi. Masalan: o'zbek tilida *yashil chiroq* ↔ *qizli kartochka*, *qizil bayroq*, ingliz tilida *a black sheep* (salbiy) ↔ *a white knight* (ijobiy)

Bu yerda "oq" va "qora", "yashil" va "qizil" so'zlari bir-biriga qarama-qarshi tushunchalarni ifodalaydi. Ranglar orqali ifodaning baholovchi funksiyasi kuchaytiriladi.

Ayrim rang komponentli frazeologizmlar bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin, bu esa polisemiya olib keladi. Ikki ma'noli maqol va matallar: o'zbek tilida – *oq it*, *qora it*, *bari – bir it* [3;34]1) itning rangi qanday bo'lsa ham u itga xos fe'l-atvoriga ega bo'lishi nazarda tutiladi, 2) insonlarga nisbatan ko'chma ma'noda befarosat yoki quyi tabaqa ma'nosida ishlatiladi; qora bulutdan tiniq suv tomar 1) oq bulutdan yomg'ir yog'maydi, ammo qora bulut suv beradi. Agrar hudud bo'lganiga ko'ra bu kabi maqollar mavjud. 2) tashqi ko'rinish aldamchi bo'ladi; ne eksang, shu ko'karar 1) kim nima ekaniga qarab hosil yig'adi, 2) kim qanchalik mehnat qilgan yoki qilmagan bo'lsa, shunga yarasha natijasini ko'radi (farzand tarbiyasiga nisbatan); ingliz tilida – *lightning never strikes (the same place) twice* [8;298] 1) chaqmoq hech qachon ikki marta bir joyga tushmaydi, 2) kamyob hodisa hech qachon bir odam bilan ikki marta sodir bo'lmaydi; *every cloud has a silver lining* [5;191] 1) sodir bo'ladigan har qanday yomon narsaning yaxshi tarafi bo'ladi. 2) ma'lum bir baxtsizlikdan foyda olishingiz mumkin; *all cats are gray in the dark* [5;9] 1) qorong'ida hamma mushuklar kulrang, 2) Qorong'ilikda ko'rinish ma'nosizdir, chunki hamma narsani ko'rish qiyin.

Uch ma'noli iboralar: o'zbek tilida – *qizil alvon* [2;1-106] 1) siding'a qizil ip gazlama, 2) qizil rangli mato, 3) xilma-xil, turli-tuman; *ola qaramok* [2; III-104] 1) ko'zlarini olaytirib, o'qrayib qaramoq, 2) yomon niyat, yomon ko'z bilan qaramoq, ko'z olaytirmoq, 3) dushmanlik

bilan qaramoq, bir tekisda, baravar ko'rmaslik; *oq kiymoq* [2; III-176] etn. 1) motam libosini kiymoq, 2) ba'zi joylarda ta'ziya muddati tugagach, qora kiyimni oq kiyim bilan almashtirmoq, motam libosini tashlamoq; ingliz tilida – *burn with a low blue flame* [5;73] 1) [to'g'ri sozlangan gaz yondirgich] yonish va issiqlikni to'xtatib qo'yish, 2) jim va qattiq g'azablanish, 3) spirtli ichimliklar bilan qattiq mast bo'lish. (Juda mast bo'lgan odamning asabiylashuvchanligi nazarda tutadi); *out like a light* [5;479] 1) hushini yo'qotgan, 2) mast, 3) uyqudagi odamni pishillashi; *a pot of gold* [5;513] 1) yelflar haqidagi afsonalarga ko'ra oltin bilan to'ldirilgan idish, 2) qo'lga kiritish ilojisiz bo'lgan narsa, 3) tasavvurdagi mukofot. Bunday iboralar kontekstga bog'liq holda turlicha talqin etilishi mumkin.

Ranglar har bir til va madaniyatda o'ziga xos va umumiy ma'no kasb etadi. Xususiylik haqida quyidagi misollarni keltirmoqchimiz, o'zbek tilida *oq ko'ngil* iborasi – halol, pok niyatli odamni bildiradi; ingliz tilida esa *white-faced* – qo'rqib ketgan odam. Demak, har bir frazeologik birlik ortida milliy tafakkur, qadriyatlar va tarixiy tajriba yotadi.

Umuminsoniy xususiyatlar haqida quyidagi misollarni ko'rib chiqdik. Oq rang ijobiy ma'noni ifodalovchi iboralar o'zbek tilida ham ingliz tilida ham mavjud. **Dili oq.** Onaning ko'kragi bitmas buloqdir, dili oq bo'lgandan suti ham oqdir. Y. Mirzo. [2;I-612] **Oq fotiha.** Oqsoqol ularni yo'ldan qaytarishga ojiz ekanligini sezib jim qoldi. Yo'l oldidan bizga oq fotiha bersangiz, deyishdi o'spirinlar. "Yoshlik". [2;III-176] **Oq yuvib, oq taramoq.** Avaylamoq, asramoq. Rohila xola Shoxruxni o'z farzandiday yuvib, oq tarab o'stirdi. "Yoshlik". [2;III-176]. As white as snow – qordek oq; great white hope -ulkan oq umid; the men in white coat – oq halatli insonlar (tibbiyot xodimlari)[6].

XULOSA. Frazeologik birliklar til va tafakkurning ajralmas qismidir. Rang komponentli iboralar semantik jihatdan boy bo'lib, sinonimiya, antonimiya va polisemiyaning barcha shakllarini qamrab oladi. Ular orqali tilning emotsional boyligi, milliy o'ziga xosligi va xalqning dunyoqarashi aks etadi. Bunday iboralarni o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniyatlararo muloqot va tarjimada ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992. – 5 б
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli/A. Madvalev tahr. ost.– T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
3. Mirzayev T. va boshqalar. O'zbek xalq maqollari. – T.: Sharq, 2005. – b
4. blot on the escutcheon: Idiom Meaning and Origin - The Village Idiom 09.04.2025 sanasida olindi.
5. Richard A. Spears. Dictionary of American Idioms. The McGraw-Hill Companies, 2005. 1197 p.
6. The Free Dictionary 09.04.2025 sanasida olindi. <https://idioms.thefreedictionary.com>
7. Erkin Vohidov: Inson badiiy tafakkurga muhtoj | Xurshid Davron kutubxonasi 09.04.2025 sanasida olindi.
8. Jennifer Speake 'The Oxford Dictionary of Proverbs' Fifth Edition – United States by Oxford University Press 2008, 625 p.

Dilnoza SOXIBOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

O'ZBEK BOSH KIIYIM NOMLARINING SINONIMIK MUNOSABATLARI

Annotatsiya: mazkur maqola o'zbek bosh kiyim nomlarining sinonimik munosabatlari haqida so'z boradi. Til jamiyat taraqqiyotini harakatga keltiruvchi asosiy kuchdir. Insonning o'zligini anglashi, unda milliy g'urur, iftixor kabi oliy tuyg'ularning qaror topishida tilning o'rni nihoyatda beqiyos.

Kalit so'zlar: *bosh kiyim, sinonimik munosabat, buyumlar leksikasi, tilshunoslik, turkiy tillar, o'zbek sheva.*

Annotation: this article discusses the synonymous relationships of the names of Uzbek headdresses. Language is the main force driving the development of society. The role of language in the realization of a person's identity, in the establishment of such high feelings as national pride and honor is incomparable.

Key words: *headdress, synonymous relationship, lexicon of objects, linguistics, Turkic languages, Uzbek dialect.*

Аннотация: в статье рассматриваются синонимические связи названий узбекских головных уборов. Язык является основополагающей силой развития общества. Роль языка в осознании человеком своей идентичности и воспитании таких высоких чувств, как национальная гордость и честь, не имеет себе равных.

Ключевые слова: *головной убор, синонимические отношения, предметная лексика, языкознание, тюркские языки, узбекский диалект.*

Kirish. O'zbek xalqining moddiy madaniyati uzoq o'tmishga borib taqaladi. U ota-bobolarimizning o'sha vaqtdagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-iqtisodiy, maishiy xususiyatlarini aks ettiradi. Kiyimlar moddiy madaniyatning asosiy qismlaridan bo'lib, ularda shu xalqning milliy xususiyatlari va madaniy qadriyatlari namoyon bo'ladi. Har bir xalqning an'anaviy mashg'ulot turi (dehqonchilik, chorvachilik, ovchilik va h.k.), fasl va yoshdagi o'zgarishlar, hatto o'sha xalqning fe'l-atvoridagi nozik tomonlari ham kiyimlarda mujassamlashgan. Kiyimlar tarixning turli davrlarida bo'lgan o'zgarishlar barobarida o'zgarib borgan va o'sha zamonning in'ikosini o'zida aks ettirib turgan [12]. Kiyim-kechak nomlari buyumlari leksikasi nafaqat o'zbek tilshunosligida balki jahon tilshunosligida [9], turkiy tillarda va oltoy tillarida [1;2;4;8] ham maxsus o'rganilgan soha hisoblanadi. Shuningdek, M.Asomiddinova ishida ham tikish-bichish bilan bog'liq bo'lgan nomlar qayd qilingan [3]. Lekin bu tadqiqotlarda Qoraqalpog'iston o'zbek shevalaridagi ayrim kiyim-kechak nomlarining ma'nosi, qo'llanish doirasi va leksik tarkiblari yoritilmaganligi uchun, mazkur nomlar atroflicha o'rganildi.

Adabiyotlar tahlili. Bundan tashqari, Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalarini o'rgangan A.Ishayev [7], E.O'ro'rov [10], Y.Ibrohimovlarning [5] ishlarida ham ayrim kiyim-kechak nomlari haqida ma'lumotlar berilgan. Biroq bu ishlarda kiyim-kechak nomlari maxsus o'rganilmagan. Insonning kiyinish ehtiyojini o'tovchi buyumlar majmuining umumiy nomi o'zbek adabiy tilida kiyim, kiyim-kechak, kiyim-bosh, ust-bosh kabi atamalar bilan ifodalanadi. O'rganilayotgan hudud shevalarida ham bu atamalar kiyim//giyim, kiyimkenchak, ustbosh shakllarida qo'llanadi.

Muhokama va natijalar. Qoraqalpog'iston o'zbek shevalaridagi kiyim-kechak nomlarini o'zining qo'llanilish vazifasiga ko'ra quyidagi leksik-semantik guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin:

1. *Bosh kiyim nomlari.*

2. *Ustki kiyimlar nomlari.*

3. *Oyoq kiyim nomlari.*

4. *Kiyimlarga yordamchi buyumlar nomlari.*

Bosh kiyim nomlariga umuman boshga kiyiladigan, o'raladigan kiyim turlarini kiritish mumkin. Bosh kiyim termin o'zbek adabiy tilida rus tilidagi «головной убор»ning kalkasi sifatida paydo bo'lgan. 1. Bosh kiyim nomlari: a) erkaklar bosh kiyimi: *aloqa, amoma, bo'rk, dastor, kallapo'sh, kuloh, sepech, tark, navro'ziy*; b) *ayollar bosh kiyimi: burunchak, gardyazdiy, lachak, miqna', nimtark, sarandoz, shol, yalov, yog'lig'* Navoiy asarlari tilida *ro'ymol, yog'lig', burunchak, gardyazdiy, lachak* singari ro'mol tushunchali leksik birliklar ham qo'llangan. Bu nomlar ayollar kiyim-boshining eng muhim qismlari sifatida qo'llanish faolligi bilan ajralib turadi. Ro'ymol so'zi eski o'zbek tiliga fors-tojik tilidan o'tib o'zlashgan bo'lib, hozirgi o'zbek adabiy tili va uning lahjalarida faol qo'llanadi. B.Bafoevning aytishicha, O'rxun-Enisey yozma manbalarida, Mahmud Koshg'ariy lug'atida, "Tafsir"da, "Qipchoq tili lug'ati"da qayd etilmagan. Ro'mol so'zi tarixan qo'shma so'z bo'lib, u ro'y-ro' – yuz, bet va mol (molidan – surtmoq, artmoq ma'nolarini anglatuvchi) so'zlaridan yasalgan. So'zning bu shakldagi dastlabki ma'nosi "betni artadigan, betni surtadigan, bet artgich" kabilar bo'lib, "boshni berkitadigan, boshga bog'laydigan, bosh bog'lagich" ma'nolari keyinchalik paydo bo'lgan[3]. Dastro'molda esa artiladigan a'zolarga qo'l ham kiradi. Qadimgi davrlarda turkiy tillarda ro'mol burunchuq deb yuritilgan. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'oti-t-turk" asarida burunchuq ikki ma'noda qo'llangan: a) *peshonabog' (ro'mol)*; b) boshga o'raladigan, yopinadigan yopinchiq[4]. B.Rajabovanning qayd etishicha, bu so'z (burunchak – nozik ipdan to'qilgan ro'mol) Alisher Navoiy ijodida ko'p uchramaydi, shoir ko'p o'rinlarda yog'lig' so'zini qo'llagan. Bu so'z (burunchak (Navoiyning "Tarixi muluki Ajam" asarida poetik timsol darajasiga ko'tarilgan va ramziy ma'noda qo'llanib, hukmdorlar o'rtasidagi diplomatik munosabatlarning buzilishiga sabab qilib ko'rsatilgan[5]. Navoiy asarlarida ham bu so'z burunchuk//burunchak

shakllarida uchraydi. Ro'molning turkiysi yovliq/jovliq, eski o'zbek tilida turkiycha varianti yog'liqdir.

Qoraqalpog'iston hududi o'zbek shevalarida qo'llaniladigan bosh kiyim nomlariga quyidagilarni kiritish mumkin: **Taqya//taxya, toppi, nurka//, andatra malaqay, tumaq, shapka, shlyapa, romal, pux romal, angorka ro'mol, kepka, matir, sachaqli romal, taksimatr romal, oripak, sharf, kasinka, qalpaq** kabi. O'rganilayotgan hudud o'zbek shevalarida bosh kiyim guruhiga kiruvchi kiyimlarni ikki guruhga ajratib o'rganish mumkin:

1. Boshga kiyiladigan kiyimlar: taqya, toppi, malaqay, tumaq, shapka, shlyapa, qalpaq, telpak; chögirma, papax kabi.

2. Boshga o'raladigan kiyimlar: oramal, oripak, kasinka, lachak, sharf, **yag'liq/javliq** kabi. 1. Boshga kiyiladigan kiyim turlari birini o'rganilayotgan hudud o'zbek shevalarida **taqya//taxya** deb nomlashadi. O'zbek tilining izohli lug'atida taqya bosh kiyimi quyidagicha ta'riflangan: taqya – [arabcha so'z ehtiyotkorlik, yashirish, bekkitish] sidirg'a matodan tayyorlangan gulsiz do'ppi [11: 40]. Shuningdek, o'rganilayotgan hudud o'zbek shevalarida chögirma bosh kiyimi nomi ham keng qo'llaniladi. O'zbek tilining izohli lug'atida chögirma – Xorazm va Qoraqalpog'istonda rasm bo'lgan katta mo'yna qalpoq [11: 519] tarzida izohlangan. Shapka – rus tilidan olingan so'z bo'lib, erkaklar bosh kiyimini anglatadi. O'zbek tilining izohli lug'atida shapka bosh kiyimiga shunday izoh berilgan: "Peshona tomonida soyabonchasi – koziryogi bo'lgan bosh kiyim; furajka, kepka" [11: 545]. Shlyapa – (nemischa schlapp – qalpoq, shapka) Atrofi soyabonli bosh kiyim [11: 587]. Furajka – (fransuzcha fourrage – yem-xashak tayyorlovchining bosh kiyimi Qoraqalpog'iston o'zbek shevalarida bosh kiyim nomlarining ba'zilar eskirgan so'z hisoblanadi. Masalan, o'rganilayotgan hudud o'zbek shevalarida xotin-qizlarning boshiga o'raydigan guldor ro'molni gulbarra deb nomlashadi, lekin bu nom hozirgi kunda eskirgan so'z hisoblanadi [6: 91]. Zar qo'yib tikilgan ayollar ro'molini zarlidam deb atashgan (Beruniy tumani) [6: 108]. Qoraqalpog'iston o'zbeklari tilidagi kiyim-kechak nomlari tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish

katta ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, u tilning leksik tizimini zarur materiallar va adabiy til me'yorlarining yangi leksik birliklar evaziga boyishini ta'minlaydi.

Fes 19-asr boshlarida Usmonli imperiyasining ramziga aylandi. 1827-yilda Mahmud II fesni o'zining yangi qo'shini „Asakir-i Mansure-i Muhammediye“ uchun zamonaviy bosh kiyim sifatida belgiladi. Qaror, ilgari Mag'ribdan qaytib, uslubni qabul qilgan Usmonli dengiz qo'mondonligidan ilhomlangan. 1829-yilda Mahmud II barcha fuqarolar va diniy amaldorlar uchun fes bosh kiyimini kiyib yurish bo'yicha yangi qoidalar va qarorlar chiqardi. Fes keyinchalik Turkiyada Otaturk islohotlari ning bir qismi sifatida 1925-yilda majburiy qarordan chiqarildi.

1829-yildan 1925-yilgacha fesni Tanzimat davrida Istanbuldagi barcha fuqarolar va harbiy amaldorlar kiygan, salladan esa faqat olimlar va din insonlari foydalangan. Ammo qishloqlarda salla kiyishni afzal ko'rishgan, shuning uchun odamlar fes va salla deb ikkiga bo'lishgan. Asrlar davomida foydalanib kelinayotgan sallaning o'rnini fes egallashi muhim yangilik bo'lganligi sababli, imperiyada uni yoqlab, unga qarshi ko'plab fikrlar bo'lgan. Fes uchun alohida vazirlik tashkil etilgan va fes nizomi bilan fesning qayerda kiyilishi va kimning qanday fesdan foydalanishi belgilangan. Istanbuldagi fabrikada fes ishlab chiqarish yo'lga qo'yilgan. Vaqt o'tishi bilan fes imperiyaning har bir hududiga keng tarqalgan. Fes tarixda Usmonlilar imperiyasining bir qismi bo'lgan mamlakatlarda, ko'plab musulmon mamlakatlarida, ba'zi Afrika mamlakatlari da, Hindiston va Pokistonda keng qo'llangan. Bugungi kunda undan foydalanish sezilarli darajada kamaydi. Pokistonlik siyosatchi Navabzoda Nasrulloh Xon 2003-yilda vafot etguniga qadar fes bosh kiyimini kiyib yurgan.

Xulosa. Tarixiy bosh kiyim nomlari esa bizga turli adiblar, yozuvchilar, tarixchilar asarlari orqali etib keladi. Shu jihatdan Alisher Navoiy asarlari ham nodir manbalardan biri hisoblanadi. Alisher Navoiy asarlarida kiyim-kechak nomlari o'z qatlamga oid leksemalar, shuningdek, o'zlashgan qatlamga oid birliklar bilan ham ifodalangan. Arab tilidan o'zlashgan libos nomlari ham Alisher Navoiy asarlarida faol qo'llangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдина Р.П. Лексика традиционный одежды в диалектах хакаского языка (в сравнении алтайским языком). Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Новосибирск, 2009. – 21 с.
2. Алишина Х.Ч., Трофимова С.М., Усманова М.Г. Названия одежды и обуви в тюрко-монгольских языках (на материале тоболо-иртышского диалекта сибирских татар, башкирского и монгольских языков)//Вестник Башкирского университета. 2019. №3. Т.24. – С681-688.
3. Asomiddinova M. Kiyim-kechak nomlari. – Toshkent: Fan, 1981. – 115 b.
4. Тухбиева Л.Ф. Лексика одежды и головных уборов татарском литературном языке. Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Казань, 2006. – 38 с.
5. Ibragimov Y. Leksika uzbekskix govorov Priaralya. – Nukus: Bilim, 1996. – 156 s.
6. Ishaev A. Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalari. – Toshkent: Fan, 1977. 108-bet.
7. Ишаев А. Фонетические особенности мангитского говора узбекского языка: Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1962. – 26 с.
8. Копуцу В. Названия традиционных головных уборов в турецком и гагаузском языках. Комрат, 2014.
9. Кузина Г.В. Лексика одежды: названия головных уборов в орловских говорах (структурно-семантический аспект). Дисс. канд. филол. наук. – Тува, 2001. – С. 174.
10. Уразов Э. Узбекские говоры Южной Каракалпакии: Автореф. дисс.... канд. филол. наук. – Ташкент, 1966. – 21 с.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006. To'rtinchi jild. 587-bet.
12. Ruzmetov, B., Jumaeva, Z. K., & Xudayarova, M. (2021). International Experience in Attracting Foreign Direct Investment. International Journal on Economics, Finance and Sustainable Development, 3(4), 38-43.
13. <http://www.kitab.uz./cms/>

Mahfuza AXMADJONOVA,
Qo'qon DU o'qituvchisi
Axmadjonova@gmail.com

JAHON TILSHUNOSLIGIDA SISTEMAVIY YONDASHUV MASALALARI

Annotatsiya: tilshunoslik alohida, mustaqil fan sifatida XIX asrning birinchi choragida (1816-yilda) fanlar olamiga kirib keldi. Shak-shubhasiz, tilshunoslik ham boshqa qator fanlar kabi tadqiqotlar, tajribalar, izlanishlar, g'oyalar, kuzatishlar natijasi, "mahsuli" sifatida o'zining alohida o'rganish obyektiga va tekshirish metodiga ega bo'ldi.

Kalit so'zlar: *sistema, struktura, psixologizm, shaxs, til evolyutsiyasi, glossematika va deskriptiv lingvistika.*

Annotation: linguistics as a separate, independent science entered the world of science in the first quarter of the 19th century (in 1816). Undoubtedly, linguistics, like a number of other sciences, as a result, "product" of research, experiments, research, ideas, observations, got its own object of study and method of investigation.

Key words: *system, structure, psychologism, personality, language evolution, glossematics and descriptive linguistics.*

Аннотация: языкознание как отдельная, самостоятельная наука вошло в мир науки в первой четверти XIX в. (в 1816 г.) Несомненно, лингвистика, как и ряд других наук, в результате «продукта» исследований, экспериментов, исследований, идей, наблюдений получила свой собственный объект изучения и метод исследования

Ключевые слова: *система, структура, психологизм, личность, эволюция языка, глоссематика и описательная лингвистика.*

Kirish. Shuni alohida ta'kidlash mumkinki, jahon tilshunosligi fani ham shu kungi taraqqiyot bosqichiga yetib kelguncha uzoq tarixiy taraqqiyot davrini, "o'sish" davrini bosib o'tdi. U turli maktablar, oqimlar, ta'limotlar ta'sirida bo'ldi, olimlar tomonidan lisoniy hodisalar haqida aytilgan fikrlar qarama qarshiligiga, til hodisalari haqida yaratilgan juda ko'plab manbalarga "guvoh bo'ldi", shakllandi. Aniqrog'i, tilshunoslik fani ham jahon fanlari sistemasida o'ziga xos va o'ziga mos doimiy mustahkam o'rin egalladi.

Psixologizm deb tushunish strukturalizmning maydonga kelishiga turtki berdi. Har qanday ilmiy oqim kabi strukturalizm ham o'z g'oyaviy asoslariga ega. Struktur tilshunoslikning yuzaga kelishiga I.A. Boduen de Kurtene va F. de Sossyur qarashlari asos bo'lib xizmat qildi [1.58].

Shvetsariya tilshunosi F. de Sossyurning tilshunoslik oldidagi buyuk xizmati shundaki, u sinxroniya bilan diaxroniyani aniq farqladi. Sinxron nuqtayi nazar ma'lum tilning muayyan bir davrida mavjud bo'lgan elementlarning o'zaro munosabatlardan tashkil topgan butunlik - sistemani hosil qiladi degan fikrga kelishiga imkon tug'dirdi. Uning fikricha, til qismlari sinxron munosabatda o'rganilishi mumkin bo'lgan sistemadir. Garchi sinxroniya va diaxroniya o'rtasidagi munosabat, tilning sinxron holatiga xos sistemaviylik dastlab Boduen tomonidan olg'a tashlangan bo'lsa ham, lekin Sossyur tomonidan aniq ifodasini topdi va uning bu ikki bosh g'oyasi, ya'ni tilning sinxron tahlili, til sistemasi hamda til strukturasi va til funksiyasi haqidagi g'oyalar yangi tilshunoslikning shakllanishida tayanch nuqta bo'lib xizmat qildi [2.100].

Asosiy qism. Tilshunoslikning alohida mustaqil fan sifatida vujudga kelishi va fanlar olamiga kirib kelish davri XIX asrning birinchi choragi (1816-yil)ga to'g'ri keladi. Ta'kidlash lozimki, boshqa fan sohalar kabi tilshunoslik ham tadqiqotlar, tajribalar, izlanishlar, g'oyalar va kuzatishdagi tahlillar natijasi mahsuli o'laroq o'zining alohida o'rganish obyektiga va tekshirish

metodiga ega bo'ldi.

"Sistema va struktura bir-biridan tubdan farq qiladigan ikki hodisalardir. Sistema haqiqiy statik tushunchadir va shunga binoan uning vositasida tilning sinxron holati yoritiladi, struktura esa dinamik tushuncha sifatida qo'llanishi lozim va uning asosida tilning diaxronik hodisalari (tadrijiy jarayonlar) o'rganilishi kerak".

Tilshunoslikda struktura atamasi turli ma'noda talqin qilinadi. Ulardan keng tarqalgani ikki xildir: Birinchisida struktura deb o'zaro bog'langan va shartlangan munosabatdagi elementlardan tashkil topuvchi butunlik tushuniladi. Strukturaga bunday yondashuv o'rganilayotgan obyekt va uni tashkil etgan elementlar o'rtasidagi ichki aloqa va bog'liqlikni yoritishni talab etadi. Ikkinchi yo'nalishda esa struktura sof shakllar va sof munosabatlar sifatida tushuniladi. Shaki esa konkret qo'llanilishdan uzilgan holda talqin qilinadi. Ana shundan kelib chiqqan holda struktur tilshunoslikning turli tarmoqlari dunyoga keldi [3.62]. Ular funksional lingvistika, glossematika va deskriptiv lingvistika yo'nalishlaridir. Struktur tilshunoslikning mazkur tarmoqlari turli tadqiqot metodlaridan foydalanganlari bilan ham o'zaro farqlanadilar.

E. Benvenist turli sistemalarni tahlil qilish natijasida til shakllari ma'lum strukturaga ega, degan xulosaga keladi va uning quyidagi xususiyatlarini ko'rsatadi:

1) u qismlari ustidan hukmronlik qiladigan ma'lum butunlik birligi sanaladi; 2) bu birliklar ma'lum barqaror tamoyillar asosida shakliy tartibga solingandir;

3) butunning barcha qismlari u yoki bu vazifani bajargani tufayligina struktura xarakteriga ega bo'ladi;

4) bu qismlar ma'lum sathning har bir birligi boshqa yuqoriroq sathning kichik birligi, ya'ni butunning bo'laki bo'lishi mumkin.

Struktur tilshunoslikning tekshirish objekti o'rganilayotgan obyektga munosabatlar sistemasi sifatida qarovchi,

tilning substansiyasi bilan shaklini farqlovchi tilshunoslik sistemaviy-struktur, yoki struktur tilshunoslik. Demak, struktur tilshunoslikning an'anaviy tilshunoslikdan ajratib turgan eng muhim belgisi substansiya va shaklni farqlashdir [1.58]. Bu ikki tilshunoslik bilishning ikki – hissiy va idrokiy bosqichlariga tayanishi bilan ham farq qiladi. Chunki obyektning immanent belgilarini aniqlash bilishning bevosita kuzatish, analiz va sintez bosqichlarini e'tirof etadi. An'anaviy tilshunoslik bilishning birinchi bosqichiga, struktur tilshunoslik esa ikkinchi va uchinchi bosqichiga tayanadi. Struktur tilshunoslik garchi obyektga munosabatlar sistemasi sifatida yondashish, asosiy e'tiborni butun tarkibidagi elementlar va elementlar hamda butun o'rtasidagi munosabatlarni ochishga qaratishi bilan umumiylikni tashkil etsa ham, lekin ana shu munosabatni ochishda qanday usullarga tayanish nuqtayi nazaridan bir-biridan farq qiladi [2.102]. Shu farqlanish tufayli dunyo tilshunosligida turli struktur tilshunoslik maktablari va har qaysi tilshunoslik maktabiga xos tahlil metodlari maydonga keldi.

F.de Sossyurning tilshunoslik oldidagi katta xizmati shundaki, u tilni substansiya emas, balki shakl ekanligini e'tirof etdi va bu bilan tilshunoslik tarixida til-nutq zidlanishini birinchi o'ringa olib chiqdi. Tilshunoslar diqqatini nutqiy qurshovdan holi bo'lgan mohiyatini o'rganishga jalb qildi va tilning sistema ekanligini e'tirof etdi. U tilda sinxron va diaxron holatlarni farqlar ekan, tilning sinxron holati uchun tizim atamasi xarakterli ekanligini ta'kidlaydi. Bunda F.de Sossyur sistemaning ikki muhim xususiyatini ko'rsatadi:

- a) tizimning barcha a'zolari tenglikka ega;
- b) tizim yopiq hisoblanadi [4.137].

O'zbek tilshunosligida ham sistemaviy tilshunoslikning metodologiyasi va tekshirish metodi 70-yillardan boshlab ommalashgan ekan, bundan oldingi tadqiqotlardan sistemaviylik tamoyillarini qidirish ortiqcha. L.S.Barxudarov ham an'anaviy tilshunoslik struktur tilshunoslikda bo'lgani kabi distributsiya, transformatsiya, binar oppozitsiya singari qat'iy ilmiy tadqiqot usullariga ega emasligini ta'kidlagan edi [5.128]. An'anaviy tilshunoslikka zid qo'yilayotgan sistemaviy tilshunoslikni "ilg'or tilshunoslik" sifatida talqin qilish ham noo'rin. Avvalo, sistemaviy tilshunoslik vakillarining qarashlari bir xil emas, hatto ko'p hollarda bir-biriga zid keladi. Xususan, F.de Sossyurning o'zi tilshunoslikni ichki va tashqi lingvistikaga ajratgan holda, faqat ichki lingvistika yuzasidan fikr yuritadi. Tashqi lingvistika uning nazaridan chetda qoladi. F.de Sossyurning til substansiya emas, shakldir, degan

qarashi struktur tilshunoslikning glossematika yo'nalishining bosh g'oyasi bo'lib qoldi va ular tilni moddiylikdan uzilgan sof munosabatlar sistemasi sifatida talqin qildi. Tizim deganda o'zaro bog'langan qismlardan tashkil topgan har qanday murakkab birlik tushunilishi kerak. Binobarin, tuzilma, garchi eng muhim bo'lsa ham, lekin tizimning xususiyatlaridan faqat bittasidir. Darhaqiqat, XX asr boshqa fanlar taraqqiyotida bo'lgani singari lingvistika tarixida ham asosiy e'tiborning obyektga substansional nuqtayi nazardan yondashuvdan struktur-funksional nuqtayi nazardan yondashuvga o'tishi bilan xarakterlanadi. Bunga F.de Sossyurning "Umumiy lingvistika kursi"da ta'kidlab o'tilgan "til substansiya emas, balki shakldir" degan bosh g'oyasi sababchi bo'ldi. "Bu g'oyaga muvofiq, strukturaning substansiyadan ajratilishi va uning nisbiy mustaqilligi e'tirof etilishi tilshunoslikda keyingi davrda buyuk kashfiyotlar qilinishiga turtki bo'lish bilan birga, bir qator yangilash qarashlarning tug'ilishiga ham zamin yaratdi. F.de Sossyur substansiya va shakl atamalarini ostida sezgi a'zolarimizga ta'sir qiluvchi moddiy vositalar va bu moddiy vositalar zamirida yotgan munosabatlarni tushunadi, til shakldir deganda tilning munosabatlar sistemasi ekanligiga urg'u beradi. Tilning moddiy tomoni, ya'ni tovush tomoni substansiya sifatida ikkinchi planga suriladi. Ana shuning natijasida u til va nutqni ajratdi". Sistemaviy tilshunoslikning an'anaviy tilshunoslikdan uchinchi farqi shuki, tilga belgilar sistemasi sifatida qaraydi hamda tilshunoslikni belgi nazariyasi bilan shug'ullanuvchi semiotikaning tarkibiy qismi deb baholaydi. "Substansiya" bilan "shakl"ni bir-biridan ajratish fonologik sathda shu darajaga yetdiki, tovushlarning artikulyatsion-akustik belgilari tilshunoslik doirasidan chiqarildi va tabiiy fanlar obyektiga aylantirildi.

Xulosa. Tilning tuzilish birliklari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish tilshunoslikning asosiy vazifasi hisoblandi. Lekin til va jamiyat, til va so'zlovchi shaxs, til evolyutsiyasi, adabiy til va xalq shevalari o'rtasidagi munosabat, til va tafakkur, matn lingvistikasi, til estetikasi singari qator masalalar uning nazaridan chetda qoladi. Mazkur davrda struktura tushunchasi barcha fanlar uchun ommaviy tushunchaga aylandi. Bundan tilshunoslik ham istisno emas. Ana shunday umumiy tendensiya ta'sirida sistemaviy-struktur tilshunoslik maydonga keldi. Barcha fanlarda struktura atamasi keng qo'llanayotgan bo'lsa-da, lekin bu atama talqinida xilma-xillik shakllandi. Ana shunday xilma-xillik tilshunoslikka ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Tilshunoslikda struktura atamasi turli ma'noda talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012.58-b.
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 2-jild. (Lingvistik ta'limotlar tarixi). – Toshkent: Akademnashr, 2012.100-b.
3. Usmonov S. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.62-b.
4. Isog'aliyeva, Y. S. (2024). AXIOLOGICAL FEATURES OF THE CONCEPT OF "GOODNESS". *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, 12(4)
5. Yigitaliyeva, S. (2022). GLORIFICATION OF "GOODNESS" IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Yigitaliyeva, S. (2023). Yaxshilik konseptining bilvosita ifodalanishi. *Mug'allim*.

Nargiza AZIMBAYEVA,
Oriental universiteti "O'zbek va sharq tillar" kafedrası
katta o'qituvchisi
nazimbaeva@icloud.com
ORCID 0009-0002-0228-6455

O'ZBEK VA FORS TILLARIDA XULQ-ATVORNI IFODALOVCHI O'XSHATISHLAR

Annotatsiya: mazkur maqola o'zbek va fors tillaridagi xulq-atvorni ifodalovchi o'xshatishlarni tahlil etadi. Maqolada ikki tilning grammatika va leksikasida mavjud bo'lgan o'xshashliklar va farqlarni aniqlashga harakat qilingan. Maqolada, ayniqsa, xulq-atvorni taqqoslashda ishlatiladigan ifodalar, ya'ni sifatlar, fe'llar va frazeologik birliklarning strukturasi va semantikasiga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbek va Fors tillaridagi o'xshatishlarning tilshunoslik nuqtai nazaridan ahamiyati hamda ular orqali madaniyat va psixologiyaning qanday aks etishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: O'zbek tili, fors tili, o'xshatishlar, xulq-atvor, taqqoslash, grammatika, leksika, frazeologiya, madaniyat, psixologiya, tarjima.

Аннотация: в данной статье проводится лингвистический анализ сравнений, выражающих поведение, в узбекском и персидском языках. Рассматриваются сходства и различия в грамматике и лексике этих двух языков. Особое внимание уделяется структуре и семантике прилагательных, глаголов и фразеологических единиц, используемых при описании поведения. Также подчеркивается лингвистическая значимость сравнений и отражение через них культурных и психологических аспектов.

Ключевые слова: узбекский язык, персидский язык, сравнения, поведение, сопоставление, грамматика, лексика, фразеология, культура, психология, перевод.

Annotation: this article presents a linguistic analysis of similes expressing behavior in Uzbek and Persian. It examines the similarities and differences in the grammar and vocabulary of the two languages. Special attention is given to the structure and semantics of adjectives, verbs, and phraseological units used to describe behavior. The study also highlights the linguistic significance of these similes and how they reflect cultural and psychological aspects.

Key words: Uzbek language, Persian language, similes, behavior, comparison, grammar, vocabulary, phraseology, culture, psychology, translation.

O'xshatishlar tilshunoslikda ikki yoki undan ortiq obyekt, shaxs yoki holat o'rtasidagi o'xshashlik va farqlilikni ifodalovchi vositalar sifatida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, inson xulq-atvorini baholashda bu konstruksiyalar orqali ma'no ifodalash, nutqning ta'sirchanligini oshiradi. Ushbu maqolada o'zbek va fors tillarida xulq-atvorni ifodalovchi o'xshatishlarni qiyosiy o'rganiladi.

Fors va o'zbek tillarida xulq-atvorni ifodalashda tabiat bilan bog'liq o'xshatishlar ob-havo bilan bog'liq atamalar yoki hodisalarni metafora sifatida insonning xulq-atvori, his-tuyg'ulari yoki holatlarini tasvirlash uchun ishlatishni o'z ichiga oladi.

Bunda tabiat, jumladan, ob-havo yoki landshaft sharoitlari tez o'zgarib, atrof-muhitga chuqur ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lganidek, bu iboralar inson xulq-atvori, xatti-harakatlari va tajribalarining dinamik, ko'pincha oldindan aytib bo'lmaydigan tabiatini ta'kidlaydi. Masalan, "bo'ronli temperament" yoki "quyoshli kayfiyat" kabi xulq-atvorlarni tasvirlash uchun ob-havo bilan bog'liq metaforalardan foydalaniladi.

O'xshatishlarni morfologik va sintaktik jihatdan ikki til grammatikasida turlicha ifodalanadi. O'zbek tilida o'xshatishlar quyidagi elementlar yordamida quriladi: Formal taqqoslash: "-dek", "-kabi", "-singari", "go'yoki", "xuddi" kabi birliklar yorda-mida: "U sherdek jasur", "Bolam quyondek qo'rqqoq bo'lib qolibdi". Darajalovchi shakllar:

Sifatga "-roq", "-dir", "-g'ayri" kabi qo'shimchalar qo'shilib: "Bu bola boshqasidan aqlli-roq". Frazeologik taqqoslashlar: O'zbek tilida xatti-harakat va xulqni taqqoslovchi obrazli ifodalar keng: "Tilidan asal tomadi", "Qarg'adek qiyqirdi". Fors tilida esa o'xshatishlar ko'p hollarda quyidagi birliklar orqali quriladi:

مثل (mesle) – "kabi", "singari", همچون (hamchun) – "xuddi", مانند (manand) – "dek", "kabi", گویی (guyo) – "go'yoki", "xuddi". Masalan: "مانند شیر شجاع است" (Sherdek jasurdir), "همچون برگ می لرزد" (Bargdek titraydi)

Fors tilidagi idiomatik iboralar ham xulq-atvor va his-tuyg'ularni tasvirlash uchun jonli tasvir va o'xshatishlardan foydalanadi. Masalan, مثل کلاه عصبانی (Mesl-e kalagh asabani) iborasi "qarg'a kabi g'azablangan" deb tarjima qilinadi. Qarg'alar ko'pincha afg'on madaniyatida salbiy ma'nolar bilan bog'liq bo'lib, yomon belgilar yoki omadsizlikni anglatadi. Shuning uchun, kimnidir "qarg'a kabi g'azablangan" deb ta'riflash, ayniqsa, g'azablangan yoki dushmanona xulq-atvorni anglatadi.

Yana bir misol "تندرو مثل طاووس" (tandro mesl-e tāvūs) iborasi "tovusdek chaqqon" degan ma'noni anglatadi. Bunda tovu-slar o'zlarining nozik va nafis harakatlari bilan mashhurli-gi nazarda tutiladi, shuning uchun kimnidir "tovusdek tez" deb ta'riflash ularning xulq-atvorida chaqqonlik va tezkorlikdan dalolat beradi.

E'tiborli jihati shundaki, idiomatik iboralarni tushunish madaniy va lingvistik malakani talab qiladi, chunki ularning

ma'nosini alohida so'zlarning so'zma-so'z talqinidan chiqarib bo'lmaydi. Idiomatik iboralarni o'zlashtirish til bilimini oshiradi, shuningdek o'zbek va fors tillarida so'zlashuvchi insonlarga turli vaziyatlarda samarali muloqotga kirisha olish imkoniyatini yaratadi. O'z navbatida, o'quvchilar va so'zlovchilar ushbu iboralar ichiga singdirilgan madaniy nuanslarni anglash orqali o'zbek va fors madaniyatining boy meroslari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'ladilar.

Bundan tashqari, idiomatik iboralar tilga ekspressivlik va ijodkorlikni qo'shib, so'zlovchilarga murakkab g'oyalar va his-tuyg'ularni lo'nda va esda qolarli tarzda yetkazish imkonini beradi. Tanish tasvirlar va madaniy manbalarga asoslanib, bu iboralar ona tilida so'zlashuvchilar bilan rezonanslashadi va yorqin ruhiy tasvirlarni nazarda tutadi. Masalan, o'zbek tilidagi "boshi devorga urilganda biladi" iborasi odamning hayotida muayyan ko'ngilsiz voqea yoki muammoga yuzma-yuz kelganda to'satdan boshdan kechiradigan xulosa va tushunchalarini yorqin aks ettirib, ushbu mazmunni kuchli va ta'sirchan ifodaga aylantiradi. Masalan, fors tilida "hissiy zilzila kabi" ma'nosini bildiruvchi "احساسی مثل یک زلزله" (Mesl-e yek zelzeleh-ye ehsāsi) yoki "g'azab bo'roni kabi" ma'nosini anglatuvchi "مثل طوفان خشم" (Mesl-e toofān-e khoshm) kabi iboralar his-tuyg'ularni ko'tarish yoki ifodalash uchun ishlatilib, g'azab, ularni seysmik siljishlar yoki shiddatli bo'ronlarga o'xshatiladi. Xuddi shunday, o'zbek tilidagi "hislar sunamisi kabi" yoki "g'azab toshqini kabi" kabi o'xshatishlar ham haddan tashqari kuchli his-tuyg'ular yoki xulq-atvordagi notinch portlashlar haqidagi o'xshash fikrlarni bildiradi. Bundan tashqari, quyidagilarni keltirish mumkin:

ljobiy o'xshatishlar:

- "مثل چشمان بهاری" (Mesl-e cheshmān-e bahāri): So'zma so'z tarjima qilganda "bahor ko'zlari kabi" ma'nosini anglatuvchi bu o'xshatish bahorning yoshartiruvchi va tetiklantiruvchi fazilatlariga o'xshash ko'zlari chaqnagan, jonli kimsani tasvirlaydi.
- "مثل یک لبخند آفتابی" (Mesl-e yek labkhand-e āftābi): "Quyoshli kulgi kabi" deb tarjima qilingan bu o'xshatish

quyoshning yorqin va ko'taruvchi nurlariga o'xshab issiq va yorqin tabassumli kishini tasvirlaydi.

- "مثل آسمان آبی" (Mesl-e āsmān-e ābi): "Movi osmon kabi" ma'nosini anglatuvchi bu o'xshatish ko'k osmonning tiniq, sokin kengligiga o'xshash xotirjamlik, osoyishtalik yoki xotirjamlik holatini anglatadi.

- "مثل گل در باغ" (mesl-e gol dar bāğ) – so'zma-so'z tarjimasi: "Bog'dagi gul kabi". Kengaytirilgan ta'rif: Bu ibora bog'da gullab-yashnagan go'zal gulga o'xshash qulay muhitda ajralib turadigan yoki gullab-yashnagan odamni tasvirlaydi. Bu odamning xulq-atvori yoki atrofidagi go'zallik, jo'shqinlik va farovonlik tuyg'usini anglatadi.

- "مثل برف در تابستان" (mesl-e barf dar tabestān) – so'zma-so'z tarjimasi: "Yozda qor kabi". Kengaytirilgan ta'rif: Bu ibora yozning jazirasida qor yog'ishiga o'xshab joyida yoki kutilmaganda paydo bo'lgan narsani yoki kimnidir xarakterlaydi. Bu odamning mavjudligi yoki harakatlaridagi nomuvofiqlik yoki anomaliya hissini anglatadi.

- "مثل باران اشک" (Mesl-e bārān-e ashk): "Ko'z yoshlari yomg'iridek" deb tarjima qilingan bu o'xshatish, yengil yomg'ir paytida yomg'ir tomchilarining mayin, lekin doimiy ravishda tushishiga o'xshab, ko'z yoshlarini ko'p to'kayotganini tasvirlaydi.

- "مثل گرمای امید" (Mesl-e garmāy-e omid): "Umid issiqligi kabi" degan ma'noni anglatuvchi bu o'xshatish sovuq kundagi quyosh nurining tasalli beruvchi issiqligiga o'xshash musibat yoki noaniqlik o'rtasida tasalli beruvchi va taskin beruvchi umid hissini bildiradi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, o'zbek va fors tillarida xulq-atvorga oid idiomatik iboralar ushbu til jamoalarining qadriyatlarini, e'tiqodlari va ijtimoiy me'yorlari haqida tasavvur hosil qilib, madaniy ruhiyatga oyna bo'lib xizmat qiladi. Bu iboralar rang-barang metaforalardan tortib, jonli obrazlargacha lingvistik manzarani boyitadi, muloqotga chuqurlik va nafosat bag'ishlaydi. Idiomatik iboralarni tushunish va qadrlash o'zbek va fors tillari va madaniyati bilan mazmunli muloqotga kirishmoqchi bo'lgan har bir kishi uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akhmedova, D., Alimova, K., Azimjanova, D., Nuriddinov, N., Azimbayeva, N., & Arifdjanov, Z. (2023). Polysemy of Simple Verbs in the Persian Language. Language, 1, 3.
2. Azimbayeva, N. (2023). A comparative study of similes in persian and uzbek languages. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(22), 123-125.
3. Azimbayeva, N. (2023). Central asia and kazakhstan in the scientific heritage of academicians ba akhmedov. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(6), 479-486.
4. Azimbayeva, N. (2023). Uzbek, Persian, Russian and English alternatives of wise words used in "Nazm ul-Javahir". The Peerian Journal, 19, 53-55.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2006. 71-bet.
6. Xudoyberganova Z. Sharq tillarini o'qitishda tilshunoslikning nazariy aspektlari. – Toshkent: O'zdtu, 2018. 19-bet.
7. Усманов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи. Филол.фан.бўйича фалсафа доктори дисс.автореф. – Тошкент. 2020. 21- б.
8. Маҳмудов Н, Худойберганога Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. 320-б.
9. Қўнғуров Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. – Тошкент, 1977. 152-б.
10. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент, 1976. 88-б.
11. Худойберганога Д. Матннинг антропоцентриқ тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. 136-б.
12. Маҳмуд Кошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). I. – Тошкент: ЎЗФА, 1963. 499-б.

Nargiza RAXIMOVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
Xamza XAITOV,
Filologiya fanlari doktori
n.rakhimova@umail.uz

QADIMGI INGLIZ EPIK MATNLARIDA ANTROPOSENTRIZM SHAKLLANISHINING LINGVISTIK OMILLARI

Annotatsiya: ushbu maqola qadimgi ingliz epik matnlarida antroposentrizmning shakllanishida lingvistik omillarning roli, xususan matnlarda insonning markaziy o'rnini belgilovchi leksik, grammatik va stilistik vositalar tahlil qilinadi. Shuningdek, insonning badiiy adabiyot tasvirlarida antroposentrik qarashlarning ifodalanishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: qadimgi ingliz tili, epik matnlar, antroposentrizm, lingvistika, leksika, grammatika, stilistika.

Аннотация: в этой статье анализируется роль языковых факторов в формировании антропоцентризма в древнеанглийских эпических текстах, в частности лексических, грамматических и стилистических средств, определяющих центральное место человека в текстах. Также рассматривается выражение антропоцентрических взглядов на образы человека в художественной литературе.

Ключевые слова: древнеанглийский язык, эпические тексты, антропоцентризм, Лингвистика, лексика, грамматика, стилстика.

Annotation: this article analyzes the role of linguistic factors in the formation of anthropocentrism in Old English epic texts, in particular, lexical, grammatical and stylistic means that determine the central place of a person in the texts. The expression of anthropocentric views on human images in fiction is also considered.

Key words: old English, epic texts, anthropocentrism, Linguistics, vocabulary, grammar, stylistics.

Kirish. Qadimgi ingliz adabiyoti, ayniqsa epik matnlar, jamiyat va insonning tabiatdagi o'rnini aks ettirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu matnlarda antroposentrizm – inson markaziy nuqtada turgan konsepsiya – asta-sekinlik bilan shakllanadi. Ushbu maqolada qadimgi ingliz epik asarlaridagi lingvistik elementlar orqali antroposentrik dunyoqarash qanday ifodalanganini o'rganamiz. Xususan, Qadimgi ingliz adabiyoti asosan 5–11 asrlar oralig'ida shakllangan[1]. Bu davrda asosiy matnlar og'zaki ijod shaklida bo'lib, keyinchalik lotin alifbosida yozib olingan. Eng mashhur epik matn Beowulf bu davrning eng yorqin namunasi hisoblanadi.

Antroposentrizm – inson markazda turuvchi dunyoqarash – ushbu davrda diniy ta'sir bilan birga yashab kelgan. Inson tabiat, hayvonot va ilohiy kuchlar bilan doimiy ziddiyatda yoki aloqada bo'lgan holda tasvirlangan[2]. Bu epik matnlarda inson qahramonlik, kuch, jasorat, donolik kabi sifatlar orqali boshqalar ustidan ustun qo'yiladi.

Ismlar (nouns):

“Hero”, “glory”, “fate”, “enemy”, “beast” – inson va uning o'rnini ifodalovchi kalit so'zlar.

Epithetlar:

“Mighty protector of men”, “the ring-giver” – Beowulfning obrazini kuchli insoniy qadriyatlar orqali ochadi[3].

Metaforalar:

Tabiat kuchlari (suv, shamol, qor) xavf, sinov sifatida ko'rsatiladi, lekin inson ularga dosh bera oladi.

Diniy va Mifologik Kontekst

Qadimgi ingliz matnlarida xristianlik va germanik mifologiya aralashib ketgan. Antroposentrizm bu ikki manba o'ziga xos rol o'ynaydi:

Xristianlikda inson – Xudoning eng ulug' yaratiligidir.

Germanik an'anada qahramonlar (Beowulf kabi) yarim ilohiy kuchga ega bo'ladi.

Tabiat – Xudoga bo'ysunmagan, “vahshiy” kuch sifatida qaraladi.

Antroposentrizmga umumiy yondashuv

Asr	Adabiy yo'nalish	Insonning o'rne
Qadimgi (5–11 asr)	Epik, mifologik	Inson – qahramon, jasorat timsoli, tabiat ustidan g'alaba qozonuvchi
Zamonaviy (20–21 asr)	Postmodernizm, ekologik adabiyot	Inson – tabiatning bir qismi, ko'proq muammolar manbai sifatida talqin qilinadi

Lingvistik Belgilar orqali Antroposentrizm

Quyidagi til birliklari antroposentrizmni namoyon qiladi:

Fe'llar (verbs):

“Fought”, “defeated”, “ruled”, “protected” – insonning faol harakatdagi obrazini yaratadi.

Metodologiya.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Diskurs tahlili: Matnlar tahlil qilinib, undagi inson obrazlari va ularning atrof-muhit bilan munosabatlari ko'rib chiqildi.

Semantik tahlil: til birliklari (otlar, fe'llar, sifatlar) orqali antropotsentrik qarashlar ifodalanishini tahlil qilish.

Kontrastiv tahlil: inson va tabiat obrazlari o'rtasidagi lingvistik farqlar aniqlanib, inson obrazining ustunligi ko'rsatildi.

Etimologik tahlil: ayrim so'zlarning tarixiy ildizlari orqali ularning inson bilan bog'lanish darajasi o'rganildi.

Natijalar. Inson obrazining markaziyli: "Beowulf" kabi asarlarda bosh qahramonlar jasorat, aqlli qarorlar qabul qilish va jamoaga rahbarlik qilish orqali tabiat va ilohiy kuchlarga qarshi turadi. Bu esa antropotsentrizmning markaziy ko'rinishidir.

Til birliklarida insoniy xususiyatlar ustuvorligi: asarda ishlatiladigan sifatlar (masalan, "wise", "brave", "honored") ko'proq inson obrazlariga nisbatan qo'llanilgan[4].

Tabiat tasviri orqali insonni ajratish: tabiat unsurlari (dengiz, hayvonlar, yovvoyi kuchlar) ko'pincha tahdid sifatida berilib, ularni yenguvchi inson obrazlari kuchliroq tasvirlangan.

Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarning antropotsentrik yo'nalishi: qahramonlar odatda axloqiy tanlovlar orqali sinovdan o'tadi, bu esa ularning insoniy qadr-qimmatini oshiradi[5].

Leksik tanlovlar va inson markazli tasvirlar.

Qadimgi ingliz epik matnlarining lug'at boyligi inson markazli tasvirlarga boy. Kuch, jasorat va donishmandlik bilan bog'liq so'zlar asosan inson qahramonlariga, ayniqsa qirollar va sarkardalarga tegishlidir. Qadimgi ingliz she'riyatidagi stilistik vositalardan biri bo'lgan "kenninglar" ham insoniy xususiyatlarni yanada kuchaytiradi.

Masalan, "uzuk-taqsimlovchi" (olijanob qiroli) va "kit yo'li" (dengiz) kabi iboralar inson tajribasi va dunyoqarashiga asoslangan bo'lib, antropotsentrik dunyoqarashni shakllantiradi[6].

Bundan tashqari, tabiat inson faoliyati bilan bog'liq tarzda tasvirlanadi. Dengiz, tog'lar va yaylovlar mustaqil mavjudlik sifatida emas, balki insonning to'siqlari, jang maydonlari yoki resurslari sifatida aks ettiriladi. Ushbu

lingvistik tendensiya tabiatning inson uchun mavjudligi g'oyasini mustahkamlaydi.

Narrativ tuzilish va qahramonlik individualligi.

Epik matnlarning tuzilishi ham antroposentrizmni mustahkamlaydi. Ko'pincha syujet markaziy qahramonning harakatlariga asoslanadi. *Beowulf* asarida qahramonning xalqi uchun qutqaruvchi sifatida tasvirlanishi inson markaziylikni aks ettiradi, chunki butun dunyoning taqdiri bitta shaxsning jasorati va qarorlariga bog'liq bo'lib qoladi[9]. Ushbu hikoyalash uslubi insonning tabiat va boshqa mavjudotlar ustidan ustunligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, ushbu epik matnlar insonning tashqi tahdidlarga qarshi kurashini aks ettiradi. Grendel va ajdarho kabi yovuz mavjudotlar shunchaki dushman emas, balki inson tomonidan yengilishi kerak bo'lgan betartiblik va xaos ramzi hisoblanadi[8]. Ushbu yondashuv insonni axloqiy va jismoniy jihatdan ustun mavjudot sifatida ko'rsatadi.

Xulosa. Qadimgi ingliz epik matnlarida antroposentrizm asta-sekinlik bilan shakllangan bo'lib, bu holat asosan til birliklari orqali ifodalangan. Inson obrazining tabiatdan ustun qo'yilishi, tilda insoniy fazilatlarining ustuvor qo'llanilishi, va axloqiy mezonlar asosidagi baholashlar antropotsentrik dunyoqarashni shakllantirgan. Ushbu tendensiyalar keyingi ingliz adabiyotining shakllanishida ham asosiy tayanch bo'lgan.

Qadimgi ingliz epik matnlarida antroposentrizm insonni tabiatdan ustun qo'yuvchi, uni qahramonlik timsoli sifatida ko'rsatuvchi yondashuvda ifodalangan. Biroq zamonaviy ingliz adabiyotida bu qarashlar tanqid ostiga olinadi, inson o'zining tabiatga yetkazgan zararidan pushaymon bo'lgan yoki undan ustun bo'lgan yangi mavjudotlarga o'rin bo'shatgan holda tasvirlanadi. Bu ikki davr adabiyoti o'rtasidagi asosiy farq shundaki: qadimgi matnlar insonni ilohiylashtiradi, zamonaviy matnlar esa uni insoniylashtiradi kamchiliklari, ziddiyatlari va muammolari bilan birga.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Klaeber, F. (1950). *Beowulf and the Fight at Finnsburg*. D.C. Heath and Company.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Heatt, A. K. (1975). *Beowulf and Other Old English Poems*. Bantam Classics.
4. Shippey, T. (2000). *Old English Verse and the Construction of Heroism*. Oxford University Press.
5. Alchin, L.K. (2010). *History of Old English Literature*. Early Medieval English Studies Journal.
6. Xampaev, M. (2022). *Til va tafakkur munosabati: antropotsentrik yondashuvlar*. Toshkent: Fan va Texnologiya.
7. George, A. (1999). *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*. Penguin Classics.
8. Knox, B. (1993). *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy*. University of California Press.
9. Tolkien, J.R.R. (1936). "Beowulf: The Monsters and the Critics." *Proceedings of the British Academy*, 22, 245–295.
10. West, M.L. (1997). *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*. Oxford University Press.
11. Fulk, R.D., Bjork, R.E., & Niles, J.D. (2008). *Klaeber's Beowulf and the Fight at Finnsburg* (4th ed.). University of Toronto Press.

Dilafroz AZIMBAYEVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrasida katta o'qituvchi

INGLIZ TILIDA QUVONCHNI IFODALOVCHI SO'ZLARNING TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqola ushbu tuyg'u bilan bog'liq bo'lgan so'zlarni tahlil qilish orqali ingliz tilidagi quvonchning lingvistik manzarasini organadi. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish va empirik ma'lumotlarni tahlil qilish orqali biz quvonchni ifodalovchi turli leksik birliklarni aniqlaymiz va toifalarga ajratamiz. Ushbu so'zlarning semantik nuanslari, chastota taqsimoti va kontekstual ishlatilishini o'rganib chiqib, biz quvonchning lingvistik kodlanganligi va ingliz tilida qanday ifodalanishini chuqurroq tushunishni maqsad qilganmiz.

Kalit so'zlar: *quvonch, tuyg'u, leksik tahlil, ingliz tili, semantik klasterlar, ijobiy ta'sir, hayajon, rahmat.*

Аннотация: в этой статье исследуется лингвистический ландшафт радости в английском языке путем анализа слов, обычно связанных с этой эмоцией. Путем всестороннего обзора существующей литературы и анализа эмпирических данных мы идентифицируем и классифицируем различные лексические единицы, выражающие радость. Исследуя семантические нюансы, частотное распределение и контекстное использование этих слов, мы стремимся обеспечить более глубокое понимание того, как радость лингвистически кодируется и выражается в английском языке.

Ключевые слова: *радость, эмоция, лексический анализ, английский язык, семантические кластеры, позитивный аффект, волнение, благодарность.*

Annotation: this paper explores the linguistic landscape of joy in the English language by analyzing words commonly associated with this emotion. Through a comprehensive review of existing literature and empirical data analysis, we identify and categorize various lexical units expressing joy. By examining the semantic nuances, frequency distributions, and contextual usage of these words, we aim to provide a deeper understanding of how joy is linguistically encoded and expressed in English.

Key words: *joy, emotion, lexical analysis, english language, semantic clusters, positive affect, excitement, gratitude.*

Kirish. Quvonch – bu madaniy chegaralardan oshib ketadigan va bizning hissiy landshaftlarimizni shakllantiradigan universal insoniy tajriba. Bu bizning hayotimizga turli shakl va intensivliklarda kirib boradigan chuqur baxt, ko'tarinkilik va zavqlanish hissi. Kundalik hayotning oddiy zavqlaridan tortib, g'alaba va bayramning hayajonli daqiqalarigacha, bizning farovonligimiz va ijtimoiy munosabatlarimizda asosiy rol o'ynaydi.

Xursandchilikning lingvistik ifodasi hissiyotning o'zi kabi rang-barang va jonli. Ingliz tilida quvonchning nuanslarini ifodalash va uning ko'p qirrali tabiatini yetkazish uchun boy so'z leksikasi mavjud. Bu so'zlar nafaqat quvonchli kechinmalarning shiddatini, balki inson his-tuyg'ulari va in'ikoslarining nozik tomonlarini ham aks ettiradi.

Ingliz tilidagi quvonchning leksik inventarini tushunish hissiy muloqot va ifodalashning murakkabliklarini ochish uchun juda muhimdir. Semantik o'lchovlarni, chastota taqsimotini va quvonch bilan bog'liq so'zlarning kontekstual ishlatilishini o'rganib chiqib, biz ingliz tilida so'zlashuvchi dunyoda quvonch qanday lingvistik kodlanganligi va aloqasi haqida chuqurroq ma'lumotga ega bo'lishimiz mumkin.

Tuyg'ular va ularning lingvistik ifodasini o'rganish psixologiya, tilshunoslik va informatika kabi turli

fanlarning qiziqish mavzusi bo'lib kelgan. Oldingi tadqiqotlar hissiy holatlarning tasnifi va tahlilini tushunish uchun asos yaratdi, bu esa quvonchning ingliz tilidagi leksik ifodasi haqida qimmatli fikrlarni taqdim etdi.

Plutchikning (1980) tuyg'ularning sirkpleks modeli hissiyotlar nazariyasidagi muhim ishlardan biri bo'lib, ularning intensivligi va valentligiga asoslangan hissiy holatlarning iyerarxik tuzilishini taklif qiladi. Shu doirada quvonch yuqori intensivlik va ijobiy valentlik bilan ajralib turadigan asosiy his-tuyg'ulardan biri sifatida tasniflanadi. Plutchik modeli quvonchning asosiy o'lchovlarini va uning boshqa hissiy holatlar bilan aloqasini tushunish uchun nazariy asos yaratadi.

Xuddi shunday, Ekmaning (1999) asosiy hissiyotlar nazariyasi hissiyotlarni ifodalash haqidagi tushunchamizni shakllantirishda ta'sir ko'rsatdi. Ekman quvonchni yuz ifodalari orqali umume'tirof etiladigan asosiy tuyg'ulardan biri sifatida belgilaydi, bu quvonchning namoyon bo'lishida madaniyatlararo izchillikni ko'rsatadi. Bu nazariya madaniy va lingvistik chegaralarni kesib o'tib, insonning hissiy tajribasining asosiy jihati sifatida quvonchning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar his-tuyg'ularning leksik inventarini va ularning lingvistik ko'rinishlarini o'rganib chiqdi. Tadqiqotchilar muayyan hissiy holatlar, jumladan, quvonch bilan bog'liq so'zlarni turkumlash

va tahlil qilish uchun leksika va lug'atlarni ishlab chiqdilar. Misol uchun, lingvistik so'rov va so'zlar soni (LIWC) lug'ati quvonch, baxt va sevgi kabi ijobiy his-tuyg'ularga tegishli toifalarni o'z ichiga oladi, bu matnни avtomatlashtirilgan tahlil qilish va hissiyotlarni tasniflash uchun vositani taqdim etadi.

Metodologiya. Ingliz tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarni tahlil qilish uchun biz sifat va miqdoriy usullarning kombinatsiyasidan foydalandik. Biz turli xil manbalardan, jumladan, adabiyotlar, ijtimoiy media va onlayn forumlardan olingan matnlar jamlanmasini tuzdik, bunda quvonchning keng lingvistik ifodalarini qo'lga kiritdik. Tabiiy tilni qayta ishlash usullaridan foydalanib, biz quvonch bilan bog'liq so'zlarni aniqlash va tasniflash uchun chastota tahlili, semantik klasterlash va kontekstual izohi o'tkazildi.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilidagi quvonchni ifodalovchi so'zlarni tahlil qilishimiz quvonch bilan bog'liq so'zlarning leksik ifodasi, semantik nuanslari va kontekstual ishlatilishiga oid chuqur ma'lumotlarga ega bo'ldi. Natijalar tahlil davomida aniqlangan semantik klasterlar asosida asosiy tematik toifalarga ajratilgan holda quyida keltirilgan.

Ingliz nutqida quvonchning keng tarqalgan xususiyatini aks ettiruvchi korpusda baxt va ijobiy his-tuyg'ularni bildiruvchi so'zlar keng tarqalgan. Ushbu turkumdagi umumiy quvonch bilan bog'liq so'zlarga «happy», «joyful», «cheerful», «delighted», va «blissful» kiradi. Bu so'zlar ko'pincha yoqimli tajribalar va ijobiy hayotiy voqealar bilan bog'liq bo'lgan hissiy farovonlik va qoniqish hissinı bildirgan.

Xursandchilik ko'pincha hayajon, jo'shqinlik va jo'shqinlikni bildiruvchi so'zlar orqali ifodalangan. Bu turkumdagi quvonch bilan bog'liq so'zlarga misollar: «excited», «ecstatic», «thrilled», «overjoyed», va «elated». Bu so'zlar ko'pincha kutilgan voqealar yoki yutuqlarga javoban qo'zg'alish va ijobiy kutish holatini bildiradi.

Korpusda minnatdorchilik va minnatdorchilik bildiruvchi so'zlar ham ko'zga tashlandi, ular quvonchning munosabatlar jihatini va uning shaxslararo munosabatlar bilan bog'liqligini aks ettirdi. Ushbu turkumdagi umumiy quvonch bilan bog'liq so'zlarga «thankful», «grateful», «appreciative», va «blessed» kiradi. Bu so'zlar minnatdorchilik va qarzдорlik tuyg'usini bildiradi, ko'pincha boshqalarga yaxshiliklari yoki yordamlari uchun qaratilgan.[1. 10]

Quvonch ko'pincha qoniqish, mamnunlik va xotirjamlik hissi bilan bog'liq edi. «content», «satisfied», «fulfilled», va «serene» kabi so'zlar ko'pincha o'zi va tevarak-atrof bilan uyg'unlik tuyg'usidan kelib chiqqan holda ichki xotirjamlik va mamnunlik tuyg'usini bildirgan.

Quvonch, shuningdek, o'yin-kulgi, kulgi va o'yin-kulgi bilan bog'liq so'zlar orqali ifodalangan. Bu turkumdagi quvonch bilan bog'liq so'zlarga misollar: «amused», «jovial», «merry», «chirpy», va «lighthearted». Bu so'zlar ko'pincha hazil yoki ko'ngilochar tajribalardan kelib

chiqadigan quvnoqlik va yengiltaklik tuyg'usini bildirgan.

Chastotalar tahlili turli matn janrlari va ijtimoiy media platformalarida quvonch bilan bog'liq so'zlardan foydalanishdagi farqlarni aniqladi. «Baxtli» va «hayajonli» kabi ba'zi so'zlar barcha janrlarda keng tarqalgan bo'lsa-da, boshqalari janrga xos afzalliklarni ko'rsatdi. Masalan, «happy» va «excited» kabi so'zlar adabiy matnlarda ko'proq tarqalgan bo'lsa, norasmiy onlayn nutqda «blissful» va «serene» kabi so'zlashuv iboralari keng tarqalgan.

Namunaviy jumlar va nutq qismlarini sifatli tahlil qilish quvonch bilan bog'liq so'zlarning kontekstual ishlatilishini tushunish imkonini berdi. Bu so'zlar ko'pincha shaxsiy tajribalar, ijtimoiy o'zaro ta'sirlar va madaniy kontekstlar haqidagi hikoyalarga kiritilgan bo'lib, ingliz nutqida quvonchni ifodalash va idrok etishning turli usullarini aks ettiradi.

Umuman olganda, bizning tahlilimiz natijalari quvonchni ingliz tilida lingvistik kodlash va ifodalashning boy va nozik usullarini ta'kidlaydi. Xursandchilik bilan bog'liq so'zlarning semantik xilma-xilligi, chastota taqsimoti va kontekstual o'zgarishlari quvonch tajribasini yetkazishda til, hissiyot va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni ta'kidlaydi. [2. 50]

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ingliz tilida quvonchni ifodalovchi so'zlarni tahlil qilishimiz quvonch bilan bog'liq so'zlarning leksik ifodasi, semantik nuanslari va kontekstual ishlatilishi haqida qimmatli tushunchalarni berdi. Turli manbalardan olingan matn ma'lumotlarini har tomonlama o'rganish orqali biz turli xil hissiy tajribalar va ifodalarni o'z ichiga olgan boy va jonli quvonch leksikasini topdik.

Tadqiqotimiz natijalari quvonchning ko'p qirrali tabiatini va uning ingliz nutqidagi lingvistik ko'rinishlarini ta'kidlaydi. Shodlik va mamnunlikning oddiy ifodalaridan tortib, hayajon va minnatdorchilikning shov-shuvli ko'rinishlarigacha turli shakl va shiddat bilan tilimizga singib ketgan. Xursandchilik bilan bog'liq so'zlarning semantik xilma-xilligi insonning hissiy kechinmalarining murakkabligini va bu tajribalarni ifodalash uchun til repertuarimizning boyligini aks ettiradi.

Bundan tashqari, bizning tahlilimiz turli matn janrlari va ijtimoiy kontekstlarda quvonch bilan bog'liq so'zlarning chastota taqsimoti va kontekstual ishlatilishidagi o'zgarishlarni aniqladi. Ba'zi so'zlar rasmiy yozma nutqda ko'proq bo'lishi mumkin bo'lsa-da, boshqalari odatda ijtimoiy media va onlayn forumlar kabi norasmiy aloqa kanallarida qo'llaniladi. Ushbu o'zgarishlar tildan foydalanishning dinamik tabiatini va ijtimoiy va madaniy omillarning ingliz tilida quvonchni ifodalashga ta'sirini ta'kidlaydi.

Umuman olganda, bizning tadqiqotimiz quvonchning lingvistik kodlanganligi va ingliz tilida qanday muloqot qilishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Xursandchilik bilan bog'liq so'zlarning semantik o'lchamlari, chastota taqsimoti va kontekstual

o'zgarishlarini yoritib, biz til, hissiyot va ijtimoiy o'zaro ta'sir o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirni yoritib berdik. Ushbu bilimlar psixologiya, tilshunoslik va kompyuter fanlari kabi sohalarga ta'sir qiladi, hissiy ifoda, hissiyotlarni tahlil qilish va tabiiy tilni qayta ishlash bo'yicha tadqiqotlarni xabardor qiladi.

Oldinga qarab, kelajakdagi tadqiqotlar turli tillar

va jamiyatlarda quvonchni leksiklashtirishda tillararo taqqoslash va madaniy o'zgarishlarni o'rganishi mumkin. Bundan tashqari, hisoblash tilshunosligi va matnni tahlil qilish texnikasidagi yutuqlar raqamli aloqa platformalari va onlayn hamjamiyatlarda quvonch qanday ifodalanishi va idrok etilishi haqidagi tushunchamizni yanada oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ekman P. (1999). Basic emotions. In Handbook of cognition and emotion, p. 45-60.
2. Plutchik R. (1980). Emotion: A psychoevolutionary synthesis. Harper & Row. p. 58

Sarvinoz SHARIPOVA,

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti

Tillar va maktabgacha ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

Email: sharipovasarvinoz1@gmail.com

INGLIZ TILIDA IQTISODIY TERMINLARGA OID SO'ZLARNING LINGVODIDAKTIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilida iqtisodiy terminlarni o'qitishning lingvodidaktik asoslari, zamonaviy metodlari va yondashuvlari tadqiq etiladi. Maqolada iqtisodiy terminlar o'qitishning pedagogik-psixologik xususiyatlari, terminologik kompetensiyani shakllantirish yo'llari, shuningdek, iqtisodiy terminlarni o'qitishda qo'llaniladigan innovatsion usullar va texnologiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida iqtisodiy yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili o'qitish samaradorligini oshirish uchun lingvodidaktik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *iqtisodiy terminlar, lingvodidaktika, terminologik kompetensiya, leksik kompetensiya, kasbiy yo'naltirilgan ta'lim, innovatsion metodika, ESP (English for Specific Purposes).*

Аннотация: в данной статье исследуются лингводидактические основы, современные методы и подходы к обучению экономическим терминам на английском языке. В статье анализируются педагогико-психологические особенности обучения экономической терминологии, способы формирования терминологической компетенции, а также инновационные методы и технологии, применяемые при обучении экономическим терминам. В результате исследования разработаны лингводидактические рекомендации для повышения эффективности преподавания английского языка в высших учебных заведениях экономического направления.

Ключевые слова: *экономические термины, лингводидактика, терминологическая компетенция, лексическая компетенция, профессионально-ориентированное обучение, инновационная методика, ESP (английский для специальных целей).*

Annotation: this article explores the linguodidactic foundations, modern methods, and approaches to teaching economic terms in English. The article analyzes the pedagogical and psychological characteristics of teaching economic terminology, ways of forming terminological competence, as well as innovative methods and technologies used in teaching economic terms. As a result of the research, linguodidactic recommendations have been developed to improve the effectiveness of English language teaching in higher educational institutions with economic specializations.

Key words: *economic terms, linguodidactics, terminological competence, lexical competence, professionally-oriented education, innovative methodology, ESP (English for Specific Purposes).*

Bugungi rivojlangan texnika davrida xalqaro iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishi va iqtisodiy integratsiya jarayonlarining kuchayishi iqtisodiyot sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning ingliz tilini, xususan, iqtisodiy terminologiyani puxta o'zlashtirishlariga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda.

Iqtisodiy terminlar bu iqtisodiy tushuncha va hodisalarni ifodalovchi maxsus leksik birliklar bo'lib, ular iqtisodiy matnlarni tushunish va kasbiy muloqotni

samarali amalga oshirish uchun asos hisoblanadi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar, xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishi va xalqaro iqtisodiy tashkilotlar bilan hamkorlikning kuchayishi iqtisodiy yo'nalishdagi ta'lim muassasalarida ingliz tilini, xususan, iqtisodiy terminologiyani o'qitish metodikasini takomillashtirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Abdullayeva (2020) ta'kidlaganidek, "O'zbekistonda chet tillarini o'qitishni

takomillashtirish, xususan, iqtisodiy yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan masaladir" (p. 45). Shu nuqtai nazardan, iqtisodiy terminlarni o'qitishning zamonaviy metodlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy terminlar — iqtisodiyot sohasiga oid maxsus leksik birliklar bo'lib, ularni o'rganish va o'qitish ma'lum lingvodidaktik asoslarga tayanadi. Iqtisodiy terminlarni o'qitishning lingvodidaktik asoslarini tushunish uchun ikkita asosiy tushunchani ko'rib chiqish lozim: *terminologik kompetensiya* va *kasbiy yo'naltirilgan til o'qitish* (ESP - English for Specific Purposes).

Terminologik kompetensiya — bu ma'lum bir soha (bizning holatda iqtisodiyot) terminlarini bilish, tushunish va ulardan to'g'ri foydalana olish qobiliyati. Terminologik kompetensiya kasbiy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanib, mutaxassisning kasbiy muloqotda muvaffaqiyatli ishtirok etishini ta'minlaydi. Rus tadqiqotchisi Novikova (2019) terminologik kompetensiyaning quyidagicha ta'riflaydi: *"Terminologik kompetensiya — bu terminlarning ma'nosini bilish, ularni nutqiy vaziyatga mos ravishda to'g'ri qo'llash, shuningdek, yangi terminlarni o'z ichiga olgan matnlarni tushunish qobiliyatidir"* (p. 67).

Iqtisodiy terminologik kompetensiyaning shakllantirish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'lishi mumkin:

Terminlarni tanishtirish va ularning ma'nosini tushuntirish;

Terminlarni kontekstda o'rganish va ularning qo'llanilish xususiyatlarini o'zlashtirish;

Terminlarni amaliy mashqlar va kommunikativ faoliyat orqali mustahkamlash;

Terminlardan kasbiy muloqotda erkin foydalanish.

Iqtisodiy terminlarni o'qitish kasbiy yo'naltirilgan til o'qitish (ESP - English for Specific Purposes) doirasida amalga oshiriladi. ESP ma'lum bir soha vakillari uchun mo'ljallangan ingliz tili kurslari bo'lib, u o'quvchilarning kasbiy ehtiyojlariga asoslangan holda ishlab chiqiladi. Hutchinson va Waters (2018) ta'kidlaganidek, *"ESP - bu til o'rgatish yondashuvi bo'lib, unda barcha qarorlar va materiallar o'quvchilarning til o'rganishdagi maqsadlariga asoslanadi"* (p. 19). ESP doirasida iqtisodiy ingliz tilini o'qitish (English for Economics) iqtisodiyot sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan bo'lib, u iqtisodiy terminologiyani o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratadi.

ESP yondashuvining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

O'quvchi ehtiyojlarini tahlil qilish;

Autentik materiallardan foydalanish;

Kasbiy vaziyatlarga yo'naltirilgan kommunikativ mashqlarni qo'llash;

Integrativ ko'nikmalarni rivojlantirish.

Iqtisodiy terminlarni samarali o'qitish uchun turli

metodlar va yondashuvlardan foydalanish mumkin. Ushbu metodlar va yondashuvlar o'quvchilarning iqtisodiy terminologiyani tez va samarali o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Korpus lingvistikasi yondashuvi — bu til o'qitishda lingvistik korpuslardan (katta hajmdagi matnlar to'plamidan) foydalanishga asoslangan yondashuvdir. Bu yondashuv iqtisodiy terminlarni ularning real kontekstda qo'llanilishini ko'rsatish orqali o'qitish imkonini beradi. Rus olimi Petrova (2020) ta'kidlaganidek, *"Korpus lingvistikasi yondashuvi iqtisodiy terminlarni ularning real iqtisodiy matnlardagi qo'llanilishini o'rganish orqali o'zlashtirishga imkon beradi, bu esa terminlarning ma'nosini va ularning kontekstdagi funksiyalarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi"* (p. 78).

Korpus lingvistikasi yondashuvidan foydalanishning asosiy afzalliklari:

Terminlarni autentik kontekstda o'rganish;

Terminlarning qo'llanilish chastotasini aniqlash;

Terminlarning tipik birikmalarini o'rganish;

Terminlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish.

Kommunikativ yondashuv — bu til o'qitishda kommunikativ vaziyatlardan foydalanishga asoslangan yondashuvdir. Bu yondashuv iqtisodiy terminlarni real kommunikativ vaziyatlarda qo'llash orqali o'zlashtirishga imkon beradi. Ingliz metodisti Brown (2019) kommunikativ yondashuvning mohiyatini quyidagicha ta'riflaydi: *"Kommunikativ yondashuv tilni o'rganishni real muloqot jarayoniga aylantiradi va o'quvchilarga o'z bilimlarini amalda qo'llash imkonini beradi"* (p. 56).

Multimodal yondashuv — bu til o'qitishda turli modalliklar (matn, audio, video, grafika) dan foydalanishga asoslangan yondashuvdir. Bu yondashuv iqtisodiy terminlarni turli formatlar orqali o'zlashtirishga imkon beradi. Ingliz olimi Johnson (2020) ta'kidlaganidek, *"Multimodal yondashuv o'quvchilarning turli o'rganish uslublariga mos keladi va ularning iqtisodiy terminologiyani yaxshiroq o'zlashtirishlariga yordam beradi"* (p. 93).

Multimodal yondashuv doirasida iqtisodiy terminlarni o'qitishda quyidagi resurslardan foydalanish mumkin:

Video materiallar (iqtisodiy ma'ruzalar, taqdimotlar, intervyular);

Audio materiallar (podkastlar, radio dasturlar);

Vizual materiallar (grafik organayzerlar, infografika, jadvallar);

Interaktiv materiallar (onlayn testlar, o'yinlar, simulyatsiyalar).

Iqtisodiy terminlarni o'qitish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

Tanishtirish bosqichi. Bu bosqichda yangi terminlar taqdim etiladi, ularning ma'nosi tushuntiriladi va talaffuzi o'rgatiladi. Terminlarni tanishtirish vizual vositalar (rasmlar, jadvallar, sxemalar), kontekst, ta'riflar yoki ona tilidagi ekvivalentlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Mashq qilish bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilar terminlarni turli mashqlar orqali mustahkamlaydilar. Mashqlar terminlarni tanish, tarjima qilish, jumladan to'g'ri qo'llash, ma'nodoshlarini va antonimlarini topish kabi vazifalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Qo'llash bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilar terminlardan turli kommunikativ vaziyatlarda foydalanadilar. Bu roli o'yinlar, muhokamalar, taqdimotlar, yozma ishlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Baholash bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilarning terminlarni o'zlashtirganlik darajasi tekshiriladi. Baholash testlar, so'rov, amaliy topshiriqlar orqali amalga oshirilishi mumkin.

Xulosa. Ingliz tilidagi iqtisodiy terminlarni o'qitish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u maxsus lingvodidaktik yondashuvlarni talab qiladi. Iqtisodiy terminlarni samarali o'qitish uchun terminologik kompetensiya tushunchasini, ESP tamoyillarini, shuningdek, iqtisodiy terminlarni o'qitishning zamonaviy metodlari va texnologiyalarini tushunish muhim.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, ingliz tilidagi iqtisodiy terminlarni o'qitish metodikasini takomillashtirish O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi integratsiyasini kuchaytirishga va zamonaviy iqtisodiy bilimlarni o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, M. (2020). O'zbekistonda chet tillarini o'qitishning zamonaviy tendensiyalari. Til va adabiyot ta'limi, 5, 42-48.
2. Akbarov, A. (2022). Iqtisodiy terminlarni o'qitishning innovatsion usullari. O'zbekistonda xorijiy tillar, 3(4), 78-92.
3. Brown, H. D. (2019). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (4th ed.). Pearson Education.
4. Carter, R. (2021). Vocabulary: Applied linguistic perspectives (3rd ed.). Routledge.
5. Hutchinson, T., & Waters, A. (2018). English for specific purposes: A learning-centered approach (2nd ed.). Cambridge University Press.
6. Ivanova, E. (2020). Методика преподавания экономической терминологии в вузах. Иностранные языки в высшей школе, 2, 78-93.
7. Johnson, L. (2020). Multimodal approaches to teaching economic terminology. Journal of Language Teaching and Research, 11(3), 82-96.
8. Kuznetsov, A. (2021). Использование мобильных приложений в обучении экономической терминологии. Современные проблемы науки и образования, 3, 56-72.
9. Mirzayev, B. (2022). ESP yondashuvining O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilishi. Zamonaviy ta'lim, 4(2), 78-94.
10. Novikova, T. (2019). Терминологическая компетенция как компонент профессиональной подготовки экономистов. Высшее образование сегодня, 7, 63-72.

Rayxona NARZIKULOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti,
ingliz tili o'qituvchisi

Sevara MAMADIYOROVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti,
ingliz tili o'qituvchisi

INGLIZ TILINI O'RGANISHNING INNOVATSION USULLARI: MOBIL ILOVALAR, ONLAYN KURLAR VA GAMIFIKATSIYANING SAMARADORLIGI

Annotatsiya: ushbu tadqiqot ingliz tilini o'rganishda innovatsion metodlarning samaradorligini o'rganadi, xususan, mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya metodlarining ta'sirini baholaydi. Tadqiqotning natijalari innovatsion metodlarning o'quvchilarning til o'rganish ko'nikmalarini oshirish va ularning ta'lim jarayoniga faol jalb qilishda samarali ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqot shuningdek, bu metodlarning uzoq muddatli ta'sirini o'rganishni va kengroq ta'lim tizimiga joriy etishni tavsiya etadi.

Kalit so'zlar: *innovatsion o'qitish metodlari, mobil ilovalar, onlayn kurslar, gamifikatsiya, ta'lim texnologiyalari, interaktiv o'qish, pedagogik innovatsiyalar.*

Аннотация: данное исследование изучает эффективность инновационных методов в изучении английского языка, в частности, оценивает влияние мобильных приложений, онлайн-курсов и методов геймификации. Результаты исследования показывают, что инновационные методы эффективны в повышении навыков изучения языка учащимися и их активном вовлечении в образовательный процесс. Исследование также рекомендует изучить долгосрочные последствия этих методов и внедрить их в более широкую систему образования.

Ключевые слова: *инновационные методы обучения, мобильные приложения, онлайн-курсы, геймификация, образовательные технологии, интерактивное обучение, педагогические инновации.*

Annotation: this study examines the effectiveness of innovative methods in learning English, in particular, assessing the impact of mobile applications, online courses, and gamification methods. The results of the study show that innovative methods are effective in improving students' language learning skills and actively involving them in the educational process. The study also recommends studying the long-term effects of these methods and introducing them into a broader education system.

Key words: *innovative teaching methods, mobile applications, online courses, gamification, educational technologies, interactive learning, pedagogical innovations.*

Kirish. Ingliz tili bugungi global kommunikatsiya va ta'lim tizimida eng keng tarqalgan va talab qilinadigan tilga aylangan. Shu sababli, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan talab har yili ortib bormoqda. An'anaviy ta'lim metodlari o'z samarasini ko'rsatgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ingliz tilini o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratdi. Mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya texnologiyalari yordamida til o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilish mumkin.

Bugungi kunda raqamli platformalar va ilovalar orqali ingliz tilini o'rganish, o'quvchilarga o'z shaxsiy rejasiga muvofiq va qiziqarli tarzda o'rganish imkoniyatini taqdim etmoqda. Mobil ilovalar yordamida til o'rganish, onlayn kurslar orqali chuqur bilim olish va gamifikatsiya orqali motivatsiyani oshirish imkoniyatlari mavjud. Ushbu maqolada ingliz tilini o'rganishning innovatsion usullari,

xususan, mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya texnologiyalarining samaradorligi o'rganiladi.

Ingliz tilini o'rganish jarayoni talabalar uchun qiyin bo'lishi mumkin, chunki an'anaviy o'qitish metodlari ba'zi o'quvchilar uchun samarali bo'lmaydi. Bugungi kunda texnologiyalar va innovatsion o'quv metodlarining rivojlanishi bu muammoni hal qilish imkoniyatini taqdim etadi. Mobil ilovalar, onlayn kurslar, gamifikatsiya va interaktiv platformalar yordamida ingliz tilini o'rganish jarayonini samarali qilish mumkinligi haqida ilmiy jurnallarda ko'plab tadqiqotlar mavjud, ammo bu metodlarning o'zbek tilida o'qish jarayoniga ta'siri hali to'liq o'rganilmagan. Mobil ilovalar o'rganish jarayonini yangi bir darajaga ko'taradi, chunki ular o'quvchilarga tilni istalgan vaqtda va joyda o'rganish imkoniyatini beradi. Ilovalar ko'pincha o'rganishni interaktiv, qiziqarli va samarali tarzda ta'minlaydi. Mobil ilovalar yordamida

ingliz tilini o'rganishning asosiy afzalliklari quyidagilar:

Mobil ilovalar o'quvchilarga o'rganish jarayonini o'z ehtiyojlariga moslashtirish imkoniyatini beradi. Ular o'quvchilarga darslarni istalgan vaqtda va joyda o'rganish imkoniyatini yaratadi. Bu esa talabalar va ishlovchilarga vaqtni samarali boshqarish va o'rganishga doimiy ravishda vaqt ajratish imkonini beradi. Masalan, o'quvchilar avtobusda, kutubxonada yoki uyda o'qishlari mumkin.

Mobil ilovalar, ayniqsa **Duolingo** kabi platformalar o'rganish jarayonini o'yin elementlari bilan boyitadi. O'quvchilar turli bosqichlarni o'tgan sari yangi yutuqlarga erishadilar, ballar yig'adilar va reytinglarda yuqori pog'onalariga ko'tarilishadi. Bu motivatsiyani oshirishga yordam beradi va o'rganish jarayonini qiziqarli qiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz tilini o'rganishning innovatsion metodlari, xususan, mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya metodlarining samaradorligini o'rganish va ularning o'quvchilarga ta'sirini tahlil qilishdir. Tadqiqotda o'quvchilarning yangi metodlarga bo'lgan munosabati va ularning o'qish

kurslar (Coursera, edX) va gamifikatsiya metodlari qo'llanildi. O'quvchilarning bilim darajasi boshlang'ich va oxirgi testlar yordamida baholandi. Shuningdek, intervyular va so'rovnomalar orqali o'quvchilarning fikr-mulohazalari to'plandi.

Ma'lumotlar statistik tahlil yordamida qayta ishlandi. Olingan natijalar t-test va regressiya tahlili yordamida solishtirildi. O'quvchilarning bilim darajasining o'zgarishi va metodlarga bo'lgan munosabatlari o'rganildi.

Natijalar. Mobil ilovalar va onlayn kurslar: O'quvchilarning 80% i mobil ilovalar va onlayn kurslar orqali ingliz tilini o'rganishda samarali natijalar ko'rganligini ta'kidladi. O'quvchilarning bilim darajasi boshlang'ich testga qaraganda 30% ga oshdi.

Gamifikatsiya: gamifikatsiya usulini qo'llagan guruhda o'quvchilarning motivatsiyasi oshdi, va 70% i ingliz tilini o'rganishda qiziqishlarini yuqori baholadi. Ularning test natijalari o'rtacha 20% ga yuqorilagan.

An'anaviy metodlar: an'anaviy metodlar yordamida o'rganayotgan o'quvchilarning faqat 50% i bilim darajasining oshganini ko'rsatdi. Ularning test natijalari boshqa guruhlariga nisbatan ancha past bo'ldi.

Vizual taqdimot:

Guruh	Boshlang'ich test	Yakuniy test	O'zgarish (%)
Mobil ilovalar & Onlayn kurslar	65%	95%	+30%
Gamifikatsiya	60%	80%	+20%
An'anaviy metodlar	55%	60%	+5%

samaradorligiga ta'siri o'rganiladi.

Metodologiya. Ingliz tilini o'rganishda innovatsion metodlarni qo'llash haqidagi ilmiy izlanishlar ko'plab mamlakatlarda olib borilgan. Masalan, Duolingo, Babbel kabi mobil ilovalar, Coursera va edX kabi onlayn kurslar til o'rganishning yangi usullari sifatida muvaffaqiyatli ko'rsatilgan. Gamifikatsiya usuli esa o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda samarali bo'lgan. Ammo bu metodlarning o'zbek ta'lim tizimidagi ta'siriga doir tadqiqotlar hali cheklangan.

Tadqiqot eksperimental va kuzatuv metodlari asosida o'tkazildi. O'quvchilarga turli innovatsion metodlar yordamida ingliz tilini o'rganish imkoniyati berildi va ularning o'rganish jarayoni kuzatildi.

Tadqiqotda O'zbekistonning turli hududlaridagi 150 nafar ingliz tili o'quvchisi ishtirok etdi. Ishtirokchilar ikki guruhga bo'lingan: birinchi guruh an'anaviy metodlar yordamida, ikkinchi guruh esa mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya orqali ingliz tilini o'rgandi.

Tadqiqotda mobil ilovalar (Duolingo, Babbel), onlayn

Obyektivlik: tadqiqotda faqat olingan ma'lumotlar taqdim etildi, shaxsiy fikrlar yoki izohlar kiritilmadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion metodlar, ayniqsa, mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya, ingliz tilini o'rganishda an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq. O'quvchilarning bilim darajasi va motivatsiyasi sezilarli darajada oshdi. Mobil ilovalar orqali ular istalgan joyda va vaqtda o'rganish imkoniga ega bo'ldilar. Gamifikatsiya esa o'rganish jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilgan bo'lib, musobaqalar va mukofotlar orqali o'quvchilarni faol ishtirok etishga undadi.

Oldingi tadqiqotlar bilan solishtirish: ushbu natijalar oldingi tadqiqotlar bilan mos keladi. Masalan, Duolingo va Babbel kabi ilovalar orqali til o'rganish samaradorligi bir necha ilmiy ishlar orqali tasdiqlangan. Xuddi shuningdek, gamifikatsiya elementlari (ballar, reytinglar, mukofotlar) o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash va o'zlashtirish darajasini oshirgan.

Amaliy ahamiyat: tadqiqot ingliz tilini o'rganishda

innovatsion yondashuvlarning amaliy foydasini ko'rsatdi. Bu metodlar o'quvchilarga o'rganish jarayonini moslashtirish, mustaqil ishlash va motivatsiyani saqlab qolish imkonini beradi. Gamifikatsiya ayniqsa, yosh o'quvchilar uchun ta'limni yanada qiziqarli qiladi.

Cheklovlar: tadqiqot faqat O'zbekiston hududida va nisbatan kichik ishtirokchilar guruhi bilan o'tkazilgan. Bu natijalarni umimlashtirishda ehtiyot bo'lish kerak. Shuningdek, metodlarning uzoq muddatli ta'siri hali

to'liq o'rganilmagan, bu esa kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalishdir.

Xulosa. Innovatsion metodlar – mobil ilovalar, onlayn kurslar va gamifikatsiya – ingliz tilini o'rganishda samarali vositalardir. Ular o'quvchilarning bilim va motivatsiyasini oshiradi. Kelajakdagi tadqiqotlarda bu metodlarning uzoq muddatli ta'sirini baholash va o'qituvchilarni yangi texnologiyalarga tayyorlashga alohida e'tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). "From game design elements to gamefulness: defining gamification". In Proceedings of the 2011 annual conference extended abstracts on Human factors in computing systems (pp. 2425-2428).
2. Hwang, G. J., & Chen, P. Y. (2017). "A collaborative mobile learning approach to improving the English listening and speaking skills of EFL students". Educational Technology & Society, 20(4), 103-115.
3. Johnson, D., & Johnson, R. (2009). Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning. Pearson Education.
4. Kukulska-Hulme, A. (2012). "Mobile learning as a catalyst for change". Research in Learning Technology, 20(1), 1-15.
5. Mayer, R. E. (2009). Multimedia Learning. Cambridge University Press.
6. Pappano, L. (2012). "The Year of the MOOC". The New York Times.
7. Warschauer, M., & Healey, D. (1998). "Computers and language learning: An overview". Language Teaching, 31(2), 57-71.
8. Mamadiyorova, S. O. qizi. (2024, sentabr 9). Collaborative learning technologies enhancing group work in virtual environments. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=TYzCRmcAAAAJ&citation_for_view=TYzCRmcAAAAJ:u-x6o8ySG0sC

Esan ESHQORAYEV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti
“Chet tillar-2” kafedrasining ingliz tili o’qituvchisi

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA IJTIMOIIY TARMOQ LEKSIKASINING KONTEKSTUAL TAHLILI

Annotatsiya: ingliz va o‘zbek tillari misolida ijtimoiy tarmoq leksikasining kontekstual tahlili ushbu sohada tilning qanday rivojlanayotgani, qaysi lingvistik xususiyatlarga ega ekanligi va kontekstga qanday moslashishini o‘rganish imkonini beradi. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoq leksikasining tuzilishi, semantik xususiyatlari va kontekstual qo‘llanilishini tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Shuningdek, leksik birliklar va ularning kontekstdagi funksiyalari o‘rganiladi, natijalar esa madaniy va tilshunoslik jihatidan ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: *leksika, kontekstual tahlil, ijtimoiy tarmoq, kommunikativ funksiyalar, madaniyat, tilshunoslik, leksik birliklar.*

Аннотация: контекстный анализ лексики социальных сетей на примере английского и узбекского языков позволяет изучить, как развивается язык в этой сфере, какими языковыми особенностями он обладает и как он адаптируется к контексту. Статья посвящена анализу структуры, семантических свойств и контекстного использования лексики социальных сетей. Также изучаются лексические единицы и их функции в контексте, и результаты показывают, что они имеют культурное и языковое значение.

Ключевые слова: *лексика, контекстный анализ, социальная сеть, коммуникативные функции, культура, лингвистика, лексические единицы.*

Annotation: contextual analysis of social network lexis on the example of English and Uzbek languages allows us to study how language develops in this area, what linguistic features it has, and how it adapts to the context. This article is devoted to the analysis of the structure, semantic features, and contextual use of social network lexis. Lexical units and their functions in context are also studied, and the results show that they are of cultural and linguistic importance.

Key words: *lexis, contextual analysis, social network, communicative functions, culture, linguistics, lexical units.*

Kirish. Kontekstual tahlil - bu so‘z va iboralarning ma‘nosini, uslubiy yukini va kommunikativ vazifasini ularning ishlatilgan muhitida, ya‘ni kontekstda o‘rganadigan tilshunoslik yondashuvidir. Bu tahlil usuli, ayniqsa, zamonaviy til hodisalari, internet slengi, yangi so‘zlar, qisqartmalar va ijtimoiy tarmoq leksikasini o‘rganishda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Kontekst so‘zning yoki iboraning atrofidagi til birliklari, nutqiy vaziyat, ijtimoiy va madaniy muhitni o‘z ichiga oladi. Bu yondashuv lug‘aviy (matndagi) ma‘nodan tashqari, so‘zlovchining niyati, auditoriyaga ta‘sir qilish maqsadi, hazil, kinoya, hissiy ohang kabi ma‘nodosh yoki yashirin qatlamlarni ham ochib beradi. Masalan, ingliz tilidagi “ghosting” so‘zi oddiy lug‘atda mavjud emas, lekin ijtimoiy tarmoq kontekstida “kimnidir hech bir izohsiz bloklash yoki aloqani to‘xtatish” degan ma‘noni anglatadi. Yoki o‘zbek tilidagi “storini ko‘rdi-yu yozmadi” kabi iboralar ham ijtimoiy tarmoqdagi madaniy va hissiy holatlarni bildiradi.

Kontekstual tahlil orqali bu kabi iboralar yuzaki ma‘nosidan tashqari chuqur kommunikativ vazifasini ham tushunish mumkin. Ushbu yondashuv tilni faqat grammatik va semantik jihatdan emas, balki real

hayotda qanday ishlatilishini o‘rganish imkonini beradi. Ayniqsa, yangi til birliklarining ijtimoiy va madaniy hayotdagi o‘rnini aniqlashda kontekstual tahlil muhim vosita hisoblanadi. Shu bois bu metod tilshunoslikda, sotsiolingvistika, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya va diskurs tahlili sohalarida keng qo‘llaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda global miqyosda aloqa va axborot almashinuvi vositasi sifatida keng qo‘llanilmoqda. Bu platformalar nafaqat shaxsiy fikr almashinuvi, balki madaniy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarda ham faol ishtirok etadi. Natijada, ijtimoiy tarmoqlarda shakllangan til va leksika zamonaviy lingvistik tadqiqotlar uchun alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ingliz va o‘zbek tillarida ijtimoiy tarmoq leksikasining shakllanishi, rivojlanishi va kontekstdagi qo‘llanish xususiyatlarini o‘rganish ikki tilda nutqiy innovatsiyalarni tushunishda muhim omil hisoblanadi.

Ingliz tili ijtimoiy tarmoqlar leksikasining yetakchi manbayi bo‘lib, bu tilda ko‘plab yangi atamalar, qisqartmalar, hashtaglar, neologizmlar va memlar yuzaga kelgan. Masalan, “like”, “follow”, “unfriend”, “DM”

(direct message), “viral”, “trending”, “selfie” kabi soʻzlar ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari orasida ommalashgan. Ushbu birliklar oʻzlarining dastlabki semantik yukini kengaytirib, yangi kontekstlarda yangi maʼno kasb etgan. Masalan, “follow” soʻzi ilgari faqatgina ergashish, izidan borish maʼnosida qoʻllanilgan boʻlsa, hozirgi kunda u Twitter, Instagram, TikTok kabi platformalarda boshqa foydalanuvchilarning sahifasiga obuna boʻlish, ularning postlarini muntazam koʻrish maʼnosida ishlatiladi. Bu leksik birliklar hozirda shunchaki soʻzlar emas, balki ijtimoiy tarmoq madaniyatining asosiy belgilovchi elementlariga aylangan.

Oʻzbek tilida ham ijtimoiy tarmoqlarning ommaviylashuvi bilan bogʻliq holda leksik oʻzgarishlar yuz bermoqda. Oʻzbek tiliga ingliz tilidan oʻzlashtirilgan koʻplab soʻzlar mavjud: “like bosmoq”, “post joylashtirmoq”, “storini koʻrmoq”, “komment qoldirmoq”, “followers yigʻmoq”, “repost qilmoq” kabi iboralar kundalik nutqda keng qoʻllanilmoqda. Bu jarayonda inglizcha asosli soʻzlar oʻzbek tilining grammatik qoidalariga moslashtirilib, yangi shakllarda namoyon boʻlmoqda. Masalan, “komment” soʻziga-qilmoq affiksining qoʻshilishi orqali “komment qilmoq” iborasi hosil boʻladi. Bu esa oʻzbek tilining moslashuvchanligini va dinamik rivojlanishini namoyon etadi.

Adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy tarmoq leksikasining kontekstual tahlili sohasidagi oʻrganilganlik darajasini tahlil qilish uchun ushbu mavzuning global va mintaqaviy tadqiqotlar doirasidagi holatini koʻrib chiqish lozim. Jahon miqyosida ijtimoiy tarmoq leksikasining kontekstual tahlili tilshunoslik, sotsiolingvistika, raqamli kommunikatsiya va media tadqiqotlari doirasida keng oʻrganilmoqda. Tadqiqotchilar ijtimoiy tarmoqlarda yangi soʻzlar (masalan, “hashtag”, “meme”, “viral”) va mavjud soʻzlarning yangi maʼnolari (masalan, “post”, “like”) qanday shakllanishini oʻrganmoqda. D.Cystal¹ oʻzining “Language and the Internet” asarida internet tilining dinamik xususiyatlarini tahlil qilib, ijtimoiy tarmoq leksikasining norasmiy va ijodiy tabiatini taʼkidlaydi. M.Zappavigna² “Discourse of Twitter and Social Media” asarida ijtimoiy tarmoq leksikasining kontekstga bogʻliqligini va undagi pragmatik maʼnolarni (masalan, “retweet”ning ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash maʼnosi) tahlil qiladi. S.C.Herring³ va boshqa tadqiqotchilar ijtimoiy tarmoq leksikasining madaniy farqlarni aks ettirishini oʻrganishgan. Masalan, ingliz tilidagi “meme” soʻzi global kontekstda keng tarqalgan boʻlsa-da, uning

mazmuni har bir madaniyatda oʻziga xos shaklda namoyon boʻladi.

V.Gusev⁴ oʻz tadqiqotlarida rus tilida ijtimoiy tarmoq leksikasining shakllanishini tahlil qilib, ingliz tilidan olingan soʻzlarning (masalan, “лайк” – like, “пост” – post) fonetik va morfologik moslashuvini koʻrsatadi. Bu soʻzlar rus tilining grammatik qoidalariga moslashtirilib, koʻplik qoʻshimchalari qabul qiladi (masalan, “лайки”). VKontakte va Odnoklassniki kabi mahalliy platformalar MDH mintaqasida oʻziga xos leksikani shakllantirdi. Masalan, “пепост” (repost) yoki “группа” (group) kabi atamalar rus tilidagi ijtimoiy tarmoq diskursida keng tarqalgan. MDH mamlakatlarida ijtimoiy tarmoq leksikasining yoshlar subkulturasini va norasmiy muloqotga taʼsiri oʻrganilmoqda. Masalan, Ukrainada “мем” soʻzi mahalliy siyosiy va ijtimoiy kontekstga moslashtirilib, milliy hazil shaklida ishlatiladi.

Oʻzbekistonda ijtimoiy tarmoq leksikasining kontekstual tahlili sohasi hali rivojlanish bosqichida turibdi. Oʻzbek tilidagi ijtimoiy tarmoq leksikasi boʻyicha maxsus monografiyalar yoki keng koʻlamli ilmiy tadqiqotlar soni cheklangan. Biroq, baʼzi tilshunolar, masalan, G.Abdurahmonov⁵ va boshqalar oʻzbek tilining umumiy leksik rivojlanishini oʻrganib, soʻz yasash va oʻzlashtirish jarayonlarini tahlil qilgan. Bu tadqiqotlar ijtimoiy tarmoq leksikasiga bilvosita taʼsir koʻrsatadi. Oʻzbek tilida ijtimoiy tarmoq leksikasining aksariyati ingliz tilidan olingan (masalan, “хеш” – hashtag, “лайк” – like, “пост”). Bu soʻzlarning fonetik va morfologik moslashuvi (masalan, “лайklar”, “postlar”) oʻzbek tilshunosligida qisman oʻrganilgan, lekin kontekstual pragmatik maʼnolari chuqur tahlil qilinmagan. Oʻzbek ijtimoiy tarmoqlarida memlar va virusli kontent mahalliy madaniyatga moslashtirilgan. Masalan, milliy bayramlar yoki anʼanaviy qadriyatlar bilan bogʻliq memlar keng tarqalgan, lekin bu jarayon ilmiy jihatdan yetarlicha oʻrganilmagan. Oʻzbekistonda ijtimoiy tarmoq leksikasini oʻrganish boʻyicha maxsus darsliklar yoki oʻquv qoʻllanmalari deyarli mavjud emas. Bu esa ushbu sohada ilmiy tadqiqotlarning rivojlanishiga toʻsqinlik qilmoqda.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy dunyoda ijtimoiy tarmoqlar til va madaniyatlararo almashinuvning muhim vositasiga aylangan. Ijtimoiy tarmoqlarda qoʻllanadigan leksika ham tilning dinamik rivojlanishini, ham jamiyatning oʻzgarishini aks ettiradi. Ingliz va oʻzbek tillaridagi ijtimoiy tarmoq leksikasini kontekstual tahlil qilish orqali ularning lingvistik xususiyatlari, madaniy

¹ Crystal D. *Language and the Internet*. Cambridge University Press. 2006.

² Zappavigna M. *“Discourse of Twitter and Social Media”*. Continuum. 2012.

³ Herring S.C. *“Discourse in Web 2.0: Familiar, Reconfigured, and Emergent”*. In Tannen, D., Trester, A. M. (Eds.), *“Discourse 2.0: Language and New Media”*. Georgetown University Press. 2013.

⁴ Gusev V. *“Internet Discourse: Linguistic Features and Social Practices”*. Moscow State University Press. 2016.

⁵ Abdurahmonov G., Shukurov S. *“Oʻzbek tilining tarixiy grammatikasi”*. Toshkent: Oʻqituvchi, 1992.

jihatlari va foydalanish kontekstidagi farqlarini aniqlash mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda qo'llaniladigan so'zlar ko'pincha qisqartmalar, argo, neologizmlar va kalkalardan iborat bo'ladi.

Ijtimoiy tarmoq leksikasi ko'pincha qisqa, sodda va ko'p marotaba takrorlanuvchi birliklar asosida shakllanadi. Bu, birinchidan, mobil qurilmalar orqali tezkor yozish ehtiyojidan kelib chiqadi; ikkinchidan, yosh avlod orasida trendga aylangan ifodalarni tez o'zlashtirishga bo'lgan intilish natijasidir. Shuningdek, memlar va vizual kommunikatsiya vositalarining ko'payishi bilan bir qatorda leksik birliklarning semantik yuklari ham o'zgarib bormoqda. Misol uchun, ingliz tilidagi "mood", "vibe", "lit", "ghosting" kabi so'zlar o'ziga xos emotsional yoki ijtimoiy holatlarni ifodalashda qo'llaniladi. Ular so'zlashuv tili orqali tarqalib, yozma matnlarga ham o'ta boshlagan. O'zbek tilida ham bu so'zlar o'zbekchasiga moslashtirilgan holda ishlatilmoqda yoki bevosita asl holida qabul qilinmoqda: "bugun kayfiyatim mood emas", "vayb bo'lmadi", "meni ghost qildi" kabi gaplar buni isbotlaydi. Shu o'rinda

kod aralashuvi (code-mixing) va kod almashtirish (code-switching) hodisalari muhim o'rin tutadi. O'zbek tilida inglizcha leksik birliklar aralashgan holatlar ayniqsa yoshlar orasida keng tarqalgan. Bu holat leksik moslashuvdan tashqari, ijtimoiy identifikatsiya, jamoaga mansublik, zamonaviylik ko'rsatkichi sifatida ham namoyon bo'ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ijtimoiy tarmoq leksikasining kontekstual tahlilining muhim jihatlari ochib berdi va zamonaviy kommunikatsiya jarayonlarida leksik birliklarning ahamiyatini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar, ijtimoiy tarmoq leksikasining doimiy ravishda o'zgarayotganini va yangi leksik birliklarning tezda paydo bo'lishi, tarqalishi va qabul qilinishini tasdiqlaydi. Bu jarayon, ijtimoiy tarmoqlarda muloqotda ishtirok etayotgan foydalanuvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Tadqiqot davomida kuzatilgan yangi leksik birliklar, masalan, "meme", "hashtag" va "influencer" kabi so'zlar, zamonaviy kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi va tilshunoslar uchun qiziqarli tadqiqot maydonini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal D. "Language and the Internet". Cambridge University Press. 2006.
2. Zappavigna M. "Discourse of Twitter and Social Media". Continuum. 2012.
3. Herring S.C. "Discourse in Web 2.0: Familiar, Reconfigured, and Emergent". In Tannen, D., Trester, A. M. (Eds.), "Discourse 2.0: Language and New Media". Georgetown University Press. 2013.
4. Gusev V. "Internet Discourse: Linguistic Features and Social Practices". Moscow State University Press. 2016.
5. Abdurahmonov G., Shukurov S. "O'zbek tilining tarixiy grammatikasi". Toshkent: O'qituvchi. 1992.

Matluba MAMADIYAROVA,
SamDCHTI stajyor-tadqiqotchisi

O'ZBEK VA INGLIZ MIFOLOGIYASI VA EPOSLARIDA AYOL OBRAZLARI: MA'BUDALARDAN OILA TINCHLIGI QO'RIQCHILARIGACHA

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada turkiy va anglosakson xalqlarning mifologiyalari hamda epik an'analaridagi ayol obrazlari qiyosiy tahlil qilinadi. Maqolada madaniy, ijtimoiy va diniy an'analar kontekstida ma'budalar, jangchi ayollar hamda uy o'chog'i posbonlari kabi arxetiplar o'rganiladi. Bu obrazlarning tarixiy rivojlanish jarayonida qanday o'zgarishga uchraganligi va milliy mentalitet shakllanishiga ko'rsatgan ta'siriga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: mifologiya, epik an'analar, turkiy xalqlar, anglosaksonlar, ayol obrazlari, arxetiplar, qiyosiy mifologiya.

Annotation: this scholarly article presents a comparative analysis of female representations in the mythologies and epic traditions of Turkic and Anglo-Saxon peoples. It explores the archetypes of goddesses, warrior women, and guardians of the hearth within the context of cultural, social, and religious traditions. Special attention is given to the transformation of these images throughout historical development and their impact on the formation of national mentality.

Key words: mythology, epic traditions, Turkic peoples, Anglo-Saxons, female representations, archetypes, comparative mythology.

Аннотация: данной научной статье проводится сравнительный анализ женских образов в мифологиях и эпических традициях тюркских и англосаксонских народов. Исследуются архетипы богинь, женщин-воительниц и хранительниц домашнего очага в контексте культурных, социальных и религиозных традиций. Особое внимание уделяется трансформации этих образов в историческом развитии и их влиянию на формирование национального менталитета.

Ключевые слова: мифология, эпические традиции, тюркские народы, англосаксы, женские образы, архетипы, сравнительная мифология.

Dunyo mifologiyasi va eposlarida ayol obrazlarini o'rganish turli sivilizatsiyalarda gender va ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, madaniy qadriyatlarni tushinishda katta ahamiyat kasb etadi. O'zbek va ingliz xalqlari kabi turli madaniy guruhlarining mifologik tizimlarining qiyosiy tahlili nafaqat umumiy arxetiplarni, balki tarixiy, geografik va ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarni ham aniqlash imkonini beradi. Agar o'zbek mifologiyasi ibtidosi turkiy xalqlar mifologiyasi bilan bevosita bog'liq bo'lsa, ingliz mifologiyasi o'zida kelt, german, anglosaks, norman, shotland, irland kabi qadimgi yevropa xalqlarining arxaik an'alarini mujassamlaydi.

Ko'chmanchi turmush tarzi va shomoniylilik sharoitida shakllangan turkiy mifologiya ayolga o'ziga xos munosabatni aks ettiradi – u avlodning davomchisi, sehrli kuch va donolikka ega bo'lgan siymo sifatida tasvirlanadi. O'z navbatida anglosaks mifologiyasi qadimgi yevropa xalqlarining e'tiqodlari bilan xristian an'alarini uyg'unlashtirib, ayol obrazlarining murakkab tizimini yaratdi – bu tizimda arxaik qarashlardan tortib muqaddas zohidalgacha bo'lgan turli qiyofalar gavdalanadi [6, 28; 13, 45].

Ma'buda Umay (Umay – ena) turkiy mifologiyada Tangridan keyingi markaziy o'rinni egallaydi. U

unumdorlik, bolalar va tug'ayotgan ayollarning homiysi va insoniyatning yaratuvchisi hisoblanadi. L. P. Potapovning qayd etishicha, Umay kulti turkiy xalqlarning diniy-mifologik tizimidagi eng muhim kultlardan biri bo'lgan va islom qabul qilingandan keyin ham xalq e'tiqodlari shaklida o'z ahamiyatini saqlab qolgan [6, 285]. Tadqiqotchi V. N. Basilov unga shunday ta'rif beradi: "Umay odatda go'zal ayol qiyofasida tasvirlangan bo'lib, u kamalak yoki quyosh nuri orqali osmondan tushadi. U qo'lida yangi tug'ilgan chaqaloqlarni alvasti kabi yovuz ruhlardan himoya qilish uchun ishlatiladigan oltin kamon va o'qlarni ushlab turadi" [2, 134]. Shu bilan birga E. R. Musurmonov Umay nasl qoldirish uchun bepoyon ummon qaridan balchiq olib chiqib yerni yaratgan afsonaviy qush sifatida talqin qilingan ma'lumotlarni keltiradi [5, 36-37]. Umay ayollar va bolalar himoyachisi bo'lib, u haqidagi eng qadimgi manbalar O'rxun bitiklarida keltirilgan. Ulardan ma'lum bo'lishicha, ma'buda tarbiyachi ona sifatida e'zozlangan. Shuningdek, xoqonlar Ko'k Tangrini timsoli sifatida ko'rilsa, ularning ayollari – xotunlar Umay hisoblanishgan [16].

Bundan tashqari, qadimgi turkiy xalqlarning yana bir qancha ayol ma'buda va qahramonlari bo'lgan:

– Yer-Suv – yer va suv ma'budasi: hosildorlik va

unumdorlik homiysi;

- Oy qiz – tun va ayol go‘zalligi homiysi;
- O‘t ona – uy va oila o‘chog‘i himoyachisi;
- Alvasti – homilador ayol va yangi tug‘ilgan chaqaloqlarga ziyon yetkazuvchi yovuz ayol (kampir) obrazi [1, 107-109].

Qadimgi yevropaning g‘arbida – yunon va rim miflariga asoslangan mifologiya, shimolda – skandinav mifologiyasi, sharqda – slavyan mifologiyasi va alohida britan mifologiyasi shakllandi. Ingliz mifologiyasi Yevropa xalqlarining dunyo haqidagi mifologik tasavvurlari orasida alohida o‘rin egallaydi. Buyuk Britaniyaning orol holatida ekanligi, buning asosiy sababi hisoblanadi. Orol har doim o‘zgacha, g‘ayritabiiy dunyo sifatida tasavvur qilingan, u yerda hamma narsa noodatiy va sehrli bo‘lgan. Yevropa xalqlari uchun Britaniya mo‘jizali, rom etuvchi maskan sifatida ko‘rilgan. Buning natijasida, o‘ziga xos, takrorlanmas mifologik syujetlar vujudga keldi. Unda skandinav qahramonlari, xristian avliyolari va kelt ma‘budllari o‘zaro uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Bu borada Ellis Devidson shunday yozadi: “Xristianlik qabul qilinganidan so‘ng, arxaik ma‘budlarning ko‘plab funksiyalari xristian avliyolariga, ayniqsa, muqaddas Maryamga yuklatildi. Bu esa o‘ziga xos sinkretik mifologik majmuani shakllantirdi” [13, 146].

Anglosakson ayol ma‘budalar panteonida Azgard ma‘budasi Frigg yetakchi o‘rinda turadi. U oliy ma‘bud Odinning birinchi rafiqasi bo‘lib, aslar va barcha kichik ma‘budlarning onasi hisoblanadi. U muhabbat, vafodorlik, hosildorlik va oila qo‘riqchisi. Ba‘zida u yana bir Azgard ma‘budasi Freya bilan yonma-yon yoki bir obraz sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, anglosakson ma‘budalar panteonida, marhumlar saltanati sohibasi Xel yoki Xelga, bahor, unumdorlik va nasl ma‘budasi Eostre, insonning hayot yo‘lini belgilab beruvchi taqdir ma‘budalari Nornlar kabi obrazlar ingliz mifologiyasida muhim o‘rin egallaydi [14, 213].

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, har ikkala mifologik tizimda ham ayol ma‘budalar ko‘plab o‘xshash funksiyalarni, jumladan, oliy erkak ma‘budlarning ayoli, unumdorlik va farzand ko‘rishga homiylik qilish, uy va oila tinchligini asrash, tabiat kuchlari bilan bog‘liqlik, makr va yovuzlik qiluvchi rollarni bajargan. E‘tiborlisi, ikki madaniyatda ham qadimgi davrda ayol ma‘budalar oliy ma‘bud, ya‘ni bosh ma‘bud maqomida bo‘lishmagan. Ular qudratli, dono, makkor bo‘lishi, hatto borliq, kichik ma‘budlar va insoniyat yaratilishida ishtirok etgan ham bo‘lishi mumkin, biroq bosh ma‘budlik maqomi faqatgina erkak ma‘budlarga berilgan. Bu holat insoniyat tafakkurida qadimdan ayollar uchun oila, farzand, uy sohibalari bo‘lishlik “hukmdor” bo‘lishdan afzalroq bo‘lganini ko‘rsatadi. Umay ham, Frigg ham koinot, insoniyat va dunyo qismatini Tangri va Odin izmida qoldirishni afzal bilishgan.

Qadimgi ayol obrazi prototiplarini keyingi davr eposlarida ham uchratish mumkin. Ba‘zida alplardan

ham kuchli va dono bo‘lgan Barchinoy (“Alpomish”), qahramonga dono maslahatlar bergan, unga yo‘l ko‘rsatgan, falokat va o‘limdan saqlab qolgan Kanikey (“Manas”), kuch-qudrat va jasoratda er yigitlardan ham ustun bo‘lgan, hatto Manasni yengishiga bir bahya qolgan Sayqal qiz obrazlari bunga misol bo‘la oladi. V.M. Jirmunskiyga ko‘ra, turkiy eposlardagi jangchi ayollar nafaqat jismoniy kuchda, balki ayyorlik va donolikda ham erkaklardan ustun turadi. Ular ko‘pincha qahramonni og‘ir, umidsiz vaziyatlardan qutqaradi [3, 303]. Turkiy eposlardagi jangchi ayol obrazi ko‘chmanchi jamiyatda ayolning yuksak ijtimoiy maqomga ega bo‘lganini aks ettiradi. U erkaklar bilan teng ravishda harbiy harakatlarda ishtirok etishi va urug‘ boshqaruvida qatnashishi mumkin edi [9, 86]. “Qo‘rqit ota kitobi” ayol qahramoni Chechak Bonu, bo‘lajak turmush o‘rtog‘i Beyrekka uni o‘q otish, kurash, va poygada yutgan alpga turmushga chiqishga rozi bo‘lishini aytishi va Beyrek uni qiyinchilik bilan yengishi [4, 193], shuningdek, Barchinning ham shu kabi shart qo‘yishi, hatto qalmoq alplaridan birini kurashda yengishi kabi holatlar buni yaqqol tasdiqlaydi. Biroq, turkiy an‘anada alp qiz qanchalik jasur va kuchli bo‘lmasin, u ko‘pincha qahramonning rafiqasi sifatida tasvirlanadi va turmushdan so‘ng, o‘zini turmush o‘rtog‘ining himoyasiga topshiradi [3, 356]. Bu holat bugungi kunda ham o‘zbek ayoliga xos qadriyatlardan biri sifatida saqlanib kelinmoqda.

Anglosakson, skandinav, kelt, shuningdek, ingliz mifologiyasining asosini tashkil etuvchi boshqa xalqlar mifologiya va eposlarida ham jangchi ayol obraziga ega bo‘lgan o‘xshash timsollar mavjud. Jangda halok bo‘lgan qahramonlarni Valxallaga (marhum jangchilar uchun bazm-u jamshid makoni) kuzatib boruvchi ilohiy jangchi valkiriylar, Brungilda (“Volsung haqidagi saga”, “Bos haqidagi saga”, v.b.), Xervor (“Xervarar haqida saga”) kabi obrazlar bunga misol bo‘la oladi. Biroq, ushbu xalqlar madaniyatiga xristianlik kirib kelishi bilan jangchi ayol, qahramon ayol obrazlari ma‘lum o‘zgarishlarga uchradi. Endi jangchi ayol o‘rnini jismonan emas, ma‘nan va ruhan matonatkor ayol egalladi. Bu ayollar jang maydonlarida emas, balki ma‘naviy kurashlarda jasorat namunasiga aylandilar. Muqaddas Eteldreda, Uitbilik Xilda va boshqa anglosakson ayollari kuchli ayol obrazlari an‘analarini boshqa ko‘rinishda davom ettirdilar [15, 123].

Turkiy mifologiyada ona - ajdod obrazi alohida o‘rin egallaydi. U bir urug‘ yoki elatning asosi bilan bog‘liq bo‘lgan muqaddas timsol hisoblanadi. Bu obraz ko‘pincha naslni davom ettiruvchi, himoya qiluvchi va ruhiy yetakchi sifatida tasvirlanadi. Bu borada N. A. Alekseyev shunday yozadi: “Turkiy xalqlarning shomoniylilik e‘tiqodida ayol ibtidosiga ehtirom, ona ajdodlar kulti bilan bog‘liq qarashli kuchli rivojlangan. Ona-ayol nafaqat oila o‘chog‘ini, balki urug‘ an‘analari, marosimlar va sirlarining saqlovchisi sifatida qabul

qilingan" [1, 167].

Anglosakson madaniyatida ham ayol uy qo'riqchisi sifatida muhim rol o'ynagan. "Beovulf" eposida qirolicha Valxteov munosib uy bekasi sifatida tasvirlanadi, u jangchilarga tuhfa ulashadi va saroyda tartibni saqlaydi. Bu obraz anglosakson jamiyatida ayolning nafaqat oilaviy, balki siyosiy va ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini ham aks ettiradi. Yuqori maqomga ega bo'lgan anglosakson ayoli uy kalitlarining saqlovchisi bo'lgan, bu esa uning uy xo'jaligi va oilaviy mol-mulk ustidan bo'lgan hokimiyatini ifodalaydi [10, 57]. Biroq, ingliz diniy adabiyotida uy qo'riqchisi obrazi asta-sekin e'tiqodli nasroniy ayol obraziga aylandi, endi u farzandlarini e'tiqod asosida tarbiyalaydi va nasroniylik fazilatlarini asrab, avaylaydi [14, 231].

Har ikki madaniyatda ham ayolning oila o'chog'i qo'riqchisi sifatidagi roli quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- farzand tarbiyasi va an'analarni avloddan avlodga yetkazish;

- uyda tartibni saqlash;

- oilaviy marosim va rasm-rusumlarni o'tkazish.

Ta'kidlash joizki, ko'chmanchi turmush tarziga ega bo'lgan qadimgi turkiy madaniyatda ayolga bo'lgan hurmat doimo yuqori bo'lgan. Erkaklar urushga yoki safarga ketganida, o'g'il farzandlar balog'at yoshiga yetmagan bo'lsa, ayol erining ota-onasi, uyi, mol-mulki, chorva va farzandlarga mas'ul bo'lgan. Anglosakson jamiyatida esa, o'rta asrlar davriga kelib qat'iy ijtimoiy iyerarxiya shakllandi, ayolning oiladagi o'rni aniq me'yorlar bilan belgilanib, ayolning o'rni ko'p jihatdan uning ijtimoiy maqomiga bog'liq bo'lib qoldi [4, 204; 15, 143].

Olib borilgan o'rganishlar shuni ko'rsatadiki,

turk va anglosakson xalqlari madaniyatlaridagi ayol obrazlari o'zida tipologik o'xshashliklar bilan birga, tarixiy rivojlanish, turmush tarzining o'ziga xosligi va diniy e'tiqodlar bilan bog'liq ayrim farqlarni ham namoyon etgan. Oila va farzand qo'riqchisi, nasl asoschisi va davomchisi, hosildorlik ma'budalari, uy o'chog'i homiylari, jangchi ayol kabi obrazlar umumiy o'xshash jihatlar qatoriga kiritish mumkin. Bu umumbashariy arxetiplar, avvalo, ayolning naslni davom ettirish, an'analarni asrash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi muhim o'rnini aks ettiradi.

Farqlar, avvalo, turkiy xalqlar madaniyatidagi ayol obrazlarining mustaqilligi va ijtimoiy faolligida namoyon bo'ladi. Bu holat ko'chmanchi hayot tarzi va jamiyatda yumshoq gender iyerarxiyaning mavjud bo'lgani bilan bog'liqdir. Turkiy xalqlar madaniyatida ayollar nafaqat oilaviy, balki jamoaviy hayotda ham faol ishtirok etgan, ular qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynagan. Anglosakson xalqlarining xristianlashuvi natijasida eski davrga oid ayol obrazlari tubdan o'zgardi va ular yangi, diniy mazmun bilan boyitildi. O'rta asr inkvizitsiyasining ham bu jarayonlarda o'rni katta bo'ldi. Turkiy xalqlar islom dinini qabul qilganlaridan keyin ham ayolga nisbatan bo'lgan munosabat o'zgarmadi va qadimgi arxaik ayol, ona timsollari saqlanib qolindi.

Shu tariqa, o'zbek (turkiy) va ingliz (anglosakson va boshqa xalqlar) xalqlari mifologiyalari va eposlaridagi ayol obrazlarini qiyosiy o'rganish nafaqat ushbu xalqlarning mifologik tafakkuri xususiyatlarini chuqur anglashga, balki ikki jamiyatdagi ayolning o'rni va mavqeyini belgilagan ijtimoiy-madaniy omillarni tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексеев Н.А. Ранние формы религии тюркоязычных народов Сибири. – Новосибирск: Наука, 1980. – 317 с.
2. Басилов В.Н. Избранники духов. – М.: Политиздат, 1984. – 208 с.
3. Жирмунский В.М. Тюркский героический эпос. – Л.: Наука, 1974. – 727 с.
4. Короглы Х.Г. Огузский героический эпос. – М.: Наука, 1976. – 239 с.
5. Мусурмонов Э. Р. Ўзбек – Хитой адабий алоқалари генезиси: фольклор ва ёзма адабиётда мушта-раклик // Филология фанлари доктори диссертацияси. Самарқанд / СамДУ, 2019 — 236 с.
6. Потапов Л.П. Алтайский шаманизм. – Л.: Наука, 1991. – 321 с.
7. Сагалаев А.М. Урало-алтайская мифология: Символ и архетип. – Новосибирск: Наука, 1991. – 155 с.
8. Садыков Т. Эпос «Манас» как историко-этнографический источник. – Бишкек: Илм, 1995. – 167 с.
9. Стеблева И.В. Поэзия тюрков VI-VIII веков. – М.: Наука, 1965. – 148 с.
10. Barker S. The Role of the Anglo-Saxon Woman in Literature and Society. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 214 p.
11. Branch B. Women and Magic in Anglo-Saxon England. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 192 p.
12. Clunies Ross M. Prolonged Echoes: Old Norse Myths in Medieval Northern Society. – Odense: Odense University Press, 1998. – 236 p.
13. Davidson H.R.E. Roles of the Northern Goddess. – London: Routledge, 1998. – 213 p.
14. Niles J.D. Homo Narrans: The Poetics and Anthropology of Oral Literature. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999. – 280 p.
15. Owen G.R. Rites and Religions of the Anglo-Saxons. – London: David & Charles, 1985. – 256 p.
16. <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BC%D0%B0%D0%B9>

Dilrabo SAXIBOVA,
Termiz davlat universiteti doktoranti

INGLIZ LISONIY MADANIYATIDA “HOSPITALITY” LEKSIK BIRLIGINING O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz tilidagi hospitality (mehmondo‘stlik) leksik birligining semantik, madaniy va pragmatik qatlamlari tahlil qilinadi. So‘zning etimologik ildizlari, frazeologik kontekstdagi qo‘llanilishi, ijtimoiy va madaniy nuqtayi nazardan anglanishi ingliz lisoniy madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: *mehmondo‘stlik, leksik birlik, ingliz lisoniy madaniyati, madaniy konsept, frazeologiya, til va madaniyat, lingvomadaniyatshunoslik.*

Аннотация: в статье рассматривается лексическая единица hospitality (гостеприимство) в английском языке с точки зрения её семантических, культурных и прагматических уровней. Анализируются этимология слова, его употребление во фразеологических выражениях, а также интерпретация в различных речевых регистрах в рамках английской лингвокультуры.

Ключевые слова: *гостеприимство, лексическая единица, английская лингвокультура, культурный концепт, фразеология, язык и культура, лингвокультурология.*

Annotation: this article examines the lexical unit hospitality in the English language in terms of its semantic, cultural, and pragmatic layers. The study analyzes the etymology of the word, its phraseological usage, and its contextual meanings within the framework of English linguoculture. It reveals how the concept of hospitality has developed historically in Anglo-Saxon culture, how it functions across various communicative registers, and what values it conveys. The paper also discusses how this concept reflects the unique features of English linguistic worldview based on theoretical and linguistic-cultural perspectives.

Key words: *hospitality, lexical unit, English linguoculture, cultural concept, phraseology, language and culture, linguoculturology.*

Kirish. Har qanday til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki madaniyat, tarixiy xotira va ijtimoiy ongning eng muhim ifoda shaklidir. Ayniqsa, til tarkibidagi ayrim leksik birliklar milliy tafakkur, dunyoqarash va qadriyatlar tizimini mujassamlashtirgan holda xizmat qiladi. Ingliz tilidagi hospitality (mehmondo‘stlik) so‘zi ham aynan shunday leksik birliklardandir. Bu so‘z bir qarashda oddiy, kundalik ijtimoiy munosabatni bildiruvchi atama sifatida ko‘rinsa-da, aslida uning chuqur semantik qatlamlari, madaniy ildizlari va ijtimoiy konnotatsiyalari mavjud.

Adabiyotlar sharhi. Ingliz tilidagi hospitality so‘zi lotincha hospes (mehmon, mezbos) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, u o‘z navbatida hostis (yot, begona) so‘ziga borib taqaladi. Tarixiy nuqtayi nazardan bu atama “begona kishiga nisbatan yaxshi munosabatda bo‘lish” g‘oyasi bilan bog‘liq bo‘lgan. Vaqt o‘tishi bilan bu tushuncha ijtimoiy normalar tizimiga singib, institutsional shakl kasb etgan: mehmonxona xizmati (hospitality industry), mehmondo‘stlik falsafasi (philosophy of hospitality), xizmat madaniyati (customer service culture) kabilar shakllandi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Anglo-sakson madaniyatida mehmondo‘stlik nafaqat individual fazilat, balki jamiyatning axloqiy tayanchi sifatida qaraladi. Inglizcha so‘zlashuvda make yourself at home, warm welcome, feel free to ask kabi ifodalar til egasining

mehmonni qulay his etishini ta‘minlashga intilayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ingliz madaniyatiga xos ehtiyotkorlik, shaxsiy chegaralarni saqlash oraliq masofaga rioya qilish kabi xatti-harakatlar bu leksik birlikning madaniy spektrini yanada murakkablashtiradi.

Tilshunoslikda frazeologik birliklar tildagi tayyor nutq bo‘laklari sifatida milliy mentalitetni ifodalovchi boy qatlam hisoblanadi. Ingliz tilida hospitality so‘ziga oid bir qator idiomalar mavjud: kill them with kindness, open-door policy, roll out the red carpet, go the extra mile for guests. Ushbu iboralar nafaqat mehmondo‘stlikka oid xatti-harakatni, balki uning ortida turgan madaniy qadriyatlar – samimiylik, sadoqat, ijtimoiy javobgarlikni ham ifodalaydi.

Ingliz tilida mehmondo‘stlik bilan bog‘liq muloqot sotsiopragmatik mezonlarga bo‘ysunadi. Har bir madaniyatda mehmon qabul qilishning yozilmagan qoidalari bo‘ladi. Inglizlar bu borada muvozanatni saqlovchi xalq hisoblanadi. Ular ko‘pchilik hollarda mehmonni samimiy kutib olishadi, biroq shaxsiy hudud (personal space)ga tajovuz sifatida qabul qilinadigan harakatlardan tiyilishadi.

Natijalar. Ingliz tilidagi hospitality leksik birligi o‘z semantik mohiyatiga ko‘ra umumiy insoniy qadriyat – mehmonni kutib olish, unga qulaylik yaratish, ochiqlik va hurmat ko‘rsatish g‘oyalarini ifodalasa-da, bu tushuncha har bir madaniyatda o‘ziga xos tavsifga

ega. Ana shu nuqtayi nazardan "hospitality" atamasi ingliz lisoniy madaniyatida universal qadriyatning milliy modifikatsiyasi sifatida namoyon bo'ladi. Tilshunoslikning lingvomadaniy yondashuvi asosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, har qanday madaniyatda mehmondo'stlik mavjud, biroq uning ifodalanish shakli, chegaralari va ekspressiv vositalari tubdan farqlanishi mumkin.

Masalan, ingliz madaniyatida mehmondo'stlik ko'pincha ruxsat asosida shakllanuvchi ijtimoiy harakat bo'lib, u avvaldan rejalashtirilgan tashriflar, takliflar va muvofiqlashtirilgan muloqot vositasida ifodalanadi. Bu holat, o'z navbatida, inglizlar mentalitetidagi individual hududga hurmat (personal boundaries), ixtiyoriylik (voluntarism) va institutsional soddalik (institutional formality) kabi tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Shu bois, hospitality tushunchasi faqatgina "mehmonni yaxshi qarshi olish" emas, balki "unga shaxsiy hududini buzmaganda holda iliq munosabat ko'rsatish" kabi ancha murakkab ma'nolarni ham o'z ichiga oladi.

Bu atama, ayniqsa, turizm, mehmonxona xizmati, xalqaro konferensiyalar, diplomatik protokol va ijtimoiy tadbirlarda muhim semantik yuk ko'taradi. Shuning uchun "hospitality" so'zining ingliz lisoniy madaniyatidagi ishlatilishi faqat idrok darajasida emas, balki axloqiy va sivilizatsion qadriyatlar ifodasi sifatida ham talqin qilinadi. Aynan shu jihat uni oddiy nutqiy birlik emas, balki lingvokulturologik konsept darajasiga olib chiqadi. Ushbu konsept o'z navbatida quyidagi subkomponentlardan iborat: samimiylik (sincerity), sadoqat (dedication), professionallik (professionalism), va betakrorlik (uniqueness). Har bir komponent ingliz madaniy muloqotida hospitality konseptining turli registrlardagi amaliy ko'rinishlarini belgilaydi.

Yana bir muhim jihat – bu hospitality leksik birligining intertekstual funktsionalligidir. Ingliz badiiy adabiyotida, publitsistikada, ijtimoiy nutqda bu so'z ko'pincha madaniyatlararo qarama-qarshiliklarni ifodalovchi vosita sifatida ham ishlatiladi. Ayniqsa, Sharq va G'arb madaniyatlaridagi mehmondo'stlikning talqini solishtirilganda, hospitality ingliz lisoniy madaniyatida nazoratli, rasmiy va doirada qoladigan munosabatni anglatadi, o'zbekcha "ochiq yuz, dildan taklif" kabi ifodalardan tubdan farqlanadi. Bu tafovut, o'z navbatida, madaniy identitetlar, milliy xarakterlar va ijtimoiy norma tizimlarining til orqali qanday ifodalanishini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Shuningdek, ingliz tilidagi hospitality konsepti, bugungi globallashtirish jarayonida transmadaniy diskursda o'z semantik doirasini kengaytirgan. U nafaqat madaniy, balki iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga ham kirib borgan. Masalan, "hospitality management", "corporate hospitality", "digital hospitality" kabi yangi iboralar orqali bu so'z xizmat, innovatsiya va raqamli kommunikatsiya muhitida ham o'z aksini topmoqda. Bu esa tilshunoslar oldiga ushbu leksik birlikning zamonaviy semantik

transformatsiyasini tahlil qilish vazifasini qo'yadi.

Ingliz tilidagi hospitality atamasi zamonaviy lingvistikada nafaqat leksik birlik sifatida, balki mental-kognitiv konsept sifatida ham o'rganiladi. Bu nuqtayi nazardan, mazkur so'z inson ongida shakllangan madaniy stereotiplar, emotsional model va ijtimoiy tajribaning uzviy semantik yig'indisi sifatida qaraladi. A.N. Baranov, N.D. Arutyunova, Y.S. Stepanov kabi lingvokulturologlar ta'kidlaganidek, har bir madaniy konsept ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega bo'lib, u aqliy [6, p.44], hissiy (emotiv), qadriyatli (aksiyologik) va lingvistik (ifoda) darajalardan tashkil topadi. Hospitality ham aynan shu ko'p qatlamlilik orqali anglofon dunyoqarashini ifodalovchi asosiy konseptlardan biri hisoblanadi.

Mazkur konseptning kognitiv xaritasini ishlab chiqishda u bilan bog'liq asosiy assotsiativ birliklar – "mehmon", "xizmat", "ochiqlik", "e'tibor", "qulaylik", "tashrif", "iltifot", "muomala madaniyati", "professionalizm" kabi so'zlar aniqlanadi. Ular hospitality konseptining til birliklarida qanday tarzda modellashirilganini ko'rsatadi. Masalan, ingliz tilida to extend hospitality, to be known for one's hospitality, genuine hospitality kabi birikmalar bu konseptning real kommunikativ holatlardagi namoyon bo'lish shakllaridir.

Yuqoridagi semantik bog'liqliklar asosida hospitality atamasi ingliz tilida guruhga mansublik, ijtimoiy sanksiyalash va axloqiy pozitsiyaga ega bo'lish kabi omillar bilan bog'liq ravishda ishlatiladi. Bu holat uni ijtimoiy diskursning faqat lingvistik emas, balki ideologik jihatlar bilan ham bog'liqligini ko'rsatadi. Masalan, turizm, mehmonxona xizmati, tadbirlarni boshqarish yoki diplomatik faoliyat sohalarida hospitality tushunchasi ko'pincha milliy brend yoki mamlakatning xalqaro imijini ifodalovchi vosita sifatida ishlatiladi. Shu sababdan ham bu leksik birlik ingliz tilida gibrid semantik yuklamaga ega: u bir vaqtning o'zida ham qadriyat, ham xizmat, ham madaniy siyosat ifodasi bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, hospitality atamasi diskursiv jihatdan o'ta moslashuvchan bo'lib, har bir nutq turida (rasmiy, nostandart, reklama, institutsional va boshqalar) o'ziga xos ma'no ranglariga ega bo'ladi. Masalan, reklama matnlarida u "mehmondo'stlikni his eting", "samimiy kutib olish", "iliqlik muhitiga sho'ng'ing" kabi obrazli, poetik talqinda ishlatilsa, ilmiy nutqda "hospitality industry standards", "hospitality management ethics" kabi terminologik tusda namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, bu leksik birlik stilistik va funksional o'zgaruvchanlikning yorqin namunasi hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi *hospitality* konsepti lisoniy-madaniy kontekstda universal qiymatga ega bo'lgan bo'lsa-da, uning ifodaviy vositalari, ishlatilish registrlari va semantik niuanslari faqat ingliz mentalitetiga xos bo'lgan tarixiy, axloqiy va sivilizatsion asoslar bilan boyitilgan. Ushbu xususiyatlar uni lingvistik, sotsiokulturologik va pragmatik tahlilning kesishgan

nuqtasida o'rganiladigan dolzarb konseptga aylantiradi.

Ingliz tilidagi *hospitality* konseptining o'ziga xos jihatlaridan yana biri – bu uning genderli va antropologik yondashuvlar bilan tutashgan shaklda ifodalanishidir. Madaniy antropologiya nuqtayi nazaridan olganda, mehmondo'stlik qadimdan insoniyat ijtimoiy tuzilmalarida jamoaviy barqarorlik, resurs taqsimoti, ittifoqchilik va himoya mexanizmlarining bir qismi sifatida namoyon bo'lgan. Bu jihatlar ingliz lisoniy madaniyatida *hospitality* atamasi orqali nafaqat ijtimoiy, xulqiy norma, balki muayyan ijtimoiy rollar, gender stereotiplari va madaniy identitetlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, tarixiy ingliz jamiyatida mehmonlarni kutib olish ko'pincha ayol kishilarning vazifasi sifatida ko'rilgan, bu holat esa *hostess, lady of the house, welcoming woman* kabi iboralarida semantik jihatdan mustahkamlangan. Biroq bugungi global jamiyatda ushbu konsept gender neytral shaklga o'tmoqda va bu tilga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda – *host, event manager, hospitality staff* kabi atamalarda bu jihat yaqqol ko'rinadi.

Shuningdek, *hospitality* atamasi tarixiy-lisoniy dinamika nuqtayi nazaridan ham muhim o'zgarishlarga uchragan. O'rta asrlarda bu tushuncha ko'proq diniy-axloqiy konnotatsiyaga ega bo'lib, notanishlarni, musofirlarni, kambag'allarni joylashtirish va ularga xizmat qilish, xristian axloqiyati asosida ko'rilgan. Masalan, Bibliyadagi talqinlarda *hospitality* – bu mehr, insof va bag'rikenglikni ifoda etuvchi muqaddas burch hisoblangan. Keyinchalik esa bu so'zning ma'nosi sekulyar yo'nalishda rivojlanib, xizmat ko'rsatish,

professionalizm, mijoz ehtiyojlariga javob berish kabi modern semantik qatlamlar bilan boyidi. Shu tariqa *hospitality* leksik birligi til tarixida mavhum axloqiy konseptdan – aniq institutsional faoliyat turiga aylanish bosqichini bosib o'tgan.

Bugungi ingliz tilida *hospitality* so'zi ko'plab atama birikmalari tarkibida faol qo'llanilmoqda: *hospitality management, hospitality and tourism, hospitality ethics, hospitality branding, luxury hospitality, digital hospitality* kabi iboralar tilning zamonaviy funksional paradigmasini aks ettiradi. Bu iboralar ko'pincha global xizmat sohasida ishlatiladigan terminologik birliklar bo'lib, so'zning avvalgi emotsional-ma'naviy jihatlaridan ko'ra, uning texnologik va korporativ kontekstdagi roli kuchayganini ko'rsatadi. Demak, bu atama endilikda faqat madaniyatga oid tushuncha emas, balki sivilizatsion taraqqiyotning ko'zgusiga aylangan pragmatik birlik sifatida o'rganilishi zarur.

Xulosa va munozara. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz lisoniy madaniyatidagi *hospitality* leksik birligi oddiy semantik birlik bo'lishdan ancha yiroq bo'lib, u til, madaniyat, ijtimoiy axloq va nutq etiketi tizimida markaziy o'rin egallaydi. Uning semantik, frazeologik va pragmatik jihatlarini o'rganish ingliz tilining lisoniy madaniyatini chuqur anglashga yordam beradi. Bu atama anglo dunyoqarashidagi ijtimoiy masofani saqlagan holdagi muloyim munosabat, ehtiyotkor ochiqlik va institutsional etiket mezonlarini o'zida mujassamlashtirgan murakkab madaniy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K. Allan, Burridge K. (2016). *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press.
2. Wierzbicka A. (2017). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press.
3. Trosborg A. (2015). *Interlanguage Pragmatics: Requests, Complaints, and Apologies*. Mouton de Gruyter.
4. Culpeper J. (2011). *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge University Press.
5. Lakoff R. (2013). The logic of politeness; or, minding your p's and q's. *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, 292–305.

Shaxzoda XASANOVA,
Oriental universiteti o'qituvchisi
e-mail: xasanovashaxzoda@gmail.com

XITOIY TILIDA XIEHOUYULARNING QO'LLANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada xitoy tilining o'ziga xos iboralaridan biri bo'lgan *xiehouyu* haqida ma'lumot beriladi. Xiehouyu – bu ikki qismdan iborat ibora bo'lib, birinchi qismi ko'pincha tasviriy bo'lsa, ikkinchisi uning yashirin ma'nosini ochib beradi. Maqolada xiehouyuning tuzilishi, ishlatilish konteksti, madaniy ahamiyati va kundalik hayotdagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Misollar orqali ushbu iboralarining mazmuni yoritiladi va ularning til o'rganishdagi ahamiyati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *xiehouyu, xitoy tili, ibora, og'zaki nutq, madaniyat, metafora, hazil, xalq og'zaki ijodi, frazeologiya*

Annotation: this article provides information about *xiehouyu*, one of the unique expressions in the Chinese language. Xiehouyu is a two-part phrase, where the first part is often descriptive and the second part reveals its hidden meaning. The article discusses the structure of xiehouyu, its usage in context, cultural significance, and its place in daily life. Through examples, the meaning of these expressions is explained, and their importance in language learning is highlighted.

Key words: *xiehouyu, Chinese language, expression, spoken speech, culture, metaphor, humor, folklore, phraseology.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются сехою — особые выражения китайского языка. Сехою представляет собой фразеологизм, состоящий из двух частей: первая часть, как правило, носит образный характер, а вторая раскрывает скрытый смысл. В статье анализируется структура сехою, контекст их употребления, культурное значение и роль в повседневной жизни. С помощью примеров раскрывается содержание таких выражений и подчеркивается их значение в изучении языка.

Ключевые слова: *сехою, китайский язык, выражение, устная речь, культура, метафора, юмор, народное творчество, фразеология.*

Kirish. Xitoy tilidagi iboraviy ifodalar orasida *xiehouyu* (歇后语) alohida o'rin tutadi. Bu iboralar oddiy so'zlashuvdan tortib adabiy asarlargacha keng ishlatiladi. Xiehouyu – ikki qismdan iborat, metaforik va ko'pincha kulgili yoki hikmatli ma'no beruvchi iboralar turidir. Ushbu iboralar xitoy xalqining donishmandligi, hazilkashligi va tildagi mahoratini aks ettiradi. Xitoy tilshunosligida frazeologik birliklarni o'rganish 1970-yillarning oxiri va 1980- yillarning boshlarida boshlangan bo'lib, bu davrda iboralar bo'yicha ko'plab tadqiqotlar paydo bo'ldi. Xitoy frazeologizmlari xitoy xalqi uchun ham, mamlakatshunos olimlar uchun ham alohida ahamiyatga ega, chunki ularning asosi milliy-madaniy komponentga asoslangan bo'lib, bu ming yillar davomida shakllangan. Xitoy tilidagi frazeologik birliklar deganda o'zgartirilishi mumkin bo'lmagan qat'iy va stereotip frazalar yoki ifodalarni nazarda tutiladi. Bu tushuncha "shu yu (熟)" termini bilan ifodalanadi Xitoy tiliga nisbatan turli tipologiyalar mavjud, ammo filologiya fanlari doktori A. L. Semenas va xitoy tilshunosi Ma Gofan tomonidan taqdim etilgan ikkita tipologiya ajralib turadi¹

Xitoy tilida frazeologik birliklarning o'ziga xos sinfi – *xiehouyu* (歇后语) mavjud bo'lib, u so'zma-so'z "kesilgan so'zlar" degan ma'noni bildiradi². Rus adabiyotida bu birliklar "allegoriya va izoh" tarzida talqin qilinadi. Xiehouyu ikki qismlik tuzilmaga ega bo'lib, uning birinchi qismi aytilganda, suhbatdosh ikkinchi qismini bilishi va aytishi kutiladi. Mazkur ikkinchi qism esa maqolning asosiy ma'nosini ifodalaydi.

Xiehouyū tushunchasi va uning lingvistik xususiyatlari

Xitoy tilshunosligida "xiehouyū" (歇后语) atamasi ikki qismdan iborat bo'lgan, majoziy mazmun kasb etuvchi iboralarni ifodalash uchun qo'llaniladi. Ular odatda quyidagi shaklda tuziladi: birinchi qism – majoz (tasvirli tasvir), ikkinchi qism esa – ushbu majozni sharhlovchi yoki ochib beruvchi izoh

bo'lib xizmat qiladi. Masalan: 猪八戒照镜子 —— 里外不像个人 Zhū Bājiè zhào jǐngzi – lǐ wài bù xiàng gè rén "Chju Batsze oynaga qaraydi – ichkaridan ham, tashqaridan ham odamga o'xshamaydi" – bu ibora odamning hech bir tarafdan yaxshi tomonini topib bo'lmashligini, ya'ni har jihatdan yomon bo'lish holatini bildiradi.

Xiehouyū iboralari to'liq shaklda (ya'ni ikki qism bilan) ham, faqat birinchi – majoziy qism bilan ham ishlatilishi mumkin. Ikkinchi qism og'zaki nutqda tushirib qoldirilsa-da, tinglovchi tomonidan uning ma'nosi kontekst asosida anglanadi. Shunday qilib, qisqartirilgan shaklda ham ushbu iboralar o'z semantik yukini saqlab qoladi.

Bu turdagi iboralarda majoz – ya'ni birinchi qism – asosiy semantik va ekspressiv vazifani bajaradi. Ikkinchi qism ko'pincha frazeologik birlikdan iborat bo'lib, u alohida holda ham mavjud bo'lishi mumkin. Shuningdek, bu izoh ko'pincha o'zining odatiy kontekstidagi ma'nosidan farq qiluvchi, yangi ma'no kasb etadi. Shu bois, xiehouyūlar ko'pincha ikkiyuzlamachilik, kinoya yoki yumor orqali nutqqa boy obrazlilik bag'ishlaydi.

Osmon haqidagi xiehouyūlar

Xitoy xiehouyūlarida osmon obrazidan tez-tez foydalaniladi. Bunday iboralar ko'pincha yengil kinoya yoki hazil orqali real voqelikdagi holatlarni obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Quyidagi misollar bunga yorqin dalil bo'la oladi.

半天云里吊口袋 —— 装风 Bāntiān yún lǐ diào kǒudài —— zhuāng fēng "Osmon o'rtasiga xalta osib qo'yish – shamol to'plash" — Bu ibora kimningdir sodda yoki bexabar odam rolini o'ynayotganini, ataylab oddiy ko'rinishga urinayotganini bildiradi, ya'ni "ahmoq rolini o'ynash", "go'yoki bexabar bo'lish".

半悬空中刷浆子 —— 胡云 Bàn xuán kōng zhōng shuā jiàngzi —— hú yún "Osmon o'rtasida kleyister surtish – bulutlarni yopishtirish" — Ma'nosi: "ahmoqona gap-so'zlar,

¹ Барчукова К.В., Пескова А.В., Подкидышева Е.И., Скронных В.Э. Фразеология в китайском языке // Молодой ученый. 2015. № 18. С. 514–517. URL: <https://moluch.ru/archive/98/22035/>

² Прядохин М. Г., Прядохина Л. И. Краткий словарь недоворок-иносказаний современного китайского языка. – М.: Муравей, 2001. – С. 7.

ma'nosiz, mantiqsiz so'zlash", ya'ni "bo'lar-bo'lmas gaplarni gapirish", "vaziyatga aloqasi yo'q fikrlar bildirish".

当天一道裂 —— 日月难过 **Dàngtiān yīdào liè —— rì yuè nánguò** "Osmonni kesib o'tgan yoriq – quyosh bilan oyni o'tishiga qiyin" — Bu ibora hayotdagi og'ir davrlarni, sinovli vaqtlarni obrazli tarzda ifodalaydi. U bilan og'irlik, sinov, ruhiy tushkunlikka ishora qilinadi. Uning poetik mazmuni ko'pincha romantik yoki falsafiy ohangda aytiladi: "hayot go'zal, faqat osmon biroz yoriq".

Ushbu xiehóuyūlar tasviriyligi va o'ziga xos obrazlar orqali oddiy kundalik holatlarni poetik va istehzoli tarzda ifodalaydi. Ular xalq og'zaki ijodining yorqin namunasi bo'lib, xitoy xalqining dunyoqarashi va madaniy-estetik qarashlarini o'zida mujassamlashtiradi.

Xiehóuyūlar keng tarqalgan va turli mavzularda ishlatiladigan xalq maqollaridir. Ular hayotdagi oddiy vaziyatlarni yanada boyitib, tushunishni osonlashtiradi. Quyidagi iboralar bu turdagi xiehóuyūlarning yorqin misollaridir.

耗子过街 —— 人人喊打 **Hàozǐ guò jiē —— rén rén hǎn dǎ** "Mushuk ko'chadan o'tayotganda – hamma uni urishni boshlaydi" — Bu ibora "hamma odamlar biror kishi yoki narsa ustidan tanqid va qarshilik bildirganida" ishlatiladi. Shunday qilib, bu ibora "odamlar o'zaro kelishmovchilikda birlashganda" degan ma'noni anglatadi.

耗子啃书 —— 咬文嚼字 **Hàozǐ kěn shū —— yǎo wén jiǎo zì** "Mushuk kitobni tishlaydi – so'zlarni tishlab, yutish" — Bu ibora "so'zlarni haddan tashqari tahlil qilish yoki mutlaqo hech qanday ma'no chiqarmasdan, har bir so'zga diqqat qilish" degan ma'noni anglatadi. Bu xitoycha ibora ba'zan noto'g'ri tahlilni yoki harfma-harf yozishni ifodalaydi.

耗子碰见猫儿 —— 难逃 **Hàozǐ pèngjiàn māo ér —— nán táo** "Mushukni uchratgan mushuk – qochish qiyin" — Bu ibora "qiyin vaziyatga tushib qolgan va undan chiqishning qiyinligini" anglatadi. Ba'zan "to'g'ri yo'ldan borishning imkonsizligini" tasvirlash uchun ishlatiladi.

耗子舔猫鼻梁骨 —— 贪色不顾命 **Hàozǐ tiǎn māo bíliángǔ —— tān sè bù gù mìng** "Mushukning burnini yalagan mushuk – hayotini xavf ostiga qo'yadi" — Bu ibora "o'zining xavfini unutib, shaxsiy manfaatlar uchun yuqori xavfli ishlarni bajarish" degan ma'noni anglatadi. Xuddi shunday, bunday holatda odam o'zini yo'qotib, hatto o'lim xavfini hisobga olmaydi.

耗子舔猫鼻子 —— 找死 **Hàozǐ tiǎn māo bízi —— zhǎo sǐ** "Mushukning burnini yalagan mushuk – o'limni izlaydi" — Bu ibora "o'zining o'limiga yaqinlashgan kishi yoki o'zini xavf ostiga qo'ygan kishi" haqida ishlatiladi. Xitoy tilida bu ibora juda ko'p hollarda kishining noto'g'ri, xavfli harakatlarini ifodalash uchun ishlatiladi.

Xiehóuyūlar xalq og'zaki ijodining bir shakli bo'lib, ular ko'pincha umumiy haqiqatlarni, turli hayotiy holatlarni tasvirlashda yordam beradi. Ushbu iboralar ijtimoiy tarmoqda yoki kundalik suhbatlarda shuningdek, tabiiy voqealarga qiziqarli va ma'noli talqinlar kiritishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Xiehóuyū – bu xitoy tilining rang-barangligini ifoda etuvchi noyob til birliklaridan biridir. Ular orqali xitoy xalqining donoligi, obrazli fikrlash qobiliyati va madaniyati ochiladi. Bu iboralarni o'rganish va to'g'ri qo'llash til o'rganuvchilar uchun katta foyda keltiradi. Shuningdek, xiehóuyū boshqa tillar iboralari bilan taqqoslash orqali madaniyatlararo tadqiqotlar uchun ham muhim resurs bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Хасанова, Ш. ФЕЪЛ ФРАЗЕОЛОГИЗМЛАРДА ВАРИАНТЛАНИШ (хитой ва ўзбек тиллари мисолида). 2023. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(23), 127-131.
2. Xasanova, S. Rus tilshunosligida frazeologizmlarning tadqiqi: rus tilshunosligida frazeologizmlarning tadqiqi. 2021. Журнал иностранных языков и лингвистики, 2(7).
3. Shaxzoda, X. (2020). Lexical Properties Of Pu Songling Novels. The American journal of social science and education innovations.
4. Xasanova, S. XITOY VA O 'ZBEK TILLARIDA FE'L FRAZEOLOGIZMLARINING ANTONOMIYA HODISASI. 2022. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 29), 188-197.
5. Khasanova, S. A. Q. (2022). Analysis of verb phraseological units in chinese. Asian Journal of Multidimensional Research, 11(5), 280-283.
6. Shaxzoda, X. The development of story of the XVI XVII century and the specific style of Pu Songling's work. Academia an international multidisciplinary research journal. DOI, 10, 2249-7137.
7. Qizi, K. S. A. (2024). PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING THE SITUATION. European International Journal of Philological Sciences, 4(02), 16-18.
8. qizi Khasanova, S. A. (2024). PHRASEOLOGISMS RELATED TO THE WAY OF LIFE OF A PERSON. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 5(02), 19-22.
9. Khasanova, S. A. (2024). VERB PHRASEOLOGISMS EXPRESSING POSITIVE AND NEGATIVE FEELINGS IN UZBEKI AND CHINESE LANGUAGES. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 6(02), 22-24.
10. qizi Khasanova, S. A. (2024). ERB PHRASEOLOGISMS EXPRESSING POSITIVE AND NEGATIVE FEELINGS IN UZBEKI AND CHINESE LANGUAGES. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 6(02), 22-24.
11. qizi Khasanova, S. A. (2024). PHRASEOLOGISMS RELATED TO THE WAY OF LIFE OF A PERSON. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES, 5(02), 19-22.
12. Shaxzoda, X. (2024). STRUCTURAL ANALYSIS OF VERB PHRASEOLOGISMS IN CHINESE AND UZBEK LANGUAGES. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR, 1(1), 403-406.

Shaxlo BAZAROVA,
 Samarqand davlat chet tillar instituti,
 katta-o'qituvchi
 shahlobazarova84@gmail.com

KOREYS VA O'ZBEK MAQOLLARIDA OILANING AHAMIYATI VA TARBIYA MASALASI

Annotatsiya: maqolada o'zbek va koreys xalq og'zaki ijodi janrlaridan biri – maqol janri haqida ma'lumot beriladi. Maqollarda genderlik masalasi tahlil qilinadi. Ma'lumki, xalq og'zaki ijodida ham ayollar va erkaklar tomonidan aytiladigan qo'shiqlar, topishmoqlar, maqollar mavjud bo'lib, maqolada aynan maqol janri xususiyatlariga munosabat bildiriladi.

Kalit so'zlar: janr, poetika, gender, konsepsiya, maqol, his-tuyg'u, folklor, xarakter, millat, mentalitet, qalb talqini.

Аннотация: в данной статье представлены сведения об одном из жанров узбекского и корейского народного творчества – в жанре пословицы. В пословицах анализируются проблемы пола. Известно, что в фольклоре существуют песни, загадки и пословицы, произносимые женщинами и мужчинами, и в статье рассматриваются особенности жанра пословиц.

Ключевые слова: жанр, поэтика, род, понятие, пословица, чувство, фольклор, характер, нация, менталитет, душевная интерпретация.

Annotation: this article provides information about one of the genres of Uzbek and Korean folk art - the genre of proverbs. Proverbs analyze gender issues. It is known that in folklore there are songs, riddles and proverbs pronounced by women and men, and the article discusses the features of the genre of proverbs.

Key words: genre, poetics, gender, concept, proverb, feeling, folklore, character, nation, mentality, spiritual interpretation.

Kirish. Janubiy Koreya adabiyotida xotin-qizlar nasri alohida o'rin tutadi, uning o'z tarixi bo'lib, taraqqiyoti uzoq davrlarni qamrab oladi. Afsuski, o'zbek koreysshunosligida mavzuga haligacha e'tibor yetarlicha berilmagan. Masalaning mohiyatiga teranroq razm soladigan bo'lsak, koreys xalq og'zaki ijodiyoti janrlarida ham ayol qalb kechinmasini, his-tuyg'ularini ifodalaydigan janrlar ham anchagina. Hattoki, o'zbek va koreys xalq og'zaki ijodi janrlaridan, jumladan, maqol, topishmoq, to'rtlik, qo'shiq kabi janrlar mohiyatiga teranroq razm soladigan bo'lsak, bu janrlarda genderlik masalasining yorqin namunasini uchratishimiz mumkin. Ayol va erkak jinsi tomonidan aytiladigan bu janrlarda ularda ifodalanayotgan detallar, tasvirlar orqali ayollar olami va erkaklar olami aks etayotganini ko'rish mumkin. Maqollarning lingvokulturologik xususiyatlariga to'xtalar ekanmiz, millatlarning o'ziga xos milliy xarakteri va mentaliteti haqida so'z ochmay ilojimiz yo'q, albatta. Chunki

xalqning o'ziga xos madaniyati, tarixi va urf-odatlarini ixcham holatda yetkazib beruvchi xalq maqollari xalqning mentalitetini ifodalashda yetakchi o'rinda turadi. Maqollar xalq ijodiyotining bebaho namunasi bo'lib, o'sha xalqning milliy-madaniy xususiyatlarini, dunyoqarashi va millatning ruhiyatini ifodalaydi. Mashhur tilshunos Dal aytganidek, "maqollar to'plami – bu xalq tilidan, tajribadan olingan hikmatlar majmuasi, sog'lom aql sarasi, xalqning hayotda orttirgan haqiqati"¹. Koreys va o'zbek maqollarining qiyosiga to'xtalar ekanmiz, ular o'sha til egasi bo'lmish xalqning tarixiy, ma'naviy va moddiy madaniyati ko'zgusi ekaniga guvoh bo'lamiz. Shu sababli, turli til maqollarini qiyosiy o'rganish millatning o'ziga xos madaniy va milliy qirralarini ochishga yordam beradi, boshqacha qilib aytganda, o'sha xalqning mentalitetini ko'rsatadi. Hattoki, xalq og'zaki ijodi janrlarida ham genderlik masalasi alohida ahamiyatga ega. Jumladan, o'zbek folklorida ayollar tomonidan

aytiladigan, ayollarning turmush darajasini o'zida aks ettirgan maqollar mavjud bo'lib, bu maqollarda aynan ayol kishining tarbiyasi, xulqi, kamchiliklari o'z ifodasini topadi:

Ayol shaxsi tomonidan aytiladigan maqollar	Erkak shaxsi tomonidan aytiladigan maqollar
<i>Limcha mulla – dinning sho'ri, Yomon xotin – unning sho'ri.</i>	<i>Yigit kishiga qirq hunar oz.</i>
<i>Yigit joni – bitta, qiz joni – qirqta.</i>	<i>Yigit moli yer ostida.</i>
<i>Ayolning husni pardozda emas, aqlida.</i>	<i>Ota rozi – Xudo rozi.</i>
<i>Bola – yoshidan, Xotin – boshidan.</i>	<i>Yigit g'ami elida, Elning g'ami dilida.</i>
<i>Ona suti bilan kirmagan tana suti bilan kirmas.</i>	<i>El bor bo'lsa, er xor bo'lmas, Er bor bo'lsa, el xor bo'lmas.</i>
<i>Terakka qarab, tol o'sar, Onaga qarab, qiz o'sar.</i>	<i>Ekin yerida ko'karar, Er — elida.</i>
<i>Eshigi yomonning uyiga borma, Onasi yomonning qizini olma.²</i>	<i>El boshiga tushgani — Er boshiga tushgani.</i>

“Mentalitet” tushunchasi tilshunoslik paradigmasiga kiritilganiga hali ko'p bo'lmagan bo'lsa-da, hozirda juda keng doirada qo'llanilmoqda. Tor ma'noda mentalitet “fikrlash doirasi, dunyoqarash” mazmunida foydalanilsa, keng ma'noda “xalqning axloqi, tarbiyasi va tasavvuri tushuniladi”³.

Asosiy qism. Tilshunos olim Boldirev dunyo madaniyatlarini o'tmishga, hozirgi kunga va kelajakka yo'nalishiga qarab uch turga bo'ladi. Birinchi guruh madaniyatlari “konservativ” madaniyatlar sifatida tasvirlanib, ularda an'analarga katta ahamiyat beriladi. Ingliz, rus, xitoy, yapon va fransuz madaniyatlari bunday madaniyat turiga misol bo'la oladi. Hozirgi kunga yo'nalgan madaniyat vakillari bugungi kun bilan yashashadi. Ular ta'sirchan bo'lib, qarorlarni “shu yerda, hozirning o'zida” qabul qilishadi. Ushbu madaniyatlarga Lotin Amerika mamlakatlari, filippinliklar, irlandiyaliklar kiradi. Bunday guruhga turklarni ham kiritish mumkin. Shimoliy amerikaliklar esa kelajakka yo'nalgan

va odatlar, falsafiy tushunchalar o'xshash. Ahamiyatli tomoni shundaki, har ikki tilda mavjud bo'lgan bir xil maqollar ba'zan ikki xalq tomonidan bir xil, ba'zan umuman boshqacha ifoda bilan o'zining xususiyatlarini ochib beradi.

Jumladan, koreys maqollarida ham ayol ijodkorligi, ya'ni ayollar tomonidan aytiladigan maqollar mavjud bo'lib, bu maqollarda ayollar tomonidan ishlatiladigan detallar, kundalik maishiy hayotdagi holatlari aks etadi. Bu janrlarda koreyadagi tabaqalanish holatlarini ham kuzatishimiz mumkin. Quyi tabaqa vakillarining maqol, xalq ertaklari, xalq qo'shiqlarida qashshoq insonlarning hayotdan umidsizligi, gina-kuduratlari aks etadi. Buni tabiiy hodisa sifatida ko'rish kerak. Sababi ulardagi yo'qsillik, yuqori tabaqa vakillarining muntazam ular ustidan hukmronligi mana shunday tushkun holatga olib kelgan. Maqollar xalq hayotini aks ettirgani uchun ularda nafrat ham bo'lishi tabiiy. Maqollarda ifodalangan qayg'u, asosan, ayollarning noroziligi, faqirligi ifodalangan. Jumladan:

Ayol shaxsi tomonidan aytiladigan maqollar	
Koreys tilidagi maqol	O'zbek tilidagi izohi
여자가 한을 품으면 오뉴월에도 서리가 내린다	<i>Ayolning noroziligi qo'rqinchli</i>
시집 가서는 귀머거리 3년이요, 병어리 3년이라	<i>Turmushga chiqqanimda 3 yil kar, 3 yil soqov bo'lib qoldim,</i>
때리는 시어미보다 말리는 시누이가 더 밍다	<i>Meni urgan qaynonamdan ko'ra meni to'xtatadigan qaynopani yanada yomon ko'raman.</i>
아이가 셋이면 석 자 가시가 걸리지 않는다	<i>Ucha bola bor uyda onaga yegani tikan ham tegmas.</i>
자식을 복 전에 어머니를 보랬다	<i>Bolasini ko'rishdan oldin onasini ko'r.</i>
둘째 며느리 삼아 보아야 맏며느리 착한 줄 안다	<i>Ikkinchi kelinni olgandan keyin birinchisining yaxshiligini bilasan</i>

madaniyatlar sirasiga kiradi. Bunday madaniyatlarda rivojlanishga, kelajak uchun xazina jamg'arishga katta ahamiyat qaratiladi⁴. Ishimizda ko'rib o'tayotganimiz koreys va o'zbek xalqlari madaniyatini “konservativ” madaniyatlar guruhiga kiritishimiz mumkin. Shu bois har ikki xalq maqollarida umuminsoniy qadriyatlar, fazilatlar

Mana shunday ziddiyatlarning sababchisi sifatida ayollar qashshoqlik deb qarashadi. Aynan qashshoqlikni, yo'qsillikni ifodalovchi maqollar ham sarmahsul: “가난 구제는 나라도 못한다.”, “똥구멍이 찢어지게 가난하다.”, “피죽도 수어 줄 것 없고, 새앙쥐 볼가심할 것 없다” bu kabi qashshoqlikni ifodalovchi maqollarning ko'pchiligi

¹ Породоминский В.И. Жизнь и слово: Даль. Повествование. – М.: Мол. Гвардия, 1985. – 171 С.

² O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.

³ Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – Москва: 1995. – 59 С.

⁴ Болдырев В.Е. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Курс лекций. – М.: Русский язык, 2009. – 76 С.

bilvosita xalq hayotining qanchalik qashshoq bo'lganidan dalolat beradi. O'zbek xalq maqollaridagi mentalitet tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak, xalqimiz qonidagi mehnatkashlik, sadoqat, ota-onaga hurmat, ayollarning jamiyatdagi vazifalari haqidagi maqollar o'zbek xalqining eng sevimli mavzularidan biridir. Aynan mana shu jihatlarda koreys xalq maqollarida ham o'z ifodasini topgan. Chunki mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, rostgo'ylik kabi fazilatlar o'zbek va koreys adabiyotini birlashtiruvchi muhim fazilatlar sirasiga kiradi.

Darhaqiqat, maqollar bu xalqning madaniy merosidir. Ularda o'sha xalqning barcha o'y-fikrlari, dunyoqarashi, turmush tarzi, fe'l-atvori va e'tiqodi aks etadi. Har bir millat o'ziga xos tavsiflarga ega ekan, bu ularning maqollariga ham ta'sir etmay qolmaydi. Hatto maqollardagi mavzular o'xshash bo'lsa-da, ulardagi obrazlar takrorlanmasligi bilan ajralib turadi. Aynan ana shu tasvirlar maqollardagi milliy bo'yqordorlikni ta'minlaydi.

Yuqorida biz xalq og'zaki ijodiyotida genderlik xususiyatlari mavjudligini, aynan koreys folklorida ham buning yorqin namunalari mavjudligini ta'kidladik. Misollarga murojaat qilamiz:

Erkak shaxsi tomonidan aytilgan maqollar	
Koreys tilida	O'zbek tilidagi izohi
사위 사랑은 장모 머느리 사랑은 시아버지	Kuyovni qaynona, kelinni qaynota xushlar.
영감님 주머니 돈은 내 돈이요 아들 주머니 돈은 사돈네 돈이다	Cholimning puli mening pulim, o'glimning puli kelinimniki.
그 아버지에 그 아들	Otasi qanday bo'lsa, o'g'li ham shunday bo'ladi.

Koreys va o'zbek xalq maqollarini birlashtirib turadigan bir muhim jihat mavjud. Bu – tarbiya masalasidir. Har ikkala xalq maqollarida ham oila muqaddas ekanligi, unda ota-ona muhim ustun hisoblanishi, farzand tarbiyasi eng ulug' qadriyat sifatida talqin qilinadi. Ota-onaning qandayligini ko'rib, ular

tarbiya qilgan farzandlarga baho beriladi. Bunga sabab, farzand, odatda, ota-onasidan o'rnak oladi, ularga o'xshashga harakat qiladi. Ota-onaning qandayligi farzandda aks etadi. Tarbiyaga oid bunday maqollarni har ikkala xalq og'zaki ijodi namunalari orasida ko'plab uchratish mumkin. Boisi, tarbiya har qanday zamonda va makonda xoh u o'zbek, xoh u koreys bo'lsin, eng muhim masala sanaladi. Yana shuni ham e'tirof etish kerakki, "qaynona" va "kelin" obrazlari nafaqat o'zbek maqollarida, balki, koreys xalq maqollarida ham ko'p yoritiladi. Buning sababi koreys va o'zbek xalqida ota-onani ulug'lash, ular qariganda g'amxo'rlik qilish millatning qon-qoniga singib ketgan qadriyat, eng oliy burch hisoblanadi. Shu boisdan farzandlar oila qurgandan so'ng ham ota-onalari bilan birgalikda yashab kelishgan. Shu bois qaynona-kelin mavzusi kundalik hayotning ajralmas qismi bo'lib, har ikki xalqda ham bu munosabatlarga jiddiy yondashiladi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni aytishimiz kerakki, xalq og'zaki ijodi janrlarida xalq ruhi, ma'naviyati, madaniyati, urf-odatlarini mujassam. Biz yuqorida xalq og'zaki ijodining birgina janri – maqol janri va unda genderlik masalasini

tahlil qildik. O'zbek va koreys xalq maqollarida ayol jinsi va erkak jinsi tomonidan aytilgan maqollarning mavjudligi shuni ko'rsatadiki, kishilik jamiyati taraqqiyotining ilk bosqichlaridayoq ayollar ijodkorligi, ayollarning jamiyatdagi va oiladagi o'rni masalasi doimo yuqori pog'onalarda bo'lganligi fikrlarimizga isbot bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Болдырев В.Е. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Курс лекций. – М.: Русский язык, 2009.
2. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос. – Москва. 1995.
3. Shuhratovna B. S. (2024). O'ZBEK VA KOREYS MAQOLLARIDA GENDERLIK MASALASI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 83-86-b.
4. Usmonqulovna B. D., Qizi Q. L. Z. (2024). KOREYS TILIDA OT, SIFAT VA BOSHQA SO'Z TURKUMLARIDA POLISIMIYA HODISASINING IFODALANISHI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 49-54-b.
5. Xushvaqtova H.U., Eshimova S. K. (2023, December). KOREYS TILIDAGI IBORALARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDAGI QIYINCHILIKLAR. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 96-99).
6. Eshimova S., Davlatova K. (2023, December). O'ZBEK VA KOREYS TILLARIDA METAFORANING O'RGANILISHI. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 46-50).
7. Azizova, S. (2024). KOREYS TILIDA KESIMNING TURLARI VA UNING GAPDA ISHLATILISHI XUSUSIDA. TAMADDUN NURI JURNALI, 5(56), 467-470-b.
8. Melikova U. (2024). KOREYS TILIDA BOG'LOVCHILARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 3(9), 86-87-b.
9. Tolibov M., Mirzayev, S. (2024, May). THE IMPORTANCE OF TASK-BASED TEACHING IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 701-705).
10. Bazarova S. S. (2022). Saida Zunnunova asarlarida feministik qarashlarning aks ettirilishi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 24), 155-164-b.
11. Алимова Д. (2021). ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ВЫРАЖЕНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ. Academic research in educational sciences, 2(12), 1359-1366.
12. Turakulova S. F. Differences and Similarities of Derivative Adverbs in Uzbek and Korean Languages.

Sharofat ESHIMOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti
Koreys filologiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi
e-mail: sharofate1986@gmail.com

MA'NO KO'CHISH HODISASINING KOREYS VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA O'RGANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada koreys tilshunosligida zamonaviy ritorika, jumladan, metafora tushunchasi qabul qilinadigan kontekstlarni o'rganish orqali nimaga erishish mumkin degan savolga javob beriladi. Bunga javobni zamonaviy o'tish davridagi tushunchalarni qabul qilish jarayonida an'anaviy fikrlar va an'anaviy tushunchalarning birlashishiga qarab topish mumkin. Bu jarayonda tushunchaning asl ma'nosi nima uchun cheklangan yoki turg'unligi, metafora va o'xshatishning uzoq vaqt davomida bir juft tushuncha hosil qilib, adabiy maqomga ega bo'lishining sabablari ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: metafora, metonimiya, ritorika, kompozitsiya, ma'no ko'chishi, o'xshatish.

Аннотация: данная статья отвечает на вопрос, чего можно достичь, изучая контексты, в которых современная риторика, в том числе концепция метафоры, принимается в корейской лингвистике. Ответ можно найти в интеграции традиционных идей и концепций в процессе принятия концепций современного перехода. В этом процессе показаны причины, по которым первоначальное значение понятия ограничено или застойно, причины, по которым метафоры и сравнения длительное время образуют пару понятий и имеют литературный статус

Ключевые слова: метафора, метонимия, риторика, композиция, перенос смысла, аналогия.

Annotation: this article answers the question of what can be achieved by studying the contexts in which modern rhetoric, including metaphor, is accepted in Korean linguistics. The answer to this can be found in the integration of traditional ideas and traditional concepts in the process of adopting concepts of the modern transition period. In this process, the reasons why the original meaning of the concept is limited or static, and why metaphor and simile have long formed a pair of concepts and acquired literary status, were shown.

Key words: metaphor, metonymy, rhetoric, composition, transfer of meaning, analogy.

Kirish. Nega biz metafora va o'xshatish orqali o'rgangan tushuncha juftlarini metafora va metonimiyaga almashtiramiz? Hamda bu savol nimani anglatadi? Shu munosabat bilan, misolning ikkita tushunchasi juft tushuncha sifatida belgilansa, u tilning tabiati haqida fikr yuritishga imkon beradi va dunyoni tushunish va anglashni yanada kengaytiradi. Bundan tashqari, ushbu munozara zamonaviy koreys adabiyotining ma'nosini konseptual darajada o'qish va asosiy tushunchalarni o'rgatish uchun hissa qo'shishi mumkinligiga ishonildi. Yapon ritorikasining ta'siri Joseonda Shimamura Ryutaro [Yangi ommaviy tarix] dan boshlab aniq namoyon bo'ldi. Albatta, Shimamura ingliz adabiyotiga asoslangan ritorik nazariya va tushunchalarni Yaponiyaga "Ritorika" nomi bilan qabul qilgan.

Ommabop e'tiqoddan farqli o'laroq, metafora va metonimiyani bog'lovchi tushuncha nafaqat konseptual tamoyillardagi farqni, balki fikrlash tarzidagi farqni ham nazarda tutadi. Ushbu juftlashma tushunchalarining prinsiplari va tuzilmalaridagi farqlar Yakobson

tomonidan tizimlashtirilgan. Bunday tushunishning muhim afzalliklaridan biri shundaki, metafora va metonimiya juftligi tilshunoslikda paydo bo'lgan bo'lsa-da, uni tilning tabiati haqida o'ylashdan tashqari tafakkur tuzilishiga kengaytirish mumkin. Jeykobsondan Devid Lodjgacha bo'lgan olimlarning aksariyati Aristoteldan beri metafora-tsentrizmning soddaligini yengib, metafora va tafakkurning xilma-xilligini ikki o'q sifatida o'rnatdilar.

Asosiy qism. Ma'no ko'chish usullari koreys tilida quyidagi bir necha bosqichga bo'linadi. 비유 종류 – 직유 – 은유 (암유) – 대유 – 의인 – 언어유희 – 인유 – 중의 – 알레고리 – 상징 kabi yirik guruhlarga bo'linadi. Biz sizlar bilan birinchi bo'lib 직유법 (simile) ni ko'rib chiqamiz. Koreys tilshunosligida 직유 ya'ni o'xshatish “처럼”, “듯이”, “마냥” kabi 보조수단 (yordamchi vositalar) orqali asosiy va yordamchi g'oyalarni bog'laydigan usul “직접 비유” ma'nosidir. O'xshatish ikkita so'zning orasidagi ma'noning o'xshashlik markazi bo'lib, zichlanishning zichligi yoki kondensativ metaforaga qaraganda zaifdir. O'xshatish

bog'liqlik aloqasiga tayanadi [1, 52].

Koreys lingvistikasida 은유 yoki 암유 bilan ataluvchi metafora esa “숨은 비유, 암시적 비유” orqali asosiy va yordamchi g'oyalarni bog'lab beruvchi bog'lovchisiz “A - Bdir” ya'ni “Aning B” shakli orqali ifodalanadi. Ani B orqali butun holatini ifodalashiga metafora deyiladi. Metaforada ikki holat orasidagi o'xshashlik yoki farqqa ega bo'linadi. Metaforaning mavjudligini bilish orqali noaniq narsalarni tushunish jarayoni bilan kombinatsiya tabiiylashadi. Metafora bir narsani boshqa narsaning nuqtayi nazaridan gapirish usulidir. Bu yerda bir narsa degani asosiy vositani aytib boshqa narsa degani yordamchi vosita ma'nosini ifodalaydi. “내 마음은 호수요” – “Mening qalbim ko'ldir.” Bu yerda 내 마음 asosiy vosita bo'lib, mening qalbimni tushunish uchun 호수 ni yordamchi vosita sifatida qo'llash usulidir. 은유 ning turlari quyidagilarga bo'linadi: 치환은유 (확대, 외유) va 병치유 qarama-qarshi metafora (조합, 교유).

대유법 asosan 환유 (metonimiya) va 제유 (sinekdoxa) ajraladi. Metonimiya va sinekdoxa xuddi o'xshatish va metafora kabi asosiy va yordamchi vosita orasida jismoniy, sabab va natijaviy aloqalar orqali bog'lanadi. Bir narsani boshqa nom bilan nomlash usuli bo'lib, boshqa bir narsani qism yoki bog'liq bo'lgan narsalar bilan ifodalanadi. Metonimiya asosiy vosita va yordamchi vosita orasida yaqinlikni xususiyat mavjud. “흰 옷” (oq kiyim) – 백의민족 (oqsuyaklar), “황금” (oltin) – 돈 (pul), 하이힐 (poshnali tufli) – “숙녀” (ayollar) kabi Metonimiyada narsa nomlarini boshqa bir xususiyatlar orqali bog'lanadi. 제유 (sinekdoxa) asosiy vosita va yordamchi vosita orasining muqarrar qaramlik aloqasi xususiyati anglatadi. Bu inson tanasining qismi va aloqador bo'lgan narsalar ko'p bo'lib, qism orqali butunni ifodalaydigan kengaytirilgan belgi yoki buning aksi qisqartirilgan belgilar mavjud. “감투를 쓰다” (jasoratdan foydalanish) - 벼슬을 하다 (hukumat lavozimini egallash), “빼앗긴 들에도 봄은 오는가” (o'g'irlangan dalada ham bahor kelgan) iborasida “들” (dala) – 조국강토 (vatan) ma'nosini anglatish usuli kabi kengaytirilgan belgida qo'llanilishi mumkin., “빵을 달라” (non farqli) iborasida 빵 (non) – 식량 (oziq-ovqat) ning bir qismini anglatuvchi so'zdir [2, 32].

Metafora va metonimiya tushunchalari juftligi ko'targan muhim fikrlardan biri bu metonimiyaning qayta tan olinishidir. Metonimiya tushunchasini uyg'otadigan fikrning kengayishi va uning prozaik voqelikka qo'llanilishi. Amaldagi o'quv dasturi va sertifikatlashtirish darsliklari tizimida metafora va o'xshatish tushunchalari juftligi hamda metafora tushunchasi kategoriyasini tushunish o'rta maktab o'quv dasturida amalda tugallangan. Ushbu dissertatsiyada o'xshashlik tamoyili va aniqlikning

mavjudligi yoki yo'qligi bilan izohlanadigan metafora va o'xshatish tushunchalari juftligini o'xshashlik va o'xshashlik prinsipi bilan ishlaydigan metafora va metonimiya tushunchalari juftligi bilan almashtirish kerak. Bu ikkisi to'g'ridan-to'g'ri tushunchaning kengayishi bo'lib, u bugungi kunda yanada zarur bo'lib qolgan. Xususan, nasr olamida metafora va metonimiya namunalari hamda metonimik tasavvurning namoyon bo'lishi alohida ta'kidlanadi.

Inson taraqqiyotida til alohida o'rin egallaydi. Atoqli tilshunos olim Gumbold ta'kidlaganidek: “Til – millatning ko'zgusi”. Til faqatgina aloqa vositasi bo'lib qolmasdan, jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib ulgurgan. Masalan, biror yangi ixtironing yaratilishi va unga qo'yilgan nom orqali leksik birlikning boyishi kuzatilishi mumkin. Tilshunoslik jamiyatning barcha tomonlariga kirib bormoqda. Bunga misol qilib siyosiy, ijtimoiy, psixologik, kompyuter lingvistikasi va boshqa bir qancha sohalarini sanab o'ta olamiz. Bu o'zgarishlar esa til sathining kengayishiga va o'sib borishiga yo'l ochadi. Jamiyat rivojidadagi barcha o'zgarishlar, eng avvalo, tilning lug'at tarkibida, leksikasida o'z ifodasini topadi. Leksikaning taraqqiyoti bir xalqning turmush tarzi, til va jamiyat jihatdan o'sishi va yuksalishi bilan o'zaro bog'liq. So'z o'zining leksik ma'nosi bilan borliqdagi shaxs, narsa, belgi xususiyatlar, harakat-holat kabilarning aynan o'zini emas, balki ular haqidagi tushunchani ifodalaydi. Shu jumladan, so'zlar o'z ma'no bilan birga ko'chma ma'noni ham ifodalab, ko'p ma'noli so'zlarni hosil qiladi. Ma'lumki, tilning boyishi ikki yo'l bilan amalga oshiriladi: birinchisi ichki imkoniyat, ya'ni so'zlarni ko'chma yoki shakldosh sifatida qo'llash orqali bo'lsa, ikkinchisi chetdan so'z olish orqali boyitiladi. Chetdan so'z olish orqali tilning boyib borishiga qo'shnichilik aloqalari, fan-texnika taraqqiyoti, elchilik munosabatlari asosiy omil sifatida rol o'ynaydi. Ichki imkoniyat orqali so'zlar boyishda tabiiyki bir savol tug'iladi: so'zlar nega ko'chma ma'no hosil qiladi? Bu o'z navbatida insonlarning kundalik hayoti bilan o'zaro bog'liq holdagi jarayon bo'lib, har bir yangi paydo bo'lgan buyumga yoki tushunchaga yangi nom berish, alohida-alohida so'z qo'llash tilimizda so'zlar miqdorining haddan ortiq ko'payib ketishiga olib kelardi va xotirada saqlash qiyinlashib, natijada til yaroqsiz holga kelib qolgan bo'lar edi. Keyingi muammo so'zlarning o'z ma'nosi yoki ko'chma ma'nosini farqlash hisoblanadi. Bunda so'zlarning o'z yoki ko'chma ma'noda ekanligini bilish uchun ularni nutq tarkibidan ajratish kifoya. Masalan, pichoq o'tkir ekan (pichoq o'tkir bo'la oladi. Bu so'z o'z ma'nosida qo'llanilmoqda) – Bu bola o'tkir nigoh bilan qaradi. (Nigoh o'tkir bo'la olmaydi, demak, bu

gapda o'tkir so'zi ko'chma ma'noda qo'llangan). Ma'no ko'chishining nima asosida ro'yobga chiqishiga ko'ra metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi turlarga bo'linadi. Nutqimizda eng keng tarqalgan ma'no ko'chish turi metaforadir.

Xulosa. O'zbek tilshunoslari hosila ma'no yuzaga kelishini tasnif etishda, asosan, A.A.Reformatskiy bilan hamfikrlikka asoslanganlar. Faqat uch darslik mualliflari farqli qarash bilan chiqishgan. R.A.Bigayev va P.A.Danilovlar o'zlarining hamkorlikdagi darsliklarida

hosila ma'no yuzaga keltiruvchi hodisalarning hammasini metafora deb ko'rsatishgan. So'z hosila ma'nosining yuzaga kelishi hosil qiluvchi va hosila ma'no referentlari munosabatiga asoslangan ekan, uning tasnifida ham shu munosabatga asoslanish to'la obyektiv bo'ladi. O'zbek tilshunoslarning u bilan hamfikir bo'lishlarida ham jon bor. A.A.Reformatskiy so'z hosila ma'nosi yuzaga kelishini tasnif qilar ekan, hosil qiluvchi va hosila ma'no referentlari munosabatini aniq chegaralab ola bilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 김동환 “환유와 인지” – 2019
2. 은유와 환유” 문학과지성사 – 1999
3. Shuxratovna, B. S. (2024). O 'ZBEK VA KOREYS MAQOLLARIDA GENDERLIK MASALASI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 83-86.
4. Usmonqulovna, B. D., & Qizi, Q. L. Z. (2024). KOREYS TILIDA OT, SIFAT VA BOSHQA SO 'Z TURKUMLARIDA POLISEMIYA HODISASINING IFODALANISHI.
5. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 49-54.
6. Xushvaktova, H. U., & Eshimova, S. K. (2023, December). KOREYS TILIDAGI IBORALARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDAGI QIYINCHILIKLAR. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 96-99).
7. Eshimova, S., & Davlatova, K. (2023, December). O'ZBEK VA KOREYS TILLARIDA METAFORANING O'RGANILISHI. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 46-50).
8. Azizova, S. (2024). KOREYS TILIDA KESIMNING TURLARI VA UNING GAPDA ISHLATILISHI XUSUSIDA. TAMADDUN NURI JURNALI, 5(56), 467-470.
9. Melikova, U. (2024). KOREYS TILIDA BOG 'LOVCHILARNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 3(9), 86-87.
10. Tolibov, M., & Mirzaev, S. (2024, May). THE IMPORTANCE OF TASK-BASED TEACHING IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 701-705).
11. Алимова, Д. (2021). ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ВЫРАЖЕНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ. Academic research in educational sciences, 2(12), 1359-1366.
12. Turakulova, S. F. Differences and Similarities of Derivative Adverbs in Uzbek and Korean Languages.
13. Bayonkhanova, I. (2024, October). Maqollarning badiiy nuqtayi nazardan o'rganilishi. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 799-802).

Sitora TURAKULOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti
koreys filologiyasi kafedrası o'qituvchisi
stella1409@mail.ru

KOREYS TILIDA MAQOLLARNI TURLARGA AJRATISH

Annotatsiya: ushbu maqolada koreys tilidagi maqollarning frazeologik topilmasini, koreys tilining madaniyati va o'zini o'zi anglashning asosi sifatida tadqiq qilishga bag'ishlangan. Koreys paremiya tilida maqollar va gaplar turlarini farqlashda grammatik xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Gaplarning xususiyati shundaki, ularning maqsadi ko'pincha 기 shaklida bo'ladi. Masalan: "모기를 보고 칼빼기" (kamardan chiqargan o'qqa qaramay — uzog'ini izlash) yoki "남의불에 게굽기" (boshqa o'choqda pishirish). Maqol va matalni farqlash masalasi har doim murakkab masala bo'lib kelgan. Maqollar o'zining yakkalanishi, to'liqligi va hukmining to'liqligi bilan ajralib turadi. Bundan tashqari, ularning aksariyati umumlashtirilgan jumladir. Barcha maqollar umumiy ma'noga ega bo'lgan majoziy turtki bo'lgan so'zlarni anglatadi.

Kalit so'zlar: *aforizm, termin, paremiologiya, ekvivalent, farq, klishe, allegoriya, maqol, ellipsis.*

Аннотация: статья посвящена исследованию фразеологической находки корейского языка как основы выражения культуры и самосознания корейского народа. Вопрос о разграничении пословиц и поговорок между собой всегда представлял собой сложную задачу. Для корейских паремий такими универсальными дополнительными признаками, облегчающими разграничение разных видов пословичных изречений, можно считать грамматические признаки. Характерной чертой поговорок является то, что их конечно сказуемое часто имеет форму 기. Например: 모기를 보고 칼빼기 – увидя камара, обнажать меч; 남의불에 게굽기 – печь краба на чужом огне.

Для пословиц характерной является их замкнутость, полнота и законченность суждения. При этом подавляющее большинство их составляют обобщенные предложения. Все пословицы относятся к изречениям с образной мотивировкой общего значения.

Ключевые слова: *афоризм, термин, паремология, эквивалент, различие, клише, иносказания, пословица, поговорка, эллипсис.*

Annotation: the article is devoted to the research of phraseological find of the Korean language as the base of expressing culture and self-consciousness of the Korean. In Korean paremic language, grammatical features are important in distinguishing between proverbs and sayings. The characteristic of sayings is that their purpose is often in the form of 기. For example: "모기를 보가 칼빼기" (looking for the arrow that you pulled out of your belt — looking for the arrow) or "남의불에 게굽기" (cooking in another oven). The question of distinguishing between proverbs and sayings has always been a difficult task. Proverbs are characterized by their isolation, completeness of judgment. Moreover, the vast majority of them are generalized sentences. All proverbs refer to sayings with figurative motivation of general meaning.

Key words: *aphorism, term, paremiology, equivalent, difference, cliché, allegory, proverb, saying, ellipsis.*

Koreys parametologiyasida turli xil maqol va matallarni belgilashda aniq chegaralash yo'lga qo'yilmagan. Ularni belgilash uchun asosan 속담, 격언, va 이언 atamallari ishlatiladi, ular aslida sinonim sifatida qo'llanadi. 경구 – aforizm atamasi esa juda kam uchraydi. Koreya parametologiyasining qadimiy an'analari bor. Maqol, gaplar, aforizmlar va o'ziga xos iboralar tushunchalarini ifodalovchi murakkab terminologiya mavjud bo'lib, bu tushunchalarga mos bo'lgan o'ndan ortiq atamalar saqlanib qolgan. Bu atamalar kelib chiqishiga ko'ra ikkita kategoriya bo'yicha ajratiladi: a) Xitoydan kelgan atamalar – 속

담, 이언, 격언, 격담, 경구, 금언, 속설; xolos koreyscha nomlar – 역말, 상말.

Hozirgi zamon koreys parametologiyasida asosan uchta xitoycha kelib chiqadigan atama ishlatiladi: 속담, 격언 va 이언. 속담 so'zi rus tilidagi "maqol" yoki "paremiya" tushunchasiga mos keladi.

격언 va 이언 atamalariga kelsak, birinchi atama ruscha "maqollar" tushunchasiga, ikkinchisi esa "gaplar" tushunchasiga mos keladi. Bu uchta atama zamonaviy koreys tilida deyarli butunlay boshqa parametologik atamalarni iste'mol qilishni to'xtatgan va ularning ruscha ekvivalentlari orasida farq yo'q, bu,

ayniqsa, ularning etimologiyasidan ko'rinadi: 속담 so'zi "xalq so'zlari" degan ma'noni anglatadi (ya'ni, omma orasida keng tarqalgan va mashhur so'zlar); 이언 so'zi "erkaklar so'zlari" deb tarjima qilsa bo'ladi (ya'ni, xalq orasida ishlatiladigan so'zlar), 격언 esa "namuna sifatidagi so'zlar" degan ma'noni anglatadi (ya'ni, axloqiy, konfutsiylik gaplar va tarixiy shaxslarning buyuk so'zlari).

Koreys tilidagi maqollar va iboralarning turlari leksikologiya va frazeologiya sohasida qiziqarli mavzu hisoblanadi. Koreys tilida bir nechta maqol va mustahkam iboralar mavjud bo'lib, ular turli xususiyatlarga ko'ra tasniflanishi mumkin.

Koreys tilidagi maqollar — bu qisqa iboralar yoki so'zlar bo'lib, ular xalq donoligini, axloqiy maslahatlarga yoki hayot jarayonida shakllangan kuzatishlarni ifodalaydi. Odatda, ular chuqur g'oyalarni yoki maslahatlarni o'z ichiga oladi, ko'pincha metaforalar yordamida.

호랑이 굴에 가야 호랑이 새끼를 잡는다. (literal: "Yo'bars bolasini tutish uchun, yo'lbars iniga borish kerak.") Tarjima: Muhim bir narsaga erishish uchun xavf-xatarni qabul qilish kerak.

So'zma-so'z iboralar (격언, gyeogeon). So'zma-so'z iboralar, maqollar kabi, qisqa iboralardir, lekin ular aniqroq bo'lib, ko'proq kundalik vaziyatlarga tegishli bo'lib, amaliy maslahatlar beradi. Ular ayrim hayotiy vaziyatlarga yoki axloqiy saboqlarga qaratilgan bo'lishi mumkin.

Misol: 가는 말이 고와야 오는 말이 곱다. (literal: "Yaxshi so'zlarni aytgan kishi yaxshi so'zlar oladi.") Tarjima: Agar sen yaxshilik bilan gapirsang, boshqalar ham senga o'sha tarzda javob beradi.

Idiomalar (관용구, gwanyonggu). Idiomalar — bu mustahkam iboralar bo'lib, ular so'zlarning bevosita ma'nosi orqali tushunib bo'lmaydigan ifodalardir. Ular ko'pincha og'zaki nutqda ishlatiladi va ularning ma'nosini to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish mumkin emas.

Misol: 눈에 띄다. (literal: "Ko'zga ko'rinmoq.") Tarjima: e'tiborni jalb qilish, diqqatni tortish.

Frazeologik iboralar (속어, sukeo). Koreys tilidagi frazeologizmlar, idiomalarga o'xshash bo'lib, ular mustahkam ibora bo'lib, ularning ma'nosi alohida so'zlarning ma'nosidan ajralib turadi.

Misol: 발이 빠르다. (literal: "Oyoqlar tez.") Tarjima: tez harakat qilish, tezda ish ko'rish.

Maqolaviy ifodalarni tasniflashning asosiy mezonlari
Mazmuniga ko'ra

Axloqiy va falsafiy maqolalar: ular ko'pincha metaforalar va simvollardan foydalanib, axloqiy saboqni yetkazishga qaratilgan (masalan, tig'radagi maqola).

Amaliy va kundalik iboralar: bu iboralar ko'proq kundalik hayotdagi vaziyatlarga taalluqlidir va oddiy hayotiy sharoitlarda qanday harakat qilish kerakligi haqida maslahatlar beradi.

Strukturasiga ko'ra:

Bir xil: qisqa va aniq iboralar, murakkab tuzilmalar mavjud emas (masalan, 호랑이 굴에 가야 호랑이 새끼를 잡는다).

Ko'plik: bir nechta qismdan iborat, bu iboralar suhbat yoki tushuntirishni ifodalaydi.

Uslubiga ko'ra

Folklor maqolalari: xalq donoligini ifodalovchi tipik xalq iboralari, ular ko'pincha nutqda ishlatiladi.

Zamonaviy iboralar: bu iboralar ijtimoiy yoki madaniy kontekst natijasida yuzaga kelgan bo'lib, o'zgarib borayotgan tilni aks ettiradi.

Shu bilan birga, koreys tilida maqolaviy iboralar turlicha bo'lib, ularning tasniflanishi bir qancha omillarga bog'liq.

Maqollar va gaplar o'rtasidagi farqlarni aniqlash har doim murakkab vazifa bo'lgan. Rus parametologiyasida maqol va gaplarni farqlash belgilari sifatida ko'plab tadqiqotchilar kompozitsiya, hajm, majoziy ma'no (maqollarda) va uning yo'qligi (gaplarda); maqollarni ko'plikda, gaplarni esa bitta birlikda shakllantirish; maqollarni to'liq jumlar sifatida va gaplarni esa to'liq bo'lmagan jumlar sifatida ta'riflash; maqollarda hukm mavjudligi va gaplarda bunday hukmning yo'qligi kabi xususiyatlarni ta'kidlaydilar. Biroq, belgilarning aniq emasligi tufayli ba'zi hollarda maqollar va gaplarni ushbu belgilar asosida ajratish mumkin bo'lmaydi. Shunday qilib, Sovet parametologi G. L. Permyakov maqollar va gaplarni ajratishda uchta asosiy mezonni taklif qiladi: 1) yopiq – ochiq; 2) tasviriylik – tasviriy bo'lmaganlik; 3) umumlashganlik – umumlashtirilmaganlik.

G. L. Permyakov tomonidan ishlab chiqilgan tasnif quyidagicha ta'riflanadi: "To'liq shakllangan takrorlanuvchi jumlar, ya'ni faqat doimiy tarkibiy qismlardan tashkil topgan va shuning uchun nutqda o'zgaraydigan va qo'shimcha qilinmaydigan, bizni yopiq deb ataymiz, va to'liq emas, ya'ni o'zgaruvchan tarkibiy qismlarni o'z ichiga olgan va nutqda o'zgartirilishi yoki qo'shilishi mumkin bo'lganlar esa ochiq deb ataladi".

Keyin, barcha maqol-matallar ikki toifaga bo'linadi, ular darajadagi umumlashganlikka ko'ra. Birinchi turdagi iboralar ayrim, hatto istisno holatlarga oid voqealarni tasvirlaydi (masalan: "Yaroqsiz o'g'ri qo'riqchini o'g'irladi"). Ikkinchi turdagi iboralar esa qaysidir qonuniyat, doimiy ravishda takrorlanuvchi hodisa, doimiy qoida yoki urf-odatni ifodalaydi

(masalan: “Suv doimo pastga oqadi” yoki “Boshqa manzilda o‘z tartib-qoidalar bilan yurish”). Birinchi turdagi iboralarni maxsus, ikkinchi turdagilarni esa umumiy deb atash mumkin.

Tasnifda belgilangan to‘rt turdan biri — tasviriy asosli bo‘lib, ular to‘liq bo‘lmagan va o‘zgacha tasavvurga asoslangan iboralar hisoblanadi, masalan: “Oydan holda yulduzlar yanada porlaydi” (ya’ni, yaxshisi yo‘q bo‘lsa, yomon narsa yanada ko‘zga tashlanadi) yoki “Ayovchi ayiqdan qochib, bo‘riga tushdi” (ya’ni, bir falokatdan boshqa falokatga o‘tish) kabi iboralar.

Shunday qilib, G. L. Permyakov tomonidan taklif

qilingan tasnif paremiya izlanishlarida universal ahamiyatga ega bo‘lib, har bir milliy parameologiyada tilning grammatik tuzilishi bilan bog‘liq o‘ziga xos xususiyatlar mavjud. Koreys paremiya tilida maqollar va gaplar turlarini farqlashda grammatik xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Gaplarning xususiyati shundaki, ularning maqsadi ko‘pincha ㄱ shaklida bo‘ladi. Masalan: “모기를 보고 칼빼기” (kamardan chiqargan o‘qqa qaramay — uzog‘ini izlash) yoki “남의 불에 게 굽기” (boshqa o‘choqda pishirish).

Ma’lumotni aniqlashda G. L. Permyakovning uchta asosiy mezoniga tayangan holda maqollar va gaplarni farqlash uchun aniq belgilarni kiritish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорка народов Востока. Систематизированное собрание изречений двухсот народов. – М., 1987
2. 살아있는 한국어 속담-B.250
3. 엣센스 국어 사전 (제6판) 서울 2006
4. Shuhratovna, B. S. (2024). O‘ZBEK VA KOREYS MAQOLLARIDA GENDERLIK MASALASI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 83-86.
5. Usmonqulovna B. D., & Qizi, Q. L. Z. (2024). KOREYS TILIDA OT, SIFAT VA BOSHQA SO‘Z TURKUMLARIDA POLISEMIYA HODISASINING IFODALANISHI. Innovation: The journal of Social Sciences and Researches, 2(2), 49-54.
6. Xushvaktova H. U., Eshimova S. K. (2023, December). KOREYS TILIDAGI IBORALARNI O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDAGI QIYINCHILIKLAR. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 96-99).
7. Eshimova S., Davlatova K. (2023, December). O‘ZBEK VA KOREYS TILLARIDA METAFORANING O‘RGANILISHI. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 46-50).
8. Azizova S. (2024). KOREYS TILIDA KESIMNING TURLARI VA UNING GAPDA ISHLATILISHI XUSUSIDA. TAMADDUN NURI JURNALI, 5(56), 467-470-bet.
9. Melikova U. (2024). KOREYS TILIDA BOG‘LOVCHILARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 3(9), 86-87.
10. Tolibov M., Mirzaev S. (2024, May). THE IMPORTANCE OF TASK-BASED TEACHING IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 701-705).
11. Bazarova S. S. (2022). Saida Zunnunova asarlarida feministik qarashlarning aks ettirilishi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 24), 155-164.
12. Алимova Д. (2021). ГРАММАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ ВЫРАЖЕНИЯ ВЕЖЛИВОСТИ. Academic research in educational sciences, 2(12), 1359-1366.
13. Turakulova S. F. Differences and Similarities of Derivative Adverbs in Uzbek and Korean Languages.
14. Bayonkhanova I. (2024, October). Maqollarning badiiy nuqtayi nazardan o‘rganilishi. In Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit (pp. 799-802).

Mohira JUMAYEVA,
Oriental universiteti o'qituvchisi
mokhira2205@gmail.com

ZAMONAVIY KOREYS TILI LEKSIKASIGA CHET TILLARNING TA'SIRI

Annotatsiya: mazkur maqolada XIX asr oxirida boshlangan zamonaviy koreys tili bosqichi, mazkur davrda koreys tilida ro'y bergan asosiy o'zgarishlar, haddan tashqari g'arblashuvning milliy tilga ta'siri, yozuv tizimidagi o'zgarishlar, konglish madaniyatining yuzaga kelishi natijasida o'zlashma so'zlarning nihoyatda oshib ketishi, buning oqibatida esa milliy koreys tilining xavf ostida qolishi hamda mahalliy leksikaning yo'qolib borishi kabi masalalar atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: "ma'rifiy fikr" g'oyalari, ma'rifat davri, Onmun ilchi, "neo-sinitik" lug'at, Konglish madaniyati.

Аннотация: в данной статье всесторонне освещается этап современного корейского языка, начавшийся в конце XIX века, основные изменения, произошедшие в корейском языке в этот период, влияние чрезмерной вестернизации на национальный язык, изменения в системе письма, резкий рост заимствованных слов в результате появления культуры конглиша, что, в свою очередь, поставило под угрозу национальный корейский язык и привело к постепенному исчезновению местной лексики.

Ключевые слова: идеи «просветительской мысли», эпоха просвещения, Онмун ильчи, «нео-синитская» лексика, культура конглиша.

Annotation: this article thoroughly explores the modern Korean language stage that began in the late 19th century, the major changes that occurred in the Korean language during this period, the impact of excessive Westernization on the national language, changes in the writing system, the emergence of Konglish culture resulting in a significant increase in loanwords, and consequently, the threat to the national Korean language and the gradual disappearance of native vocabulary.

Key words: "enlightenment thought" ideas, enlightenment era, Onmun ilchi, "neo-Sinitic" vocabulary, Konglish culture.

Kirish. Koreya va O'zbekiston rasmiy aloqalari va hamkorligining kengayishi koreys tilini yanada chuqurroq o'rganishga bo'lgan zaruratni yanada orttirmoqda. Biror tilni o'rganish esa, uning madaniyati, tarixi bilan hamohang tarzda olib borishni talab etadi. Bugungi kunda iste'molda bo'lgan koreys tili hozirgi ko'rinishga yetib kelguniga qadar bir qancha murakkab bosqichlardan o'tgan. Ilk ko'rinishidan anchagina farq qiladigan holatga kelgan. Bugungi kunda iste'molda bo'lgan koreys tili tarixi bir nechta bosqichlarga bo'lib o'rganiladi hamda har bir bosqichda mazkur til ko'plab murakkab o'zgarishlarga yuz tutgan. Xususan, biz tahlil etayotgan zamonaviy koreys tili bosqichida ham bu kabi o'zgarishlarni yaqqol kuzatish mumkin.

Asosiy qism. Zamonaviy koreys tili Koreyaning XIX asr oxirida jahon sahnasiga munosib tarzda chiqishi bilan boshlanadi. Koreya portlarining tashqi kuchlar uchun ochilishi mamlakatda keng qamrovli siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlarga olib keldi va keyingi yarim asr davomida jadal sur'atda bosimlar kuchayib bordi. Ko'pincha, o'zgarish travmatik edi. Yaponiya mustamlakachilik davri tarixi, mamlakatning shimol va janubga bo'linishi va o'zaro chegaradosh bo'lib olgan

Koreya urushlari haqiqatdan ham dahshatli edi. Ammo bu fondagi til tarixini umuman baxtsizlik hikoyasi deyish mushkul. Koreyada "ma'rifat davri" deb ataladigan davrning markazida aynan tilning islohoti, xususan uning yozilishi turgan edi.

Ushbu harakatlarning ilk bosqichi XIX asrning boshlarida, Sirhak (Amaliy o'rganish) an'anasi negizida Koreyaning G'arb madaniyati va texnologiyasiga ochilishini ta'kidlaydigan "ma'rifiy fikr" deb nomlanuvchi g'oyalar paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Keyin, 1875-yildagi Kanghva shartnomasi bilan Koreya portlari tashqi savdo uchun majburiy ravishda ochilganda, koreys ziyolilarining ko'pchiligi islohot va modernizatsiya siyosatini qurishga intilishdi. Shu tariqa "ma'rifat davri" boshlandi. Islohotchilarning kun tartibida til masalasi birinchi o'rinda turadi.

Zamonaviy davlatni barpo etish o'z o'rnida jamiyat va davlat organlarining to'g'ri faoliyat yuritishi uchun xizmat qiladigan zamonaviy standart tilni talab qiladi. Bu vazifa avvaliga asosan yozuv islohoti nuqtayi nazaridan ko'rilgani bois, ma'rifat davridagi til islohotchilarining sa'y-harakatlarini aynan o'sha yerda ko'ramiz. Shu kabi islohotchilardan biri ish tartibi "yozma va og'zaki

tilni birlashtirish” bo‘lgan “Onmun ilchi” harakati bo‘lib, o‘z nomini Yaponiyadagi shunga o‘xshash tashabbuslardan biridan olgan. Afsuski bu yerda islohotchilar ko‘plab muammolarga duch keldilar.

Zamonaviy davrda koreys tilidagi eng muhim o‘zgarishlar hozirgacha uning leksikasida bo‘lgan. Koreys tiliga minglab yangi so‘zlar kirib keldi va uning leksikasini tubdan o‘zgartirdi. Biroq bu so‘zlar g‘arbdan kelib chiqqan atamalar bo‘lsa-da, ular to‘g‘ridan to‘g‘ri ingliz tilidan yoki boshqa G‘arb tilidan o‘zlashtirilmagan, hech bo‘lmaganda XIX va XX asr boshlarida. Buning o‘rniga, ingliz tilida so‘zlashiladigan so‘zlarni koreyslar har bir yangi atamani so‘z ildizlarini klassik xitoy tiliga tarjima qilish orqali qabul qilishdi. O‘sha paytda ularning ingliz tilini bilish darajasi deyarli yo‘q bo‘lsa-da, koreyslar bu adabiy tilni yaqindan o‘rgana boshlashgan, klassik xitoy tili esa yangi g‘oyalar va tushunchalarni olib kirish uchun vosita bo‘lib xizmat qilgan. G‘arb so‘zlarining bu kabi tarjimalari asosan Yaponiyada paydo bo‘lgan.

Yaponiya G‘arb g‘oyalari va texnologiyalarini Koreya yoki Xitoyga qaraganda ertaroq va tajovuzkorlik bilan qabul qilgan va shu kabi lug‘at bilan shug‘ullanish strategiyasini ham avvalroq ishlab chiqqan. Ular o‘ylab topgan so‘zlar yaponcha deb belgilanmagan, o‘rniga ular butun Sharqiy Osiyo uchun umumiy bo‘lgan elita madaniyatidan namuna deb sanalgan edi.

Bunday neosinitik so‘zlar odatda ikkita xitoycha belgidan yoki ba‘zan uchtdan iboratdir. Bundan tashqari, ular ko‘pincha Xitoy klassiklariga adabiy ishorani o‘z ichiga oladi¹.

Koreys tilining ma‘lum tarixi davomida sinitik lug‘at mahalliy so‘zlarni siqib chiqarishga moyil bo‘lgan. Yaqin davrlarda paydo bo‘lgan “neo-sinitik” lug‘at davom etdi va bu tendensiyaga qo‘shildi. Bundan tashqari, mahalliy so‘zlar bilan bir qatorda xitoycha-koreyscha sinonimlar mavjud bo‘lganda, xitoycha-koreyscha so‘zlar odatda yanada hurmatli atamalar bo‘lib xizmat qiladi. Bu, ayniqsa, tibbiy lug‘at kabi professional foydalanish uchun ayniqsa mos keladi. Ushbu neosinitik lug‘at ma‘rifat davrida tez o‘sib bordi, lekin tez orada parallel, nativistik harakat ham paydo bo‘ldi. Millatchilik tuyg‘ularining uyg‘onishi koreys tilidagi hamma narsada sezildi, ayniqsa Hangil tilida yangi kashf etilgan g‘urur tushunchalarining paydo bo‘lishida, bu esa yangi

so‘zlarni sof koreyscha bilan almashtirishga urinishlarga olib keldi. Xitoycha-koreyscha “lug‘at grammatikasi” nativist til olimlari “til modeli”ni o‘zgartirishlari oqibatida anchagina almashtirildi².

Til sofligiga qaratilgan bu harakat mamlakatning Yaponiyadan ozod qilingandan keyin kuchaydi. Mazkur harakat tashviqotlari natijasida Ta‘lim vazirligida bir qancha amaliy harakatlar qilindi, xususan mahalliy neologizmlardan foydalanish zo‘rlik bilan targ‘ib qilina boshladi. Bu qo‘llanish islohotchilarning “o‘z ildizimizga qaytish” shiorlari ostida yanada kengroq avj olib ketdi, chunki bu an‘ana o‘rta davrlar koreys tili bosqichida normal va hurmatga sazovor bo‘lgan bir qaror hisoblanar edi.

Yangi adabiyotga g‘arb tillarining tarjimalariga asoslangan leksik birliklar ham kiritila boshlandi. Koreys tiliga begona bo‘lgan uchinchi shaxs olmoshlaridan foydalanishning tezda yoyilib ketishi ayniqsa bunga yorqin misoldir (Yaponiyaning yangi adabiyotida ham xuddi shunday ma‘lumotlar topilgan).

Yigirmanchi asrning oxiriga kelib nativistik harakat yana bir burilish yasadi. Janubiy Koreyada an‘anaviy ijrochilik va tasviriy san‘atga qiziqish uyg‘onishni boshlagan paytlarda mahalliy so‘zlardan shaxsiy nomlar yaratish modaga aylandi. Bir vaqtning o‘zida an‘anaviy xitoy-koreys nomlari o‘rniga ko‘plab bolalarni “porlash”, “oqim”, “osmon”, “gul”, “hikmat” kabi nomlar bilan atay boshladilar. Va bugungi kunda, yigirma birinchi asrning uchinchi o‘n yilligining boshida, bu nativistik nomlash amaliyoti hech qanday pasayish belgisini ko‘rsatmaydi. Bundan tashqari, koreys o‘tmishiga xos bo‘lgan mahalliy nomlar, shuningdek, qahvaxonalar, restoranlar, tungi klublar va hatto turar-joylar uchun mashhur bo‘ldi³.

Yaponiya istilosi davrida koreyslar Yaponiyadan son-sanoqsiz leksik elementlarni o‘zlashtirdilar. Bu o‘zlashtirishlarning ko‘pchiligi garchi ixtiyoriy bo‘lmagan bo‘lsa-da, ammo keyinchalik xalq tiliga anchagina chuqur singib ketishga ulgurdi. Buning ta‘sirini hattoki zamonaviy koreys tilining lug‘at tarkibida ham bemalol kuzatishimiz mumkin. Ozodlikdan so‘ng, Shimoliy Koreyada yaponizmlar asosan yo‘q qilindi, Janubiy Koreyada ham ko‘pchilik yapon tilidan olingan so‘zlar tezda ishlatilmaydigan bo‘lib qoldi va o‘sha davrning lingvistik eslatmalarini tozalash harakati bugungi kungacha davom etmoqda.

¹ Ki Moon Lee, S. Robert Ramsey. *A History of the Korean Language*. – London: Cambridge university press, 2011. – P. 149.

² Ki Moon Lee, S. Robert Ramsey. *A History of the Korean Language*. – London: Cambridge university press, 2011. – P. 151.

³ Ki Moon Lee, S. Robert Ramsey. *A History of the Korean Language*. – London: Cambridge university press, 2011. – P. 149.

⁴ Ki Moon Lee, S. Robert Ramsey. *A History of the Korean Language*. – London: Cambridge university press, 2011. – P. 153.

Yaponiya orqali o'tgan g'arbiy so'zlar ham o'zgartirildi, masalan, “센터” “center” talaffuzi inglizcha tovushlarga yaxshiroq moslashish uchun “센터” ga biroz o'zgartirildi. Shunga qaramay, qadimgi yapon lug'atining qoldiqlari ko'pincha ko'zga ko'rinmas joylarda saqlanib qolgan⁴.

Koreys tili g'arbdan olingan so'zlar bilan to'lib-toshgan va bunday qarzar kundan kunga ko'payib bormoqda. Xususan, koreys tiliga o'zlashtirilgan fransuzcha so'zlar san'at olamida uchraydi, musiqa sohasida esa italyanchalari. Ammo ingliz tili koreys tilining qiyofasini o'zgartiradi.

Bugungi Janubiy Koreyada inglizcha lug'atga bo'lgan munosabat “to'liq mavjudlik”dir, ya'ni ingliz tili lug'atiga begona til sifatida emas, balki erkin qo'llash mumkin bo'lgan lug'at tarzida qarash kengayib ketdi. Tilshunoslardan biri urushdan keyingi Yaponiyada ham xuddi shunday vaziyatni tasvirlab bergan edi. Deyarli har qanday inglizcha so'z Janubiy Koreya madaniyatida suhbatlar yoki matnlarda erkin qo'llana oladigan so'z hisoblanadi. Bundan tashqari, ba'zan “Konglish” deb ataladigan koreyslashtirilgan inglizcha elementlar yangi so'zlarni yaratish uchun ijodiy tarzda qo'llaniladi. Ya'ni ingliz tilidagi so'zlar

koreys tilida qanday bo'lsa shundayligicha emas, koreyscha talaffuzi va qulayligidan kelib chiqqan holda o'zlashtiriladi. Bu esa koreys tilining lug'at tarkibiga salbiy ta'sir etishi inkor qilinmaydigan holat, sababi shundaki, o'zlashtirilayotgan har bir inglizcha so'zning koreys tili talaffuz qoidalaridagi o'ziga xosliklari tufayli shaklan o'zgarishi tilda noodatiy so'zlarning ko'payishiga olib keladi, bu so'zlar yuz bergan o'zgarishlar tufayli inglizcha ham, koreyscha ham so'z hisoblanmay qoladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy koreys tili bosqichida koreys tilining G'arbdan olingan so'zlar bilan to'lib-toshganligini va bunday so'zlar kundan-kunga ko'payib borayotganligini ko'rish mumkin. San'at olamida fransuzcha, musiqa sohasida italyancha so'zlar keng uchraydi. Shuningdek, “Konglish” deb ataladigan koreyslashtirilgan inglizcha elementlar yangi so'zlar keng iste'molga kirdi. G'arblashishga intilish fonida koreyscha so'zlarning xitoycha va boshqa tillardagi so'zlar bilan almashishi natijasida o'zlashma so'zlarning haddan tashqari oshib ketishi, oqibatda esa milliy koreys tilining xavf ostida qolayotganligini ushbu davrga xos xarakterli xususiyatlar sifatida ko'rsatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ki Moon Lee, S. Robert Ramsey. A History of the Korean Language. – London: Cambridge university press, 2011.
2. Kim Mun Uk., Ismailov A., Kim Chun Sig., Mirtalipova G. D. Koreys tili grammatikasi. – Toshkent: TDShI, 2014.
3. Никитин М. Б. Основы лингвистической теории значения. – Москва Chon Kwanghyon. 2003.
4. Dialects and the history of the Korean language. Part 1: A study on the history of Korean. Seoul. 2003: Выш. шк. 1982.
5. Hong Yun-Pyeo. 1993. A study on the textual materials for the history of the Korean language: Early Modern volume. Seoul: Taehaksa. 1993.
6. Lee Ki-Moon. A study on the Hunmong chahoe. Seoul. 1971.
7. Nam Kwang Woo. A dictionary of the ancient Korean language. Seoul: Tonga Press. 1960.
8. 이강신향, 오늘날의 국어생활, 박이정. – 서울: 박이정, 2007.
9. 상규. 국어기본법「에 근거한 «외래어 표기법»의 문제. – 서울, 2011년.

Uljamol SHERMATOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
"Boshlang'ich ta'lim" kafedrasida o'qituvchisi
e-mail: uljamol2193@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EKOMADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING FALSAFIY-METODOLOGIK ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Annotatsiya: mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishning falsafiy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Unda zamonaviy ekologik muammolar, tabiatga ongli munosabat va ekologik qadriyatlarining shakllanishi ta'lim tizimi orqali amalga oshirilishi kerakligi asoslab berilgan. Shuningdek, ekomadaniyatni shakllantirish jarayonida didaktik yondashuvlar, metodik vositalar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llari ko'rib chiqilgan. Maqolada amaliy tavsiyalar ham keltirilib, boshlang'ich sinfda ekologik ta'lim samaradorligini oshirish uchun tizimli metodika taklif etilgan.

Kalit so'zlar: ekomadaniyat, ekologik tarbiya, boshlang'ich ta'lim, ekologik ong, barqaror rivojlanish, pedagogik metodika.

Аннотация: в статье анализируются философско-методологические основы формирования экологической культуры учащихся младших классов. Утверждается, что решение современных экологических проблем, осознанное отношение к природе, формирование экологических ценностей должны осуществляться через систему образования. Также были рассмотрены способы использования дидактических подходов, методического инструментария и инновационных технологий в процессе формирования экологической культуры. В статье также даны практические рекомендации и предложена системная методика повышения эффективности экологического образования в начальной школе.

Ключевые слова: экокультура, экологическое образование, начальное образование, экологическое сознание, устойчивое развитие, педагогическая методология.

Annotation: this article analyzes the philosophical and methodological foundations of the formation of ecological culture in primary school students. It substantiates the need to address modern environmental problems, a conscious attitude to nature, and the formation of ecological values through the education system. It also considers didactic approaches, methodological tools, and ways to use innovative technologies in the process of forming eco-culture. The article also provides practical recommendations and proposes a systematic methodology for increasing the effectiveness of environmental education in primary school.

Key words: ecoculture, ecological education, primary education, ecological awareness, sustainable development, pedagogical methodology.

Kirish. Bugungi kunda ekologik muammolar global darajaga ko'tarilgan bir paytda, yosh avlod ongida ekologik madaniyatni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi bu borada asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Zero, ekologik ong, ekologik madaniyat va tabiatga nisbatan ijobiy munosabat aynan shu bosqichda shakllanadi. Shu sababli, ekomadaniyatni shakllantirishning falsafiy-metodologik asoslarini chuqur o'rganish va takomillashtirish orqali samarali ta'lim-tarbiya jarayonini yo'lga qo'yish mumkin. Bugungi kunda global miqyosda yuzaga kelayotgan ekologik muammolar insoniyatni tabiat bilan munosabatini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Bu jarayonda yosh avlodda ekologik ong va

madaniyatni shakllantirish alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichi ekologik tarbiyaning poydevorini yaratadi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni shakllantirishning falsafiy-metodologik asoslarini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda ekologik muammolar insoniyat taraqqiyotiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli yosh avlodda ekologik madaniyatni shakllantirish dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida ekomadaniyatni tarbiyalash ularning butun hayot faoliyatida asosiy tamoyil sifatida shakllanishi uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natija. Ekomadaniyat – bu insonning tabiatga ongli, mas'uliyatli va ehtiyotkorona

munosabatini ifodalovchi madaniy xulq-atvor tizimidir. U ekologik ong, ekologik bilimlar, ekologik hissiyotlar va ekologik xulq-atvorning uyg'unlashuvi orqali namoyon bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisida bu fazilatlarini shakllantirish orqali biz kelajakda ekologik mas'uliyatli fuqaro tarbiyalaymiz.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni shakllantirish falsafasi quyidagi g'oyalarga asoslanadi:

Inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik: tabiatni faqat resurs emas, balki hayotning ajralmas qismi sifatida anglash. Olam bilan yagona mavjudlik: har bir inson o'zining ekologik xatti-harakatlari orqali global ekologik muhitga ta'sir ko'rsatadi. Barqaror taraqqiyot falsafasi: hozirgi va kelajak avlodlar uchun tabiatni asrash, uning resurslaridan oqilona foydalanish g'oyasi.

Ekomadaniyat, ekologik ong, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu masala juda muhim, chunki ularning yoshi ekologik qadriyatlarni shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi. Tabiat va inson o'rtasidagi bog'liqlik: tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlikni tushunish, atrof-muhitni asrashning zarurligini o'rgatish. Ekomadaniyat, tabiiy resurslarni ehtiyotkorlik bilan foydalanish, ularni asrab-avaylashni talab qiladi. O'quvchilarga inson va tabiatning o'zaro aloqasini tushunishga yordam berish kerak. Masalan, o'quvchilarga o'rmonlarning ahamiyatini, suv resurslarini saqlashning muhimligini tushuntirish. Barqaror rivojlanish: ekologik madaniyatni shakllantirishda barqaror rivojlanish tushunchasini joriy etish zarur. Barqaror rivojlanish, ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni uyg'unlashtirishga asoslanadi. O'quvchilarni o'z harakatlari bilan tabiatni saqlash va kelajak avlodlarga toza muhitni qoldirishga undash zarur. Tarbiyaviy falsafa: ekomadaniyatning falsafiy asoslaridan biri tarbiyaning maqsadiga bog'liq. Boshlang'ich ta'limda bolalarni tabiiy dunyo bilan tanishtirish, tabiatni sevishtga, unga hurmat bilan qarashga o'rgatish kerak. Bu o'quvchilarning ekologik qadriyatlarni shakllantirish uchun muhimdir.

Metodologik yondashuv ekomadaniyatni shakllantirish jarayonida metodlar va usullarni to'g'ri tanlashni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni shakllantirishning samarali metodologiyasi quyidagi jihatlariga asoslanadi: Ekologik fanlarning integratsiyasi: ekomadaniyatni shakllantirishda tabiiy fanlar (biologiya, geografiya, kimyo) va ijtimoiy fanlar (tarix, ijtimoiy fanlar) integratsiyasi zarur. Masalan, o'quvchilarga ekologiyaning tabiiy jarayonlar bilan bog'liqligi, inson faoliyatining atrof-muhitga ta'siri

haqida bilish, shu bilan birga ekologik masalalarni iqtisodiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan tahlil qilishni o'rgatish lozim. Faol pedagogik metodlar: o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish uchun faol pedagogik metodlar, ya'ni o'yinlar, guruhli ishlanmalar, loyiha ishlari va amaliy mashg'ulotlar samarali bo'ladi. Bu metodlar o'quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga undaydi.

Interfaol yondashuvlar: interfaol yondashuvlar, masalan, ekologik rolli o'yinlar, muammolarni hal qilish faoliyatlari, o'quvchilarning o'z fikrlarini ifodalashga va jamoaviy ishlashga imkon beradi. Bunday faoliyatlar bolalarda ekologik fikrlashni va ongni rivojlantirishga yordam beradi. O'quv jarayonida amaliyotga tayanish. O'quvchilarga faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy faoliyatlar orqali ham ekomadaniyatni o'rgatish zarur. Masalan, daraxt ekish, chiqindilarni ajratib yig'ish, ekosistemalarni saqlash kabi amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantiradi.

Ko'rgazmali materiallar va multimedia: ekomadaniyatni shakllantirishda ko'rgazmali materiallar (plakatlar, infografikalar), videolar va interaktiv dasturlarni qo'llash, o'quvchilarga ekologik masalalar haqida ko'proq tasavvur berishga yordam beradi. Bu o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va o'rgatish samaradorligini yuqorilaydi.

3. Ekomadaniyatni shakllantirishda pedagogik yondashuvlar: ijtimoiy faoliyat va jamoaviy ishlar: ekomadaniyatni shakllantirishda jamoaviy faoliyatlarni qo'llash muhimdir. O'quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishda guruh sifatida ishtirok etishga undash, ularni mas'uliyatli va ongli shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim omil bo'lishi mumkin. Loyiha ishlari: o'quvchilarni ekologik muammolarni hal qilishga jalb qilish uchun turli loyiha ishlari va tadbirlar o'tkazish samarali bo'ladi. Bu orqali o'quvchilar ekologik masalalarni tahlil qilib, amaliy yechimlar taklif qilishadi. O'quvchilarda tashabbuskorlikni rivojlantirish: o'quvchilarda tashabbuskorlikni rivojlantirish, o'z qiziqishlari asosida ekologik masalalarga yechim topishga rag'batlantirish kerak. Bu, bolalarni ekologik ongli, mas'uliyatli va ijodiy fikrlashga o'rgatadi.

Takomillashtirish jarayonining ahamiyati: ekomadaniyatni shakllantirishning metodik asoslarini takomillashtirish o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning samaradorligini oshiradi. Takomillashtirish metodika orqali: o'quvchilarni ekologik muammolarga nisbatan mas'uliyatli munosabatda bo'lishga o'rgatish; Tabiatni asrash va uni saqlashni ta'minlash; O'quvchilarning ekologik ongini, tabiatga nisbatan hurmatini rivojlantirish; Boshlang'ich ta'limda ekologik qadriyatlarni singdirish

orqali uzoq muddatli ekologik barqarorlikka hissa qo'shish. Ekomadaniyatni shakllantirishda falsafiy va metodologik asoslar muhim o'rin tutadi. Falsafiy nuqtayi nazardan, ekomadaniyat insonning tabiatga bo'lgan mas'uliyatli va muloyim munosabatini shakllantiradi. Ekomadaniyatni shakllantirishda quyidagi falsafiy tamoyillarni e'tiborga olish lozim: tabiatga nisbatan hurmat: Inson va tabiatning o'zaro muvozanatini saqlash kerak. Bu tamoyil orqali o'quvchilarga tabiatning asosiysi ekani va uning o'zgarishlari inson hayotiga ta'sir qilishi tushuntiriladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni shakllantirish – barqaror rivojlanishga erishish yo'lida muhim qadamlardan biridir. Bu jarayonning falsafiy-metodologik asoslarini chuqur o'rganib, uni zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish natijasida ekologik ongli, ijtimoiy mas'uliyatli avlodni tarbiyalash mumkin. Boshlang'ich

sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni shakllantirish bugungi kun ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bu borada falsafiy yondashuvlar, metodologik asoslar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni uyg'unlashtirish orqali ekomadaniyatli, ekologik mas'uliyatli shaxs tarbiyalash mumkin. Ekologik ta'limni takomillashtirish orqali biz barqaror taraqqiyot sari dadil qadam tashlaymiz. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni shakllantirish nafaqat ekologik ongni rivojlantirishga, balki ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishga ham yordam beradi. Falsafiy-metodologik asoslarni takomillashtirish orqali, o'quvchilarga atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyatli yondashuvni o'rgatish va ekologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga undash mumkin. Shuningdek, bu jarayonda innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llash ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shermatova U.(2024). Ecological Education In Primary Classes Formation Of Pedagogical Conditions Of Development. World Bulletin Of Social Sciences, 33, 49-53.
2. Shermatova U. (2024). Ecological Education Teaching In Primary Class Methodology. Pedagogical Cluster-Journal Of Pedagogical Developments, 2(4), 97-105.
3. Uljamol Shermatova. (2023). Development Of Ecological Education In Primary Class. Open Access Repository, 9(10), 152–157.
4. Shermatova, U. (2020). The Light Of The Nights Without A Day. European Journal Of Research And Reflection In Educational Sciences Vol, 8(4).
5. Shermatova Uljamol. Improving Ecological Education Of Future Teachers On The Basis Of Conceptual Principles International Journal Of Trend In Scientific Research And Development (Ijtsrd) Volume 6 Issue 3, March-A.
6. Norbo'tayev X.B. Boshlang'Ich ta'limda ekologik xafvsizlik madaniyatini takomillashtirish. //Муаллим ҳәм узлуксиз билимлендириў. Илмий-Методикалық Журнал №2 Issn 2181-7138 Некис-2022. -Б. 93-97.
7. Shermatova, U. S. (2024). Boshlang'Ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni rivojlantirish xususiyatlari. *Inter Education & Global Study*, (10), 373-379.
8. Shermatova, U. S. (2024). Boshlang'ich sinflarda ekologik ta'limni rivojlantirish metodikasi. *Inter Education & Global Study*, (4 (1)), 50-56.

Sitora ALIMARDANOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim kafedrası o'qituvchisi

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUV ORQALI OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O'YINLARNI TASHKIL ETISH

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini kommunikativ yondashuv orqali o'stirishga qaratilgan bir necha usullarning tahlili keltirilgan. Shu jumladan, og'zaki nutqni shakllantirishda didaktik o'yinlar, muloqot qobiliyatini oshirish va muloqot ko'nikmalarining qanday usullarda o'rgatilishi bilan bog'liq vazifalar bo'yicha ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ yondashuv, boshlang'ich ta'lim, muloqot, axborot didaktik o'yin, nutq.

Аннотация: в статье представлен анализ нескольких методов, направленных на развитие устной речи учащихся начальной школы посредством коммуникативного подхода. Сюда входят дидактические игры по формированию устной речи, задания, связанные с совершенствованием коммуникативных навыков, а также методики обучения коммуникативным навыкам.

Ключевые слова: коммуникативный подход, начальное образование, коммуникация, информационно-дидактическая игра, речь.

Annotation: this article presents an analysis of several methods aimed at developing oral speech of primary school students through a communicative approach. Including, didactic games in the formation of oral speech, tasks related to improving communication skills and methods of teaching communication skills are also discussed.

Key words: communicative approach, primary education, communication, information didactic game, speech.

Kirish. Bilamizki, hozirgi zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim sifatini yaxshilash va jarayonini tashkil etilganda bilim egallashning bir qancha bosqichlari bo'lib, bilimlarni o'quvchi ongiga yetkazish, eslab qolish, so'zlab berish, yozma ifodalash kabi holatlarni bilish, tushunish darajalarini ifodalaydi. Bu borada bir qator tadqiqotlar G.Iskandarova, N.S.Sayidrahimova M.S.Ismailovlar tomonidan amalga oshirilmoqda. Lingvistik va sotsiolingvistik nuqtayi nazardan talqin qilinishi nutqining fonetik hamda grammatik xususiyatlari, og'zaki nutq mahsulining shakllanishi nutqiy faoliyatda ijtimoiy muhitning ahamiyati hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida og'zaki nutqni shakllantirish o'qituvchidan kreativlik, mahorat va kitobxon qilib tarbiyalashni talab qiladi. Shu bilan birgalikda, ularning muloqot jarayonining ketma-ketligi, so'zlarni to'g'ri o'z o'rnida qo'llay ola bilishiga e'tibor berishini talab qiladi. Erkin va mazmunli muloqotni yo'lga qo'yishni ko'zda tutadigan metodik yondashuv bu – kommunikativ yondashuvdir.

Tahlil va natija. Til vosita sifatida qaralib, grammatik qoidalarni o'rganish emas, balki tilda aloqa qilish maqsad qilib olinadi. Ko'rinib turibdiki, og'zaki nutqni shakllantirishda didaktik o'yinlar – bu o'rganuvchilarni qiziqitirish va motivatsiya berishning samarali usuli.

O'yinlar yordamida nutqni rivojlantirish, o'quvchilarning diqqatini jamlash, eslab qolishni yaxshilash va nutqni samarali shakllantirish mumkin. "So'zlar shodasi" o'yini – o'quvchilar bir-biriga so'zlar aytishadi, har bir so'z avvalgisiga bog'liq bo'lishi kerak. Birinchi o'quvchi istagan so'z aytadi va keyingi o'quvchi shu so'zga bog'liq bo'lgan so'zni aytishi kerak. O'yin davomida so'zlar o'rtasidagi bog'liqlik, qo'shimchalar kiritish orqali o'quvchilar nutqi samarali rivojlanishga sabab bo'ladi. Maqsad shuki, o'quvchilar nutqni tez va to'g'ri shakllantirishni, so'z boyligini kengaytirishni o'rganadilar. O'quvchilarga bir nechta xato yoki to'g'ri jumlar beriladi va ular to'g'ri shaklda tuzishga harakat qilishadi. "Qo'ng'iroq" o'yini – o'quvchilar telefon orqali bir-biriga savollar berishadi, o'z fikrlarini izohli ravishda ifodalashadi. O'quvchilar 2 yoki 3 kishilik guruhlariga bo'linadi. Har bir guruhda bir o'quvchi "qo'ng'iroq" qabul qilib, qolganlari unga savollar berishadi. O'quvchi o'z fikrini aniq va ravon tarzda ifodalashga harakat qilishi kerak. Bu bilan o'quvchilar o'z fikrlarini ravon, aniq va to'g'ri ifodalash, tez va izchil javoblar berishga o'rganadilar. "Ketma-ketlik" o'yini – o'quvchilar turli voqealar ketma-ketligi asosida dialoglar tuzishadi va bu orqali o'z nutqlarini rivojlantiradilar. O'quvchilarga turli vaziyatlar haqida ssenariylar beriladi va ular

shu vaziyatda qanday nutqni ishlatishlari kerakligini muhokama qilishadi. Har bir o'quvchi o'z nutqini shakllantirib, o'yin davomida bir-biri bilan muloqot qiladi. Bundan ko'zlagan maqsad shuki, o'quvchilar turli vaziyatlarga mos ravishda to'g'ri va samarali nutqni shakllantirishni o'rganadilar. "Davom ettir" o'yinida esa o'quvchilarga nutqning boshi beriladi va ular o'sha nutqni to'ldirishlari kerak.

Bir o'quvchi qisqa bir nutq yoki hikoyaning boshini aytadi (misol uchun, "Bir kuni maktabga kelayotganimda..."), so'ngra boshqa o'quvchilar bu nutqni davom ettirishadi. O'quvchilar qiziqarli, mantiqli va aniq shaklda nutqni davom ettirishi kerak. O'quvchilar nutqni mantiqiy tarzda davom ettirish va o'z fikrlarini izchil tarzda ifodalashga o'rganadilar.

Kommunikativ yondashuv orqali og'zaki nutqni shakllantirishning ijobiy tomonlari quyidagilardan iborat:

- amaliy muloqotga yo'naltirilganlik – o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarda tilni qanday qo'llashni o'rganadilar, bu esa og'zaki nutqni rivojlantirishda katta yordam beradi.

- faollik va ishtirok – kommunikativ yondashuvda o'quvchi dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi, bu esa ularni ko'proq gapirishga undaydi.

- nutqiy ko'nikmalarni kompleks rivojlantirish – bu yondashuv orqali nafaqat og'zaki nutq, balki tinglash,

tushunish, savol berish, javob qaytarish kabi boshqa muhim ko'nikmalar ham shakllanadi.

- o'rgatilayotgan tilga qiziqish ortadi – suhbat va interaktiv mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda til o'rganishga nisbatan motivatsiya kuchayadi.

- xatolardan qo'rqqanlik muhitini yaratadi – bu yondashuvda asosiy e'tibor muloqotga qaratiladi, grammatik xatolar esa tabiiy hol sifatida qabul qilinadi, bu esa o'quvchilarni erkin fikr bildirishga undaydi.

- madaniy kontekstni hisobga oladi – o'quvchilar nafaqat tilni, balki u til orqali ifodalanadigan madaniyatni ham tushunishga harakat qilishadi, bu esa tilni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Xulosa. Kommunikativ yondashuv – bu til o'rganishda asosiy maqsad sifatida erkin va mazmunli muloqotni yo'lga qo'yishni ko'zda tutadigan metodik yondashuvdir. Til vosita sifatida qaraladi – grammatik qoidalarni o'rganish emas, balki tilda aloqa qilish maqsad qilib olinadi. Hayotiy vaziyatlarida interaktiv usullar – rolli o'yinlar, juftlik va guruhli ishlar orqali o'quvchilar o'zaro muloqot qiladi. Tinglash, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalari birgalikda rivojlantiriladi. Bu borada boshlang'ich sinf o'quvchilarga kommunikativ yondashuv orqali og'zaki nutqni shakllantirishda didaktik o'yinlar bilan tashkil etish ijobiy samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>.
2. Rasulova Feruzaxon Turdiqulovna. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumani 83-maktab Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi. Ona tili darslarini tashkil etishda kommunikativ yondashuv. Ustozlar uchun www.pedagoglar.uz. 44-son 5-to'plam may 2023. 257-bet.
3. Alimardanova S.I. FORMATION AND PECULIARITIES OF COMMUNICATION THROUGH A COMMUNICATIVE APPROACH. 2024-yil
4. Xoliqova M.M. Canada international scientific online conference. Innovative developments and research in education. 2024 year. 23 june. 462 page. 5. Umumiy pedagogika. – Toshkent., 2018. 450-452-bet.
5. Vigotskiy L. S. Fikrlash va nutq // Sobr. Op. : 6 jildda. – M., 1982.

Rajab YUSUPOV,
*English teacher of Languages department
 University of Science and Technology,
 yusupov.rajab@gmail.com*

BO'LAJAK CHET TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLILIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak chet tili o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish masalalari yoritiladi. Shuningdek, maqolada kasbiy kompetentlik tushunchasining mazmuni, uning tarkibiy qismlari hamda ularni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning tutgan o'rni alohida ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari bo'lajak chet tili o'qituvchilari tayyorlov jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *bo'lajak chet tili o'qituvchilari, kasbiy kompetentlik, pedagogik texnologiyalar, ta'lim sifati, metodik yondashuv, innovatsion ta'lim, o'qituvchi tayyorlash.*

Аннотация: в данной статье освещаются вопросы формирования и развития профессиональной компетентности будущих преподавателей иностранных языков. Также в статье особое внимание уделено понятию профессиональной компетентности, её составным частям и роли инновационных педагогических технологий в их развитии. Результаты исследования способствуют совершенствованию процесса подготовки будущих преподавателей иностранных языков.

Ключевые слова: *будущие преподаватели иностранных языков, профессиональная компетентность, педагогические технологии, качество образования, методический подход, инновационное обучение, подготовка преподавателей.*

Annotation: this article highlights the issues of forming and developing the professional competence of future foreign language teachers. In addition, the article specifically emphasizes the concept of professional competence, its components, and the role of innovative pedagogical technologies in their development. The research results contribute to improving the training process of future foreign language teachers.

Key words: *future foreign language teachers, professional competence, pedagogical technologies, quality of education, methodological approach, innovative education, teacher training.*

Kirish. Bugungi globallashtirish va axborotlashtirish jarayonlari jamiyatning barcha sohalarida tub o'zgarishlarga sabab bo'layotgani singari, ta'lim tizimida ham yangicha yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Xususan, chet tillarini o'qitish masalasi nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kun sharoitida raqobatbardosh, chuqur bilimga ega, kommunikativ salohiyatli, ijodkor va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni puxta egallagan chet tilini o'rgatuvchi o'qituvchilarni tayyorlash zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Bunday mutaxassislarni yetishtirish esa, o'z navbatida, ularning kasbiy kompetentligini tizimli va bosqichma-bosqich rivojlantirishni talab etadi. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish pedagogik ta'limning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu jarayon o'z ichiga nafaqat nazariy bilimlarni singdirishni, balki ularni amaliyotda samarali qo'llay olish, ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida boshqarish, interfaol usullar bilan dars olib borish, shuningdek, raqamli texnologiyalarni puxta egallab, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish kabi ko'nikmalarni ham qamrab oladi. Kasbiy kompetentlik deganda o'qituvchining o'z kasbiga oid bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi, ularni real

o'quv jarayonida muvaffaqiyatli qo'llay olishi, zamonaviy didaktik vositalardan samarali foydalanishi va pedagogik faoliyatda doimiy ravishda o'sib borishi tushuniladi. Bu kompetentlikni shakllantirish esa tasodifiy emas, balki puxta o'ylangan, ilmiy asoslangan, tajribaga tayanuvchi metodik yondashuvlarni talab etadi. Shu bois, bo'lajak chet tili o'qituvchilari tayyorlov jarayonida kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik strategiyalar, metodlar, texnologiyalar va baholash mezonlarini chuqur o'rganish muhim sanaladi. Bu borada innovatsion metodikalar, masalan, **CLIL (Content and Language Integrated Learning)**, task-based learning, kommunikativ yondashuv va reflektiv amaliyotlar keng tatbiq etilmoqda. Ulardan samarali foydalanish esa, nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy shakllanishiga mustahkam zamin yaratadi.

Asosiy qism. XXI asrda oliy o'quv yurtlarida chet tili o'qituvchilari orasidan pedagog kadrlar tayyorlashning yangi uslub va texnologiyalari, bo'lajak o'qituvchilarni sifatli tayyorlashni tashkil etishning yangicha yondashuvlari yuzaga kelmoqda. Ammo shuni e'tirof etish kerakki, universitetda chet tillarini o'qitish sharoitida o'qituvchi shaxsini rivojlantirish o'tgan yillardagi boy tajribaga asoslangan innovatsion yondashuvlar bilan

parallel ravishda amalga oshiriladi.

Mavjud tashkiliy va kadrlar muammolari, oliy kasbiy ta'lim tizimini qayta tashkil etish va modernizatsiya qilish sifatiga qaramay, mahalliy ta'lim tizimida tilshunoslik universitetida chet tili o'qituvchisini tayyorlashga e'tibor qaratilmoqda [1]. Oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan chet tili o'qituvchilari yuzaga kelayotgan muammolarning yechimlarini mustaqil izlashlari, o'qitishning oqilona usullari, ko'nikma va malakalarining nazariy va uslubiy asoslarini takomillashtirishlari kerak, chunki yuqori malakali bo'lajak o'qituvchini tayyorlash tor til yo'nalishida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim muassasalarining bo'lajak chet tili o'qituvchilarining vazifasi davlat standarti va dastur talablari doirasida o'z mutaxassisligi tilini yetarli darajada o'zlashtirishni o'rganishdan iborat. Afsuski, universitet professor-o'qituvchilari tomonidan bu masalaga har doim ham jiddiy e'tibor berilmaydi.

Bo'lajak chet tili o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi unga lingvistik bazani, boy bilim va chet (**ingliz**) tili sohasidagi professional bilimlarning to'liq huquqli tashuvchisi bo'lish imkoniyatini ta'minlashi kerak[2]. U lingvistik va pedagogik ta'lim olishga va ingliz tili o'qituvchisining o'ziga xos kasbiy lug'atini egallashga chaqiriladi. Universitetni tamomlagandan so'ng u nafaqat maktabda o'zining pedagogik faoliyatini mustaqil tashkil etuvchi o'qituvchi, balki tarbiyachi, murabbiy, yo'l-yo'riqchi vazifasini ham bajaruvchi, berilgan chet tilini o'qitish metodikasini tushunadigan o'qituvchiga aylanishi kerak[3]. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak chet til o'qituvchilari o'zlarining lingvistik bilimlarini to'playdi, pedagogik tajribaga ega bo'ladi, "Ingliz tili" akademik fanida ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi, bir vaqtning o'zida bir qator uslubiy, lingvistik, psixologik, lingvistik va boshqa qiyinchiliklarga duch keladi. Albatta, chet tili o'qituvchisi doimo yangilik izlanishida bo'lishi, o'z fanini yaxshi bilishi, talabalarning psixologiyasi va individual fazilatlarini, ijtimoiy moslashuvning psixologik omillarini tushunishi, zamonaviy pedagogik texnologiya, o'qitish metodikasi va usullarini puxta egallashi zarur. Bo'lajak chet tili o'qituvchisi oliy ta'lim muassasalarida tayyorlanayotganda maxsus fanlar bo'yicha darslarda oladigan umumiy ilmiy va maxsus lingvistik, pedagogik va metodik bilimlar tizimi haqida tushunchaga ega bo'lishi kerak.

O'zbekistonda ikkinchi darajali lingvistik shaxsning ahamiyati ortib borayotgan bir sharoitda oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni kasbiy tayyorlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatning geosiyosiy va iqtisodiy hayotida yuz bergan ijobiy o'zgarishlar zamonaviy ta'lim sharoitida ishlaydigan o'qituvchining chet tilining professional kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiruvchi chet (**ingliz**) tili o'qituvchisini universitet tayyorlashga alohida talablar qo'yadi[4]. Bo'lajak o'qituvchilarning chet tilini kasbiy tayyorlash samaradorligini oshirish, mutaxassisni

kasbiy yo'naltirilgan tayyorlash metodikasi sifatida grammatik tuzilish asosida til universiteti talabasining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida chet tilini o'qitish sharoitida professional maqsadlarda chet tili o'qituvchisini tayyorlashga lingvistik-kommunikativ yondashuv (**Linguistic Communicative Approach(LCA)**). Hozirgi kunda oliy chet tili kasb-hunar ta'limida qo'llanilayotgan boshqa pedagogik yondashuvlar qatorida lingvistik-kommunikativ yondashuvning o'rni va rolini, maqsad va vazifalarini aniqlash va bu yondashuvning asosiy tamoyillarini oydinlashtirish zarur[5].

LCA tamoyillarini aniqlash uchun, birinchi navbatda, **"yondashuv"** tushunchasining mohiyatini ko'rib chiqish, parametrlar va xususiyatlarni belgilaydigan mavjud yondashuvlarga nisbatan ilmiy va pedagogik hamjamiyatning zamonaviy nuqtai nazarini tahlil qilish kerak. chet tili kasb-hunar ta'limi sharoitida o'qituvchilar malakasini oshirish.

Bir qator olimlarning fikriga ko'ra, **"yondashuv"** metodologiyaning kategorik apparati bo'lib, "o'qituvchi-tadqiqotchi yoki o'qituvchi-amaliyotchining o'z faoliyatida ma'lum bir o'zaro bog'liq qadriyatlar, maqsadlar, tamoyillarni amalga oshirishga ongli ravishda yo'naltirilishi sifatida tavsiflanadi, qabul qilingan ta'lim paradigmasi talablariga javob beradigan tadqiqot yoki amaliy pedagogik faoliyat usullarini ham o'z ichiga oladi. Pedagogik yondashuv har qanday pedagogik nazariyaning motivativ ekanligi haqida cheksiz bahslashish mumkin, chunki u nafaqat pedagogik nazariyani, balki amaliyotni ham qurish uchun asos hisoblanadi[6].

Hozirgi vaqtda chet tillarini o'qitishning zamonaviy pedagogikasi va metodikasi insonparvarlik, kompetensiyaga asoslangan, tizimli, faoliyatga asoslangan, vaziyatli, ijtimoiy-madaniy, shaxsga yo'naltirilgan, kommunikativ, kognitiv, kommunikativ-kognitiv, madaniyatlararo, integrativ, predmet-faollik, texnologik va boshqa yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Ma'lum bo'lishicha, hozirda to'laqonli chet tili o'qituvchisi uchun muhim bo'lgan narsa lingvistik savodxonlik emas, balki olingan bilim va ko'nikmalarni aniq muloqot sharoitida qo'llash, real kommunikativ va pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni hal qilish qobiliyatidir. Boshqacha qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchining qomusiy bilimi uning qobiliyatining nazariy asosi bo'lib, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni yangilash jarayonida sayqallanib, takomillashtiriladi.

Xulosa. Bo'lajak chet tili o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish uchun turli vositalar mavjud. Bu vositalar o'qituvchilarga nafaqat bilimlarni o'zlashtirish, balki pedagogik ko'nikmalarni rivojlantirishga, yangi metodikalarni qo'llashga va talabalarga samarali ta'lim berishga imkon yaratadi. O'qituvchilar uchun ushbu vositalarni to'g'ri va samarali qo'llash, ularning kasbiy rivojlanishiga yordam beradi.

Umuman olganda zamonaviy ta'limning asosiy muammolaridan biri bu talabalarning passivligidir. Yuqorida berilgan ta'lim usul, shakl va vositalari passiv talabalarni ham aktiv qilishi bilan bir qatorda talabalar

o'rtasida hamkorlikni rivojlantirishga, guruhlarda ishlashga ko'proq imkoniyat yaratadi. Guruhli ishlarda talabalar bir-birlariga yordam berishadi va o'zaro tajriba almashishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov J.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish va qo'llash texnologiyasi: Diss....ped. fan. dok. (DSc). – T., 2017
2. Исламгадиев Эльфер Галиаскарович. Профессиональная компетентность педагога: Социологический анализ : диссертация ... кандидата социологических наук : 22. 00. 06. – Екатеринбург, 2003. 176 с.
3. Исмаилова З.К. Талабаларнинг касбий педагогик малакаларини ривожлантириш: Дисс. ... пед. фан. ном. – Т., 2000. 186- б.
4. Кривосудова А.Б.. Моделирование как метод в изучении английского языка.//<https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/nemetskiy-yazyk/library/2021/04/10/modelirovanie-kak-metod-v-izuchenii>
5. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высш. шк., 1990. 119 с;
6. Лукьянова М.И. Психолого-педагогическая компетентность учителя/ М.И.Лукьянова // Педагогика. 2001. №10. С. 56-61.

Gulchexra MIRAXMEDOVA,

*Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
 miraxmedovagulchexra798@gmail.com*

TARBIYA DARSLARIDA O'QUVCHIGA PEDAGOGIK TA'SIR KO'RSATISH MAHORATI

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda pedagogik ta'sir ko'rsatish mahorati haqida so'z yuritiladi. O'qituvchi shaxsiga qo'yilgan talablarga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: o'qituvchi shaxsi, zamonaviy jamiyat, bolalarni sevish, interfaol metodlar, kasbiy chizgi, pedagogik yo'nalish.

Аннотация: в данной статье речь пойдет об умении оказывать педагогическое влияние на воспитание младших школьников. Затронуты требования, предъявляемые к личности учителя.

Ключевые слова: личность педагога, современное общество, любовь к детям, интерактивные методы, профессиональная линия, педагогическая направленность.

Annotation: this article will talk about the skill of pedagogical influence in the education of primary students. The requirements for the personality of the teacher are touched upon.

Key words: teacher personality, modern society, love of children, interactive methods, professional drawing, pedagogical orientation.

O'qituvchining kasbiy chizgilari va uning milliy qadriyatlarga ochiqligi bugungi kunda o'z mavqeyini oshirish uchun muhim omil hisoblanadi. O'qituvchilik faoliyatini chuqur tahlil etsak, bu jarayonda uch o'zaro bog'liq tarkibiy qism ajralib turadi: konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ. Konstruktivlik konstruktiv mazmun, konstruktiv tezkor va konstruktiv materiallar (o'quv-material bazasini pedagogik jarayonda amalda qo'llash). Tashkilotchilik faoliyati topshiriqlarni bajarishni nazorat qilish, o'quvchilarni ma'lum bir faoliyatga yo'naltirish, jamoani tashkil qilish va birgalikdagi faoliyatini tashkil qilish. Kommunikativ faoliyat o'qituvchi va tarbiyalanuvchida maktabning boshqa pedagoglari, jamoat vakillari, ota-onalari o'ziga xos munosabatlarini belgilaydi.

Pedagogik jarayonda kutilgan natijaga erishish shartlari doimiy qayta bog'lanishga asoslangan. Bu o'qituvchiga o'z vaqtida rejalashtirilgan masalalar bo'yicha axborot olish imkoniyatini beradi, bundan kelib chiqqan holda pedagogning tekshiruv baholash faoliyati tarkibiy qismini ajratib ko'rish kerak.

Pedagog mohiyati bilim berishdan iborat kasbgina emas, balki shaxsni shakllantiruvchi, insoniylikni tarkib toptirishdek oliy maqsadni bajarishi kerak. Shu nuqtai nazardan pedagog o'zida shartli ravishda quyidagi ijtimoiy va kasbiy sifatlarga ega bo'lishi kerak, yuksak fuqarolik mas'uliyati, ijtimoiy faollik, bolalarni sevish, ularga o'zini baxsh etish istagi va qobiliyat, ziyolilik namunasi, ma'naviy boy va madaniyatli bo'lish, atrofdagilar bilan ishlash istagi va qobiliyatining mavjudligi, o'z kasbining haqiqiy ustasi bo'lishi, ilmiy pedagogik fikrlashda innovatsion yo'nalishlariga ega bo'lishi, yangiliklar yarata olishiga va ijodiy qarorlar qabul qilishga tayyorgarlik, o'z bilimini oshirib borishga ehtiyoj sezish, jismoniy va ruhiy sog'lom bo'lish, kasbiy jihatdan ishga yaroqli bo'lish kerak.

O'qituvchi shaxsi va mehnatiga zamonaviy jamiyat rivojlanishidan kelib chiqib quyidagi talablarni qo'yadi: yuksak madaniyat va axloq, o'zini baxsh etish, bag'rikenglik, yangilikka intilish, kelajakni ko'ra bilish, o'z o'quvchilarini kelajak hayotga tayyorlash, yakka talantlarni pedagogik hamkorlikda maksimal

ishga solish, g'oyalar birligi va ijtimoiy faollik, kasbni yuksak darajada egallash va o'z bilimni doimiy to'ldirib borishga intilish, prinsipiiallik, talabchanlik, hozirjavoblik va ijtimoiy javobgarlik.

Kasbiy chizgilarda yetakchi o'rinni pedagogning olamga intellektual, irodali va hissiy munosabati tizimi egallaydi.

Pedagogning ijtimoiy va kasbiy munosabati farqlanadi. Pedagogning ijtimoiy munosabati uning qarashlari, tushunchalari, ma'naviyati bilan belgilanadi. Kasbiy munosabat pedagog kasbiga yondashuv, pedagogika maqsad va vositalari bilan belgilanadi. Pedagog do'st uchun axborotchi, diktator, maslahatchi, so'rovchi, ilhomlantiruvchi va h.k o'rni bo'lishi mumkin. Bunday kasbiy yondashuvlarni har biri pedagog shaxsi va ijtimoiy munosabatiga qarab o'zining ijobiy va salbiy natijaga olib kelishi mumkin. Pedagog shaxsi xarakteridagi chuqur va asosli tomoni sobit ishonch hisoblanadi. Pedagog shaxsini insonparvarlik g'oyalari bilan berishga intilish, insoniy qadriyatlarni poymol etuvchi axloqiy kamchiliklarga murosasizlik, burch va javobgarlik hissi, pedagog mahoratini rivojlantirishga intilish va o'z tarbiyalanuvchilari uchun namuna bo'lish madaniyatini shakllantirishni belgilab beradi.

Pedagogning asosiy tavsiyanomasidan biri — yo'naltirilgan kasb egasi shaxs bo'lishidir. Bu shunday asoski, uning atrofida asosiy kasbiy talablar kasbga qiziqish, pedagogik mavqe, kasbiy pedagogik maqsad va yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Asosiy pedagogik yo'nalish o'qituvchi kasbiga qiziqish, ya'ni bolalarga (ota-onalarga) munosabatda pedagogik faoliyat va uning alohida aniq shakllariga, ya'ni bilim va malakalarni egallashga intiladi.

Aniq pedagogik yo'nalishga ega bo'lgan pedagog uchun pedagog etikasi normalariga rioya qilish va ular mohiyati ishonch xarakterlidir. Shaxsning pedagogik kasbiy yo'nalish pedagog burch va javobgarlikda yaqqol namoyon bo'ladi. "Kasbiy burch" tushunchasi pedagog shaxsiga mutaxassis sifatida quyidagi talablarni ifodalaydi: mehnat funksiyasini bajarish, o'quvchilar va ularning ota-onalari ishida hamkorlik ishidagi hamkasblari bilan to'g'ri tarzda o'zaro munosabatni tuzish, o'z tanlagan kasbiga o'z pedagogik jamoasiga, jamoat ishlariga o'z munosabatini aniqlay olish. Bu tushunchalar mazmunida axloqiy talablar faqatgina pedagogning pedagoglik mehnat faoliyatiga nisbatan emas, balki pedagogning shaxsiy sifatlarini ham qamrab olinadi. Bunday talablar o'ziga xos pedagogik axloq kodeksini namoyon etadi. Bo'lajak o'qituvchi uchun zaruriy sifatlardan biri pedagogik yondashuv – ichki o'lchov birligi me'yori bo'lib, ta'sir me'yori va bir vositani ikkinchisi bilan taqqoslay olishdan iboratdir. O'qituvchining

ovoz tonini va boshqa yondashuvi vaqt va joyidan qat'iy nazar pedagogik faoliyat yuritish, turli metodlarni qo'llash natijalaridir.

Pedagogik yondashuv ko'p jihatdan pedagogning shaxsiy sifatlariga, dunyoqarashiga, madaniyatiga, irodasi, fuqarolik munosabatiga va kasbiy mahoratiga bog'liq bo'ladi. Pedagogik yondashuv pedagog va o'quvchilar orasidagi ma'naviy bog'lanishdir.

Mana shu sababli pedagogning ijtimoiy va kasbiy (professional) asosga ega sifatleri to'plamini ajratib ko'rsatish mumkin: yuksak fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy faollik, bolalarga muhabbati ularga o'z jonini berish istagi va talabi: haqiqatan insoniylik, ma'naviy madaniyat, boshqalar bilan ishlash istagi va mahorati yuksak professional ilmiy pedagogik fikrlashi, innovatsion usuli, yangi qadriyatlar yaratishga va ijodiy qarorlar qabul qilishga tayyorgarligi: muntazam mustaqil bilim olishga intilishi va bunga tayyorligi, jismoniy va psixik sog'lomligi, professionalligi, qobiliyatidan tashkil topadi. Jamiyatning hozirgi bosqichidagi rivojlanish sharoitlari tomonidan o'qituvchi mehnatiga va shaxsiga qo'yiladigan talablarni jamlab, ularni quyidagicha taqvim etish mumkin; yuksak madaniyat va ma'naviylik, o'zini bag'ishlash, mehribonlik, yangilikni nozik his etish. Kelajakni ko'ra bilish va o'z tarbiyalanuvchilarini kelajakdagi hayotga tayyorlashni bilishga individual iste'dodini pedagogik hamkorlik bilan birga maksimal amalga oshirish, g'oyalarga umumiylikni va ijtimoiy faolli, yuksak professionallik darajasi va o'z bilimlarini doimiy to'ldirib borishga intilish, prinsipiiallik va talabchanlik, hozirjavoblik, e'tiborlilik, erudisiya va ijtimoiy mas'uliyatlilik, professiogrammada pedagogik nazariyasi uning dunyoga irodaviy va emotsional baholash munosabatlari tizimi muhim o'rin egallaydi.

Pedagogning ijtimoiy va professional nazariyasi – pedagogik kasbga munosabati, pedagogik faoliyat maqsadlari va vositalariga munosabati bilan belgilanadi. Pedagog triketor (axborot yetkazuvchi) do'st, maslahatchi, iltimos qiluvchi, rag'batlantiruvchi va shu kabilar sifatida ishtirok etishi mumkin. Mana shu professional nazariyalardan har biri pedagogning shaxsi uning ijtimoiy nazariyasiga qarab ham ijobiy, ham salbiy natija berishi mumkin. Pedagogni ishonchi uning shaxsi eng chuqur foizlar xarakteristikasi deb haqli ravishda hisoblanadi. Pedagogning qiyofasi insonparvarlik nazariyasini bilish yetaklashiga intilishini, inson qadriyatini poymol qiluvchi ma'naviy nuqsonlar kamchiliklarga yo'l qo'ymaslik, burch va mas'uliyatni his etish, insonparvarlik pozitsiyasi bilan belgilanadi. O'zining pedagogik malakasini oshirishga intilish tarbiyalanuvchilar uchun namuna bo'lishga intilish deb baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi PQ-5039-son "Ma'naviyat va ijodni qo'llab-quvvatlash maqsadli jamg'armasini tashkil etish to'g'risida" gi qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2021-yil 26-mart.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda PQ-4884-son "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" Qarori. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2020-yil 6-noyabr.
3. Mahmudjonovna, A. M. (2024). Ma'rifatparvar ajdodlarimiz merosi – milliy ta'lim-tarbiya asosi. Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical Developments, 2(2), 60-66.
4. Qudratova, S., & Tilovboyeva, S. (2024). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TAHSIL OLUVCHI TALABALARGA ZAMONAVIY BILIMLAR BERISH. Modern Science and Research, 3(12), 378-382.

Dilnozaxon MAKSUDOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
dilnozamaxsudova1980@gmail.com

O'QITUVCHILARNING O'QUVCHILAR BILIMINI BAHOLASHDA AHAMIYAT BERISHI LOZIM BO'LVUCHI JIHATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'qituvchilarning o'quvchilar bilimini baholashda ahamiyat berishi lozim bo'luvchi jihatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *baho, o'zligini topish, programma talablari, an'anaviy baholash, rag'batlantirish.*

Аннотация: в этой статье рассматриваются аспекты, которым учителя должны придавать значение при оценке знаний учащихся.

Ключевые слова: *оценка, поиск идентичности, требования к программе, традиционная оценка, поощрение.*

Annotation: this article talks about the aspects of teachers that should be relevant in assessing students' knowledge.

Key words: *assessment, identity finding, software requirements, traditional assessment, incentive.*

Hozirgi vaqtda qo'llaniladigan tekshirish va baholash tizimi o'qituvchilarga ko'p qiyinchiliklar tug'diradi va ularning noroziligini chiqaradi. Ular asosli holda balli baholash tizimi o'quvchining bilimini aniq o'lchab va ajratib bera olmaydi va baholashda o'qishning sabablari va samarasi inobatga olinmaydi deb hisoblaydilar. Bu ba'zi o'qituvchilarning va pedagogik jamoalarning alternativ va samaraliroq tizimlarini izlashga chaqirdi.

Sh. A. Amonashvilining ekperimental ta'limida, A.N. Tubelskiyning "O'zligini topish"ida, bir qator boshqa maktablarda an'anaviy baholar o'rniga baholash xarakteristikalarini qo'llaniladi. Ba'zi maktablarda o'n ballik baholash tizimi, ba'zilarida alohida sinflarda baho qo'yilmaydi.

An'anaviy baholash tizimi haqiqatdan ham o'qitish, tarbiyalash, aniqlash, rag'batlantirishni to'liq hisobga olmaganligi uchun juda jiddiy yetishmovchiliklarga ega. Shunday ekan, undan voz kechish va undan yaxshiroq ishlab chiqilgan tizimga o'tish to'g'riroq emasmikin? Balki o'quvchilar bahoning jazolash funksiyasidan xalos bo'lgach yaxshiroq o'qirlar, o'z o'quvchilik majburiyatlariga sidqidildan yondasharlar.

Baho qo'yish tizimidan voz kechish bolaning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, uni ichki intilishini kuchaytiradi degan umidlar o'zini oqlamadi. Hozirgi kunda o'quvchilar bahoga qanday munosabatlarda? 98 % boshlang'ich sinf o'quvchilari baho qo'yish tizimini saqlab qolinishini xohlaydilar. O'ylaymizki, yuqori sinflarda ham bu ko'rsatkich sabablari boshqa bo'lsa ham, o'zgarmay qoladi.

Baho tizimidan voz kechishning maqsadga muvofiq emasligini bir qiziq psixologik tekshiruv ham ko'rsatadi. Amerikalik psixologlar bahoning o'quvchi ta'limi samarasiga bo'lgan ta'sirini o'rganmoqchi bo'ldilar. Tajribaga ko'ra, bir sinfda o'quvchilar ma'lum vaqt ichida javobning qandayligidan qat'i nazar faqat maqtaniladi, boshqasida faqat kamchiliklar ko'rsatiladi, uchinchisida

umuman hech qancha baholanmaydi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, eng yaxshi natijalar o'quvchilar maqtanilgan sinfda bo'ladi. Ammo eng qizig'i shundaki, yomon natijalar ikkinchi sinfda emas, o'quvchilarning o'qish jarayoni hech qanday baholanmagan sinfda bo'ladi. O'quvchining o'qishga qiziqishi qanchalik yuqori bo'lmasin, ta'lim jarayoniga qanday ichki sabablari bo'lmasin u har doim tashqaridan rag'batlantiruvchi sabab, yordam va qo'llab - quvvatlashni kutadi. Bolaning nazarida baho orqali uni qo'llab - quvvatlovchi o'qituvchining hurmati oshadi.

O'qituvchining bahosi faqat o'quvchi bilimini programma talablari va ta'lim standartlariga solishtirib o'lchabgina qolmay, o'quvchining bilim olishga intilishini kuchaytiradi, ularning o'z - o'ziga baho berishni shakllantiradi.

O'qituvchilarning o'quvchilar bilimini baholashda muhim xatolaridan biri turli o'quvchilar guruhlariga subyektiv yondashishlaridir. Bu bir o'qituvchining turli o'quvchilarga bir xil ish va bir xil javob uchun qo'ygan baholarida ko'rinadi. Farq ba'zi hollarda ikki ballgacha bo'lishi mumkin. Shu narsaga e'tibor berildiki, yillar davomida o'qituvchida turli o'quvchilar guruhlar haqida ma'lum tushunchalar va shularga asoslangan munosabat shakllanadi, bu yaxshi o'zlashtiruvchi va yomon o'qiydigan bolalarga nisbatan bo'lgan munosabatda yaqqol ko'rinadi. Ajratilgan munosabat yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchining javob berish uchun kamroq chaqirilishida, unga o'ylash uchun kamroq vaqt berilishida ham kamroq ko'rinadi.

Quyidagi vaziyatni ko'z oldingizga keltiring. Doska oldida yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchi javob berayapti. U o'ziga ishonchsizlik bilan qo'rqib gapiryapti. O'qituvchining bunga munosabati qanday? U o'quvchining javobini oxirigacha eshitmay, gapini bo'ladi, yomon baho qo'yish bilan birga "Sen yana tayyor emassan", "Seni o'zgartirib bo'lmaydi", "Senga tushuntirishning foydasi yo'q" deydi.

Endi boshqa vaziyatda qaraymiz. Doska oldida a'lochi o'quvchi xuddi shunday yomon javob beryapti. O'qituvchi bunday vaziyatda nima qiladi? U o'quvchiga yordam, yoki o'ylash uchun vaqt beradi. Ikki bir xil vaziyatda o'qituvchi oldida qanday o'quvchi turganiga qarab o'zini ikki xil tutadi. Bu ikki xil munosabat oldindan shakllangan tushunchaning natijasidir. Ko'rsatilgan misollar subyektiv yondashishning ko'rinishidir. Shunday munosabat esa maktab bahosining tarbiyalovchi, rag'batlantiruvchi, o'zlashtirishni kuchaytiruvchi ta'sirini kamaytiradi.

Amerikalik pedagog Blum o'quvchining nutq tezligi bahoga ta'sir qiladi deb hisoblaydi. Buni maxsus tajribalar ham tasdiqlaydi. Geografiya fanidan bir material o'quvchi tarafidan ikki marta aytib berildi: birinchi marta 16 minutda, ikkinchi marta 24 minutda. Javoblar videokassetaga yozib olindi. So'ngra 81 ta geografiya o'qituvchilari tez yoki sekin yozilgan javobni baholadilar. Tezroq aytilgan javob uchun esa 2,5 ball baho qo'yildi. Tajriba mualliflari o'quvchi nutqining yuqori tezligi o'qituvchilarda unda chuqurroq bilim va qobiliyat bilan bog'liq degan tushuncha bor degan xulosaga keldilar.

O'qituvchilar o'quvchi nutqining tezligi uning bilimiga emas, asab sistemasining tuzilishiga bog'liqligini bilmaydilar. Flegmatik tipdagi o'quvchiga sekin harakat qilish, bir turdagi ishdan ikkinchisiga sekin, qiyinchilik bilan o'tish xarakterli bo'ladi, unga savolni tushunish va javobga tayyorlanish uchun ko'proq vaqt kerak bo'ladi. Bunday o'quvchi tezkor xolerikka nisbatan javobga ko'proq vaqt sarflaydi. O'qituvchi esa buni o'zgacha tushunadi. Har xil nerv sistemali o'quvchilarga nisbatan qilingan xato baho tizimining kamchiligi emas, o'qituvchining subyektiv, o'quvchilarning asab sistemasi tuzilishini bilmasligi tufayli xatosidir.

Maktab ish faoliyatida ko'pincha o'quvchilar bir - birlariga taqqoslanadi, birining o'qishidagi muvaffaqiyatlari ikkinchisiga uni uyaltirilib maqtaladi "Qara, u qanday yaxshi o'qiydi", soddadillik bilan ikkinchisi ham yaxshi harakat qilishiga ishoniladi.

O'quvchilarni bir - biriga taqqoslash, solishtirish maqsadga muvofiqmi? Bunday taqqoslash yaxshi o'zlashtira olmaydigan o'quvchini rag'batlantira oladimi? Yuqoridagi savollarga javob olish uchun psixologik test o'tkazildi. Sinfda o'quv yili davomida o'quvchini faqat o'zi bilan taqqoslandi, faqat uning o'ziga o'qituvchi yutuqlari, bilim saviyasi haqida ma'lumot berdi. Boshqa sinfda bir o'quvchining yutuqlari unga imkoniyatlari bo'yicha teng boshqalarning ish o'qish natijalari bilan taqqoslandi,

uchinchisida esa umuman taqqoslash bo'lmadi. O'quv yili oxirida eng yaxshi yutuqlar bir xil imkoniyatli, lekin o'qishda turli munosabatda bo'lganligi sababli turli natijalarga erishgan o'quvchilarni taqqoslangan sinfda bo'ldi. Taqqoslash bu yerda o'quvchini siqib qo'ymadi, balki unga yordam berdi. O'quvchi o'zi bilan taqqoslangan sinfda ham yaxshi natijalar qayd etildi. Yaxshi o'zlashtiruvchi va yomon o'zlashtiruvchi bolalar taqqoslangan sinfda esa umuman boshqacha natija kuzatildi.

O'tkazilgan tajriba muallifni quyidagi xulosaga keltirdi: "O'quvchilarni bir - biriga shunday taqqoslash kerakki, birini maqtash yoki ikkinchisini kamsitish emas, balki o'quvchilarni yaxshiroq natijaga erishishga, shaxsiyatini rivojlantirishga undash, rag'batlantirish kerak".

K.D.Ushinskiy o'quv-ta'lim jarayonida bolalarning taqqoslashini noto'g'riligini isbotlash uchun "Tarbiyachi bolani hech qachon boshqalarga taqqoslab maqtamasligi kerak, faqat uning oldingi yetishmovchiliklariga, yaxshirog'i esa, umuman, yetishish mumkin barkamollikka taqqoslash mumkin", Bolalarni bir-biriga taqqoslash, birini ikkinchisiga o'rnatib qilib ko'rsatish pedagogik tarafdangina emas, ma'naviy tarafdin ham o'zini oqlamaydi. Ayolga uni kim bilandir solishtirishganda yoqmaydi, u hech kimga o'xshamaslikni, betakror bo'lishni xohlaydi. O'quvchi ham deyarli shunday. Tarbiyaning odamiylik tarafi bolani qanday bo'lsa shundayligicha qabul qilish, uning o'sib shaxs sifatida rivojlanishiga sharoit yaratishdir. O'qituvchi tarafidan bolani baholashda yo'l qo'yiladigan xatolar o'quv ta'lim jarayonining buzilishiga olib keladi. U shu tizimga tegishli bo'lgan kamchiliklarni kuchaytiradi va uning samarasini pasaytiradi.

Shunday qilib, analiz prinsiplarini egallash o'qituvchiga pedagogik jarayonni butunlay ko'rishga, uning mazmuni, logikasini va qonuniyatlarini tushunishga, xatolar, qiyinchiliklar sababini topishga va yo'qotishga yordam beradi. Sizning diqqatingizga o'qituvchiga o'zini, bolalarga va hamkasblariga bo'lgan munosabatini chuqurroq tushunishga, qiyin vaziyatda xatti-harakatlarini analiz qilishga yordam beruvchi deyarli oddiy uslub taklif qilyapmiz. Bu doimiy to'ldirib turiladigan "Haftaning eng asosiy voqeasi" blanklaridir.

Aytilganlardan xulosa qilish mumkinki, ham pedagogik va ham psixologik nuqtayi nazaridan baho tizimini bekor qilish o'zini oqlamaydi. Uning har qanday kamchiliklariga qaramay shu paytgacha unga alternativ tizim topilgani yo'q. Shuning uchun faqat baho tizimini rivojlantirish, xatolarga yo'l qo'ymaslik haqida gapirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saidov B. "Milliy qadriyatlar va tarbiya", – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2018, 45-47-betlar.
2. Qudratova S. (2023). SYSTEM OF USING INTERNATIONAL EXPERIENCES IN ORGANIZING LESSONS FOR STUDENTS OF PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS. Modern Science and Research, 2(6), 706-710.
3. Qudratova S., Tilovboyeva S. (2024). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA TAHSIL OLUVCHI TALABALARGA ZAMONAVIY BILIMLAR BERISH. Modern Science and Research, 3(12), 378-382.
4. Qudratova S., Tilovboyeva S. (2024). SYSTEM FOR THE USE OF INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE ORGANIZATION OF CLASSES FOR STUDENTS. Академические исследования в современной науке, 3(48), 160-164.

Xasan UROKOV,
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Urgut filiali assistenti

Sug'diyona MARDONOVA,
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

ABDULLA QAHHOR ASARLARINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: mazkur maqolada Abdulla Qahhor ijodida lingvopoetikaning o'rganilishi masalalari, tasnifi, qo'llanilishi, ulardan qaysi usullarda foydalanilganligi, asar xarakterini, mazmun-mohiyatini ochib berishida muhim ahamiyat kasb etganligi haqida bayon qilingan. Maqolada Abdulla Qahhor hikoyalaridagi lisoniy-badiiy imkoniyatlarining tasvirlanayotgan voqelikka uyg'unligi, obrazlilik, originalligiga alohida to'xtalib o'tildi.

Kalit so'zlar: *lingvopoetika, obrazlilik, emotsionallik, bemor, o'g'ri, lingvopoetik tahlil, badiiy asar.*

Аннотация: в данной статье рассмотрены вопросы изучения, классификации и применения лингвопоетики в творчестве Абдуллы Каххора, способы их использования и их значение в раскрытии характера и сущности произведения. В статье языковые и художественные возможности рассказов Абдуллы Каххора находятся в гармонии с изображаемой действительностью, образностью и оригинальностью.

Ключевые слова: *лингвопоэтика, образность, эмоциональность, больной, вор, лингвопоэтический анализ, художественное произведение.*

Annotation: this article describes the issues of studying, classification and application of linguo-poetics in the work of Abdulla Qahhor, the ways in which they were used and their importance in revealing the character and essence of the work. In the article, the linguistic and artistic capabilities of Abdulla Qahhor's stories are in harmony with the depicted reality, figurativeness and originality.

Key words: *linguopoetics, imagery, emotionality, patient, thief, linguopoetics analysis, work of art.*

Bugungi kunda har bir sohada, yo'nalishda o'zgarish, rivojlanish bo'lgani kabi tilshunoslikning ham har bir bo'limida o'ziga xos yangilanishlar bo'lmoqda. Ana shunday tilshunoslikning lingvopoetika sohasi ham o'z davrining muhim ilmiy-nazariy masalalari, muammolari bilan ajralib turadi. Xususan, badiiy ijod namunalarimiz, mukammal adabiy merosimizning lingvopoetik xususiyatlarini to'laqonli tahlil qilinishi bugungi o'zbek tilshunosligining muhim vositalaridan biridir. Ayniqsa, epik asarlarning ham til xususiyatlari jihatidan o'rganilishi tushunchasi bilan izohlanadi. Unda tadqiqotchi tomonidan kuzatilayotgan badiiy asar poetikasi va tili o'rtasidagi dialektik bog'lanish lingvistik birliklar yordamida aks ettirilgan. Abdulla Qahhor – o'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri bo'lib, uning asarlari o'ziga xos lingvopoetik xususiyatlarga ega. Uning hikoyalarida til va obrazlar orqali chuqur ma'no va mazmun yaratilgan.

“Lingvopoetika” terminiga ilmiy adabiyotlarda shunday ta'rif beriladi: “Filologiyaning alohida bo'limi bo'lgan lingvopoetikaning predmeti bu – yozuvchi badiiy asarda foydalaniladigan va g'oyaviy-badiiy maqsadni amalga oshirish uchun kerak bo'ladigan estetik ta'sirni ta'minlovchi til vositalarining majmui hisoblanadi”[2]. Chunki lingvopoetika o'z mazmun-mohiyatiga ko'ra filologiya sohasi tarmoqlarini o'zida mujassamlashtirishga, uning bir butunligini ta'minlashga qaratilgandir. Lingvopoetika asar yaratilgan davr tilining

o'ziga xosligi, yozuvchining so'z boyligi, til vositalarining ifodalanish usullari, badiiy tasvir vositalarining til faktlari vositalarida aks ettirilishi, umuman, tilni uning barcha sathlari yuzasidan tahlil qilishdan iborat bo'ladi.

M.Yo'ldoshev tomonidan badiiy matn lingvopoetik xususiyatlarining shakllanish tarzi va unda ishtirok etuvchi lisoniy omillar o'rganilib, badiiy matnda fonografik, leksik, morfologik va sintaktik vositalarning poetikasi aniqlangan. M.Yo'ldoshev lingvopoetik tahlilning quyidagi asosiy tamoyillarini ko'rsatadi: 1) shakl va mazmun birligi asosida yondashuv; 2) makon va zamon birligidan kelib chiqish; 3) umumxalq tili va adabiy til munosabati asosida baholash; 4) badiiy matnga badiiy-estetik yaxlitlik sifatida yondashuv; 5) badiiy matnda poetik aktualashgan til vositalarini aniqlash. Tadqiqotchi lingvopoetik tahlilda poetik til vositalarini aniqlash muhim tamoyillardan ekanligini alohida ta'kidlaydi, chunki bunday vositalarning lingvistik va badiiy mohiyatini ochib berish orqali badiiy mazmunning shakllanishi va ifodalanishi mexanizmlarini aniq tasavvur qilish mumkin.[3] Darhaqiqat, badiiy asarni lingvistik tahlil qilish jarayonida mana shu tamoyillar muhim, chunki har bir asarning tili, uslubi, shakli va tuzilishi o'ziga xos tarzda yoritib beriladi.

Abdulla Qahhor asarlari boshqa ijodkorlar asarlaridan tilining aniq, lo'nda, ravon, qisqa so'z aytib, keng ma'no anglatishi bilan farq qiladi. Bundan tashqari, ijodkor asar qahramonlarining yoshi, jinsi, kasb-koriga qarab

so'zlar tanlagan. Masalan, **“Bemor”** hikoyasida og'ir xastalikdan azob chekayotgan ayolning holatini chorasiz kuzatayotgan, uning sog'ayib ketishi uchun qo'ldan kelgan imkoniyatlardan foydalansa-da, ammo xotinini bu dardi bedavo kasallikdan qutqara olmagan Sotiboldi va onasining tuzalib ketishi uchun tuni bilan xudodan shifo tilab chiquvchi to'rt yoshli qizcha holati bayon etilgan. Bu hikoyaga **“Osmon yiroq, yer qattiq”** maqoli epigraf qilib olingan. Ilojsizlik, biror joydan yordam umidining yo'qligi Sotiboldi va uning oilasiga qo'shib o'quvchini ham qiynaydi, qalbingizda odam bolasining naqadar uvol bo'layotganidan nadomat tuyg'ulari qo'zg'aladi. Hikoyada iqtisodiy-madaniy qoloqlikning yana bir fojiali oqibati – johillik quyuq bo'yoqlarda aks ettiriladi. Asar voqealaridagi obrazlarning estetik ta'sirchanligi o'quvchini befarq qoldirmaydi. Bunday davrdagi holatlar insonning naqadar ojiz ekanligini, imkoniyati cheklanganligini, hayot juda murakkab ekanligini kitobxonga uqtirmoqchi bo'ladi. Bu asar orqali yozuvchi jamiyatda faqat Sotiboldining xotini kasal emas, balki butun jamiyat bemor ekanligini ochib beradi. Kitobxon hikoyaning bosh qahramonining ichki kechinmalari, muammolari va dunyoqarashini juda yaxshi his qilishi mumkin.

“O'g'ri” hikoyasida oddiy xalqning muammosi bilan emas, balki ularning boshiga tavish kelgan vaqtda imkoniyatdan foydalangan amalparastlar obrazi tasvir etilgan. Asarga **“Otning o'limi – itning bayrami”** maqoli epigraf qilib olingan. Ushbu maqol insonning jamiyat bilan hamohang ekanligini ham anglatib turadi, chunki jamiyatda insonning boshiga qiyinchilik tushsa, uning dushmanlari bunday qulay fursatdan foydalanib qolishga harakat qiladi. Shevaga oid so'zlar va o'ziga xos leksik birikmalar hikoyaning realistikligini kuchaytiradi va o'quvchiga muhitni yanada jonli tasvirlashga yordam beradi. Asar qahramonlari o'rtasidagi suhbatlar voqeani rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Dialoglar orqali yozuvchi qahramonlarning xarakterini ochib berib, ularning ichki dunyosini, qayg'u va shubhalarini, ehtiroslarini samarali tarzda kitobxonga yetkazadi. **“O'g'ri”** hikoyasida Abdulla Qahhorning Qobil boboni butunlay xarob qilgan yuqori tabaqali amal kursisida o'tirgan amaldorlarga, ya'ni haqiqiy o'g'rilarga nafrati, g'azabi qanchalik kuchli ifodalangan bo'lsa, Qobil bobo taqdiriga achinishi ham shu qadar aniq sezilib turadi. **“O'g'ri”** hikoyasida adib voqealar rivojida *tekinga mushuk oftobga chiqmasligini, berganga bitta ham ko'p, olganga o'nta ham oz ekanligini, quruq qoshiq og'iz yirtishini* qahramonlarning holatini, jamiyat hayotidagi poraxo'rliklarni, korrupsiyalarning ochiq-oydin yuz berayotganini o'quvchining ko'z oldida gavdalandirganday bo'ladi. Bu hikoyada tilning o'ziga xos poetik ifodalanishi va nutqning nazariy jihatdan boyligi ko'rinadi. Asarda adib har bir so'zni o'z o'rnida, samarali tarzda ishlatadi. Har bir so'z va jumla o'z o'rnini topgan bo'lib, ularning yaratgan tasvirlari hikoyani to'liq aks

ettiradi. Oddiy xalqona iboralar orqali chuqur ma'nolarni ifodalash, ularning emotsional holatini oshiradi.

“Mayiz yemagan xotin” hikoyasida yangiliklar dushmani bo'lgan mulla Norqo'zining satirik obrazi ustalik bilan chizilgan. Hikoyada adib aynan ayollarning jamiyatdagi o'rnini bo'lmagan, ularga mato'ha bo'lgandek munosabatda bo'linadigan, o'qishni xohlagan ayollarning bari “buzuq” ayollar sanalgan davrlarini yoritgan. Hikoya bosh qahramoni ham xuddi shunday johillardan biri edi. Hikoyada yozuvchi mulla Norqo'zi xarakterini ochishda o'tkir kinoyadan ustalik bilan foydalangan. Uning fikricha, o'n ikki yoshdan keyin paranji o'ramagan qizdan qo'lni yuvib qo'ltiqqa urish lozim. U erkak kishi bo'lishiga qaramay kun bo'yi choyxona oldidan o'tgan kishini orqasidan gapirib, g'iybat qilgan. Hikoya voqeasi kutilmagan joyda, ya'ni mulla Norqo'zi xotining o'ynashi bilan qo'lga tushish manzarasi tasviri bilan tugaydi. Bu yechim yozuvchining oz gapirib, ko'p ma'no anglatishga mohirligidan guvohlik beradi. Hikoya oxirida yordamchi personaj: “Ha, bu kishining xotini mayiz yemagan”, - deya asar voqeasini yakunlaydi. Bu asarda hech qanday g'ayritabiiylik va ortiqchalik yo'q. Unda har bir obraz, har bir detal va jumlaning o'z o'rnini va vazifasi bor. **“Mayiz yemagan xotin”** hikoyasida turmushdagi muammolar, oilaviy munosabatlar, murakkab qarama-qarshiliklar kitobxonga til orqali jonlantirilgan. Abdulla Qahhor ushbu hikoyasi orqali insonning qanchalik iymonli, insofli ekanligiga e'tibor bergan. Inson jamiyatdagi hech bir o'zgarishga befarq bo'lmasligiga, ayniqsa, qizlarning, ayollarning istak-xohishlarini, ularning bilim olishlariga shart-sharoitlar yaratishga imkoniyatlar yaratishni inobatga olish kerak. Qolaversa, ayollarning o'qishi ularning hayosiz ekanini anglatmaydi, balki, ayol, albatta, tahsil olishi kerak. Chunki o'qimishli ayol kelajakda yurtga foydasi tegadigan, mard, jasur farzandlarni voyaga yetkazadi.

“Lingvopoetik tahlil jarayoni faqat yozuvchining tili va uslubi haqida ma'lumot berish bilan chegaralanmaydi, balki asar yaratilgan davr tilining o'ziga xosligi, yozuvchining so'z boyligi, til vositalaridan foydalanish usullari, badiiy tasvir vositalarining til faktlari vositasida aks ettirilishi, umuman, tilni uning barcha sathlari yuzasidan tahlil qilishdan iborat”. [3]

Abdulla Qahhorning yana bir **“Kampirlar sim qoqdi”** hikoyasi o'zining tili va adabiy uslubi bilan boshqa hikoyalaridan farq qiladi. Asarda so'z va iboralarning rang-barang ishlatilishi, tasvir va ifodalarning ma'no yukini oshirishi haqida misollar keltirilgan. Hikoyada yozuvchi o'zining takrorlanmas va badiiy o'xshatish qo'llashi ham quyidagi parchada yaqqol namoyon bo'ladi: *“Nazir buvi sandalning chetida, derazadan tushib turgan erta bahor oftobiga sho'rvada pishgan olmadek yuzini tovlab, to'ygan qo'zichoqdek uxlab yotar edi; bu tovush qulog'iga kirib, xuddi pashsha qo'riganday, bir lunjini qimirlatdi; ko'zini ochmoqchi bo'lgan edi, faqat bittasi ochildi. Men hali*

boshqa narsani o'ylab o'tiribman; beshta nozanindek kampir bo'lsag-u, bir quti desak, butun tumanga kalaka bo'lmaymizmi?" Bunday o'xshatishlardan tashqari mahalla raisining kampirlarga nisbatdan kinoya ishlatgan o'rnini ham ko'rishimiz mumkin: *"Hammasi yig'ilganda bitta shaftoliga tishi o'tmaydi-yu, to'rt quti urug' tutar emishmi? Yo'q, kampirlarning tovoniga qolaman"*. Adib hikoyada o'xshatishlarning ekspressiv-badiiy imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalangan. Yozuvchining o'zi yaratgan o'xshatishlari orginalligi, obrazlilik, tasvirlanayotgan voqelikka bo'yoqdorligi bilan ajralib turadi. Hikoyada adib qanchalik yoshi ulug' bo'lishiga qaramasdan, urush davrida ozgina bo'lsa ham, yurtga foydamiz tegsin deb xizmat qilib charchamagan keksalarning bardoshlilikini, qiyinchiliklar oldida inson o'zini yo'qotib qo'yimaslik kerakligini kitobxonga yuqtiradi. Asarda metafora va majozlardan keng foydalanilgan. Asarning *"Kampirlar sim qoqdi"* deya nomlanishi hikoya boshidan oxirigacha o'zining ma'nolarini boyitib boradi. Xalq tilining tabiiyligi va oddiyligi asar mazmunini yanada boyitadi, o'quvchini shu davr muhiti va sharoitiga xayoliy tarzda sayohat qilishga imkon yaratadi. Abdulla Qahhor o'zining poetik tili orqali ma'no berish qobiliyati bilan nafaqat o'z zamonini, balki insonning ichki dunyosini ham chuqur tahlil qilgan. Adib o'xshatishlarni ma'lumot yetkazish vositasi sifatida, balki hissiyotlar va ruhiy holatlarni ifodalashda eng kuchli qurol sifatida ishlatgan.

Abdulla Qahhorning *"Nurli cho'qqilar"* hikoyasida lingvopoetik xususiyatlar ko'proq iboralarida o'z ifodasini topgan. Masalan, *"Uning ota-onasi avvaliga qarg'ab, keyin yig'lab butun lolazorni, butun qishloqni taka-taka qildi"* gapida *taka-taka qilmoq* iborasi *qidirmoq, izlamoq* so'zlari o'rnida kelib asarning badiiy qiymatini oshirgan. Adibning bu hikoyasi o'zbek adabiyotining

nodir asarlaridan biri bo'lib, unda yoshlarning orzu-intilishlari haqida mulohaza yuritiladi. Yozuvchi asarni Fotima va Zuhra ismli opa-singillar taqdiri misolida ochib berar ekan, ularning hayot yo'llarining ham bir-biriga zid ekanligini kitobxonga taqqoslab o'tiladi. Zuhraning birgina qilgan xatosi onasining bu dunyodan ko'z yumushiga sabab bo'ladi. U ta'ziyaga kelganda ham hech kimdan qilgan ishi uchun uyalmaydi. Bu holatni quyidagi misralarda ko'rishimiz mumkin: *"Zuhra yuzi shuvut emas, xotinlarning ko'ngil so'rashini ham, bunga javoban "Ko'nglimni ko'targanlaring uchun rahmat"-deyilishi. Ushbu gapda ham ibora asarning mazmunini boyitib turibdi, ya'ni ko'nglini ko'tarmoq* iborasi *"ruhlantirmoq"* ma'nosida kelgan. Bu iboralardan tashqari, *"Samijon eshikda qolib, sartaroshxonaga Fotima kirdi va ko'k yog'och panjara ichida o'tirgan Zuhrani ko'rib yuragi shig' etib ketdi"*. Gapda qo'llangan *yuragi shig' etib ketdi* iborasi *bir lahza ich-ichidan hayajonlanmoq* ma'nosida qo'llangan. *"Fotimaning dami ichiga tushib ketdi"* gapida qo'llangan *"dami ichiga tushmoq"* iborasi *"qo'rquv aralash hech narsa deyolmay qolish"* ma'nosini bildiradi. Iboralar hikoya mazmunini boyitishga, ta'sirchanlikni oshirishga, hikoyani hayotga bog'lab ifoda etishga yordam bergan.

Abdulla Qahhor asarlarining tili juda sodda va o'ynoqi. Bu soddalik o'qilishda asar mazmunini tushunishimiz uchun yengillik berishi bilan bir qatorda kitobxonning yodida ham tez qolishiga yordam beradi. Hikoyalarini yozuvchi xalqning hayotidan olingan badiiy lavhalar bilan boyitadi. Odamlar turmushidan olingan epizodlarda, lavhalarda ular hayotiga, qismatiga daxldor fojeaviy mohiyatni ko'rish, teran his etish, personajlar xarakteri va qismatini ularning ruhiyati ifodasi orqali yorqin badiiy detallar vositasida gavdalantirish A.Qahhor hikoyanavislik san'atining eng muhim jihatlari.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Qahhor. Tanlangan hikoyalar. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2013.
2. Задорнова В.Я. Лингвопоэтика. Слово в художественном тексте.// Языбсознание, коммуникация:СБ. статей/Отв.ред. В.В.Красных, А.И.Изотов, – М.: МАКС Прусс, 20056 – Вып. 29. – С.160.
3. M.Yo'ldoshev. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – T.: Fan, 2007. 7-bet.
4. P.Qo'chqorova. Abdulla Qahhor hikoyalarining yoshlar ma'naviy dunyoqarashiga ta'siri. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" ilmiy va ilmiy-texnik onlayn konferensiya. 133-135-bet.
5. X.U.Urokov. Daryo.uz matnlarining sotsiolingvistik tahlili. Yangi O'zbekiston, yangi tadqiqotlar jurnali, 2024. 389-397-bet.

Rixsimurod NORMATOV,
Jizzax davlat pedagogika universiteti
tayanch doktranti
risqimurodnormatov@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-4549-8028>

ROMAN JANRINING TARIXIY-NAZARIY TALQINLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada roman janrining tarixiy-nazariy asoslari, uning qadimiy ildizlari va rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy davr adabiyotida tutgan o'rnini ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida antik davr, o'rta asrlar, Uyg'onish davri va keyingi bosqichlarda roman janrining shakllanishi, uning badiiy tipologiyasi, syujet va obrazlar tizimi, xronotop, poetik komponentlar va turli adabiy maktablar hamda yo'nalishlarda qanday namoyon bo'lgani qiyosiy yondashuv asosida o'rganiladi. Baxtin, Lukacs kabi adabiyotshunoslarning ilmiy konsepsiyalari, shuningdek, turli milliy adabiyotlarda roman janrining evolyutsiyasi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *roman janri, tipologiya, syujet, obraz, xronotop, epik tafakkur, poetik komponent, adabiy komparativistika, tarixiy poetika, Lukacs, Baxtin, Uyg'onish davri, antik davr.*

Kirish. Adabiyotshunoslikda roman janri eng murakkab, ko'p qatlamli hamda izchil rivojlanib boruvchi epik shakllardan biri sifatida e'tirof etiladi. Adabiyotshunoslik tarixida roman janri, bir tomondan, "omi odamlar janri" sifatida tanqidga uchragan bo'lsa, ikkinchi tomondan, aynan shu erkinligi va moslashuvchanligi sabab har bir davrda yangidan-yangi imkoniyatlarni kashf etgan. Mazkur maqolada roman janrining tarixiy ildizlari, nazariy talqinlari va komparativ tahlillari o'rin oladi. Roman janrini tushunish uchun avvalo uning antik davrdan boshlangan taraqqiyot yo'lini, o'rta asrlar hamda Uyg'onish davridagi vazifalarini, Yangi davr adabiyotida esa realistlik, romantik, naturalistik, modernistik, postmodernistik shakllarini chuqurroq ko'rib chiqish muhim. Bunda biz Baxtinning janrga oid mulohazalarini hamda zamonaviy adabiyotshunoslik metodlarini e'tiborga olamiz. Roman janrining shakllanishi tarixiy jarayon bo'lib, turli zamon va makonlardagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-estetik, falsafiy omillar bilan chambarchas bog'liq. O'zbek adabiyoti kontekstida ham roman janrining g'oyaviy-badiiy vazifalarini, shakl va mazmunidagi o'ziga xosliklarini tadqiq etish zarur. Chunki roman faqat bitta madaniy hudud mahsuli emas, balki turli adabiy an'analarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanuvchi universal janrdir.

I. Roman janrining paydo bo'lishi va tarixiy ildizlari

Roman janri haqida so'z borganda, uning qadimiy ildizlarini antik davrdagi fantastik va sarguzashtli hikoyalar bilan bog'lash mumkin. Qadimgi Yunon adabiyotida "romantik" unsurlarga ega hikoyalar, asosan, muhabbat sarguzashtlari, qo'rqinchli voqealar, janglar va safar lavhalarini tasvirlash orqali avj olgan. Masalan, antik davrda yaratilgan "Dafnis va Xloya" (Long) yoki "Efipika" (Geliodor) kabi asarlar keyinchalik Yevropa romanining dastlabki ko'rinishlari bo'lib xizmat qilgan. Ushbu asarlar, ba'zan "qahramonlik romani" deb ham nomlangan, garchi bugungi "roman" tushunchasining to'liq shakliga yetmagan bo'lsa-da, keyingi asrlar uchun

muhim poydevor yaratgan.

Antik davrdan keyin roman janriga xos unsurlar o'rta asr manbalari, xususan, ritsar romanlari shaklida rivoj topdi. O'rta asr Yevropasida ritsarlarning jasoratlari, muhabbati va sharaflari kurashlari markaziy o'ringa ega bo'lgan "Tristan va Izolda", "Parsifal" kabi syujetlarda tasvirlangan. Ushbu davr romanlari, ko'pincha, diniy-estetik nuqtayi nazar bilan boyitilib, aniq bir didaktik maqsadga xizmat qilgan. Jumladan, asarlarda zo'hdlik, e'tiqod, sadoqat kabi qadriyatlar targ'ib etilgan.

Keyinchalik Uyg'onish davrida inson shaxsini ulug'lash, dunyoviy bilimlarga bo'lgan qiziqish ortishi bilan roman janri ham yangicha shakl va mazmun kasb etadi. Bu davrda J.Bokkachchoning "Dekameron"i (garchi novelistik to'plam bo'lsa-da), F. Rablening "Gargantuya va Pantagryuel", M. Servantesning "Don Kixot"i kabi asarlar Yangi davr romanchiligiga mustahkam poydevor qo'ygan. Ayniqsa, "Don Kixot" roman janrining shakllanishida inqilobiy voqea bo'lganini ko'plab adabiyotshunolar e'tirof etishadi. Georg Lukacs o'zining "Roman nazariyasi" asarida Servantes romanidan ushbu janrning o'ziga xos individual qahramon, uning ichki kurashlari va jamiyat bilan bog'liqligi borasida birlamchi namuna sifatida bahs yuritadi.

Shunday qilib, roman janri avvaliga ko'pincha sarguzashtga boy hikoyalar shaklida boshlangan bo'lsa, tarixiy taraqqiyot jarayonida u murakkab syujetli, ko'p qirrali obrazlarga ega va ijtimoiy-ma'naviy masalalarni o'zida aks ettiruvchi keng ko'lamlı badiiy shaklga aylandi.

II. Roman janrining badiiy tabiati

Romanning badiiy tabiati, eng avvalo, uning syujet tuzilishi, obrazlar tizimi, kompozitsiya uslublari va xronotop kabi poetik komponentlari orqali namoyon bo'ladi. Roman – epik tafakkur shakli bo'lib, uning markazida odatda inson hayotidagi tub o'zgarishlar, tashqi va ichki mojaro, ijtimoiy ziddiyatlar hamda psixologik kechinmalar yotadi. Ko'pincha roman o'z tasvir doirasida keng ijtimoiy qatlamlar, turli ijtimoiy

darajadagi qahramonlar va har xil mavzularni qamrab oladi.

Mixail Baxtin roman janrining xususiyatlarini tahlil qilar ekan, uni "davrlar tutashgan joyda" paydo bo'ladigan, doimiy ravishda o'z shakli va mazmunini takomillashtirib boradigan janr sifatida tavsiflaydi. Baxtinning nazarida roman boshqa adabiy shakllardan farqli o'laroq, o'z chegaralarini qat'iy belgilab olmaydi, aksincha, yangiliklarga ochiq turadi. Shu bois roman adabiyotning eng universallashtirilgan va keng qamrovli janriga aylanadi.

Roman janri epik tafakkur bilan bog'liq bo'lishiga qaramay, undagi voqealar silsilasi, syujet chiziqlari, bir-birini to'ldirib turuvchi yoki ziddiyatli bo'lgan qahramonlar obrazi ko'pincha boshqa epik shakllarga nisbatan murakkabroq tuzilishga ega. Syujet liniyalarining ko'pligi, retrospektiv va prospektiv tasvir metodlarining qo'llanishi, ichki monolog, ong oqimi kabi uslublarning barchasi roman janrining badiiy tabiati va estetik imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday harakatchanlik roman janrining asosiy ustunliklaridan biri hisoblanadi.

III. Roman janrining xronotopi

Adabiyotshunoslikda xronotop tushunchasi voqealar kechadigan makon va vaqtning badiiy ifodasini anglatadi. Roman janri xronotop nuqtayi nazaridan ham keng qamrovga ega bo'lib, unda ko'pincha voqealar bir necha geografik hudud yoki turli ijtimoiy makonlarda kechadi. Zamon jihatidan ham roman syujeti ko'p hollarda uzoq davrlarni, davriy o'zgarishlarni, hatto bir necha avlod hayotini qamrab olishi mumkin. Bu, ayniqsa, oilaviy-saga tipidagi romanlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Xronotop roman janrining badiiy estetik ta'sirini kuchaytirishga xizmat qiladi. Masalan, voqealar ketma-ketligidagi vaqt o'zgarishlari, makonning kengayishi yoki torayishi qahramonning ruhiy holati, tarbiyaviy ko'nikmalari yoxud ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlar bilan uyg'unlashib boradi. Baxtin xronotopni asar mazmunining jismoniy va ma'naviy o'zaro ta'sirlarini ifodalovchi poetik mezon sifatida talqin qiladi. Shu sababli roman janrida xronotop, go'yo, syujetning umurtqa pog'onasini tashkil etadi.

IV. Poetik komponentlar: syujet, obraz va stilistika

Roman janrining poetik komponentlari orasida syujet, obrazlar tizimi, uslub, til va kompozitsion yechimlar muhim o'rin tutadi. Syujet – asar voqealarini tartibga soluvchi negiz bo'lib, romanlarda odatda bir nechta chiziqdan iborat bo'ladi. Bir syujet chizig'i asosiy voqealarni ifodalasa, yana boshqasi qahramonning shaxsiy kechinmalarini, uchinchi syujet chizig'i esa jamiyatda ro'y berayotgan siyosiy o'zgarishlarni tasvirlashi mumkin.

Obrazlar tizimi ham shu qadar keng va rang-barang bo'lishi bilan roman janrining poetik qudratini belgilab beradi. Asarda bosh qahramonlardan tortib epizodik

personajlargacha har biri muayyan simbolik, badiiy vazifani bajaradi. Romandagi qahramonlar turli ijtimoiy toifalar, madaniy-an'anaviy muhit vakillari bo'lishi, shu sababli mavzular oralig'ida o'zaro ziddiyatlar yoki uyg'unliklar paydo bo'lishi mumkin. Psixologik tahlil, ichki monolog, ong oqimi (potok soznaniya) kabi uslublar roman qahramonining his-tuyg'ularini chuqur ochib berishga imkon yaratadi.

Stilistik jihatdan, roman o'zida boshqa janrlardan farq qiluvchi "erkin polifonik ifoda"ni qamrab olishi mumkin. Ba'zida roman matniga she'riy parchalar, publitsistik nutq, hatto ilmiy-falsafiy mulohazalar ham kirib kelishi ehtimoldan xoli emas. Bu holat roman janrining doimiy takomilga ochiqligi va "hali shakllanishi yakunlanmagan" janr ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

V. Roman janrining rivojlanishi: antik, o'rta asrlar, Uyg'unish va zamonaviy davr

Roman janrining tarixi uzun asrlarga borib taqaladi. Yuqorida ta'kidlanganidek, uning ilk shakllari antik davrda paydo bo'lgan bo'lsa-da, bugungi ma'nodagi to'liq roman shakli o'rta asrlar va keyinchalik Uyg'unish davridagi ijodiy tajribalar natijasida yuzaga kelgan. O'rta asrlarda roman ko'proq ritsar romanlari sifatida namoyon bo'lgan. Bunday asarlarda fantastik va diniy-estetik unsurlar ustun bo'lib, unda ritsarlarning jasorati, sharaf va e'tiqod masalalari ko'tarilgan.

Uyg'unish davriga kelib, inson shaxsi, tafakkuri va dunyoviy bilimlar oldingi o'ringa chiqqan. Bu davr romanlari ichida Servantesning "Don Kixot"i ayniqsa ahamiyatli hisoblanadi. Ushbu asarda an'anaviy ritsar romanlariga xos romantik idealizmdan voz kechilib, real hayotga tatbiq etilgan, tanqidiy nigoh bilan ko'rib chiqilgan qahramon obrazi paydo bo'ladi. Don Kixot obrazi, bir tomondan, o'rta asr ritsarlik ideallariga xos bo'lgan orzularni saqlasa, boshqa tomondan, bu orzular yangi davr hayoti bilan to'qnashganda ko'plab absurd vaziyatlar yuzaga kelishini ta'kidlaydi. Lukacs bu asar orqali roman ijtimoiy va falsafiy masalalarni keng qamrovda yoritish imkoniyati ekanini uqtiradi.

Keyingi bosqich, ya'ni Yangi davr adabiyotida roman tobora realistik unsurlar bilan boyib, jamiyat hayotini ko'rsatuvchi asosiy janrga aylanadi. XVIII-XIX asrlarda realistik roman Yevropada "Gulliver sayohatlari" (J. Swift), "Tom Jones" (G. Filding), "Pikkvik klubi hujayralari" (Ch. Dikens) kabi asarlarda o'z ifodasini topdi. Shu bilan birga, nemis adabiyotida Gyote, Shiller romanlari, rus adabiyotida Pushkin, Lermontov, Tolstoy, Dostoyevskiy, Turgenev ijodida roman janri yetakchi shaklga aylanganini ko'rish mumkin. Bunday asarlarda ijtimoiy tengsizlik, ma'rifatparvarlik g'oyasi, shaxsiy erkinlik, psixologik tahlil kabi turli mavzular ilgari suriladi.

XX asrga kelib esa roman yanada boyiydi: modernistik va postmodernistik oqimlar paydo bo'ladi. Modernizm romanda ong oqimi, subyektiv tasvir, ichki monolog, badiiy tajriba va eksperimentlarga keng yo'l ochadi (J. Joys, M. Prust, F. Kafka va boshqalar).

Postmodernizm esa matnlararo bog'lanish, sitata va parodiya, ijtimoiy-falsafiy kinoya kabi uslublarni keng qo'llaydi (U. Eko, X. M. Koetzee va boshqalar). Shu tariqa roman har doim zamon ruhi va davr talabiga mos ravishda yangilanib boradigan janr sifatida qad rostlab turibdi.

VI. Roman tiplari va syujet xususiyatlari

Roman janrida turli tiplarga bo'lish amaliyoti adabiyotshunoslikda keng tarqalgan. Masalan, sentimental, romantik, realistik, naturalistik, modernistik, postmodernistik, psixologik, satirik, falsafiy va boshqa ko'plab roman tiplari mavjud. Ular bir-biridan syujet qurilishi, obrazlar tizimi, tematik va uslubiy xususiyatlari bilan ajralib turadi.

Sentimental roman: XVIII asrda keng tarqalgan bo'lib, asosan, inson hissiyotlariga katta e'tibor qaratadi. Syujet markazida qahramonning ichki kechinmalari, muhabbat, mehr va g'am-alam kabi hislar mujassamlashadi.

Romantik roman: Romantizm oqimi vakillarining asarlarida tabiat va shaxs o'rtasidagi uyg'unlik, hissiy emotsiyalar, tasavvufiy kayfiyat, idealizatsiya yetakchi o'rinni egallaydi. G. Bairon, V. Skott, A. Dyuma kabi ijodkorlar romantik roman uslubini rivojlantirgan.

Realistik roman: XIX asrda ayniqsa ommalashgan. Bu tipdagi asarlarda jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlar, insonning turmush tarzi, ma'naviy izlanishlari, sinfiy kurash kabi masalalar badiiy tahlil qilinadi. Tolstoyning "Urush va tinchlik"i, Dikkinsning "Oliver Tvist"i, Balzakning "Inson komediyasi" shular jumlasidandir.

Naturalistik roman: XIX asr oxiri – XX asr boshlarida tanqidiy realizmdan ham keskinroq yo'nalishda rivojlandi. Emili Zolya ijodi naturalistik romanlarga misol bo'ladi. Bu romanlarda ko'proq ijtimoiy muhitning inson ruhiyati va taqdiriga ta'siri ilmiy-eksperimental usulda ko'rsatib beriladi.

Modernistik roman: XX asr boshlarida shakllangan bu yo'nalishda ijodkorlar insonning ichki kechinmalariga, ruhiy jarayonlariga, vaqt va makonning nisbiyligiga alohida e'tibor berishadi. Jeyms Joys, Marsel Prust, Frans Kafka kabi yozuvchilarning romanlari ong oqimi, murakkab ramzlar, subyektiv tasvir uslublariga boy.

Postmodernistik roman: XX asrning ikkinchi yarmida ayniqsa ommalashdi. Postmodern asarlarda matnlararo aloqa, iqtiboslar, parodiya, o'yinqaroqlik, ijtimoiy va madaniy kodlar bilan o'ynashish, kinoyaviy uslub keng qo'llanadi. U. Eko, J. Fowles, T. Morrison kabi yozuvchilar bu uslubda yetakchi o'rin tutadi.

Psixologik roman: Qahramonning ichki dunyosi, uning ruhiy tajribalari, kechinmalari markazda turadi. Dostoyevskiy, V. Vulf, G. Meyler ijodida psixologik roman elementlari kuchli ifodalangan.

Satirik va falsafiy roman: Satirik roman jamiyatni tanqidiy ko'z bilan ko'rib, kinoya va hajv yordamida turli illatlarni fosh etadi (masalan, G. Sviftning "Gulliver sayohatlari"). Falsafiy roman esa inson va koinot,

hayot ma'nosi, adolat, axloq kabi mavzularni falsafiy mushohada orqali yoritadi (A. Kamyu, J.-P. Sartr asarlari).

Bu roman tiplari ko'pincha bir-biri bilan chambarchas bog'liq ham bo'lishi mumkin. Masalan, bir roman o'zida realistik va psixologik unsurlarni, yoki romantik va falsafiy xususiyatlarni uyg'unlashtirishi ham ehtimol. Shuning uchun ularni aniq chegaralarda ajratish oson emas, lekin tipologik tasnif umumiy ko'rinish beradi.

VII. Roman janrini tadqiq etish metodologiyasi

Roman janrini ilmiy o'rganishning turli metodlari mavjud bo'lib, ular orasida adabiy-tarixiy, qiyosiy adabiyotshunoslik va nazariy poetika yondashuvlari eng muhimlari hisoblanadi.

Adabiy-tarixiy yondashuv: Roman janrining rivojlanish bosqichlarini, tarixi va shakllanish jarayonini tahlil qilishga qaratilgan. Bu yondashuv bilan shug'ullanuvchi olimlar roman ijodining o'zgarishini vaqt, madaniy kontekst, ijtimoiy-siyosiy sharoitlar bilan bog'laydi. Tarixiy poetika uslubidan foydalanib, roman strukturasining dastlabki va keyingi shakllari qiyosiy ravishda o'rganiladi.

Qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvi (adabiy komparativistika): Turli millatlarga mansub roman asarlarini taqqoslash orqali ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlash, adabiy ta'sir, allomalarni bir-biri bilan solishtirish hamda shu orqali roman janrining umumiy qonuniyatlarini topish ustida ishlaydi. Bu yondashuv Yevropa, Osiyo, Amerika romanlarida uchraydigan tipologik o'xshashlik va innovatsion farqlarni ham chuqur yoritib beradi.

Nazariy poetika yondashuvi: Roman janrining syujet, kompozitsiya, obrazlar tizimi, xronotop, uslub va til xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Bu yondashuvda asarning ichki shakli, badiiy qurilish tamoyillari, estetik mezonlari ustuvor ahamiyatga ega.

Mazkur yondashuvlar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ular yordamida roman janrining shakllanish omillari, tipologiyasi va adabiy maktablarga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi. Shuningdek, zamonaviy adabiyotshunoslikda strukturaviy, semiotik, fenomenologik, psixoanalitik yondashuvlar ham roman janri tahlilida samarali qo'llanilmoqda. Masalan, roman matnini lingvistik analitik yondashuvlar bilan tekshirish qahramon nutqining leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash, psixoanalitik uslub bilan qahramonlarning ongi va ruhiy kechinmalarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Bularning barchasi roman janrining doimiy ravishda ilmiy izlanishlar markazida bo'lishiga zamin hozirlab beradi.

VIII. O'zbek adabiyotida roman janri

O'zbek adabiyoti an'analarida roman janri XX asrning boshlaridan boshlab shakllana boshladi. Garchi undan avvalroq nasriy asarlar bo'lgan bo'lsa-da, zamonaviy ma'nodagi roman Mirmuhsin, Oybek, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Abdulla Qahhor kabi

yozuvchilar ijodida mustahkam poydevor topdi. Ayniqsa, Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romani – o’zbek adabiyotidagi ilk realistik roman sifatida juda katta ahamiyatga ega. Bu asar o’zbek jamiyatidagi ijtimoiy-siyosiy muammolar, shaxsiy fojealar va muhabbat mavzularini birgalikda yoritib, klassik eposdan tubdan farq qiluvchi yangicha epik shaklni namoyon etdi.

Keyinchalik Oybekning “Qutlug’ qon”, “Navoiy” romanlari ham realistik va tarixiy roman janrining o’zbek adabiyotidagi klassik namunalarini sanaladi. Ushbu asarlarda o’zbek jamiyatining turli qatlamlaridagi o’zgarishlar, insonning ruhiy kechinmalari, tarixiy shaxslarning faoliyati, milliy g’urur va madaniy xususiyatlar keng badiiy panoramada tasvirlangan. Mustaqillik davrida ham roman janri rivojlanishda davom etib, zamonaviy mavzular, global masalalar, milliy mentalitet va modernistik uslublarni uyg’unlashtirgan yangi turdagi romanlar paydo bo’ldi.

Shu bilan birga, bugungi kunda o’zbek romanida postmodernistik tamoyillar, psixologik tasvir, tarixiy-inqilobiy voqealarga yangicha nazar kabi xususiyatlar kirib kela boshlaganini kuzatish mumkin. Bu esa roman janrining kelajagi porloq ekanini ko’rsatadi.

Xulosa

Roman janri adabiyotning eng keng qamrovli, murakkab va dinamik ravishda o’zgarib turadigan shakllaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning tarixi uzoq davrlarni o’z ichiga olib, antik davrdagi ilk sarguzasht hikoyalar, o’rta asrlar ritsar romanlari, Uyg’onish davri insonparvarlik ruhidagi asarlar va nihoyat zamonaviy Yangi davr adabiyotidagi realistik, naturalistik, modernistik, postmodernistik turlarini o’z ichiga oladi. Roman janri epik tafakkurning asosiy shakllaridan biri bo’lib, o’zida ijtimoiy, psixologik, falsafiy, hatto ba’zan

siyosiy va publitsistik mazmunni ham yoyiq shaklda ifodalashi mumkin. Mixail Baxtinning “hali shakllanishi tugamagan yagona janr” deb tavsiflashiga asos bo’lgan jihat – romaning doimiy ravishda rivojlanishga, yangilanishga moyilligi, o’zida turli uslublarni sintez qila olishidir. Lukacs esa roman jamiyatdagi ziddiyatlarni namoyon etishdagi asosiy adabiy vositalardan biri ekaniga alohida e’tibor qaratadi.

Bugungi adabiyotda roman o’zining erkinligi, shakliy ko’lamdorligi, turli mavzularni qamrab olish imkoniyati bilan boshqa janrlar orasida yetakchi o’rinda turadi. Uning doimiy yangilanib turish xususiyati, jamiyatdagi o’zgarishlarni sezgirlik bilan aks ettirishi roman janrining kelajakda ham yanada takomillashib borishiga ishora qiladi.

O’zbek adabiyotida ham roman janri o’ziga xos tarzda rivojlanib, milliy ruh va an’analarni, ayni paytda umumjahon adabiy jarayonidagi tamoyillarni ham o’zida aks ettirib kelmoqda. Xususan, realistik, tarixiy, psixologik, falsafiy va postmodernistik tendensiyalar o’zbek romanchiligida ham sezilarli darajada namoyon bo’lyapti. Shu sababli roman janriga faqat oddiy janr sifatida emas, balki adabiy tafakkurning keng formatda ifodasi, turli zamon va makonlardagi ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-estetik masalalarni yorituvchi yetuk badiiy shakl sifatida qarash zarur.

Globallashuv, texnologik taraqqiyot va yangi medial formalar roman janrining kelajakdagi istiqbollari belgilab beradi. Elektron kitoblari, audio va videokontent formati, raqamli platformalar roman matnining o’qilishi va tarqalish usullarini tubdan o’zgartirmoqda. Shu bois kelajak romani an’anaviy shakl va yangi ifoda vositalarining sintezidan kelib chiqib, yanada boy, murakkab va jahon miqyosida jozibador bo’lishi kutiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baldick, Ch. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. – N.Y.: Oxford University Press, 2001.
2. Baxtin, M. “Epos va roman (Romandagi talqin etish metodologiyasi haqida)”. Rus tilidan tarjima: M. Olimov // Filologiya masalalari, 2005, 3-son.
3. Jo’raqulov, U. Nazariy poetika masalalari: Muallif. Janr. Xronotop. – Toshkent: G’. G’ulom nomidagi nashriyot, 2015.
4. Karimov, B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Muharrir, 2011.
5. Meli, S. So’zu so’z. – Toshkent: Sharq, 2020.
6. Lukacs, G. The Theory of the Novel. – London: Merlin Press, 1971.
7. Servantes, M. Don Kixot. Tarjima: O’zbek tilida turli nashrlar, Toshkent.
8. Qodiriy, A. O’tkan kunlar. – Toshkent: G’. G’ulom nomidagi nashriyot, turli yillarda.
9. Oybek. Qutlug’ qon. – Toshkent: G’. G’ulom nomidagi nashriyot, turli yillarda.
10. Tolstoy, L. N. Urush va tinchlik. Tarjima: O’zbek va rus tillarida turli nashrlar.
11. Dikens, Ch. Oliver Twist. Tarjima: O’zbek va rus tillarida turli nashrlar.
12. Balzak, O. Inson komediyasi. Turli asarlar to’plami, rus tilidagi nashrlar.
13. Zolya, E. Germinal. Tarjima: Rus va o’zbek tillarida turli nashrlar.
14. Joyce, J. Ulysses. Turli tillardagi nashrlar.
15. Eko, U. Roza nomi. Tarjima: Turli tillarda nashrlar.

Gulshoda SALOMOVA,
Qarshi davlat universiteti Filologiya fakulteti 10.00.01
– O‘zbek tili ixtisosligi 1-kurs tayanch doktoranti
salomovagulshoda2@gmail.com

TANLANGAN TILSHUNOSLIK TERMINLARINING LUG‘ATLARDAGI IZOHLANISH TAHLILI

Annotatsiya: maqolada tilshunoslik terminlarining izohli lug‘atlarda va tilshunoslik terminlarining soha lug‘atlarida berilishi, izohdagi farqlar haqida so‘z boradi va turli misollar bilan taqqoslanadi. Bu tadqiqot lingvistik terminologiya, terminografiya taraqqiyoti, terminologik korpus, terminologik ma’lumot bazalarini yaratishga o‘z hissasini qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: terminologiya, termin, tilshunoslik, izohli lug‘at, soha lug‘ati.

Annotation: the article discusses the representation of linguistic terms in explanatory dictionaries and specialized linguistic dictionaries, highlighting differences in their definitions and providing comparative examples. This research contributes to the development of linguistic terminology, terminography, terminological corpora, and the creation of terminological databases.

Keywords: terminology, term, linguistics, explanatory dictionary, specialized dictionary.

Аннотация: в статье рассматривается представление лингвистических терминов в толковых и отраслевых словарях, анализируются различия в их определениях и приводятся сравнительные примеры. Данное исследование вносит вклад в развитие лингвистической терминологии, терминологии, терминологических корпусов и создание терминологических баз данных.

Ключевые слова: терминология, термин, лингвистика, толковый словарь, отраслевой словарь.

Kirish. Tilning taraqqiyoti jamiyatning, millatning taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Jamiyatning har bir soha rivojlanishi tilda, ya’ni til terminologiyasida aks etadi. Shu nuqtayi nazardan terminologiya tilshunoslikning tez o‘zgaruvchan va murakkab tuzilishiga ega sohasi hisoblanadi. Har bir fan terminlar tizimidir. Rus faylasufi P.A.Florenskiy terminlarning fandagi o‘rnini quyidagicha izohlagan: “Fanning mohiyati terminologiyani tuzish, aniqrog‘i, joy-joyiga qo‘yishdan iborat... Terminlar hayoti fan tarixining o‘zidir”. Tilshunoslik ham o‘z lingvistik terminlariga ega. Til ta’limiga lingvistik terminlar mohiyatini o‘rganish asosida kechadigan jarayon sifatida qarash mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Hozirgi vaqtda dunyo tilshunosligining jumladan, o‘zbek tilshunosligining diqqat markazida turli xil mavzular bilan birga terminologiya ham turibdi. Jahon miqyosida ham lingvistik terminlar turli yondashuvlar asosida keng tadqiq etilgan. Jumladan, rus tilshunosligidan Y.A.Kolesnikovaning “Русская лингвистическая терминология второй половины XVIII. – первой трети XX вв.”, T.V.Jerebeloning “Словарь лингвистических терминов”, Z.I.Yevloyevaning “Русская лингвистическая терминология в эволютивном аспекте.”, V.A.Tatarinovaning “Введение в научный оборот значительного количества лингвистических терминов объясняется целесообразностью проследить и продемонстрировать динамику развития терминосистемы” nomli ishlari buning yaqqol dalilidir. Xususan, Yevloyeva tadqiqotida rus lingvistik terminologiyasini tartibga solish bo‘yicha terminografik ishlar, adabiy tilning tarkibiy qismi sifatida lingvistik terminologiyani o‘rganish aspekti,

XIX-XX asrlarda lingvistik terminologiyaning rivojlanish xususiyatlari, freym tahlilning terminologiya taraqqiyotini ifodalashdagi o‘rni, rus terminologiyasining so‘z yaratish imkoniyatlari haqida fikr yuritilgan.[3] Shuningdek, xalqaro notijorat tashkilot – SIL tomonidan yaratilgan ingliz lingvistik terminlari glossariyi hamda fransuz-ingliz lingvistik terminlari glossariyi ham lingvistik terminlar tadqiqi mahsulidir. Ingliz lingvistik terminlari glossariyi 900 mingdan ortiq terminlardan tashkil topgan bo‘lib, har bir terminning ta’rifi va manbasi keltirilgan.[7]

So‘nggi yillarda yurtimizda o‘zbek tiliga bo‘lgan e’tibor yanada kuchaydi. Prezidentimiz tashabbusi bilan mamlakatimizda O‘zbek tili rivojini ta’minlaydigan tadqiqotlar ko‘paymoqda. 2020-yil 20-oktabrda davlatimiz rahbarining “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi va buning natijasida o‘zbek tilining har bir sohasi taraqqiyotiga o‘z hissasini qo‘shadigan ko‘plab ilmiy tadqiqotlar va ilmiy faoliyatlar olib borilmoqda. Jumladan, terminologiya, ayniqsa, tilshunoslik terminlariga bog‘liq bir qancha ishlar amalga oshirildi.

O‘zbek tilshunosligida ham S.Ibrohimov, O.Usmonov, S.Akobirov, R.Doniyorov, N.Qosimov, A.Hojiyev, N.Mahmudov, Sh.Ko‘chimov, H.Dadaboyev, I.Yuldashev, H.Jamolxonov, A.Madvaliyev, N.Mahkamovlar tomonidan o‘zbek terminologiyasining umumiy va xususiy masalariga doir qator ishlar amalga oshirilgan.[8] Bundan tashqari, o‘zbek tilshunosligida tilshunoslikka oid terminlar Hojiyev A., Ermatov I.R., Xudoyberganova D., Xamroyev Sh.M. kabi tilshunoslar tomonidan atroflicha o‘rganilgan. Ammo

lingvistik terminologiyamizda, shu jumladan, leksikografiya sohasida o'z yechimini kutayotgan muammolar yetarli darajada mavjud. Terminlarning standartligini ta'minlash va modellashtirish, shuningdek, tarjima jarayonida ularning moddiy ko'rinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ilmiy terminologiya, terminografiya taraqqiyoti, terminologik korpus, terminologik ma'lumot bazalarini yaratishning asosiy shartidir. Shuningdek maqolada qiyosiy tahlil, sintez, diskursiv tahlil, tahlil va tahlil metodlaridan foydalanildi.

Natijalar va muhokama (Results and Discussions)

Tilshunoslik terminlariga oid ko'plab lug'atlar tuzilganligi va qator tadqiqot ishlari olib borilganligiga yuqoridagi ma'lumotlarda guvoh bo'ldik. Lug'atlar maqsadiga qarab tilshunoslik terminlari turli lug'atlarda turlicha (tor yoki batafsil) berilgan. Masalan, "O'zbek tilining izohli lug'ati" 5 jildli (2006-2008) va yangi tahrirdagi "O'zbek tilining izohli lug'ati" 6 jildli (2023) kabi lug'atlarda lingvistik terminlar barchaga tushunarli bo'lishi uchun keng qamrovli va umumiy tarzda qisqa taqdim etilgan. M.Mahkamov, I.Ermatovlarning "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" sohaviy lug'atida esa birmuncha chuqurlashtirilib tahlillar asosida yoritilib, keng va mukammal berilgan. Ya'ni "Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati"da terminlar shu soha mutaxassislari uchun tushunarli holda bayon qilingan. Shu o'rinda, ba'zi tilshunoslik terminlarining lug'atlarda berilishi va izohlariga e'tibor qaratsak:

"O'zbek tilining izohli lug'ati" (6 jildli)da:

AFFIKS [*lot. affixus* – birlashtirilgan, biriktirilgan] *tlsh.* So'zga qo'shilib, yangi so'z yoki so'z shaklini hosil qiluvchi til birligi. Mas., *-chi* (xizmatchi), *-lar* (bolalar). [2]

"Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati" lug'atida:

AFFIKS (*lot. affixus* – birlashtirilgan, biriktirilgan). So'zga (leksemaga) zid qo'yiladigan (leksik ma'noga ega bo'lmagan), o'zi qo'shiladigan asosning lug'aviy yoki grammatik ma'nolarning shakllanishiga xizmat qiladigan morfema, qo'shimcha. Mas., *ish-chi-lar-imiz-ni*. Affikslar vazifalariga ko'ra ikki asosiy turga bo'linadi: 1) so'z yasovchi affikslar (*q*); 2) shakl yasovchi affikslar (*q*). Affikslar so'zning boshiga, o'rtasiga yoki oxiriga qo'shilishi mumkin. So'z boshiga qo'shiladigan affikslar *prefiks* (*q*), o'rtasiga qo'shiluvchilari *infiks* (*q*), oxiriga qo'shiladiganlari *suffiks* (*q*) deyiladi. O'zbek tilidagi affikslar, asosan, so'zning oxiriga, ba'zilar so'z oldiga qo'shiladi, ya'ni suffiks va prefiks holda bo'ladi. [6]

Yuqorida berilgan *affiks* termini izohlaridan sezilib turibdiki, "O'zbek tili izohli lug'ati" (6 jildli)da keltirilgan affiks terimini izohi N.Mahkamov, I.Ermatovlarning "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" (2013)da berilgan izohidan farq qiladi. Ya'ni birinchi izoh qisqa, lo'nda va jamiyatning barcha a'zolari uchun tushunarli holda keltirilgan. Keyingi izohda ma'lumotlar keng va shu sohada faoliyat yurituvchilar uchun tushunarli bayon qilingan. Quyidagi izohda ham shunday farqni kuzatishimiz mumkin:

"O'zbek tilining izohli lug'ati" (6 jildli)da:

HOL [*a.* – holat, ravish] 1. Hayotdagi muayyan bir holat, vaziyat; ahvol. *Umidli, izlanuvchan yoshlarimizning ko'pligi*

quvonchli holdir. Gazetadan. Shunaqa, bu cho'lni osonlikcha yengmaganmiz, qurbonlar berib, jon fido qilib, shu holga keltirganmiz. "O'zbekiston qo'riqlari". ...maktabda o'qitish ishlari mustahkam izga tushib ketdi. Bu hol qishloqda sezilmay qolmadi. M.Ismoil, Farg'ona t.o. Darvozalar yonida sarbozlar yurib turishi... dushmanga qarshi tadbir-choralar ko'rilayotganini hisobga olmaganda, shahar o'lik holda edi. Mirmuhsin, Me'mor.

Holiga voy. Kishining ishi, ahvoli yomon bo'lishini, achinarli ahvolga tushishini bildiradi. O'z pirini bebrob qilgan, yuziga oyoq tirab ketgan bandaning holiga voy! "Mushtum".

2. Kimsa yoki narsa jismida yuzaga kelgan muayyan holat. Avtor yana savlatli holiga qaytdi. Qaddini g'oz tutganicha, oyog'ini kerib, yirik-yirik qadam tashlab chiqib ketdi. E.Musajonov, Himmat. O'zim-ku, g'o'zalarni shu holga yetkazguncha lablarimni (ng) uch marta po'sti tushdi. S.Nurov, Narvon.

3. Kishining jismoniy va ruhiy jihatdan o'zini sezishi; jismoniy va ruhiy holat; kayfiyat, avzo, ko'rinish. *Me'morning xayol surib, giyohvandlardek qotib qolganini ko'rgan Horunbek... ustod ba'zan shunday holga tushib qolarmikan, bu, ehtimol, achchiq alamning oqibatidir... deb o'ylandi. Mirmuhsin, Me'mor. Teshaboy, bir tomondan, kooperativchining holiga achindi, ikkinchi tomondan, gitlerchilarga xizmat qilayotganidan g'azablendi. T.Rustamov, Mangu jasorat.*

4. (o'p.k. shaklida – holda) Holat bildiruvchi (g'amgin, ma'yus kabi) ba'zi so'zlar, shuningdek, **-gan** affiksli fe'l bilan qo'llanib, biror harakat-holatning shu so'z bildirgan holatda yuz berishi, bajarilishini bildiradi. *Husaynning dadasi ma'yus holda, bilinar-bilinmas bosh chayqab qo'ydi. M.Osim, Ibn Sino qissasi. Suyum og'a garang, dardli, och holda tepa ustiga chiqqach, yana boyagidek orqa-oldiga qaradi. N.Fozilov, Diyodor. Husayn Boyqaro ... qiyiq, tez o'ynaydigan ko'zlarini shoirga tikib, g'amgin holda dedi... Oybek, Navoiy. Imom yerga qaragan holda boshini qimirlatib qo'ydi. A.Qodiriy, Mehrobdan chayon.*

5. Ba'zi so'zlar bilan qo'llanilib, ruhiy yoki jismoniy imkoniyat, kuch-quvvat ma'nosini bildiradi. *Uning oh degani holi yo'q. S.Siyoyev, Avaz. Bolaning yig'lashga ham holi qolmagan edi. Gazetadan. Xosiyat xola bir ho'plam choy ichgan bo'ldi-yu, holi kelmay, yotib qoldi. R.Fayziy, Cho'lga bahor keldi.*

6. *tlsh.* Ish-harakatning qay tarzda bajarilishini, uning bajarilish sababini, maqsadi, o'rni, **payti va sh.k.** belgilarini bildiradigan ikkinchi darajali bo'lak. Qanday belgini bildirishiga ko'ra holning sabab holi, o'rin holi, payt holi, arz holi kabi turlari farqlanadi. *Kecha ko'rdim (kecha – payt holi). Ko'chada uchrashdik (ko'chada – o'rin holi) va b. [2]*

"Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati" lug'atida:

HOL. Kesimga bog'lanib, undan anglashilgan ish-harakatning o'rnini, paytini, holatini, bajarilish sababini, maqsadini, daraja - miqdorini bildiradigan ikkinchi darajali bo'lak. Hol qanday? qanday qilib? qay tarzda? qayerda?

qayerga? qayerdan? qachon? nega? nima uchun? qancha? kabi so'roqlarga javob bo'ladi.

Ma'nolariga ko'ra hollar quyidagi turlarga bo'linadi: 1) payt holi (*q.*); 2) o'rin holi (*a.*); 3) ravish holi (*q.j*); 4) daraja-miqdor holi (*q.*); 5) sabab holi (*q.*); 6) maqsad holi (*q.*). Hollar tuzilishiga ko'ra sodda hol(*q.*) va murakkab hol (*q.*) ga bo'linadi.[6]

Keltirilgan misollardagi *hol* termini izohini taqqoslaydigan bo'lsak, "O'zbek tili izohli lug'ati"(6jildli) da *hol* terminining 6 xil izohi keltirilgan bo'lib, 6-izoh tilshunoslikka oid. N.Mahkamov, I.Ermatovlarning "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati"(2013)da esa faqat tilshunoslikka oid *hol* termini haqidagi ma'lumotlar to'liqligicha berilgan. Keyingi berilayotgan misol ham fikrimizni tasdiqlaydi:

"O'zbek tilining izohli lug'ati" (6 jildli)da:

TINISH BELGILARI – muayyan tilda yozma nutqni to'g'ri, ifodali, mantiqli bayon qilish, uni ixchamlash, yozma nutq bo'laklarining o'zaro mantiqiy- grammatik munosabatlarini ko'rsatish uchun xizmat qiladigan muhim grafik vositalar (vergul, nuqta, tire va sh.k.). *Tinish belgilarining asosiy vazifasi nutqning mazmuniy bo'linishini ko'rsatish, shuningdek, uning sintaktik tuzilishi va intonatsion jihatini aniqlashga yordam berishdir.* "O'zME".[2]

"Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati" lug'atida:

TINISH BELGILARI. Biror tilning umumiy grafik tizimida alohida guruhini tashkil etuvchi va yozma nutqda harflar yoki boshqa yozuv ifodalari bilan berib (ifodalab) bo'lmaydigan tomonlarni (nutqning sintaktik qurilishi va mazmunan qismlarga bo'linishini) ifodalash uchun xizmat qiluvchi belgilar. Tinish belgilari quyidagilardan iborat: nuqta (*q.*); so'roq belgisi (*q.*); undov belgisi (*q.*); nuqtali vergul(*a.*); ko'p nuqta (*q.*); vergul (*q.*); ikki nuqta (*q.*); t tire (*q.*); qavs (*q.*); qo'shtirnoq (*q.*)[6]

Xulosa va takliflar (Conclusion/ Recommendations)

Yuqorida keltirilgan misollardan ko'rinib turibdiki, "O'zbek tilining izohli lug'ati" lingvistik terminlarni keng auditoriya uchun umumlashtirib taqdim etsa, "Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati" esa mutaxassislar

uchun batafsil va tahliliy yondashuvni afzal biladi.

Bundan tashqari har ikkala lug'at o'zaro solishtirilganda bir qator tafovutlar ko'zga tashlanadi:

tilshunoslik terminlari lug'atida berilgan terminlar o'zbek tili izohli lug'atidagi terminlarga nisbatan ancha keng va batafsil izohlangan;

– tilshunoslik lug'atida keltirilgan ko'pchilik terminlar o'zbek tili izohli lug'atida uchramaydi yoki aksincha holatlarni ham kuzatish mumkin.

O'zbek tili izohli lug'atida tilshunoslikka oid ayrim terminlar **"tish"** (tilshunoslikka oid) belgisi bilan berilmagan, lekin tilshunoslik lug'atida aynan uchraydi. Masalan, yuqoridagi fikrga quyidagi terminlarni misol qilib keltirishimiz mumkin:

"O'zbek tilining izohli lug'ati" (6 jildli)da:

METAFORA [*yun. metaphora* – ko'chirish, ko'chim] *ad.* So'z yoki iborani o'xshashlik yoki o'xshatishga asoslangan ko'chma ma'noda ishlatish va shunday ma'noda ishlatilgan so'z yoki ibora; istiora, majoz (mas. Quloq so'zining dutorning qulog'i birikmasidagi ma'nosi metafora asosida yuzaga kelgan). Kafkaning tilida hech qanday obrazlar, o'xshatishlar, mengzashlar, bezashlar, ohangga urg'u berishlar, metafora, metonimiyalar, hissiy kechinmalar, ehtirosalar tasviri uchramaydi. N.Eshonqul, Mendan"men" gacha.[2]

"Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati" lug'atida:

METAFORA (*yun. metaphora* – ko'chirish). Bir buyum nomini boshqa buyum-narsaga biror tomondan o'xshashligini e'tiborga olib ko'chirish. Metafora so'zning yangi ma'nolari hosil bo'lishida qatnashadigan omillardan biri. Mas., qanot, kosa, arafa so'zlarining samalyot qanoti, tarvuzning kosasi, bayram arafasi birikmalaridagi ma'nosi metafora asosida hosil bo'lgan. q. Metonimiya. [6]

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, lingvistik terminlarning izohlanishi va taqdim etilishidagi tafovutlarni o'rganish ilmiy terminologiya, terminografiya va leksikografiya rivojlanishiga hissa qo'shadi. Kelajakda lingvistik terminlar bazasini yaratish va uni xalqaro standartlarga moslashtirish istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomli. 1-2-tomlar. – Toshkent: O'zbek Milliy Ensiklopediyasi, 1981.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. 6 jildli. 1-6-jildlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2023. 1-j, 25-b; 2-j, 400-b; 5-j, 255-b; 3-j, 155-bet
3. Yevloyeva Z.I. Русская лингвистическая терминология в эволютивном аспекте: диссертация кандидата филологических наук. – Нальчик, 2006. – 150 с. 2-bet
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbek Milliy Ensiklopediyasi, 2002
5. Ermatov I.R. O'zbek tilshunoslik terminlarining shakllanishi va taraqqiyoti: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PHD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019.
6. Ermatov I.R., Mahkamov N. Tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. – Toshkent, "Fan" nashriyoti, 2013. 12-bet, 114-bet, 45-bet, 70-bet.
7. Shahlo Abdumurod qizi Abdisalomova "Tilshunoslik terminlarining shaklii strukturasi tahlili" nomli maqolasi. www.areas.uz. 1208-bet.
8. Ibrohimov S. Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi – Toshkent: O'zFA, 1959.

Mohigul ISROILOVA,
Samarqand davlat universiteti doktoranti

O'ZBEK TILIDAGI SINONIM VA ANTONIMLARNI PARAMETRIK O'RGANISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: maqolada leksikologiyaning muhim tarmoqlaridan hisoblangan sinonimlar va antonimlar hamda bu tushunchalarni o'zbek tilida parametrik o'rganishning ahamiyati haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: *sinonim, antonim, parametrik o'rganish, so'z, semantik (ma'no) o'xshashlik, nutqiy faoliyat.*

Annotation: the article discusses synonyms and antonyms from important branches of lexicology and the importance of parametric learning of these concepts in the Uzbek language.

Key words: *synonym, antonym, parametric learning, word, semantic (meaning) similarity, speech activity.*

Аннотация: в статье рассматриваются синонимы и антонимы из важных разделов лексикологии и важность параметрического изучения этих понятий в узбекском языке.

Ключевые слова: *синоним, антоним, параметрическое обучение, слово, семантическое (значительное) сходство, речевая деятельность.*

Til jamiki mavjudotlar orasida insongagina Yaratgan tomonidan berilgan ne'mat bo'lib, u nafaqat muloqot vositasi, balki tilshunoslik deb nomlangan soha uchun tadqiqot obyekti aylandi. Til jamiyat a'zolari uchun muloqot ta'minlash vazifasini bajarar ekan, o'z navbatida, jamiyat uchun xizmat qiladi. So'zlovchining turli til birliklaridan foydalanish mahorati uning nutqiy faoliyatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda sinonimlar va antonimlar muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumki, sinonimlar va antonimlar mavzusi nafaqat jahon tilshunosligida, balki o'zbek tilshunosligida ham uzoq yillardan buyon tadqiqot obyekti sifatida o'rganib kelinmoqda. Ammo ularni parametrik o'rganish fanda yangi bilimlar hosil qilish imkoniyatini beradi. Rus tilshunosi Yu.Puzanova bola nutqining rivojlanib borishida parametrik sifatlar leksik ma'nolar bilan birga o'sib borishini ta'kidlaydi

Parametr – biror voqea-hodisani tavsiflash va baholash uchun zarur bo'lgan belgi, mezon [O'zbek tilining izohli lug'ati, 2014]. Asosan, aniq fanlar sohasida qo'llaniluvchi bu atamadan tilshunoslikda ma'lum bir til birliklarini tavsiflash mezon sifatida foydalanish maqsadga muvofiq. O'zbek tilidagi sinonim va antonimlarni parametrik o'rganish deganda, ular o'rtasidagi farqli va aloqador jihatlarni aniq bir tizim asosida o'rganishni tushunish kerak. Bunda ular o'zaro taqqoslanib tadqiq qilinadi. Sinonimlar va antonimlar o'rtasidagi munosabatlar parametrlar yordamida tahlil qilinadi.

Sinonim va antonimlarni parametrik o'rganishda, asosan, so'zlarning semantik, ya'ni ma'no xususiyatlari, kontekstdagi o'rni va ularning bir-biriga nisbatan farqlari yoki o'xshashliklari parametrlar orqali o'rganiladi. Ular orasidagi farqlarni quyidagi parametrlar orqali tahlil qilish mumkin:

- so'zlarning bir-biriga yaqinligini aniqlash, ya'ni ma'no jihatdan darajalanishi;
- so'zlarning bir-biriga nisbatan farqi va his-

tuyg'ularni ifodalashiga ko'ra xarakterlanishi – so'zning emotsional ta'siri;

– so'zlarning nutqiy vaziyatda bir-biriga mos kelishini aniqlash – kontekstual bog'liqlik.

Yuqorida keltirilgan parametrlardan tashqari, har bir so'zning o'ziga xos xususiyatlariga, uning ma'no va kontekstual o'zgarishlariga, grammatik va stilistik jihatlarga ham e'tibor berish lozim. Ba'zi sinonimlar ma'no jihatdan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, emotsional ta'sir nuqtayi nazardan bir-biridan farq qiladi, ya'ni emotsional "yuk" hamma so'zga ham tushavermaydi. Masalan, "qiziqarli kitob" va "zo'r kitob" birikmalarida "zo'r" so'zi fikrni yanada emotsional ifodalash uchun xizmat qilgan. Ayni holat antonimlarda ham kuzatiladi. Masalan, "ezgulik" va "yovuzlik" so'zlari keng tarqalgan antonimlar bo'lsa-da, "yovuzlik" so'zi ba'zan kuchli emotsional ta'sir ko'rsatadi. Professor J.Eltazarov til sathlari va birliklari orasida yuzaga keluvchi aloqani dinamik aloqa guruhiga kirgizish mumkinligini, bunga sabab qilib esa til struktural jihatdan o'zgarishda, funksional jihatdan takomillashishda bo'lgan tizim ekanligini ta'kidlaydi [1.15]

Sinonim so'zlar o'rtasida ma'no darajasini tahlil qilish semantik (ma'no) o'xshashlik va farq orqali ifodalanadi, ya'ni ikki so'z bir xil ma'noga ega, lekin ular orasida nozik farqlar bo'lishi mumkin. Masalan, "iboli", "hayoli", "oriyatli", "andishali" so'zlari bir xil ma'noga ega bo'lsa ham, "oriyatli yigit", "iboli qiz" tarzida qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Antonimlar bir-biriga zid ma'noga ega bo'lgan so'zlar bo'lib, so'zlashuv jarayonida qarashlar, fikrlar qarama-qarshiligini aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilidagi "xursand" va "xafa" antonimlari orqali insonning ruhiy holati, quvonch va qayg'u orasidagi kechinmalari aks ettiriladi.

Tilshunoslikda sinonim va antonimlarni parametrik o'rganish bir nechta muhim ahamiyatga ega:

1. Kommunikativ jarayonda samaraga erishish.

Sinonimlar ma'nosi bir-biriga yaqin so'zlar bo'lib, ba'zan ularning biri o'rnida boshqasini qo'llash ma'noga kuchli ta'sir ko'rsatmaydi: shapaloq tortmoq, tarsaki tortmoq kabi. Ammo ayrim hollarda bunday almashtirish mumkin emas: "ovqatini chaynab gapirdi"ni "ovqatini kavshab gapirdi" deb qo'llab bo'lmaydi. Nutqda sinonimlarni qo'llashda ehtiyotkorlik muloqotning samarali kechishini ta'minlab beradi. Ulardan o'rinli foydalanilsa, nutqiy ta'sirchanlikka erishiladi. Sinonimlar va antonimlar o'rtasidagi farqlarni bilish va ularni kerakli nutqiy vaziyatda qo'llay olish tilni aniq va tushunarli ishlatish imkonini beradi. Bu esa samarali muloqot va til imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish uchun zarur.

2. Leksik boylikni tahlil qilish. Til birliklarini amaliyotda to'g'ri qo'llash, ma'nolarini farqlash tilning leksik boyligini tushunishga yordam beradi. Ular yordamida so'zlar o'rtasidagi ma'no farqlari va o'xshashliklar aniqlanadi, bu esa tilning chuqurroq tahlilini amalga oshirish imkonini beradi.

3. Semantik tizimni tushunish. Sinonimlar va antonimlar o'zaro qarama-qarshi yoki o'xshash ma'no munosabatlarini aks ettiradi. Ularni o'rganish semantika, ya'ni so'zlarning ma'nosi va ularning o'zaro bog'lanishlarini tushunishda muhimdir.

4. Tilni o'rganish va o'rgatish. Sinonimlar va antonimlarni o'rganish, so'zlarning turli xil ma'nolaridan xabardor bo'lish tilni o'rgatishda foydalidir. Ular yordamida til o'rganish jarayonida lug'at boyligini

oshirish va undan foydalanish mumkin. Bu, ayniqsa, tarjima va adabiyotshunoslikda juda zarur. Bir so'zning bir necha ma'nosini qo'llash matnning mazmunini boyitish bilan bir qatorda, takrorning oldini olish uchun ham xizmat qiladi [2].

5. Til va madaniyat o'rtasidagi bog'lanish.

Sinonimlar va antonimlar, tilning o'ziga xos madaniy va tarixiy jarayonlarini aks ettiradi. Shu bilan birga, ular xalqning dunyoqarashi va fikrlash tarzini anglatadi. Til va madaniyat o'rtasidagi jarayon bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bunda sinonim va antonimlarning ham o'ri bor. Tarixning ma'lum davrida iste'molda bo'lgan sinonimlar va antonimlar vaqt o'tishi bilan o'z o'rnini ayni ma'noni bildiruvchi boshqa so'zlarga o'zgartirishi tabiiy holat. Mustaqillikka erishguncha bo'lgan yillarda "erksizlik" "qaramlik" kabi so'zlar keng tarqalgan bo'lsa, bugungi kunda "mustaqillik", "ozodlik" kabi so'zlar ijtimoiy hayotni aks ettirish maqsadida qo'llanilmoqda. Ko'rinadiki, bu jarayon tilning faqat grammatik o'zgarishini emas, xalqning erkinlik va mustaqillikka ehtiyoji va qadriyatlarining yuksalishini ham ko'rsatadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'zbek milliy til korpusi yaratilayotgan bir vaqtda tilshunoslikning boshqa yo'nalishlari bilan birga sinonimlar va antonimlarni aniq tizim sifatida tadqiq etish bu borada amalga oshirilayotgan ishlarning boyishiga xizmat qiladi. Sinonimlar va antonimlarni semantik, grammatik, stilistik jihatdan o'xshash va farqli tomonlarini o'rganish fanda yangi bilimlar hosil qilish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eltazarov J. So'z turkumlari paradigmasidagi o'zaro aloqa hamda ko'chish hollari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2006, 15-b.
2. Iannario M., Maravalle M. Parametric and nonparametric approaches to the semantic relationship among synonymy// Quaderni di Statistica. 2011. – № 13.
3. Qurbonova M.M. Hozirgi zamon o'zbek tili. – Toshkent, 2002. 178-b
4. Пузанова Ю. С. ПАРАМЕТРИЧЕСКИЕ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ РУССКОГО ЯЗЫКА: ИССЛЕДОВАНИЕ ОНТОГЕНЕЗА НА МАТЕРИАЛЕ ДАННЫХ СПОНТАННОЙ РЕЧИ// ФИЛОЛОГИЯ. – 137-141с.
5. Yusupov O'. Q. Tilshunoslikda yangi yo'nalishlar va ularda ishlatiladigan ayrim istilohlar // Filologiya masalalari. 2011. – № 2.
6. Yuldasheva N.S. TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIKNING NAZARIY MUAMMOLARI: SINONIMLAR VA ANTONIMLAR USLUBIYATI// Educational Research in Universal Science. 2023, – № 6.
7. G'iyosov S. O'zbek va rus tillaridagi holat sifatlarining leksik, semantik xususiyatlari. – Toshkent, 1983, 56-bet.

Tamilla ANNAZAROVA,
*Oriental universiteti o'qituvchisi,
 Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti mustaqil izlanuvchisi
 abdutami18@gmail.com*

RASMIY MULOQOTNING TURLARI VA O'RGANILISH TARIXI

Annotatsiya: mazkur maqola rasmiy og'zaki muloqotning tarixiy rivojlanishi, uning turli sohalaridagi ahamiyati va zamonaviy kommunikatsiya jarayonlarining xususiyatlarini tahlil qiladi. Maqolada antik davrlardan boshlab XXI asrgacha bo'lgan davrlarning muloqot haqidagi falsafiy qarashlaridan tortib, zamonaviy texnologiyalar va masofaviy muloqot usullari o'rganilgan. Rasmiy og'zaki muloqotning rivojlanishida shaxslararo va ommaviy kommunikatsiyaning turli janrlari, jumladan, intervyu, muzokaralar, rasmiy ishbilarmonlik muloqotlari va boshqa kommunikativ shakllarning ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, rasmiy muloqotdagi lingvistik va pragmatik yondashuvlarning rivojlanishi, shu jumladan, yangi texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning rasmiy muloqotga ta'siri ham muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: *rasmiy diskurs, rasmiy og'zaki muloqot, intervyu.*

Аннотация: данная статья анализирует историческое развитие официального устного общения, его значение в различных сферах и особенности современных коммуникационных процессов. В статье рассматриваются философские взгляды на коммуникацию начиная с античных времён до XXI века, а также изучаются современные технологии и методы дистанционного общения. В развитии официального устного общения исследуется значение различных жанров межличностной и массовой коммуникации, включая интервью, переговоры, деловое официальное общение и другие коммуникативные формы. Также обсуждается развитие лингвистических и прагматических подходов в официальной коммуникации, в том числе влияние новых технологий и социальных сетей на официальное общение.

Ключевые слова: *официальный дискурс, официальное устное общение, интервью.*

Annotation: this article analyzes the historical development of official oral communication, its significance in various fields, and the characteristics of modern communication processes. It examines philosophical perspectives on communication from ancient times to the 21st century and explores the impact of modern technologies and remote communication methods. The study highlights the importance of various genres of interpersonal and mass communication—such as interviews, negotiations, and formal business communication—in the evolution of official discourse. Furthermore, the article discusses the development of linguistic and pragmatic approaches in official communication, including the influence of new technologies and social networks.

Key words: *official discourse, official oral communication, interview.*

Rasmiy og'zaki muloqot – hayotning turli sohaları, jumladan, ta'lim, madaniyat, san'at, tadbirkorlik, mehnat, ommaviy axborot vositalari kabi sohalarida qo'llaniluvchi og'zaki muloqot turidir. Rasmiy og'zaki muloqot ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarga bog'liq ravishda shakllanib, tarixiy rivojlanish bosqichlarida turli tadqiqotlarda o'rganilgan. Og'zaki muloqotning rasmiylashuvi, uning sohalaridagi ahamiyati, qanday qilib mazmun va tarkib jihatdan tahlil qilinishi masalalari ilmiy izlanishlarning asosiy obyekti hisoblanadi.

XVIII asrning yetuk shveysariyalik yozuvchisi logan Lafater: "Dono bo'lishni istasangiz o'rinli savol berishni, diqqat bilan tinglashni, xotirjamlik bilan javob berishni va aytish uchun so'z bo'lmaganda jim turishni o'rganishingiz kerak" deb ta'kidlab, muloqot jarayonining mohiyatini majoziy tarzda ifodalagan.

So'nggi yillarda madaniyatlararo rasmiy muloqotlarga, ularning lingvomadaniy tasniflariga, funksional pragmatika va kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan, shuningdek, madaniyatlararo rasmiy og'zaki va yozma kommunikatsiyaga bo'lgan qiziqish sezilarli darajada ortdi.

Agar g'arb ishbilarmonlik muzokaralardagi paralingvistik vositalar pragmatikasi, muzokara jarayonida ishtirok etayotganlarning lingvistik kompetensiyasini o'rganish o'tgan asrning 70-yillaridan boshlab muhokama qilina boshlangan

bo'lsa, bizning mamlakatimizda bu ilmiy soha faqatgina o'tgan asr oxirida e'tiborga olinadigan bo'ldi.

Turkiy tilshunoslikda rasmiy og'zaki muloqotning o'rganilishi xususida mulohaza yuritir ekanmiz, O.A.Alekseyeva o'z tadqiqotlarida turkiy tillardagi axborot materiallarida to'g'ridan to'g'ri va bilvosita nutqni shakllantirish usullarini tahlil qilganini, bunda nutq fe'llari va grammatik tuzilmalardan foydalanishning o'ziga xosliklarini ochib berganini kuzatish mumkin.

O.Yu.Mansurova tadqiqotlarida turk tilidagi adabiy bo'lmagan lug'at qatlamlari, jumladan, sleng, jargon va professionalizm turlari ko'rib chiqilib, ularning semiotik, morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi.

M.Yu.Kasumova va M.Ergenekonlarning mazkur mavzuga oid maqolasida rus va turk tillaridagi ishbilarmonlik (деловой) diskursining o'ziga xos xususiyatlari ajratib ko'rsatilgan, ikki tilning ishbilarmonlik og'zaki nutqiga xos ba'zi tuzilmaviy va tipologik xususiyatlari tahlil qilingan va taqqoslangan.

O'z fikrlarini aniq ifoda eta olish, ularni rasmiy muzokaralar vaqtida ishonarli va tushunarli tarzda yetkazib bera bilish, shuningdek, professional darajada suhbat olib borish – rasmiy ishbilarmonlik muloqotini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan fazilatlaridir.

Rasmiy ishbilarmonlik muzokaralarida muloqot jarayonining muvaffaqiyati suhbatning shakl va janrlarining

parallel ravishda faoliyat yuritishiga bog'liq. Bunday muloqot qat'iy konvensionallik va tartibga solinganlik bilan ajralib turadi, kontekstda yaratiladi, kontekst doirasida amal qiladi, unga bog'liq bo'lib quyidagi shakllarda namoyon bo'ladi: og'zaki va yozma; dialogik va monologik; shaxslararo va ommaviy; bevosita (kontaktli) va masofaviy (distant).

Rasmiy muloqotning janrlariga kelsak, ular juda xilma-xildir – konferensiyalar, ko'rgazmalar, seminarlar, taqdimotlar, matbuot anjumanlari, brifinglar, intervyular, davra suhbatlari, ish uchrashuvlari, qabul marosimlari, muzokaralar, bahslar va boshqalar bo'lishi mumkin. Zamonaviy rasmiy doira jamiyati hayotining muhim tarkibiy qismiga aylangan muzokaralar faoliyati va uning bir bo'lagi bo'lgan suhbatlar – bu o'ziga xos mustaqil xarakterga ega bo'lishi yoki muzokaralarga tayyorgarlik vazifasini bajarishi mumkin bo'lgan jarayondir. Suhbat – hamkorlar o'rtasidagi shaxslararo nutqiy va nonutqiy muloqot bo'lib, u muammolarni hal qilish, muayyan kelishuvlarni o'rnatishga qaratilgan bo'lib, bunda ham og'zaki (verbal), ham nonverbal kommunikatsiya orqali amalga oshiriladi. Ushbu jarayon spontanik (oldindan rejalashtirilmagan, tabiiy) xarakterga egadir.

M.M. Baxtinning fikricha, nutq jarayonida tanlangan janr gapiruvchini boshqaradi: tanlangan janr gaplarning turlarini va ularning kompozitsion bog'lanishlarini belgilaydi. Nutqiy janrlarni bilmasdan turib samarali muloqot deyarli imkonsizdir. Demak, biz uchun eng muhim jihat, bu – bayonot (verbal va nonverbal nutq)ning qanday ta'sir ko'rsatishi, qanday samara berishi. Og'zaki rasmiy muloqotni o'rganishda, avvalo, bayonotlarning aynan qanday xususiyatlari muloqot ishtirokchilarida taassurot qoldirishga qaratilganligiga e'tibor qaratish lozim.

Bu maqsadda muzokaralar vaqtida suxandonlar (yoki muzokara olib boruvchilar) tinglovchilar diqqatini jalb etish uchun turli xil uslubiy vositalardan, ya'ni ifodali nutqiy vositalardan faol foydalanadilar. Rasmiy muloqotning turli janrlarida ishlatiladigan uslub alohida ahamiyat kasb

etadi. Bu uslub kommunikativ vaziyatlarning stereotipik (qayta takrorlanuvchi, odatiy) bo'lishi bilan belgilanadi va shu jihatdan til birliklarining rasmiylik namunasi sifatida namoyon bo'ladi.

Turli madaniy tizimlar muzokaralarning milliy madaniyat, tarixiy, siyosiy uslublarining shakllanishiga sabab bo'ladi. Ushbu muzokara uslublariga ta'sir qiluvchi uch asosiy omil mavjud: milliy omil; tashkiliy omil – xalqaro tashkilotlar doirasida shakllangan madaniyatlarni o'z ichiga oladi; kasbiy madaniyat omili – bu esa muayyan kasb egalari orasida shakllangan muloqot madaniyatidir. Amerikalik olimlar Xarnett va Kammingslarning fikriga ko'ra, rasmiy muzokaralar boshqa muloqot turlaridan o'z maqsadlari, munosabatlari va me'yorlari bilan farq qiladigan ijtimoiy o'zaro ta'sirning o'ziga xos turi hisoblanadi. Shu bois, muzokaralardagi kommunikatsiya turli xil axborot almashish usullarini o'z ichiga oladi, jumladan nonverbal signallar (imo-ishora, tana tili); verbal xabarlar (og'zaki yoki yozma nutq); ovoz ohangi orqali yetkaziladigan mazmun (intonatsiya, urg'u, pauzalar); ramziy vositalar (metaforalar, miflar, obrazlar); mazmun va tushunchalar (kontekstual va madaniy ma'nolar).

Rasmiy muloqotni turli aspektlarda tadqiq qilish nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohalarida muhim ahamiyat kasb etadi. Biznes amaliyotlari, texnologiyalar va globalizatsiya jarayonlarining jadal rivojlanishi ham buni taqozo etadi. So'nggi o'n yilliklarda tadqiqotlar madaniyatlararo farqlar, nutqiy va nonutqiy pragmatika, yangi texnologiyalarning (masalan, raqamli muloqot va ijtimoiy tarmoqlar) ta'siri va virtual muhitda muloqot formatlarining o'zgarishiga qaratildi. Garchi rasmiy muloqot turli sohalarida faol o'rganilsa ham, globalizatsiya jarayonining kommunikatsiyaga ta'siri, xususan, raqamli platformalardan foydalanish, video kontentlarning turli talqinlardan o'rganilishi masalalari yanada chuqurroq tadqiqotlarni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel. Rhetoric. Tarjimon: John H. Freese. 1909. Harvard University Press. URL: <http://classics.mit.edu> (Book I, Chapter 2, 1356a–1357b).
2. Platon. Gorgiyas. Tarjimasi: W.R.M. Lamb (1924). Loeb Classical Library, Harvard University Press. ISBN: [Loeb Classical Library 123]. 454e-bet.
3. Ibn Sino. Kitob al-Shifa (The Book of Healing). G. Nasr, O. Leaman. 2005. Princeton University Press.
4. Lanham, Richard. The Renaissance and the Philosophy of Language. Princeton University Press, 1982. ISBN: 0691006012.
5. Saussure, Ferdinand de. Course in General Linguistics. Translated by Wade Baskin. Columbia University Press, 1966. ISBN: 0231061496.
6. Ярцева, Т. В. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. Т. В. Ярцевой. 2-е изд., испр. и доп. – М.: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
7. Алексеева О.А. Лексико-грамматические особенности прямой и косвенной речи в турецких новостных материалах // Учен. зап. Казан. ун-та. Сер. Гуманит. науки. 2020. – Т. 162, кн. 5. – С. 9–25. – doi: 10.26907/2541-7738.2020.5.9-25.
8. Мансурова О. Ю. Сленг современного турецкого языка // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. 2012. № 4. С. 78–85.
9. Касумова М. Ю., Эргенекон М. Особенности устного делового дискурса в русском и турецком языках // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2013. № 12. С. 160–165.
10. Е.Н. Малюга. Вестник РУДН, серия Лингвистика, 2009, № 3, 52-с.
11. Harnett D.L., Cummings L.L. Bargaining Behaviour: An International Study. – Dame Publications Inc., 1980.
12. Tamilla Annazarova, Paralingvistik vositalarning pragmatikasi // Xorijiy tillar tadqiqi va ta'limi muammolari Problems of foreign language research and teaching Research BIB / Index Copernicus. (E)ISSN: 2181-1784 5(20), Feb., 2025 www.oriens.uz

Надежда ШАКУРБАНОВА,

PhD, старший преподаватель.

Узбекский государственный университет мировых языков

КОНСТРУКЦИИ С РАЗНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗЬЮ МЕЖДУ ПРЕДИКАТИВНЫМИ ЧАСТЯМИ

Аннотация: в статье рассматриваются сложные предложения усложненного типа, представляющие собой полипредикативные конструкции, в которых предикативные части объединяются с помощью различных типов синтаксической связи, как союзной, так и бессоюзной. Эти конструкции обладают разнообразными комбинациями связей и могут быть классифицированы по типам в зависимости от структуры их соединения. Особое внимание уделено типам СПУТ, включающим комбинации союзной и бессоюзной связей, а также сочетаниям подчинительной и сочинительной связи.

Ключевые слова: речевые конструкции, полипредикативные конструкции, многочленные бессоюзные сложные предложения, сложные предложения усложненного типа.

Annotation: the article examines complex sentences of an advanced type, which are polypredicative constructions in which predicative parts are united by various types of syntactic connections, both conjunctive and disjunctive. These constructions have diverse combinations of connections and can be classified into types based on the structure of their connection. Special attention is given to types of SPUT that include combinations of conjunctive and disjunctive connections, as well as combinations of subordinative and coordinate connections.

Key words: speech constructions, polypredicative constructions, polynomial non-conjunctive complex sentences, complex sentences of a complex type.

Annotatsiya: maqolada murakkab va rivojlangan turdagi jumlar (SPUT) ko'rib chiqiladi, bu jumlar polipredikativ tuzilmalar bo'lib, ularning predikativ qismlari turli sintaktik bog'lanishlar – bog'lovchi va bog'lovchisiz – orqali birlashtiriladi. Ushbu tuzilmalar bog'lanishlarning xilma-xilligi bilan ajralib turadi va ular bog'lanish turlariga qarab tasniflanishi mumkin. SPUT turlariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bunda bog'lovchi va bog'lovchisiz bog'lanishlar, shuningdek, bo'ysundirish va koordinatsiya bog'lanishlarining kombinatsiyalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: nutq konstruksiyalari, polipredikativ konstruksiyalar, ko'phadli bog'lanmagan murakkab jumlar, murakkab tipdagi murakkab gaplar.

Конструкции с разной синтаксической связью между предикативными частями иначе именуют как сложные предложения усложненного типа – СПУТ.

Сложные предложения усложненного типа представляют собой такие полипредикативные конструкции, в которых объединение предикативных частей происходит на основе разных типов синтаксической связи, как союзной, так и бессоюзной. Эти комбинированные типы весьма разнообразны, но при этом довольно четко классифицируются по вариациям комбинаций в зависимости типов связи между предикативными компонентами.

Синтаксические конструкции, содержащие разную синтаксическую связь, называем сложными предложениями усложненного типа – сокращенно СПУТ. Эти построения обычно состоят минимум из двух структурно выделяемых компонентов – логических компонентов, среди которых могут быть и сложные предложения минимальной структуры. Объединение структурных частей в логические компоненты и есть процесс контаминации.

В учебной литературе «Сложное предложение в современном русском языке» В.А. Белошапкова выявила эти же типы СПУТов, опираясь на комбинацию синтаксической связи во внутренней структуре конструкций: «с союзной сочинительной и подчинительной связью; с бессоюзной и союзной подчинительной связью; с со-

юзной сочинительной и бессоюзной связью; сложные конструкции, включающие в себя различные комбинации этих типов предложений» [1]. Конструкции комбинированных типов широко распространены в разговорной речи и, как ни странно, в языке художественной литературы.

В работе «Сложное предложение в современном русском языке» В.А. Белошапкова также отметила, что в полипредикативных конструкциях с комбинацией союзной связи, можно выделить еще два типа:

1) конструкции, в которых две или более предикативных частей связаны сочинительными отношениями, имеют общую придаточную;

2) конструкции, в которых две или более предикативных частей связаны сочинительными отношениями, и одна из этих составных единиц имеет свою придаточную.

Итак, в современном синтаксисе структурные типы СПУТов определяются следующими характеристиками внутренней организации:

одна из главных частей распространяется придаточной и, находится в сочинительных отношениях с другой главной частью, распространенной своей придаточной;

ряд предикативных частей, находящихся во взаимных сочинительных отношениях, распространены одной общей придаточной частью;

комбинация подчинительной и бессоюзной связей,

когда сложноподчиненное предложение минимальной структуры интонационно (бессоюзно) связывается с другой предикативной единицей;

комбинация всех трех типов синтаксической связи в рамках одной конструкции.

В СПУТах с союзными связями зачастую происходит стечение союзов при постпозиции придаточной по отношению к сочинительному союзу.

В СПУТах неоднородного состава наблюдается контаминация, то есть группировка предикативных составляющих в логические компоненты. Н.С. Валгина отмечает, что «контаминированными являются сложные построения, в которых в качестве составляющих компонентов выступают целые сложные предложения. Поскольку подчинительная связь – это связь наиболее тесная (в сравнении с сочинительной), то естественно, что в качестве единого компонента сложной синтаксической конструкции выступает сложноподчиненное, а также бессоюзное сложное предложение. Сложноподчиненное предложение может быть компонентом сложносочиненного, бессоюзного сложного предложения, и даже сложноподчиненного предложения» [1]. В соответствии с этим она определила следующие типы контаминированных конструкций СПУ-

2) Сложносочиненное предложение как компонент сложной конструкции с подчинительной связью. Конструкции данного типа возможно составить только с использованием градационных союзов, таких как: *не только...но и, не столько...сколько лишь, не то чтобы...но*;

3) Сложноподчиненное предложение как компонент сложной конструкции с бессоюзной связью;

4) Бессоюзное сложное предложение как компонент сложной конструкции с подчинительной связью;

5) Сложноподчиненное предложение как компонент другого сложноподчиненного предложения [2]. Данный тип полипредикативной сложной конструкции отличается тем, что обычно первый подчинительный союз относится не столько к последующей части, сколько ко всей последующей конструкции в целом. Но мы считаем, что данный тип построения не относится к СПУТах, так как на всех уровнях членения присутствует только один тип связи – подчинительный. Поэтому это не СПУТ, а многочленное сложноподчиненное предложение.

Многочисленные научные исследования, в которых каждый автор анализировал синтаксические конструкции по-своему дали материал для определенного количества терминов-дублетов (см. таблицу 1.)

Таблица 1. Термины-дублеты в системе полипредикативных конструкций

Общепринятый термин	Термин-дублет
Грамматическая основа	предикативный центр предикативная основа предикативный минимум предикативный узел
Составные части сложного предложения	предикативная часть предикативная единица предикативный компонент предикативная составляющая часть
Сложное предложение	сложная конструкция минимальной структуры
Полипредикативное предложение	полипредикативная конструкция поликомпонентная конструкция сложная синтаксическая конструкция многочленное сложное предложение сложное предложение усложненного типа сложное предложение комбинированного типа
Логические компоненты	сгруппированные компоненты объединенные предикативные единицы контаминированное единство

Та, которые мы проиллюстрируем примерами из текста художественной литературы и отобразим на структурных схемах особенности строения таких конструкций, дополнив минимальным анализом-комментарием:

1) Сложноподчиненное предложение как компонент сложной конструкции с сочинительной связью. В таких конструкциях самым частотным является союз и по сравнениям с другими сочинительными союзами;

В таблице собраны только самые активно используемые термины-дублеты, которые наряду с общепринятыми терминами функционируют в научной литературе относительно синтаксических разборов сложного предложения разной степени усложненности. Такое разнообразие терминологического аппарата говорит о том, что нет единого понимания данного синтаксического явления – полипредикативных синтаксических конструкций.

Список использованной литературы

1. Белошапкина В. А. Сложное предложение в современном русском языке. – М., 1967. – С.234.
2. Валгина Н.С. Современный русский язык: Синтаксис: Учебник. – 4-е изд., испр. – М.: Высш.шк., 2003. – 416 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/language/ru/yanko.valgina_2003_416p_rasp_sl.htm

Замира САФАРОВА,
старший преподаватель педагогического центра
Сурхандарьинской области

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТАРШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация: статья посвящена лингвокультурная наполненность содержания уроков по русскому языку, коммуникативная направленность упражнений преобладают на современном этапе над другими, традиционными формами работы с языковым материалом. Вооружившись именно такой педагогической стратегией и тактикой, современная Узбекская школа сможет полноценно решать задачи развития продуктивного билингвизма и полилингвизма, формирования вторичной языковой личности в многокультурной среде Узбекистана.

Ключевые слова: лингвокультурология, компетенции, старших класс, лингвистика, билингвизма и полилингвизма.

Annotation: the article is devoted to the linguacultural content of Russian language lessons, the communicative focus of exercises prevails at the present stage over other, traditional forms of work with language material. Armed with precisely this pedagogical strategy and tactics, the modern Uzbek school will be able to fully solve the problems of developing productive bilingualism and polylingualism, and the formation of a secondary linguistic personality in the multicultural environment of Uzbekistan.

Key words: linguacultural studies, competencies, senior classes, bilingualism and multilingualism.

Annotatsiya: maqola rus tili darslarining lingvomadaniy mazmuniga bag'ishlangan bo'lib, mashqlarning kommunikativ yo'nalishi hozirgi bosqichda til materiali bilan ishlashning boshqa an'anaviy shakllaridan ustundir. Aynan mana shu pedagogik strategiya va taktika bilan qurollangan zamonaviy o'zbek maktabi O'zbekistonning ko'p madaniyatli muhitida mahsulдор ikki tillilik va ko'p tillilikni rivojlantirish, ikkinchi darajali lingvistik shaxsni shakllantirish muammolarini to'liq hal qila oladi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, kompetensiyalar, yuqori sinflar, ikki tillilik va ko'p tillilik.

Введение

Лингвокультурология – это научная дисциплина, которая возникла в результате интеграции таких наук как лингвистика и культурология. Лингвокультурология, по мнению В.В. Воробьева, определяется как «комплексная научная дисциплина синтезирующего типа, изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающая этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового (культурного) содержания» [Воробьев, 1997: 36–37].

Материал и методы

Методологическая основа исследования опирается на положения современной методики преподавания русского языка и русского языка как иностранного, представленные в трудах В.Г. Костомарова, Е.М. Верещагина, А.Н. Щукина, Ю.Е. Прохорова, В.В. Пассова, В.Н. Телия, Ю.С. Степанова, Н.Д. Арутюновой, В.В. Воробьева, В.М. Шаклеина, В.А. Масловой, Л.А. Шеймана, И.А. Ореховой.

Результаты и обсуждение

Термин «Лингвострановедение» был введен в научный обиход Е. М. Верещагиным и В. Г. Костомаровым [2], которые дали определение данному понятию с методологической точки зрения, указывая на то, чему следует обучать учеников. Предметом изучения является историческое развитие и настоящая реальность конкретной страны, а также особенности культуры. Ж. М. Сухоловская рассматривает лингвострановедение как учебную дисциплину и включает в ее объект три разные сферы: лексику, методы преподавания и культурную составляющую [3, с. 281]. В силу своего междисциплинарного характера, лингвокультурология тесно переплетается с другими гуманитарными науками. Связь лингвокультурологии с семиотикой обусловлена ролью различных знаковых систем и, в первую очередь, человеческого языка, в осуществлении, хранении, передаче и усвоении культуры. Ю.М. Лотман, который создал семиотику культуры, считает, что основу

культуры составляют семиотические механизмы, обеспечивающие:

а) хранение знаков и текстов, из них состоящих,
 б) их циркуляцию и преобразование, в том числе, перевод в другие знаковые системы,

в) порождение новых знаков и новой информации. Еще в дописьменную эпоху знаки представлялись в виде свернутых мнемонических программ текстов и сюжетов, хранившихся в устной памяти коллектива [Лотман, 1992: 129]. Такую их способность мы видим и сейчас: символы представляют собой один из наиболее устойчивых элементов культурного континуума. Как правило, в коммуникации задействованы не отдельные знаки, а их объединения. Роман Jakobson считал человеческий язык – главным инструментом коммуникации – примером чисто семиотической системы: «Все языковые явления – от мельчайших единиц языка до целых высказываний... – всегда функционируют как знаки, и только как знаки». Естественному языку как семиотической системе присущи неточность, неопределенность и неоднозначность. В нем наблюдается вариативность значений, разнообразие и широта метафорических переносов, возможность бесчисленных перефразировок – «это как раз те свойства естественного языка, которые обуславливают творческую силу языка и полет фантазии не только в поэзии, но и в науке» [Jakobson, 1983: 14 –15].

Новое направление, заявившее о себе в начале 1990 гг. XX века в лингвистической науке, получило название «лингвокультурология». В его основу была положена концепция о том, что язык выступает не только как инструмент общения и познания, но и как вмещатель культурных кодов народа. По мнению В. фон Гумбольдта, отличие языков друг от друга состоит не только в звуковых знаковых системах, оно состоит ещё и в наличии различных «миро-видений». Именно данная теория подчеркивается как основное положение лингвокультурологии. Лингвокультурология рождается на стыке таких наук, как лингвистика и культурология и исследует истоки проявления культуры народа. Объектом изучения лингвокультурологии выступает человек. Он рассматривается как носитель языка и носитель культуры народа. Новое течение лингвистики наблюдает «фоновые» (по Е.М. Верещагину и В.Г. Костомарову) знания человека, его национально-специфические, поведенческие нормы, которые делают его представителем данной культуры. Изучение и преподавание языка, его функционирование в полилингвальной среде мультикультурного общества, состояние языковой

картины мира, статус и политическая роль языка, формирование лингвокультурных компетенций, анализ языкового портрета социума и определение ценностных ориентаций носителей языка – всё это стало главным приоритетом целей, поставленных перед лингвокуль-турологией как наукой.

В эпоху активизации интеграционных процессов, овладение несколькими языками в современном мультикультурном обществе становится нормой почти для всех узбекистанцев. Русский язык для узбекских учащихся является важнейшим средством межнационального общения, средством доступа к способам освоения ценностей русской культуры и средством приобщения к культурным достижениям народов, к сокровищницам мировой культуры.

Решение данной педагогической проблемы зависит от эффективности преподавания русского языка в узбекской школе, как на начальном этапе, так и в среднем и старшем звеньях. Именно в подростковом возрасте нам необходимо усилить мотивацию старшеклассников к овладению русским языком. Чем ближе время выбора профессионального пути, тем актуальнее для обучаемых приобретение качественных навыков межкультурного взаимодействия. Лингвокультурная компетенция – это способность людей не только демонстрировать свои знания в области лингвистики, но и способность вторичной языковой личности адекватно ориентироваться в вопросах, касающихся материальной и духовной культуры и традиций народа, языком которого он овладел и национальный менталитет которого он понял и принял. В этой связи перед учителем узбекской школы встают качественно новые задачи.

Ценность лингвокультурного образования на современном этапе заключается в том, что им обеспечивается духовно-нравственное становление личности. За формированием лингвокультурной компетенции происходит и формирование лингвокультурной самоидентификации как необходимой составляющей ее мировоззренческого потенциала и условия интеграции в мировую культуру. Также безусловно актуальным является исследование взаимопроникновения, взаимовлияния и взаимоотношения русского и узбекского языков с целью дальнейшего использования полученных результатов в формировании лингвокультурной компетенции узбекских учащихся. Поликультурное пространство Узбекистана расширилось, но сузилось функционирование русского языка. Прекратило свое существование русская языковая среда в сельской местности республики. Тем не менее, самым доступным и востребованным, для широких слоев населения,

инструментом межнационального общения остается русский язык, изучение которого в центрально-азиатском регионе требует нового методического осмысления проблемы.

Заключение

Исходя из всего сказанного выше, можно заключить, что формирование лингвострановедческой компетенции является обязательным аспектом современного образования в области иностранного

языка. Процесс изучения становится более осознанным, ученик становится полноценным субъектом межкультурной коммуникации. Современной методикой разработаны различные принципы, подходы в обучении лингвострановедческому материалу. Необходимо включать в процесс обучения больше интерактивных методов, направленных на развитие коммуникативных навыков, для того чтобы повышать не только эффективность, но и мотивацию.

Использованная литература:

1. Сухолювская Ж. М. Обучение лингвострановедению с использованием интернет-ресурсов (на примере английского языка) // Вестник Университета. 2014. № 10. С. 280–282.
2. Пыхина Н. В. Проблема педагогических условий формирования лингвострановедческой компетенции младших школьников // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. 2009. № 4–3. С. 137–140.
3. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам: учебное пособие. СПб.: КАРО, 2005. 351 с.
4. Скляр С. С. Лингвострановедческий материал как средство повышения мотивации к изучению иностранного языка // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. 2009. № 6-2. С. 180–185.
5. Копосова О. Б., Малёв А. В. Реализация лингвострановедческого аспекта обучения иностранному языку в старшей школе в условиях межкультурной парадигмы // Проблемы современного педагогического образования. 2020. № 68-2. С. 167–171.
6. Кузнецова А. В., Чернышов С. В. Теоретическая модель иноязычной межкультурной компетенции старшеклассников // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2020. Т. 5. № 1. С. 41–45.
7. Ефремова Н. В. Роль лингвострановедения в преподавании немецкого языка // Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в УВО: сб. науч. ст. по материалам VI Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара), Могилев, 3 апреля 2020 г. Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2020. С. 80–83.
8. Великолуг Л. В. Лингвокультурологические принципы обучения иностранным языкам // Лингвострановедение: методы анализа, технологии обучения. Ч. 1: Языки в аспекте лингвострановедения. – М.: МГИМО (У), 2019. С. 180–182.

Гульмира БАШАРОВА,
преподаватель русского языка кафедры
узбекского и иностранных языков
Ферганского медицинского института общественного здоровья

ТРАВМЫ ЗУБОВ: РОЛЬ ОНЛАЙН-РЕСУРСОВ В ОБУЧЕНИИ МЕДИКОВ

Аннотация: в данной статье рассматривается роль онлайн-обучения в преодолении с случаями травм зубов, предоставляя студентам-медикам инструменты и знания, необходимые для эффективного управления травмами зубов.

Ключевые слова: травма зубов, онлайн-обучение, травма, 3D-модели, комфорт, вывих.

Annotation: this article examines the role of online education in managing dental trauma cases by providing medical students with the tools and knowledge needed to effectively manage dental trauma.

Key words: dental trauma, online training, trauma, 3D models, comfort, dislocation.

Annotatsiya: ushbu maqola tibbiyot talabalariga tish jarohatlarini samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan vositalar va bilimlar bilan ta'minlash orqali stomatologik travma holatlarini boshqarishda onlayn ta'limning rolini o'rganadi.

Kalit so'zlar: stomatologik travma, onlayn trening, travma, 3D modellar, qulaylik, dislokatsiya.

В быстро развивающемся мире здравоохранения травмы зубов являются важной областью изучения как для студентов-медиков, так и для стоматологов. Травмы зубов часто возникают в результате несчастных случаев, спортивных травм или физического насилия и могут приводить к сложным клиническим задачам. Студенты-медики, которые могут не специализироваться на стоматологии, тем не менее, нуждаются в базовых знаниях о том, как оценивать, стабилизировать и направлять пациентов с травмами зубов.

Травмы зубов охватывают широкий спектр повреждений зубов и окружающих структур, включая переломы, вывихи и повреждения мягких тканей. Эти повреждения требуют неотложного внимания, чтобы предотвратить дальнейшие осложнения, такие как инфекции или потеря зубов. Студенты-медики, даже те, кто не специализируется на стоматологии, могут столкнуться с пациентами с травмами зубов в экстренных ситуациях. Поэтому понимание основного управления травмами зубов является важным.

В клинической практике своевременная диагностика и начальная стабилизация могут значительно повлиять на исход лечения пациента. Знание травм зубов предоставляет студентам-медикам навыки для решения вопросов обезболивания, оценки тяжести повреждения и определения необходимости немедленного вмешательства или направления к специалисту. С развитием междисциплинарных подходов в медицинском образовании образование по травмам зубов становится все более актуальным для всех будущих работников здравоохранения.

Рост онлайн-обучения в медицинском образовании. Онлайн-обучение трансформировало

медицинское образование, предоставляя студентам доступ к ресурсам, ранее ограниченными учебными аудиториями. Через онлайн-платформы студенты могут получить доступ к разнообразным образовательным материалам, включая записанные лекции, виртуальные симуляции и интерактивные случаи. Гибкость онлайн-обучения позволяет студентам возвращаться к сложным темам, таким как травмы зубов, и просматривать материалы до тех пор, пока они не овладеют ими.

Интеграция онлайн-ресурсов в медицинское образование предлагает несколько преимуществ. Студенты могут изучать образовательные материалы в своем собственном темпе, адаптировать учебный процесс под свои нужды и использовать мультимедийные инструменты, которые улучшают понимание. В такой области, как травмы зубов, требующей визуализации и прочного понимания анатомии, онлайн-инструменты, такие как 3D-модели и интерактивные симуляции, позволяют студентам получать практические знания, которые традиционные методы могут не предоставить.

Инструменты онлайн-обучения для образования по травмам зубов: интерактивные симуляции, 3D-модели и анимации, обучение на основе случаев, вебинары и записанные лекции, самооценки и викторины.

Результаты: интерактивные симуляции. Виртуальные симуляции пациентов позволяют студентам практиковать принятие клинических решений в контролируемой среде.

3D-модели и анимации. Визуализация травм зубов в трех измерениях помогает студентам понимать сложные анатомические связи.

Обучение на основе случаев. Онлайн-платформы часто включают обучение на основе случаев, представляя студентам реальные сценарии травм зубов.

Вебинары и записанные лекции. Известные эксперты по стоматологии часто проводят вебинары и делятся своими знаниями по управлению травмами зубов.

Самооценки и викторины. Онлайн-викторины и оценки позволяют студентам оценить свои знания и выявить области, требующие улучшения.

Эти инструменты создают интерактивную и увлекательную учебную среду, позволяя студентам подходить к травмам зубов с разных перспектив. Гибкость онлайн-обучения позволяет студентам сбалансировать теоретическое обучение с развитием практических навыков.

Онлайн-обучение предлагает многочисленные преимущества для студентов-медиков, изучающих травмы зубов. Во-первых, оно предоставляет гибкость, позволяя студентам изучать материалы в своем собственном темпе и возвращаться к темам по мере необходимости. Кроме того, онлайн-ресурсы доступны из любого места, что позволяет студентам из отдаленных или малообеспеченных регионов получить доступ к качественным образовательным материалам.

Интерактивный характер онлайн-инструментов, таких как симуляции и викторины, улучшает запоминание и понимание. Активное взаимодействие с материалом, а не пассивное восприятие информации, позволяет студентам лучше запоминать и применять изученное. Онлайн-платформы также позволяют интегрировать мультимедиа, что позволяет студентам визуализировать повреждения и методы лечения, которые могут быть трудными для понимания только по тексту.

Несмотря на многочисленные преимущества онлайн-обучения, оно также сталкивается с вызовами, особенно в области образования по травмам зубов. Одним из значительных ограничений является отсутствие практических навыков. Управление травмами зубов часто требует тактильных навыков, таких как наложение швов или стабилизация сломанных зубов, которые невозможно полностью воспроизвести через экран. Практический опыт остается необходимым для развития этих навыков, которые онлайн-обучение само по себе не может предоставить.

Кроме того, онлайн-образование зависит от доступа в Интернет и технологической инфраструктуры, которая может быть недоступна для всех студентов.

Также существует риск снижения вовлеченности студентов в виртуальной среде. Онлайн-обучение требует высокой степени само-мотивации, и студенты, которым трудно учиться самостоятельно, могут не преуспевать в этом формате. Кроме того, контроль качества имеет важное значение, так как не все онлайн-ресурсы являются точными или надежными. Учреждения должны тщательно отбирать и курировать онлайн-материалы, чтобы обеспечить предоставление доказательной и клинически значимой информации.

Исследования по эффективности онлайн-обучения в медицинском образовании показали обнадеживающие результаты. Исследования показывают, что онлайн-обучение может быть столь же эффективным, как и традиционные методы, если оно используется правильно. Например, исследование, сравнивающее онлайн-методы обучения и традиционные методы управления травмами зубов, показало, что студенты, использовавшие онлайн-симуляции, лучше справились с теоретическими экзаменами, чем те, кто посещал только очные лекции. Это свидетельствует о том, что погружающий и интерактивный характер онлайн-обучения может улучшить запоминание и понимание.

Однако исследования также подчеркивают важность сочетания онлайн-обучения с практическими занятиями. Гибридные модели, в которых студенты изучают теоретические аспекты онлайн, а затем применяют их в клинических условиях, кажутся наиболее эффективными для освоения ухода за травмами зубов.

Онлайн обучение играет важную роль в обучении медицинских студентов травмам зубов. Платформы онлайн-обучения предоставляют инструменты, такие как 3D модели, интерактивные симуляции и обучение на основе случаев, которые способствуют лучшему пониманию травм зубов. Однако этот метод помогает только в улучшении теоретических знаний и требует практического опыта. Лучший подход для обучения заключается в сочетании онлайн-обучения с практическими занятиями. В будущем развитие технологий может значительно усилить роль онлайн-обучения в медицинском образовании.

Использованная литература:

1. «Дентальная травма: диагностика и управление», авторы Йенс О. Андреасен, Фрэнсис М. Андреасен и Ларс Андерссон.
2. «Эффективность электронного обучения в стоматологическом образовании: систематический обзор», автор Хани А. Салим.
3. «Медицинское образование: теория и практика», авторы Тим Дорнан, Карен В. Манн, Альберт Шерпбир и Джон А. Спенсер.
4. «Онлайн обучение в медицинском образовании», автор Дэвид Кук.
5. «Принципы планирования стоматологического лечения», авторы Эдвард Ф. Харрис и Норман Тинанов.

Хуршидбек МАМАТИСАКОВ,
преподаватель кафедры методики русского языка
Ферганского государственного университета

Зухруддин НУРИДДИНОВ,
преподаватель кафедры методики русского языка
Ферганского государственного университета

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В ПСИХОГЕОМЕТРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация: психогеометрический анализ литературных произведений представляет собой инновационный подход к исследованию их структуры и содержания с использованием геометрических форм и символов. В данной работе рассматривается, как линии, круги, спирали и другие геометрические элементы отражают эмоции персонажей, их взаимодействие с обществом и динамику сюжета.

Основная цель статьи – показать, как психогеометрия помогает глубже понимать литературу и расширяет методологию ее анализа.

Ключевые слова: психогеометрия, геометрические формы, символика, линии, круги, спирали, литературный анализ, сюжет.

Annotatsiya: adabiy asarlarning psixogeometriya tahlili ularning tuzilishi va mazmunini geometriya shakllari va ramzlar yordamida o'rganishga yo'naltirilgan innovatsion yondashuv hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda chiziqlar, doiralalar, spirallar va boshqa geometriya elementlari qahramonlarning his-tuyg'ulari, jamiyat bilan o'zaro aloqalari va syujet rivojlanishini qanday aks ettirishi ko'rib chiqiladi. Maqolaning asosiy maqsadi — adabiyotni chuqurroq tushunishga yordam beruvchi va uning tahliliy metodologiyasini kengaytiruvchi psixogeometriya imkoniyatlarini ko'rsatish.

Kalit so'zlar: psixogeometriya, geometrik shakllar, ramzlar, chiziqlar, doiralalar, spiral, adabiy tahlil, syujet.

Annotation: psychogeometric analysis of literary works is an innovative method of studying their structure and content, based on the use of geometric shapes and symbols. This approach allows you to better understand the characters emotions, their interaction with society, and the dynamics of the plot through the prism of geometric elements such as lines, circles, spirals, and other shapes. The main purpose of this article is to demonstrate how psychogeometric analysis expands the methodology of literary research, providing new tools for interpreting texts and deepening the understanding of their meanings.

Key words: psychogeometry, geometric forms, symbolism, lines, circles, spirals, literary analysis, plot.

Современное литературоведение постоянно ищет новые методы анализа, которые способны проникнуть в самые глубокие слои текста, включая его психологический и символический аспекты. Одним из таких методов является психогеометрический анализ, связывающий геометрические формы с эмоциональными состояниями изучаемых личностей или в случае художественного произведения – персонажей. Этот подход предлагает уникальный взгляд на структуру произведения и характеры его героев.

Символика таких геометрических фигур: круга, квадрата, треугольника и других, позволяет не только исследовать эмоциональную составляющую персонажей, но и понять их внутренние конфликты и мотивацию. Анализ, представленный в рамках данного подхода, открывает новые горизонты для интерпретации произведений, где каждая деталь имеет значение. Он позволяет глубже проникнуть во внутренний мир героев, изучить их отношения с обществом, динамику сюжета и раскрыть социально-исторический контекст текста. Благодаря использованию психогеометрического анализа можно увидеть, как геометрические символы отражают эмоции, конфликты и моральные дилеммы персонажей, а также

понять не только мироощущение героев, но и замысел самого автора.

Важно отметить, что психогеометрия преподносится как современный психологический метод с прикладным применением. Однако ее корни уходят в глубокую древность, когда геометрические формы играли важную роль в передаче идей, концепций и эмоций в художественном, религиозном и философском контексте. В те времена использование геометрических фигур имело глубокий смысл, который мог интерпретироваться как личностью, так и обществом в целом, что сегодня можно охарактеризовать понятием символа. Символ объединяет разные уровни восприятия, предоставляя каждому индивиду возможность собственной интерпретации в зависимости от жизненного опыта и культурного контекста [2].

Именно персонализированная интерпретация символов легла в основу методики типологизации личности, разработанной на основе исследований Карла Юнга о психологических типах и когнитивных процессах [12]. В конце 1970-х годов Сьюзен Деллингер, специалист по социально-психологической подготовке управленческих кадров в США, искала способ упростить понимание человеческой личности. Ее целью было создание инструмен-

та, который сочетал бы научную основу с практической применимостью. Результатом поисков стало появление метода психогеометрии.

Данный метод изначально был разработан для применения в рабочей среде, включая психологов, менеджеров и HR-специалистов. С. Деллингер обратила внимание на то, как разные люди воспринимают, обрабатывают информацию и взаимодействуют друг с другом. Пять геометрических фигур: квадрат, круг, треугольник, прямоугольник и зигзаг, стали метафорами этих различий. Считается, что люди, ассоциирующие себя с определенными фигурами, проявляют соответствующие черты характера и склонности.

Благодаря своей универсальности и простоте метод быстро завоевал популярность. Его начали использовать не только в бизнесе, но и в педагогике, психотерапии и в личностном развитии, мы же, в свою очередь, применим метод в анализе литературного произведения, что позволит нам получить полную характеристику изучаемого персонажа.

Для начала, основываясь на С. Деллингер [3] приведем краткую характеристику пяти геометрических фигур:

Круг: символ гармонии, целостности, доброжелательности. Люди-круги склонны к общению, заботе, но избегают конфликтов. Нерешительны, слабые организаторы.

Квадрат: образ порядка, стабильности и дисциплины. Люди-квадраты надёжны, организованы, но и часто ригидны [4]. Медлительны в принятии решений, дотошны в мелочах, с пониженной эмоциональной реакцией, во взглядах консервативны.

Треугольник: знак лидерства, амбиций и уверенности. Люди-треугольники стремятся к успеху, склонны к доминированию и готовы конфликтовать. Не склонны признавать свои ошибки, для достижения цели могут отступить от норм морали.

Прямоугольник: символ изменений и поисков. Люди-прямоугольники находятся в фазе трансформации, часто испытывают нестабильность. Зачастую поступки непредсказуемы, непоследовательны, неуверенные в себе люди, готовые на смелые поступки. Открыты для новых идей, ценностей, способов мышления и жизни, легко усваивают все новое. Поддаются манипулированию, обладают высокой суггестивностью [5].

Зигзаг: образ креативности и спонтанности. Люди-зигзаги полны идей, но могут быть непредсказуемыми. Развита эстетическая составляющая, не могут трудиться в структурированных, в четко очерченных рамках, не терпят монотонности, свободолюбивы. Могут не довести начатое дело до конца, легко увлекаются разными идеями.

Уже владея информацией по значению данных пяти геометрических фигур, приводя характеристики из текста, проведем личностный анализ героя повести И.С. Тургенева «Муму» – Герасима: «двенадцати вершков рост, богатырь и глухонемой, исправный тягловый мужик, необычайно сильный, работал за четверых, славный, могучий, двор содержал в чистоте, выносливый, трудолю-

бивый, чужих не пускал и по ночам караулил, права свои тоже знал, нрава строгого и серьезного, любил во всем порядок, не любил, чтобы к нему ходили, шуток не любил, верный и сильный сторож, однолюб, добрый, терпеть не мог пьяниц, угрюмый, ответственный, исполнительный, решительный, важен и степенен [11].

В соответствии с психогеометрическими выкладками, характер Герасима можно интерпретировать геометрической фигурой квадрат.

Разберем следующего литературного героя из поэмы Н.В. Гоголя «Мертвые души» Павла Ивановича Чичикова и помещиков из одноименной поэмы.

Павел Иванович Чичиков – невысокий, полноватый, с приятным лицом, без каких-либо отличительных черт.

Характер: целеустремленный, обладающий проныцательностью и решительностью. Амбициозный, но склонный к двойственности натуры. Практичный в своих действиях, экононый и способный сохранять хладнокровие в сложных ситуациях. Может проявлять гибкость и лукавство, иногда демонстрируя высокомерие, но в то же время способный на милосердие.

Положительные черты: настойчивость, умение анализировать ситуацию, аккуратность в делах, здравый смысл, внутренний стержень, энергичность, терпение и трудолюбие. В сложных условиях способен проявлять стойкость и упорство в достижении целей.

Отрицательные черты: склонность к лицемерию и манипуляциям, хитрость и расчетливость. В определенные моменты проявляет хладнокровие и эгоцентризм, иногда склонен к циничному взгляду на мир и чрезмерному стремлению к выгоде [10].

Однако литературный персонаж нередко обладает многослойным описанием характерных черт, что дает возможность воспринимать его как реального человека, который требует использование комбинации нескольких фигур, где одна доминирует, а другие дополняют и модифицируют основные черты.

По теории психогеометрии в характере Чичикова доминантной можно считать треугольник, который ассоциируется амбициозностью, целеустремленностью, лидерскими качествами и желанием добиться успеха в намеченном. Но с учетом других характерных черт: адаптивность, хитрость, гибкость мышления, расчетливость, упорство, методичность треугольник выступает в альянсе с квадратом и зигзагом.

Не менее замечательны персонажи помещиков, подбор фигур в соответствии с психогеометрией позволяет проследить ассоциативный ряд в их изображении художником – иллюстратором П.М. Боклевским [6] и А.А. Агиным.

Манилов – персонаж, который существует в сфере иллюзорных представлений и мечтаний, однако не предпринимает никаких конкретных действий для их реализации. Его личностные характеристики могут быть ассоциированы с геометрической фигурой круга, которая символизирует гармонию и дружелюбие. Тем не менее,

круг может интерпретироваться как символ бесконечного движения без достижения прогресса, что в полной мере отражает образ Манилова.

Коробочка представляет собой личность, которая высоко ценит внешний порядок и стабильность. Ее психологический портрет может быть сопоставлен с геометрической фигурой прямоугольника, который символизирует погруженность в мир правил, формальностей и внешней аккуратности. Однако прямоугольник может ассоциироваться с ограниченностью мышления, что отражает характер Коробочки, которая испытывает страх перед переменами и стремится сохранить неизменный уклад своей жизни.

Ноздрёв – это персонаж, который склонен к спонтанным действиям и авантюрам. Описание его характера может быть сопоставлено с геометрической фигурой зигзага, который символизирует нестабильность и способность к быстрому изменению решений. Ноздрёв не придерживается установленных принципов и действует под влиянием эмоций, что делает его поведение непредсказуемым.

Собакевич – обладает способностью достигать поставленных целей и всегда преследует свои личные интересы. Его психологические характеристики могут быть ассоциированы с геометрической фигурой квадрата, которая символизирует силу и расчетливость. Собакевич демонстрирует устойчивость и рациональность в своих действиях, не позволяя себя обмануть.

Плюшкин – персонаж, который утратил смысл жизни и погрузился в процесс накопительства. Его психологический портрет может быть сопоставлен с геометрической фигурой прямоугольника, которая символизирует кризис личности и неуверенность. Плюшкин живет в прошлом, испытывает страх перед изменениями и теряет способность к разумной жизнедеятельности [6].

В итоге, психогометрический анализ поэмы «Мертвые души» дает повторение прямоугольника в лице Коробочки

и Плюшкина, остальные описанные персонажи, обладая фигурами положительного спектра описательным подходом Н.В. Гоголя получают отрицательные черты. Учитывая желание писателя показать гротескно тот исторический период можно констатировать, что для достижения своих целей, при описании морального и социального упадка существовавшего строя автор прибегал к описанию фигур прямоугольного и зигзагообразного контура.

Не ограничиваясь психогометрическим анализом двух произведений, рассмотрим еще несколько примеров использования фигуры прямоугольника у других авторов и выясним исторический контекст этих произведений.

«Обломов» И.А. Гончарова. Обломов символ застоя, инертности, отсутствия адаптивности и стремления изменить свою жизнь. Замкнутость в привычном, ограниченном, жестко выстроенном мире, где отклонение принятым нормам в корне невозможно [7].

«Горе от ума» А.С. Грибоедова. Фамусов показывает абсолютную приверженность устаревшим нормам, формальности и традициям. Образ подчеркивает его неспособность к изменению, нежелание воспринимать новые идеи и эмоции, которые могли бы придать «округлость» или «квадратность» его личности [8].

Тем самым такой подход помогает метафорически увидеть в представителе аристократии и бюрократии Обломове и Фамусове присущие для того исторического периода черты – негибкость, закостенелость, жесткость, застойное общество потерявшее желание меняться и адаптироваться в соответствие с внешними и внутренними потребностями нижних слоев общества. Что в последующем привело к образованию нестабильной конфигурации с основанием в виде треугольника на котором держаться прямоугольные фигуры, а так как такое построение говорит о шаткости всей выстроенной системы, можно утверждать, что уже в XIX великие русские писатели через рассмотренные нами образы предсказывали крах политической системы империи.

Использованная литература:

1. Dellinger S. Psychogeometries: How to use geometric psychology to influence people. New Jersey: Prentice-Hall, 1989.
2. Алексеев А.А., Громова Л.А. Психогометрия для менеджеров «Знание» РФ, 1991 г.
3. Арутюнова Н. Д. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры // Res philologica. Филологические исследования. – М.; Л.: Наука, 1990. – 468 с.
4. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. Ригидность. Некоторые выводы // Личность и фиксированные формы поведения: норма, патология и методология исследования. С. 129–140
5. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб.: Питер Ком, 1999. – 528 с.
6. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений. Т. 5. – М.: «Гослитиздат», 1953.
7. Гончаров И. А. Обломов. Роман в четырех частях // Полное собрание сочинений и писем: В 20 т. СПб.: Наука, 1998. Т. 4
8. Грибоедов А. С. «Горе от ума» в серии «Литературные памятники», 2-е издание. – М.: «Наука», 1987.
9. Давыдов В.В. (общая редакция) Психологический словарь. – М.: Педагогика, 1983. С. 16.
10. Набоков В. В. Николай Гоголь // Лекции по русской литературе. – М., 1996. – С. 31–136. – 440 с. – ISBN 5-86712-025-2.
11. Тургенев И. С. Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Т. 4. – М.: «Наука», 1980.
12. Юнг К.-Г. Психологические типы. – М.: «Университетская книга», АСТ, 1996. – 717 с.

Умид КАМАЛОВ,
преподаватель кафедры русского языка и литературы
Термезского университета экономики и сервиса

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ОПТАТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация: статья посвящена сопоставительному анализу лексических средств выражения желательности в русском и узбекском языках. Для сопоставительного анализа мы обратились к текстам художественных произведений – русским оригинальным текстам и их переводам на узбекский язык, узбекским оригинальным текстам и их переводам на русский язык. Выявлены лексические показатели желательности /позитивного и негативного типа/, представленные в предложении глаголами *хотеть, жаждать, желать, мечтать* и др.

Ключевые слова: *оптативные предложения, лексические средства, хотеть, жаждать, сопоставительный анализ, русский язык, узбекский язык.*

Annotatsiya: maqola rus va o'zbek tillarida istakni ifodalashning leksik vositalarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Qiyosiy tahlil qilish uchun biz badiiy asarlar matnlariga – rus tilidagi original matnlarga va ularning o'zbek tiliga tarjimalariga, o'zbek original matnlariga va ularning rus tiliga tarjimalariga murojaat qildik. Istaklar, ijobiy va salbiy tipdagi leksik ko'rsatkichlar aniqlandi. Jumladan fe'l-atvor bilan taqdim etilgan istak, xohish, orzu va boshqalar.

Kalit so'zlar: *optativ jumlarlar, leksik vositalar, tashnalik, qiyosiy tahlil, rus tili, o'zbek tili.*

Annotation: the article is devoted to the comparative analysis of lexical means of expressing desirability in the Russian and Uzbek languages. Russian original texts and their translations into the Uzbek language, Uzbek original texts and their translations into the Russian language were used for comparative analysis. Lexical indicators of desirability (positive and negative types) are revealed, represented in the sentence by the verbs to want, to thirst, to desire, to dream, etc.

Key words: *optative sentences, lexical means, to thirst, comparative analysis, Russian language, Uzbek language.*

Сопоставляемые языки – русский и узбекский – относятся к различным языковым системам и семьям. Русский язык – язык флективный, славянской семьи, а узбекский – агглютинативный, тюркской семьи. Особенности грамматического строя родного языка учащихся национальных школ будут отражаться при изучении ими неродного языка другого грамматического строя, ибо родной язык является основой мышления, и всякое понятие у них, в первую очередь, возникает и представляется в образе грамматического строя родного языка.

Начиная с 30-х годов интерес к сопоставительному изучению разнотипных языков значительно возрастает. Одним из первых ученых лингвистов глубокого изучения строя русского и национальных языков в сопоставительном плане был профессор С.Д. Поливанов. В 1934 году издана его книга «Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком», представляющая большую ценность как в сопоставительном плане, так и на общее и специфическое в языках и дать им конкретные знания о сходстве и различиях в фонетическом и грамматическом строе русского и узбекского языков.

Анализу оптативных предложений и исследованию всей языковой категории оптативности в русском языке посвящена работа Е.В. Алтабаевой, под зонной **функционально-семантического поля оптативности** которая понимает «фрагмент

языковой системы, в котором пересекаются и объединяются в группы, классы и категории элементы разных языковых уровней, несущие лексическую или грамматическую семантику оптативности» [1, с.66].

Сказуемое может быть выражено глаголом в форме сослагательного наклонения. В составе придаточного предложения эти формы обычно имеют условное значение: «**Хорошо бы** с женой заявился, все-таки свекра хоронить, а не кого-нибудь» (Ч.Айтматов. «И дольше века длится день», с.15).

«Сабитжан рассказал, будь он неладен, вечно у него разные чудеса, **лишь бы** ему внимали, **лишь бы** поразить других.» (Ч.Айтматов. «И дольше века длится день», с.15).

Форма сослагательного наклонения в русском языке представляет собой сочетание формы прошедшего времени глагола с частицей бы: «Ах, только бы поскорее!» (Чехов. «Три сестры»). «Дети же во вторжении большого кучера в их область не видели ничего странного: пусть играет, лишь бы не дрались!», «Хорошо, если бы брызнул дождь! Хорошо бы где-нибудь на Волге построить большой театр не иначе, как на паях, и привлечь к этому предприятию богатое купечество» (Чехов, с.117).

Категории времени сослагательное наклонение не имеет. Реальное время действия, обозначенного формой сослагательного наклонения, выражается неграмматически, а лексически, средствами контекста.

Ср. «—Если бы ты приехал вчера, мы бы успели», «—Если бы ты приехал завтра, мы успели.» В узбекском языке форма условного наклонения образуется посредством суффикса —СА и имеет форму настоящего —будущего времени и форму прошедшего времени.

Таким образом, универсальной оппозицией в системе наклонений является противопоставление прямого наклонения (изъявительного) косвенным (все остальные). Подсистема косвенных наклонений в русском языке включает две формы (сослагательное и повелительное), в узбекском —три: шарт майли,

хохиш майли, буйрук майли.

Сослагательное наклонение в русском языке употребляется в двух значениях — условном и желательном. Сослагательное наклонение со значением условия обычно употребляется в сложноподчиненных предложениях с придаточным условия (как в главной, так и в придаточной части). «Если бы Анвар пришел к нам, мы пошли бы в кино.»

Лексические средства прямых и обратных переводов оптативных предложений русского и узбекского языков в следующей таблице

Таблица 1

№	Прямые и обратные переводы		Способы выражения
	Русский язык	Узбекский язык	
1	— Чего я могу хотеть ? (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, с.307)	—Нима исташим мумкин ? (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, б.446)	могу хотеть — исташим мумкин
2	Я могу хотеть только того , чтобы вы не покинули меня, как вы думаете... (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, с.307)	Мени ташлаб кетманг деб илтимос қилади, мени шу нарсанигина хоҳлайди деб ўйлайсиз ... (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, б.446)	могу хотеть только — шу нарсанигина хоҳлайди деб ўйлайсиз
3	— Но этого я не хочу , это второстепенно. (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, с.307)	— Лекин мен бу илтимосни қилишни хоҳламайман, бу иккинчи даражали нарса. (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, б.446)	не хочу — қилишни хоҳламайман
4	Я хочу любви , а ее нет. (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, с.307)	Мен муҳаббат истаيمان, муҳаббат эса йўқ. (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, б.446)	хочу любви — муҳаббат истаيمان
5	— И думаю, и нет. Только мне ужасно хочется . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, с.128)	— Ўйлайман ҳам, ўйламайман ҳам. Лекин топишишларини жуда хоҳлардим-да . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, б.181)	ужасно хочется — жуда хоҳлардим-да
6	— Долли! Мне не хочется говорить про это. (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, с.206)	— Долли! Бу тўғрисида асло гапиргим йўқ . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.2, б.293)	не хочется говорить — асло гапиргим йўқ
7	Помочь нельзя. Впрочем, делай как хочешь . (Толстой. «Анна Каренина.» № Т.1, с.31)	Унга ёрдам қилиб бўлмайди. Яна ўзинг биласан . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, б.41)	делай как хочешь— ўзинг биласан
8	— Мне так хочется посмотреть , как вы катайтесь. (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, с.34)	..., — сизнинг яхмалак отишингизни бирам кўргим келадики ,... (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, б.45)	так хочется посмотреть — бирам кўргим келадики
9	Мне хочется взглянуть . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, с.183)	Отни кўргим келаяпти . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, б.271)	хочется взглянуть — кўргим келаяпти
10	— От этого-то я не хочу . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, с.422)	— Шунинг учун ҳам хоҳламайман . (Толстой. «Анна Каренина.» Т.1, б.631)	не хочу — хоҳламайман

Проведенный анализ языкового материала показал богатство лексических средств выражения оптативности в русском и узбекском языках и явился веским доказательством нашего предположения о том, что модальные имена, модально-оценочные имена и модально-оценочные слова желательности играют свою особую, значимую роль в выражении частной модальной оценки желательности, поскольку осложняют оптативную семантику предложения дополнительными многообразными оттенками модальных значений.

Использованная литература:

- Алтабаева Е.В. Категория оптативности в современном русском языке. — М.: МГОУ, 2002. 4 — [Электронный ресурс]. — Режим доступа. — URL: <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/modalnoe-imja-s-semantiko-j-zhelatelnosti-v-sisteme-sredstv-kategorii-optativnosti.html>
- Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. — М.: Наука, 1975. 53 — 87 с.
- Салимов Р.Д. Русские односоставные оптативные инфинитивные предложения и способы их передачи в английском языке / проблемы перевода и его лингвистические аспекты: Материалы Международной научно-практической конференции. — Душанбе: РТСУ, 2014. С.83—94.
- Камалов У. А. Оптативные предложения в русском и узбекском языках //Молодой ученый. 2020. — №. 47. С. 449—452.

Наргиза ЖАББАРОВА,
*преподаватель кафедры русского языка и литературы
 Термезского университета экономика и сервиса*

КРИТЕРИИ СЕМАНТИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЙ ТЕМАТИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ГЕНДЕРНОЙ ЛЕКСИКИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация: гендерная лексика включает слова и выражения, отражающие различия между мужчинами и женщинами в различных культурных контекстах. Важно учитывать, как язык описывает, отражает и воздействует на восприятие ролей, поведения и характеристик, связанных с мужским и женским полом. Семантика гендерной лексики может изменяться со временем, что связано с развитием общества и с изменениями в восприятии ролей полов.

Ключевые слова: *гендерный слой, табу, эвфемистический инструмент, гендерный стереотип.*

Annotation: gendered vocabulary includes words and expressions that reflect the differences between men and women in various cultural contexts. It is important to consider how language describes, reflects, and influences the perception of roles, behaviors, and characteristics associated with the male and female sexes. The semantics of gendered vocabulary can change over time, linked to the development of society and changes in the perception of gender roles.

Key words: *gender layer, taboo, euphemistic tool, gender stereotype.*

Annotatsiya: mazkur maqola gender lug'ati turli madaniy kontekstlarda erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlarni aks ettiruvchi so'zlar va iboralarni o'z ichiga oladi. Tilning erkak va ayol jinslari bilan bog'liq rollar, xatti-harakatlar va xususiyatlarni qanday tasvirlashi, aks ettirishi va idrok etishiga ta'sir qilishini hisobga olish muhimdir. Gender lug'atining semantikasi vaqt o'tishi bilan jamiyat rivojlanishi va gender rollarini idrok etishdagi o'zgarishlar bilan bog'liq holda o'zgarishi mumkin.

Kalit so'zlar: *gender qatlami, tabu, evfemistik vosita, gender stereotipi.*

Введение

По мере развития языка развивается и его гендерный слой. Возникают новые формы табу на основе новой морали, нового мировоззрения и, как следствие, новые эвфемизмы. В отличие от требований примитивного табу, вместо многих слов и фраз, ставших нормой, используются более удобные для него, более приятные для говорящего и слушателя фразы.

Основная часть

В свете текущих глобализационных процессов изучение языковых контактов становится особенно важным для редуцирования этнокультурных конфликтов и сохранения национальной идентичности.

Рассмотрение гендерных эвфемизмов с позиции сопоставительного лингвострановедения способствует реализации цели повышения языковой и культурной компетенции специалистов той или иной сферы общественной деятельности, совершенствованию коммуникативных способностей и выступает одним из способов мотивации интереса к исследованию в типологическом плане совершенно разных культур и языковых особенностей по средствам менталитета того или иного народа.

В узбекском языке слово *tug'moq* (рождение) применялось только к человеку, а затем к животным [4, с 20]. В более позднем развитии языка понятие рождения связано со зрением человека, спасением и т.д. Например, *кўзи ёримоқ* (раскрыть глаза), *кутулиб олмоқ* (избавиться, разрешиться); в русском языке используются эвфемистические средства, такие как *разрешиться*,

произвести на свет, стать матерью.

Другими словами, как бы ни было табу проявление неприятной реальности, которая требует необходимой замены посредством эвфемизмов. Например, по-узбекски *номусига тегибди* (он насильовал), *номусига тажовуз қилибди* (насильовал), *зўрлабди* (насильовал), *қўшилибди* (присоединялся), *алоқа қилибди* (присоединялся), *тегиниб қўйибди* (коснулся, тронул), *яқинлашибди* (приблизился), по-русски войти в контакт, коснуться, испортить, изнасиловать, попользоваться, поиметь эвфемами заменяют позорное слово насилие... и через это понятие понимается ... не могу стереть из памяти.

Поэтому нарастает тенденция к неосторожному выражению в речи неудобных, неприятных понятий, что определяется естественными и необходимыми потребностями владельцев языка, определенными моральными нормами [2, с 79].

Хотя пословицы, притчи, афоризмы, загадки и фразеологизмы также являются отдельными явлениями, некоторые из них являются эвфемистическими [3, с 100–101].

Например, лексема *бузилмоқ* (сломан, испорчен) в узбекском языке: 1) *қулф бузилган* (замок взломан), 2) *ишсиз киши* (безработный), 3) *сасиган* (гўшт) (вонючее (мясо)), 4) *қизлиги олинган* (девственность снята), 5) *фоҳиша* (*проститутка*), 6) *пес* (псориаз, проказа) *семь* касающейся женщины легкого поведения 2-3-4-5-6, а в русском 1-2-3-4-5 – служит эвфемистическим средством передачи значений.

«Многозначность слов в языке чрезвычайно важна.

Известный датский лингвист Эсперсон сказал, что язык, лишенный многозначности, стал бы «лингвистическим адом» [5, стр. 130]. В общем, мы не особо останавливались на том, что наша лингвистика содержит ценные идеи по этому поводу.

Аджиев А.М. говорит, что «находить скрытые имена родителей жениха и невесты, родственников и старейшин махали в загадках жениха и невесты на свадьбе – табу (разговор может быть в форме стихов и прозы)» [1, стр. 23]. Конечно, эти диалогические речи, существующие у народов мира, не исключены из объекта изучения эвфемизма.

Гендерные стереотипы, выявленные на материале русской и узбекской национально-культурной коммуникации, подразделяются на: 1) стереотип мужчины и 2) стереотип женщины.

Стереотип мужчины в английской лингвокультуре складывается из следующих понятий: карьера, роль кормильца, мужественность, решительность, ухаживание за женщинами, брак, отцовство, друзья, развлечения.

Как в русской, так и в узбекской языковых культурах мужской стереотип складывается из следующих понятий: образование, работа, брак, семья, роль кормильца, ответственность, забота о родителях, продвижение в карьере, обеспечение будущего для детей, забота о внуках.

Гендерный стереотип мужчины в русском и узбекском языках формируется из биологических и социальных наименований: мужчина / эркак, мальчик / ўғил бола, отец / ота, брат / ака, сын / ўғил, husband / эр, дедушка / бобо, дядя / амаки, тоға, свёкр, тесть / қайнота, внук / ўғил невар, племянник / ўғил жиян, друг / дўст, товарищ / ўртоқ, и т.д.

В формировании гендерного стереотипа мужчины большую роль играют следующие качества: преданность, порядочность, мужественность, храбрость, сила воли, интеллект и социальное положение в обществе: *елкаси* (или *кифти*) *ерга тегмаган полвон* – (одобр.) храбрец, не знающий поражений; рыцарь без страха и упрека; честный, порядочный человек.

Как в русской, так и в узбекской языковых национальных культурах основная деятельность мужчины связана с общественной деятельностью, в которой мужчина занимает лидирующие позиции: *ёш бўлса ҳам бош* – он молодой, да головастый, мал, да удал; человек, занимающий в данное время видное положение.

Во фразеологии демонстрируется лидерство мужчины в семье: *бош эгадан қўймасин* – (благосл.) дай Бог, чтобы хозяин дома (т.е. муж, отец детей) был всегда жив здоров; глава семьи. В сфере семейных отношений мужчина выполняет функцию мужа и отца: *бола-чақали одам* – (разг.) семейный человек; *бола-чақа қилмоқ* – обзаводиться семьей; человек; хороший семьянин. Как видно из примеров, в узбекском языке понятие «семья» ассоциируется с детьми (*бола-чақа*), а в русском языке используется просто слово «семья».

Женский стереотип в русской лингвокультуре состоит из следующих понятий: обладание привлекательной внешностью, любовь, замужество, семья, роль жены, деторождение и уход за детьми, ведение домашнего хозяйства, воспитание детей, подруги. В узбекской языковой культуре стереотип женщины складывается из тех же понятий с добавлением роли «келин» (невестка, сноха). Эта роль является одной из первостепенных для женщины. Гендерный стереотип женщины состоит из обозначений, характеризующих женщину по возрасту, семейному положению, социальному статусу и т.п.: женщина / аёл, девочка, девушка / қиз бола, мать / она, сестра, сестренка / опа, сингил, дочь / қиз, жена / хотин, бабушка / буви, тетя / хола, амма, свекровь, теща / қайнона, внучка / қиз невар, племянница / қиз жиян, подруга, девушка / дугона и т.д.

Сфера деятельности женщины в обеих лингвокультурах ограничена внутренним пространством, домом и семьей: хозяйка дома = *уй бекаси*; кухарка = *ошхона бекаси*.

Однако в современном русском и узбекском языках появились выражения, указывающие на профессиональную занятость женщин: *адиба аёл* – женщина-писательница, женщина-литератор; *олима аёл* – ученая женщина. В русской и узбекской лингвокультурах жена, полностью управляющая семьей (и мужем в том числе), оценивается негативно: *эрнинг жilовини қўлга олмоқ* – командовать мужем, взять бразды правления в свои руки; женщина, держащая своего мужа под каблуком.

Выводы

Гендерные стереотипы могут изменяться в зависимости от социальных, экономических или политических изменений в обществе.

Использованная литература:

1. Аджиев А.М. Кумакские свадебно-обрядовые загадки, «Киритмелер» // Советская тюркология. – Баку, 1985, № 4. – С. 23.
2. Босчаева Н.Ц. Эвфемистичность в диалогической речи. – Л.: ЛГУ, № 4, 1989. – С. 79.
3. Ходимий Х., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати / Н.Маллаев таҳрида. – Т.: Ўқитувчи, 1967. 100–101.
4. Кошғарий М. Девони луғотит-турк. Т.1. – Тошкент, 1960. 20-б.
5. Юлдашев Б. Стилистический анализ узбекской художественной прозы. – Т.: Ўқитувчи, 1989. – С. 130.

Зулфия КУРБАНОВА,
 преподаватель Факультета теории и
 практики перевода
 Ташкентского государственного университета
 имени Алишера Навои

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ РЕЧИ ОБУЧАЮЩИХСЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: в статье рассматриваются современные методики и приемы развития устной и письменной речи в условиях обновленной образовательной среды. Раскрываются психолого-педагогические и методические основы, представляются практические примеры из практики, отражающие внедрение личностно-ориентированного, деятельностного и синергетического подходов.

Ключевые слова: речевое развитие, методики, педагогика, устная и письменная речь, индивидуальные особенности, деятельностный подход, проектные задания, инклюзивное образование, практика.

Annotation: the article discusses modern methods and techniques for developing oral and written speech in students within the framework of an updated educational environment. It reveals the psychological, pedagogical, and methodological foundations, as well as practical examples from school practice, reflecting the implementation of personal-oriented, activity-based, and synergistic approaches.

Key words: speech development, methodologies, pedagogy, oral and written speech, individual characteristics, activity-based approach, project assignments, inclusive education, practice.

Annotatsiya: maqolada yangilangan ta'lim muhitida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirishning zamonaviy usullari va metodlari muhokama qilinadi. Psixologik, pedagogik va uslubiy asoslar ochib berilgan, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va sinergetik yondashuvlarni joriy etishni aks ettiruvchi amaliyotdan amaliy misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutqni rivojlantirish, metodlar, pedagogika, og'zaki va yozma nutq, individual xususiyatlar, faoliyat yondashuvi, loyiha vazifalari, inklyuziv ta'lim, amaliyot.

Введение

Современное общество предъявляет повышенные требования к качеству речевой подготовки подрастающего поколения. Знание норм языка недостаточно – необходимо сформировать у обучающихся способность ясно, логично и выразительно излагать мысли в устной и письменной форме. Важность речевой компетенции возрастает в условиях активной цифровизации, когда коммуникация становится важнейшим инструментом социальной реализации. В данной работе анализируются актуальные педагогические подходы и методики, направленные на развитие речевых навыков учащихся².

Современные методики развития речи строятся на междисциплинарной основе, объединяя в себе достижения педагогики, психологии, лингвистики и цифровых технологий. В их центре – личность учащегося и его потребности в самовыражении и понимании окружающего мира через язык. Речевая компетентность перестала быть исключительно

предметной задачей – она рассматривается как важнейшая составляющая общей культуры личности, средство построения осознанного диалога с окружающим миром¹.

Прежде всего, речь идет о *принципе личностной направленности*. Этот подход предполагает не просто передачу знаний, но учет индивидуального стиля мышления, уровня речевого развития, интересов и мотивации каждого учащегося². Личностно-ориентированное обучение опирается на уважение к уникальности каждого студента, стремится пробудить внутреннюю мотивацию к речевому самовыражению. Так, учащиеся с ярко выраженной визуальной памятью эффективнее предложат опоры в виде схем, интеллект-карт, таблиц, тогда как другому, склонному к диалогичному или аудиальному восприятию, будет полезна работа в паре, устное комментирование или аудиозапись. При этом важно, чтобы каждый обучающийся чувствовал ценность своего мнения и безопасность речевого высказывания.

¹ Аристова, М. В. Современные педагогические технологии обучения русскому языку: учеб. пособие / М. В. Аристова. – М.: Просвещение, 2017. – 256 с.

² Баранов, М. Т. Методика преподавания русского языка в основной школе / М. Т. Баранов, Т. А. Ладыженская. – М.: Просвещение, 2021. – 288 с.

Деятельностный подход, в свою очередь, делает акцент на активное включение учащихся в практическую речевую деятельность. В центре внимания – не репродуктивные формы работы, а продуктивные задачи, требующие творческого мышления, умения формулировать и отстаивать свою точку зрения³. Здесь особенно востребованы такие формы, как составление и защита проектов, написание эссе, участие в дебатах, создание стендапов или подкастов. Через реальные речевые практики учащиеся овладевают нормами языка естественным образом – через использование, а не заучивание. Более того, они учатся слушать, уточнять, задавать вопросы, что формирует культуру диалога – навык, крайне важный в XXI веке.

Особую ценность приобретает так называемое *погружение в речевую ситуацию*. Это может быть инсценировка интервью, создание медиаконтента, ролевая игра, где учащиеся берут на себя различные социальные роли и взаимодействуют через речь. Такая деятельность не только развивает языковую компетенцию, но и воспитывает эмпатию, толерантность, умение видеть разные позиции и точки зрения. Например, при изучении темы «Этикет в общении» учащиеся разыгрывают сценки из повседневной жизни, анализируя различные варианты речевого поведения: вежливое обращение, разрешение конфликтных ситуаций, обсуждение спорных вопросов. Это помогает им осознать важность речевой культуры в межличностных отношениях⁴.

Третий важный вектор – *интегративно-синергетическая методология*. Ее суть – в объединении классических и инновационных средств обучения, а также в синтезе знаний из разных предметных областей⁵. Педагог может, например, интегрировать тему из курса истории или биологии в задание по русскому языку: учащиеся анализируют речевые особенности научного стиля, создают пояснительные тексты, сравнивают жанры. Такой подход формирует у студентов системное мышление, позволяет им видеть взаимосвязи между языком и другими сферами человеческой деятельности. Кроме того, междисциплинарная интеграция способствует повышению мотивации – ведь материал становится более значимым и понятным в контексте жизни.

Важную роль играет использование цифро-

вых технологий – но не ради самой технологии, а как средства расширения речевых практик. Онлайн-доски, коллаборативные платформы, голосовые редакторы, чат-боты дают возможность учащимся не только осваивать новый формат коммуникации, но и критически осмысливать цифровой дискурс, различать стили и регистры речи в разных средах. Например, учащиеся могут создавать интерактивные лонгриды или сторителлинги, публиковать мини-блоги с отзывами о прочитанных книгах, участвовать в форумных дискуссиях, развивая тем самым навыки аргументации и письменной речи⁶.

Наиболее эффективными цифровыми средствами в обучении РКИ, на наш взгляд, являются электронные обучающие комплексы, которые представляют пошаговое усвоение языка с возможностью интерактивного общения преподавателя и обучающихся. По нашему мнению, основные преимущества таких средств в обучении РКИ следующие:

1) возможность организации учебного процесса удаленно, что особенно актуально в период различных эпидемий;

2) реализация индивидуального подхода в обучении и обеспечение конфиденциальности, создание психологически комфортной атмосферы для обучающихся, что особенно важно для китайской аудитории;

3) наличие различных медиафайлов, которые будут способствовать успешному формированию когнитивных навыков у студентов;

4) эффективное обеспечение всех компонентов образовательного процесса, которые позволяют не только получить новые знания, но и практически их применять, а также проконтролировать степень усвоения материала.

Заключение

Развитие речи на уроках русского языка – это не просто обучение грамматике и правописанию. Это целенаправленный, многослойный процесс формирования внутреннего мира учащегося, его способности к выражению чувств, формулированию мыслей и участию в общественном диалоге. В современном образовательном пространстве, насыщенном цифровыми технологиями и быстрым информационным обменом, особенно важно развивать критическое мышление, коммуникативную

³ Васильева, Е. И. Личностно-ориентированный подход в обучении: теория и практика / Е. И. Васильева. – СПб.: Лань, 2019. К 240 с.

⁴ Гусь – 198 с.

⁵ Зимняя, И. А. Психология обучения: учебник / И. А. Зимняя. – М.: Юрайт, 2018. – 416 с.

⁶ Конаржевский, Ю. А. Современный урок: методология и практика / Ю. А. Конаржевский. – М.: Академия, 2016. – 176 с.

гибкость и речевую инициативу⁷.

Педагог, работающий в парадигме современного подхода, становится не столько источником информации, сколько организатором речевой среды, вдохновляющим наставником и проводником в мир слова. Через сочетание традиционных и инновационных методов, обращение к личному опыту учащихся, активное взаимодействие и проектную деятельность, он помогает формировать у студентов осознанную, выразительную, уважающую нормы речевую культуру.

Таким образом, при использовании перечисленных выше цифровых технологий преподаватель приобретает возможность выбора наиболее эффективных приемов обучения РКИ. Это способствует созданию цельного и качественного образовательного процесса для аудитории, выстраиванию благоприятной атмосферы на занятиях, на которых адаптация

обучающихся будет происходить легче и быстрее. Применение цифровых технологий не исключает полностью подход в обучении «преподаватель – студент», а наоборот, дает возможность учащимся значительно расширить свое знакомство с русским языком и приобрести большой объем новых знаний. Цифровые технологии способствуют социальному взаимодействию участников образовательного процесса, что позволяет на практике тренировать навыки общения, необходимые не только в реальной жизни, но и в профессиональной сфере⁸.

Будущее речевого образования – за системной, гибкой и живой педагогикой, где язык становится не только предметом, но и пространством самореализации, сотворчества, познания и развития личности. Только так можно вырастить поколение, способное ясно мыслить, свободно говорить и чутко слышать других.

⁷ Лапшина, И. В. Инновационные методы развития речи учащихся / И. В. Лапшина. – Казань: Казан. федер. ун-т, 2022. – 204 с.

⁸ Ярулинна Ж. А. Потенциал применения цифровых технологий в обучении иностранному языку студентов технического вуза // Казанский педагогический журнал. 2021. № 3. С. 101–108.

Использованная литература:

1. Аристова М. В. Современные педагогические технологии обучения русскому языку: учеб. пособие / М. В. Аристова. – М.: Просвещение, 2017. – 256 с.
2. Баранов М. Т. Методика преподавания русского языка в основной школе / М. Т. Баранов Т. А. Ладыженская. – М.: Просвещение, 2021. – 288 с.
3. Васильева Е. И. Личностно-ориентированный подход в обучении: теория и практика / Е. И. Васильева. – СПб.: Лань, 2019. – 240 с.
4. Гуськова Е. В. Речевая деятельность и развитие речи учащихся / Е. В. Гуськова. – М.: Академкнига/Учебник, 2020. – 198 с.
5. Зимняя И. А. Психология обучения: учебник / И. А. Зимняя. – М.: Юрайт, 2018. – 416 с.
6. Конаржевский, Ю. А. Современный урок: методология и практика / Ю. А. Конаржевский. — М.: Академия, 2016. — 176 с.
7. Лапшина, И. В. Инновационные методы развития речи учащихся / И. В. Лапшина. — Казань: Казан. федер. ун-т, 2022. — 204 с.
8. Ярулинна Ж. А. Потенциал применения цифровых технологий в обучении иностранному языку студентов технического вуза // Казанский педагогический журнал. 2021. № 3. С. 101–108.

Саида АШУРОВА,
 преподаватель русского языка университета
 «University of economics and pedagogy» кафедры «Филология»

СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация: в профессиональном образовании сегодня важно расширение задач и содержания иноязычного общения за счёт междисциплинарного подключения иностранного языка к изучению других дисциплин и профессионально-ориентированного обучения. В данной статье рассматриваются современные вопросы преподавания русского языка в национальной школе: проблемы и перспективы.

Ключевые слова: современная школа, роль русского языка, ИКТ, диалог и монолог, государственный экзамен, культура, формирование.

Annotation: in professional education today it is important to expand the tasks and content of foreign language communication through the interdisciplinary connection of a foreign language to the study of other disciplines and professionally-oriented training. This article examines modern issues of teaching Russian in a national school: problems and prospects.

Key words: modern school, the role of the Russian language, ICT, dialogue and monologue, state exam, culture, formation.

Annotatsiya: bugungi kunda kasbiy ta'limda chet tilini boshqa fanlarni o'rganish va kasbiy yo'naltirilgan kadrlar tayyorlash bilan fanlararo aloqadorligi orqali chet tilidagi muloqotning vazifalari va mazmunini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola milliy maktablarda rus tilini o'qitishning zamonaviy muammolarini ko'rib chiqadi: muammolar va istiqbollar.

Kalit so'zlar: zamonaviy maktab, rus tilining o'rni, AKT, dialog va monolog, davlat imtihoni, madaniyat, shakllantirish.

В условиях глобализации и многоязычия роль русского языка в национальных школах сохраняет свое значение как средство межнационального общения, а также как инструмент доступа к научным знаниям, культуре и профессиональной информации. Тем не менее, преподавание русского языка в национальных школах сталкивается с рядом вызовов, требующих научно обоснованного и методически грамотного подхода.

Актуальность темы

Современная школа стремится подготовить учащегося, способного успешно коммуницировать в многоязычной среде, гибко адаптироваться к требованиям времени и овладевать не только родным, но и другими языками, включая русский. Особенно это актуально в странах постсоветского пространства, где русский язык продолжает выполнять функции языка межнационального общения и остается востребованным в профессиональной сфере.

На сегодняшний день проблема преподавания русского языка в национальных школах стоит очень остро. В нерусских школах всё меньше и меньше часов отводится на изучение русского языка. Преподавание других предметов ведется на родном языке. Дальше от класса к классу количество часов русского языка уменьшается. После окончания школы ученик, обучавшийся по программе национальных школ, наравне с русскоязычными школьниками должен выдержать Единый государственный экзамен по русскому языку. Ситуация осложняется еще тем, что качественных

учебников по русскому языку для национальных школ, по нашему мнению, практически нет. Утвержденные перечни учебников по русскому языку предназначены для русскоязычных школ. В список утвержденных учебников должны быть включены учебники для национальных школ.

Учитель русского языка для нерусских детей должен понимать специфику этого предмета, а также необходимость других учебников, отвечающих требованиям именно национальных школ, где обучаются дети, в семьях которых говорят, в основном, на их родном языке, стараясь привить любовь к родной речи; однако и русский язык им необходим, так как является языком государственным.

Большую роль играет организация и выбор приемов ведения уроков. Важно правильно организовать начало урока, организовать его рационально, рационально дозировать учебный материал во времени, осуществлять дифференцированный подход к работе учеников. Учитель не может не учитывать возрастных возможностей работы в специально оборудованных классах-кабинетах, все большего внедрения в учебный план ИКТ-технологий. Уроки могут иметь самую разнообразную структуру, которая зависит от целей и задач урока, содержания учебного материала, методов и приемов обучения, используемых на уроке. Структура урока, как и его материал, зависит от уровня развития учащихся, от конкретных условий проведения урока. В выборе структуры урока не может быть шаблона.[2]

Реализуя стандарты по ФГОС, нельзя забывать особенности преподавания русского языка в национальной школе. Этапы урока должны рассматриваться исходя из особенностей методики. Если основным содержанием урока является решение учебной проблемы, то его структура может определяться этапами решения:

- выдвижение проблемы, обоснование ее важности, осознание учащимися содержащегося в ней противоречия;

- формулировка гипотезы;

- предполагаемые пути и формы проверки гипотезы;

- выводы, полученные в результате поисковой деятельности.

Введение (объяснение) нового материала на уроках русского языка и литературы в национальной школе относится к основной, центральной, наиболее значимой части урока. От того, насколько внимательно будет воспринят новый материал, как произойдет его первичное закрепление, во многом зависит прочность его усвоения.

Закрепление изученного материала на уроках русского языка связано с выполнением серии тренировочных упражнений и заданий: от языковых (пассивных, аналитических) к предречевым (активным, синтетическим) и речевым (творческим) – диалогическим и монологическим. Самым тщательным образом должны продумываться задачи предстоящей домашней работы над темой, изученной на уроке. Особенно противопоказано стремление увеличить число упражнений, так как нерациональный объем задания при недостатке умения самостоятельной работы приводит к невыполнению задания. С позиции общей структуры урока каждый отдельный урок является организационно, логически и психологически законченным целым. Каждый урок – это законченное целое и в то же время звено единой цепи уроков по теме. [2]

Основные проблемы преподавания русского языка в национальной школе

Снижение мотивации

У многих учащихся отсутствует четкое понимание необходимости изучения русского языка. Преподавателям важно формировать мотивацию путём демонстрации практической значимости языка — через литературу, кино, современные мультимедийные ресурсы.

Недостаток речевой среды

В национальных регионах часто отсутствует русско-

язычное окружение, что ограничивает развитие разговорных навыков. Это требует создания искусственной речевой среды в классе, проведения языковых клубов, театральных постановок, олимпиад.

Несовершенство методик и учебников

Часто используемые учебники не всегда соответствуют языковому уровню учеников и особенностям их родного языка. Требуется адаптация материалов с учётом интерференции родного языка, возрастных и психологических особенностей детей.

Нехватка квалифицированных кадров

Во многих национальных школах ощущается дефицит преподавателей русского языка, обладающих современными методическими компетенциями, особенно в сфере информационно-коммуникационных технологий.

Пути решения

Внедрение инновационных технологий

Использование цифровых платформ, интерактивных заданий, видео- и аудиоматериалов позволяет сделать уроки русского языка более интересными и эффективными.

Методика дифференцированного подхода

Преподаватель должен учитывать уровень подготовки каждого ученика и адаптировать задания, создавая индивидуальные траектории изучения.

Обогащение культурного компонента

Через изучение русской литературы, традиций, праздников, песен формируется интерес к языку как носителю культуры.

Повышение квалификации учителей

Организация курсов, семинаров, мастер-классов для учителей русского языка на национальном уровне будет способствовать улучшению качества преподавания.

Заключение

Подводя итоги, современные вызовы требуют от преподавателей гибкости, методического разнообразия и постоянного профессионального роста. Преподавание русского языка в национальной школе – это не только обучение языковым навыкам, но и воспитание уважения к другой культуре, формирование толерантной и многоязычной личности. Только при грамотном подходе к преподаванию можно обеспечить полноценное владение языком, которое открывает широкие перспективы для каждого учащегося.

Использованная литература:

1. Иванова Н.И., Семенова Л.Н. Проблемные зоны в овладении русским языком: преодоление и предупреждение. Якутск: 2008.
2. Шаклеин В.М., Рыжова Н.В. Современные методики преподавания русского языка нерусским. – М.: 2008.
3. Есакова М.Н. Русская культура X–XV веков: Учебное пособие для иностранцев / М.Н. Есакова Ю.Н. Кольцова Э.К. Харацидис. – СПб.: Златоуст, 2013. – 216 с.
4. Теримова Р.М. Традиции в России: вчера, сегодня, завтра: Учебное пособие по русскому языку для иностранцев / Р.М. Теримова, В.Л. Гаврилова. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 264 с.

Рано ХАМРАЕВА,
 кафедра иностранных языков и литературы
 Термезского университета экономики и сервиса

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ XX ВЕКА

Аннотация: в статье рассматриваются основные лексико-грамматические трансформации, применяемые при переводе англоязычных научно-фантастических произведений XX века. Особое внимание уделено трудностям, связанным с передачей научной терминологии, неологизмов и синтаксических конструкций, характерных для жанра. Исследование опирается на анализ отрывков из произведений Айзека Азимова, Рэя Брэдбери и Артура Кларка. Приведены конкретные примеры трансформаций и комментарии к ним. Материалы могут быть полезны при обучении переводчиков научно-художественных текстов.

Ключевые слова: перевод, научная фантастика, трансформация, неологизмы, синтаксис, терминология.

Annotation: the article explores the main lexico-grammatical transformations used in the translation of English-language science fiction texts of the 20th century. Special attention is given to the challenges of rendering scientific terminology, neologisms, and complex syntactic structures typical of the genre. The study draws on excerpts from works by Isaac Asimov, Ray Bradbury, and Arthur C. Clarke. Concrete examples and commentaries are provided. The article may be useful for training translators of scientific and literary texts.

Key words: translation, science fiction, transformation, neologisms, syntax, terminology.

Annotatsiya: maqolada XX asr ingliz tilidagi ilmiy-fantastik asarlarni tarjima qilishda qo'llaniladigan asosiy leksikogrammatik transformatsiyalar ko'rib chiqilgan. Janrga xos bo'lgan ilmiy terminologiya, neologizmlar va murakkab sintaktik tuzilmalarning tarjimasidagi qiyinchiliklarga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotda I. Azimov, R. Bredberi va A. Klarkning asarlaridan parchalar tahlil qilinadi. Konkret misollar va ularning izohlari keltirilgan. Maqola ilmiy-badiiy matnlarni tarjima qilish bilan shug'ullanuvchi tarjimonlar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: tarjima, ilmiy fantastika, transformatsiya, neologizm, sintaksis, terminologiya.

Введение

Научная фантастика как жанр художественной прозы XX века активно развивалась в англоязычной литературе. Ее популяризация в русскоязычном пространстве стала возможной благодаря качественному переводу, требующему от переводчика точного и в то же время творческого подхода. Одной из центральных задач становится преодоление барьеров, связанных с лексико-грамматическими особенностями языка оригинала. Переводчик должен быть одновременно и исследователем, и интерпретатором, улавливая как смысловую, так и стилистическую многослойность оригинала. [1]

Методы

Методологическую основу составили сопоставительный анализ оригинальных текстов и их переводов, а также описательный и лингво-статистический методы. Объектом исследования послужили фрагменты из произведений Айзека Азимова («I, Robot») [2], Рэя Брэдбери («The Martian Chronicles») [3] и Артура Кларка («2001: A Space Odyssey») [4]. Для анализа отбирались реплики персонажей, описания научных явлений, технические термины и авторские неологизмы.

Результаты

Исследование выявило следующие типы лексико-грамматических трансформаций:

Конкретизация – замена обобщенного термина более узким. Пример: “device” → «интерфейс управления кораблем». Это позволяет добиться большей точности и устранить двусмысленность.

Генерализация – замена специфического термина более общим. Пример: “ion propulsion unit” → «двигатель». Такой прием особенно актуален при переводе малоизвестных терминов.

Описательный перевод – используется при отсутствии прямого эквивалента. Пример: “positronic brain” (А. Азимов) → «искусственный мозг на основе позитронных процессов». Описания позволяют сохранить научный контекст.

Функциональная замена – замена грамматической конструкции на более естественную для языка перевода. Пример: “He must have been reprogrammed.” → «Похоже, его перепрограммировали». Перевод сохраняет модальность и смысл, избегая неестественных форм.

Членение предложений – применяется для повышения читаемости и логичности изложения. Пример: Оригинал: “When the crew realized what the malfunction implied, they attempted to override the

sequence.” Перевод: «Когда экипаж понял, к чему ведет неисправность, они попытались прервать последовательность.»

Объединение предложений – помогает избежать громоздкости. Пример: «Он вышел из шлюза. Он направился к панели управления.» → «Выйдя из шлюза, он направился к панели управления.»

Калькирование – дословный перевод, сохраняющий структуру оригинала. Пример: “space elevator” → «космический лифт». Однако калькирование должно быть осмотнительным: не все кальки воспринимаются естественно.

Компенсация – передача информации в другом месте текста. Пример: оригинальная игра слов или каламбур может быть передан в соседней реплике через образ или аналогичную ассоциацию.

Неологизмы и словотворчество – переводчику необходимо либо создавать эквиваленты, либо использовать описательный подход. Пример: «hyperspace» → «гиперпространство» – калька, ставшая общепринятой.

Пример термина с **философской нагрузкой**: “monolith” у Артура Кларка[4] – слово, приобретающее символическое значение, требующее интерпретации в культурном контексте.

Обсуждение

Необходимость описательного перевода подчеркивалась еще в классических работах В.Н. Комиссарова[5] и И.С. Алексеевой[6], где особое внимание уделяется адаптации авторских смыслов. Проблемы перевода неологизмов и авторских метафор рассматривались в трудах Л.С. Бархударова [7] и Т.А. Чернышевой[8] как одна из важнейших трудностей в межкультурной коммуникации. Как видно из приведенных примеров, лексико-грамматические трансформации играют ключевую роль при переводе научной фантастики. Они обеспечивают не

только точность передачи терминов, но и позволяют адаптировать структуру текста к нормам языка перевода. Особенно сложными являются случаи, связанные с многозначными терминами, неологизмами и авторскими образами. Как упоминалось выше, в романе А. Кларка термин «monolith» приобретает философский подтекст, который требует от переводчика не просто технического знания, но и культурологического контекста. Перевод научной фантастики часто выходит за рамки стандартного подхода и требует междисциплинарного мышления. Переводчик должен разбираться в научных понятиях, быть знаком с культурными реалиями англоязычного мира, а также учитывать менталитет целевой аудитории.

Заключение

Лексико-грамматические трансформации являются неотъемлемым элементом профессионального перевода научной фантастики. Их применение позволяет достичь баланса между содержанием и формой, между научной достоверностью и художественным воздействием. Анализ выявил, что наиболее часто используемыми являются конкретизация, описательный перевод и членение предложений. Наименее распространенными, но не менее значимыми выступают компенсация и функциональная замена.

Перспективным направлением дальнейших исследований может стать анализ приемов перевода в поджанрах научной фантастики (киберпанк, космическая опера, социальная фантастика), а также сравнительное изучение переводов одного и того же произведения разными переводчиками. Потенциально перспективным направлением является сравнительный анализ различных версий перевода одного и того же текста, как это предложено в работах М.Н. Макеевой[9].

Использованная литература:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение: учебное пособие для студентов лингвистических вузов. – СПб.: Академия, 2004. – 352 с.
2. Азимов А. Я, Робот. – М.: Аст, 2011. – 320 с.
3. БРЭДБЕРИ Р. МАРСИАНСКИЕ ХРОНИКИ. – М.: ЭКСМО, 2020. – 384 С.
4. Кларк А. 2001: Космическая одиссея. – М.: Эксмо, 2016. – 320 с.
5. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 1990. – 253 с.
6. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. – СПб.: Академия, 2004. – 352 с.
7. Бархударов Л.С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
8. Чернышева Т.А. Природа фантастики. – М.: Художественная литература, 1985. – 221 с.
9. Макеева М.Н. Теория и практика перевода научно-технических текстов. – М.: Флинта, 2004. – 136 с.

Дилнозахон ЙОЛДОШЕВА,
 преподаватель Ферганского государственного университета,
 Абдугапир КАСИМОВ,
 д.ф.н., профессор Ферганского государственного университета

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация: в статье рассматриваются различные подходы к изучению национального характера в литературе, анализируются методологические основы исследования данного феномена и его проявления в художественных произведениях. Особое внимание уделяется роли писателя как носителя национального характера и средствам его раскрытия в литературных текстах через язык, образы и поэтику.

Ключевые слова: национальный характер, литературоведение, архетип, поэтика, этнический подход, художественный текст.

Annotatsiya: maqolada adabiyotda milliy xarakterni o'rganishga turli xil yondashuvlar ko'rib chiqiladi, ushbu hodisani o'rganishning uslubiy asoslari va uning badiiy asarlardagi namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Yozuvchining milliy xarakterning tashuvchisi sifatidagi roli va uni til, obrazlar va poetika orqali adabiy matnlarda ochib berish vositalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: milliy xarakter, adabiyotshunoslik, arxetip, she'riyat, etnik yondashuv, badiiy matn.

Annotation: the article examines various approaches to the study of national character in literature, analyzes the methodological foundations of the study of this phenomenon and its manifestations in works of fiction. Special attention is paid to the role of the writer as a bearer of national character and the means of revealing it in literary texts through language, images and poetics.

Key words: national character, literary criticism, archetype, poetics, ethnic approach, artistic text.

Национальный характер представляет собой сложное многогранное явление, изучение которого требует комплексного подхода. В современной науке существует несколько методологических подходов к исследованию этого феномена, но преобладающим считается комплексный подход, сочетающий историко-психологическую и социокультурную интерпретацию. В литературоведении вопросы национальности всегда были актуальны, однако в последние десятилетия наблюдается особый всплеск интереса к этой теме.

Понятие «национальный характер» трактуется представителями разных научных дисциплин по-разному. Однако существуют общие характеристики, которые отмечают практически все исследователи: менталитет, культурные особенности, поведенческие шаблоны. Интерес к изучению различий между народами проявлялся еще в античной философии – об этом свидетельствуют работы Геродота и Платона.

Формирование понятия «национальный характер» происходило постепенно. Изначально изучались индивидуальные психологические особенности отдельных людей, позже начали обобщать характерные черты целых этнических групп. Теоретическую основу изучения заложил английский философ XVIII века Дэвид Юм, выделивший моральные и физические причины различий между нациями.

В современной психологии национальный характер определяется как совокупность устойчивых свойств, определяющих эмоционально-чувственное восприятие действительности. Он проявляется в настроениях,

чувствах, темпераменте, специфике осознания политической реальности и других аспектах. Национальный характер является основой психологического и политического склада нации, проявляясь в культуре, стереотипах поведения и образе мышления.

Исследователи выделяют три основные точки зрения на национальный характер. Первая группа ученых считает каждую нацию уникальной с присущими только ей чертами. Вторая группа отрицает объективность этого понятия, считая его идеологическим конструктом. Третья группа занимает промежуточную позицию, признавая существование доминирующих черт нации, но отмечая сложность их верификации.

В литературе национальный характер отражается через художественные образы и проявления социально-исторических, природных факторов. Литература позволяет изучить особенности национального характера, проследить его эволюцию и многообразие проявлений. Исследователи подчеркивают связь национального и общечеловеческого в литературе, неразрывность этих понятий.

Изучением национального характера в литературе занимались многие ученые. Например, Б.И. Бурсов предлагал исследовать национальное своеобразие литературы через исторические судьбы народа и особенности его культурного развития. Литературоведческие исследования опираются на достижения других наук – философии, психологии, социологии.

При анализе национального характера в литературе используются различные подходы. Поэтический подход

рассматривает средства и способы изображения национального характера. Этнический подход изучает влияние культурных традиций и истории этнических групп. Также важным является изучение влияния мировоззрения автора на изображение национального характера.

В современном литературоведении понятие национального характера тесно связано с понятием «архетип», введенным К.Г. Юнгом. Литературные архетипы представляют собой первичные схемы образов и сюжетов, составляющие исходный фонд литературного языка. Хотя архетипы и национальный характер не идентичны, они взаимосвязаны: архетипы могут использоваться для создания образов, отражающих национальный характер.

Язык является важнейшим средством раскрытия национального характера в литературе. Через язык автор создает различные образы, являющиеся носителями «генов» каждой нации. Главными средствами раскрытия национального характера являются герои произведения, которые позиционируются автором как представители определенной культуры.

Писатель, будучи носителем национального характера, создает художественный текст через призму собственного национального сознания. Это влияет на все аспекты произведения – от моделей поведения героев до описания их взаимоотношений и восприятия мира. Национальный характер автора выражается не только в главных героях, но и в фоновых элементах произведения – атмосфере, символах, концептах.

Исследование национального характера в литературе представляет собой сложный процесс, требующий учета множества факторов. Это и исторические особенности народа, и культурные традиции, и личностные качества автора, и художественные средства выражения. При этом важно помнить, что национальный характер – это не только теоретическое понятие, но и практическая категория, проявляющаяся в конкретных художественных образах.

Современные исследования показывают, что литература остается одной из важнейших сфер воплощения

национального характера. Она способна отражать национальную жизнь в ее наиболее характерных проявлениях, помогая читателям лучше понять особенности разных народов. При этом качество изображения национального характера напрямую зависит от профессионализма и нравственных качеств автора.

Таким образом, исследование национального характера в литературе представляет собой многоаспектную и актуальную задачу современного литературоведения. Пройдя долгий путь от философских размышлений античности до современных психологических и культурологических интерпретаций, понятие национального характера прочно вошло в инструментарий гуманитарных наук. Литература, в свою очередь, выступает уникальным по своей выразительности средством фиксации, трансляции и осмысления национальных особенностей.

Анализ художественных образов, языка, мировоззрения автора и влияния культурных традиций позволяет проникнуть в глубинные пласты национального самосознания. Связь национального характера с архетипами, выявленная в трудах К.Г. Юнга, открывает новые перспективы для понимания универсальных и специфических черт различных культур.

Несмотря на сложность и многогранность изучаемого феномена, а также на существующие различные точки зрения относительно его объективности, литература продолжает оставаться важнейшим источником знаний о национальном характере. Она не только отражает существующие стереотипы и модели поведения, но и способствует более глубокому пониманию самобытности каждого народа, его исторического пути и культурного наследия. Качество этого отражения, безусловно, во многом зависит от таланта, мировоззрения и нравственной позиции писателя, осознающего свою ответственность за создание достоверного и многогранного образа нации. В конечном итоге, изучение национального характера в литературе обогащает наше понимание как отдельных культур, так и общечеловеческого многообразия.

Использованная литература:

1. Алямкина Е.А. Проецирование национального характера в обзоре этнопсихологических исследований // Образовательные ресурсы и технологии. 2018. – № 2 (23). – С. 21.
2. Бурсов Б.И. Национальное своеобразие русской литературы. – Москва, Ленинград: Сов. писатель. [Ленингр. отд-ние], 1964. – 395 с.
3. Гелястанова Э.Х. Теоретический анализ национального характера в художественной литературе / Э.Х. Гелястанова // Известия Кабардино-Балкарского государственного аграрного университета им. В.М. Кокова. 2014. № 1 (3). С. 161.
4. Геродот. История // Историки античности. Т. 1. Древняя Греция. – М., 1989. – С. 35.
5. Желтова Н.Ю. Проза первой половины XX века: поэтика русского национального характера: монография. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2004. – С. 21.
6. Мункуева Р.Б., Серебрякова Ю.А. Понятие национального характера // Вестник БГУ. Философия. 2018. № 3. – С. 32.
7. Платон. Собрание сочинений. – М., 1987. Т. 3. – С. 238.
8. Четвертакова Ж.В. Методологические подходы к проблеме изучения национального характера // Аналитика и культурология. 2009 [Электронный ресурс]. URL: https://analiculturolog.ru/journal/archive/item/384-article_12-6.html (дата обращения: 29.01.2025).

Елена ШЕВЧЕНКО,
преподаватель Ферганского государственного университета

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКИХ ЛИЧНОСТЕЙ В РОМАНАХ В. ПИКУЛЯ

Аннотация: в статье рассматриваются принципы и художественные особенности изображения исторических личностей в творчестве Валентина Саввича Пикуля. Анализируются ключевые приемы, такие как сочетание документальности и вымысла, психологизм, многоплановость повествования и детализация, которые позволяют писателю создавать достоверные и многогранные образы деятелей российской истории. Особое внимание уделяется роли авторской концепции исторического процесса и гуманистических ценностей в изображении персонажей.

Ключевые слова: Валентин Пикуль, исторические личности, художественные приемы, психологизм, документальность, речевая характеристика.

Annotatsiya: maqolada Valentin Savvich Pikul ijodidagi tarixiy shaxslarni tasvirlashning prinsiplari va badiiy xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Yozuvchiga Rossiya tarixi arboblarning ishonchli va ko'p qirrali obrazlarini yaratishga imkon beradigan hujjatli va fantastika, psixologizm, ko'p qirrali rivoyat va tafsilotlarning kombinatsiyasi kabi asosiy texnikalar tahlil qilinadi. Qahramonlarni tasvirlashda tarixiy jarayon va gumanistik qadriyatlarning mualliflik konsepsiyasining roliga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: Valentin Pikul, tarixiy shaxslar, badiiy vositalar, psixologizm, hujjatlilik, nutq xususiyatlari.

Annotation: the article examines the principles and artistic features of the depiction of historical figures in the works of Valentin Savvich Pikul. The author analyzes key techniques such as the combination of documentary and fiction, psychologism, multi-faceted narrative and detail, which allow the writer to create authentic and multifaceted images of figures in Russian history. Special attention is paid to the role of the author's concept of the historical process and humanistic values in the portrayal of characters.

Key words: Valentin Pikul, historical figures, artistic techniques, psychologism, documentary, speech characteristics.

Творчество Валентина Саввича Пикуля занимает особое место в русской литературе XX века. Его исторические романы, отличающиеся многоплановостью и документальной основой, создали уникальную художественную летопись российской истории. Особый интерес представляет анализ принципов и приемов изображения исторических личностей в произведениях писателя, так как именно через многогранное воссоздание образов реальных исторических персонажей раскрывается мастерство Пикуля как художника слова и его концепция исторического процесса.

Характерной чертой творческой манеры В. Пикуля является сочетание глубокого изучения исторических документов с художественным вымыслом, что позволяет ему создавать психологически достоверные образы исторических личностей. Исследователи отмечают, что писатель мастерски реконструирует не только внешний облик и поступки своих персонажей, но и внутренний мир, мотивы поведения, личностные качества [3, с. 1625]. Согласно наблюдениям И.А. Исаева, Пикуль стремился к созданию многомерных образов, избегая однозначных оценок и упрощенных трактовок исторических деятелей [5, с. 80]. Это особенно ярко проявляется в романах «Фаворит», «Слово и дело», «Пером и шпагой», где писатель представляет читателю сложные, психологически убедительные портреты Екатерины II, Петра I, А.В. Суворова, Г.А. Потемкина и других знаковых фигур российской истории.

Важным аспектом художественного мастерства Пикуля является умелое совмещение макро- и микроисторического планов повествования. В его романах исторические личности показаны одновременно и как деятели, определяющие судьбы государства, и как живые люди со своими страстями, заблуждениями, достоинствами и недостат-

ками. Т.А. Снигирева и А.В. Подчиненов подчеркивают, что такой подход позволяет писателю создать эффект «очеловечивания» истории, делая далекие эпохи и их представителей близкими и понятными современному читателю. Исследование К.В. Каминской доказывает, что Пикуль выстраивает художественную концепцию личности, основанную на идее неразрывной связи человека с его эпохой, где каждый персонаж является одновременно и продуктом своего времени, и творцом истории [6, с. 183].

Отличительной чертой поэтики В. Пикуля при создании образов исторических личностей является использование разнообразных повествовательных стратегий и точек зрения. Как указывает Т.В. Федосеева, автор умело применяет прием смены нарративной перспективы: в его романах историческая личность может быть показана глазами современников, потомков, через документы эпохи, авторские отступления [14, с. 90]. Такой подход создает эффект объемного, стереоскопического видения исторического персонажа. Например, в романе «Фаворит» образ Потемкина раскрывается через восприятие Екатерины II, придворных, дипломатов, простых солдат, что позволяет читателю увидеть историческую личность с разных сторон, составить многогранное представление о ней.

Следует отметить мастерство речевой характеристики исторических персонажей в романах Пикуля. По наблюдениям А.В. Петрова, писатель скрупулезно воссоздает особенности речи различных эпох и социальных слоев, индивидуализирует языковые портреты исторических личностей, что способствует их убедительности и достоверности [8, с. 38]. Язык персонажей Пикуля отражает их происхождение, воспитание, характер, жизненный опыт и мировоззрение. При этом автор избегает чрезмерной архаизации, делая

речь героев понятной современному читателю, но сохраняя историческую достоверность через умелое введение определенных лексических маркеров эпохи.

Важным художественным приемом В. Пикуля при создании образов исторических личностей является психологизм. А.П. Шаповалова в своем исследовании показывает, что писатель уделяет большое внимание раскрытию внутреннего мира персонажей, их психологическим мотивациям, эмоциональным состояниям [15, с. 107]. Психологический анализ в романах Пикуля сочетается с элементами художественной реконструкции, когда автор домысливает те аспекты жизни исторических личностей, о которых не сохранилось документальных свидетельств. При этом психологические характеристики всегда обоснованы и вытекают из логики характера и обстоятельств исторической эпохи.

Примечательной особенностью изображения исторических личностей у В. Пикуля является внимание к деталям быта, привычкам, внешности, манере поведения персонажей. О.В. Корниенко отмечает, что такая скрупулезность в воссоздании внешнего облика и повседневной жизни исторических фигур помогает автору создать эффект погружения в историческую эпоху и придать образам убедительность [7, с. 90]. Детали внешности, одежды, обстановки выполняют не просто иллюстративную функцию, но становятся значимыми элементами характеристики персонажа, раскрывают его социальный статус, характер, вкусы.

Одним из ключевых принципов В. Пикуля при изображении исторических личностей является стремление показать их в развитии, в процессе формирования и эволюции характера под влиянием исторических обстоятельств. И.И. Ганиева подчеркивает, что писатель избегает статичных, застывших образов, его герои меняются, проходят через испытания, переоценивают свои взгляды и ценности [4, с. 123]. Этот прием позволяет автору создавать динамичные, живые образы, развивающиеся в соответствии с логикой характера и исторического процесса.

В романах В. Пикуля исторические личности представ-

лены не изолированно, а в сложной системе взаимосвязей с другими персонажами, что придает повествованию дополнительный объем и достоверность. В.В. Прозоров выделяет несколько типов исторических персонажей в произведениях писателя: ключевые фигуры, определяющие ход истории; второстепенные исторические личности, которые помогают раскрыть главных героев и историческую эпоху; вымышленные персонажи, взаимодействующие с историческими лицами [10, с. 98]. Такая типология создает многослойную, насыщенную художественную ткань повествования, где исторические личности предстают в сложном взаимодействии с окружающим миром.

Особого внимания заслуживает авторская оценка исторических личностей в романах В. Пикуля. Как отмечает Е.В. Анисимов, писатель не скрывает своей гражданской позиции, его симпатии и антипатии к тем или иным историческим деятелям прослеживаются через систему художественных средств [2, с. 120]. При этом Пикуль стремится к объективности, показывая противоречивость и сложность исторических фигур, отказываясь от черно-белых оценок. Ценностные ориентиры писателя основаны на гуманистических идеалах, патриотизме, государственном мышлении, что находит отражение в изображении исторических персонажей.

Таким образом, художественные особенности изображения исторических личностей в романах В. Пикуля представляют собой сложную систему приемов и принципов, включающую психологизм, детализацию, динамичность образов, сочетание документальности и вымысла, многоплановость повествования, разнообразие точек зрения, символизацию, речевую характеристику. Мастерство писателя позволяет ему создавать убедительные, многогранные портреты исторических деятелей, которые становятся живыми людьми в восприятии читателя, сохраняя при этом историческую достоверность. Именно эта особенность творчества В. Пикуля обеспечивает неизменный интерес к его историческим романам и их значимость для отечественной литературы.

Использованная литература:

1. Анисимов Е.В. Исторические личности и документальная основа в творчестве В.С. Пикуля // Вопросы литературы. 2022. – № 3. – С. 112–130.
2. Бушуева С.А. Документ и вымысел: проблема исторической достоверности в романах В.С. Пикуля // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2021. – Т. 14. – № 6. – С. 1623–1630.
3. Ганиева И.И. Поэтика исторического романа В.С. Пикуля: жанровые особенности, система образов, стилистика. – М.: ИМЛИ РАН, 2019. – 256 с.
4. Исаев И.А. Образы исторических личностей в романах В.С. Пикуля «Фаворит» и «Слово и дело» // Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология. 2023. – № 2. – С. 78–91.
5. Каминская К.В. Художественная концепция личности в исторической прозе В.С. Пикуля // Научный диалог. – 2021. – № 7. – С. 180–195.
6. Корниенко О.В. Специфика художественной реконструкции исторических персонажей в романистике В.С. Пикуля // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. 2022. – № 4. – С. 87–98.
7. Петров А.В. Язык и стиль исторических романов В.С. Пикуля // Русская речь. 2020. – № 5. – С. 33–44.
8. Прозоров В.В. Исторические личности в художественном мире романов В.С. Пикуля: типология и авторская оценка // Филологический класс. 2019. – № 2 (56). – С. 95–102.
9. Федосеева Т.В. Повествовательные стратегии исторического романа (на материале произведений В.С. Пикуля) // Филологические науки. 2020. – № 2. – С. 87–98.
10. Шаповалова А.П. Психологизм в изображении исторических личностей в романах В.С. Пикуля // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. 2021. – № 4. – С. 102–115.

Азиза СОЛИЕВА,
преподаватель института иностранных языков

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПИСАТЕЛЯ ХАН КАН “ВЕГЕТАРИАНКА” С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ БЕССОЗНАТЕЛЬНОГО

Аннотация: роман Хан Кан “Вегетарианка” состоит из трех частей. Первая, “Вегетарианка”, описывает, как муж, отец и мать, представляющие патриархальную структуру, влияют на внутренний мир Ён Хэ. Её бессознательное, реагируя на это, вызывает различные симптомы, включая вегетарианство. Автор анализирует, что изменения Ён Хэ – результат компромисса, вызванного бессознательными элементами, такими как агрессия, либидо, защита и суперэго. Кроме того, автор утверждает, что роль этого романа в творчестве Хан Кан – в выявлении агрессии и насилия в человеческом и социальном бессознательном, что похоже на процесс столкновения в психоанализе. Через эту статью автор подчеркивает важность бессознательного в понимании современной литературной эстетики.

Ключевые слова: писатель Хан Кан, роман “Вегетарианка”, бессознательное, современная литературная эстетика.

Annotation: Han Kang's novel *The Vegetarian* consists of three parts. The first part, “The Vegetarian,” describes how the husband, father, and mother, representing the patriarchal structure, influence Yeong-hye's inner world. Her unconscious, reacting to this, triggers various symptoms, including vegetarianism. The author analyzes that Yeong-hye's changes are the result of a compromise formed in response to unconscious elements such as aggression, libido, defense, and the superego. Additionally, the author argues that the role of this novel in Han Kang's works is to reveal the aggression and violence in the human and social unconscious, similar to the process of confrontation in psychoanalysis. Through this article, the author emphasizes the importance of the unconscious in understanding contemporary literary aesthetics.

Key words: *Novelist Han Kang · Novel “The Vegetarian” · The unconscious · Contemporary literary aesthetics.*

Annotatsiya: Xan Kanning “Vegetarianka” romani uchta qismdan iborat. Birinchi qism, “Vegetarianka”, muj, ota va ona, patriarxal ijtimoiy tuzumni taqdim etib, Yon Xening ichki muvozanatiga ta'sir ko'rsatishini tasvirlaydi. Uning ongsizligi bunga javoban turli simptomlar, masalan, vegetarianizmni paydo qiladi. Muallif, Yon Xening o'zgarishlari agressiya, libido, himoya va superego kabi ongsiz elementlarga javoban shakllangan kompromiss natijasi ekanligini tahlil qilgan. Shuningdek, muallif, ushbu romanning Xan Kanning asarlaridagi rolini inson va ijtimoiy ongsizlikdagi agressiya va zo'ravonlikni, psixanalizdagi ziddiyat jarayoniga o'xshash ravishda, diskurs maydonida oshkor qilish deb hisoblaydi. Shu maqola orqali muallif, klinik tajribadagi ongsizlikning zamonaviy adabiy estetikani tushunishda muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: *yozuvchi Xan Kan, roman “Vegetarianka”, ongsizlik, zamonaviy adabiy estetika.*

Хан Кан (한강, Han Kang) – южнокорейская писательница, родилась в 1970 году в городе Кванджу, Республика Корея. Она является одной из самых известных современных корейских авторов, получившая международное признание благодаря своему уникальному стилю и глубокому психологизму. Наибольшую известность ей принес роман “Вегетарианка” (*The Vegetarian*), который в 2016 году получил Международную Букеровскую премию (Man Booker International Prize). Роман был переведен на множество языков и высоко оценен критиками за тонкое изображение внутреннего мира героини и исследование тем насилия, телесности, отчуждения и сопротивления социальным нормам.

Хан Кан также написала другие значимые произведения, такие как: “Греческий урок” (*Greek Lessons*),

“Белая книга” (*The White Book*), “Твое холодное лицо” (*Your Cold Hand*). Она изучала корейскую литературу в Университете Ёнсе и некоторое время работала преподавателем литературного мастерства. Ее произведения часто исследуют темы памяти, тела, молчания, травмы и бессознательного. Последовательность рассказов писательницы Хан Кан “Вегетарианка” представляет собой завершённый длинный роман, состоящий из трех частей: “Вегетарианка”, “Монгольское пятно” и “Огненные деревья”. Каждый рассказ имеет своего рассказчика, но все они сосредоточены вокруг главной героини Ёнхе. В процессе развития сюжета, начиная с отказа от мяса, Ёнхе, в конце концов, приходит к маниакальному убеждению, что она превращается в дерево, и отказывается от всякой пищи, что в итоге приводит

ее к катастрофической смерти. Этот роман, как сама автор заявляет, является расширенной вариацией ее раннего короткого рассказа “Плод моей жены”. Сюжет последнего повествует о том, как больная жена превращается в растение на веранде, а ее муж сажает ее в горшок и заботится о ней.

Автор использует этот рассказ для разработки темы психоанализа и его теорий [Lee и Yoon 2020] проанализировали, что “жена, ставшая деревом”, является результатом формирования компромисса, вызванного бессознательным удовлетворением либидо жены, ее агрессией, защитными механизмами и сверх-Я, а также повторяющимися фрустрациями со стороны мужа. Кроме того, [Lee и Yoon 2020] отметили, что в нарративе мужа и жены автор указывает на катастрофические последствия для обоих в патриархальном обществе. Сжато изложенная выше история в цикле “Вегетарианка” раскрывает причины и процессы катастрофических последствий, которые происходят в каждой части романа.

Автор также намерен проанализировать подробные причины и изменения симптомов, основываясь на содержании рассказа, и эта статья сосредоточена на первой части цикла “Вегетарианка”. Существует несколько различных точек зрения на анализ этого романа. В зависимости от содержания, можно разделить их на:

- 1) феминистскую точку зрения;
- 2) философские и социальные взгляды, такие как философия Мерло-Понти, Дельоза, Фуко и другие;
- 3) бессознательную точку зрения.

Эти различные подходы имеют значение для объяснения романа и в какой-то степени связаны друг с другом. Кроме того, эти точки зрения помогут глубже понять литературное произведение. Особенно интересно использование философии современного философа Мерло-Понти о теле, а также философии Лакана, Дельоза и других для понимания романов Ханган [Han 2012]. Однако, как и большинство исследований, эти работы не в полной мере анализируют психологические симптомы и травмы, мечты и полусонные фантазии, которые часто присутствуют у героев романов Ханган.

Романы Ханган, насыщенные бессознательным, обычно анализируются на основе структуры, предложенной Лаканом – желаемого, воображаемого, символического и реального уровней. Однако такие попытки, с точки зрения автора, являются идеологическими приложениями, и для полноценного клинического понимания это недостаточно. Поэтому исследования, такие как работа Lee и Yoon (2020), будут первым шагом в анализе романов Ханган, основанном на реальном клиническом опыте бессознательного. Автор, анализируя “Фрукты моей женщины” [Lee и Yoon 2020], предположил, что работы Ханган направлены на интеграцию сознания и

бессознательного в процессе психоанализа. “Вегетарианка” же в рамках этой концепции представляет собой роман, изображающий вершину человеческих переживаний, реагирующих на насилие и агрессию общества.

Кроме того, анализируется не мирное подчинение “жены” своему “мужу”, символизирующему насильственную социальную структуру, а активное сопротивление и защиту в бессознательном. Эти идеи более конкретно раскрываются через внутренний мир главной героини, Ёнхэ, в трилогии “Вегетарианка”, где ее реакции на социальное насилие и внутренние процессы отображаются в более детализированном виде. Это также подтверждается в интервью с автором [Han et al, 2016]. Ёнхэ – это не чистое существо, которое находится за пределами насилия, а существо, которое в себе сохраняет весь широкий спектр человеческой сущности, постоянно борющееся с ее темными и пугающими частями. То есть, Ёнхэ – это человек, который ведет борьбу. Это человек в процессе внутренней борьбы. Я не считал ее наивной, беспомощной или пассивной...

Если сейчас внимательно проанализировать все эти различные и противоречивые точки зрения, то, по моему мнению, “Вегетарианка” – это роман, который размышляет о человеке, хотя и читается как нечто иное. Не так много людей, которые дают. Но самое большое беспокойство, которое я испытывал при написании этого романа, было связано с вопросом о насилии человека. Это страшный вопрос: может ли человек быть невиновным существом. Как сказал автор можно понять, что “Вегетарианка” ставит важный вопрос о насилии человека и о том, как человек, реагируя на насилие общества, может стать невиновным существом.

Это направление его романа, в котором насилие, агрессия и любовь, либидо сосуществуют, похоже, аналогично целям психоанализа, и можно предположить, что через роман он стремится достичь этого. Таким образом, цикл романов “Вегетарианка” движется в этом направлении, где насилие/агрессия доминирует на протяжении всего произведения, но всегда одновременно существует возможность спасения и жизни. Эти идеи применяются к объектам и структурам романа, что позволяет сформулировать следующую гипотезу о цикле “Вегетарианка”: насилие, агрессия (бессознательно) присуще объектам и социальным структурам, и (бессознательно) внедряется в людей, которые находятся в этих структурах.

Учитывая, что бессознательное многослойно, через предложенную гипотезу можно детально проанализировать цикл “Вегетарианка” с бессознательной точки зрения, сосредоточив внимание на агрессии/насилии. Кроме того, жизнь/либидо также многослойно встраивается в объектные отношения или социальные структуры, что позволяет понять

этот процесс в параллели с агрессией. Это течение изменений можно кратко представить в таблице 1. Как и в случае с течением изменений, связанным с изменениями в бессознательном, сама структура романа имеет много общего с психоаналитической клиникой. Это можно объяснить следующим образом:

Большинство романов Ханганга имеют главных героев, обладающих симптомами, которые можно наблюдать в психиатрической практике.

Главные герои часто видят белые сны или сновидения, которые играют важную роль в развитии сюжета.

Герои делятся своими рассказами о симптомах, снах и белых снах, часто это напоминает метод свободных ассоциаций, который используется пациентами на кушетке во время психоанализа.

Рассказчик наблюдает за главным героем, описывает его объективное состояние или объясняет его прошлое. Это соответствует стандартной психиатрической консультации.

Вкратце, содержание – это анализ литературных или художественных произведений, исходя из предположения, что бессознательные травмы, конфликты и дефициты автора играют важную роль в создании произведений, что развилось в патологию, после Фрейда (Spitz 1985). Текст – это внутренний слой языка автора, подобно форме искусства в живописи, он связан с выражением внутренней энергии, напряжения, навязчивых мыслей, сопротивления и желаний [Brooks 1992]. Сюжет же является динамической структурой повествования, которая направляет и формирует рассказ [Brooks 1992], и автор считает, что после появления современного романа бессознательная сила играет важную роль в формировании структуры. Теория бессознательного, поддерживающая этот метод, включает структурную теорию Фрейда и теорию объектных отношений.

В этой статье будет использована теория Брэннера (Charles Brenner) в качестве основного подхода для объяснения психологических симптомов Ёнгхэ (Brenner 1982). Автор проанализировал часть романа “*Вегетарианка*” с бессознательной точки зрения. Подобно предыдущей статье Ли и Юн (2020), автор представил себя в роли терапевта, сталкивающегося с пациентом, имеющим схожие симптомы, и, используя информацию из других произведений Ханганга, анализировал бессознательные факторы, влияющие на симптомы и поведение. Как Фрейд, анализируя роман Яна Грота *Грэдиву*, отметил, что это можно рассматривать как случай психоанализа [Freud 1907], так и этот роман можно воспринимать как точно прописанный случай. Автор с помощью такого анализа выявил, как бессознательный опыт может быть полезен для анализа произведений Ханганга, и на основе этого анализа предложил

новые эстетические возможности для современного искусства и литературы.

Первая часть серии “Вегетарианка” посвящена процессу превращения главной героини, Ёнгхэ, в вегетарианку под воздействием внешних факторов и внутренних изменений. Рассказчиком в большинстве случаев является ее супруг, а также присутствуют ее сны, дневные грезы и монологи. В этом разделе кратко описывается наблюдение и описание жены с точки зрения мужа, а также исследуется, как сама Ёнгхэ воспринимает свое состояние и внутренний мир. На основе этих двух уровней повествования будет проанализирован конфликт и компромисс бессознательных элементов, которые динамично взаимодействуют. Начнем с рассказа мужа как основного рассказчика. Муж – обычный офисный работник и глава семьи. Осознавая свои ограниченные способности, он отказывается от работы в крупной компании и выбирает жену, которую он может поддерживать. Жена не обладает особой привлекательностью, но у нее нет и ярких недостатков, и супруг доволен ее обычностью. Каждый день она готовит завтрак, работает неполный рабочий день, помогая семье, и не жалуется, даже когда муж приходит поздно.

Муж ценит эти повседневные моменты. Единственная странность в ее поведении – это отказ носить бюстгалтер, который она не носит даже после свадьбы, ссылаясь на дискомфорт. Когда муж выражает беспокойство по поводу общественного мнения, она объясняет, что ей трудно носить его, так как он слишком сжимает грудь.¹ Первые трещины в их стабильном браке появляются, когда жена заявляет, что “видела сон”, после чего нарушает привычное поведение. Она перестает готовить завтрак и будить мужа, а также выбрасывает всё мясо из холодильника. Муж, увидев странные поступки жены, в гневе говорит: “미쳤군. 완전히 맛이 갔어.” “Ты с ума сошла! Полностью потеряла разум”, и уходит на работу. Он решает, что ее поведение связано с поздними приходами домой за последние месяцы и собирается вернуться домой раньше. Муж пытается адаптироваться к новой ситуации, считая, что он может мириться с ее отказом от мяса. Однако с приходом весны жена продолжает худеть, почти не спит, и отказывается от секса, утверждая, что запах мяса ее беспокоит. Супруг не хочет слушать объяснения и отвергает ее слова о сне, считая их нелепыми. Он продолжает отрицать все странности, происходящие вокруг него.

2) Однажды муж пригласил жену на встречу с другими супругами из руководства, где попросил ее тщательно подготовиться. Однако она приехала на мероприятие в неподобающем виде: в спортивной обуви и без бюстгалтера. Ее отказ от мяса и неспособность вести себя в соответствии с социаль-

ной нормой испортили атмосферу. Она не смогла поддержать мужа и, наоборот, стала причиной его неудовлетворенности. Супруг, раздраженный ее поведением, звонит теще и сестре жены, чтобы рассказать о том, как ее поведение мешает ему на протяжении нескольких месяцев.

В этом отрывке представлены события, которые продолжают развивать конфликт между Ёнхэ и ее мужем, а также показывают последствия ее изменения и сопротивления социальным и семейным ожиданиям.

Первый момент: Ёнхэ перестала есть мясо и даже отказалась готовить мясные блюда дома. Мужчина, рассказчик, недоволен этим и жалуется на поведение жены. Это вызывает реакцию ее родителей, которые пытаются повлиять на поведение дочери, но безрезультатно. Даже авторитарное вмешательство ее отца не дает желаемых изменений.

Второй момент: несмотря на то что Ёнхэ продолжает отказываться от пищи, ее муж всё еще видит ее как обычную жену. Он считает, что она нормально справляется с домашними обязанностями, но ее отношение к мужу становится всё более отчужденным и тревожным для него. Каждая попытка близости сопровождается внутренним беспокойством и ощущением того, что что-то неладно.

Третий момент: в момент подготовки к семейному событию, когда семья собирается для важного мероприятия, Ёнхэ ведет себя странно, раздевается и без объяснений начинает очищать картошку. Ее странное поведение вызывает у супруга чувство тревоги и настороженности. Он ощущает, что ее действия не имеют логического объяснения и могут быть символом чего-то более глубокого.

Четвертый момент: семейный ужин, где становится очевидным, что семья отчаянно пытается заставить Ёнхэ вернуться к нормальному поведению, подавляя ее сопротивление. Здесь ее муж и ее отец, столкнувшись с ее отказом от мяса, начинают агрессивно вмешиваться, что приводит к насилию и даже самоповреждению со стороны жены. В этот момент ее брат берет на себя роль спасителя и везет ее в больницу.

Этот отрывок иллюстрирует сильное напряжение в семье, связанное с отказом Ёнхэ от традиционных норм поведения, а также нарастающую внутреннюю борьбу женщины, которая не может адаптироваться к общественным и семейным ожиданиям. Произведение Хан Кан "Вегетарианка" представляет собой глубоко символический роман, раскрывающий внутренний конфликт личности, столкнувшейся с насилием, репрессиями и отчуждением в патриархальном обществе.

Через призму психоаналитического подхода, особенно в рамках теории бессознательного, роман демонстрирует, как подавленные желания, страхи и защитные механизмы героев влияют на их поведение и восприятие реальности. Трансформация Ёнхэ в растительное существо становится метафорой бегства от навязанных социальных ролей и попыткой обрести контроль над собственным телом и сознанием. Анализ показывает, что роман можно рассматривать как литературный кейс бессознательной борьбы, где агрессия, либидо и стремление к освобождению взаимодействуют в многослойной структуре текста, позволяя глубже понять как героев, так и саму природу человеческих реакций на насилие.

Использованная литература:

1. Auchincloss EL, Samberg D. Psychoanalytic terms and concepts. – New Haven: Yale University Press; 2012. p. 264 – 5.
2. Brenner C. The mind in conflict. – New York: International Universities Press; 1982. p. 1–120.
3. Brooks P. Reading for the plot: design and intention in narrative. – New York: Harvard University Press; 1992. p. 3–14.
4. Freud S. The interpretation of dreams. Standard Edition 4. – London: Hogarth Press; 1900. p. 164 – 276.
5. Freud S. Three essays on the theory of sexuality. Standard Edition 7. – London: Hogarth Press; 1905. p. 123–246.
6. Freud S. Delusions and dreams in Jensen's Gradiva. Standard Edition 4. – London: Hogarth Press; 1907. p. 1–96.
7. Freud S. An outline of psychoanalysis. Standard Edition 23. – London: Hogarth Press; 1938. p. 139–208.
8. Han JH. A study on Han Kang's literary works-focus on the body [dissertation]. – Seoul: Korean University Graduate School of Education; 2012.
9. Han K. The vegetarian. – Paju: Changbi Publishers; 2007.
10. Han K, Kang SM, Shin HK. The aesthetics stratum of Han Kang' novel- from 'The Vegetarian' to 'White'. – Seoul: Munhakdongne Publishing Group; 2016. p. 26.
11. Lee HK, Yoon HR. Study for novelist Han Kang's short story <My Woman's Fruit> in the perspective of the unconscious: with other short stories at that time. Psychoanal 2020; 31: 52–61.
- Novick J, Novick KK. The superego and the two-system model. Psychoanal Inq 2004; 24:232–256.

12. Spitz EH. Art and psyche: a study in psychoanalysis and aesthetics. – New Haven and London: Yale University Press; 1985. p.1-53.
13. Winnicott DW. Playing and reality. – London: Tavistock Publications; 1971. p.7-11.
14. Hyun Kwon Lee <https://orcid.org/0000-0002-6193-2552>
15. Amanullaeva Kamola Muminovna. National concepts and their literary representation in Haruki Murakami's novel "IQ84" Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) № 9(25), 2017.
<https://sciencescholar.us/journal/index.php/ijhs/article/view/11004>
16. Амануллаева Камола Муминовна. Художественный концепт и специфические характеристики его воссоздания, Хорижий филология №4, – Самарқанд. СамДЧТИ. 2020, Б.53-57.
https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/1579
17. Amanullayeva Kamola Muminovna, Universal concept as structural farmotion of the component of Haruki Murakami's novel "Kafka on the Shore" Jour of Adv research in Dynamical & Contol Systems, Vol. 12, Issue- 2020, Scopus, Б.1117-1121. <https://sciencescholar.us/journal/index.php/ijhs/article/view/11004>
18. Amanullayeva Kamola Muminovna, The literary concept as of the creative process in the literary comprehension, ЎЗМУ ХАБАРЛАРИ. – Тошкент, 2021. Б.179-181.
19. Амануллаева Камола Муминовна. О художественном концепте и в целом, Россия и Узбекистан Между-народные образовательные научные и социально–культурные технологии: векторы развития. – Челябинск-Ташкент-Бухара-Самарканд 2020. Б.271-272.
20. Амануллаева Камола Муминовна. О воссоздании художественного концепта в переводе между раз-носистемных языков. Хорижий филология, адабиётшунослик ва таржимашунослик масалалари. Республика илмий-амалий конференцияси. – Жиззах. 2021, Б.9-12.
21. Амануллаева Камола Муминовна. Теоретическая интерпретация понятия концептосферы. – Самарқанд. №4, СамДЧТИ. 2021, Б.120-126.
22. Амануллаева Камола Муминовна. Матн тузилишида бадий концепт. Буюк ипак йўлида умуминсоний ва миллий қадриятлар: тил, таълим ва маданият. Халқаро илмий-амалий конференция. – Самарқанд. 2022, Б. 499-501.
23. Амануллаева Камола Муминовна. XX-XXI асрларда таржима. Хорижий тил таълими лингводидактикаси ва инновацион асослари. Халқаро илмий-амалий конференция. – Самарқанд. 2022, 212-214 б.
24. Amanullayeva K. M. Badiiy asar konseptosferasi va asosiy konseptlarning tarjimada qayta yaratilishi. – Samarqand, 2020.
25. Amanullayeva Kamola "Tokio afsonalari", Xaruki Murakami hikoyalarining tarjimalari, – Osaka, 2017, 104-b.
26. Amanullayeva Kamola Muminovna. The role of translation in science. Texas Journal of Philology, Culture and History. 2023, 60-62 p.
27. Amanullayeva Kamola Muminovna. The concept of translation and characteristics of fetures. Information Horizons: American Journal of Library and Information Science. 2024, 63-66 p.
28. Nasrullayeva Tozagul Suxrobovna, Amanullayeva Kamola Muminovna. Peculiarities of translation of Technical Terms, Concepts and Rendering articles in technical translation. American journal of social and humanitarian research, 2023. – С.29-33.
29. Kubayeva Nafisa, Amanullayeva Kamola. The problem of teaching students lexical and phraseological features in translation studies of phrasel verbs in English and Uzbek languages. Eurasian journal of academic research. 39-42 p. <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/37844>
30. О.А.Алижонова, К.М.Амануллаева, М.Б.Аскарова. Исползования термин концепт в лингвокультурологии. Вестник магистратуры. 2024. №12-2 (159) С.76-78
31. К.Амануллаева, О.Алижонова. Роль лингвокультурологии в лингвистике. Ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlardagi an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar dialektikasi. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. 27-Fevral, 2025. С.324-325.

Мунаввар ЯКУБОВА,
 Ассистент кафедры русского языка и литературы Узбекско Финского
 педагогического института

КЛАССИФИКАЦИЯ МИФОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ В ПРОЗЕ АНТУАНА ДЕ СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

Аннотация: Антуан де Сент-Экзюпери — один из наиболее значимых писателей XX века, чьи произведения сочетают философскую глубину, автобиографизм и мифологические мотивы. Его проза наполнена символами и архетипическими образами, которые позволяют рассматривать его творчество в контексте мифологии. В данной статье будет проведена классификация мифологических образов в произведениях Сент-Экзюпери.

Ключевые слова: мифологические образы, интерпретация, символ, классификация.

Annotation: Antoine de Saint-Exupéry is one of the most important writers of the 20th century, whose works combine philosophical depth, autobiography and mythological motifs. His prose is filled with symbols and archetypal images, which allow us to consider his work in the context of mythology. This article will classify mythological images in the works of Saint-Exupéry.

Key words: mythological images, interpretation, symbol, classification.

Annotatsiya: Antuan de Sent-Ekzyuperi XX asrning eng muhim yozuvchilaridan biri bo'lib, uning asarlarida falsafiy chuqurlik, avtobiografiya va mifologik motivlar mujassamlashgan. Uning nasri timsollar va arxetipik obrazlar bilan to'ldirilgan bo'lib, bu uning asarlarini mifologiya kontekstida ko'rib chiqishga imkon beradi. Ushbu maqolada Sent-Ekzyuperi asarlaridagi mifologik tasvirlar tasniflanadi.

Kalit so'zlar: mifologik obrazlar, talqin, timsol, tasnif.

Антуан де Сент-Экзюпери, будучи не только писателем, но и летчиком, глубоко размышлял о месте человека в мире, о его предназначении и связи с космосом. В его произведениях, особенно в «Маленьком принце» и «Цитадели», мифологические мотивы и символы играют важную роль, обогащая повествование и раскрывая глубинные философские идеи. У Сент-Экзюпери в «Маленьком принце» главный герой путешествует по планетам, каждая из которых отражает определённые качества человеческой природы. Это можно сравнить с древнегреческими мифами о скитаниях Одиссея или блужданиях Рэи, которые делают акцент на личностном росте и внутренней мудрости. В каждой из таких блужданий, по мнению Экзюпери человек придет к правильному решению, правильному пути с помощью звезды, которая заложена в нас. «Ты угадаешь свое призвание по той неотвязности, с какой оно тебе сопутствует. Предать его — значить покалечить себя...» [1, с.103]. В произведениях Сент-Экзюпери, особенно в «Маленьком принце», мифология играет центральную роль. Маленький принц, являясь символом невинности и мудрости, путешествует по различным планетам, которые можно рассматривать как архетипические мифологические пространства. Каждый персонаж, с которым он встречается, олицетворяет определённые человеческие качества, такие как жадность, безразличие, и одиночество. Многие мифы рассказывают об инициации героя, его прохождении через испытания и приобретении новых знаний и способностей. Герои Экзюпери, сталкиваясь с труд-

ностями и опасностями, проходят своеобразное посвящение. Летчик в «Маленьком принце» получает уроки мудрости от Маленького принца, а в «Цитадели» правитель проходит через испытания властью и ответственностью. Испытания, опасности, встречи с мудрыми наставниками становятся символами процесса духовного роста и обретения мудрости.

Герой-спаситель — архетипический образ, присутствующий во многих мифологиях. Он приходит на помощь в трудную минуту, совершает подвиги и спасает людей от опасности. Летчики Экзюпери часто предстают в роли героев-спасителей. Они борются со стихией, доставляют почту в отдаленные уголки мира, рискуют жизнью ради других. В «Маленьком принце» летчик спасает самого себя, обретая истинные ценности благодаря общению с Маленьким принцем. Самолет, полет, небо становятся символами преодоления препятствий, помощи другим и связи между людьми.

Наиболее известным произведением Сент-Экзюпери является «Маленький принц», в котором мифологические элементы пересекаются с простотой детского восприятия мира. Маленький принц путешествует по планетам, каждая из которых представляет собой микрокосм человеческих черт. Эти путешествия напоминают мифологические скитания героев, таких как Одиссей. Каждый персонаж олицетворяет разные аспекты человеческой природы, например, король, который символизирует авторитаризм, или делец, олицетворяющий жадность; Звезды и небесные тела играют важную роль в мифологии, часто

олицетворяя богов, судьбу, высшие силы. Звезды и небо – постоянные образы в творчестве Экзюпери. В «Маленьком принце» каждая планета представляет собой определенный тип человека или социальный порок. Звезды символизируют надежду, мечту и возможность найти свой путь в жизни. Небо, звезды, планеты становятся символами бесконечности, мудрости, иерархии ценностей и связи человека с космосом; Роза – сложный и многозначный символ, часто ассоциирующийся с любовью, красотой, совершенством, но также с хрупкостью и уязвимостью. Роза в «Маленьком принце» символизирует любовь, привязанность и ответственность. «Поди взгляни еще раз на розы. Ты поймешь, что твоя роза – единственная в мире... Вы красивые, но пустые, – продолжал Маленький принц. – Ради вас не захочется умереть. Конечно, случайный прохожий, поглядев на мою розу, скажет, что она точно такая же, как вы. Но мне она одна дороже всех вас» [2, с.56]. Маленький принц должен заботиться о своей розе, защищать ее от опасностей и принимать ее недостатки. Роза становится символом любви, требующей заботы и ответственности, а также сим-

волом уникальности и ценности каждого человека; Пустыня часто символизирует испытание, очищение, духовный поиск, одиночество и встречу с собой. Пустыня в произведениях Экзюпери – это не только место физического выживания, но и пространство для духовного преображения. В пустыне герои сталкиваются с трудностями, переосмысливают свою жизнь и находят ответы на важные вопросы. Пустыня становится символом испытаний, одиночества, но и возможности для духовного роста и обретения мудрости. Мотив поиска пронизывает все творчество Экзюпери. Его герои находятся в постоянном движении, ищут смысл жизни, истинные ценности, самих себя. В «Маленьком принце» это путешествие по планетам, в «Цитадели» – поиск мудрости и смысла власти. Летчик, потерпевший крушение в пустыне, также находится в ситуации поиска – спасения, но и, шире, смысла своего существования.

Так, Классификация мифологических образов в прозе Антуана де Сент-Экзюпери может быть проведена по разным основаниям, в зависимости от того, какой аспект его творчества мы хотим подчеркнуть. Вот несколько возможных подходов:

Классификация		
По функциям и ролям	Архетипические образы	Мудрый старец (наставник): Лис в «Маленьком принце», наставник в «Цитадели». Символизирует опыт, мудрость, духовное руководство.
		Герой: Летчик, Маленький принц. Символизирует стремление к цели, преодоление препятствий, самопознание.
		Тень (отрицательный аспект личности): Король, честолюбец, пьяница в «Маленьком принце». Символизируют пороки, недостатки, слабости человеческой натуры.
		Анима/Анимус (проявление женского/мужского начала): Роза в «Маленьком принце», возлюбленная в «Цитадели». Символизирует любовь, красоту, эмоциональность, интуицию.
	Персонажи-функции	Отправитель: Событие, побуждающее героя к действию (крушение самолета, вопрос о смысле жизни).
		Помощник: Лис, другие персонажи, дающие советы и помогающие герою.
		Вредитель: Обстоятельства, собственные слабости, отрицательные персонажи, препятствующие достижению цели.
		Даритель: Источник магического средства или знания (общение с Маленьким принцем, уроки наставника).
По происхождению и источникам	Образы, восходящие к античной мифологии:	Икар: Летчик, стремящийся к небу, к новым высотам, но рискующий сгореть от слишком близкого приближения к солнцу.
		Прометей: Герой, несущий свет знаний и культуры людям, но подвергающийся наказанию за свою дерзость.
		Одиссей: Путешественник, странствующий в поисках дома и истины.
	Образы, восходящие к библейской мифологии:	Райский сад (утраченный рай): Символизирует гармонию, чистоту, невинность, которые были утрачены человеком.
		Странствие по пустыне: Символизирует испытание, очищение, духовный поиск.
		Мессия (спаситель): Маленький принц, приносящий на Землю мудрость и любовь.
	Образы, восходящие к восточной (суфийской) мифологии:	Учитель-муршид: Наставник в «Цитадели», передающий знания и направляющий ученика на пути к истине.
		Путь (тарикат): Духовный путь, требующий преодоления препятствий и самоотречения.

Как говорит Анна Лелик: «Можно бесконечно говорить о мудрости каждой главы сказки — и забыть о главном. И это главное в полной мере открылось мне именно тогда, когда я стала право-славной. Слова Спасителя «будьте как дети» мне словно показались знакомыми... «Будьте как дети» — психологам, даже самым далеким от христианства, эта фраза ясна, как день. Дело в том, что до семи лет детское сознание не способно разделять себя и мир. Я — это весь мир, а весь мир — это я» [4, с.3]. Действительно, детское сознание — это вселенная, которая, кажется, не знает границ. Оно открыто для всего нового, не отягощено предрас-судками и готово вместить в себя любые, даже самые невероятные вещи. Дети видят мир в его первозданной целостности, не разделяя его на категории и ярлыки, как это делают взрослые. Дети — это наше будущее, и от того, как мы будем к ним относиться, зависит, каким будет этот мир. Поэтому необходимо помнить, что наша ответ-

ственность перед детьми — это ответственность перед всем миром.

Мифологические образы в прозе Антуана де Сент-Экзюпери служат не только художественным инструментом, но и способом постижения глубоких философских истин. Через архетипические мотивы, сакральные символы и структуру мифологического пути писатель создает произведения, наполненные духовным смыслом, способные тронуть читателей всех поколений. Классификация мифологических образов в прозе Антуана де Сент-Экзюпери позво-ляет лучше понять глубину и многослойность его произведений, раскрыть их философский смысл и оценить вклад писателя в мировую литературу. Важно помнить, что многие образы в его творчестве многозначны и могут быть отнесены к разным катего-риям в зависимости от интерпретации. Целью такой классификации является не строгое разделение образов по полочкам, а выявление их взаимосвязей и общего смысла в контексте творчества писателя.

Список использованной литературы

1. Сент-Экзюпери А. Цитадель: роман/ Антуан де Сент Экзюпери (пер.с фр. М. Кожевниковой). — М.: Эксмо, 2014. —416 с.
2. Сент-Экзюпери А.де Маленький принц. — М.: Эксмо, 2012. 96 с.
3. Буковская А. Сент-Экзюпери, или парадоксы гуманизма. — М.: Радуга, 1983.
4. Лелик А. Путешествия Маленького принца по планетам моей жизни [Электронный ресурс] / А. Лелик. — Режим доступа: <http://otrok-ua.ru/authors/info/lelik.html>

Садокат КАРИМОВА,

ассистент кафедры «Медицинская химия» Бухарского государственного медицинского института имени Абу Али ибн Сина

СРЕДСТВА АКЦЕПТИРОВАНИЯ СЕНТЕНЦИЙ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: в статье рассмотрены средства акцептирования сентенций в английском языке. Также в статье указано, что сентенция — это та же пословица, но созданная не народом, а каким-то отдельным его представителем — писателем. В статье анализируется языковой материал, который показал, что акцентаторы сентенции представлены широким диапазоном разноуровневых средств.

Ключевые слова: *стилистика, сентенция, анализ, интенсификатор, специфика, писатель, комплекс.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilida sentensiyalarni aks ettiruvchi vositalar ko'rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada sentensiya — bu shaklan va mazmunan maqolga o'xshashligi, biroq u xalq tomonidan emas, balki ma'lum yozuvchi tomonidan yaratilgan ibora ekani ta'kidlangan. Maqolada til materiallari tahlil qilinib, sentensiyani aks ettiruvchi vositalar turli darajadagi keng doiradagi vositalar bilan ifodalangani aniqlangan.

Kalit so'zlar: *stilistika, sentensiya, tahlil, intensivikator, o'ziga xoslik, yozuvchi, majmua.*

Annotation: the article considers the means of accepting sentences in English. The article also states that the sentence is the same proverb, but created not by the people, but by some individual representative of it — the writer. The article analyzes the language material, which showed that the accentuators of the sentence are represented by a wide range of multi-level tools.

Key words: *stylistics, sentence, analysis, intensifier, specificity, writer, complex.*

В системе стилистических приемов английского языка особое место занимает сентенция, которая, в общем, определяется как индивидуально-авторское

изречение, И.Р. Гальперин отмечает, что сентен-ция — это та же пословица, но созданная не наро-дом, а каким-то отдельным его представителем —

писателем, мыслителями и т.п. Используя наиболее характерные лингвистические черты пословицы, т. е. ее краткость, ритмическую организацию, писатели создают свои «пословицы» [Гальперин, с. 175]. Однако такое определение не является лингвистически достаточно обоснованным. Необходимо, на наш взгляд, определить комплекс языковых и внеязыковых признаков, составляющих специфику данного явления.

Изучение лингвистической литературы, а также собственные наблюдения позволяют определить комплекс факторов, определяющих специфику этого стилистического явления. К таким факторам относятся:

- а) краткость формы;
- б) авторизованность;
- в) имплицитность;
- г) модальность;
- д) концептуализация;
- ж) фактор репрезентации структур знаний;
- з) выделенность (акцентуация);
- и) национально-культурная специфика.

Рассмотрим фактор акцентирования. Вслед за М.М. Джусуповым, акцентирование рассматривается нами как наличие в структуре стилистических приемов, в нашем случае сентенции, различных стилистических средств, способствующих выделению, акцентированию его смыслового содержания [Джусупов, 2006]. Другими словами, в контексте сентенции обнаруживаются единицы – «акцентуаторы» [Иванова], к которым мы относим стилистические приемы и выразительные средства на всех уровнях иерархии языка. Фактор акцентирования связан с семантико-стилистической категорией акцентности, под которой понимается: «система акцентуаторов – разноуровневых языковых средств, объединенных функционально семантически на текстовой плоскости для смыслового выделения концептуально важных, по мнению автора, моментов содержания текста, привлечения к ним внимания, убеждения адресата в правильности авторской точки зрения и достижения таким образом взаимопонимания между отправителем и получателем сообщения. ... Адресату¹ важно через акцентуаторы эксплицировать свою интенцию, убедить получателя информации в ее истинности, актуальности, новизне, способы текстовой реализации ФССК акцентности зависят от стилистической принадлежности речевого произведения» [Иванова, с. 120].

Таким образом, категория акцентности в сентенциях проявляется через систему акцентуаторов, под которыми понимаются разноуровневые стилистические средства языка, способствующие выделению концептуально важных компонентов содержания текста в целом и сентенции в частности.

Анализ языкового материала показал, что акцен-

туаторы сентенции представлены широким диапазоном разноуровневых средств, включающих:

- а) стилистические приемы;
- б) эмфатические конструкции;
- в) эмоционально-оценочные слова;
- г) слова интенсификаторы;
- д) графические средства.

Наибольший интерес с точки зрения акцентирования сентенций имеют различные стилистические приемы. В ходе обработки языкового материала выявлено, что в сентенциях широко представлены такие стилистические приемы как метафора, меуонимия, антитеза, ирония, художественное сравнение, эпитет, кроме того, широко используются различного рода эмфатические конструкции: параллельные структуры, инверсия, градация и т.д.

Наибольшую значимость в плане когнитивного осмысления сентенций получает когнитивная метафора. Проблема концептуальной метафоры в связи с развитием когнитивной лингвистики выдвигается на первый план. Метафора в этом плане рассматривается как один из важнейших механизмов познания, который обеспечивает концептуализацию того или иного фрагмента действительности по аналогии с уже составленной системой понятий [Теория метафоры, с.32]. Интересно рассмотреть, как с помощью концептуальных метафор описывается один и тот же концепт, например концепт **Poetry**: *If poetry comes not as naturally as leaves to a tree it had better not come at all. (J.Keats); Poetry is the record of the best and happiest moments of the happiest and best minds. (B. Shelley), Poetry's urmat'ral; no man ever talked poetry 'cept a beadle on boxin' day. (Ch.Dickens), What is poetry? The suggestion, by the imagination, of noble grounds for the noble emotions. (J.Ruskin) ...poetry "The Cinderella of the Arts". (H.Monroe); Poetry is a comforting piece of fiction set to more or less lascivious music. (L.Mencken); Too many people in the modern worldview poetry as a luxury, not like a necessity like petrol. But for man it's the oil of life. (J.Betjeman); It is not possible for a poet to be a professional. Poetry is essentially an amateur activity. (Barrington)*

Следует отметить, что образы, выражающие негативную оценку носят, как правило, насмешливо-иронический характер, что подтверждается целым рядом приемов: *Perhaps no person can be a poet or can ever enjoy poetry, without a certain unsoundness of mind. (L.Macaulay); Poetry is the achievement of the synthesis of hyacinth and biscuits. (C. Sandburg Atlantic Monthly).*

Еще одной особенностью признаков структуры является ее организация по принципу противопоставлений: идеального и материального, интеллектуального и эмоционального, возвышенного и сниженного.

Наблюдения над языковым материалом показа-

ли, что другой важнейший акцентуатор предложения представляет конвергенция стилистических приемов, под которой понимается скопление стилистических приемов в рамках одной предложения. Как отмечает И.В. Арнольд, стилистическая значимость конвергенции состоит в «аккумуляции, один и тот же мотив, одно и то же настроение или чувство передается обычно параллельно несколькими средствами, если оно имеет большое значение для целого. Такая избыточность усиливает и концентрирует впечатление и называется конвергенцией приемов» [Арнольд, с.36]. Стилистическая эффективность конвергенции стилистических приемов базируется на принципе выдвижения или актуализации. Данное явление впервые было описано в Пражской лингвистической школе, где под актуализацией понимается «такое использование языковых средств, которое привлекает внимание само по себе и воспринимается как необычное, лишенное автоматизма, доавтоматизированное» [Гавранек, 1967]. Конвергенция стилистических приемов в рамках предложения является особо значимой в плане стилистической эффективности, т.к. выступая в качестве интегрирующего механизма, предложение служит представлению ее глубинного концептуального содержания. Обратимся к примеру:

Понятие конвергенции (convergence) введено Майклом Риффатером, который определяет ее как «скопление стилистических средств, выражает один и тот же смысл» [7].

*Oh Time! The Beautifier of the dead,
Adomer of the ruin - Comforter*

*And only Healer when the heart hath bled-
Time! The Corrector where our judgments err,
The test of truth, love - sole Philosopher,
For all beside are sophists....
Time, the Advenger! Unto thee I lift
My hands, and eyes, and heart, and crave of
thee a gift. (Byron, Childe Harold)*

Данная предложение характеризуется высокой степенью эмоционального воздействия, что достигается конвергенцией стилистических приемов – олицетворение, метафора, синтаксический и словообразовательный повтор, нарастание. Особенно следует подчеркнуть использование концептуальных метафор. Концепт 'время' описывается здесь с помощью предикатов *Adomer; Beautifier, Comforter, Avenger*, которые одушевляют 'время', приписывая ему человеческие способности (успокоить, вылечить, отомстить и т.д.).

Таким образом, проведенный анализ позволяет сделать следующие выводы:

- фактор акцентирования выступает в качестве одного из дифференциальных признаков предложения в английском языке;
- значительную роль в акцентировании предложения выполняют концептуальные метафоры, представляющие когнитивные признаки на основе предметно-чувственных образов;
- наибольшая степень акцентирования достигается конвергенцией разноуровневых стилистических приемов, способствующих выдвижению концептуально значимых элементов высказывания.

Использованная литература:

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). – Л.: Просвещение, 1973. 302 с.
2. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура. Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967, 35с.
3. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1985, 460с.
4. Джусупов Н.М. Лингвокогнитивный аспект исследования символа в художественном тексте: Авто- реф. дис... канд. филол. наук. – Т., 2006. 24 с.
5. Иванова Т.Б. Категория акцентности (функциональная семантико-стилистическая категория) // Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – М.: Флинта: Наука, 2003, – С. 120,
6. Теория метафоры/Сборшк: Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз./Вступительная статья Н.Д. Арутюновой. – М.: Прогресс, 1990. – С.32.
7. Riffatere M. Criteria for Style Analysis. Word. vol. 15, 1959; P.Fowler Essays on Style & Language. – London, 1966. – P. 23.

Kamola IKRAMOVA,
Scientific researcher of Samarkand
state institute of foreign languages
email: kamolaikramova471@gmail.com

THE TRANSLATION OF COGNITIVE CONSTRUCTS SUCH AS METAPHORS AND IDIOMS USED BY WOMEN CHARACTERS OF THE NOVEL “BYGONE DAYS” BY ABDULLAH QODIRIY TRANSLATED BY MARK REESE

Annotation: this study examines the translation of cognitive constructs, particularly metaphors and idioms, used by female characters in *Bygone Days* (O'tkan Kunlar) by Abdullah Qodiriy, as translated by Mark Reese. Using a comparative approach, the research explores how linguistic and cultural nuances are preserved or adapted in translation. The study applies cognitive linguistic theories, particularly those of Lakoff and Johnson (1980), and translation strategies outlined by Baker (1992). The findings indicate that Mark Reese employs various strategies, including direct translation, idiomatic substitution and explicitation to maintain the novel's stylistic and cultural authenticity.

Key words: *translation studies, cognitive linguistics, literary translation, idioms, metaphors, literature, cultural adaptation.*

Аннотация: в данном исследовании рассматривается перевод когнитивных конструкций, в частности метафор и идиом, используемых женскими персонажами в романе Абдуллы Қодирий «Прошедшие дни» (O'tkan Kunlar) в переводе Марка Риза. С использованием сравнительного подхода исследование анализирует, как языковые и культурные нюансы сохраняются или адаптируются при переводе. В работе применяются теории когнитивной лингвистики, в особенности теории Лакоффа и Джонсона (1980), а также стратегии перевода, изложенные Бейкер (1992). Результаты показывают, что Марк Риз использует различные стратегии, включая прямой перевод, идиоматическую замену и эксплицитацию, чтобы сохранить стилистическую и культурную аутентичность романа.

Ключевые слова: *переводоведение, когнитивная лингвистика, художественный перевод, идиомы, метафоры, литература, культурная адаптация.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarida ayol qahramonlar tomonidan ishlatilgan kognitiv konstruksiyalar, xususan, metafora va idiomalarning Mark Reese tomonidan ingliz tiliga tarjima qilinishini o'rganadi. Solishtirma yondashuv asosida tadqiqot tarjimada lingvistik va madaniy nozikliklarning qanday saqlanishi yoki moslashtirilishini tahlil qiladi. Tadqiqotda asosan, Lakoff va Johnson (1980) ning kognitiv lingvistika nazariyalari hamda Baker (1992) tomonidan ilgari surilgan tarjima strategiyalaridan foydalaniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Mark Reese romanning uslubiy va madaniy xususiyatlarini saqlab qolish uchun to'g'ridan to'g'ri tarjima, idiomaning ekvivalentini tanlash va ochiq ifodalash kabi turli strategiyalardan foydalangan.

Kalit so'zlar: *tarjimashunoslik, kognitiv lingvistika, badiiy tarjima, idiomalar, metaforalar, adabiyot, madaniy moslashuv.*

Introduction

Translation of literary works, especially idiomatic and metaphorical expressions, presents significant challenges due to cultural and linguistic differences (Baker, 1992; Nida, 1964). Cognitive constructs such as idioms and metaphors are deeply embedded in a culture's worldview, making their translation complex (Lakoff & Johnson, 1980). *Bygone Days* (O'tkan Kunlar) by Abdullah Qodiriy is one of the most influential works in Uzbek literature, reflecting the socio-political and cultural landscape of 19th-century Central Asia. The novel is rich in idiomatic expressions and metaphorical language, particularly in the speech of female characters, who use figurative language to express emotion, wisdom and societal norms. The translation of these elements into English by Mark Reese provides a

unique opportunity to analyze how cognitive and cultural constructs are adapted for a non-Uzbek audience. This study examines the strategies used in translating idioms and metaphors spoken by female characters, assessing their effectiveness in preserving cultural authenticity and linguistic nuance. Researcher Z. Bazorov, in his dissertation titled “Problems of Preserving Lexical-Stylistic Coloration in Literary Translation (Based on the English Translations of A. Qodiriy's *Bygone Days*)”, analyzes the challenges of translating lexical and stylistic devices in literary works. This study primarily focuses on preserving artistic expressiveness during the translation process, with particular emphasis on the cultural adaptation of lexical and stylistic elements. Similarly, Gulruh Kenjaeva, in her dissertation “Linguocultural Representation of the National Landscape in the Translations of Abdulla

Qodiriy's *Bygone Days*", pays special attention to the linguocultural characteristics of the novel, particularly highlighting how the national landscape is conveyed in translation. Mark Reese's translation of idioms in *Bygone Days* demonstrates a delicate balance between literal fidelity and cultural adaptation. Given that many Uzbek idioms are deeply rooted in the nation's history, traditions and everyday life, direct translation would often result in loss of meaning or unnatural phrasing in English. This article is going to address strategies that Mark Reese used to translate idioms and metaphors used by female characters in *Bygone Days* and to what extent the translation retain the cultural and cognitive aspects of the original expressions.

Methods

This study employs a comparative analysis of selected idioms and metaphors from *Bygone Days* in Uzbek and their English translations by Mark Reese. The analysis follows a qualitative approach, comparing the linguistic structure, cultural implications and meaning in the original and translated texts. The study for this research paper is conducted applying primary and secondary sources for data collection. The original

Uzbek text of *Bygone Days* (O'tkan Kunlar) and Mark Reese's English translation of the novel are used as a primary source. In terms of theoretical framework, the study applies Baker's (1992) translation strategies, including: equivalence – finding a similar idiom in the target language, literal translation – retaining word-for-word meaning, explicitation – adding extra contextual information for clarity, substitution – Replacing the idiom with a different but culturally appropriate phrase. In addition, the research applies Lakoff and Johnson's (1980) cognitive metaphor theory, which suggests that metaphors are conceptual constructs shaped by cultural cognition.

Results

Metaphors in *Bygone Days* serve as cognitive constructs, often reflecting the psychological state, social roles and emotions of female characters. Reese's translation employs direct metaphor transfer, elaboration and idiomatic transformation. Idioms in *Bygone Days* reflect Uzbek cultural identity and are often difficult to translate directly. Reese employs various strategies, including idiomatic substitution and literal translation.

The methods of translating idiomatic expressions and metaphors used in "O'tgan Kunlar by Abdullah Qodiriy and translation of "Bygone days" by Mark Reese.

Idioms	Idioms in original text	Idioms in translated text	Translation Strategy
suv quyg'andek tinar-qolar	Toshkanddan uylansa, suv quyg'andek tinar-qolar . [141]	If he marries someone from Tashkent, he will be as still as water , and perhaps even forget the tragedy he committed in Margilan. [226]	Literal Translation with Explicitation (keeps original metaphor but clarifies meaning)
«kavshim ko'chada qolg'an emas»	O'zbek oyim uncha-muncha to'y-u azalarga: " Kavshim ko'chada qolg'an emas "-deb bormas edi (O'zbek oyim -130)	Uzbek Oyim took great pains to discern which wedding or funeral merited her attendance, saying " Don't take shoes to the street to only wear them down in vain " (152)	Literal Translation with Explicitation (adds explanation for clarity)
Qo'lini burniga tiqib qolmoq	Bitta-yu bitta o'gli Marg'ilon degan joyda, allakimlarning qo'lida, asli noma'lum kishilarning qizig'a uylansinda, bu kun erta o'g'lumning orzu-havasini ko'raman deb entikib o'ltirg'an va o'g'ul boqib katta qilg'an ona- O'zbek oyim ikki qo'lini burniga tiqib qarab qolabersin. (O'zbek oyim-131)	Her only baby boy married in a distant land called Margilan, through the wiles of strangers, now bound to a strange woman of unknown social origins_ Uzbek Oyim, who had patiently nurtured her son for the moment when he found nuptial bliss, was now left standing alone, appearing a complete fool.... (153-154)	Idiomatic Substitution (captures meaning but changes metaphor)
Tovuqdek hurpayib oldi	Go'yo uxlamochi bo'lg'an tovuqdek hurpayib oldi . (O'zbek oyim -131)	She seemed like a hen ruffling her feathers in contempt. (154)	Direct Metaphorical Translation (keeps imagery intact)

Namozshomgul kabi yopiq edi	Kumushbibi xomush edi. Bir narsa to'g'rida o'ylarmidi yoki bosh og'risi kuchlikmide, har holda, namozshomgul kabi yopiq edi . (Kumushbibi -30)	Kumush Bibi seemed gripped by an inexplicable malaise whose origins evaded diagnosis: whether she was consumed by a secret obsession or just suffering from a strong headache, she was impenetrable, like a flower whose tender petals cling to each other in the cold night, refusing to reveal its secrets. (Kumush Bibi- 51)	Metaphorical Approximation (expands the image for clarity)
Yuzini o'pib tushgan suv tomchilari	Uning yuzini o'pib tushgan suv tomchilari bilan ariq harakatga kelib chayqaldi, go'yoki suv ichida bir fitna yuz bergan edi. (Kumushbibi-31)	A couple of drops kissed her, dripping back into the whirling pools below. As they fell it seemed as if the water held a mystical vitality, a whole life of its own . (Kumush Bibi -53)	Metaphorical Expansion (adds poetic interpretation)
Ko'zingizning oq-u qorasi yolg'iz qizingiz	Men, albatta, ko'zingizning oq-u qorasi yolg'iz qizingiz ni yaramas, bo'lmag'ur kishiga tutib berasiz, deb bilmayman. (Oftob oyim-46)	Of course, I can't believe that you would give your only daughter, the apple of your eye , to such a dissolute stranger. (Oftob oyim-67)	Direct Idiomatic Translation (uses English equivalent)
Qora ko'zlari jiq yoshg'a to'lib, kiplaklari yosh bilan belandilar	Bu xabarni eshitkuchi Kumushbibining qora ko'zlari jiq yoshg'a to'lib, kiplaklari yosh bilan belandilar . (Kumushbibi-50)	On hearing this news, Kumush's black eyes filled, drenching her eyelashes with tears . (Kumush -71)	Metaphorical Approximation (keeps the imagery, simplifies structure)
Ichimga charog' yoqsalar ham yorimaydirda,	Shu choqda ichimga charog' yoqsalar ham yorimaydirda , egachi –dedi va ko'ziga jiq yosh oldi. (Oftob oyim- 52)	If they shone a light into my innermost soul, they would find a great hollowness inside me , my sister. (Oftob oyim- 74)	Explication & Cultural Adaptation (explains the metaphor more explicitly)
Qizlar majlisi-gullar, lolalar, qumrilar majlisi.	Qizlar majlisi-gullar, lolalar, qumrilar majlisi. (53)	A bridal shower is a congregation as redolent as a bed of flowers; such slender tulips, such vibrant parrots, and such beautiful turtledoves . (75)	Poetic Adaptation (expands metaphor with additional visual elements)
Kumushbibi lolalar isidagi bir gul va yulduzlar orasidagi to'lg'on oy edi.	Kumushbibi lolar isidagi bir gul va yulduzlar orasidagi to'lg'on oy edi. (55)	She stood out as a solitary rose among tulips, a full moon among stars. Yet the stillness persisted.	Metaphorical Approximation (preserves metaphor but adds poetic nuance)

Analysis

The translation of idioms and metaphors in *Bygone Days* by Mark Reese showcases a multi-layered approach that balances linguistic fidelity, cultural nuance and readability for English audiences. Uzbek idioms often carry deep cultural and historical connotations, which require strategic decision-making to preserve both meaning and stylistic effect. Based on the table of trans-

lated idioms, Reese employs five primary strategies, each of which serves a distinct function in rendering the original expressions effectively into English. Reese utilizes direct idiomatic translation when a near-identical expression exists in English. This strategy ensures that the translation remains fluid and natural while preserving the original metaphorical intent. Example: "Ko'zingizning oq-u qorasi" → "The apple of your eye". The Uzbek phrase literally means "the black and white of your

eye”, referring to someone very dear to the speaker. The English phrase “the apple of your eye” conveys the exact same idea in a culturally familiar way. Reese’s choice demonstrates optimal equivalence, where both linguistic structure and meaning are preserved without requiring additional explanation. This method is effective in cases where English naturally accommodates the Uzbek metaphor, allowing the translation to maintain both poetic quality and accessibility. In cases where no direct English equivalent exists, Reese substitutes the Uzbek idiom with an English expression that conveys a similar idea. Example: “Qo’lini burniga tiqib qolmoq” “Was now left standing alone, appearing a complete fool”. The Uzbek phrase literally means “to stick one’s hands into their nose”, a visual expression of helplessness or embarrassment. Reese replaces the specific imagery with an English idiom that conveys the same emotional state. While the Uzbek humor and physical gesture are lost, the core meaning (feeling foolish and powerless) is effectively preserved. Idiomatic substitution allows for a smoother reading experience, ensuring that the target audience fully understands the intended meaning without requiring cultural background knowledge.

Discussion

Mark Reese’s translation of idioms and metaphors in *Bygone Days* reflects a careful balance between linguistic accuracy, cultural authenticity and readability. His approach varies depending on the idiom, using direct idiomatic translation (e.g., “the apple of your eye” for “Ko’zingizning oq-u qorasi”), idiomatic substitution

(“appearing a complete fool” for “Qo’lini burniga tiqib qolmoq”), and explicitation (“She was impenetrable, like a flower whose tender petals cling to each other in the cold night” for “Namozshomgul kabi yopiq edi”). While these strategies ensure accessibility, some loss of conciseness and poetic impact occurs, particularly with explicitation and metaphorical approximation. Retaining literal imagery (“Equal with equal, type with type, dung in its very own bag!” for “Teng-tengi bilan, tezak qopi bilan”) helps preserve cultural nuance, though it may feel unfamiliar to English readers. The translation raises a key debate: should a translator prioritize cultural fidelity or reader engagement? Reese’s hybrid approach suggests that balancing both is essential, ensuring that Uzbek literature remains both authentic and accessible. Future research could explore reader reception to culturally retained idioms and compare Reese’s work with other translations of *Bygone Days*. Mark Reese’s translation of idioms and metaphors in *Bygone Days* demonstrates a careful and strategic approach that ensures linguistic accuracy which allows meanings to be preserved even when the wording changes. In terms of cultural sensitivity Uzbek cultural nuances are respected and sometimes retained in literal form. The text remains fluent and natural for an English-speaking audience. His adaptive strategies allow him to bridge the gap between Uzbek and English, ensuring that the literary beauty, historical depth and emotional weight of Qodiriy’s masterpiece remain intact.

References

1. Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge.
2. Bozorov, Z. (2020). *The Problems of Saving Lexical-Stylistic Colouring in Literary Translation*.
3. Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation*. John Benjamins.
4. Kenjayeva, G. (2020). Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romani tarjimalarida milliy manzaraning lingvomadaniy ifodasi. – Tashkent.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
6. Lotman, Y. M. (1990). *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. I. B. Tauris.
7. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Brill.
8. Reese, M. (2018). *Translator’s Notes on Bygone Days*. Unpublished manuscript.
9. Venuti, L. (1995). *The Translator’s Invisibility*. Routledge.

Madina RAXMATOVA,
*SamSIFL, a senior teacher of the Department
 of English history and grammar
 madinaraxmatova78@mail.ru*

THE SIGNIFICANCE AND FUNCTION OF WRITING SKILLS IN LEARNING A LANGUAGE

Annotation: this article is about writing techniques used in teaching writing skills in foreign languages. It contains observations of improving writing skills. The objective of learning writing skill are students can communicate effectively in writing and developing skill in planning writing.

Keywords: *communication, writing skill, writing technique, spelling, pragmatic, research method, vocabulary use, grammatical use.*

Аннотация: это статья посвящена техникам письма, используемым при обучении навыкам письма на иностранных языках. Он содержит наблюдения за улучшением навыков письма. Целью обучения навыкам письма является то, что учащиеся могут эффективно общаться в письменной форме и развивать навыки планирования письма.

Ключевые слова: *коммуникация, навыки письма, техника письма, орфография, прагматика, метод исследования, словарный запас, грамматическое использование.*

Annotatsiya: ushbu maqola chet tillarida yozish ko'nikmalarini o'rgatishda qo'llaniladigan yozish uslublari haqida. Unda yozish ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha kuzatuvlar bayon etilgan. Yozish ko'nikmasini o'rganishdan maqsad – talabalar yozma shaklda samarali muloqot qilishni o'zlashtirishlari va yozishni rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishdir.

Kalit so'zlar: *muloqot, yozish ko'nikmasi, yozish uslubi, imlo, pragmatik, tadqiqot usuli, so'z boyligidan foydalanish, grammatikani qo'llash.*

Introduction

Writing is an integral and necessary skill when learning a second language as communication is not only done orally. Writing is necessary if a person is looking to study or work in a particular country. Writing also results in increased practice using the language. Connections can be made between the four key skills in learning a language: reading, writing, listening and speaking. These skills do not exist independently, they are interrelated; improving one will result in improvements in the others. Writing is a manner for students to practice their language skills in a way that promotes noticing; as they write their texts, they are forced to notice certain grammar and vocabulary structures and reflect on why those are used and not others.

Writing in a second language is further complicated by issues of proficiency in the target language, first language literacy, and differences in culture and rhetorical approach to the text. Instruction in writing can effectively improve student proficiency in a number of key areas. Approaches to instruction have variously targeted process, product and purpose of writing. More recent approaches both to its teaching and assessment recognize the need to integrate all aspects of writing.

Writing, together with its teaching in both first and second language contexts, is currently the subject of a considerable amount of research and other educational endeavour. Papers on aspects of writing can be found in almost any issue of applied linguistics or educational journals, and there are currently a number of journals devoted to the subject. This is, however, a fairly recent development, with writing and its teaching only emerging as a scholarly discipline in the 1970s.

Before that time writing was seldom seen as something to be taught for its own sake and in the second language classroom it was most often used as a way of demonstrating mastery of the structures studied in class or for dictation.

Despite this huge increase in interest in writing and a considerable amount of work on models of how people write, there have been relatively few models developed of the role of instruction in writing in a second language. This is, at least in part, due to the multifaceted nature of writing. The term 'writing' refers both to an act and the result of that act. This immediately sets up two possible perspectives on acquiring writing: learning the process of composing and learning the form and organization of the product. But writing also has a social dimension and purpose, which can lead to other perspectives focusing on genre, voice and audience. There is overlap with reading skills in these areas: the reader is required to decode the formal and social aspects of the text where the writer is required to encode them.

Literature review and methodology

A number of recent studies have suggested that the processes of L2 writing are in many ways distinct from those of L1 writing. Silva evaluated 72 studies comparing L1 writing with L2 writing and found a number of salient differences between L1 and L2 writing with regard to both composing processes (and sub processes: planning, transcribing and reviewing) and features of written texts (fluency, accuracy, quality and structure, i.e., discourse, morphosyntactic and lexico-semantic)

The writer's relative proficiency in the target language is also claimed to be a source of differences between L1 and L2 writing, as is the writer's knowledge of the target

language genres and associated sociocultural expectations, and the interaction between the writer's L1 experiences and the meaning of literacy in the target language culture. These differences clearly do exist between writers writing in their L1 and in their L2, and particularly for writers with low levels of proficiency in their L2 who often rely heavily on their first language resources. However, there is considerable variation among L2 writers.

Teaching and learning Teaching writing has, since the 2000s, reflected this same multiplicity of perspectives as the research. Raimes outlined four approaches that dominated the teaching of writing at different times. These have involved a focus on form, on the writer, on content and on the reader. A slightly later survey added approaches that have focused on more social issues such as genre and on 'critical' approaches to writing pedagogy. One of the key areas in growth of teaching writing over the past 20 years has been in English for Academic Purposes. The recent sharp increase in the number of applicants to higher education from countries without a strong background in the English language has highlighted the need for specialized support.

The variety and length of tasks can be extended for elementary and intermediate level students - developing more complex themes and building a repertoire of strategies for effective writing. Advanced level students need to develop a greater understanding of genres and the place of writing in particular discourse communities. They also need to develop their strategies and establish their own voice in the second language. Despite the lack of models of learning to write, there is an assumption that instruction in writing does have an effect and that the knowledge required of a writer is learnable and the skills trainable. It is central to writing instruction that writers make progress as a direct result of the instruction they receive. In a general second language learning context, a student's progress in writing is often assumed to be simply a part of the overall increase in their language proficiency.

Archibald investigated how the discourse proficiency of secondary school students writing in English as a second language developed in different age groups. He found that students improved in their use of discourse markers and links and that they developed a better feel for the contextual appropriacy of their language. Shaw and Liu analyzed the ways in which the features associated with academic register changed over the period of a pre-session course in English for academic purposes. They found an increase in areas such as impersonality, formality and hedging in the students' writing at the end of the course. They attribute this to an increased understanding of the norms of academic writing and a move away from a single 'neutral' variety of English that learners tend to use for all purposes. Archibald, also using pre-session

course students, found that teaching had a significant effect on the structure and organization of the students' writing. Instruction in the processes of composition has an effect on the students' ability to reflect on their writing and to produce more effective and appropriate texts in the target language.

Results and discussion

Assessment of the classroom work involved in writing has been carried out through portfolios. Feedback has been given on the written product through the reader responding to the writer's message for through directly evaluating the form of the product. Assessment of the product of writing has involved assessments of the overall quality of the text, usually using a holistic or a primary or multiple trait scoring system. Other assessments of the product of writing have involved assessments of linguistic accuracy. Assessments of the quality of the text as a product using a variety of holistic and/or multiple trait scales are perhaps the most common ways in which students' writing is assessed. Such scales are most easily applied to situations in which large numbers of students need to be assessed simultaneously and are often associated with mass testing. Holistic assessment became popular in the mid 1970s and is still one of the most common forms of assessment for shorter pieces of writing. The rater or raters read the text quickly and, based on guidelines, give an impressionistic mark. If the text being marked shows uniformity in the writer's proficiency in language use, knowledge of the genre, skills of text production, and then this holistic mark may indeed be a fair representation of the writer's performance. The writing of second language learners, however, often displays marked differences of proficiency in the various facets of writing, and holistic marking in these cases becomes difficult and suspect. The problems relate both to the adequacy of the scheme to represent the writers efforts and, relatedly, to rater reliability.

Conclusion

In conclusion, writing is a complex but essential skill in second language learning, deeply intertwined with other language competencies such as reading, listening and speaking. Its development is influenced by numerous factors including language proficiency, cultural background, and familiarity with genre conventions. While instruction in writing is challenging due to its multifaceted nature, research has shown that targeted teaching can significantly enhance students' written accuracy, fluency and understanding of context. Assessment methods continue to evolve to better capture the diverse abilities of L2 writers, with multiple trait scoring offering a more nuanced view than traditional holistic approaches. Ultimately, writing instruction must recognize both the cognitive and social aspects of writing to support learners in becoming confident and effective communicators.

References

1. Virginia Evans "Successful writing", Express publishing, 2014
2. Jan Venolia "Write right", Express publishing, 2017
3. Vanessa Jakeman Insight into IELTS, Cambridge Press, 2017
4. Raxmatova M.S. Usage of Modern Pedagogical Technologies in English Language Teaching. American Journal of Alternative Education, 67-70

Subhida JABBOROVA,
 Termez university of Economics and Service
 Department of Foreign Languages and Literature
 subhidajabborova@gmail.com

HISTORY AND THE FORMATION OF MEDICAL TERMINOLOGY IN THE ENGLISH LANGUAGE

Annotation: this article explores the historical development and structural formation of medical terminology in the English language. It highlights the contributions of Greek, Latin, Arabic and modern English, as well as the effects of scientific revolutions and digital standardization.

Key words: *development, structural formation, terminology, standardization.*

Аннотация: в статье рассматривается историческое развитие и структурное формирование медицинской терминологии в английском языке. Особое внимание уделяется вкладу греческого, латинского, арабского и современного английского языков, а также влиянию научных революций и цифровой стандартизации.

Ключевые слова: *историческое развитие, структурное формирование, влиянию научных революций медицинской терминологии, цифровой стандартизации.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tilidagi tibbiy atamalarning tarixiy rivojlanishi va tuzilishi yoritilgan. Unda yunon, lotin, arab va zamonaviy ingliz tilining hissasi, ilmiy inqiloblar va raqamli standartlashuvning ta'siri ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: *atama, rivojlanish, raqamli standartlashuv, tibbiy terminlar, tuzilish.*

Introduction

Medical terminology is more than just a collection of technical words; it is a reflection of the evolution of medicine itself. The terms used in healthcare and scientific communication not only help define complex processes and diagnoses but also serve to standardize communication across disciplines, borders and cultures.

Historically, medical terminology has been shaped by many civilizations, beginning with the ancient Greeks and Romans, followed by Arabic scholars, and eventually merging into the lexicon of modern European languages, particularly English. These terms were adopted, modified, and preserved through manuscripts, translations and educational institutions. The widespread use of Latin and Greek roots in medical language was driven by the need for precision and universality. With the emergence of English as a global language, especially in scientific and medical literature, medical terminology has undergone both preservation and transformation.

Today's medical terminology is a hybrid system that blends classical origins with modern innovations. Understanding how this terminology was formed offers deep insights into the fields of linguistics, history and medical education, while also enhancing healthcare professionals' ability to understand, interpret, and communicate complex information.

Methods

This study employs a qualitative historical-linguistic analysis. Primary and secondary sources, including etymological dictionaries, classical texts and modern medical dictionaries, were used to trace the origins and development of medical terms. Comparative linguistic analysis was applied to identify the roots and structural changes in terminology across time.

Results

The findings from literature and etymological review show the following developments in medical terminology:

1. Dominance of Greek and Latin Roots
 - Approximately 75% of all English medical terms derive from Greek and Latin.
2. Arabic Contributions
 - Arab physicians translated Greek texts and added new medical concepts. Terms like elixir and alcohol come from Arabic.
3. Renaissance and Scientific Revolution
 - Surge in classical studies revived and standardized Latin anatomical terms.
4. Modern English Contributions
 - New terms like antibiotic and MRI emerged. Eponyms became popular.
5. Digital Age & International Standardization
 - SNOMED CT and ICD systems helped unify medical vocabulary globally.

Discussion

The results highlight a rich historical and linguistic interplay in the development of English medical terminology. Classical roots offer consistency and structure, which is particularly beneficial in international scientific communication.

Arabic medicine played a transitional role by preserving ancient knowledge and contributing to pharmaceutical and anatomical vocabulary. During the Renaissance, medical scholars formally organized terminology using classical roots, leading to a standardized nomenclature. In modern times, with the global dominance of English, new terminology arises quickly to reflect medical advances. At the same time, plain language and patient-friendly terms are growing in importance. Digitalization has

further enforced standardization, especially for interoperability in global health systems.

The development and adaptation of medical terminology in the English language reflect a broader historical, cultural and scientific evolution. As examined in this study, English medical vocabulary has been shaped through centuries of linguistic borrowing, primarily from Latin and Greek. These languages were not only the dominant languages of science and scholarship in ancient and medieval Europe but also provided a structural and semantic foundation for precision and clarity in medical communication.

One of the key findings discussed in this paper is how historical events – such as the Renaissance, the Enlightenment, and the Scientific Revolution – each contributed significantly to the evolution of medical language. During these periods, translation and reinterpretation of ancient medical texts introduced complex Latin and Greek terms into English, helping to establish a standardized medical lexicon. Moreover, modern technological and medical advancements have introduced a new wave of terms rooted in English, often influenced by contemporary science and technology. For example, terminology related to **genetics** (e.g., *genome*, *mutation*, *bioinformatics*) or **digital medicine** (e.g., *telehealth*, *wearable diagnostics*, *e-consultation*) demonstrates the continuing expansion and adaptation of English medical vocabulary. In addition, globalization and English's role as the lingua franca of science have resulted in the internationalization of medical terminology. Non-English-speaking countries now frequently adopt English terms in academic and clinical settings, which raises both opportunities and challenges. While it facilitates cross-border collaboration, it also necessitates increased linguistic training for healthcare professionals worldwide. An essential point raised is the pedagogical implication of teaching medical terminology. Whether for native or non-native English speakers, understanding word roots, prefixes and suffixes not only aids comprehension but also promotes efficient learning. Educational strategies that integrate etymology and context-based learning can improve long-term retention of medical vocabulary.

Finally, this discussion highlights the dynamic nature of medical terminology, which remains ever-changing to accommodate new diseases (e.g., *COVID-19*, *Long*

COVID), technologies (e.g., *AI-assisted diagnostics*) and healthcare models. This adaptability underscores the need for continuous research and curriculum development to ensure that learners and practitioners remain updated in both language and practice.

Conclusion

Medical terminology in the English language has evolved through layers of linguistic and scientific influence. From ancient civilizations to digital healthcare systems, each stage of history has added complexity, clarity, and universality to the way medicine is discussed and documented. Understanding this formation aids medical professionals and linguists alike in navigating and teaching this vital language. The evolution of medical terminology in the English language is a rich tapestry woven from centuries of cultural, linguistic and scientific progress. From its roots in ancient Greek and Latin to its current form, shaped by modern innovations and global communication, medical terminology reflects both the history of medicine and the development of language itself. This article has shown that medical terminology is not static; it evolves with the advancement of medical science, technology and societal needs. The formation of these terms—whether derived from classical languages or developed through modern English usage—plays a critical role in fostering precision, consistency and universality in medical communication. Importantly, the global dominance of English in medical science today means that understanding its medical vocabulary is no longer optional for healthcare professionals—it is essential. The clarity and specificity that medical terms offer allow practitioners, researchers, and students across borders to engage in effective communication, diagnosis, research and treatment.

Incorporating the teaching of medical terminology into educational programs, especially through a historical and linguistic lens, enhances comprehension and application. It empowers learners with not only the knowledge of terms but also the ability to deduce meaning, understand context, and adapt to new vocabulary as the medical field continues to grow. As new discoveries emerge and medical practice continues to advance, so too will the language that supports it. Future studies should explore how emerging technologies, artificial intelligence, and multicultural influences are shaping the next generation of medical terminology.

References

1. Jabborova, S.A. (2024). A cross-sectional study of medical terms in English and Uzbek languages
2. Wulff, H. R. (2004). The Language of Medicine. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 97(4), 187–188.
3. Bujalkova, M. (2001). Historical Roots of Medical Terminology. *Bratislava Medical Journal*, 78(3), 141–146.
4. Harper, D. (2023). Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com>
5. Dorland, W. A. N. (2012). *Dorland's Illustrated Medical Dictionary* (32nd ed.). Elsevier Health Sciences.
6. World Health Organization. (2022). ICD-11. <https://www.who.int/classifications/icd/en/>
7. Vesalius, A. (1543). *De Humani Corporis Fabrica*. Basel: Johannes Oporinus.
8. Gutas, D. (2001). *Greek Thought, Arabic Culture*. Routledge.
9. Montagnier, L. (1998). Legacy of Greek and Latin in Medical Terminology. *Medical History Journal*.

Mavluda UROZBOEVA,
UzSWLU, Teacher
Tashkent, Uzbekistan

A COMPARISON OF SYNTACTIC CAUSATIVITY IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation: this paper explores how syntactic causativity shapes cause-effect relationships in English and Uzbek. In English, causation is explicit, requiring extra words, while in Uzbek, it is built into the verb. This study highlights how these structures influence how people perceive actions and causality, shaping their linguistic worldview.

Key words: *syntactic causativity, morphological causativity, causative constructions, linguistic picture, Uzbek language, English language.*

Аннотация: в данной статье рассматривается, как синтаксическая каузативность формирует причинно-следственные связи в английском и узбекском языках. Данное исследование подчеркивает, как эти структуры влияют на восприятие действий и каузальности, формируя языковую картину мира.

Ключевые слова: *синтаксическая каузативность, морфологическая каузативность, каузативные конструкции, языковая картина мира, узбекский язык, английский язык.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida sintaktik sababiyat (causativity) sabab-oqibat munosabatlarini qanday shakllantirishini o'rganadi. Ushbu tadqiqot bu tuzilmalar insonlarning harakat va sababiyatni qanday qabul qilishiga ta'sir ko'rsatishini va ularning lingvistik dunyoqarashini shakllantirishini yoritadi.

Kalit so'zlar: *sintaktik sababiyat, morfologik sababiyat, sababiy konstruksiyalar, lingvistik tasvir, o'zbek tili, ingliz tili.*

Introduction

Language reflects national communication, but also the way people perceive and interpret the world around them. Reason is one of the most important linguistic categories that helps cognition. Causation grammatically-semantically expresses the interaction between the means producing the action and the effect of the action on another participant. Linguistic reasons are manifested in different external, morphological and lexical structures. Among them, the syntactic reason plays a decisive role in observing sentence structures and meanings in many languages, in Uzbek. It helps support agency, responsibility, and intention, and thus affects a linguistic worldview—a way of conceptualizing speaking a particular language.

Main body

In the Uzbek language, syntactic connection, especially in sentences with action-action connection, has defined different powers and responsibilities. Through various syntactic uses, speakers can directly or indirectly express causation, convey the perception of action and its factors. The role of syntactic reasons in the linguistic picture of the world is studied, focusing on the structural, pragmatic and cognitive aspects of the Uzbek language. By analyzing how causal constructions make sense, we can improve how Uzbek speakers conceptualize reasons for action and verification.

In linguistics, causation refers to the phenomenon of one action causing another action or state. Causation can be expressed semantically, morphologically and syntactically. Syntactic causation refers to the expression of causation through mediators or additional elements in the structure of a sentence. This type of

causation usually involves auxiliary verbs, auxiliary words or control relations. So, Syntactic causativity refers to a grammatical phenomenon in which a language expresses a cause-effect relationship between two events through syntactic mechanisms rather than lexical or purely morphological means. In other words, one participant (the causer) influences or causes another participant (the causee) to perform an action or undergo a change.

Syntactic causation usually consists of the following components:

The causative person or subject is the agent that causes the action to be performed.

The performing person or object is the person who performs the action due to the cause.

The action or result is the work or state that is done as a result of the cause.

For example:

I (the causative) forced my brother to read a book.

Here, the verb "forced" indicates causation and creates causality in the sentence structure.

Also, Causativity exists in both English and Uzbek, but the way direct and indirect causation is expressed differs significantly. While English primarily relies on syntactic constructions, Uzbek employs both morphological and syntactic strategies to ind. In direct causation, the causer has strong control over the causes and directly forces or compels the action. The cause has little or no choice.

Example: She made him clean the room. (English)

U bolani kuldirdi - She made the child smile. (Uzbek)

In indirect causation, the causer influences the cause's decision without direct enforcement. The cause

still has a degree of choice or willingness.

Examples: He got his friend to help. (English) U meni borishga undadi- He/she encouraged me to go. (Uzbek)

Unlike morphological causativity, where causation is marked within the verb itself using affixes (e.g., in Uzbek: yig'la - yig'latdi "made cry"), syntactic causativity relies on auxiliary verbs, special constructions or changes in sentence structure to convey causation (e.g., in English: He made her cry).

English does not have causative suffixes, so causativity is always expressed syntactically. In contrast, Uzbek allows both morphological and syntactic causation. English and Uzbek differ significantly in how they encode causativity. Periphrastic Causatives in English:

English uses auxiliary verbs (make, let, cause, have, get) to express causation.

She made him cry. (direct causation)

The director let the employees leave early. (indirect causation)

The cold weather caused the water to freeze. (impersonal causation)

In English, causativity is typically expressed through separate lexical elements, requiring multiple words to indicate causation. The verb remains unchanged, and causativity is syntactic, rather than morphological (Comrie, 1989).

Morphological Causatives in Uzbek:

Uzbek, like many Turkish languages, forms causatives morphologically by adding affixes to the verb.

Bola yig'ladi. (The child cried.)

Singlisi chaqaloqni yig'latdi. (The sister made the

child cry.)

Here, the suffix -tir/-t- transforms the verb into a causative form, meaning that an external agent (the mother) caused the action (crying). The structure is more compact than in English since the causative meaning is incorporated into a single verb (Dixon, 2000).

The contrast between English and Uzbek in causative constructions reflects typological differences and cognitive processing.

Explicit vs. Implicit Causation:

In English, causative meaning is often explicit, as it requires an auxiliary verb to introduce the cause.

In Uzbek, causation is implicit within the verb, making the causative meaning structurally integrated.

This structural difference affects how speakers process causation cognitively. English speakers must actively add a causative verb, whereas Uzbek speakers modify the root verb, integrating causation more.

Conclusion

Syntactic causativity is a key linguistic feature that shapes how different languages encode causation, agency and responsibility. While English primarily employs syntactic causativity through causative verbs, Uzbek favors morphological causativity but allows periphrastic expressions in certain contexts. The way a language structures causativity influences how speakers perceive and express causal relationships in the world. Language is a fundamental medium through which humans conceptualize and interpret reality. Among its various grammatical features, syntactic causativity plays a crucial role in shaping how different linguistic communities express and perceive causation.

References:

1. Mahmudov, N., & Nurmonov, A. (2010). O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti.
2. Comrie, B. (1989). Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology. – Chicago: University of Chicago Press.
3. Nurmonov, A. (2004). O'zbek tilining grammatik kategoriyalari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

Umida INOYATOVA,
 Teacher, Uzbekistan State World Languages University,
 Tashkent, Uzbekistan
 inoyatovaumi@gmail.com

USING AUTHENTIC MATERIALS AND A SKILLS-BASED APPROACH IN TEACHING ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES (ESP)

Annotation: this article explores the significant role of authentic materials and language skills integration in teaching English for Specific Purposes (ESP). ESP pedagogy aims to equip learners with language proficiency tailored to their specific needs and contexts. Authentic materials, drawn from real-world sources, foster engagement, relevance and authenticity in language learning. This paper discusses various strategies for integrating authentic materials to enhance language skills development in ESP contexts, emphasizing listening, speaking, reading and writing. Through a review of relevant literature and practical insights, this article advocates for a balanced approach that intertwines authentic materials and language skills instruction to optimize ESP learning outcomes.

Key words: *ESP, authentic materials, skills-based approach, language skills, ESP course syllabus, needs analysis.*

Аннотация: в этой статье рассматривается важная роль аутентичных материалов и интеграции языковых навыков в обучении английскому языку для специальных целей (ESP). Педагогика ESP направлена на то, чтобы обучить учащихся владению языком с учетом их конкретных потребностей и контекста. Аутентичные материалы, взятые из реальных источников, способствуют вовлечению, актуальности и аутентичности в изучении языка. В этой статье рассматриваются различные стратегии интеграции аутентичных материалов для улучшения языковых навыков в контексте ESP, с акцентом на аудирование, говорение, чтение и письмо. На основе обзора соответствующей литературы и практических соображений в этой статье предлагается сбалансированный подход, который сочетает аутентичные материалы и обучение языковым навыкам для оптимизации результатов обучения ESP.

Ключевые слова: *ESP, аутентичные материалы, подход, основанный на навыках, языковые навыки, программа курса ESP, анализ потребностей.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilini ma'lum maqsadlar uchun o'qitishda (ESP) haqiqiy materiallar va til ko'nikmalarini birlashtirishning muhim rolini o'rganadi. ESP pedagogikasi o'quvchilarni o'ziga xos ehtiyojlari va sharoitlariga moslashtirilgan tilni bilish bilan jihozlashga qaratilgan. Haqiqiy dunyo manbalaridan olingan haqiqiy materiallar, til o'rganishda o'quvchilarning aktiv ishtirok etishi, kasbga yo'naltirilganligi va haqiqiylikini ta'minlaydi. Ushbu maqolada tinglash, gapirish, o'qish va yozishni ta'kidlab, ESP kontekstida til ko'nikmalarini rivojlantirish uchun haqiqiy materiallarni qo'llash bo'yicha turli strategiyalar muhokama qilinadi. Tegishli adabiyotlar va amaliy tushunchalarni ko'rib chiqish orqali ushbu maqola ESP o'rganish natijalarini optimallashtirish uchun haqiqiy materiallar va til ko'nikmalarini o'rgatishni bir-biriga bog'laydigan yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi.

Kalit so'zlar: *ESP, haqiqiy materiallar, ko'nikmalarga asoslangan yondashuv, til ko'nikmalari, ESP kursi dasturi, ehtiyojlarni tahlil qilish.*

Introduction

English for Specific Purposes (ESP) has gained prominence in language education, focusing on teaching English tailored to learners' specific professional or academic needs. In ESP contexts, the integration of authentic materials holds immense potential to enhance language learning outcomes. Authentic materials, derived from real-life sources such as newspapers, academic journals and workplace documents, offer learners exposure to genuine language use, fostering contextual understanding and communicative competence. This article investigates the relationship between

authentic materials and language skills development in ESP instruction as well as their practical application in ESP courses.

English for Specific Purposes (ESP) is a language approach which provides learners with narrowly defined goals, the language elements they need to function as professionals. ESP is a term that refers to teaching or studying English for a particular career (like law, medicine) or for business in general. Hutchinson & Waters define ESP as an approach to language teaching in which all decisions as to content and method are based on the learners' reason in learning.

Needs analysis is the most typical characteristic of ESP, it is generally regarded as criteria or a key feature of ESP which is formerly focused rather exclusively on target or end of course requirement, and it is usually to take account of learners' initial needs, including learning needs. Need analysis is defined as a set of procedures for specifying the parameters of course of study. Broadly defined, needs analysis is a procedure to collect information about learners' needs at the very beginning of a course. Techniques such as questionnaires, detailed interview, observation can be used to determine target needs (necessities, lacks and wants) and learning needs (knowledge and abilities) of the learner.

Since the aim of ESP courses is to equip learners with a certain English proficiency level for a situation where the language is going to be used, i.e., target situation, the ESP syllabus content should be carefully justified in terms of relevance and motivational potential for the learner. Some scientists distinguish between content-based and competency-based syllabi. Competency-based syllabus is defined as syllabus designed based on a specification of competencies learners are expected to master in relation to specific situations and activities. Competency-based instruction carried out on the basis of the use of competency-based syllabus is a more traditional way of viewing skill-based instruction. A skills-based approach to teaching focuses on the development of specific language skills—such as speaking, listening, reading and writing—through practice and application in real-world contexts. This approach moves away from a purely grammar-based or knowledge-based model and emphasizes communication and functional language use. Therefore, skills-based approach in teaching ESP has great importance for meeting the needs of language learners.

In ESP, the skills-based approach tailors the language learning process to specific professional or academic contexts, such as business, medicine, law or engineering. It aims to provide learners with the language tools they need to perform specific tasks relevant to their field. For instance, for Business English, this might involve role-playing business negotiations, drafting emails and practicing presentations. Through the above-mentioned real-life and vocation-oriented contexts ESP learners can improve language skills such as speaking, listening and writing as well as practice functional language use. Another vivid example can be seen in Medical English. It could involve patient interviews, explaining medical procedures, or understanding medical texts. These skill-based classroom activities help students form and develop necessary language

skills which will be beneficial in their field.

According to majority of scientists, language learners benefit from integrating all four skills—reading, writing, speaking and listening—because they are rarely used in isolation in real-world contexts. Thus, in ESP, students might read a technical document, listen to a podcast, write a report, and discuss the content with peers—all related to their specific field. Aliakbari and Tazik (2014) conducted a study on the effectiveness of a skills-based approach to teaching ESP and found that students who received instruction based on real-world tasks showed better retention of vocabulary and more confident use of language in their specific professional fields. Liu (2010) examined the role of skills integration in ESP courses and found that learners who engaged in tasks combining reading, writing, speaking and listening skills demonstrated higher overall performance in their professional English use.

Moreover, materials are considered a crucial component of any instructional program, particularly of ESP courses. Instructional material means all materials that are designed for use by learners and their teacher as a learning resource and help learners acquire facts, skills or opinions or develop cognitive processes. Instructional materials may be printed or non-printed, and may include textbooks, technology-based materials, other educational materials and tests. This also includes Web-based and electronic textbooks. In selecting and developing instructional materials for ESP teaching, two issues are worth paying attention: language systems and language uses. *Language systems* concern grammatical structure and core vocabulary and pattern of text organization. *Language uses* cover speech acts, genres, social interactions and words use for discipline-specific meaning.

A skills-based approach emphasizes using authentic materials such as real-world texts (research papers, technical manuals, business reports), videos (professional interviews, news reports) and audio materials (conferences, podcasts) to expose learners to real-world language and professional discourse. In other words, authentic materials are texts or media that were created for native speakers in real-life contexts, rather than materials specifically designed for language learners. Integrating authentic materials with language skills when teaching English for Specific Purposes is not an easy task. Instructors may face several challenges, starting from the selection of materials which should be appropriate to the objectives of the curriculum, to the implementation of those materials and their adaption in the classroom to meet the students' needs.

In order to overcome these challenges teachers

should consider certain aspects while choosing and adopting authentic materials in ESP classes. When using authentic materials, it is important to provide students with some background or context about the text or media. *Pre-task activities* such as a brief introduction or vocabulary list can help students understand the purpose and scope of the material. For example, before listening to a technical webinar, you could introduce key terminology that will appear in the talk. To mimic real-life situations where multiple skills are used at once, teachers can design activities that require learners to combine reading, writing, listening and speaking. For instance, after reading a report (reading), students could write a summary (writing), discuss their findings in a group (speaking), and then listen to a related podcast for further insights (listening). It is highly essential for ESP instructors to ensure that tasks related to the authentic materials reflect real-world professional practices. For example, instead of just reading an article, they may have students simulate a professional meeting where they present the article's findings. This approach promotes a deeper understanding of the material and allows for skill integration (reading + speaking).

Authentic materials such as podcasts, industry-

specific webinars, TED talks, or conference presentations can be used in English for engineering course. Teacher plays a video or webinar where an engineer presents a new piece of technology. Students should listen for key technical terms and explanations, followed by a task to design an infographic and present or summary of the technology discussed. Through this activity with the use of authentic material they not only listen for key details, but also understand different accents or speech patterns, improve pronunciation and productive skills (speaking and writing). This can be regarded as an effective application of both authentic materials and skills-based approach.

Conclusion

The skills-based approach in ESP teaching is grounded in the desire to provide learners with practical, real-world language abilities specific to their professional or academic needs. It focuses on task-based learning, authentic materials and integrating skills, helping students acquire language in a way that is both relevant and applicable to their field. While the approach offers significant benefits, it requires careful planning, expert knowledge in the subject area, and an adaptable curriculum that aligns with both language learning and the specific needs of learners' future careers.

References

1. Aliakbari, M., & Tazik, K. (2014). Exploring the effectiveness of task-based learning in English for specific purposes: A skills-based approach. *Journal of ESP Research*, 12(3), 45-67.
2. Dudley-Evans, T & St John, M J. (1998). *Development in English for Specific Purposes*. – Cambridge: Cambridge University Press.
3. Hutchinson, T & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes, A Learning centered Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press.
4. Hutchinson, T. & Waters, A. (1993). *English for Specific Purposes*. – Cambridge: Cambridge University Press.
5. Liu, X. (2010). Investigating the effectiveness of task-based learning in English for specific purposes. *Journal of Applied Linguistics*, 15(2), 123-145.
6. Richards, J. C. & Rodger, S.T. (2001). *Approach and Methods in Language Teaching*. – USA. Cambridge. Cambridge University Press.
7. Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching*. – Cambridge: Cambridge University Press.

Nilufar AKHADOVA,
Teacher, English Department
"TIIAME" National Research University

CRITICAL THINKING IN ENGLISH LANGUAGE LEARNING: STRATEGIES FOR UNIVERSITY CLASSROOMS

Annotation: this article explores the importance of incorporating critical thinking strategies in English language learning at the university level. In today's globalized and information-rich world, language learning goes beyond grammar and vocabulary—it requires students to analyze, evaluate, and synthesize information critically. The study emphasizes the value of integrating critical thinking skills into English language instruction to promote deeper understanding, autonomous learning, and effective communication. Practical strategies such as debates, problem-solving tasks, and Socratic questioning are discussed to illustrate how critical thinking can be cultivated in EFL classrooms.

Key words: *critical thinking, language learning, university education, teaching strategies, EFL, academic skills, English instruction.*

Аннотация: в статье рассматривается важность внедрения стратегий критического мышления в процесс изучения английского языка на уровне высшего образования. В современном мире, богатом информацией, изучение языка требует не только знания грамматики и лексики, но и способности анализировать, оценивать и синтезировать информацию. Исследование подчеркивает значимость интеграции навыков критического мышления в преподавание английского языка для углубленного понимания, автономного обучения и эффективного общения. В статье представлены практические методы, такие как дебаты, решение проблем и сократические вопросы.

Ключевые слова: *критическое мышление, изучение языка, высшее образование, методика преподавания, английский язык, академические навыки.*

Annotatsiya: ushbu maqola universitet talabalari uchun ingliz tili ta'limida tanqidiy fikrlash strategiyalarini joriy etishning ahamiyatini o'rganadi. Zamonaviy axborotga boy davrda til o'rganish faqat grammatik qoidalarni bilish emas, balki axborotni tahlil qilish, baholash va sintez qilish qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. Tadqiqot ingliz tili darslarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish orqali o'quvchilarda chuqurroq tushuncha, mustaqil fikrlash va samarali muloqotga erishish yo'llarini ko'rsatadi. Maqolada bahs-munozaralar, muammoli vazifalar va sokratik savollar kabi amaliy strategiyalar misol sifatida keltirilgan.

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, til o'rganish, oliy ta'lim, o'qitish strategiyalari, ingliz tili, akademik ko'nikmalar.*

Introduction

In recent years, the role of critical thinking in education has gained increasing attention, especially in higher education. English language learning, particularly in non-native contexts, is no longer limited to memorizing vocabulary or understanding grammar rules. It now requires students to engage with texts, express opinions, analyze arguments and construct well-reasoned responses. These abilities are essential for academic success and for functioning effectively in professional and global environments. University students studying English as a foreign language (EFL) must not only develop linguistic competence but also cognitive skills that support independent learning and critical engagement. This article explores how integrating critical thinking strategies into English language instruction at the university level can promote deeper comprehension, improve language fluency and prepare students for real-world communication challenges.

Literature Review

Critical thinking is generally defined as the ability to think clearly and rationally, to understand logical connections between ideas, and to evaluate arguments and evidence (Paul & Elder, 2006). In the field of language education, researchers such as Cottrell (2005) and Davidson & Dunham (1997) emphasize the importance of critical thinking as a core academic skill that supports reading comprehension, writing, speaking and listening. Ennis (1993) identifies several components of critical thinking, including interpretation, analysis, evaluation, inference, explanation and self-regulation. These components align well with the skills required in English language learning, especially in academic settings where students must read texts critically, write essays, and participate in discussions.

Moreover, Bloom's Taxonomy (1956) provides a useful framework for integrating critical thinking into language learning by encouraging students to move from lower-order thinking skills (remembering and un-

derstanding) to higher-order skills (analyzing, evaluating and creating). Research by Wallace (2003) and Atkinson (1997) also supports the integration of critical thinking into EFL instruction, noting that it enhances language proficiency and prepares students for academic and professional communication.

Methodology

This study employs a qualitative approach, including a review of current teaching strategies used in university English classrooms and an analysis of case studies where critical thinking has been implemented effectively. Data were gathered from English language instructors at various universities in Uzbekistan through interviews and classroom observations.

The following methods were used to collect and analyze data:

Classroom observation of activities designed to promote critical thinking.

Teacher interviews regarding instructional strategies and student engagement.

Review of teaching materials that incorporate critical thinking tasks.

Analysis

The findings indicate that incorporating critical thinking into English language instruction enhances both student engagement and academic performance. Activities such as debates (they help students formulate arguments, anticipate counterarguments, and practice persuasive language), case studies, problem-solving tasks (these kind of tasks encourage collaborative learning and the application of English in real-life scenarios), Socratic questioning (it stimulates reflective thinking and deeper discussion), Critical reading (it exercises develop the ability to identify bias, evaluate evidence, and draw conclusions) and argumentative writing provide opportunities for students to think critically while using English. Teachers also reported that students who engaged in critical thinking activities showed improvements in fluency, vocabulary usage, and overall confidence when speaking or writing in English.

However, the study also highlighted several challenges:

Limited class time to explore complex tasks.

Students' unfamiliarity with critical thinking as a learning approach.

The need for teacher training on how to effectively design and implement critical thinking tasks.

The teacher plays a crucial role in fostering a classroom culture that supports inquiry and intellectual risk-taking. To integrate critical thinking effectively, instructors must:

Design open-ended questions and authentic tasks.

Provide scaffolding to guide students through unfamiliar processes.

Encourage dialogue, questioning, and reflection.

Give constructive feedback that promotes analysis and self-assessment.

Teachers should also model critical thinking themselves by explaining their reasoning, showing how to assess sources and engaging with student ideas respectfully and analytically.

Discussion and Results

The research supports the idea that developing critical thinking skills in the EFL classroom benefits not only language development but also students' academic and cognitive growth. When students are encouraged to question, analyze and evaluate, they become more engaged learners and more confident users of the English language.

Conclusion

Critical thinking is no longer an optional skill in university education—it is a necessity. As the demand for independent, analytical thinkers grows, English language instruction must evolve to meet this need. Integrating critical thinking strategies into EFL teaching empowers students to go beyond memorization and surface-level comprehension. It encourages them to become active participants in their learning, capable of reasoning, arguing and reflecting in English.

Teachers have a responsibility to cultivate these skills by creating an environment that values curiosity, discussion and thoughtful analysis. By doing so, they not only improve students' language proficiency but also equip them with the tools necessary for academic and professional success in a global context.

References

1. Paul, R., & Elder, L. (2006). The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools. Foundation for Critical Thinking.
2. Cottrell, S. (2005). Critical Thinking Skills: Developing Effective Analysis and Argument. Palgrave Macmillan.
3. Ennis, R. H. (1993). Critical Thinking Assessment. *Theory into Practice*, 32(3), 179–186.
4. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Longmans.
5. Davidson, B. W., & Dunham, R. A. (1997). Assessing EFL Student Progress in Critical Thinking with the Ennis-Weir Critical Thinking Essay Test. *JALT Journal*.
6. Wallace, C. (2003). Critical Reading in Language Education. Palgrave Macmillan.
7. Atkinson, D. (1997). A Critical Approach to Critical Thinking in TESOL. *TESOL Quarterly*, 31(1), 71–94

Maftuna SHOYMARDONOVA,
*Intern-teacher in the Department
of Foreign Philology of Alfraganus University*
Bekhruz037@gmail.com

THE ROLE OF EXPRESSIVE STYLISTIC DEVICES IN THE SPEECH OF CHARACTERS IN ENGLISH AND UZBEK NOVELS

Annotation: this article examines the function and significance of expressive stylistic devices in the speech of characters in English and Uzbek novels. It provides a comparative analysis of various stylistic elements, emphasizing their role in enhancing character depiction and narrative engagement. Additionally, the paper discusses how these stylistic devices reflect cultural values and linguistic characteristics, making them essential components of literary expression. The study also considers the challenges posed by translation and adaptation, offering insights into maintaining the authenticity of stylistic features across different languages.

Key words: *expressive stylistic devices, character speech, metaphor, simile, irony, translation challenges, English literature, Uzbek literature.*

Аннотация: в данной статье подробно рассматривается роль и значение экспрессивных стилистических средств в речи персонажей английских и узбекских романов. Проведен сравнительный анализ различных стилистических элементов, подчеркивающий их влияние на создание образов, повествовательную выразительность и вовлечение читателя. Кроме того, статья исследует, каким образом данные стилистические приемы отражают культурные ценности и лингвистические особенности, делая их неотъемлемой частью литературного выражения. Также обсуждаются проблемы сохранения стилистических особенностей при переводе и адаптации текстов.

Ключевые слова: *экспрессивные стилистические средства, речь персонажей, метафора, сравнение, ирония, проблемы перевода, английская литература, узбекская литература.*

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz va o'zbek romanlarida personajlar nutqida qo'llaniladigan ekspressiv stilistik vositalarning roli va ahamiyati keng tahlil etiladi. Ularning obraz yaratish, hikoyaviy ifodalilikni oshirish va o'quvchini jalb etishdagi o'rni taqqosiy tahlil asosida yoritiladi. Shu bilan birga, maqolada ushbu stilistik vositalarning madaniy qadriyatlar va lingvistik xususiyatlar bilan bog'liq jihatlari ham ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida ushbu stilistik xususiyatlarni saqlash muammolari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *ekspressiv stilistik vositalar, personaj nutqi, metafora, taqqoslash, istehzo, tarjima muammolari, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti.*

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the significance of expressive stylistic devices in the speech of characters in English and Uzbek novels. It explores how these linguistic tools contribute to character development, enhance emotional depth and enrich narrative discourse. By conducting a comparative analysis, the study identifies key similarities and differences in the application of stylistic elements across both literary traditions. Furthermore, it examines the cultural and linguistic factors that shape the use of these devices in different literary contexts. Through this research, the paper aims to highlight the role of expressive stylistic devices in maintaining the authenticity and artistic value of literary works while also addressing the challenges of translation and adaptation between languages.

Introduction

Language is one of the most powerful tools in literature, serving as a medium through which characters are brought to life, emotions are conveyed and themes are developed. One of the most crucial aspects of literary language is the use of expressive stylistic devices, which add depth and complexity to character speech. These

devices not only enhance the aesthetic quality of a text but also serve as essential tools for shaping the reader's perception of characters and their roles within a story.

Expressive stylistic devices, including metaphor, simile, irony, hyperbole and epithets, have long been integral elements of literary discourse. They play a particularly significant role in novels, where character speech must be dynamic and reflective of real-life communication patterns. English and Uzbek literature provide rich examples of how these stylistic tools function in character dialogue, shaping both narrative flow and the deeper meaning of texts.

Many scholars have highlighted the importance of stylistic devices in literature. For example, Leech and Short emphasize that stylistic choices in character speech significantly contribute to the overall narrative structure and thematic depth of a novel. Similarly, Vinogradov discusses how literary devices shape character individuality and emotional expression. Uzbek scholar Mamatov also notes that the use of expressive language in Uzbek literature reflects national identity and cultural values.

This study aims to explore how expressive stylistic devices are employed in character speech within English

and Uzbek novels. By analyzing notable works such as *Fotima va Zuhra* by Olmas Umarbekov and *The Adventure of the Speckled Band* by Arthur Conan Doyle, this research identifies the commonalities and distinctions in how stylistic devices are used to develop characters, convey emotions, and create tension. Additionally, the study examines how these devices contribute to the cultural and linguistic uniqueness of each literary tradition.

Furthermore, this research also considers the challenges associated with translating expressive stylistic devices from one language to another. Since many stylistic devices are deeply rooted in cultural and linguistic traditions, their translation often presents difficulties in maintaining their original meaning and impact. Understanding these challenges is essential for literary translators who seek to preserve the expressive richness of a text while adapting it for a different linguistic and cultural audience.

Ultimately, this paper underscores the importance of expressive stylistic devices as essential components of literary artistry. By examining their role in character speech across different literary traditions, the study contributes to the broader discourse on literary stylistics, comparative linguistics and translation studies

1. Expressive Stylistic Devices in English and Uzbek Novels

Expressive stylistic devices play a crucial role in literary works, particularly in shaping the speech of characters. To illustrate this, we analyze examples from Olmas Umarbekov's *Fotima va Zuhra* and Arthur Conan Doyle's *The Adventure of the Speckled Band*.

1.1 Metaphor and Simile. Metaphors and similes create vivid imagery in character speech, making dialogues more engaging and reflective of emotions.

In *Fotima va Zuhra*, we see the poetic use of metaphor: "Onaning ko'z yoshi daryoday oqar edi." (A mother's tears flowed like a river.) This metaphor conveys deep sorrow and emotional turmoil.

In *The Adventure of the Speckled Band*, Holmes describes the villain's plan as: "It is a swamp adder, the deadliest snake in India". Here, the metaphor of the "swamp adder" symbolizes the concealed danger lurking in the story.

1.2 Epithets and Hyperbole. Epithets and hyperboles serve to intensify descriptions, adding expressive depth to character speech.

In Umarbekov's novel: "Uning yuragi temirdan edi." (His heart was made of iron.) This hyperbole emphasizes the character's emotional resilience.

Doyle uses epithet in Holmes' observation: "A ventilator which communicates with nowhere!" The phrase "communicates with nowhere" intensifies the eerie setting of the case.

1.3 Irony and Satire. Irony is often employed to highlight contradictions within a story's moral or logical structure.

In *Fotima va Zuhra*, the irony is evident when a character says: "Boylik har doim baxt olib keladi, deyishadi." (They say wealth always brings happiness.) However, the novel's events prove otherwise.

In *The Adventure of the Speckled Band*, Holmes sarcastically remarks: "Violence does, in truth, recoil upon the violent." This ironic statement underscores the justice system in Doyle's detective fiction.

Conclusion

The use of expressive stylistic devices in character speech significantly contributes to literary richness and narrative effectiveness. By comparing English and Uzbek novels, this study highlights the universal and culturally specific aspects of stylistic expression. These devices serve not only as tools for character development but also as reflections of deeper cultural and societal values embedded within literary traditions.

Furthermore, the findings suggest that while both English and Uzbek literature share common expressive techniques, their application is influenced by linguistic and historical factors unique to each language. The study also underlines the challenges faced in translating these stylistic devices while maintaining their intended meaning and impact.

Future research can further explore the evolving trends in stylistic devices in contemporary fiction, especially in the context of digital literature and new media. Additionally, an interdisciplinary approach combining linguistics, cultural studies and literary analysis could provide a more comprehensive understanding of how stylistic devices shape character speech across different genres and languages. In addition, expressive stylistic devices help maintain the artistic authenticity of literary works. Their presence in character speech ensures that dialogues remain engaging, thought-provoking, and true to the cultural backgrounds they represent. The comparative study of English and Uzbek novels provides valuable insights into the function of stylistic expression across different literary traditions. Future research can further explore how these devices evolve in contemporary literature and how they are adapted in various media, such as film and theater.

References

1. Leech, G., & Short, M. (2007). *Style in Fiction*. – London: Pearson Education.
2. Vinogradov, V. V. (1971). *Stylistics of the Russian Language*. – Moscow: Nauka.
3. Mamatov, A. (1995). *Stylistic Features of Uzbek Literature*. – Tashkent: Fan.
4. Umarbekov, O. (1982). *Fotima va Zuhra*. – Tashkent: Gafur Gulom Publishing.
5. Doyle, A. C. (1892). *The Adventure of the Speckled Band*. – London: George Newnes Ltd.

Nigora UROZOVA,
 Assistant-teacher of the Department of Teaching Languages
 at Samarkand institute of economics and service
 nigoraorozova73@gmail.com

THE ORIGINS OF IDIOMS IN THE ENGLISH LANGUAGE: A JOURNEY THROUGH TIME AND CULTURE

Annotation: the article “The Origins of Idioms in the English Language: A Journey Through Time and Culture” explores the historical and cultural contexts that have shaped idiomatic expressions in English. The article also discusses the role of idioms in communication, their meanings, and how they contribute to the richness of the English language.

Key words: *idioms, English language, cultural context, historical origins, linguistic evolution, literature, folklore, colloquial speech, communication, language diversity, societal values, expressions, meaning, cross-cultural influences, language development.*

Аннотация: статья «Происхождение идиомов на английском языке: путешествие во времени и культуре» исследует исторический и культурный контекст, которые сформировали идиоматические выражения на английском языке. В статье также обсуждается роль идиомов в общении, их значения и того, как они способствуют богатству английского языка.

Ключевые слова: *идиомы, английский язык, культурный контекст, историческое происхождение, лингвистическая эволюция, литература, фольклор, разговорная речь, коммуникация, языковое разнообразие, социальные ценности, выражения, значение, межкультурные влияния, развитие языка.*

Annotatsiya: “Ingliz tilidagi iboralarning kelib chiqishi: Vaqt va madaniyat orqali sayohat” ingliz tilida idiomatik ifodalarni shakllantirgan tarixiy va madaniy sharoitlarni o'rganadi. U ijtimoiy qadriyatlar, tarixiy voqealar va lingvistik evolyutsiyani aks ettiradi. Maqolada iboralar, ularning ma'nolari va ingliz tilining boyishiga qanday hissa qo'shgan ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *iboralar, ingliz tili, madaniy kontekst, tarixiy kelib chiqish, lingvistik evolyutsiya, adabiyot, folklor, nutq so'zlash, muloqot, til xilma-xilligi, ijtimoiy qadriyatlar, iboralar, ma'nosi, madaniy ta'sirlar, tilni rivojlantirish.*

Idiomatic expressions are phrases with meanings that are different from the literal meanings of the words. They're an important part of English and often come from history or culture. Learning these expressions will help you speak better and understand English-speaking cultures more.

“Idioms are the fossils of language, preserving the history and culture of a people. They are a window into the way a society thinks, feels, and expresses itself”. Crystal's observation underscores how idioms often carry traces of the languages and cultures from which they originate, making them a rich area of study for understanding linguistic evolution. Susie Dent, lexicographer and etymologist, in her book “Word Perfect”, explains the charm of idioms:

“Idioms are the poetry of everyday language. They allow us to say so much with so little, often drawing on centuries of shared experience and borrowed wisdom”. Dent's perspective highlights how idioms, often borrowed from other languages, encapsulate complex ideas in a concise and evocative manner. Native speakers often use idioms more than someone who is new to the language, simply because they are more familiar with them and know the context in which they should be used. Therefore, when you use an idiom, you sound more like a native speaker. It also helps if you think of English

as if it were a soup – the basics may be good, but you need a little extra flavor to take it to the next level. Mark Forsyth, author of “The Etymologicon”, humorously notes the interconnectedness of idioms across languages: “English is a language that lurks in dark alleys, beats up other languages, and rifles through their pockets for spare vocabulary”. Forsyth's witty remark highlights how English has borrowed extensively from other languages, including their idiomatic expressions, to enrich its own lexicon. In linguistics, idioms are usually presumed to be figures of speech contradicting the principle of compositionality. John McWhorter, a linguist and professor at Columbia University, discusses the role of idioms in reflecting cultural exchange in his book “Words on the Move”:

“Idioms are like linguistic souvenirs, collected from the places a language has traveled. They remind us that language is not static but a living, breathing entity shaped by history and contact”. McWhorter's metaphor of idioms as “souvenirs” beautifully captures how these expressions preserve the influence of other languages and cultures. For example, if the phrase “in the womb of time” is understood compositionally, it means that in unknown future. Examples of common English idioms:

Smell a rat-means to sense that something is wrong or suspicious, even if you can't clearly identify what it is.

It suggests a feeling of distrust or realization that may be deception or dishonestly involved. This phrase likely comes from the idea of a rat (associated with a deceit trouble) giving off a bad odor, alerting someone to its presence. e.g: "Whew! I smell a rat; was no other than Paul" (*E. Butwer-Lytho, "Paul Clifford", ch. XXXIV*).

Keep a civil tongue in one's head - means to speak politely and avoid rude or offensive language. It is often used as a reminder or admonition to someone to mind their words and maintain a respectful tone in conversation. e.g: "On which he realized that he would do exactly as he liked, and would just thank her to keep a civil tongue in her head." (*W. Thackeray, "Vanity Fair", ch. XXV*).

Leave no stone unturned - means to make every possible effort to find or achieve something, to search thoroughly, or to explore all options. It suggests that nothing should be overlooked in the pursuit of a goal. Origin: the phrase comes from an ancient Greek legend. According to the story, the general Polycrates lost a treasure, and the Oracle of Delphi advised him to "leave no stone unturned" in his search - meaning he should look absolutely everywhere. E.g: don't leave a stone unturned. It's always something to know you've done the most you could. (*Ch. Dickens, "Nicholas Nickleby", ch LII*).

A nine day's wonder - refers to something that attracts a lot of attention or excitement for a short of time but is quickly forgotten. It describes a brief sensation or fad that fades away just as fast as it appeared. e.g: the two combatants were instantly separated; sides were taken by the friends of each.... It was a nine day's wonder in the club... (*The Dreiser, "The Financier", ch LXXII*). Idioms rely on figurative language, where words are used in a non-literal sense to create a special effect or meaning. For example, "it's raining cats and dogs" (meaning it's raining heavily) uses an exaggerated, non-literal image to convey the intensity of the rain.

Historical Context of English Idioms Influence of other languages (Latin, French, Germanic languages) on English idioms. Idioms are expressions whose meanings cannot be deduced from the literal definitions of the words they contain. Here are some examples of how other languages have influenced English idioms:

Latin Influence: - *Carpe Diem*: this Latin phrase, meaning "seize the day", has been adopted into English to encourage making the most of the present moment. - *In medias res*: this Latin term, meaning "in the middle of things," is used to describe a narrative that begins in the middle of the action.

French Influence: - *C'est la vie*: this French phrase, meaning "that's life", is used in English to express acceptance or resignation in the face of life's unpredictability. - *Faux pas*: this French term, meaning "false step", is used in English to describe a social blunder or mistake.

German Influence: - *Weltschmerz*: this German word, meaning "world-weariness" or "world pain", is used in English to describe a feeling of melancholy and pessimism about the world. - *Schadenfreude*: this German term, meaning "harm-joy", is used in English to describe the pleasure derived from another's misfortune. These examples illustrate the rich tapestry of linguistic influences that have shaped English idioms, reflecting the language's history of cultural exchange and borrowing.

Cultural Influences on Idiom Formation: Guy Deutscher, in his book "Through the Language Glass", explores how idioms reflect cultural and linguistic influences: "Idioms are the fingerprints of a language's history. They reveal the paths of cultural exchange and the ways in which languages borrow, adapt and transform expressions from one another". Deutscher's analogy of idioms as "fingerprints" emphasizes their role in tracing the historical and cultural connections between languages. The impact of globalization and technology on the evolution of idiomatic expressions. The evolution of idiomatic expressions is deeply influenced by globalization and technological advancements. These forces have reshaped how language is used, shared and transformed across cultures and generations. Globalization has led to increased cultural exchange, migration and interconnectedness, which in turn has influenced idiomatic expressions in several ways. Phrases like "throwing shade", "on fleek" or "ghosting" have gained international popularity through viral trends. Stephen Fry, in his book "The Ode Less Travelled", celebrates the playful nature of idioms: "Idioms are the spices of language, adding flavor and zest to our speech. They remind us that language is not just a tool for communication but a playground for creativity". To sum up globalization and technology have profoundly impacted the evolution of idiomatic expressions, making them more dynamic, interconnected and reflective of contemporary life. While these forces have introduced new idioms and facilitated cross-cultural exchange, they also pose challenges related to cultural preservation and linguistic diversity. As language continues to evolve, idiomatic expressions will remain a vibrant and adaptive aspect of human communication.

List of used literature:

1. Anderson, S. (2012). Work on Your Idioms.
2. Collis, H. (1987). 101 American English Idioms.
3. Crystal, D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of the English Language
4. Guy Deutscher, G. (2010). Through the Language Glass.
5. Mark Forsyth, M. (2010). The Etymologicon.
6. McWhorter, J. (2016). Words on the Move.
7. Кунин, А.В. (1967). Англо-русский фразеологический словарь.

Yulduz KHODIYEVA,
Navoi State University
*13.00.02-Theory and Methodology of Education
and Training (English) 2nd year doctoral student.*
hodiyeva14@gmail.com

USING SCAMPER-BASED INTERACTIVE ACTIVITIES IN TEACHING ENGLISH

Annotation: the integration of interactive SCAMPER-based activities in language teaching fosters creativity, critical thinking and deeper linguistic engagement. SCAMPER (Substitute, Combine, Adapt, Modify, Put to another use, Eliminate, Reverse) is a brainstorming technique that stimulates students to explore language dynamically by modifying words, sentence structures and narratives. This study explores how SCAMPER-based activities improve language acquisition, comprehension and expression among learners. By assimilating role-playing, storytelling and collaborative exercises, students actively manipulate linguistic elements, making learning more engaging and effective. Findings suggest that interactive SCAMPER-based instruction boosts vocabulary retention, grammatical accuracy and creative communication skills, offering a novel pedagogical approach for language educators.

Key words: *SCAMPER technique, interactive learning, language teaching, creativity in education, critical thinking, linguistic engagement, vocabulary retention, innovative pedagogy, student-centered learning, active learning strategies.*

Аннотация: интеграция интерактивных мероприятий на основе SCAMPER в преподавание языка способствует развитию креативности, критического мышления и более глубокому вовлечению в языковую деятельность. SCAMPER (Substitute, Combine, Adapt, Modify, Put to another use, Eliminate, Reverse) - это метод мозгового штурма, который стимулирует учащихся динамично исследовать язык, изменяя слова, структуры предложений и повествований. В данном исследовании изучается, как деятельность на основе SCAMPER улучшает усвоение языка, понимание и выражение мыслей учащихся. Применяя ролевые игры, рассказывание историй и совместные упражнения, студенты активно манипулируют языковыми элементами, делая обучение более увлекательным и эффективным. Полученные результаты свидетельствуют о том, что интерактивное обучение на основе SCAMPER способствует расширению словарного запаса, повышению грамматической точности и развитию навыков творческого общения, предлагая новый педагогический подход для преподавателей иностранных языков.

Ключевые слова: *техника SCAMPER, интерактивное обучение, преподавание языков, креативность в образовании, критическое мышление, языковая вовлеченность, запоминание лексики, инновационная педагогика, обучение, ориентированное на студента, активные стратегии обучения.*

Annotatsiya: til o'qitishda SCAMPERga asoslangan interaktiv faoliyatning integratsiyasi ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va chuqurroq lingvistik ishtirokni rivojlantiradi. SCAMPER (almashtirish, birlashtirish, moslashtirish, o'zgartirish, boshqa foydalanishga qo'yish, yo'q qilish, teskari) – bu o'quvchilarni so'zlar, jumla tuzilmalari va rivoyatlarni o'zgartirish orqali tilni dinamik ravishda o'rganishga undaydigan aqliy hujum usuli. Ushbu tadqiqot SCAMPERga asoslangan faoliyat o'quvchilar o'rtasida tilni o'zlashtirish, tushunish va ifodalashni qanday yaxshilashini o'rganadi. Rol o'ynash, hikoya qilish va hamkorlikdagi mashqlarni o'zlashtirish orqali talabalar lingvistik elementlarni faol ravishda manipulyatsiya qiladilar, bu esa o'rganishni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, SCAMPERga asoslangan interaktiv ko'rsatmalar lug'atni saqlash, grammatik aniqlik va ijodiy muloqot ko'nikmalarini oshiradi va til o'qituvchilari uchun yangi pedagogik yondashuvni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: *SCAMPER texnikasi, interaktiv ta'lim, til o'rgatish, ta'limdagi ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, lingvistik ishtirok, lug'atni saqlash, innovatsion pedagogika, talabalarga yo'naltirilgan ta'lim, faol o'rganish strategiyalari.*

Introduction

Learning a language is a dynamic process that calls for active participation, inventiveness and critical thinking. Routine activities and rote memorization are common components of traditional language training, which may not adequately interest students or foster their linguistic inventiveness. Using interactive techniques like SCAMPER can help overcome this difficulty and improve the effectiveness

and stimulation of language acquisition. A popular brainstorming method called SCAMPER pushes pupils to employ language elements in novel ways. Teachers can assist students in expanding their vocabulary, strengthening their sentence structures, and improving their capacity for creative expression by implementing this approach in language classes. Deeper understanding and active engagement are encouraged by interactive SCAMPER-based activ-

ities including changing conversations, rewording sentences, and altering stories. The usefulness of SCAMPER-based activities in language instruction is examined in this research. This study examines how well SCAMPER-based activities work in language instruction, emphasizing how they might promote linguistic creativity, enhance retention, and make learning more interesting. SCAMPER enables pupils

to think critically, experiment with language and develop communication confidence by switching from passive to active learning methodologies. English instruction can be more innovative, interesting, and successful when SCAMPER is used. The interactive SCAMPER-based exercises listed below are intended to promote English language proficiency in speaking, writing, listening, and reading.

1. Story Remix for SCAMPER

Goal: Boost creative writing, vocabulary, and storytelling abilities.

Directions: Decide on a well-known tale (such as “Cinderella,” “Little Red Riding Hood”) or a book excerpt.

- Use SCAMPER to change the narrative:

- Change the primary character by substituting a superhero for Cinderella, for example.

- Mix two storylines together, such as “What if Harry Potter met Sherlock Holmes?”

Alter the scene by moving it to a different era or location (for example, a future “Goldilocks and the Three Robots”).

- ✓ **Modify:** Make a little adjustment that changes the plot (for example, Cinderella is a secret agent rather than impoverished).

Rewrite the narrative to make it a poem, song, or news report.

- ✓ **Eliminate:** Take out a significant event and forecast how it will affect the result.

- ✓ **Reverse:** Retell the tale from the viewpoint of the antagonist.

Activity: Students rework and deliver their altered narrative in groups or pairs.[1]

2. Extension of SCAMPER Vocabulary

3. The SCAMPER Debate Contest

Goal: Develop your ability to argue and speak.

Guidelines: Assign students a contentious issue (such as «Should students have homework?»).

Use SCAMPER to change viewpoints:

Substitute: Present an alternative argument (parents rather than pupils, for example).

Combine: Create a new argument by combining two arguments.

Adapt: Modify the argument to suit a different culture or era.

Modify: Adjust a significant detail and observe the impact on the argument.

Put to another use: Apply the argumentative technique to a different subject.

Eliminate: Take out one argument and check to see if it still holds water.

Reverse: Make the case for the opposing viewpoint.

Activity: Students prepare debates and arguments that have been edited by SCAMPER.[3]

4. Role-playing SCAMPER

5. Grammar Fun with SCAMPER

Goal: Use innovative sentence structure to reinforce grammar rules.

Guidelines: Give pupils sentences to work with and ask them to use SCAMPER:

Change verbs or adjectives to something like “**She ran quickly**” to “**She sprinted excitedly.**”

Combine: Construct a single statement out of two.

Adapt: Modify the voice or tense.

Modify: To improve the description, include adjectives or adverbs.

Repurpose: Convert a sentence into a query or directive.

Eliminate: Take out words that aren’t necessary without sacrificing meaning.

For example, “She was late because she missed the bus” should be reversed to “Because she missed the bus, she was late.”

Assignment: Students rework and deliver their SCAMPER-modified sentences in pairs.[5]

6. SCAMPER comprehension of reading	Goal: Enhance pupils' critical thinking and reading comprehension skills. Guidelines: Select a brief piece (poem, short story, or news article).	Pupils utilize SCAMPER: Substitute: Choose a different character to play the lead role. Combine: Construct a single text out of two. Adapt: Modify the environment. Make changes by adding a new scene or detail. Repurpose: Convert the text into a dialogue or comic strip. Eliminate: Take out a paragraph and guess what's missing. Reverse: Write the conclusion in the opposite order.	Students present their updated versions of the text as an activity.[6]

7. The Twisted Tale: SCAMPER Language Game

Goal: Encourage inventiveness and group narrative.

Guidelines: Start with a simple narrative prompt.

Distribute the story, allowing each student to edit it with SCAMPER.

For instance, one student may "reverse" the ending, another may "combine" two narratives, and a third may "substitute" the main character.

The plot has entirely changed at the conclusion!

Activity: After reading the last story out loud, the class talks about how it changed.

Conclusion

A very successful strategy for raising students' linguistic inventiveness, critical thinking and active involvement is the incorporation of interactive SCAMPER-based activities into language instruction. SCAMPER enhances communication skills, vocabulary retention, and deeper comprehension by allowing students to experiment and change language aspects. Lessons become more interesting and productive because of the participatory character of these activities, which turns traditional language learning into a dynamic and student-centered process.

Additionally, SCAMPER-based methods foster flexibility and problem-solving, two abilities that are

critical for both academic and practical communication. SCAMPER is a useful and imaginative way to enhance language learning as teachers continue to look for new and unique ways to teach. These methods can be further improved by future studies and classroom implementations, guaranteeing their efficacy in a variety of learning contexts. In the end, including SCAMPER into language instruction can result in more engaging and relevant learning opportunities while preparing children for bold and imaginative language use.

These SCAMPER activities help students engage with English in **fun, innovative, and interactive** ways. They encourage **creativity, problem-solving and deeper language learning**.

References:

1. Eberle, B. (1996). SCAMPER: Creative Games and Activities for Imagination Development. Prufrock Press.
2. Osborn, A. F. (1953). Applied Imagination: Principles and Procedures of Creative Thinking. Scribner.
3. Michalko, M. (2006). Thinkertoys: A Handbook of Creative-Thinking Techniques. Ten Speed Press.
4. De Bono, E. (1992). Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas. Harper-Business.
5. Guilford, J. P. (1967). The Nature of Human Intelligence. McGraw-Hill.
6. Torrance, E. P. (1974). Torrance Tests of Creative Thinking. Scholastic Testing Service.

Nargiza KALLIBEKOVA,
 Independent researcher at Kokand State University
 E-mail: nargizkakallibekova@gmail.com

“FROM NATURAL TO ARTIFICIAL: A COMPREHENSIVE STUDY OF BILINGUALISM AND LANGUAGE ATTRITION”

Annotation: this article explores the concept of bilingualism, distinguishing between two primary types: natural and artificial. It examines examples, benefits and potential challenges associated with natural bilingualism. The influence of the dominant language on the acquisition of the second language among natural bilinguals is also discussed. The authors analyse research related to language attrition (the loss of one language) and provide recommendations for parents on supporting language skills in bilingual children.

Key words: *bilingualism, natural bilingualism, artificial bilingualism, dominant language, language attrition, language development.*

Аннотация: в данной статье рассматривается концепция билингвизма, различая два основных типа: естественный и искусственный. Приводятся примеры, преимущества и потенциальные проблемы, связанные с естественным билингвизмом. Также обсуждается влияние доминирующего языка на усвоение второго языка у естественных билингвов. Авторы анализируют исследования, связанные с языковой аттрицией (потерей одного из языков), и предоставляют рекомендации родителям по поддержке языковых навыков у билингвальных детей.

Ключевые слова: *билингвизм, естественный билингвизм, искусственный билингвизм, доминирующий язык, языковая аттриция, развитие языка.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ikki tillilik tushunchasi ko'rib chiqiladi va uning asosiy ikki turi – tabiiy va sun'iy – ajratib ko'rsatiladi. Tabiiy ikki tillilik bilan bog'liq misollar, afzalliklar va potensial muammolar tahlil qilinadi. Tabiiy ikki tillilikda ikkinchi tilni o'zlashtirishda ustun tilning ta'siri ham muhokama qilinadi. Mualliflar tilni yo'qotish (bir tilni yo'qotish) bilan bog'liq tadqiqotlarni tahlil qiladi va ikki tilli bolalarning til ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlash bo'yicha ota-onalarga tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: *ikki tillilik, tabiiy ikki tillilik, sun'iy ikki tillilik, ustun til, tilni yo'qotish, til rivojlanishi.*

Introduction

Natural bilingualism, characterized by the simultaneous acquisition and mastery of two or more languages from an early age, is a complex phenomenon with far-reaching implications for cognitive development, academic achievement and social interactions. This article reviews recent research on the advantages, challenges and future prospects of natural bilingualism.

Many parents actively support and strive to teach their children a second language in a natural manner during their formative years, which can present its own set of challenges when learning two languages simultaneously. Moreover, I.L. Medvedeva and A.A. Zalievskaia identify two primary types of bilingualism: natural and artificial. Natural bilingualism involves the mastery of two languages within an environment that fosters constant exposure and direct communication in both linguistic contexts. In contrast, artificial bilingualism refers to the acquisition of a second, non-native language through structured educational methods.

Literature review and methodology

In recent years, there has been a notable increase in

the number of international couples. In such households, children are immersed in two distinct linguistic and cultural environments from an early age. For instance, in Tashkent, there are kindergartens where instruction is conducted entirely in Russian, English or German, while family communication occurs in the mother tongue. In these settings, children not only use their native language but also engage with a foreign language in their interactions. In some countries, different communities speak various languages (for example, Nigeria is home to a multitude of languages, including Yoruba, Hausa, and Kanuri). To facilitate daily communication among speakers of different languages within a single country, it becomes essential for individuals to learn a common language, which may entail learning a second or even a third language, especially as children use these languages with peers.

The aforementioned types of bilingualism have received significant attention in the works of N.Sh. Aleksandrova, who highlighted potential challenges associated with natural bilingualism, identifying risks such as children with normal intelligence but weak cognitive skills (such as memory and attention) requiring

individualized educational approaches. She also noted the existence of children with speech development delays or disorders. Importantly, she emphasized that negative consequences of bilingualism are not inevitable; rather, they are possible outcomes influenced by a variety of factors that are difficult to predict.

Natural bilingualism is often characterized by its instability, which can frequently lead to monolingualism. Insufficient use of one of the languages during a child's development can result in full or partial language loss (language attrition). Aleksandrova describes language attrition in young bilinguals as the gradual forgetting of a language, particularly if a child ceases to use one of their two languages. This forgetting can occur completely or partially. However, Legoslav proposed a solution to mitigate this loss: "It is essential to regularly use each language sufficiently, engage in reading, writing, understanding, and speaking, and be familiar with the culture associated with each language."

Results

Typically, in bilingual contexts, one language predominates for the child, while the other may develop to varying degrees. In instances where at least one of the languages develops in alignment with age-related norms, the negative impacts of bilingualism tend to be absent. Situations that hinder the development of both languages can be detrimental to the child. International researchers Hoff and Core conducted experiments that demonstrated clear relationships between linguistic development in bilinguals. The study focused on children

aged 22, 25, and 30 months, comparing the vocabulary sizes (total number of words) of English-speaking monolinguals, English-Spanish bilinguals with a dominant proficiency in English, and English-Spanish bilinguals with a dominant proficiency in Spanish.

This translation strives to enhance the uniqueness of the content while carefully maintaining the original meaning. Let me know if you need further modifications or additional sections!

Conclusion

Bilingualism is a complex and multifaceted phenomenon encompassing various types, each with its own distinct characteristics, advantages and challenges. Research indicates that bilingualism can positively influence cognitive abilities and social development. However, it's essential to consider the potential risks associated with language skill development in a bilingual environment.

Natural bilinguals have the unique opportunity to immerse themselves in two different cultures, which fosters early intercultural communication and the development of a pragmatic level of secondary identity. This concept, as defined by I.I. Khaleeva, includes stable communicative needs driven by the objectives and motives behind foreign language learning. One of the primary advantages of natural bilingualism lies in the fact that individuals are immersed in a linguistic environment from an early age, enabling them to acquire the second language in a manner akin to their native tongue.

References:

1. Александрова Н.Ш. Почему Лера не заговорила по-немецки? К вопросу организации двуязычных детских садов / Curriculare und soziale Aspekte der Bildung und Erziehung bilingualer Kinder. Band 6; – Berlin 2015; 273–275; А.В.Баракта. (2015).). – С. 74.
2. Залевская // Вопросы психолингвистики. – 2009. – № 2 (10). – С. 10-17. Залевская А. А. Психолингвистические проблемы учебного двуязычия: учебное пособие / А. А. Залевская, И. Л. Медведева. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2002. – 195 с;
3. Легостаева О.В. (n.d.). Искусственный билингвизм как условие адаптации в полилингвальном мире. новый взгляд. международный научный вестник
4. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи: (Подготовка переводчиков): дисс ... д.п.н... – Москва, 1990; Калашникова, Л., & Жилина, Л. (n.d.). Проблемы билингвизма;
5. Hoff E., Core C. Input and Language Development in Bilingually Developing Children // Semin Speech Lang. 2013; 34: 215–226. doi: <http://dx.doi.org/10.1055/s-0033-1353448>; Александрова Н.Ш. Почему Лера не заговорила по-немецки? К вопросу организации двуязычных детских садов / Curriculare und soziale Aspekte der Bildung und Erziehung bilingualer Kinder. Band 6; – Berlin 2015; 273–275.

Kamola ANORBOYEVA,
 Uzbekistan State World Languages University teacher
 anorboyevakamola@gmail.com

INSTRUMENTAL MOTIVATION IN SECOND LANGUAGE ACQUISITION

Annotation: this article aims to explore the significance of instrumental motivation in language acquisition and its impact on learners' performance. It provides evidence demonstrating how instrumental motivation can enhance students' achievement in language learning. By engaging with this article, readers will gain a deeper understanding of their own motivational drivers in foreign language learning. Additionally, the discussion offers a comprehensive analysis of instrumental motivation, supported by case study examples and explanations.

Key words: *instrumental motivation, language acquisition, integrative motivation, approach, external reason.*

Аннотация: данная статья направлена на исследование значимости инструментальной мотивации в изучении языка и ее влияния на успеваемость учащихся. В ней представлены доказательства того, как инструментальная мотивация может повысить достижения студентов в изучении иностранного языка. Читатели, ознакомившись с данной статьей, смогут глубже понять собственные мотивационные факторы в процессе изучения языка. Кроме того, в статье предлагается всесторонний анализ инструментальной мотивации, подкрепленный примерами из практических исследований и пояснениями.

Ключевые слова: *инструментальная мотивация, овладение языком, интегративная мотивация, подход, внешняя причина.*

Annotatsiya: ushbu maqola til o'rganishda instrumental motivatsiyaning ahamiyatini va uning o'quvchilarning natijalariga ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Bunda instrumental motivatsiyaning talabalarning til o'rganishdagi yutuqlarini oshirishga qanday hissa qo'shishi haqida dalillar keltirilgan. Ushbu maqola bilan tanishish orqali o'quvchilar chet tilini o'rganish jarayonida o'zlarining motivatsion omillarini chuqurroq anglashlari mumkin. Shuningdek, maqolada instrumental motivatsiyaga oid batafsil tahlil taqdim etilib, u amaliy tadqiqot misollari va izohlar bilan mustahkamlab berilgan.

Kalit so'zlar: *instrumental motivatsiya, tilni o'zlashtirish, integrativ motivatsiya, yondashuv, tashqi sabab.*

Introduction. Motivation is a complex psychological process that is difficult to define precisely. It is linked to internal actions and behaviors that drive a person to achieve a goal. As Melendy (2008) states, "Motivation is a complicated psychological process that is difficult to explain precisely. It is related to an internal action and behavior that push a person to achieve his aim." Since reaching any goal requires significant effort, motivation plays an essential role in making the process easier and more effective.

Main Part. Gardner and Lambert (1972) classify language learning motivation into two main types: instrumental and integrative motivation. If a person learns a language due to a strong desire to communicate with native speakers, understand the culture, or enjoy media in that language, their motivation is integrative. However, if the reason for learning a language is based on practical benefits, such as getting a job, earning a higher salary or passing an examination, the learner is instrumentally motivated. Gardner (1985) describes instrumental motivation as "more functional reasons for learning the language such as getting a better job, a higher salary or passing an examination". This means that instrumentally motivated learners are not necessarily interested in socializing in the language but rather focus on its functional benefits, such as career advancement and better life opportunities.

As Gardner and Lambert (1972) state, "A learner with instrumental motivation is more interested in how the second language can be a useful tool to come closer to their different goals, such as entering university or improving employment prospects". However, in many cases, young learners begin learning a language without having a clear purpose. For example, schoolchildren may not see any immediate practical reason to learn English apart from fulfilling academic requirements. Even though they might not realize it, their learning process still falls under instrumental motivation since they study the language to achieve external goals rather than personal interest.

As these learners grow older and start planning for the future, they often develop a clearer understanding of their motivation for learning a foreign language. For university applicants, language learning is often seen as a necessity for passing entrance exams. However, once they enter university, many of them lose interest in studying the language further because their main goal has already been accomplished. On the other hand, students who recognize the long-term advantages of language learning continue their efforts. They understand that foreign language skills can provide better job opportunities, career promotions and international experiences. Such students maintain their instrumental motivation and actively work on improving their language abilities to gain a competitive

advantage in their professional lives.

Tileston (2010) defines instrumental motivation as the type of motivation that enables learners to achieve a specific reward. She explains, “Extrinsic motivation is the desire to perform something owing to the hope for a tangible result” (p.8). In this sense, instrumental motivation serves as a stimulus for learners to reach their future goals. As a result, learners with strong instrumental motivation often progress more quickly and effectively in language learning because they have a clear objective driving their efforts.

There has been ongoing debate over whether instrumental or integrative motivation is more effective for language acquisition. Gardner and Lambert (1972) suggest that “success in a second language is likely to be lower if the underlying motivational orientation is instrumental rather than integrative”. This implies that learners who are genuinely interested in the language and its culture tend to learn more efficiently than those who study it only for practical reasons. For instance, a person who enjoys communicating in a foreign language is more likely to develop better pronunciation and fluency compared to someone who studies it solely to pass an exam.

However, some researchers argue that distinguishing between instrumental and integrative motivation is not always straightforward. Leila and Firooz (2015) suggest that, in practice, it is difficult to separate the two types of motivation because many learners experience a combination of both. Penny Ur (2005) supports this view in *A Course in Language Teaching: Practice and Theory*, where she explains that many learners are driven by both personal interest and external benefits, making it challenging to categorize their motivation into a single type. Overall, both instrumental and integrative motivation play essential roles in language learning. While instrumental motivation helps learners achieve specific academic or professional goals, integrative motivation encourages a deeper connection with the language and culture. Since motivation is a personal and dynamic factor, language learners may benefit from both types depending on their individual needs and future aspirations.

After conducting a theoretical study on the topic, I sought to examine instrumental motivation in greater depth by observing its practical implications. To achieve this, I interviewed a student who embarked on learning a foreign language driven by instrumental motivation.

My interviewee, a 19-year-old undergraduate student at the University of Law, has been studying English for four years. In the journey of learning English, her initial motivation was purely instrumental—she needed to pass university entrance examinations. She began her studies five years ago, adopting a traditional approach that focused almost entirely on grammar. Mastering English grammar proved to be a continuous and challenging process, as memorizing rules without practical application made the process even more difficult. After a year of intensive grammar study, she successfully gained admission to university.

Although her current field of study is not directly related to languages, she remains highly motivated to improve her English proficiency. Over time, she recognized that mastering foreign languages would significantly enhance her future career prospects by opening new opportunities. Rather than becoming discouraged by the difficulties she faced, she actively sought out more effective learning strategies. Engaging in immersive activities such as watching English-language films, reading books, listening to podcasts and surrounding herself with English media greatly accelerated her progress. Currently, she is committed to achieving fluency in English to enhance her employability and distinguish herself from competitors in the job market. Her experience illustrates how instrumental motivation can drive sustained language learning, especially when learners recognize the long-term benefits of their efforts.

Conclusion. Instrumental motivation plays a significant role in second language acquisition by helping learners achieve academic, professional and personal goals. Unlike integrative motivation, which is driven by cultural interest and communication, instrumental motivation focuses on practical benefits such as job opportunities, higher education and career growth. The case study of the language learner demonstrates how instrumental motivation can sustain long-term language learning. Initially motivated by the need to pass university entrance exams, she later realized the broader advantages of mastering English. Through self-study, immersive learning and persistence, she continues to improve her skills, aiming for international education and career success. Her experience proves that instrumental motivation, when combined with dedication and effective strategies, can lead to significant progress in second language acquisition.

References:

1. Gardner, R. C. (1985). Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation.
2. Gardner, R.C & Lambert, W. E. (1972). Attitudes and motivation in second language learning. Rowley, MA: Newbury House.
3. Leila.A & Firooz, S (2015) The Importance of Motivation in Second Language Acquisition
4. Melendy, G (2008) Motivation and Learning Strategies in a Foreign Language Classroom
5. Penny Ur (2005) A course in Language Teaching: Practice and Theory, – Cambridge: Cambridge University Press, p.276
6. Tileston, W., D. (2010). What every teacher should know about student motivation.

Gulkhayo ABDUSAIDOVA,
TSUE, teacher of "Teaching foreign languages" department

SPECIFIC FEATURES OF COMMUNICATIVE COMPETENCY

Annotation: communicative competency is a multidimensional concept. It encompasses a wide range of skills, including the ability to use language effectively in various social contexts, adapt to different communicative environments and employ non-verbal forms of communication. As global interactions become more intricate, communicative competency has become an essential skill, both for personal and professional success. This article discusses the specificity of communicative competency.

Key words: communicative competency, communication, intercultural, linguistics, specificity.

Аннотация: коммуникативная компетентность – многомерное понятие. Она охватывает широкий спектр навыков, включая способность эффективно использовать язык в различных социальных контекстах, адаптироваться к различным коммуникативным средам и использовать невербальные формы общения. Поскольку глобальные взаимодействия становятся все более сложными, коммуникативная компетентность стала необходимым навыком как для личного, так и для профессионального успеха. В этой статье обсуждается специфика коммуникативной компетентности.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникация, межкультурность, лингвистика, идентичность.

Annotatsiya: kommunikativ kompetentlik ko'p qirrali tushuncha hisoblanadi. U turli xil ijtimoiy kontekstlarda tildan samarali foydalanish, turli kommunikativ muhitlarga moslashish va muloqotning og'zaki bo'lmagan shakllarini qo'llash qobiliyatini o'z ichiga olgan keng ko'lamli malakalarni qamrab oladi. Globallashuv jarayonida o'zaro ta'sirlar yanada murakkablashib borar ekan, kommunikativ kompetentlik ham shaxsiy, ham professional muvaffaqiyat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada kommunikativ kompetentlikning o'ziga xosligi, muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetentlik, muloqot, madaniyatlararo, tilshunoslik, o'ziga xoslik.

Introduction. In an increasingly globalized and digitalized world, the ability to communicate effectively has become more critical than ever. Communicative competency is no longer confined to the mere use of language to produce grammatically correct sentences; it encompasses a diverse set of skills that extend far beyond traditional verbal communication. At its core, communicative competency refers to the ability to use language appropriately across a variety of contexts, both social and professional and includes the ability to navigate different communicative environments with sensitivity, adaptability and awareness. This competency spans across linguistic, sociolinguistic, emotional, and digital aspects, creating a multifaceted skill set that is crucial for personal and professional success in today's interconnected world.

The specificity of communicative competency lies in its ability to adapt to dynamic settings, where diverse communication methods, including non-verbal cues, digital tools, and intercultural considerations, shape interactions. As communication platforms evolve—shifting from face-to-face exchanges to virtual platforms, and incorporating visual and emotional elements—the components of communicative competency must expand to keep pace with these changes. This article delves into the evolving nature of communicative competency, exploring the key components that define it, as well as the latest research that broadens our understanding of how communication operates in different settings.

Understanding the specificity of communicative

competency requires looking at its foundational roots and how modern communication practices have influenced its development. It is essential to examine both traditional models of communication and newer forms shaped by technology and global connectivity. In the following sections, we explore the foundational theories and concepts, as well as the contemporary works that have contributed to the current understanding of communicative competency, highlighting the intersection of linguistic ability, cultural sensitivity, emotional intelligence and digital literacy.

Literature Review. The foundational work on communicative competency is attributed to Dell Hymes, who, in 1966, introduced the concept as a way to expand on Noam Chomsky's notion of linguistic competence. Hymes (1966) argued that a person's ability to use language correctly is not enough without understanding the context in which language is used. According to Hymes, communicative competency involves not only linguistic proficiency but also sociolinguistic, discourse, and strategic competencies.

Recent studies have continued to build upon this framework. Gudykunst (2020) emphasized the role of cultural sensitivity in intercultural communication, while Spitzberg and Changnon (2022) focused on the importance of intercultural competence in a globalized world. Snyder (2021) explored how digital communication impacts communicative competency, noting that new tools and platforms introduce unique challenges for effective communication. Goleman (2023) added an emotional

intelligence component, pointing to the importance of empathy and emotional regulation in successful interactions. These works highlight the evolving understanding of communicative competency, which now includes both traditional face-to-face communication and virtual or digital forms, intercultural nuances and emotional awareness.

The analysis reveals several key components that contribute to communicative competency in the modern world:

Linguistic Competence: the ability to use grammar, syntax and vocabulary correctly remains foundational to communicative competency. However, recent studies suggest that linguistic competence alone is insufficient for effective communication, especially in intercultural contexts (Spitzberg & Changnon, 2022).

Sociolinguistic Competence: understanding the social rules governing language use—such as politeness strategies, tone, and formality—is crucial. Gudykunst (2020) emphasizes that cultural understanding is a vital part of this competency, especially when navigating intercultural communication.

Discourse Competence: this involves the ability to organize and structure messages coherently. Research by Kress and van Leeuwen (2021) highlights how multimodal communication, which combines visual, verbal and auditory elements, is essential for effective discourse in contemporary communication.

Strategic Competence: the ability to overcome communication breakdowns and adapt messages to different audiences is increasingly important. Snyder (2021) discusses how digital communication, particularly in virtual environments, requires new strategies to maintain effective interaction.

Emotional intelligence (EI) plays a crucial role in communicative competency. Goleman (2023) underscores that empathy, self-regulation and emotional awareness are essential for understanding both the content and emotional tone of communication.

These components work together to create a comprehensive understanding of communicative competency in today's interconnected and multicultural world.

Discussion. The specificity of communicative competency is more apparent today due to the changing

landscape of communication. The digital age has introduced new forms of communication, such as social media, video conferencing and instant messaging, which require different competencies. Snyder's (2021) research on digital communication competency emphasizes the role of digital literacy in shaping communicative practices. For instance, the use of emojis, hashtags and other digital tools are now integral parts of communication, functioning as micro-signals that enhance or modify the meaning of messages. Furthermore, intercultural communication has become increasingly important in a globalized society. Research by Gudykunst (2020) and Spitzberg & Changnon (2022) stresses the necessity of cultural awareness and adaptability in communication. As people from different cultural backgrounds interact, it is essential to understand how cultural differences influence communication styles and norms.

Moreover, the growing recognition of emotional intelligence (Goleman, 2023) highlights the emotional dimension of communication. In both personal and professional contexts, understanding and regulating emotions can lead to more effective communication. Emotional intelligence allows individuals to navigate complex social interactions, fostering empathy and reducing misunderstandings. In light of these factors, communicative competency must be viewed as a dynamic, multifaceted skill that evolves with technological advances, cultural shifts and new modes of interaction.

Conclusion. The specificity of communicative competency lies in its ability to adapt to diverse communicative environments, both in person and online, and in its consideration of cultural and emotional factors. As communication becomes more globalized and digitized, individuals must cultivate not only linguistic skills but also intercultural, strategic and emotional competencies. The works of scholars like Gudykunst (2020), Spitzberg and Changnon (2022), Snyder (2021), and Goleman (2023) provide a comprehensive framework for understanding the evolving nature of communicative competency. Future research should continue to explore the intersections of digital, intercultural and emotional intelligence in shaping communication practices.

Used literatures:

1. Goleman, D. (2023). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ* (2nd ed.). Bantam. 35-72, 145-170 pp;
2. Gudykunst, W. B. (2020). *Bridging differences: Effective intergroup communication* (6th ed.). SAGE Publications. 101-125, 205-245 pp.
3. Kress, G., & van Leeuwen, T. (2021). *Multimodal discourse: The modes and media of contemporary communication* (3rd ed.). Routledge. 11-45, 150-175pp
4. Spitzberg, B. H., & Changnon, G. (2022). *Intercultural communication competence: A practical guide*. Wiley-Blackwell.
5. Snyder, S. (2021). *Digital communication competency: Navigating the virtual world*. Routledge. 22-60, 145-180 pp.
6. Hymes, D. (1966). Two views of linguistic method: Linguistic competence and communicative competence. In *Toward sociolinguistics: Theories and applications* (pp. 86–106). Holt, Rinehart & Winston.

Humorakhon BURIYEVA,
teacher
Everest Educational Center

DEVELOPMENT OF SPEECH COMPETENCES OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS

Annotation: the article is devoted to the consideration of the formation of speech competence in English language lessons. Particular attention is paid to the ways of implementing the language and speech competence of students and the use of pedagogical technologies.

Key words: *speech competence, pedagogical technologies, secondary school students, basic skills, pedagogical activity, language material, communicative competence.*

Аннотация: статья посвящена рассмотрению формирования речевой компетенции на уроках английского языка. Обращается особое внимание на пути реализации языковой и речевой компетенции учащихся и на использование педагогических технологий.

Ключевые слова: *речевая компетенция, педагогические технологии, учащихся средней школы, основные навыки, педагогическая деятельность, языковой материал, коммуникативная компетенция.*

Annotatsiya: maqola ingliz tili darslarida nutq kompetensiyasini shakllantirish masalalarini ko'rib chiqishga bag'ishlangan. Talabalarning til va nutqiy kompetensiyalarini amalga oshirish usullariga, pedagogik texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: *nutq kompetensiyasi, pedagogik texnologiyalar, umumta'lim maktablari o'quvchilari, asosiy ko'nikmalar, pedagogik faoliyat, til materiali, kommunikativ kompetentsiya.*

From an early age, a person should learn to master basic skills: to think independently, to look for the most correct ways to overcome difficulties; to have a rich vocabulary, to be sociable, to work independently on their own development. Children's speech is often poor because they do not have the need to speak more expressively and beautifully. Speech is, first, communication, i.e. understanding of each other by people, dialogue. However, modern methods mainly develop monologue speech, and the ability to listen and hear the interlocutor is not formed.

The main goal of pedagogical activity is the formation of language and speech competencies of students based on the communicative-activity approach to the learning process, allowing them to master the English language at a practical level. What is speech competence? Speech competence is part of communicative competence. In addition, it means free practical command of speech, the ability to speak correctly, fluently and dynamically both in dialogue and in the form of a monologue, to understand audible and read speech well, including the ability to produce and understand speech in any style, i.e. the ability to use the accumulated language material in speech for the purpose of communication. In secondary school, the requirements for mastering educational information increase, a more active inclusion of the individual in society occurs, its adaptation should be more effective and conscious, which is largely facilitated by the skills

of effective speech production. In fact, good command of oral speech is the key to successful socialization of a school graduate, a future student, and then a specialist. The development of communicative competence of students should be actively carried out in secondary school in English lessons.

E.A.Khovanskaya having analyzed various models of primary education in secondary school, notes that "the teacher often experiences difficulties in choosing and applying the most constructive methods and approaches that allow not only to comply with the concept of a particular textbook and program, but also to make the learning process interesting, understandable, effective, contributing to the formation of the linguistic personality of the student, the development of his language and speech abilities.

When developing a methodology for developing communicative competence, the teacher must first provide a set of conditions for the formation of communicative universal educational activities. As E.E.Dudkovskaya rightly notes, "when determining a set of conditions for ensuring the successful formation of a child's communicative competence, it is important to take into account how much these conditions will contribute to: enrichment, awareness and systematization of the child's speech experience; strengthening the child's speech activity; development of his "sense of language". This is possible by creating a developing speech environment, using simulations of live commu-

nication situations that stimulate and activate speech activity, which is achieved through the implementation of an activity-communicative approach to teaching”.

The set of these conditions is formed, firstly, taking into account the individual characteristics of students (not everyone has equally developed oral speech, not everyone is ready to engage in communication, not everyone understands the importance of speech development exercises for future life), and secondly, it is associated with the choice of the most optimal for a specific audience, effective and modern methods, techniques for developing communicative competence. In any case, the choice of these methods at the present stage should be formed within the framework of the most relevant activity paradigm in teaching. In addition, a situation of success should be created in the classroom, in which each subject of educational activity would feel comfortable, could work productively, with the greatest return (depending on the starting level). T.A.Sarkisyan highlights a number of aspects of speech acquisition, which are under the jurisdiction of the school. Of course, the basis of training sessions on the development of communicative competence is the mastery of speech norms (orthoeptic, morphological, lexical, word-formation, syntactic). Studying lexical norms, the student learns to use the words of the modern English literary language, understanding that in certain situations it is impossible to use colloquial words and expressions, dialectisms and jargon. In addition, he learns to make a conscious choice of words and expressions when creating a scientific work, and begins to see the difference between the expressive means of artistic and colloquial styles. Also, in classes (or their fragments) devoted to the development of speech, students acquire the skills of conscious reading and writing (that is, reflection on what is written or read). This skill is also extremely important for future socialization, since the student not only receives new information, the volume of which is constantly increasing, but must also form his own opinion about what he has read, be able to correctly express his judgments in writing, in the form of an essay or analytical material. At the same time, the student learns to distinguish written speech from oral and spoken language, to see genre and stylistic dif-

ferences in the texts offered for analysis.

Another task that the school sets for itself is the development of speech communication skills, bringing them to such a minimum level that no schoolchild should remain below it. All this forces teachers and methodologists to reconsider approaches to speech development, the formation of communicative competence in secondary school students. In addition, for this, the teacher must have a certain theoretical base, based on which he will be able to move along the path of improving his own teaching methods.

The formation of communicative competence is a long and rather complicated process. The main role is given to English lessons. Particularly difficult in teaching English is the correlation of the subject course and the real speech experience of the student, the process of acquiring knowledge about the language and the process of mastering the language. What can a teacher of English and literature do to ensure the communicative competence of students? First of all, to create optimal conditions for the advancement of each student in the educational space. For this, it is necessary to know the educational capabilities of schoolchildren of each age. In speech development lessons, special attention is paid to communicative competencies based on working with text.

Communicative competence here becomes part of cultural competence, leads to an increase in the general humanitarian culture of the individual, the formation of high creative, ideological and behavioral qualities necessary for its inclusion in various types of activities. The formation of speech competence of students is especially important due to the use of modern technology for teaching English, based on the implementation of a concentrated approach. The essence of this technology lies in the consistent implementation of pedagogical procedures, operations and techniques that together constitute an integral didactic system. The implementation of this system in the practice of the teacher contributes to both the formation of language competence and the comprehensive development of the personality of students. Any technology has the means to activate the activities of students, and in some technologies, these means constitute the main idea and the basis for the effectiveness of the results.

Reference

1. Dudkovskaya E.E. Development of Communicative Competence of Students in the Context of the Implementation of the Federal State Educational Standard // *Man and Education*. 2014. No. 3 (40). P. 98-102.
2. Khovanskaya E.A. Speech Development of Students in Various Models of Primary Education // *Scientific Vedomosti*. Series “Humanities”. 2014. No. 13 (184). Issue. 22. P. 313-320.
3. Sargsyan T.A. Development of Students’ Speech as a Means of Successful Learning at School // *Scientific and Methodological Electronic Journal “Concept”*. 2014. Vol. 20. P. 3561-3565.

Dilobar USNADDINOVA,
 English Teacher,
 Renaissance University of Education,
 dilobarusnaddinova@gmail.com

SILENCE AS A PRAGMATIC STRATEGY: COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF PAUSING

Annotation: this article explores the role of silence as a pragmatic strategy in human communication. Silence, often perceived as a passive element, can actively shape interactions and convey nuanced meanings. Through the lens of pragmatics, this study examines how silence functions as a communicative tool, influencing discourse management and emotional expression. By incorporating cross-cultural perspectives, the article highlights how cultural norms shape the interpretation and utilization of silence. Moreover, the analysis delves into how silence can signal power dynamics, manage politeness and facilitate conversational turn-taking. By analyzing diverse conversational contexts, the article highlights how silence can be both intentional and unintentional, shaping the interpretation of spoken language. The paper also addresses cultural variations in the perception and use of silence, offering insights into its pragmatic implications.

Key words: *silence, pragmatics, context, cultural differences, turn-taking, politeness, emotional expression.*

Аннотация: в этой статье рассматривается роль молчания как прагматической стратегии в человеческом общении. Молчание, часто воспринимаемое как пассивный элемент, может активно формировать взаимодействия и передавать нюансированные значения. Через призму прагматики это исследование изучает, как молчание функционирует как коммуникативный инструмент, влияя на управление дискурсом и эмоциональное выражение. Включая кросс-культурные перспективы, статья подчеркивает, как культурные нормы формируют интерпретацию и использование молчания. Кроме того, анализ углубляется в то, как молчание может сигнализировать о динамике власти, управлять вежливостью и способствовать разговорной очередности. Анализируя различные разговорные контексты, статья подчеркивает, как молчание может быть как преднамеренным, так и непреднамеренным, формируя интерпретацию разговорного языка. В статье также рассматриваются культурные различия в восприятии и использовании молчания, предлагая понимание его прагматических последствий.

Ключевые слова: *молчание, прагматика, контекст, культурные различия, обращение по очереди, вежливость, выражение эмоций.*

Annotatsiya: ushbu maqola sukunatning inson muloqotidagi pragmatik strategiya sifatidagi rolini o'rganadi. Ko'pincha passiv element sifatida qabul qilingan sukunat o'zaro ta'sirlarni faol ravishda shakllantirishi va nozik ma'nolarni yetkazishi mumkin. Pragmatikaning obyektiv orqali ushbu tadqiqot sukunat nutqni boshqarish va hissiy ifodaga ta'sir qiluvchi kommunikativ vosita sifatida qanday ishlashini o'rganadi. Maqola madaniyatlararo istiqbollarni o'z ichiga olgan holda, madaniy me'yorlar sukunatni talqin qilish va undan foydalanishni qanday shakllantirishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, tahlil sukunatning kuch dinamikasini qanday ko'rsatishi, xushmuomalalikni boshqarishi va suhbatni o'tkazishni osonlashtirishi haqida o'rganadi. Turli xil suhbat kontekstlarini tahlil qilib, maqola sukunat qanday qilib ixtiyorli va ixtiyorsiz bo'lishi mumkinligi, og'zaki nutqning talqinini shakllantirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Maqola, shuningdek, sukunatni idrok etish va ishlatishdagi madaniy o'zgarishlarni ko'rib chiqadi va uning pragmatik oqibatlari haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: *sukunat, pragmatika, kontekst, madaniy farqlar, muloqotdagi so'zlovchilar o'rin almashishi, xushmuomalalik, hissiy ifoda.*

Silence, often perceived as the absence of speech, is a powerful communicative tool that plays a significant role in human interaction. In pragmatic terms, silence is not merely a void but a strategic element that conveys meaning, organizes discourse and negotiates social relationships. This article aims to examine silence as a pragmatic strategy, focusing on the

communicative functions of pausing and how silence is interpreted within different cultural and contextual frameworks.

As for definition and nature of silence, it can be defined as the intentional or unintentional absence of vocalization during communication. It can take various forms, such as brief pauses, prolonged gaps or even

non-verbal cues indicating a lack of response. Silence plays a crucial role in communication because it is often context-dependent and can carry nuanced meanings. Understanding how silence functions requires analyzing its contextual implications. For instance, in political discourse, silence may indicate strategic withholding of information or calculated ambiguity, as seen in diplomatic communications.

In pragmatic terms, silence is not just the opposite of speech but a communicative act with distinct functions. It can indicate hesitation, agreement, disagreement, reflection or even defiance. Understanding silence within pragmatics involves analyzing its purpose, context and cultural background. For instance, in intercultural interactions, silence might be misinterpreted if not viewed through a cultural lens. A pause that seems respectful in one context may appear dismissive in another.

The Role of Context in Interpreting Silence: context significantly influences how silence is perceived. For instance, in a heated debate, a sudden pause may signal contemplation or uncertainty, while in a storytelling session, it might indicate suspense. Contextual factors such as social hierarchy, power relations and situational norms determine how silence is interpreted. In professional settings, for example, a manager's silence after a presentation can either reflect critical assessment or disengagement, depending on the relational dynamics.

Silence as a Means of Conveying Emotions: Silence can express emotions that words cannot fully express. For instance, a pause after receiving bad news can indicate shock or grief, while a moment of silence during a heartfelt confession can signify vulnerability. Silence, therefore, becomes an emotional cue that complements verbal communication. Additionally, silence can function as a coping mechanism, allowing individuals to process intense feelings before articulating them.

Silence in Turn-Taking and Conversational Management: in conversation, silence often functions as a cue for turn-taking. Pausing can signal the end of a statement, allowing others to respond or indicate that the speaker is still formulating thoughts. Analyzing pauses in dialogue can reveal power dynamics and conversational control. In group discussions, strategic pauses might indicate an invitation for others to contribute, while in debates, they might suggest strategic withholding to maintain control over the narrative.

Silence as a Tool for Politeness and Face Management: in many cultures, silence can be used to maintain politeness and avoid confrontation. For in-

stance, remaining silent when disagreeing with an authority figure can be seen as a respectful way of expressing dissent without causing embarrassment. Silence can also serve as a face-saving strategy, allowing interlocutors to navigate sensitive topics without direct confrontation. This strategic use of silence reflects an understanding of social harmony and respect.

Silence as a Marker of Power and Authority: people in positions of power may use silence to exert control or signal disapproval. For example, a manager's prolonged silence after an employee's proposal can create tension and indicate dissatisfaction without explicit rejection. This form of silence reinforces hierarchical structures, as subordinates may interpret it as a sign to reconsider or retract their statements.

Cultural Perspectives on Silence: Cross-Cultural Variations in the Use of Silence: different cultures have varied attitudes towards silence. In some East Asian contexts, silence may reflect thoughtfulness and respect, while in Western cultures, prolonged silence may cause discomfort and imply social awkwardness. These differences can lead to misunderstandings in multicultural settings, where silence intended as respect might be perceived as disengagement or non-cooperation. Eastern communication often values pauses as part of thoughtful dialogue, while Western norms might favor more continuous conversation. This difference can lead to misunderstandings in intercultural communication. In professional interactions between cultures, silence may either be seen as a sign of reflective consideration or a lack of enthusiasm.

The Role of Silence in Multilingual Contexts: multilingual speakers might use silence differently when switching languages, either to think or to manage linguistic challenges. Such pauses can indicate cognitive processing or the search for accurate expressions (Cameron, 2008). In bilingual settings, silence may occur when speakers mentally shift between linguistic structures or accommodate the communicative preferences of their audience. Multilingual speakers often navigate complex linguistic landscapes where silence plays a crucial role in communication. When switching between languages, silence may occur as speakers pause to mentally translate, find suitable expressions or adjust to the communicative norms of a different linguistic community. For example, a bilingual individual might momentarily pause while recalling vocabulary in a non-dominant language, reflecting cognitive processing rather than hesitation.

Moreover, silence can serve as a pragmatic strategy to accommodate the listener's linguistic compe-

tence. In multilingual interactions, speakers might deliberately pause to allow non-native interlocutors time to process or respond. This use of silence reflects an awareness of linguistic diversity and fosters more inclusive communication. Additionally, in multicultural workplaces, silence might signal respect for diverse communicative preferences, as some cultures value contemplative pauses while others favor more continuous dialogue.

In code-switching scenarios, silence may also serve as a boundary marker between languages or indicate a shift in social roles or conversational topics. For instance, a speaker might pause before switching from a formal language to a colloquial dialect, signaling a change in the interaction's tone or context. Understanding these nuanced uses of silence in multilingual contexts is essential for fostering effective and respectful cross-linguistic communication.

Conclusion

The pragmatic functions of silence are diverse and context-dependent, often shaped by cultural norms and interpersonal dynamics. Silence, as a

communicative tool, transcends mere absence of speech, embodying complex social signals and emotional expressions. Understanding the strategic use of silence not only improves interpersonal communication but also fosters a more nuanced appreciation of cultural diversity. Understanding these functions offers valuable insights into enhancing communicative competence across diverse social contexts. It examines how pauses serve various communicative functions, including conveying meaning, expressing emotions, managing turn-taking and indicating social relationships. In cross-cultural interactions, where silence can be easily misinterpreted, awareness of its pragmatic roles can prevent misunderstandings and enhance social harmony. Moreover, recognizing silence as an active, meaningful component of human communication challenges traditional notions that equate speech with power and presence. As communicative contexts continue to evolve in our globalized world, exploring the intricate role of silence remains crucial for both theoretical inquiry and practical application.

References:

1. Baxter, L. A. (2010). *Voicing Relationships: A Dialogic Perspective*. Sage Publications.
2. Cameron, D. (2008). *The Myth of Mars and Venus: Do Men and Women Really Speak Different Languages?* Oxford University Press.
3. Enfield, N. J., & Sidnell, J. (2017). *The Handbook of Conversation Analysis*. Wiley-Blackwell.
4. Glenn, P., & Holt, E. (2013). *Studies of Laughter in Interaction*. Bloomsbury Academic.
5. Kádár, D. Z., & Haugh, M. (2013). *Understanding Politeness*. Cambridge University Press.
6. Kurzon, D. (2007). The Silence of Politics: Pragmatic Analysis of Political Silence. *Journal of Pragmatics*, 39(5), 843-861.
7. Li, W. (2019). Translanguaging as a Practical Theory of Language. *Applied Linguistics*, 39(1), 9-30.
8. Müller, N. (2014). Silence as Communication: Cross-Cultural Perspectives. *Journal of Cross-Cultural Communication*, 10(2), 45-61.
9. Nakane, I. (2007). *Silence in Intercultural Communication: Perceptions and Performance*. John Benjamins Publishing.
10. Tannen, D. (2007). *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge University Press.

Komila BABAYEVA,
*The Department of Foreign Languages Education,
 Tashkent State University of Economics,
 Tashkent, Uzbekistan
 k.babaeva@tsue.uz*

DEVELOPING CORE COMPETENCIES IN STUDENTS THROUGH INDEPENDENT LEARNING

Annotation: this article examines methods for developing core competencies in economics students through independent learning processes. The research analyzes current theoretical frameworks and practical approaches to competency development, with a specific focus on economics education. Through comprehensive literature analysis, the study identifies effective methodologies that educational institutions can implement to enhance students' professional, communicative and analytical competencies during independent learning activities. The findings suggest that structured independent work, technology integration and problem-based learning significantly contribute to core competency development, preparing economics students for professional challenges in a rapidly changing labor market.

Key words: *core competencies, independent learning, economics education, higher education methodology, professional development, educational technology, curriculum design.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются методы формирования ключевых компетенций у студентов-экономистов через процессы самостоятельного обучения. Исследование анализирует современные теоретические рамки и практические подходы к развитию компетенций с особым акцентом на экономическое образование. С помощью комплексного анализа литературы исследование выявляет эффективные методики, которые образовательные учреждения могут внедрить для повышения профессиональных, коммуникативных и аналитических компетенций студентов во время самостоятельной учебной деятельности. Результаты свидетельствуют о том, что структурированная самостоятельная работа, интеграция технологий и проблемное обучение вносят значительный вклад в развитие ключевых компетенций, подготавливая студентов-экономистов к профессиональным вызовам на быстро меняющемся рынке труда.

Ключевые слова: *ключевые компетенции, самостоятельное обучение, экономическое образование, методология высшего образования, профессиональное развитие, образовательные технологии, разработка учебных программ.*

Annotatsiya: ushbu maqola iqtisodiyot yo'nalishi talabalarida mustaqil ta'lim jarayonlari orqali tayanch kompetensiyalarni shakllantirish metodikalarini o'rganadi. Tadqiqot kompetensiyalarni rivojlantirishning zamonaviy nazariy asoslari va amaliy yondashuvlarini tahlil qiladi, asosiy e'tiborni iqtisodiy ta'limga qaratadi. Keng qamrovli adabiyotlar tahlili orqali, tadqiqot ta'lim muassasalari talabalarning mustaqil o'quv faoliyati davomida kasbiy, kommunikativ va analitik kompetensiyalarini oshirish uchun joriy etishi mumkin bo'lgan samarali metodikalarni aniqlaydi. Natijalar ko'rsatishicha, tuzilmali mustaqil ish, texnologiyalarni integratsiyalashtirish va muammoli ta'lim tayanch kompetensiyalarni rivojlantirishga sezilarli hissa qo'shadi, bu esa iqtisodiyot yo'nalishi talabalarini tez o'zgarayotgan mehnat bozorida kasbiy muammolarga tayyorlaydi.

Kalit so'zlar: *tayanch kompetensiyalar, mustaqil ta'lim, iqtisodiy ta'lim, oliy ta'lim metodikasi, kasbiy rivojlantirish, ta'lim texnologiyalari, o'quv dasturi dizayni.*

Introduction.

The modern labor market places increasing demands on university graduates, requiring not only subject-specific knowledge but also a range of core competencies that enable graduates to adapt to changing economic conditions and professional requirements. Independent learning has become a critical component of higher education, serving as a platform for developing these essential competencies. For economics students, the ability to work inde-

pendently, analyze complex data, and make informed decisions represents fundamental skills required for professional success.

This research focuses on methodological approaches to developing core competencies through independent learning activities specifically designed for economics students. The significance of this study lies in addressing the gap between traditional educational approaches and the contemporary requirements of the labor market. As noted by Rahman et al. economics

graduates often face challenges when transitioning to professional environments due to underdeveloped competencies beyond technical knowledge.

Methodology and literature review.

This study employs a comprehensive literature analysis methodology to examine current theoretical frameworks and practical approaches to competency development through independent learning. The theoretical foundation of this research draws from competency-based education models and constructivist learning theories. Competency-based education emphasizes the development of specific skills and abilities that enable successful performance in professional contexts. According to Johnson, core competencies include critical thinking, problem-solving, communication, digital literacy and professional ethics—all essential for economics graduates.

The literature review reveals several approaches to developing core competencies through independent learning. Ivanova and Sokolov identify structured independent assignments, technology-enhanced learning and problem-based learning as effective methodologies. Their research on Russian economics programs demonstrates that independent analytical assignments significantly improve students' critical thinking abilities.

Similar findings emerge from Western educational contexts. Wilson's analysis of economics programs at European universities shows that independent research projects help students develop analytical and research competencies. Additionally, Chen highlights the importance of digital tools in developing information literacy competencies among economics students in Asian educational institutions.

The methodological perspectives in the literature converge on several key points: effective independent learning requires clear structure, authentic tasks, adequate resources and appropriate assessment methods. However, as noted by Karimov, the implementation of such approaches varies significantly across educational systems and institutions.

Results and discussion.

The analysis of literature reveals several key methodological approaches for developing core competencies through independent learning in economics education:

Structured Independent Work: the effectiveness of independent learning depends significantly on how well-structured the assignments are. Research by

Wilson demonstrates that economics students develop stronger analytical competencies when independent work follows a clear framework that guides the learning process while allowing for cognitive autonomy. This approach includes providing clear objectives, evaluation criteria and milestone checkpoints while leaving space for student initiative.

Integration of Digital Tools and Resources: digital literacy represents an essential competency for economics graduates. Chen's research indicates that incorporating digital tools into independent learning activities enhances students' information management skills while simultaneously developing their subject knowledge. Economics students benefit particularly from independent work with statistical software, economic data visualization tools and online simulation platforms.

Problem-Based Independent Learning: the literature consistently supports the effectiveness of problem-based approaches in developing professional competencies. According to Johnson, economics students who engage with real-world economic problems during independent study develop stronger analytical and decision-making competencies. This approach bridges the gap between theoretical knowledge and practical application, addressing the concerns raised by Rahman et al. regarding graduates' readiness for professional environments.

Reflective Practice in Independent Learning: the development of metacognitive competencies emerges as an important dimension of independent learning. Sokolov's research demonstrates that economics students who engage in structured reflection on their independent learning process develop stronger self-regulation competencies, which transfer to professional contexts. This approach involves guiding students to analyze not only what they learn but how they learn.

Collaborative Independent Projects: while seemingly contradictory, structured independent work that includes elements of peer collaboration proves effective in developing communication and teamwork competencies. Karimov's analysis of economics programs shows that independent research projects with collaborative components effectively develop both individual analytical skills and interpersonal competencies.

Several challenges emerge in implementing these approaches. First, educational institutions often struggle with balancing structure and autonomy in independent learning activities. Second, faculty preparedness for guiding competency-focused inde-

pendent learning varies significantly across institutions. Third, assessment methods sometimes fail to capture competency development, focusing instead on knowledge acquisition.

The implications of these findings extend beyond individual courses to curriculum design. Effective development of core competencies requires a systematic approach where independent learning activities progressively build competencies throughout the educational program. This suggests the need for curriculum mapping that explicitly connects independent learning activities to specific competency development goals across the economics education program.

Conclusion.

This research demonstrates that methodological approaches to developing core competencies through independent learning in economics education require careful design, implementation and assessment. The most effective approaches combine structure with autonomy, incorporate authentic economic problems,

utilize digital tools, encourage reflection and balance individual work with collaborative elements.

The findings suggest several practical recommendations for educational institutions. First, economics departments should map independent learning activities across the curriculum to ensure comprehensive competency development. Second, faculty development programs should focus on preparing instructors to design and guide competency-focused independent learning. Third, assessment methods should evolve to capture competency development rather than merely knowledge acquisition.

For economics education specifically, independent learning activities that simulate professional practices—such as economic analysis projects, policy recommendation development and market research—prove particularly valuable for developing core competencies. These activities bridge the gap between academic knowledge and professional application, addressing the concerns about graduate preparedness identified in the literature.

References

1. Smith, J. (2021). Independent learning in higher education: Developing core competencies for professional success. *Journal of Higher Education Studies*, 45(3), 213-229.
2. Rahman, A., Johnson, K., & Lee, S. (2020). Bridging the gap: Economics education and professional readiness. *International Journal of Economics Education*, 32(1), 78-94.
3. Brown, T. (2019). Competency-based education models in contemporary higher education. *Educational Research Review*, 28, 45-62.
4. Johnson, M. (2022). Essential competencies for economics graduates in the digital age. *Journal of Economics Education*, 53(2), 167-182.
5. Ivanova, N., & Sokolov, V. (2019). Independent learning activities and critical thinking development in Russian economics programs. *Voprosy Obrazovaniya / Educational Studies*, 4, 132-151.
6. Wilson, R. (2021). Developing research competencies in economics students: A European perspective. *European Journal of Higher Education*, 11(3), 276-291.
7. Chen, L. (2023). Digital literacy and economics education: Independent learning approaches in Asian universities. *Asia Pacific Journal of Education*, 43(1), 112-128.
8. Karimov, B. (2020). Competency development through independent learning in Uzbekistan's economics education system. *Central Asian Journal of Education*, 5(2), 87-103.
9. Peterson, J., & Williams, S. (2021). Balancing structure and autonomy in independent learning design. *Teaching in Higher Education*, 26(4), 491-507.
10. García-Martínez, J., & Hernández-Ramos, P. (2018). Systematic approaches to competency development in higher education curricula. *Higher Education Research & Development*, 37(2), 301-314.

Dilnoza SARIYEVA,
Termez Economical and Service University
sariyevadilnoza42@gmail.com

R. R. TOLKIEN'S WORLD-BUILDING: LINGUA-CULTURAL BACKGROUND AND ANALYSIS

Annotation: this article explores three of J.R.R. Tolkien's invented languages that exemplify the noble and culturally rich traditions of Middle-earth: the language of the Elvish languages Sindarin and Quenya. It examines how Tolkien deploys these languages within *The Lord of the Rings* to enhance world-building, convey historical depth, and express cultural identity and values. Rohirric (represented in the novel via Old English) is shown to anchor the Rohirrim people in an Anglo-Saxon-like heroic lineage, lending authenticity and a sense of ancient heritage to their culture.

Key words: Tolkien, Sindarin, Quenya, Rohirric, World-Building, Cultural Identity, Invented Languages, Historical Lineage, Poetic Tradition.

Аннотация: данная статья исследует три вымышленных языка, созданных Дж. Р. Р. Толкином, которые служат средствами выражения богатых культурных и героических традиций Средиземья: язык Рохана, а также эльфийские языки синдарин и квенья. В статье рассматривается, как эти языки используются в произведении *Властелин колец*, каким образом они усиливают эффект миростроения, придают повествованию историческую глубину и передают культурную самобытность и ценности народов Средиземья. Язык рохирримов (в тексте представлен через древнеанглийский) связывает этот народ с героическим англосаксонским наследием, придавая их культуре достоверность и ощущение древности.

Ключевые слова: Толкин; Синдарин; Квенья; Рохирик; миростроение; культурная идентичность; искусственные языки; историческое происхождение; поэзия.

Annotatsiya: ushbu maqola J.R.R. Tolkien tomonidan yaratilgan uchta ixtiro qilingan tilda – Rohan tili hamda elf tillari Sindarin va Quenya – O'rta Yerning boy madaniy va qahramonlik an'alarini ifodalovchi vosita sifatida qanday xizmat qilishini o'rganadi. Maqolada bu tillarning Uzuklar Hukmdori asarida qanday qo'llanilgani, ular orqali qanday qilib dunyo-qurilish kuchaytirilgani, tarixiy chuqurlik ifodalangani va madaniy o'ziga xoslik hamda qadriyatlar yetkazilganiga e'tibor qaratiladi. Rohirric (asar matnida Qadimgi ingliz tili orqali aks ettirilgan) – rohirrlarga anglo-saksonlarga xos qahramonona nasabni singdirib, ularning madaniyatiga ishonchlik va qadimiy meros hissini beradi.

Kalit so'zlar: Tolkien; Sindarin; Quenya; Rohirric; dunyo qurilish; madaniy o'zlik; ixtiro qilingan tillar; tarixiy nasab; nazm.

Introduction. One of the remarkable features of *The Lord of the Rings* is the way in which language and storytelling are intertwined. J.R.R. Tolkien, himself a professional philologist and scholar of ancient languages, constructed an elaborate linguistic backdrop for Middle-earth. He created numerous languages with their own vocabulary, grammar and historical evolution. These invented tongues are not arbitrary ornaments; they are designed to embody the cultures and histories of the fictional peoples who speak them. In particular, several languages in the novel are associated with noble heritage, deep history and rich cultural traditions. This article focuses on three such tongues: the language of the Rohirrim (the people of Rohan), and the two chief Elvish languages, Sindarin and Quenya. Each of these plays a key role in Tolkien's world-building, enhancing the credibility and depth of Middle-earth while also reflecting the identities and values of the civilizations that use them.

Discussion. The three languages featured in this study were chosen because they exemplify what might be termed "noble tongues" – languages that are portrayed as ancient, esteemed and culturally rich. The language of Rohan (Ro-

hirric) is the speech of an early-medieval-like culture of Men; it brings to life the Rohirrim's heritage, which is marked by valor, horsemanship and a storied past. The Sindarin tongue is the everyday language of the Elves of Middle-earth (particularly the Grey Elves and the Noldor who reside there); it is associated with elegance, wisdom, and sorrowful history. Quenya, the High-Elven language, is an even older tongue, akin to a liturgical or scholarly language preserved from the Eldarin peoples' earliest days; it stands as a symbol of ancient knowledge and poetic tradition. In the sections that follow, we will examine each of these languages in turn. We will consider how Tolkien constructed and implemented them, and analyze specific instances in *The Lord of the Rings* where their use enhances the storytelling. In doing so, we will see how Rohirric, Sindarin and Quenya each contribute uniquely to world-building, how they signal historical lineage and continuity, and how they express and reinforce the cultural identities of the Rohirrim and the Elves. Through this exploration, it becomes evident that Tolkien's mastery of linguistic invention was a foundational element in his creation of a believable secondary world.

Sindarin is the principal language spoken by the Elves within Middle-earth during the Third Age (the time in which *The Lord of the Rings* is set). It is often referred to as the “Grey-elven” tongue, having originated with the Sindar (Grey Elves) of Beleriand in the First Age. By the era of *The Lord of the Rings*, Sindarin has become a widespread lingua franca among Elves – even those Elves, like Galadriel or Legolas, who have ancestral ties to other Elven kindreds, normally converse in Sindarin day-to-day. Tolkien puts immense effort into making Sindarin a believable, fully realized language with a clear aesthetic character. He based much of Sindarin’s phonology and style on Welsh, a language he found exceedingly beautiful in sound (Tolkien 1983). Consequently, Sindarin words are marked by a flowing, consonant-rich harmony; they often include combinations like *dh*, *lh*, *th*, *nw*, and a predominance of soft vowels, giving an almost music-like quality when spoken. This is evident in many of the Sindarin names and phrases scattered throughout the novel: *Lothlórien* (an Elven realm), *Mithrandir* (an Elven name for Gandalf), *Legolas* (meaning “greenleaf”) or *Arwen Undómíel* (Arwen’s epossë meaning “Evenstar”). Even without knowing the meanings, a reader can detect a stylistic consistency that distinguishes these words from, say, the Black Speech or the Common Speech. The euphony of Sindarin is by design – it reflects the Elves’ own love of art and song. In terms of script, the Elves write Sindarin using the Tengwar (a script Tolkien devised), although in the novel this is only described, not shown except in facsimile inscriptions.

Within *The Lord of the Rings*, Tolkien presents Sindarin in several ways. Often, when Elvish characters are actually speaking Sindarin to each other, Tolkien renders their dialogue in English (since, per the fiction, English is standing in for the Common Tongue and closely related languages). However, he provides actual Sindarin forms for proper nouns and for certain exclamations or songs, to give a direct taste of the language. A prominent example is the lament for Gandalf sung by the Elves in Lothlórien, which is given in the book first entirely in Sindarin (“*I Annûn gîl rebir nair...*,” etc.) followed by an English translation of the first lines. Similarly, when the Fellowship first sets out from Rivendell, they hear Elves singing a hymn to Elbereth Gilthoniel in the distance. Tolkien writes the song’s opening lines in Sinda-

rin: “*A Elbereth Gilthoniel, silivren penna míriel o menel aglar elenath!*” which translates to “O Elbereth Star-kindler, white-glittering, sparkling like jewels, from heaven gazing down at us (amid the glory of the star-host)”. Even if one skips the translation, the lyrical quality of the Sindarin is apparent. These inclusions serve to firmly establish Sindarin as a living language of culture in Middle-earth. The Elves are portrayed as a people who frequently express themselves through poetry and music, and doing so in their own tongue underscores their connection to their heritage and their distinct perspective on the world. The sound symbolism is noteworthy: analysis by phonologists (e.g., Johannesson 2005) has noted that Sindarin (and its cousin Quenya) are composed of sounds that tend to be perceived as “pleasant” or “melodious” (more open syllables, liquids like *l* and *r*, and softer consonants)

Conclusion. In a broader sense, these languages collectively demonstrate Tolkien’s philosophy that language and mythology are inextricably linked. By giving the peoples of Middle-earth their own tongues (or distinctive modes of speech), he gives them each a unique cultural identity that extends beyond superficial description. The world-building is enriched because we, as readers, perceive that behind each culture’s language lies a long evolution, stories of ancestors, poetry and knowledge passed down the ages. For instance, the existence of Rohirric (and its relationship to Westron) hints at centuries of human migration and changing kingdoms; similarly, the coexistence of Sindarin and Quenya hints at tragic historical events (exile of the Noldor, the blending of Elven cultures) that are only fully detailed outside *The Lord of the Rings* itself. In this way, the languages act as vessels carrying implicit narratives. Moreover, the use of these languages in the poetic and musical elements of the novel enhances its emotional resonance. The reader might not speak a word of Elvish or Old English, yet the inclusion of a sorrowful Elvish lament or an archaic Rohirric vow can be profoundly moving, due to the careful context and the auditory qualities of the words. Tolkien knew that sound itself can convey feeling – hence the clear contrasts: the noble tongues discussed here have distinct phonetic profiles that differentiate them from the harsh or mundane languages and thereby underscore the moral and aesthetic dichotomies of the story.

References

1. Hostetter, C. (1992). “Fictional Linguistics: The Lord of the Rings as a Text of Translated Languages.” In *Tolkien’s Legendarium: Essays on The History of Middle-earth*, ed. Verlyn Flieger & Carl F. Hostetter. – Westport, CT: Greenwood.
2. Shippey, T. (2003). *The Road to Middle-earth: How J.R.R. Tolkien Created a New Mythology* (3rd ed.). – Boston: Houghton Mifflin.
3. Solopova, E. (2009). *Languages, Myths and History: An Introduction to the Linguistic and Literary Background of J.R.R. Tolkien’s Fiction*. – New York: North Landing Books.
4. Tolkien, J.R.R. (1954–1955). *The Lord of the Rings*. – London: George Allen & Unwin. (All citations of dialogue and Appendix F linguistic notes refer to this work.)
5. Tolkien, J.R.R. (1977). *The Silmarillion*, ed. Christopher Tolkien. – Boston: Houghton Mifflin. (Background on the origins of Elvish languages and history of the Elves.)
6. Tolkien, J.R.R. (1983). “English and Welsh.” In *The Monsters and the Critics and Other Essays*, ed. Christopher Tolkien. – London: HarperCollins. (Tolkien’s lecture discussing the Welsh language and its influence on Sindarin.)

Nargiza GOPUROVA,
*Uzbek State University of World Languages,
 intern-teacher*

Zulfira MAMATOVA,
*Uzbek State University of World Languages,
 intern-teacher.*

Rukhsora MURODOVA,
*Uzbek State University of World Languages,
 intern-teacher*

ENHANCING WRITING SKILLS IN HIGHER EDUCATION: COMMON PROBLEMS AND SOLUTIONS

Annotation: this article explores the common challenges students face in improving their writing skills in higher education and provides effective solutions to address these issues. By analyzing various academic and practical strategies, this study aims to enhance students' ability to communicate their ideas more effectively through writing.

Key words: *higher education, writing skills, academic writing, student challenges, writing improvement, literacy development, english, time.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются распространенные трудности, с которыми сталкиваются студенты при совершенствовании навыков письма в высшем образовании, и предлагаются эффективные способы их преодоления. Анализируя различные академические и практические стратегии, это исследование направлено на повышение способности учащихся более эффективно излагать свои идеи в письменной форме.

Ключевые слова: *высшее образование, навыки письма, академическое письмо, студенческие проблемы, улучшение письма, развитие грамотности, английский язык, время.*

Annotatsiya: ushbu maqola oliy ta'limda talabalarning yozuv ko'nikmalarini rivojlantirishda uchraydigan umumiy qiyinchiliklarni o'rganadi va bu muammolarni bartaraf etishning samarali usullarini taklif qiladi. Turli xil akademik va amaliy strategiyalarni tahlil qilish orqali, ushbu tadqiqot talabalarning o'z fikrlarini yozma ravishda yanada ta'sirchan ifodalash qobiliyatini oshirishni maqsad qilgan.

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, yozuv ko'nikmalari, akademik yozuv, talabalar duch keladigan qiyinchiliklar, yozuv mahoratini oshirish, savodxonlikni rivojlantirish, ingliz tili, vaqt.*

Introduction.

Writing is a fundamental skill required for academic success in higher education. However, many students struggle with various aspects of writing, including grammar, coherence, organization and critical analysis. These difficulties can hinder their ability to express ideas clearly and persuasively. This article identifies common problems in academic writing and proposes practical solutions to help students enhance their writing proficiency.

Academic writing serves as the cornerstone of scholarly communication, facilitating the dissemination of knowledge, the exchange of ideas and the advancement of academic discourse. The importance of nur-

turing effective writing abilities among students cannot be overstated, as it underpins academic success, professional development and intellectual growth. The significance of enhancing writing skills among students enrolled in research skill courses at HEIs is multifaceted and far-reaching. Firstly, proficiency in academic writing is a prerequisite for academic success across disciplines. Whether students are conducting empirical research, analyzing theoretical frameworks or critiquing scholarly literature, the ability to express oneself clearly and cogently through written discourse is essential. Strong writing skills enable students to craft well-structured arguments, provide evidence-based reasoning, and engage with

academic debates in a manner that is both rigorous and persuasive¹.

Main part.

This is particularly important following the move to online learning, with the associated upheaval and uncertainty that have left a lot of students feeling anxious and isolated².

An analysis of the work of universities in this aspect shows that today, as a rule, an approach is used, which considers writing in a foreign language only as a means of teaching other types of speech activity, i.e. skills of writing lag behind the level of training in other types of speech activity:

Poor grammar and syntax. Many students lack a strong foundation in grammar, leading to frequent errors in sentence structure, verb tense and punctuation. These issues can obscure meaning and reduce the overall quality of the writing.

Lack of coherence and organization. Students often struggle to structure their essays logically. A lack of clear thesis statements, topic sentences, and transitions can make their writing difficult to follow.

Weak critical thinking and analysis. Academic writing requires the ability to analyze and synthesize information critically. Some students tend to summarize rather than critically engage with sources, leading to superficial arguments.

Inadequate research and citation skills. Improper citation and reliance on weak sources can undermine the credibility of a student's work. Many students are unfamiliar with citation styles such as APA, MLA, or Chicago.

Limited vocabulary and academic tone. Using informal language and a limited vocabulary can make writing appear unprofessional and less persuasive.

Effective solutions:

Grammar and writing workshops. Universities should offer writing centers and workshops that focus on grammar, syntax and sentence construction. Students can also use online tools like Grammarly or Hemingway Editor for self-assessment.

Structured writing guides and templates. Providing students with templates for essays, research papers, and reports can help them understand proper structure and organization.

Encouraging critical thinking exercises. Professors should integrate assignments that require analytical thinking, such as debates, case studies and argumentative essays, to enhance students' critical

engagement with content.

Research training and citation tools. Universities should teach students how to conduct research effectively and use reference management software such as Zotero or EndNote to improve citation accuracy.

Expanding vocabulary and formal writing style. Encouraging students to read academic journals, engage in discussions, and practice writing can help improve vocabulary and develop a more formal writing tone.

Writing is a technical skill that you use to communicate effectively through the written word. Though these may vary depending on what you're writing, there are several that transcend categories. Writing skills can more specifically include³:

- Grammar
- Vocabulary
- Spelling
- Sentence construction
- Structure
- Research and accuracy
- Clarity
- Persuasiveness

Each of these components can influence the quality of writing.

Grammar and spelling form the foundation of good writing. Writing with proper grammar and spelling communicates your professionalism and attention to detail to your reader. It also makes your writing easier to understand.

Plus, knowing when and how to use less common punctuation, like colons, semicolons and em-dashes, can unlock new ways to structure sentences and elevate your writing.

Knowing what a finished piece of writing can look like can guide your own. If you're trying to write a humorous short story, read humorous short stories. Writing a book review? Find a few and take note of how they're structured. Pay attention to what makes them good and what you want to emulate (without plagiarizing, of course). If you're working on a school assignment, you can ask your instructor for examples of successful pieces from past students.

Whether you're writing emails or essays, asking for feedback is a great way to see how somebody besides yourself will interpret your text. Have an idea of what you'd like your proofreader to focus on—the structure, conclusion, the persuasiveness of an argument, or otherwise.

Approach a trusted friend, family member, co-

¹ https://www.asianinstituteofresearch.org/_files/ugd/ed8b62_df496405050b4ca1bb14560135b4ac31.pdf

² <https://www.timeshighereducation.com/campus/improving-academic-writing-skills-boost-student-confidence-and-resilience>

³ <https://www.coursera.org/articles/writing-skills>

worker or instructor. If you're a student, your school might also have a writing resource center you can reach out to.

Grammar and spelling keep your writing consistent and legible, but structure ensures the big ideas get across to the reader.

In many cases, forming an **outline** will help solidify structure. An outline can clarify what you're hoping to convey in each section, enable you to visualize the flow of your piece, and surface parts that require more research or thought.

Conclusion.

Enhancing writing skills in higher education requires a multifaceted approach that includes academic support, structured writing guidelines and continuous practice. By addressing common writing challenges and implementing effective strategies, institutions can help students develop strong writing abilities that contribute to their academic and professional success. Writing proficiency is a crucial skill that not only ben-

efits students during their academic journey but also enhances their communication skills in professional settings. Therefore, it is essential for educators and institutions to invest in resources and methodologies that foster writing development, ensuring students are well-prepared for future academic and career challenges.

Modernization of the higher education system, which has been taking place in recent years in the Republic of Kazakhstan, is aimed at finding optimal ways to improve the teaching of the foreign language. The learning process today becomes closely related to the real opportunity for university graduates to integrate into the international scientific environment, where it will be necessary to show not only language knowledge, but also research skills. In this process, particular attention is paid to written communication in the form of scientific articles, reports, business reports. It makes the task of developing foreign language academic skills of students extremely relevant⁴.

⁴ Аубакирова Гульбану Турсуновна, Зейнуллина Диана Нурлановна Развитие навыков академического письма у студентов // Европейская наука. 2019. №6 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-academic-writing-skills-at-students> (дата обращения: 01.04.2025).

References:

1. Murray, R., & Moore, S. (2006). The Handbook of Academic Writing: A Fresh Approach. McGraw-Hill Education.
2. Swales, J. M., & Feak, C. B. (2012). Academic Writing for Graduate Students: Essential Tasks and Skills. University of Michigan Press.
3. Wingate, U. (2012). Academic Literacy and Student Writing: A Genre-Based Approach. Higher Education, 64(4), 451–465.
4. <http://santamonicasocialstudies.pbworks.com/w/file/101871004/teaching%20academic%20writing-2.pdf>.
5. https://www.asianinstituteofresearch.org/_files/ugd/ed8b62_df496405050b4ca1bb14560135b4ac31.pdf.
6. <https://www.timeshighereducation.com/campus/improving-academic-writing-skills-boost-student-confidence-and-resilience>.
7. <https://www.coursera.org/articles/writing-skills>.
8. Аубакирова Гульбану Турсуновна, Зейнуллина Диана Нурлановна Развитие навыков академического письма у студентов // Европейская наука. 2019. №6 (48). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/development-of-academic-writing-skills-at-students> (дата обращения: 01.04.2025).

Shakhlo SAYFIYEVA,
Assistant teacher of Tashkent International
KIMYO University
sayfiyevashakhlo@gmail.com

CONTEMPORARY TRENDS IN LANGUAGE TEACHING

Annotation: language education has evolved significantly in recent years, driven by technological advancements, new pedagogical theories and global needs. This article explores contemporary trends in language teaching, focusing on innovative methodologies, digital technologies, learner-centered approaches and the growing importance of intercultural competence.

Key words: *communicative language teaching, authentic communication, task-based learning, cognitive skills, -linguistic competence, language proficiency.*

Аннотация: языковое образование значительно развилось за последние годы, чему способствовали технологические достижения, новые педагогические теории и глобальные потребности. В данной статье рассматриваются современные тенденции в преподавании языков, с акцентом на инновационные методики, цифровые технологии, ориентированные на ученика подходы и растущее значение межкультурной компетенции.

Ключевые слова: *коммуникативное обучение языкам, аутентичное общение, обучение на основе задач, когнитивные навыки, лингвистическая компетенция, языковая компетентность.*

Annotatsiya: til ta'limi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi, bu texnologik yutuqlar, yangi pedagogik nazariyalar va global ehtiyojlar tomonidan boshqarilgan. Ushbu maqolada til o'qitishdagi zamonaviy tendensiyalar, innovatsion metodologiyalar, raqamli texnologiyalar, o'quvchi markazli yondashuvlar va madaniy kompetensiyaning ortib borayotgan ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *kommunikativ til o'qitish, autentik muloqot, vazifa asosida o'qitish, kognitiv ko'nikmalar, lingvistik kompetensiya, til bilish darajasi.*

Language teaching is no longer confined to the grammar-translation methods of the past. Modern educators face the task of preparing students for communication in a globalized world, which requires not only linguistic competence but also intercultural awareness and digital literacy. This paper discusses key contemporary trends reshaping the landscape of language education.

Communicative Language Teaching (CLT). *Communicative Language Teaching (CLT)* remains a foundational approach in modern language classrooms, with its central tenet being that language learning is most effective when it mirrors the communicative practices of real-life situations. Rather than focusing solely on grammatical rules and vocabulary memorization, CLT places a strong emphasis on *interaction*—both as a method of learning and as the ultimate goal. It views language as a tool for communication, and therefore prioritizes meaningful, real-world exchanges between learners. In the CLT framework, *authentic communication* is encouraged, enabling students to engage in activities that reflect actual language use. Moreover, CLT incorporates *task-based learning*, where students complete structured tasks that replicate real-world ob-

jectives, such as planning a trip, solving a problem or giving a presentation. Communicative Language Teaching continues to be a vital method in modern education because it aligns with the realities of language use in daily life.

Task-Based Language Teaching (TBLT). *Task-Based Language Teaching (TBLT)* builds upon the principles of *Communicative Language Teaching (CLT)* by organizing learning around meaningful and purposeful tasks. Unlike traditional language instruction, which may focus on isolated grammar exercises, TBLT centers on the completion of tasks that mirror real-world activities, such as planning a trip, solving a problem or negotiating a contract. This approach not only promotes *deeper cognitive engagement* but also encourages students to draw upon their prior knowledge, critical thinking skills and creativity to achieve task goals. As learners work through these tasks, they develop both *linguistic competence* (the ability to use language correctly and effectively) and *strategic competence* (the ability to compensate for gaps in knowledge, repair communication breakdowns and employ problem-solving strategies). TBLT thus provides learners with the opportunity to practice re-

al-world communication in a supportive classroom environment.

Content and Language Integrated Learning (CLIL). *Content and Language Integrated Learning (CLIL)* involves teaching a subject through a foreign language, effectively integrating both content and language instruction. In this dual-focused approach, learners acquire knowledge of a specific subject—such as science, history or mathematics—while simultaneously developing their language skills. This method encourages students to use the foreign language in meaningful, context-driven situations, allowing them to learn the language naturally while applying it to real-world content. Rather than learning a language in isolation, students engage in tasks and activities that require them to use the language for communication, problem-solving, and critical thinking, all while gaining a deeper understanding of the subject matter. This results in enhanced *language proficiency* and *subject knowledge*, as students are able to connect new language concepts with the content they are learning.

Technology-Enhanced Language Learning (TELL). The integration of technology in language teaching has revolutionized how educators deliver content and how students engage with language. Online platforms, language learning apps, virtual reality (VR), and artificial intelligence (AI) provide immersive and personalized learning experiences. Tools like Duolingo, ChatGPT, and immersive VR environments offer opportunities for self-paced and interactive learning.

Intercultural Competence and Global Citizenship. Language education today extends beyond grammar and vocabulary. Developing *intercultural competence* has become a key objective, equipping learners with the skills to navigate multicultural environments and communicate effectively across cultural boundaries. Materials now frequently include *cultural contexts*, *global issues* and *opportunities for cross-cultural exchanges*, helping students build awareness, empathy and adaptability. Classrooms increasingly emphasize activities

such as *project-based learning*, *virtual exchanges*, and *discussions on cultural perspectives*, encouraging learners to engage with diverse viewpoints. As a result, language education fosters not only linguistic skills but also global citizenship and social responsibility.

Contemporary assessment(CA). Contemporary assessment practices focus on *continuous*, *formative assessment* rather than relying solely on traditional summative evaluations like final exams. The emphasis is on assessing learning as an ongoing process, where feedback plays a central role. Feedback is no longer just a measure of performance but is viewed as a powerful *learning tool*, helping students understand their strengths, track their progress, and identify specific areas for improvement. A variety of assessment techniques are now employed to support learner development. *Portfolios* allow students to document their growth over time, showcasing a range of skills and achievements. *Self-assessment* encourages learners to reflect critically on their own work and set personal goals, while *peer feedback* fosters collaboration and critical thinking, as students learn to give and receive constructive input.

To conclude, the landscape of language education has evolved considerably, moving beyond traditional methods to embrace more dynamic, interactive and learner-centered approaches. As highlighted throughout this article, contemporary language teaching is characterized by methodologies that prioritize communication, real-world tasks, and the integration of content and culture. Approaches such as Communicative Language Teaching (CLT), Task-Based Language Teaching (TBLT), and Content and Language Integrated Learning (CLIL) reflect a shift toward meaningful, context-based instruction that better prepares learners for authentic language use. In sum, modern language education aims not only to build linguistic proficiency but also to equip learners with the cognitive, cultural, and digital skills necessary for successful communication in a complex, interconnected world.

References:

1. Brown, H. D. (2007). Principles of language learning and teaching (5th ed.). Pearson Education. -p 258.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press. -p 123.
3. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press. -p 54.
4. Ikhtiyorovna, N. A. (2024). REQUIREMENTS FOR A MODERN FOREIGN LANGUAGE LESSON. *Central Asian Journal of Academic Research*, 2(6-2), -p 14.
5. Little, D. (2007). Language learner autonomy: Some fundamental considerations revisited. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 1(1), -p 20. <https://doi.org/10.2167/illt040>.

Munisa OTAMURODOVA,
University of Economics and Pedagogy,
Non-governmental educational institution, Samarkand campus

THE ROLE OF CULTURAL UNDERSTANDING IN EFFECTIVE ESL TEACHING

Annotation: the article examines the significant role of cultural understanding in the effective teaching of English as a Second Language (ESL). It highlights the need for ESL educators to be aware of and sensitive to the cultural backgrounds of their students to create a more inclusive and effective learning environment. The paper explores how cultural differences can affect communication, learning strategies and student motivation, and offers practical methods for integrating cultural awareness into ESL instruction. Emphasizing cultural competence in teaching can foster better teacher-student relationships, reduce misunderstandings, and enhance students' language acquisition. The study advocates for incorporating cultural discussions, diverse learning materials and collaborative activities into the ESL curriculum to improve both language skills and cultural integration.

Key words: *cultural understanding, ESL teaching, second language acquisition, cultural sensitivity, effective learning, communication, teacher-student relationships.*

Аннотация: в статье рассматривается важная роль культурного понимания в эффективном обучении английского языка как второго языка (ESL). В нем подчеркивается необходимость в том, чтобы преподаватели ESL осознают и чувствительны к культурному опыту своих учеников, чтобы создать более инклюзивную и эффективную учебную среду. В статье рассматривается, как культурные различия могут повлиять на общение, стратегии обучения и мотивацию студентов, и предлагает практические методы для интеграции культурной осведомленности в обучение ESL. Подчеркнув культурную компетентность в преподавании может способствовать улучшению отношений учителей и учеников, уменьшить недоразумения и улучшить восприятие языка учащихся. Исследование выступает за включение культурных дискуссий, разнообразных учебных материалов и совместной деятельности в учебную программу ESL для улучшения как языковых навыков, так и культурной интеграции.

Ключевые слова: *культурное понимание, преподавание ESL, получение второго языка, культурная чувствительность, эффективное обучение, общение, отношения учителя и ученика.*

Annotatsiya: mazkur maqola ingliz tilini samarali o'qitish jarayonida madaniy tushunchaning muhim rolini tekshiradi (ESL). Bu ESL o'qituvchilarining bilimlaridan xabardor bo'lish, o'zlarining talabalarining madaniy kelib chiqishi va samarali o'quv muhitini yaratish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek madaniy tafovutlar muloqot, o'rganish strategiyalari va talabalarni rag'batlantirishga ta'sir qilishi va madaniy ongini ESL-ning ESL-ko'rsatmalariga kiritish uchun amaliy usullarni taqdim etadi. Ta'lim sohasida madaniy maqsadlarni ta'kidlash o'qituvchi-talabalar bilan aloqalarni yanada yaxshilash, tushunmovchilikni kamaytirish va talabalarining tilini o'rganishni kuchaytirishi mumkin.

Kalit so'zlar: *madaniy tushuncha, esl O'qitish, ikkinchi tilni sotib olish, madaniy sezgirlik, samarali o'quv, aloqa, o'qituvchilar-talabalararo munosabatlar.*

Introduction

In today's globalized world, English is often taught as a second language to students from a wide array of cultural backgrounds. As English teachers interact with learners from diverse cultures, they must understand that language learning is not only about mastering vocabulary, grammar and pronunciation. It is also deeply influenced by the students' cultural backgrounds, which can affect their learning styles, behavior and attitudes toward language acquisition. Recognizing and integrating cultural understanding into ESL teaching strategies is essential to creating an inclusive, supportive and effective classroom environment.

Cultural differences can present both challenges and opportunities for ESL educators. On one hand, cultural misinterpretations or lack of sensitivity to students' cultural norms may hinder communication and create barriers in the learning process. On the other hand, embracing cultural diversity and using it as a teaching tool can enrich the classroom

experience, making language learning more relatable and meaningful for students. In this article, we will explore the ways in which cultural understanding plays a vital role in ESL teaching and the impact it has on students' success.

Impact of cultural differences on communication and learning: students bring their cultural norms and values into the classroom, which can influence their approach to learning and communication. For instance, certain cultures may emphasize group harmony and collaboration, while others may encourage individual achievement. This can affect how students interact with peers during group work or how comfortable they feel in expressing their opinions in front of the class.

Enhancing teacher-student relationships through cultural sensitivity: establishing strong, positive relationships with students is critical for successful language learning. Cultural awareness enables educators to build rapport with students by demonstrating respect for their cultural identities. When teachers acknowledge and celebrate cultural differences,

es, students feel valued and understood, which can increase their motivation to learn and participate actively in class.

Teachers can show cultural sensitivity by integrating students' cultural backgrounds into lessons, using culturally relevant examples, and avoiding stereotypes.

Teaching strategies for incorporating cultural understanding: there are several practical strategies that ESL teachers can implement to incorporate cultural understanding into their lessons. One effective approach is to include cultural topics as part of the curriculum. Teachers can introduce students to various aspects of English-speaking cultures, such as holidays, traditions and customs, while also encouraging students to share information about their own cultures. This promotes a two-way exchange of knowledge, allowing both the teacher and the students to learn from each other.

In addition, using diverse teaching materials that reflect a variety of cultural perspectives can help students connect more deeply with the language. Literature, songs, films and media from different cultures can serve as valuable resources to expand students' cultural knowledge and comprehension. For instance, reading short stories from authors of different cultural backgrounds allows students to engage with language in authentic contexts while learning about diverse worldviews. Collaborative activities are another powerful tool for fostering cultural understanding.

The role of technology in promoting cultural awareness: technology plays an increasingly important role in ESL education, and it can be used to promote cultural understanding. Online platforms, such as language exchange programs, video conferencing with native speakers and virtual cultural tours, can offer students opportunities to engage with English-speaking communities around the world. These tools provide a dynamic way for students to practice language skills while also learning about different cultures and perspectives.

Educational apps and websites often include multicultural content, allowing students to explore a wide range of topics and viewpoints. Teachers can integrate these resources into lessons to encourage cultural exploration and enhance language learning through multimedia formats. This approach helps make learning more interactive and engaging for students, particularly in a globalized context.

Challenges in implementing cultural understanding in esl teaching: while cultural understanding is essential, there are challenges in fully integrating it into ESL instruction. One of the primary obstacles is the lack of teacher training in cultural sensitivity. Many ESL educators may not have sufficient training in dealing with cultural diversity or understanding how cultural backgrounds affect language learning.

This underscores the importance of including cultural competence in teacher education programs and providing ongoing professional development.

Moreover, there may be resistance from students who feel uncomfortable discussing their cultural backgrounds or who are hesitant to embrace cultural differences. Teachers need to create a safe, respectful environment where all students feel encouraged to share their experiences and perspectives without fear of judgment. Cultural understanding is increasingly recognized as a fundamental aspect of effective ESL (English as a Second Language) teaching. Language learning goes beyond just mastering vocabulary and grammar; it requires the integration of cultural context into lessons. Understanding the cultural background of students plays a pivotal role in shaping their learning experience. Language, after all, is not just a set of rules but is deeply connected to the ways people think, interact, and live their lives. The importance of cultural competence in ESL teaching cannot be overstated, as it contributes to better communication, more effective learning strategies and stronger teacher-student relationships.

When teachers are aware of their students' cultural backgrounds, they are better equipped to create an inclusive classroom environment where students feel valued and understood. Many students come to ESL classes with different expectations and prior learning experiences. For example, students from cultures where formal respect for authority is emphasized may find it challenging to ask questions or speak up in class. In contrast, students from cultures where open discussions are encouraged might struggle to adapt to more hierarchical classroom settings. By acknowledging and understanding these cultural differences, teachers can adapt their teaching strategies to make students feel more comfortable and engaged in the learning process.

Conclusion

Incorporating cultural understanding into ESL teaching is not just about improving language proficiency; it is about fostering an environment where students feel respected, understood and motivated to learn. By acknowledging and valuing students' cultural backgrounds, educators can build stronger relationships, facilitate better communication and create more engaging lessons. The role of culture in language acquisition is undeniable, and it is vital for ESL teachers to continually develop their cultural awareness to enhance their teaching practice. A culturally responsive approach to teaching ESL can contribute to a richer, more dynamic learning experience for all students, enabling them to become not only skilled language users but also culturally competent global citizens.

References:

1. Kramsch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching. Oxford University Press.
2. Byram, M. (2008). From Foreign Language Education to Education for Intercultural Citizenship: Essays and Reflections. Multilingual Matters.
3. Hinkel, E. (2015). Handbook of Research in Second Language Teaching and Learning: Volume II. Routledge.
4. Sercu, L. (2005). Foreign Language Teachers and Intercultural Competence: An International Investigation. Multilingual Matters.

Nigina AKHMEDOVA,
Samarkand Institute of Economics and Service
Assistant-teacher of the Department of Teaching Languages
e-mail: akhmedovanigina0@gmail.com

INTEGRATING CLIL INTO ESP FOR FUTURE ECONOMISTS

Annotation: this article explores how Content and Language Integrated Learning (CLIL) enhances English for Specific Purposes (ESP) education for future economists. It emphasizes the rising demand for specialized English skills in economics and presents CLIL as an effective approach to build both language proficiency and subject expertise.

Key words: CLIL, ESP, Economics Education, Communicative Competence, Professional English, Content-Based Learning, Business English.

Аннотация: в данной статье рассматривается, как интегрированное обучение предмету и языку способствует развитию обучения английскому языку для специальных целей у будущих экономистов. Подчеркивается растущая потребность в специализированных знаниях английского языка в сфере экономики и представляется CLIL как эффективный подход для одновременного формирования языковой компетенции и профессиональных знаний.

Ключевые слова: CLIL, ESP, экономическое образование, коммуникативная компетенция, профессиональный английский, обучение на основе содержания, деловой английский.

Annotatsiya: ushbu maqolada Kontent va Tilni Integratsiyalashgan O'qitish (KTIO') usulining kelajakdagi iqtisodchilar uchun Maxsus Maqsad uchun Ingliz Tili (MMI) ta'limini qanday rivojlantirishi tahlil qilinadi. Unda iqtisodiyot sohasida maxsus ingliz tiliga bo'lgan talabning ortib borayotgani ta'kidlanadi hamda CLIL yondashuvi til ko'nikmalari bilan birga sohaga oid bilimlarni ham shakllantirishda samarali usul sifatida taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: CLIL, ESP, iqtisodiy ta'lim, kommunikativ kompetensiya, kasbiy ingliz tili, mazmunga asoslangan o'qitish, biznes ingliz tili.

Within the quickly advancing worldwide economy, the capacity to communicate viably in English has gotten to be vital for future financial specialists. As financial activities transcend borders, experts within the field are progressively anticipated to lock in with worldwide accomplices, decipher worldwide budgetary reports, and take part in cross-cultural arrangements. Conventional English dialect instructing regularly falls flat to meet the particular needs of financial matters understudies, which has driven to the advancement of English for Specific Purposes (ESP) courses. These courses are outlined to supply learners with the language aptitudes and phrasing fundamental for their proficient spaces. One of the foremost promising approaches to upgrade ESP instruction is Substance and Dialect Coordinates Learning (CLIL). CLIL may be a dual-focused instructive approach in which an extra dialect is utilized for the learning and instructing of both substance and dialect. By joining CLIL into ESP programs, teachers can at the same time create students' subject-matter information and their capacity to utilize English inside a proficient setting.

English for Specific Purposes (ESP). ESP refers to the teaching of English tailored to the specific needs of learners in particular academic or professional fields.

For economics students, ESP focuses on the language of finance, banking, trade, statistics and policy analysis. It equips learners with the lexical and functional skills necessary to read economic texts, write reports, deliver presentations, and participate in professional discussions. ESP instruction is typically needs-based and goal-oriented, prioritizing relevance and practicality over general language acquisition.

Content and Language Integrated Learning (CLIL). CLIL is a teaching method that combines content subjects with a foreign language, typically English. It is based on the principle that learning a language is more impactful when it is associated with meaningful content. The four Cs framework—Content, Communication, Cognition and Culture—forms the foundation of the CLIL methodology. This model guarantees that students gain knowledge in a particular subject while also enhancing their communication abilities, critical thinking skills and awareness of different cultures.

ESP Needs of Economics Students. To create successful ESP courses for students in economics, it is crucial to comprehend their unique linguistic and professional requirements. These learners do not just aim to master English for general conversation; instead, they need targeted vocabulary, discourse frameworks

and communication techniques pertinent to economic situations. Recognizing these requirements is vital for developing the content and approach of a CLIL-focused ESP course.

Language Demands in Economics. The field of economics encompasses a wide range of sub-disciplines such as microeconomics, macroeconomics, international trade and financial analysis. Each area involves complex concepts that must be communicated clearly and accurately. As a result, economics students need to be familiar with:

- Technical vocabulary and terminology (e.g., “monetary policy,” “gross domestic product,” “inflation rate”)
- Graphs, charts and data interpretation language
- Academic reading and writing conventions in economic texts
- Oral communication skills for debates, presentations and negotiations

These language demands go beyond general English and require a focused instructional approach, which ESP alone may not fully address without integrating subject content. Workshops or co-taught modules can be designed where the language teacher focuses on communication strategies while the subject teacher ensures conceptual understanding.

CLIL Integration Strategies. Successfully incorporating CLIL into ESP courses geared towards aspiring economists necessitates careful planning and adaptability in teaching methods. The aim is to synchronize language acquisition goals with content specific to the subject, fostering a well-rounded and engaging learning atmosphere. Numerous strategies can be utilized to guarantee the effectiveness of CLIL-focused teaching within the realm of economic studies. One of the key steps in CLIL implementation is the design of a curriculum that equally values both language and content objectives. Instructors must:

– Select economic topics that are relevant to students’ future careers (e.g., market structures, international trade policies, banking systems).

– Include tasks that promote active use of language, such as analyzing articles, interpreting data, and writing economic reports.

– Authentic materials such as news articles, financial reports and excerpts from economics textbooks can serve as the foundation for language practice.

Real-world tasks and case studies are powerful tools in CLIL-based ESP. For economics students, such tasks may include:

- Analyzing current market trends using English-language financial sources
- Writing business proposals or investment plans
- Simulating economic policy debates
- Creating and presenting economic forecasts

These activities not only build vocabulary and fluency but also develop critical thinking, problem-solving and professional communication skills – all essential for future economists.

Successful CLIL instruction often involves collaboration between language teachers and subject-matter experts.

In summary, incorporating CLIL into ESP instruction for aspiring economists offers an effective approach to fulfill the simultaneous objectives of language acquisition and subject expertise. By merging economic topics with English language instruction, learners enhance their proficiency in their area of study and are better equipped for international careers. Although hurdles like teacher training and resource creation exist, the promise of CLIL to revolutionize ESP education is considerable. As economic communication becomes increasingly globalized, CLIL’s role in developing effective communicators in the economics field will only become more crucial.

References

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press. -p 78.
2. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. Cambridge University Press.-p 233.
3. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Macmillan Education. -p 46.
4. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press. - 268.
5. Nigina Akhmedova Ikhtiyorovna (2024). REQUIREMENTS FOR A MODERN FOREIGN LANGUAGE LESSON. Central Asian Journal of Academic Research, 2 (6-2), -p 13. doi: 10.5281/zenodo.12204401

Muxlisa BOLIQULOVA,
Samarkand State Institute of Foreign Languages
Faculty of English Philology and
Translation Studies 3rd stage student
muxlisaboliqulova2104@gmail.com

FEATURES OF LANGUAGE AND SPEECH CULTURE

Annotation: this article studies language and speech culture and its importance in specific communication and social relations is fully highlighted. The article studies such features of language and speech culture as clarity, politeness, grammar, correctness, context-specific language use and adaptation. This study highlights the impact of language on social norms and on any relationship between people, personal and professional relationships. The article discusses in depth the role of language culture in various social environments, its impact on formal and informal speech, multicultural societies, lifestyle and the workplace. In addition, the article also examines the impact of technology and globalization on language evolution.

Key words: *language culture, speech culture, communication, social cohesion, linguistic norms, electronic communication, multilingualism, professionalism, globalization.*

Аннотация: в данной статье рассматривается культура языка и речи, в полной мере подчеркивая ее значение в конкретных коммуникациях и социальных отношениях. В статье рассматриваются такие характеристики языка и культуры речи, как ясность, вежливость, грамматика, точность, контекстно-зависимое использование языка и адаптивность. В этом исследовании рассматривается влияние языка на социальные нормы и то, как люди взаимодействуют как в личном, так и в профессиональном плане. В статье подробно обсуждается роль языковой культуры в различных социальных средах, ее влияние на формальный и неформальный дискурс, многокультурные общества, образ жизни и рабочее место. Кроме того, в статье также рассматривается влияние технологий и глобализации на эволюцию языка.

Ключевые слова: *языковая культура, речевая культура, коммуникация, социальная гармония, языковые нормы, электронная коммуникация, многоязычие, профессионализм, глобализация.*

Annotatsiya: ushbu maqolada til va nutq madaniyati o'rganilib, uning aniq muloqot va ijtimoiy munosabatlardagi ahamiyati to'liqligicha yoritiladi. Maqolada til va nutq madaniyatining ravshanligi, xushmuomalaligi, grammatikasi, to'g'riligi kontekstga xos til qo'llanishi, moslashish kabi xususiyatlari o'rganilgan. Ushbu tadqiqot tilning ijtimoiy me'yorlariga va odamlarni har qanday munosabatiga, shaxsiy va kasbiy munosabatlarga ta'sir qilishi keltirib o'tilgan. Maqolada til madaniyatining turli xil ijtimoiy muhitdagi roli, rasmiy va norasmiy nutqlarga, ko'p madaniyatli jamiyatlarga, turmush tarziga va ish joyiga ta'siri chuqur muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqola texnologiya va globallashuvning til evolyutsiyasiga ta'sirini ham o'rganadi.

Kalit so'zlar: *til madaniyati, nutq madaniyati, muloqot, ijtimoiy uyg'unlik, lingvistik me'yorlar, elektron aloqa, ko'p tillilik, professionallik, globallashuv.*

Introduction

Language and speech culture are essential components of effective communication in society. These elements reflect societal norms, values and traditions, shaping personal and professional interactions. Effective communication helps build social relationships and contributes to social stability, which is crucial in both individual and collective spheres. Language and speech culture encompass a variety of features, including grammatical accuracy, clarity, politeness and context-specific communication styles. In today's globalized and digital world, language is constantly evolving, influenced by cultural exchanges, technological advancements, and shifts in societal expectations. Language and speech not only convey information but also play a key role in expressing identity, maintaining social order and fostering mutual respect. This study aims to explore the key characteristics of language and speech culture, focusing on their significance in various contexts, including

formal and informal communication. The research will also explore the challenges posed by technological advancements, multilingualism and the increasing pace of globalization, which have led to the evolution of new forms of language use.

Materials and Methods

This study employed qualitative research methods, including a comprehensive review of linguistic texts, both formal and informal. Data were collected from a variety of sources, including academic articles, public speeches, social media interactions and corporate communications. Additionally, case studies from multilingual communities and online communication platforms were analyzed to understand the role of language culture in diverse social contexts.

The study utilized comparative analysis to examine how language and speech culture vary across different cultures, social settings and professional environments. Given the increasing impact of digital communication, the

study also explored the ways in which online platforms such as social media influence language use, especially in terms of informal speech and politeness strategies.

Results and discussion

The study found that clarity and politeness are the most critical components of language and speech culture. In formal settings, adherence to grammatical norms and the use of respectful language are paramount. Conversely, in informal settings, there is more flexibility in speech patterns, but politeness remains a consistent feature. Furthermore, digital communication has introduced new language forms, including abbreviations, emoticons and memes, which are shaping the way we communicate informally. This trend suggests that traditional speech culture may be adapting to the needs of fast-paced, technology-driven interactions.

The research also revealed that language culture plays a significant role in social integration and maintaining interpersonal harmony. In multicultural societies, where different languages and dialects coexist, the ability to navigate diverse linguistic norms is vital for effective communication and social cohesion. Code-switching or the practice of alternating between languages or dialects depending on the context, is a common strategy used in such societies, demonstrating the fluidity of language use.

The study further highlighted the growing influence of social media platforms in shaping speech culture. Online platforms have democratized communication, allowing for more informal and interactive exchanges. However, the fast-evolving nature of digital communication has led to concerns about the erosion of linguistic standards and the potential for misunderstandings due to the lack of non-verbal cues.

Moreover, the impact of politeness strategies in communication cannot be overlooked. In both formal and informal settings, politeness fosters mutual respect and cooperation. The use of honorifics, formal greetings, and respectful language helps maintain social harmony and prevent conflicts, which is essential for both personal and professional interactions.

The impact of technology and globalization

In the 21st century, technology and globalization

have significantly influenced language culture. The rise of the **internet and social media** platforms has introduced new forms of communication, including memes, hashtags and GIFs, which are often used to express emotions, opinions or humor in a succinct way. These digital forms of communication are **informal** and have become a new aspect of language culture, especially among younger generations.

Furthermore, **globalization** has led to greater language mixing and the use of **English** as a global lingua franca. Multilingual societies are increasingly adopting code-switching and hybrid languages, where speakers mix languages or dialects depending on the audience and context.

In the workplace, digital communication tools (e.g., emails, messaging apps, video conferencing) have reshaped the way professionals interact. Informal language has become more acceptable in many corporate settings, allowing for faster communication and more approachable interactions. However, this shift has also led to challenges in maintaining professional standards of speech, especially when clarity or politeness is sacrificed for speed.

Conclusion

The study confirms that language and speech culture are foundational to effective communication and social cohesion. The ability to use language appropriately - adhering to grammatical norms, ensuring clarity and maintaining politeness - enables individuals to interact successfully in both personal and professional settings. With the rapid advancement of technology and the increasing diversity of global societies, language culture must evolve to accommodate new forms of communication, such as digital communication and multilingualism.

As societies become more interconnected, it is essential to continue developing language and speech culture in ways that promote inclusivity, respect and understanding. Furthermore, the development of digital literacy will play a key role in ensuring that language culture adapts to technological changes while preserving the values of clarity, respect, and effective communication.

References

1. J. Doe, "The Role of Language in Society," *Journal of Linguistic Studies*, vol. 20, no. 2, pp. 34-45, 2020.
2. A. Smith, "Speech Culture in Modern Societies," *Communication Studies Review*, vol. 15, no. 4, pp. 58-72, 2019.
3. B. Johnson, "Linguistic Norms and Social Integration," *Sociolinguistics Quarterly*, vol. 18, no. 1, pp. 123-135, 2021.
4. M. Brown, "Politeness Strategies in Communication," *International Journal of Language and Culture*, vol. 5, no. 3, pp. 89-101, 2018.
5. L. Green, "Grammar and Society: A Cultural Perspective," *Journal of Pragmatics*, vol. 25, no. 6, pp. 213-230, 2020.
6. S. Davis, "The Impact of Speech Culture on Social Behavior," *Social Communication Studies*, vol. 12, no. 2, pp. 77-85, 2022.
7. Nurmuxammedov.Y.Sh. (2024). *Turli tizimli tillar frazeologik birliklarida gavdalangan "taqdir"*

Madina TUKHTAMURODOVA,
Tashkent State University of Uzbek Language
and Literature PhD student

TRANSLATING TABOOS FROM ENGLISH INTO UZBEK (IN THE BOOK “IT ENDS WITH US”)

Annotation: this article highlights those cultural constraints, namely taboo, which is considered to be a delicate and sometimes disturbing subject to deal with, even for specialist translators. This article deals with the social and cultural aspects of language. The study aims to analyze strategies used to translate taboos in the American best-selling book “It Ends with Us” by Colleen Hoover into Uzbek.

Key words: *literary translation, English-Uzbek, taboo, target audience, culture, source language.*

Аннотация: в статье рассматриваются культурные ограничения в переводе, в частности феномен табу, который остаётся деликатной и порой вызывающей затруднения темой даже для профессиональных переводчиков. Анализируются социальные и культурные аспекты языка как важнейшие факторы, влияющие на перевод табуированных выражений. Цель исследования — выявить и охарактеризовать стратегии, применяемые при переводе табу в американском бестселлере Колин Гувер «It Ends with Us» на узбекский язык.

Ключевые слова: *художественный перевод, английско-узбекский, табу, целевая аудитория, культура, язык оригинала.*

Annotatsiya: maqolada tilning tabuga oid ijtimoiy va madaniy jihatlari ko'rib chiqiladi. Bunda tadqiqotning asosiy maqsadi – Kollin Huverning mashhur “It Ends with Us” asaridagi tabularning o'zbek tiliga tarjima qilinishida qo'llanilgan strategiyalarni tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: *badiiy tarjima, inglizcha-o'zbekcha, tabu, maqsadli auditoriya, madaniyat, manba til.*

Introduction. There are different cultures and languages in the world, through which communication occurs. Therefore, translation has become an integral and important task in our daily lives. That is why different works of different cultures have always been translated. One important genre that has always been taken into account for decades is literary translation. Therefore, the first goal of the translator is to understand the message expressed in the source language (SL) and then convey it to the target language (TL). Understanding the message involves analyzing the meaning of every word and unit of context in the sentence and figuring out how to convey a meaningful functional equivalent in the target language.

Taboo as an inseparable part of the natural language, can be met in everyone's daily life in one way or another. Many types of taboos exist in every culture, such as words and expressions related to religion, the human body, gender and other related topics.

Taboos differ from one society to another relying on mentality, religion, beliefs, culture and many other aspects. The term taboo is derived from Polynesian and introduced by Captain James Cook whose concept is that «Prohibition» is fixed and unchanging. The ones who break it will be hit by «Tulah», Laksana(2009).

The word taboo is culturally, socially, and religiously forbidden and is more frequently used in everyday speech in one way or another. Taboo words and notions are mostly universal, used differently by people depending on their culture, race, religion, gender, age and etc.

Native Uzbek translators usually show great concern and cautiousness while rendering certain Western works

for Uzbek readers. It is very crucial for Uzbek society to protect their mentality, religious and social background, which at the same time, frames the incoming information and materials, especially existing disturbing notions for them. This article also examines taboos, which can be defined as immoral or explicit content that is found unacceptable by the target audience. According to Allan, “tabooed words are those considered offensive, shocking, or indecent when used in certain contexts”.

Review of related literature. Different scholars have carried out several researches on translation studies (Al-Harashsheh & Al-Omari, 2019; Hijjo & Kaur, 2017; Yuan, 2018, etc.) while some others paid attention to translating cultural constraint expressions such as taboo (Debbas & Haider, 2020; Abdelaal & Al Sarhani, 2021; Erkinov, 2022; Kadyrova, 2023). This study takes a cultural approach to translation, which represents a theoretical and methodological shift in translation studies.

There are huge differences between Central Asian and Western ideologies. This explains that translators should take into consideration everything accordingly and yet accomplish a very challenging mission of producing equivalent translations in the target language. Here, translators can use the best tools for them, which are translation strategies to overcome cultural barriers when faced with taboos in the process. A translation strategy can be defined as «a potentially conscious procedure for solving a problem faced in translating a text, or any segment of it».

Methodology. Dealing with taboos in translation has been thoroughly investigated by different scholars.

However, Uzbek translation studies lack enough information and detailed manuals for translators in this matter. For this purpose, the current study explores the strategies and quality checks the strategies used in the process of translating the famous American best-selling novel "It Ends with Us" by Colleen Hoover. The aim for choosing the current novel is mostly because of its rising fame not only in the USA but also throughout the world since it was published. Uzbek auditory has easy access to this book both in the original and translated versions. The question arises about its language and its suitability.

While *It Ends with Us* falls under the romance genre, it goes beyond the traditional romance novel by tackling complex and often taboo topics. The central narrative revolves around Lily Bloom, a young woman who finds herself embroiled in a turbulent relationship while facing the realities of abuse. In this storyline, Hoover tackles topics that are often stigmatized in society, such as domestic violence, intimacy and swearing.

Findings and discussion. Cultural aspects cannot be easily translated from one language into another. The study focuses on main categories of taboo, such as religious remarks and taboos itself, which seem to pose challenges for translators when they try to convey their meaning appropriately for an Uzbek audience.

Table 1. Chapter 2.

Source text	Uzbek translation	Back translation
Lucy: - Lucky b*tch.	Omadning bor ekan.	You are lucky.

In this scene, Lucy, Lily's roommate mentions how lucky she is that she does not have to work on Monday. Here, the swearing word "b*tch" is used to add exaggeration to the meaning. Uzbek culture strictly avoids such words in daily conversation, and it is considered offensive. The translator took this into consideration and used the *omission strategy* in this case.

Table 2. Chapter 2.

Source text	Uzbek translation	Back translation
Lily: - Has a boy's voice ever done that to you? Oh, wait. Sorry. Has a girl's voice ever done that to you?	Senda biror marta erkak kishining ovozi eshitgandan keyin shunday holat kuzatilganmi hech?	Have you ever felt this way when you heard the voice of a man?

List of used literature

1. Hoover, C., 2016. *It Ends with Us*. – New York: Atria Books.
2. Allan, K., 2001. *Natural language semantics*. – Malden (MA): Wiley-Blackwell.
3. W. Lörcher, *Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies: A Psycholinguistic Investigation* (Tübingen: Gunter Narr, 1991).
4. K. Allan and K. Burridge, *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon* (Oxford: Oxford University Press, 1991).

In this scene, Lily again writes letters to Ellen, explaining how she felt when she heard the voice of Atlas. Then she asks her if she ever felt this way when she heard the voice of a man and corrects herself, remembering that she has a different lifestyle in this matter. Here, the translator just omits the second correction by Lily, knowing that it would be a direct exposition of a taboo topic to the audience whose beliefs and culture are different from the West.

Table 3. Chapter 3.

Source text	Uzbek translation	Back translation
Allysa: - I don't really need a job, I just saw the sign and thought, 'What the heck?'	Menga ish kerak emas, shunchaki e'lonni ko'rib "Nega endi bo'lmas ekan?" deb o'ylab qoldim.	I don't need a job, I just saw the sign and thought "Why not?"

Here, Allysa comes to the new store of Lily and offers her help mentioning she can be helpful, even though she does not really need a job, as her husband is rich. Here, the expression "What the heck?" is widely used not only in literary books but also in spoken English for the purpose of showing surprise or anger. However, existing offensive words in this expression make it impossible to translate directly. That is why the translator used a strategy of *euphemism*, reshaping the information but delivering the meaning.

Conclusion. This study aimed to identify cultural constraints, especially taboos in the American best-selling novel "It Ends with Us", and the ways and strategies used by the translator. Deletion, Omission, and Euphemism were the most used strategies by the translator.

The omission was used due to cultural restrictions, as the translator noted that the restrictions of the target culture sometimes make it difficult to translate some curse words and taboo words into Uzbek, especially those that are perceived as very derogatory and unacceptable. The second most common strategy is euphemistic translation, which is expected. Uzbek society is conservative, and therefore, some curse words and taboo words are very offensive. To avoid such subtle offensiveness and rudeness, the translator decided to render many curse words and taboo words euphemistically.

The background is a light blue surface with various educational items. At the top left is a yellow pencil. At the top center is an orange with two green leaves. At the top right is a blue spiral notebook. On the left side is a pink book. On the right side is a rolled-up white diploma tied with a blue ribbon. At the bottom center is an open book with a globe of the Earth resting on its pages. At the bottom left is a green pencil. At the bottom right is a red pencil. The word "PEDAGOGIKA" is written in the center of the white page.

PEDAGOGIKA

Abdinazar SALOMOV,
 Surxondaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
 Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus
 ta'lim metodikalari kafedra mudiri
 e-mail: abdinazar2020@mail.ru

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA KOMBINATORIKA ASOSLARINI O'QITISHDA O'RINLASHTIRISHLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada fanlararo integratsiya, boshlang'ich sinflarda integratsion ta'limni yo'lga qo'yishning ayrim talab va shartlari yoritilgan bo'lib, integratsion darsning umumiy xususiyatlari atroflicha bayon etiladi.

Kalit so'zlar: o'rinlashtirishlar, kombinatorika, integratsiya, fanlararo integratsiya, ta'lim samaradorligi, boshlang'ich ta'lim, integratsion darslar.

Annotation: in this article discussed that, importance of interdisciplinary integration, some of the requirements and conditions for the introduction of integrated education in the primary grades, and described in detail the general features of the integrated course.

Key words: placements, enterprises, integration, interdisciplinary integration, educational effectiveness, primary education, integration lessons.

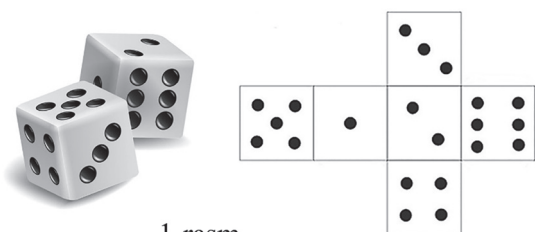
Аннотация: в статье обсуждается важность междисциплинарной интеграции, некоторые требования и условия внедрения интегрированного обучения в начальных классах, а также подробно описываются общие черты интегрированного курса.

Ключевые слова: трудоустройство, предприятия, интеграция, междисциплинарная интеграция, эффективность обучения, начальное образование, уроки интеграции.

Kirish. Ma'lumki, tabiatda kechayotgan hodisalarni hech kim oldindan bashorat qilib, ayta olmaydi. Masalan, Toshkentda bir haftadan keyin qanday ob-havo bo'ladi? Buni hech kim aniq ayta olmaydi, albatta. Lekin, internetdan bu ma'lumotni bilib olishingiz mumkin. Bu ma'lumotlar nimaga asoslangan? Matematikaning shunday bo'limi borki, u shu masalalar bilan shug'ullanadi. U "ehtimollar nazariyasi", deb nomlanadi. Ehtimollar nazariyasining dastlabki tushunchalari – tajriba va hodisa kabi tushunchalardir.

Tahlil va natija. Ehtimollar nazariyasining dastlabki tushunchalari – tajriba, hodisa, elementar hodisa, ehtimollik kabi tushunchalardir. **Tajriba** bu hodisani ro'yobga keltiruvchi faoliyat. Masalan, tangani tashlash bu tajriba bo'ladi. Tajriba natijalari esa tanganing "gerb" yoki "raqam" tomoni bilan tushish hodisalarini tashkil etadi.

Hodisa ehtimolligining statistik ta'rifi. Quyidagi taqribani ko'rib chiqaylik. Kub shaklidagi o'yin toshi (shashqaldoq) tashlandi (1-rasm). Bu tajriba natijasida, uning yuqori yog'ida bir, ikki, uch, to'rt, besh yoki olti raqami tushishi mumkin. Ushbu natijalarning har biri tasodifiy hisoblanadi.

1-rasm

O'yin toshini 100 marta tashlab, necha marta "tosh 6 raqami bilan tushishi" hodisasi yuz berishini kuzataylik. Aytaylik, 100 ta tajribadan 9 tasida olti raqami tushdi. Ushbu tajribalarda 9 soni hodisaning ro'y berish **chastotasi** deb ataladi.

Hodisa ro'y berish chastotasining o'tkazilgan jami tajribalar soniga nisbatiga shu hodisaning **nisbiy chastotasi** deyiladi. Bizning holda, o'tkazilgan 100 ta tajribada toshning 6 raqami tushishi hodisasining

$\frac{9}{100}$ nisbiy chastotasi — $\frac{9}{100}$ ga teng bo'ladi. Umumiy holda, muayyan tajriba bir xil sharoitlarda qayta-qayta takrorlanadi va har safar bizni qiziqtirayotgan **A** hodisaning ro'y berishi qayd etib boriladi. Aytaylik, tajribalarning umumiy soni n ta, shundan m tasida **A** hodisa ro'y bergan bo'lsin.

Unda, m soni — **A** hodisaning ro'y berish chastotasi, $\frac{m}{n}$ nisbat esa **A** hodisaning ro'y berishining nisbiy chastotasini bildiradi.

Umuman olganda, tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, bir xil sharoitda o'tkazilgan ko'p sonli tajribalar uchun kuzatilayotgan hodisaning ro'y berish nisbiy chastotasi barqaror qandaydir qiymatga intiladi. Aynan shu qiymat tasodifiy **hodisaning ehtimolligi** sifatida qabul qilinadi. Bu ta'rif – hodisa ehtimolligining **statistik** ta'rifidan iborat.

Yuqoridagi tanga bilan o'tkazgan tajribamizda, tanganing "raqam" tomoni bilan tushishi ehtimolligi $\frac{1}{2}$

$\frac{1}{2}$ ga teng bo'ladi. Xuddi shuningdek, tanganing "gerb" tomoni bilan tushishi ehtimolligi ham $\frac{11}{22}$ ga teng bo'ladi.

Ikkita hodisadan birining ro'y berishi ikkinchisiga ta'sir qilmasa, bunday hodisalarga **bog'liqsiz hodisalar** deyiladi.

Yana o'yin toshini tashlash tajribasiga qaytaylik. O'yin toshini to'g'ri shaklga ega va bir xil materialdan yasalgan, deb faraz qilamiz. Shundan kelib chiqib, tosh tashlanganda 1 dan 6 gacha bo'lgan raqamlarning tushishi imkoniyatlari bir xil bo'ladi. Bu tajribaning oltita (1, 2, 3, 4, 5 va 6 raqamlari tushishi) natijalarining hammasi **teng imkoniyatli natijalar** ekanligini anglatadi. Shuningdek, bu hodisalaridan birining ro'y berishi boshqasiga ta'sir qilmaydi, ya'ni ular o'zaro bog'liqsiz bo'ladi.

Keling endi o'yin toshi tashlanganda, B hodisaning ro'y berishini, ya'ni 3 soniga karrali son tushishini ko'rib chiqamiz. Bu hodisa tajribalarning faqat ikkitasida: 3 yoki 6 soni tushganda ro'y beradi. Bu natijalarni B hodisaning ro'y berishi uchun **qulaylik tug'diruvchi (maqbul) imkoniyatlar** deb ataymiz. Mumkin bo'lgan, teng imkoniyatli barcha 6 ta natijalar ichida B hodisaning ro'y berishi uchun **qulaylik tug'diruvchi imkoniyatlar** soni 2 taga teng bo'ladi.

Teng imkoniyatli barcha natijalar sonining **qulaylik tug'diruvchi (maqbul) imkoniyatlar** soniga nisbatiga B **hodisaning ehtimolligi** deb ataladi.

Hodisa ehtimolligining klassik ta'rifi. Biror tajriba natijasida chekli sondagi $e_1, e_2, e_3, \dots, e_n$ elementar hodisalaridan birortasi ro'y berishi mumkin bo'lib, bu hodisalar juft-jufti bilan birgalikda bo'lmagan teng imkoniyatli hodisalarining to'la guruhini tashkil etsin.

Faraz qilaylik n ta $e_1, e_2, e_3, \dots, e_n$ elementar

hodisalaridan $e_{k_1}, e_{k_2}, \dots, e_{k_m}$ m tasi A hodisaning ro'y berishiga qulaylik tug'dirsin.

Agar biror tajribada n ta teng imkoniyatli natijalar mavjud bo'lib, ulardan m tasi A hodisaning ro'y berishi uchun qulaylik tug'diruvchi imkoniyatlar bo'lsa, u holda $\frac{m}{n}$

$\frac{m}{n}$ nisbat A hodisa ro'y berishining ehtimolligi deyiladi va quyidagicha yoziladi:

$$P(A) = \frac{m}{n}$$

Yuqorida ko'rilgan o'yin toshini tashlash tajribasidagi B – 3 soniga karrali son tushishi hodisasining ro'y berish ehtimolligi:

$$P(B) = \frac{m}{n} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}$$

ga teng bo'ladi.

Hodisaning **ehtimolliligi** deb, A hodisaning ro'y berishi uchun qulaylik tug'diruvchi (maqbul) natijalar

sonining barcha teng imkoniyatli natijalar soniga nisbatiga aytiladi.

Bu ehtimollikning **klassik** ta'rifidan iborat bo'ladi.

$\frac{11}{22}$

Yuqorida ko'rib chiqilgan B hodisa ehtimolining $\frac{11}{22}$ ga tengligi amalda nimani anglatadi? Albatta, bu o'yin toshni 6 marta tashlaganda, 3 soniga karrali son ikki marta tushishini bildirmaydi. Balki, u 6 ta tajribada bir marta, uch marta yoki umuman tushmasligi ham mumkin. Lekin, agar yetarlicha ko'p marta tajribalar o'tkazilsa,

$\frac{11}{22}$

B hodisaning ro'y berishining nisbiy chastotasi $\frac{11}{22}$ dan juda kam farq qiladi.

Umuman olganda, yetarlicha marta tajribalar o'tkazilganda tasodifiy hodisaning ro'y berish nisbiy chastotasi uning ehtimoliga yaqinlashadi.

Aytaylik, A hodisa – o'yin toshi tashlanganda, 7 dan kam son tushishi bo'lsin. Ma'lumki, unda A bo'lishi muqarrar hodisa bo'ladi, chunki har safar tosh tashlanganda 6 dan katta son tushmaydi.

O'yin tosh tashlanganda, 1, 2, 3, 4, 5 yoki 6 sonlarning tushishi teng imkoniyatli natijalar bo'lib, ularning jami soni $n = 6$ ga teng. Ikkinchi tomondan, A hodisaning ro'y berishi uchun qulaylik tug'diruvchi imkoniyatlar ham xuddi shu natijalar bo'lib, ularning soni ham $m = 6$ ga teng.

$\frac{m}{n}$

Demak, A hodisasining ro'y berish ehtimolligi $P(A) = \frac{m}{n}$

$$\frac{m}{n} = \frac{6}{6}$$

$\frac{m}{n} = \frac{6}{6} = 1$ ga teng bo'ladi. Shunday qilib, ehtimollikning klassik ta'rifidan muqarrar hodisaning ehtimolliligi 1 ga teng bo'lishi kelib chiqdi.

Xuddi shuningdek, bo'lishi mumkin bo'lmagan hodisaning ehtimolligi 0 ga teng ekanligini ham ko'rsatish mumkin.

Masalan, B – o'yin toshi tashlanganda 7 soni tushishi hodisasi bo'lsin. Shubhasiz, bu hodisaning ro'y berishining imkoni yo'q. Bu degani, uning ro'y berishi uchun qulaylik tug'diruvchi imkoniyatlar soni $m = 0$ ga

$$\frac{m}{n} = \frac{0}{6}$$

teng. Unda $P(B) = \frac{m}{n} = \frac{0}{6} = 0$, ya'ni bo'lishi mumkin bo'lmagan B hodisaning ehtimolligi 0 ga teng bo'ladi. Shunday qilib, n teng imkoniyatli natijalar soni, m esa A hodisaning ro'y berishi uchun qulaylik tug'diruvchi imkoniyatlar soni bo'lsa, A hodisaning ehtimolligi $P(A) = \frac{m}{n}$

$= \frac{m}{n}$ formula yordamida topiladi.

Ma'lumki, $m \geq 0$, $n > 0$ va $m \leq n$. Bu tengsizliklardan $\frac{m}{n}$

$0 \leq \frac{m}{n} \leq 1$, ya'ni ixtiyoriy hodisa ehtimolligi 0 dan katta yoki teng va 1 dan kichik yoki teng bo'lishi kelib chiqadi: $0 \leq P(A) \leq 1$.

1-masala. Raqamlari har xil ikki xonali son o'ylangan. O'ylangan son tasodifan aytilgan raqamlari har xil ikki xonali son bo'lishi ehtimolini toping.

Yechish: 10 dan 99 gacha sonlar ikki xonali. Raqamlari bir xil ikki xonali sonlar 11, 22, 33, 44, 55, 66, 77, 88, 99 lar bo'lib, ular 9 ta. 10 dan 99 gacha 90 ta son bor. Raqamlari har xil ikki xonali sonlar esa $90 - 9 = 81$ ta.

$$\text{Demak, } P(A) = \frac{m}{n} = \frac{1}{81} \text{ bo'ladi.}$$

$$\text{Javob: } \frac{1}{81}.$$

2-masala. 2000 lotariya bileti sotilgan. Bunda 1 ta biletga 100000 so'm, 4 ta biletga 50000 so'm, 10 ta biletga 20000 so'm, 20 ta biletga 10000 so'm, 165 ta biletga 5000 so'm, 400 ta biletga 1000 so'mdan yutuq chiqishi belgilangan bo'lib, qolgan biletlar esa yutuqsiz. Bitta biletga 10000 so'mdan kam bo'lmagan yutuq chiqish ehtimoli qanday?

Yechish: Bu yerda $m = 1 + 4 + 10 + 20 = 35$, $n = 2000$ chunki, 35 ta biletga 10000 so'mdan yuqori yutuqlar belgilangan.

$$\text{Demak, } P(A) = \frac{m}{n} = \frac{35}{2000} = 0,0175.$$

$$\text{Javob: } 0,0175.$$

3-masala. Ikkita o'yin toshi tashlangan. O'yin toshining yoqlarida tushgan sonlar yig'indisi 5 ga, ko'paytmasi esa 4 ga teng bo'lish ehtimolini toping.

Yechish: o'yin toshi tashlanganda yig'indisi 5 ga, ko'paytmasi esa 4 ga teng sonlar tushishi

$m = 2$ ga teng ($5=4+1=1+4$; $4=1\cdot4=4\cdot1$). Barcha elementar hodisalar soni $n = 36$ ga teng.

Demak, A hodisasining ro'y berish ehtimolligi

$$P(A) = \frac{m}{n} = \frac{2}{36} = \frac{1}{18}$$

ga teng bo'ladi.

Javob: $\frac{1}{18}$. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish o'quvchilarga ma'lumotlar orasidagi munosabatni tushunish, mustaqil fikr yuritish va qaror qabul qilishda yordam beradi. Matematik savodxonlikni rivojlantirish uchun o'quvchilarni quyidagilarga o'rgatish zarur.

Shunday qilib, bizni qiziqtirayotgan hodisaning ehtimolligini topish uchun yetarlicha ko'p marta tajriba o'tkazishimiz lozim ekan. Hodisa ehtimolligini topishning bu usuli juda noqulay va ko'p vaqtni talab qiladi. Shu bilan birga, agar tasodifiy hodisalar ustida tajribalar o'tkazilsa va bu tajribalarning natijalari bir xil bo'lsa, ya'ni ularning ro'y berish ehtimolliligi bir xil ekanligiga ishonish uchun sabablar mavjud bo'lsa, unda tasodifiy hodisaning ro'y berish ehtimolliligi tajribalar o'tkazilmasdan, mulohaza yuritish orqali topish mumkin bo'ladi.

Xulosa. Statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va ularni diagrammalar yordamida tasvirlash o'quvchilarni tanqidiy va tahliliy fikrlashga o'rgatadi. Shu orqali ular ma'lumotlarni tushunish, ulardan foydalanish va xulosalar chiqarish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.Q.Xaydarov, N.N.Tashtemirova. O'rta maktabda ehtimollar nazariyasi va matematik statistika elementlarini o'qitish, o'quv-uslubiy qo'llanma. – Toshkent: "Yangiyul Poligraf Service", 2021. 220-bet.
2. S.Alixonov. Matematika o'qitish metodikasi, o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 2011-y.
3. F.X.Saydaliyeva, N.O.Eshpo'latov. Matematika o'qitish metodikasidan laboratoriya mashg'ulotlari, TDP, 2007. 67-b.
4. Макарычев Ю.Н. и др., Алгебра: элементы статистики и вероятность: учебное пособие для учащихся 7-9 классов общеобразовательных учреждений, 3-е изд. – М.: Просвещение, 2005.-78 с.

Erkin SADIKOV,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Buxoro davlat universiteti
sadikoverkin87@gmail.com

NUTQ AKTLARINI O'QITISHNING DOLZARB VAZIFALARI

Annotatsiya: mazkur maqolada nutq aktlarini o'qitish haqidagi nazariyani amaliy bosqichlarda tashkil etishning ahamiyati haqida mulohaza yuritilib, amaliy jihatdan nutq aktlaridan turli vazifalarda foydalanish masalasi muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: *nutq aktlari, pragmatika, kommunikativ maqsad, iltimos, iltifot, inkor, nutq aktlari vazifalari.*

Аннотация: в данной статье обсуждается важность организации теории обучения речевым актам в практические этапы, а также обсуждается практическое использование речевых актов в различных задачах.

Ключевые слова: *речевые акты, прагматика, коммуникативная цель, просьба, комплимент, отрицание, функции речевого акта.*

Annotation: this article discusses the importance of organizing the theory of teaching speech acts into practical stages and discusses the practical use of speech acts in various tasks.

Key words: speech acts, pragmatics, communicative purpose, request, compliment, negation, speech act tasks.

Kirish. Muloqotda so'zlovchilar nafaqat gap tuzib uni jarayonda qo'llaydilar, balki aynan aytgan gaplari orqali ma'lum bir harakatni ham amalga oshiradilar. J.Yul (1996)ning ushbu iddaosi aynan nutq aktlarini namoyonlashtirish uchun xizmat qiladi. Zero, so'zlovchilar gapirganda ular nafaqat so'zlarni tushuntirish uchun, balki ko'zlangan harakatni bajarish uchun ham qo'llashadi. Aynan mazkur jarayonda so'zlarning yoki gaplarning ijro etilishi orqali sodir bo'lgan harakatlar nutqiy aktlar sifatida e'tirof etiladi¹.

Nutq aktlari nazariyasi pragmatikaning bir sohasi sifatida ma'lum bir kontekstda so'zlovchining so'zlagan so'zlari orqali ifoda etiladigan harakat va mohiyatan anglashiladigan vazifani in'ikos ettiradi.

Tarixiy jihatdan nutq aktlariga oid tadqiqotlar til falsafasi asosida vujudga keladi. Taklif etilgan asosiy tushunchalar va mulohazalar faylasuflar J.Ostin, J.Searle, P.Grays, M.Biersvich tomonlaridan olib borilgan tadqiqotlarga asoslanadi. Insoniy muloqotning minimal birliklari lingvistik iboralar emas, balki ularning bajarilishidir: bayonotlar berish, savollar berish, ko'rsatmalar berish, kechirim so'rash kabi ba'zi xatti-harakatlar; minnatdorchilik bildirish va boshqalar.

Asosiy qism. Insonlar o'zaro muloqotni amalga oshirar ekanlar, ular shunchaki, so'zlarni bir-biri bilan bog'lash uchun emas, balki aytgan gap yoki so'zlariga vazifa yuklaydilar. Shu tariqa, so'zlovchilar

yoki muloqotga kirishuvchilar tilni muayyan harakatni amalga oshirish uchun qo'llaydilar – aynan mazkur jihat nutq aktlarining eng asosiy g'oyasidir. E'tiborli tomoni shundaki, nutq aktlarini odamlar iltimos, iltifot, buyruq, uzr so'rash, va'da berish, rad qilish, shikoyat kabi muayyan vazifalarda maqsadli ishlatadilar. P.Eychisonning e'tirof etishicha, nutq aktlarini qo'llash barobarida insonlar aniq bir natijaga erishishga harakat qiladilar, zero, ular tomonidan ishlatilgan so'zlar shunchaki shakl bo'libgina qolmay, balki harakatni ham ifodalashga xizmat qiladi². Nutq aktlari nazariyasi pragmatikaning bir sohasi sifatida ma'lum bir kontekstda so'zlovchining so'zlagan so'zlari orqali ifoda etiladigan harakat va mohiyatan anglashiladigan vazifani namoyon etadi.

“Does this air-conditioning system work?” – “Bu konditsioner ishlaydimi?”

Mazkur gapni nutq aktining vazifadoshligi nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, bittadan ortiq ma'noni ilg'ab olishimiz mumkin bo'ladi. Jumladan, so'zlovchi konditsioner ishlaydimi yoki yo'qmi, ehtimol, shuni bilmoqchidir. Mabodo u havoning issiqligiga ishora qilib, uni yoqib, ishlatishni nazarda tutayotgan bo'lsa-chi? Yoki konditsionerda biror nosozlikni gumon qilib, uni ustaga ko'rsatish masalasini ko'tarayotgandir?

Guvohi bo'lganingizdek, pragmatik xususiyatiga

¹ Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University press.

² Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University press.

ko'ra nutq aktlarining vazifalari so'zlangan so'z mohiyatini turlicha talqin qilish imkonini beradi. Suhbatdoshlarning bir-birini anglash jarayoni ularning shaxsiy intellekti, mantiqiy va tanqidiy fikrlashi, ma'noning yakka tartibda ong osti interpretatsiyasidan o'tkazishi natijasida amalga oshadi.

Nutq aktlarining o'ziga xosligi haqida gap ketganda, Searlning tadqiqotlari ham keng qamrovga ega ekanligini e'tirof etishga to'g'ri keladi. Uning izlanishlari yuzasidan shuni anglash mumkinki, olim Ostinning yaratgan nazariy silsilasini davom ettiradi, ammo shu asnoda qarama-qarshi hamda bahsli holatlarga to'xtaladi.

Ayni paytda nazariy bilimlarni amaliy loyihalarga aylantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Abu Nasr Forobiy har qanday fan sohasini ikki tarmoqqa, amaliy hamda nazariy qismlarga ajratadi. Qomusiy olim ushbu bilimlardan hayotda foydalanish imkoniyatlarini e'tiborga olib, o'zining sharhlarida ta'limni amaliy tartibda yo'lga qo'yish va real hayotga, insonlarning kundalik faoliyatiga bevosita bog'lash masalasiga to'xtaladi.

Nazariyadan amaliyotga o'tish prinsipini joriy etish jarayonida quyidagi tasniflardan foydalanish kerak:

- o'rganilayotgan materialni, deylik, nutq aktlarining iltifot va inkorni ifodalovchi turlarini o'qitishda talabalarning tajribasi va kuzatishlari bilan, maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari o'quvchilarida nutq aktlarini o'qitishda o'yinni ham raqobat asosida tashkil etish;

- o'qitilishi nazarda tutilgan fundamental bilimlarni real hayot bilan, yangi jamiyatni qurish amaliyoti bilan bog'lash;

- nazariyani amaliyot bilan fanning rivojlanishi uchun nutq aktlarini o'qitishda dialoglar, ijtimoiy vaziyatlar va suhbatlar shaklida isloh qilish dolzarbdir.

Ko'rinib turibdiki, nutq aktlarini o'qitish haqidagi nazariyani amaliy bosqichlarda tashkil etishning ahamiyati salmoqli bo'lib, amaliy jihatdan nutq aktlaridan turli vazifalarda foydalanish maqsadga muvofiq, masalan, biror holatni tasvirlashda:

"It is raining". – "Yomg'ir yog'ayapti".

Ushbu misolda shunchaki tasvirlash emas, balki ma'lumot ham keltirilib, bu tipdagi axborotlar muloqotni boshlab olish uchun o'ziga xos asos bo'la oladi.

Buyruqni ifodalaganda:

"Drop your weapon or I'll shoot you!"

"Qurolingni qo'y, aks holda, o'q uzaman".

Buyruqni ifodalash bu suhbat jarayonidagi muvozanatning bir tomonga og'ishi natijasida yuz beradigan nutq vaziyati bo'lib, odatda, ziddiyat bilan yakunlanish ehtimoli yuqori.

Va'da berganda yoki qasam ichganda:

"I promise I will help you".

"Sizga yordam qilishga va'da beraman".

Il'timosni ifoda etganda: "Please, hold this plate".

"Il'timos, shu likopchani ushlang".

Demak, insonlar tildan kommunikativ maqsadlarda, o'z istak-xohishlarini ifoda etishda foydalanadilar. Aynan muloqot chog'ida so'zlovchining ko'zlagan maqsadining yuzaga chiqishi nutq aktlari bilan bog'liq jarayondir. Jeyms Ostinning nutq aktlarini uchta turga ajratishi nutq aktlari nazariyasi bilan bog'liq fundamental tadqiqotlarning yanada ortib borishiga xizmat qildi.

Nutq aktlarining komponentlaridan bo'lgan "locutionary act"lar aytilgan so'zlarning asl mohiyatini ifodalashga xizmat qiladi. "Locutionary act" larning ushbu xususiyatidan kelib chiqib, ularni "asliyatni ifodalovchi nutq aktlari" deb nomlash maqsadga muvofiq bo'ladi, nazarimizda.

Nutq aktlarining eng diqqatga sazovor va ko'p bahslarga sabab bo'lgan turlaridan navbatdagisi "illocutionary act"lar bo'lib, ular aytilgan jumla yoki gapni so'zlashdan ko'zlangan istak-xohish va maqsadni ifoda etarkanlar, suhbatdoshlar tafakkurida turlicha talqinlarni shakllantiradilar. Har bir talqin esa ijtimoiy xususiyatga ega bo'lib, insonlarning ongida sotsial vazifani paydo qiladi. Aynan mazkur aspektlar natijasida "illocutionary act" larni "ijtimoiy talqinni ifodalovchi nutq aktlari" qabilida qo'llasak, bu turdagi nutq aktining xususiyatlaridan kelib chiqib asosli tarzda nomlagandek bo'lamiz. Zero, ijtimoiy talqinni ifodalovchi nutq aktlari ("illocutionary acts") muloqot jarayonida qo'llanilganda ularning bir emas, bir necha xil talqiniga guvoh bo'lishimiz mumkin.

Nutq aktlarining "perlocutionary act" turi esa mohiyatan tinglovchining eshitgan so'zlari ta'sirida unga murojaatga muvofiq tarzda amalga oshirgan xatti-harakatlarini, ya'ni reaksiyasini ifodalaydi. Ushbu ta'rif "perlocutionary act" larni "natijali-reaktiv nutq aktlari" sifatida e'tirof etish imkonini beradi.

Nutq aktlarining yuqoridagi uchligini bir-biridan farqlash uchun quyidagi misollarning tahlilini amalga oshirish lozim bo'ladi.

"It is hot here".

Asliyatni ifodalovchi nutq aktlari (locutive speech acts) ga ko'ra mazkur diskurs real sharoitda tasvirlash vazifasini bajaryapti, ya'ni so'zlovchi o'zi turgan joyning issiq ekanligini ta'kidlayapti.

Ijtimoiy talqinni ifodalovchi nutq aktlari (illocutive speech acts) ning xususiyatidan kelib chiqib, ushbu holatda so'zlovchi bilvosita so'rov orqali tinglovchidan (yoki boshqa birovdan) derazani ochishni

so'rayotgan bo'lishi mumkin. Natijali-reaktiv nutq akt (perlocutionary speech acts) lari nuqtayi nazaridan tinglovchi derazani ochishi kerak bo'ladi.

Ijtimoiy talqinni ifodalovchi nutq aktlari (illocutionary speech acts) doimo olimlarning e'tiborini tortib kelgan hamda ularning atrofidagi bahslar hali-hanuz tingani yo'q. Ularni to'g'ri tushunish suhbatdoshlardan idrokni ham talab qiladi.

Navbatdagi gap tahlili bilan ijtimoiy talqinni ifodalovchi nutq aktlari (illocutionary speech acts) ni yanada yaxshiroq anglab olishga harakat qilamiz.

"I will see you later". – "Sen bilan keyinroq ko'rishamiz".

Ushbu diskursni uch xil talqin etsa bo'ladi:

– shunchaki taxmin ifodalanayotgan bo'lishi mumkin;

– so'zlovchi va'da berayotgan bo'lishi mumkin;

– so'zlovchi tomonidan tinglovchiga nisbatan qo'llanilayotgan ogohlantirish bo'lishi mumkin.

Ko'rinib turibdiki, mazkur gaplarni turlicha anglash yoki tahlil qilish mumkin. Ijtimoiy talqinni ifodalovchi nutq aktlarini (illocutionary speech acts) mohiyatan konkret interpretatsiya qilish uchun quyidagi ikki turkumga murojaat qilishga to'g'ri keladi.

1) IFID (Illocutionary Force Indicating Devices) – Ijtimoiy talqinni kuchaytiruvchi belgilar (ITKB). Mazkur toifaga mansub so'zlar, asosan fe'l so'z turkumiga tegishli bo'lib, ularning ifodalagan ma'nolari ijtimoiy talqinni namoyon etuvchi nutq aktlari (illocutionary speech acts) ni to'g'ridan-to'g'ri, bevosita anglab olish imkonini beradi.

"I promise you that I will call you tomorrow".

"Sizga ertaga qo'ng'iroq qilishga va'da beraman".

Ushbu misolda aynan "promise" ("va'da bermoq") ijrochi fe'li (performative verb) diskurs ta'sirini kuchaytirishga xizmat qilyapti. Natijada so'zlovchi tomonidan aytilgan bu gapni aynan ijrochi fe'l yordamida bevosita, to'g'ridan-to'g'ri tushunish imkonini beryapti.

Navbatdagi dialogda ham "so'ramoq" ("ask"), "aytmoq" ("tell") fe'llari ham ifodaviy ijrochilik xususiyatini namoyonlashtiradi, shu bilan birga, tashqi (bevosita) ma'noni bilib olishga ko'maklashadi.

Anvar: "Can I talk to Ozoda?" – "Ozoda bilan gaplasha olamanmi?"

Nigora: "No, she is not here". – "Yo'q, u bu yerda emas".

Anvar: "I am asking you – can I talk to her?"

"Men sizdan u bilan gaplasha olamanmi deb so'rayapman?"

Nigora: "And I am telling you – she is not there!"

"Men ham sizga uni bu yerda yo'qligini

aytayapman".

2) Muloqot paytida IFID (ITKB) faqat ifodaviy ijrochi fe'llar bilan emas, balki so'z tartibi, urg'u va intonatsiya bilan ham xarakterlanadi.

Masalan: "She is going!" – "U borayapti!"

Mazkur misolda shunchaki ma'lumot berildi.

"She is going?!" – "U borayapti?!"

Ma'lumot tasdiqlash uchun, shu bilan birga, taajjublanish orqali so'raldi.

"She is going?" – "U borayapti?"

Aniqlik kiritish uchun so'raldi.

Tinglovchi tomonidan suhbatdoshining har qanday murojaatini tushunish muhim sanaladi. Shuning uchun muloqot muhiti vaziyat va sharoit taqozosiga muvofiq bo'lishi kerak. Bu kabi holatlar baxtiyorlik vaziyatlari (felicity conditions) deb nomlanadi.

"I sentence you to 15 days in prison".

"Men sizni 15 kunga qamoq jazosiga hukm qilaman".

Ushbu holatda so'zlovchi muayyan kontekstda aniq vazifani bajaruvchi shaxs bo'lmasa, tinglovchi jarayonni tushunishda qiyinchilikka duch keladi (Yuqoridagi misol holatida so'zlovchi sud zalidagi hakam bo'lishi mumkin).

Nutq aktlari bevosita hamda bilvosita turlarga bo'linarkan, bu borada ularning shakl va mazmunga nisbatan munosabatiga alohida e'tibor qaratish zarur.

"She plants a fir-tree". – "U archa daraxtini ekadi".

Yuqoridagi misolda shaklan darakni, muloqot vazifasiga ko'ra esa gapni ko'rishimiz mumkin.

"Does she plant a fir-tree?" – "U archa daraxtini ekadimi?"

Struktura jihatidan bu fikr so'roq bo'lsa, muloqotdagi vazifasi esa savolni ifodalaydi.

"Plant a fir-tree!" – "Archa daraxtini eking!"

Shaklan buyruqni ifodalayotgan ushbu diskurs, muloqot vazifasi yuzasidan undash, da'vat etish mazmunini bildirish ehtimoli mavjud.

Demak, bevosita amalga oshiriladigan nutq aktlari shakl va vazifa bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatasa, bilvosita amalga oshadigan nutq aktlari esa shakl hamda vazifaga nisbatan noproportional tarzda munosabat qiladi. Shu tariqa, nutq aktlarining tasnifi vujudga keladi.

Ijtimoiy-madaniy qoidalarni bilish boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish uchun zaruriy shartdir. Bu tushuncha nafaqat ijtimoiy me'yorlarni, balki muloqot maqsadlariga erishish uchun tildan foydalanish usullarini ham o'z ichiga oladi. Bir xil ijtimoiy-madaniy muhitga ega bo'lgan odamlar bilan muloqot qilish, odatda, chet el madaniyati vakillari bilan muloqot qilishdan ko'ra osonroqdir.

Texnologiyaning rivojlanishi va xalqaro sayohat imkoniyatlarini hisobga olgan holda, biz chet el madaniyati vakillari bilan har qachongidan ham tez-tez muloqot qilamiz. Biroq, madaniy me'yorlar va so'zlarning ma'nolari o'rtasidagi farqlar hali ham qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Bu, ayniqsa, kommunikatorlar o'zlarining birinchi tilidan (L1) chet tiliga (L2) to'g'ridan to'g'ri tarjimalarga murojaat qilganda to'g'ri keladi. Odamlar madaniy o'zgarishlardan bexabar bo'lgan vaziyatlarda qiyinchiliklar yanada dahshatli bo'lishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yaratilayotgan darsliklarda grammatik kompetensiyalarga yondashib

o'qitish bilan cheklanmay, muloqotning dinamik hamda aktual shakllarini ochib beradigan nutq aktlariga ham keng o'rin berish maqsadga muvofiqdir.

Shu sababli bizning til malakamiz ko'p jihatdan "grammatik va ijtimoiy jihatdan mos keladigan bilim va qobiliyatimizga" bog'liq³. Bu muloqot qilishni istagan L2 ning turli xil sotsiologiyistik xususiyatlarini, masalan, nutq harakatlaridan xabardor bo'lishni talab qiladi. Ya'ni samarali madaniyatlararo muloqot nafaqat jumlaning uning semantik ma'nosida tushunishni talab qiladi, balki "madaniyatlararo kontekstda turli nutq harakatlarini tushunish va amalga oshirish uchun pragmatik kompetensiyani" ham talab qiladi.

³ Bauman R, Sherzer, J. (1975). The Ethnography of speaking. Annual Reviews

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ariel, M. (2008). *Pragmatics and Grammar*. Cambridge University Press.
2. Austin, J. L. (1961a). *Performative utterances*. Clarendon press
3. Bach, K. (2004). *Pragmatics and the philosophy of language*. Malden, Mass: Blackwell.
4. Bach, K. and Harnish, R. M. (1979). *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge, MIT Press.
5. Bauman R, Sherzer, J. (1975). The Ethnography of speaking. Annual Reviews
6. Carston, R. (2002). *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*. Oxford: Blackwell.
7. Gazdar, G. (1979). *Pragmatics: Implicature, Presupposition, and Logical Form*. – New York: Academic Press.
8. Ikromovich, A. I. (2025). Utilizing Aphorisms in Uzbek and English to Express Linguistic Images of The World. *International Journal of Language Learning and Applied Linguistics*, 4(1), 79–83. <https://doi.org/10.51699/ijlal.v4i1.354>
9. Rasulov, Z. (2023). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYADA MANIPULYATSIYA TUSHUNCHASI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 39(39).
10. Rasulov, Z. (2022). Об объекте исследования когнитивной семантики. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 8(8).
11. Rasulov, Z. I. (2023). THE NOTION OF NON-EQUIVALENT WORDS AND REALIAS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES. *Finland International Scientific Journal of Education. Social Science & Humanities*, 11(6), 35-40.
12. Sadikov, E. (2023). Teaching Pragmatic Speech Acts Of Compliments And Refusals In Accordance With Contemporary Methods. *Interpretation and researches*, 1(15).
13. Sadikov, E. (2023). Teaching Pragmatic Speech Acts Of Compliments And Refusals In Accordance With Contemporary Methods. *Interpretation and researches*, 1(15).
14. Sadikov, E. (2024). Innovative Ways Of Teaching Speech Acts Through Auditory Skills. *Science and innovation in the education system*, 3(2), 5-8.
15. Tursunovich, S. E. (2022). *Noval Teaching Technologies of Pragmatic Speech Acts*.
16. Sadikov, E. (2023). Actual Issues of Teaching Pragmatic Competences to English Language Learners in Uzbekistan. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 27(27).
17. Saidov, K. S. (2022). LANGUAGE EVOLUTION AND LANGUAGE ECONOMY. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE " INNOVATIVE TRENDS IN SCIENCE, PRACTICE AND EDUCATION"*, 1(4), 108–115. Retrieved from <https://academicsresearch.ru/index.php/iscitspe/article/view/1019>
18. Searle, J. R. (1968). Austin on locutionary and illocutionary acts. *The Philosophical Review*.
19. Tursunovich, S. E. (2021). Speech acts of refusals: Challenging the challenges. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 2063-2067.
20. Tursunovich, S. E. (2021). Teaching speech acts of compliments: What is what?
21. Tursunovich, S. E. Teaching pragmatic competence in EFL context: the case of Uzbek EFL teachers. *Язык И Культура*, 55.
22. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University press

Nigora ALIMOVA,

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi

"Mehrlil maktab" davlat ta'lim muassasasi direktori;

Nazira ESHDAVLATOVA,

Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi huzuridagi

"Mehrlil maktab" davlat ta'lim muassasasi

umumiy o'rta ta'limni tashkil etish bo'yicha pedagog xodim

GOSPITAL TA'LIMNING AMBULATOR SHAROITIDA YORDAMCHI SO'Z TURKUMLARINING O'QITILISHI (5–11-sinflar kesimida)

Annotatsiya: ushbu maqolada gospital ta'limning ambulator sharoitida o'quvchilarga yordamchi so'z turkumlarini o'qitish usullari tahlil etiladi. 5–11-sinflar uchun mo'ljallangan ushbu tadqiqotda bog'lovchilar, yuklamalar, modal so'zlar va taqlid so'zlar bilan ishlash metodikalari ko'rib chiqilib, o'quvchilarning individual imkoniyatlari va kasallik sababli sinfdan tashqari sharoitda ta'lim olishiga mos keladigan moslashtirilgan yondashuvlar taklif etiladi. Ushbu metodik yondashuvlar orqali o'quv jarayonining samaradorligi oshirilishi va o'quvchilarning til me'yorlarini ongli ravishda o'zlashtirishiga erishish ko'zda tutilgan.

Kalit so'zlar: gospital ta'lim, ambulator sharoit, yordamchi so'z turkumlari, bog'lovchilar, yuklamalar, modal so'zlar, taqlid so'zlar, metodika, til o'qitish, individual yondashuv.

Annotation: this article analyzes the methods of teaching auxiliary word groups to students in outpatient conditions of hospital education. This study, designed for grades 5–11, examines the methods of working with connectives, prepositions, modal words and imitative words, and proposes adapted approaches that correspond to the individual capabilities of students and their ability to receive education outside the classroom due to illness. These methodological approaches are intended to increase the effectiveness of the educational process and achieve conscious mastery of language norms by students.

Key words: hospital education, outpatient setting, auxiliary verbs, conjunctions, prepositions, modal words, imitative words, methodology, language teaching, individual approach.

Kirish. Ta'lim jarayonining har bir bosqichi o'quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, gospital ta'lim sharoitida, ya'ni uzoq muddat kasalxonada yoki uy sharoitida davolanayotgan o'quvchilar uchun o'qitish jarayoni maxsus metodik yondashuvlarni talab qiladi. Ambulator sharoitda ta'lim olayotgan o'quvchilarning bilim olishini samarali tashkil etish dolzarb masalalardan biri bo'lib, ularning lingvistik bilimlarni, xususan, yordamchi so'z turkumlarini o'zlashtirish jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega. [1]

Yordamchi so'z turkumlari – bog'lovchilar, yuklamalar, modal so'zlar va taqlid so'zlar – o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu so'zlar mustaqil leksik ma'noga ega bo'lmasa-da, gap bo'laklari o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishni ta'minlab, nutqning ifodaliligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, ularni samarali o'qitish o'quvchilarning til madaniyatini shakllantirishda katta ahamiyat kasb etadi.[2]

Mazkur tadqiqotda gospital ta'lim sharoitida yordamchi so'z turkumlarini o'qitishning samarali usullari tahlil qilinadi. Xususan, 5–11-sinflarga mo'ljallangan moslashtirilgan interfaol metodlar, individual yondashuv hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari o'rganiladi. Ushbu mavzuni yoritish orqali gospital sharoitida ta'lim olayotgan o'quvchilarning til o'rganish jarayonini yanada qulay va samarali tashkil etishga ko'maklashish maqsad qilingan.

Muhokama va natijalar. Gospital ta'limning ambulator

sharoitida yordamchi so'z turkumlarini o'qitishga oid tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonini o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. 5–11-sinflarda yordamchi so'z turkumlarini o'rgatishda kuzatish, interfaol ta'lim, mustaqil ta'lim hamda yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish metodlaridan foydalanish samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.[3]

Kuzatish va tahlil metodi[4]

Ushbu usul yordamida o'quvchilarga yordamchi so'zlarning gapdagi roli va ularning ma'no ifodalashdagi ahamiyati tushuntiriladi. O'quvchilarga turli matnlar taqdim etilib, ulardagi yordamchi so'zlar ajratib ko'rsatiladi va ularning sintaktik hamda semantik jihatlari tahlil qilinadi.

Amaliy mashg'ulotlar:

O'quvchilarga adabiy matnlar berilib, undagi yordamchi so'z turkumlari ajratiladi.

Har bir yordamchi so'zning vazifasi aniqlanadi va izohlanadi.

Interfaol ta'lim metodlari[5]

Faol muloqot asosida o'qitish yordamchi so'zlarni o'zlashtirish samaradorligini oshiradi. Quyidagi interfaol metodlardan foydalanish mumkin:

a) "Tushunchalar tarmog'i" usuli.

O'quvchilar yordamchi so'zlar bilan bog'liq tushunchalarni izchil o'rganib, ularning vazifalarini anglaydilar.

Amaliy mashg'ulotlar:

O'quvchilarga bir nechta bog'lovchi, yuklama yoki modal so'z taqdim etiladi.

Ushbu so'zlarning gaplardagi o'zni va ma'nosi tahlil qilinadi.

O'quvchilar yordamchi so'zlarning o'zaro bog'liqligini tushunib yetadilar.

b) "Blits savol-javob" usuli.

Bu metod yordamida o'qituvchi yordamchi so'zlar ishlatilgan gaplarni aytadi, o'quvchilar esa ularning turini aniqlaydi. Misol:

O'qituvchi: "Men esa uyda qoldim."

O'quvchi: "Esa bog'lovchi so'z sifatida ishlatilgan."

Mustaqil ta'lim va masofaviy o'qitish metodlari[6]

Gospital ta'lim sharoitida o'quvchilar mustaqil yoki masofaviy ta'lim olishga ehtiyoj sezadi. Shuning uchun ularga yordamchi so'zlarni mustaqil o'rganish uchun quyidagi usullar tavsiya etiladi:

a) videodarslar va onlayn testlar.

Yordamchi so'zlarni vizual va audio materiallar orqali tushuntirish samarali natijalar beradi.

Amaliy mashg'ulotlar:

O'quvchilarga bog'lovchilar va yuklamalar haqida qisqa videodarslar taqdim etiladi.

Onlayn testlar orqali o'zlashtirish darajasi baholanadi.

b) Elektron darslik va o'quv platformalaridan foydalanish.

O'quvchilar elektron darsliklar va onlayn platformalar orqali yordamchi so'zlarni mustaqil o'rganishlari mumkin.

Amaliy mashg'ulotlar:

O'quvchilar yordamchi so'zlar haqidagi nazariyani mustaqil o'qib chiqadilar.

Interaktiv mashqlar orqali bilimlarini mustahkamlashadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

Gospital ta'limda moslashtirilgan o'qitish muhim.

An'anaviy dars usullari ambulator sharoitdagi o'quvchilar uchun har doim samarali bo'lavermaydi. Shuning uchun dars metodlarini ularning jismoniy va psixologik holatiga moslashtirish zarur.

Interfaol va vizual metodlarning samaradorligi. Yordamchi so'zlarni o'rgatishda "Tushunchalar tarmog'i", "Blits savol-javob" va "Dialog yaratish" kabi interfaol metodlar yaxshi natija beradi. Videodarslar va elektron resurslardan foydalanish esa masofaviy va mustaqil o'qish uchun samarali yechimdir.

O'quvchilarga individual yondashuv zarur. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, gospital ta'limdagi o'quvchilar uchun individual ta'lim rejaları ishlab chiqilishi lozim. Ularning ta'lim olish tezligi, darslarga qiziqishi va ishtiroki hisobga olinishi kerak.

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish muhim. Yordamchi so'zlar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. "Matn yaratish" va

"Dialog yaratish" kabi usullar orqali o'quvchilarning til madaniyatini rivojlantirish mumkin.

Mustaqil ta'limning ahamiyati. Ambulator sharoitdagi o'quvchilar ko'pincha mustaqil ta'lim olishga ehtiyoj sezadilar. Ular uchun maxsus o'quv materiallari, onlayn resurslar va testlar taqdim etilishi lozim.

Gospital ta'limning ambulator sharoitida yordamchi so'z turkumlarini o'qitish samaradorligini oshirish uchun quyidagi yondashuvlar tavsiya etiladi:

Individuallashtirilgan ta'lim – har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashgan metodika.

Interfaol metodlar – o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlash.

Masofaviy va mustaqil ta'lim materiallari – elektron darsliklar, testlar va interaktiv mashqlar.

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish – matn va dialog yaratish usullari orqali til kompetensiyalarini shakllantirish.

Ushbu yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish orqali gospital sharoitida ta'lim olayotgan o'quvchilarning grammatik bilimlarini rivojlantirish hamda lingvistik ko'nikmalarini mustahkamlashga erishish mumkin.

Xulosa. Gospital ta'limning ambulator sharoitida yordamchi so'z turkumlarini o'qitish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini moslashtirish muhim ahamiyatga ega. 5–11-sinflarda bog'lovchilar, yuklamalar, modal so'zlar va taqlid so'zlarni samarali o'qitish uchun usullar ishlab chiqilishi ta'lim sifatini yaxshilashda asosiy omil bo'ladi.

Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarga olib keldi:

Individuallashtirilgan yondashuvning samaradorligi – har bir o'quvchining jismoniy va psixologik holatiga mos metodlarni tanlash zarur.

Interfaol va vizual metodlarning samaradorligi – "Blits savol-javob", "Tushunchalar tarmog'i" va "Dialog yaratish" kabi metodlar yordamchi so'zlarni o'rgatishda samarali natijalar beradi.

Masofaviy va mustaqil ta'limning keng imkoniyatlarini qo'llash zarur – videodarslar, elektron darsliklar va interaktiv testlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi.

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirishga e'tibor qaratish zarur – yordamchi so'zlarning jonli nutqda to'g'ri ishlatilishini mustahkamlash uchun ijodiy yozma va og'zaki mashqlar muhim hisoblanadi.

Ushbu yondashuvlar orqali gospital ta'lim sharoitida o'quvchilarning grammatik bilimlari mustahkamlanadi, lingvistik ko'nikmalari rivojlanadi va ular ona tilida to'g'ri hamda ravon nutq so'zlashga erishadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. Karimov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Sharq, 2021.
4. Mahmudov N., Sodiqova M. O'zbek tilining sintaksisi. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
5. Gospital va masofaviy ta'lim bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent: Innovatsion ta'lim markazi, 2023.
6. Jahon pedagogik tajribasida gospital ta'lim. – Moskva: Pedagogika va innovatsiyalar markazi, 2021.

Kumri ALLABERDIYEVA,
TerDPI, Maktabgacha ta'limda tarbiyani
tashkil etish kafedrası dotsenti

TA'LIM MUHITINING NEYROPEDAGOGIK TARKIBI

Annotatsiya: ushbu maqolada har bir bolada ta'lim olish, atrof-muhitni tushunish va tafakkur qilish jarayoni turlicha kechishi, inson bosh miyasi ma'lumotlarni qabul qilish hajmi va ishlashi u yoki bu xotira tizimining ustunligi va tafakkur jarayonlarining borish tezligi bilan farq qilishi, ta'lim jarayonini rejalashtirish va tashkil qilishda har bir individ bosh miya yarimsharlari faoliyatining o'ziga xosliklarini hisobga olish ta'lim jarayoni samaradorligini sezilarli darajada oshirishini hisobga olish muhimligi haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: *kognitiv rivojlanish, emotsional rivojlanish, neuroplasticity, multisensorlik o'qitish, neurofeedback, neuroindividual yondashuv, vertikal neyropedagogik maydonlar, gorizontal neyropedagogik maydonlar.*

Аннотация: в статье рассматривается важность учета того, что процесс обучения, познания окружающего мира и мышления у каждого ребенка индивидуален, что объем и функционирование возможностей человеческого мозга по переработке информации различаются в зависимости от доминирования той или иной системы памяти и скорости мыслительных процессов, а также того, что учет специфики деятельности полушарий головного мозга каждого человека при планировании и организации образовательного процесса существенно повышает его эффективность.

Ключевые слова: *когнитивное развитие, эмоциональное развитие, нейропластичность, мультисенсорное обучение, нейробиоуправление, нейроиндивидуальный подход, вертикальные нейропедагогические поля, горизонтальные нейропедагогические поля.*

Annotation: this article discusses the importance of taking into account that the process of learning, understanding the environment, and thinking is different for each child, that the volume and functioning of the human brain's ability to process information varies with the dominance of one or another memory system and the speed of thought processes, and that taking into account the specifics of the activity of each individual's cerebral hemispheres when planning and organizing the educational process significantly increases the effectiveness of the educational process.

Key words: *cognitive development, emotional development, neuroplasticity, multisensory learning, neurofeedback, neuroindividual approach, vertical neyropedagogical fields, horizontal neyropedagogical fields.*

Kirish. Barchamizga ma'lumki, murabbiy va pedagoglardan ta'lim oluvchilar, xususan maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga va boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim va tarbiya berish jarayonida ta'lim oluvchi shaxsini har tomonlama va chuqur bilishlarini, ularning psixofiziologik xususiyatlari bilan bir qatorda neyrologik imkoniyatlari hamda jihatlarini hisobga olishlarini talab qiladi. Bunda ta'lim dasturlarini o'zlashtirishga qiyalayotgan o'quvchilarga murabbiy va pedagoglar tomonidan alohida e'tibor qaratilishi muhimdir, chunki o'quv dasturlarini o'z vaqtida o'zlashtirmaslik shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim muhitining neyropedagogik tarkibi, asosan, o'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning neyropsixologik asoslaridan

iborat. Bunda muhitning o'quvchi psixologiyasi va miyaning ishlash prinsiplari bilan uyg'unlashtirilgan o'qitish metodlari va strategiyalarini ishlab chiqish asosiy maqsad hisoblanadi. Neyropedagogika – bu ta'lim va miyaning o'zaro ta'siri haqida ilmiy tadqiqotlar olib boradigan soha bo'lib, u quyidagi tarkibiy qismlardan iborat bo'lishi mumkin:

Kognitiv rivojlanish: ta'lim jarayonida o'quvchining diqqatini, xotirasini, tafakkurini va mantiqiy fikrlashini qo'llab-quvvatlash. Neyropedagogik usullar yordamida o'quvchilarni yaxshiroq anglash, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish va miyaning ishlashini optimallashtirishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Bugungi kunda individual lateral profil turlari bilan bog'liq bo'lgan bir qator tasniflar mavjud bo'lib, ular orasida N.N.Bragina, T.A.Dobroxotova, Y.D.Xomskaya,

P.Dennislarning tasniflari alohida e'tiborga ega. Ular turli tamoyillarga asoslanadi. Xususan, Y.D.Xomskayaning tasnifi 27 ta turni o'z ichiga oladi hamda yetakchi qo'l, ko'z va quloq mutanosibligiga asoslanadi. Lateral tashkil etish tizimi P.Dennis fikriga ko'ra, individual lateral soha rivoji yetakchi qo'l, ko'z, quloq hamda yetakchi bosh miya yarim shari mutanosibligiga asoslanishi maqsadga muvofiq bo'lib, bunda 32 ta tur ajratib ko'rsatiladi.

A.R.Luriya yozuv ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallash uchun o'quvchi qo'llar va ko'zlarini yuqoriga-pastga, chapga-o'ngga, soat strelkasiga qarama-qarshi harakatlantirishi lozim ekanligini ta'kidlagan.

Tahlil va natijalar. Miyaning o'zgartirilishi (neuroplasticity): ta'lim jarayonida miya yangi bog'lanishlarni yaratishi mumkin. O'rganish jarayonining neyropedagogik aspektlari, o'quvchilarga yangi ko'nikmalarni o'rganish va o'z miyasining strukturasini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish va ilgari o'rganilganlarni mustahkamlash imkoniyatlarini oshiradi.

Hissiy holatni inobatga olish: ta'lim muhitida o'quvchilarning emotsional holati va stress darajasi e'tiborga olinishi zarur. O'quvchining salbiy emotsional holati yoki stress holati o'rganishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Neyropedagogika, o'quvchilarning hissiy xavfsizligini yaratish va ularni ijobiy emotsional holatga keltirishga qaratilgan metodlarni taklif qiladi.

Ijtimoiy o'rganish: ta'lim muhiti o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini, hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi kerak. Neyropedagogika ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradigan o'quv faoliyatlarini (guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar va boshqalar) qo'llaydi. Bu, o'quvchilarning miya faoliyatini, ayniqsa, ijtimoiy muhitda to'g'ri javoblar berish qobiliyatini oshiradi.

Aktiv va ishtirokchi o'rganish: neyropedagogik ta'limda o'quvchilarni faqat passiv ravishda ma'lumot olishga emas, balki interaktiv metodlar orqali faol o'rganishga undaydi. O'quvchilarni qiziqarli va kreativ faoliyatlarga jalb qilish, ular bilan hamkorlikda masalalarni hal qilish va turli metodlar orqali fikrni rivojlantirish jarayonini kuchaytiradi. Bu, miyaning samarali ishlashiga yordam beradi.

O'z-o'zini anglash va o'zini baholash: o'quvchilarning o'rganish jarayonidagi muvaffaqiyatlari va xatoliklari haqidagi qayta aloqa, ularni o'z faoliyatini baholashga va keyingi o'rganish uchun maqsadlar qo'yishga undaydi. Neyropedagogik ta'limda o'quvchilarga o'zlarining rivojlanishini kuzatish va

mustahkamlash uchun samarali metodlar taqdim etiladi.

Birinchi va ikkinchi darajali ko'nikmalar: ta'limda nafaqat akademik ko'nikmalar, balki ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish kabi yuqori darajali ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratiladi. Neyropedagogika, o'quvchilarning ko'nikmalarni kengaytirish va rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi.

Fizik va psixologik muhit: ta'lim muhitining tashqi va ichki omillari, jumladan, sinfning dizayni, sharoitlar, o'qituvchining o'rganish uslubi va sinfdoshlar bilan aloqalar, o'quvchilarni o'rganish uchun qulay sharoit yaratadi. Neyropedagogik yondashuvda bu omillarni hisobga olish va o'quvchilarning eng yaxshi natijalarini ta'minlash uchun optimal muhitni yaratish muhim ahamiyatga ega.

Neyropedagogik ta'limning asosiy holatlari o'quvchilarning nafaqat bilim olishni, balki emotsional va ijtimoiy rivojlanishini, o'z qobiliyatlarini to'liq ochib berishini ta'minlashga qaratilgan. Bu holatlar ta'lim jarayonini samarali va o'quvchi ehtiyojlariga mos ravishda tashkil etish uchun zarur bo'ladi.

Vertikal neyropedagogik maydonlar – bu ta'lim jarayonida o'quvchining kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish bosqichlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ifodalaydigan tushuncha. Boshqacha aytganda, bu maydonlar o'quvchining o'zgarish va rivojlanish jarayonlarini neyropedagogik yondashuv asosida tizimlashtirishni ko'zda tutadi. Vertikal neyropedagogik maydonlar, asosan, ta'lim jarayonining yuqori darajadagi strukturaviy qatlamlari bo'lib, o'quvchining shaxsiy, kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlaydi.

Vertikal neyropedagogik maydonlar quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:

Shaxsiy rivojlanish (individual maydon): har bir o'quvchining miya faoliyatini va xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning individual ehtiyojlariga mos ravishda o'rganish jarayonini tashkil etish. Bu maydonda o'quvchilarning o'rganish uslubi, kuchli va zaif tomonlari, ehtiyojlari va shaxsiy xususiyatlari hisobga olinadi. Neyropedagogika bu maydonni shakllantirishda individual o'rganish jarayonini optimallashtirish uchun kognitiv va emotsional omillarni hisobga oladi.

Kognitiv rivojlanish (intellektual maydon): O'quvchilarni yangi bilimlarni o'zlashtirishga va mavjud ma'lumotlarni qayta ishlashga o'rgatish. Bu maydonda miyaning kognitiv jarayonlari (diqqat, xotira, tafakkur, mantiqiy fikrlash, qaror qabul qilish) faol ravishda rivojlanadi. Ta'lim jarayonida bu maydonni shakllantirish uchun o'quvchilarning miya faoliyatini

rivojlantirishga qaratilgan metodlar va yondashuvlar qo'llaniladi. Masalan, ko'p sensorli o'qitish, muammoli vazifalar, va o'rganishni rag'batlantiruvchi faoliyatlar.

Emotsional rivojlanish (hissiy maydon): o'quvchilarni o'z hissiyotlarini tushunish va boshqarish, shuningdek, emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan maydon. Ta'lim muhitida o'quvchilarning emotsional holati, stress darajasi, ijobiy va salbiy hissiyotlar bilan qanday kurashishni o'rganishlari kerak. Neyropedagogik yondashuvda bu maydonni shakllantirish uchun o'quvchilarning o'zini ifodalash, o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalarga nisbatan empatiya ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantiradigan faoliyatlar qo'llaniladi.

Ijtimoiy rivojlanish (ijtimoiy maydon): o'quvchilarni ijtimoiy tizimda muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlash. Bu maydon o'quvchilarning boshqa odamlar bilan munosabatda bo'lish, guruhda ishlash, o'zaro aloqalarni boshqarish, va jamoaviy faoliyatlarga integratsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Neyropedagogik yondashuvda bu maydonda ijtimoiy o'rganish, jamoaviy ishlash, va ijtimoiy-emotsional muloqotlarni rivojlantirishga e'tibor qaratiladi.

Axloqiy rivojlanish (axloqiy maydon): o'quvchilarni to'g'ri qarorlar qabul qilish, mas'uliyatni his qilish va axloqiy me'yorlarga amal qilishga o'rgatish. Bu maydon ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarni o'zaro hurmat, halollik,

adolat va o'zini o'zi tarbiya qilishga rag'batlantiradi. Neyropedagogika axloqiy rivojlanishning muhimligini ta'kidlaydi va o'quvchilarga o'zlarining axloqiy qarorlarini to'g'ri shakllantirishga yordam beradi.

Gorizontaal neyropedagogik maydonlar – bu ta'lim jarayonida o'quvchining rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun neyropedagogik yondashuvda tashkil etilgan va o'quvchilarning kundalik faoliyatlarini, o'rganish jarayonlarini, ijtimoiy munosabatlarni va o'zaro aloqalarni yaxshilashga qaratilgan ko'plab qo'llaniladigan metod va strategiyalarni o'z ichiga oladi. Gorizontaal maydonlar vertikal neyropedagogik maydonlardan farqli o'laroq, o'quvchilarning rivojlanishini yuqori bosqichlardan pastga qarab emas, balki o'quvchilarni teng darajada rivojlantiruvchi, turli sohalarda bir vaqtning o'zida amalga oshiriladigan faoliyatlar to'plami sifatida ifodalanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, vertikal neyropedagogik maydonlarning umumiy mohiyati: ushbu maydonlar ta'lim jarayonida o'quvchilarning turli jihatlarini rivojlantirishga, ularga mos va samarali o'rganish sharoitlarini yaratishga qaratilgan. Har bir maydon bir-biri bilan bog'liq bo'lib, o'quvchining umumiy rivojlanishini ta'minlash uchun muvofiq ravishda ishlaydi. Vertikal neyropedagogik maydonlar o'quvchilarni shaxsiy va jamoaviy jihatdan rivojlantirishga yordam beradi, ularning miyaning turli qismlarini va faoliyatlarini qo'llab-quvvatlab, ta'limning samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Брагина Н.Н., Доброхотова Т.А. Функциональные асимметрии человека. – М.: Медицина, 1988. – 240 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. М., 1996.
3. Трошин О.В. Нейропедагогика. – Нижний Новгород., 1999.
4. Karimova Z.I. Ta'limda kognitiv rivojlanish va shaxsga moslashtirilgan yondashuvlar. – Toshkent: Zebo prints, 2017.
5. K.X. Аллабердиева. Мактабгача катта ёшдаги болаларда ижодий фаолликни шакллантиришнинг нейропедагогик имкониятлари// - ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ, 2020.
6. K.A. Xamrayevna. To The Question on Neuropedagogic Possibilities of Formation of Creative Activity at Children of the Senior Preschool Age// International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). Ст 265-267.

REFLEKSIV MAHORATNI SHAKLLANTIRISHNING JARAYONLI MODELLARI VA METODIKASI

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy pedagogik talablardan biri bo'lgan refleksiya va refleksiv mahorat, uning shakllanishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan modellar va metodikalar haqida gap boradi. Unda o'qituvchining refleksiv qobiliyatga ega bo'lish natijalari, refleksiyaning holati, pedagogik-psixologik jihatidagi talqinidagi natijalari haqida fikr va mulohazalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *refleksiv mahorat, refleksiv mahoratni shakllantirish, model, refleksiv ta'lim metodikasi.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются рефлексия и рефлексивная компетентность как одни из современных педагогических требований. Описаны модели и методики, необходимые для их формирования и развития. Приводятся мнения и рассуждения о результатах наличия у преподавателя рефлексивных способностей, состоянии рефлексии, а также о её трактовке с педагогико-психологической точки зрения.

Ключевые слова: *рефлексивные навыки, формирование рефлексивных навыков, модель, рефлексивная методика обучения.*

Annotation: this article discusses reflection and reflective competence, which are among the modern pedagogical requirements. It covers the models and methods necessary for their formation and development. The article presents thoughts and opinions on the outcomes of teachers possessing reflective abilities, the state of reflection, and its interpretation from pedagogical and psychological perspectives.

Key words: *reflexive skills, formation of reflexive skills, model, reflexive teaching methodology.*

Bugungi kunda refleksiv ta'lim metodikalari ishlab chiqilgan va asosan, oliy ta'lim, oliy ta'limdan keyingi ta'lim jarayonlarida muvaffaqiyat bilan qo'llanilmoqda hamda mazkur metodikalarni ta'limning quyi bo'g'inlariga ham tatbiq etish ustida samarali tadqiqotlar olib borilmoqda. Refleksiv metodikalarning ta'lim jarayonlarida qo'llanishini ta'minlovchi, ularning samaradorlik darajasini aniqlovchi 3 ta didaktik mezonlar mavjud bo'lib, ular quyidagilardir:

- refleksiya natijasida erishiladigan maqsadning mohiyatini oydinlashtirish;
- refleksiya vositasida bilimlarni o'zlashtirishning usullarini belgilab olish;
- refleksiv metodikalarni joriy etishda ta'lim jarayoni subyektlarining o'zaro munosabatlarining xususiyatlarini aniqlash. Refleksiv ta'lim natijasida erishiladigan maqsad ta'lim oluvchilarning mustaqil ravishda yangi faoliyat turlarini topishlari, mavjud ma'lumotlar yordamida yangi bilim manbalarini izlashlari va ularning samaradorlik darajasini aniqlashlariga asoslanadi. Biz bu elementlarning keng tarqalgan turlariga batafsil to'xtalib o'tamiz. Bular: 1. Refleksiv munozara. 2. Refleksiv videotrening. 3. Refleksiv o'yinlar. 4. Refleksiv-innovatsiyaviy seminarlardir.

Refleksiv munozara. Refleksiv munozaraning mohiyati shundaki, guruhlardan biri muayyan mavzu bo'yicha yechim loyihasini taklif etadi, ikkinchi guruh esa mazkur loyihani yanada maqbullashtirishning muqobil variantini ilgari suradi, uchinchi guruh mazkur loyihani to'ldirish bo'yicha amaliy rejalar beradi. Mashg'ulot davomida guruhlarning vazifasi almashib turishi (ya'ni vazifalar o'zgarishi) mumkin. Bu esa har bir guruh ishtirokchilariga fikrlash jarayonining har bir pozitsiyasida o'z imkoniyatini sinab ko'rishga, loyiha "muallifi" sifatida yo'l qo'ygan kamchilik va xatolarini

maqbullashtiruvchi hamda "to'ldiruvchi" shaxslar "ko'zi" bilan ilg'ashga ko'maklashadi. Refleksiv munozara nafaqat muayyan loyiha bo'yicha mukammal ma'lumot yig'ish, balki ularni tahlil etish, zarurat tug'lsa to'ldirish va tahrir qilish uchun real imkoniyatlar taqdim etadi. Biz bu elementlarning keng tarqalgan turlariga batafsil to'xtalib o'tamiz. Bular: 1. Aytish lozimki, refleksiv metodika ham boshqa metodikalar singari o'z maqsadlari, qo'llanish usul va sharoitlari, ta'lim jarayoni subyektlarining o'zaro munosabatlariga xususiyatlariga muvofiq bo'lishi maqsadga muvofiqdir. V. A. Metayeva refleksiv metodikaning quyidagi oliy ta'lim va oliy ta'limdan keyingi ta'lim uchun xos bo'lgan alohida shart-sharoitlarni ko'rsatib o'tadi. Mazkur alohida shart-sharoitlar quyidagilardir:

– ta'lim subyektlarining muayyan soha yoki o'rganilayotgan mavzu bo'yicha o'rganish tajribasi yoki uning o'z shaxsiy tajribalariga tayana olish xususiyatlari. Refleksiv metodika uchun mazkur sharoitning zarurligi har doim refleksiya zahirida uning namoyon bo'lishi uchun turtki bo'la oladigan hodisa, jarayon, voqea yoki aniq bir g'oya yotishi bilan tushuntiriladi, ya'ni har qanday refleksiya aniq bir maqsadli psixologik hodisa bo'lib, muayyan voqelik hosilasidir;

– ta'lim oluvchining eng muhim ehtiyojlarini hisobga olish (ma'lumki, ta'lim jarayonining samarali kechishini ta'minlash uchun taqdim etiladigan o'rganish mavzusi ta'lim oluvchining ta'limiy va hayotiy ehtiyojlariga muvofiq bo'lishi hamda refleksiv mahoratini namoyon qilishi uchun turtki bo'la olishi lozim); -ta'lim oluvchining an'anaviy aqidalardan yiroqda bo'lishi, dunyoni o'z tasavvurida qabul qila olish qobiliyati, har bir voqea-hodisa va ashyoni o'z dunyoqarashidan kelib chiqqan holda kuzata olishi;

– ta'lim oluvchida moddiy ehtiyojlar yoki shaxsiy manfaat bilan bog'liq bo'lmagan ta'limiy motivatsiyaning rivojlanganligi;

– ta'lim jarayoniga ta'lim oluvchining shaxsiy fazilatlarini ham mohirlik bilan uyg'unlashtirib yuborilishi (mustaqilligi, fikrlash madaniyati, bahs madaniyati va shu kabilar). Akmeologiya nuqtai nazaridan mazkur shart-sharoit eng muhim sanaladi, negaki, har qanday kasbiy mahorat insonning shaxsiy va kasbiy fazilatlarining umumlashishi hosilasidir;

– refleksiv ta'lim metodikasining tahlil, tanqid va me'yorlashtirish kabi refleksiv elementlarga asoslanganligi;

– refleksiv metodikaning ta'lim jarayoni subyektlarining fikrlash faoliyatiga asoslanganligi;

– refleksiv metodikaning ta'lim jarayonida jamoaviylikka asoslanganligi: bunda ta'lim jarayoni subyektlari hal etilishi lozim bo'lgan ta'limiy masalaga oid o'z qarashlariga ega bo'lgani holda jamoaviy mulohazalar va bahs-munozaralar yakunida hal qiluvchi fikr va xulosaga kelinadi. Hisobga olish lozimki, refleksiv jarayonda alohida bir shaxsning fikri yoki taklifi to'liq rad etilmaydi, balki to'ldiriladi yoki uning eng muhim jihatlari boshqa fikrni to'ldirish uchun qabul qilinadi. Metayevaning tadqiqotlarida refleksiv ta'lim metodikasining tatbiq etilish ko'rinishlari o'rganib chiqiladi va tavsiya etiladi. Unga ko'ra refleksiv texnologiyani quyidagi ko'rinishlarda ta'lim amaliyotiga joriy etish mumkin:

Dialogli metodikalar. Mazkur ko'rinishda tatbiq etiladigan metodikalar ta'lim ishtirokchilarining dialoglari va mualliflik nuqtayi nazarining bayon etilishi hamda uning boshqalar tomonidan anglab yetilishi asosiga quriladi. Dialogli metodikalarda murakkab kommunikatsiyasining birinchi jumlasini (ba'zan esa birinchi so'zi) ustida tashkil etiladigan bahs-u munozaralarga asoslanadi. Dialogni tashkil etish uchun muhim shart mualliflik nuqtai nazarining bayon etilishi va mazkur bayonning tushunilishi va ayrim jihatlarning aniqlashtirib olinishidan iboratdir. Nuqtai nazar to'liq tushunilmasa, dialog davom etishi mumkin emas, shuningdek, mavzu atrofidagi bahslar ham yangi ma'lumotlar, bilimlar va mavzuga oid ma'lumotlarni keltirib chiqarmaydi. Ya'ni "dialoglar juda qadim zamonlardan buyon yangi bilimlarning manbai bo'lib xizmat qiladi".

Interfaol metodikalar. Refleksiv texnologiyalar interfaol metodikalar ko'rinishida pedagogik amaliyotga har xil

qiziqarli o'yinlar va bahs-munozaralar orqali joriy etiladi. Interfaol metodikalar ko'rinishida joriy etiladigan refleksiv texnologiyalar quyidagi xossalarga ega:

1. Dars mashg'ulotida muhokama etiladigan mavzu ta'lim jarayoni ishtirokchilarining hayotiy, ta'limiy va kasbiy tajribalaridan kelib chiqqan holda tanlanishi lozim. Muayyan darajada tajribaning bo'lmasligi mavjud refleksiv vaziyat uchun zarur bo'ladigan sharoitlarni yaratishga imkon bermaydi. Buning oqibatida muhokamalar sun'iy, muhokama va munozaralar yakunida olinadigan natijalar faraz mazmuniga ega bo'lib, haqiqatdan yiroq bo'ladi.

2. Kirish ma'ruzasi muammoli masala yoki ziddiyatli vaziyat asosiga ishlab chiqilgan bo'lib, bunda o'qituvchi-pedagog muammoli vaziyat yaratishning barcha usullaridan foydalanishi mumkin.

3. O'qituvchi-pedagog ta'lim jarayoni ishtirokchilarining vaziyatni bir tomonlama emas, ko'p qirrali tasavvur etgan hamda moslashuvchan va variativ yechimlar taklif qilishga bo'lgan harakatlarini rag'batlantirishi, shu yo'l bilan dogmatik fikrlashning oldini olishi lozim.

4. O'qituvchi-pedagog ta'lim jarayoni ishtirokchilarining mustaqil bilim olishga yo'naltirilgan motivatsiyalarini, ijodiy ibtidoaning rivojlanib borishini, motivatsiya va ijodiy ibtidoni o'z-o'zini rivojlantirish maqsadida uyg'unlashtirishga bo'lgan harakatlarini rag'batlantirishi kerak.

5. O'qituvchi-pedagog tinglovchilarning (ta'lim oluvchilarning) shaxsiy imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda muhokamalar tashkil etmogi (mustaqil fikrlash va intilishlarni rag'batlantirishi, umumiy qarashlarga muqobil farazlarni qo'llab-quvvatlashi, mas'uliyat, mustaqillik, o'z fikrida qat'iy turuvchanlik, o'zgalar fikriga hurmat kabi fazilatlar shakllanadigan muhit barpo qilishi) lozim.

6. Interfaol refleksiv metodikada bahs-munozara davomida ham, jamoaviy va individual refleksiya tashkil etishda ham refleksiv elementlar (tahlil, tanqid, me'yorlashtirish)ga tayaniladi.

7. O'qituvchi-pedagog interfaol refleksiv metodikani amalga oshirishda o'zining tavsiflovchi (jarayonni soddalashtiruvchi)lik, tashkilotchilik vazifasini bajarib, ta'lim oluvchilarning munozara va muhokamalardagi faolliklarini ta'minlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань, 1988. 240 с.
2. Muslimov N., Usmonboyeva M., Sayfurov D., To'rayev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik. – Toshkent, 2015. 120-bet.
3. Donayeva Sh.A. Pedagogik ta'lim tizimidagi refleksiv ta'lim texnologiyalari // Yangi O'zbekistonda maktabgacha ta'lim: kecha, bugun va ertaga. Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Jizzax, 2023.
4. Nurullaeva SH. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari pedagogik tayyorgarligini modellashtirish nazariyasi va metodikasi. Ped.fan.dokt. diss. Qarshi. 2021.165-264-betlar.
5. Donayeva Sh.A. Jamoaviy dars mashg'ulotlari tizimida talabalarda refleksiv mahoratni shakllantirishning jarayonli modellari va metodikasi // Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM texnologiyasini qo'llash: xalqaro tajribalar, rivojlanish strategiyalari, intensiv usul va vositalari. Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Qarshi, 2023. 198-201-betlar.
6. Donayeva Sh.A. Refleksiya, refleksivlik, refleksiv mahorat tushunchalari, pedagogika, psixologiya va falsafa fanlarining o'rganish obyekti sifatida // O'zbekistonning yangi taraqqiyot tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillashtirish muammolari. Xalqaro onlayn ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Qarshi, 2022. 371-373-betlar.

Mavluda QOSIMOVA,
Islom Karimov nomidagi TDTU
Olmalik filiali "Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tillar" kafedrası
katta o'qituvchisi

SIFATLI TA'LIMNI – SIFATLI PEDAGOGLAR AMALGA OSHIRADI

Annotatsiya: mazkur maqolada ta'lim jamiyatimizni rivojlantiruvchi asosiy omil ekanligi hamda ta'limning sifati va samaradorligi kasbiy jihatdan sifatli pedagoglarga bog'liqligi ilmiy pedagogik jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: *ta'lim, bilim, malaka, ko'nikma, ma'lumot, kasbiy kompetentlik, sifat, samaradorlik, baho, ekvalentlik, natija, ta'lim jarayoni, pedagogik yondashuv.*

Annotation: in this article, it is explained from the scientific and pedagogical point of view that education is the main factor in the development of our society and that the quality and effectiveness of education depends on professional quality teachers.

Key words: *education, knowledge, competence, knowledge, information, professional competence, quality, efficiency, assessment, equivalence, result, educational process, pedagogical approach.*

Аннотация: в данной статье с научной и педагогической точки зрения объясняется, что образование является ключевым фактором развития нашего общества, а качество и эффективность образования зависят от профессионального уровня преподавателей.

Ключевые слова: *образование, знания, компетентность, информация, профессиональная компетентность, качество, эффективность, оценка, эквивалентность, результат, образовательный процесс, педагогический подход.*

Ma'lumki, XX asrda ko'plab iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda keng qadam tashlab borayotgan sanoatlashish XXI asrga kelib innovatsion rivojlanish davrini boshidan kechirmoqda. Uning odimlari bilim, ta'limda kreativ yondashish, ilmiy texnologiya va ishlab chiqarishda yangicha yondashuvni talab etadi. Jamiyatimiz taraqqiyoti ta'lim – tarbiya yo'nalishida yangi evolyutsion taraqqiyot bosqichini yuzaga kelganini ko'rsatmoqda. Binobarin, barcha jabhalarni o'z ichiga olgan innovatsion taraqqiyotning asosini bilim, ishlab chiqarish, ijodiy yondashish, ilm fan, insoniyatning faol faoliyati, motivatsiya muhim o'rinni egallaydi.

Qaysi bir davlatda ta'lim tarbiyada ijodiy muhit, kreativlik, ta'limning samaradorligi va sifati yuqori bo'lsa, mazkur davlatlarda ishlab chiqarish, ijtimoiy hayot turmush tarzi yuqorilab borayotganligini ko'ramiz. Davlatlararo iqtisodiy integratsiyaning ortib borishi, ta'lim sohasida goh Yaponiya, goh Finlyandiya, goh Germaniya kabi tajribalar namoyish qilib, tajribalar almashish, hamkorlikdagi xorijiy o'quv yurtlari tashkil etilayotganligi fikrimizning dalilidir. XXI asr insoniyat hayotida ta'lim asri bo'lib qolmoqda. Ta'limga bo'lgan ehtiyojda yangi yo'nalish ya'ni ta'lim sifati, samaradorligi bosh masalaga aylanmoqda. Respublikamizda yil sayin oliy o'quv yurtlari soni ortib, talabalarga shart-sharoitlar, imtiyozlar qonun doirasida yaratilmoqda. Statistik ma'lumotlarga e'tiborimizni qaratsak birgina 2023-yilida 7 ta oliy o'quv yurti tashkil etilib jami 213

ta oliy o'quv yurti faoliyat yuritmoqda. Shulardan 116 ta davlat tasarrufida bo'lsa, 6ta xususiy va 30ta chet el bilan hamkorlikda faoliyat yurituvchi oliy o'quv yurtlari hisoblanadi. Mazkur o'quv yilida 13000000 talaba tahsil oldi. Oliy o'quv yurtlari yoshlarning 42 foizini ta'lim sohasiga jalb qilishga erishildi. Davlat oliy o'quv muassasalaridan 48 tasi 20 ta chet el oliy o'quv yurtlari bilan hamkorlikda o'quv programmalari asosida ta'lim jarayonini tashkil etdilar. Oliy ta'limda olib borilayotgan islohotlar xalqaro miqyosda ilk natijalarni 2023/2024-yillarga kelib ko'ramiz. Respublikamizda 2 universitet "QS fan tarmog'i reytingi" 4 fan yo'nalishi bo'yicha "TOP-500" ga kiritilgan bo'lsa, 14 ta oliy o'quv yurtimiz "TOP-1000", "QS Ranking of Asian Universities 2024", 3 universitet "QS Sustainability Rankings - 2024" reytingi asosida "TOP-1000"ga kiritildi. Olib borilayotgan islohotlar bilan birga erishilayotgan natijalarni qiyoslaydigan bo'lsak, hamon ta'lim yo'nalishida muammolar barchamizga ma'lum.

Prezidentimiz SH.Mirziyoev 2023-yilni "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim" yili deb e'lon qilishi umumdavlat ahamiyatiga ega bo'lgan dolzarb masalalardan biri sifatli ta'lim masalasi ilgari surilgan [1]. Yanada ushbu yil nomiga e'tiborimizni qaratsak, markaziy masala inson bo'lib uning ma'naviy – axloqiy olami, ilmiy dunyoqarashi, jamiyatimizdagi faol munosobati, kasbiy shakllanishi, mustaqil tafakkurining tarkib topishi, hayotdan o'z o'rnini topishi uzluksiz ta'lim tizimida sifatli ta'lim orqali

erishishimiz ta'kidlangan [2]. Bu masala umumjamiyat masalasi sifatida ta'lim beruvchi pedagoglar va ta'lim oluvchi o'quvchi, talabalar, ota-onalar, ijtimoiy institutlar oldiga katta vazifalarni belgilamoqda. Binoborin, ushbu yil nomi inson bilimi jamiyatimizni taraqqiy ettiruvchi va harakatga keltiruvchi dvigatel ekanligini ta'kidlaydi. Pedagogik an'analarimizga ko'ra avgust oyi bosib o'tgan ta'lim qadamlari va rejalashtirilgan odimlarimiz, muammo va mulohazalarimizni bildirish maqsadga muvofiqdir. Binobarin, ta'lim masalasi umumjamiyat masalasi ekanligi va har bir pedagog uni harakatga keltiruvchi omili ekanligi barchamizga ma'lum. Biz ta'lim tizimini, uning shaklini, mazmunini qanchalik isloh qilmaylik, uning samaradorligi sifat ko'rsatkichlarda namoyon bo'lib, jamiyatimiz madaniyatida va ishlab chiqarishda o'z natijasini ko'rsatadi.

Barchamizga ma'lumki, bilim avval o'zlashtirilgan bilimlar asosida oliy o'quv yurtlarida kasbiy bilimlar o'zlashtiriladi. Umumiy o'rta ta'lim yoki o'rta maxsus ta'limda puxta o'zlashtirilmagan bilimlar oliy o'quv yurti ta'lim mazmunini "hazm" qilishida oqsoqlanishi aniq. Sifatli ta'lim har bir pedagog o'z faoliyatida ilmiy pedagogik jihatdan yondashishni talab etmoqda. Albatta bu shunchaki shior emas, balki davr talabi ekanligi hammamizga ma'lum. Ma'lumki, har bir dars maqsadi ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi maqsadlardan iborat bo'lib unga erishish uchun pedagog mahorati, ijodiy yondashishi bilan uzviy bog'liq [3, 4]. Albatta pedagogik jarayonning samaradorligi har ikkala tomonlarning, ya'ni pedagog va talabalarining faol munosabatlariga bog'liq bo'lib bunda talabalar egallagan bilim, ko'nikma, malakalari, ilmiy, axloqiy qarashlari bilan baholanadi. Pedagogik jarayonda real ijobiy natijalar talabalar bahosida o'z ifodasini topishi lozim. Pedagog tomonidan to'g'ri tekshirish va baholash, ya'ni tashxislash talabaning o'z bilimlari va qobiliyatlarini o'zi mustaqil aniqlashiga ham yordam beradi. Eng asosiysi, o'zlashtirishni hisobga olish shaxsning ijobiy fazilatlarini shakllantirish, yaxshi o'qishga xohish uyg'otish, o'quv ishlariga vijdonan yondashish, javob berishga tayyorlanishda mustaqil bo'lish hamda bilish faoliyatini chuqurlashtirishga yo'naltirilmog'i lozim.

Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shaxsning tafakkurini rivojlantirish hamda his-tuyg'ulari va axloqiy sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu o'z-o'zidan nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi sanaladi. Ma'lumki pedagogik jarayonda talaba olgan bahosi uning yuqorida aytib o'tgan bilim, ko'nikma, malakalariga mos, ya'ni ekvivalent bo'lishi lozim. Aynan ekvivalentlik ta'limning sifat ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Demak, baho

mezonlariga qat'iy amal qilish, talaba o'zlashtirishida xolisona baholash, ya'ni hech qanday nisbatan baho qo'yishga odatlanmay baho mezonlariga amal qilish pedagogik kasbiy kompetentlikning asosiy talablaridan biridir. Keling, mazkur yilda abituriyentlarimizning erishilgan ko'rsatkichlariga e'tiborimizni qarataylik: O'zbekistonda OTMLarga kirish imtihonlarida qatnashgan 345 869 nafar abituriyent minimal 56,7 ballni ham to'play olmagan. Bu jami abituriyentlarning 46,9 foizi hisoblanadi.

Respublikamizda PISA doirasida o'quvchilar uning kreativ fikrlash darajasi o'rganildi. O'zbekistonning natijalari yana quvontirmadi. 15 yoshli maktab o'quvchilarining kreativ (ijodiy) fikrlashini baholash bo'yicha PISA-2022 xalqaro tadqiqoti natijalari e'lon qilindi. O'zbekiston eng past ko'rsatkichlarga ega bo'lgan davlatlar qatoridan joy oldi.

O'quvchilar orasida kreativ fikrlash darajasi eng rivojlangan mamlakatlar ro'yxatiga Singapur, Janubiy Koreya, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Estoniya va Finlyandiya kiradi – bu mamlakatlarda o'quvchilarning o'rtacha bali (41 dan 36 ballgacha) bo'lib, OECD o'rtacha darajasi (33 ball)dan yuqori. Bu davlatlar PISA-2022 asosiy tadqiqotida ham yetakchilik qilgandi. Asosiy tadqiqotda birinchi o'ntalikdan joy olgan Xitoy Taypeyi, Makao Gonkongning o'rtacha ko'rsatkichlari OECD o'rtacha ko'rsatkichiga yaqin yoki biroz pastroq bo'lgan. Kreativ fikrlash bo'yicha eng yomon ballni Dominikan Respublikasi, Marokash (15 ball), O'zbekiston, Filippin (14 ball) va Albaniya (13 ball) ko'rsatdi.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, o'quvchilar kreativ fikrlash darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar bilan past ball olgan mamlakatlar o'rtasidagi farq 28 ball yoki 4 darajani tashkil qiladi. Masalan, O'zbekistonda kreativ fikrlash bo'yicha eng yuqori ball to'plagan o'quvchilarning o'rtacha bali Singapur, Janubiy Koreya yoki Kanada kabi mamlakatlardagi eng past ball to'plagan talabalarining o'rtacha balidan ancha past. Afsuski, yillar davomida ta'lim oluvchilarning va abituriyentlar bilimini aniqlash va baholash etalonini test asosida baholashdan nariga o'tolmayapmiz. Ijodiy fikrlash chetda qolib, test uzluksiz ta'lim tizimini zarpechak kabi qamrab oldiki, malaka oshirish kurslarida ham pedagog test, talabalar ham test, abituriyentlar ham test, o'quvchilar ham test asosida baholanib, amaliy yondashuvi, ularning ijodiy qarashlari e'tibordan chetda qolib yig'ilgan ball o'zlashtirilgan bilimlarni belgilovchi dominant, ya'ni ustivor bo'lib qolgani barchamizga ma'lum. Mazkur o'quv yilida abituriyentlarning test savollari saviyasi va e'tirozi juda ham o'rinli ekanligini ko'rib turibmiz. Rivojlangan davlatlarda ham test o'zlashtirilgan bilimlarni nazorat qilishning metodlaridan biri hisoblanadi. Axir test

o'quvchilar egallagan axborotlar miqdorini ko'rsatuvchi mezon bo'lib, uning ijodiy, amaliy ko'nikma, malakalarini, fikr mulohazasini yoritib bera olmaydi. To'g'ri ayrim fanlardan ijodiy imtihonlar tatbiq etila boshlandi, ammo an'anaviy bo'lgan ijodiy imtihon insho, yozma, og'zaki savol javob asosida o'tkazish davri kelmadimikan? Sifatli ta'limni faqat sifatli pedagoglar orqali amalga oshirilishi barchamizga ma'lum. Mazkur statistik ma'lumotlarda respublikamiz pedagoglari oldida yangi o'quv yili oldidan katta vazifalarini belgilab bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasining maqsadli ko'rsatkichlariga ko'ra 2024-yil umumta'lim maktabi o'quvchilari xorijiy tillarni B2 darajasida o'zlashtirishni 31%, maktablarni oliy ma'lumotli pedagog kadrlar bilan ta'minlashda 93%, oliy toifali pedagoglar 6,5%, birinchi toifali pedagoglarni 18%, umumta'lim maktablaridagi toifaga ega o'qituvchilar soni 62% yetkazish respublikamiz pedagog kadrlarining sifatini yaxshilash masalasidan asosiy o'rinni egallagan. Albatta konsepsiyamizda belgilangan ko'rsatkichlarga erishish har bir pedagoglarimizning o'z ustida ishlashiga, kasbiy kompetentligini oshirishga, kasbiy burch, mas'uliyatini oshirishga, kasbiy sha'n, vatan oldidagi vazifasini chuqur his etishiga bog'liq. Ilg'or, rivojlangan davlatlarda kreativ pedagogikani joriy etish ta'lim jarayonida bosh masalaga aylangan. Xitoy, Yaponiya, Koreya kabi mamlakatlarda

kreativ asosda ta'lim jarayoniga yondashish o'z samarasini berayotganligini jahon iqtisodiyotida, ijtimoiy hayotida ko'rishimiz mumkin.

Rivojlangan mamlakatlarda ijodkorlik doimiy amaliyot va raqobatdosh ustunlikning asosiy manbayiga aylanib bormoqda. Deyarli har qanday ishlab chiqarish sohasida ijodiy salohiyatga ega bo'lgan kishi g'olib hisoblanadi. Ijodkorlik manbalari ijodkor odamlar va tashkilotlardir. Oliy ta'lim muassasalarining vazifasi kelajak mutaxassislarini tayyorlashdan iborat. Bugungi kunda zamonaviy ta'lim mutaxassislarning professionalligi, rivojlangan individual qobiliyatlari, intellektual salohiyati va kasbiy jihatdan muhim shaxsiy xususiyatlarni o'z ichiga olgan inson kapitali strategiyasini amalga oshiradi. Shu maqsadda yangi intensiv ta'lim texnologiyalari va ta'lim jarayonini qurishga ijodiy yondashgan holda tegishli ta'lim muhiti, metodikasi va ta'limni tashkil etish shakllantirilmoqda.

Yangi o'quv yilini boshlar ekanmiz, an'anaviy avgust kengashidagi bosh masalalardan biri kreativ pedagogika va uni amaliy ta'lim tarbiya jarayoniga tatbiq etish masalasi, maktablardan e'tibordan chetda qolayotgan uslubiy ishlar, ijodiy pedagogik faoliyatga pedagogik kadrlarni yo'naltirish, ilg'or tajribalarni keng targ'ibot etish, bunda radio, televideniye, gazeta, uslubiy jurnallardan samaradorli foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida 05.09.2018 yildagi PF-5538-son
3. Axmedova N.M. Педагогический подход к развитию интереса у студентов высших образовательных учреждений к художественной культуре. Научный журнал Universum: психология и образование. 2020 № 11 (77) с. 4-
4. Axmedova N.M., Ergasheva N.A. Повышение качества профессиональной подготовки выпускников высших технических образовательных учреждений Узбекистана. Научный журнал Universum: психология и образование. 2021 № 4 (82) с. 4-6

Lobar MUXTAROVA,
Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti.
Roziya SHOYMURODOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti, magistr

BOSHLANG'ICH ONA TILI DARSLARIDA O'QUVCHILARNING O'QUV-BILISH FAOLIYATINI MODELLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili darslarida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirishning ahamiyati xususida fikr yuritiladi. Maqolada o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini modellashtirishda o'qituvchining roli va mas'uliyati, o'quvchilarni faol o'rganishga rag'batlantirishning ahamiyati muhokama qilinadi. Maqolada keltirilgan amaliy tavsiyalar va misollar boshlang'ich sinf o'qituvchilariga o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish orqali ularning ona tili darslarida samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *o'quv-bilish faoliyati, modellashtirish, faol o'rganish, o'qituvchi roli, samaradorlik, ta'lim texnologiyalari, kreativlik, tanqidiy fikrlash, til rivojlanishi, nutq madaniyati.*

Аннотация: данная статья посвящена рассмотрению важности моделирования учебной деятельности младших школьников на уроках родного языка. В статье обсуждаются роль и ответственность учителя в моделировании учебной деятельности учащихся, а также важность стимулирования активного обучения. Практические рекомендации и примеры, приведенные в статье, помогут учителям начальных классов повысить эффективность своих уроков родного языка за счет моделирования учебной деятельности учащихся.

Ключевые слова: *учебная деятельность, моделирование, активное обучение, роль учителя, эффективность, образовательные технологии, креативность, критическое мышление, развитие речи, культура речи.*

Annotation: this article discusses the importance of modeling the learning activities of primary school students in native language classes. The article discusses the role and responsibility of the teacher in modeling students' learning activities, as well as the importance of encouraging active learning. Practical recommendations and examples provided in the article will help primary school teachers to improve the effectiveness of their native language classes by modeling students' learning activities.

Key words: *learning activity, modeling, active learning, teacher's role, effectiveness, educational technologies, creativity, critical thinking, language development, speech culture.*

Kirish. Jahonda yuz berayotgan ilmiy-texnik taraqqiyotning jadal rivojlanishi ta'lim tizimida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish, xususan, bilim, ko'nikma va malakalarga qo'yilgan talablarning ortishiga olib kelmoqda. Bunday sharoitlarda o'quvchilarning ona tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayoniga modellashtirish texnologiyalarini joriy qilish, axborotlarni uzatishda fanlararo aloqadorlik tamoyillariga qat'iy amal qilish muammolari yuzaga kelmoqda. Natijada ta'lim tizimida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish jarayonining innovatsion va integratsion texnologiyalarini takomillashtirish zaruriyatini oshirmoqda.

Bugun dunyo ilm-fanida ta'lim jarayonini modellashtirish, o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish asosida rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini aniqlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, o'qitishni integratsiyalash va modellashtirishning istiqbolli yo'nalishlari asosida boshlang'ich sinf ta'lim xizmatlarini diversifikatsiyalash, uzluksizlikni ta'minlovchi mexanizmlarni rivojlantirish, ko'p komponentli yondashuvlarni rag'batlantirishga

doir tadqiqotlar muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, boshlang'ich ta'limda o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish orqali o'quvchilarning ona tilini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ularning tilni o'rganish qobiliyatlari, nutqiy faoliyatni rivojlantirish ko'nikmalarini rivojlantirish va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limini rivojlantirish konsepsiyasida "Ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, muqobil yondashuvlarni o'rganishga va ilmiy asoslashga yo'naltirilgan amaliy xarakterdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish" [1] kabi vazifalar belgilangan bo'lib, boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish mazmuni, usullari, yo'llari, metodlari va vositalarini aniqlashtirish hamda ilmiy asoslash zaruriyatini vujudga keltiradi.

Pedagogik-psixologik lug'atlarda model – (lotincha-modulus-o'lchov, me'yor) ixtiyoriy narsa (predmet, buyum va hokazo) va hodisa (jarayon)larning maxsus belgilar vositasidagi analogi (o'xshatmasi). Shuningdek

lug'atlarda: model – mahsulotning texnik namunasi; model – rassom chizadigan naturshitsa; model – obyektga mos keladigan matematik dastur yoki algoritim; model pedagogik tizim bo'lib, unda pedagogik obyektlar va jarayonlarning xususiyatlari qaytadan shakllantiriladi, umumlashtirilgan real jarayon hisoblanib, tajribaning namoyon bo'lishi, ma'lum bir qolipdagi harakatlar tizimi sifatida talqin etilgan.

Olima Z.O'.Hojiyeva o'z tadqiqotlarida izchillik qoidalariga amal qilgan holda "model", "modellashtirish" tushunchasiga alohida e'tibor qaratib, "Modellashtirish pedagogik tizim bo'lib, unda pedagogik obyektlar va jarayonlarning xususiyatlari qaytadan shakllantiriladi. U: – umumlashtirilgan real jarayon; – tajribaning namoyon bo'lishi; – ma'lum bir qolipdagi harakatlar tizimidan iborat" ligini izohlab o'tadi [2].

V.A. Shtoff ta'limotiga ko'ra model – bu xayolan tasavvur qilingan yoki moddiy jihatdan amalga oshiriladigan tizim bo'lib, aqliy jihatdan taqdim etilgan tadqiqot obyekti sifatida yangi ma'lumotlarni o'rganadi.

Begetto va Plucker o'z asarida "O'quvchining tasavvuri va qiziquvchanligi o'rganish jarayonini tezlashtirishi mumkin, bunda kreativ fikrlash esa tushunishga va o'zlarining oldiga o'rganishdan qo'yilgan maqsad uchun vosita bo'lib xizmat qiladi" – deb hisoblaydi. O'quvchining maktabdagi o'rganishga bo'lgan qiziqishi va rag'batini oshirish uchun barcha o'quvchilarning ijodkorlikka oid imkoniyatlarini hamda qirralarini ochib bera oladigan yangi uslubdagi o'rganish shakllari rivojlantirilishi lozim. Bunday rivojlanish uslublari maktabda ta'lim olishga qiziqishlari sust bo'lgan o'quvchilarga yordam berib, ularga o'z fikrlarini ifodalash va oldiga qo'ygan maqsadlariga erishishga imkon beradi [3].

Tadqiqotchi O'.Qulmuminov o'z izlanishlarida "O'qitish jarayonini modellashtirish asosida tashkil etish yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi" – deb hisoblaydi. Mazkur uslub ilmiy-tadqiqot jarayonini osonlashtiradi, ba'zi hollarda esa murakkab obyektlarni o'rganishning yagona vositasiga aylanadi [4].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili darslarida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirishning ahamiyati juda katta. Bu o'quvchilarning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Dastlabki boshlang'ich sinf ona tili o'qitish jarayonlarini modellashtirish elementlaridan, ya'ni Milliy o'quv dasturi, o'quv rejalar, o'quv materiallari (darsliklar, qo'llanmalar, ko'rgazmalar), dars jihozlari va vositalari, qo'shimcha va yordamchi vositalar o'rganildi. Aynan shu vositalar ishtirokida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish amalga oshiriladi.

Tadqiqotimiz davomida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirishning quyidagi asosiy komponentlari takomillashtirildi:

I blok "Maqsad va vazifalar".

III blok "O'quv-bilish faoliyatining mazmuni".

IV blok "O'quv-bilish faoliyati usullari va qabul darajasi".

V blok "O'quv-bilish faoliyati vositalari".

VI blok "O'qituvchi faoliyati".

VII blok "O'quvchilarning faoliyati".

1. Maqsad va vazifalar. Bunda o'quv jarayonining maqsadi aniq belgilangan bo'lishi kerak. Bu maqsad o'quvchilarning bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'quv jarayonining vazifalari maqsadga muvofiq ravishda aniqlanishi kerak. Vazifalar o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirishga, ularning o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak.

2. O'quv-bilish faoliyatining mazmuni. O'quv-bilish faoliyatining mazmuni o'quvchilarning yoshiga va rivojlanish darajasiga mos bo'lishi kerak. O'quv materialining taqdimoti qiziqarli va tushunarli bo'lishi kerak. O'quv-bilish faoliyatining mazmuni o'quvchilarning amaliy hayotdagi tajribalariga bog'langan bo'lishi kerak.

3. O'quv-bilish faoliyati usullari va qabul darajasi. Modellashtirishda turli xil o'quv usullaridan foydalanish mumkin. Bu usullar o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirishga, ularning o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'quv-bilish faoliyati usullarining tanlovi o'quvchilarning yoshiga, rivojlanish darajasiga va o'quv materialiga bog'liq bo'lishi kerak.

4. O'quv-bilish faoliyati vositalari. Modellashtirishda turli xil o'quv vositalaridan foydalanish mumkin. Bu vositalar o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini rag'batlantirishga, ularning o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'quv vositalarining tanlovi o'quvchilarning yoshiga, rivojlanish darajasiga va o'quv materialiga bog'liq bo'lishi kerak.

5. Baholash va o'zlashtirish darajasi. O'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini baholash o'quv jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Baholash o'quvchilarning o'ziga xos qobiliyatlarini aniqlashga, ularning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini kuzatishga va o'quv jarayonini takomillashtirishga yordam beradi.

6. O'qituvchi faoliyati. O'qituvchi o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini modellashtirishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi o'quv jarayonini rejalashtirish, o'quvchilarni rag'batlantirish, ularning o'quv-bilish faoliyatini baholash va o'quv jarayonini takomillashtirishda faol ishtirok etadi.

7. O'quvchilarning faoliyati. O'quvchilar o'quv jarayonining faol ishtirokchilari hisoblanadi. Ular o'zlarining bilim, ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantirish uchun faol harakat qilishadi.

Ushbu komponentlar o'zaro bog'liq bo'lib, o'quv-bilish faoliyatini modellashtirishning samaradorligini ta'minlaydi.

Xulosa. Bizningcha, boshlang'ich sinf

o'quvchilarining ona tili darslarida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish ularning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Modellashtirish orqali o'quvchilar tilni faqat qoidalarni yodlash sifatida emas, balki haqiqiy hayotda qo'llaniladigan vosita sifatida o'rganadilar. Bu ularning tilni chuqurroq tushunishlariga, ijodkorlik

bilan yondashishlariga va o'z fikrlarini ochiqchasiga bildirishga ishonch hosil qilishlariga yordam beradi. Shu sababli, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili darslarida o'quv-bilish faoliyatini modellashtirish ularning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ularning tilni o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. 06/19/5712/3034.
2. Hojiyeva Z.O'. Didaktik tizimni modellashtirish orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni insonparvarlashtirish (boshlang'ich sinf misolida). Avtoreferat. – Samarqand, 2021 - y.
3. Begetto, R. and J. Kaufman (2007), "Toward a broader conception of creativity: a case for "mini-c" creativity", Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts, Vol. 1/2, pp. 73-79. <http://dx.doi.org/10.1037/1931-3896.1.2.73>.
4. Kreativ ko'nikmalarni rivojlantirish jarayonini modellashtirish va uning o'ziga xosligi. INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. -ISSN 2992-9024 (online) 2024, №9(1) Ilmiy-nazariy va metodik jurnal Nauchno-teoreticheskiy i metodicheskiy jurnal Scientific theoretical and methodical journal, 2024-yil.

Sabohat USMANOVA,
*Termiz pedagogika instituti,
 boshlang'ich ta'lim kafedrasida o'qituvchisi*

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, o'quvchilarda inson qadrini ulug'lash ruhida tarbiyalashda ota-onaning roli, o'qituvchining pedagogik mahoratining mazmuni va metodikasi takomillashtirilgan.

Kalit so'zlar: *inson, qadr, ulug'lash, insonparvarlik, axloq, qadriyatlar, talim.*

Аннотация: в данной статье совершенствуются содержание и методика педагогического мастерства учителя в развитии у учащихся культуры прославления человеческой сущности в процессе дисциплины воспитание у младших школьников.

Ключевые слова: *человек, достоинство, прославление, гуманность, этика, сущности, образование.*

Annotation: in this article, the content and methodology of the pedagogical skills of the teacher are improved in the development of the culture of glorification of human value in students in the process of "upbringing" in primary school students.

Key words: *human, dignity, glorification, humanity, morality, values, education.*

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, o'quvchilarda insoniy fazilatlarini rivojlantirish, ularni

jamiyatga foydali shaxs sifatida tayyorlash ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biridir. Shu bois ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlil qismi.

Bolalar tarbiyasi bo'yicha ko'plab pedagog va psixolog olimlar o'z fikrlarini bildirgan. Ular qatorida J.Russo, L.S.Vigotskiy, J.Piaje, A.Komenskiy, K.D.Ushinskiy, A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy kabi olimlar ta'lim-tarbiya jarayonida axloqiy tarbiyaning o'zni va ahamiyatini ta'kidlab o'tganlar.

L.S.Vigotskiy bolalar axloqiy qarashlari va qadriyatlarini shakllantirish uchun ularni o'rgatish va mustahkamlashda kattalarning va tengdoshlarning ta'siri juda muhim ekanligini ta'kidlaydi.

V.A.Suxomlinskiy bolalar tarbiyasida mehr-muruvvat, vatanparvarlik va insoniylik tamoyillari asosida ishlashni taklif qilgan. Uning ta'kidlashicha, bolalar axloqiy qadriyatlarni nafaqat so'z orqali, balki amaliy tajriba va ko'rgan ibratlari orqali o'zlashtiradilar.

J.Piaje bolalarda axloqiy qadriyatlar bosqichma bosqich shakllanishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, 6-10 yoshli bolalarda axloqiy tushunchalar asosan ota-onalar va o'qituvchilar orqali shakllanadi, lekin ular bu jarayonda muhit ta'sirida o'zlashtirilgan xulq-atvor modellarini qo'llashadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasida samarali metodik yondashuvlar. Bolalarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish uchun zamonaviy va an'anaviy ta'lim usullaridan birgalikda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida ushbu metodlarni tahlil qilamiz.

Interaktiv metodlar bolalarning qiziqishi va faol ishtirokini ta'minlaydi. Ular quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Rolli o'yinlar – bolalarga turli axloqiy vaziyatlarda o'zini tutishni o'rgatish. Masalan, "Do'stlik nima?" deb nomlangan o'yin.

Muammoli vaziyatlar tahlili – bolalar turli voqealarni muhokama qilish orqali axloqiy qarorlar qabul qilishni o'rganadilar.

"Tushunchalar assotsiatsiyasi" usuli – bolalarga "Oila", "Vatan", "Do'stlik" so'zlari aytilib, ularning ma'nosini tushuntirish so'raladi.

Badiiy adabiyotdan foydalanish.

Bolalarda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirishda xalq ertaklari, afsona va hikoyalarni o'qish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan:

"Alpomish" – vatanparvarlik va oilaga sadoqat haqida.

"Mehr-oqibat" hikoyalari – mehr-muruvvat va saxovat kabi fazilatlarni targ'ib qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning ahamiyati. Bolalarda ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish:

O'quvchilarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar bilan tanishtirish;

Ularda ezgulik, saxovat, rostgo'ylik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantirish;

Jamiyatdagi odob-axloq qoidalarini o'rgatish;

Oila va jamiyat oldidagi burch hissini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish usuli.

Boshlang'ich sinflarda ma'naviy-axloqiy tarbiyani takomillashtirish uchun quyidagi metodik yondashuvlar samarali bo'lishi mumkin:

Interaktiv metodlardan foydalanish.

Rolli o'yinlar – bolalarga turli axloqiy vaziyatlarda o'zini tutishni o'rgatadi. Muammoli vaziyatlar tahlili – voqealarni muhokama qilish orqali axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. "Tushunchalar assotsiatsiyasi" usuli – bolalar ma'lum qadriyatlar haqida o'z fikrlarini erkin ifoda qiladi.

Badiiy adabiyot va hikoyalardan foydalanish. O'quvchilarga ezgulik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, do'stlik haqidagi hikoyalar va ertaklarni o'qib berish, ularning ma'nosini tushuntirish orqali axloqiy qadriyatlarni anglashlarini osonlashtirish mumkin. Ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlik. Ota-onalar uchun ma'naviy-axloqiy tarbiya bo'yicha treninglar o'tkazish;

Oila va maktab hamkorligida tarbiyaviy tadbirlar tashkil etish;

Jamoatchilik va mahalliy ziyolilar ishtirokida tarbiyaviy uchrashuvlar uyushtirish.

Ta'lim jarayonida milliy an'analar va urf-odatlardan foydalanish. Milliy bayramlar, an'analar va urf-odatlar orqali bolalarga axloqiy qadriyatlarni singdirish – ularda ma'naviy merosga hurmat va vatanparvarlik hissini oshiradi.

Tahlil va natijalar. Ota-onalar va jamoatchilik bilan hamkorlik – bolalarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishida oila katta rol o'ynaydi. Ota-onalar uchun quyidagi tadbirlar samarali bo'lishi mumkin. Masalan: tarbiyaviy treninglar va suhbatlar o'tkazish, ota-onalar ishtirokida ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil etish mumkin. Milliy qadriyatlar asosida tarbiya. "Navro'z", "Mustaqillik kuni", "Mehrjon" kabi bayramlarda milliy qadriyatlarni uqtirish. Urf-odatlar va an'analar orqali bolalarga vatanparvarlik, mehnatsevarlik va hurmat kabi tuyg'ularni singdirish.

Tajriba-sinov ishlarini Buxoro, Farg'ona va Surxondaryo viloyatlarida o'tkazish rejalashtirilgan bo'lib, quyidagi mezonlar asosida o'rganish mumkin:

Bolalarda ma'naviy tushunchalar shakllanish darajasini aniqlash;

Interaktiv metodlardan foydalanish samaradorligini baholash;

Ota-onalar va o'qituvchilar ishtirokidagi hamkorlik natijalarini tahlil qilish; Boshlang'ich sinf o'quvchilarida

ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish metodikasiga yangi elementlar kiritish uchun quyidagi yo'nalishlardan foydalanish mumkin:

Zamonaviy bolalar uchun multimedia vositalari va raqamli resurslar orqali tarbiya jarayonini boyitish muhim. Yangilik sifatida quyidagilarni joriy etish mumkin:

Interaktiv o'yinlar va mobil ilovalar. Masalan, bolalar axloqiy vaziyatlarni hal qiladigan onlayn simulyatsiyalar.

Virtual hikoyalar – 3D yoki animatsion materiallar orqali axloqiy saboq berish.

Maxsus tarbiyaviy videoroliklar – Youtube, Telegram va boshqa platformalarda milliy qadriyatlarga asoslangan videokontent yaratish. STEAM va ma'naviy-axloqiy tarbiya integratsiyasi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) usullarini ma'naviy-axloqiy tarbiya bilan bog'lash mumkin:

Mehnatkashlik va mas'uliyatni shakllantirish – bolalar loyihaviy ishlarda ishtirok etib, birgalikda ishlashni va mehnatni qadrlashni o'rganadilar.

Eko-ta'lim va axloqiy qadriyatlar – atrof-muhitni asrashga oid loyihalar orqali bolalarda mas'uliyatli fuqarolik tuyg'usini shakllantirish.

Geymifikatsiya (Gamification) metodlarini joriy qilish.

Bolalar o'yinlar orqali ko'proq motivatsiya oladilar. Shuning uchun:

“Yaxshilik bahosi” tizimi – har bir bola ezgu ish qilgani uchun virtual yoki real mukofot oladi.

“Ma'naviyat missiyasi” o'yini – o'quvchilar ma'lum

axloqiy muammolarni hal qilish orqali mukofot topadilar.

Boshlang'ich sinflar uchun maxsus ma'naviy klublar tashkil etish.

“Axloq va do'stlik klubi” – har hafta bolalar yaxshi ishlar qilish bo'yicha tajriba almashadilar.

“Mehr-muruvvat kunlari” – bolalar bir-birlariga yordam berish, tabiatni asrash, kattalarga hurmat ko'rsatish bo'yicha amaliy ishlar qiladilar.

Butun jamoatchilikni jalb qilish.

Ota-onalar va mahalla bilan hamkorlik – “Bir kun ota-onam ish joyida” kabi tadbirlar bolalarga kattalar mehnatini qadrlashni o'rgatadi.

Tarixiy shaxslar hayotidan ilhom olish – bolalar uchun Alisher Navoiy, Bobur, Imom Buxoriy kabi shaxslarning hayoti haqida interaktiv darslar o'tkazish.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar va milliy an'analardan foydalanish muhimdir. Shu bois, quyidagi takliflar berilmoqda. Maktablarda ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish uchun maxsus dastur ishlab chiqish. Ota-onalar va o'qituvchilarning hamkorligini oshirish uchun trening va seminarlar tashkil qilish. Bolalarning qiziqishiga mos interaktiv darslar va loyihalarni keng joriy etish. Ushbu yondashuvlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk shaxslar etib tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev Sh. “Yangi Uzbekiston taraqqiyot strategiyasi” Uzbekiston – T., 2022, 39-b(434).
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ma'naviy axloqiy ekologik tarbiyalash metodi. S. Usmonova - Interpretation and researches, 2023.
3. METHODOLOGY OF SPIRITUAL, ETHICAL AND ECOLOGICAL EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS* US Erkinovna - Intent Research Scientific Journal, 2023.
4. FORMATION OF EDUCATIONAL-ETHOLOGICAL AND MORAL VALUES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS S. USMANOVA - World Bulletin of Social Sciences, 2024.
5. Education of Primary Class Students in Spiritual and Moral Spirit Issues*S USMANOVA - Pedagogical Cluster-Journal of Pedagogical ..., 2024.
6. Specific characteristics of spiritual ethical and moral education of primary class students Authors Usmonova Sabokhat Publication date 2023/10 Journal World Bulletin of social sciences(wbss) IssueISSN(E)2749-361x Pages 23,24,25,26,27 Publisher Scholar Express Journals Berlin Germany October, 2023.

Madina NURMATOVA,
Qoʻqon DU oʻqituvchisi

BOLANING JAMIYATDA OʻRIN EGALLASHIDA, TARBIYA VA IJTIMOYILASHUVINING OʻRNI

Annotatsiya: ushbu maqolada odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak boʻlishi haqida mulohazalar yuritilgan. Maqolada rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual oʻsishida namoyon boʻladigan miqdor va sifat oʻzgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayoni haqida mulohazalari asosida ifodalangan.

Kalit soʻzlar: *individ, shaxs, individuallik, oʻsish, rivojlanish, ijtimoiylashuv, irsiyat, muhit, tarbiya shaxs rivojlanishi.*

Аннотация: в статье рассматривается необходимость социальных условий среды и воспитания для того, чтобы человек стал личностью как социальным существом. В статье развитие представлено как сложный процесс, выражающий сущность количественных и качественных изменений, проявляющихся в физиологическом и интеллектуальном росте личности.

Ключевые слова: *индивид, личность, индивидуальность, рост, развитие, социализация, наследственность, среда, воспитание, личностное развитие.*

Annotation: this article discusses the need for social environmental conditions and upbringing for a person to become a person as a social being. The article presents the development as a complex process that expresses the essence of quantitative and qualitative changes that are manifested in the physiological and intellectual growth of a person.

Key words: *individual, person, individuality, growth, development, socialization, heredity, environment, upbringing, personal development.*

“Yangi Oʻzbekistonning asosiy ustuni – bilim, taʼlim va tarbiya boʻladi” Sh.M.Mirziyoyev.

Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda boʻlib oʻtgan “Ijtimoiy barqarorlikni taʼminlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi anjumanda soʻzlagan nutqida yosh avlod tarbiyasi haqida alohida toʻxtalib oʻtdi. “Bizni hamisha oʻylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir soʻz bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bogʻliq. Bugun zamon shiddat bilan oʻzgaryapti. Bu oʻzgarishlarni hammadan ham koʻproq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar oʻz davrining talablari bilan uygʻun boʻlsin. Lekin ayni paytda oʻzligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulugʻ zotlarning avlodimiz, degan daʼvat ularning qalbida doimo aks-sado berib, oʻzligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan”, deya taʼkidladi Prezidentimiz.

Individ – alohida, mustaqil holda mavjud boʻlgan organizm yoki alohida inson, shaxs demakdir. Psixologik nuqtayi nazardan esa *Individ* – biologik turning umumiy irsiy xossalarni tashuvchi biologik organizm (har bir odam individ boʻlib tugʻiladi) deb taʼriflanadi. Individ – (lotincha “individuum”-boʻlinmas, yagona) – xatti-harakatlarni shartli reflekslar yordamidagina tashkil eta oladigan biologik mavjudotdir.

Individning shaxs sifatida shakllanishi psixologik jihatdan taraqqiy etish, oʻz xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turish, shaxsiy xususiyatlarga, xulq-atvor hamda dunyoqarashga ega boʻlishi bilan xarakterlanadi. Shaxs tushunchasi insonga taalluqli boʻlib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor

va dunyoqarashga ega boʻlgan jamiyatning aʼzosini ifodalashga xizmat qiladi.

Shaxs tushunchasi “Pedagogik atamalar lugʻati”da alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy axloqiy birlikdir degan taʼrif keltirilgan va shaxs kamoloti tushunchasi quyidagicha izohlangan: muayyan pedagogik, tarixiy shart-sharoitlarda shaxsda tarkib toptirilishi lozim boʻlgan qobiliyat va iqtidor, uning mohiyatini tashkil etadigan barcha jihatlarning toʻliq rivojlanishidir.

Shaxs rivojlanishi. Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak boʻladi. Ana shular taʼsirida odam inson sifatida rivojlanib boradi va shaxsga aylanadi.

Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual oʻsishida namoyon boʻladigan miqdor va sifat oʻzgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quydian yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga oʻtish, yangilanish, yangining paydo boʻlishi, eskining yoʻqolib borishi, miqdor oʻzgarishining sifat oʻzgarishiga oʻtishini ifodalaydi. Rivojlanishining manbayi qarama-qarshiliklarni oʻrtasidagi kurashdan iboratdir.

Bola shaxsining rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir degan falsafiy taʼlimotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda taʼsir etadi, ularni bir-biridan ajratib boʻlmaydi. Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham taʼsir etadi.

Inson butun umri davomida oʻzgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga yetadi, bunda bolaga

berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlar jarayonida kuzatish lozim. Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning xulqiga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

Shaxs ijtimoiylashuvi. Ijtimoiylashuv insonning madaniyat, kommunikatsiya ta'siri ostida shakllanish jarayoni, bir-birlari bilan muloqotda bo'lishlarini ifodalasa, ijtimoiylashtirish tushunchasi esa, jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonidir.

Ma'lumki, ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatdagi qadriyatlarni qabul qilishi va zaruriy darajada ijtimoiy, fuqaroviy va shaxsiy yetuklikka erishishi asosida jamiyatga kirib borishidir. Shaxsning ijtimoiylashuvi esa, inson o'zini jamiyatda shaxs sifatida anglab borishi jarayonidir. Bu tarbiya, ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida yuzaga kelib, inson qachonki, o'z maqsadlarini mustaqil aniqlay olsa va ularga erishish yo'llarini belgilay olganida, o'z qadr-qimmatini anglab etganida, jamiyatdagi o'z o'rniga ishonch hosil qilgan taqdirda amalga oshadi.

Shaxsning ijtimoiylashuvi – ta'lim-tarbiya ta'sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me'yor va qoidalarining o'zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi.

Ijtimoiylashuvning quyidagi umumiy mexanizmlari mavjud: an'anaviy – oila va yaqin muhit orqali o'quvchilarni ijtimoiy faollikka jalb etish, faoliyat va muloqotda maqbul shart-sharoitlarni yaratish.

Ijtimoiy tajriba o'quvchilarni ijtimoiylashtirishning integral natijaviy tavsifini o'zida aks ettirib, faoliyatga yo'naltirilgan va aksiologik yondashuvlarga asoslanishni talab etadi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv nuqtayi nazaridan ijtimoiy tajriba o'quvchining boshqa kishilar, atrof-muhit bilan o'zaro harakati natijasida yuzaga keluvchi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ustanovkalar yig'indisini o'zida aks ettiradi. Ana shu sababli shaxsda o'z-o'zini tashkillashtirish va o'z-o'zini korreksiyalash madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan "o'z-o'zini boshqarish tajribasi"ni ijtimoiy tajribaning komponenti sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. O'z-o'zini boshqarish tajribasini

shakllantirishning asosiy ijtimoiy sohalari sifatida individni subyekt – subyekt munosabatlariga jalb etish; subyektda tashabbuskorlikni shakllantirish; hayotiy faoliyat jarayonida o'z-o'zini tashkillashtirishning universal namunalarini qabul qilish kabilarni kiritish mumkin.

Muhit deganda odam yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta'sir tushuniladi. Shu nuqtayi nazardan tarbiya tufayli bolani o'zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi.

Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi. Abu Ali Ibn Sino, Yan Amos Komenskiy, Abdulla Avloniyalar ham bolani tarbiyalash zarurligini uqtirib o'tganlar. Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir xil yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin.

Ular ijtimoiy muhitning rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak, odam bolasining shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo'lib kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta'sirini aniqlashda ilg'or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta'limotiga suyaniladi. Shaxsga ijtimoiy muhitning ta'siri ham muhim. Bu tarbiya orqali amalga oshiriladi.

Birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi.

Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib, shaxs kamolga yetadi.

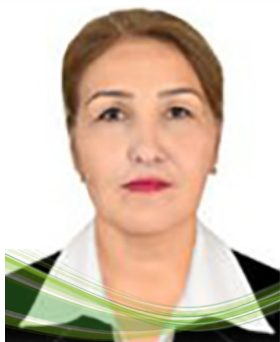
Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin.

To'rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

Tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bu tarbiya doimiy va uzluksizdir. Bola shaxsining rivojlanishida ijtimoiylashuvda tarbiya ham yetakchi o'ringa ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir. Xulosa qilib aytganda bolaning jamiyatda o'rin egallashida tarbiya va ijtimoiy muhit muhim ro'l egallaydi. Shaxsning ijtimoiylashuvda – ta'lim-tarbiya ta'sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me'yor va qoidalarining o'zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasida amalga oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo'lib o'tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi.
2. Ro'ziyeva D.I., Tolipov O'.Q. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Innovatsiya-ziyo, 2019.
- 3.B.X.Xodjayev "Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti" pedagogika ta'lim sohasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik – Toshkent: "Sano-standart" nashriyoti, 2017.

Мукаррам КАБИЛОВА,
старший преподаватель СамИЭС

ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Аннотация: статья посвящена педагогике и методике преподавания иностранных языков. Рассматриваются основные теоретические и практические аспекты, включающие традиционные и современные подходы, методы и техники обучения. Особое внимание уделено коммуникативному и контекстуальному подходам, а также использованию технологий и проектной методики. Статья освещает психолого-педагогические аспекты процесса обучения, такие как мотивация, языковой барьер и преодоление страха. Важной частью работы является анализ новых образовательных стандартов и подходов, направленных на развитие межкультурной компетенции и инклюзивного образования. Рекомендуется применять инновационные методики для повышения качества обучения иностранным языкам в современных образовательных условиях.

Ключевые слова: педагогика иностранных языков, методика преподавания, коммуникативный подход, проектная методика, межкультурная компетенция, инклюзивное образование, технологии обучения, мотивация, языковой барьер, психолого-педагогические аспекты.

Annotation: the article is dedicated to the pedagogy and methodology of foreign language teaching. It discusses the main theoretical and practical aspects, including traditional and modern approaches, methods, and techniques of language teaching. Special attention is given to communicative and contextual approaches, as well as the use of technologies and project-based methods. The article also addresses the psychological and pedagogical aspects of the learning process, such as motivation, language barriers, and overcoming fear. A significant part of the paper is an analysis of new educational standards and approaches aimed at developing intercultural competence and inclusive education. The use of innovative methods to enhance the quality of foreign language teaching in modern educational environments is recommended.

Key words: foreign language pedagogy, teaching methodology, communicative approach, project-based method, intercultural competence, inclusive education, educational technologies, motivation, language barrier, psychological and pedagogical aspects.

Annotasiya: maqola chet tillarini o'rgatish pedagogikasi va metodikasiga bag'ishlangan. Unda an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar, metodlar va texnikalar, shuningdek, kommunikativ va kontekstual yondashuvlar, texnologiyalar va loyiha asosidagi metodika kabi amaliy jihatlar ko'rib chiqiladi. Maqola o'quv jarayonining psixologik-pedagogik jihatlarini, masalan, motivatsiya, til to'siqlari va qo'rquvni yengib o'tishni yoritadi. Ishda shuningdek, interkultural kompetensiyani rivojlantirish va inklyuziv ta'limni targ'ib qilishga qaratilgan yangi ta'lim standartlari va yondashuvlar tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim sharoitida chet tillarini o'rgatish sifatini oshirish uchun innovatsion metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: chet tillarini o'rgatish pedagogikasi, metodika, kommunikativ yondashuv, loyiha asosidagi metodika, interkultural kompetensiya, inklyuziv ta'lim, ta'lim texnologiyalari, motivatsiya, til to'siqlari, psixologik-pedagogik jihatlar.

Введение

Преподавание иностранных языков (ИЯ) является важной и неотъемлемой частью образовательных систем в разных странах. С развитием глобализации и повышением требований к межкультурной коммуникации, изучение иностранных языков становится необходимостью, выходящей за рамки традиционного образования. Способность общаться на нескольких языках значительно повы-

шает конкурентоспособность учащихся в профессиональной сфере и способствует их личностному росту. Однако для успешного освоения необходимо учитывать не только грамматические и лексические аспекты, но и особенности психолингвистики, культурной адаптации и мотивации учащихся.

Данная статья посвящена теоретическим основам педагогики и методики преподавания иностранных языков, современным подходам и методам,

а также анализу тенденций и инноваций в этой области. Важным аспектом является развитие педагогических практик, ориентированных на развитие коммуникативных и межкультурных компетенций.

Теоретические основы педагогики и методики преподавания иностранных языков

Педагогика иностранных языков как научная дисциплина

Педагогика иностранных языков представляет собой широкую область, охватывающую не только практическое преподавание, но и научные исследования, направленные на понимание механизмов обучения. Она включает в себя теоретические концепции, методы и подходы, а также разработки, направленные на создание эффективных стратегий обучения. Педагогика иностранных языков тесно связана с рядом других наук, таких как психология, лингвистика, социология и культурология.

Изучение языка как системы знаков требует от обучающихся активной деятельности, а педагогическая практика ориентирована на создание условий, при которых обучаемый не только усваивает правила, но и активно использует язык в процессе общения. Особое внимание уделяется роли мотивации учащихся, поскольку именно от заинтересованности зависит успешность освоения нового языка. Кроме того, внимание уделяется интеграции языковых и культурных знаний, что позволяет учащимся не только овладевать языковыми навыками, но и развивать способность понимать и уважать чужие культурные ценности.

Методика преподавания иностранных языков

Методика преподавания иностранных языков представляет собой набор принципов, методов и техник, направленных на развитие всех языковых навыков: аудирования, чтения, говорения и письма. Развитие методики связано с внедрением новых теорий обучения, внедрением инновационных технологий и экспериментированием с новыми формами и подходами.

К основным традиционным методам можно отнести:

Грамматико-переводной метод, который ориентирован на глубокое изучение грамматики и лексики, акцент на перевод и анализ предложений. Этот метод был популярен в XIX и начале XX веков, но его эффективность в контексте развития речевых навыков ограничена.

Аудиолингвальный метод, который делает акцент на формирование слухового восприятия и автоматизацию речевых навыков через повторение.

Метод прямого преподавания, при котором

учитель использует только целевой язык и избегает перевода на родной язык, создавая языковую среду, приближенную к естественным условиям.

С развитием науки и технологий методы преподавания стали более разнообразными, появились новые подходы, направленные на развитие коммуникации:

Коммуникативный подход, который акцентирует внимание на способности учащихся общаться на иностранном языке, используя его как средство передачи информации, а не как объект для изучения. Этот метод стимулирует учащихся к использованию языка в реальных ситуациях общения.

Проектная методика, предполагающая активное участие студентов в разработке проектов, что позволяет им практиковаться в реальных ситуациях. Это способствует развитию не только языковых навыков, но и критического мышления.

Психолого-педагогические аспекты обучения иностранным языкам

Учебный процесс при изучении иностранных языков неизбежно связан с психолого-педагогическими аспектами, такими как мотивация, уверенность в себе, преодоление страха и стеснения. Психологический климат в классе, установление доверительных отношений между преподавателем и учащимися способствует успешному освоению языка. Важным аспектом является также учет когнитивных особенностей обучающихся. У каждого студента свой стиль восприятия и усвоения информации, поэтому эффективная методика преподавания должна учитывать эти различия.

Одной из актуальных проблем является **языковой барьер**, с которым сталкиваются многие начинающие студенты. Это препятствие в значительной мере связано с боязнью делать ошибки при общении, что может существенно тормозить процесс обучения. Важно научить учащихся воспринимать ошибки как естественную часть учебного процесса и создавать атмосферу, в которой они чувствуют себя уверенно.

Современные подходы к преподаванию иностранных языков

Коммуникативный подход. Основной принцип коммуникативного подхода заключается в том, что язык – это не просто система грамматических правил, а инструмент для общения. Важно научить студентов не только грамматическим формам, но и способам их эффективного использования в реальных ситуациях. Суть этого подхода в том, что студенты должны учиться действовать на языке, а не просто воспроизводить заранее подготовленные

фразы.

Коммуникативный подход стимулирует использование языка в различных ситуациях. Например, учащиеся могут работать в группах, разыгрывать ролевые игры, участвовать в обсуждениях. Такие методики, как **погружение в языковую среду**, позволяют создать максимально естественные условия для обучения. Это помогает учащимся не только воспринимать язык, но и использовать его для достижения своих целей в реальной жизни.

Контекстуальный подход. Контекстуальный подход подчеркивает важность использования языка в реальных жизненных ситуациях. Он предполагает использование текстов, аудио и видеоматериалов, которые отражают актуальные ситуации общения на целевом языке. Такой подход помогает учащимся не только усвоить лексические и грамматические конструкции, но и понять контекст их применения.

Использование аутентичных материалов помогает повысить интерес к изучаемому языку. Это может быть как литература, так и современная музыка, фильмы, реклама, новости. Суть заключается в том, чтобы студенты не только учились языку, но и понимали культуру, в которой этот язык используется.

Использование технологий в обучении иностранным языкам

Современные образовательные технологии предоставляют широкие возможности для преподавания иностранных языков. Электронные учебники, интерактивные доски, онлайн-платформы и приложения для изучения языка делают процесс обучения более гибким и доступным. Например, использование таких сервисов, как Duolingo, Memrise и Babbel, позволяет учащимся изучать язык в удобное для них время и в любом месте.

Кроме того, видеоконференции и онлайн-курсы дают возможность общаться с носителями языка, что является важным элементом для формирования практических навыков. Такие технологии позволяют студентам участвовать в групповых обсуждениях, выполнять задания с использованием реальных материалов и получать мгновенную обратную связь от преподавателя.

Проектная методика

Проектная методика стала популярной в преподавании иностранных языков благодаря своей эффективности в создании реальных условий для использования языка. Проектная методика предполагает выполнение учебных заданий, которые связаны с реальной деятельностью, такими как создание презентаций, подготовка исследователь-

ских работ, работа в группах и так далее.

Проектное обучение способствует развитию критического мышления, а также развивает навыки самостоятельной работы, анализа и презентации информации. Важным аспектом проектного обучения является возможность для студентов трудиться в группах, что способствует развитию их коммуникативных навыков и улучшению способности к сотрудничеству.

Методы и приемы обучения

Метод подражания. Метод подражания, или имитации, является одним из самых эффективных способов обучения произношению и интонации. Ученики должны подражать произношению и ритму речи носителей языка, что способствует улучшению их устной речи. Этот метод помогает учащимся овладеть правильным акцентом и интонацией, а также научиться правильно воспринимать и воспроизводить звучание слов.

Метод активных и пассивных упражнений. Активные и пассивные упражнения являются неотъемлемой частью эффективного обучения языку. Активные упражнения включают в себя диалоги, ролевые игры, дискуссии и другие формы активной работы, в то время как пассивные упражнения помогают учащимся развить слуховое восприятие и навыки чтения. Важно использовать оба типа упражнений для гармоничного развития всех языковых навыков.

Метод эвристического обучения. Метод эвристического обучения включает в себя активное вовлечение студентов в процесс поиска знаний. Этот метод развивает критическое мышление, аналитические навыки и способность к решению проблем. В контексте изучения иностранного языка эвристический подход позволяет учащимся самостоятельно находить способы решения языковых задач, что способствует лучшему усвоению материала.

Развитие педагогики и методики преподавания иностранных языков в XXI веке

Межкультурная компетенция

Изучение иностранных языков в современном мире требует акцента не только на языковое, но и на культурное обучение. Межкультурная компетенция включает в себя знания о культурных особенностях и традициях других стран, а также навыки адаптации к различным культурным контекстам. Важно понимать, что язык не существует в изоляции от культуры, и без знания культурных аспектов невозможно полноценно овладеть языком.

Новые образовательные стандарты

Современные образовательные стандарты в области преподавания иностранных языков делают акцент на **коммуникативной компетенции** учащихся. В этих стандартах языковое обучение рассматривается как процесс, направленный на развитие у студентов способности использовать язык в различных сферах жизни, от повседневного общения до профессиональной деятельности.

Инклюзивное образование

Инклюзивное образование предполагает равные возможности для всех студентов, включая учащихся с особыми образовательными потребностями. Применение инклюзивных методов обучения иностранных языков позволяет создать доступную образовательную среду для студентов с различными потребностями. Это включает в себя использование адаптированных материалов, до-

ступных технологий и методов, направленных на удовлетворение потребностей каждого учащегося.

Заключение

Педагогика и методика преподавания иностранных языков – это динамично развивающаяся область науки и практики, которая играет ключевую роль в формировании межкультурных связей и развитию коммуникативных навыков учащихся. Современные методы и подходы, такие как коммуникативный и контекстуальный подходы, проектная методика, использование технологий и внимание к межкультурной компетенции, открывают новые горизонты в обучении иностранным языкам. Важно, чтобы преподавание иностранных языков оставалось актуальным, гибким и адаптированным к меняющимся требованиям общества и образовательной среды.

Использованная литература:

1. Вершинина Н. И. (2010). Методика преподавания иностранных языков. Москва: Академия.
2. Гальскова Н. Д. (2004). Теория и методика преподавания иностранных языков. Москва: Издательство «Просвещение».
3. Кравцов В. А. (2008). Коммуникативная методика преподавания иностранного языка. Санкт-Петербург: Лань.
4. Языков В. Г. (2011). Методика обучения иностранным языкам в школе. Москва: Высшая школа.
5. Комилова М. Роль онлайн занятий в формировании информационной деятельности студентов: технология, учебный процесс, межкультурная коммуникация, самообразование, дистанционное обучение, интернет //FILOLOGIYA UFQLARI JURNALI. – 2022. – Т. 8. – №. 8.
6. Kobiljonovna K. M. et al. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF MODERN METHODS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE //E Conference Zone. – 2024. – С.10–14.
7. Komilovakomilova M. K. Facilitating interactive language learning in groups with non-russian language of study //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – Т. 12. – №. 6. – С. 1065–1068.

Ranokhon AZIMBAYEVA,
associate professor
Department of Foreign languages education
Tashkent state university of economy

DEVELOPMENT OF SOCIO-CULTURAL COMPETENCES OF ECONOMIST STUDENTS

Annotation: the article discusses the importance of a competency-based approach in organizing the educational process, examines the types of competencies and their components in teaching a foreign language. Describes the teaching methods and content of training for the formation of competencies, the formation of socio-cultural competencies is determined by a significant component of professional and communicative competence.

Key words: *competency-based approach, components of training, content of training, socio-cultural competence, professional and communicative competence.*

Аннотация: в статье рассматривается важность компетентностного подхода при организации учебного процесса, рассматриваются виды компетенций и их компоненты при обучении иностранному языку. Описываются методы обучения и содержание обучения для формирования компетенций, формирование социокультурные компетенции определяется значимой составляющей профессионально-коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: *компетентностный подход, компоненты обучения, содержание обучения, социокультурная компетенция, профессионально-коммуникативная компетенция.*

Annotatsiya: maqolada o'quv jarayonini tashkil etishda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning ahamiyati ko'rib chiqilib, chet tilini o'qitishda kompetensiya turlari va ularning tarkibiy qismlari ko'rib chiqiladi. Kompetensiyalarni shakllantirish uchun o'qitish usullari va o'qitish mazmuni tavsiflanadi; ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarni shakllantirish kasbiy va kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida belgilanadi.

Kalit so'zlar: *kompetensiyaga asoslangan yondashuv, o'qitishning tarkibiy qismlari, o'qitish mazmuni, ijtimoiy-madaniy kompetensiya, kasbiy va kommunikativ kompetensiya.*

At the present stage of development of education, much attention is paid to the problem of mastering competencies and forming key competencies, in particular. For the first time, the idea of forming key competencies in the educational process was put forward by experts of the Council of Europe in 1996 in the "European Project" on education. When organizing the educational process for studying a foreign language, it is necessary to take into account the fundamental feature of the concept of new state educational standards of Higher Professional Education - their competence orientation.

Competence-based approach - an approach aimed at the result of education, and as a result is considered not only the amount of learned information, but also the ability of a person to act in various situations, his ability to use the knowledge gained. Orientation to the formation of competencies predetermines the need for a radical restructuring of the content and technologies of training, ensuring the achievement of expected results, improving the means and procedures for assessing these results, as well as individual assessment tools for students. One of the goals of teaching a foreign language is to develop foreign language communicative competence, therefore, the main purpose of teaching a foreign language is to form communicative compe-

tence, i.e. the ability and readiness to carry out foreign language interpersonal and intercultural communication with native speakers. The following components of communicative competence are distinguished: grammatical formal or linguistic competence, sociolinguistic competence, discursive competence, sociocultural competence.

Here we want to talk about sociocultural competence. Knowledge of the cultural characteristics of the native speaker, their habits, traditions, norms of behavior and etiquette and the ability to understand and adequately use them in the process of communication, while remaining a bearer of another culture; the formation of sociocultural competence presupposes the integration of the individual into the system of world and national cultures. The result of the formation of communicative competence should be the ability to adequately clothe communicative goals and strategies for achieving them in linguistic forms, as well as the ability to use the norms of speech etiquette and social behavior in situations of intercultural communication, in which knowledge of the situational and sociocultural contexts of the foreign-language community is actualized. In non-linguistic universities, the requirements for the results of mastering the discipline "Foreign Language" in a generalized

form are reduced to the fact that the graduate must master a number of general cultural competencies. For example, the basic educational programs for the bachelor's degree in Economics stipulate that the following general cultural competencies should be developed in the process of studying a foreign language:

- has a culture of thinking, is capable of generalization, analysis, perception of information, goal setting and choice of ways to achieve it;
- is able to understand and analyze ideological, socially and personally significant philosophical problems;
- is able to understand the driving forces and patterns of the historical process; events and processes of economic history; the place and role of one's country in the history of mankind and in the modern world;
- is able to analyze socially significant problems and processes occurring in society and predict their possible development in the future;
- knows how to use regulatory legal documents in their activities;
- is able to logically correctly, reasonably and clearly construct oral and written speech;
- is ready to cooperate with colleagues, work in a team;
- is able to find organizational and managerial solutions and is ready to take responsibility for them;
- is capable of self-development, improving their qualifications and skills;
- is able to critically evaluate their strengths and weaknesses, outline ways and choose means of developing strengths and eliminating weaknesses;
- is aware of the social significance of their future profession, has a high motivation to perform professional activities;
- speaks one of the foreign languages at a level not lower than conversational

The formation of intercultural competence should be considered in connection with the development of students' ability to participate in a dialogue of cultures based on the principles of mutual respect, tolerance of cultural differences and overcoming cultural barriers. Intercultural education is aimed at developing students' ability to communicate interculturally and promotes both students' awareness of their belonging to a certain

ethnic group and their familiarization with the traditions and cultural characteristics of representatives of another culture.

A modern person who speaks a foreign language is involved in the process of communicating with other people who are representatives of their own cultures. In this regard, those who study a foreign language need not only to have a rich vocabulary and decent pronunciation, a good knowledge of foreign grammar, but also to develop intercultural competence. This competence involves achieving such a level of language proficiency that will allow, firstly, to flexibly respond to all sorts of unexpected turns in the course of a conversation; secondly, to determine an adequate line of speech behavior; thirdly, to accurately select specific means from a wide arsenal and, finally, fourthly, to use these means in accordance with the proposed situation.

The formation of intercultural competence involves the interaction of two cultures in several directions:

familiarization with the culture of the country of the studied language through the foreign language itself and assimilation of the behavior model of native speakers of a foreign culture;

the influence of a foreign language and foreign culture on the development of the native language and the behavior model within the native culture;

development of personality under the influence of two cultures.

The need for targeted formation of compensatory competence is explained by the conditions of teaching a foreign language in non-linguistic universities: a small number of hours, separation from the natural language environment, a relatively low initial level of foreign language proficiency by students, etc. Taking into account the listed conditions requires setting real goals and limiting the volume of content of teaching a foreign language, focusing on an approximate level of foreign language proficiency by graduates of non-linguistic programs. Accordingly, the role of mechanisms that provide the opportunity for flexible use of acquired experience, the transfer of limited resources to various situations for solving a wide range of professional tasks increases.

Reference

1. Sviridon R.A. Formation of intercultural competence of future specialists in the field of global economy by means of business English. Collection of scientific papers II. Tomsk, TSPU Publishing House, 2005. – P. 72–84.
2. Solova E.N. Methods of teaching foreign languages. Moscow: Education, 2002. – 239 p.
3. Azimbayeva R.Yu. The role of IT in the development of digital economy. Web of scientist: International scientific research journal. Vol. 5. Issue 12. December 2024.
5. Azimbayeva R.Yu. Innovative methods of teaching English vocabulary to students. Web of scientist: International scientific research journal. Vol. 4. Issue 10. Oct. 2023.

Dr. Abutalha Chauhan, Dr. Dhruvi Zaveri
 Ass. Teacher in Public health and healthcare management
 Samarkand State Medical University
Chandan Prakasha Shetty course 4 semester 8,
Santosh Kumar Gaadha course 4 semester 8

USING THE CASE-TASK METHOD AS AN ASSESSMENT TOOL FOR DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCIES

Annotation: the combination of intensive and extensive paths of development of pedagogical systems allows for the implementation of so-called «integrated innovations», which are built at the junction of diverse, multi-level pedagogical subsystems and their components. Integrated innovations, as a rule, do not look like far-fetched, purely «external» events, but are conscious transformations that arise from deep needs and knowledge of the system. By reinforcing «bottlenecks» with the latest technologies, it is possible to increase the overall efficiency of the pedagogical system. Innovations can be implemented at different levels. The highest level includes innovations that affect the entire educational system.

Key words: *different levels of innovation, Integrated innovations, pedagogical subsystems, intensive and extensive paths, latest technologies.*

Аннотация: сочетание интенсивного и экстенсивного путей развития педагогических систем позволяет реализовать так называемые «интегральные инновации», которые выстраиваются на стыке разнородных, многоуровневых педагогических подсистем и их компонентов. Интегральные инновации, как правило, не выглядят как надуманные, чисто «внешние» события, а представляют собой осознанные преобразования, вытекающие из глубинных потребностей и знаний системы. Укрепляя «узкие места» новейшими технологиями, можно повысить общую эффективность педагогической системы. Инновации могут реализовываться на разных уровнях. К высшему уровню относятся инновации, которые затрагивают всю образовательную систему.

Ключевые слова: *различные уровни инноваций, Интегрированные инновации, Педагогические подсистемы, Интенсивные и Экстенсивные пути, Новейшие технологии.*

Annotatsiya: pedagogik tizimlar rivojlanishining intensiv va ekstensiv yo'llarining uyg'unligi turli xil, ko'p bosqichli pedagogik quyi tizimlar va ularning tarkibiy qismlari tutashgan joyda qurilgan «integratsiyalashgan innovatsiyalar» deb ataladigan narsalarni amalga oshirishga imkon beradi. Integratsiyalashgan innovatsiyalar, qoida tariqasida, uzoqqa cho'zilgan, sof «tashqi» hodisalarga o'xshamaydi, balki chuqur ehtiyojlar va tizimni bilishdan kelib chiqadigan ongli o'zgarishlardir. Eng yangi texnologiyalar bilan «darbog'lar»ni mustahkamlash orqali pedagogik tizimning umumiy samaradorligini oshirish mumkin. Innovatsiyalar turli darajalarda amalga oshirilishi mumkin. Yuqori darajaga butun ta'lim tizimiga ta'sir ko'rsatadigan innovatsiyalar kiradi.

Kalit so'zlar: *innovatsiyalarning turli darajalari, Integratsiyalashgan innovatsiyalar, pedagogik quyi tizimlar, intensiv va ekstensiv yo'llar, eng yangi texnologiyalar.*

Classification of cases. By complexity:

illustrative educational situations – cases, the purpose of which is to teach students the algorithm for making the right decision in a certain situation using a specific practical example;

training situations - cases with problem formation, in which the situation in a specific period of time is described, problems are identified and clearly formulated; the purpose of such a case is to diagnose the situation and independently make a decision on the specified problem;

training situations - cases without problem formation, which describe a more complex situation than in the

previous version, where the problem is not clearly identified; the purpose of such a case is to independently identify the problem, indicate alternative ways to solve it with an analysis of available resources;

applied exercises, which describe a specific situation that has arisen and suggest finding ways out of it; the goal of such a case is to find ways to solve the problem.

Relevance

A level 3 case bank has been created in the pediatrics office. For «case studies» clinical cases and case histories of specific children are used. Case histories with a typical course of the disease, with various complications, are selected from the archive. We develop

tasks or questions for each clinical situation and case history. For example, determine the causes and predisposing factors for the occurrence of the disease; assess, based on the available data, at what stage of pathogenesis the patient is on a certain day of stay in the hospital.

In pediatrics classes, students solve cases collegially in small groups (the speakers report the group solution) or independently outside the classroom with a written report. Case studies are also used to check students' understanding of the material already covered, to assess its assimilation, and to determine the ability to apply the acquired knowledge in practice. An interesting version of the method is also used, when students are offered real problems of practical health care for analysis. This allows the learning process to be brought closer to professional activity and to receive real benefits from the professional module programs implemented in the college. Introduction to the situation precedes a clinical analysis of the pathology. Then students are offered a case assignment. The order of work on a practical situation:

Familiarization with the situation.

Identifying problems.

Analysis of available information.

Clarification of the identified problems and determination of their degree of significance.

Analysis of the strengths and weaknesses of the situation under consideration.

Students are given clear recommendations on the case - study method : when reading the description of the case, it is necessary to define the problem and establish at what level the decision is made;

- it is recommended to list the facts given in the description of the situation and establish what is already known and what requires clarification or certain assumptions;

- you should write down all possible alternative solutions that can be taken in this situation;

- It is necessary to apply known theories and already covered educational material as widely as possible when formulating alternatives, analyzing them and choosing the final solution. The results of the work can be presented in written form (if the solution is presented as individual) or in the form of an oral presentation on behalf of a micro-group with the preparation of posters (if necessary), dividing functions between group members (co-reports) depending on the tasks they solve during the analysis of the problem contained in the description of the practical situation.

The student must share what the problem is, an-

alyze it in the context of the described situation and suggest possible solutions. The task proposed in the case study may have several possible solutions. A case study usually does not end with the definition of a "correct" or "incorrect" solution; different approaches to solving the identified problem can be considered on an equal basis. In the discussion of the analysis of various solution options, the methods proposed in them should be analyzed, their acceptability and effectiveness in the proposed conditions should be assessed. The process of developing solutions is the essence of the case study method, and this process is often no less important than the solution itself. The main purpose of the case study method is to consolidate and deepen knowledge, develop algorithms for analyzing typical situations that allow you to quickly recognize similar situations in your work practice and make the most effective decisions on them, as well as activating the exchange of experience between students.

Methods of developing and ordering the analysis of a practical situation.

The case includes:

- situation – clinical observation, problem from real life;

- context of the situation - chronological, historical, context of place, features of the action or participants in the situation;

- a commentary on the situation provided by the author;

- questions or tasks for working with the case;

- applications.

Examples of questions for analysis:

- What is the main problem? What other problems can you identify in the presented situation?

- Is it (them) possible to solve under these conditions?

- What are the possible solutions to the identified problems?

- What ethical, legal or moral difficulties arise or may arise in the process of solving the identified problems?

- How do you assess the behavior of the FAP (poly-clinic) paramedic in this situation? What would you do?

- What do you think are the reasons ? we , who prompted such and such a health worker to take such and such actions? What could be the consequences?

- What information is needed to resolve this issue? What set of procedures would you use to obtain the necessary information?

- What conclusions can be drawn from the analysis performed?

Conclusions

The technological approach, that is, new pedagogical

technologies, guarantee the achievements of students and further guarantee their:

The creation of technology is impossible without creativity. For a teacher who has learned to work at the technological level, the cognitive process in its developing state will always be the main guideline.

The use of innovative pedagogical technologies contributes to:

- improving the quality of education;
- improving the qualifications of teachers;
- application of pedagogical experience and its systematization;
- use of computer technologies by students;
- maintaining and strengthening the health of students;

dents;

- improving the quality of education and training.

Modern pedagogical technologies, such as cooperative learning, project methodology, interactive interaction, the use of new information technologies help to implement a personality-oriented approach to children, ensuring individualization and differentiation of the pedagogical process taking into account their abilities and level of development. Today, the focus is on the student, his personality, his unique inner world. Therefore, the main goal of a modern teacher is to choose the methods and forms of organizing the educational process that are optimal correspond to the set goal of personal development.

References:

1. Shomurotovna R. Y. Comprehensive analysis of the problem of professional maladaptation quality and health status of nursing //zamonaviy ta'lim: muammo va yechimlari. – 2022. – T. 1. – C. 47-48.
2. Xakimovna X. X. O 'quvchilar jismoniy tarbiyasi tizimida qattish //barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – C. 378-381.
3. Хакимовна ХХ и др. РЕФОРМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН // Европейский журнал молекулярной и клинической медицины. – 2021. – Т. 8. – №. 2. – С. 820-827. Хакимовна ХХ и др. РЕФОРМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН // Европейский журнал молекулярной и клинической медицины. – 2021. – Т. 8. – №. 2. – С. 820-827.
4. Xonbuvi H. Yunusov Sardor Ashrafzoda indicator functions in medicine galaxy international interdisciplinary research journal (giirj) issn (e): 2347-6915 Vol. 12. – 2024.
5. Naimova Z. et al. Influence Of Ecotoxins From A Chemical Plant On The Dynamics Of Child Morbidity // The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. – 2021. – C. 56-59. Naimova Z. et al. Influence Of Ecotoxins From A Chemical Plant On The Dynamics Of Child Morbidity //The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. – 2021. – C. 56-59.
6. Khakimova H. H., Barotova R. S. THE IMPORTANCE OF PREVENTION IN MEDICAL PRACTICE //Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing. – 2024. – T. 2. – №. 2. – C. 96-98.
7. Наимова З. и др. Гигиеническая оценка влияния выбросов химического предприятия на условия жизни, благополучие и здоровье населения // Американский журнал медицинских наук и фармацевтических исследований. – 2021. – Т. 3. – №. 01. – С. 76-80.
8. Хакимова Х. Х., Баротова Р. С. ЗНАЧЕНИЕ ПРОФИЛАКТИКИ В МЕДИЦИНСКОЙ ПРАКТИКЕ //Сеть медицины: Журнал медицины, практики и сестринского дела. – 2024. – Т. 2. – №. 2. – С. 96-98.

Lyutsiya SHAMSUTDINOVA,
Doctor of Philosophy of Pedagogical Sciences,
Uzbek State University of World Languages

CHALLENGES AND SOLUTIONS IN APPLYING BLOOM'S TAXONOMY IN EFL CLASSROOMS

Annotation: the effective implementation of Bloom's Taxonomy in educational settings is essential for fostering students' higher-order thinking skills, including analysis, evaluation and creation. However, various challenges hinder its full integration, such as students' reliance on rote learning, inadequate instructional design and limited teacher training. Additional barriers include constraints related to assessment practices, classroom contexts, multicultural dynamics and the strategic use of technology. This article explores these challenges in depth and proposes targeted strategies for overcoming them. These include scaffolding techniques, authentic assessments, culturally responsive pedagogy, collaborative learning and professional development for educators.

Key words: *Bloom's Taxonomy, higher-order thinking, scaffolding, authentic assessment, educational technology, critical thinking, inquiry-based learning, teacher training, multicultural education.*

Аннотация: эффективное внедрение таксономии Блума в образовательную среду имеет важное значение для развития у студентов навыков мышления высокого порядка, включая анализ, оценку и творчество. Однако полному внедрению мешают различные трудности, такие как зависимость студентов от механического запоминания, недостаточная проработка учебного дизайна и ограниченное обучение преподавателей. Дополнительные препятствия включают ограничения, связанные с методами оценки, особенностями учебной аудитории, мультикультурной средой и стратегическим использованием технологий. В данной статье подробно рассматриваются эти проблемы и предлагаются целевые стратегии для их преодоления. Среди них – методы поэтапного обучения, аутентичные формы оценки, культурно ориентированная педагогика, совместное обучение и профессиональное развитие преподавателей.

Ключевые слова: *таксономия Блума, мышление высокого порядка, поэтапное обучение, аутентичная оценка, образовательные технологии, критическое мышление, обучение на основе исследования, подготовка преподавателей, мультикультурное образование.*

Annotatsiya: Bloom taksonomiyasining ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi talabalar tahlil, baholash va yangilik yaratish kabi yuqori darajadagi tafakkur ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq, uni to'liq joriy etishda bir qator muammolar mavjud, jumladan, talabalar yodlashga tayanishi, dars dizaynining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va o'qituvchilar tayyorgarligining cheklanganligi. Qo'shimcha to'siqlarga baholash tizimlari, sinf sharoitlari, madaniy xilma-xillik va texnologiyalardan strategik foydalanish bilan bog'liq cheklovlar kiradi. Ushbu maqolada mazkur muammolar chuqur tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq strategiyalar taklif etiladi. Ular orasida bosqichma-bosqich o'rgatish usullari, haqiqiy (autentik) baholash, madaniyatga mos pedagogika, hamkorlikda o'qitish va o'qituvchilar uchun kasbiy rivojlanish mavjud.

Kalit so'zlar: *Bloom taksonomiyasi, yuqori darajadagi tafakkur, bosqichma-bosqich o'rgatish, autentik baholash, ta'lim texnologiyalari, tanqidiy fikrlash, izlanishga asoslangan o'qitish, o'qituvchilarni tayyorlash, madaniy xilma-xillikka asoslangan ta'lim.*

Introduction

Bloom's Taxonomy has long been recognized as a foundational framework for promoting cognitive development in educational settings. It categorizes learning objectives into hierarchical levels, ranging from basic recall to complex processes such as analysis, evaluation and creation. While the taxonomy serves as a valuable guide for instructional planning and assessment, its practical application presents numerous challenges. Students often struggle with tasks requiring deep cognitive engagement due to prior experiences with passive or rote learning methods. At the same time, teachers face difficulties in designing meaningful activities and assessments that truly measure and foster critical thinking.

One of the primary challenges in applying Bloom's Taxonomy is fostering higher-order thinking skills, such as analysis, evaluation and creation. These cognitive processes necessitate a shift from passive learning to active engagement, requiring students to critically assess information, draw connections between concepts and generate original ideas. These levels require students to move beyond memorization and recall, engaging in critical thinking and problem-solving. Many students struggle with these cognitive processes, particularly if their prior educational experiences emphasized rote learning rather than conceptual understanding. Moreover, insufficient exposure to inquiry-based learning approaches may further hinder students' ability to develop these advanced cognitive skills. Additionally,

teachers may find it difficult to design activities that effectively develop and assess these skills.

Assessing learning outcomes at higher cognitive levels poses a significant challenge. Traditional assessments, such as multiple-choice tests, often fail to measure skills like synthesis and evaluation effectively. Authentic assessments, including case studies, peer reviews, and real-world problem-solving tasks, can provide deeper insights into students' cognitive abilities but require careful planning and clear evaluation criteria. Designing reliable rubrics and performance-based assessments that accurately capture students' cognitive abilities requires extensive time and expertise. Moreover, subjective grading in complex tasks such as essays, projects, and presentations can introduce bias and inconsistency in evaluation.

Educational institutions vary in resources, class sizes and teacher-student ratios, which can affect the implementation of Bloom's Taxonomy. In large classrooms, facilitating discussions and hands-on activities that target higher-order thinking skills becomes logistically challenging. The integration of collaborative learning strategies, such as think-pair-share and jigsaw activities, can help manage large groups while fostering active participation. Additionally, standardized curricula and rigid assessment policies may limit teachers' flexibility in designing lessons that align with the taxonomy's hierarchical structure.

Research Methodology

Effective application of Bloom's Taxonomy requires teachers to have a deep understanding of its principles and instructional strategies. However, many educators receive limited training in applying the taxonomy beyond theoretical knowledge. Without professional development opportunities, teachers may struggle to align learning objectives with appropriate instructional activities and assessments. Continuous professional development

programs, including workshops and collaborative lesson planning, can empower educators to integrate Bloom's Taxonomy more effectively in their teaching practices.

In multilingual and multicultural classrooms, applying Bloom's Taxonomy can be complex due to varying language proficiencies and cultural perspectives on learning. Students from different backgrounds may interpret cognitive tasks differently, affecting their ability to engage with higher-order thinking skills. For instance, students from high-context cultures may prioritize group harmony over individual critical analysis, necessitating culturally responsive teaching approaches. Additionally, translation issues in non-English curricula can lead to inconsistencies in the interpretation of Bloom's hierarchical levels. Developing bilingual glossaries and using visual aids can support comprehension and equitable engagement with cognitive tasks.

While digital tools can enhance the application of Bloom's Taxonomy, integrating technology effectively remains a challenge. Teachers may struggle with selecting appropriate tools that align with cognitive levels and learning outcomes. For instance, while interactive simulations and adaptive learning platforms can promote analytical thinking, overreliance on pre-structured digital activities may limit students' creativity and problem-solving abilities. Furthermore, reliance on technology without pedagogical alignment may lead to superficial engagement rather than deep cognitive processing.

Analysis and Results

To address these challenges, educators can employ a variety of targeted strategies, including scaffolding techniques, authentic assessments, inquiry-based learning and the integration of digital tools. The table below outlines key challenges associated with teaching higher-order thinking skills and presents effective strategies to overcome them (Table 1).

Table 1. Strategies to overcome challenges in applying Bloom's Taxonomy

Challenge	Strategies
Addressing the complexity of higher-order thinking skills	- Use inquiry-based learning strategies such as problem-solving tasks, debates and Socratic questioning. - Integrate metacognitive strategies to help students reflect on their thinking processes and improve critical thinking skills. - Encourage collaborative learning by using discussion-based methods like case studies, think-pair-share and jigsaw activities. - Provide real-world applications through project-based learning, simulations and interdisciplinary connections.
Enhancing assessment of higher-order thinking skills	- Develop rubrics with clear performance criteria to evaluate complex cognitive tasks objectively. - Utilize authentic assessments such as portfolios, presentations, research projects and peer reviews to measure higher-order thinking. - Incorporate self-assessment and peer assessment to promote reflective learning and reinforce understanding. - Use multiple assessment formats (essays, case studies, oral presentations and problem-solving tasks) to capture different dimensions of learning.
Navigating contextual constraints in educational settings	- Utilize flipped classroom models to allow more time for discussion and higher-order thinking activities in class. - Optimize blended learning approaches, integrating online resources and collaborative digital platforms to facilitate engagement. - Encourage peer teaching and group work to manage large class sizes effectively while fostering active engagement.

Strengthening teacher training and expertise	- Provide continuous professional development through workshops, mentoring programs and collaborative lesson planning. - Promote action research among educators to explore best practices in applying Bloom's Taxonomy effectively. - Develop communities of practice where teachers share resources, lesson plans, and strategies for teaching higher-order thinking skills.
Overcoming cultural and linguistic barriers	- Use culturally responsive teaching practices that acknowledge diverse learning styles and cognitive approaches. - Develop bilingual glossaries and contextualized examples to ensure clarity in cognitive task expectations. - Incorporate visual aids, graphic organizers, and concept mapping to support comprehension among multilingual learners. - Foster collaborative learning experiences that respect cultural differences and encourage diverse perspectives in critical discussions.
Effectively integrating modern educational technologies	- Align digital tools with Bloom's cognitive levels, using simulations, concept-mapping software and interactive applications. - Implement adaptive learning platforms that personalize instruction and provide targeted feedback on cognitive skills. - Encourage project-based technology use, such as multimedia presentations, digital storytelling and coding activities that promote creativity.

Successfully applying Bloom's Taxonomy in modern educational environments requires more than theoretical understanding; it demands intentional planning, contextual awareness, and ongoing support for educators and students alike. Addressing the challenges of fostering higher-order thinking involves implementing scaffolded learning activities, designing

authentic and culturally sensitive assessments and leveraging educational technology strategically. By adopting a multifaceted and inclusive approach, educators can create dynamic learning environments that not only encourage critical thinking and creativity but also prepare students for real-world problem-solving and lifelong learning.

References:

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of educational objectives. Longman.
2. Biggs, J., & Tang, C. (2011). Teaching for quality learning at university (4th ed.). Open University Press.
3. Churches, A. (2009). Bloom's Digital Taxonomy. Retrieved from <https://educationaltechnology.net/blooms-taxonomy/>
4. Forehand, M. (2010). Bloom's taxonomy. In M. Orey (Ed.), Emerging perspectives on learning, teaching, and technology. University of Georgia.
5. Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations (2nd ed.). SAGE Publications.
6. Krathwohl, D. R. (2002). A revision of Bloom's Taxonomy: An overview. Theory into practice, 41(4), 212-218. [//doi.org/10.1207/s15430421tip4104_2](https://doi.org/10.1207/s15430421tip4104_2)
7. Marzano, R. J., & Kendall, J. S. (2007). The new taxonomy of educational objectives (2nd ed.). Corwin Press.

Dilbar RUZIBAYEVA,
Associate Professor of the Languages Department,
Tashkent State Agrarian University

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH IN NON-PHILOLOGICAL DISCIPLINES: STRATEGIES FOR EFFECTIVE LEARNING

Annotation: teaching English to non-philological students involves distinct challenges and requires specialized methodologies. Non-philological disciplines, such as engineering, economics and agriculture, have unique needs that necessitate the adaptation of traditional language teaching methods. This study explores the methodologies used in teaching English within non-philological fields, examining how English for Specific Purposes (ESP) can be utilized to enhance learning. Through a mixed-methods approach, data was gathered from student surveys, classroom observations, and interviews with instructors. The results indicate that ESP-based teaching strategies, task-based learning, and interdisciplinary collaboration are essential for increasing student engagement, improving language proficiency, and bridging the gap between language skills and academic content.

Key words: *english for Specific Purposes, non-philological disciplines, task-based learning, language proficiency, interdisciplinary collaboration.*

Аннотация: преподавание английского языка студентам непрофильных специальностей сопряжено с особыми трудностями и требует специализированных методик. Непрофильные дисциплины, такие как инженерия, экономика и сельское хозяйство, имеют уникальные потребности, что требует адаптации традиционных методов преподавания языка. Данное исследование изучает методологии преподавания английского языка в непрофильных областях, рассматривая, как английский для специфических целей (ESP) может быть использован для улучшения процесса обучения. В исследовании использован смешанный метод сбора данных, включая анкеты студентов, наблюдения за занятиями и интервью с преподавателями. Результаты показывают, что стратегии преподавания на основе ESP, обучение через задачи и междисциплинарное сотрудничество являются ключевыми для повышения вовлеченности студентов, улучшения языковой компетенции и сокращения разрыва между языковыми навыками и академическим содержанием.

Ключевые слова: *английский для специфических целей, непрофильные дисциплины, обучение через задачи, языковая компетенция, междисциплинарное сотрудничество.*

Annotatsiya: ingliz tilini filologiya bo'lmagan sohalarida ta'lim oluvchi talabalarga o'rgatish o'ziga xos qiyinchiliklarga ega bo'lib, maxsus metodlarni talab qiladi. Muhandislik, iqtisodiyot va qishloq xo'jaligi kabi sohalarida ta'lim olayotgan talabalar til o'rganishga oid o'ziga xos ehtiyojlarga ega bo'lib, bu o'qituvchilardan an'anaviy til o'rgatish metodlarini ularning xususiyatlariga moslashtirishni talab qiladi. Ushbu maqolada filologik bo'lmagan sohalarida ingliz tilini o'rgatish metodologiyalari o'rganiladi, ingliz tilini maxsus maqsadlar uchun (ESP) qanday qilib o'rgatish, qanday metodlar orqali til o'rganish jarayonini yaxshilash mumkinligi tahlil qilinadi. Tadqiqot aralash metodlar asosida ma'lumotlar to'pladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ESP asosidagi o'qitish strategiyalari, vazifalarga asoslangan o'qitish (task-based teaching) va sohalararo hamkorlik (interdisciplinary collaboration) talabalarning darslarda qatnashishini oshirish, til ko'nikmalarini yaxshilash va til bariyerlarini bartaraf etish uchun zarurdir.

Kalit so'zlar: *maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP), filologik bo'lmagan fanlar, vazifalarga asoslangan o'qitish (task-based teaching), til ko'nikmalari, sohalararo hamkorlik (interdisciplinary collaboration).*

Introduction

The role of English as a global lingua franca is increasingly significant in academia and professional fields. In many non-philological disciplines – such as engineering, economics and agriculture – students must acquire not only general language skills but also specific linguistic competencies related to their areas of study. Despite the importance of English for global communication, students in these fields often struggle to see the relevance of language learning to their careers, which can lead to disengagement and a lack of motivation.

Traditional methodologies for teaching English typically focus on general language proficiency, with little emphasis

on the subject-specific needs of non-philological students. The English for Specific Purposes (ESP) approach, however, offers a more targeted methodology that connects language learning with the specific vocabulary, genres, and contexts required in students' respective fields. This article investigates the methodological approaches employed in teaching English to non-philological students, exploring the effectiveness of ESP and other teaching strategies aimed at improving both language proficiency and academic performance.

This article employs a *mixed-methods design*, combining both quantitative and qualitative data collection to gain a comprehensive understanding of the current

methodologies used in teaching English in non-philological disciplines. Data was collected through the following:

Student Surveys: a survey was administered to 120 students enrolled in non-philological programs (e.g., engineering, economics, agriculture) at a large university. The survey aimed to gather information about students' attitudes toward learning English, their perceived difficulties and their preferences for language learning methods.

Classroom Observations: classroom observations were conducted in English courses tailored to non-philological students. Over 20 hours of classroom time were observed, focusing on teaching methods, student engagement and the integration of subject-specific content.

Instructor Interviews: interviews were held with 10 instructors who teach English to non-philological students. The interviews aimed to capture instructors' perspectives on the challenges they face in teaching English, the strategies they use and the effectiveness of different methodologies.

Data from these sources were analyzed to identify trends, challenges and strategies that can be used to improve English language instruction in non-philological disciplines.

Student Perceptions of English Learning. The results of the student surveys revealed that many students viewed English as an obligatory subject, disconnected from their academic interests. Approximately 65% of respondents felt that English was "not very relevant" to their chosen field of study. However, 80% of students agreed that proficiency in English would be beneficial for future career opportunities, especially in terms of accessing international research and participating in global projects.

Challenges in Language Proficiency. Classroom observations indicated that students generally demonstrated limited proficiency in both receptive (reading and listening) and productive (speaking and writing) language skills. Common issues included difficulties with academic writing, understanding complex texts, and accurately using subject-specific terminology. Instructors noted that students often struggled with writing research reports, explaining technical concepts and presenting their ideas clearly in English.

Teaching Methodologies. Interviews with instructors revealed that the majority of them employed traditional language teaching methods, such as grammar drills and vocabulary exercises. However, 60% of the instructors also used English for Specific Purposes (ESP) strategies, incorporating materials relevant to students' fields of study (e.g., engineering reports, business articles, agricultural research papers). The use of task-based learning, which emphasizes practical, real-world tasks, was reported by 45% of the instructors as an effective way to engage students.

Integration of Interdisciplinary Collaboration. The study found that interdisciplinary collaboration between English instructors and subject-specific faculty was limited. Howev-

er, those instances where collaboration occurred (e.g., joint projects between English and engineering departments) resulted in more relevant and engaging learning experiences for students. Students reported that when the language tasks were directly related to their academic content, they felt more motivated and invested in the lessons.

The Role of English for Specific Purposes (ESP). The results of this study confirm that ESP is an effective methodology for teaching English in non-philological disciplines. By focusing on the vocabulary, genres and communication strategies specific to students' fields, ESP helps students understand the real-world utility of learning English. For instance, engineering students benefit from reading technical reports and conducting presentations in English, while business students engage with financial texts and simulated meetings. By contextualizing language learning within the students' disciplines, ESP not only improves language proficiency but also enhances students' academic performance and professional readiness.

Task-Based Learning as an Effective Approach. Task-based learning (TBL) was identified as an effective teaching strategy that encourages active student participation. Instructors who incorporated TBL into their lessons reported higher levels of engagement and more successful language outcomes. For example, tasks such as writing business proposals, conducting interviews or presenting research findings allow students to practice language skills in authentic, real-life scenarios. This practical approach enables students to see the relevance of English to their academic and professional lives, thus improving motivation.

The Need for Interdisciplinary Collaboration. The integration of interdisciplinary collaboration between English instructors and subject-specific faculty is crucial for improving the relevance and effectiveness of English instruction. When language instructors work with faculty members from students' major disciplines, they can develop content that aligns with students' academic goals. Additionally, collaboration can lead to the creation of specialized materials that are both linguistically and contextually appropriate, making learning more engaging and meaningful for students.

Overcoming Time Constraints. Time constraints remain one of the most significant challenges in teaching English to non-philological students. Given the heavy academic workload and limited hours allocated to English courses, it is important to maximize instructional time. One approach is to integrate English-language tasks into students' regular coursework, such as requiring them to write reports or deliver presentations in English for their major courses. This not only reinforces language skills but also ensures that English is directly relevant to their academic studies.

Conclusion

The methodology of teaching English in non-philological disciplines must be adapted to meet the specific needs of students. English for Specific Purposes (ESP), task-based learning and interdisciplinary collaboration

are key strategies that can help improve both language proficiency and academic outcomes. While challenges such as low motivation, limited language proficiency and time constraints remain, adopting a more targeted and practical approach to language teaching can better prepare

non-philological students for the demands of their academic and professional futures. Future research should explore further methods for integrating English into the broader curriculum and fostering collaboration between language instructors and subject-specific faculty.

References

1. Basturkmen, H. (2010). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Palgrave Macmillan.
2. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. Cambridge University Press.
3. John, M. J. (2009). *English for Specific Purposes*. Cambridge University Press.
4. Nunan, D. (2004). *Task-Based Language Teaching*. Cambridge University Press.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

Elvira RIBINSKAYA,

Senior teacher

Uzbek State World Languages University

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING FOREIGN LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL

Annotation: the development of foreign language communicative competence in primary school students is a critical aspect of modern education. This article explores effective methodologies for enhancing this competence, focusing on approaches such as Communicative Language Teaching (CLT), Task-Based Language Teaching (TBLT) and Neurolinguistic Approaches. Through a review of existing literature and practical examples, the study examines how these methodologies can be integrated into primary education to foster effective communication skills. The findings suggest that a combination of interactive, student-centered teaching methods, supported by appropriate technological tools, can significantly improve foreign language proficiency in young learners.

Key words: foreign language education, communicative competence, primary school, communicative language teaching, task-based language teaching, neurolinguistic approach, interactive methods, Uzbekistan.

Аннотация: развитие коммуникативной компетенции на иностранном языке у учащихся начальных классов является важным аспектом современного образования. В статье рассматриваются эффективные методики повышения данной компетенции, включая коммуникативное обучение языку (CLT), обучение на основе задач (TBLT) и нейролингвистические подходы. На основе анализа существующей литературы и практических примеров исследуется внедрение этих методов в начальное образование с целью формирования устойчивых навыков общения. Результаты показывают, что сочетание интерактивных, ориентированных на учащихся методов обучения с применением современных технологических инструментов значительно повышает уровень владения иностранным языком у младших школьников.

Ключевые слова: обучение иностранным языкам, коммуникативная компетенция, начальная школа, коммуникативное обучение, обучение на основе задач, нейролингвистический подход, интерактивные методы, Узбекистан.

Annotatsiya: boshlang'ich sinf o'quvchilarida chet tilida muloqot qilish kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu maqolada ushbu kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan samarali metodologiyalar – Kommunikativ til o'rgatish (CLT), Vazifaga asoslangan til o'rgatish (TBLT) va Neyrolingvistik yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlar va amaliy misollar tahlili asosida, bu yondashuvlarning boshlang'ich ta'limga qanday qo'llanilishi va ular orqali samarali muloqot ko'nikmalarini shakllantirish mumkinligi o'rganiladi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, interaktiv, o'quvchiga yo'naltirilgan metodlar va zamonaviy texnologiyalarni birgalikda qo'llash yosh o'quvchilarda chet tilini o'zlashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: chet tili ta'limi, kommunikativ kompetensiya, boshlang'ich maktab, kommunikativ til o'rgatish, vazifaga asoslangan til o'rgatish, neyrolingvistik yondashuv, interaktiv metodlar, O'zbekiston.

In the context of Uzbekistan, the development of foreign language communicative competence among primary school students has become a priority in educational reforms. This competence is essential not only for academic success but also for effective participation in the global community. Traditional language teaching methods often emphasize grammar and vocabulary in isolation, which may not adequately prepare students for real-life communication. Therefore, there is a growing need to adopt methodologies that promote active use of the language in meaningful contexts. CLT emphasizes interaction as both the means and ultimate goal of language learning. It encourages learners to use the target language in authentic communication, focusing on fluency rather than accuracy. According to Savignon, CLT aims to develop learners' ability to communicate effectively and appropriately in various contexts.

TBLT centers on the use of authentic tasks that require meaningful communication. Prabhu's Bangalore Project demonstrated that students could acquire language skills effectively through tasks that simulate real-life situations. TBLT promotes active engagement and problem-solving, which can enhance language proficiency.

The Neurolinguistic Approach focuses on the cognitive processes involved in language acquisition. Germain and Netten propose that language learning should be context-rich, allowing students to internalize language patterns through repeated exposure in meaningful situations. This approach aligns with Vygotsky's concept of the Zone of Proximal Development, where learners achieve higher levels of understanding through guided interaction. Incorporating games and interactive activities can make language learning more engaging for young learners. Toshmatova highlights the effectiveness of game-based methods in developing linguistic and communicative competencies among primary school students in Uzbekistan. These activities encourage collaboration and practical use of language skills. Project-based learning involves students working on projects that require the application of language skills to complete. This approach fosters critical thinking, creativity and real-world problem-solving, all of which contribute to enhanced communicative competence.

Utilizing ICT tools can provide students with access to authentic language materials and interactive platforms. Ismatullayeva discusses the role of modern information technologies in foreign language lessons, noting their potential to enhance learning experiences and outcomes.

In Uzbekistan, educational institutions have begun

implementing these methodologies to improve foreign language teaching. For instance, the Bukhara State Pedagogical Institute has incorporated CLT principles into its curriculum, aiming to develop students' communicative competence through interactive and context-based learning activities. Despite the benefits, several challenges exist in implementing these methodologies. These include limited access to resources, insufficient teacher training, and resistance to change from traditional teaching practices. Addressing these challenges requires comprehensive policy support, professional development programs for educators and the creation of resource-rich learning environments.

Incorporating games and interactive activities can make language learning more engaging for young learners. Toshmatova highlights the effectiveness of game-based methods in developing linguistic and communicative competencies among primary school students in Uzbekistan. These activities encourage collaboration and practical use of language skills.

Project-based learning involves students working on projects that require the application of language skills to complete. This approach fosters critical thinking, creativity and real-world problem-solving, all of which contribute to enhanced communicative competence. Utilizing ICT tools can provide students with access to authentic language materials and interactive platforms. Ismatullayeva discusses the role of modern information technologies in foreign language lessons, noting their potential to enhance learning experiences and outcomes.

CBI integrates language learning with content learning, using subject matter as a vehicle for language instruction.

Contextualized Learning: teaching language through subjects like science, history, or art, providing context and purpose for language use.

Cognitive Engagement: encouraging critical thinking and deeper understanding by linking language learning with content knowledge.

Intrinsic Motivation: enhancing student interest by connecting language learning with topics they find engaging and meaningful.

CBI fosters a holistic learning experience, where language acquisition is intertwined with academic content.

Incorporating games and interactive activities into language learning makes the process enjoyable and effective. For primary students, these methods offer:

Engagement: games capture students' attention and make learning enjoyable, leading to increased participation.

Motivation: Interactive activities provide immediate

feedback and rewards, motivating students to continue learning.

Skill Development: Games can be designed to practice specific language skills, such as vocabulary, grammar or pronunciation, in a contextualized setting. Utilizing games and interactive methods creates a dynamic classroom environment that supports language development.

The use of ICT in language education enhances learning experiences by:

Access to Resources: providing students with access to a wide range of digital materials, including videos, podcasts and interactive exercises.

Interactive Learning: utilizing educational software and applications that promote active engagement and personalized learning.

Integrating ICT prepares students for the digital world and supports diverse learning styles. Incorporating multisensory methods—visual, auditory and kinesthetic—is another key strategy. According to Gardner's Theory of Multiple Intelligences, children have different learning styles, and integrating songs, visuals, movement, and hands-on tasks caters to a wide range of

learners, enhancing both retention and comprehension. Assessment strategies must also evolve to support communicative competence. Traditional grammar tests should be complemented with performance-based assessments such as oral presentations, dialogues and projects that require authentic use of language. In conclusion, improving the methodology for developing foreign language communicative competence in primary school requires a blend of interactive, child-centered strategies grounded in CLT and sociocultural theory. By providing meaningful, scaffolded and engaging learning experiences, educators can nurture confident and competent young language users.

Enhancing foreign language communicative competence in primary school students is crucial for their academic and social development. By adopting methodologies such as CLT, TBLT and the Neurolinguistic Approach, educators can create dynamic and effective learning experiences. In the context of Uzbekistan, integrating these approaches into the curriculum, supported by appropriate training and resources, can lead to significant improvements in language proficiency among young learners.

The list of used literature

1. Amirovich, K. S., Zamirovich, G. E., Grigoryevna, R. E., Khabibullayevna, K. M., & Mirvaxidovna, K. N. (2021). FORMATION OF STUDENTS' SPEAKING SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH AT HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS. *Psychology and Education*, 58(1), 5551-5557 p.
2. Grigoryevna, R. E. (2023). ELABORATING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN JUNIOR CLASSES. *Western European Journal of Historical Events and Social Science*, 1(3), 58-61 p.
3. Germain, C., & Netten, J. (2011). Impact de la conception de l'acquisition d'une langue seconde ou étrangère sur la conception de la langue et de son enseignement. *Synergies Chine*, 6, 25-36.
4. Ismatullayeva, N. R. (2020). The use of modern information technologies in foreign language lessons. *International Journal on Integrated Education*, 3(1), 201-204.
5. Odinayeva, N. L., & Norkulova, N. (2024). Communicative approach in teaching a foreign language. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(4). <https://doi.org/10.47134/innovative.v3i4.127>
6. Prabhu, N. S. (1987). *Second language pedagogy*. Oxford University Press.
7. Savignon, S. J. (1997). *Communicative competence: Theory and classroom practice*. McGraw-Hill. P-36
8. Toshmatova, M. (2024). Methods of developing linguistic and communicative competences in primary class students. *News of the NUUZ*, 1(1.8), 172-174.

Ziyoda KHATAMOVA,
*senior teacher, Kokand SPI,
 the department Methodology of foreign languages*

INNOVATIVE METHODS FOR IMPROVING YOUNG LEARNERS' LISTENING SKILLS

Annotation: listening comprehension is the most important in learning any language. Speaking and writing are often linked to main language usage in language education. This study addresses how to teach listening skills using current approaches. Easy strategies to increase listening comprehension are listed below.

Key words: *aural, backtracking, expertise, modality, perception*

Аннотация: аудирование является наиболее важным в изучении любого языка. Устная и письменная речь часто связаны с использованием основного языка в языковом образовании. Одной из причин этого могут быть трудности в развитии навыков аудирования. В этой статье рассматривается вопрос о том, как обучать навыкам аудирования, используя современные подходы.

Ключевые слова: *слуховой, возврат, экспертиза, модальность, восприятие.*

Annotatsiya: har qanday tilni o'rganishda tinglab tushunish eng muhim hisoblanadi. Gapirish va yozish ko'pincha til ta'limida asosiy til ko'nikmalari bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu tadqiqotda zamonaviy yondashuvlar asosida tinglash ko'nikmalarini qanday o'rgatish masalasi ko'rib chiqiladi. Tinglab tushunishni oshirishga qaratilgan oddiy strategiyalar quyida keltirilgan.

Kalit so'zlar: *eshitish, orqaga qaytish, ekspertiza, modallik, idrok etish.*

Introduction. Listening is the language modality that is used most frequently. It has been estimated that adults spend almost half their communication time listening, and students may receive as much as 90% of their in-school information through listening to instructors and to one another. Often, however, language learners do not recognize the level of effort that goes into developing listening ability.

Far from passively receiving and recording aural input, listeners actively involve themselves in the interpretation of what they hear, bringing their own background knowledge and linguistic knowledge to bear on the information contained in the aural text. Not all listening is the same; casual greetings, for example, require a different sort of listening capability than do academic lectures. Language learning requires intentional listening that employs strategies for identifying sounds and making meaning from them. Listening involves a sender (a person, radio, television), a message and a receiver (the listener). Listeners often must process messages as they come, even if they are still processing what they have just heard, without backtracking or looking ahead. In addition, listeners must cope with the sender's choice of vocabulary, structure and rate of delivery. The complexity of the listening process is magnified in second language contexts, where the receiver also has incomplete control of the language.

Materials and methods. Mastering a foreign language relies heavily on the development of listening comprehension. There are several interesting methods for mastering listening comprehension skills. We understand that reading skills are more important than listening comprehension skills in foreign language classes or that reading skills can help us master a foreign language more effectively. However, listening comprehension skills are important for reading comprehension. As a result, we can say that listening comprehension skills form the foundation of language learning. Teachers consistently use literary language. There are numerous techniques for practicing listening comprehension. The methods used in listening comprehension are not limited to the listening process. They

are also used in other skills because each skill is practiced independently. Once the listening comprehension text has been developed, speaking skills can be discussed. Early language learners may struggle with this, but teachers will provide opportunities to practise additional skills. In the textbook literature, each topic is covered on the basis of 4 (four) skills. It is natural that language learners are interested in studying the topics on the basis of individual skills. According to Penny Ur there are some problems in listening activity:

1. Trouble with sounds ; 2. Cannot understand fast, natural native speech 3. Find it difficult to keep up ; 4. Get tired. ; 5. Need to hear things more than once; 6. Have to understand every word. In order to avoid these possible issues professors of Niagara University made a research and recommended solutions for them:

- Resist distractions. Concentrate on what is said rather than what is going on around you.
- Be willing to take advantage of opportunities. Identify areas of common interest between you and the speaker.
- Consider, "What's in this for me?"
- Be alert. Avoid daydreaming if the speaker's delivery is slow. When your thoughts get ahead of the speaker's words, take the opportunity to evaluate, anticipate and review what is being said.
- Determine the speaker's purpose and adapt to it. Ask yourself if the speaker's goal is to inform, persuade, or entertain.
- Listen for central themes rather than individual facts.
- Make a plan to report what you hear to someone else within eight hours.
- Improve your note-taking skills.
- As a listener, accept primary responsibility for effective two-way communication.

Research and discussion. Given the importance of listening in language learning and teaching it is essential for language teachers to help their students become effective listeners. In the communicative approach to language teaching, this means modeling listening strategies and providing listening practice in

authentic situations: those that learners are likely to encounter when they use the language outside the classroom. There is a lot to be said for these approaches, and they have certainly been very helpful in spreading a concern for supporting the development of learners' listening skills, rather than just testing them. However, they should not be accepted unquestioningly, or used to the exclusion of other approaches. Let us have a bit of a critical look at them, one by one. There are plenty of solid reasons to use recordings. It is a method of introducing diverse voices into the classroom: male and female, different ages, dialects, voice quality, and so on. This implies you may display both dialogue and monologue. If the recording is not scripted and prepared, you have 'genuine' content (see suggestion 7 below). A recording may be played as many times as desired, and it will sound the same each time. These can all be beneficial. However, there are several downsides and restrictions. In actuality, the variety of accents on commercially accessible listening material is quite limited. Accents that are similar to British and American standard ones predominate, whereas non-native accents are overlooked, which is a critical issue given that most English learners nowadays engage with other 'non-native' speakers rather than 'natives'. Ideally, listening exercises in the classroom should aim to provide students with the flexibility to deal with a wide range of accents. Recordings are especially useful for practicing listening in situations where the listener does not have the option to interact with the speaker, such as listening to the radio, hearing public announcements at airports and stations or eavesdropping on strangers' conversations. This implies that it would be beneficial to provide students additional opportunities to hear 'live' voices - guests to the class, if possible, or, most obviously, the instructor. This, of course, contradicts advice to 'reduce instructor talking time'.

Next suggestion is to prepare the learners for listening by creating the scenario, presenting the characters, pre-teaching terminology, and so on. This makes a lot of sense, especially because it helps to compensate for the lack of a visual aspect, and because when we listen, we usually have some prior information, expectations and predictions about what we'll hear. In other words, it assists listeners in developing a 'schema' that they may use to comprehend what they hear. On the other hand, there are times when we begin listening without the advantage

of a schema and must piece together our knowledge of what we're hearing as we go. For example, we could turn on the radio at random and hear something that sounds exciting, but it's not immediately clear what's going on. Or we may ask someone a question and receive an answer that contradicts our expectations to the point that we are unable to instantly comprehend what we are given. It would appear beneficial to train students to deal with this type of issue. In the classroom, this can involve letting them listen for a short time without any preparation, then asking questions like "Who / Where are the people?", "What are they talking about?", "What are they doing?", and so on. Then letting them hear a little more before asking the same questions again, then letting them hear a bit more before asking the same questions again, and so on; the purpose of the questions, then, is to help them piece together their understanding bit by bit, on the basis of the gradually accumulating evidence of what they hear. Before the students listen, assign a listening exercise that will guide them to an overall 'gist' comprehension of the piece. The goal is to assist and steer learners' listening, and the suggestions on listening preparation in section 2 above apply here. Furthermore, gist comprehension does not always precede detailed understanding; the 'gist' may arise only after a thorough understanding of the specifics. Teachers frequently advise students that they do not need to comprehend everything, only the major points or key phrases, yet it may be argued that understanding everything is sometimes required in order to know what the important points or key words are!

Conclusion. Finally, it should be noted that this article included various ways and guidelines for improving listening comprehension abilities. There are a few general criteria to follow while teaching listening, regardless of the approach used. First, don't anticipate tremendous outcomes from the pupils right away, because even the best listener will never recall the lesson entirely and clearly from the first exercises. Second, in order to avoid blunders, it is important to construct questions for students that are not only straightforward but also appropriate for their skills. The third goal is to assist pupils in discovering their unique path and flair. If these guidelines are followed, kids will improve their listening comprehension skills.

References

1. Rixon, S. (1981). The design of materials to foster particular linguistic skills. *The teaching of listening comprehension*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 258 465).
2. Rost, M. (1990). *Listening in language learning*. London: Longman.
3. Rubin, J. (1987). Learner strategies: Theoretical assumptions, research history and typology. In A. Wenden & J. Rubin (Eds.), *Learning strategies in language learning* (pp. 15-30). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
4. Rubin, J. (1995). The contribution of video to the development of competence in listening. In D.J. Mendelsohn & J. Rubin (Eds.), *A guide for the teaching of second language listening* (pp. 151-165). San Diego, CA: Dominie Press.
5. Underwood, M. (1989). *Teaching listening*. London: Longman.
6. Rahimovna, Nazarova Ra'no. "EFFECTIVENESS OF TEACHING THROUGH RIDDLE." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 11.10 (2023): 406-409.
7. Qodirova, Z. . (2023). THE ROLE OF TECHNOLOGY IN LANGUAGE LEARNING. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(7), 64-67. Retrieved from <https://www.researchcitations.com/index.php/ibast/article/view/2259>
8. XZ Gulomovna, D Solidjonov EFFECTIVE METHODS TO INCREASE VOCABULARY IN ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE. *Journal of Universal Science Research* 1 (6), 735-745
9. Ron Clark's methods for working with students with low academic performance Z Xatamova - *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & ...*, 2022
10. Usarova, N. (2022). RECEPTIVE AND PRODUCTIVE SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. *Академические исследования в современной науке*, 1(19), 337-340.

Feruza UMAROVA,
Senior teacher of English department,
"TIAME" National Research University
e-mail: f_umarova@tiame.uz

THE USE OF VARIOUS COMMUNICATION METHODS AND ART-PEDAGOGY TECHNIQUES IN TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOL CHILDREN

Annotation: this article explores how integrating diverse communication methods and art-pedagogy techniques can enhance English language acquisition among preschool children. It emphasizes the importance of using creative, interactive, and multimodal approaches tailored to the developmental stage of young learners. By combining verbal and non-verbal communication with artistic expression, such as music, drawing, drama, and storytelling, educators can create a rich and engaging environment that supports language development, emotional expression, and cognitive growth.

Key words: preschool education, art-pedagogy, communication methods, English teaching, language development, early childhood learning.

Аннотация: в статье рассматривается использование различных методов коммуникации и техник арт-педагогике в обучении английскому языку детей дошкольного возраста. Подчеркивается значимость творческих, интерактивных и мультимодальных подходов, соответствующих возрастным особенностям детей. Комбинируя вербальное и невербальное общение с художественным выражением (музыка, рисование, драма, рассказывание историй), преподаватели создают благоприятную среду для языкового развития, эмоционального выражения и когнитивного роста.

Ключевые слова: дошкольное образование, арт-педагогика, методы коммуникации, обучение английскому языку, развитие речи, раннее обучение.

Annotatsiya: ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini o'rgatishda turli kommunikatsiya usullari va san'at-pedagogik texnikalarni qo'llashning samaradorligini o'rganadi. Unda yosh bolalar rivojiga mos yaratilgan ijodiy va interfaol metodlarning ahamiyati ta'kidlanadi. Og'zaki va og'zaki bo'lmagan muloqot turlari, musiqa, rasm chizish, drama va hikoya qilish kabi san'at vositalari orqali bolalarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishi va ishtiroki kuchayadi, bu esa ularning emotsional va kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, san'at pedagogikasi, kommunikatsiya usullari, ingliz tili o'qitish, til rivoji, erta yoshdagi ta'lim.

Introduction. Teaching English to preschool children presents unique challenges and opportunities. At this developmental stage, children learn primarily through play, interaction and sensory experiences. Traditional methods of language instruction may not be suitable for young learners, as their cognitive, emotional and linguistic abilities are still developing. Therefore, integrating diverse communication methods and art-pedagogy techniques offers a dynamic and holistic approach to language acquisition. These methods enable educators to connect with children on multiple levels – visually, audibly and kinesthetically – thus promoting deeper understanding and engagement.

Literature Review. Recent studies in early childhood education emphasize the significance of multimodal and interactive learning environments. According to Gardner's theory of multiple intelligences (1993), children learn best when instruction caters to various intelligences, such as linguistic, musical, spatial and

bodily-kinesthetic.

Wright (2010) argues that art in language education provides not only emotional outlets for children but also opportunities for language use in creative and contextualized settings. Additionally, Hall and Robinson (2013) highlight the role of drama and storytelling in encouraging expressive language use, vocabulary development, and cultural awareness.

In preschool contexts, communication methods must extend beyond verbal language. Gestures, facial expressions, pictures and sounds play an essential role in building understanding and confidence in young learners. Vygotsky's sociocultural theory (1978) also supports this view, suggesting that interaction and guided participation are key to cognitive and language development in children.

Methodology. This research is based on both theoretical review and qualitative data collected from English language classrooms in preschool settings. Observation

of classes using art-pedagogical tools such as songs, drawing and puppet play provided insights into the effectiveness of these methods. Interviews with preschool English teachers and feedback from parents were also used to evaluate children's language development and engagement levels.

The study examined:

Use of communication strategies (verbal, visual, and gestural).

Integration of art-based activities in language teaching.

Teacher-child interaction and its effect on language learning.

Children's responses and participation levels.

Analysis. The analysis revealed that preschool children responded positively to interactive and artistic activities. Songs and chants improved pronunciation and rhythm awareness, while drawing and painting facilitated vocabulary recall related to colors, animals and daily routines.

Storytelling and role-play encouraged children to use English phrases in meaningful contexts. For example, when retelling a story using puppets, children actively used simple English expressions like "I am hungry" or "Let's play" with confidence.

Teachers also reported higher levels of motivation and participation when lessons included visual aids, musical elements and physical activities. Non-verbal cues such as hand gestures and facial expressions helped children understand instructions and new vocabulary.

Moreover, integrating art activities encouraged peer collaboration and emotional expression, creating a safe environment for language experimentation. However, the study also noted that teachers need training in both art-pedagogy and age-appropriate language instruction to ensure effective integration.

The Role of Teacher-Student Interaction. The teacher plays a pivotal role as a mediator and facilitator in the preschool language classroom. Through warm, responsive, and enthusiastic interactions, teachers can boost students' confidence and curiosity. For young learners, the emotional quality of interaction is just as important as the instructional content.

Scaffolding, a concept introduced by Vygotsky, is

evident in preschool settings where teachers provide guided support – such as repeating, rephrasing and modeling – until children are ready to use new language structures independently. Encouraging spontaneous language use, celebrating attempts at communication, and creating a joyful atmosphere are crucial components of successful teacher-student interaction in this context.

Discussion and Results. The findings suggest that using a combination of communication methods and art-based pedagogical techniques significantly enhances English language acquisition among preschoolers. Children showed increased engagement, better vocabulary retention, and a willingness to communicate in English.

Art-pedagogy proved especially effective in:

Supporting multisensory learning.

Enhancing emotional and social development.

Fostering creativity and imagination.

Providing real-life and context-rich language use.

Nevertheless, implementation challenges include the need for specialized teacher training, resource availability and class size management. Teachers must be flexible and creative, adapting their methods to each child's interests, abilities and cultural background.

Conclusion. Teachers who act as facilitators, guides and co-learners rather than mere knowledge transmitters are better able to connect with their students and foster a sense of trust and openness in the classroom. Through carefully designed interactive tasks, modeling language and providing scaffolding, teachers create a supportive environment where language learning is embedded in real-life contexts and play-based activities. Additionally, art-pedagogy serves as a bridge between language and emotion. In summary, teaching English to preschool children through communication and art-pedagogical techniques is not just an educational method – it is a comprehensive strategy that nurtures the whole child. It cultivates language proficiency alongside emotional intelligence, creativity and social skills. As education systems continue to evolve to meet the needs of 21st-century learners, embracing these child-centered, imaginative approaches will be key to fostering a lifelong love of language learning from the earliest years.

References

1. Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. Basic Books.
2. Wright, A. (2010). *Art and Craft in the Language Classroom*. Oxford University Press.
3. Hall, G., & Robinson, A. (2013). *Exploring English Language Teaching: Language in Action*. Routledge.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
5. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.

Dilduza INAMOVA,
senior teacher,

Khilolakhon BAKIROVA,
PhD in pedagogy, assistant professor
The English Applied Translation Department,
Translation Faculty
Uzbekistan state university of world languages

METHODOLOGY OF TEACHING TERMINOLOGY IN PROFESSIONAL FOREIGN LANGUAGE

Annotation: the article is devoted to the issues of teaching terminology for the purpose of forming professional competence in foreign language classes. The article considers about the features of teaching students terminology and the basics of professional speech, as well as the difficulties associated with this and possible ways to eliminate them. Attention is also paid to the history of the emergence of terms, the sources of their formation, the features of the term and the translation of special texts as a complex speech and language activity of a person.

Key words: *teaching terminology, difficulties in mastering, ways to eliminate difficulties, professional speech, features of the term, translation of special texts.*

Аннотация: статья посвящена вопросам обучения терминологии с целью формирования профессиональной компетенции на занятиях по иностранному языку. В статье рассматриваются особенности обучения студентов терминологии и основам профессиональной речи, а также сопутствующие этому трудности и возможные пути их устранения. А также уделяется внимание истории возникновения терминов, источникам их формирования, признакам термина и переводу специальных текстов как сложной речевой деятельности человека.

Ключевые слова: *обучения терминологии, трудности в освоение, пути устранения трудности, профессиональной речь, признаки термина, перевод специальных текстов.*

Annotatsiya: maqola chet til darslarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish maqsadida terminologiyani o'qitish masalalariga bag'ishlangan. Maqolada talabalarga terminshunoslik va kasbiy nutq asoslarini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, bu bilan bog'liq qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishning mumkin bo'lgan usullari ko'rib chiqiladi. Insonning murakkab nutqiy va til faoliyati sifatida terminlarning paydo bo'lish tarixi, shakllanish manbalari, termin xususiyatlari va maxsus matnlar tarjimasiga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: *terminologiyani o'rgatish, o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar, qiyinchiliklarni bartaraf etish yo'llari, kasbiy nutq, termin xususiyatlari, maxsus matnlar tarjimasi.*

In state educational standards of higher professional education, the methodological basis is the competence-based approach, which focuses on the result of education, designated in terms of competencies. The implementation of the competence-based approach is manifested in the requirements for the results of mastering the main educational programs. As a result of mastering the main educational programs, graduates of the master's degree must form a number of general cultural and professional competencies, which are separately formulated in the standard of each area of bachelor's training.

In the second half of the 20th century, the development of psychological, pedagogical, linguistic and linguodidactic theory in the field of language education in Russia and abroad, mainly in European countries, had much in common. This was due primarily to the

general humanistic approach to education, focus on the personality of the student and the communicative focus in teaching foreign languages.

The main goal of teaching a foreign language is the formation of communicative competence. A professional foreign language or a foreign language for special purposes, solves professionally oriented communicative problems. It is impossible to solve such problems without knowledge of the terminology of your specialty. Methods of teaching English terminology in the course of professional foreign language for master's students are, first of all, methods of teaching the perception of information. The implementation of information perception occurs through teaching the perception of text information. In the course of the discipline "Professional Foreign Language" for master's students, text information, as a source of new

information, is authentic texts of a certain specialty. A master's student, as a professional, must form an analytical attitude to the perceived text information. At the same time, a professional must be able to skim read texts in order to be able to quickly assess the significance of the source of the text for him and find information relevant to him in order to identify terms of his specialty, clarify the meanings of the terms used in the text. Information for identifying English terms can be presented both as authentic texts taken from magazines and authentic texts presented to master's students in class as listening.

When perceiving text information, four stages of using text information to identify terms of the language for special purposes with their subsequent implementation in the field of professional communication in classes on teaching dialogic and monologue speech can be distinguished.

1. Skimming reading of an authentic text. Listening to an authentic text. At this stage, familiarization with the text as a whole is carried out, terms of a certain specialty are identified in the text.

2. Professional interpretation of terms. At this stage, it is necessary to correlate the term with the explanatory dictionary, identify the phenomenon of polysemy, intra- and inter-industry synonymy and antonymy of terms.

3. Compilation of your own dictionary of terms of the language for special purposes in the course of working with the text.

4. Using your own dictionary of terms of the language for special purposes in situations of professional communication in classes on teaching dialogic and monologue speech.

The proposed methodology for teaching the terminology of a language for special purposes is based on the associative-reflexive theory of learning, the main goal of which is to memorize the material being studied, which plays a major role in learning foreign languages. To memorize terms, it is necessary to consolidate the connection between two associations - a term (AT) and the concept designated by it - a definition (AD). To do this, AD should be repeated after AT until this connection becomes strong, that is, it reaches automatism. To prevent memorization from becoming mechanical and thoughtless as a result, it is necessary to teach students to actively use the terms from the dictionary they have compiled, i.e. to complete a series of training exercises,

and then move on to dialogic and monologue speech.

It is important to ensure the presence of meaning when performing all types of exercises. The category of meaning is based on the real needs of students, their interests, conditioned by the real or possible context of the activity.

As part of teaching a foreign language, taking into account the professional focus and specialization of students, it is advisable to form a minimum terminological vocabulary for them, necessary for working with texts in the specialty, in order to understand and extract the necessary information. Here it is necessary to refer to such a feature of the term as systematicity, which expresses the system of concepts of the technical field of knowledge. Students should be explained the need to classify concepts and highlight their features.

When forming a minimum terminological dictionary, classifying and core terms must be accompanied by definitions that logically reveal their concepts and allow them to be operated as elements of scientific knowledge. However, it is necessary to bring to the students' consciousness the idea that the definition, due to the conventional nature of the concept expressed by the term, is not unambiguous. Thus, it is possible to suggest that students try to define the term in order to demonstrate to them the possible variability of interpretations and subsequently take as a basis the definition that most fully expresses the essence of the terminated concept. Another feature of the term that must be taken into account when teaching students terminology is its polysemy. Early studies considered terminology in statics, and the main processes were its standardization and unification, therefore the term was prescribed the feature of unambiguity. However, when studying the term in the dynamic aspect, this feature of the term is not confirmed. The emergence of new meanings of the same term, as well as the expansion of the boundaries of its semantics is natural, since the terminology system reflects the process of cognition of the constantly developing mental activity of society.

Terminology as a means of teaching the language of a specialty in the era of development of modern information technologies acquires the status of a means of knowledge management. Terms as a reflection of the concepts of a certain specialty ensure informational mutual understanding and professional communication of specialists at the international level.

Reference

1. Solova, E. N. Methods of Teaching Foreign Languages: Basic Course: Manual for Students of Pedagogical Universities and Teachers. – M.: AST: Astrel: Polygraphizdat, 2010. – 238.
2. Bakirova H.B. Methodology of Lexical Competence Formation of Power-Engineering Students based on CBA and its Experimental Research in Teaching ESP. Pubmedia Jurnal Pendidikan Bahasa Inggris. – Indonesia. 2024. – №2,1.
3. Bakirova X.B. Terminological competence as the basis of professional readiness of a future specialist. "Tarjimonoslik: muammolar, yechimlar va istiqbollar ii" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman, 1(1), 514–517.
4. Samigova X., Guo T. Chjao Y. Dialogic rhetoric of English and Uzbek. Translation studies: problems, solutions and prospects, 2022. -Pp. 304–307.

Go'zaloy MAMATOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti
"Fizika va texnologik ta'lim" kafedrası v.b. dotsenti;

Buzaynab HAKIMJONOVA,
Fizika yo'nalishi 101-guruh talabasi;

Umida MAHAMMADJONOVA,
Fizika yo'nalishi 101-guruh talabasi

GAZ QONUNLARINI O'RGANISH

Annotatsiya: ushbu maqolada gaz qonunlari, ularning asosiy tamoyillari va amaliy qo'llanilishi haqida so'z yuritiladi. Gaz qonunlarining matematik ifodalanishi va tajribaviy natijalari keltiriladi. Turli sharoitlarda ideal va real gazlarning xatti-harakatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gaz qonunlari, ideal gaz, real gaz, Boyle-Mariott qonuni, Gay-Lyussak qonuni, Avogadro qonuni, universal gaz doimiysi.

Annotation: this article discusses gas laws, their fundamental principles, and practical applications. The mathematical expressions and experimental results of gas laws are presented. The behavior of ideal and real gases under different conditions is analyzed.

Key words: gas laws, ideal gas, real gas, Boyle-Mariotte's law, Gay-Lussac's law, Avogadro's law, universal gas constant.

Аннотация: в данной статье рассматриваются законы газов, их основные принципы и практическое применение. Приведены математические выражения и экспериментальные результаты законов газов. Анализируется поведение идеальных и реальных газов в различных условиях.

Ключевые слова: законы газов, идеальный газ, реальный газ, закон Бойля-Мариотта, закон Гей-Люссака, закон Авогадро, универсальная газовая постоянная.

Kirish. Gazlar – moddaning asosiy agregat holatlaridan biri bo'lib, ular yuqori siqilish xususiyatiga ega va o'z hajmini egallagan idishga mos ravishda o'zgartiradi. Gazlarning fizik xususiyatlarini tushunish va tahlil qilish turli sohalarida, jumladan, kimyo, fizika, muhandislik va atrof-muhit fanlarida juda muhim ahamiyatga ega. Gazlarning asosiy qonunlarini bilish harorat, bosim va hajm o'zgarishlarining qanday natijalarga olib kelishini tushunishga yordam beradi.

Gazlarning holati uchta asosiy parametr – bosim (P), hajm (V) va harorat (T) bilan ifodalanadi. Ular o'zaro bog'liq bo'lib, bu bog'liqlik fizik qonunlar asosida tushuntiriladi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, gaz molekulalarining harakati tasodifiy bo'lib, ular doimo tartibsiz harakatda bo'ladi. Ushbu harakat natijasida bosim yuzaga keladi va gaz hajmga ta'sir ko'rsatadi.

Bu qonunlar tajriba asosida aniqlangan bo'lib, ularning aksariyati ideal gaz modeliga asoslangan. Ideal gaz modeli gazning xatti-harakatini soddalashtirilgan tarzda tushuntiradi va u amaliyotda ko'plab jarayonlarni hisoblash uchun ishlatiladi. Lekin real gazlar sharoitiga ko'ra, ba'zi holatlarda ideal gaz modeli to'liq ishlamaydi va qo'shimcha tuzatishlar talab etiladi. Gaz qonunlari meteorologiya, aviatsiya, muhandislik va boshqa sohalarida muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Gaz qonunlari fizik kimyo va termodinamikaning muhim qismi bo'lib,

ularning matematik ifodalanishi harorat, bosim va hajm o'zgarishlari bilan bog'liq hodisalarni tushunishda asosiy vosita hisoblanadi. Bu qonunlar turli eksperimentlar asosida aniqlangan bo'lib, ularning har biri alohida sharoitda gazning xatti-harakatini tavsiflaydi. Quyidagi asosiy gaz qonunlari mavjud. Boyle-Mariott qonuniga ko'ra, harorat o'zgarmas holda qolsa, gazning bosimi va hajmi o'zaro teskari proporsional bo'ladi. Ya'ni, agar gazning hajmi kamaytirilsa, uning bosimi ortadi va aksincha. Ushbu qonun quyidagicha ifodalanadi:

$$P_1 V_1 = P_2 V_2 \quad [1]$$

bu yerda P — bosim, V — hajm va indekslar dastlabki va oxirgi holatlarni bildiradi. Bu qonun gazlarning siqilishi va kengayish jarayonlarini tushunishda muhimdir. Masalan, siqilgan havo ballonlarida yoki g'avvoslik uchun ishlatiladigan tanklarda ushbu qonun asosida hisob-kitoblar olib boriladi. Shuningdek, avtomobil dvigatellarida gaz aralashmalarining siqilishi va portlashi Boyle-Mariott qonuni asosida tushuntiriladi. Sharl qonuniga ko'ra, bosim doimiy bo'lsa, gazning hajmi uning mutlaq harorati bilan to'g'ri proporsional o'zgaradi. Bu tenglama quyidagicha ifodalanadi:

$$\frac{V_1}{T_1} = \frac{V_2 V_1}{T_2 T_1} = \frac{V_2}{T_2} \quad [2]$$

bu yerda V hajm, T esa mutlaq harorat. Ushbu qonun ballonlarda gazning kengayishi yoki siqilishi

jarayonlarini tushuntirishda qo'llanadi. Misol sifatida havo sharlarining yuqori atmosferaga ko'tarilishi jarayoni keltirilishi mumkin. Bunda haroratning pasayishi bilan gaz hajmi ham kamayadi, natijada shar siqiladi. Shuningdek, turli laboratoriya tajribalarida gazlarning issiqlik ta'sirida qanday o'zgarishini tushunish uchun Sharl qonuni qo'llanadi. Gay-Lyussak qonuniga ko'ra, gazning bosimi harorati oshganda ortadi va harorati kamayganda kamayadi, agar hajm o'zgarmas bo'lsa. Bu qonun quyidagicha yoziladi:

$$\frac{P_1}{T_1} = \frac{P_2 P_1}{T_2 T_1} = \frac{P_2}{T_2} [3]$$

bu yerda P bosim, T esa harorat (Kelvinlarda o'lchanadi). Gay-Lyussak qonuni ko'plab texnik va tabiiy jarayonlarda qo'llaniladi. Masalan, yopiq idishda joylashgan gazni qizdirganda uning bosimi ortadi. Aviatsiya va kosmik texnologiyalarda ushbu qonun atmosferadagi bosim o'zgarishlarini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, yuqori bosimli gaz ballonlarini xavfsiz saqlash va tashishda bu qonun hisobga olinadi.

Tahlil va natijalar. Gaz qonunlari laboratoriya tajribalari asosida tasdiqlangan. Ko'pgina tadqiqotlar ideal gaz modeliga asoslanib, ularning real sharoitdagi qo'llanilishini tekshiradi. Quyidagi jadvalda bosim va hajm o'rtasidagi bog'liqlik keltirilgan:

Bosim (P, kPa)	Hajm (V, L)	Harorat (T, K)
100	2.00	300
150	1.33	300
200	1.00	300
250	0.80	300
300	0.67	300

Bu natijalar gazlarning siqilish xususiyatlarini tasdiqlaydi va gaz bosimi ortganda uning hajmi qanday

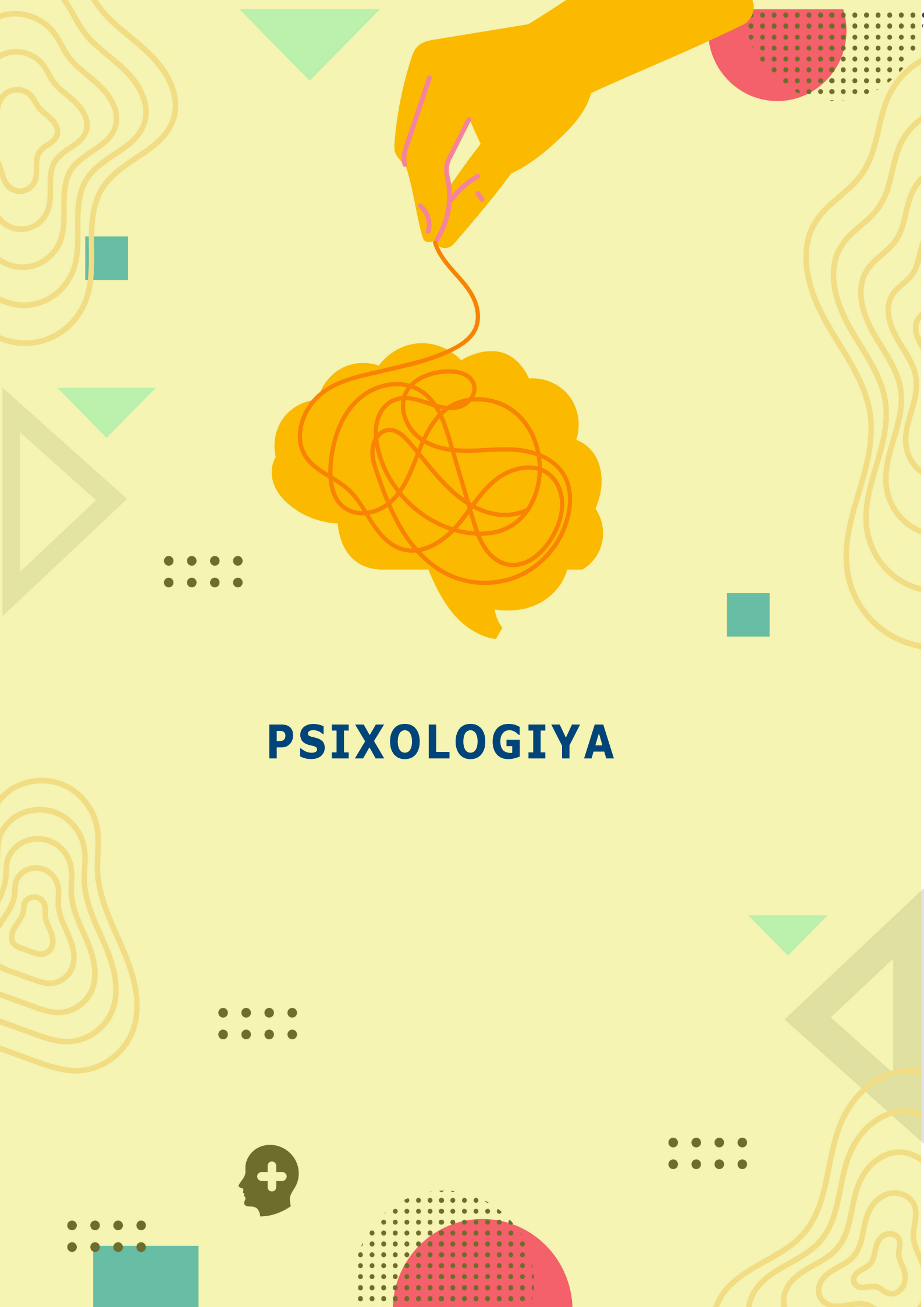
o'zgarishini ko'rsatadi.

Xulosa. Gaz qonunlari turli tabiiy va texnologik jarayonlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu qonunlar yordamida gazlarning bosim, hajm va harorat o'zgarishlari qanday kechishini matematik jihatdan ifodalash mumkin. Ideal gaz modeli ko'plab hisob-kitoblarga asos bo'lsa-da, real gazlar o'z xususiyatlariga ko'ra farqlanadi va ba'zi holatlarda Van-der-Vaals tenglamasi kabi yanada murakkab modellarga ehtiyoj seziladi.

Gaz qonunlari meteorologiya, kimyo, muhandislik va aeronavtika kabi ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Masalan, atmosfera bosimini tushunish ob-havo prognozlarini yaxshilashga yordam beradi, aviatsiyada esa bosim va harorat farqlarining samolyot dvigatellari ishlashiga ta'siri o'rganiladi. Bundan tashqari, sanoatda gazlarni siqish va saqlash texnologiyalari gaz qonunlariga asoslangan holda ishlab chiqiladi. Zamonaviy ilmiy texnologiyalar yordamida gazlarning xatti-harakatini yanada aniqroq tadqiq qilish va ularning xususiyatlaridan samarali foydalanish imkoniyati oshmoqda. Kelajakda energiya ishlab chiqarish, ekologik muhofaza va texnologik jarayonlarni optimallashtirishda gaz qonunlarining qo'llanilishi yanada kengayishi kutilmoqda. Shuningdek, tibbiyot sohasida ham gaz qonunlari katta ahamiyatga ega. Masalan, gipoksiya va giperbariya sharoitlarida inson organizmiga bosim va gaz tarkibining ta'siri tahlil qilinadi. Suv osti tadqiqotlari va kosmonavtika sohasida esa gaz bosimi va haroratning inson organizmiga ta'siri chuqur o'rganiladi. Kelajak ilm-fanida gaz qonunlari asosida yanada aniq modellarning ishlab chiqilishi va real sharoitga yaqinroq nazariyalar ishlab chiqilishi kutilmoqda. Bu esa inson hayotini yaxshilash, sanoat jarayonlarini optimallashtirish va yangi texnologiyalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Atkins P. Physical Chemistry. – Oxford University Press, 2022.
2. McQuarrie D.A. Statistical Mechanics. – University Science Books, 2021.
3. Feynman R. Lectures on Physics, Vol. 1. – Addison-Wesley, 2019.
4. Smith J.M. Introduction to Chemical Engineering Thermodynamics. – McGraw-Hill, 2020.
5. Van-der-Vaals J. On the Continuity of the Gaseous and Liquid States. – Amsterdam, 1873.
6. Maxwell J.C. Theory of Heat. – Longmans, Green & Co, 1902.
7. Clausius R. The Mechanical Theory of Heat. – London, 1867.

The background is a light yellow color. It features several abstract elements: a hand in orange at the top center, holding a pink thread that forms a brain shape in the center; various geometric shapes including triangles, squares, and circles in shades of green, blue, pink, and orange; wavy lines on the left and right sides; and several groups of small black dots arranged in grids. A small icon of a head with a plus sign is located near the bottom left.

PSIXOLOGIYA

Klara DUSYOROVA,
QarDU, Yangi o'zbek adabiyoti va adabiyot nazariyasi
kafedrasida katta o'qituvchisi

OILADA MA'NAVIY TARBIYA MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada oilaviy sharoitda ma'naviy tarbiya motivlarining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi psixologik omillar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, oila dinamikasi, psixologik omillar, motivlar, ota-onalarning ta'siri, hissiy bog'lanish, madaniy an'analar.

Аннотация: в статье рассматриваются психологические факторы, влияющие на формирование мотивов духовного воспитания в семейной среде.

Ключевые слова: духовное воспитание, семейная динамика, психологические факторы, мотивы, родительское влияние, эмоциональная привязанность, культурные традиции.

Annotation: articulus hic examinatur factores psychologicos, qui evolutionem motivarum spiritualium in familia constituunt. Perscrutatur quomodo familiae dynamicae, singulae notae psychologicae, culturae influentiae ad incrementum spirituale et ad aspirationes paedagogicae conferant

Key words: spiritual education, family dynamics, psychological factors, motives, parental influence, emotional attachment, cultural traditions.

Shaxsning ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarini shakllantirishda oila birligi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ma'naviy tarbiya shaxsiy rivojlanishning tarkibiy qismi sifatida insonning umumiy o'sishiga hissa qo'shadigan qadriyatlar, e'tiqodlar va amaliyotlarni tarbiyalashni o'z ichiga oladi. Oilada ma'naviy motivatsiyani keltirib chiqaradigan psixologik omillarni tushunish qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish uchun juda muhimdir. Ushbu maqola ushbu omillarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning ma'naviy tarbiya motivlarini shakllantirishga qanday ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

Ushbu tadqiqot miqdoriy tadqiqotlar va sifatli intervylarni birlashtirgan aralash usulli yondashuvdan foydalanadi. Ishtirokchilar orasida 100 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalar bo'lgan 16 oila mavjud. So'rovlar ota-onalarning munosabati, hissiy qo'llab-quvvatlash va oilaviy an'analar kabi ma'naviy tarbiyaga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni baholaydi. Chuqur intervylar shaxsiy tajribalar va oilaviy dinamika haqida sifatli ma'lumot beradi. Ma'lumotlarni tahlil qilish so'rov natijalari uchun statistik usullarni va intervyyu transkriptlari uchun tematik tahlilni o'z ichiga oladi.

Oilada ma'naviy tarbiya motivlarining shakllanishiga turli psixologik omillar ta'sir qiladi. Bu yerda ba'zi asosiy jihatlari:

Oilaviy qadriyatlar va e'tiqodlar: oilaning asosiy qadriyatlari va e'tiqodlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ma'naviy o'sishni birinchi o'ringa qo'yadigan oilalar ko'pincha bu qadriyatlarni o'z farzandlariga kundalik amaliyotlar, suhbatlar va marosimlar orqali o'tkazadilar.

Oilaviy qadriyatlar va e'tiqodlar haqiqatan ham bolalar o'sadigan muhitni shakllantirishda asosdir. Agar oila ma'naviy o'sishni birinchi o'ringa qo'ysa, u odatda kundalik hayotning turli jihatlariga ta'sir qiladi. Bunga

quyidagilar kiradi:

– Kundalik amaliyotlar: ibodat, meditatsiya yoki o'ziga xos marosimlar kabi ma'naviy yoki diniy amaliyotlarni kundalik hayotga kiritish.

– Suhbatlar: ma'naviy yoki axloqiy qadriyatlarni muntazam ravishda muhokama qilish va ularning kundalik vaziyatlar va qarorlarga qanday tatbiq etilishi.

– Marosimlar: ma'naviy e'tiqodlarni mustahkamlaydigan va jamiyat va davomiylik tuyg'usini kuchaytiradigan an'anaviy marosimlarda yoki bayramlarda qatnashish.

Ushbu amaliyotlar bolalarda o'ziga xoslik, maqsad va axloqiy yo'l-yo'riq tuyg'usini shakllantirishga yordam beradi, ularning o'zlari va dunyodagi o'rni haqidagi tushunchalarini shakllantiradi.

Ota-onalarning ta'siri: ota-onalar asosiy rol modellaridir. Ularning xulq-atvori, ma'naviyatga bo'lgan munosabati va ma'naviy amaliyotga bo'lgan shaxsiy sadoqati farzandlarining motivlarini sezilarli darajada shakllantiradi. Bolalar ko'pincha ota-onalarining ma'naviy amaliyotlari va qadriyatlariga taqlid qilishadi.

Ota-onaning ta'siri bolaning ma'naviyati va qadriyatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalar o'zlarining ma'naviy e'tiqodlarini faol ravishda mashq qilsalar va namoyish qilsalar, bolalar shunga o'xshash munosabat va xatti-harakatlarni qabul qilishlari mumkin. Ushbu modellashtirish effektini turli yo'llar bilan ko'rish mumkin:

Xulq-atvorni modellashtirish: bolalar ota-onalarining diniy marosimlarda qatnashish, marosimlarda qatnashish yoki yaxshilik qilish kabi ma'naviy amallarini kuzatadilar va ko'pincha taqlid qiladilar.

Qiyamatni uzatish: ota-onalar o'z qadriyatlarini va e'tiqodlarini harakatlari va munozaralari orqali

yetkazadilar. Misol uchun, agar ota-onalar rahm-shafqat va kechirimni ta'kidlasalar, bolalar bu qadriyatlarni qabul qilishlari mumkin.

Hissiy iqlim: ota-onalar tomonidan yaratilgan xavfsizlik va daxldorlik tuyg'usini tarbiyalash kabi hissiy muhit bolalarga ma'naviyatni o'rganish va qabul qilishda yordam beradi.

To'g'ridan-to'g'ri ta'lim berish: ota-onalar ko'pincha farzandlariga o'zlarining ma'naviy e'tiqodlari va amallari haqida rasmiy ravishda diniy ta'lim orqali yoki norasmiy ravishda kundalik suhbatlar va misollar orqali o'rgatadilar.

Rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash: ota-onalarning ruhiy savollar va amaliyotlarni o'rganishdagi daldasi bolalarning o'z ma'naviy o'ziga xosligi va tushunchalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, ota-onalarning ta'siri bolaning ma'naviy rivojlanishi va shaxsiy e'tiqodiga chuqur ta'sir qilishi mumkin.

Hissiy iqlim: qo'llab-quvvatlovchi va rivojlantiruvchi hissiy muhit ma'naviy tarbiya uchun motivatsiyani kuchaytirishi mumkin. Ma'naviyat va shaxsiy e'tiqodlar haqida ochiq munozaralar uchun xavfsiz joy yaratadigan oilalar ma'naviy o'sish rivojlanishi mumkin bo'lgan muhitni yaratadi.

Madaniy va ijtimoiy kontekst: kengroq madaniy va ijtimoiy muhit ma'naviy motivlarga ham ta'sir qiladi. Ijtimoiy me'yorlar, jamoat amaliyoti va madaniy meros oilalarning ma'naviy tarbiyaga qanday yondashishini shakllantirishga yordam beradi.

Shaxsiy xususiyatlar: har bir oila a'zosining shaxsiyati, jumladan, yangi tajribalarga ochiqligi, qiziquvchanligi va o'zini aks ettirishga moyilligi ularning ma'naviy tarbiya bilan shug'ullanishiga ta'sir qiladi.

Oilada dinamikasi: oila ichidagi dinamika, masalan, muloqot usullari va nizolarni hal qilish strategiyasi ma'naviy tarbiyaga qanday yondashishiga ta'sir qilishi mumkin. Ijobiy o'zaro ta'sirlar va umumiy maqsadlar oilaviy rishtalarni mustahkamlaydi va ma'naviy o'sishni qo'llab-quvvatlaydi.

Hayotiy voqealar va tajribalar: shaxsiy qiyinchiliklar yoki o'tishlar kabi muhim hayotiy voqealar shaxslar va

oilalarni ma'naviy ma'no va tushunishni izlashga undashi mumkin. Ushbu tajribalar ko'pincha ma'naviy qadriyatlar va amaliyotlarni chuqurroq o'rganishga undaydi.

Ushbu omillarni tushunish ma'naviy tarbiyani oilaviy hayotga integratsiyalashning samarali strategiyalarini ishlab chiqishda yordam beradi, uni barcha a'zolar uchun mazmunli va boyituvchi tajribaga aylantiradi.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning ta'siri, hissiy qo'llab-quvvatlash va madaniy an'analar kabi psixologik omillar ma'naviy tarbiya motivlarini shakllantirish uchun ajralmas hisoblanadi. Ota-onalarning munosabati va xatti-harakatlari ruhiy qiziqish va o'rganishni rag'batlantiradigan qulay muhit yaratadi. Hissiy bog'lanish ruhiy munozaralar rag'batlantiriladigan ishonchli munosabatlarni osonlashtiradi. Madaniy an'analar ota-onalar tomonidan berilgan qadriyatlarni mustahkamlash, ma'naviyatni tushunish va amalda qo'llash uchun asos yaratadi.

Xulosalar. Oilada samarali ma'naviy tarbiyaga psixologik omillarning kombinatsiyasi ta'sir qiladi. Ota-onalarning ijobiy ishtiroki, kuchli hissiy aloqalar va qo'llab-quvvatlovchi madaniy kontekst ma'naviy motivatsiyani rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ma'naviy amaliyotlar bilan faol shug'ullanadigan va ochiq muloqot liniyalarini saqlaydigan oilalar o'z a'zolari o'rtasida ma'naviy tarbiyaga chinakam qiziqishni rivojlantiradilar.

Ota-onalarning ishtiroki: ota-onalar ma'naviy amaliyot va munozaralarda faol ishtirok etishlari, ijobiy xulq-atvor va ma'naviyatga bo'lgan munosabatni modellashtirishlari kerak.

Hissiy qo'llab-quvvatlash: oilalar ruhiy motivatsiyani oshirish uchun ochiq muloqot va qo'llab-quvvatlovchi o'zaro ta'sirlar orqali hissiy aloqalarni rivojlantirishlari kerak.

Madaniy integratsiya: madaniy an'analar va marosimlarni kundalik hayotga kiritish ma'naviy tarbiyaning dolzarbligi va jozibadorligini kuchaytirishi mumkin.

Ta'lim dasturlari: ma'naviy o'sishga qaratilgan va ma'naviyatni kundalik ishlarga kiritish uchun amaliy strategiyalarni taklif qiladigan oilaga yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamroyeva, X. A. Q. Oila tarbiyasi asoslari oilalar misolida. 2022. Scientific progress, 3(4). 582-586.
2. Xolbozorova, N. X. Pedagogika instituti o'qituvchisi oila muhitining shaxs ijtimoiylashuviga ta'siri. 2021. Экономика и социум, (12-1 (91), 653-658. 2021.
3. Rashidovna I. Z. Oilada yoshlar tarbiyasi. 2023. Scientific aspects and trends in the field of scientific research, 1(9), 147- 154.
4. Оила психологияси: Дарслик. Педагогика олийгоҳлари талабалари учун В.М.Каримова. – Т., 2007.22–6.
5. Каримова В. Оилавий ҳаёт психологияси: Ўқув қўлланма. – Т., 2006.142- 6.

Dilnoza ERGASHEVA,
Termiz Davlat Pedagogika Instituti o'qituvchisi

SHARQ ALLOMALARI ASARLARIDA INSONNING RUHIY VA AXLOQIY YETUKLIGI HAQIDA O'YLANGAN G'OYALAR

Annotatsiya: ushbu maqolada sharq allomalari asarlarida insonning ruhiy va axloqiy yetukligi haqida o'ylangan g'oyalar juda keng va chuqur muhokama qilingan. Bu g'oyalar, asosan, insonning ichki dunyosini, axloqiy fazilatlarini rivojlantirish va ruhiy kamolotga erishishni asosiy maqsad deb bilgan. Ibn Sino, Imom G'azzoliy, Alisher Navoiy, Ibn Khaldun va Jaloliddin Rumiy kabi buyuk allomalar insonning ruhiy va axloqiy yetukligini faqat individual rivojlanish sifatida emas, balki jamiyatning farovonligi va barqarorligini ta'minlashning muhim vositasi sifatida ko'rganlar.

Kalit so'zlar: ruhiy yetuklik, axloqiy kamolot, axloqiy fazilatlar, samimiyat, sabr-toqat, ichki tinchlik, ilm va axloq.

Аннотация: в этой статье рассматриваются идеи о духовной и нравственной зрелости, встречающиеся в трудах восточных ученых. Эти идеи широко и глубоко обсуждаются, сосредотачиваясь в основном на внутреннем мире человека, развитии нравственных добродетелей и достижении духовного совершенства как основных целях. Великие ученые, такие как Ибн Сина, Имам Газали, Алишер Навои, Ибн Халдун и Джалалуддин Руми, рассматривали духовную и нравственную зрелость не только как индивидуальное развитие, но и как важное средство обеспечения процветания и стабильности общества.

Ключевые слова: духовная зрелость, нравственное совершенство, нравственные добродетели, искренность, терпение, внутренний мир, знание и этика.

Annotation: this article discusses the ideas about the spiritual and moral maturity found in the works of Eastern scholars. These ideas are broadly and profoundly debated, focusing mainly on the inner world of humans, the development of moral virtues, and achieving spiritual perfection as the primary goals. Great scholars such as Ibn Sina, Imam Ghazali, Alisher Navoi, Ibn Khaldun, and Jalaluddin Rumi viewed spiritual and moral maturity not only as individual development but also as an important means of ensuring the prosperity and stability of society.

Key words: spiritual maturity, moral perfection, moral virtues, sincerity, patience, inner peace, knowledge and ethics.

Kirish. Ilm-u fan, ma'rifat-u madaniyat asrlar davomida insoniyat olamining so'nmas mash'ali bo'lib kelgan. Bu mash'alning yanada yorqinroq va yorug'roq shu'la sochishini ta'minlash uchun tarix zarvaralaridagi durdona fikrlari va ma'rifiy-ma'naviy g'oyalari bilan tarbiyashunoslik faniga katta hissa qo'shgan alloma va mutafakkirlarimizning pedagogik qarashlarini chuqurroq o'rganish, tadqiq qilish va yoshlarimiz e'tiboriga havola etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganlaridek: "O'sib kelayotgan yosh avlod har tomonlama mukammal irodali, sof vijdon bilan kamolga yetishi uchun, eng avval, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatimizni yuksak darajaga ko'tarishning ahamiyati beqiyos ulug'dir". Tabiiyki, bu talabni amalga oshirishda yosh avlod ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning zaminini bilishi kerak, albatta. Bu zamin esa milliy qadriyatlarimiz, o'tmishi boy va rang-barang merosimizdir. Jamiyatimizda ma'naviy, axloqiy muhit sog'lomlashayotgan, milliy qadriyatlar, inson huquqlari va erki tiklanayotgan, ijodiy kuch-qudrati namoyon bo'layotgan sharoitda barkamol shaxs – bu o'zida ma'naviy-axloqiy xislatlar majmuyini mujassamlashtirgan, jamiyatda o'zligini va o'z qobiliyatini har tomonlama namoyon eta oladigan, ma'rifatli, dunyoviy bilimlarni mukammal egallagan, aqlan yetuk, yuksak iste'dod va salohiyatga ega bo'lgan ijodkor yoshlarni tarbiyalashni amalga oshirish davrimizning ustuvor masalalaridan hisoblanadi. Bilamizki, xalqimizning barcha ezgu niyatlari markazida farzandlar kamoli – ularni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan sog'lom qilib o'stirish, baxt-saodati, farovon kelajagini ko'rish, dunyoda hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodni tarbiyalash orzusi turadi. Bu orzuni amalga oshirish omillaridan biri yoshlarimizga o'z Vatani tarixini bilishi, donishmand xalqimizning ko'p asrlik tajribalarini va jamiyatning

ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyoti bilan bog'liq an'analarini ifodalab kelgan pedagogika tarixining o'tmishi va allomalarimizning ma'naviy-axloqiy g'oyalari hamda ta'lim-tarbiyaga oid qarashlariga bevosita bog'liq ekanligini anglatishdir. Bugungi talaba-yoshlarning pedagogik fikr taraqqiyotini o'rganish orqali o'tmish merosimizdan, islom ta'limoti asosida yaratilgan axloqiy-ma'naviy bo'yliklardan xabardor bo'lishi quvonarli holdir. Imom Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Iso at-Termiziy, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro kabi islom olami buyuk namoyandalarning adolat, insonparvarlik, mehnatsevarlik, Vatanga muhabbat, axloq, odob, imon va e'tiqod haqidagi ta'limot va fikrlaridan farzandlarimiz, talaba-yoshlarning bahramand bo'lishi umuminsoniy qadriyatlarni anglab olishlari, ular haqida tasavvurga ega bo'lishlarida tarbiyaviy ahamiyat kasb etadigan omil bo'ladi.

Sharq allomalari asarlarida insonning ruhiy va axloqiy yetukligi haqida o'ylangan g'oyalar. Sharq allomalari, asosan, o'z asarlarida insonning ruhiy va axloqiy yetukligini yuqori qadrlaganlar. Ular insonni faqat tana sifatida emas, balki uning ruhiy va axloqiy jihatlarini ham yuksaltirishni maqsad qilganlar. Sharq falsafasi va dinlarida, ayniqsa Islom falsafasi, sufizm, va boshqa Sharq an'analari insonning ichki dunyosini, ruhiy kamolotini, axloqiy yetukligini va bu orqali jamiyatga foyda keltirishni asosiy g'oya sifatida ilgari surgan. Ushbu maqolada Sharq allomalari asarlarida insonning ruhiy va axloqiy yetukligi haqida aytilgan g'oyalar haqida kengroq to'xtalib o'tamiz.

Insonning ruhiy yetukligi. Sharq allomalari uchun insonning ruhiy holati uning axloqiy holatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Insonning ichki dunyosi uning tashqi faoliyatini

belgilaydi. Ibn Sino, Faylasuf, va boshqa ko'plab allomalar ruhiy yetuklikni insonning aqli, qalbi va ruhining uyg'un holatda bo'lishi sifatida ta'riflaganlar. Ibn Sino "Kitob al-Shifa" asarida, insonning aqli va ruhining uyg'unligiga alohida e'tibor qaratgan. Uning fikriga ko'ra, ruhiy yetuklik – bu insonga o'zini anglash, o'zining ichki kuchlarini boshqarish va aqliy faoliyatni tartibga solish orqali erishiladi. Ibn Sinoning insonni ulug'lovchi olim sifatida, uning har tomonlama rivojlanishiga ishongan holda, avvalo, bilimlarga ega bo'lish va bu bilimlarni egallash vositasida aqliy tarbiyani amalga oshirishga oid qarashlari diqqatga sazovordir. Xulosa qilib aytganda, Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaviy qarashlarida insonning ham aqliy, ham axloqiy-estetik hamda jismoniy tomondan rivojlanishi uning kamolga yetishining asosiy mezon sifatida talqin etiladi.

Bundan tashqari, sufizm ham insonning ruhiy yetukligi haqida chuqur g'oyalar mavjud. Sufiylar, masalan, Jaloliddin Rumiy, insonni o'zining haqiqiy mohiyatini topishga chaqirganlar. Mavlono Rumiy o'zidan keyingi avlodlarga beshta muhim va qimmatbaho asar yozib qoldirdi.

1. Devoni Rumiy. Bu asar ruboiy va g'azallardan iborat bo'lib, "Devoni Kabir", "Devoni Shams Tabriziy" nomlari bilan ham ataladi.

2. "Masnaviy ma'naviy" 25700 baytdan iborat qimmatbaho asardir.

3. "Fiyhi mo-fiyhi" ("Ichindagi ichindadir").

4. "Mavoizi majolisi sab'a". Bu asar Rumiyning yetti o'git va pand nasihatidan iborat.

Rumiy o'z asarlarida insonning haqiqiy tabiati, ya'ni ruhi, xuddi boshqalarga nisbatan birligini kashf etishni va o'z ichki dunyosini tushunishni muhim deb bilgan. Uning fikricha, ruhiy yetuklik – bu insonga o'zining ilohiy tabiati bilan bog'lanish, yuksalish va ichki tinchlikka erishishdir.

Insonning axloqiy yetukligi. Sharq allomalari axloqni insonning ruhiy kamolotining ajralmas qismi deb bilganlar. Ular insonni yaxshi axloq, sabr-toqat, samimiyat, mehr-shafqat kabi fazilatlarga ega bo'lishga chaqirganlar. Alisher Navoiy o'z asarlarida axloqiy yetuklikni insonni ijobiy fazilatlar bilan to'ldirish, yomon xulqlardan uzoq turish sifatida tasvirlagan. Uning "Mahbub ul-qulub" asarida insonni axloqiy jihatdan mukammallashtirish uchun kerakli fazilatlar va ular bilan bog'liq amallar batafsil bayon etilgan.

1. Ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalash orqali komil insonning ta'limiy-axloqiy qirralarini shakllantirishning mazmuni, yo'llari, usullarini bayon etadi.

2. Kishilarni ilm-ma'rifatli bo'lishga undash, ilm inson kamoloti uchun eng zarur fazilat deb bilish, ilm insonni, xalqni nodonlik va jaholatdan qutqaruvchi omil ekanligini asoslash.

3. Yoshlarga chuqur bilim berishda muallimlar, mudarrislar hamda ustoz-murabbiylarning o'zlari ham bilimli va tarbiyali

bo'lishi zarurligini uqtirish bilan birga, agar shogird podshohlikka erishsa ham ustozga doimo tavozeda bo'lishga undaydi.

4. Sadoqat, qanoat, muruvvat, hilm, karam, sabr, himmat, saxovat va ishq tavozeni haqiqiy insonga xos xislatlar deb bilib, yoshlarni tarbiyalash.

5. Xalqqa ish bilan ham, so'z bilan ham, ko'ngil bilan ham foyda keltiradigan, xalq manfaati uchun ishlaydigan, xalqning baxt-saodati uchun kurashadigan kishilarni haqiqiy odam deb bilish: u insonni o'z xatti-harakatlarini boshqarishga, haqiqatni qidirishga va uning ehtiyojlariga hamdard bo'lishga undagan. Imom G'azzoliy Islom dunyosidagi eng buyuk ilmiy va diniy arboblardan biri sifatida tanilgan. U nafaqat fiqh (hukmshunoslik) va hadis ilmiga katta hissa qo'shgan, balki tasavvuf va axloq masalalariga oid chuqur fikrlar bilan ham tanilgan. Imom G'azzoliy, o'zining "Ihyo ulum al-din" asarida, axloqiy kamolotning insonning ruhiy holati bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlagan. U axloqiy fazilatlar – nafaqat tashqi harakatlar, balki ichki niyat va qalbning tozaligi bilan ham belgilanishini ta'kidlagan. Axloqiy yetuklik insonning qalbini tozalash, hasad, nafrat kabi yomon his-tuyg'ulardan xoli bo'lishni anglatadi.

Axloqiy yetuklik va jamiyat. Sharq allomalari axloqiy yetuklikni nafaqat individning, balki jamiyatning yuksalishi uchun zarur deb bilganlar. Jamiyatda barqarorlik va farovonlikning asosiy omili – bu axloqiy me'yorlarning yuritilishi deb hisoblanadi. Ibn Khaldun, tarixchi va ijtimoiy olim, jamiyatning rivojlanishida axloqiy qadriyatlarining ahamiyatini ta'kidlagan. Uning fikricha, jamiyatda odil hukmdorlar, adolatli tizimlar va axloqiy yetuk odamlar bo'lsa, jamiyat taraqqiy etadi. Insonlar axloqiy fazilatlarni o'zlashtirgan holda, bir-birlariga hurmat ko'rsatish, bir-biriga yordam berish va barqarorlikni saqlashga intilishadi. Shu bilan birga, Sharq allomalari insonning ruhiy va axloqiy yetukligini faqat individual o'sish sifatida emas, balki jamiyatni yaxshilashning ham muhim vositasi deb bilganlar. Ular uchun haqiqiy axloqiy yetuklik jamiyatning farovonligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib shuni aytadigan bo'lsam, sharq allomalari asarlarida insonning ruhiy va axloqiy yetukligi haqida o'ylangan g'oyalar, nafaqat ularning individual rivojlanishini, balki jamiyat va umuman insoniyatni yaxshilashni maqsad qilgan. Insonni nafaqat tashqi muhit, balki ichki dunyosi – qalbi, aqli, ruhiy holati va axloqiy fazilatlari orqali o'stirish zarurligi haqida ta'kidlangan. Sharq falsafasida, ayniqsa sufizm, insonning o'z ichki olamini anglab yetish, o'zining haqiqiy mohiyatini tushunish va uni yaxshilash orqali ruhiy va axloqiy kamolotga erishish mumkin deb qaraladi. Bu g'oyalar hozirgi kunda ham dolzarb bo'lib, insonlar orasidagi munosabatlarni yaxshilash va barqaror jamiyat qurish yo'lida ahamiyatli o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Mirziyoyev – "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". – Toshkent: "O'zbekiston", 2017. 157-158-betlar.

2. B.Namozov "Sharq allomalarining ilmiy-ma'naviy merosi" o'quv qo'llanma, 2022-yil.

3. Niyazimbetov M. Axloqshunoslik, nafosatshunoslik, mantiq. Ma'ruzalar matni. – Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti, 2017. 161-b.

4. Ergasheva, D. (2025). Improvement on the basis of the development of moral culture in students through educational works of eastern allomas. Bulletin news in NewScience Society International Scientific Journal, 2(2), 47-55.

Gulruh UBAYDULLAYEVA,

Qarshi davlat universiteti

Yangi o'zbek adabiyoti va adabiyot nazariyasi kafedrası

mustaqil tadqiqotchisi

e-mail: gul1888@mail.ru

BADIIY ASARLARDA PSIXOLOGIK DETALLAR

Annotatsiya: psixologizm muammosini tadqiq etishning ilk bosqichlarida adabiyotshunoslar tomonidan asosiy e'tibor masalaning nazariy jihatlariga emas, balki psixologizmning u yoki bu yozuvchi ijodidagi o'ziga xosligiga qaratilar, psixologizm dam-badam ruhiy tahlil va boshqa unga yaqin tushunchalar bilan tenglashtirilari, psixologizmga berilgan ta'riflar ham empirik xarakterda edi. Psixologik detallar insonning ruhiy holati membranası sifatida namoyon bo'ladi. Qalb tebranishlari – fikrni to'liq aytoymasdan, faqat ishora bilan cheklanish usuli yoki "nutq orqali ifodalanmagan dialog"ga mansub unsurlar bo'lib, ular xatti-harakat, mimika va pantomima elementlari hamda kulgi, yig'i, nutq tempi kabi paralingvistik elementlar psixologik detal shaklida namoyon bo'ladi yoki personaj dinamik portretining detallari (mimika, plastika, ma'noli harakatlar, tinglovchiga qaratilgan nutq, fiziologik o'zgarishlar) deya nomlanadi.

Kalit so'zlar: *psixologizm, portret, detal, fiziologik o'zgarishlar, peyzaj, obraz.*

Annotation: in the early stages of studying the problem of psychologism, literary critics focused not on the theoretical aspects of the issue, but on the specificity of psychologism in the work of a particular writer. Psychologism was sometimes equated with psychological analysis and other similar concepts, and the definitions given to psychologism were also empirical in nature. Psychological details are manifested as a membrane of a person's mental state. Heartbeats are a way of limiting oneself to gestures, not fully expressing thoughts, or elements belonging to "dialogue not expressed through speech", which are elements of behavior, mimicry and pantomime, as well as paralinguistic elements such as laughter, crying, and speech tempo, which are manifested in the form of psychological details or are called details of a dynamic portrait of a character (mimicry, plasticity, meaningful movements, speech directed at the listener, physiological changes).

Key words: *psychologism, portrait, detail, physiological changes, landscape, image.*

Аннотация: на ранних этапах изучения проблемы психологизма литературоведы концентрировали свое внимание не на теоретических аспектах вопроса, а на своеобразии психологизма в творчестве конкретного писателя. Психологизм иногда отождествлялся с психологическим анализом и другими схожими концепциями, а определения, даваемые психологизму, также носили эмпирический характер. Психологические детали предстают как оболочка психического состояния человека. Сердцебиение — это способ ограничиться жестами, или элементами «невербального диалога», в котором элементы поведения, мимики и пантомимы, а также паралингвистические элементы, такие как смех, плач и темп речи, выражаются в виде психологических деталей или называются деталями динамического портрета персонажа (мимика, пластика, осмысленные движения, реч, обращенная к слушателю, физиологические изменения).

Ключевые слова: *психологизм, портрет, детал, физиологические изменения, пейзаж, образ.*

XX asr o'rtalariga kelib inson ruhiy kechinmalarini tasvirlash, zamon va makonning inson ruhiyatiga ta'sirini tahlil etish masalasida adabiyotshunoslikda jiddiy tadqiqotlarga qo'l urilmoqda. Badiiy adabiyotning vazifasi insonshunoslik, inson tabiati, ruhiyati, qalb kechinmalarini poetik idrok etish, ruhiy iztirob sabablari va oqibatlarini ko'rsatishdan, insonni komillik sari yetaklashdan iborat. Agar adabiyot istilohining lug'aviy ma'nosi odoblar xazinasi, odoblar yig'indisi ekanligini eslasak, badiiy adabiyotning vazifasi voqelik bayoni emas, inson ruhiyati tahlili va uning ham jismoniy, ham ruhoni quvvatga ega mavjudotligidan kelib chiqadigan tabiatining tadqiq etilishi va ezigulikka yo'naltirilishidan iborat ekanligi yanada oydinlashadi.

Badiiy obraz "men"ining ichki olami, ong osti oqimida kechadigan jarayonlar tasviri birinchi shaxs tilidan ham, uchinchi shaxs tilidan ham berilishi mumkin. Bu hikoya qilish shakllarining har biri turlicha imkoniyatlarga

ega. Birinchi shaxs tilidan hikoya qilish qahramon psixologik suratining haqiqatga yaqin illyuziyasini yuzaga keltiradi. Kitobxon va hikoya qiluvchida juda yaqin intim munosabat o'rnatilishiga sabab bo'ladi. Ko'p hollarda birinchi shaxs tilidan hikoya iqrar va yoki tazarru xarakterida bo'ladi, bu o'z navbatida, ta'sirchanlikni kuchaytiradi. Kitobxonda hamdardlik, qahramonni tushunishga bo'lgan xohishning kuchayishiga zamin yaratadi. Hikoya qilishning bu shakli ko'pincha asarda bosh qahramon bitta bo'lib, muallif va kitobxon uning ongi va ruhiyatidagi o'zgarishlarni kuzatib borayotgan hollarda qo'llaniladi. Qolgan personajlar ikkinchi darajali bo'lib, ularning ichki dunyosi aytarli tasvirlanmaydi. Uchinchi shaxs tilidan hikoya qilish munosabatlarning yoritilishida hamda ichki dunyo tasvirida kengroq imkoniyatlarga egaligi bilan ajralib turadi.

Bunda muallif kitobxonni hech qanday cheklovlarisiz personaj ichki dunyosiga olib kiradi: fikrlash, ichki ovoq,

xatti-harakat va ruhiyat iqlimlarini chuqurroq, batafsilroq ko'rsatadi. Qahramon qalbida muallif bilmaydigan sir yo'q – u qahramon haqida hamma narsadan voqif, muallif ichki jarayonlarni miridan-sirigacha tahlil qilishi, tuyg'ular, fikrlar, kechinmalar o'rtasidagi sabab-shart aloqalarini izohlashi ham mumkin.

Hikoyachi qahramonning o'z-o'zini tahlil qilishini sharhlab o'tishi, hatto qahramon o'zi ilg'amagan yoki tan olishni istamagan psixologik kechinmalar haqida so'zlashi mumkin. Bir vaqtning o'zida roviy qahramonning tashqi o'zini tutishini, mimikasi, plastikasini psixologik tahlil predmetiga aylantirishi ham ehtimoldan xoli emas. Uchinchi shaxs tilidan hikoya qilish asarga psixologik tasvirning turli usullarini jalb etish imkonini beradi: bunday hikoya to'qimasiga ichki monologlar, oshkora iqrorarlar, kundalik va maktublardan parchalar, tushlar, gallyusinatiyalar yengilgina qorishib ketaveradi.

Uchinchi shaxs tilidan hikoya badiiy vaqt bilan erkin munosabatga kirisha oladi, qahramon ruhiyatida kechadigan oniy holatlar tahlili chog'ida vaqt uzoq muddatga to'xtab qolishi yoki asarda tasvirlanayotgan uzoq muddatli voqealar haqida qisqa ma'lumot berilishi mumkin. Bunga syujet tarmoqlarining aloqasini misol keltirish mumkin. Bu muallifga umumiy hikoya qilish tizimida psixologik tasvirning salmog'ini orttirish, kitobxon e'tiborini voqealar tafsilotidan his-tuyg'ular tafsilotiga ko'chirish imkonini beradi.

Psixologik detallar insonning ruhiy holati membranasi sifatida namoyon bo'ladi. Qalb tebranishlari – fikrni to'liq aytolmasdan, faqat ishora bilan cheklanish usuli yoki "nutq orqali ifodalanmagan dialog"ga mansub unsurlar bo'lib, ular xatti-harakat, mimika va pantomima elementlari hamda kulgi, yig'i, nutq tempi kabi paralingvistik elementlar psixologik detal shaklida namoyon bo'ladi yoki personaj dinamik portretining detallari (mimika, plastika, ma'noli harakatlar, tinglovchiga qaratilgan nutq, fiziologik o'zgarishlar) deya nomlanadi. Psixologik tavsifning "jamlovchi-belgilovchi" shakliga nisbat beradigan bunday detalni adabiyotshunos A.P.Skaftimov "hislarning verbal (og'zaki) tasviri"deb ataydi.

Qahramon portretining o'ziga xosligi asarning qaysi adabiy janrga mansubligiga ham bog'liqdir. Personajni mayda tafsilotlari bilan tasvirlash eposga xos xususiyat bo'lib, aynan epik asarlarda qahramon portreti favqulodda batafsil ko'rinish oladi, uning jamiyatdagi mavqeyi va xarakteri haqida mufassal taassurot uyg'otadi. Zamonaviy nazariyotchilar badiiy qahramonga harakat, kechinma, odat va qiliqlar, mulohaza va kutilmagan xulq-atvor va hatto irsiy axloq ko'rinishlari aks etadigan ko'p mukammal tizim, deya ta'rif berishadi.

Badiiy asar poetikasining portret, peyzaj, interyer kabi komponentlari syujetni tashkil etadigan voqealar va personajlarni tasvirlash bilan turli darajada aloqadordir.

Portretni tasvirlash yo'llari, yo'sinlari ham rang-barang. Epik asarlarda portretlarni ekspozitsion va dinamik (o'suvchan, rivojlanuvchan) portretlarga ajratish mumkin. Ekspozitsion portret – bu odatda, asarda ilk marta ko'rinish bergan qahramon tashqi ko'rinishidagi detallarning birma-bir sanab o'tilishidir. Ekspozitsion portret qator tipiklashgan xarakteristikalar yig'indisidan iborat bo'lib, personaj psixologik holatining qandayligidan qat'i nazar, o'zida shaxsning o'zgarmaydigan, barqaror sifat va xislatlarini aks ettiradi. U badiiy umumlashtirilgan bo'lib, ayni paytda, asosiy qahramonlar taqdiriga ta'sir etuvchi kuchlarning alomatlarini ham o'zida ifodalaydi.

O'zbek adabiyotida yangicha talqindagi obrazning badiiy jihatdan barkamol namunasi X.Do'stmuhammadning "Jajman" hikoyasi hamda "Donishmand Sizif" romanida kuzatiladi. Shu o'rinda "Jajman" hikoyasi va "Donishmand Sizif" essesi to'xtalamiz. Tadqiqotchi va olimlarimiz D.Quronov, G.Sattorova, N.Dovurbaeva, B.Ro'zimuhammad, M.Qo'chqorovalar jajman ("Jajman" hikoyasi va "Bozor" romani) obrazi borasida o'zlarining fikr-mulohazalarini bayon etishib, hatto bir-birlari bilan bahslashishdi. Ularning jajman obrazi xususidagi fikrlari quyidagicha "Jajman – yeb to'ymas yuho"[1], "Jajman – nafs ramzi"[2], "nojins maxluq jajman esa – shaytoniy nafs ramzi"[3]. Deyarli, fikrlardagi o'xshashlikni, yaqinlikni sezish qiyin emas. Bizningcha, Jajman – asotirlarda uchragan obrazning yangilangani, ya'ni neomif obraz. Hikoya neomifologizm asosiga qurilgan, zardushtiylik ta'limotiga ko'ra ikkiga bo'lingan olam ezgulik va yovuzlik munosabatlari aks etadi. Asar qahramonlari Zardusht bobo, Axuramazda (ezgulik xudosi), Axriman (yovuzlik xudosi) va yozuvchining yuksak badiiy tafakkuri natijasi o'laroq yaratilgan noma'lum maxluq (bo'yi bir qarich, qornida qopchig'i bor – bu jihati bilan kenguruni eslatadi, yuzi goh tulki, goh sichqon, goh olmaxon, goh odamni eslatuvchi noma'lum jins) va olomon (pistafurush, jiydafurush, yong'oqfurush, turshakfurush... furushlar) obrazini tashkil etadi. Hikoyadagi nemif obraz "Jajman"ni Axriman yaratgan. Chunki, bu mifologik obraz haqida manbalarda shunday deyiladi: "Axriman ilon, ajdar va boshqalarni yaratadi"[4]. Mifologik maxluqlar obrazi qadimiy dunyo xalqlari asotirlarida tez-tez uchraydigan obrazlardandir. Masalan, yunon adabiyotida "Sfinks" (Sofokl "Shoh Edip" tragediyasida) va "Bir ko'zli Siklop" (Gomerning "Iliada" dostonida) kabi dahshatli maxluqlar obrazi uchraydi. X.Do'stmuhammadning "Jajmani" yunon miflari natijasida yaratilgan Sfinks, Sikloplardek bahaybat, inson yuragiga qo'rquv soluvchi maxluq emas. Jajjigina, atigi bir qarich ko'rinishidan beozor, uning turqi evrilishga moyil, turli xil qiyofalarga kiradi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "jajman"-so'zi jajji (bola) deya izohlanib, Oybekning "Navoiy" romanidan shu so'zli parcha misol sifatida keltirilgan[5]. Bizningcha, yozuvchi maxluqning besh xil qiyofaga

kirishini (kenguru, sichqon, tulki, olmaxon, odam) bejiz tasvirlamagan. Har bir qiyofada muayyan ramziy ijtimoiy, ruhoni muammolar yashirin. Masalan, xalq ertaklarida tulki – ayyor, sichqon – tekinox'r, olmaxon – ilgir, epchil obraz sifatida namoyon bo'ladi. Bundan shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, yozuvchi "Jajman" metamorfozaga uchrovchi qiyofalari orqali jamiyatdagi turli salbiy ijtimoiy illatlarga ishora etadi. Chunonchi, tekinox'rlikka (sichqon qiyofasida), tilyog'lamalikka (tulki qiyofasida), nafsining hakalak otishiga (kenguru qiyofasida). Uning qornida qopchig'i bor. Bu ayni paytda yanada qavatma-qavat ma'nolarni anglatadi. Nafsi hakalak otganlarga ramziy ishora), epchil, jamiyatda o'z mavqeyini mustahkam egallashga harakat qiladigan iste'dodsizlarga, ammo har qanday pastkashlikdan qaytmaydigan kimsalar olmaxonga o'xshab baland joylarga osilishadi, deya mazkur qiyofalarga qavatma-qavat ma'no yuklaydi. "Jajman"ning eng oxirgi qiyofasi "odam", demak, yozuvchi chin inson bo'lib yetishmoq uchun yuqoridagi hayvonlarga xos salbiy xislatlarni emas, ularga xos bo'lgan ijobiy fazilatlarga masalan, harakatchanlik (kenguruga xos, uzoq masofaga chopadi.), epchilik (sichqonga xos), aqllilik (tulkiga xos), ilgirlik, go'zallik (olmaxonga xos) sohib bo'lmog'i kerak, degan ramziy-falsafiy mushohadalar yuritadi. X.Do'stmuhammadning "Jajman"i kuchli metaforik obrazdir.

Qolaversa, besh xil qiyofaga kiruvchi jajmanga o'xshash mifologik obraz "Dunyo xalqlari miflari ensiklopediyasi"da uchraydi[6]. Bu mifologik obraz "Sabdag" deb ataladi, bu so'z tibet tilidan olingan bo'lib, "yer egasi" degan ma'noni anglatadi. Tibet mifologiyasiga ko'ra "**Sabdag**" xaltali, hassali kampir, zoantropomorf qiyofali, tanasi inson, boshi sichqon, kalamush, sug'ur, cho'chqa, to'ng'iz shaklida tasavvur etiladi. Uning har bir qiyofasi bitta narsaga ishora beradi. Fikrimizcha, yozuvchi Xurshid

Do'stmuhammad "Jajman" mifologik obrazini yaratishda dunyo xalqlari miflarida mavjud bo'lgan shu tipdagi mifologik obrazlarga (jumladan, "**Sabdag**") tayangan. "Jajman" hikoyasining yaratilishiga nafaqat turkiy xalqlar mifologiyasi, balki jahon xalqlari miflari ham asos bo'lgan deya olamiz.

"Jajman" (X.Do'stmuhammad) motivi Zaratushtira haqidagi mifning transformatsiyasi bo'lsa, shu muallifning "Ibn Mug'anniy", "O'zim", "Qichqiriq", U.Hamdamning "Lola", "Pillapoya", "Bir piyola suv" hikoyalari ko'p jihatdan yunon afsonasi "Sizif haqidagi afsona"ning motivi qizil ip bo'lib o'tganini payqash mumkin. Qahramonlar xatti-harakatidagi takroriylik Sizif xarsangtoshni qayta-qayta tog' cho'qqisiga olib chiqishi, yerga dumalab tushishi, bu jarayonning yana takror bajarilishi X.Do'stmuhammad va U.Hamdam hikoyalari qahramonlarining xatti-harakatida yorqin kuzatiladi.

XXI asr yangi o'zbek hikoyachiligidagi voqea bayoni hamda miflarning ishtirokini Xurshid Do'stmuhammad ijodi misolida kuzatganimizda o'ziga xos yangicha qarashlar: ruhiy tebranishlar, muammo mohiyatiga inson munosabati, zamon va makonning hissiy dunyoqarash va ruhiy muvozanatga ta'siri kabi tamoyillar ustuvorlik qilayotganining guvohi bo'lamiz.

Xulosa qilib aytganda, XXI asrda inson fenomeni yangicha izohlana boshladi, borliqning dinamik o'zgaruvchanligi adabiyotning ruhiy-ma'naviy hayotni tadqiq etish maylini kuchaytirdi. Inson ruhiyati realizm an'analarini davom ettirayotgan yozuvchilar uchun ham, modernistik ijodkorlar uchun ham mushohada predmetiga aylandi. XXI asr adabiyotida analitik yo'sindan sintetik prinsip foydasiga siljish, bevosita tasvir usullaridan bilvosita foydasiga yuz burish, ong osti sohasiga yanada sinchkovlik bilan nazar tashlash holatlari psixologizm evolyutsiyasining bosh va umumiy tendensiyasiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Довурбаева Н. Жажманнинг жилвалари // Ёшлик. 1991.
2. Сатторова Г. Миллий характер ва бадий талқин. – Тошкент: Фан, 2007, 57-б.
3. Қўчқорова М. Истиқлол даври ҳикоя ва қиссаларида бадий-эстетик янгиланиш / Бадий сўз ва руҳият манзаралари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. 128- б.
4. Ахриман. Мифы народов мира. Энциклопедия том 1. – Москва: Советская энциклопедия, 1980. С. 140-141.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. II жилд. – Тошкент: Ўзбекистон давлат миллий энциклопедия, 2006, 324-б.
6. Сабдаг. Мифы народов мира. Энциклопедия том 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1988. С. 394.

Муборак МАДРАХИМОВА,
кафедра романо-германских языков
Университета Мировой Экономики и Дипломатии

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ «СТРАХ» (НА ПРИМЕРЕ ИТАЛЬЯНСКИХ И УЗБЕКСКИХ ТЕКСТОВ)

Аннотация: данное исследование посвящено психолингвистическому анализу языковых единиц, выражающих страх, на примере итальянских и узбекских текстов. В работе исследуются лексические и фразеологические средства, используемые для передачи эмоции страха в двух различных языковых и культурных контекстах. Анализ охватывает как литературные произведения, так и публицистические материалы, что позволяет выявить как общие, так и уникальные способы выражения страха. Особое внимание уделяется контекстуальному анализу и сопоставлению найденных единиц в итальянском и узбекском языках, с целью понимания культурно-специфических особенностей в выражении этой эмоции. Результаты исследования демонстрируют значительные различия в языковом выражении страха, что отражает глубокие культурные и социальные различия между итальянской и узбекской культурами.

Ключевые слова: психолингвистика, страх, языковые единицы, итальянский язык, узбекский язык, лексика, фразеология, культурные особенности, семантический анализ, контекстуальный анализ.

Annotatsiya: ushbu tadqiqot italyan va o'zbek matnlari misolida qo'rquvni ifodalovchi til birliklarining psixolingvistik tahliliga bag'ishlangan. Asarda qo'rquv hissiyotini ikki xil lingvistik va madaniy sharoitda ifodalashda qo'llaniladigan leksik va frazeologik vositalar ko'rib chiqilgan. Tahlil adabiy asarlarni ham, jurnalistik materiallarni ham qamrab oladi, bu bizga qo'rquvni ifodalashning umumiy va o'ziga xos usullarini aniqlash imkonini beradi. Bu his-tuyg'uni ifodalashda madaniy o'ziga xos xususiyatlarni tushunish uchun italyan va o'zbek tillarida topilgan birliklarni kontekstual tahlil qilish va qiyoslashga alohida e'tibor beriladi. Tadqiqot natijalari italyan va o'zbek madaniyatlari o'rtasidagi chuqur madaniy va ijtimoiy farqlarni aks ettiruvchi qo'rquvning lingvistik ifodasidagi sezilarli farqlarni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, qo'rquv, lingvistik birliklar, italyan tili, o'zbek tili, lug'at, frazeologiya, madaniy xususiyatlar, semantik tahlil, kontekstual tahlil.

Annotation: this study is dedicated to a psycholinguistic analysis of linguistic units expressing fear, with a focus on Italian and Uzbek texts. It examines lexical and phraseological means used to convey the emotion of fear in these two distinct linguistic and cultural contexts. The analysis encompasses both literary works and journalistic materials, enabling the identification of both common and unique ways of expressing fear. Special attention is given to contextual analysis and the comparison of identified units in Italian and Uzbek, aiming to understand the culturally specific features of expressing this emotion. The results of the study reveal significant differences in the linguistic expression of fear, reflecting the profound cultural and social distinctions between Italian and Uzbek cultures.

Key words: psycholinguistics, fear, linguistic units, Italian language, Uzbek language, lexicon, phraseology, cultural characteristics, semantic analysis, contextual analysis.

Введение

Эмоции играют фундаментальную роль в человеческом общении, оказывая значительное влияние на язык и его структуры. Среди многочисленных эмоций, страх выступает как одна из базовых и наиболее интенсивно изучаемых в психолингвистике. Он не только отражает внутренние переживания человека, но и функционирует как важный механизм социального взаимодействия. Исследование языковых средств, с помощью которых выражается страх, открывает новые горизонты для понимания как психологических, так и лингвистических процессов в различных культурах.

Целью данного исследования является анализ языковых единиц, выражающих страх, на материале

итальянских и узбекских текстов. Этот выбор обусловлен не только различиями в языковых системах, но и уникальностью культурных контекстов, которые могут влиять на способы выражения и восприятия страха.

В рамках данной работы предполагается изучить, как в итальянском и узбекском языках представлены лексические и фразеологические единицы, передающие эмоцию страха, и как эти средства используются в различных текстах. Важным аспектом исследования будет сравнительный анализ, позволяющий выявить как общие, так и специфические черты в выражении страха в итальянской и узбекской языковых средах.

Научное исследование эмоций в языке имеет

долгую историю, начиная с работ психологов и лингвистов, таких как Чарльз Дарвин и Роман Якобсон. Современные работы в области психолингвистики продолжают раскрывать сложные механизмы взаимодействия между эмоциями и языком, подчеркивая значимость культурных и индивидуальных факторов в языковом выражении чувств.

Данная статья представляет собой попытку объединить теоретические и методологические подходы психолингвистики с анализом конкретных языковых данных. Ожидается, что результаты исследования будут способствовать более глубокому пониманию механизмов выражения эмоций в языке и обогатят как теоретические, так и прикладные аспекты психолингвистических исследований.

Методология исследования

А. Выбор материала для анализа

Выбор материала для анализа является ключевым этапом исследования, определяющим его объективность и достоверность. Для нашего исследования были выбраны тексты из двух основных источников: современная итальянская и узбекская литература, а также статьи из национальных газет. Этот подход позволяет охватить широкий спектр контекстов и стилей использования языка, в которых могут встречаться различные языковые единицы, выражающие страх.

В. Газетные статьи

Итальянские газеты: анализ статей из известных национальных газет, таких как «Corriere della Sera» и «La Repubblica», фокусирующихся на событиях, способных вызвать общественный страх (например, кризисы, катастрофы).

Узбекские газеты: изучение публикаций в ведущих узбекских газетах, таких как «Халқ сўзи», Gazeta.uz и т.д. с акцентом на аналогичные темы.

Этот выбор обеспечивает анализ реального языкового использования в контексте актуальных социальных и политических событий.

С. Критерии отбора

Тематическая релевантность: основным критерием отбора является наличие тем или ситуаций, связанных со страхом.

Разнообразие стилей и жанров: для обеспечения комплексного анализа выбираются материалы различных жанров, включая художественную литературу, публицистический и новостной стиль.

Анализ лексических и фразеологических единиц

Анализ лексических и фразеологических единиц является центральным элементом нашего исследования. Цель этого анализа – выявить и исследовать

специфические слова и выражения, используемые в итальянском и узбекском языках для передачи эмоции страха. Вот ключевые аспекты этого анализа:

Анализ метафор и сравнений, связанных со страхом:

В итальянской литературе могут встречаться метафоры, например, «freddo come la paura» (холодный как страх), которые передают эмоциональное состояние через физические ощущения.

В узбекской литературе можно найти сравнения, такие как «qo'rquvdan titramok» (дрожать от страха), что также представляет эмоциональное состояние через телесный опыт.

Классификация выражений по степени интенсивности:

В итальянском языке классификация может включать слова от «timore» (опасение) до «terrore» (ужас), каждое из которых имеет разную степень интенсивности страха.

В узбекском языке соответственно можно классифицировать от «xavotir» (беспокойство) до «vahima» (паника).

Примеры:

Egli sentiva una paura oscura, un timore senza nome che gli gelava il sangue nelle vene. - Он чувствовал темный страх, безымянное опасение, которое заставляло его кровь стынуть в жилах. (La famiglia Luni) Карло Эмилио Гадда

“Отабекнинг қалбида ғалати бир қўркув пайдо бўлди.” – «В сердце Отабека возникла странная тревога.» (“Ўткан кунлар”) – Абдулла Кодири.

Эти примеры демонстрируют различные способы выражения страха в итальянской и узбекской литературе. В итальянских примерах акцент сделан на внутренние переживания и физические ощущения, связанные со страхом. В узбекских примерах страх выражается через эмоциональное состояние персонажей и их внутренние переживания. Эти отрывки можно использовать для классификации и анализа различных лексических и фразеологических средств, используемых для описания страха в обоих языках.

Эти примеры показывают, как можно анализировать семантику слов и фраз, связанных со страхом, в контексте разных культурных и литературных традиций. Семантический анализ помогает глубже понять не только буквальное значение слов, но и их эмоциональную насыщенность и контекстуальные нюансы.

Сравнительный анализ между итальянским и узбекским языками:

Сопоставление того, как различные социальные и культурные контексты в Италии и Узбекистане

влиять на использование и восприятие языковых единиц, выражающих страх. Например, сравнить, как в итальянской и узбекской литературе отображаются коллективные страхи, связанные с глобальными или национальными событиями.

Примеры:

“La paura di perdere la libertà lo tormentava giorno e notte.” – «*Страх потерять свободу мучил его день и ночь.*» (Il tempo della non indifferenza) Альберто Моравиа

Контекстуальный анализ: в этом контексте страх связан с потерей свободы, что может отражать общественно-политические тревоги времени, когда было написано произведение. Это показывает, как личные страхи персонажа взаимодействуют с более широкими социальными и политическими темами.

«Қоронғи тунда унинг юраги ваҳимадан титраб эди.» – «*В темной ночи его сердце трепетало от паники.*» (“Йўқолган дунё”) Нурулла Пулатов

Контекстуальный анализ: Фраза «трепет сердца от паники в темной ночи» может отражать более глобальные страхи и беспокойства, связанные с изменениями в обществе или личной жизни. Использование образа «темной ночи» усиливает ощущение неизвестности и беспомощности.

Эти примеры иллюстрируют, как контекстуальный анализ помогает понять, в каких обстоятельствах и с какими подтекстами используются языковые единицы, выражающие страх. Он позволяет глубже изучить, как личные, социальные и культурные контексты влияют на восприятие и выражение страха в литературе.

Сравнение фразеологических выражений:

Итальянский язык: анализ идиоматических выражений, таких как «*avere la pelle d’oca*» (букв. иметь кожу гуся, что соответствует выражению «мурашки по коже»).

Узбекский язык: рассмотрение фразеологизмов, например, «*yurak urishi*» (букв. биение сердца, что может использоваться для описания страха или волнения).

Сравнительный анализ: сопоставление итальянских и узбекских текстов в контексте выражения страха.

Сравнительный анализ итальянских и узбекских текстов, посвященных теме страха, предоставляет уникальную возможность исследовать, как культурные контексты влияют на языковое выражение этой универсальной эмоции. Настоящее исследование фокусируется на анализе лексических и фразеологических единиц, используемых для выражения страха, и исследует культурно-специфические особенности

этих выражений в итальянском и узбекском языках.

В итальянских текстах страх часто выражается через метафоры и абстрактные описания. Например, использование фразы «*mare di paura*» (море страха) символизирует огромность и охватывающий характер страха. В узбекской литературе страх чаще описывается через конкретные физические ощущения или ситуации, например, «*қўрқувдан юраги орқага тушди*» («сердце упало от страха»), что указывает на более прямое и телесное восприятие страха.

Итальянская литература и публицистика нередко отражают страх в контексте социальных и политических событий, акцентируя внимание на коллективном восприятии и воздействии страха на общество. В узбекских текстах страх часто связан с личными переживаниями и внутренними конфликтами, подчеркивая индивидуальное восприятие и личные борьбы.

В итальянских текстах страх зачастую представлен как результат внешних факторов, таких как социальные изменения или неопределенность будущего. В узбекских текстах страх более тесно связан с традициями, семейными отношениями и личной ответственностью. Это отражает более широкий контекст культурных ценностей и социальных норм, влияющих на выражение и интерпретацию страха.

Таким образом, сравнительный анализ итальянских и узбекских текстов показывает, что, хотя страх является универсальной эмоцией, способы его выражения и восприятия сильно различаются в зависимости от культурного контекста. Итальянский язык склонен к использованию метафорических и абстрактных образов для описания страха, в то время как узбекский язык выражает страх более конкретно и осязаемо. Эти различия подчеркивают важность культурного контекста в понимании эмоциональных выражений и предлагают богатую перспективу для дальнейшего изучения влияния культуры на язык и эмоции.

Заключение

Исследование «Психолингвистическое исследование языковых единиц, выражающих «страх» на примере итальянских и узбекских текстов» предоставило уникальную возможность глубоко изучить и сравнить, как страх выражается и воспринимается в разных языковых и культурных контекстах. Анализ лексических и фразеологических единиц, а также контекстуального использования этих единиц в итальянском и узбекском языках показал значительные различия в подходах к выражению этой фундаментальной эмоции.

Основные находки исследования:

Лексические и фразеологические различия: исследование выявило, что в итальянской культуре преобладает метафорический и абстрактный подход к выражению страха, в то время как узбекская культура демонстрирует более конкретный и осязаемый способ его представления.

Языковые различия: в итальянском языке страх часто описывается через его влияние на личное состояние и общественное сознание, в то время как в узбекском языке акцент делается на внутренних переживаниях и физических проявлениях страха.

Социальные и психологические аспекты: анализ показал, что в итальянских текстах страх часто связан с внешними событиями и социальными изменениями, в то время как в узбекских текстах он более связан с личными и семейными вопросами, отражая различия в социальных структурах и ценностях.

Культурные и социальные аспекты: в итальянских текстах страх часто связан с общественными, политическими и экзистенциальными темами, в то время как в узбекской литературе он более сфокусирован

на личных, семейных и традиционных аспектах.

Контекстуальное использование: итальянские тексты подчеркивают коллективные аспекты страха, связанные с общими тревогами и беспокойствами, в то время как узбекские произведения часто отражают индивидуальные страхи, связанные с личными переживаниями и внутренними конфликтами.

В заключение, данное исследование не только выявило интересные аспекты в выражении страха в итальянском и узбекском языках, но и подчеркнуло важность культурного контекста в понимании эмоциональных выражений, что имеет важное значение для психолингвистики и межкультурной коммуникации. Исследование показало, что понимание страха и его языковых выражений требует мультидисциплинарного подхода, объединяющего лингвистику, психологию, культурологию и социологию. Результаты подчеркивают важность языка как инструмента для выражения и формирования человеческих эмоций в различных культурных контекстах и предоставляют ценные инсайты для психолингвистических и межкультурных исследований.

Использованная литература:

1. Aitchison J. Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon (4th ed.). Wiley-Blackwell, 2012. – pp. 45–67.
2. Baraldi, C., & Gavioli, L. (Eds.). Coordinating Participation in Dialogue Interpreting. John Benjamins Publishing, 2012 – pp. 75–92.
3. Dörnyei, Z. (2007). Research Methods in Applied Linguistics. Oxford University Press, pp. 120–145.
4. Ekman, P. "Facial expressions of emotion: new findings, new questions." Psychological Science, 1999. – 10(3), pp. 123-128.
5. Hall, C. J. "Moving beyond accuracy: From tests of linguistic knowledge to tests of communicative competence." Applied Linguistics, 2014. – 35(3), pp. 334-350.
6. Pavlenko, A. "Emotion and Emotion-laden Words in the Bilingual Lexicon." Bilingualism: Language and Cognition, 2002 – 5(2), pp. 97-115.
7. Silverman, D. Qualitative Research (4th ed.). Sage Publications, 2016. – pp. 88-102.
8. Wierzbicka, A. Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals. Cambridge University Press, 1999 – pp. 112-136.
9. Абдуллаев М. К. Развитие творческого мышления у студентов при изучении испанского языка с использованием метода контекстуального обучения //Журнал гуманитарных и естественных наук. 2023. – №. 4 [1]. – С. 65-72.
10. Исмагуллаева, Р. Современный узбекский язык: Лексикология и фразеология. Издательство «Наука», – Ташкент, 2018 – стр. 22-48.
11. Рахимов, Т. Р. Культура Узбекистана: традиции и современность. Издательство «Фан», – Ташкент, 2007. – стр. 60-85.

Гузаль САГДИЕВА,
преподаватель Узбекского государственного
университета мировых языков

ПСИХОЛОГИЯ ВОСПРИЯТИЯ ЦВЕТА

Аннотация: восприятие цвета играет важную роль в жизни человека, влияя на эмоции, поведение и когнитивные процессы. Статья исследует психологические аспекты восприятия цвета, включая физиологические механизмы, эмоциональные реакции, культурные различия, когнитивные эффекты и индивидуальные особенности. Также рассматривается практическое применение знаний о цвете в терапевтической практике и других областях. Работа акцентирует внимание на значимости цвета как универсального и культурно-специфического явления, способного структурировать человеческое восприятие и взаимодействие с окружающим миром.

Ключевые слова: цвет, психология цвета, восприятие цвета, культурные различия, цветотерапия.

Annotation: perception of color plays a significant role in human life, influencing emotions, behavior, and cognitive processes. This article examines the psychological aspects of color perception, including physiological mechanisms, emotional reactions, cultural differences, cognitive effects, and individual characteristics. Practical applications of color knowledge in therapeutic practices and other fields are also discussed. The study highlights the importance of color as both a universal and culturally specific phenomenon, capable of shaping human perception and interaction with the world.

Key words: color, color psychology, color perception, cultural differences, color therapy.

Annotatsiya: rangni idrok etish inson hayotida muhim o'rin tutadi, u hissiyotlar, xatti-harakatlar va kognitiv jarayonlarga ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada rangni idrok etishning psixologik jihatlari, jumladan, fiziologik mexanizmlar, hissiy reaksiyalar, madaniy farqlar, kognitiv ta'sirlar va individual xususiyatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, rang haqidagi bilimlarning terapiya amaliyotida va boshqa sohalardagi qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Ushbu ish rangni inson idroki va dunyo bilan o'zaro aloqani shakllantiruvchi universal va madaniyatga xos hodisa sifatida ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: rang, rang psixologiyasi, rangni idrok qilish, madaniy farqlar, rang terapiyasi.

Введение

Психологические аспекты восприятия цвета: влияние на эмоции, когнитивные процессы и культурные различия. Цвет является неотъемлемой частью человеческого восприятия и играет важную роль в формировании эмоций, поведения и когнитивных процессов. Восприятие цвета не только физиологически обусловлено, но и тесно связано с психологическими и культурными факторами [1: 45; 2: 102].

Также цель данного исследования изучение психологических аспектов восприятия цвета, его влияния на эмоции, когнитивные процессы и поведение, а также выявление практического применения знаний о цвете в различных сферах [3: 87].

Актуальность темы является, что цвет играет важную роль в жизни человека, влияя на настроение, принятие решений и восприятие окружающего мира [4: 56; 5: 134]. Его изучение актуально для психологии, маркетинга, дизайна, медицины и образования. Понимание механизмов влияния цвета позволяет оптимизировать коммуникацию, улучшить качество среды и повысить эффективность

различных процессов. Различные оттенки могут вызывать определенные эмоциональные реакции, влиять на принятие решений и даже менять наше самочувствие. Изучение этих аспектов имеет большое значение для психологии, маркетинга, дизайна, медицины и многих других сфер. Кроме того, цветовая гамма играет важную роль в искусстве, моде и рекламе, создавая мощные визуальные эффекты и символические значения.

Научная новизна является исследованием сочетания психологических, нейрофизиологических и культурологических аспектов восприятия цвета. Новизна заключается в комплексном подходе к изучению влияния цвета на когнитивные процессы и эмоциональное состояние с учетом кросскультурных различий и современных технологий.

Следует учитывать задачи исследования:

Изучить физиологические механизмы восприятия цвета.

Определить влияние цвета на эмоции и когнитивные процессы.

Исследовать практическое применение знаний о цвете в психологии, маркетинге, дизайне и ме-

дицине.

Провести экспериментальные исследования, подтверждающие влияние цвета на поведение и психологическое состояние.

Для изучения психологических аспектов восприятия цвета можно использовать различные методы, включающие как теоретические, так и эмпирические подходы. Рассмотрим основные методы исследования данной темы: литературный анализ, опросы и анкетирование, наблюдение и контент-анализ.

Процесс восприятия цвета начинается с работы глаз и головного мозга. Фоторецепторы сетчатки – колбочки – отвечают за восприятие трех основных цветов: красного, зеленого и синего. Мозг комбинирует сигналы от этих рецепторов, формируя богатую палитру оттенков. Важную роль в обработке цветовой информации играет зрительная кора, которая анализирует полученные данные и интерпретирует их в контексте окружающей среды. Помимо этого, восприятие цвета может зависеть от уровня освещения, контраста и индивидуальных особенностей зрения.

Исследования показывают, что цвета могут вызывать устойчивые эмоциональные ассоциации. Например:

Красный ассоциируется с энергией, страстью, опасностью и возбуждением.

Синий вызывает ощущение спокойствия, надежности и стабильности.

Зеленый ассоциируется с природой, гармонией и свежестью.

Желтый может стимулировать интеллектуальную активность, но при чрезмерном использовании вызывать тревожность.

Фиолетовый традиционно связан с роскошью, мистикой и креативностью.

Черный может символизировать элегантность, силу, но также траур и печаль.

Эти реакции не являются универсальными и могут варьироваться в зависимости от личного опыта, культуры и контекста [6: 212]. Психологи и маркетологи активно изучают влияние цвета на поведение потребителей, разрабатывая стратегии цветового оформления продукции и рекламных кампаний.

Цветовые ассоциации могут значительно различаться в разных культурах. Например, в западных странах белый цвет символизирует чистоту и невинность, тогда как в некоторых азиатских культурах он ассоциируется с трауром. Красный цвет в Китае рассматривается как символ удачи и процветания, а в западной культуре может означать как любовь, так и опасность. В исламских странах

зеленый цвет часто ассоциируется с духовностью и благополучием. Понимание таких различий важно в международных коммуникациях, маркетинге и дизайне. Цвет влияет на когнитивные процессы, такие как внимание, память и принятие решений. Исследования показывают, что красный цвет может усиливать внимание к деталям, в то время как синий способствует креативному мышлению. Цвета также могут влиять на восприятие пространства: теплые оттенки визуально уменьшают расстояние, а холодные – увеличивают его. В образовательной среде цвет может играть ключевую роль в запоминании информации и поддержке концентрации внимания.

На восприятие цвета влияют индивидуальные особенности, включая возраст, пол, личный опыт и психологическое состояние. Например, люди с дальтонизмом воспринимают цвета иначе, а настроение человека может менять его реакцию на определенные оттенки. Гендерные различия также играют роль: исследования показывают, что женщины чаще различают больше оттенков, чем мужчины. Восприятие цвета также может зависеть от культурного бэкграунда и профессиональной деятельности человека [7: 78].

Знание психологических аспектов цвета нашло свое применение во многих областях, позволяя оптимизировать коммуникацию, повысить эффективность взаимодействия с аудиторией и создать благоприятную эмоциональную атмосферу.

Правильный выбор цветовой гаммы является ключевым элементом в формировании имиджа бренда. Исследования показывают, что цвет способен вызывать мгновенные ассоциации и эмоции, влияя на восприятие продукта. Компании используют специфические оттенки для передачи ценностей и уникальных характеристик своего бренда. Например, яркие цвета могут символизировать энергию и инновации, в то время как более спокойные и нейтральные оттенки создают атмосферу надежности и профессионализма.

В сфере дизайна интерьера и архитектуры цветовая палитра играет решающую роль в создании комфортной и функциональной среды. Правильное использование оттенков может влиять на настроение людей, улучшать концентрацию или, наоборот, способствовать расслаблению. Архитекторы и дизайнеры интерьера тщательно подбирают цветовые решения для общественных пространств, офисов и жилых помещений, чтобы создать гармоничное и продуктивное пространство. Например, теплые тона могут способствовать ощущению уюта и близости, а холодные оттенки – визуально расширять

пространство и создавать атмосферу свежести.

В медицине знание влияния цвета используется для улучшения психологического состояния пациентов. Цветотерапия, как метод альтернативного лечения, направлена на коррекцию эмоционального баланса посредством воздействия определенных оттенков. В лечебных учреждениях подбирают цветовые схемы, которые способствуют снижению стресса и тревожности, а также ускоряют восстановление после стрессовых состояний или травм.

В образовательной среде цвет оказывает влияние на внимание, восприятие и запоминание информации. Подбор правильных цветовых сочетаний в классных комнатах и учебных материалах может повысить концентрацию, улучшить усвоение знаний и снизить уровень стресса у учащихся. Использование успокаивающих оттенков, таких как голубой или зеленый, может создать благоприятную атмосферу для обучения, способствуя развитию креативного мышления и аналитических способностей [8: 66].

В психотерапевтической практике цветовые гаммы применяются для создания комфортной и поддерживающей среды, в которой пациенты могут открыто выражать свои эмоции. Психотерапевты часто используют цвет как инструмент для визуализации внутренних состояний и проработки эмоциональных проблем.

В современных технологиях, таких как вирту-

альная реальность и разработка игр, цвет является важнейшим элементом для создания уникальной атмосферы и улучшения пользовательского опыта. Разработчики игр используют динамические цветовые палитры для формирования настроения и передачи сюжета, что помогает игрокам глубже погрузиться в виртуальную среду. Виртуальная реальность с правильно подобранными цветами может усилить ощущения присутствия и эмоциональной вовлеченности, делая интерактивный опыт более захватывающим и запоминающимся. Таким образом, применение знаний о психологических аспектах цвета позволяет не только улучшить визуальное восприятие, но и значительно повысить эффективность коммуникации и взаимодействия во множестве сфер человеческой деятельности.

Заключение

Восприятие цвета представляет собой сложное явление, сочетающее физиологические, психологические и культурные аспекты. Цвет способен формировать настроение, влиять на принятие решений и даже менять когнитивные процессы. Понимание этих механизмов открывает широкие возможности для практического применения в различных сферах жизни, от медицины до маркетинга. Исследование цветовых эффектов продолжается, и новые открытия помогают еще глубже понять роль цвета в нашей жизни.

Использованная литература:

1. Goldstein, E. B. (2010). Sensation and Perception. Cengage Learning, p. 102 –105.
2. Gegenfurtner, K. R., & Kiper, D. C. (2003). Color Vision. Annual Review of Neuroscience, p. 143–146.
3. Hurlbert, A., & Ling, Y. (2007). Biological components of sex differences in color preference. Current Biology, p. 56.
4. Kaya, N., & Epps, H. H. (2004). Relationship between color and emotion: A study of college students. College Student Journal, p. 111–113.
5. Jacobs, K. W., & Hustmyer, F. E. (1974). Effects of four psychological primary colors on GSR, heart rate, and respiration rate. Perceptual and Motor Skills, p. 56–58.
6. Боев, В. Г. (2012). Психология цвета и восприятия. Издательство Питер, с. 122–125.
7. Крылов, А. А. (2015). Цвет и эмоции: психофизиологические аспекты. Издательство Академия, с. 98–101.
8. Смирнов, А. В. (2021). Влияние цвета на когнитивные процессы. Издательство Психология, с. 88–90.

Шахноза АРТИКОВА,
 преподаватель английского языка
 кафедры иностранных языков
 Ферганского государственного университета

ВЕЖЛИВОСТЬ КАК ИНСТРУМЕНТ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ: КРОСС-КУЛЬТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Аннотация: статья посвящена исследованию роли вежливости как инструмента социализации детей в семейной коммуникации с акцентом на кросс-культурные различия в русском, английском языках. Анализируются языковые средства выражения вежливости, включая лексику, синтаксис, прагматические стратегии и невербальные элементы, а также их влияние на формирование социальных норм, ценностей и культурной идентичности у детей. Особое внимание уделяется культурным традициям, семейным воспитательным практикам и влиянию глобализации на трансформацию норм вежливости.

Ключевые слова: вежливость, социализация детей, семейная коммуникация, кросс-культурное исследование, прагматика, языковая картина мира, межкультурная коммуникация, воспитательные практики, культурная идентичность.

Annotatsiya: maqola rus, ingliz tillarida madaniyatlararo farqlarga e'tibor qaratgan holda, oilaviy muloqotda bolalarning ijtimoiylashuvi vositasi sifatida xushmuomalalik rolini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada xushmuomalalikni ifodalashning lingvistik vositalari, jumladan, lug'at, sintaksis, pragmatik strategiyalar va og'zaki bo'lmagan elementlar, shuningdek, ularning bolalarda ijtimoiy me'yorlar, qadriyatlar va madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishga ta'siri tahlil qilinadi. Madaniy an'analar, oilaviy tarbiya amaliyoti va globallashuvning xushmuomalalik me'yorlarining o'zgarishiga ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: xushmuomalalik, bolalarning ijtimoiylashuvi, oilaviy muloqot, madaniyatlararo tadqiqotlar, pragmatika, dunyoning lingvistik rasmi, madaniyatlararo muloqot, ta'lim amaliyoti, madaniy o'ziga xoslik.

Annotation: the article is devoted to the study of the role of politeness as a tool for children's socialization in family communication with an emphasis on cross-cultural differences in the Russian, English languages. The linguistic means of expressing politeness, including vocabulary, syntax, pragmatic strategies and non-verbal elements, as well as their influence on the formation of social norms, values and cultural identity in children are analyzed. Particular attention is paid to cultural traditions, family educational practices and the influence of globalization on the transformation of politeness norms.

Key words: politeness, children's socialization, family communication, cross-cultural study, pragmatics, language picture of the world, intercultural communication, educational practices, cultural identity.

Введение. Вежливость как лингвистический и социокультурный феномен играет центральную роль в семейной коммуникации, выступая не только средством поддержания гармоничных отношений, но и мощным инструментом социализации детей. Через языковые средства – обращения, смягчающие конструкции, модальные выражения – и невербальные элементы, такие как интонация и жесты, дети усваивают социальные нормы, культурные ценности и модели поведения. В условиях глобализации и усиления межкультурных контактов эти процессы становятся особенно сложными, так как различные языковые и культурные традиции формируют уникальные подходы к воспитанию и общению.

Основная часть. 1. Теоретические основы изучения вежливости и социализации

Вежливость в лингвистике рассматривается как комплекс языковых и прагматических средств, направленных на поддержание социальных отношений и минимизацию конфликтов. П. Браун и С. Левинсон в своей теории вежливости подчеркива-

ют, что «вежливость – это стратегия сохранения лица собеседника, обусловленная культурными нормами и контекстом общения» [1]. В семейной коммуникации вежливость выполняет не только коммуникативную, но и воспитательную функцию, помогая детям усваивать социальные роли, нормы поведения и культурные ценности.

Российский лингвист В.И. Карасик отмечает, что «вежливость в семейной коммуникации формирует у детей понимание социальных ролей и норм, которые они переносят во взрослую жизнь» [2]. Семья как первичная среда социализации использует языковые средства вежливости для обучения детей уважению, эмпатии и ответственности. Эти процессы особенно сложны в кросс-культурных контекстах, где культурные традиции определяют различные подходы к воспитанию.

Социализация, согласно Л. Выготскому, представляет собой процесс усвоения ребенком культурных норм через взаимодействие с окружающими [3]. Вежливость в этом контексте выступает как ин-

струмент, через который дети учатся адаптироваться к социальным ожиданиям. В разных культурах этот процесс имеет свои особенности, что делает кросс-культурное исследование вежливости особенно актуальным.

2. Вежливость в русской семейной коммуникации

В русской языковой традиции вежливость в семейной коммуникации характеризуется высокой степенью эмоциональности и акцентом на межличностную близость. Лексические средства включают ласкательные обращения («мамочка», «папуля», «бабулечка»), модальные слова («пожалуйста», «будь добр») и смягчающие конструкции («не могли бы вы...»). Эти средства используются для формирования у детей уважения к старшим, эмпатии и чувства принадлежности к семье.

В воспитательных практиках русских семей вежливость часто связана с моральными наставлениями, такими как «уважай старших» или «будь добрым». Родители используют риторические вопросы («разве так можно говорить с бабушкой?») и мягкие указания («скажи, пожалуйста»), чтобы подчеркнуть важность вежливого поведения. Н.Д. Арутюнова подчеркивает, что «языковые средства вежливости в русском языке отражают эмоциональную связь и культурные ценности, такие как теплота и забота» [4].

Невербальные элементы, такие как ласковая интонация и улыбка, также играют важную роль. Например, просьба, произнесенная с теплой интонацией, воспринимается ребенком как проявление заботы, что усиливает воспитательный эффект. В русских семьях дети часто учатся использовать уменьшительно-ласкательные формы с раннего возраста, что формирует привычку к эмоционально окрашенной вежливости.

3. Вежливость в английской семейной коммуникации

В английском языке вежливость в семейной коммуникации ориентирована на формальность и уважение индивидуальной автономии. Лексические средства включают смягчающие конструкции («could you please...», «would you mind...») и выражения

благодарности («thank you», «thanks»). Обращения, такие как «Mum» или «Dad», менее эмоциональны, чем в русской традиции, но подчеркивают уважение и дистанцию.

В англоязычных семьях вежливость используется для формирования независимости и ответственности. Например, фраза «say thank you» является стандартным воспитательным приемом, направленным на развитие благодарности и осознания социальных норм. Дж. Таннен отмечает, что «в англоязычной культуре вежливость в семье учит детей балансу между индивидуальностью и социальными ожиданиями» [5]. Родители часто используют косвенные просьбы, такие как «can you tidy your room, please?», чтобы подчеркнуть автономию ребенка.

Невербальные средства, такие как нейтральная интонация и сдержанные жесты, также важны. В отличие от русской традиции, где эмоциональность преобладает, в английской культуре вежливость часто воспринимается как формальность, что отражено в воспитательных практиках. Медиа контент, такой как сериалы («Modern Family»), подчеркивает важность вежливых форм для поддержания семейной гармонии, но с акцентом на индивидуальные права.

Невербальные средства, такие как интонация, жесты и мимика, усиливают воспитательный эффект. В русской традиции ласковая интонация создает эмоциональную связь, в английской – нейтральная интонация подчеркивает уважение. Эти элементы формируют у детей комплексное понимание вежливости как части социальной культуры.

Выводы. Вежливость в семейной коммуникации является ключевым инструментом социализации детей, отражая культурные ценности и воспитательные практики. В русской традиции она акцентирует эмоциональную близость и эмпатию, в английской – автономию и ответственность, в японской – иерархию и коллективизм. Языковые средства, такие как обращения, модальные конструкции и суффиксы, в сочетании с невербальными элементами формируют у детей прагматическую компетенцию, необходимую для социальной адаптации.

Литература

1. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 345 p.
2. Карасик В.И. Языковая картина мира и межкультурная коммуникация. – Волгоград: Парадигма, 2020. 356 с.
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2005. 1136 с.
4. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 2000. 896 с.
5. Tannen D. Talking voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 240 p.

Marjona AZIMOVA,
Teacher of SamSIFL
bg2635860@gmail.com

THE RHETORIC OF LAUGHTER: THE USE OF HUMOROUS AND SATIRICAL COMBINATIONS IN POLITICAL DISCOURSE ON AMERICAN TELEVISION

Annotation: this article examines the deployment of humorous and satirical combinations within political discourse as it appears on American television programming. It analyzes the impact of these comedic strategies on target audiences, their role in shaping political perceptions, and their significance in constructing the image of political figures. The article also considers the limitations and ethical dimensions involved in using humor and satire to convey political information. The findings of this research offer novel insights into the fields of political communication, media studies and cultural studies.

Key words: *political speech, humor, satire, television, mass media, political communication, audience, image, cultural studies, America.*

Аннотация: данная статья посвящена исследованию применения юмористических и сатирических приемов в политическом дискурсе, представленном в американских телевизионных программах. Анализируется воздействие этих комедийных стратегий на целевую аудиторию, их роль в формировании политических взглядов и значимость в создании имиджа политических деятелей. В статье также рассматриваются ограничения и этические аспекты, связанные с использованием юмора и сатиры для передачи политической информации. Результаты данного исследования предлагают новые перспективы в области политической коммуникации, медиа-исследований и культурологии.

Ключевые слова: *политическая речь, юмор, сатира, телевидение, средства массовой информации, политическая коммуникация, аудитория, имидж, культурология, Америка.*

Annotatsiya: ushbu maqola Amerika televideniya dasturlarida namoyon bo'ladigan siyosiy nutqda yumoristik va satirik usullarning qo'llanilishini o'rganadi. Unda bu komedik strategiyalarning maqsadli auditoriyaga ta'siri, siyosiy qarashlarni shakllantirishdagi roli va siyosiy arboblarning imidjini yaratishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada, shuningdek, siyosiy ma'lumotni yetkazishda yumor va satiraning cheklovlari va axloqiy jihatlari ham ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot natijalari siyosiy kommunikatsiya, ommaviy axborot vositalari va madaniyatshunoslik sohalarida yangi tushunchalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: *siyosiy nutq, yumor, satira, televideniya, ommaviy axborot vositalari, siyosiy kommunikatsiya, auditoriya, imidj, madaniyatshunoslik, Amerika.*

Introduction. Political speech serves not only to articulate political views but also as a critical tool for influencing audiences and persuading them toward specific ideologies. American television programs have become a highly influential platform for delivering political speech. These platforms frequently employ humor and satire in covering political topics. Humorous and satirical combinations offer a unique method of presenting political information, engaging audiences, and shaping diverse perspectives toward political figures and events. This article explores the role of humor and satire in political discourse on American television, assessing their impact on the target audience and the limitations inherent in using these comedic techniques to convey political information.

Literature Review. Numerous studies have examined the domain of political humor and satire, focusing on humor's role in political communication, its impact on audiences and its significance in shaping political views.

- Baym, G. "The Daily Show: discursive integration and the reinvention of political journalism" Baym's research explores how satirical news programs like "The Daily Show" have reinvented political journalism. She underscores the significance of humor and satire in illu-

minating political topics.

- Baumgartner, J. C., & Morris, J. S. "The Daily Show effect: Candidate evaluations, efficacy and participation". Baumgartner and Morris's study investigates the effects of "The Daily Show" on audience political perspectives, political engagement and candidate evaluations.

- Jones, J. P. "Entertaining politics: satire and television". Jones's book analyzes the importance of satirical programs on television within the field of political communication and considers their impact on audiences.

- Bennett, W. L. "Relieving the news: A cross-cultural study of ritualistic and instrumental media uses". Bennett's research analyzes how mass media outlets engage audiences with political events and shape their political views.

The Use of Humor and Satire in Political Discourse on American Television

American television frequently employs humor and satire when covering political topics. This is particularly evident in late-night political comedy shows, satirical news programs and political cartoons. Humor and satire offer a distinctive method of presenting political information, engaging audiences and shaping diverse perspectives

toward political figures and events.

- **Late-Night Political Comedy Shows:** late-night political comedy shows like “The Daily Show”, “Last Week Tonight with John Oliver” and “Saturday Night Live” extensively utilize humor and satire when covering political topics. These shows critique political figures, political views, and political events in their distinctive ways.

- **Satirical News Programs:** satirical news programs, such as “The Colbert Report”, employ satirical styles when covering political events. These programs present political information from a critical standpoint and encourage audiences to formulate their opinions regarding political events.

- **Political Cartoons:** political cartoons, such as “The Simpsons” and “South Park”, employ a combination of animation and humor when covering political topics. These cartoons uniquely critique political figures and political views while encouraging audiences to consider diverse perspectives toward political events.

The Impact of Humor and Satire on Audiences

Humor and satire can impact audiences in various ways.

- **Engaging Audiences:** humor and satire help to engage audiences by making political information more interesting and memorable.

- **Shaping Diverse Perspectives Toward Political Events:** humor and satire help shape audience political perspectives by revealing diverse perspectives toward political events.

- **Creating the Image of Political Figures:** humor and satire play a significant role in creating the image of political figures. Political figures can establish closer rapport with audiences through their humoristic abilities and capacity for self-criticism.

The impact of humorous and satirical political commentary is multifaceted. While it can undoubtedly increase engagement with political issues, it also raises concerns about potential downsides. The 24/7 news cycle and the proliferation of online platforms have amplified the reach of political comedy, potentially contributing to both increased political awareness and further polarization. The line be-

tween insightful satire and harmful mockery can be blurry and the potential for misinformation or the trivialization of complex issues warrants careful consideration.

Limitations and Ethical Considerations of Humor and Satire

A number of limitations and ethical considerations are involved in the use of humor and satire in political speech.

- **Simplification of Information:** Humor and satire may simplify political information, which in turn could lead audiences to incompletely comprehend complex events.

- **Reinforcement of Stereotypes:** humor and satire can reinforce stereotypes, potentially leading to the formation of inaccurate perceptions within society.

- **Potential Offensiveness:** humor and satire can offend some audience members, which in turn could diminish the effectiveness of political speech.

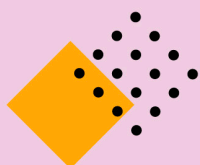
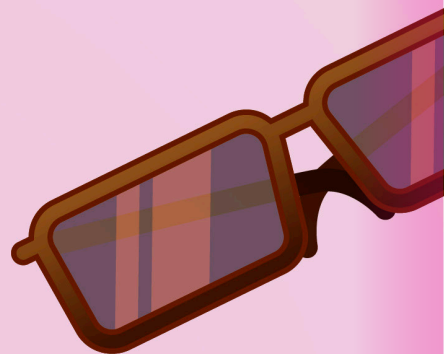
- **Risk of Misinterpreting Information:** audience members may misunderstand satirical information and accept it as factual.

Conclusion. Humor and satire play a significant role in political discourse on American television, functioning as strategic tools to engage audiences, shape diverse perspectives and create the image of political figures. Nonetheless, it is imperative to account for the limitations and ethical considerations involved in their deployment. The role of humor and satire in political speech remains a compelling topic for research in the fields of political communication, mass media and cultural studies. Future research could examine the long-term effects of these comedic strategies and their impact on various audience segments. The rhetoric of laughter in American political television often uses humor and satire to critique, expose or soften political messages. Comedians and hosts blend jokes, irony and parody to engage viewers, make complex issues more accessible and challenge authority. This combination can disarm opponents, highlight contradictions and foster a shared sense of understanding among audiences, while also encouraging critical thinking. Humor makes political discourse more relatable and can influence public opinion by framing political events in memorable, entertaining ways.

References:

1. Azimova Marjona Salim qizi. (2024). POLITICAL SPEECHES AS A SOURCE OF HUMOROUS AND SATIRICAL EFFECT. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 11(06), 192–194. Retrieved from <https://www.eijmr.org/index.php/eijmr/article/view/1740>
2. Baym, G. (2005). The Daily Show: Discursive integration and the reinvention of political journalism. Political Communication, 22(3), 259-276.
3. Baumgartner, J. C., & Morris, J. S. (2006). The Daily Show effect: Candidate evaluations, efficacy, and participation. American Politics Research, 34(3), 341-367.
4. Bennett, W. L. (2007). Relieving the news: A cross-cultural study of ritualistic and instrumental media uses. Journal of Communication, 57(2), 201-221.
5. Jones, J. P. (2010). Entertaining politics: Satire and television. Rowman & Littlefield Publishers.
6. Meyers, C. (2016). Media, Power, and Politics in the Digital Age: The 2016 Presidential Campaign. Palgrave Macmillan.
7. Salim qizi, A. M. . (2025). Humor as a Political Tool: Persuasion and Satire. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 4(4), 156–159. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/3216>

KICHIK TADQIQOT

Zumradxon RAXIMOVA,
Farg'ona davlat universiteti
2-bosqich magistranti

ABDUQAYUM YO'LDOSHEVNING PORTRET YARATISH MAHORATI

(“Bankir” romani misolida)

Annotatsiya: mazkur maqolada Abduqayum Yo'ldoshevning asarlaridagi portret tasvirlari tahlil qilinadi. Muallif obrazlar orqali insoniy zaiflik, ichki kurash, qo'rquv va jasorat orasidagi murakkab bog'liqlikni ochib beradi. Portretlar faqatgina tashqi tavsif emas, balki ruhiy holat, ijtimoiy munosabat va xarakter chuqurligini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: badiiy mahorat, portret, statik portret, dinamik portret, obraz.

Аннотация: в статье анализируются портретные образы в творчестве Абдукаюма Юлдашева. С помощью образов автор раскрывает сложную взаимосвязь между человеческой слабостью, внутренней борьбой, страхом и мужеством. Портреты интерпретируются как художественное средство, отражающее не только внешние характеристики, но и душевные состояния, социальные установки и глубину характера.

Ключевые слова: художественное мастерство, портрет, статичный портрет, динамичный портрет, образ.

Annotation: this article analyzes the portrait images in the works of Abdukayum Yuldoshev. Through the images, the author reveals the complex relationship between human weakness, internal struggle, fear and courage. Portraits are interpreted as an artistic tool that reflects not only external descriptions, but also the depth of the state of mind, social relations and character.

Key words: artistic skill, portrait, static portrait, dynamic portrait, image.

Kirish. Adabiyot insoniyat tarixining eng muhim hodisalarini, jamiyat taraqqiyotini va insoniy tajribalarni aks ettiruvchi badiiy hodisa bo'lib, yozuvchining badiiy mahorati bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Yozuvchi hayotni o'zining tasviriy vositalari yordamida qayta yaratadi, uni qahramonlar, syujet va badiiy tafsilotlar orqali jonlantiradi.

Badiiy mahorat – bu yozuvchining tasviriy vositalardan mohirona foydalanishi, qahramonning ichki dunyosini tashqi detallar orqali ifodalash qobiliyatidir. Yozuvchi qahramon obrazini yaratishda portret, muhit, dialog, monolog kabi badiiy vositalardan samarali foydalanadi. “Badiiy mahorat bu hayotiy g'oyalarning yetuk badiiy shaklda ifodalanishi masalasidir”. [4] Shunday yetuk badiiy shakllardan biri, inson fe'l-atvorini eng ta'sirchan aks ettiruvchi unsur qahramon portreti hisoblanadi.

Asosiy qism. Har bir yozuvchi o'ziga xos uslub va yondashuvga ega bo'lib, bu holat ularning asarlari mavzusi, syujet qurilishi, voqea-hodisalarni bayon etish tarzi va qahramon obrazlarini yaratish uslubida o'z aksini topadi. Kitobxon tasavvurida jonli va ta'sirchan qahramon qiyofasini gavdalandirish, uni harakatdagi, yashovchan bir obraz sifatida aks ettirish uchun yozuvchi o'ziga xoslik va betakrorlikka intiladi. Shu bois, har bir ijodkor yaratgan personaj o'z tabiati, qiyofasi va ichki dunyosi bilan boshqa qahramonlardan ajralib turadi.

Portret (fr. *portraire* – tasvirlamoq) personajning so'z vositasida tasvirlangan tashqi ko'rinishi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz-ko'z ifodalari, tana holati va harakatlari, qiliqlari), o'quvchi tasavvurida jonlanadigan to'laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biri. [1:226] Badiiy portretning ahamiyati qahramonning tashqi ko'rinishini batafsil yoritish bilangina cheklanmay, balki uning yoshi, ijtimoiy mavqeyi, kasbi, mashg'uloti, madaniyati, xarakteri, odobi va ruhiy holatini ochib beruvchi muhim san'at vositasi hamdir. Bundan tashqari, qahramonning qaysi davrga oid ekanligi ham portret tasvirida yaqqol ifodalangan bo'lishi mumkin.

Zamonaviy o'zbek adabiyoti vakillaridan biri Abduqayum Yo'ldoshev ham portret yaratishda o'ziga xos yondashuvga ega bo'lib, insonning ichki dunyosi va ruhiy kechinmalarini tasvirlashga katta ahamiyat beradi. Yozuvchi qahramonlarining atrof-muhit bilan uyg'un tasvirlanishiga alohida e'tibor qaratadi, bu esa ularning ruhiy holatini yanada chuqurroq ochishga xizmat qiladi. Shu bois u adabiy portretni nafaqat tashqi ko'rinish vositasi, balki qahramonning ma'naviy va ruhiy olamini ifodalovchi muhim san'atkorlik vositasi sifatida talqin etadi.

Abduqayum Yo'ldoshevning portret yaratish mahorati uning qahramonlarini jonli va ishonarli qilib tasvirlashida namoyon bo'ladi. Uning asarlarida qahramonlarning tashqi ko'rinishi, ichki kechinmalari va ruhiy holatlari

o'quvchiga yaqqol tasavvur uyg'otadi, bu esa yozuvchining badiiy tasvirlash mahoratini ko'rsatadi.

Yozuvchining biz tahlil qilayotgan "Bankir" romanida ham portret tasviri muhim san'at vositasi sifatida qahramonning xarakterini ochishda yetakchi rol o'ynaydi. Muallif bankir obrazini yaratishda uning tashqi qiyofasi, nigohi, yurish-turishi va kiyinishi orqali nafaqat shaxsiyati, balki jamiyatdagi mavqeyi va ruhiy kechinmalarini ham yoritib beradi.

"Xizmat mashinasida ikki qo'l telefonida bir yo'la ikki mijoz bilan gaplashib va har ikkalovi bilan til topisha olganligi bois dovruq qozongan Tolibjon Bakirov ellik besh yoshni qarshilamoqda edi. To'g'ri, xushbichim, kelishgan, necha yildan beri ertablari turib mashq qiladigan, tennis o'ynab turadigan, bankning katta xonasini turli jismoniy mashq jihozlariga to'ldirib "Sog'lomlashtirish xonasi" deb e'lon qilgan, haftada ikki marta cho'milish havzasiga borib turadigan, chekmaydigan, yurganda ham viqor bilan, ko'kragini kerib qadam tashlaydigan, jussasi pishiq, savlatli, oq yuzli bu erkakka bir qarashda shuncha yosh berish ajablanarli. Faqat kumush tusga kirgan soch va mo'yloviga oralagan oq tolalargina Bakirovning yoshi ulug'ligidan shohidlik berib turganday edi".[3:3]

Bu parchada yozuvchi insonning tashqi ko'rinishi orqali uning ijtimoiy mavqeyi, hayot tarzi va shaxsiyati haqida tasavvur beruvchi portret tasvirini yaratgan. Bakirovning tashqi qiyofasi juda batafsil tasvirlangan. Ushbu portret qahramonning tashqi ko'rinishi va harakatlaridan foydalanib, uning ichki fazilatlarini va shaxsiyatini aks ettiradi. Yozuvchi kichik detallar orqali Bakirovning ijtimoiy hayotda faol, o'ziga ishongan va zamonaviy inson ekanligini o'quvchiga yetkazishga muvaffaq bo'lgan. Bu, shubhasiz, yozuvchining portret yaratishdagi mahoratini ko'rsatadi.

Portret badiiy asarlarda ikki xil – statik portret va dinamik portret shaklida ifodalanadi. Voqealar jarayoni to'xtatilgan holda, personaj tashqi qiyofasining detallashtirib batafsil tasvirlanishi (masalan, Abdulla Qodiriy romanlaridagi Kumush, Ra'no portreti) statik portret, personaj tashqi qiyofasiga xos ayrim jihatlar (yuz-ko'zidagi ifodalar, turish holati, xatti-harakati, qiliqlari kabilar)ning voqealar jarayonida ko'rsatilishi dinamik portret deyiladi.[2:62] Abduqayum Yo'ldoshev "Bankir" romanida portretning har ikkala turidan ham unumli foydalanadi. U Tolibjonning tashqi qiyofasini statik shakldagina berib qolmay, keyingi o'rinlarda uning ruhiy holati, ichki kechinmalari, xakteri haqida ayrim o'rinlarda portretning dinamik usulidan ham foydalanadi:

"Marg'uba xolasining uyida eski, oq-qora televizorda ko'rgan bir spektaklni eslatdi. O'shanda bir ayol eriga ta'rif bergandi: "Sizlab turib joningni oladi..." dadasi unga o'sha odamni eslatdi".[3:54]

Ushbu ibora, ehtimol, yozuvchining kinoyali tilidan dalolat beradi. Yozuvchi Bakirovni hurmatli va viqorli shaxs sifatida tasvirlar ekan, uning ortidagi manipulyativ tabiati haqida o'quvchini ogoh qilmoqchi bo'lgandek.

"Sizlab turib joningni oladi" iborasi qahramonimizning zohiran madaniyatli va hurmatga sazovor shaxs bo'lib ko'ringaniga qaramay, aslida qattiqqo'l, o'z manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yuvchi, vaqti kelganda shafqatsiz qarorlar qabul qiluvchi inson ekanligini ko'rsatadi. Bu tasvir qahramonning murakkab xarakterini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Romandagi asosiy obrazlardan biri – Nozimaxonim obrazidir. Nozima – Tolibjon Bakirovning yakka-yu yagona qizi. Bu obraz romanda chiroyli, yosh bo'lganligi uchun tajribasiz va sodda, mehribon, shuning barobarida qat'iyatli, sevib-sevilib yashashni istagan ayol sifatida gavdalanadi. Garchi muallif obrazning tashqi ko'rinishiga, portretiga deyarli chizgilar bermagan bo'lsa-da, asar davomida uning xakteri ochib beriladi.

Asar qahramonlaridan yana biri – Zuhra obrazi. Zuhra Tolibjonning rafiqasi, Nozimaning onasi. Turmush qiyinchiliklariga mardonavor chidagan, lekin endi baxtga yetdim deganda, bevaqt xazon bo'lgan mushtipar ona qiyofasida tasvirlanadi.

"Zuhra jonsarak, sira tinib-tinchimaydigan, kuydi-pishdi ayol sifatida qizining yodida qolgan. Maktabdan keyin pedagogika texnikumida ta'lim olgan Zuhra yoshligida ko'p kitob o'qigan bo'lsa kerak, ba'zan g'alati-g'alati, kutilmagan gaplarni, chiroyli jumalarni gapirib qolardi. Shu bilan birga bir narsaga kirishsa tish-tirnog'i bilan yopishib qolar, birovga o'z haqini berib qo'ymas darajada o'jar edi".[3:29]

Bu parcha orqali yozuvchi Zuhra obrazini qizining xotiralarida jonli va xarakterli tasvirlashga erishgan. U o'z davriga xos qat'iyatli, bilimdon va shijoatli ayol obrazidir.

"U tabiatan ma'lum darajagacha mard, undan u yog'iga o'tmasdi, hayiqib-cho'chib turardi. Bolaligida ham, mahalla-mahalla bo'lib janjallashib qolganlarida uzoqdan xo'roz bo'lib do'q urar, musht do'laytirar, ammo haqiqiy jang boshlanganida shataloq otib qochib qolardi. buni o'rtoqlari ham bilishar, shuning uchun ham uni hurmat qilishmasdi".[3:159]

Bu portret orqali muallif insoniy zaiflik, qo'rquv va jasorat orasidagi murakkab bog'liqlikni ko'rsatadi. Narimon o'zini dadil qilib ko'rsatishga harakat qiladi, ammo hayotiy sinovlar oldida uning asl tabiati – hayiqish va chekinish – yuzaga chiqadi. U qo'rqqoqlikdan emas, balki o'zini mard deb hisoblagani uchun chekinishidan uyaladi. Shu bois, Narimon obrazi faqatgina qo'rqqoq yoki jasur emas, balki ichki kurash bilan yashovchi inson sifatida tasvirlanadi.

"Jamol tabiatan og'ir-bosiq, sipo, biroz dimog'dor bo'lsa-da o'ta odobli yigit edi. Shaxsiy shifokor sifatida otasining yonida ekaniga ancha yil bo'lib qoldi, shamollab qolgan kezlarida nafaqat Bakirovni, balki Nozimani ham ko'p bora davolagan bo'lsa-da, o'zini unga yaqin ololmasdi, qanchalar o'ktam bo'lmasin, negadir undan iymannardi".[3:86]

Umuman olganda, bu parcha Jamolning nafaqat

kasbiy hayotini, balki ichki dunyosidagi ziddiyatlarni ham ko'rsatadi. U jasur, kuchli va odobli inson bo'lsa-da, aynan Nozimaga nisbatan nimagadir o'zini erkin his qilmaydi. Bu esa uning obraziga murakkablik bag'ishlaydi.

"Doimo nimalarnidir o'ylab topadigan, tepakal, qorindor, endi ellik yoshni qarshilagan bo'lishiga qaramay, qiyofasidan rahbaridan qariroq ko'rinadigan, o'zi ko'tarib yuradigan termosdagi choydan boshqasini tan olmaydigan, ismi unutilib ham ketganidan hamma Mannonov deb chaqiradigan o'rinbosar..."[3:3]

Mannonov – o'ziga xos xususiyatlari bilan esda qolarli, oddiy, biroq sal tanqidiy ohangda tasvirlangan qahramon. Uning qiyofasi va odatlari orqali yozuvchi inson shaxsiyatidagi murakkablikni va oddiy hayotiy

detallar bilan inson xarakterini aks ettirish mahoratini namoyon qilgan. Ushbu tasvir qahramonni hayotiy va kulguli qiyofada gavdalandiradi.

Xulosa. Abduqayum Yo'ldoshevning portretlar orqali qahramon xarakterini ochib berish uslubi uning badiiy mahoratini yaqqol namoyon etadi. Yozuvchi har bir qahramonni nafaqat tashqi ko'rinishi, balki ichki olami, ruhiy holati va hayotga munosabati bilan birga tasvirlaydi. Narimonning ichki qo'rquvi, Jamolning nozik hislari yoki Mannonovning kulgili, biroq esda qolarli qiyofasi orqali muallif o'quvchini insoniy his-tuyg'ular va ziddiyatlar dunyosiga yetaklaydi. Shu orqali portret tasvirlari faqat estetik emas, balki psixologik mazmunga ham ega bo'lib, asarning badiiy qiymatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur'onov D. Adabiyot nazariyasi asoslari, – Toshkent, 2018.
2. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi. 2017.
3. Йўлдошев А. Банкир. – Тошкент: Tafakkur qanoti, 2012.
4. Qo'shjonov M. Oybek mahorati. – Toshkent, 1965.

Hadiyaxon YULDASHEVA,

*Farg'ona davlat universiteti magistratura bo'limi
lingvistika: o'zbek tili yo'nalishi II kurs magistranti*

ABDULLA QAHHOR HIKOYALARINING PRAGMATIK TALQINI

Annotatsiya: ushbu maqolada pragma lingvistika sohasining asosiy muammolari sifatida o'rganiladigan tagma'no, eksplitsit va implitsit ma'no kabi tushunchalar haqida ayrim mulohazalar yoritilgan. Bu hodisalarning o'rganilish asoslari tadqiqotlari badiiy matndan olingan misollar orqali tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: fonopragmatik tahlil, eksplitsit va implitsit birliklar, pragmatika, tagma'no.

Annotation: in this article, some comments about the concepts such as meaning, explicit and implicit meaning, which are studied as the main problems of the field of pragmalinguistics.

Key words: phonopragmatic analysis, explicit and implicit units, pragmatics, meaning.

Аннотация: в данной статье изложены некоторые размышления о таких понятиях, как подтекст, эксплицитное и имплицитное значение, которые рассматриваются в качестве основных проблем в области прагмалингвистики. Основы изучения этих явлений проанализированы на примерах, взятых из художественного текста.

Ключевые слова: фонопрагматический анализ, эксплицитные и имплицитные единицы, прагматика, подтекст.

Tilshunoslik nazariy bilish bosqichiga ko'tarilgan hozirgi davrda har qanday til hodisalari o'zaro bog'liqlikda va sistemaviy munosabatdorlikda tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, hodisalarni til va nutq bosqichida o'zaro aloqadorlikda, qolip hamda uning nutqda namoyon bo'lishi tartibida tahlil etish kuchaydi.¹Natijada, "pragmatika atamasini qo'llamaydigan tilshunos qariyb qolmadi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Lekin yangi davr tilshunosligida bir pragmatik hodisaning turlicha nomlanishi yoki ikki hodisaning umumiy ko'rinishlari, xossalari, o'xshashligi tufayli ularni o'zaro qorishtirish holatlari ham ko'zga tashlanmoqda. Xususan, atamalarning mazmun-mohiyatini yoritishda har xillik

yuzaga kelmoqda. XX asrning ikkinchi yarmidan o'rganila boshlagan matnning implikatur birliklari tadqiqida ham ana shunday muammolar mavjud. Professor Sh.Safarov «pragmatika tilshunoslikning alohida sohasi bo'lib, unda muloqot jarayonida lisoniy birliklarni tanlab olish, ularni qo'llash hamda ushbu qo'llanishdagi birliklarning muloqot ishtirokchilariga ta'siri masalalari o'rganiladi»², deb izohlab, lingvistik pragmatikaning nutq subyekti, nutq obyekti, nutq vaziyati bilan bog'liq xususiy masalalarini belgilab beradi.

Haqiqatan ham, uning asarlarini o'qir ekanmiz, ushbu fikrlar qanchalik to'g'ri ekanligiga amin bo'lamiz. Yozuvchining yorqin ijodi katta mahorat maktabi sifatida doim yosh

¹ <https://cyberleninka.ru/article/n/tagma-no-va-presuppozitsiya-hodisasining-pragmatik-tadqiqi-abdulla-qahhor-asarlari-misolida>.

² Sh.Safarov.Pragmalingvistika.Monografiya.-Toshkent.O'zbekiston milliy ensklopediyasi, 2008, 69-70-b

izlanuvchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Negaki o'zbek tilshunosligida uning asarlariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar talaygina. Lekin ularning ko'pi lingvistik va uslubiyl jihatdan tahlil qilinganligi sababli, adib merosini yanada chuqurroq o'rganish maqsadida uning asarlariga pragmatik jihatdan yondashsak, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Nutqda tovush va ohanglarning ma'lum yashirin maqsad bilan qo'llanilishi natijasida muallif munosabatining ifodalanishi fonopragmatik tahlil obyekti sanaladi. Leksema sememasida pragmatik semaning hosil bo'lishi uchun fonetik protsesslar alohida ahamiyatga egadir. Axborot bayoni oshkora yoki yashirin shaklda bo'lib, bu kommunikatsiya jarayonidagi nutqiy vaziyat va so'zlovchining ichki maqsadi bilan uzviy bog'lanadi.³ Ma'lum bir voqelikni to'g'ridan-to'g'ri, ochiq-oshkora tasvirlab berishdan ko'ra, verbal va nonverbal vositalar orqali yashirin ifoda etish adresantning asarga bo'lgan qiziqishini hamda badiiy matnning emotsional - bo'yqordorligini oshiradi. Shuning uchun har bir ijodkor o'z asarida bunday birliklardan foydalanadi. (Jumladan, A. Qahhor ham).

1. "O'g'ri" hikoyasi misolida:

Kampir tong qorong'isida xamir qilgani turib ho'kizidan xabar oldi. O!..Ho'kiz yo'q, og'il ko'cha tomondan teshilgan...

Ushbu parchada qo'llanilgan "O!" undov so'zi aslida (oh, o'h, o' ,o'ho') birliklari singari hayratlanish ,rohatlanish ,quvonish kabi holatlarda ishlatiladi. Lekin yuqorida bu so'zning boshqa bir vaziyat uchun qo'llanilayotganligiga guvoh bo'lyapmiz. Yuzaki qaragan adresant bu holatni "yozuvchining so'z qo'llashdagi xatosi", deb o'ylaydi. Aslida esa unday emas: hikoya mazmunida ho'kizning o'g'irlanishi Qobil bobo va uning kampiri uchun qanchalik achinarli holat bo'lsa, asarning salbiy obrazlari, ya'ni ellikboshi, amin, pristavlar uchun shunchalik quvonarlidir. Negaki ular bu voqeadan katta manfaat ko'radi. Shuning uchun ham, yozuvchi adresantga yanada kuchliroq ta'sir o'tkazish maqsadida birgina "O!" undov so'zi orqali yuqoridagi ikki xil vaziyatni eksplitsit (oshkora) va implitsit (yashirin) tarzda ifodalab bergan. Bu esa A.Qahorning katta mahorat egasi ekanligidan dalolat beradi.

2. "Ming bir jon" hikoyasi misolida:

Mastura Alieva sakkiz oydan beri palatasidan chiqmay yotgan og'ir xasta, uni kasalxonada hamma bilar, ko'p kishi kirib ko'rgan ekan. Mirrahimovning odamgarchiligi tutib ketdi: Shu sho'rlik ayolni bir kirib ko'raylik! Uch kunligi bormi, yo'qmi... Sop bo'lgan deyishadi...

Bu parchada keltirilgan "sop bo'lgan deyishadi" jumlasiga

e'tibor qaratsak. Aslida sop so'zi "ba'zi asboblarning qo'l bilan ushlanadigan qismi: tutqi, dasta, band" kabi ma'nolarni anglatadi.⁴ Frazeeologik vositalar orqali berilgan bu gap tahlili shunday: daraxt shoxi ma'lum darajadagi uzunlikda kesilib, undagi boshqa kichik shoxcha va barglari terisi bilan shilib tashlanadi. Keyin tesha, bolta kabi asboblarga dasta qilinadi. O'zbek tilida kam qo'llaniluvchi sop so'zining bu varianti orqali inson bamisoli shoxlari va terisidan ajralgan daraxt shoxiga taqqoslanyapti. Lekin bu o'xshatish hodisasi hikoyada yashirin tarzda ifoda etilyapti. Buni faqat asar mazmunidan sinchkovlik orqali bilib olish mumkin.

3. "Boshsiz odam" hikoyasi misolida:

Niso buvi pichoq borib suyagiga tekkandan keyin qizlarini internatga berishni ham o'yladi. Ammo bu to'g'rida ham er bilan maslahatsiz bir ish qilishga qo'rqdi.

Niso buvi Abdurahmon bilan birga to'qqiz yil yashasada, uni o'z eri sifatida tan olmaydi.

4. "Mayiz yemagan xotin" hikoyasi misolida:

Ayol kishi erkakka qo'l berib so'rashdimi- bas!..Ro'za tutgan kishi og'zini chayqasa, suv tomog'iga ketmasa hamki, ro'zasi ochiladi-shu og'iz chayqashdan bahra oladi-da.

Ushbu parchada qo'llanilgan frazeologik birliklar orqali ayol va erkak o'rtasidagi "nozik" munosabat implitsit shaklda bayon qilingan. Ro'za tutgan inson chanqog'ini biroz bo'lsa-da bosish uchun og'zini chayqaydi va shu usul orqali o'zini ovutadi. (Xuddiki to'yib suv ichgandek). Ayol kishi erkak kishiga qo'l uzatib so'rashganda qandaydir ehtirosini qondiradi va bundan bahra oladi (go'yoki u bilan birga vaqt o'tkazgandek).

Har kimning go'ri boshqa... Zerikkan bo'lsangiz, u dunyo-bu dunyo yuzimni qora qilmasdan, javobimni bera qoling...

Mulla Norqo'zining xotini tilidan aytilgan yuqoridagi parchada "har kimning go'ri boshqa" jumlasiga orqali har bir inson o'z qilmishi uchun o'zi javob beradi, qilgan xatolaring, gunohlaring uchun o'zing jazolanasan boshqa birov emas. Shuning uchun har bir qadamni o'ylab bosish kerak, degan yashirin ma'nolar anglashiladi. Quyida keltirilgan she'riy parchada ham bu hikmatli so'zning botiniy ma'nosi anchagina yorqin aks ettirilgan:

*Kimsaga baho berish ilinjida yurganlar,
Eng avval o'z-o'ziga boqishlari kerakdir.
Qadimiy bobolar ham ming o'ylab bir degan
Har kimning go'ri boshqa, azroili bo'lakdir
Qanchalik ishing bordir hayotim bilan, ey yov
Seni tangri teppamga posbon qilib qo'ygan...
(A.Oripov "Sarhadlar").*

³ Hakimov.M.Pragmalingvistika asoslari.-Toshkent, 2020, 82-bet.

⁴ O'zbek tilining izohli lug'ati.- Toshkent ,2008, 4-jild.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hakimov.M.Pragmalingvistika asoslari. – Toshkent, 2020. 82-87-bet.
2. Normatov U. Abdulla Qahhorni anglash mashaqqati. – Toshkent: "Universitet", 1999.
- 3.F.f.n., dots. Primov. A.Актуальные проблемы языкознания. –Toshkent, 2019.
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. 69-70-bet, Стариченко В.Д. Большой лингвистический словарь. – Ростов-на-Дону, Феникс, 2008, - С.523.
5. <https://kh-davron.uz>.
6. <https://oyina.uz>

Ruxsora MIRKOMILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti
adabiyotshunoslik yo'nalishi 2-bosqich magistranti
ruxsoramirkomilova0@gmail.com

MIRTEMIRNING “SUV QIZI” DOSTONIDA XOTIN-QIZLAR ERKINLIGI MASALASINING YORITILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Mirtemirning qalamiga mansub “Suv qizi” dostonidagi ayol-qizlarning zulm uchun kurashi va ko'targan isyoni aks etgan. Shuningdek, dostonning yaratilish tarixi hamda muallifning xotin-qizlar ruhiyatini yoritib berishdagi poetik mahorati yoritilgan.

Kalit so'zlar: doston, xalq og'zaki ijodi, afsona, sodda vazn, badiiy mahorat va boshqalar...

Annotation: this article explores the struggle against oppression and the uprising led by women and girls depicted in the epic poem “Suv qizi” written by Mirtemir. It also analyzes the historical background of the poem's creation and the poet's artistic skill in portraying the emotional world of women.

Key words: epic, folklore, legend, simple meter, artistic mastery, and others...

Аннотация: в данной статье рассматривается борьба женщин и девушек против угнетения и их восстание, отраженные в поэме «Suv qizi» Миртемира. Также анализируется история создания поэмы и поэтическое мастерство автора в раскрытии внутреннего мира женщин.

Ключевые слова: поэма, народное устное творчество, легенда, простой размер, художественное мастерство и другие...

Tirixsan, o'lmagaysan,
Sen-da odam, sen-da insonsen;
Kishan kiyma, bo'yin egma,
Ki sen ham hur tug'ilgansen.
Cho'lpon

Asl ijodkor bir ijodiy janr doirasida o'zini sinar ekan buning uchun unga yuksak tajriba va mahorat talab etiladi. Mirtemir o'zini deyarli barcha ijodiy janrlarda sinab ko'rdi va ularning har birida birdek muvaffaqiyatga erishdi. U xoh tarjima, xoh she'riyat, yoinki dostonnavislik bo'lsin, shoir yaratgan har bir asar shoh asarlar darajasiga ko'tarila olgan. Ijodkor o'z ijodiy izlanishini bir janr bilan cheklab qo'ymagan, o'z ustida tinimsiz ishlagan va yuksak asarlar yaratavergan. Buning yana bir misoli o'laroq 1937-yili yozilgan “Suv qizi” dostonini keltirishimiz mumkin. Bu poema muallifning boshqa poemalaridan zulmga qarshi isyon qilish, zolimlar qo'lida qiynalayotgan yosh qizlarni isyonga da'vat etish borasida ahamiyatlidir.

Mirtemir deyarli har bir asariga ozuqani xalq og'zaki ijodidan olgan va ularni qayta ishlagan. Xuddi shuning uchun ham xalq og'zaki ijodini sevuvchi Mirtemir har qanday folklor namunasidan o'zi uchun yangilik ololgan. Buning isbotini “Suv qizi” dostonida ko'rishimiz mumkin. Boisi, shoir 1937-yilda Qora dengiz bo'ylarida sayohat qilish va ijod nashidasini topish uchun Yaltaga boradi va ertaklarning sehrli olamiga o'zini uradi. Hordiq chiqarayotgan paytda shu yer aholisidan Qora dengiz qirg'og'iga o'rnatilgan Suv parisi haykali bilan bog'liq qirim xalq afsonasini eshitadi. Bu mungli afsona shoir xayolini band qiladi va natijada 272 misralik poema vujudga keladi. Professor Naim Karimov ushbu doston

haqida quyidagicha fikr bildiradi: “Pushkinning “Русалка” (“Suv parisi”) dramasiga hamohang va ayni paytda undan bir muncha farq qiladigan dostonidir. Shoir bu dostonida paridek go'zal va iffatli qizning bu dunyoning zo'ravonlari tomonidan tahqirlanishini, ularning bir oila malikasi bo'lishdek baxtiga chang solib, balo va ofat girdobiga tashlanishi inson zoti qilishi mumkin bo'lgan eng dahshatli fojialardan biri sifatida talqin etiladi”¹. Ushbu asarni o'qigach bu dunyodagi shunday hurlarga haqoratli munosabat Mirtemir qalbini o'rtaganini bilishimiz mumkin. Ijodkor doimo ayol-qizlarning erkinligi tarafdori bo'lgani uning asarlaridan ma'lumdir.

Poema bosh qahramoni Orzi – kambag'al bog'bon cholning go'zallikda tengsiz yagona qizi. Uning husni jamolining ta'rifi Ko'hi Qofning tog'laridan taralib turar ekan. U har tong tog'dan quyiga, buloq bo'yiga tushib kelajagi haqida xayol qiladi va ko'ngil qo'ygani “o'ktam chavandoz, tanti yigit” haqida o'y suradi, ammo dengiz ortidan kelgan sovchilar uning ota-onasini rozi qilib, qalin pulini berishib, fотиha qilib ketishadi.

Balki uning sevgan otasi
Bermoqchidir sevmas yigitga,
Vayron bo'lib yoshlik safosi,
Kelin bo'lib tushmoqchi chetga.
Yo'q, ota ham endi unagan,
Onasi ham rozi o'shanga.
Sovchilar ham kelib tunagan,
Qalin moli – o'n qoy, yuz tanga.

Ota-ona rizosini qabul qilib, taqdiriga ko'nish har bir qiz uchun majburiyat hisoblanadi. Bu o'zbekmi, armanmi, tojikmi barcha musulmon xalqlari uchun umumiy bo'lgan holat. Suygan yori bo'la turib, ota-

¹ Karimov.N. Mirtemir ma'rifiy-biografik roman, –Toshkent., 2012, 130-bet.

ona istagan inson bilan hayot rishtalarini bog'lash bir qarashda jaholatdek tuyiladi, lekin Orzi bunga ko'ngandi, hatto o'zining sevimli go'shalari bilan vidolashishni ham boshlagandi, lekin u tutqunlik sari o'g'irlab ketildi, yovuz kuchlar qo'lida himoyasiz, chorasiz bo'lib qoldi.

Ko'z yoshi-la onasi qoldi,
 Ko'z yoshi-la keksa chol qoldi.
 G'arib, o'ksiz xonasi qoldi,
 Bog'cha qoldi, suyak tol qoldi.
 Murodiga yeti olmayin,
 Yigit qoldi, sevgan yor qoldi.
 Dildagini ayta olmayin,
 Chashma bo'yi zor-u zor qoldi...

Uni o'g'irlab ketgan sultonning "g'addor, berahm" malayi Ali bobo "berahm sulton" ga Orzini topshiradi va qiz sultonning asirasiga, kanizaklaridan biriga aylanadi. Qattol sulton asirasi "Bir qiz tug'di qirim suluvs", endi uning ovunchog'i bor, uni bag'riga bosib to'yib yig'laydi, ammo ozodlikda hayot kechirgan va tutqunlikka bardosh berolmagan, ota-onasi va sevgilisiga intizor qiz bu yerda ortiq qololmadi. Baland minoraga chiqib, qizi bilan birga dengizga o'zini otadi.

Qizginani bosdi bag'riga,
 Tun yarmidan o'tgan chamasi.
 O'zni otdi dengiz qa'riga
 Bechora qiz o'zini otdi.
 Minoraning qoq tepasidan
 Jimjit ketdi, suvlarga botdi,
 Qaytib chiqmay dengiz ostidan.

Orzini sevgan yigit dengiz qirg'og'ida yurganda bir boshni ko'radi, uni qo'lida bolachasi ham edi. Yigit qo'rqqanidan to'qay tomonga qochadi va uni suv pariysi deb o'ylaydi. Aslida ham Orzi va uning qizalog'i suv parisiga aylangan edi. Har safar yerni sog'inganda dengiz qirg'og'iga chiqadigan bo'ldi va uni ota-ona ham suyakli yor ham uzoqdan tomosha qilar edi.

Ijodkor qirim xalq ertagi va badiiy adabiyotni bir-biri bilan uyg'unlashtirish orqali go'zal bir asar dunyoga keltirgan va folklor hamda yozma adabiyot o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamladi. Bu asar xalq donishmandligi namunasi bilan sug'orilgani uchun ham shu paytgacha o'zining qiymatini yo'qotmagan.

Asar tili sodda va ravon bo'lgani bois ham o'qilishi, idrok etilishi oson. Poema 272 misradan tashkil topgan. "Doston janri odatda sodda vaznda yozilib kelingan. Mirtemirning "Surat" va "Suv qizi" dostonlari ham 4+5 vaznda yozilgan"² deya shoirning asarlari vazni haqida ma'lumot beradi Ummat To'ychiyev. Bizga ma'lumki ayrim doston janri namunalar borki, qo'shma vaznda ifodalangan, lekin Mirtemir ijodida sodda vazn yetakchilik qilgan, boisi bu vazn an'anaviy bo'libgina qolmay fikrni ravon va oson ifodalaydi. Mirtemir esa ruhiyat tasviri, qolaversa ayol ruhiyatini tasvirlashda

soddalik va tushunarliklikka intilgan.

Oltin bergan bo'yi barobar
 Orzi uchun sulton o'g'riga.
 Kecha-kunduz yosh to'kar dilbar,
 Bolasini bosib bag'riga.
 Bahor bo'ldi, bog'lar gul ochib,
 Uzoqlardan qanot qoqdi el,
 U betoqat qizini quchib,
 Yuragini olar dardli sel...

Ayol zoti shunday yaratilganki, uni tillolarga ko'mib qo'yishsa ham, oltin idishlarda taom tutilsa ham erkinlik, mehr-muhabbat va e'tibor berilmagan joyda bir kun ham qololmaydi. Erkinlik inson uchun misoli havo, nafas ololmagan insonda hayotiylik belgilari tugagani singari erkinligi cheklangan inson ham ruhiy tanazzulga yuz tutgan bo'ladi, shuning uchun ham she'riyat dahosi Alisher Navoiy ruboiylaridan birida quyidagi satrlarni keltirmaydi:

G'urbatda g'arib shodmon bo'lmas emish,
 El anga shafiq-u mehribon bo'lmas emish,
 Oltun qafas ichra gar qizil gul butsa.
 Bulbulg'a tikondek oshyon bo'lmas emish³.

Xotin-qizlar erkinligi masalasi Mirtemir ijodida juda ko'p o'rinlarda uchraydi. Ijodkorning "Tutqun qiz" she'rida ham doston mazmuniga mos o'rinlar uchraydi. Unda zamonasozlik ruhi ustuvorlik qilsada qizning g'amli nigohlari barchani birdek o'ylantiradi. Sobiq sovet davlatining noto'g'ri yuritgan tashviqotlari natijasida 1928-yil 8-mart sanasida ommaviy paranji tashlash hodisasi yuz beradi va buning ortidan ko'plab xotin-qizlar erlari, otalari, akalari tomonidan vahshiylarcha kaltaklanadi, xatto so'yib tashlanadi. Ayollarning erkinlik uchun qilgan ilk urinishlarining natijasini o'z ko'zlari bilan ko'rgan Mirtemir bu voqealardan qattiq ta'sirlanadi va o'z ijodida ayollar ruhiyatini bosh planga olib chiqadi. "Inson – bu dunyoning gultoji" degan buyuk haqiqatni o'ziga dasturlamal qilib oldi, ayollar tengsizligiga chidab turolmadi. Ayol ham erkakdek inson ekanligini, uni ham yashashga, erkin bo'lishga, o'z fikrini bayon etishga haqli ekanligini hammaga birdek uqtirish uchun o'z she'rlari, dostonlarida ayollar taqdirini baralla kuyladi. Bunga rag'batni esa Cho'lponning quyidagi satrlaridan oldi desak yanglishmagan bo'lamiz: "Tiriksan, o'lmagaysan, sen-da odam, sen-da insonsen; Kishan kiyma, bo'yin egma, Ki sen ham hur tug'ilgansen"⁴. Bunga o'xshash o'rinlar shoir ijodida ko'p uchraydi.

"Suv qizi" dostoni qahramoni ham insonligini his etgan holatda, erkin hayotda, suyaklisi bilan go'zal va baxtli hayot kechirishga to'la haqli edi, lekin zamon nosozligi, ayollarga e'tiborning past darajasi tufayli u avval ota-ona xohishi bilan suymaganiga unashtirildi, so'ngra undan ham yomonrog'i zolim shohning vaqtinchalik ovunchog'iga aylanib, so'ngra keraksiz

² To'ychiyev U. Mirtemirning she'r tuzilishi. maqola, O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 5-son, – Toshkent., 1991, 10-bet.

³ Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. 1-jild. Xazoyin ul-maoniyy. G'aroyib us-sig'ar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2012, 733-bet.

⁴ Cho'lpon. Asarlar. 3 jildlik. Jild 1. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1994-yil. 55- bet.

buyum holiga keldi. Tarixiy asarlar orqali bizga ma'lumki, shohlar saroylarini ko'ngilxushliklari uchun yuzlab kanizaklarga to'ldirgan va bu holatga hech kim qarshilik qilolmagan. Orzi ham xuddi shunday davr qurboniga aylandi, lekin uning qalbi ham fikr-u yodi ham erkinlik xohlardi va erkinlik uchun kurashdi, tutqunlikka qarshi isyon qildi. Ilohiy kuch tomonidan u va qizalog'i erkin suv parisiga aylantirildi. Shuning uchun ham Ozod Sharafiddinov bu asar haqida *“Suv qizi” poemasi muhabbati hukmdor zo'rvonlar tomonidan poymol qilingan Orzi qiz haqidagi go'zal Qirim afsonasi bayon etiladi*⁵ deya ta'rif beradi.

Asar Qirim xalq afsonasi bo'lishiga qaramay bu

haqiqatlar butun millatlar, xalqlar uchun umumiylik kasb etadi. Ayollarga munosabat borasida o'tmishda bu kabi holatlar, ya'ni Orzi taqdiridek taqdirlar bisyor. O'zbek adabiyoti tarixida ham, jahon adabiyotida ham bunga o'xshash holatlar ko'plab uchraydi.

Ayollarning buyum o'rnida ko'rilgani, arzimagan chaqa-chuqalarga sotib yuborilgani kishini o'yga soladi. Bu Mirtemirni ham o'ylantirgan mavzu edi va bu haqida nimadir yozishi kerak edi. Mirtemirning bunday holatga isyoni o'laroq yuzaga kelgan “Suv qizi” poemasi O'zbek adabiyotida o'zining qiymati va qimmatiga ega. Hanuzgacha bu doston ayol-qizlarning erksizlik uchun isyoniga madhiya bo'lib qolmoqda.

⁵ Sharafiddinov O. Birinchi mo'jiza. Adabiy- tanqidiy maqolalar. –Toshkent; G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979, 371- bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov.N. Mirtemir ma'rifiy-biografik roman, –Toshkent., 2012, 281-bet.
2. To'ychiyev U. Mirtemirning she'r tuzilishi. maqola, O'zbek tili va adabiyoti jurnali, 5-son, –Toshkent., 1991,10-bet.
3. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. 1-jild.Xazoyin ul-maoniy. G'aroyib us-sig'ar. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2012, 801-bet.
- 4.Cho'lpon. Asarlar. 3 jildlik. Jild 1. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1994-yil. 448-bet.
5. Sharafiddinov O. Birinchi mo'jiza. Adabiy- tanqidiy maqolalar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979, 461-bet.
6. Mirtemir. Asarlar 4 jildli. 3-jild. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1982. 338-bet.

Mushtariybegim ABDULLAYEVA,

Farg'ona davlat universiteti 2-kurs magistranti

SHAVKAT RAHMON SHE'RLARIDAGI REALIYALAR TADQIQI

Annotatsiya: ushbu maqolada milliy madaniyatni aks ettiruvchi lingvokulturologik realiyalar va ularning ahamiyati haqida fikr yuritilgan va Shavkat Rahmon she'rlari asosida tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, madaniy kontekst, realiya, madaniy udum, urf-odat, qadriyat, an'ana.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются лингвокультурологические реалии, отражающие национальную культуру, и их значение. Анализ проводится на основе стихотворений Шавката Рахмона.

Ключевые слова: *лингвокультурология, культурный контекст, реалия, культурный обычай, традиция, ценность, обычай.*

Annotation: this article explores the linguistic and cultural realities that reflect national culture and their significance. The analysis is based on the poems of Shavkat Rahmon.

Key words: *lingvoculturology, cultural context, reality, cultural custom, tradition, value, custom.*

Lingvokulturologik realiyalar – til va madaniyatning chambarchas bog'liqligini aks ettiruvchi tushunchalar sanaladi. Bu tushuncha tilning madaniy kontekstga qanday bog'liqligini, til tarkibida madaniy udumlar, qadriyatlar, urf-odatlar, an'analar va hayot tarzi qanday aks ettirilganini o'rganadi

D.Xudoyberganova milliy realiyaga shunday ta'rif bergan: “Muayyan xalqning hayoti, turmushi, madaniyati, ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti uchun xarakterli bo'lgan predmetlar, hodisalar va obyektlarni nomlovchi, boshqa xalqlar uchun unchalik tanish bo'lmagan yoki begona bo'lgan, ularning

tillarida aniq muqobili bo'lmagan, milliy koloritni ifodalovchi so'zlar yoki so'z birikmalari; muqobilsiz leksika turlaridan biri” [1: 32].

R.Fayzullayev esa realiyaga quyidagicha izoh beradi: “Realiya – bir xalq tilida paydo bo'lib, millatning turmush tarzi, tarixi, madaniyatini o'zida aks ettiradi va o'zga tilda uning aniq muqobili bo'lmaydi” [2: 93]. Realialar ma'lum bir xalqqa xos bo'lgan milliy-madaniy jihatlarni aks ettiruvchi birlik bo'lib, ularda xalqning ijtimoiy kelib chiqishi, milliy ruhi, tarixi va madaniyati bilan bog'liq axborot zohir bo'ladi.

Milliy-madaniy birliklarga har bir xalqqa xos bo'lgan etnik

va boshqa xalqda kuzatilmagan jihatlar, uning o'z millatidan kelib chiqib shakllangan milliy dunyoqarashi, urf-odat va an'analari, ota-bobolaridan meros qolgan xalq og'zaki ijodi, milliy qadriyatlari, muloqot me'yorlari, maqol, matal, ibora, majoziy ifodalar kiradi. Lekin bu birliklarning har birida milliy belgi turlicha ifodalaniladi. Ba'zilarida to'g'ridan to'g'ri milliylik belgisi ko'rinib turadigan bo'lsa, ba'zilarida bu belgi o'sha xalqning ongida aks etadi. Biz uchun non farovonlik, to'kinlik, azizlik bo'lsa, boshqa millat uchun u shunchaki taom bilan yeyiladigan xamir. Yoki beshik so'zi. Bu so'z o'zbek xalqining ongida oilaning yana bir insonga ko'payishi, xursandchilik, milliy urf-odat bo'lib gavdalanadi va milliy-madaniy birlik hisobiga kiradi. Bunday so'zlarga xos madaniylik belgisi uning lug'aviy atash ma'nosi orqali anglashiladi. Bu kabi birliklar millatning o'zligini assotsiatsiyalaydi va boshqa xalqda kuzatilmaydi. Bular lingvokulturologiyada realiyalar yoki ekvivalentsiz, o'rini bosib bo'lmaydigan so'zlar sifatida o'rganiladi. Xalqimizda qadimdan "beshik" chaqaloqni uxlatish uchun maxsus yog'ochdan tayyorlangan. Beshikni buyum realiyasi sifatida qabul qilish mumkin. Uning atrofida esa turli-tuman milliy udumlarimiz aylanadi.

Nechun qorong'uda tebralar do'q-do'q

Oy kabi bolalar yotgan beshiklar

Ochib tashlang axir,

Nechun nur mayin

To'sgan tuyuklarda iflos lattalar [3: 160].

O'zbek tilining izohli lug'atida "beshik" so'zi chaqaloqni belab va tebratib uxlatish uchun tut yoki tol yog'ochidan yasalgan yo'rg'a oyoqli maxsus moslama deb izohlanadi [4: 245]. Beshik aynan o'zbeklarning bolajo'yilgini ko'rsatib beradigan milliy realiyadir.

Shavkat Rahmon she'rlarida ishlatilayotgan so'zlar shunchaki ifodlanmaydi, ularda obraz va ramzlar xalqning milliy dunyoqarashini aks ettiradi. Masalan, "do'ppi", "ipak" kabi so'zlari o'zbek xalqida qadimdan rivojlangan milliy va an'anaviy hunarmandchilik madaniyatini yaqqol ko'rsatadi

Oq **ipakday** qo'llari uzsa,

Ezilardi sho'rlik rayhonlar

Oyoqlarin bir bor o'ptirsa,

Xo'rsinardi yashil sayhonlar.[3.37]

O'zbek xalqining milliy bosh kiyimlaridan biri bu "do'ppi"dir. Asrlar davomida do'ppining turli xillari vujudga kelgan. Baxmalga, satinga, sidirga, shoyiga, ip, ipak, zar bilan do'ppi gullari tikilgan. O'zbekistonda Toshkent, Chust, Buxoro, Samarqand, Marg'ilon, Shahrisabz do'ppilari mashhur bo'lib ular o'zaro bir-biriga o'xshaydi. Uning iroqi, chust do'ppi, gilam do'ppi, chakma to'r, qizil gul, piltado'zi, zardo'zi deb nomlanadigan turlari bor.

Quyida shoirning Marg'ilon do'ppisi ishtirokida yozilgan she'ridan parcha berilgan:

"Buxronga duch keldi iqtisodiyot,

taqchillik kuchaydi,

qadri yo'q pulning,

mablag'ni to'plagan ichki savdo bor,

suvning xlori ko'p, hidi yo'q gulning.

Kalbasa yo'qoldi,

qoldik g'aflatda,

gurillab yonadi qipchoq dashtlari,

bostirib kelmoqda buyuk davlatga

marg'ilon do'ppilik Temur lashkari"[3: 207]

Dasturxon forscha-tojikcha so'z bo'lib, o'zbek madaniyatini belgilovchi realiyadir. Xalqimiz orasida "dasturxonga qaramoq, dasturxonga o'tirmoq" metonimiyasiga asoslangan ko'chma ma'noli so'zlar ham uchray turadi. Dasturxon so'zi yana ko'chma ma'noda "mamlakat, jamiyat boyligi", "rizq-ro'z" ma'nosida ham kelib, "xalqimiz dasturxoni", "fayzli xonadonning to'kis dasturxoni" iboralarida ham o'z aksini topadi. Dasturxon so'zi ibora tarkibida "yoymoq" ma'nosida ham ishlatiladi. Masalan: "Dardini dasturxon qilmoq". Bu realiyada mato, taom, ovqatlanish, yoyish, boylik, qadriyat ma'nolarini ko'rish mumkin. Bundan tashqari "O'zbek xalq maqollari" kitobida "Yomonning dasturxonidan, yaxshining ustixoni yaxshi; Mehmon ko'rki – dasturxon; Dasturxonga boqqan do'st emas; Dasturxon ustida dushman ham do'st ko'rinar" maqollarini uchratish mumkin. Dasturxon o'zbek xalqi uchun xontaxta ustiga yoziladigan, oila a'zolarini bir doira ustida birlashtirib turuvchi buyum. Xalqimizda oila juda muqaddas bo'lib, ularning birlashishi, suhbat qurishi, bir-biri bilan diydorlashishi "dasturxon" realiyasi bilan uzviy bog'liq.

Shoir ijodida "Mehmondo'stlik" she'rida aynan ushbu "dasturxon" realiyasining ishlatilganligini ko'rish mumkin:

Bola-chaqalarning rizqini qiyib,

g'orday *dasturxonga* ayni qish chog'i

bor narsa qo'yasiz o'limdan boshqa,

ko'chirib kelasiz jannatning bog'in.

Shunda aroq ichib bo'z piyoladan,

gazakka sho'r bodring yeydiganlar bor.

"Bizlarga atalgan bor ne'matlarni

hamming yeb yotibsan" deyidiganlar bor.[3: 109]

G.D. Tomaxin realiyalarga faqat bir millatga xos bo'lgan obyektlar, tarixiy jarayonlar, milliy va xalq qahramonlarining nomlari, mifologik mavjudotlarni bildirgan o'ziga xos nomlar deb ta'rif bergan [6: 298]. Demak, xalqimizda qadimdan e'zozlanib keladigan milliy qahramonlarimiz Alpomish-u Barchinlar, buyuk sarkardamiz Amir Temur, Zahiriddin Muhammad Boburlar ham realiyalar bo'la oladi. Shoir "Sinov maydoni" she'rida aynan tariximizda o'chmas iz qoldirgan, buyuk sarkarda, o'rta asrlar islohotchisi, adolat uchun tolmas kurashchi, ilm-fan va madaniyat rahnamosi Amir Temur nomini keltiradi:

"Buxronga duch keldi iqtisodiyot,

taqchillik kuchaydi,

qadri yo'q pulning,

mablag'ni to'plagan ichki savdo bor,

suvning xlori ko'p,

hidi yo'q gulning.

Kalbasa yo'qoldi,

qoldik g'aflatda,

gurillab yonadi qipchoq dashtlari,

bostirib kelmoqda buyuk davlatga

marg'ilon do'ppilik Temur lashkari" [3: 207]

Milliy adabiyotimiz qahramonlari ham realiya bo'la oladi:
Farishta qo'llari qorayib kuygan,
kir durra chirmagan olma yuzlarin
har biri Sherali hofizni suygan,
ko'zlari g'ussali,
kichik jussali,
ko'ksida armonning tumorday dog'i
deydilar
Gulilar yurti – Hirotda,
Zuhrosiz ravzada turmagan Tohir,
Layli va Majnunlar faqat kitobda [3: 193].
D.Xudoyberganova lingvokulturologiyaga oid lug'atida

biror xalq lingvomadaniyatiga xos bo'lgan, nutqning turli ko'rinishlarida ko'p murojaat qilinadigan mashhur nomlarni “milliy pretsedent nomlar” deydi. Ularga misol qilib Amir Temur, Afrosiyob, Navoiy, Alpomish, Tohir, Zuhra, Nasriddin afandi, Bog'i Eram kabi o'zbek lingvomadaniyatiga xos bo'lgan nomlarni keltirib o'tadi [1: 31].

Realiya birliklari tadqiqi leksemalarning semantik taraqqiyotini tahlil etishda ahamiyatli. Realiza birliklari ma'lum bir xalq turmush tarziga oid tushunchalarni anglatar ekan, vaqtlar o'tib semantik mundarijasida madaniy munosabatlarni, kognitiv belgilarni qadriyat va bahoni namoyon etaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Худойберганова Д. Лингвокультуроология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2015.
2. Файзуллаева Р.К проблеме передачи национально-колорита художественном переводе. дисс...канд. филол. наук. – Ташкент, 1972.
3. Sh. Rahmon. Saylanma. – T., 1997.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати I жилд (2007). – Тошкент.
5. Томахин Г. Д. Реалии – Американизмы, пособие по страноведению. – М.: Высшая школа, 1988.

Madinabonu IXTIYOROVA,
FarDU Filologiya fakulteti, 2-kurs magistranti
olimjonovamadinabonu3940@gmail.com

N.DUMBADZENING “ABADIYAT QONUNI”, O.USMONOVNING “GIRDOB” ROMANLARIDA BAXT KONSEPSIYASI VA IJTIMOIY-DAVRIY MEZONLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada badiiy adabiyotdagi baxt konsepti, xususan, baxt konseptining asar g'oyaviy mazmunini ochishdagi o'rni va uni turli xarakterli qahramonlar tomonidan tushinilishi tadqiq etilgan bo'lib, o'zbek adabiyoti asarlarida baxt konsepti va uning qahramonlar hayotidagi o'rnini tahlil qilish orqali mavzuni atroflicha yoritishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: *konsepsiya, baxt konsepti, ijtimoiy-davriy mezonlar, roman, ijodkor “men”i.*

Annotation: this article examines the concept of happiness in fiction, in particular, the role of the concept of happiness in revealing the ideological content of the work and its understanding by characters of various characteristics. An attempt was made to comprehensively illuminate the topic by analyzing the concept of happiness in works of Uzbek literature and its place in the lives of characters.

Key words: *concept, concept of happiness, socio-periodic criteria, novel, creative «I»*

Аннотация: в статье рассматривается концепт счастья в художественной литературе, в частности, роль концепта счастья в раскрытии идейного содержания произведения и его понимание персонажами разных по характеру качеств. Сделана попытка всесторонне осветить тему, проанализировав понятие счастья в произведениях узбекской литературы и его место в жизни персонажей.

Ключевые слова: *концепт, концепция счастья, социально-периодические критерии, роман, творческое «Я».*

Kirish. Konsepsiya (lot. conceptio – majmua, tizim) – 1) biror sohaga oid qarashlar, tamoyillar tizimi, fakt va hodisalarni tushunish, anglash va izohlashning muayyan usuli, asosiy nuqtayi nazar; 2) adabiyotda –

biror asarning asosiy g'oyasi. Konsepsiya badiiy asar mohiyatini, ijodkorning “meni”ni ifoda etadi [1.231]. Biroq badiiy asar konsepsiyasi ayrim holatlarda muallifning subyektiv qarashlaridan keng qamrovli bo'lishi mumkin.

Ba'zan muallif mo'ljaliga zid holat yuz bersa ham, mohiyat e'tibori bilan asar o'z konsepsiyasiga ko'ra muallifning badiiy-estetik olamiga tegishli bo'ladi. O'quvchining ma'naviy-ruhiy saviyasi, tarixiy shart-sharoitdan kelib chiqqan holda badiiy asar konsepsiyasi alohida ta'kidlanib, ochiq-oydin ifoda etiladi. Inson va borliq mohiyatiga ko'ra, konsepsiya bir butunlikni tashkil etadi. Masalani muayyan ijodkorning o'z konsepti yoki alohida olingan haqiqiy san'at asarining bosh g'oyasi tarzida qo'yish ham mumkin. Boshqa jihatdan, badiiy asar konsepsiyasi unda tasvirlangan badiiy-estetik, obrazli dunyo orqali hayotni anglash mexanizmi – usuli bo'lib ham maydonga chiqadi. Umuman, konsepsiya badiiy asarning san'at, adabiyot va madaniyat tarixidagi o'rnini hamda o'quvchilar ommasiga ta'sir etish darajasini belgilaydi.

O'zbek adabiyotshunosligida konsepsiya masalasi bo'yicha bir nechta tadqiqotchilar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan G.Muhammadjonova, Sh.Jalolova, Suvon Meli, H.Karimov, X.Nazarovlarning maqolalarida, M.Muhiddinov, X.Karimov, O.Panayeva, M.Jo'rayeva, I.Asatullayevlarning dissertatsiyalarida atroflicha o'rganilgan [2.6].

Asosiy qism. N.Dumbadzening "Abadiyat qonuni" asari Gruziya jamiyatining ijtimoiy va ma'naviy hayotiga asoslanib, baxtni insoniy qadriyatlar va burch tushunchasi bilan bog'liq holda tasvirlaydi. Asarda tarixiy voqealar, urf-odatlar va jamiyatdagi axloqiy tushunchalar insonning baxt haqidagi qarashlarini shakllantirishda muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Asosiy qahramon o'z taqdirini jamiyatning qadriyatlariga moslashtirishga harakat qiladi, ammo baxtga erishish yo'lida murakkab sinovlarga duch keladi.

O'. Usmonovning "Girdob" romani esa mustaqillikdan keyingi O'zbekiston jamiyatining ruhiy-ijtimoiy holatini aks ettiradi. Mustaqillik davrining ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlari, yangi iqtisodiy tizim va insoniy qadriyatlarning yangicha shakllanishi asarda aks ettirilgan. Aziz va Saltanat qahramonlari jamiyatning bu o'zgarishlari fonida o'z shaxsiy baxtlarini izlashga harakat qilishadi. Ularning baxt tushunchasi avvalgi davrlardagidan farq qilib, erkinlik, shaxsiy tanlov va mustaqil qaror qabul qilish kabi qadriyatlar bilan bog'lanadi.

Har ikki romanda qahramonlarning baxtga erishish usullari va yo'llari turlicha. "Abadiyat qonuni"da asosiy qahramon uchun baxt jamiyat va an'anaviy qadriyatlarga sodiq qolish orqali shakllanadi. U an'ana va jamiyat talablari bilan o'z shaxsiy istaklarini uyg'unlashtirishga harakat qiladi, lekin bu yo'lida qiyinchiliklarga duch keladi.

"Girdob"da esa Aziz va Saltanatning baxt izlash yo'llari individuallikka asoslangan. Aziz shaxsiy tamoyillarini jamiyat talablari bilan muvofiqlashtirishga harakat qilsa-da, u o'z idealist qarashlari tufayli ichki kechinmalar va ziddiyatlarga duch keladi. Saltanat esa

baxtni o'z orzulari va erkinligi orqali topishga intiladi, ammo bu yo'lida jamiyatning an'anaviy qadriyatlari bilan ziddiyatga tushadi. "Girdob" romanining epigrafi va undagi peyzaj tasvirlari qahramonlarning ruhiy holatini chuqur yoritishga xizmat qiladi. Peyzaj tasvirlari romanning umumiy kayfiyatini aks ettirib, qahramonlarning baxtga erishish yo'lidagi ichki iztiroblarini yanada aniqroq ifodalaydi. Asarda tabiat tasvirlari inson ruhiyatining o'zgarishini ko'rsatish vositasi sifatida ishlatilgan.

Azizning baxt tushunchasi o'zini anglash, oilaviy rishtalar va shaxsiy maqsadlar o'rtasida uyg'unlikni topishga qaratilgan. U ijtimoiy bosimlar va shaxsiy intilishlar o'rtasidagi ziddiyatli kurashda qatnashadi. Misol uchun Azizning oilasi va jamiyatning an'anaviy talablariga bo'ysunishi uning individual erkinligini cheklaydi va baxtga erishish yo'lidagi to'siq sifatida namoyon bo'ladi.

Saltanat esa madaniy qadriyatlarni saqlab qolgan holda, o'z baxtini mustaqil ravishda qurishga harakat qiladi. Uning baxt izlash jarayoni ayolning jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy talablar bilan qanchalik uyg'unlashganini ko'rsatadi. Shu tariqa, qahramonlarning baxtga intilishi ular uchun nafaqat ichki ruhiy izlanish, balki jamiyatga moslashish yo'lida kurash sifatida gavdalanadi.

"Inson baxtli bo'lishi kerak. Mabodo baxtsiz ekan, uning o'zi aybdor". Asarning ushbu epigrafi bilan boshlangani bejiz emas. Epigrafda keltirilgan g'oya – baxtsizlikning asosi insonning o'zida va uning ichki kurashlarida yotadi. Asarning umumiy mazmuni bilan to'liq uyg'unlik tashkil etadi. Epigrafi asar davomida qahramonlarning baxtni izlash yo'lidagi iztiroblari va ichki ziddiyatlarini aniqlashda muhim o'rin tutadi. O'ktam Usmonov asar boshida baxtni shaxsiy mas'uliyat va tanlovlar bilan bog'lash orqali, qahramonlarning hayotidagi muammolarni va ularga qanday munosabatda bo'lishlarini o'rganishga yordam beradi. Ushbu fikr, roman davomida Aziz va Saltanat kabi shaxsiyatlarining baxtni izlashda o'zlarini ayblashlari, hayotiy qarorlarida xatolarga yo'l qo'yishlari bilan yanada mustahkamlanadi.

Asarda keltirilgan peyzaj tasviri qahramonlarning baxtsizligidan xabar berayotgandek: "Saraton. Kun bo'yi yer-u ko'kni jizg'anak qilib kuydirgan quyoshning botishiga sal bor... Ufq qontalashib, osmon za'faron tusga kirgan; olisdagi qorli tog'larning tepasigina niliy rangda tovlanadi... Chilonzordagi sarg'ish, qizg'ish g'ishtin, kulrang, oqish yirik panelli baland uylarning ko'lankalari tobora uzayib borayotgan payt. Ayniqsa, tushdan keyin bilqillab yumshab ketgan asfalt ko'chalardan yoqimsiz hovur ko'tariladi. Qayoqqa qarasang: zuv-zuv, g'uv-g'uv mashina, tumonat odam; shaharliklar ishdan qaytishyapti. Ayrim yo'lovchilar bir yonga ogib ketayotgan avtobuslarning eshigigacha osilib olishgan. Bekatda turganlar ham terga botib, kech kirayotganiga qaramay, soya axtarishadi... Qani endi qilt etgan shabada bo'lsa..." [3.5]

“Quyoshning botishiga sal bor...” iborasi, kunduzning tugashini va kechqurun boshlanishini tasvirlaydi. Bu holat bir vaqtda kunning tugashi va yangi bir davrning boshlanishini anglatadi, lekin ayni paytda bu o'tish qahramonlar uchun noxush va og'ir. Quyoshning botishi, qahramonlarning hayotidagi bir necha qiyinchiliklar va ruhiy iztiroblar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Kechqurun yaqinlashishi, bir vaqtning o'zida imkoniyatlar va umidlarning tugashini, qarama-qarshi his-tuyg'ularni yaratadi. Za'faron tusga kirgan” – bu rangning tabiatdagi tasviri qahramonlarning ichki kayfiyatini aks ettiradi. Za'faron rangining bir tomonlama ilqligi, lekin ochiq sariqligi ham baxtsizlik va iztirobni ifodalaydi. Ranglarning o'zgarishi, ruhiy holatni va muhitning og'irligini yanada oshiradi. “Kulrang, oqish yirik panelli baland uylar” tasviri shahar hayotining betartibligi va shaxslarning o'zaro aloqasizligi bilan bog'liq. “Zuv-zuv, g'uv-g'uv mashina, tumonat odam” tasvirlari shahar hayotining jamiyatdagi individualizmni, o'zini yo'qotgan va o'zini izlayotgan odamlarni ifodalaydi. Bu qismlar orqali odamlarning tizimli tizimda o'z joylarini topishdagi muammolarini ko'rish mumkin. Mashinalar va odamlar orasidagi tezkor harakatlar, biror maqsadga yo'naltirilmagan, lekin majburiyatlar va kundalik tashvishlar bilan to'ldirilgan hayot tarzini tasvirlaydi. Bu shahar hayotining vaqt o'tishi bilan bezovtalikni kuchaytiradigan tabiiy va psixologik tasviridir.

Saltanat obrazi romanda nafaqat asosiy qahramonlardan biri, balki jamiyatdagi ayollik tushunchasini aks ettiruvchi timsol sifatida ham namoyon bo'ladi. U mustaqil, erkin fikrlovchi va o'z taqdirini o'zi belgilashga intiluvchi ayol obrazi sifatida tasvirlanadi. Shu jihatdan, Saltanat an'anaviy ayollik

tushunchalaridan farq qiluvchi yangi ayol timsolini yaratadi. Uning baxtga erishish yo'li jamiyatdagi gender stereotiplari bilan ziddiyatga tushishi bilan murakkablashadi.

“Abadiyat qonuni” asari bosh qahramon – yozuvchi, muharrir, hamma havas qiladigan, ammo dastlab o'z hayotidan ko'ngli to'lmagan, shunday bo'lsa hamki, har bir voqelikdan faqatgina to'g'ri xulosalar chiqarib, avval o'ylab, keyin so'ylaydigan, o'z ishiga mas'uliyatli, yomonlikdan qochadigan, yaxshilikka intiladigan, poraxo'rlik, adolatsizlikni qoralaydigan, samimiy, soddadil Bachana Ramishvili ismli yozuvchining gohida ibratli, gohida ayanchli hayot yo'li haqida so'zlaydi. Asardagi bosh obraz Bachana Ramishvili hisoblanadi. Asar boshlanishi avval jumboqroq boshlansa kitobxon uni o'qish jarayonida voqealar syujetini o'zi tushinib oladi. Ya'ni asarni to'liq tugatmaguncha uning ma'no mazmunini tushinib olish qiyin. Asar boshi bosh qahramonning validayi muhtaramasi, ya'ni onasining vafot etishi bilan boshlanadi. Bu asarni o'qish jarayonida jamiyatdagi har xil insonlar taqdiri qalamga olinadi misol tariqasida bir nechtasini keltirib o'tsam. Poraxo'rlik, tanish bilishlilik, insofsizlik, odamlarning bir biriga mehrsizligi yaqqol ko'rinib turadi.

Xulosa. Umuman olganda, baxt tushunchasi juda keng va qamrovli. U shaxsning ichki va tashqi sharoitlari, ijtimoiy aloqalari va tajribalariga bog'liq holda har xil ko'rinishda namoyon bo'ladi. Baxtni his qilish, inson hayotining ma'nosi va mazmunini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Har bir shaxs o'zining individual yutuqlari va orzulari orqali baxtni izlash jarayonida o'ziga xos yo'lni tanlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbek tilining izohli lug'ati – T, 2008. 231-bet.
2. Asatullayev I. A. Erix Fromm falsafiy antropologiyasida qalb konsepsiyasi (Doctoral dissertation) Farg'ona davlat universiteti.
3. Усмонов Ў Гирдоб. – Тошкент: Шарқ, 2000. 5-бет.

E'zoza SOBIROVA,

Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti O'zbek tili va adabiyoti ta'limi fakulteti kurs magistranti
 ezoza.sobirova0824@gmail.com

ADABIY TA'LIM JARAYONIDA O'QUVCHILARNING BADIY ASARLARNI IDROK ETISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING TEXNOLOGIYASI

(Adabiyot darslarida o'quvchilarning badiiy asarlarni o'rganish ko'nikmasini takomillashtirish)

Annotatsiya: mazkur maqolada adabiyot darslarida o'quvchilarni badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqishini uyg'otish, adabiyot darslarida mavzularni zamonaviy innovatsion texnologiyalar orqali tushuntirib o'quvchilarning yoshidan kelib chiqqan holda qulay yo'sinda yetkaza olish, o'quvchilarning asardan estetik zavq olib, asarga yanada chuqurroq sho'ng'ib badiiy adabiyotni tahlil qilish masalalari yoritilgan. Xususan, adabiy ta'lim jarayonida asarlarni tahlil qilish, asar qahramonlarning o'y-kechinmalarini anglash va ularga o'z fikr mulohazalarni bildirish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *adabiy tahlil, kitobxonlik madaniyati, estetik zavq, syujet, mutolaa, pedagogik g'oyalar, interfaol metodlar, hamkorlik.*

Аннотация: в данной статье учащиеся на уроках литературы занимаются художественным творчеством освещаются воспитание у них интереса к литературе, объяснение тем на уроках литературы с использованием современных инновационных технологий и донесение их в удобной форме в зависимости от возраста учащихся, получение учащимися эстетического удовольствия от работы и анализирование художественной литературы, более глубокое погружение в произведение. В частности, в процессе литературного образования дается информация об анализе произведений, понимании мыслей и переживаний героев произведения, выражении им своего мнения.

Ключевые слова: *литературный анализ, культура чтения, эстетическое удовольствие, сюжет, чтение, педагогические идеи, интерактивные методы, сотрудничество.*

Annotation: this article discusses the issues of arousing students' interest in fiction in literature lessons, explaining topics in literature lessons using modern innovative technologies in a convenient way based on the age of students, and allowing students to get aesthetic pleasure from the work and delve deeper into the work and analyze fiction. In particular, information is provided about analyzing works in the process of literary education understanding the thoughts and feelings of the characters in the work, and expressing their own opinions to them.

Key words: *literary analysis, reading culture, aesthetic pleasure, plot, reading, pedagogical ideas, interactive methods, cooperation.*

Badiiy adabiyot insoniyat hayotiga nurafshonlik baxsh etib, ma'naviy olamini shakllantiradi va porloq kelajagi uchun munosib to'g'ri yo'lni tanlay olishga beminnat yordam beradi. Kitob – bu insoniyat tomonidan yaratilgan eng buyuk kashfiyot hisoblanib, kitobxonlik madaniyatini takomillashtirish muhim hisoblanadi.

Bugungi kunda davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev tashabbuslari bilan mazkur masalalarga davlat siyosati darajasida qaralib, yanada keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu yurtimiz rahbarining quyidagi fikrlarida ham yaqqol aks etgan: "Ayni paytda, axborot kommunikatsiya sohasidagi oxirgi yutuqlarni o'zlashtirish bilan birga, yoshlarning kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni kitob bilan do'st bo'lishga, aholining kitobxonlik saviyasini yanada oshirishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Buning uchun, avvalo, milliy adabiyotimiz va jahon adabiyotining eng sara namunalarni ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirish va ularni keng targ'ib qilishga alohida e'tibor berishimiz muhim ahamiyat kasb etadi".

Badiiy asarni o'qiganda uning zamirida yotgan botini

tushunchalarni, falsafiy mushohadalarni anglab yetmaslik, asardan hissiy ta'sirlanmaslik, badiyatni shakllantirgan vositalar jozibasidan hayratlanmaslik, bir so'z bilan aytganda "estetik zavq" tuya olmaslik uni tashkil etgan "harflar, gaplar, bo'lim va boblarni, sahifalarni shunchaki ko'rib chiqish", kimningdir, yoki nimaningdir taqdiri to'g'risida axborot qabul qilishdan iborat, xolos. Bunday besamar faoliyat uchun vaqt sarflash ham o'rinsiz. Ammo badiiy tahlil malakasini o'zlashtirgan kitobxon badiiyatning asl mohiyatini anglab yetadi, undan estetik zavq oladi, ma'naviy barkamollik sari yuzlanadi. Shu bois adabiy ta'lim jarayonida asosiy e'tiborni o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga, badiiy tahlil malakasini takomillashtirishga qaratish joiz.¹

Badiiy adabiyotni tahlil qilishda, o'quvchi asarga chuqurroq sho'ng'ib, uning mohiyatini tushunib, so'z sehri va jozibasini teran ilg'asagina, u haqiqiy kitobxon darajasiga erishadi. Zero, asarni ma'nosini tushunish – uni o'qishdan ko'ra muhim hisoblanadi.

Adabiy ta'lim jarayonida o'quvchilarning badiiy asarlarni idrok etish ko'nikmasini rivojlantirish - darslarni zamonaviy

¹ M.Otaxonova. Adabiyot darslarida badiiy asarlarni tahlil qilish uslublari. Annotatsiya. – T.: 58-son 3-to'plam Iyun 2024.-143

pedagogik texnologiyalar asosida olib borishi, o'quvchilarning badiiy asarga chuqur ijodiy yondashishini anglatadi. O'quvchilarda bu ko'nikmalarni shakllantirish adabiy ta'lim jarayonining asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Badiiy asarlarning o'qib tushunish va tahlil qilish jarayoni o'quvchilarda mustaqil tanqidiy fikrlashni, asarga bo'lgan salbiy va ijobiy tasavvurlarni yuzaga keltiradi. O'quvchilarda asarga bo'lgan qiziqishini oshirishda o'qituvchi tomonidan asar mazmuni bilan tanishtirishda qiziqarli savol-javoblar o'tkazish, asar muallifi haqida ma'lumotlar berish va uning ijodiy yo'li bilan bog'liq qiziqarli faktlarning taqdim etish lozim.

L.T.Ahmedova badiiy asar tahlilini quyidagicha izohlaydi: badiiy asarning maktab tahlili adabiy tahlildan keskin farq qiladi. Agar adabiyotshunos ilm-fanda allaqachon qilingan barcha tahlillarga tayansa, darsda asarning faqat individual tomonlari tahlil qilinadi va uning asosiy muammolari ko'rib chiqilib, ochib beriladi.

Asar tahlili, eng avvalo, asarni, uning mavzularini, qahramonlarini izlashda, tilning tasviri vositalarini mazmun bilan birlikda o'zlashtirishda o'qituvchi va o'quvchilarning hamkorligi hisoblanadi. Muallif obrazlari, fikr va tuyg'ulari, kechinmalari uni faol harakatga undasa, asar o'quvchining qalbiga yetib boradi. Shuning uchun asarni o'rganishda maqsad qo'yiladi: o'quvchilarni badiiy asar dunyosi bilan tanishtirish, uning obyektiv ma'nosini va muallifning tasvirlangan narsaga munosabatini ochib berishdir.

Adabiy asar tahlilining maqsad va vazifalari uning asosiy tamoyillarida to'liq ochib berilgan:

1. Tarixiylik tamoyili (tarixiy sharoitlar va asosiy asarda aks etgan ijtimoiy muammolar).
2. Adabiy shaklning mazmunlilik tamoyili (badiiy asarni yaxlitlik, uning mazmuni va shakli birligida ko'rib chiqish).
3. Matndan tashqari aloqalarni hisobga olish tamoyili (asarni yozuvchi hayoti va ijodi, uning davrining g'oyaviy-adabiy yo'nalishlari kontekstida o'rganish).

Har bir badiiy asar tahliliga bu tarkibiy qismlarning barchasini kiritish mumkin emas. Muayyan asarning mazmuni va badiiy fazilatlar haqida eng to'liq tasavvurni beradigan narsani tanlay olish muhimdir.

O'qituvchi adabiy asarni idrok etish jarayonini tashkil etar ekan, o'quvchilarda mustaqil tahlil qilish malakalarini singdirishi kerak.

Asarni o'qish har doim tahlildan oldin bo'ladi. Tahlil nafaqat o'quvchilarning badiiy matnga chuqur kirib borishiga yordam berish, balki ularda "yaxshi tuyg'ular" va ularning hayotini idrok etish istagini uyg'otish uchun ham mo'ljallangan.²

Badiiy asarlardagi ilgari surilgan g'oya, nutq o'stirishda

uning til xususiyatlarini tahlil qilish muhim ta'limiy hamda tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Tilning nutqdagi eng muhim materiali so'z va iboralar, tasviri ifodalar sanaladi. Badiiy nutqda so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, iboralar, tasviri vositalar keng qo'llanadi.

Badiiy asar syujeti, kompozitsion tuzilishi hamda asarning qiziqarliligi bilan o'quvchini o'ziga jalb qilishi tufayli mutolaa jarayonida asar voqealari "Endi nima bo'lar ekan? Keyin nima bo'ladi?" tarzida hayajonlanib, salbiy va ijobiy fikrlar yuzaga keladi. Shunday ekan,

o'qish darsliklariga kiritiladigan har bir asar yuksak badiiyat namunasi bo'lmog'i lozim. Bundan kutiladigan maqsad shuki, o'quvchi darslikka kiritilgan har bir asarni bir marta o'qib qo'ymasini, uni qayta-qayta o'qib o'ziga ma'naviy estetik ozuqa oladigan bo'lsin.

Buyuk ma'rifatparvar adib Abdurauf Fitrat: "Adabiyot qoidalari" qo'llanmasida: "Adabiyot – fikr, tuyg'ularimizdagi to'liqlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'liqlarni yaratmoqdir", - deb yozgan edi. Shu fikrlarga asoslanib ayta olamizki, boshlang'ich sinfda o'qiladigan badiiy asar, birinchidan, o'z ona tilimizni o'quvchilarga o'rgatish, nutqini o'stirib ularning shaxsiy fikrlarini yuksaltirish, ikkinchidan, badiiy asar tili orqali o'quvchilar hissiyotiga ta'sir o'tkazib ularni tarbiyalash, badiiy nutqni, nutq madaniyatini egallashlarini ta'minlash vazifasini amalga oshirishi ko'zda tutiladi. Ta'limni tashkil etishning muvaffaqiyati, o'quvchilarning fan asoslarini egallashlarida nutqining boyiganlik darajasi til hodisasini va ularning nutqdagi vazifasini o'zlashtirishlariga bog'liq. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'qish darsliklariga tanlanadigan o'quv materiallariga e'tiborli bo'lmoq lozim. O'qish uchun tavsiya etilgan asar qanchalik badiiy-estetik jihatdan yuksak maqomga va o'quvchi nutqini to'laonli o'stirish imkoniyatiga ega bo'lmasin, uning tahlilida o'quvchining e'tiborini biz ko'zlagan maqsadga qaratadigan muammoli savol-topshiriqlar tizimi ishlab chiqilmas ekan, o'quvchini harakatga keltiradigan metod-usullar tatbiq etilmas ekan muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi- deydi X.G'ulomova³.

Shunday ekan, adabiyot darslarida tashkil etiladigan turli xil izlanishlar faoliyatini yangi pedagogik g'oyalar bilan uyg'unlashtirish mumkin. O'quvchilarning badiiy asarlarni idrok etishi uchun interfaol metodlar, ijodiy topshiriqlar va zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish zarur. Bu jarayon nafaqat asarni tushunish, balki o'quvchilarning tanqidiy fikrlashi va ijodiy tafakkurini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O'quvchilarda asarga bo'lgan qiziqishi yana ortadi va o'z fikrlarini mustaqil bayon etishlariga turtki bo'ladi.

² Л.Т.Ахмедова, О.В.Кон. Методика преподавания литературы. МБ и ССО РУз, Узб. государственный ун-т мировых яз. — Т.: Нац. об-во философов Узбекистана, 2009.—304,107с.

³ X.G'ulomova.Badiiy asar matni tahlili orqali o'quvchilarning nitqini o'stirish. Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89. Annotatsiya. 326-b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Otaxonova.Adabiyot darslarida badiiy asarlarni tahlil qilish uslublari.Annotatsiya. –T.: 58-son 3-to'plam .Iyun 2024.143-b.
2. Л.Т.Ахмедова, О.В.Кон. Методика преподавания литературы. МБ и ССО РУз, Узб. государственный ун-т мировых яз. – Т.: Нац. об-во философов Узбекистана, 2009.304-107с.
3. X.G'ulomova.Badiiy asar matni tahlili orqali o'quvchilarning nitqini o'stirish. Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89.Annotatsiya.326-b.

Muxarram TO'XTAYEVA,
BuxDU O'zbek tili va adabiyoti
kafedrası magistranti

BADIIY ADABIYOTDA AN'ANAVIYLIK VA NOVATORLIK MASALALARI

(O'tkir Hoshimovning
“Daftar hoshiyasidagi bitiklar” asari asosida)

Annotatsiya: An'ana va novator tushunchasi fanda egallagan o'rni va badiiy matnda ifodalayotgan ma'no-mazmuniga ko'ra adabiyotshunoslikda so'zning olmos qirralarini teran anglashda yetakchi vosita bo'la oladi. Azaldan Sharq adabiyotida mashhur bo'lgan “nazira” an'anasida shoirlar bir-birining g'oyalarini rivojlantirib, yangicha talqin qilgan. Ijodiy ta'sir faqat nusxalash yoki taqlid qilish emas, balki yangi badiiy asarning tug'ilishiga turtki bo'luvchi muhim omildir. Xulosa qilib aytganda badiyatda an'ana va novatorlik unsurlarining qo'llanilishi asar mazmunidan anglanishi kerak bo'lgan asosiy fikrni ifodalashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *an'ana, novator, badiiy matn, nazira, salaflar, realizm, g'oya va mazmun, obraz, prototip, leksika, majoz...*

Annotation: the concept of tradition and innovation, according to its place in science and the meaning and content expressed in the literary text, can be a leading tool for a deep understanding of the diamond facets of the word in literary studies. In the tradition of “nazira”, which has been popular in Eastern literature since ancient times, poets developed each other's ideas and interpreted them in a new way. Creative influence is not only copying or imitation, but also an important factor that motivates the birth of a new work of art. In short, the use of elements of tradition and innovation in badiyat serves to express the main idea that should be understood from the content of the work.

Key words: *tradition, innovator, literary text, nazira, predecessors, realism, idea and content, image, prototype, lexicon, metaphor...*

Аннотация: концепция традиции и новаторства может быть ведущим инструментом глубокого понимания алмазных граней слова в литературоведении, согласно его месту в науке и смыслу, выраженному в художественном тексте. В традиции «назира», популярной в восточной литературе с древнейших времен, поэты развивали идеи друг друга и по-новому интерпретировали их. Творческое влияние – это не только копирование или подражание, но важный фактор, мотивирующий рождение нового художественного произведения. Короче говоря, использование элементов традиции и новаторства в бадияте служит для выражения основной идеи, которую следует понять из содержания произведения.

Ключевые слова: *традиция, новатор, художественный текст, видение, предшественники, реализм, идея и содержание, образ, прототип, лексика, метафора...*

An'ana va novator tushunchasi fanda egallagan o'rni va badiiy matnda ifodalayotgan ma'no-mazmunga ko'ra adabiyotshunoslikda so'zning olmos qirralarini teran anglashda yetakchi vosita bo'la oladi. Tushunchaning yoki biron holatning bir ma'nodan tashqari boshqa fikrni ifodalash uchun xizmat qilganda novatorlik hodisasi yuzaga kelishi adabiyot nazariyasi ilmi orqali tushuniladi. Badiiy an'ana va novatorlik adabiyotda aniq bir badiiy-estetik jihatni ifodalovchi, ularning semantik sathdagi me'yordan chekinuvchi so'zlardir. Bunday ma'no va mazmun ma'lum bir termin ostida adabiyot ilmida yangi tushunchalar hosil qilish, obrazlar yaratish uchun xizmat qiladi.

Har bir ijodkorning asarlarida o'zidan oldin yashab o'tgan san'atkorlarning ta'siri seziladi. Bu tabiiy

jarayon bo'lib, ijodiy merosning uzviy davomiyligini ta'minlaydi. Adabiyot, musiqa, rassomchilik yoki boshqa san'at turlarida ijod qilayotgan har bir iste'dod egasi o'zidan oldingi sanat ahillarining asarlari bilan tanishib, ulardan ilhom oladi, ularning uslubidan ta'sirlanadi va ayrim g'oya hamda mazmunlarni qayta talqin qiladi.

Azaldan Sharq adabiyotida mashhur bo'lgan “nazira” an'anasida shoirlar bir-birining g'oyalarini rivojlantirib, yangicha talqin qilgan. Misol uchun so'z mulkingning sultoni Alisher Navoiy ham o'z asarlarida Fariddin Attor, Amir Xusrav, Lutfiy, Jomiy va boshqa shoirlarning g'oyalariga tayanib, ularni yangi mazmun bilan boyitgan. Bundan ko'rish mumkinki, an'ana va novator tushunchasi bugun shakllanib qolgan yangicha

termin emas, balki asrlar davomida sayqallangan ijod na'munasidir.

Bunday holatni nafaqat milliy adabiyotimizda, balki jahon adabiyotida ham uchratishimiz mumkin. Masalan, Fyodor Dostoyevskiy, Balzak va Gogol ijodidan ta'sirlangan bo'lsa, Lev Tolstoy Gomerining epik uslubidan ilhomlangan. Demak, har qanday ijodkor o'zidan oldin o'tgan salafarlari va badiiy yetuk zamondoshlarining ijodlarini, yuksak tajribalarini, mahorat sirlarini o'rganish orqali kamol topadilar. Bu esa adabiyotning asrlardan asrlarga oshishi uchun muhim vosita hisoblanadi. Har bir ijodkor adabiyotning bir qirrasini yanada rivojlantirish orqali unga qo'shimcha ham qilib boradi va badiyat degan go'zal qasrga asos bo'luvchi ijod namunalarini yaratadi. Shuning uchun ham Abdulla Qahhor "klassiklardan o'rganish degan so'z klassik asarlardagi... mehriyoni topishga urinish, topishdan iborat" - deydi. O'rganish – taqlid qilish emas, balki ta'sirlanish, ta'sirlanishning tahlil va tadqiq jarayonidagi badiiy kashfidir"¹

Ijodiy ta'sir faqat nusxalash yoki taqlid qilish emas, balki yangi badiiy asarning tug'ilishiga turtki bo'luvchi muhim omildir. Har bir ijodkor avlodlar tajribasini o'ziga singdirib, uni o'z davri ruhiga moslashtirib, yangicha talqin qiladi. Shu bois, san'at va adabiyot hech qachon o'z rivojini to'xtatmaydi, aksincha, har bir yangi asar o'zidan oldingi ijodiy yutuqlarning davomchisi sifatida yuzaga keladi.

Ijodkorning an'anaviylikdan boshlashi tabiiy, ammo u o'z uslubini shakllantirmasa, faqat o'tmish takroriga aylanib qoladi. O'z davrining badiiy-estetik ehtiyojlarini teran his etolgan ijodkorgina adabiy an'anaga tanqidiy munosabatda bo'lib, o'zining novatorligini ko'rsatishga qodir bo'ladi. Chinakam ijodiy yuksalish esa an'analar va yangilikning uyg'unligida yuzaga keladi. Shunday moziy va zamon nafasini o'zining ijodida uyg'unlashtira olgan adiblardan biri O'tkir Hoshimovdir.

O'tkir Hoshimov ijodi bir so'z bilan aytganda, o'zbek adabiyotidagi realistik an'analar bilan chambarchas bog'liq. U hayotning oddiy, ammo juda muhim jihatlariga e'tibor qaratdi. Uning qahramonlari hayotiy, tabiiy, xalq tiliga yaqin nutqi va samimiy tasvirlari bilan kitobxonning qalbiga yetib boradi. "Dunyoning ishlari", "Bahor qaytmaydi", "Ikki eshik orasi" kabi asarlarida u inson ruhiy kechinmalari, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni badiiy mahorat bilan aks ettirdi. Bu jihatdan u Said Ahmad va Shukur Xolmirzayevning realizm an'alarini davom ettirdi.

Adibning "Daftar hoshiyasidagi bitiklar" asarini mutolaa qilish davomida biz ijodkor ma'naviy olamining

qanchalik keng ekanligini, inson ruhi va qalbidagi nozik tovlanish va ohanglarni ilg'ashga ustaligini, ajdodlar ijodiy merosini chuqur o'rganib, uni o'z asarlarida boyitib, yangicha bir usulda mahorat bilan talqin eta olganligini ko'rishimiz mumkin.

Masalan, tilini tiyish, aytadigan gapini o'ylab gapirish, og'ziga kelgan gapni gapiravermaslik, ortiqcha gapirish inson boshiga kulfat keltirishi g'oyalari qadimdan ijodkorlarimizning asarlarida o'z aksini topgan. Jumladan, Yugnakiy "Hibbat-ul haqoyiqda"

Barchaga teng aytdik, nasihat budir,
 Tilini tiygan kishi oqil ham shudir
 Tilini tiyib, so'zni oz qilgan kishi,
 O'zi ham saqlanur, avj olur ishi. "

deb yozgan bo'lsa, Yusuf Xos Hojib quyidagicha yozadi:

Qora bosh yovi bu qizil til turur.
 Necha bosh yedi u, yana ham yeyur,
 Boshing sog'lig'i – chun tiyib yur tiling,
 Tiling istagan kun boshingga yetur.

Alisher Navoiy "Til – shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir. Agar nutq noma'qul bo'lib chiqsa – tilning ofatidir"- deb yozgan. Albatta yuqoridagi e'tiroflar tilning naqadar ulug' narsa ekanligi, so'zni qadri esa har narsadan ustun ekanligini yana bir isbotlaydi. Barchasida so'zni o'z o'rnida qo'llay olmaslik, yoki uni noto'g'ri qo'llash inson boshiga kulfat keltirishi haqida aytilgan. Har bir badiiy ifodada obrazlarning nihoyatda go'zal ifodalanganini ko'rish mumkin.

Biz tahlil markaziga tortgan ijodkorimiz O'tkir Hoshimov esa mazkur masalaga ko'chma ma'noda qaraganligini va bu orqali leksik qatlamda yangi ma'no ifodalash mumkinligini isbotlagan. Adib fikrga majoziy qarab, asosan xulq masalasini birinchi o'ringa chiqaradi. Buni quyidagi jumlada ko'rishimiz mumkin: "Dunyoda eng aqlli jonivor– baliq! Birinchidan, soqov. Ikkinchidan, muttasil dumini likillatadi!,- deb yozadi.

Ushbu fikrlari orqali ijodkor o'zidan oldingi ustozlari aytmoqchi bo'lgan g'oya va mazmunini saqlab, tilini tiya olgan odamni aqlli inson deya sanaydi. Baliq og'ziga kelganini vaysayvermagani uchun aqlli sanalsa, doimo dumini likillatib tinimsiz harakatda bo'lishi, erta-yu kech mehnat qilib tinim bilmasligi uni yana bir karra yuksaltiradi. Masalaga boshqacha nigoh bilan qaraydigan bo'lsak, O'tkir Hoshimov baliq obrazi orqali laganbardor insonlar prototipini yaratganini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni "boshqalarning gapini ma'qullab turadigan, ularga qarshi yurak yutib biror og'iz so'z aytolmaydigan, doimo dumini likillatib ular

¹ Abdulla Qahhor. Yoshlar seminarida so'zlangan nutqdan (1944) <https://ziyouz.com/portal-haqida/xarita/matbuot/sovet-davri-matbuoti/abdulla-qahhor-yoshlar-seminarida-so-zlangan-nutqdan-1944>

xizmatiga qo'l qovushtirib turadigan odamlar aqllidirlar. Shu laganbardorliklari uchun har doim ularning ishlari "besh"². Shunday qilib baliqqa qiyoslashi, bu obraz orqali aytmoqchi bo'lgan g'oyasi bu adabiyotimizdagi ijodiy tajdiddir.

Ko'rib o'tganimizdek til va so'z orqali bir necha ma'nolar chiqarishimiz mumkin. Bularning barchasida so'zning badiiy kuchi markazga chiqadi. Ko'rib o'tganimizdek novatorlik nafaqat leksik jihatdan, balki ma'naviy jihatdan ham yangilanish hosil qilishi mumkin.

Masalan, turli davr va xalqlar adiblari ayol haqida o'zining bir necha fikrlarini keltirganlar. Ayolning tarifini doimo e'zozlaganlar. Ayolning qalbini, ichki dunyosini anglash va tushunish erkaklardan juda katta mahorat va bilim talab etadi. Ayol qalbi go'yo mustaqil ritm bilan yashaydi, unga haddan tashqari yaqinlashsang, beg'arazlik yoki shaxsiy hududga tajovuz sifatida qabul qilinishi mumkin. Aksincha, biroz uzoqlashsang, qiziqish va ehtiyoj paydo bo'lishi mumkin. Badiiy adabiyotda ayol tabiatiga xos bu xislatlar tasvirlanishini ko'plab asarlarda uchratishimiz mumkin. Jumladan, Lev Tolstoyning "Anna Karenina" asarida Anna va Vronskiy o'rtasidagi munosabatda ushbu qonuniyatni ko'rish mumkin. Anna Vronskiyga o'zini butunlay topshirgach, u bosim his qila boshlaydi, biroq Vronskiy undan uzoqlashganda, Anna uni yanada ko'proq qidiradi. Yoki Frensis Skott Fitsjeraldning "Buyuk Getsbi" asaridagi Getsbining Daysi bilan bo'lgan muhabbati ham shu prinsipga yaqin. Daysi Getsbi hayotida yo'q bo'lganida, uni orzu qiladi, biroq yaqinlashgach, undan uzoqlashishga moyillik bildiradi. Chingiz Aytmatovning "Jamila" qissasida Jamila va Doniyorning munosabatlarida ham bir-birini tushunish

va yaqinlashish jarayoni sekin kechadi. Dastlab Jamila Doniyorini sezmaydi, ammo u uzoqlashgach, yuragida unga nisbatan ehtiyoj va muhabbat paydo bo'ladi. Bu holat ko'plab sevgi hikoyalari va romanlarda uchraydi, chunki inson tabiati paradoksal bo'lib, his-tuyg'ular doimiy harakatda bo'ladi. Ayol xarakteridagi bu nozik jilvalanishlar ko'p asarlarda o'z aksini topgan, ammo O'. Hoshimov "Ayol qalbi teskari magnitga o'xshaydi: yaqinlashsang– uzoqlashadi, uzoqlashsang – yaqinlashadi", - deya magnitga qiyoslashi originallikdir. Yuqorida berilgan jahon adabiyotiga doir fikrlar umumiy ko'rinish natijasida yuzaga kelgan xulosalar bo'lsa, O'tkir Hoshimov ijodida bu masala juda siqiy fikrlar orqali katta ma'noni ifodalashi ham bir yutuqdir. O'tkir Hoshimovning badiiyati ko'hna quduqlardan suv ichib, zamonaviylikka qarab borayotgan zabardast ijod namunasidir.

Xullas, badiyatda an'ana va novatorlik unsurlarining qo'llanilishi asar mazmunidan anglanishi kerak bo'lgan asosiy fikrni ifodalashga xizmat qiladi. Bu bilan esa so'zni tejash va nutqni takrordan xalos qilish vazifasi bajariladi.

Shunday qilib, adabiyotda qo'llanilayotgan mutanosiblik shakl orqali ham, mazmun orqali ham umumiylik tamoyillari orqali o'rganilganda xolisona xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Yangi tushunchalarning ochiq yoki yashirinligi shoirning ijodiy niyati bilan bog'liq. Bu jarayonda tadqiqotchi o'z e'tiborini she'r va undagi holat muvozanatiga qaratadi. Qo'llanilayotgan navator tushunchaning matn tabiatiga mosligi masalasi ham tadqiqotchi kuzatuvidan chetda qolmasligi lozim. Novatorlikni hosil qilgan so'z silliq, dag'al, siqiy yoki o'zlashma so'zlar ishtirokida hosil bo'lishi mumkin.

² <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/said-ahmad-1920-2007/said-ahmad-qoplon-hajviya>

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами –Т.: Фан, 1989.
2. Аристотель. Поэтика (Поэзия санъати ҳақида). Масъул муҳаррир И.Султон. – Т.: F.Фуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
3. Умунов Х. Адабиёт назарияси. – Т.: Шарқ, 2002.
4. Rajabov T. Zamonaviy o'zbek she'riyatida badiiy ko'chim poetikasi: Filol.fan.fal.dokt...diss. – Buxoro, 2023.

Saodat LATIPOVA,
BuxDU, Matnshunoslik va adabiy
manbashunoslikyo'nalishi
2-bosqich magistranti

“ME’ROJNOMAYI TURKIY” DA AHLI BAYT TALQINI

Annotatsiya: “Me’roj” Alloh taolo so’nggi payg’ambari Muhammad sollallohu alayhi vasallamni Quddusi sharifdan yuqoriga, ya’ni O’zining huzuriga ko’tarishidir. Shu hodisaga bag’ishlab yozilgan asarlar “Me’rojnoma” deb ataladi. Mazkur maqolada hozirgi kunda Buxoro davlat muzey-qo’riqxonasi huzuridagi “Hujjatlar” fondida 23497/ 11 inventar raqami ostida saqlanayotgan turkiy tildagi “Me’rojnoma” asarida Payg’ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning ahli baytlari bilan bog’liq badiiy mulohazalar ifodalangan. Bu badiiy ifodalar asarning Muhammad sollallohu alayhi vasallam vafotlari bilan bog’liq qismida berilgan.

Kalit so’zlar: toshbosma, Me’rojnoma, ahli bayt, motam, firoq, Muhammad(s.a.v)

Аннотация: «Мираж» — это вознесение последнего пророка Аллаха, Мухаммада (мир ему), из Священного Иерусалима к самому Всевышнему. Произведения, посвященные этому событию, называются «Миражнаме». В данной статье рассматривается тюркоязычное произведение «Миражнамаи туркий», которое в настоящее время хранится в фонде «Документы» при Государственном музее-заповеднике Бухары под инвентарным номером 23497/11. В этом произведении представлены описания членов семьи Пророка Мухаммада (мир ему), связанные с событиями, произошедшими после его смерти.

Ключевые слова: ксилография, Миражнама, ахль аль-бейт, траур, разлука, Мухаммад(с.а.в)

Annotation: “Me’raj” refers to the ascension of the last Prophet of Allah, Muhammad (peace be upon him), from the Holy Jerusalem to the presence of the Almighty. Literary works dedicated to this event are called “Mi’rajnamas.” This article explores the Turkic-language work Mi’rojnoma, which is currently preserved under inventory number 23497/11 in the “Documents” fund of the Bukhara State Museum-Reserve. The work contains descriptions of the family members of the Prophet Muhammad (peace be upon him), depicted in the context of events related to his passing.

Key words: woodblock printing, Me’rajnama, Ahl al-Bayt, mourning, separation, Muhammad(PBUH)

Kirish. Adabiyotda Payg’ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning Me’rojga ko’tarilishlari bayon etilib, shu hodisaga bag’ishlab yozilgan asarlar me’rojnoma deb ataladi. Bu muborak zotning dastlab samoga ko’tarilishlari haqida Qur’oni Karimning “Isro” surasida ma’lumot berib o’tilgan. Islom dini tarixida alohida ahamiyat kasb etgan ushbu voqea yoritilgan asarlardan biri “Me’rojnoma” hisoblanib, uning turkiy tildagi bir necha nusxalari bizgacha yetib kelgan. Shulardan biri “Me’rojnoma” asari bo’lib, bu asar hozirgi kunda Buxoro davlat muzey-qo’riqxonasi huzuridagi “Hujjatlar” fondida 23497/ 11 inventar raqami ostida saqlanadi. Asar 47 sahifadan iborat, muallifi noma’lum asar hisoblanadi. Hajman kichik bo’lsa-da, ammo asarda payg’ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning Me’rojga ko’tarilish hodisalari o’ziga xos tarzda bayon etilgan. Bularning bari turkiy tilda, nastaliq xatida bitilgan. Asar muqovasi bezaklar bilan ishlangan, varaqlari novvot rangda. Har bir varaq alohida ramka ichiga solinib yozilgan. Muqovada esa asar nomini alohida doira ichida berilganini ko’rishimiz mumkin. Asarning ilk sahifasidagi ma’lumotlarga tayanib shuni aytish mumkinmi, “Me’rojnoma” hijriy

1332, milodiy 1914 –yilda ko’chirilgan bo’lib, muallifi ko’rsatilmagan. Asar Mullo Mirzo Ahmad sahhofning topshirig’iga binoan Toshkentda Arifjonov “G’ulomiya” matbaasida chop ettirilganligi aytib o’tilgan. Bu ma’lumot esa fors tilida berilgan. (Dar viloyati Toshkent dar chop honayi G’ulomiya dar orastayi shud). Bu asar o’zbek mumtoz adabiyotining diniy-didaktik janridagi muhim namunasidir. Asarda Muhammad alayhissalomning me’rojga chiqish voqealari bilan bir qatorda, ahli bayt a’zolariga e’tibor berilgani, ularning axloqiy, ruhiy, oilaviy jihatlarini poetik til bilan tasvirlangani muhim jihatlardan biridir. Ayniqsa, Hazrati Fotimaning (r.a.) vasiyati, Hazrati Alining (r.a.) dardli motamlari, o’g’illar Hasan va Husanning onalari uchun aza turish holatlari ko’ngilni larzaga soladi.

Asosiy qism. “Me’rojnoma” asarini shartli ravishda 2 qismga ajratib olishimiz mumkin: 1. Payg’ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamning me’rojga ko’tarilish hodisalari 2. Asarda ahli bayt tasviri. Aytish mumkinki, ushbu ta’rif asarning o’ziga xosligini ko’rsatishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ma’lumki, Rasululloh (s.a.v)ning ahli baytlariga u muborak zotning farzandlari va nabiralari kiritiladi.

Buni kengroq ko'rinishda talqin etsak, o'g'illari: Qosim, Abdulloh, Ibrohim (chaqaloqligida vafot etgan); qizlari: Zaynab, Fotima, Ruqayya, Ummu Gulsum; nabiralari: Zaynab va Abul Os ibn Robidan: Ali va Umoma, Hazrat Ali ibn Abu Tolib(r.a) bilan Fotima(r.a)dan; Hasan, Husan, Muhassin, Ruqayya, Ummu Gulsum, Zaynab; Ruqayya va Hazrat Usmon ibn Affondan: Abdullohlar Rasulullohning ahli baytlari sifatida e'tirof etiladi. Bu haqda turli manbalarda ma'lumotlar mavjud. Jumladan, Qur'oni karimning "Azhob" surasining 33-oyati Muhammad alayhissalomning ahli baytlari bilan bog'liq holda nozil bo'lgani haqida turk yozuvchisi Nurdan Damlaning "Hazrati Fotima roziyallohu anho" kitobida "Ahli baytning besh a'zosi" qismida aytib o'tilgan¹.

"Me'rojnoma'y turkiy"dagi keltirilgan tasvirlar aynan shu ma'lumot bilan mos tushadi. Chunki unda Rasuli Akramga eng yaqin zotlar: Fotima(r.a) va Ali(r.a), ularning o'g'illari Hasan va Husan bilan bog'liq tasvirlar asosiy o'rin egallaydi. Asarning me'roj bilan bog'liq voqealar tasviri tugagandan so'ng Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning vafotlari bilan bog'liq voqealar bayon etilgan. Bunda alohida urg'u Muhammad alayhissalomning ahli bayti – yaqinlari va avlodlarining qayg'uli holatiga alohida urg'u qaratilgan. Payg'ambarimizning vafotlari faqat ummat uchun emas, balki u kishining ahli bayti uchun og'ir musibat sifatida tasvirlanadi. "Me'rojnoma'y turkiy"da bu holat marsiya xarakterida berilgan. Fotimayi Zahro raziyallohu anho, Ali karamallohu vajhah va Hasan-Husanlar ul zotning vafot xabarlarini eshitib, chuqur iztirobga tushadilar.

Dushanba kun Rasul namoz imo birlan

Ado qilib mashg'ul erdi Xudo birlan

Yig'lar erdi ul Fotima azvoj birlan.

Hasan-Husan yig'lar erdi, ko'ring emdi.

Fotimani chorlab Rasul va'da qildi.

Ko'b yig'lamang, ko'zum nuri ,farzand dedi.

Olti oydin so'ngra borg'un dedi.

Borg'oning meni oldimga ham yaqin edi.

Bu misralarda Rasululloh Muhammad sollallohu alayhi vasallamning vafotlari oldidan sodir bo'lgan holatlari tasvirlanadi. Asarda keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Rasuli Akramning vafot etgan kunlari aniq ko'rsatilgan – dushanba kuni. U zotning oxirgi amallaridan biri sifatida – namoz o'qish – ya'ni Allohga ibodatda bo'lish tasvirlanadi. "Namoz imo birlan" degan ibora u zotning jismonan zaiflashganini bildiradi – ul zot to'liq holatda emas, faqat imo – ishoralar bilan namoz ado qilganlar. Bu holatdan eng birinchi Fotima (r.a) iztirobga tushib yig'laydilar. Shundan so'ng bu yig'i "azvoj" – ya'ni onalarimiz (Payg'ambarimizning ayollari)

bilan birgalikda davom etadi. Bu yig'i oddiy motam emas, balki ilohiy rahmatdan ayrilish oldidan his qilinayotgan og'riq edi. Fotimaning yig'isi, bir tomondan, qiz sifatida otadan ayrilayotgan dard bo'lsa, boshqa tomondan, risolat nuridan ajralayotgan ummatning timsoli edi. Bu motam holatiga ahli bayt davomchilari – Hasan va Husan ham sherik bo'lishadi. "Me'rojnoma'y turkiy"ni tadqiq qilish jarayonida guvoh bo'ldikki, asarda ko'p o'rinlarda "emdi" (hozirgi o'zbek adabiy tilidagi "endi" shakli) so'zi radif sifatida kelgan. Bu o'rinda Hasan va Husan yig'isi tasviriy badiiy ta'sirchan tarzda ifodalangan bo'lib, ularga nisbatan "ko'ring emdi" birligi qo'llangan. Bu orqali "Ko'r, voqeaga guvoh bo'l" shaklida o'quvchiga murojaat etiladi. Misralarni o'qir ekan, o'quvchi bevosita tasvir usuli orqali hodisaga yaqinlashadi. Voqealar rivoji Fotima bilan bog'liq voqealar orqali davom etadi. Rasululloh hayotlarida munosib o'rin egallagan Fotima otasining xastaligi uchun hammadan ko'p azob chekadi. Buni sezgan Rasul alayhissalom Fotimani yoniga imlab, yaqin kunlarda ular diydorlashishi haqida xabar beradi. "Hijratning o'n ikkinchi yilida Rasululloh sollallohu alayhi vasallam oltmish yoshdan o'tgandilar. Bir kuni betoblanib qoldilar. Boshlariga qattiq og'riq kirdi. Otalarining chekayotgan iztiroblari Fotima onamizni juda qayg'uga solar va "Voh, otajonim!" deb qayg'ularini oshkor etardilar..

Rahmat va shafqat Payg'ambari sollallohu alayhi vasallamning ahvollari ancha og'irlashganini his etib, qizlari Fotimani huzurlariga chaqirdilar. Otajonining isitmadan lov-lov yonayotganlarini ko'rgan Fotimayi Zahro onamiz:

– Voh, otajonim! Voh, Payg'ambar otajonim! – dedilar. Qalb iztiroblarini shu tarzda izhor etdilar.

Ikki Olam Sarvari sollallohu alayhi vasallam yakka-yu yagona dilbandlarining boshini o'zlari tomon egib, qulog'iga bir narsalarni shivirladilar. Fotima onamiz yig'lay boshladilar.

Biroz o'tib, yana sevimli qizlarining qo'llaridan tutib o'zlari tomon tortdilar va yana quloqlariga bir gap aytdilar. Bu safar Fotimayi Zahro onamizning chehralarida tabassum paydo bo'ldi.

Bir chehrada qisqa fursat oralig'ida qayg'u bilan sevinchning ifodalanishiga ajablangan Oisha onamiz:

– Ey Fotima! Sizni avvaliga yig'latib, so'ngra kuldigan nima edi? – deb so'radilar. Fotima onamiz bu haqida hozir ma'lum qilmasliklarini aytib, uzr so'radilar.

Keyinroq ularning ma'lum qilishicha, Rasululloh sollallohu alayhi vasallam va Fotimayi Zahro onamizning o'rtalarida quyidagicha suhbat bo'lib o'tgandi:

Sarvari olam sollallohu alayhi vasallam qizlariga:

– Do'stim Jabroil mendan Qur'oni Karimni har yili bir

¹ Nurdan Damla. Suyuklimiz gul'unchasi. Hazrati Fotima roziyallohu anho. –Toshkent: Munir nashriyoti, 2024.349-352-b.

marta xatm qilib berishimni so'rardi. Bu yil ikki marotaba bo'ldi. Bundan shuni angladimki, ajalim yaqinlashmoqda, – deb marhamat qilgandilar.

Fotima onamiz bu mash'um xabarni eshitishlari bilanoq yig'lay boshlagandilar. Habibi Akram sollallohu alayhi vasallam bu qayg'uli xabar ortidan qizlarini ovutish, ularning sabr-u bardoshlarini ortirish maqsadida xushxabar ham aytgandilar:

– Ahli baytim ichida sen menga birinchi bo'lib yetishasan, - deb marhamat qilgandilar.²

Islom manbalarida keltirilishicha, Hazrati Ali ahli baytning munosib a'zosi hamda Rasulullohning kuyovi,, ilm, sabr, jasorat va imon timsoli sifatida gavdalanadi. "Me'rojnomayi turkiy"da Rasuli Akram vafot etgan paytda ahli bayt a'zolarining qalbidagi chuqur dard tasvirlanar ekan, Ali bu yerda sabr timsoli sifatida ko'rinadi. Fotima raziyallohu anho vafotlari yaqin qolganini sezgach, birinchi o'rinda Hazrat Aliga vasiyat qilib ketadilar. Bu voqea asarda **"Hazrati bibi Fotima raziyallohu anho Hazrat Aliga vasiyat qilg'onlari"** sarlavhasi asosida beriladi.

Ketarmen Shohimardon, emdi siz yaxshi qoling derman

Vasiyatlar qilay sizga qulog'ingga iling derman.

Qoshimda lahza o'tturing quloq onga soling derman

Ki mandin so'ng hechuk seni har dam holing derman

Na yerda sarg'oyib qolg'o bu ikki bolang derman

degan misralari bilan boshlanadi.

Misralardan ko'rinadiki, bular Bibi Fotimaning vafotidan oldin Hazrati Aliga qilgan vasiyatlarining boshlanishidir. "Ketarmen Shohimardon" degan ifoda

bilan u o'zining bu foni dunyodan ko'chayotganini, ayriliq soat yaqinlashayotganini bildiradi. Bunda Hazrat Aliga nisbatan "Shohimardon" nomi bilan murojaat qilingan. Bu murojaat esa xayrlashuv sahnasining ruhiy mas'uliyatini oshiradi. Bu vasiyatlar oddiy oilaviy maslahatlar emas, balki ummat tarixida iz qoldiruvchi ruhiy merosdir. Bunda eng mas'uliyatli yuk hazrat Alining yelkasiga tushadi. Chunki Fotima unga Hasan va Husanni omonat qilib ketayotgan edi. Fotima(r.a) Hazrat Ali(r.a) dan yonida biroz sukut ila o'tirishni, so'zlariga e'tibor berishni so'raydi. "Nechuk seni har dam holing derman" degan misra esa, vafotidan so'ng Hazrat Ali (r.a)ning holidan doimo boxabar bo'lolmasligini bildirimoqda. Bu esa syujetning dardli bir uzvi sifatida yuzaga chiqadi.

Xulosa. "Me'rojnomayi turkiy"da ahli bayt siymolari o'ziga xos tarzda tasvirlangan. Asarda Fotimayi Zahro, Ali, Hasan va Husan obrazlari Rasululloh vafotlari bilan bog'liq holda alohida e'tibor bilan yoritilgan. Bu tasvirlar orqali ahli baytga chuqur hurmat va muhabbat aks ettiriladi. Rasulullohning vafoti, ularning qalbidagi qoldirgan iztirob juda ta'sirli ifodalanadi. Ayniqsa, Fotima va Hazrati Ali obrazlarida sabr va chidam ko'rsatkichlari chuqur aks etadi. Voqealar muborak zotning yaqinlarining faqatgina oilaviy emas, balki ummat oldidagi ma'naviy o'rnini ham yoritadi. Vidolashuv sahnalari ta'sirchan ruhda qalamga olinadi. Tasvirlarda Fotima raziyallohu anho nafaqat o'z otasi uchun qayg'urgan farzand sifatida, balki mehribon ona va rafiqa sifatida ham gavdalanadi. Bunga asarning bir qator o'rinlarida guvoh bo'lishimiz mumkin.

² Abdukamol Abduljalilov. Fotima roziyallohu anho. "Credo Print group" nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2024. 128b. 83-86-bet

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири (Таржима ва тафсир муаллифи Абдулазиз Мансур). – Тошкент, 2004.
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф "Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси", "Ҳилол" нашриёт-матбааси, 2023.3-жуз
3. Me'rojnomayi turkiy. Toshbosma. 1914. Buxoro davlat muzey-qo'riqxonasi "Hujjatlar" fondi. 23497/ 11.
4. Бухорий "Ал-жомий ас-саҳих", 3-китоб. – Тошкент, 1991.
5. Abdukamol Abduljalilov. Fotima roziyallohu anho. – Toshkent: "Credo Print group" nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024.
6. Nurdan Damla. Suyuklimiz gulgu'unchasi. Hazrati Fotima roziyallohu anho. – Toshkent: Munir nashriyoti, 2024.

Bahora AVAZBERDIYEVA,
Navoiy davlat universiteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
201-guruh talabasi
bahoraavazberdiyeva@gmail.com

“SINCHALAK” QISSASIDAGI ARXAIZM VA ISTORIZMLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada Abdulla Qahhorning “Sinchalak” qissasi lingvopoetik jihatdan tahlil qilinib, undagi arxaizm va istorizmlarning badiiy-funksional xususiyatlari ilmiy asosda yoritiladi. Asarda uchraydigan tarixiy leksik birliklar muallifning badiiy maqsadlariga xizmat qiluvchi vosita sifatida o'rganiladi. Ushbu til qatlamlari matnning estetik yuklamasini kuchaytirish, tarixiy-realist tasvirni yaratish, vaqt va makon chegaralarini aniq belgilashda muhim rol o'ynaydi. Maqolada arxaizm va istorizmlarning leksik-semantik tahlili, ularning badiiy kontekstdagi kommunikativ va ekspressiv funksiyalari asosli tarzda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *arxaizm, istorizm, o'zbek adabiyoti, badiiy til, tarixiy leksika, leksik tahlil, semantik xususiyat, ekspressivlik, lingvopoetika, stilistika.*

Annotation: this article presents a linguopoetic analysis of Abdulla Qahhor's story “Sinchalak”, focusing on the artistic and functional properties of archaisms and historicisms. The study explores the use of historical lexical units as stylistic instruments that contribute to the aesthetic quality of the text and help construct a historically grounded narrative. Special emphasis is placed on the lexical-semantic characteristics of these elements and their communicative and expressive functions within the literary context.

Key words: *archaism, historicism, Uzbek literature, literary language, historical vocabulary, lexical analysis, semantic features, expressiveness, linguopoetics, stylistics.*

Аннотация: в статье проводится лингвопоэтический анализ повести Абдуллы Каххара «Синчалак», в центре внимания – художественно-функциональные особенности архаизмов и историзмов. Исследуются исторические лексические единицы как стилистические средства, усиливающие эстетическую нагрузку текста и способствующие созданию реалистического исторического повествования. Особое внимание уделяется лексико-семантическим характеристикам данных элементов, а также их коммуникативным и экспрессивным функциям в рамках художественного контекста.

Ключевые слова: *архаизмы, историзмы, узбекская литература, художественный язык, историческая лексика, лексический анализ, семантические особенности, экспрессивность, лингвопоэтика, стилстика.*

Kirish. Tilimiz taraqqiyoti rivojlanish jarayonida barcha sohalarida o'zgarishlar kuzatilgan, bunday holatni biz tilimiz leksikasida ko'rishimiz mumkin. Tilimizda ayrim so'zlarning eskirishi, iste'moldan chiqib ketishi jarayonlari sodir bo'lsa, boshqa holatlarda yangi so'zlarning paydo bo'lishi kuzatiladi. Adabiy tilimizda eskirgan so'zlar eski qatlamni, yangi so'zlar esa yangi qatlamni, ya'ni neologizmlarni tashkil etadi. Bundan tashqari lug'atimiz tarkibida ikki qatlamdan tashqari yana bir qatlam mavjud bo'lib, adabiy til uchun odatdagi, eskilik va yangilik bo'yog'i bo'lmagan qatlam ham mavjuddir, bu qatlam zamonaviy qatlam yoki neytral qatlam deb ataladi. Shuning uchun biz o'zbek tili leksikasini shartli ravishda uch asosiy qatlamga bo'lamiz¹:

Zamonaviy qatlam;

Eski qatlam;

Yangi qatlam;

O'zbek tilining til sifatida shakllanishi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bu jarayon ancha murakkab bo'lib, tilimiz vaqt o'tishi natijasida yangi leksik birliklar va shakllarni qabul

qilgan. Bu jarayonda ba'zi ko'hna so'zlarimiz o'z ma'no qatlamini o'zgartirgan bo'lsa, ayrim so'zlar tarixiy jarayonlar fonida o'zining ahamiyatini yo'qotgan. Shuning uchun eski qatlam ikkiga bo'linadi: 1) arxaizmlar; 2) tarixiy so'zlar ya'ni istorizmlar hisoblanadi. Buning misolini biz tilimizda shakllangan arxaizm va istorizmlarda ko'rishimiz mumkin. Tilimizda hozirgi kunda uchraydigan so'zlarning eskirib qolgan ko'rinishlari arxaik so'zlar hisoblansa, vaqt va davr o'zgarishi natijasida iste'moldan chiqib ketgan so'zlar tarixiy so'zlar ya'ni istorizmlar deb ataladi. Buni “Tarixiy so'zlarda predmet ham, nomi ham eskirgan bo'ladi, arxaizmda esa predmet yoki hodisa yangi nom bilan yuritiladi. Tilda so'zlarning arxaiklanishi asta-sekin amalga oshadi”² – deb ko'rsatadi. Arxaizmlarni bildiradigan so'zlar bugungi hayotda ham borligi sababli ularni bildiradigan zamonaviy nomlar ham tilimizda uchraydi.

Mavzuga oid adabiyotning tahlili (Literature review). Abdulla Qahhor o'zbek adabiyotidagi o'z o'rniga ega ijodkorlardan hisoblanib, uning asarlari o'zbek tilidagi

¹ Sh. Abdurahmonov va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 1980.

² Қиличев Э. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Бухоро: Университет, 2009. 108-б.

tarixiy va zamonaviy o'zgarishlarni birday jamlagan. Chunki yozuvchi yashagan davr bevosita o'zbek tilining adabiy til sifatida shakllanayotgan davriga to'g'ri keladi. Shuning uchun Abdulla Qahhorning "Sinchalak" qissasida xalqning kundalik turmush-tarzini, urf-odatlarini va ijtimoiy hayotini tasvirlashda foydalangan so'zlarining ayrimlari yillar o'tishi natijasida istorizm va arxaizmlarga aylangan. Bu esa bizga o'sha davrdagi ijtimoiy muhit to'g'risida to'liqroq tasavvur paydo etishga yordam berish bilan bir qatorda shu vaqt mobaynida tilimizda sodir bo'lgan ijtimoiy jarayonlarni solishtirish va bugungi kundagi adabiy tilimiz bilan solishtirish imkoniyatini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

"Sinchalak" qissasidagi qo'llanilgan arxaizm va istorizmlarning leksik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning tilshunoslikdagi ahamiyatini ko'rsatishdir. Yozuvchi Abdulla Qahhorning asaridagi arxaizm va istorizmlarning o'ziga xosligi, ularning ta'siri natijasida adabiy tilda yuzaga kelgan o'zgarishlar va asar yaratilgandan so'ng o'tgan yetmish yil mobaynida so'zlarning qo'llanish doirasi hamda ularning bugungi kundagi tilga ta'siri o'rganildi. Bunda tahlilga asarning 2021-yilda Toshkentda "Ilm-ziyo – zakovat" nashriyotida nashr etilgan nashri asos qilib olindi.

Ushbu tadqiqotda deskriptiv- tahliliy metod, lingvistik-statistik yondashuv hamda komparativ usul asos qilib olindi. Ushbu birliklar leksik-semantik xususiyatlari, shakl va mazmun jihatidan zamonaviy til bilan farqlari asosida o'rganildi.

Tahlil davomida:

a) arxaizmlar va istorizmlarning matndagi kontekstual qo'llanishi,

b) ularning uslubiy vazifasi va badiiy-estetik yuklamasi,

d) Qahhor tilida ularning mavjudligi sabablari va muallif maqsadi tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). "Sinchalak" qissasini o'qish davomida sobiq Sho'rolar davrining ta'siri ostida ishlatilgan so'zlar, arxaizmlar va istorizmlarning o'ziga xos xususiyatlari yaqqol seziladi. Mustabid tuzum davri o'zbek tiliga bir qator ruscha va idilogik terminlarni olib kirgan bo'lib, bu terminlar o'sha davrda siyosat va ijtimoiy hayotda faol qo'llangan. Bu so'zlarning ayrimlari hozirgi kunda ishlatilsa-da, o'z ma'no qatlamini yangi ma'nolarga o'zgartirgan:

Sekretar so'zi asarda o'sha davrdagi ba'zi tashkilotlar, xususan partiya tashkilotlarida saylab qo'yiladigan rahbar xodimni bildirgan³. Bu so'zning izohlangan ma'nosi mustaqilligimiz yillarida o'z-o'zidan iste'moldan chiqib ketdi: *Tohirjon Nosirov rayon partiya komitetining sekretarligiga yaqinda saylangan bo'lib, hozir rayon bilan tanishib yurgan edi* (3-bet).

O'rtoq so'zi esa sobiq tuzum jamiyatidagi kishilar bir-biriga hurmat ma'nosida ishlatgan va so'zning bu ma'nosi bugungi kunda o'z ahamiyatini yo'qotgan, xalq o'rtasida faqat do'stlik ma'nosida ishlatilmoqda: *...O'rtoq Nosirov, mumkinmi... Kolxozga borgan ekansiz...Yo'q ekanman* (12-bet).

Partiya so'zi ma'lum sinfnin siyosiy tashkilot bo'lib uyushgan va shu sinf manfaatlarini himoya qiladigan, uning dushman sinflar bilan kurashiga rahbarlik qiladigan, shu sinf manfaatlarini himoya qiladigan eng aktiv qism⁴. Bugungi kunda partiya so'zining qo'llanish doirasi ancha toraygan: *Gap shuki, biz, byuro a'zolari kengashib, "Bo'ston" partiya tashkilotining sekretarligiga sizni tavsiya qilishga qaror berdik* (10-bet).

Oblast so'zi esa sobiq tuzumda bir necha tumanni o'z ichiga olgan yirik ma'muriy territorial birlik⁵ sifatida qo'llanilgan va sobiq tuzum respublikalaridan keyingi yirik hududiy birlik sifatida qaralgan. Mustaqillikdan so'ng esa bu so'zning o'rnini *viloyat* so'zi egalladi va bu so'z arxaizmga aylandi: *Kanal bo'yidagi soya-salqin choyxona avtobus bekati markaziy gazetalardan birining oblastdagi maxsus muxbiri A'zamjon uchrab qoldi* (20-bet).

Komsomol so'zi коммунистический союз молодёжи so'zlarining qisqartmasi bo'lib, yoshlar tashkiloti ma'nosida qo'llangan. Bugungi kunda bu so'z istorizmga aylangan: *Kim aytadi sizni komsomol tarbiyasini olgan qiz deb!* (12-bet).

Rayon sobiq tuzum davrida oblastning tarkibiy qismi bo'lib, bu so'z hozirgi kunda *tuman* so'ziga to'g'ri keladi⁶. Bu so'z arxaizmdir: *Qalandarov obkomga uchramay, rayonga qaytdi, xuddi odam so'yib kelib, pichog'ini topshirayotgan bir vazohatda arizani Nosirovning stoliga qo'ydi* (181-bet).

Brigadir mehnatning muayyan bir turini bajarish uchun tuzilgan kollektiv boshlig'i ma'nosida qo'llanilgan va ayni damda tarixiy so'zdir⁷: *Ariza bundan o'n to'rt oy burun yozilgan bo'lib, Normat Badalov degan komsomol a'zosi brigadir Zulfiqorovni qo'sh xotinlikda ayblar va bunga panja ortidan qarab kelgan kommunistni juda qattiq tanqid qilar edi* (41-bet).

Kolxoz so'zi sobiq Sho'rolar hududida, shu jumladan, O'zbekiston hududida ham keng tarqalgan bo'lib, rus tilidagi "коллективное хозяйство" so'zlarining qisqartmasi sanalib, bu so'z o'sha tuzum davrida asosiy mehnat qurollarini umumlashtirishga va birgalashib mehnat qilishga asoslangan xo'jalik⁸. Bu so'z mustaqillikka erishganimizdan so'ng ham oddiy aholi o'rtasida qishloq xo'jaligiga oid terminlarda faol qo'llanilgan hamda hozirgi davrda xalqimizning og'ir kunlaridan qolgan tarixiy so'z hisoblanadi: *Eshon kolxozda nimalar bo'layotgani, odamlar deyayotgani haqida beradigan son-sanoqsiz savolini Qalandarov shu gapdan boshlamoqchi deb o'yladi* (176-bet).

Galife odatda etik bilan kiyiladigan yoni chiqqan shim⁹

³ O'zbek tilining izohli lug'ati 2-tom. – Moskva, 1981. 34-bet.

⁴ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 575-bet.

⁵ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 517-bet.

⁶ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 613-bet.

⁷ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 143-bet.

⁸ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 393-bet.

⁹ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 184-bet.

nomi bo'lib va bu kiyimning ommalashishida bevosita Stalinning ham kiyinish uslubi ta'sir ko'rsatgan, davr va moda sanoati o'zgarishi natijasida bu so'z xalqimizning kundalik iste'molidan chiqib ketgan. Ammo bu so'zning bugungi kunda ham ishlatilishi moda sanoatining ayrim uslublarini ifodalab kelmoqda: ...*Tizzalari qora moydan yaltiragan galife shim, boshida eski pilotka (16-bet).*

Zveno kolxoz va sovxozlarda eng kichik tashkiliy gruppasi, qism va uning ixtiyoridagi yer-suv, xo'jalik. Bu so'z Sho'rolar tuzumining qulashi va istiqbolimizga erishganimizdan so'ng to'liq tarixiy so'zga aylandi va bugungi kunda umuman qo'llanilish holatlari kuzatilmadi: *To'g'ri, avvallari zveno boshlig'i bo'lgan vaqtlarimda, erim yaxshi edi (27-bet).*

Sostav murakkab butunlikni tashkil etgan tarkibiy qismlar yoki predmetlar majmui¹⁰ bo'lib, bugungi kunda kishilar jamoasini yoki do'stlar davrasini ifodalash uchun qo'llanadi: ...*Modomiki, sostavni ko'paytirish mumkin emas ekan, shu sostavni o'zidan mumkin qadar ko'proq foydalanishga harakat qilishimiz kerak bo'ladi (49-bet).*

Telefonist ayrim boshqa kitoblarda *telefonchi* shaklida ham uchraydi. Telefon so'zining etimologiyasi yunoncha *tele* – "uzoq", *phone* – "tovush" so'zlarining birlashuvidan hosil bo'lgan bo'lib, mazkur so'z telefonchi so'zi uchun asosdir. O'sha davrda telefon stansiyasining xodimi yoki telefon liniyalarini o'tkazuvchi kishi tushunilgan¹¹. Hozirgi kunda bu leksemaning ma'no doirasi o'zgarib, ko'proq telefon ta'mirlaydigan kishini bildiradi: *Kolxozga agronom kerak, telefonist kerak bo'ladi (88-bet).*

Raykom rayon va komitet so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, rayon komiteti, ya'ni majlisini bildirgan, ayrim paytlarda va shu jumladan asarda ham so'zning o'zi rayon sekretari ma'nosida ham ishlatilgan. Yurtimiz mustaqillikka erishgandan so'ng esa bu so'z to'liqligicha istorizmga aylandi: ...*Raykomga murojaat qilishga to'g'ri kelishiga ishora qildi, chunki uning: "Xotin kishi rahbarlik qilsa, kalavanning uchini yo'qotib qo'yaman", - degan gapi ham*

ko'nglining bir uchida turar edi.

Abdulla Qahhorning "Sinchalak" qissasida xalqimizning uzoq o'tmishiga doir so'zlar ham uchraydi. Bu esa xalqning tarixiy xotirasini tiklashga yordam beradi. Masalan, asarda *olatayoq, osma chiroq* kabi so'zlar ham uchraydi. "Sinchalak" qissasida quyidagi iste'moldan to'liq chiqib ketgan so'zlar ham uchraydi: 1. ...*Militsioner qo'lidagi olatayoq bilan yo'lning chetini ko'rsatdi (6-bet).* 2. *Ayvonda xira osma chiroq allanechuk kir yog'du to'kib turibdi (14-bet).*

Poyakilik bu kasb nomi bo'lib, bozordagi tamaki va nosvoy do'konlari rastalariga nisbatan ishlatilgan, ba'zan esa boshqa turdagi savdo-sotiq rastalarida aylanib kashandalarga chektirib yurgan kishiga nisbatan ham ishlatilgan¹². Bu so'z to'lig'icha istorizm sanaladi: *Kifoyatxonning bobosi Matkarim bo'qoq dardchil bir odam, poyakilik qilib ro'zg'or tebratar ekan, kunlardan bir kun bozorda chilim ko'tarib yurib to'satdan o'lib qolibdi (116-bet).*

Bazzoz so'zi esa gazlama sotuvchi savdogar, ya'ni gazlamafurushga nisbatan ishlatilgan, "Gazlamafurush; ipgazlama bilan savdo qiluvchi do'kondor"¹³. Bu so'z ham bugungi kunda o'z ahamiyatini yo'qotgan¹⁴: *Shunda Eramat bazzoz degan bir boy o'likni aravaga soldirib, uyiga jo'natibdi (116-bet).*

Shapshak dialektologik so'z bo'lib, axloq-odobni bilmaydigan, adabsiz; hech narsadan tortinmaydigan; uyalmaydigan¹⁵ degan ma'nolarda ishlatiladi: ...*O'zingizdan katta bir nima deganda nega shapshaklik qilasiz?!*

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Umuman olganda, "Sinchalak" asari o'zbek tili tarixini o'rganishda, ayniqsa leksik qatlamlar, til sathlaridagi o'zgarishlar, ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning tilga ta'siri kabi jihatlarni tahlil qilishda bebaho manba hisoblanadi. Asar tili orqali biz nafaqat adabiy mahoratni, balki xalq tafakkuri, tarixiy muhit, urf-odat va qadriyatlar tizimini ham anglaymiz. Shu sababli bu kabi asarlar lingvistik va madaniy tadqiqotlarda o'zining ilmiy dolzarbligini yo'qotmaydi.

¹⁰ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 69-bet.

¹¹ O'zbek tili izohli lug'ati 2-tom. – Moskva, 1981. 158-bet.

¹² O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 601-bet.

¹³ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. "B" harfi.

¹⁴ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 73-bet.

¹⁵ O'zbek tili izohli lug'ati 1-tom. – Moskva, 1981. 397-bet.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. Qahhor. Sinchalak. – Toshkent, 2021.
2. Sh. Abdurahmonov va boshqalar. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 1980.
3. O'zbek tili izohli lug'ati 2 tom. – Moskva, 1981.
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
5. Э.Қиличев. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Бухоро: Университет, 2009.
6. A. Hojiyev. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – Toshkent, 1985.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jildlik. – Toshkent, 2006.
8. E. Begmatov, A. Madvaliyev. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent, 2013.
9. A. Hojiyev va boshqalar. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent, 1981.
10. A. G'ulomov va boshqalar. O'zbek tili morfem lug'ati. – Toshkent, 1977.

Xumora YUSUPOVA,
Tosh. DO'TAU Ona tili va adabiyoti ta'limi
fakulteti 2-kurs magistranti
tojiyevaxumora@mail.com

ZAYNAB VA OMON DOSTONIDA AYOL JASORATI

Annotatsiya: ushbu maqola “Zaynab va Omon” dostonidagi Zaynab obrazini tahlil qilishga bag'ishangan bo'lib, unda ayolning jasorati, sevgisi va erkinligi yo'lida olib borgan kurashi yoritiladi. Zaynabning qarorlar qabul qilishdagi qat'iyati, mustahkam irodasi va jamiyatdagi mavjud o'tkir qarama-qarshiliklarga bergan javoblari chuqur tahlil etiladi. Maqolada Zaynab timsolida o'z huquqi va baxti uchun kurasha oladigan, hayotiy sinovlarga bardosh bera oladigan ayol obrazi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *Zaynab, Omon, ayol jasorati, sevgi erkinligi, irodali ayol, eski urf-odatlar, jamiyatdagi ayollar, o'zgarish va jasorat, Omon va Zaynabning muhabbati.*

Аннотация: данная статья посвящена анализу образа Зайнаб в дастане «Зайнаб и Омон», в которой раскрывается борьба женщины за смелость, любовь и свободу. Глубоко анализируются решительность Зайнаб в принятии решений, её стойкая воля и реакция на острые противоречия, существующие в обществе. В статье образ Зайнаб представлен как женщины, способной бороться за свои права и счастье, преодолевать жизненные испытания.

Ключевые слова: *Зайнаб, Омон, женская храбрость, свобода любви, решительная женщина, старые обычаи, женщины в обществе, изменения и храбрость, любовь Омона и Зайнаб.*

Annotation: this article is dedicated to the analysis of the character Zaynab in the epic “Zaynab and Omon,” highlighting her struggle for courage, love, and freedom. Zaynab's decisiveness, strong will, and her responses to the sharp contradictions in society are deeply analyzed. The article presents Zaynab as a woman who is capable of fighting for her rights and happiness, enduring life's trials.

Key words: *Zaynab, Omon, female bravery, freedom of love, determined woman, old traditions, women in society, change and courage, the love of Omon and Zaynab.*

Kirish. O'zbek adabiyotining yorqin siymolaridan biri bo'lgan Hamid Olimjon o'zining serqirra ijodida milliy ruh, insoniy qadriyatlar, sevgi va adolat g'oyalarini badiiy yuksaklikda ifodalagan. Ayniqsa, uning “Zaynab va Omon” nomli dostoni o'zbek adabiyotida ayol jasorati, muhabbat erkinligi, va eski urf-odatlar qarshisida inson irodasining ustuvorligini ko'rsatgan asar sifatida muhim o'rin egallaydi. Mazkur doston orqali shoir xalq orasida uzoq yillar davom etib kelgan ayrim noto'g'ri udumlar, ayniqsa, qizlarni o'zlarining ixtiyorsiz unashtirib qo'yishlari holatlari, ularning hayotiy tanlovlariga e'tiborsizlik kabi illatlarni tanqid ostiga oladi.

Dostonning ba'zi shakliy xususiyatlari Ashirmatova Nargiza Inombayevna, Abdurashidova Iroda O'ktam qizining “Hamid Olimjonning ijodida xalq og'zaki ijodining o'rni” maqolasida yoritilgan. “Hamid Olimjon ijodida qofiyaning poetik vazifasi” nomli maqolada, esa doston poetik jihatdan qisman o'rganib chiqilgan. Biz esa ushbu maqola orqali, asarning mavzusi, g'oyasi va qahramon ruhiyatini yoritishga harakat qilamiz.

Asarning bosh qahramoni Zaynab, jamiyatda ayollar irodasining inobatga olinmagani, ularning hayotiga boshqalar hukmronlik qilishiga qarshi chiqadi. Uning bu kurashi faqatgina shaxsiy baxt uchun emas, balki ayol

sha'ni, erki va insoniy qadriyatlar himoyasi yo'lida kechadi.

Maqolada Hamid Olimjonning “Zaynab va Omon” dostonidagi Zaynab obrazi chuqur tahlil qilinadi. Uning mardligi, ruhiy kuchi, o'ziga bo'lgan ishonchi va sevgi yo'lidagi kurashi asar doirasida ko'rib chiqiladi hamda badiiy vositalar, ijtimoiy-ma'naviy kontekstda yoritiladi.

Asosiy qism. “Zaynab va Omon” dostoni – Hamid Olimjon ijodining yorqin namunasi bo'lib, unda ayol jasorati, erk va sevgi erkinligi, eski urf-odatlarga qarshi kurash mavzulari yuksak badiiylilik bilan ifodalangan. Doston bosh qahramoni – Zaynabning hayoti orqali o'zbek jamiyatida ayollarning ichki kuchi va irodasi yorqin tasvirlanadi.

Zaynab – mehnatkash, tirishqoq, zukko va qat'iyatli qiz. U erta yoshligida ota-onasidan ajralib qoladi va Anor opa ismli ayolning qo'lida tarbiya topadi. Zaynab avvaliga bu uyda xizmatkordek yashaydi: u har bir ishga jon-jahdi bilan kirishadi, lekin unga ko'proq yuk, kamroq e'tibor beriladi. Ammo, bu sinovlarga bardosh beradi va kolxozda mehnat qilib o'zini ko'rsatadi. Halolligi, ishlardagi faolligi, bilimga chanqoqligi bilan jamiyatda hurmat qozonadi. Zaynab kolxozda ishlayotgan chog'ida Omon ismli yigit bilan tanishadi. Ular birga mehnat qilish asnosida bir-birlariga nisbatan iliq tuyg'ular his eta boshlaydilar. Bu tuyg'ular o'zaro hurmat, muloqot va ishonchga asoslangan

sevgi shaklida rivojlanadi. Zaynabning Xuri ismli dugonasi bor bo'lib, u bilan o'z sirlarini, his-tuyg'ularini bo'lishadi. Zaynabni Anor opaga bor haqiqatni aytishida ham aynan, Xuri yordamchi bo'ladi.

Zaynab baxt sari yo'l olganida to'satdan qattiq zarba oladi – Anor opa uni bolaligida Sobir ismli yigitga unashtirib qo'yganini aytadi:

Ko'zi tirik ekan otasin
 Bir yaxshi niyati bor edi,
 Ya'ni Zaynab Sobirga bo'lsin –
 Degan vasiyati bor edi
 Ne uchunki, u tug'ilganda.
 Sobirga deb non singdirilgan
 Nishon bo'lgan yetib to'lganda
 Sobirjonga bo'lsin deyilgan [2: 23].

Bu haqiqatni eshitgan Zaynabning dili vayron bo'ladi. Orzu-umidlariga soya tushadi. Zaynabning yaqin dugonasi Xuri unga dalda beradi. Zaynabning ko'ngli boshqasida ekanini aytadi. Anor opaning ko'ziga qon to'kib har xil kitoblarni bilan Zaynabni haqoratlaydi. Shunda Zaynab, sevgisiga, yurak ovozigacha quloq tutadi. O'zining hayoti haqida qaror chiqarish huquqini talab qiladi:

Zaynab shunda qalbiga birdan
 Yashin urgan kabi sapchidi
 Va boshini ko'tarib yerdan:
 "Jonim opa to'xtagil!-dedi,-
 Yalinaman, buncha tutashma,
 Yalinaman, bu qadar toshma.
 Qilma opa, qalbimni pora
 To'xta, bir oz anglasang zora,
 Opa, uvol ko'zdagi yoshim,
 Uvol g'amda xam bo'lsa boshim
 Opa, meni ozgina qizdan,
 Ularga da kul bo'lmasin jon,
 Niyatingga yetkur, quloq sol.
 Alamlarning ketkur quloq sol" [2: 27]

Anor opa Zaynabning bu jasoratiga g'azablanadi, o'zining ham taqdiri shunday kechgani, 15 yoshda o'zi tanimagan odamga turmushga chiqib, kam bo'lmaganini aytadi. Shu paytda Zaynab Anor opaga o'sha mash'um haqiqatni aytishdan cho'chimaydi:

Sen o'zingni baxtli dedingmi?
 Opa, sen dam odam edingmi?
 Chimildiqda erni ko'rganda,
 Tutqunlikka bo'lganda banda,
 Qancha ojiz, danchalik haqir,
 Qanchalik xo'r, qanchalik faqir
 Bo'lganingni bilganmiding dech?
 Chimildiqda bahoringga kech
 Tushganidan xabardormiding?
 Yashashingda insonlikka teng
 Biror xislat, so'yla, bormidi?
 Baxt deganing qayg'u-zormidi?
 Ko'zingni ko'r, qulog'ingni kar
 Qilib har kun ichganda zahar,
 Tole shu deb yurarmi beg'am,

Shukur qilarmiding shunga ham? [2: 30]

Hamid Olimjonning Zaynabi – o'zbek adabiyotida yangicha ayol obrazining yorqin namunasi bo'lib, u kuchli irodasi, ichki dunyosi va hayot haqidagi mustaqil qarashlari bilan ajralib turadi. Zaynab hayot sinovlarida o'zligini yo'qotmagan, garchi og'ir sharoitda ulg'aygan bo'lsa-da, o'z orzusi va sevgisi uchun kurashishdan chekinmagan ayol sifatida tasvirlanadi.

Zaynab boshidan mehnatsevar, kamtar, dono qiz sifatida o'sadi. Ammo aynan ruhiy jihatdan u avvaliga juda tortinchoq, atrofdagilarning qarashidan andisha qiladi. U Omonni sevib qolgan bo'lsa-da, bu tuyg'usini darrov ochiq ayta olmaydi. Shu bois, Zaynab yuragidagi sevgi va tashqi hayot o'rtasida botinam kurash olib boradi. Uning haqiqiy jasorati – Sobir bilan bog'liq haqiqatni eshitgach namoyon bo'ladi. Zaynabning ko'ngliga zid holda ilgari unashtirib qo'yilganini bilish uni larzaga soladi, ammo aynan shu voqea unga o'z dindagilarni aytish kuchini beradi. Shu bosqichdan boshlab Zaynab ruhiy yuksalishga erishadi: u endi yurakdagi sevgi va hayot haqidagi qarashlarini yashirmaydi, balki ularni ochiq himoya qiladi. Bosh qahramon obrazidagi o'sish jarayoni – uni odatiy muhabbat qahramonidan ijtimoiy va ma'naviy uyg'onish timsoliga aylantiradi. U sobit qarashlarga qarshi chiqadi, shaxsiy tanlov qilish huquqini talab qiladi. U nafaqat o'z taqdirini o'zgartiradi, balki atrofdagilar, xususan Anor opa va Sobirning dunyoqarashiga ham ta'sir ko'rsatadi. Zaynab jamiyatda ayol fikri va xohishining hisobga olinishi kerakligini amalda isbotlaydi. Bu obraz orqali Hamid Olimjon o'z davrining murakkab muammolarini badiiy ifoda etadi: ayolning jamiyatdagi o'rni, erk, sevgi erkinligi va ijtimoiy tenglik masalalariga o'ziga xos tarzda yondashadi. Zaynab – faqat bir doston qahramoni emas, balki ijtimoiy uyg'onish va ayol sha'ni uchun kurash timsolidir.

Doston davomida Zaynabning ruhiy o'sishi aniq ko'zga tashlanadi. Dastlab taqdirga bo'ysungandek ko'ringan qiz asta-sekin mustaqil qaror qabul qila oladigan, atrofdagilarga ta'sir ko'rsata oladigan kuchli shaxsga aylanadi. Uning harakati Sobirga ham, Anor opaga ham ruhiy o'zgarish olib keladi. Sobir o'zining orzusiga ergashishni tanlaydi, Anor opa esa oxir-oqibat Zaynab tanloviga sukut bilan bo'lsa-da rozilik bildiradi. Bu jarayonda Sobir ham yetuk yigit sifatida ko'rinadi: u Zaynabning tanlovini tushunadi va hatto uni qo'llab-quvvatlaydi. U ham o'z sevgan qizi borligini aytib, Zaynabga: "Sen o'zing suygani yoring bilan baxtli bo'l," – deydi:

Qarindoshlar yig'sinlar esin,
 Shu choqqacha inson sezgisin
 O'yin, mazaq bo'lgani basdir.
 Endi dunyo bozor emasdir.
 Endi odam quldek sotilmas,
 Endi odam o'tga otilmas.
 Endi unga qafas bulmas jon,
 Endi dunyo bo'lmagay zindon.
 Endi odam istar bo'lsa yor,
 O'z sevganin qilsin ixtiyor [2: 45].

Shu ni alohida ta'kidlash kerakki, Zaynabning isyoni

buzgʻunchilik emas. U oʻzini qurbon qilishdan, sukut saqlashdan bosh tortadi. Bu – jamiyatni buzish emas, balki uni yangilash, ongini uygʻotish, qadriyatlarni yangicha koʻz bilan koʻrishga undovdir. U oʻzbek adabiyotida ayolning ijtimoiy ongga ega shaxs sifatida koʻrsatilishida burilish yasagan obrazlardan biri hisoblanadi. U faqat bir muhabbat qissasining qahramoni emas, balki tarixiy-ijtimoiy sharoitda ayolga yuklangan stereotiplarga qarshi chiqqan kuchli ruhli qahramondir. Zaynab anʼanaviy “itoatkor qiz” doirasidan chiqib, oʻz hayot yoʻlini tanlaydi. Bu obraz orqali Hamid Olimjon XX asr oʻrtalarida boshlangan ayollarni erkin fikrlashga, oʻz taqdirini oʻzi belgilashga daʼvat etuvchi islohotiy fikrlarni ilgari surgan. Zaynabning qarshiligi – bu ochiq qoʻzgʻolon emas, lekin ichki isyon orqali qadimiy, ayolga bosim oʻtkazuvchi jarayonlarning maʼnaviy poydevorini larzaga keltiradi. Ayniqsa, ayolni “andisha va uyat” nomi ostida chegaralab qoʻygan ijtimoiy nazoratga qarshi. Zaynabning harakati jasoratdir. U jamiyatga bevosita murojaat qilmaydi, lekin oʻz hayoti orqali sukutdagi islohotni amalga oshiradi.

Hamid Olimjon bu jarayonda ijtimoiy tizimning kuchli taʼsirini koʻrsatadi, lekin shuni ham ochib beradiki, ayolning iroda va sevgisi jamiyatda mavjud tizimni yengish uchun yetarli kuchga ega. Zaynab oʻzining erkinligini va baxtini tanlash huquqini soʻraydi va oʻzining muhabbatini hamda qarorlarini boshqalar tomonidan belgilanishiga qarshi chiqadi. Bu esa jamiyatdagi eski urf-odatlariga qarshi kurashni ifodalaydi. Dostonning ijtimoiy gʻoyaviy qatlamlaridan biri – bu ayollarning jamiyatdagi oʻrni va ularning huquqlari masalasi. Zaynab oʻzining erkinligini va oʻzini tanlash huquqini himoya qilgan birinchi qahramon sifatida koʻrsatiladi. Bu ayniqsa, jamiyatda oʻsha davrda ayollarning anʼanaviy, koʻpincha toʻgʻri hisoblanadigan rollarini inkor etishga olib keladi. Olimjonning dostonida, Zaynabga boʻlgan munosabat orqali, ayollarga boʻlgan adolatsiz munosabat tanqid qilinadi.

Asarning oʻquvchida oʻrinli savollarni tugʻdirishi mumkin boʻlgan yana bir epizod mavjud. Bu ham boʻlsa, nega Omon emas, balki Zaynab borib, Sobir bilan gaplashdi, bor gapni oʻzi aytishga qaror qildi? Bu savol, albatta, asar gʻoyasining chuqurligi va qahramonlar oʻrtasidagi munosabatlarni anglash uchun muhim nuqtadir. Yozuvchi bu yoʻnalishni tanlaganidan maqsad faqat sevgi uchun kurashni koʻrsatish emas, balki Zaynabning jasoratini

taʼkidlashdir. Bu orqali muallif oʻzining ayol qahramoniga faqat sevgi uchun kurashish emas, balki oʻz taqdirini belgilashda ham jasorat koʻrsatishni taqdim etadi. Zaynab Omonni sevrishini aytishda, u faqatgina uning haqidagi his-tuygʻularini ifodalab qolmay, balki oʻzining jamiyatdagi oʻrni va roli uchun kurashishga kirishadi. Oʻsha davrda ayollar uchun oʻz tanlovlarini qilish, jamiyatdagi kutilgan rolni inkor etish juda jasoratli bir qadam boʻlgan. Zaynab Sobir bilan yuzma-yuz gaplashib, haqiqiy tanlovini amalga oshirishi – endi uning maʼnaviy mustaqilligini tasdiqlaydi. Bu esa muallif tomonidan ayolning ijtimoiy va hissiy barkamolligi masalasiga urgʻu berishning bir usuli sifatida xizmat qiladi. Zaynabning Sobir bilan toʻgʻridan-toʻgʻri muloqoti orqali u nafaqat sevgi, balki oʻz tanlovi va erkinligi uchun kurashganini koʻrsatadi. Bu esa dostonning ijtimoiy va gʻoyaviy qatlamini yanada boyitadi.

“Zaynab va Omon” dostoni, shuningdek, oʻzbek adabiyotining rivojlanishida alohida oʻrin tutadi. Olimjonning bu asari oʻzbek adabiyotining romantizm va realizm oʻrtasidagi bogʻlanishni kuchaytirdi, sevgi va erkinlik haqidagi tasavvurlarni kengaytirdi. Asarda tasvirlangan qahramonlarning ichki kurashlari va ularga qarshi boʻlgan ijtimoiy tizimning tasviri oʻzbek adabiyotida yangi oʻlchovni yaratdi. Olimjon bu asarda adabiyotda yangi janr va yondashuvni joriy etdi, ularning oʻzaro kurashi va shakllanishi ijtimoiy ehtiyojlarga, xalq ruhiyatiga mos ravishda amalga oshdi[4].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Zaynab bugungi kunda ham dolzarb. U avvalo oʻzini tanigan, oʻzining istaklarini tushungan va yoʻldan ogʻmagan shaxsdir. Shu bois, uni zamonaviy ayollar uchun ham ibratli qahramon sifatida qarash mumkin. Oʻqish, mehnat, jamiyatdagi faol ishtirok, tanlov qilish huquqi, sevgiga munosabat bildirish – bularning barchasi Zaynabda mujassam. Bu obraz oʻquvchiga shuni koʻrsatadiki: ayol – faqat mehribon ona yoki sadoqatli turmush oʻrtogʻi emas, balki shaxs, fuqaro, fikrga ega insondir. Zaynab, oʻz sevgisi uchun kurashish orqali bu tizimga qarshi chiqadi, faqat ijtimoiy erkinlikka erishish emas, balki ayol shaxsiyatining qadrlanishi uchun ham kurashadi. Demak, Zaynab – oʻzbek adabiyotida ayol jasorati, shaxsiy tanlov huquqi va sevgi erkinligi gʻoyalarining mujassam timsolidir. Uning kurashi nafaqat oʻz baxti uchun, balki jamiyatdagi koʻplab ayollarning haqi, ovozi va erkin fikri uchun olib borilgan ramziy kurashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulov Abdugʻafur. “Hamid Olimjon: Hayoti va ijodi”
2. Hamid Olimjon “Zaynab va Omon” dostoni. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1981.
3. Gʻafurov Ibrohim. “Oʻzbek adabiyotining yangi yoʻnalishlari”
4. Matyoqub Qoʻshjonov. “Oʻzbek adabiyotida romantizm va realizm”
5. Ashirmatova Nargiza Inombayevna, Abdurashidova Iroda Oʻktam qizi “Hamid Olimjon ijodida xalq ogʻzaki ijodining oʻrni”(maqola)
6. Raximova U. “Hamid Olimjon ijodisa qofiyaning poetik vazifasi” Экономика и социум № 12 (91)-1 2021

Barnoxon HOMIDOVA,
 Namangan davlat pedagogika instituti
 Ijtimoiy fanlar fakulteti
 O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi mutaxassisligi magistranti
 e-mail: barno_homidova93@mail.ru

O'ZBEK ADABIYOTIDA BADIY ASARLARNI QIYOSLASH METODI ASOSIDA O'RGANISH: NAZARIYA VA AMALIYOT

Annotatsiya: mazkur maqolada o'zbek adabiyotidagi badiiy asarlarni qiyosiy tahlil metodi asosida o'rganishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari keng yoritiladi. Adabiy asarlarni qiyoslash orqali ularning tematik yo'nalishi, obrazlar tizimi, janr xususiyatlari va uslubiy o'ziga xosliklari ochib beriladi. Misol sifatida Alisher Navoiy va Dante, Abdulla Qodiriy va Tolstoy, Cho'lpon va Yesenin, Erkin Vohidov va Rasul Rizo, Muhammad Yusuf va Vladimir Visotskiy, Isajon Sulton va Orxan Pamuk kabi yozuvchilar ijodi solishtiriladi.

Kalit so'zlar: *qiyosiy tahlil, adabiy o'xshashlik, o'zbek adabiyoti, obraz, g'oya, janr, badiiy tafakkur.*

Annotation: this article broadly covers the theoretical foundations and practical aspects of studying literary works in Uzbek literature based on the method of comparative analysis. By comparing literary works, their thematic orientation, image system, genre features and stylistic peculiarities are revealed. As an example, the work of such writers as Alisher Navoi and Dante, Abdulla Qodiriy and Tolstoy, Cholpon and Yesenin, Erkin Vohidov and Rasul Riza, Muhammad Yusuf and Vladimir Vysotskiy, Isajon Sultan and Orhan Pamuk is compared.

Key words: *comparative analysis, literary similarity, Uzbek literature, image, idea, genre, artistic thought.*

Аннотация: в статье широко освещаются теоретические основы и практические аспекты изучения художественных произведений узбекской литературы на основе метода сравнительного анализа. Путем сравнения литературных произведений выявляются их тематическая направленность, образная система, жанровые особенности, стилистические особенности. Например, сравнивается творчество таких писателей, как Алишер Навои и Данте, Абдулла Кадыри и Толстой, Чулпан и Есенин, Эркин Вохидов и Расул Риза, Мухаммад Юсуф и Владимир Высоцкий, Исаджон Султан и Орхан Памук.

Ключевые слова: *сравнительный анализ, литературное сходство, узбекская литература, образ, идея, жанр, художественная мысль.*

Kirish. Adabiyotshunoslik fanining rivojlanishi bilan turli tahliliy metodlar shakllanib bordi. Shulardan biri – **qiyosiy adabiy tahlil** metodidir. Bu metod orqali ikki yoki undan ortiq badiiy asar o'zaro tematik, g'oyaviy, janr yoki uslubiy jihatdan solishtiriladi. Ayniqsa, milliy adabiyot vakillarining asarlarini jahon adabiyoti kontekstida o'rganish orqali umumiy badiiy tafakkur taraqqiyoti aniqlanadi. **Qiyosiy metod** – bu adabiy, tarixiy yoki ilmiy tahlilda ikki yoki undan ortiq obyekt (asarlari, mualliflar, g'oyalar, davrlar, uslublar va hokazolarni) bir-biri bilan taqqoslab o'rganish usulidir. Bu metod orqali o'rganilayotgan obyektlarning o'xshashliklari, farqlari, ta'siri, rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Adabiyotda qiyosiy metod (yoki qiyosiy tahlil metodi) bu – ikki yoki undan ortiq adabiy asarni, adibni yoki adabiy an'anani tematik, g'oyaviy, uslubiy, janr va obrazlar tizimi asosida solishtirish va tahlil qilish demakdir.

Qiyosiy metodning maqsadi – o'xshash badiiy g'oyalarni turli mualliflar qanday talqin qilganini ko'rsatish, asarlardagi umumiy madaniy, falsafiy, axloqiy tushunchalarni aniqlash, bir asarning boshqasiga ta'siri yoki izchil rivojlanishini tushuntirish, milliy adabiyotni xalqaro adabiyot kontekstida o'rganish.

Asosiy qism. 1. Mumtoz adabiyotda qiyosiy tahlil **Alisher Navoiy va Dante Aligyeri ijodi.** Alisher Navoiy va Dante asarlarida inson, haqiqat va ilohiy muhabbat masalalari badiiy talqin etiladi. Dante "Ilohiy komediya" sida jannat, do'zax va a'rof orqali inson ruhi tozalanishini tasvirlasa, Navoiy "Lison ut-Tayr" asarida qushlar sayohati orqali ma'naviy yetuklik g'oyasini ilgari suradi.

Qiyosiy tahlil:

Ikkala asarda ham **iroda va ruhiy poklanish g'oyasi** bor.

Dante sirli belgilar orqali falsafiy ruh beradi, Navoiy esa **tasavvufiy obrazlar** bilan ishlaydi.

Navoiyda yetuklik – *ma'rifat va ishq orqali*, Danteda – *gunohdan forig' bo'lish orqali* topiladi.

2. Jadid adabiyoti va G'arb realizmi

Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" va Lev Tolstoy "Anna Karenina"

Ikkala roman ham murakkab ijtimoiy munosabatlar fonida insoniy tuyg'ular va ichki kechinmalarni tasvirlaydi. Kumush va Anna xarakterlarida **ayol obrazi** va uning jamiyatdagi o'rni masalasi ko'tariladi.

O'xshash jihatlari:

Har ikkala asarda **ayolning erkinligi** masalasi asosiy chiziqli sifatida namoyon bo'ladi.

Har ikki ayol ham o'z tanlovi uchun ijtimoiy jazoga uchraydi (Kumushning fojiasi va Anna Kareninaning o'zini o'ldirishi).

Farqlar:

Qodiriy ayol obrazini **milliy urf-odatlar kontekstida**, Tolstoy esa **shaxsiy va jamiyat to'qnashuvi nuqtayi nazaridan** yoritadi.

3. Lirik adabiyotda qiyosiy tahlil

Cho'lpon va Sergey Yesenin

Har ikki shoir xalq, vatan va yurak ohanglarini she'riy ifoda etgan. Masalan, Cho'lponning "El yig'lar" she'ri Yeseninning "Prosta Rossiya" she'ri bilan ma'nodosh.

Cho'lpon: "Yig'laydi el, el bo'lmay..."

Yesenin: "Rossiya, rusim oddiy, ammo sevimli..."

Ikkala shoir ham xalqning iztirobini o'z yuragidan o'tkazgan, ammo Yesenin nostalgik lirikani, Cho'lpon esa fojiali ruhda xalqning og'rig'ini aks ettirgan.

Muhim jihat: Cho'lpon she'rlarida mustamlaka zulmi haqida ochiq gapiradi, Yeseninda esa badiiy shikoyat va yodgorlik kayfiyati ustun.

4. Zamonaviy adabiyotda qiyosiy tahlil

Erkin Vohidov "O'zbekim" va Rasul Rizo "Men kimman?" she'rlari: Ikkala she'rda ham milliy o'zlik va shaxsiy anglanish g'oyasi mavjud. Erkin Vohidov "O'zbekim"da tarix, oriyat, urf-odatlar orqali xalqini madh etsa, Rasul Rizo o'zining ichki savollari orqali xalq ruhiyatini anglaydi.

"Men, o'zbekim, shonli tarix farzandiman!" (Erkin Vohidov)

"Men kimman? Kim edi otam?" (Rasul Rizo)

Ushbu qiyos orqali milliy g'urur va shaxsiy izlanish ikki xil badiiy yondashuv bilan ifodalanganini ko'rish mumkin.

5. Nasrda zamonaviy qiyosiy tahlil

Isajon Sulton "So'qmoqlarda yurgan odam" va Orxan Pamuk "Oq kitob" romanlari ikkala roman ham shaxsiy izlanish, o'zligini topish, tarix va zamonaviylik muammosiga qaratilgan.

Isajon Sulton o'z asarida tarixiy ong va hozirgi zamon o'rtasidagi qarama-qarshilikni ramziy obrazlar orqali ifodalaydi.

Orxan Pamuk esa G'arb va Sharq to'qnashuvi orqali Turk jamiyatining o'zlik inqirozini ko'rsatadi.

Qiyosiy nuqta: ikkala roman ham postmodernizmga xos matnlararo aloqalar, o'z-o'zini inkor etuvchi obrazlar, shaxs va tarix orasidagi bog'liqlikni badiiy ifodalaydi.

Xulosa. Qiyosiy adabiyotshunoslik metodi o'zbek adabiyotining o'ziga xosligini anglash, jahon adabiyoti bilan o'zaro aloqalarini tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi. Alisher Navoiydan tortib Isajon Sultongacha bo'lgan ijodkorlar asarlari turli davr, makon va adabiy maktablarga mansub yozuvchilar bilan qiyoslanganida o'zbek badiiy tafakkurining chuqurligi, kengligi va barqarligi ko'zga tashlanadi. Bu metod bugungi adabiy tanqid va ilmiy tadqiqotlar uchun ham zarur, chunki u nafaqat adabiyotlararo aloqalarni o'rganadi, balki adibning fikr dunyosini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'afur G'ulomov. Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2003. (Adabiyotlararo aloqalar, uslubi va g'oyaviy qiyosiy tahlillar haqidagi asosiy qo'llanma.)

2. Nazar Eshonqulov. Adabiy qiyoslash nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Akademnashr, 2010. (Qiyosiy metod bo'yicha mukammal nazariy asos va amaliy misollar bilan.)

3. Karim Bahriev. Adabiy tanqid va qiyosiy adabiyotshunoslik. – Toshkent: O'zbekiston, 2007.

4. To'xtasin Jalilov. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. (Bu kitobda qiyosiy metod adabiyotshunoslikning metodlaridan biri sifatida yoritilgan.)

5. Qur'onov Dilmurod. Hozirgi o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015. (Zamonaviy o'zbek adabiyotidagi tahliliy metodlar haqida.)

6. Yo'ldosh Eshbek. Adabiy tanqid nazariyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.

7. Tillayeva R. O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA TADQIQOT ISHI TASHKIL ETISH SAMARADORLIGI // O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI YOSH FILOLOG OLIMLAR JAMIYATI. C.439. https://tsuull.uz/sites/default/files/02_06_22_toplam_til_va_adabiyot_ilmiy_va_amaliy_izlanishlar_yolidagi_0.pdf#page=439.

8. R.T. Tillayeva. M.M.Q. Mo'minova. O'quvchilarning axborot bilan ishlash kompetensiyalarini shakllantirishda adabiy-tanqidiy materiallardan foydalanish metodikasi "Science and Education" Scientific Journal / www.openscience.uz November 2023 / Volume 4 Issue 11 https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Hj9TC0QAAAAJ&citation_for_view=Hj9TC0QAAAAJ:u5HHmVD_uO8C

9. <https://inlibrary.uz/index.php/universaljurnal/article/view/59253>

10. <https://cyberleninka.ru/article/n/badiiy-asar-matnini-tahlil-qilish-metodologiyasi>

Mehribonu SAYFULLAYEVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich magistranti
mehribonusayfullayeva8@gmail.com

Ilmiy rahbar: A. U. MUYYDINOVA,
CHDPU O'zbek adabiyotshunosligi
kafedrasi dotsenti v.b., f.f.b.f.d. (PhD)

“O'TKAN KUNLAR” ROMANIDA TUSH MOTIVI

Annotatsiya: maqolada Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanidagi xalq og'zaki ijodiga xos syujet va motivlar haqida fikr yuritiladi. Xususan, tush motivining “O'tkan kunlar” asaridagi o'rni, boshqa motivlar bilan munosabati, voqelikni yuzaga keltirishdagi tadrijiy rivoji tahlil etiladi. Ushbu romanda adibning xalq dostonlarida uchraydigan turli motivlardan ijodiy foydalanish mahorati yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, motiv, syujet, roman.

Аннотация: в статье рассматриваются сюжеты и мотивы, характерные для устного народного творчества в романе Абдуллы Кадыри “О'tkan kunlar”. В частности, анализируется роль мотива сна в произведении “О'tkan kunlar”, его связь с другими мотивами, а также его постепенное развитие в создании реальности. В романе подчеркивается творческое использование писателем различных мотивов народного эпоса.

Ключевые слова: народное творчество, мотив, сюжет, роман.

Annotation: the article discusses the plots and motifs characteristic of folk oral literature in Abdulla Qodiriy's novel “O'tkan kunlar”. In particular, the role of the dream motif in “O'tkan kunlar”, its relationship with other motifs, and its gradual development in creating reality are analyzed. This novel highlights the writer's skill in creatively using various motifs found in folk epics.

Key words: folk art, motif, plot, novel.

Ma'lumki, epik asar syujeti albatta biror makon va zamonda kechar ekan, bu harakat, shubhasiz, motivlar harakati bilan amalga oshiriladi. Bizning maqsadimiz esa ana shu motivlar, xususan, tush motivining “O'tkan kunlar” asaridagi o'rni, boshqa motivlar bilan munosabati, voqelikni yuzaga keltirishdagi tadrijiy rivojini tahlil etishdan iborat. Zero, tush motivi epik asarlarda muhim o'rin tutadi. Bu motivga xos bo'lgan asosiy xususiyatlardan biri ko'pincha boshqa motivlarni o'zi bilan birga yetaklab kelishidir.

O'zbek dostonlaridagi tush motivi sinov, do'stlik, uylanish, safar, o'lim kabi keyingi motivlar bilan chambarchas bog'langan holda keladi. Dostonlar syujetining keyingi “taqdiri” ana shu tush motivi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Misol uchun, tush motivi “Alpomish” dostonida do'stlik motivi, “Kuntug'mish”da safar, “Rustamxon”da uylanish, “Go'ro'g'lining o'limi”da o'lim motivi bilan bog'liq holda keladi. “Kuntug'mish” dostonida qahramon tushida yorini, “Rustamxon”da ona o'z qizini, “Go'ro'g'lining o'limi”da Go'ro'g'li tushida o'z pirini ko'radi.

“Alpomish” dostonida esa Alpomish, Barchin va Qorajon bir vaqtning o'zida ayni bir tushni ko'radi: “Alpomish cho'ponlarning qo'shonasida uxlab yotdi. Kechasi fayzi sahar vaqtiga yetdi, sahar vaqti cho'ponlarning qo'shonasida yotib bir tush ko'rdi. Izlab borayotgan Barchin yori, bul ham baxmal o'tovda yotib, subhi sodiq tuqqan vaqtda bir tush ko'rdi. Kashal g'orida, to'qson qalmoqning ichida Qorajon alp ham bir tush ko'rdi. Uchovining tushi oldin keyin, do'g'ulish ko'rdi”[1:89]. Ushbu motivdan so'ng doston voqealari tezlashib, syujetning keyingi halqalari

uchun vaziyat yaratiladi. Qorajon ana shu tush tufayli Alpomish bilan do'st tutinadi. Sinovda o'z tug'ishgan akalarining yonida turib emas, Alpomish tomonida turib davraga tushadi. Alpomishning do'sti, sirdoshi, yaqin ko'makchisiga aylanadi. Shuning uchun ham ana shu tush parchasini doston syujetining yadrosi deb qarash mumkin.

Folklor ijodiga xos bo'lgan bu tush motivini Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida ham uchratamiz. Asarda tush motivi o'lim motivini o'zi bilan birga yetaklab keladi. Fikrimiz izohi sifatida romanning uchinchi bo'lim o'n oltinchi “Oy-kuni yaqin edi” bobiga to'xtalamiz. Bu bobda hikoya qilinishicha, xuftonga yaqin Kumushning ko'zi yoriydi. O'zbek oyim tarafidan chillalik uyga kechasi ko'chadan kelib kirish yaxshi emasligi va Zaynabning uyiga borib yotish amrini olgan Otabek ichkari uyga ketadi. Ovqatlanish asnosida Zaynab Kumushning ancha qiynalganini so'zlab beradi. Bu gaplardan yuragi juda uyushib ketgan Otabek xavotir ostida uxlash uchun yotadi. Ko'zi ilinar-ilinmas tush ko'ra boshlaydi:

“Chamanda gullar ochilg'an emish... Bu Gulshan uning o'ziniki emish... Ul rango-rang chechaklardan ko'zini ololmas emish. Tevarakka kelgan yovdan xavf bor emish... Xanjarini ushlab yovg'a qarshi chiqq'an emish... Yov qochqan emish... Yov orasida onasi ham bor, otasi ham ko'rinar emish... Qaytib chamanga kirs bir sigir gulni bosib, yanchib o'tlab yurg'an emish... Bu holdan o'zini unutkan va qo'lidag'i xanjari bilan sigirga yugurgan emish... Sigir emas – sariq sochli albasti emish... Darmonsizlang'an va xanjari qo'lidan tushkan emish... Dunyoni qorong'ulik bosqan

emish..."[2:372]. Ana shu tush motivida Kumushbibining o'lim voqealari oldindan bashorat qilinib, ramzlar tilida bayon qilinadi: "Chamanda gullar ochilg'on emish", "rango-rang chechaklardan ko'zini ololmas emish" – yozuvchi bu ramziy bo'yoqni keltirish orqali farzand ko'rish bo'sag'asida bo'lgan Otabek va Kumushning ruhiy dunyosini, ularning ichki kechinmalarini tasvirlab beradi. Sigirning gulni bosib, yanchishi – Zaynab tomonidan Kumushbibining zaharlanish voqealariga ishora qiladi. Aynan "sigir"ning keltirilishi esa pismiq va muloyim (yuvosh) xarakterga ega Zaynabga ishoradir. Yozuvchi "sariq sochli albasti" ramziy ifodasini keltirish orqali kutilmagan qabihlikka qo'lgan Zaynabning bu voqeadan keyingi ruhiyatini, uning ichki va tashqi dunyosini ochib beradi. Asarning ushbu bobida keltirilgan quyidagi parchaga diqqat qaratsak, Zaynabga nisbatan ishlatilgan bu ramziy ifoda ostidagi ma'noni yanada teran anglab yetishga muvaffaq bo'lamiz: "Kumushning yaqinlariga emas, balki foji'adan xabardor bo'lgan shaharning katta – kichigi Zaynabka beriladigan jazoni erta – kech kutmakda edilar. Biroq foji'aning o'ninchi kunlarida Zaynabning jinni bo'lib, ochiq ko'yi ko'chada yurgan xabari va og'asi tomonidan ushlanib kishanga soling'an mojarosi eshitildi. Zaynabning jununi qozilar va tabiblar tarafidan ham tasdiq etilgach, uning ustidagi jazo ko'tarildi. Darhaqiqat, aqldan ozib ko'chalarda ochiq kezish va kishanga tushishning o'zi ham Zaynab uchun kichkina jazo hisoblanmas edi..."[2:377] Tush motividagi "dunyoni qorong'ulik bosishi" esa Otabekning bu yashanmishlardan keyingi qorong'ulikka burkangan mazmunsiz kunlariga ishora qilib keladi. Ya'ni roman syujetining keyingi voqealar rivoji ana shu parchada ko'rsatib beriladi.

Voqealar rivoji davom etar ekan, romanda tush motivining o'lim motivi va safar motivi bilan chambarchas bog'langan holda kelganiga guvoh bo'lamiz. Bu holat esa xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan motivlarning muhim xususiyatlaridan biridir. Zaynab tomonidan zaharlangan Kumushning vafoti voqealar rivojining eng yuqori nuqtasi – romanning kulminatsion nuqtasi sanaladi. Adib Abdulla Qodiriy romanning kulminatsion nuqtasini tush motividan keyin o'lim motivini keltirish orqali ochib beradi. Ya'ni tush bu yerda romanning keyingi voqealar rivoji uchun asosiy poydevor vazifasini o'taydi:

"... Zaynab chetlanib uydan chiqdi... Hoji Kumushning boshig'a kelib o'lturdi. Otabek va onasi oyog'i ustida edilar, Kumushning ko'zi yumiq, sochlari yuzi ustida parishon edi. Hoji o'z qo'li bilan sochlarni tuzatib Kumushning ko'kimtil tovleng'an yuzini ko'rди va manglayini bosdi..."

Oyim... Oyim!.. – dedi hoji. Kumush ko'zini ochib

besaranjom unga nazar tashladi va tanib ... qo'zg'almoqchi bo'ldi.

Qo'zg'almang, oyim... qo'zg'almang!

Kumushning ko'z yoshisi chakkasidan oqib tushdi... Hoji ham o'zini to'xtatolmay, Kumushning yoshini artib, boshini siladi:

Xudo shifo berar, bolam!

Kumush jomga qo'zg'alldi, Otabek kelib qo'ltiqldi, hoji ham uning boshini tutdi... Bu gal qusiq qong'a aylangan edi, burnidan ham bir necha tomchi qon oqdi... Qusub yotg'ach, ko'zi yarqillab ochilib ketdi va tevaragiga betoqat qarandi:

Oyi... dada... - so'ngra, - begim, - deb ingrandi... Erining yuzini yuziga qo'ydi, uyalg'ansumon ko'zini yumdi..."[2:376]

Aslini olib qaraganda, Otabek farzandining tug'ilishi bilan boshlangan "oy-kuni yaqin edi" bobi xalq ertak va dostonlaridagi kabi tug'ilish, tush, o'lim, ayriliq va safar motivlari bilan chambarchas bog'lanib, yaxlit syujetni yuzaga keltiradi.

Kumushbibining o'limi Mirzakarim qutidor oilasi uchun ayanchli ayriliq edi. Yozuvchi yagona farzandini so'nggi bora ko'ra olmagan, uni so'nggi manziliga kuzata olmagan, qizi qabrini quchoqlab uvvos tortgan ota – ona portretini ayriliq motivining g'amgin bo'yoqlari bilan chizib beradi. Ushbu bob Otabek va o'g'li Yodgorbekning Marg'ilonga safari bilan yakunlanadi. Asarning eng so'nggi "Xotima" bobi ham Otabekning Toshkent va Marg'ilonga safari hamda Olmaota ustidagi jangda ruslar bilan to'qnashuvdagi halokati bilan yakunlanadi.

"O'tkan kunlar" ni mutolaa qilar ekanmiz, yozuvchining folklor ijodiga xos bo'lgan motivlarni roman tarkibiga mohirona singdirib yuborganligiga, roman syujet chizig'ini yuzaga keltirishda shu kabi bir qancha motivlardan unumli foydalanilganligiga guvoh bo'lamiz.

Xulosa. Abdulla Qodiriy asarlarining shuhrati, ta'sir kuchi, tasvir tiniqligi, tilining go'zalligi alohida urg'uga sazavordir. Bunday fazilatlar ildizi esa iste'dodli adibning o'zbek, rus va jahon adabiyotidan, xalq og'zaki ijodi va xalqning jonli tilidan bahramand bo'lganligiga borib taqaladi. Adib nigohini xalq ijodini, uning ma'naviy xazinasini qunt bilan o'rganishga qaratib, eng yaxshi an'analarni o'zlashtirdi, umumxalq tilining bitmas-tuganmas imkoniyatlaridan mohirona foydalandi. Inson ruhiy dunyosining rang-barangligini hisobga olgan holda betakror xarakterlar yaratishga ahamiyat berdi.

Bir so'z bilan aytganda, Abdulla Qodiriy asarning asosiy mavzu va g'oyasini to'ldirishda xalq og'zaki ijodiyotiga xos bo'lgan syujet va motivlar imkoniyatlaridan o'rinni foydalanib, bebaho asarlar yaratishga muvaffaq bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alpomish (o'zbek xalq qahramonlik dostoni). – T.: Zabardast Media, 2024.
2. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. – T.: Sharq, 2005.
3. Olim To'laboyev va boshqalar. XX asr O'zbek folklorshunosligi. Antologiya. –T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.

Madinaxon AHMADJONOVA,
Farg'ona davlat universiteti
2-bosqich magistranti
(bonusultonova38@gmail.com)

G'AFUR G'ULOM ASARLARIDAGI FONETIK BIRLIKLARNING LINGVOPOETIK TADQIQI

Annotatsiya: mazkur maqolada G'afur G'ulom asarlarining lingvistik xususiyatlari lingvopoetik tahlil usullari yoritilgan. Xususan badiiy matnda qo'llangan fonetik birliklarning estetik vazifalari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: *lingvopoetika, poetik fonetika, poetik leksika, poetik morfemika, poetik sintaksis.*

Аннотация: в статье рассматриваются языковые особенности произведений Гафура Гулама и методы лингвопоэтического анализа. В частности, изучались эстетические функции фонетических единиц, используемых в художественных текстах.

Ключевые слова: *лингвопоэтика, поэтическая фонетика, поэтическая лексика, поэтическая морфемика, поэтический синтаксис.*

Annotation: this article examines the linguistic features of Gafur Ghulam's works using linguopoetic analysis methods. In particular, the aesthetic functions of phonetic units used in the literary text are investigated.

Key words: *lingvopoetics, poetic phonetics, poetic lexicon, poetic morphemics, poetic syntax.*

“Lingvopoetika” atamasi badiiy asar tilini o'rganishda nisbatan keng qamrovli tushunchani o'z ichiga olib, asarning badiiyligini ta'minlovchi unsurlarni tilning barcha sathlari doirasida o'rganadi. Shuni nazarda tutgan holda G. Rixsiyeva lingvopoetikaning tadqiqot manbayini quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tasniflaydi:

1. Poetik fonetika
2. Poetik leksikologiya
3. Poetik morfemika
4. Poetik semantika
5. Poetik sintaksis

Tovushlarni estetik qo'llash natijasida she'riyatda alliteratsiya, assonans, geminatsiya kabi fonetik usullardan foydalaniladi. Nasrda esa unilarni cho'zish, undoshlarni qavatlash, tovushlarni takrorlash, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, tovush orttirish yoki tovush tushishi kabi fonetik usullar yordamida ekspressivlik ta'minlanadi. Tovushlarni estetik qo'llash bilan bog'liq qonuniyatlarni yozuvda aynan ifodalash imkoniyati cheklangan. Biroq talaffuz va bayon muvofiqligiga fonografik vositalar yordamida erishish mumkin. [1,33]

Tildagi fonemalarning asosiy vazifasi so'z ma'nolarini farqlash bilan birga stilistik-ekspressiv va apellyativ vazifalarni ham bajaradi. Tinglovchi fonemalardagi bu xususiyatlarni tovushlar vositasida qabul qiladi. Undosh tovushlar o'zining hosil bo'lish o'rni va usuli hamda tovush miqdorining ko'pligiga ko'ra unli tovushlardan farqlanadi. Talaffuzda undosh tovushlarning ikkilanish, takror qo'llash, tushurib qoldirish, so'zda ularning o'rnini almashtirish; yozma nutqda esa ushbu talaffuz hodisalarni aynan aksettirish fonografik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Fonografik jihatdan so'zdagi bir undoshning takror miqdori u ifodalab kelayotgan ekspressiv bo'yoq miqdorini ifodalaydi, natijada konnotativ ma'no yuzga chiqadi. Undosh tovushning

so'z boshida ikkilantirilishi qahramonga xos nutqiy kamchilik yoki o'ta hayajonlanganligini ifodalasa, so'z oxirida undoshning takrori shu so'zning cho'zib talaffuz qilinganligini bildiradi. Badiiy nutqda keng qo'llaniladigan fonetik usullardan yana biri geminatsiyadir. Ya'ni bunda tovushlarni qavatlash orqali poetik aktualizatsiya sodir bo'ladi.

Ma'lumki, badiiy asarlarda ruhiy holatni yozuvda ifodalash o'ziga xos murakkablikni yuzaga chiqaradi. Lekin shunga qaramay, yozuvchi qahramonlar ruhiyatidagi ichki hayajon, xursand bo'lish, xafa bo'lish, rozilik, taajjub, yalinish, hayratlanish, kinoya, piching, kesatiq, olqish, so'roq, ta'kid, qoniqmaslik, norizolik, tilak-istak kabi holatlarni aynan berishda, shuningdek, belgi-holatning ortiq – kamlik darajasini ta'kidlashda unli yoki undoshlarni birdan ortiq yozish usuli fono-grafik vositalardan juda keng foydalangan. Bunda tegishli tovushlar poetik ta'kid olganligini ko'rishimiz mumkin. Ko'pincha og'zaki tarzdagi vokativ holatni ifodalash uchun yozuvchilar yozma nutqda tovushlarni defis vositasida takrorlab keltirish usulidan foydalanadilar. Masalan,

Hamma guv etib o'tirdi. Biz ham yalpayib savatdek joyni egalladik. Haligi ikkita mullabachcha taqlid “do'st” tortuvchi shogirdlar xipcha ovoz bilan maddohning so'zini:

-Bale-e-e-e!...-deb ma'qullardilar. (“Shum bola”, 133-bet)

Misolda “bale-e-e-e!” shaklida ifodalangan ekspressiv mazmundagi undov so'z aynan shu maqsadga erishish uchun xizmat qilgan.

Ba'zan esa faqat tovushgina emas, murakkab tarzdagi tovushlar qo'shilmasi takrorlanib qo'llaniladi. Bunda ham, asosan, qahramonning his-tuyg'u va kayfiyatini ifoda etish hamda uni o'quvchiga yetkazib

berish maqsadi nazarda tutiladi. Masalan,

Xuddi tandir bozorning og'zi, Badalmat dumaning hammomiga kelganda ro'paramdan Rasulmat g'o'zafurushning o'g'li, o'z mahallam, qadrdon do'stim Turobboy chiqib qoldi.

-Ha-ha-ha,-deb quchoqlashib ketdi.-Voy-bo', tirikmisan, xumpar, Toshkentga qachon kelding? ("Shum bola", 116-bet)

Ushbu misolda so'zlovchining taajjub aralash xursandchilik holatini aks ettirishga harakat qilingan. Bundan ha tovushlar birligi takrorlanib, bu o'rinda, garchi aynan shu shaklda so'z shakli mavjud bo'lsa-da, bu tovushlar ketma-ketligini so'z (modal yoki tasdiq so'z) deb baholab bo'lmaydi.

Ayrim hollarda bu maqsad faqat ketma-ket qo'llangan nuqtalar orqali ham ifoda etiladi. Masalan:

Men ham eski hunarni ishga solmoqchi bo'la boshladim.

-Do...d!

Xotin shappa og'zimni ushladi:

-Hoy, sen nima qilmoqchisan?

-Nima qilar edim, dodlayman. ("Shum bola", 49-bet)

G'afur G'ulomning "Shum bola" asari tilida fonetik vositalar turli o'rinlarda qo'llanilib, nutqda qahramonning shaxs xususiyatlarini ochib berishga xizmat qilgan. Masalan, Buxoro so'zi oxirida tovush tushish hodisasi – epenkopaga uchragan holda qo'llanilgan va mazkur holat so'z-shaklda og'zaki nutqqa xos belgi kuchayishi va so'zlovchining adabiy shakldan farqli holatda foydalanishini ta'minlab bergan.

...ketar oldida menga uchta Buxor tanga berib:

-Qushlarning ovqatidan xabar olib tur, ochiqib qolmasin,-deb tayinladi.

("Shum bola", 13-bet)

Matnda Buxoro so'zining qo'llanilishiga e'tibor qaratsak, so'z-shakl har ikkala misolda ham sifatlashib, otlar oldidan kelib sifatlovchi-aniloqlovchi vazifasida kelganda so'z oxiridan bitta unli tovush (o) tushirilgan. Bu nutqda bir tomondan og'zaki nutq shakliga xoslanishni paydo qilsa, ikkinchi tomondan nutqiy tejam yuzaga kelishiga ham omil bo'lgan.

Asar tilida og'zaki nutq shakllari ko'p uchraydi. Bu asar qahramoni xarakteriga mos bo'lib, muallif bunda ko'cha-ko'y, asosan, bozor tili, og'zaki so'zlashuv shaklini jonlantirib ko'rsatib berishga harakat qilgan. Masalan:

Husnibiy bir xurjunning ikki ko'zi to'la laxtak, qo'lida gazcho'p:

-Poplin deysizmi, xushvoq deysizmi, chidaganga chiqargan deysizmi, burga chit deysizmi, rohatbadan deysizmi, madipolom deysizmi, surup, tik, shayton teri deysizmi, kep qoling, xaridor!-deb bozorni boshiga ko'tarib, baqirib yurar edi. ("Shum bola", 18-bet)

-Ha, haromi, non uchun To'ytepaga borib kelyapsanmi, muncha hayallamasang? Opke! ("Shum bola", 124-bet)

Misollarda asosan fe'l+fe'l qo'shilmalarining qisqargan holda qo'llanganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Bunda birinchi qism tarkibidan bitta bo'g'inning nutqiy faoliyatda qisqarib ketganligini ko'rish mumkin. Bunday holat amaliy fonetikada sinerizis hodisasi deb yuritiladi. Agar muallif mazkur so'z-shakllarni to'liq holatda kelib qoling yoki olib kel tarzida qo'llasa, bu mazmun yuzaga chiqmaydi. Aynan fonetik o'zgarishga uchragan og'zaki nutq shakli bu matnga qahramonlar ruhini singdira olgan.

Asar tilida bu hodisaning yana bir ajoyib namunasini uchratish mumkin. Bunda favqulotda bir xil holatda ketma-ket kelgan bo'g'inlardan biri tushirib qoldirilgan. E'tibor qiling:

Childirmani naqd pulga, bittangayu ashrafga saman ot mingan xushmo'ylov yigitga pulladik. ("Shum bola", 21-bet)

-Tuya bittanga – qani bittanga, tuya ming tanga – mana ming tanga!

("Shum bola", 123-bet)

Misollarda bir soniga tanga so'zining birikishi xuddi assimilyatsiya hodisasida ro'y berganidek o'zakdagi tovush (r)ga ta'sir ko'rsatgan. Bu shakl orqali ham muallif qahramon portretini aniqroq chizishga harakat qilgan. Badiiy uslub bu borada foydalanuvchiga keng imkoniyatlar yaratadi: muallif o'z maqsadi yo'lida til birliklaridan xohlagancha foydalanishi mumkin. Bunda faqat bitta maqsad – tinglovchi (o'quvchi)ga tushunarli bayon etish, ifoda orqali mazmunni bera olishdan iborat bo'ladi.

Og'zaki nutq shaklini ifoda etuvchi eng original holatlardan biri so'z oxirida kelgan jarangli undoshlarning jarangsizlanish holatidir. So'zlarni bu tarzda talaffuz etish va foydalanish (yozish) orqali so'zlovchining sodda, omi va ba'zan biroz ma'naviyati pastligini ham ifoda etadi. "Shum bola" asari qahramoni chizgilarida ham ayni sifatlar mavjud va muallif jarangsizlanish hodisasini ularning nutqida o'rinli ravishda qo'llaydi.

Ba'zan esa muallif so'z-shakllarni qahramonlar tilida atayin "buzib" talaffuz etadi. Bu ham qahramonning soddaligi, omiligi va o'qimaganligiga ishora qiladi. Bunda fonetik birliklarga boshqa birliklar, masalan, leksik, sintaktik birliklar uyg'unlashgan holda yordam beradi. Natijada matnda birliklarning o'zaro mos va jipslashgan birgalikdagi mazmuni yuzaga keladi.

Qani endi odoq bo'lmas puling bo'lsa-yu, yuraversang. Qovunchiga borsang, Turkistonga borsang, Chinozga borsang, Maskopga borsang, hech kim churq etmasa, ketaversang, ketaversang, maza... ("Shum bola", 72-bet)

Misolda Moskva so'zi aynan shu holda fonetik jihatdan buzib ishlatilgan. Buning natijasida qahramon ruhiyatini ochib berishga harakat qilingan. Bunday fonetik o'zgarishlar asosan, chetdan kirgan so'zlarni qo'llashda qulay vosita bo'lib, boshqa tildan kirgan so'zlarning o'z tiliga mos bo'lmagan tovushlar ketma-

ketligi (ya'ni undoshlarning yoki unlilarning ketma-ket, yonma-yon kelishi) bunga omil bo'ladi. Masalan:

"Au-au, sart, - dedi Mochalov, - jaman, sovsem jaman, tuvaya Sibir poydesh, ey kizimni..." Juda ham dahshat, Po'latxo'janing akasi: "Pojaliska, pojaliska", deb ancha pul berib zo'rg'a ajratib oldi. ("Shum bola", 20-bet)

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, G'afur G'ulom asarlari tilini poetik nutq namunasi sifatida talqin etish, shoirning badiiy nutq yaratishdagi mahoratini yoritib berish badiiy asarlar tilini tadqiq etish uchungina ahamiyatli bo'lmay, balki hozirgi zamon o'zbek adabiy tilimizning rivojlanish va takomillashish jarayonini o'rganish uchun ham katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Яхшиева Г.Т. Ўзбек тилида фонографик воситалар. Филол. фан. ном. дис. автореф. – Тошкент, 1997.
2. Ibragimova E. Badiiy tasvir vositalarining nomlanishi xususida ba'zi mulohazalar. O'TVA.2009 y. 2-son. 88-90 bet.
3. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent, 2008. 120-b.
4. Muhammadjonova G. T 80-yillar oxiri 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi: filol.fan.nom.... diss. avtoref. – Toshkent, 2003. 25-b.
5. Muhiddinov M., S. Karimov. G'afur G'ulomning poetik mahorati. – Samarqand: SamDU, 2003
6. Hakimov M. O'zbek pragmatolingvistikasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2013. 172-b.
7. Hojiyev A. Lingvistik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. 144-b.
8. G'afur G'. Shum bola. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.

Hurriyat IBRAGIMOVA,

*O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti Jurnalistika yo'nalishi 1-bosqich magistranti
hurriyatt@gmail.com*

JAHON INTEGRATSIYALASHUVI JARAYONIDA KATTALAR TA'LIMI. XORIY VA MILLIY Tajriba

Annotatsiya: hozirgi globalizatsiya sharoitida kattalar ta'limi jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson kapitalini oshirishda muhim omil bo'lib qolmoqda. Mazkur maqolada jahon integratsiyalashuvi jarayonida kattalar ta'limining ahamiyati, rivojlanish tendensiyalari hamda xorijiy va milliy tajriba tahlil qilinadi. Shu bilan birga, O'zbekistonda kattalar ta'limining holati, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'lidagi bosqichlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: jahon integratsiyalashuvi, kattalar ta'limi, androgogika, xorijiy tajriba, ta'lim tizimi, kasbiy rivojlanish, malaka oshirish.

Аннотация: в условиях современной глобализации образование взрослых остается важным фактором устойчивого развития общества и увеличения человеческого капитала. В данной статье анализируется значение образования взрослых, тенденции развития, зарубежный и национальный опыт в процессе мировой интеграции. При этом будет освещено состояние образования взрослых в Узбекистане, существующие проблемы и шаги по их решению.

Ключевые слова: мировая интеграция, образование взрослых, андрогогика, зарубежный опыт, система образования, профессиональное развитие, повышение квалификации.

Annotation: in the current globalization, adult education remains an important factor in the sustainable development of society and the increase of human capital. This article analyzes the importance of adult education, development trends, and foreign and national experience in the process of world integration. At the same time, the state of adult education in Uzbekistan, the existing problems and the steps to solve them will be highlighted.

Key words: world integration, adult education, androgogy, foreign experience, educational system, professional development, professional development.

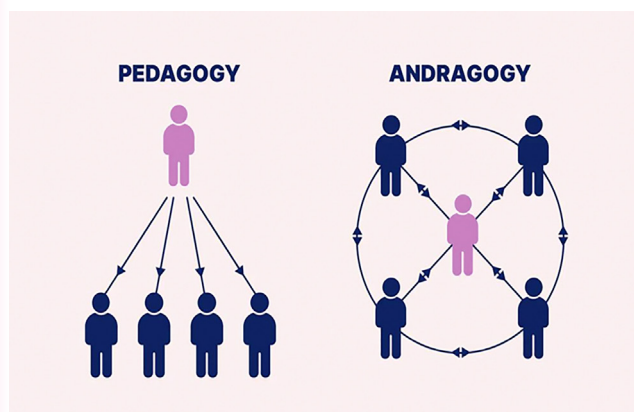
Jahon integratsiyalashuv jarayonida kattalar ta'limi global o'zgarishlarning ajralmas qismiga aylangan. Ta'lim haqida fikr yuritir ekanmiz, biz odatda uni bolalar, o'smirlar va yoshlarning rasmiy ta'limi bilan bog'laymiz. Garchi ular xalqaro inson huquqlari qonunchiligiga muvofiq ta'limning asosiy benefitsiari bo'lishsa-da, kattalar ham huquq egalari sifatida tan olingan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining barcha ta'lim olish huquqiga ega ekanligi to'g'risidagi 50-moddasi fikrimizning isbotidir. Hayot davomida ta'lim olish tamoyili XXI asr mehnat bozori ehtiyojlariga moslashish,

moddiy va ma'naviy rivojlanish, madaniy xilma-xillikni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Integratsiyalashuv jarayoni har bir mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishi uchun umumiy platformalar yaratadi, bunda kattalar ta'limi bilim almashish, global hamkorlik va innovatsiyalarni rag'batlantirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Kattalar ta'limi global ahamiyatga ega ekanligi bir qator xalqaro tashkilotlar, jumladan: UNESCO hamda OECD (Organisation for Economic Cooperation and Development) tomonidan qayd etilgan. BMTning "Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida"gi xalqaro paktining

13-moddasi ta'limning asosiy maqsadi insonni har tomonlama rivojlantirish va uning qadr-qimmatini oshirish ekanligini ta'kidlaydi. Ushbu maqsadlarga esa faqat bolalar va yoshlarga beriladigan ta'lim orqali yetishib bo'lmaydi. Shuning uchun, ta'lim olish huquqi ta'limning umrbod davom etadigan jarayon sifatida muhimligini tan oladi.[1,275]

Kattalar ta'limi – katta yoshli kishilarning har tomonlama kamol topishidir. Ya'ni ularning bilimi, ko'nikmasi va malakasini kengaytirish bilan bog'liq har qanday ta'lim turi kattalar ta'limi hisoblanadi. Katta yoshlilar atamasining yosh chegarasi 30 yoshdan yuqori insonlardan boshlab nafaqa yoshidagilarni qamrab oladi. [3]

Kattalar ta'limining yana bir xususiyatidan biri dars mashg'ulotini tashkil etish jarayonini to'g'ri yo'lga qo'yishdir. Bu jarayonda o'qituvchidan mohir psixologga aylanish, mashg'ulotlarni asosan dialog shaklida olib borish, darslarni quvnoq, qiziqarli tashkil etish hamda katta yoshlilar yetarlicha hayotiy va amaliy tajribaga ega ekanliklarini hisobga olib darslarning sifatliqligini ta'minlash kabi masalalar talab qilinadi. Shu sabablar tufayli ham kattalarga ta'lim beruvchi shaxs pedagog emas *androgog* deb ataladi. U o'zining bir nechta sifatleri bilan pedagoglardan farq qiladi.

Tan olishimiz kerakki, shu kunga qadar yurtimizda mazkur masala rivojiga bir qancha qiyinchiliklar hamda aholining ayrim qismlaridagi stereotiplar sabab bo'layotgan edi. Quyidagi kattalar ta'limining sekinlashuviga sabab bo'lgan asosiy sabablarni ko'rib chiqamiz:

- Moliyaviy resurslarning cheklanganligi kattalar ta'limiga ajratilgan mablag'lar infratuzilmasini rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va malakali o'qituvchilarni jalb qilishni qiyinlashtirar edi;
- Ta'limga bo'lgan qiziqishning pastligi. Shuningdek, ta'lim olish jarayoni uchun talab qilinadigan vaqt muammosi o'z ustilarida ishlashlariga to'siq bo'lishi;
- Raqamli ko'nikmalarning yetishmasligi: ko'plab kattalar zamonaviy texnologiyalarni ishlatishda qiyinchiliklarga duch kelishi masofaviy ta'lim hamda onlayn kurslardan foydalana olish imkoniyatini cheklaydi;
- Chet tillarini o'rganishdagi muammolar. Katta yoshlilarni o'qitishga mo'ljallangan metod hamda resurslarning yetishmasligi;
- Teng imkoniyatlarning yetarli emasligi: qishloq

hududlarida yashovchi katta yoshlilarning shaharga kelib sifatli ta'lim olishidagi muammolar;

- Madaniy va ijtimoiy to'siqlar. Ba'zi oilalarda kattalarning ta'lim olishga bo'lgan harakati ijtimoiy yoki madaniy jihatdan qo'llab-quvvatlanmasligi mumkin;
- Ta'lim jarayonida malakali hamda tajribali androgoglarning yetishmasligi.

Kattalar uchun ta'lim nazariyasi nima?

Kattalar uchun ta'lim nazariyasi, ya'ni andragogika – bu bolalar qanday o'rganishidan farqli o'laroq, kattalar qanday o'rganishini tushuntiradigan fanga asoslangan asoslardir. Nazariyalar o'qituvchilarga yanada samarali o'qitish strategiyalarini yaratishga yordam beradi.

Bugungi kunda kattalar uchun bir nechta ta'lim nazariyalari mavjud bo'lsa-da (masalan, andragogika, transformatsion o'rganish va tajribaviy o'rganish), ularning barchasi o'qituvchilarga kattalar o'rganish jarayonlarini qanday osonlashtirishni yaxshiroq tushunishga yordam berish va yaxshi natijalarga erishadigan kompaniya o'quv dasturini ishlab chiqishga qaratilgan.

AQSHda "Kattalar uchun ta'lim nazariyasining otasi" nomi bilan tanilgan Malcolm Knowles 1973-yilda "Voyaga yetgan o'quvchi: e'tibordan chetda qolgan tur" asarida kattalarni o'rgatish bo'yicha eng muqobil fikrlarni taklif qildi. U 1980-yillarda ta'lim yoki andragogikada kattalarni o'rganish nazariyasi konsepsiyasini ommalashtirdi.

Kattalar ta'limining xalqaro UNESCO tashkiloti tomonidan tan olingan 3 shaklini amalga oshirish mumkin:

- Rasmiy (formal) – maxsus ta'lim muassasalarida olib boriladigan va tasdiqlangan guvohnoma yoki diplom berish bilan yakunlanadigan ta'lim turi;
- Norasmiy (non-formal) – ta'lim muassasalari tomonidan tashkil etilgan, ammo hisobga olinmagan ta'lim. Norasmiy ta'lim imkoniyatlari ish joyida va fuqarolik jamiyati tashkilotlari va guruhlar faoliyati orqali ta'minlanishi mumkin;
- Informal (informal) – ish, oila, jamoat yoki dam olish bilan bog'liq kundalik hayot faoliyati natijasida doimiy ravishda davom etadigan, ma'lum maqsadga yo'naltirilmagan holda ma'lumotga ega bo'lish ta'lim turi

(masalan, turli kasb-hunar o'rganishga qaratilgan o'quv kurslar) [2,208]

Eurostatning 2022-yildagi ma'lumotlariga ko'ra, AQSHda 25-67 yoshlilar orasida ta'limning non-formal shakli eng ommabop bo'lgan ta'lim shakli bo'lganligini ko'rsatadi. [4,158] Chindan ham, nafaqat AQSH yoki rivojlangan mamlakatlarda mazkur ta'lim eng ko'p o'quvchilarga ega, balki yurtimizda bu ta'lim shakli o'rganuvchilarning katta masshtabini o'z ichiga oladi. Norasmiy shakl keng qamrovligi bilan ajralib turadi va shu sababli ham keng auditoriyani o'ziga jalb qila oladi. Kasbiy malaka oshirish kurslari, onlayn o'quv platformalar, trening va seminarlar, kutubxonalar va madaniyat markazlari, ijtimoiy media va ta'lim bloglari hamda ish joyida o'qitish kabi norasmiy shakl turlarini O'zbekistonda keng tarqalganligini

ko'rishimiz mumkin.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, Germaniya, Janubiy Koreya va AQSH kabi davlatlarda muvaffaqiyatli kattalar ta'lim tizimi mehnat bozori talablari bilan uzviy bog'langan. Milliy tajribaga nazar tashlaganda, O'zbekiston kattalar ta'limini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan dasturlar, ya'ni xorijiy mehnat bozori talablariga mos malaka oshirish kurslari yoki masofaviy o'qitish loyihalari sezilarli ijobiy natija bermoqda. [3]

O'zbekistonda kattalar ta'limining integratsiyalashuvi davlatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash uchun muhim strategik yo'nalishdir. Bu jarayon kattalar uchun ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirib, ularni zamonaviy jamiyat talablariga moslashuvchan qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Council for adult education, Belgrade, 2020
2. Theories in Adult Learning and Education, Germany, 2011
3. Asqarova O'.M., Abdullayeva M.A., Boltayeva M. Andragogika, – Namangan, 2014
4. Alisa Belzer, Markus Ertnier, Keiko Yasukawa, The role of learning and education in the Sustainable Development Goals, Springer, 2024.

Charos HAZRATOVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 2-bosqich magistratura talabasi

OBRAZLI JARAYON FE'LLARINING LESIK-SEMANTIK TABIATI

Annotatsiya: maqolada obrazli jarayon fe'llarining ma'no xususiyatlari, grammatik va etimologik tabiati, ayni vaqtda, ularning kontekstda va kontekstdan tashqarida ifodalaydigan leksik-semantik jihatlari haqida fikr yuritildi. Bunday fe'llar voqea-hodisa haqida tasviriy xabar berishi va bu xabar inson ruhiyatiga kuchli ta'sir qilib, unda shu voqea-hodisalar va ularning shakli, mazmuni, tuzilishi, mohiyati haqida aniq, to'g'ri, to'liq tasavvur hosil bo'lishida muhim ahamiyat kasb etishi semantik-sintaktik jihatdan to'la tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *fe'l, obraz, sema, kontekst, sinonimik qator, Abdulla Qodiriy.*

Аннотация: в статье рассматриваются семантические особенности, грамматическая и этимологическая природа глаголов переносного действия, а также их лексико-семантические аспекты, выраженные в контексте и вне контекста. Тот факт, что такие глаголы передают описательное сообщение о событиях и что это сообщение оказывает сильное воздействие на психику человека, играя важную роль в формировании ясного, правильного и полного представления об этих событиях, их форме, содержании, структуре и сути, всесторонне анализируется с семантической и синтаксической точки зрения.

Ключевые слова: *глагол, образ, сема, контекст, синонимический ряд, Абдулла Кадыри.*

Annotation: the article discusses the semantic features, grammatical and etymological nature of figurative process verbs, as well as their lexical and semantic aspects expressed in context and out of context. The fact that such verbs convey a descriptive message about an event and this message has a strong impact on the human psyche, which plays an important role in forming a clear, correct, and complete image of these events and their form, content, structure, and essence is fully analyzed from a semantic and syntactic perspective.

Key words: *verb, image, sema, context, synonymic series, Abdulla Qodiriy.*

Obrazli jarayon fe'llari obyektiv borliq predmet hodisalari, ular orasidagi munosabatlar haqida muayyan xabar berishi, ta'sirchanlik darajasining

ortligi bilan ajralib turadi. Bu guruh holat fe'llari yakka o'zicha olinganda ulardagi ta'sirchanlik ko'pincha aniq ifodalanadi. Misol uchun: irpaymoq, mo'ltillamoq,

qizishmoq, jonlanmoq, gurillamoq, olovlanmoq, qappaymoq. Bunday fe'llar gapda muayyan so'zlar qurshovida olinganda esa ta'sirchanlik doimo kuchli darajada ifoda etiladi. Bu- tabiiy. Chunki obrazli jarayon fe'llarini o'ragan qurshov birliklari ushbu fe'llar ma'nosini tiniqlashtirib qolmasdan, balki undagi ta'sirchanlikni yana ham kuchaytiradi, bo'rttiradi. Umuman olganda, nutq jarayoni predmet-hodisalar, ular nomlarining sintaktik qonuniyati asosida o'zaro birikib, muayyan nutqiy o'rinni egallab, shu o'rinda qo'llangan so'z ma'nolarining qaysi tarkibiy qismlari – farqlovchi semalari faolligini ta'minlaydi. Obrazli jarayon fe'llari ma'no tarkibining asosini, mag'zini hosil qilgan ta'sirchanlik tilda ham nutqda ham aniq ifodalanishi bilan muhimdir. Obrazli holat fe'llari ta'sirchanlik bilan birga muayyan darak, xabarning ham ifoda etilishi ushbu fe'llar ma'nosiga xos muhim xususiyatdir.

Obrazli jarayon fe'llari tasviriy holat fe'llari nomi bilan ham yuritiladi. Bunday fe'llar predmet hodisalar haqida tasviriy xabar berishi va bu xabar inson ruhiyatiga kuchli ta'sir qilib, unda shu predmet-hodisalar, ularning shakli, mazmuni, tuzilishi, belgilari, mohiyati haqida aniq to'g'ri, to'liq tushuncha, tasavvur hosil bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Obrazli holat fe'llari ta'sirchanlikni, his-tuyg'uni ifodalashi, inson ruhiyatida qanday shakldagi ta'sirchanlikni hosil qilishga ko'ra turlichadir:

Ta'sirchanlikni ifodalashga ko'ra betaraf bo'lgan obrazli jarayon fe'llari: uxlamoq, qotmoq, gavdalanmoq.

Ijbiylik bo'yog'iga ega ta'sirchanlik ifodalovchi obrazli jarayon fe'llari: oltinlanmoq, tovlanmoq, jilolanmoq.

Salbiylik bo'yog'iga ega ta'sirchanlik ifodalovchi obrazli jarayon fe'llari: huvillamoq, shumshaymoq, so'lmoq.

Obrazli jarayon fe'llari tasviriylikni tub hamda yasama fe'l shaklida anglatadi. Ushbu fe'llar o'zi bildirgan predmet hodisalarni jamiyat va tabiat moddalariga,

shaxs va predmetlarga xos xususiyatlarga, holatga, harakatga, shaklga, ta'sirga va boshqalarga qiyoslaydi. Predmetlarni qiyoslash nutqiy hodisa bo'lib, bunda obrazli holat fe'llarida ta'sirchanlik bir predmetga xos xusiyatning boshqasiga ko'chirilishidan, ya'ni predmet boshqa predmetga xos xususiyatga, tasviriylikka ega bo'lishidan yuzaga keladi. Bu nutqiy ta'sirchanlik belgisining hosil bo'lishi bilan izohlanadi. Bu belgi ham obrazli holat fe'llari ma'nosining tarkibiy qismi sanalib yuzaga chiqishga tayyor turgan semani tashkil qiladi. Demak, obrazli holat fe'llari qo'shimcha potensial semaga ega bo'lganligi sababli ularda ta'sirchanlik yuzaga keladi.

Aytilganidek obrazli holat fe'llarida "holat" mushtarak

sema, "obrazli" birlashtiruvchi sema sifatida so'z ma'nosining tarkibiy qismini tashkil qiladi. Ma'lumki mushtarak semaning ham, birlashtiruvchi semaning ham aniq mantiqiy ifodaga egaligi nutqiy sharoitda yuz beradi. Chunki so'z ma'nosi fikr almashish jarayonida muayyan tarkibiy qism orqali muayyan ifodaga ega bo'ladi. Ya'ni ma'no nutqda muayyan aniq sema qobig'iga yashirinadi va bu sema nutqiy yetakchi, asosiy sanaladi. Nutqda aniq mantiqiy ifodaga ega bo'luvchi farqlovchi sema voqe bo'lishiga ko'ra nutq birligi sifatida so'z ma'nosidan shartli, nisbiy ajralib, ma'noni nisbatan "chekintirib", uni o'ziga joylashtiradi. Binobarin nutqda farqlovchi sema darak, xabar tashuvchiga, yetkazuvchiga aylanadi. U tashqi hodisalar haqida tushuncha beradi.

Ma'lumki nutqda qo'llaniluvchi har bir mustaqil so'z aniq bitta ma'noda qo'llaniladi. So'z ma'nosining farqlovchi semasi asosiy, markaziy sanalib, boshqa muhim va nomuhim semalar fikr ifodalashda yetakchi hisoblangan farqlovchi semaga birlashtiradi. Muayyan nutqiy vaziyatda yuzaga chiqishga tayyor turgan imkoniyat sifatida saqlanadi. Bunda imkoniyatning faollashishi so'z ma'nosini til birligi sifatida olganda so'z ma'nosining tarkibiy qismlarini aniqlashda so'z ma'nosiga leksikografik nuqtayi nazardan yondashganga yuz beradi. Demak, so'z ma'nosi mantiqiy bo'laklarini vaziyatga ko'ra ba'zan asosiy, zaruriy bo'lishi, ba'zan aksincha bo'lishi nisbiydir. Ma'lum bo'ldiki, nutqiy sharoitda farqlovchi sema ma'nosining yashash birligi usuli muhim tarkibiy qismga aylanadi. Shu jihatdan farqlovchi semani aniqlash g'oyat muhimdir.

Obrazli jarayon fe'llari obyektiv borliq predmet hodisalari, ular orasidagi munosabat haqida muayyan xabar berishi, ta'sirchanlik darajasining ortiqqligi bilan ajralib turadi. Bu guruh holat fe'llari yakka, o'zicha olinganda, ulardagi ta'sirchanlik ko'pincha aniq ifodalanadi. Qiyoslang: tovlanmoq, oyoqlandirmoq, qizarmoq, mo'ltaymoq, bo'rtmoq, qizarmoq, to'lqinlanmoq. Bunday fe'llar gapda

muayyan fe'llar qurshovida olinganda esa ta'sirchanlik doimo kuchli darajada ifoda etiladi. Obrazli jarayon fe'llarining ma'no tarkibining asosini hosil qilgan tilda ham, nutqda ham aniq ifodalanishi bilan muhimdir. Bunday fe'llar voqea-hodisa haqida tasviriy xabar berishi va bu xabar inson ruhiyatiga kuchli ta'sir qilib, unda shu voqea-hodisalar va ularning shakli, mazmuni tuzilishi, belgilari, mohiyati haqida aniq, to'g'ri, to'liq tasavvur hosil bo'lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, badiiy asarlarda obrazli jarayon fe'llaridan foydalanish asar tilining ta'sirchanligi va jozibadorligini ro'yobga chiqaradi. Ustoz Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asariga nazar tashlaydigan bo'lsak, obrazli jarayon fe'llaridan ustalik bilan qo'llanganligining guvohi

bo'lamiz. Quyida ushbu asarda qo'llanilgan ba'zi obrazli jarayon fe'llari va ularning semantikasi bilan tanishamiz:

1. Haroratlanmoq – kuchli darajadagi issiqlik holatida bo'lmoq. Misol: "Shuning uchun erining hozirgi ra'yini garchi o'z tilagiga bus-butun zid holatda topsa ham yolg'iz "musofirlik" masalasi bilangina gapga xotima bermay, boshqa taraflardan ham kamchilik topib qutidorning Otabekka tomon haroratlanayozg'an yuragiga sovuq suv sepmakchi bo'ldi". Haroratlanmoq belgi darajasi va ma'no ta'sirchanligi ortiq. Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra ijobiy so'z. Ham shaxsga ham predmetga nisbatan qo'llaniladi. Badiiy uslubga xos so'z. Yasama fe'l. Ot so'z turkumiga tegishli harorat so'ziga fe'l yasovchi –lan affiksining qo'shilishi yordamida yasalgan.

2. Qizimoq – harorati ko'tarilgan, faollashgan, kuchaygan holatda bo'lmoq. Misol: "O'yin qizib borar edi". "Yaqindagi ino Musulmon cho'loqning bazmi Azizbachcha bilan qizir edi". Qizimoq so'zida belgi darajasi va ta'sir bo'yog'i biroz ortib ketganligini ko'rishimiz mumkin. Badiiy uslubga xos so'z. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra betaraf. Odatda predmetga nisbatan qo'llaniladi. Tub fe'l.

3. Ruhsizlanmoq – ruhi past, jonli tus olmagan holatida bo'lmoq. Misol: "Majlisni bunchalik ruhsizlanib, ma'yusiyat ichida qolishig'a Gulsinbibi chidab turolmadi". Badiiy uslubga xos fe'l. Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra salbiy so'z. Shaxs va predmetga nisbatan qo'llaniladi. Yasama fe'l. Asosi ot turkumiga tegishli ruh so'ziga sifat yasovchi -siz va fe'l yasovchi -lan affiksining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

4. Jonlanmoq – ruhli, qiziq, qizg'in holatda bo'lmoq. Misol: "Dutor yonig'a childirmaning chertmagi kelib qo'shilg'andan keyin bazm tag'in ham jonlandi". Odamlar jonlang'andek bo'ldi. Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra ijobiy so'z. Yasama fe'l. Ot so'z turkumiga tegishli jon so'zi va -lan fe'l yasovchi affiksining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

5. Yalpog'lanmoq – yolvorgan holatda bo'lmoq. Misol: "Harchi yalinib yalpog'lanib arang hammomga yubordiq". Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra salbiy so'z. Yasama fe'l. Sifat so'z turkumiga tegishli, eniga va bo'yiga nisbatan keng ma'nolarini bildiruvchi yalpoq so'ziga -lan fe'l yasovchi affiksining qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan. Fe'l fonetik o'zgarishga uchragan. So'zga qo'shimcha qo'shilishi natijasida (q) harfining (g') ga o'zgarishi kuzatiladi.

6. Oyoqlandirmoq – bosh ko'tarishga da'vat etgan, qarshi qo'ygan holatda bo'lmoq. Misol: "Qora choponliqlar hanuz tinch yotmay yurtini qipchoq og'alari'ga qarshi oyog'landirmoqchi bo'ladirilar". Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra salbiy so'z.

Yasama fe'l. Ot turkumiga oid oyoq so'ziga –lan so'z yasovchi affiksining qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan. Shaxsga nisbatan qo'llaniladi.

7. Mixlanmoq – butun diqqat e'tibori bilan qarab qolmoq, butunlay berilgan holatda bo'lmoq. Misol: "Kumush ichkariga kirib ko'zdan g'oyib bo'ldi, lekin Otabek yana bir necha daqiqa yerga mixlangandek qotib turdi". Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra betaraf so'z. Yasama fe'l. Ot so'z turkumiga tegishli mix so'ziga –lan so'z yasovchi affiksining qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan.

8. Yo'rg'alamoq – yengil harakat, mayda qadamlar bilan raqsga tushmoq. Misol: "Dutor ko'ngilning allaqanday ingichka joyini qitiqlaydi, childirma yurakni nimagadir oshiqdirib Gulsin qizning yo'rg'alashi borliq a'zoni zirillatadi". Badiiy uslubga xos so'z. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra ijobiy so'z. Yasama fe'l. Yo'rg'a so'zi ikki xil ma'noda qo'llaniladi. Birinchi ma'nosi ma'yda qadam tashlab, tez yuradigan ot yoki eshak. Ikkinchi ma'nosi shunday holatdagi yurish, raqsga tushish. Bu yerda ikkinchi ma'nosida qo'llangan.

9. Olalanmoq – ko'zlati ola-kula holatda bo'lmoq. Misol: "Hasanalining quloqlari tikkayib o'rnidan turdi, ko'zi olalang'an edi". "Otabek ko'zini olalang'atirgan bo'ldi".

Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlik ifodalashiga ko'ra salbiy so'z. Yasama fe'l. Sifat so'z turkumiga tegishli ola so'ziga fe'l yasovchi –lan qo'shimchasining qo'shilishidan hosil bo'lgan. So'zning tarkibiy qismi rang ma'nosini ifodalaganligi sababli ushbu fe'l da belgi darajasi va ta'sirchanlik nisbatan ortiqroq.

10. Tovlanmoq – muayyan bir tusda jilvalangan, yarqiragan holatda bo'lmoq. Misol: "Uning husni bejalgan uyning oqlari, ko'klari, sariqlari va qizillari bilan tovlanib hayoliy bir ko'rinishda". Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra ijobiylik bo'yog'iga ega. Tub fe'l. Obrazlilik va belgi darajasi kuchli holatda ifodalangan.

11. Qovjiramoq – suvsiragan, qurib bujmaygan holatda bo'lmoq. Misol: "Titragan va qovjiragan bir tovushda." "Nega qochasiz. Nega qaramaysiz.- dedi bek".

Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra salbiylik bo'yog'iga ega. Ham shaxsga ham predmetga nisbatan qo'llaniladi. Bu fe'l eski o'zbek tilida qurigan ma'nosini bildiruvchi "qav" sifatiga biroz ma'nosini ifodalovchi –ji affiksidan keyin –ra fe'l yasovchisining qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan bugungi kunda ma'no umumiy lashib tub fe'lga aylangan.

12. Qizarmoq – qizil tusga kirgan holatda bo'lmoq. Misol: "Oftob oyim erining so'zini kuchlab tushdi: "Issig'i bor, yuzi ham qizarib bo'rtib turibdi". Uning yuzi uyatdan juda qizargan. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra salbiy so'z. Badiiy va so'zlashuv uslublarida

foydalaniladi. Shaxs va predmetga nisbatan teng qo'llaniladi. Fonetik o'zgarishga uchragan. Sifat so'z turkumiga tegishli qizil so'ziga –ar fe'l yasovchi affiksining qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan. Rang bildiruvchi so'zdan yasalganligi uchun ta'sirchanlik va belgi darajasi nisbatan yuqori.

13. Tansiqlanmoq – ehtirom qilinmoq, hurmat topmoq, qadr qozonmoq ma'nolarini bildiradi. Misol: "Chet ellarni ko'rgan Otabek majlisga tansiqlandi". Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra ijobiy so'z. Shaxs va predmetga nisbatan qo'llaniladi. Yasama so'z. Ot so'z turkumiga tegishli tansiqlik so'ziga –lan fe'l yasovchi qo'shimcha qo'shilishidan hosil bo'lgan.

14. Junjaymoq – so'lmoq, sovuqotgan holatda bo'lmoq. Masalan: "Hasanali yarim yalang'och holda junjayib daricha ostida izg'iriq quchog'ida o'lturar edi". Badiiy uslubga xos. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra salbiy so'z. Narsa va predmetga nisbatan qo'llaniladi. Tub so'z.

15. To'zimsizlanmoq- sabrsizlanmoq, toqatsizlanmoq, bezovta holatda bo'lmoq. Ta'sirchanlikni ifodalashiga ko'ra betaraf so'z. Badiiy uslubga xos. Obrazlilik darajasi kontekstdan kelib chiqib aniqlanadi. Yasama

so'z. Ot so'z turkumiga tegishli to'zim so'zidan iborat. To'zim so'zi chidam, bardosh ma'nolarini bildiradi. "Kumush kelgach majlisga ruh kirishiga barcha ishonadir va uni to'zimsizlanib kutadir".

Aytish lozimki, fe'lning semantik turlarini va ularning valentliklarini o'rganishda respublikamiz tilshunoslari tomonidan katta yutuqlarga erishilgan bo'lib, fe'l, uning ayrim turlari va grammatik kategoriyalari haqidagi ma'lumotlar deyarli boshqa so'z turkumlaridan farq qiladi. Hozirgi o'zbek adabiy tilining yuzaga kelishi va uning ravnaqi uchun til sathlarini har jihatdan o'rganish borasida muhim yozma manbalarga tayanib ona tilimizning me'yorlarini belgilashda o'ziga xos ilmiy tadqiqotlar va xulosalar bayon etilgan hamda bu izlanishlar davom etmoqda. Xususan, tilning morfologik sathi yuzasidan qilingan tadqiqotlar salmoqlidir. Fe'l so'z turkumi qadimdan tilshunoslarni qiziqitirib kelgan va bu turkumni o'rganish borasida ko'plab izlanishlar, tadqiqotlar amalga oshirilgan. O'zining uzoq tarixiga ega bo'lgan o'zbek tilshunosligi bu borada jahon olimlarining ilmiy merosidan bahramand bo'lishlari bilan birga jahon tilshunosligining ravnaqi uchun ham o'zlarining munosib hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hojiyev.A. "Fe'l". Fan. 1973. 19-bet
2. G'ulomov.A., Askarova M.A. "Hozirgi o'zbek adabiy tili". – T., 1965. 85-bet
3. Tursunov.U. "O'zbek tilida fe'l darajalari". 1968. 31-bet
4. Rasulov.R. "O'zbek tilidagi holat fe'llari". – T., Fan, 1989. 131-bet
5. G'ulomov. A. "Fe'l". – T., 1954. 43-bet
6. Mirtojiev. M. "Fe'l valentligi". – T., 2007. 14-bet
7. Hojiyev A. "To'liqsiz fe'l". "Fan" nashriyoti. 1970. 13-bet
8. Sodiqova. M. "Fe'l stilistikasi". "Fan" nashriyoti. 1975. 14-bet
9. Rahmatullayev.Sh. "O'zbek tilida fe'l frazemalari". – T., 1992. 5-bet
10. Shukurov Sh. "O'zbek tilida fe'l mayllari taraqqiyoti" – T., "Fan" nashriyoti. 1980. 6-bet.

Iroda FARHODOVA,
O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar
universiteti magistranti
farkhadovairoda@gmail.com

AXBOROT MANBALARINI HIMOYA QILISHDA FAKTCHEKING PLATFORMALARINING ROLI

Annotatsiya: maqolada zamonaviy axborot makonida haqiqatni himoya qilish va dezinformatsiyaning oldini olishda faktcheking platformalarining roli tahlil qilingan. Politifact, Snopes, Fullfact, Factcheck.org, Factchecknet.uz va Factcheck.uz kabi xalqaro va mahalliy faktcheking platformalarining faoliyati, ularning ishlash tamoyillari va samaradorligi batafsil o'rganildi. Xususan, maqolada O'zbekistonning faktcheking sohasidagi yutuqlari va kamchiliklari ham ilmiy tekshirildi. Media savodxonlik darajasining oshishi, mustaqil faktcheking platformalarining paydo bo'lishi va ularning dezinformatsiyaga qarshi kurashdagi o'rni tadqiq qilindi. Shuningdek, mamlakatda axborot manbalarining ishonchligini ta'minlashdagi dolzarb muammolar, mavjud qonunchilik asoslari va faktcheking amaliyotini yanada takomillashtirish zarurati ko'rib chiqildi. Ilmiy yondashuv asosida faktcheking tizimlarining milliy va xalqaro tajribalari qiyosiy tahlil qilinib, O'zbekiston medialandshafti uchun tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: *axborot xavfsizligi, dezinformatsiya, faktcheking, internet, media savodxonlik, sun'iy intellekt.*

Аннотация: в статье анализируется роль платформ фактчекинга в защите правды и предотвращении дезинформации в современном информационном пространстве. Подробно изучены деятельность, принципы работы и эффективность как международных, так и локальных платформ фактчекинга, таких как Politifact, Snopes, Fullfact, Factcheck.org, Factchecknet.uz и Factcheck.uz. В частности, в статье научно рассматриваются достижения и недостатки Узбекистана в области фактчекинга. Исследуется рост уровня медиаграмотности, появление независимых платформ фактчекинга и их роль в борьбе с дезинформацией. Также рассматриваются актуальные проблемы обеспечения достоверности источников информации в стране, существующая законодательная база и необходимость дальнейшего совершенствования практики фактчекинга. На основе научного подхода проведен сравнительный анализ национального и международного опыта фактчекинга и разработаны рекомендации для улучшения медиаландшафта Узбекистана.

Ключевые слова: *информационная безопасность, дезинформация, фактчекинг, интернет, медиаграмотность, искусственный интеллект.*

Annotation: this article analyzes the role of fact-checking platforms in protecting truth and preventing disinformation in the modern information space. The activities, operating principles, and effectiveness of both international and local fact-checking platforms such as Politifact, Snopes, Fullfact, Factcheck.org, Factchecknet.uz, and Factcheck.uz are thoroughly examined. In particular, the article scientifically investigates Uzbekistan's achievements and shortcomings in the field of fact-checking. The research explores the growing level of media literacy, the emergence of independent fact-checking platforms, and their role in combating disinformation. Additionally, the study addresses urgent issues related to ensuring the reliability of information sources in the country, the existing legal framework, and the need to further improve fact-checking practices. Based on a scientific approach, national and international experiences in fact-checking systems are comparatively analyzed, and recommendations are developed for the improvement of Uzbekistan's media landscape.

Key words: *information security, disinformation, fact-checking, internet, media literacy, artificial intelligence.*

Kirish. Raqamli inqilob natijasida internet va ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Biroq ushbu platformalarda har soniyada tarqalayotgan kontentning ishonchligi tobora muhim masalaga aylanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki [1], yolg'on xabarlar haqiqatga asoslangan axborotga nisbatan tezroq tarqaladi, bu esa faktcheking zaruratini oshirmoqda. Faktcheking jurnalistikasi dastlab XX asr

boshlarida AQSh va Yevropadagi bosma nashrlarda paydo bo'lgan [2; 1147], 1920-yillarda Time va The New Yorker kabi nashrlarda amaliyotga joriy etilgan [3]. 1990-yillardan boshlab esa bu yo'nalish siyosiy bayonotlarni tekshirish orqali rivojlandi va saylovoldi kampaniyalarda faol qo'llanila boshlandi [4: 118]. Shu davrda FactCheck.org, Politifact va Snopes kabi platformalar tashkil etildi. 2000-yillarda internet

va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi bilan yolg'on ma'lumotlar keng tarqalib, Full Fact, The Washington Post Fact Checker, Africa Check kabi yangi platformalar vujudga keldi [2: 1149]. Bugungi kunda esa sun'iy intellekt va algoritmlar matnlarni tahlil qilish hamda faktlarni tekshirishda muhim vositaga aylangan [5]. O'zbekistonda bu yo'nalishda Factchecknet.uz va Factchecking.uz kabi platformalar faoliyat yuritmoqda. Mazkur maqolada ana shu xalqaro va mahalliy faktcheking platformalarining ishlash tamoyillari, samaradorligi va ularning O'zbekiston medialandshaftidagi roli o'rganildi.

Asosiy qism. Politifact 2007-yilda AQShda tashkil etilgan platforma bo'lib, asosan siyosatchilar, davlat amaldorlari va jamoatchilik arboblari tomonidan berilgan bayonotlarning haqiqatga mosligini tekshiradi. Platforma "Truth-O-Meter" (Haqiqat o'lchagichi) deb nomlangan reyting tizimidan foydalanadi. Platformada siyosiy bayonotlar va xabarlar monitoring qilinadi, mutaxassislar va jurnalistlar faktlarni mustaqil manbalardan tekshiradi. Xabarlar "Haqiqiy", "Asosan Haqiqiy", "Yarim Haqiqiy", "Asosan Yolg'on" va "Mutlaq Yolg'on" kabi kategoriyalarga ajratiladi [6]. Jarayon so'nggida tayyorlangan hisobot jamoatchilikka taqdim etiladi. Ushbu platforma mustaqil jurnalistikani qo'llab-quvvatlovchi turli notijorat tashkilotlar va fondlardan grant oladi. Masalan, Knight Foundation, Ford Foundation va Democracy Fund kabi fondlar unga moliyaviy yordam ko'rsatgan. Shuningdek, Politifact foydalanuvchilardan xayriya va obuna orqali mablag' yig'adi. Ushbu mablag'lar mustaqil jurnalistikani qo'llab-quvvatlashga yo'naltiriladi. 1994-yilda tashkil etilgan Snopes.com platformasi internetdagi mish-mishlar, firibgarlik, shubhali maqolalar va ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan yolg'on xabarlarini tekshirishga ixtisoslashgan. Platformada internet va ijtimoiy tarmoqlardagi shubhali axborotlar tahlil qilinadi, manbalar solishtiriladi, tarixiy va dalillarga asoslangan faktlar aniqlanadi. Aniqlangan faktlar asosida maqolalar tayyorlanib, tekshirilgan xabarlarining haqiqatga mosligi baholanadi. Snopes hech qanday hukumat yoki yirik media korporatsiyasiga tegishli emas. U mustaqil ravishda faoliyat yuritadi va o'z moliyalashtirishini reklama daromadlari, obuna va mustaqil grantlar orqali oladi [4: 120]. Buyuk Britaniyada faoliyat olib boruvchi FullFact mustaqil notijorat tashkilot bo'lib, u siyosiy va ijtimoiy bayonotlarni tekshirish bilan shug'ullanadi. Ushbu platforma an'anaviy jurnalistik tekshiruvlardan tashqari sun'iy intellektdan ham foydalanishi bilan ajralib turadi [2: 1150]. Platformada matnlarni avtomatlashtirilgan tizimlar tekshiradi, manbalarga asoslangan dalillar yig'iladi va tahlil qilinadi, xabarlar haqiqatga mosligi bo'yicha hisobotlar

chiqariladi. FullFactni ham moliyalashtiruvchi manbalari ham yuqoridagi platformalar bilan bir xil ekanligi kuzatildi. FactCheck.org 2003-yilda tashkil etilgan bo'lib, Amerika Qo'shma Shtatlarida faoliyat yurituvchi mustaqil faktcheking platformasi hisoblanadi. Platforma akademik manbalarga tayangan holda tekshiruv olib boradi [5: 23]. FactCheck.orgda siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha bayonotlar tekshiriladi. Bu jarayonda universitetlar, tadqiqot institutlari va davlat ma'lumotlar bazalaridan keng ko'lamda foydalaniladi. Ushbu dalillardan kelib chiqib, jurnalistlar va ekspertlar tomonidan hisobot material tayyorlaniladi. Uning asosiy moliyalashtirish manbasi sifatida Annenberg Jamoatchilik Siyosati Markazi keltiriladi. Bundan tashqari platforma turli xayriya jamg'armalari va grantlar orqali ham moliyalashtiriladi. Masalan, Democracy Fund, Stanton Foundation va Robert Wood Johnson Foundation kabi tashkilotlar FactCheck.orgga moliyaviy yordam ko'rsatgan. FactCheck.org o'zining moliyalashtirish manbalari haqida ochiq va shaffof ma'lumot beradi, bu esa uning ishonchliligi va mustaqilligini ta'minlashga ikki hissa xizmat qiladi [7]. Factchecknet.uz O'zbekistondagi mustaqil platforma bo'lib, faktlar, omma oldidagi nutqlar va OAV materiallari haqqoniylikni tekshirish bilan shug'ullanadi. Platformadagi materiallar mualliflari yangiliklar, maqolalar va boshqa materiallar haqqoniylikni aniqlash bilan shug'ullanuvchi faktchekerlar hisoblanadi. Faktchekerlar axborotning kontekstga mosligini, shuningdek, voqeaga bog'liqligini va o'ziga xos nozik jihatlarini aniqlaydilar. Faktchekerlar yolg'on axborot tarqatish holatlarini aniqlashlari va bartaraf etishlari mumkin. Tahririyatning rasmiy saytida materiallarda reklama va propaganda elementlari, shuningdek, boshqa qonunga xilof axborotni joylashdan qat'iyan bosh tortishi keltirib o'tilgan [8]. Loyihaning davlat organlari va tijoriy tashkilotlar bilan hech qanday shartnoma va og'zaki majburiyatlar bilan bog'liqligi yo'q. Loyiha tashabbuskori sifatida faktchek hamjamiyatini rivojlantirayotgan va barcha xohlovchilarni faktchekerlar hamjamiyatiga taklif qilayotgan O'zbekiston Respublikasi Zamonaviy jurnalistikani rivojlantirish markazi keltirilgan. Yevropa Ittifoqi ko'magida ERIM xalqaro nodavlat tashkiloti loyihaga moliyaviy yordam ko'rsatadi. Factcheck.uz O'zbekistonda faktlarni tekshirish va mediasavodxonlikni oshirishga bag'ishlangan innovatsion loyiha hisoblanadi. Platforma fuqarolarga axborot oqimini tushunishga, xabarlarining ishonchliligini aniqlashga va faktlarning manipulyatsiyasini fosh qilishga yordam beradigan ishonchli resurs yaratishga xizmat qiladi. Platforma jamiyatda aylanayotgan ma'lumotlarning to'g'riligini tizimli ravishda tekshiradi. Jurnalistlar

va tadqiqotchilar faktlarni tahlil qiladilar, manbalar va kontekstni tekshiradilar hamda jamoatchilikka voqealarning xolisona tasvirini taqdim etadi. Bundan tashqari, Factcheck.uz aholining axborot savodxonligi darajasini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari va mediasavodxonlik tadbirlarini ham o'tkazadi. Bu orqali odamlarga tanqidiy fikrlash, ma'lumotlarni tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatishadi. Ushbu platformaning rasmiy sahifasida moliyalashtirish manbai ko'rsatilmagan va hamkor tashkilotlar ham keltirib o'tilmagan [9]. Bu jihat loyihaning qay darajada ishonchli va ochiqligiga nisbatan shubha uyg'otadi. Vaholanki, ushbu platforma 2019-yil sentabr oyidan beri o'z faoliyatini yuritib keladi.

Xulosa. Tadqiqot davomida Politifact, Snopes, FullFact, FactCheck.org, Factchecknet.uz va Factcheck.uz kabi xalqaro va milliy faktcheking platformalarining ishlash tamoyillari, texnologik yondashuvlari, samaradorligi va moliyalashtirish manbalari o'rganildi. Tadqiqotimizning yakunida soha rivojlanishi uchun quyidagi bir qancha takliflarni beramiz:

Birinchidan, faktcheking platformalarining moliyalashtirish manbalari aniq va shaffof bo'lishi lozim. Xalqaro donorlar va nodavlat tashkilotlari bilan

hamkorlikni kengaytirish ushbu sohaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, tadqiqotchilar fikricha [10: 360], jamoatchilikning media savodxonligi yuqori bo'lgan mamlakatlarda dezinformatsiyaga qarshilik ham kuchli bo'ladi. Shu sababli, O'zbekistonda faktcheking madaniyatini shakllantirish uchun ta'lim dasturlariga faktcheking va mediasavodxonlik fanlarini kiritish zarur.

Uchinchidan, sun'iy intellekt imkoniyatlaridan dezinformatsiyani aniqlashda keng foydalanish lozim.

To'rtinchidan, O'zbekistonda jurnalistlarning faktcheking bo'yicha malakasini oshirish va xalqaro tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Faktcheking jurnalistikasi etik me'yorlari va metodologiyalarini rivojlantirish jurnalistlar orasida sifatli tekshiruvlar olib borishga turtki bo'ladi.

Beshinchidan, dezinformatsiyaga qarshi kurashda davlat idoralari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari o'zaro hamkorlik qilishlari zarur. O'zbekiston sharoitida davlat tashkilotlari tomonidan berilayotgan rasmiy ma'lumotlarning ochiqligi va ishonchligini oshirish faktcheking jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lazer, D. M. J., Baum, M. A., Benkler, Y., & others. (2018). The science of fake news. *Science*, 1094-1096.
2. Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 1146-1151.
3. Graves, L., & Glaisyer, T. (2015). The growing power of fact-checking journalism. The Tow Center for Digital Journalism.
4. Newton, C., & Friedrich, J. (2018). Fact-checking and the digital age: The role of verification in modern journalism. *Journal of Media Studies*, 112-129.
5. Thorne, J., & Vlachos, A. (2018). Automated fact-checking: Task formulations, methods and future directions. *Computational Linguistics*, 1-33.
6. Graves, L. (2016). Deciding what's true: The rise of political fact-checking in American journalism. Columbia University Press.
7. <https://www.factcheck.org/our-funding/>
8. <https://factchecknet.uz/biz-haqimizda/>
9. https://factcheck.uz/?page_id=3
10. Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the "post-truth" era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 353-369.

Laziza ERGASHOVA,
Buxoro davlat universiteti o'zbek tilshunosligi va jurnalistika
kafedrası magistranti
ergashovalaziza23@gmail.com

GIDRONIMLAR – SUV OBYEKTLARIGA QO'YILGAN ATOQLI OTLAR (Romitan tumani misolida)

Annotatsiya: suv nafaqat insoniyat tirikligining tayanchi, balki hayvonot va nabotot dunyosining mavjud bo'lishi uchun zaruriy vositadir. Insoniyat yaralibdik, suv inshootlarini o'ziga xos nomlar bilan atab kelgan. Shak-shubhasiz, atoqli otlarning bu turi, ya'ni gidronimlar millatning qadimiy tarixi, o'tmishi va buguni haqida ma'lumot berib turuvchi asosiy manbadir. Gidronimlarning paydo bo'lishi, o'zgarishining o'zi ham bir tarix hisoblanib, bugungi kunga qadar ko'plab ilmiy tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Shu sababdan, ushbu axborotnomada Romitan tumanidagi gidronimlar tadqiq qilingan. Shu kungacha Romitan tuman gidronimlari chuqur tahlil qilinmagan, ilmiy dalillar yig'ilman. Biz ushbu ishda tuman hududidagi gidronimlarni atroflicha o'rganib, mulohaza yuritdik.

Kalit so'zlar: *gidronim, daryo, ariq, rud, kollektor, suv ombori, kanal.*

Аннотация: вода является не только опорой человеческой жизни, но и необходимым средством существования животного и растительного мира. С момента сотворения человечества водные сооружения назывались своими уникальными названиями. Несомненно, этот вид имён собственных, то есть гидронимы, является основным источником информации о древней истории, прошлом и настоящем нации. Возникновение и изменение гидронимов - это сама история, и на сегодняшний день проводится множество научных исследований, научных изысканий. По этой причине в данном справочнике исследованы гидронимы Ромитанского района. До сегодняшнего дня гидронимы Ромитанского района не были глубоко проанализированы, не собраны научные доказательства. В данной работе мы всесторонне изучили и рассмотрели гидронимы района.

Ключевые слова: *гидроним, река, арык, руда, коллектор, водохранилище, канал.*

Annotation: water is not only the foundation of human life, but also a necessary means for the existence of the animal and plant world. Since the creation of mankind, water structures have been called by their own names. Undoubtedly, this type of proper name, i.e., hydronyms, is the main source of information about the ancient history, past, and present of the nation. The emergence and change of hydronyms itself is a history, and to this day, many scientific studies and research are being conducted. For this reason, the hydronyms of the Romitan district were studied in this newsletter. Until now, the hydronyms of the Romitan district have not been deeply analyzed, and scientific evidence has not been collected. In this work, we thoroughly studied and reflected on the hydronyms of the district.

Key words: *hydronym, river, ditch, mine, collector, reservoir, channel.*

Kirish. Romitan hududida suv obyektlari, kanal va daryolar haqidagi dastlabki yozma manbalar o'rta asrlar davridagi tarixchi va geograf olimlar tadqiqotlari bilan bog'liq. Jumladan, X asrda yashagan Ibn Havqal qalamiga mansub "Kitob surat ul-arz" ("Yerning surati kitobi") asarining "Movarounnahr" nomli qismida Zarafshon daryosidan suv oluvchi "Romitan nahri" ("Nahr ar-Romitana") haqida ma'lumotlar mavjud bo'lib, uni hududning sug'orilish tarixiga oid dastlabki dalillar sirasiga kiritish mumkin[1:46]. Ibn Havqal tomonidan Romitan arig'i haqida keltirilgan ma'lumotlar e'tiborga sazovor. U shunday yozadi: "Nahri Romitan nomli ariq daryodan boshlanib, Romitan qishlog'iga yetguncha hamma qishloqlarni sug'oradi. Romitan ahli undan suv ichadi". Ushbu kanal hozirgi Romitan tumani markaziga yaqin qishloqlardan o'tgan bo'lib, janubi-g'arbga tomon yo'nalgan va hozirgi Chelong'u mahalla fuqarolar yig'ini hududlari orqali Jondor tumani chegaralariga qadar yetib borgan. Kanalning boshlanish qismi hozirda ham

Romitan kanali nomi bilan yuritilsa-da, uning davomi *O'zbekiston kanali* deb nomlanadi. O'tgan asrda mahalliy aholi orasida oddiygina "rud" deb atalgan ushbu kanalning o'zani hozirgisidan farq qilib, bir tekis oqmagan va ancha kengroq bo'lgan [2].

Asosiy qism. Zarafshondan ajralgan yirik kanallardan biri Vobkentdaryo bo'lib, Romitan kanali undan suv olgan. Buxoro sug'orish tizimlarini o'rgangan N. Sitnyakovskiy fikriga ko'ra, Vobkentdaryo ilgari ikkiga bo'linib, ulardan biri Zandani yoki Xitfar deb, ikkinchisi esa *Romitan* yoki *Somjan arig'i* deb atalgan [3:23].

Arxeolog olim A. Muhammadjonov tomonidan hududning sug'orilish tizimlari o'rganilganda Romitan kanali xususida ma'lum xulosalarga kelingan. Unga ko'ra, Romitan kanali Vobkentdaryodan suv olgan joylarda Xitfar kanali ham ikkiga ajralib, uning birinchi o'zani shimoli-g'arbga Qoqishtuvon qishlog'i va u orqali 10-12 km cho'l ichkarisiga kirib borgan [4:34-35].

Ammo A. Muhammadjonov *Somjan kanalining*

faqatgina hududga nisbat berilganligini ta'kidlab, *Romitan kanali* bilan yagona tuzilma hisoblanmasligi haqidagi fikrlarni bayon qiladi hamda uni Qorako'ldaryo deb hisoblaydi [5:68-73]. Fikrimizcha, Sharg' nomli hududning joylashuvi fikrlarni aniqlashtirishi mumkin. Bu qishloq haqida "Buxoro tarixi" asarida quyidagicha ma'lumotlar bor: "Sharg' qishlog'i Iskajkat ro'parasidadir, ikkovining orasida katta daryodan boshqa hech bir bog' va bo'sh yerlar yo'q. U daryoni *Rudi Somjan* deb ataganlar. Hozirda esa Sharg' daryosi, ba'zi kishilar bo'lsa, *Haromkom* deyilar. Bu ikki qishloq o'rtasida daryo ustida katta ko'priki bor edi"[6:22]. Tarixiy adabiyotlarda bu qishloq nomining so'g'diychada "sher" yoki forschada "qarg'a" ma'nolarini anglatgan so'zlarga yaqinligi aytib o'tiladi [7:59].

Zarafshon tarixiy manbalarda *Politimet*, *Nomiq*, *Rudi Mosaf*, *Haram kom*, *Rudijarg'*, *Somjan*, *Vodiy us-so'g'd*, *Nahr ul-Buxoro*, *Daryoyi Ko'hak* kabi nomlar bilan tilga olingan. XVIII asrdan Zarafshon deya yuritila boshlagan [8:66].

E.Murzayev Zarafshonning xalqona etimologiyasi xususida so'z yuritib, "zar" – "oltin", "afshon" – "sochuvchi" – "oltin sochuvchi" deya ta'riflagan [9:246].

Abu Tohirxo'ja Samarqandiy "Zarafshon daryosikim, uni Ko'hak daryosi deb yuritadilar, boshlab kunchiqar tog'laridan chiqib, unga Iskandar bulog'i – Iskandar ko'lining suvi va Maschoh tog'laridan chiqadigan buloqlar qo'shiladi. Boshqa suvlar va buloqlar bilan birikib, daryo bo'lib Buxoro va Qorako'lgacha yetib boradi, degan [10:122].

Romitan tuman gidronimiyasida Amudaryo alohida o'ringa ega. Amudaryo bilan bog'liq qaydlar qadimgi grek va Xitoy, turkiy yozma yodgorliklarda uchraydi. Ilk yozma ma'lumot Oks (Oksos) nomi bilan grek manbalarida uchraydi. Oks mahalliy o'kuz – daryo so'zining grek tilidagi talaffuzi asosida vujudga kelgan.

Y.G'ulomov o'z tadqiqotlarida O'kuz – Amudaryoning mahalliy sak – massagetcha nomi bo'lib, o'rta asrning eng so'nggi davriga qadar iste'molda bo'lgan, deya qayd qilgan [11:37].

Amudaryoning nomlanishi borasida sharqshunos A.A.Semyonov bildirgan fikr e'tiborga loyiq, bizningcha. Olim o'zining izlanishida quyidagi qaydni keltirgan: "*Panj daryosini turkmanlar Amin-daryo, ya'ni buyuk daryo deyilar. Chunki amin so'zi turkman tilida buyuk, katta, ko'lamdor, boshliq, oqsoqol kabi ma'nolarga ega. Aytishlaricha, daryo Buxoro bo'ylab, hozirgi Mog'ok masjidi yonidan oqib, Xivaga boradi... bir o'zbekdan "bu qaysi daryo" deb so'rasak, "Katta daryo", deya javob berdi*"[19:3-4].

V.V.Bartoldning "К истории орошения Туркистана" kitobida Amudaryoning yana bir nomi *Jayxun* haqida fikr yuritilib, uning Tavrotdagi *Gixon* nomining arabcha shakli asosida paydo bo'lganligi ko'rsatilgan [20:71].

Daryo nomining hozirgi Chorjo'y shahrining avvalgi nomi Amuya bilan bog'liqligi bor [8:13].

Bu fikrni H. Hasanov ham quvvatlab, *daryoning* ayrim bo'laklari *Jaryob*, *Balx daryosi*, *Termiz daryosi*, *Kolif daryosi*, *Urganch daryosi*, *Xorazm daryosi* nomlari bilan yuritilgan. Jumladan, u o'rta oqimidagi Omul, Omulya (XV asrdan *Chorjo'y*) shahri yonida Omuy daryosi deb atalgan, qisqarib Omul bo'lib qolgan (bu so'zning asl ma'nosi aniq emas, amurd ismli xalqqa aloqador bo'lsa, ehtimol)[21:46]. Demak, Amudaryo nomi Amuya toponimi asosida shakllangan. Ariq so'zi manbalarda turlicha izohlangan. Jumladan, V.V.Radlov o'zining lug'atida suv keltirish uchun qazilgan kanal tarzida izohlagan [22:269]. E.V.Sevortyan lug'atida esa ariq, arig' so'zining asosi ar bo'lib, bu oqmoq, arg'i – daryo irmog'i, arqin – daryo havzasi, daryo o'zani, arin – suv, arna – kanal kabilarda gidronimik birliklar bilan bog'liq ma'nolar ko'rsatilgan [12:188].

S.Qorayev ariq (ar – qadimiy eroniy tillarda oqmoq fe'lining o'zagi, ya'ni "suv") – suv yo'li deb sharhlagan[18:61]. Hozirda ariq so'zi 1) *sun'iy ravishda hosil qilingan suv yo'li, o'zani va undagi suv*; 2) *ekin ekish va sug'orish uchun ekin maydonida tortilgan maxsus suv yo'li; jo'yak tarzida izohlanadi* [13:98].

Tumanda *Romitanariq* nomli ariq ham mavjud bo'lib, toponim asosida shakllangan gidronimlar sirasiga kiradi.

Tuman gidronimiyasida **kollektor** (zaxkash) 1tani tashkil qiladi. Kollektor (*melioratsiyada*) – *drenaj tarmog'ining suv yig'uvchi qismidan kelayotgan suvni qabul qilib, melioratsiyalanadigan maydondan chiqarib yuboradigan ochiq kanal yoki drenaj quvuri* hisoblanadi[14:658]. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *kollektor* so'zi (lot. *to'plovchi*)ning oltita ma'nosi sharhlangan. Lug'atdagi *zax qochirish (drenaj) tarmog'ining suv yig'uvchi qismidan kelayotgan (sizot) suvni to'plab, suvi qochirilayotgan maydondan boshqa tomonga oqizib, chiqazib yuborish uchun xizmat qiladigan drenaj quvuri yoki ochiq kanal; sizot suvlarni tortadigan katta zovur*[15:398] tarzidagi sharhlanishi kollektor so'zining gidronimik birlik sifatidagi mohiyatiga mos keladi.

Tuman hududidagi kollektor kishi ismlari bilan bog'liq bo'lib, Oxunboboyev kollektori deb nomlangan. *Oxunboboyev kollektori nomi* Oxunboboev Yo'ldosh (1885, Marg'ilon yaqinidagi Jo'ybozor qishlog'i — 1943.28.2, Toshkent) — davlat va jamoat arbobi nomini abadiylashtirish maqsadida qo'yilgan[16:288].

– **toponimlar bilan bog'liq nomlar:** *naqib*, *Piyozkor*, *Saroydeycha*. Bu nomlar aholi punktlari yoki ular yaqinidan o'tkazilgan gidroinshootga nisbatan qo'llangan;

– ma'lum belgi bilan bog'liq nomlar: *tarmoq kollektori*;

– joylashish o'rni bilan bog'liq nomlar: *shimoliy Buxoro*.

Gidronimiya tizimida **suv ombori** alohida o'rin tutadi. Suv ombori deganda *to'g'onlar yordamida suvni yig'ish va saqlash uchun quriladigan sun'iy suv havzasi*[17:90] tushuniladi.

Tuman hududida 1 ta suv **ombori mavjud**: *Sarashuqoq*. Mazkur gidronim tarkibidagi *qoq* komponenti *cho'llarda bahorgi yog'ingarchilik vaqtida suv to'pladigan sayoz botiq*[18:65] ma'nosiga egadir.

Xulosa. Gidronimlar inson hayotida qadim zamonlardan buyon katta ijtimoiy, iqtisodiy ahamiyatga egaligi bois, duno aholisining ko'p qismi daryo bo'ylarida, sohilida yoki unga yaqin hududlarda istiqomat qilishgan. Tuman hududida mavjud gidronimlar har xil

suv obyektlarining nomlaridan iborat va ular leksik-semantik jihatdan tasniflanib, bir necha katta-kichik guruhlariga bo'linib o'rganildi. Tuman hududidagi gidronimlar, asosan, daryo, kanal, ariq, suv ombori, kollektor nomlaridan iborat bo'lib, shu jihatdan tahlil qilindi. Keyingi tadqiqotlarda hudud gidronimlarini onomastik va morfemik jihatdan o'rganishni maqsad qildik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ибн Ҳавқал. Мовароуннаҳр / араб тилидан тарж., изоҳлар муаллифи Ш.С. Камолиддин, масъул муҳаррир Ф.С. Ҳасанов. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2011. 46-б.
2. Шу жумладан, каналнинг собиқ ўзани ҳудудида ҳозирги кунда муаллиф Ж.Латиповнинг томорқаси жойлашгандир. Ушбу маълумотлар муаллифнинг бобоси, собиқ “Наримонов” (“Нурафшон”) колхози масъул ходимларидан Бешим Очилов билан суҳбати материалларига асосланган.
3. Шишкин В.А. Варахша. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1963. С.23.
4. Муҳаммаджонов А.Р. Қуйи Зарафшон водийсининг суғорилиш тарихи (Қадимги даврдан то XX аср бошларигача). / Масъул муҳаррир Я.Ғ. Ғуломов. – Т.: “Фан”, 1972. 34-35-б.
5. Муҳаммаджонов А.Р. Қуйи Зарафшон водийсининг суғорилиш тарихи (Қадимги даврдан то XX аср бошларигача). / Масъул муҳаррир Я.Ғ. Ғуломов. – Т.: “Фан”, 1972. 68-73-б.
6. Наршахий, Абу Бакр Муҳаммад ибн Жаъфар. Бухоро тарихи / форс-тожик тил.тарж. А.Расулевники. Масъул муҳ. А.Ўринбоев. – Т.: Фан, 1966. 22-б.
7. Наршахи, Абу Бакр Мухаммад ибн Джа'фар. Та'рих-и Бухара. История Бухары. Пер., комм. и прим. Ш.С. Камолиддина. Археологический топографический комм. Е.Г. Некрасовой. – Т.: SMIASIA, 2011. С.202. С.189, комм.59.
8. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1977. 66-б.
9. Мурзаев М. Средняя Азия. Физико-географический очерк – Москва: Географгиз, 1957. С. 246.
10. Абу Тоҳирхўжа Самарқандий Самария. Форсчадан Абдулмўмин Сатторий таржимаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. 122-б.
11. Ғуломов Я. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. – Тошкент: Фан, 1959. 37-б.
12. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласных. – Москва: Наука, 1974. С. 188.
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. 98-б.
14. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдли. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. 658-б.
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. 398-б.
16. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдли. 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. 288-б.
17. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдли. 8-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. 90-б.
18. Qorayev S. Toponimika. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2006. 65-b.
19. Семёнов А.А. По границам Бухары и Афганистана (Путевые очерки 1898 г.)// Исторический вестник. XXIII. – Санкт Петербург, 1902. – № 3-4.
20. Бартольд В.В. К истории орашения Туркестана. – Санкт Петербург, 1914. С. 71.
21. Ҳасанов Ҳ. Ўрта Осиё жой номлари тарихидан. – Тошкент: Фан, 1965. 46-б.
22. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том 1. Гласные. – Санкт Петербург, 1893. С. 269.

Sevinch JUMAYOROVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Dildor BAZAROVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

ABU NASR FOROBIYNING “FOZIL ODAMLAR SHAHRI” ASARIDA MODAL SO‘ZLARNING QO‘LLANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asaridagi modal so‘zlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *fikr, ma’no, matn, tahlil, semantik ma’no, kirish so‘z, grammatik ma’no.*

Аннотация: в данной статье анализируются модальные слова в произведении Абу Насра Фараби «Город добродетельных людей».

Ключевые слова: *мысль, значение, текст, анализ, семантическое значение, вводное слово, грамматическое значение.*

Annotation: this article analyzes modal verbs in Abu Nasr Al-Farabi’s «City of Virtuous People.»

Key words: *thought, meaning, text, analysis, semantic meaning, introductory word, grammatical meaning.*

Fikrning voqelikka bo‘lgan munosabatini ifodalab, modal ma’no bildiradigan so‘zlar modal so‘zlar deyiladi. Modal so‘zlar mustaqil va yordamchi so‘zlar orasidagi turkumlardan bo‘lib, ma’no ifodalamasligi jihatidan yordamchi so‘zlarga yaqin, gapdagi grammatik o‘rni, grammatik ma’nosi va grammatik vazifasiga ko‘ra mustaqil so‘zlarga yaqin bo‘lib, gapning ma’nosini to‘ldirib, tushunishni yanada aniqroq qilishga xizmat qiladi. Modal so‘zlar gapning barcha bo‘laklariga taalluqli bo‘lishi mumkin, ammo ular, asosan, gapning ma’no yukini kuchaytirish, modal niyatlarni yoki ehtimollarni ifodalash uchun ishlatiladi hamda gapga qo‘shimcha salmoq kiritadi. Ular faqat gapdagi semantik ma’noni o‘zgartiradi, lekin grammatik jihatdan gapni o‘zgartirmaydi. Modal so‘zlar morfologik jihatdan o‘zgarmasligi bilan xarakterlanib, gap bo‘laklari bilan grammatik jihatdan bog‘lanmaydi. Quyida Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida qo‘llangan modal so‘zlarni o‘rgandik.

Fikrning aniqligini ifodalaydigan modal so‘zlar

Fikrning aniqligini ifodalash uchun ishlatiladigan modal so‘zlar matn va nutqda mantiqiy aniqlik, dalillarga asoslanishi, o‘quvchi yoki tinglovchiga ishonch uyg‘otish vazifalarini bajaradi. Nutqda bunday modal so‘zlarning to‘g‘ri ishlatilishi fikrning tushunarli, asosli, va mukammal bo‘lishini ta’minlaydi.

1) fikrning rostligi tasdiqlanadi: *darhaqiqat, haqiqatan, haqiqatda, filhaqiqat (arx.);*

So‘ngra Aflotun, qaysi hollarda xohlagan biror narsa, *haqiqatan*, ham yaxshi, foydali, qachon yaxshi emasligini isbot qiladi (73-b.)

2) fikrning qat’iyligi ta’kidlanadi: *shubhasiz, shaksiz* kabi modal so‘zlar asar tahlili davomida uchramadi.

3) ishonch: *albatta.*

Zero shunday ekan, shahvoniy xohishlariga erk bermaslik uchun, *albatta*, kuchli g‘urur bo‘lishi kerak

(81-b).

4) anglatilayotgan voqelikning yuzaga kelishi tabiiy ekanligini bildiradi: *tabiiy, o‘z-o‘zidan.*

O‘z-o‘zidan, to‘g‘ridan-to‘g‘ri harakat etadigan narsa bir jism bilan yuzaga kelgan eng unimsiz va eng quyidagi arazlar guruhidan sanaladi (204-b).

5) Fikrning chinligi eslatiladi: *to‘g‘ri, xoynaxoy, muhaqqaq (arxai), aslida, darvoqe, rostdan.*

Aslida, samoviy jismlarning harakatlarida majburlash bo‘lmaydi (207-b).

Fikrning noaniqligini ifodalaydigan modal so‘zlar

Fikrning noaniqligini ifodalovchi modal so‘zlar inson nutqida muhim o‘rin tutib, aniq dalillarga asoslanmaganligi, ehtimoliy yoki taxminiy bo‘lgan fikrlarni ifodalashi bilan ajralib turadi. Ular nutq va matnda aniqlikni cheklash, ehtimoliy fikrlarni ifodalash va ehtiyotkorlik bilan bayon qilish uchun ishlatiladi. Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida fikrning taxminiyligini bildiradigan *shekilli, chamas, chog‘i* kabi modal so‘zlar asar tahlili jarayonida topilmadi.

Fikrning gumonli ekanligini bildiradi: *ehtimol, balki.*

Ehtimol, inson tasavvur quvvati eng oliy darajaga yetganida o‘ngida ham nomoddiy faol aqldan hozirgi yoki kelajakdagi hayotning ayrim parchalarini qabul qilib oladi... (236-b).

Fikrning gumonli ekanligi dalillarning to‘liq bo‘lmasligi yoki hodisalarning oldindan aniq aytib bo‘lmasligi sababli yuzaga keladi. Gumonli fikrlarni dalillar bilan isbotlash, ehtimollikni baholash va sharhlash orqali tahlil qilish juda muhimdir.

Fikrning tusmolli ekanini bildiradigan *aftidan* modal so‘zi ham asar tahlili davomida topilmadi.

Fikrning chinligiga gumon ham, ishonch ham bildiradigan “*har holda*”, “*har qalay*” kabi modal so‘zlar odamlarning noaniq holatlarga bo‘lgan munosabatini ifodalash bilan birga, gumon va ishonchning muvozanati

sifatida ham namoyon bo'ladi.

Har qalay, birining uni sevishi va yoki sevmasligi, unga oshiq bo'lishi va yoki bo'lmasligining ahamiyati yo'qdir (189-b).

Mantiqiy izchillik fikrlash jarayonining ichki uyg'unligini ta'minlab, tafakkurning izchil rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. "Avvalo", "avvalambor", "birinchidan", "ikkinchidan" kabi iboralar fikrni tushunarli va mantiqiy tartibda ifodalashga yordam beradi. Bu esa ilmiy matnlarni yaratishda, nutqning izchilligini ta'minlashda va dalillarni aniq yetkazishda muhim rol o'ynaydi.

Shu tufayli odam, *avvalo*, qo'shnisi bilan yaqin bo'ladi. (266-b).

Birinchidan, ular asliy sababni va uning barcha sifatlarini bilishi zarur. (257-b).

Ikkinchidan, bunday shahar hokimi tabiatan nozik farosatli bo'lib, suhbatdoshining so'zlarini, fikrlarini tez tushunib, tez ilg'ab olishi, shu sohada umumiy ahvol qandayligini ravshan tasavvur qila olishi zarur. (244-b).

Fikrning dalillanishi: *masalan, jumladan*. "*Masalan*" modal so'zi bir fikrga aniqlik kiritish yoki uni misollar bilan mustahkamlashda ishlatilsa, "*jumladan*" modal so'zi esa umumiy fikrdan muhim yoki asosiy qismlarni ajratib ko'rsatishda qo'llaniladi. *Masalan*, bir xattot o'z hunarining ko'pgina sirlarini bilishi, keng bilim egasi bo'lishi mumkin (253-b).

Xulosa: *xullas, demak, nihoyat, xullas kalom*. "*Xullas*", "*demak*", "*nihojat*", "*xullas kalom*" kabi modal so'zlar ma'lum bir fikrni umumlashtirish, xulosa chiqarish yoki yakun yasash uchun ishlatiladi.

Demak, bu uning javhariga va uning borlig'iga aloqador bo'ladi (191-b).

Achinish: afsus, attang, esiz kabi modal so'zlar tahlil jarayonida uchramadi.

Zaruriylik, shartlilik, talabni ifodalovchi modal so'zlar (*kerak, lozim, zarur, darkor, shart, majbur*). gapda majburiyat, ehtiyoj yoki zaruriyatni ifodalash uchun ishlatiladi. Ularning ma'nolarida ba'zi nozik farqlar bor.

Fozillar shahri, uning aholisi, ularning dillari

erishadigan baxt-saodat nima ekanligini bilishlari zarur. (258-b)

Tahlil jarayonida shodlik, afsus, nadomat kabi hissiy holatlarni ifodalovchi modal so'zlarning ishtiroki yo'q. Jumladan, "*baxtimga*", "*xayriyatki*", "*yaxshiki*", "*shukrki*", "*koshki*", "*afsuski*", "*baxtga qarshi*", "*attang*", "*esiz*", "*nahotki*", "*hayfki*" kabi birliklar matnda muallifning yoki qahramonning ichki kechinmalarini, ruhiy holatini, hissiy munosabatini ifodalaydi.

Mavjudlik va mavjud emaslik: *bor, yo'q*. Biror narsa yoki hodisaning bor bo'lishi, haqiqatda mavjud ekanligi yoki sezgi orqali anglanishi mumkinligini "*bor*" modal so'zi orqali bildiradi. Bu tushuncha falsafa, mantiq, tilshunoslik va boshqa sohalarida keng qo'llaniladi.

Bunday kamolotning ham turli darajalari *bor* (236-b)

"*Yo'q*" modal so'zi biror narsa yoki hodisaning mavjud bo'lmasligi, yo'qligi, ya'ni vaqt, makon yoki shartlar doirasida aniqlanmaganligini bildiradi. Bu tushuncha ko'pincha inkor, rad etish yoki yo'qlik holatlarini ifodalashda ishlatiladi.

Ammo tuyg'u quvvati, mutaxayyila quvvati va fikrlash quvvati borasida erkak va xotinlar orasida hech qanday farq yo'q (227-b).

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, modal so'zlar matnning mazmuniy qatlamini aniqlashtirish, fikrni ifodalash darajasini oshirish hamda muallifning yoki qahramonning voqelikka bo'lgan munosabatini aniqlik bilan yetkazishda muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Abu Nasr Forobiyning "*Fozil odamlar shahri*" asarining lingvistik tahlili davomida ko'plab semantik guruhlariga mansub modal so'zlar qo'llangan bo'lsa-da, shodlik, afsus, nadomat kabi hissiy-kechinmalarni ifodalovchi modal birliklarning mavjud emasligi kuzatildi. Demak, modal so'zlar matnning funksional-kommunikativ sifatlarini belgilovchi muhim unsurlardan biri bo'lib, ularning tahlili orqali nafaqat til vositalarining semantik imkoniyatlari ochiladi, balki muallifning dunyoqarashi, uslubi va voqelikka munosabati ham chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Hamroev, D. Muhamedova va boshqalar. Ona tili. Darslik. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2007.
2. Forobiy, A. N. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993.
3. Abduazizov, A. O'zbek tilining stilistikasi. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
4. Norqulova, M. Modal so'zlarning semantik-struktur xususiyatlari. // O'zMU Ilmiy axboroti, 2020-yil, 3-son.

Munira IZZATILLAYEVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti O'FF 4-kurs talabasi

izzatilayevamunira@gmail.com

NAIM KARIMOV "SHAM VA CHAQMOQ" HIKoyASIDA OYBEK OBRAZI

Annotatsiya: ushbu maqolada adabiyotshunos olim, professor Naim Karimovning "Sham va chaqmoq" hikoyasi asosida Oybekning ishtiroki va "Navoiy" romani ta'sirida adabiyotda zulm va adolat, ma'naviyat va zo'ravonlik o'rtasidagi kurashning badiiy tasviri tahlil etiladi. Asarda tasvirlangan tarixiy davr, timsollar, asosiy g'oyalar, obrazlarning o'zaro munosabati, shuningdek, asarning tili va uslubi ilmiy-nazariy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Oybek, Navoiy, zulm, adolat, ma'naviyat, zo'ravonlik.

Аннотация: в статье анализируется художественное изображение борьбы угнетения и справедливости, духовности и насилия в литературе на примере повести «Свеча и молния» литературоведа, профессора Наима Каримова при участии Ойбека и влиянии романа «Навои». На основе научно-теоретического подхода рассматриваются исторический период, изображенный в произведении, символы, основные идеи, взаимосвязь образов, а также язык и стиль произведения.

Ключевые слова: Ойбек, Навои, угнетение, справедливость, духовность, насилие.

Annotation: this article analyzes the artistic depiction of the struggle between oppression and justice, spirituality and violence in literature, based on the story "Sham va chaqmoq" by literary scholar, professor Naim Karimov, with the participation of Oybek and the influence of the novel "Navoiy". The historical period depicted in the work, symbols, main ideas, the relationship of images, as well as the language and style of the work are examined based on a scientific and theoretical approach.

Key words: Oybek, Navoi, oppression, justice, spirituality, violence

Oybek hayoti va shaxsiyati bilan bog'liq bir qancha badiiy asarlar mavjud. Ularga Z.Saidnosirovaning "Oybegim mening",¹ Zulfiyaning "Quyoshli qalam" dostoni,² J. Kamolning "Toshtug'yon" dostoni,³ Rauf Parfi, Abdulla Oripov, Xurshid Davron va boshqalarning she'rlari kiradi. Shu jumladan, aslida adabiyotshunos bo'lgan, badiiy ijod bilan ko'p shug'ullanmagan bo'lsa-da, akademik Naim Karimov ham Oybek haqidagi xotiralarni eshitib nasrda "Sham va chaqmoq" hikoyasini yozishga jazm etgan.

Asarda Oybekning o'zi bevosita ishtirok etmagan bo'lsa-da, u yozgan "Navoiy" romani bilan Oybek obrazi, asar yozilgan davrga va hozirgi davrga oid munosabatlari turadi, lagerdagi mahbuslar u yozgan asardan ma'nan, ruhan quvvat olib, ularning qalbiga Vatan, millat, adolat kabi tuyg'ularni solib turishi bilan parda ortida ishtirok etgan.

Asar taxminan 1945-1955-yillar oralig'ida sobiq harbiy asirlarning "xalq dushmani" sifatida qaralishi, ularning lagerlarda qiynoqlarga, ochlik va kamsitishlarga duchor bo'lishi haqida hikoya qiladi. Asardagi lager hayoti "Qarlar" – Qozog'istondagi Karlag⁴ (Karaganda mehnat lageri) bo'lib, u 1931-yildan 1959-yilgacha faoliyat yuritgan bo'lsa, "sobiq harbiy asirlar", "xalq dushmanlari", "Vatan xoinlari" degan tushunchalar – 1945-yildan keyingi holatga to'g'ri keladi. Shu o'rinda tarixga nazar tashlasak, Ikkinchi jahon urushidan so'ng

ko'plab o'zbek askarlari nemislar tomonidan asirga olinadi va keyin Sovetga qaytgach, "xoin" tamg'asi ostida lagerlarga yuboriladi. Asar qahramonlari Abdurahmon, Arslonqul va boshqalar ham ana shunday tamg'a ostidagi beayb aybdorlardan. Lagerdagi azob-uqubatlar, sovuq, ochlik, tahqirlar odamning tanasini sindiradi, lekin ruhini sindirishga urinishdan foyda yo'q. Chunki asarda aynan ruhiy kuch, ma'naviyat eng katta najot yo'li sifatida tasvirlanadi.

Oybekning "Navoiy" romani mahbuslar uchun nur manbai, yo'lbo'shchi, ruhiy panoj vazifasini o'tagan. Abdurahmonning oyatdek o'qib bergan "Navoiy" romanidagi adolat, g'urur va vatanparvarlik haqidagi so'zlar mahbuslarga kuch beradi: "Сен хоинсан! Сен сотқинсан!" деган сўзларни эшитавериб қадди дол бўлган маҳбуслар мутолаа асносида ўзларининг инсоний ор-номуслари, ғурурларини тиклаб, келажакка умид билан қарай бошладилар. Улар о'zlaridagi ma'naviyatni saqlab qolib – garchi jismonan ezilgan bo'lsalar-da, ruhiy g'alabaga erishganlar. Shu sababdan ular non topolmasa ham, kitobni yo'qotmaslik uchun kurashadilar: "Роман эса тақиқланган адабиёт сифатида мусодара қилинди. Ўзбек маҳбусларининг бу азобгоҳдаги бирдан-бир юпанчи бўлган китобдан жудо бўлишлари ҳаёт билан боғловчи сўнги риштадан, бирдан-бир содик ва меҳрибон ҳамроҳдан, до-нишманд маслаҳатчидан жудо бўлиш билан баробар

¹ Саидносирова, З. Ойбегим менинг – Т.: Янги аср авлоди, 2024.

² Зулфия. Асарлар, уч жилдик, иккинчи жилд – Т.: "Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти", 1985. 183-210-бетлар.

³ Камолов Ж. Аср билан видолашув, биринчи жилд – Т.: Янги аср авлоди, 2018.

⁴ <https://gulag.online>

эди. Шунинг учун ҳам улар лагерь бошлиғи олдига бош эгиб, ялиниб бордилар. Романнинг улуг ўзбек шоири Алишер Навоий ҳақида эканлигини айтдилар. Бошлиқ, маҳбуслар тили билан айтганда, «Тўғонбек» лагерь - Мадраса, маҳбуслар эса Мадраса талабалари эмасликларини писанда қилди. Романни ёндириб юборишни, маҳбусларни эса лагерь тартибини бузганликлари учун қарцерга ташлашни айтиб, бақирди. Аммо нечундир «хайвон шохидан гул чиқиб», бир оз инсофга келди-да, романни қайтариб берди».⁵ Bu epizodda kitobning mahbuslar uchun qanchalik ahamiyatli ekanligi, undan voz kechmaslik, uni najot vositasi sifatida qabul qilish kuchi berilganining guvohi bo'lamiz. Kitob – zulmga qarshi kurashda eng qudratli qurol. U ozodlikni emas, balki ozod tafakkurni beradi.

Shu bilan birga, asarda do'stlik va birdamlikni ham ko'rish mumkin. Mahbuslarning o'zaro mehr-oqibati, ayniqsa, Arslonbekka g'amxo'rliги, u bilan yotganida ko'rgan tushlari, dard bilan ulashishlari – bu haqiqiy insoniy rishtalarni ochib beradi. "...Ўша тун ҳамма-нинг фикри-ёди Арслонбекда эди. Эртаси ишдан қайтганларидан сўнг, хастанинг ҳол-аҳволидан хабар олгач, одат бўйича мутолаага тушдилар..."⁶ Bundan tashqari, mahbuslardan biri Matyoqubning xoinlarcha o'ldirilgandan keyin uni kitobdagi obrazga tenglashtirishlari, do'stlari bilan unga sodiqlik qasamyodi qilishlari ham shu g'oyani mustahkamlaydi. Insoniylik, birdamlik, qiyinchilikda yonma-yon turish, dardda sherik bo'lish – kuchli ijtimoiy tayanchdir.

Hikoya markazida yer va osmonda yuz berayotgan ikki kuchning ramziy qarama-qarshiligi yotadi: zulm ramzi bo'lgan "chaqmoq" va ma'naviyat timsoli bo'lgan sham. "Улар лагерьни идора қилиб турган бир қисм шафқатсиз, томошаталаб, маҳбуслар қонини ичиш ҳисобига семириб юрган кишилар уз қурбонларини қанчалик эзиб, таҳқир ва ҳақорат қилмасинлар, дағдағалари, қамчи ва ўқлари чақмоқ сингари қанчалик баландда чақнамасин, бир куни адолат кўёшининг чиқишига, ўзларининг бу жаҳаннамдан нажот топишларига умидвор эдилар. Аммо улар – кундан-кунга адо бўлаётган шамлар – ҳали бу разил инсонлар ортида разил бир тузум турганидан, бу тузумнинг ҳам, унинг содиқ итларининг ҳам эгри чақмоқдек ер қаърига, албатта, киражагини билмас эдилар. Билишлари ҳам маҳол эди".⁷ Sham – adolat, haqiqat, sabr, ma'naviyat ramzi sifatida kelgan. "Шамки, тўғри, адлдир — куйса ҳам, бошдан-оёқ нур бўлиб кюр..."⁸. Asarda "sham" timsoli Oybekning "Navoiy" romani, Abdurahmonning ruhiy quvvati, Navoiy g'oyalari, ezgu niyatlar va chin do'stlik orqali jonli ifodalangan. Ular o'zini yoqib boshqalarga nur

beradigan shaxslar. Navoiy timsolida o'tmishdan kelgan adolatparvar ruh zamonaviy zulmga qarshi turadi. Oybek asari orqali tarixiy xotira tiklanadi. "Navoiy" romanidagi g'oyalar orqali mahbuslar adolatni qanday tushunish, unga qanday erishish kerakligini bilib oladilar. Navoiy obrazining adolatli davlat, xalq dardi uchun kuygan siymosi ular uchun ibrat bo'ladi: "Хар ерда жабрнинг тигини синдирмоқ зарур, - деди Навоий қатъият билан. - Золимлар билан мурося қилмоқ жиноятдир. Мабодо ўзимиз синдира олмасак, подшоҳга арз этмоғимиз, уни адлга, инсофга даъват қилмоғимиз керак... халқни жабр-зулмдан қутқармоқ лозим..."⁹ Bu satrlar mahbuslar uchun adolat va qarshilik ramziga aylanadi. Navoiy so'zlari orqali ular ichki isyonlarini kuchaytiradilar. Adolat — har qanday zulmni yenguvchi kuch sifatida ko'rsatiladi, haqiqatni aytish esa jur'at talab etadi.

Chaqmoq esa zolimlik, zulm, kuch, zo'ravonlik ramzi. "Чақмоқ қанчалик баландда чақнамасин, эгри бўлгани учун, албатта, ернинг қаърига борур."¹⁰ Chaqmoq ramzi – To'g'onbek, lager ma'murlari va butun totalitar tizimdir. U kuchli ko'rinadi, lekin egri yo'l bilan yuradi va oxiri qulaydi. Lagerdagi shafqatsiz nazoratchilar, ularga bo'ysunishga majbur bo'lgan mahbuslar orqali Sovet tuzumining butun vahshiyliги ochib beriladi. "Chaqmoq" — zolim kuch, lekin yo'q bo'lishga mahkum.

Naim Karimovning "Sham va chaqmoq" hikoyasi – o'zbek adabiyotida kuchli ijtimoiy, tarixiy va ma'naviy yuklamaga ega asarlardan biridir. Asar nafaqat bir avlod mahbuslar hayotini, balki totalitar tuzumning asl basharasini, inson ruhining qudratini, ma'naviyat va adolatning kuchini ko'rsatadi. Asar orqali muallif tarix sahifasidagi og'ir, ammo unutilmas bir davrni o'quvchi yuragiga olib kiradi: bu – 1940–1950-yillarda Stalin repressiyalari davrida siyosiy va harbiy sabablarga ko'ra qamoqqa olingan minglab begunoh insonlar fojialari davridir.

Mahbuslarning qattiq nazorat ostidagi, ochlik, zo'ravonlik, kamsitish bilan to'la hayotida yagona najot manbai – bu kitob, ya'ni ma'naviyatdir. Ular Oybekning "Navoiy" romanini chala, eskicha, titilgan holda bo'lsa-da, muqaddas buyumdek saqlaydilar. Asarda mutolaa jarayoni – mahbuslar uchun diniy marosimdek muqaddas: bu nafaqat bilim olish, balki ruhiy yengillik, sabr va bardosh topish manbaidir. Mahbuslar Alisher Navoiyning adolatli davlat haqidagi qarashlarini eshitarkan, o'zlarining holatiga qiyos qiladi, o'tmish buyuk zotlarning g'oyaviy merosi ularni bugungi zulmga qarshi turishda dalda beradi.

"1955 йили Абдурахмон ўз дўстлари билан жаҳаннамдан омон қайтди..."

⁵ Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.

⁶ Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.

⁷ Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.

⁸ Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.

⁹ Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.

¹⁰ Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.

Bu jumla katta tarixiy haqiqatga tayangan. 1953-yil Stalin o'limidan so'ng boshlangan siyosiy islohotlar, ayniqsa 1955-yildagi amnistiya tufayli minglab mahbuslar ozodlikka chiqdi. Ular jismonan ezilgan, ruhiy jarohatlar bilan yashagan bo'lsa-da, ma'naviy yengilmaslik, iymon, sabr va umid bilan o'z shaxsiyatlarini saqlab qoldilar.

Hikoyaning so'nggi sahifalarida Oybek domlaning vafoti tasvirlanadi. Bu hodisa butun bir avlod uchun ulkan yo'qotish sifatida beriladi. Sobiq mahbuslar adibning uyiga borib, unga hurmat bajo keltiradi. Ularning qalbida Oybek tirik bo'lmasa-da, uning g'oyalari, asari – "Navoiy"¹¹ tirik. Ular uchun Oybek

ham sham bo'lib yonib, tarix sahnasida o'z nurini sochdi. Uning romanidan quvvat olgan bu odamlar bugun o'z yurtiga qaytgan, lekin yuragida chuqur iz bilan qolgan.

Xulosa qilib aytganda, "Sham va chaqmoq" hikoyasi – vaqtinchalik zulmga qarshi abadiy nurning g'alabasi haqida. Zulm kuchli bo'lishi mumkin, ammo u o'tkinchi. Har qanday zolim tuzum – chaqmoqdek balandda chaqnab, oxir-oqibat yer qa'riga qulab ketadi. Har qanday mard, halol, ezgu yurak esa – shamdek yonadi, o'zini yoqadi, ammo boshqalarga yo'l topib beradi. Insoniyat zulmga qarshi faqat qurol emas, balki sabr, bilim, adolat, ma'naviyat bilan ham kurasha oladi. Va bu kurash – eng buyuk g'alabadir.

¹¹ Oybek. Navoiy. – T: Navro'z, 2019.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Каримов Н. Бу ажиб дунё. – Т.: O'ZBEKISTON, 2016. 49-62-бетлар.
- 2.Саидносирова, З. Ойбегим менинг – Т.: Янги аср авлоди, 2024.
- 3.Зулфия. Асарлар, уч жилдлик, иккинчи жилд – Т.: "Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти", 1985. 183-210-бетлар.
- 4.Камолов Ж. Аср билан видолашув, биринчи жилд – Т.: Янги аср авлоди, 2018.
5. Oybek. Navoiy. – Т.: Navro'z, 2019.
6. <https://gulag.online>

Vasliya XUJAQULOVA,

Toshkent davlat yuridik universiteti

Ommaviy huquq fakulteti 3-bosqich talabasi

E-mail: vasliyabonuzafardiyorovna@gmail.com

XADICHA SULAYMONOVANING OILA VA AYOLLAR HUQUQINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNINI BEQIYOSDIR

Annotatsiya: ushbu maqola XX asrning buyuk o'zbek olimasi, nafaqat yuridik fanlari doktori, akademik olima sifatida, balki davlat boshqaruvidagi mashhur arbob sifatida tan olingan Xadicha Sulaymonovaning bu sohasiga kirib kelishi davriga to'g'ri kelgan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar, oila va ayollar huquqlarining tan olinishi va rivojlanishidagi muhim jarayonlarni, shuningdek ushbu harakatlarda Xadicha Sulaymonovaning o'rnini haqida batafsil ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar: Xadicha Sulaymonova, XX asrda ayollar va oilaning o'rni, „Hujum“ harakati, ozodlikka intilgan ayollar

Annotation: this article provides detailed information about the socio-political changes that coincided with the entry into the field of jurisprudence of Khadicha Sulaymonova, a great Uzbek scholar of the 20th century, recognized not only as a doctor of legal sciences, an academic scholar, but also as a prominent figure in state administration, and the important processes in the recognition and development of family and women's rights, as well as the role of Khadicha Sulaymonova in these movements.

Key words: Khadicha Sulaymonova, the role of women and the family in the 20th century, the "Hujum" movement, women striving for freedom

Аннотация: в статье дается подробная информация о социально-политических изменениях, совпавших с приходом в сферу юриспруденции Хадичи Сулаймановой, великого узбекского ученого XX века, признанного не только как доктора юридических наук, ученого-теоретика, но и как видного деятеля государственного управления, и важных процессах в признании и развитии семьи и прав женщин, а также роли Хадичи Сулаймановой в этих движениях.

Ключевые слова: Хадича Сулайманова, роль женщины и семьи в XX веке, движение «Хужум», женщины, стремящиеся к свободе.

Oilaning ustuni bo'lgan ayollarning ilm olishi, o'z ustida ishlashi, rivojlanishi, millatga, jamiyatga o'z hissasini qo'shishi zarurligi ayni haqiqatdir. Ammo XIX

asr oxiri XX asr boshlarida avval Chor Rossiyasining mustamlakasi bo'lgan, keyinchalik sotsialistik qayta qurish davrida millat orasida bu mavzuda turli xil

qarashlar bor edi. Sovet Sharqida boshlangan ayollarning mehnat qobiliyatini, ilm olishini qo'llab-quvvatlash, ularni badiiy va ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqarish asosiy masala hisoblangan bir davrda xalqning ba'zi vakillari sovetlarni dinni, odob-axloqni ochiqdan-ochiqdan poymol qilishda ayblashadi, mulla va eshonlar ayollarning yuz-ko'zlari ochilib, yomon yo'llarda ketishlari haqida va'zxonlik qilishadi.

Huquqshunoslik sohasidagi buyuk olim Xadicha Sulaymonovaning ayni bolalik yillari shu davrga to'g'ri keldi. U 1913-yil 13-aprelda Andijonda tug'ilgan. Bosmachilar harakati natijasida otasidan erta ayrilgan Xadicha Sulaymonovaning ko'nglida huquqshunos bo'lish niyatini yuzaga keltirgan sabab ham davrning qora dog'lari edi. Xotin-qizlarning to'la ozodlikka erishishlari uchun o'tkazilayotgan „Hujum“ harakati ham qurbonlarsiz bo'lmadi, jumladan, 1928-yilda paranjisini tashlagan 203 ta ayol o'ldirildi. Shunday mudhish qotilliklardan biri 1929-yilda Marg'ilonda Nurxonning o'ldirilganligidir, o'z singlisini qotiliga aylangan aka haqidagi xabar hammani g'azabini keltiradi. Singil dastlab Marg'ilondagi badiiy havaskorlar to'garagiga kiradi va butun Farg'ona vodiysida taniqli san'atkor bo'lib qoladi, o'z orzularini ro'yobga chiqarayotgan, asrlar davomida qoralangan san'at, badiiy ijod yo'lini tutgan qizning oilasi, qarindoshlari uchun isnod, gunohkor banda sifatida ko'rsatish shu davr muttaassiblari uchun oddiy hol edi, go'yoki o'zlarini din, shariat qo'riqchisidek tutadigan mulla va eshonlar ayol-qizlarni yaqinlari tomonidan o'ldirilishini din uchun buyuk ish sifatida ko'rishardi. Shunday qurbonlardan biri bo'lgan Nurxonning qotili, o'z jigari, akasining sudi boshqalarga o'rnak bo'lishi uchun xalq ko'z o'ngida, omma oldida o'tkaziladi. 1929-yilda o'tkazilgan bu sud jarayonini kuzatish uchun Farg'ona vodiysining bir nechta hududlaridan yig'ilganlar orasidan 17 yoshli Xadicha Sulaymonova ham bor edi. Uning hayolidagi bir inson o'limiga, o'z singlisi qotiliga aylangan akaning sudi qanday bo'lishi, unga qanday jazo tayinlanishi haqidagi fikrlar tinchlik bermasdi. Ayollar orasida birinchilardan bo'lib paranjisini tashlagan, o'z kuchi bilan o'qigan va partiya safiga kirgan ayol Tojixon Shodiyeva shu sud jarayonida jamoat qoralovchisi bo'lib qatnashadi. Uning o'ziga ishonch, shijoat bilan gapirishi, qotilga ko'zi tushganda g'azab bilan qarashi, jinoyatning og'ir oqibati, ahamiyati qanchalik ekanligini his qilishi yosh Xadichaning ko'nglida huquqshunos bo'lish, jamiyatni, millatni huquqsizlik, qonunsizlikdan qutqarishi zarur ekanligi fikrini keltirib chiqaradi. Tojixon Shodiyevaning ishonchli va asoslangan dalillarni sud oldida qo'ygani, jinoyatning qanchalik og'ir ekanligi, ijtimoiy oqibatli ekanligini sudga keltirib berganligi sababli sud

O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi nomidan aybdorni otib o'ldirishga hukm qiladi. Insonning hayotiga nuqta qo'ygan bir mal'unga nisbatan bu adolatli jazo edi.

Onasi oldiga qaytgan Xadicha Sulaymonova o'z o'ylari haqida so'zlab berar ekan, Tojixon Shodiyevadek adolat himoyachisi bo'lish niyati haqida to'lib toshib aytadi. Farzandlarini ilmiy, ziyoli qilishga bel bog'lagan ona uchun bu fikrlar tabiiyki uni xursand qiladi, qiziga ishonch bag'ishlashini o'ylab otasining u bilan faxrlanishini eslatib o'tadi. Shu paytlarda to'qqiz yillik rus maktabida ta'lim olayotgan Xadichaning huquqshunos bo'lish haqidagi orzusi uni 1931-yilda Jahon Obidova nomidagi Sovet qurilishi va huquq ilmiy-tadqiqot institutining tayyorlov kursiga yetaklaydi va bir yil o'tib, u huquq fakultetida ta'limini davom ettiradi. Institutda o'qib yurgan kezlarda o'z tengqurlaridan bilimli, zukko va jamoat ishlarida faolligi bilan ajralib turgan Xadicha Sulaymonovaga ustozlari ilmiy-yo'lini aspiranturada ham davom ettirishini, ilmga hissa qo'shishi kerakligi haqida aytib o'tadi. 1935- yilda institutni tugatganidan so'ng, 3 yil davomida Xalq sudyasi sifatida faoliyat olib borganidan so'ng, Moskvaga aspirantura uchun jo'nab ketadi. Uning bolaligi, o'qishi va ish davri juda tahlakali paytga to'g'ri kelgan, ulardan biri II jahon urushi edi, shu tufayli hali yakunlanmasdan qolgan ilmiy ishini tashlab Toshkentga qaytishga majbur bo'ladi. Toshkent yuridik institutida ishga yuborilgan Xadicha Sulaymonova 1945-yil huquqshunoslik fanlari nomzodi ilmi darajasini olishga muvaffaq bo'ladi. U huquqshunoslik sohasidagi ilmiy daraja olishga sazovor bo'lgan birinchi ayol bo'lgandi. 1950-yilda doktorlik dissertatsiyasini yoqlagani, 1956-yilda O'z SSR Fanlar Akademiyasining haqiqiy a'zosi etib saylanishi, 1956-yilda Adliya vaziri va 1964-yilda Oliy Sud raisi etib tayinlanishining o'ziyoq o'zbek ayoli kim ekanligi, u qanday kuchga ekanligining yorqin dalili bo'la oladi.

XX asrning 50-60 yillarida O'rta Osiyo davlatlari uchun oila va jamiyat institutining rivojlanishida muhim bosqich bo'ldi. Bu sohaning rivojlanishi va amaliyotga tatbiq etilishida bir qancha olimlarning hissalari mavjud. Shunday olim va jamoat arboblardan biri Xadicha Sulaymonova edi, uning huquq, sotsiologiya, tarix sohasidagi keng bilim doirasi va ma'suliyatli davlat lavozimlaridagi boy ish tajribasi uni nafaqat O'zbekistonda, balki O'rta Osiyoda ko'zga ko'ringan jamoat arboblari qatoriga ko'tardi. Olima London, Sofiya, Qohira, Tokio, Dehli, Praga, Kolomboda o'tkazilgan turli anjumanlarda bir necha marta so'zga chiqib, yuristprudensiya va oila sotsiologiyasi muammolari bo'yicha chuqur bilimga ega ekanligini namoyish qildi. Jumladan, 1961-yilning martida Gana va boshqa rivojlangan mamlakatlardan kelgan xotin-qizlarning

delegatsiyasiga xotin-qizlarni ishlab chiqarish, jamoat va davlat ishiga jalb etishdagi sovet tajribasi haqida soʻzlab berdi. Xadicha Sulaymonova Birlashgan Arab Respublikasida, Sovet Sharqida oʻtkazilgan konferensiyalarda ayollar va ularning huquqlari haqida maʼruzalarida bu davrning har qachongidan murakkab va tahlikali ekanligini, shuningdek, bu vaqtdagi ayollarning jamiyatdagi roli haqida taʼkidlaydi, chunki Ikkinchi jahon urushidan keyin bir necha oʻn yillar davomida dunyoning turli oʻlkalarida fuqarolar urushlari va hudud bilan bogʻliq urushlarga koʻplab erkaklarning safarbar etilishi oila va jamiyat institutida ayollarning oʻrni va rolini yanada oshirgan edi.

Xadicha Sulaymonova 1956-yilda Niderlandiyada oʻtkazilgan sotsiologlarning uchinchi xalqaro kongressida, „Oʻrta Osiyo sovet respublikalarida oilaviy munosabatlardagi oʻzgarish“ mavzusidagi maʼruzasi bilan ishtirok etgan. U maʼruzasida oila institutini ilmiy ahamiyatiga, musulmon oila huquqi normalarini sovet oila huquqining shakllanishi va rivojlanishi bilan qiyoslab, oiladagi tengsizlik, ayollarning huquqsizligi, bu esa ayniqsa boy xonadonlarda ancha kuchli ekanligini tanqid qiladi. Jumladan, „Ajrallishni bekor qilish haqida“ gi (1917- yil 16-29 dekabrda) va „Grajdanlik nikohi toʻgʻrisida, bolalar haqida va grajdanlik holatini aniqlash boʻyicha hujjat yuritish haqida“gi (1917 -yil 18-31 dekabrda) dekretlari ayollarning huquqini bir qadar cheklaganligini aytib oʻtadi. Bu davrda xotin qizlarning insoniy fazilatini kamsitadigan va haqoratlaydigan

qalin toʻlash, majburlab erga berish, koʻpxotinlik kabi illatlar jinoyat sifatida tasniflandi, yakka nikoh qoidasi oʻrnatildi. Natijada Oʻrta Osiyo Respublikalarida nikoh munosabatlari oʻzaro hurmat ozod hamda teng huquqli er-xotinlikka asoslangan munosabat sifatida rivojlana bordi.

Olima 1960-yilning oktyabrida Bolgariya Xalq Respublikasining poytaxti Sofiyada oʻtkazilgan MAYUD VII Kongressida „SSSRda xotin-qizlarning huquqiy holati“ mavzusida qilgan maʼruzasida SSSRda xotin-qizlar erkaklar bilan bir qatorda teng mehnat qilish, haq olish, dam olish, ijtimoiy taʼminot va bilim olish huquqiga ega ekanliklari, ona va bolaning manfaati davlat tomonidan muhofaza qilinishi, koʻp bolali va yolgʻiz onalarga davlat tomonidan ijtimoiy himoya, tugʻruqxonalar va bolalar bogʻchalaridagi sharoitlar va imkoniyatlar haqida batafsil toʻxtaldi.

Xulosa oʻrnida aytadigan boʻlsak, Xadicha Sulaymonovanning mehnat yillari davomida Sovet xotin-qizlarining keng demokratik huquqi, u huquqning realligi va qonun bilan mustahkamlab qoʻyilganligi ahamiyatlidir, shuningdek, u sotsializm gʻalaba qilgan mamlakatda xotin-qizlarning partiya, davlat va jamoat tashkilotlaridagi aktiv ishtiroki, xotin-qizlar hamda bolalarning manfaatini himoya qilishga asoslangan sovet qonunchiligining amaliy ahamiyatini koʻtara olgan kam sonli huquqshunos va rahbarlardan biri edi. Uning faoliyati va ilmiy merosi hali asrlar davomida eʼzozlanadigan va qadrlanadigan manbaalar boʻlib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xadicha Sulaymonova – huquqshunos, olim, davlat arbobi / M.Hakimov, Gʻ. Ahmedov, A. Saidov. – T.: Oʻzbekiston, 1993.44-56- b.
2. Uch mashhur oʻzbek ayoli. // Oʻzbekiston Respublikasi Sudylar Oliy Kengashi. 2022. 7-77-b.
3. “Oʻzbekning olim ayoli Xadicha Sulaymonova”ning 110 yilligiga bagʻishlangan yodnoma. Z. N.Talipova, M. S. Talipova // TDYU ARM. – Toshkent, 2023.

Dildora ABULQOSIMOVA,

SamDTU o'qituvchisi,

Olimxon JO'RAXONOV,

SamDTU 1-son Davolash ishi fakulteti talabasi

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETIDA O'QUV-TARBIYAVIY ISHLARNI TASHKIL ETISH MUAMMOLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada Samarqand davlat Universitetida talabalarni bakalavriatura va magistratura bosqichlari, Ilmiy-tadqiqot ishlari, professor-o'qituvchilar, "Masofali ta'lim", "O'quv diagnostika", O'zbekistonning obro'-e'tibori va ta'lim sifatining salohiyati yanada oshayotgani, erishgan yutuqlari haqida.

Kalit so'zlar: "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", magistratura mutaxassisliklari, qadimiy universitet tarixi, ilm-fanning yuksalishi, gazetalar.

Аннотация: в этой статье Государственный университет Самарканд в государственном университете Самарканд имеет студенческие и магистерские этапы, «Диагностика», «Диагностика обучения», потенциал образования Узбекистана и достижения качества образования.

Ключевые слова: закон об образовании, мастер -мастер, мастер -специальности, развитие науки, история древнего университета, газет.

Annotation: in this article, the Samarkand State University in Samarkand State University has undergraduate and master's stages, «Diagnostics», «Training Diagnostics», the potential of education of Uzbekistan and the achievements of the quality of education.

Key words: law on Education, masterigrant, master's specialties, the development of science, the history of the ancient university, newspapers.

Mustaqillik yillarining dastlabki yillari (1991-1992 yillar) universitet hayotida juda murakkab davr bo'ldi. Chunki 70 yil davomida universitetning o'quv, ilmiy, ma'naviy jarayonlariga ta'sir qilgan mafkuraviy tuzimni yangilash universitet rahbariyati, professor-o'qituvchilar oldiga juda katta mas'uliyat yukladi.

Mustaqillik tufayli mamlakatimizda izchillik bilan olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, ayniqsa, ta'lim-tarbiya sohasida "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (1992, 1997) va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"ning qabul qilinishi (1997) oliy ta'lim tizimida zamonaviy, yuksak bilimli va iste'dodli kadrlar tayyorlash borasida tub o'zgarishlar yasadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Uzluksiz ta'lim tizimining davlat ta'lim standartini ishlab chiqish va joriy etish haqida" qarori (1998) va boshqa me'yoriy hujjatlarining ijrosini ta'minlash universitetning asosiy vazifasiga aylandi. Oliy ta'limda mutaxassislar tayyorlashning ikki pog'onali – bakalavr va magistratura¹ (1998 yildan) va oliy ta'limdan keyingi ta'lim takomillashib bir pog'onali – fan doktorlari tayyorlash institutiga aylantirildi².

Qisqa vaqt ichida bakalavriatura va magistratura bosqichlarida fanlar bo'yicha Davlat ta'lim klassifikatorlari va standartlari ishlab chiqildi hamda o'quv jarayoniga tatbiq etildi. Jumladan, 1997-1998 o'quv yilidan tojik filologiyasi va jismoniy madaniyat ta'lim yo'nalishlari, 14 ta magistratura mutaxassisliklari bo'yicha Davlat Ta'lim Standartlari, o'quv rejaları va fan dasturlari Samarqand davlat universitetida ishlab chiqildi.

¹ O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 29.08.1997 y. O'zbekiston qonuni xujjatlar to'plami. № 464-I. 14-modda.

² O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 29.08.1997 y. O'zbekiston qonuni xujjatlar to'plami. № 464-I. 15- modda.

³ Universitet rektorining 1994 yil 20 iyundagi №117 sonli buyrug'iga asosan.

⁴ https://www.samdu.uz/uz/pages/university_history

⁵ https://www.samdu.uz/uz/pages/university_history

Mustaqillikning dastlabki yillarida Samarqand davlat universitetida 16 ta fakultet bo'lib, pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazi, ijtimoiy-gumanitar kafedralari va xalqaro aloqalar markazi, akademik litsey, biznes maktab, o'quv va muammoviy ilmiy tadqiqot laboratoriyalari, muzeylar (Zoologiya, Arxeologiya, Alisher Navoiy muzeyi), oranjeriya va botanika bog'i, ilmiy kutubxona, yotoqxonalar, dam olish va davolanish maskanlari, sport majmualari mavjud bo'lib, xar yili o'rtacha 7300 nafar talaba tahsil oldi (Ilova №30). Universitetda Huquqshunoslik fakulteti 1989-yilda tugatilgan edi, 1990-yil qayta ochildi. 1994-yil fakultet yana tugatilib, shu yil 20-iyun sanasi bilan tarix - huquqshunoslik markazi tuzildi³.

1996-1997 o'quv yilida 4 ta kafedra, kriminalistika laboratoriya va kutubxonani o'z tarkibiga olgan alohida Huquqshunoslik fakulteti ochildi. 1992-yilda Sadridin Ayniy nomidagi Samarqand pedagogika instituti Samarqand davlat universitetiga qayta birlashtirildi⁴. 1994-yilda Samarqand davlat universitetining chet tillari fakulteti negizida Samarqand davlat chet tillar instituti tashkil etildi⁵.

Mustaqillik sharofati bilan Samarqand davlat universitetida zamon talablariga javob beradigan 10 dan ortiq yangi yo'nalishlar shakllantirildi (Ilova №31). 1998-yildan universitetda 30 ga yaqin yo'nalishda bakalavr va 60 dan ortiq yo'nalishda magistrlik mutaxassisliklari bo'yicha har yili jami 10 mingdan ziyod talaba tahsil olib turli yillarda ko'payib yoki kamayib bordi. Shuningdek 95 ta kafedra va o'nlab ilmiy laboratoriyalarda 100 dan ortiq

fan doktorlari va professorlar 600 ga yaqin fan nomzodlari, jami 1000 ga yaqin professor-o'qituvchilar o'zbek, rus va tojik tillarida saboq berib faoliyat olib bordi⁶. Universitetda 32 ixtisoslik bo'yicha aspirantura va 4 yo'nalish bo'yicha⁷ doktorantura orqali yuqori malakali kadrlar tayyorlash takomillashtirildi.

Mustaqillikning ilk yillarida o'quv uslubiy ishlar bo'yicha ham qator o'zgarishlar qilinib takomillashtirib borildi. 1992-yil Talabalar bilimni baholash va nazorat qilishda reyting tizimini samaradorligini oshirish maqsadida Reyting markazi tashkil etilgan. Markaz fakultetlarda 6 ta bo'limi 65 ta kompyuter bilan ta'minlangan edi. O'quv bo'limi negizida 1998-yilda marketing xizmati bo'limi, 2000-yilda uslubiy bo'lim va 2004-yilda magistratura bo'limlari tashkil etildi. Uslubiy bo'lim qaytadan o'quv bo'limi tarkibiga kiritilib, 2005-yilda "O'quv-uslubiy boshqarma" maqomi berildi⁸.

2002-yil universitet ilmiy kengashi qarori bilan boshqaruv tizimi va tarkibiy tuzilmalarini takomillashtirishga doir qator o'zgarishlar amalga oshirildi. Kasbiy ta'lim fakulteti tashkil qilindi va 5 ta yangi kafedra ochildi. Shuningdek, maxsus sirtqi bo'lim dekanati, informatsion texnologiyalarni tatbiq qilish va o'quv - diagnostika bo'limlari tashkil qilindi.

2002-2015-yillarda dolzarb vazifalardan biri sifatida barcha kompyuter sinflarini, masofadan o'qitish, internet aloqasi bilan ta'minlash, informatsion texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq qilish, kompyuterlar lokal tarmog'ini yaratishni markazlashgan holda boshqarishni tashkillashtirishga alohida e'tibor qaratildi. Shu maqsadda mavjud markazlar va kompyuter sinflari negizida 2002-yil "Informatsion texnologiyalarni tatbiq qilish va o'quv diagnostika" markazi tashkil qilindi. Markaz qoshida "Masofali ta'lim", "O'quv diagnostika", "Xalqaro ilmiy loyihalar tuzish" bo'limlari muvaffaqiyatli ish boshlagan.

Universitet bo'yicha o'tgan yillarning 2011-2012 o'quv yiliga qiyoslaganda 28 ta bakalavriat yo'nalishlari, 46 ta magistratura mutaxassisliklari, 31 ta aspirantura va 4 ta doktorantura yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlandi. Shu jumladan, 8 ta yo'nalish bo'yicha odatdagi sirtqi ta'lim, 4 ta yo'nalish bo'yicha ikkinchi mutaxassislik ta'limi, 5 ta yo'nalish bo'yicha uch yillik maxsus sirtqi ta'lim amalga oshirildi. Shuningdek, Mintaqaviy malaka oshirish va qayta tayyorlash markazi faoliyat ko'rsatdi. Universitet huzuridagi mintaqaviy malaka oshirish va qayta tayyorlash markazi 1999 yil sentabr oyida universitet rektori R.I.Xalmurodov buyrug'iga asosan malaka oshirish fakulteti negizida tashkil etilib, faoliyati yo'lga qo'yilgan.

⁶ Алишер Навоий номи Самарқанд давлат университети (Тарихий очерк). ... – Б. 7.

⁷ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.05.1998 yil №203-soli Qarori.

⁸ N.T.Temirov 1996 yilgacha, X.N.Nazarov 1996-1998, H.Q.Qurbonov 1999-2008,2012-2014, T.I.Qurbonov 20092010, E.A.Turumov 2010-2011, H.A.Xushvaqtov 2014-2017 rahbarlik qilishgan.

1991-2000-yillar davomida bir necha yil davom etgan ketma-ket shtat birliklarini qisqartirishlar kafedralar ilmiy-pedagogik salohiyatiga, qolaversa, o'quv jarayoni sifatiga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. 1999-2000 o'quv yilida mavjud professor-o'qituvchilarning deyarli yarmi to'liqsiz shtatlarda, ulardan ham aksariyati 0,25 va 0,5 shtat birliklarida faoliyat ko'rsatishdi. Bu ham bo'lsa 1999-2000 o'quv yilida 73 nafar o'qituvchining shtatlari to'ldirib berilgandan keyingi ko'rsatkich edi. Ko'rilgan chora - tadbirlar o'z natijasini berdi. 2000-2001 o'quv yilida yana 86 nafar, 2001-2002 o'quv yilida esa 126 nafar o'qituvchilarning shtatlari to'ldirildi.

Yangi o'quv yiliga kelib zaruriyat yuzasidan to'liqsiz shtatda ishlayotgan xodimlardan tashqari deyarli barcha o'qituvchilar to'liq shtatlarda faoliyat ko'rsatishlariga imkoniyat yaratildi. 1999 yildan keyingi ish hajmi, unga mos shtat birliklari, o'rtacha o'quv yuklamasi dinamikasi ifodalangan uch yil (2000-2003) davomida ish hajmi qariyb 130 ming soatga, shtat birliklari 250 taga oshdi, o'rtacha yuklama esa 160 soatga kamaydi. Mutaxassis kadrlar tanqisligi ro'y bergan kafedralar soni 5 tadan 37 taga yetdi.

Universitetda fan nomzodi va fan doktorlari tayyorlashga xizmat qiluvchi: 3 millionga yaqin kitob (kitob fondi 1991 yil 2333958 ta bo'lsa, 2012 yil 2713527 tani tashkil etdi) va 4000 dan ortiq nodir qo'lyozma, 6000 dan ko'p toshbosma asarlar fondiga ega bo'lgan ilmiy kutubxona, nafaqat respublikamizda balki jahon miqyosida o'ziga xos nufuzga ega bo'lgan 10 dan ortiq ilmiy maktablarda faoliyat ko'rsatayotgan 70 dan ortiq fan doktori, professor va 400 dan ortiq fan nomzodlari, 17 ta ilmiy laboratoriya, botanika bog'i, noyob ilmiy eksponatlarga ega bo'lgan 4 ta muzey va 65 ta kafedra faoliyat olib bormoqda. 2003 yil Samarqand davlat universiteti ilmiy kutubxonasi "MARACANDA universitet kutubxonasi yangi mingyillikda" TEMPUS granti sohibi bo'ldi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, 1991-yil 1-sentyabrda O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi tarixni haqqoniy tahlil qilish imkoniyatini yaratdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida xalq xo'jaligining turli sohalari uchun kadrlar yetishtirib berishda SamDuning xizmatlari katta edi. Bu davrda oliygohda bir necha yuzlab fan doktorlari, fan nomzodlari yetishib chiqdi. Universitetning 1991-2016 yillardagi faoliyati natijasida bir qator ilmiy maktablar shakllandi. Shuningdek, universitet olimlari ko'magida Samarqand tibbiyot, qishloq xo'jaligi, tijorat (hozirda – iqtisodiyot va servis), hamda chet tillar universitetlari shakllanib, mustaqil oliy o'quv yurtlariga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 29.08.1997-y. O'zbekiston qonuni xujjatlar to'plami. № 464-I. 14-modda.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 29.08.1997-y. O'zbekiston qonuni xujjatlar to'plami. № 464-I. 15-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.05.1998-yil №203-soli Qarori.
4. research.samdu.uz
5. Universitet rektorining 1994-yil 20-iyundagi №117 sonli buyrug'iga asosan.

Samandarbek ABDURASULOV,

Student of UzSWLU

Asal KARIMBAYEVA,

Scientific supervisor,

Teacher of Teaching English Methodology Department-3,

Uzbekistan State World Languages University

INFLUENCE OF TEST-TAKING STRATEGIES ON THE DEVELOPMENT OF READING AND LISTENING SKILLS

Annotation: this article explores the influence of test-taking strategies on the development of reading and listening skills in language learners. It explains how strategies such as skimming, scanning, predicting and listening for key words not only help students perform better in exams but also support the long-term improvement of comprehension and focus. The article highlights the cognitive and emotional benefits of these strategies, including increased confidence and better time management. It concludes by encouraging a balanced approach that combines strategy use with real-world language practice for more effective and meaningful learning.

Key words: *test-taking strategies, reading skills, listening skills, language learning, skimming, scanning, predicting, comprehension, exam preparation, vocabulary development, listening techniques, confidence, time management, language proficiency, language exams.*

Аннотация: в статье рассматривается, как экзаменационные стратегии помогают развивать навыки чтения и аудирования у изучающих иностранный язык. Такие приёмы, как беглое чтение, поиск конкретной информации, прогнозирование содержания и внимание к ключевым словам, не только повышают результаты на экзаменах, но и способствуют лучшему пониманию и концентрации в целом. Также подчёркиваются психологические и практические плюсы этих стратегий — рост уверенности, умение рационально использовать время. В заключение подчёркивается важность сбалансированного подхода, сочетающего использование стратегий с практикой языка в реальных условиях для более эффективного и осмысленного обучения.

Ключевые слова: *экзаменационные стратегии, чтение, аудирование, изучение языков, беглое чтение, поиск информации, прогнозирование, понимание, подготовка к экзаменам, словарный запас, техники аудирования, уверенность, тайм-менеджмент, уровень владения языком, языковые экзамены.*

Annotatsiya: ushbu maqolada imtihon topshirishga oid strategiyalar til o'rganayotganlar uchun o'qish va tinglash ko'nikmalarini qanday rivojlantirishi haqida so'z boradi. Skimming (tez o'qish), skanning (asosiy ma'lumotni qidirib o'qish), oldindan taxmin qilish va muhim so'zlarga e'tibor qaratish kabi usullar nafaqat imtihonda yaxshi natija olishga yordam beradi, balki umumiy tushunish va diqqatni jamlashni ham kuchaytiradi. Maqolada bu strategiyalarning ijobiy ta'siri, xususan, o'ziga ishonch ortishi va vaqtni to'g'ri taqsimlash kabi jihatlari ham ta'kidlab o'tiladi. Xulosa sifatida, tilni samarali va mazmunli o'rganishga erishish uchun strategiyalarni qo'llashni real hayotdagi til amaliyoti bilan uyg'unlashtirish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *imtihon strategiyalari, o'qish, tinglash, til o'rganish, tez o'qish, ma'lumot qidirish, taxmin qilish, tushunish, imtihonga tayyorgarlik, so'z boyligini oshirish, tinglash usullari, ishonch, vaqtni boshqarish, til darajasi, til imtihonlari.*

Introduction

In the field of language education, reading and listening are foundational skills that directly influence learners' academic and communicative success. While these receptive skills are often practiced through exposure and repetition, recent studies emphasize that applying appropriate test-taking strategies can significantly enhance performance, especially in exam contexts such as IELTS, TOEFL and CEFR. Many students possess a strong vocabulary and good grammar knowledge, yet fail to demonstrate their potential under test pressure. This is often due to the lack of strategic awareness. Techniques like skimming for the main idea, scanning for specific details, predicting content, making inferences and efficient time management enable students to approach tests more confidently and efficiently. The primary aim of this study is to investigate the effect of

structured strategy instruction on the development of reading and listening skills among EFL learners. It is hypothesized that students who are trained in test-taking strategies will show greater improvement in their comprehension abilities compared to those who are not.

Methods

The study was conducted at Uzbekistan State World Languages University with 40 intermediate-level English learners divided into two groups: an experimental group (n = 20), which received strategy training, and a control group (n = 20), which followed traditional instruction without any strategy focus. Both groups were taught for six weeks using similar materials, but the experimental group engaged in structured sessions aimed at developing test-taking techniques. For reading, students were trained in identifying keywords, analyzing text structure, skimming and scanning,

and answering questions based on logical order. Listening strategies included predicting content from context and headings, recognizing transition signals, taking brief notes, and identifying speaker attitudes and tones. To assess progress, both groups took pre-tests and post-tests modeled after international exams. In addition, the experimental group completed a survey to reflect on their experiences, and teachers recorded classroom observations. Statistical analysis of test scores and qualitative feedback was used to evaluate the impact.

Results

Initial testing revealed that both groups started at similar proficiency levels, with average reading scores around 61–62% and listening scores near 59–60%. After six weeks, the experimental group showed remarkable improvement: reading scores rose to 78.5%, and listening to 76.1%, while the control group's scores increased more modestly to 66.7% and 65.3%, respectively. These differences were statistically significant ($p < 0.01$). The post-course survey showed that over 85% of students in the experimental group felt more confident during tests, with the majority reporting improved time management and reduced anxiety. Commonly cited helpful strategies included predicting answers before listening, identifying keywords in questions and managing time effectively during reading passages. Teachers observed that students became more independent, showed increased focus, and began discussing strategies even outside of instruction time.

Discussion

The results clearly demonstrate the effectiveness of test-taking strategies in enhancing receptive language skills. Students not only improved their scores but also developed metacognitive awareness, allowing them to reflect on their test behavior and learning processes. This aligns with research by Oxford (1990), Cohen (2014), and Vandergrift (2007), who emphasize the value of learning how to learn. Reading performance benefited significantly from the ability to identify key information quickly and to understand question types more clearly. Listening improved due to focused prediction, better concentration and structured note-taking. Furthermore, strategy use helped learners be-

come active participants in their own assessment process, reducing reliance on rote memorization. Despite the clear advantages, this study has some limitations. The time frame was relatively short, and the participants were from a single university, which may limit the generalizability of results. Future studies could explore how long-term strategy use influences retention and whether digital tools (apps, online platforms) can enhance strategic training.

The findings of this study have important implications for curriculum design and classroom practice. Teachers should not assume that students naturally acquire test-taking skills over time. Instead, these strategies need to be explicitly taught, modeled, and practiced in a supportive environment. Incorporating short strategy-focused sessions into regular lessons can lead to significant improvements without taking away from the main curriculum. Moreover, integrating strategy instruction into formative assessment allows students to reflect on their progress and adjust their approaches in real time. Teachers can also foster a collaborative learning atmosphere by encouraging students to share and discuss their own strategies, which not only promotes peer learning but also builds a stronger classroom community. With the increasing demand for international language certifications, it is crucial that educators equip learners not only with linguistic knowledge but also with the strategic competence required to succeed in high-stakes testing contexts.

Conclusion

In conclusion, test-taking strategies are powerful tools that not only help students achieve better scores but also contribute significantly to the development of reading and listening skills. These strategies teach learners how to read and listen with a purpose, manage their time wisely, and stay calm and focused during tests. More importantly, they train the brain to process information faster and more accurately—skills that are valuable beyond the classroom. For students, this means they can grow into confident, independent language users. For teachers, it's a reminder that strategy instruction should be an essential part of any language course. When combined with regular reading and listening practice, test-taking strategies can help students not only succeed in exams but also thrive in real-life communication.

References

1. Brown, H. D. (2004). *Language assessment: Principles and classroom practices*. Pearson Education.
2. Cohen, A. D. (2014). *Strategies in learning and using a second language* (2nd ed.). Routledge.
3. Nation, I. S. P., & Newton, J. (2009). *Teaching ESL/EFL listening and speaking*. Routledge.
4. O'Malley, J. M., & Chamot, A. U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge University Press.
5. Vandergrift, L., & Goh, C. M. (2012). *Teaching and learning second language listening: Metacognition in action*. Routledge.
6. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2011). *Teaching and researching reading* (2nd ed.). Pearson Education.
7. Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics* (4th ed.). Pearson.
8. Ur, P. (2012). *A course in language teaching: Practice and theory*. Cambridge University Press.
9. Field, J. (2008). *Listening in the language classroom*. Cambridge University Press.

Gulnoza ABDULLAYEVA,
*FarDU, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

Gulhayo HAMIDOVA,
FarDU talabasi

MA'RIFIY SHE'RLAR: TA'LIMIY, BADIY-ESTETIK FUNKSIYASI

Annotatsiya: maqolada ma'rifiy she'rlar va ta'limiy, badiiy-estetik funksiyasi alifbo, so'z o'yiniga asoslangan, rasmiy va raqamli she'rlar tasnifi asosida yoritilgan. Tursunboy Adashboyev, Abdurahmon Akbar va Dilshod Rajab ijodi asosida tahlil amalga oshirilgan. Alifbo va so'z o'yiniga asoslangan she'rlar tasniflangan.

Kalit so'zlar: izdoshlik va o'ziga xoslik, ma'rifiy she'rlar, raqamli she'rlar, Tursunboy Adashboyev, A. Akbar, D. Rajab, topishmoq she'rlar.

Annotation: the article covers educational poems and their educational, artistic and aesthetic function based on the classification of alphabetical, wordplay, pictorial and numerical poems. The analysis was carried out based on the work of Tursunboy Adashboyev, Abdurahmon Akbar and Dilshad Rajab. Alphabetic and wordplay-based poems are classified.

Key words: consistency and uniqueness, educational poems, numerical poems, Tursunboy Adashboyev, A. Akbar, D. Rajab, riddle poems.

Аннотация: в статье рассматриваются учебные стихотворения и их воспитательные, художественно-эстетические функции на основе классификации буквенных, каламбурных, изобразительных и поэтических форм. Анализ основан на работах Турсунбая Адашбаева, Абдурахмона Акбара и Дильшоода Раджаба. Затем стихотворения были отсортированы в алфавитном порядке.

Ключевые слова: системность и уникальность, учебные стихи, расчетные стихи, Турсунбой Адашбоев, А. Акбар, Д. Раджаб, загадочные стихи.

Bolalar she'riyatida izdoshlikka tayanib, o'ziga xoslikni namoyon etuvchi holatni ma'rifiy jihatdan muhim o'rin tutadigan alifbo she'rlarda ham ko'ramiz. Alifbo she'rlar maktabgacha va ilk maktab yoshidagi bolalar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega. XIX yaratilgan Munisning "Savodi ta'lim" risolasi xat bitishni o'rganishni istovchilarga, bolalarga atalgan, chiroyli yozuv qoidasi xususidagi nazmga solingan ilk izlanishlardan biri sanaladi. Dastlab, xat-savod o'rgatish turkumidagi she'rlar barcha yoshdagi kitobxonga mo'ljallangan bo'lsa, XX asrning boshlariga kelib, aynan yosh kitobxonlar uchun mo'ljallab yozila boshlandi. Sababiki, ma'rifatsizlikka barham berishni yoshlardan boshlash zarurligi barchaga ayon. XX asr bolalar adabiyotida alifbo she'rlarning dastlabki namunasini

"Harflar paradi" nomi bilan Sulton Jo'ra yaratgan va she'rda lotin yozuvidan krill yozuviga o'tishi hamda uning ahamiyati aks etgan. Alifbo she'rlarning to'liq varianti Shukur Sa'dullaning qalamiga mansub bo'lib, "Alifbe" deb nomlanadi va Q. Muhammadiyning "Harflar o'yini", Adham Rahmatning "Alifbe" asarlariga o'xshash tarzda yaratilgan. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Tursunboy Adashboyev ham alifbo she'rlarning o'zgacha ko'rinishini yaratdi. Uning "Harflarning sarguzashti", "Topishmoqli alifbe" she'rlari bunga misoldir. "Harflarning sarguzashti" ertak-she'r sanalib, unda dangasa, o'yinqaroq Sobirning alifbe kitobidan arazlab, ko'zlariga yosh olib ketib qolgan o'ttiz besh harfni izlab topilishining ajoyib sarguzashti berilgan. Shoir jonlantirish san'atidan mohirona foydalangan, har bir band to'rt misradan iborat. She'r

voqelik tazda ifodalangan. Har bir harf ketib qolgan shaharlar nomi va ularni qidirish uchun chiqqan bolalar ismlari ham shu harf bilan boshlanadi. O'yin usulidagi bunday she'rlar bolalarni so'zlar bilan tanishtiradi, ism va joy nomlarini yozishni ham o'rgatadi.

Bahrom, Bahri, Bahodir

Belni bog'lab chopishdi.

"B"ni bo'lsa o'sha kun

Buxorodan topishdi.[1.114]

"Belni bog'lamoq", "aro kirmoq" (jonga oro kirmoq ma'nosida) kabi iboralar ham shu harf bilan boshlanadi. "Bel bog'lamoq" iborasi biror ishga qattiq kirishmoq mazmunini beradi, she'rning ta'sirchanligini yanada oshishiga xizmat qilgan. "Kirishdi" yoki "yugurdi" so'zlari o'rniga chopishdi fe'lini bejiz qo'llamagan, sababi bolalarga nisbatan shu so'zni qo'llash, ularning nutqida ham faol so'z ekanligini bildiradi. Tush ekanligi so'ngida ma'lum bo'ladi. Shoir she'rga tush epizodini olib kirishiga sabab, bugungi aqlli, topqir kitobxon harflarga jon kirib, turli shaharlarga qochib ketishiga ishonmaydi. Tushda esa hamma narsa bo'lishi mumkin, yosh kitobxonni ishonтира olishi uchun voqealarni tushda berib o'tadi. Didaktik jihatdan ham ahamiyatga ega, ya'ni bolalarga xos bo'lgan salbiy illatlarni Sobir obrazida aks ettirgan. Shoir alifbo she'rlariga sarguzashtni va tush obrazini olib kirgan. Didaktik va ma'rifiylik g'oyalari sintetik tarzda, uzviy bog'lanishda namoyon bo'lgan. Bunday uslub bolalarni yanada qiziqтира oladi va tez savod chiqarishda ahamiyatga ega. Dilshod Rajabning "Alifbo: o'qi, yodla, yoz, bo'ya bolajon" alifbo she'rida esa hayvonlar, hasharotlar, o'simliklar olami orqali yaxlit manzara yaratib, bolalarni savod chiqarishga chorlaydi. She'r bandlari salmoqdor, har bandi olti, sakkiz misrani tashkil etadi va har birida alohida voqelik aks etgan.

Chigirtka zo'r chalg'uvchi,

Chalar kuy charchamasdan.

Chirildoqlar jo'r bo'lib,

Chirillar har tarafdin. [2.88]

Chigirtka obrazini unga xos hayotiy holat – jo'r bo'lib chirillashi chamandagi chechak va kapalaklarni jonlantirib obrazli tasvir vositasida bergan. Qaysi harf haqida so'z borsa, shu harf bilan boshlanuvchi o'ndan ortiq so'z misol qilib keltirilgan. Bu bolalar so'z boyligini oshiradi, nutqini o'stiradi. E'tibor berilsa hech bir bandeda harf nomi keltirilmaydi, unga oid so'zlardan qaysi harf haqidaligi bilib olinadi. Har bir bandeda o'zaro voqelik mavjud, tematik kompozitsiyaga ega, ya'ni boshlanma, o'y-fikrlar rivoji va yakun berilgan. Yaxlit kompozitsiyasi esa, har bir harfga bag'ishlangan she'rning alifbo tartibda berilishidir. She'r nomlanishida ham o'ziga xoslik mavjud, ya'ni bolaga buyruq ohangda berilgan bo'lsa-da, bola ixtiyoriga havola etiladi. Alifbo she'rlar bolaga xat-

savod o'rgatish bilan cheklanmay uning dunyoqarashini kengaytiradigan, estetik didini oshiradigan san'at asaridir va har bir shoir o'zgacha tomondan yondashadi. Nazm orqali bolalar alifboni tez va oson o'rganib olsa, boshqa bir shakldagi she'rlarda esa, so'z o'yini orqali so'zlarning imlosini, ma'nosini farqlashni qiynalmay o'zlashtirib oladi. A.A.Potebnya: "So'z subyektiv idrok etishdan hosil bo'ladi. U predmetning belgisini anglash bilan birga, shu predmetning yurakdagi in'ikosini ham begilaydi"[3.53], – deb to'g'ri ta'kidagan. Bolakaylar so'z orqali biron-bir narsani – borliqni bilish bilan birga, shu narsani, ya'ni predmetni, fikrlashni, his-tuyg'ularni mohiyatini anglaydi. O'yin usulida berilishi esa bolani potensial imkoniyatlarini ishga soladi. Tursunboy Adashboyevning "Farqi bitta harfdadir" nomli she'rida harflarni olib tashlash, almashtirish, qo'shish orqali yangi so'z hosil bo'ladi, bu xuddiki o'yin uslubida bo'lib, yosh kitobxonni so'z boyligini oshiradi.

"Bol" deganda tamshangaysiz chorasiz,

Bitta harfdan kamaytirib borasiz.

"Ol" so'zini eshitganda mezbondan,

So'ng asaldan nonga surtib olasiz.

"O" Harfini almashtirsak "YO" bilan,

Tulpor-toyga u yelpig'ich "Yo"bo'lar.

She'rni o'qishi davomida bolalar shoir bilan birgalikda harakat qiladi, harflarni qo'shib, almashtirib yangi so'zlarni hosil qiladi, so'zning tuzilishi, ma'no xususiyatlarini farqlaydi. Birgina bosh harfni almashtirish orqali ma'nosi bir-biridan yiroq bo'lgan bir nechta so'z hosil bo'ladi.

Ziyrak, zukko bolajonlar,

O'ylab ko'ring-chi biroz.

Navbatdagi yetti jumboq,

Sizlar uchun qulay mos.

"Qayiq", "Qalqon", "Hakka", "Lola",

"To'ra", "Anor", "Ari", "Chana".

Bitta harfni almashtirib,

O'zga bir so'z toping yana.[4.10]

She'rda harflarni almashtirish bilangina emas ularni birini olib tashlash bilan ham yangi so'z hosil qilish mumkin. Bu she'r ham so'z xosil qilishga mo'ljallangan o'yin va topishmoqli she'r bo'lib, bolalarni so'z boyligini oshirish, imlo xatoga yo'l qo'ymaslik, zehni mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Alifbo va so'zlarni o'rganish va o'rgatishda she'riy usuldan foydalanish qulay va samarali bo'lib, tez savod chiqarishga yordam beradi. "Alifbo" va so'z o'yini usulidagi she'rlar bolalar adabiyotida o'ziga xos o'rin tutib, yosh avlodning ma'rifiy-ma'naviy kamolotida muhim ahamiyatga ega, so'z hosil qilish, ma'noviy jihatdan farqlash, so'z boyligini oshirish uchun so'z o'yini asosida berilgan she'rlar bola tafakkurini o'stirish, xotirasini mustahkamlash bilan

birga tilimizning boyligini, imkoniyatlarini, yangi soʻz hosil qilish usullarini koʻrsatib beradi. Yosh avlodga tilga va soʻz qoʻllashga boʻlgan eʼtibor va ehtiyotkorlikni oshiradi, yozuvda imlo xatolariga yoʻl qoʻymaslikka yordam beradi. Yosh bolalarni bilim olishini oʻyin asosida tashkil etilishi, yoki oʻyin elementlarining singdirilishi samarali boʻlib, maʼnaviy-maʼrifiy jihatlarini yaxshiroq shakllanishiga yordam bergani holda, ularda iroda va masʼuliyat hissini ham kamol topishiga yordam beradi. Bola psixologiyasida bu muhim sanaladi. Dilshod Rajabning ijodiy laboratoriyasidagi “Soʻz oʻyini – zoʻr oʻyin” turkum sheʼrlari soʻz oʻyiniga asoslangan shakliy-mazmuniy jihatdan poetik yangilik namunasidir. Jumladan, “Teskari oʻqiganda” sheʼri bunga yorqin misol boʻla oladi.

“Qoʻy”ni ters oʻqisang,
 “Yoʻq” boʻlib qolar,
 “Zog” birdan “gʻoz” boʻlib,
 Gʻoddayib olar.

Sheʼr poetik ifoda tarziga koʻra yangilik boʻlgan sheʼrlar sirasiga kiradi. Unda soʻz oʻyini usulida boʻlib, bolaga soʻzning maʼnosini farqlashga, yangi soʻz hosil qilishga oʻrgatadi. Teskari oʻqilsa ham mazmun anglatuvchi soʻzlar alohida qoʻshtirnoqda ajratib berilgan boʻlib, yosh kitobxonning diqqatini

tortadi. Shoir soʻz oʻyini qoidalarini birma-bir, goʻyo bolalarga topshiriq berganday tushuntirib boradi. Adabiyotda “polindrom” sheʼr shakli boʻlib, asarning kompozitsion qurilishi va unda shoir uslubi ham namoyon boʻladi. Polindrom – bir soʻzni baʼzan misrani teskari oʻqish asnosida anglangan soʻz boʻlib, bu sheʼrda shoir oʻquvchini soʻzni orqa tomondan oʻqishga undaydi. Sheʼr shunisi bilan ham ahamiyatliki, bola bu soʻzlar bilan cheklanib qolmaydi, balki xayolida shu kabi soʻzlarni topishda davom etadi. Bunday sheʼrlarni quyidagicha tasniflash mumkin: a) harflarni qoʻshish, almashtirish yoki olib tashlash asosiga qurilgan sheʼrlar (a+yoz, s+oz); b) soʻzga qoʻshimcha qoʻshish yoki soʻzga soʻz qoʻshish (qoʻl+qop, qovoq+ari, yoʻl+bars, zar+pechak, karnay-gul, sakkiz+oyoq, yoʻl+chiroq, qop+lon, nina+chi); s) soʻzdan soʻzni yoki qoʻshimchani ayirish (toshbaqa – tosh-baqa);

Xulosa qilib aytganda, bolalar adabiyotining badiiy-estetik yuksakligiga eʼtibor qaratish bilan birga, maʼrifiy-tarbiyaviy mohiyat ham esdan chiqmasligi lozim. Chunki, bu adabiyot dastavval yosh avlodning maʼnaviy kamolotiga masʼuldir. Maʼrifiy sheʼrlar esa, yosh kitobxonni tez va oson savod chiqarishiga, kitobga, adabiyotga boʻlgan qiziqishiga sabab boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Адашбоев Т. Оқбура тўлқинлари . – Т., 1985. 114-б
2. Ражаб Д. Алифбо: ўқи, ёдла, ёз, бўя болажон. – Тошкент, 2003. 88-б.
3. А.А. Потебня Эстетика и поэтика. – М.: Искусство 1973. – С 53.
4. Абдурахмон Акбар. Ғаройиб автобус. – Тошкент: Ўқитувчи, 2012. 71-б.

Aziza KARYAGDIYEVA,
Termez University of Economics and Service,
Master's degree 2nd year student, group 123
azizadavronovna40@gmail.com

VALERIYA SAMOYLOVNA TELIA'S LINGUISTIC VIEWS ON THE PROCESS OF FORMATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH ONOMASTIC COMPONENTS

Annotation: this article discusses the linguistic theory of Valeria Samojlovna Tjella on the formation of phraseological units with onomastic components. This study looks at the functions of onomastic elements in phraseological units, as well as their semantic characteristics and function in speech. This article explores the connection between these items' historical-ethnographic foundation and their spoken usage. Additionally, the author investigates the connection between onomastics and phraseology.

Key words: *phraseological units, onomastic components, Valeria Samoilovna Telya, language views, semantics, speech activity.*

Аннотация: в данной статье рассматривается лингвистическая теория Валерии Самойловны Телии о формировании фразеологизмов с ономастическим компонентом. В данном исследовании рассматриваются функции ономастических элементов во фразеологизмах, а также их смысловые особенности и функция в речи. В этой статье исследуется связь между историко-этнографической основой этих предметов и их устным использованием. Кроме того, автор исследует связь ономастики и фразеологии.

Ключевые слова: *фразеологизмы, ономастический компонент, Валерия Самойловна Телия, языковые воззрения, семантика, речевая деятельность.*

Annotatsiya: ushbu maqolada Valeriya Samoylovna Telianing onomastik komponentli frazeologik birliklarning shakllanishi haqidagi lingvistik nazariyasi ko'rib chiqiladi. Ushbu tadqiqot frazeologik birliklardagi onomastik elementlarning funktsiyalarini, shuningdek ularning nutqdagi semantik xususiyatlari va funktsiyalarini ko'rib chiqadi. Ushbu maqola ushbu mavzularning tarixiy va etnografik asoslari va ulardan og'zaki foydalanish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi. Bundan tashqari, muallif onomastika va frazeologiya o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi.

Kalit so'zlar: *frazeologik birliklar, onomastik komponent, Valeriya Samoylovna Telia, lingvistik qarashlar, semantika, nutq faoliyati.*

Introduction. Phraseological units are an integral part of the language system, and their formation depends on various semantic, syntactic and pragmatic factors. Names, especially anthroponyms, toponyms and other proper nouns, play an important role in the process of forming the meaning of phraseological units. This issue was deeply studied by the Russian linguist Valeria Samoilovna Telya, who paid special attention to the semantic evolution of phraseology, metaphorical and metonymic foundations, national and cultural characteristics. This article analyzes on a scientific basis the linguistic views of V.S.Telia on the formation of phraseological units with an onomastic component. The study, based on the methods of discourse and comparative analysis, examines the structural structure of phraseological units, their semantic and pragmatic features, as well as the role of onomastic components in the speech process. Phraseological units with an onomastic component in the Russian and Uzbek languages are also compared and their general and specific aspects are determined. The results of the study serve to deepen the understanding of the process of meaning formation in phraseology and to more broadly identify the place of onomastic components in the language system.

Methodology. In this study, a linguistic analysis of phra-

seological units with an onomastic element was carried out based on the advanced semantic and discourse approaches of Telia. The following main methodological approaches were used in the research process:

The method of descriptive analysis determines the structural structure of phraseological units and the semantic meaning of onomastic components.

The method of comparative analysis identifies similar and different aspects of phraseological units with an onomastic element in the Russian and Uzbek languages.

The method of semantic analysis - the semantic changes of onomastic elements in phraseology and the process of generating new meanings were analyzed.

Discursive analysis - is used to study the features of the use of phraseological units with an onomastic element in the speech process.

Etymological analysis - is designed to determine the historical origin of phraseological units and explain their connection with the onomastic basis.

The results of the research serve to deepen the understanding of the structural characteristics of phraseological units, to create a clearer picture of their linguistic and cultural formation.

Results. The linguistic approach put out by V.S.Telia

served as the foundation for this investigation, which examined the construction and semantic characteristics of phrase units containing proper noun components. The following are the outcomes:

One of the primary elements that makes up a phrase's semantic structure is the proper noun component. Telia's idea states that place names, mythical names and anthropomorphic names are significant ways to give terms figurative meanings. These elements constitute metonymy, metaphor and semantic extension processes.

Expressions undergo semantic modification due to the proper noun component. The study's findings demonstrate that the degree of meaning modification varies across Russian and Uzbek formulations that contain proper noun components.

The semantic analysis approach examined the processes of creating new meanings and the semantic shifts that onomastic components go through in phraseological units.

The characteristics of employing phraseological units with onomastic components in the speech process are studied through discourse analysis.

The fifth step is etymological analysis, which is used to determine the historical roots of phraseological units and clarify how they relate to onomastic bases.

The study's findings contribute to a better comprehension of phraseological units' structural characteristics, creating a more realistic representation of their language and cultural evolution.

Discussion. The ultimate outcomes consist of one of the primary elements influencing the semantic structure of phraseological phrases is onomastic components. Telia's thesis states that mythical names, toponyms and anthroponyms are crucial tools for communicating transferred meanings in phraseological expressions. These elements create metonymic, semantic and metaphorical processes of expansion. The study's findings support and broaden the theoretical frameworks developed by V.S.Telia for the semantic-cognitive foundation of phraseology. First, studies have demonstrated that one of the fundamental components of the semantic system of phraseological units is onomastic components. Telia (1988) asserts that the employment of onomastic units inside phraseological units is conditioned by their semantically strong associative field. Secondly, Telia's claims on the importance of the national cultural background in phraseological units were reinforced by additional data from this study. A comparative research found

that the linguistic and cultural differences between Uzbek and Russian are represented by phraseological units connected to onomastic components. For example, the Uzbek phraseology "blessed Khizr" is associated with Eastern and Islamic mythology, whereas the Russian phraseology "Procrustean bed" (or "Procrustean bed") is drawn from Greek mythology. Thirdly, the study also illustrated the semiotic and communicative functions of phraseological units having an onomastic component.

Telia argued that, in recognition of semantic universality in this regard, it is also necessary to consider the unique cultural connotations of each language. The results of this study also showed that there are common semantic patterns in the formation of expression units, but their specific implementation depends on the historical and cultural factors of each language. One of the most promising areas for the future could also be the use of object linguistics in the linguistic analysis of phrase-related units with a phonetic component. While Telia's approach is primarily based on semantic and structural analyses, the analysis of actual language use and the statistics of these units with modern technology allows for in-depth research. Overall, the findings of this study supported and expanded upon V.S.Teliya's views on the semantics of phraseology and the positioning of onomastic components.

Conclusion. V.S.Telia's theoretical perspectives on the semantic construction of expression units and the function of onomastic components served as the foundation for this investigation. The study's findings demonstrated that onomastic units play a crucial role in the phraseological system and have a big impact on its stylistic and semantic characteristics. First, onomastic components emerged as a significant element in semantic alteration in phraseological units. Anthroponyms, toponyms and mythical names all actively contribute to the creation of portable meanings inside phraseologisms, according to Telia's idea (1988). Through metaphorical and metonymic underpinnings, onomastic components lead phraseologisms to modify their meaning, as this study also demonstrated. Other issues about the creation and evolution of expression units also surfaced throughout the investigation. A more comprehensive examination of these issues using discourse analysis, psycholinguistics and corpus linguistics will be made possible by more study. Overall, this study supported and expanded Valeria Samoylovna Telia's semantic model of phraseological units and the linguistic function of onomastic components.

References:

1. Teliya, V. S. (1988). *Frazeologiya v kontekste kul'tury*. Moskva: Nauka.
2. Teliya, V. S. (1996). *Russkaya frazeologiya: Semantika, pragmatika, kul'turnaya identichnost'*. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury.
3. Kunina, A. V. (1996). *Bol'shoy frazeologicheskiy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Russkiy Yazyk.
4. Melerovich, A. I. (2003). *Onomastika i ee rol' v formirovanii frazeologicheskikh edinits*. Vestnik Moskovskogo universiteta, 5, 45-57.
5. Barkhudarov, L. S. (1975). *Yazyk i ego edinitsy*. Moskva: Prosveshchenie.

Muxlisa KAMOLOVA,
2nd-year student of the Faculty of English
Philology and Translation Studies,
Samarkand State Institute of Foreign Languages,
Ilmiy rahbar: **Parvina XOTAMOVA,**
SamDChTI dotsenti, PhD

ENHANCING FOREIGN LANGUAGE LEARNING FOR VISUALLY IMPAIRED AND SPECIAL NEEDS STUDENTS THROUGH WEB-BASED APPLICATIONS: A CASE STUDY APPROACH

Annotation: this study explores the use of web-based applications in teaching foreign languages to visually impaired and special needs students. Drawing on a case study of 40 upper-secondary learners with diverse disabilities, it investigates the effectiveness of accessible digital tools in improving language proficiency, motivation and learner autonomy. A mixed-method approach was applied, combining quantitative pre- and post-tests with qualitative interviews and observations. Results indicate that learners using accessible platforms such as VoiceOver-supported Duolingo and screen-reader-compatible Babbel showed notable improvements in vocabulary retention, listening comprehension and pronunciation accuracy. Students reported increased confidence and enjoyment, while educators emphasized the importance of integrating adaptive technologies with classroom support.

Key words: *inclusive education, web-based learning, visually impaired students.*

Аннотация: это исследование изучает использование веб-приложений для обучения иностранным языкам учащихся с нарушениями зрения и особыми потребностями. Опираясь на исследование с участием 40 старшеклассников с различными видами инвалидности, оно исследует эффективность доступных цифровых инструментов в улучшении языковой компетенции, мотивации и самостоятельности обучающихся. Был применён смешанный метод, объединяющий количественные предварительные и итоговые тесты с качественными интервью и наблюдениями. Результаты показывают, что учащиеся, использующие доступные платформы, такие как Duolingo с поддержкой VoiceOver и Babbel, совместимый с экранными читалками, продемонстрировали заметное улучшение в запоминании словарного запаса, понимании на слух и точности произношения. Студенты отметили повышение уверенности и удовольствие от обучения, в то время как преподаватели подчеркнули важность интеграции адаптивных технологий с поддержкой в классе.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, обучение на основе веб-технологий, учащиеся с нарушениями зрения.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot ko'rishida nuqsoni bor va maxsus ehtiyojlarga ega o'quvchilarga chet tillarni o'rgatishda veb-ilovalardan foydalanishni o'rganadi. Turli xil nogironlikka ega bo'lgan 40 nafar yuqori sinf o'quvchilari ishtirokidagi amaliy misol asosida tadqiqot, til ko'nikmalarini rivojlantirish, motivatsiyani oshirish va o'quvchi mustaqilligini shakllantirishda imkoniyatli raqamli vositalarning samaradorligini tahlil qiladi. Aralash metodologiya asosida olib borilgan tadqiqotda kvantitativ (kurs oldi va kursdan keyingi testlar) va sifatlil (intervyu va kuzatishlar) usullar qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, VoiceOver funksiyasi bilan moslashgan Duolingo va ekran o'quvchiga mos Babbel kabi platformalardan foydalangan o'quvchilar so'z boyligini eslab qolish, tinglab tushunish va talaffuz aniqligi bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishgan. O'quvchilar o'zlarida ishonch va o'quv jarayonidan zavqlanish hissi oshganini bildirgan bo'lsalar, o'qituvchilar moslashtirilgan texnologiyalarni darsdagi ko'mak bilan uyg'unlashtirish muhimligini ta'kidlaganlar.

Kalit so'zlar: *inklyuziv ta'lim, veb-asosidagi o'qitish, ko'rishida nuqsoni bor o'quvchilar.*

Introduction. In today's digital era, the integration of technology into education has opened new pathways for inclusive and equitable learning. Foreign language acquisition, traditionally reliant on visual and textual materials, often presents significant challenges for visually impaired and special needs students. These learners are frequently underserved in mainstream educational systems, especially in language classrooms where the predominant teaching methods do not align with their abilities. Tools like Duolingo, Babbel and Quizlet now include accessibility

features designed to support learners with diverse needs, thereby aligning with the principles of Universal Design for Learning (UDL), which emphasize multiple means of engagement, representation and expression. While several studies have explored digital learning tools for the general student population, there is a scarcity of research focusing on how such technologies can be tailored for and effectively benefit visually impaired and special needs students in language learning.

Methods. This paper investigates the implementation

and effectiveness of web-based applications in foreign language learning among visually impaired and special needs students in upper-secondary schools. As inclusive education gains momentum globally, the need to adapt instructional tools for all learners has become urgent. The Universal Design for Learning (UDL) framework emphasizes flexibility in presentation, expression and engagement (Rose & Meyer, 2002). In this context, web-based language learning tools equipped with voice recognition, screen readers, audio prompts and gamification features have emerged as promising interventions. These tools not only cater to diverse learning styles but also provide independence, allowing learners to proceed at their own pace. Reinders and White (2011) emphasize that technology, when used effectively, can empower learners to take control of their own language learning journey. This study adopts a mixed-methods approach to evaluate how web-based applications support the foreign language development of students with visual impairments and other disabilities. The research was conducted over a 10-week period in three inclusive schools, involving 40 students aged 14–18. The sample included students with complete or partial visual impairments, as well as those with mild cognitive and physical disabilities. The students were divided into two groups: the experimental group used accessible web-based applications such as Duolingo (with screen reader compatibility), LingQ (offering audio-text syncing) and Quizlet (with voiceover-enabled flashcards); the control group followed traditional classroom methods with printed materials and teacher-led instruction.

Results. The results of the study were encouraging. Students in the experimental group demonstrated significantly higher gains in vocabulary recognition and listening skills. On average, their test scores improved by 28% compared to 14% in the control group. Students particularly benefited from repetition-based games and the opportunity to hear native speaker pronunciation multiple times. These results are consistent with Ellis (2003), who notes that frequent and meaningful input is crucial for successful second language acquisition. Interviews revealed that visually impaired students

appreciated the independence and confidence provided by web-based tools.

Discussion. The outcomes of this study highlight the growing potential of web-based applications in supporting inclusive foreign language education for visually impaired and special needs students. The significant improvement in vocabulary acquisition and listening comprehension among students using accessible platforms such as Duolingo, LingQ and Quizlet suggests that well-designed digital tools can effectively cater to diverse learning needs. This supports Ellis's (2003) assertion that frequent, meaningful exposure to language input especially through interactive and multimodal formats plays a critical role in second language development. Moreover, the enhanced learner autonomy observed in the experimental group aligns with Reinders and White's (2011) findings that technology, when used thoughtfully, fosters greater control over the learning process. Many students in this study reported feeling more independent and confident, particularly when working with voice-supported applications that allowed them to proceed at their own pace. The positive engagement and motivation observed also affirm Vygotsky's (1978) sociocultural theory, which emphasizes the importance of social interaction and scaffolding in cognitive development. In this study, the combination of digital tools and teacher support created a dynamic environment in which learners were actively involved in the learning process. Teachers noted that real-time feedback and gamified elements in applications boosted participation and made language practice more enjoyable, even for those who typically struggled with conventional materials. In summary, the findings support the integration of accessible web-based applications as a viable strategy to enhance foreign language education for special needs students. However, the success of such interventions depends on careful tool selection, consistent technical support and the active role of educators. Future research should investigate how to further optimize these tools for a broader spectrum of disabilities and assess their long-term impact on academic performance and social inclusion.

References

1. Ellis, R. (2003). Task-based language learning and teaching. Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/task-based-language-learning-and-teaching-9780194421591>
2. Reinders, H., & White, C. (2011). The theory and practice of autonomy in language learning with technology. *Language Learning & Technology*, 15(3), 4–11. <https://www.lltjournal.org/item/2820>
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press. <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674576292>
4. Rose, D., & Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age: Universal Design for Learning*. ASCD. <https://www.ascd.org/books/teaching-every-student-in-the-digital-age>
5. Hall, T., Meyer, A., & Rose, D. (2012). *Universal Design for Learning in the classroom: Practical applications*. Guilford Press. <https://www.guilford.com/books/Universal-Design-for-Learning-in-the-Classroom/Hall-Meyer-Rose/9781462508658>

Ilmiy-metodik elektron jurnal

TAHRIR HAY'ATI:

Nizomiddin Mahmudov, Yorqinjon Odilov,
Jabbor Eshonqulov, Baxtiyor Daniyarov,
Abdurahim Nosirov, To'liq Saydaliyev,
Barno Buranova, Zulxumor Mirzayeva,
Qozoqboy Yo'ldoshev, Bahodir Jovliyev,
Salima Jumayeva, Qayum Baymirov,
Manzar Abdulxayrov, Alijon Safarov,
Husniddin Norqulov, Odiljon Boynazarov,
Madina Nuriddinova, Barno Kadirova,
Nargiza Mirzayeva, Guli Shukurova,
Yuldosh Raxmatov, Ramziddin Abdusatorov,
Feruz Manukyan, Gulchexra Keldiyorova,
Gulsanam Xolikulova, Komiljon Qarshiyev,
Svetlana Umirova, Xolmo'min Fayzullayev,
Nilufar Namazova, Dilbar Niyazova,
Sayyora Halimova, Shaxnoza Yunusova,
Nigoraxon Ro'zibayeva, Tadjixon Sabitova,
Oqila To'raqulova, Maxpuza Karaxodjayeva.

Bosh muharrir:

Nargiza Berdiyeva

Muharrirlar:

Bibimariyam Rahmonova,
Shabnam G'aniyeva, Bonu Do'smatova

Sahifalovchi:

Rustambek Yusupov

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri,
Navoiy ko'chasi 30-uy.

Telefonlar:

(93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.

E-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

ilmiy-metodik jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va
innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya
komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi
338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika
hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini
chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir.
<https://oak.uz/pages/4802>

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Oqiljon Mavlonov. Navoiy ma'naviy olamiga yo'l	3
Gulnora Gulyamova. Huquqning mavjudligi til tufaylidir	9
Abdusalil Atamatov. Talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda innovatsion yondashuv	12
Ibodatxon Rustamova. Erhan Giray. Badiiy asar syujet turlarida ritm	14
Munavvara Qurbonova. Inklyuziv lug'at dasturi va uning funktional imkoniyatlari	17

TILSHUNOSLIK

Erkin Musurmanov. Жанат Аймұхамбет. Turkiy va xitoy xalqlari epik qahramonlari: uyg'unlik va o'ziga xoslik	21
Feruzaxon Raximova. Antonim tushunchasining lingvistik mohiyati va tasnifi	25
Shahnoza Ziyamuxamedova. O'zbek tilida affiksial omonimiya	28
Dilrabo Xakimova. Konchilik terminlarining taraqqiyotida o'zlashma so'zlarning o'рни	31
Maqsud Sharipov. Durdona Qadamboyeva. Xushnadbek Adinayev. Punktuatsiyaning gapdagi ma'noga ta'siri	34
Sohibjon Misirov. Orzixon Mamaziyoyeva. Ingliz tili darslarida lingvistik kompetensiyani rivojlantirish metodikasi	37
Камола Амануллаева. Роль паремий в межкультурной коммуникации и их значимость в языке	40
Нигора Каримова. Философское толкование категории времени	44

Gulbaxor Nazarova. Feruza Majidova. The main peculiarities of folklore texts in english linguistics.....	47
Djamila Abduganieva. Hermeneutic phenomenology & translator subjectivity.....	50

ADABIYOTSHUNOSLIK

Adolat Nuraliyeva. Alisher Navoiyning “Sab’ai sayyor” dostonida obrazlar tizimi	54
Mahfuza To’ychiyeva. Shahlo Naraliyeva. Normurod Norqobilovning “Oqbo’yin” asarini o’rganishga tavsiya.....	58
Shahodat Norova. Asqad Muxtorning “Chinor” romani tilidagi parantez birliklar lingvopoetikasi.....	60
Rayxona Tillayeva. O’zbek badiiy asarlarini qiyosiy metod asosida tahlil qilish: adabiy tafakkur taraqqiyotidagi ifodalar	62
Dildora Aliqulova. Sharq va g’arb adabiyotida oshiq-ma’shuq va raqib obrazlarining tahlili.....	65
Yulduz Nurjanova. Adabiyot darslarida xalq maqollaridan foydalanishning ahamiyati	67
Shoxsanam Yigitaliyeva. Dildora Boshmonova. “Yaxshilik” konseptini badiiy matn asosida modellashtirish	69
Shahlo Karimova. Mushtarak jasorat yoxud ma’rifat yo’lboshchilari	72
Parda Alimov. O’zbek dramaturgiyasining o’ziga xos xususiyatlari.....	74
Gulnora Avezova. Ong oqimi unsurlarining asar badiiy yaxlitligiga ta’siri	76
Мухнора Азизова. Абдугапир Косимов. О генезисе образа творческой личности в литературе	79

ILG’OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Shaxnoza Qudratova. Mavluda Saitqulova. Boshlang’ich sinf o’quvchilarini darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda jamoada ishlash ko’nikmalarini rivojlantirishning innovatsion texnologiyalari	82

Ra’no Deykanova. Boshlang’ich sinflarda tarbiya fanini o’qitishning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish usullari	85

Mahliyo To’xtaboyeva. Boshlang’ich sinf o’quvchilarining til ko’nikmalarini shakllantirishda CLIL texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati	87

Gulxayyo G’aniyeva. Edu media vositalari orqali fanlararo integratsiyani amalga oshirish yo’llari	89

Shaxobiddin Abdullayev. Yoshlar orasida raqamli kommunikatsiya vositalarining til madaniyatiga ta’siri	91

Машхура Хафизова. Геймификация в цифровой среде образования: эффективность использования на примере изучения русского языка	93

Nasiba Nasrullayeva. A complicated linguistic phenomenon of computer and the internet jargons.....	95

TADQIQOTLAR

Nafisa Raxmanova. Sharq adabiyotidagi xamsanavislikning ikki xil an’anasi.....	99

Sarvinov Sharipova. Shoxista Istamova. Alisher Navoiy asarlarida gumanizm g’oyalarning talqini	102

Vasila Karimova. Turli tillarda jins va gender tushunchalarining ifodalanishi va semantik munosabatlari.....	105

Yoqutxon Erkaboyeva. AQSH zamonaviy mediasida gonzo jurnalistikaning o’ziga xos xususiyatlari	107

G.S.Keldiyorova. Badiiy diskursda madaniy markerlangan allyuziyalarning o’rni	110

Qayum Baymirov. Tabiat va ilm-u fan uyg’unligi	113

Nilufar Namazova. XX asr 20-yillarida matbuotni rivojlantirish masalalari	115

Gulhoyo Rahmonova. Isajon Sultonning “Boqiy darbadar” asaridagi tasviriy vositalar va badiiy til	117

Shahnoza Bozorova. Badiiy matnda allyuziv nomlarning vazifalari.....	119

Latofat Ziyatova. Xalq dostonlaridagi atoqli otlarning lingvofolkloristik xususiyatlari.....	121

Sohiba Gazibekova.

Xayriddin Sulton asarlarida iste'mol darajasi
cheklangan leksik birliklarning qo'llanishi 123

Dilorom Xayrullayeva.

Akt vositasida o'qish ko'nikmasini takomillashtirishda
matnning tarkibiy xususiyatlari..... 126

Iroda Hotamova.

Ta'limda sun'iy intellekt va innovatsion
yondashuv tarixi..... 128

Nilufar Boynazarova.

Ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutq madaniyatini
rivojlantirishdagi pedagogik muammolar 130

Gulbahor Pardayeva. Madrahim Sariyev.

Ona tili darslarida nutqiy faoliyatni
rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari 133

Sirojiddin Temirov.

Bo'lajak ofitserlarning harbiy terminologik
kompetensiyasini ekspert tizimi asosida
takomillashtirish 136

Zulxumar Qalbaeva.

Qaraqalpaq tilinde joqar bilimlendiriwdegi jiyi
qollanilatug'in sirttan kirgen terminler 139

Sadoqat Xakimova.

Rang komponentli frazeologik birliklarning
semantik tahlili 142

Dilnoza Soxibova.

O'zbek bosh kiyim nomlarining sinonimik
munosabatlari 145

Mahfuza Axmadjonova.

Jahon tilshunosligida sistemaviy
yondashuv masalalari..... 147

Nargiza Azimbayeva.

O'zbek va fors tillarida xulq-atvorni
ifodalovchi o'xshatishlar..... 149

Nargiza Raximova. Xamza Xaitov.

Qadimgi ingliz epik matnlarida antroposentrizm
shakllanishining lingvistik omillari 151

Dilafruz Azimbayeva.

Ingliz tilida quvonchni ifodalovchi
so'zlarning tahlili 153

Sarvinoz Sharipova.

Ingliz tilida iqtisodiy terminlarga
oid so'zlarning lingvodidaktikasi 155

Rayxona Narzikulova. Sevara Mamadiyeva.

Ingliz tilini o'rganishning innovatsion usullari:
mobil ilovalar, onlayn kurslar va
gamifikatsiyaning samaradorligi 158

Esan Eshqorayev.

Ingliz va o'zbek tillarida ijtimoiy tarmoq
leksikasining kontekstual tahlili..... 161

Matluba Mamadiyeva.

O'zbek va ingliz mifologiyasi va eposlarida
ayol obrazlari: ma'budalardan oila tinchligi
qo'riqchilarigacha..... 164

Dilrabo Saxibova.

Ingliz lisoniy madaniyatida "Hospitality" leksik
birligining o'ziga xosligi 167

Shaxzoda Xasanova.

Xitoy tilida xiehuyularning qo'llanishi 170

Shaxlo Bazarova.

Koreys va o'zbek maqollarida oilaning
ahamiyati va tarbiya masalasi 172

Sharofat Eshimova.

Ma'no ko'chish hodisasining koreys va
o'zbek tilshunosligida o'rganilishi..... 175

Sitora Turakulova.

Koreys tilida maqollarni turlarga ajratish..... 178

Mohira Jumayeva.

Zamonaviy koreys tili leksikasiga
chet tillarning ta'siri 181

Uljamol Shermatova.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekomadaniyatni
shakllantirishning falsafiy-metodologik asoslarini
takomillashtirish metodikasi..... 184

Sitora Alimardanova.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ
yondashuv orqali og'zaki nutqni shakllantirishda
didaktik o'yinlarni tashkil etish 187

Rajab Yusupov.

Bo'lajak chet tili o'qituvchilarining kasbiy
kompetentligini rivojlantirish metodikasi..... 189

Gulchexra Miraxmedova.

Tarbiya darslarida o'quvchiga pedagogik ta'sir
ko'rsatish mahorati 191

Dilnozaxon Maksudova.

O'qituvchilarning o'quvchilar
bilimini baholashda ahamiyat berishi
lozim bo'luvchi jihatlari..... 193

Xasan Urokov. Sug'diyona Mardonova.

Abdulla Qahhor asarlarining
lingvopoetik xususiyatlari..... 195

Rixsimurod Normatov.

Roman janrining tarixiy-nazariy talqinlari..... 198

Gulshoda Salomova.

Tanlangan tilshunoslik terminlarining
lug'atlardagi izohlanish tahlili 202

Mohigul Isroilova.

O'zbek tilidagi sinonim va antonimlarni
parametrik o'rganishning ahamiyati..... 205

Tamilla Annazarova.

Rasmiy muloqotning turlari va
o'rganilish tarixi..... 207

Надежда Шакурбанова.

Конструкции с разной синтаксической связью
между предикативными частями..... 209

Замира Сафарова.

Формирование лингвокультурной
компетенции старших школьников 211

Гульмира Башарова. Травмы зубов: роль онлайн-ресурсов в обучении медиков	214
Хуршидбек Маматисаков. Зухруддин Нуриддинов. Анализ литературных произведений в психогеомерическом аспекте	216
Умид Камалов. Лексические средства выражения оптативных предложений в русском и узбекском языках	219
Наргиза Жаббарова. Критерии семантических значений тематической классификации гендерной лексики русского и узбекского языков	221
Зулфия Курбанова. Современные подходы к развитию речи обучающихся на уроках русского языка	223
Саида Ашурова. Современные вопросы преподавания русского языка в национальной школе: проблемы и перспективы	226
Рано Хамраева. Лексико-грамматические трансформации при переводе научно-фантастических текстов XX века	228
Дилнозахон Йолдошева. Абдугапир Касимов. К вопросу об изучении национального характера в литературе	230
Елена Шевченко. Художественные особенности исторических личностей в романах в. Пикуля	232
Азиза Солиева. Исследование произведения писателя Хан Кан "Вегетарианка" с точки зрения бессознательного	234
Мунаввар Якубова. Классификация мифологических образов в прозе антуана де сент-экзюпери	239
Садокат Каримова. Средства акцептирования сентенций в английском языке	241
Kamola Ikramova. The translation of cognitive constructs such as metaphors and idioms used by women characters of the novel "Bygone days" by Abdullah Qodiriy translated by mark reese	244
Madina Raxmatova. The significance and function of writing skills in learning a language	248
Subhida Jabborova. History and the formation of medical terminology in the english language	250
Mavluda Urozboeva. A comparison of syntactic causativity in english and uzbek languages	252
Umida Inoyatova. Using authentic materials and a skills-based approach in teaching english for specific purposes (esp)	254
Nilufar Akhadova. Critical thinking in english language learning: strategies for university classrooms	257
Maftuna Shoymardonova. The role of expressive stylistic devices in the speech of characters in english and uzbek novels	259
Nigora Urozova. The origins of idioms in the english language: a journey through time and culture	261
Yulduz Khodiyeva. Using scamper-based interactive activities in teaching english	263
Nargiza Kallibekova. From natural to artificial: a comprehensive study of bilingualism and language attrition	266
Kamola Anorboyeva. Instrumental motivation in second language acquisition	268
Gulkhayo Abdusaidova. Specific features of communicative competency	270
Humorakhon Buriyeva. Development of speech competences of secondary school students	272
Dilobar Usnaddinova. Silence as a pragmatic strategy: communicative functions of pausing	274
Komila Babayeva. Developing core competencies in students through independent learning	277
Dilnoza Sariyeva. R.R.Tolkien's world-building: lingua-cultural background and analysis	280
Nargiza Gopurova. Zulfira Mamatova. Rukhsora Murodova. Enhancing writing skills in higher education: common problems and solutions	282
Shakhlo Sayfiyeva. Contemporary trends in language teaching	285
Munisa Otamurodova. The role of cultural understanding in effective esl teaching	287
Nigina Akhmedova. Integrating cil into esp for future economists	289
Muxlisa Boliqulova. Features of language and speech culture	291

Madina Tukhtamuradova. Translating taboos from english into uzbek (in the book "it ends with us")	293

PEDAGOGIKA

Abdinazar Salomov. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida kombinatorika asoslarini o'qitishda o'rinashtirishlar	296
Erkin Sadikov. Nutq aktlarini o'qitishning dolzarb vazifalari.....	299
Nigora Alimova. Nazira Eshdavlatova. Gospital ta'limning ambulator sharoitida yordamchi so'z turkumlarining o'qitilishi	303
Kumri Allaberdiyeva. Ta'lim muhitining neyropedagogik tarkibi.....	305
Shaxnoza Donayeva. Refleksiv mahoratni shakllantirishning jarayonli modellari va metodikasi.....	308
Mavluda Qosimova. Sifatli ta'limni – sifatli pedagoglar amalga oshiradi	310
Lobar Muxtarova. Roziya Shoymurodova. Boshlang'ich ona tili darslarida o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini modellashirishning ahamiyati	313
Sabohat Usmanova. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish	315
Madina Nurmatova. Bolaning jamiyatda o'rin egallashida, tarbiya va ijtimoiylashuvining o'rni	318
Мукаррам Кабилова. Педагогика и методика преподавания иностранных языков: теория и практика.....	320
Ranokhon Azimbayeva. Development of socio-cultural competences of economist students.....	324
Dr. Abutalha Chauhan, dr. Dhruvi Zaveri. Using the case-task method as an assessment tool for developing students' competencies	326
Lyutsiya Shamsutdinova. Challenges and solutions in applying bloom's taxonomy in efl classrooms	329
Dilbar Ruzibayeva. Methodology of teaching english in non-philological disciplines: strategies for effective learning.....	332
Elvira Ribinskaya. Improving the methodology for developing foreign language communicative competence in primary school	334

Ziyoda Khatamova. Innovative methods for improving young learners' listening skills	337
Feruza Umarova. The use of various communication methods and art-pedagogy techniques in teaching english to preschool children	339
Dilfuza Inamova. Khilolakhon Bakirova. Methodology of teaching terminology in professional foreign language.....	341
Go'zaloy Mamatova. Buzaynab Hakimjonova. Umida Mahammadjonova. Gaz qonunlarini o'rganish.....	343

PSIXOLOGIYA

Klara Dusyorova. Oilada ma'naviy tarbiya motivlarini shakllantirishning psixologik omillari.....	346
Dilnoza Ergasheva. Sharq allomalari asarlarida insonning ruhiy va axloqiy yetukligi haqida o'ylangan g'oyalar.....	348
Gulruh Ubaydullayeva. Badiiy asarlarda psixologik detallar	350
Муборак Мадрахимова. Психолингвистическое исследование языковых единиц, выражающих «Страх» (На примере итальянских и узбекских текстов).....	353
Гузаль Сагдиева. Психология восприятия цвета	357
Шахноза Артикова. Вежливость как инструмент социализации детей в семье: кросс-культурное исследование	360
Marjona Azimova. The rhetoric of laughter: the use of humorous and satirical combinations in political discourse on american television	362

KICHIK TADQIQOT

Zumradxon Raximova. Abduqayum Yo'ldoshevning portret yaratish mahorati	365
Hadiyaxon Yuldasheva. Abdulla Qahhor hikoyalarining pragmatik talqini	367
Ruxsora Mirkomilova. Mirtemirning "Suv qizi" dostonida xotin-qizlar erkinligi masalasining yoritilishi	369
Mushtariybegim Abdullayeva. Shavkat Rahmon she'rlaridagi realiyalar tadqiqi	371

Madinabonu Ixtiyorova. N.Dumbadzenning “Abadiyat qonuni”, O‘.Usmonovning “Girdob” romanlarida baxt konsepsiyasi va ijtimoiy-davriy mezonlar.....	373
E‘zoza Sobirova. Adabiy ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning badiiy asarlarni idrok etish ko‘nikmasini rivojlantirishning texnologiyasi.....	376
Muxarram To‘xtayeva. Badiiy adabiyotda an‘anaviylik va novatorlik masalalari.....	378
Saodat Latipova. “Me‘rojomayi turkiy”da ahli bayt talqini	381
Bahora Avazberdiyeva. “Sinchalak” qissasidagi arxaizm va istorizmlarning qo‘llanilishi	384
Xumora Yusupova. Zaynab va Omon dostonida ayol jasorati	387
Barnoxon Homidova. O‘zbek adabiyotida badiiy asarlarni qiyoslash metodi asosida o‘rganish: nazariya va amaliyot.....	390
Mehribonu Sayfullayeva. A.U.Muydinova. “O‘tkan kunlar” romanida tush motivi.....	392
Madinaxon Ahmadjonova. G‘afur G‘ulom asarlaridagi fonetik birliklarning lingvopoetik tadqiqi.....	394
Hurriyat Ibragimova. Jahon integratsiyalashuvi jarayonida kattalar ta‘limi. Xorij va milliy tajriba.....	396
Charos Hazratova. Obrazli jarayon fe‘llarining leksik-semantik tabiati	398
Iroda Farhodova. Axborot manbalarini himoya qilishda faktcheking platformalarining roli	402
Laziza Ergashova. Gidronimlar – suv obyektlariga qo‘yilgan atoqli otlar.....	405
Sevinch Jumayorova. Dildor Bazarova. Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida modal so‘zlarning qo‘llanishi	408
Munira Izzatillayeva. Naim Karimov “Sham va chaqmoq” hikoyasida oybek obrazi	410
Vasliya Xujaqulova. Xadicha Sulaymonovanning oila va ayollar huquqini rivojlantirishdagi o‘rni beqiyosdir.....	412
Dildora Abulqosimova. Olimxon jo‘raxonov. Samarqand davlat universitetida o‘quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etish muammolari.....	415
Samandarbek Abdurasulov. Asal Karimbayeva. Influence of test-taking strategies on the development of reading and listening skills.....	417
Gulnoza Abdullayeva. Gulhayo Hamidova. Ma‘rifiy she‘rlar: ta‘limiy, badiiy-estetik funksiyasi.....	419
Aziza Karyagdiyeva. Valeriya Samoylovna telia’s linguistic views on the process of formation of phraseological units with onomastic components.....	422
Muxlisa Kamolova. Enhancing foreign language learning for visually impaired and special needs students through web-based applications: a case study approach	424

